

گولای سه ر مور

ژیننامه‌ی پیغه مبه‌ری مه‌ژن

نووسینی: صفی الرحمن المبارکفوری

وهرگیانی: بکر حمه

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

گولاوی سه رمور

ژیننامہ ی پیغہ مبه ری مه زن

صلی اللہ علیہ وسلم

نووسینی

صفی الرحمن المبارکفوری

وہرگیّرانی

بکرحمہ صديق عارف

مبارک فوری، صفی الرحمن، ۱۹۴۳ -

Mubarak Puri, Safial - Rahman

گولای سهر مور / نویسنی صفی الرحمن المبارکفوری؛ وهر گیراتی بکر حمه صدیق
عارف -- تهران: احسان، ۱۳۸۲.
۶۱۳ ص.

ISBN 964-356-150-X

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا.

عنوان اصلی: الرحیق المختوم.

کتابنامه به صورت زیر نویس.

۱. محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. --- مرگدشتنامه. ۲. اسلام --

تاریخ -- از آغاز تا ۴۱ ق. الف. عارف، بکر محمد صدیق، مترجم، ب. عنوان. ج. عنوان: سیره
رسول الله (الرحیق المختوم).

۲۹۷/۹۳

BP ۲۲/۹/م ۲۳.۴۷

۱۳۸۲

۸۲-۴۰۰۴۵

کتابخانه ملی ایران

نشر احسان

تاران - ناصر خسرو - تله فوون: ۳۹۰۲۷۵۰

ناوی کتیب : گولای سهر مور (ژیننامه ی پیغه مبهری مهن)

نووسینی : صفی الرحمن المبارکفوری

وهر گیرانی : بکر حمه صدیق عارف

بلاوکار : نه شری نیحسان

نوره ی چاپی یه که م : ۱۳۸۲ هـ ش ۱۴۲۴ هـ ق ۲۰۰۳ م

تیراژ : ۳۰۰۰ دانه

ژماره ی نیونه ته وایه تی : ۹۶۴-۳۵۶-۱۵۰-X 964-356-150-X

قیمه ت: ۳۵۰۰ تمهن

وتەى بەرپز:

شىخ محمد على ھەرەكان

ئەمىندارى گشتى رابىيطەى جىھانى ئىسلامى

سوپاس بۇ پەرۋەردگارى جىھانىان ، بەدىھىنەرى ئاسمانەكان و زەمىن ، دانەرى تارىكايى و پۇشنايى يەكان ، خىۋى گەرە سالاۋات بىدات لەسەر سەرۋەرمان محمد ﷺ دواينى ھەموو پىغەمبەرەن ، بەراستى مۇۋقەلى مۇژدەداۋ ئاگادار كىردەۋە ، بەلىنىداۋ ھەرەشەكانى گەيانە ، بەھۋى ئەۋەۋە خىۋى گەرە مۇۋقايەتى لە سەرلىشىۋاۋى پزگار كىرد ، ھىدايەتيدان بۇ پىگى راسى ، پىگى ئەۋ پەرۋەردگارى كە ھەرچى لە ئاسمانەكان و زەمىندايە مۇلكى ئەۋە ، بىگومان ھەموو كارۋ كىردەۋە يەك بۇ لاي ئەۋ دەگەرپىتەۋە ، پاشان:

كە خىۋى گەرە تىكاۋ پىلە بەرزەكەى بەخشى بە موھەممەد ﷺ و پىنومايى مۇسلىمانانى كىرد بۇ خۇشەۋىستى ئەۋزاتەۋ شۇنىكەۋتنى كىرد بە بەشىك لە خۇشەۋىستى خۇى ، ۋەكو فەر موۋىيەتى: ﴿ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ﴾ آل عمران/۳۱.

ۋاتە: ئەى موھەممەد ﷺ پىيان بلى: ئەگەر ئىۋە خىۋى گەرەتان خۇش دەۋىت ئەۋا شۇن مەن بىكەۋن ، لەگوناھەكانتەن خۇش دەۋىت . ئەمە يەكىك بوۋ لەۋ ھۇيانەى دلەكانى تامەزىۋى ئەۋ خۇشەۋىستى يە دەكىرد ، دەستى دەگىرت بەۋ ھۇيانەۋە كەئەۋ پەيۋەندىيە بەھىزىتر دەكات . ھەر لە سەرەتاي ئىسلامەۋە مۇسلىمانان پىشپىكىيان دەكىرد بۇ دەر خىستى سىما جۋانەكانى و بلاۋ كىردنەۋەى سىرەتى بۇنخۇشى ، ئەۋ سىرەتەى كە بىرىتى يە لەۋتەۋ كىردەۋەۋ پەرۋىشتە بەرزەكانى ، ھەرەكو عائشەى ھاۋسەرى ﷺ فەر موۋىيەتى: بەراستى پەرۋىشتى قورئان بوۋ ، قورئانىش پەپاۋى خىۋى گەرەۋەۋ شە تەۋاۋەكانىيەتى ، كىۋ بىتۋانىت ۋە ھابىت بىگومان دەۋىتە كاملىترىن و خۇشەۋىستىترىن كەس لاي بەندەكانى خوا.

موسلمانان به بهر دده وامي وابه سته ی ئه م خو شه ويستی به بوون كه
له ئاكامدا كوڻگره ی ئيسلامی به كه می (سیره تی پیغه مبهري ﷺ له پاکستان
سالی ۱۳۹۶ كوچی ئی ها ته كایه وه ، له و كوڻگره یه دا (رابطه) چه ند خه لاتیکي
ماددی ته رخا ن كرده به پری (۱۵۰) هه زار پيالی سعودی بو باشترین (۵) باسی
به كه م سه بهارت به سیره تی پیغه مبهري ﷺ به م مه رجانه ی خواره وه :

(۱) باسه كه تیروته واو بیئت له گه ل پیزکردنی پروداوه میژوویه كان به پیی
پرودانیان.

(۲) باسیکی باش بیئت و پیشتر بلاونه كراییه وه .

(۳) لیكوله ر ئاماژه بكات به هه موو ئه و ده ستنوو س و سه رچاوه زانستیانه ی
كه له باسه كه یدا پشتی پی به ستون .

(۴) لیكوله ر باسیکی تیروته سه لی ژیا نی خو ی بنوو سیئت و باس له پله و پایه و
لیهاتنه زانستی به كانی خو ی بكات و ، ئه گه ر هه یبوو ئاماژه
به نوو سراوه كانی تری بكات .

(۵) باسه كه ی به نوو سینیکي پروو بنوو سیئت و به ئاسانی فو تو كو یی بكریئت .

(۶) باسه كانی به زمانی عه ره بی و زمانه زیندوه كانی تر وه ربگی پریئت .

(۷) باسه كان له سه ره تای مانگی ره بیعی دووه می سالی (۱۳۹۶) ی كوچی وه
وه رده گیرین و له سه ره تای مانگی موچه پره می سالی (۱۳۹۷) كوچیدا
كو تاییان دیئت .

(۸) باسه كه ته سلیم به ئه مینداریتی گشتی رابیطه ی جیهانی ئیسلامی
ده کریئت له زه رفیکی داخراودا و ئه مینداریتی گشتی ژماره یه کی یه كه له
دوا ی یه کی تاییه تی بو داده نیئت .

(۹) باسه كان له لایه ن ده سته یه كه له زانا یانی گه وره وه پید اچوونه وه ی له سه ر
ده کریئت .

ئه م ئاگادارینامه یه پالپیوه نه ریکی گه وره بوو بو ئه و زانا یانه ی كه
خو شه ويستی خوا و پیغه مبهري ﷺ له دلیاندا بوو بو ئه وه ی پیشپرکی بکه ن له و

بوارەداو ، (رابطە)ش خۆى ئامادە کرد بۇ وەرگرتنى باسەکان بەزمانى عەرەبى و ئىنگىلىزى و ئۆردى و چەند زمانىكى تر.

ھەندىك براى بەرپىز باسەکانيان بەو زمانانە نارد ، ژمارەيان گەيشتە (۱۷۱) باس ، لەوانە:

(۸۴) باس بەزمانى عەرەبى ، (۶۴) باس بەزمانى ئۆردى ، (۲۱) باس بەزمانى ئىنگىلىزى ، تەنھا يەك باس بەزمانى فەرەنسى و باسئىكىش بەزمانى (ھوسادى).

رايىپتە ھەستا بەپىكھىنانى لىژنەيەك لەگەرە زانايان بۇ لىكۆلىنەوھى باسەکان و رىكخستنيان بەپىي شياوبوونيان ، بۇ سەرکەوتن و وەرگرتنى خەلاتەكە ، ناوى سەزكەوتوھەكانىش بەم شىوھىە بوو:

(۱) وەرگىرى خەلاتى يەكەم (شىخ صفي الرحمن المبارکفوري) لەزانکۆى سەلەقى ھىندستان . برى خەلاتەكەى پەنجاھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۲) وەرگىرى خەلاتى دووھم (دکتۆر مەجيد عەلى خان) لەزانکۆى ناوخۆيى ئىسلامىي نىودلھى . ھىندستان . برى خەلاتەكەى چل ھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۳) وەرگىرى خەلاتى سىھەم (دکتۆر ئەسیر ئەھمەد ناسر) سەرۆكى زانکۆى ئىسلامى پاكستان ، برى خەلاتەكەى سى ھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۴) وەرگىرى خەلاتى چوارەم ، (پروفیسور حامید محمد مەنصور لىمۇد) لەکۆمارى مىسرى عەرەبى ، برى خەلاتەكەى بىست ھەزار پىالىى سعودى بوو .

(۵) وەرگىرى خەلاتى پىنجەم (پروفیسور عبدالسلام ھاشم حافىز) لە مەدىنەى مۇنەوھرەى مىرنشینیى عەرەبى سعودى ، برى خەلاتەكەى دە ھەزار پىالىى سعودى بوو .

رايىپتە لەکۆنگرەى ناسىايى يەكەم لە شەعبانى سالى ۱۳۹۸ كۆچى لە شارى كەراچى ناوى سەرکەوتوھەکانى ئاشکرا کردو لەکاتى خۆیدا ناويان لە پۆژنامەکاندا بلاو کرايەوھ .

بهو بۆنهيوه ئەمىندارىتي گشتى رابيطه له مهككهى موكهپرهمه
 ئاههنگىكى گهرهى ساز كرد به سهريهرشتى خاوهن شكۆى مهلهكى ، (مير
 سعودى كورى عبدالمحسن كورى عهبدولعزىز) جيگرى ميرنشيني ناوچهى
 مهككهى موكهپرهمه ، لهجياتى خاوهن شكۆ (مير فهوازى كورى عهبدولعزىز)
 ميرى ناوچهى مهككهى موكهپرهمه .

بهريزيان ههستان به دابهش كردنى خهلاتهكان بهسهر خاوهنهكانياندا له
 پوژى شهممهى ريگهوتى (١٢)ى رهبيعى يهكهى سالى ١٣٩٩ كوچى ، لهو
 ئاههنگهدا ئەمىندارىتي گشتى ئاشكرائى كرد كه ههلهستيت بهچاپ كردنى
 باسه سهركهوتوووهكان و بلاوكردنهوهى بهچهند زمانىك ، بو جيبهجى كردنى
 ئه و برياره نوڤهرهى ئه و چاپه دهخهينه بهردهم خوڤنهري بهريز بهچهند زمانىكى
 جياواز ، ئەمهش باسهكهى (شيخ صفى الرحمان الموبار كفورى) يه، له زانكوى
 سهلهفى - هيندستان - كه پلهى يهكهى وهدهست هيئاوه ، دواى چاپى ئەم
 باسه ، باسهكانى تريش سهريان ديت .

لهخوا دهپاريينهوه بهرهزامهندى خوئى ههموو كردهوهكانمان ئى
 وهربگرئت ، بهراستى خودا گهورهترين پشتيوان و فريادپرسه ، درود لهسهر
 گيانى پاكى پيغمبهر ﷺ و ئال و بهيت و هاوهلهكانى .

ووتەى نووسەر

سوپاس بۇ ئەو خاۋايى پېغەمبەرەكەى بەرىنمويى و ئايىنى راستەقىنە نارد بۇ ئەۋەى سەرۋەرىيىت بەسەر ئايىنەكانى ترداۋ كردى بەشايەت و مژدەدەرۋ بىداركەرۋەى خەلك و بانگخۋازى رېنگەى خوداۋ چىراى درەخشان و سەرقالەى چاكەخۋازى بۇ ھەموو ئەو كەسانەى ئومىدىيان بەرەزامەندى خاۋا پۇژى دوايى ھەيەو زۆر يادى خوا دەكەن و كانياۋەكانى پەرحمەت و پەزامەندى خۇى بۇ دەرھىنان.

مايەى خوشحالى و خوشنودىيە كە رابىگهى جىھانى ئىسلامى دواى كۈنگرەى سىرەتى پېغەمبەر ﷺ لەمانگى رەببىعى يەكەمى سالى ۱۳۹۶ كۈچىدا لەسەر ئاستى جىھانى ئىسلامى ھەستا بەسازدانى ئەو پېشپرگىنيە بۇ سىرەتى پېغەمبەر ﷺ و بە مەبەستى گورجكردنەۋەى نووسەرەكان و رېكخستەۋەى چالاكى فېكرىان، من بەراستى بەبايەخىكى زۆرۋە سەيرى دەكەم ، لەوانەيە زمان نەتوانىت وەسفى بەھاكەى بكات.

سىرەتى پېغەمبەر ﷺ و پېشپرەۋىتى ئەو پېشەۋا مەزنە ﷺ ، ئەگەر بەۋوردى سەرنجى لى بدهن تەنھا تاكە سەرچاۋەيە : كە كانياۋەكانى ژيانى موسلمانانى جىھانى ئىسلامى لىۋە ھەلدەقولىت و ئاسۋودەيى كۆمەلگاي تىدايە.

ئەۋە مايەى خوشحالى و خوشبەختىمە كەلەم پېشپرگى پىرۋزەدا بەشدارى بكەم ، بەلام من لەكويىدام ھەتا بتوانم تىشك بخرەمە سەر ژيانى سەرۋەرى ھەموۋان ﷺ ، من پىاۋىكم ئاسۋودە دەبم كە لەو پروناكىيە ۋەردەگرم، ھەتاكو لە تارىكىستانى ئەنگۈستە چاۋدا تىدانەچم و بەئوممەتى ئەو بژىم و لەئوممەتى ئەۋىم ، كە دەشمەرم خوا لە گوناھەكانم خوش بىيىت بەشەفاعەتى ئەو بىم بەخشىت.

ۋوتەيەكىش ھەيە پىۋىستە بىلېم سەبارەت بەبەرنامەى من لەم باسەدا “
من پېش ئەۋەى دەست بكەم نووسىنى ئەم باسە پېم باشبۋو كە لە قەۋارەيەكى

مامناوه نیدیدا بینووسم و خۆم له درێژه پێدانی بی سوودو کورتکردنهوهی بی مانا
دوور بڤه مه وه . به لām تیبینیم کرد راجیاوازی زۆرههیه له نیوان سه رچاوه کاندایا
له سه ر پیزکردنی پروداوه کان ، یان له وردو درشتی باسه کاندایا ، له و جیگایانه دا
لینکۆلینه وهی وردم کردوه و چاوم گێراوه ته وه به هه موولایه کی باسه که دا ، پاشان
پای په سه ندیم نووسیوه و خۆم پاراستوه و له هینانه وهی به لگهی زۆر ، چونکه
ده بیته هوی درێژه پێدانیکی بیزارکه ر ، به لی!

له هه رشوینیکی دا خوینهر هه ست به نامویی باسه که بکات به لگه م
هیناوه ته وه ، یان بینییتم که نووسه رانی تر پای جیاوازیان هه یه هه مان شتم
کردوه .

خوایه له دنیاو ئاخیره تدا له خیر به شم بده . ته نها تو به ره حم و
به به زه ییت ، خاوه ن عه رشی مه جید هه رخۆتیت .

روژی هه یینی ۱۳۹۶/۷/۲۴ کۆچی

۱۹۷۶/۷/۲۳ زایینی .

سه فی ره حمان نه لویاره کفوری

زانکۆی سه له فی / هیندستان

جینگه و تهی عه‌ره‌ب و تیره‌کانی

سیره‌تی پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌راستیدا بریتی‌یه: له‌و په‌یامه‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ بۆ کۆمه‌لگای مروّقیه‌تی هینای و له‌تاریکیه‌وه به‌ره‌و پووناکی پزگاری کردن ، له‌ کۆیلایه‌تی کردن بۆ مروّق ، پزگاری کردن به‌ره‌و عه‌دایه‌تی کردن بۆ خوا ، که‌واته ناتوانین وینه‌ی راسته‌قینه‌ی بهینینه پیش چاومان هه‌تا‌کو له‌نیوان پوژگاری پیشه‌اتنی په‌یامه‌که‌و دوا‌ی هاتنیدا به‌راوردی‌ک نه‌که‌ین ، بۆ‌ئهو مه‌به‌سته به‌شیک ته‌رخان ده‌که‌ین بۆ تیشک خسته‌سه‌ر تیره‌کانی عه‌ره‌ب و گوژانکاریه‌کانی ژانیان له‌ پیش ئیسلامداو ئهو بارودو‌خه‌ی موحه‌مه‌دی تیدا کرا به‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ.

شونینی عه‌ره‌ب

عه‌ره‌ب له‌زمانه‌وانیدا: بریتی‌یه له‌ ساراو بیابان و ئهو ده‌شته وشکه‌ی هیچ ناویکی تیدانیه‌و پوه‌کی تیدا نا‌پو‌یت. له‌دیر زه‌مانه‌وه ئهو ناوه ب‌پاوه به‌سه‌ر دورگه‌ی عه‌ره‌بدا ، هه‌روه‌کو به‌سه‌ر خه‌لکی ئهو ناوچه‌یه‌شدا ب‌پاوه که له‌ویدا نیشته‌جی بوون.

دورگه‌ی عه‌ره‌ب له‌ پوژئاواوه ده‌ریای سوورو نیمچه دورگه‌ی سه‌یناء و له‌ پوژه‌لاته‌وه که‌ندای عه‌ره‌بی و به‌شیک زۆری باشووری عی‌راق و له‌ باشوره‌وه ده‌ریای عه‌ره‌ب و له‌ باکووره‌وه وولاتی شام و به‌شیک له‌ وولاتی عی‌راق ده‌وره‌یان داوه ، پوه‌به‌ره‌که‌ی له‌نیوان یه‌ک ملیۆن میلی چوارگۆشه هه‌تا ملیۆنیک و سی‌سه‌د هه‌زار میلی چوارگۆشه ده‌بی‌ت.

دورگه‌ی عه‌ره‌ب گرنگیه‌کی تایبه‌تی هه‌یه به‌تایبه‌تی له‌پرووی جینگه‌وته‌ی سروشتی جوگرافیه‌وه“ به‌لام له‌ناوه‌وه به‌بیابانیکی لماوی چوارده‌وری دراوه ئه‌مه‌ش بووه‌ته به‌ربه‌ستیک سروشتی سه‌خت و نه‌یهیلاوه بیگانه داگیری بکات و به‌ئاسانی ده‌ستی به‌سه‌ردا بگ‌ریت ، بۆیه ده‌بینین له‌میژه‌وه خه‌لکی دورگه‌ی عه‌ره‌ب نازادانه ژانیان به‌سه‌ر بردوه ، له‌کاتی‌کدا که له‌دوولاوه دووئیمپراتۆریه‌تی گه‌وره لیانه‌وه نزیک بوون ، ئه‌گه‌ر ئهو به‌ربه‌سته سروشتی‌یه نه‌بوایه هه‌رگیز نه‌یانده‌توانی به‌رگه بگ‌رن.

له‌پرووی ده‌ره‌کیشه‌وه ، که‌وتۆته نیوان ئه‌وچه‌ند کیشه‌وره ناسراوه‌ی دونیای ئه‌وساوه ، که به‌ده‌ریایی و وشکایی پیکه‌وه گر‌یی داون ، باکووری

دوورگه‌ی عه‌ره‌ب ده‌روازه‌ی چوونه ژوره‌وه‌یه بۆ کیشوهری ئه‌فریقا، باکووری پۆژه‌ه‌لاتیشی کلیلی ده‌روازه‌ی ئه‌وروپایه، پۆژه‌ه‌لاتی ده‌ریای عه‌جه‌م و پۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست و دووری ئی ده‌کاته‌وه‌و به‌ره‌و هیندستان و وولاتی چین ده‌روات ، مه‌روه‌ها له‌ریگه‌ی ده‌ریاوه به‌هه‌موو کیشوهره‌کانه‌وه به‌ستراوه، راسته‌وخۆ که‌شتی ئه‌و کیشوهرانه ده‌توانن له‌به‌نده‌ره‌کانی دوورگه‌ی عه‌ره‌بیدا له‌نگه‌ر بگرن .
له‌به‌رئه‌وه باکوورو باشووری دوورگه‌که له‌دیروهه جیگه‌وته‌ی گه‌لان و سه‌نته‌ری ئالووی‌ری بازرگانی و پۆشنی‌ری و نایین و هونه‌ره‌کان بووه .

تیره‌کانی عه‌ره‌ب

- میژوونووسان تیره‌کانی عه‌ره‌بیان به‌پینی بنه‌ماله‌ کردوه به‌سی به‌شه‌وه :
- ١ . عه‌ره‌بی بائیده (العرب البائدة) : بریتین له‌و عه‌ره‌به‌ کۆنانه‌ی که زانیاری ووردو ته‌واو له‌باره‌ی ژیا‌نیانه‌وه نازانریت وه‌کو تیره‌کانی (عاد) و (ثمود) و (طسم) و (جدیس) و (عملاق) و ... هتد .
  - ٢ . عه‌ره‌بی عاریه (العرب العاربة) : بریتین له‌و تیره عه‌ره‌بانه که له‌پشتی (يعرب) ی کو‌ری (یشجب) ی کو‌ری (قحطان) که‌وتوونه‌ته‌وه به‌ عه‌ره‌بی قه‌حطانی ناسراون .
  - ٣ . عه‌ره‌بی موسته‌عه‌ره‌به (العرب المستعربة) : ئه‌وتیرانه‌ن که له‌پشتی ئیسماعیل که‌وتوونه‌ته‌وه - خیل و تیره‌ی زۆریان ئی‌بۆته‌وه ، به‌عه‌ره‌بی عه‌دنانی ناسراون ، عه‌ره‌بی عاریه‌به‌ش - که‌ خیل قه‌حطانن - خه‌لکی ولاتی یه‌مه‌نن ، تیره‌و خیله‌کانیان په‌رش و بلا‌و بونه‌ته‌وه ، ته‌نها دوانیان ناسراون :
  - ١ - حیمیه‌ر : ئه‌م لقانه‌ یان ناودارن (زهید) ، (جه‌مه‌ور) ، (قه‌زاعه) ، (سه‌کاسک) .
  - ب . که‌هلان ، به‌ناویانگترین لقه‌کانی : (هه‌مدان) ، (ئه‌نمار) ، (طی‌ء) ، (مذحج) ، (کنده) ، (لخم) ، (جدام) ، (ئه‌زد) ، (ئه‌وس) ، (خه‌زه‌ج) ، له‌ کو‌رانی (جفنه) میره‌کانی شام .
  - لقه‌کانی (که‌هلان) کو‌چیان کرد بۆ یه‌مه‌ن و له‌دوورگه‌ی عه‌ره‌بی دا بلا‌وه‌یان ئی کرد ، کو‌چی زۆربه‌یان پیش لافاوه‌که بوو له‌وکاته‌دا به‌هۆی فشارو زه‌بری پۆمه‌کانه‌وه‌و ده‌ست به‌سه‌راگرتنیانه‌وه به‌سه‌ر ریگا بازرگانیه ده‌ریاییه‌کاندا هه‌ج بازرگانیه‌کی ئه‌مان سوودی نه‌بوو .

له‌دوايشدا كينچكى نيوان (كه‌هلان) و (حيميه) بووه‌هوى نه‌وه‌ى (كه‌هلان) ناوچه‌كه به‌جيبه‌يلن و ته‌نها (حيميه) ى تيدا بمينيته‌وه.

ده‌توانين كوچكردوه‌كانى لقى (كه‌هلان) بكه‌ين به‌ چوار به‌شه‌وه:

۱. نوزد: ئەم كۆمه‌له‌ له‌سه‌ر پاي گه‌وره‌كه‌يان (عه‌مران) ى كوڤى (عه‌مر) ى (مزىق‌باء) كوچيان كردوه‌ بۆ وولاتى (يه‌مه‌ن) و له‌وى به‌خه‌لكانى تر گه‌يشتون ، پاشان به‌ره‌و باكوڤه‌لكشاون ، ئەمه‌ش ناوى ئەو شوينانه‌يه‌ كه‌ له‌دوا ئارامگه‌ياندا نيشته‌جى ى بوون .

(ثعلبة) ى كوڤى (عه‌مر) به‌ره‌و حيجاز لاى داوه ، له‌نيوان (ثعلبية) و (ذيقار) دا كوچ و بارى خستوه ، كه‌ كوڤه‌كه‌ى گه‌وره‌بوو ده‌سه‌لاتى په‌يداكرده . به‌ره‌و مه‌دينه‌ كه‌وته‌ پى ، له‌وى نيشته‌جى بوون و كرديان به‌شويناى خويان ، (ئه‌وس) و (خه‌زه‌ج) هه‌ردوكيان كوڤى (حارثة) ى كوڤى (ثعلبة) ن و له‌م خيله‌ن . (حارثة) ى كوڤى (عه‌مر) كه‌ (خزاعه) ى يه‌و كوڤانى له‌ناوچه‌ى حيجازه ، له‌ناوچه‌ى (مر الظهران) دابه‌زيون ، پاشان هاتن (حه‌رم) يان كردوه‌وه‌ له‌ (مه‌ككه‌) دا نيشته‌جى بوون (جه‌ره‌مه‌ى) يه‌كانيان ئى ده‌ركردن .

(عمران) ى كوڤى (عه‌مر) له‌ (عومان) دابه‌زين ، خوڤى و كوڤه‌كانى له‌وى نيشته‌جى بوون ، به‌ (ازد) ى (شنوءه) ناسران .

(جفنه) ى كوڤى (عه‌مر) به‌ره‌و شام كه‌وته‌پى ، خوڤى و كوڤه‌كانى له‌وى هه‌واريان هه‌لداو مانه‌وه . ئەم كابرايه‌ باوكى ميري (غه‌سانى) يه‌كانه ، ئەم ناوه ، له‌ بنه‌رته‌دا ناوى ئاوئيكه‌ له‌ حيجاز ناسراوه‌ به‌ (غسان) ، پيش نه‌وه‌ى به‌ره‌و شام بكه‌ونه‌ پى له‌ سه‌ره‌تادا له‌وى دابه‌زيون و ئەو ناوه‌يان به‌سه‌ردا بپاوه .

۲ . (لخم) و (جذام): (نصر) ى كوڤى (ربيعه) باببه‌ گه‌وره‌ى مه‌ليكه‌كانى (مناذرة) و (حيرة) له‌ماندا هه‌لكه‌وتوه .

۳ . خيلى (طىء): له‌دواى كوچ وڤه‌وى (نوزد) به‌ره‌و باكوڤه‌، ئەمانيش كه‌وته‌پى له‌هه‌ردوو شاخى (أجا) و (سلمى) هه‌واريان خست ، هه‌تا دوو شاخه‌كه‌ ناوياننرا (طىء) .

۴ . (كنده): ئەمان له‌ (بحرين) دابه‌زين ، پاشان به‌ناچارى پوشتن بۆ (حضر موت) له‌وئيش ئوقره‌يان نه‌گرت ، چوونه‌ (نجد) ، له‌وى حكومه‌تيان پيكه‌وه‌نا ، به‌لام پاشان پووخوا .

تیره‌یه‌کی تره‌یه له (جیمیه‌ر) هه‌رچه‌نده راجیایی هه‌یه له بنه‌چه‌یاندای. له
 رڼگ و پېشه‌دا (قضاة) یین، ئه‌مانیش یه‌مه‌نیان به‌جیه‌یشت، له‌ده‌شتی (سه‌ماوه)
 ی عیراق نیشته‌جی بوون.^۱

به‌لام عمره‌بی (مستعربه) باپیره‌گه‌وره‌یان، سه‌روه‌مان ئیبراهیمه (علیه‌السلام) که
 خه‌لکی عیراقه، خه‌لکی شوینیکه‌ به‌ناوی (نور) ده‌که‌وێته‌ که‌ناری پوژناوای
 پووباری فورات، له‌نزیك کوفه، پشکنین و هه‌لکۆلین و لیکۆلینه‌وه‌ی شوینه‌وار
 ناسه‌کان زانیارییه‌کی زو‌رفراوانیان ده‌رخستوو له‌باره‌ی ئه‌م شوینه‌و بنه‌ماله‌ی
 ئیبراهیم (علیه‌السلام) و بارودۆخی ئایینی و کۆمه‌لایه‌تی له‌و وولاته‌دا.^۲

وه‌ک زانراوه، ئیبراهیم (علیه‌السلام) له‌وێوه‌ کۆچی کردوه‌ بو‌(حه‌ران) و له‌وێشه‌وه
 بو‌ (فه‌له‌ستین)، ئه‌و شوینه‌ی کرده‌ بنکه‌ی بانگه‌وازه‌که‌ی و گه‌شتی به‌هه‌ر چوارا
 دا ده‌کرد، جارێکیان چوو (میسر) له‌وکاته‌دا (فیرعه‌ون) ی میصر ویستی ده‌ست
 درێژی بکاته‌ سه‌ر (ساره) ی خیزانی، به‌لام خوای گه‌وره‌ پاراستی، (فیرعه‌ون) زانی
 که (ساره) په‌یوه‌ندیه‌کی پته‌وی له‌گه‌ڵ خوادا هه‌یه، وه‌کو پێژیک بو‌ ئه‌و، هاجه‌ری
 کچی خو‌ی کرده‌ کاره‌که‌ری، (ساره) خانیش خواستی بو‌ (ئیبراهیم) (علیه‌السلام).^۳

ئیبراهیم (علیه‌السلام) گه‌راپه‌وه‌ بو‌ فه‌له‌ستین، له (هاجه‌ره) ئیسماعیلی بوو، ئه‌وجا
 (ساره) غیره‌ گرتی، بو‌یه (ئیبراهیم)، (هاجه‌ره) و کوپه‌که‌ی دورخسته‌وه‌ بو‌ حجازو
 له‌ شیونکی بی‌ ئاوی بی‌ کشتوکالی نزیك که‌عه‌دا نیشته‌جیی کردن، ئه‌و کاته‌ ئه‌و
 شوینه‌ ته‌پۆلکه‌یه‌کی پووت بوو سیلا‌وی باراناو له‌ هه‌ردو‌لاره‌ یی که‌ندێ ده‌کرد،
 هه‌ردوو‌کیانی له‌لای سه‌رووی مزگه‌وته‌که‌وه‌ له‌سه‌ر زه‌مه‌زم دانا، له‌و پوژده‌دا
 (مه‌که‌که) که‌سی تێدا نه‌بوو، شوینیکی ووشکی بی‌ ئاو، ئیبراهیم پریاسکه‌یه‌ک
 خورماو جه‌وه‌نه‌یه‌ک ئاوی له‌لای داناو و خو‌ی گه‌راپه‌وه‌ بو‌ فه‌له‌ستین، چه‌ند پوژیک

۱ / بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ سه‌یری ئه‌م سه‌رچاوه‌یه‌ بکه‌: (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینی (خضری به‌گ)
 ۱۲-۱۱/۱، (جه‌رگی دورگی عه‌ره‌ب) لاپه‌ره (۲۲۱-۲۲۵) - چاوه‌گ میژوویه‌کان سه‌باره‌ت به‌کات و شوینی
 کۆچ کردنی ئه‌م تیرانه‌ راجیاوازی زۆریان هه‌یه. ئیمشه‌ پاش پامان و هه‌لسه‌نگاندنی پایه‌کان، ئه‌وه‌مان
 په‌سه‌ندکرد که‌ به‌لگه‌ی به‌هیز پشتیوانی ئی ده‌کات.

۲ / سه‌رچاوه‌: (تفهیم القرآن) نووسینی (ئهبونه‌علای مه‌ودودی) ۱/ ۵۵۲، ۵۵۴ - ۵۵۵ - ۵۵۶ (هه‌ندیک له
 سه‌رچاوه‌ میژوویه‌کان ده‌لێن) (ابراهیم . ع. کورده‌و خه‌لکی ئاوچی نه‌ینه‌وای عیراقه. وه‌رگێن).
 ۳ / هه‌مان سه‌رچاوه (۱۰۸/۱) ...

۴ / ئه‌وه‌ی ده‌زانرێت، هاجه‌ر ژنه‌کۆله‌ بووه‌، به‌لام زانی گه‌وره‌ قازی محمد سلیمان مه‌نصورفوری لیکۆلینه‌یه‌کی
 له‌و مه‌سه‌له‌یه‌دا کردووه‌ ده‌لێت (هاجه‌ر) ژنیکی ئازاد بووه‌ و کچی فیرعه‌ون بووه‌، سه‌یری ئه‌م سه‌رچاوه‌یه‌ بکه‌
 (رحمه‌ للعالمین ۲/ ۲۶-۲۷) ...

۵ / هه‌مان سه‌رچاوه ۲/ ۲۴، بۆ مانای دو‌رودرێژی به‌سه‌ره‌اته‌که‌ سه‌یری (صحیح البخاری ۱/ ۴۷۴ بکه‌).

گوزهری کردو تویشوی ژن و مناله که ته‌واو بوو ، له‌ویدا به‌فه‌زلی خواوه‌ناوی زه‌مزمه ته‌قی و بوو به‌قووتیکی پوژانه‌یان تاماوه‌یه‌کی تر بری پیکردن ، نه‌و به‌سهره‌اته‌ش باسی لیوه کراوه به‌دریژی^۱.

پاشان خیلکی یه‌مانی هاتن که (جورهم)ی دووم بوون ، پاش وه‌رگرتنی مؤلّه‌ت له‌دایکی ئیسماعیل له‌مه‌که‌که‌ نیشته‌جی بوون ، ده‌لین : نه‌وانه پیش نه‌و ده‌مه له‌شیوو دۆله‌کانی ده‌وروبه‌ری مه‌که‌که‌دا بوون ، ریوایه‌ته‌که‌ی (بوخاری) راشکاوانه ده‌لی : نه‌م خیلّه‌ دواي (ئیسماعیل) هاتوونه‌ته مه‌که‌که‌و پیش نه‌وی بیته لاو ، به‌لام هاتوچۆی شیوه‌که‌یان کردوه^۲.

ئیه‌راهم چه‌ند جاریک سهردانی مه‌که‌که‌ی ده‌کرد تا هه‌والی (هاجر)و کوره‌که‌ی بزانیّت ، وه‌ لی نازاریّت ژماره‌ی هاتوچۆکانی چه‌ند بوون ، ریوایه‌ته میژوویه‌کان ده‌لین : چوارجار بووه.

خواي گه‌وره له‌ قورئاندا باسی نه‌وه ده‌کات که له‌خه‌ودا پیشانی ئیه‌راهمی داوه ده‌بیّت ئیسماعیلی کوپی سهربریّت ، ئیه‌راهم عليه السلام له‌خو بوردوانه هه‌ستا به‌جیبه‌جی کردنی فهرمانه‌که‌ی خوا ﴿ فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّ لِلْحَبِشِ {١٠٣} وَتَادِيَتَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ {١٠٤} قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ {١٠٥} إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ {١٠٦} وَتَدِيَتَاهُ بِذِيحِ عَظِيمٍ {١٠٧} الصّافات .

له (سفر التکوین)دا هاتووه: ئیسماعیل سیانزه سال له ئیسه‌حاق گه‌وره‌تر بووه ، په‌وتی چیروکه‌کش واپیشان ده‌دات ، نه‌م پووداوه پیش له‌دایک بوونی (ئیه‌سحاق) بوویّت ، چونکه‌ مرده‌دان به‌ له‌دایک بوونی (ئیه‌سحاق) به‌دواي چیروکه‌که هاتووه.

نه‌م به‌سهره‌اته به‌لایه‌نی که‌مه‌وه باسی یه‌ک گه‌شت ده‌کات ، پیش نه‌وی ئیسماعیل بیته لاو ، به‌لام گه‌شته‌کانی تر ، (بوخاری) به‌دوو‌رو دریژی له (ابن عباس)ه وه^۳ ده‌یگیرته‌وه ، کورته‌که‌ی نه‌مه‌یه ، کاتیک ئیسماعیل یه‌گه‌یشت و له (جرهم)ه وه فیّری عه‌ره‌بی بوو ، خوشیانویست و ژنیان دایه ، پاشان دایکی وه‌فاتی کرد ، ئیه‌راهم هه‌ستی کرد که ده‌بیّت سهر بداته‌وه له ئیسماعیل به‌تایبه‌تی

^۱ / سه‌یری (صحیح البخاری) بکه (کتاب الانبیاء - ٤٧٤/١ - ٤٧٥).

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه .

^۳ / (ج) ٤٧٦ ، ٤٧٥/١ .

پاش ژنهنانی ، که سهری دایهوه ئیسماعیل له مالهوه نهبوو، ژنهکهی دهرگای ئی کردهوه پرسپاری ژبانی ئی کردن ، ژنهکه زۆر سکالای کردو وتی: ژبانمان تالهو کهم دهستین ، نهجا ئیبراهیم وهسیهتی کرد بو ئیسماعیل: که لاشیپانی دهرگای مالهکهی بگوڤیت ، که ئیسماعیل هاتهوه له قسهکهی باوکی حالی بوو ژنهکهی تهلاق داو ژنیکی تری هیئا کچی (مضاض)ی کوڤی (عهمر) بوو، گهورهو سهرداری (جرهم)ه^۱.

دوای ئەم ژنهنانهش جارێکی تر ئیبراهیم سهری دایهوه ، ئەمجارهش ئیسماعیلی نهبینیهوه ، پرسپاری حالی مالهکهی له ژنهکهی کرد ، ئەویش زۆر وهسف و سهناي کردو رازی بوو ، ئیبراهیم وهسیهتی کرد بو ئیسماعیل که لاشیپانی دهرگاکی قایم بکات و نهیگوڤیت .

جاری سی'یهم که هاتهوه ئیسماعیلی بینی له ژۆر خێوه ته کهیدا خهریکی دروست کردنی تیربوو له نزیک ئاوی زه مزه مه وه ، که بینی خیرا له بهری ههستاو به ئه رکی باوک و کوڤایه تی ههستا، ئەم بهیه که گه یشتنه یان دوای تیپه پربوونی ماوه یه کی درێژ بوو، کهم باوک هیهه بتوانیت نه وهنده ئارام بگریت له سهر نه بینی پۆله کهی ، پۆله یه کی چاکی هوشیارو ژیر، هه ره له ماوه یه دا پیکه وه کابه یان بنیاتنا ، پاشان بانگی خه لکی کرد بو حه جی مائی خوا به و شیوه یه ی خوای گه و ره فه رمانی پی دابوو.

له کهه کهی (مضاض) خوای گه و ره دوانزه کوڤی به ئیسماعیل به خشی^۲ که بریتی بوون له :

(نابت یان ابنا لوط ، قیدار ، نه دبائیل ، مبشام ، مشام ، دوما ، میشا ، حدد، یتما ، یطور ، نفیس ، قیدمان) له و دوانزه کوڤه ، دوانزه خیلای گه و ره دروست بوو ، هه موویان له مه که هدا نیشته جی بوون ، بو ماوه یه ک ، ژبانیان له سهر بازرگانی به پێوه ده چوو، له یه مه نه وه بو شام و میصر، پاشان ئەم خیلانه بلا بوونه وه به هه موو شوینیکی دورگه ی عه ره بداو هه ندیکیشیان لیچوووه دهره وه ی دورگه ، پاشان نه به تیه کان جگه له پۆله کانی (نابت) و (قیدار) نه وانی دیکه هه واییان نه ما.

^۱ / قلب جزيرة العرب ص ۲۳۰ ..

^۲ / همان سمرچاوه ی پینشو ..

شارستانی نیتی نه به تیه کان له باکوپی حیجاز ده رکهوت ، ده سه لاتیکي به میزبان دروست کردو ده ورور به سهریان بو نهوی کردن ، (بطراء) یان کرده پایته ختی خویان ، ههتا هاتنی رومه کان کهس نهیتوانی پووبه پوو یان بوهستیت ، که رومه کان هاتن دهوله ته که یان له ناو بردن .

ماموستا (سليمان الندوی) پاش لیکولینه وهیه کی وورد ده لیت: مهلیکه کانی غهسان و نه نصاریه کانی نهوس و خه زه ج له (آل قحطان) نین، به لکو له کوپانی (نابت) کوپی (ئیسماعیل)ن، نهوش نهوهی نهوانه له ناوچه که دا ماوه ته وه . به لام (قیدار)ی کوپی (ئیسماعیل) ، کوپه کانی له مه که که دا مانه وه وه چه ی تریان لیکه وته وه ههتا سهر (عدنان) بیست و یه که مین باپی ره ی زنجیره ی پشتاو پشتی پیغه مبه ره .

ده گیر نه وه له پیغه مبه ره که باسی ره چه له کی خو ی ده کرد ههتا ده که یشته (عدنان) نه ده وه ستا ، که ده که یشته عه دنان ، ده وه ستا ده یفه رموو خزمنا سه کان به مه له دا چوون^۱ ، هه ندیک له زانایان له گه ل نه وه دان که ده کريت نه سه بی پیغه مبه ره له پیش عه دنانی شه وه بی ت بو یه نه وه با سه ی پی شه وه به لاواز ده زانن و ده لین: له نیوان (عه دنان) و (ئبراهیم) دا الکفر به راست و دروستی چل باوک هه یه^۲ . به شه کانی (معد) له (نزار) وه بوون به چه ند لقی که وه ، وتراوه (معد) کوپی تری نه بووه ، (نزار)یش چوار کوپی بووه ، چوار خینی گه وره یان لی که وتوته وه: (إیاد) و (انمار) و (ربیع) و (مضر) ، نه م دوانه ی دواوه یان لق و پویی زوریان لی بوته وه ، له (ربیع) نه م لقانه که وتوته وه : (اسد بن ربیع) و (عنز) و (عبد القیس) و هه ردوو کوپه که ی (واثل و بکر) ، (تغلب) و (حنیفه) و هتد .

تیره کانی (مضر) بوون به دوو به شی گه وره وه:

(قیس عیلان بن مضر) ، به شه کانی (الیاس بن مضر) ،

له قه یسی عیلان : (بنو سلیم) و (بنو زهران) و (بنو غطفان) و ، له (غطفان) یش ، (عبس) و (ذبیان) و (أشجع) و (غنی) و کوپی (أعصر) که وتنه وه .

¹ / تاریخ ارض القرآن ۷۸/۲ - ۸۶ .

² / الطبری ج ۱۹۱/۲ - ۱۹۴ . الأعلام ۶/۵

³ / رحمة للعالمین ج ۷/۲ - ۱۶ . ۱۵ . ۱۴ . ۸ .

له (إلياس) ی کوپی (مضر) : (تمیم بن مره) و (هذیل بن مدرکه) و (بنو اسد) و بهشهکانی (کنانه بن خزیمه) و له (کنانه)ش (قریش) که کوپهکانی فهبری کوپی (مالک)ن کهوتنهوه.

(قریش) بوون بهچهند تیرهیهکی جیا جیا بهناوبانگترینیان:

(جمع) و (سهم) و (عدی) و (مخزوم) و (تیم) و (زهره) و بهشهکانی (قصی بن کلاب) و (عبدالدار بن قصی) و (اسد بن عبدالعزی) و (عبد مناف بن قصی).
(عبد مناف) چوار لقی لی بوهوه : (عبد شمس) و (نوفل) و (المطلب) و (هاشم) ، پیغه مبهرم ^۱ له بنه ماله ی (هاشم) ^۲.

پیغه مبهرم ^۳ له پوله ی ئیسماعیل (کنانه) ی هلبژارد ، له پولهکانی کنانه قوپهیشی هلبژارد ، له قوپهیش بهنواشمی هلبژارد ، منیشی له (بنو هاشم) دا هلبژارد ^۴.
هروهه له (العباس بن عبد المطلب) ه وه دهلیت:

پیغه مبهرم ^۵ فرموی : ((خوی گهوره هه موو مه خلوقاتی دروست کرد ، منی لهباشترینیانا داناو لهباشترینی ههردو واقمه کهشدا ههلی بژارد ، پاشان هوزهکانی دهسته بژن کرد منی لهناو باشترین هوز دانا ، پاشان دهسته بژنی بنه مالهکانی کردو منی لهباشترین بنه ماله دانا ، من باشترین گیانم و له باشترین بنه ماله یانم)) ^۶ ، کاتیک نهوهکانی (عهدنن) زوړبوون پهرش و بلاو بوونه وه به هه موو لایهکی ناوچهکانی عهردا بلاو بوونه وه بهدوی شوینی تهرای و لهوړدا دهگهړان.
خیلی (عبد القیس) و لقهکانی (بهکری) کوپی (وائل) و (تمیم) کوچیان کرد بو (بهحرهین) و لهوی نیشتهجی بوون.

خیلی (بهنو حنیفه) ی کوپی (مصعب) ی کوپی (عهلی) ی کوپی (بهکری) بهرهو (یه مامه) چوون و له (حجر) نیشتهجی بوون ، پاشماوه ی (بهکری) کوپی (وائل) بهدریژی زهوی له (یه مامه) وه هتا (بهحرهین) و (سیف کاظمه) و بهرهو کهناری دهریاو دهوړوبه ری رهشه خاکی عیراق و (ابله) و (هیت) بارگه یان لی خست ، (تغلب) یش له دورگه ی (فرازی) نیشتهجی بوون ، ههنديک تیره یان هاومالی خیلی (بهکری) بوون. (بهنو تهمیم) له سارای (بهسره) نیشتهجی بوون ، (بهنو سهلیم)

^۱ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامية ، نووسینی (الخضري) ۱/۱۴۰.

^۲ / مسلم له (وائله) ی کوپی (اسقع) هره ریوايه تی کردووه . ۲۴۵/۲ . ههروما (ترمذي) ۲/۲۰۱.

^۳ / ترمذي ریوايه تی کردووه ۲/۲۰۱.

یش چوونه نزیك مه دینه . له (وادی القری) وه هه تا خه یبه رو پۆژمه لاتى مه دینه و سنورى (جبلین) و كۆتای (الحرّة) دريژ بوونه وه.

(ثقیف) له تائیف نیشته جى بوون ، (هوازن) یش له ناوچه كانى (اوطاس) ی پۆژمه لاتى مهككه و لهسهره پینگه ی نیوان مهككه و (به صره) دا نیشته جى بوون .
(به نو ئه سه د) له پۆژمه لاتى (تیماء) و پۆژئاواى (كوفه) دا نیشته جى بوون ، له نیوان ئه وان و (تیماء) دا ، ئاوا ییه كانى (بحترى) (طیىء) دا هه بوون ، دوورى نیوان ئه وان و (كوفه) (ه) پینچ شه و پینگه بوو ، (ذبیان) له نزیك (تیماء) وه هه تا (حوران) بارگه یان لیخست .

لقه كانى (كنانه) له (تهامه) مانه وه ، (قوره یش) له ناو مهككه و ده ور به ریدا مانه وه ، له ناو خۆیاندایه رش و بلاو ناكوك بوون ، هه تا (قصی) كورى (كلاب) یان تیڤا هه لكه وت ، كۆی كردنه وه ، كردنى به یهك ، ئه م كاره پیزو حورمه تی پیدان و به رزی كردنه وه له ناو خه لكى دا^۱.

حوكمدارى و میرنشینایه تی له ناو عه ره بدا

كاتێك ده مانه ویت باسى عه ره ب له پیشهاتنى ئیسلامدا بکهین ، پێویسته وینه یهكی بچوکی میژووی حوكمدارى تی و میرنشینایه تی و هۆزو تیره و ئایینه كان له ناو عه ره بدا بخهینه روو ، هه تاكو بتوانین به ئاسانى له و بارودوخه تی بگهین كه هاوكاتى هاتنى ئایینی ئیسلام بووه .

له كاتى هاتنى ئایینی ئیسلامدا ده سه لاتدارانى جه زیره دووبه ش بوون : هه ندیکیان مه لیكى دانراو بوون ، له راستیدا سه ره بخۆ نه بوون ، هه ندیکیان سه روكی خیل و تیره كان بوون ، وه كو مه لیكه كان مافى تایبه تی و مزه ی خۆیان هه بوو ، زۆرینه ی ئه وانه سه ره بخۆ بوون ، له وانه شه هه ندیکیان سه ره به مه لیكه دانراوه كان بووبن ، مه لیكه كانیش بریتى بوون له (آل غسان) و مه لیكه كانى (حیره) ، جگه له مانه ئه وانى تر دارو عه سای مه لیكایه تیان نه بووه .

^۱ : كتیبى (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینی (الخضري) ۱۵۰: ۱۶.

مەلىكى يەمەن

كۆتۈرۈن گەلىك لەيەمەندا بووبن خىلى (سبأ) ن ، كە لەعەرەبى (عاربە) ن ،
باس و خواسىيان بەھۇى لىكۆلىنەۋەيەكى ئاسەۋارناسىيەۋە دۆزراۋەتەۋە كە پىش
(۲۵) سەدە پىش زايىن كراۋە ، شارستانىتى و ھەژمۇنى دەسلەتايان (۱۱) سەدە
پىش زايىن دەستى پى كىدوۋە ، دەكرىت پۆلى دەرگەۋتنيان بەم شىۋەيە ئەژمار
بكرىت:

۱- سەدەكانى پىش سالى (۶۵۰) پ.ز. ، لەۋ ماۋەيەدا بە مەلىكەكان
دەۋترا: (مەكرەب سەبەء) شارى (صرواح) پايتەختيان بوۋە ، دوورىي ئاسەۋارى
ئەۋ شارە پۆژە پىيەكە لەبەشى پۆژئاۋاي ناۋچەي (مأرب) ھۋە ، بەعەرەبى پىي
دەلّين: (خريبە) لە زەمانى ئەۋاندا بەنداۋى گەۋرەي (مأرب) دوست كراۋە ، ئەم
بەنداۋە گرنگىيەكى تايبەتى ھەيە لە مېژۋىيەمەندا ، ووتراۋە :- (سبأ) يەكان
ئەۋەندە دەسلەتايان ھەبوۋە زۆر ناۋچەي عەرەبيان خستۆتە ژىر پكىفى خۇيان و
ژىر دەستەيان كىدوۋن .

۲- لەسالى (۶۵۰) پ.ز. ھەتا سالى (۱۱۵) پ.ز. ، وزيان لە شۆرەتى
(مكرب) ھىناۋ خۇيان بەمەلىكەكانى (سبأ) ناۋزەد كىدو لەجياتى (صرواح) ،
(مأرب) يان كىدە پايتەختى خۇيان ، ئىستا كەلاۋەي (مأرب) لە پۆژھەلاتى شارى
(صنعاء) ي پايتەختى يەمەنەۋە (۶۰) مىل دوۋرە .

۳. لەسالى (۱۱۵) پ.ز. ھەتا سالى (۳۰۰) زايىن ، لەۋ دەمەدا خىلى (حمير)
دەستيان گىرت بەسەر مەملەكەتى (سبأ) دا ، ئەۋانېش لەجياتى (مأرب) ، (رىدان) يان
كىد بەپايتەختى خۇيان ، لە دوايىدا ناۋى (رىدان) يان گۆپى بۇ(ظفار) ئاسەۋارى
ئەم شارە ئىستا كە لەسەرچىاي (مدور) لەنزىك (برىم) دا ، لەۋ ساتەنەدا دەۋلەتى
(حمير) بەرەۋ ھەرەسەننەن و لىكەھەئەشان مىلىنا ، ھەرچى جموجولى بازىرگانېشە
توۋشى شىكست و زيان دەبوۋ ، ئەۋەش چەند ھۆيەكى ھەبوۋ:

يەكەم / كۆتۈرۈل كىدنى بەشى باكور لەلايەن (انباط) يەكانەۋە .

دوۋەم / داگىر كىدنى پىنگاي بازىرگانى دەريايى لەلايەن پۆمەكانەۋە بە

تايبەتى پاش دەست بەسەرگىرتنى (مىصر) و(سوريا) و باكورى (حىجاز) .

سیههم / ناکۆکی و دووبه‌ره‌کی نیوان تیره‌کانی خویان ، ئەم هۆیانە کاریکیان کرد (آل قحطان) یان پەرتەوازە کردو ناچاربوون کۆچ پەویبکەن و به‌وولاتاندا ! بلاوه‌ی ئی بکەن.

٤. لەسالی (٢٠٠) زایینه‌وه هەتا ئەو کاتە ئایینی ئیسلام چوو هه‌مه‌نه‌وه ، له‌و کاتانه‌دا کۆمه‌ڵی پووداوو ئالۆزی پوویانداو چەند جەنگیکی ئەه‌لی به‌ریابوو ئەمه‌ش وای لیکردن ببنه‌ شوینی چاوتیپینی بیگانه‌و له‌ کۆتاییشدا سه‌ربه‌خۆیی خویان له‌ ده‌ست بده‌ن ، له‌و سه‌رده‌مه‌دا پۆمه‌کان چوونه‌ شاری (عه‌ده‌ن)وه ، به‌ کۆمه‌کی ئەوان ، هه‌به‌شیه‌کان توانیان بۆ یه‌که‌مجار له‌ سالی (٢٤٠)ی زاییندا یه‌مه‌ن داگیر بکەن ، هۆی ئەو داگیرکردنه‌ش ناکۆکی نیوان هه‌ردوو خێلی (همدان) و(حمیر) بوو، تا سالی (٢٧٨)ی زایین به‌رده‌وام بوو پاشان یه‌مه‌ن سه‌ربه‌خۆیی وه‌رگرته‌وه ، دواي ئەوه‌ درزکه‌وته به‌نداوه‌که‌ی (مأرب) ه وه ، هه‌تا ئەوه‌بوو کاره‌ساتی هه‌ره‌سه‌ گه‌وره‌که‌ی به‌سه‌ردا هات ، که له‌قورئاندا به (سبل العرم) ناوبانگی هه‌یه ، ئەم هه‌ره‌سه له‌سالی (٤٥٠) زاییندا هه‌تا (٤٥١) ی زاییندا بووه‌و بۆته هۆی وێرانکردنی زه‌وی وزارو مه‌زرای ناوچه‌که‌و ژێره‌و ژووری کردوه‌و گه‌لانی ده‌ورو به‌ریشی ئاواره کردوه ، له‌سالی (٥٢٢)ی زاییندا (ذن‌واس)ی جوله‌که شالۆیکی ناره‌وای کرده سه‌ر گاه‌وره‌کانی (نجران)و ویستی به‌ زۆر له‌سه‌ر ئایینی گاه‌ورایه‌تی وه‌ریان بگێریت ، کاتیکی به‌گوییان نه‌کرد ئەویش شیویکی زۆر گه‌وره‌ی بۆ هه‌لکه‌ندن و ئاگری تی به‌رداو هه‌موویانی فێدایه‌ ناوی ، ئەم پووداوه له‌ سووره‌تی (البروج) دا ناماژهی پیکراوه که ده‌فه‌رمویت : ﴿ قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُرِ ﴾ ، له‌تۆله‌ی ئەوه‌دا (نه‌صرانی) یه‌کان که‌وتنه‌ چالاکی و هه‌زی پاوان خوازیان تیدا بزواو که‌وتنه داگیرکردن و فراوانکردنی ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لات به‌سه‌رکردایه‌تی ئیمپراتۆری پۆمه‌کان ، هه‌به‌شیه‌کانیان دژ به‌ عه‌ره‌ب هانداو گه‌له که‌شقیه‌کیان بۆ ناماده‌کردن ، (٧٠) هه‌فتا هه‌زار سه‌ربازی هه‌به‌شی له‌که‌ناره‌کانی یه‌مه‌ن دابه‌زین و بۆ جاری دووه‌م داگیریان کرد به‌سه‌رکردایه‌تی (ارباط) له‌سالی (٥٢٥) ی زاییندا ، ماوه‌یه‌ک (ارباط) حاکی یه‌مه‌ن بوو ، هه‌تا یه‌کیکی له‌سه‌رکرده‌کانی سوپاکه‌ی به‌ناوی (ئه‌بره‌هه) کوشتی و چوو شوینه‌که‌ی و مه‌لیکی هه‌به‌شه‌شی رازی کرد ، (ئه‌بره‌هه) ئەو که‌سه‌یه که خه‌لکی خه‌ر کرده‌وه بۆ پوو‌خاندنی کابه‌ی شه‌ریف و ، خۆی و سه‌ربازه‌کانی له‌ قورئاندا به (اصحاب الفیل) ناسراون.

پاش پروداوی (الفیل) یه مهنیه کان داوای کومه کییان له (فارسه کان) کرد ،
 نه وانیش یارمه تیان دان هه تاکو له یه مهن دهریانپه پاندن و له سالی (۵۷۵) ی زاینندا
 به سه رکردایه تی (معد یکرب) کوپی (سیف ذی یزن الحمیری) سه ربه خوئییان
 وهرگرته وه بوو به مه لیکیان ، (معد یکرب) هه ندیک له حه به شیه کانی وه کو
 خزمه تگوزار له ده ور به ری خویدا هیشتبزووه ، تاروژکیان کوشتیان ، به کوشتنی
 نه و ئیتر مه لیکیه تی له بنه ماله کهیدا پوکایه وه ، (کیسرا) ی فارس کار به دهستیکی
 فارسی تیدا هیشته وه. له و کاته وه ده سه لات له یه مهن دا به ده ست فارسه کانه وه بوو ،
 یه که له دوا ی یه که ده سه لاتداره فارسه کان فه رمان په واییان ده کردن ، هه تا دوا یین
 سه رکردیان که ناوی (بازان) بوو ، نه م پیا وه له سالی (۶۳۸) ی زاینندا ، با وه پی
 به ئیسلام هی ناو موسو لمان بوو ، به موسو لمان بوونی (بازان) هه ژموونی ده سه لات ی
 فارسه کان له یه مهن دا کو تایی پی هات.^۱

^۱ / له باریه وه سهیری نه م سه رچا وانه بکه ، (تفهیم القرآن) ۴/ ۱۹۸، ۱۹۷، ۱۹۶، ۱۹۵. مهروه ها (تاریخ ارض القرآن) ج ۱ له
 لاپه ره (۱۳۳) هه تا کو تایی. له باری دیاری کردنی ساله کانه وه راجیا وازیه کی زور له سه رچا وه میژوویه کانداهیه . کار
 گه یشتو ته راده یه که هه ندی له نو سه رانه ووتو یانه : نه م با سانه جگه له نه فسانه شتیکی تر نیه

مه‌لیکی حیره

فارسه‌کان فه‌رمان‌ره‌وایی عیراق و ده‌ورو به‌ریان ده‌کرد تا له (۵۵۷ - ۵۲۹)

پ.ز.دا که (کۆرشی گه‌وره) بوو به‌مه‌لیک و هه‌موویانی یه‌کخست ، که‌س نه‌یده‌توانی ململانییان له‌گه‌ندا بکات ، هه‌تا‌کو سالی (۲۲۶) پ.ز.له‌و کاته‌دا نه‌سکه‌نده‌ری مه‌قدونی هات ده‌سه‌لات و شه‌وه‌که‌تی نه‌ه‌یشتن و (دارای یه‌که‌م) ی پاشای فارسه‌کانی شکاند ، دوا‌ی شه‌وه‌ وولات پارچه‌پارچه‌ بوو هه‌رپارچه‌ی که‌وته‌ده‌ست مه‌لیکی خه‌لیک ، ئه‌م شیوازه‌ به‌رده‌وام بوو تا سالی (۲۳۰) زاین ، له‌ سه‌رده‌می ئه‌و مه‌لیکانه‌دا (قه‌حطانی) یه‌کان کۆچیان کردو به‌شیک له‌ گونده‌کانی ناوچه‌ی عیراقیان داگیر کرد ، به‌دوا‌ی ئه‌واندا ئه‌و (عه‌دنان) یانه‌ی کۆچیان کردبوو هاتن و که‌وته‌ن ململانی له‌گه‌لیاندا هه‌تا به‌شیک له‌ دورگه‌ی فوراتیان داگیر کردو تیایدا نیشه‌جی بوون .

له‌سالی (۲۲۶)ز داو له‌سه‌رده‌می (ئه‌رده‌شیر)ی دامه‌زینه‌ری ده‌وله‌تی ساسانی‌دا ، جاریکی تر فارسه‌کان هیزیان په‌یدا کرده‌وو ، هه‌رچی عه‌ره‌بی نیشه‌جی سنووری فارس هه‌بوو هه‌موویانی خسته‌وه‌ ژیر پکیفی خۆیانه‌وو ئه‌مه‌ بووه‌ هو‌ی ملکه‌چ کردنی خه‌لکی (حیره) و (ئه‌نبار) ، به‌لام (قضاة) کۆچیان کرد بو‌ شام ، هه‌ر له‌ سه‌رده‌می (ئه‌رده‌شیر)دا (جذیمة‌ الوضاح) بوو به‌ سه‌ره‌رشتیاری (حیره) و شوینه‌کانی تری وه‌ک بیابانی عیراق و دورگه‌و خه‌له‌کانی (ربیع) و (مضر) ، (ئه‌رده‌شیر) به‌روای وابوو که‌نا‌توانیت راسته‌وخۆ حوکمی خه‌له‌ عه‌ره‌به‌کان بکات و نه‌هه‌لیت توخنی سنووره‌کانی بکه‌ون و ، ده‌بی‌ت له‌ خۆیان یه‌کیکی عه‌ره‌ب بکاته‌ سه‌روکیان ، بو‌ ئه‌وه‌ی عه‌ره‌به‌کان نه‌توانن ده‌ستدریژی بکه‌نه‌ سه‌ریان و له‌ایه‌کی تره‌وه‌ رۆمه‌کانیان پی‌ بترسی‌نیت ، له‌ولاشه‌وه‌ که‌ رۆمه‌کان عه‌ره‌به‌کانی شامیان وابه‌سته‌ی خۆیان کردبوو ، فارسه‌کانیش عه‌ره‌بی عیراقیان کرده‌ دۆستی خۆیان بو‌ئه‌وه‌ی به‌ربه‌ستی عه‌ره‌بی شام بکه‌ن ، له‌لای مه‌لیکی (حیره)ش کۆمه‌لیک سه‌ربازی فارسیان ه‌یشتبووه‌ ، بو‌ ته‌می کردنی ئه‌و عه‌ره‌به‌ ده‌شته‌کیانه‌ی نیازخراپیان ده‌کرد ، سالی (۲۶۸) ز (جذیمة) مرد .

له دواى مردنى (جذيمة) (عهمرى كوپى (عدى) كوپى (نفر اللخمى) بووه
 سه پره رشتيار ، نه مه يه كه م سه ركردى (له خمى) يه كان بوو له سه رده مى كيسرا
 (سابور)ى كوپى (نه رده شير) دا ، ميرايه تى (حيره) له بنه ماله ي (له خمى) يه كاندا
 به رده وام بوو ، هه تا فارسه كان خويان (قباد)ى كوپى (فيرون) يان دانا ، له
 سه رده مى نه مدا (مه زدهك) دهر كه وت ، كه بانگه شه ي بو به رده لالاى سىكسى ده كرد ،
 (قباد)و كومه ليكى زور له په عيه ته كه ي شوينى كه وتن ، به وه شه وه نه وه ستا نامه ي
 نارد بو (منذر) كوپى (ماء السماء) ، كه ميرى (حيره) بوو، داواى لى كرد بوو شوينى
 نه و ريبازه بكه ويئ ، به لام نه و پياويكى گرژ بوو قه بوولئ نه كرد ، (قباد) له
 ميرايه تى (حيره) لاي بردو ، (حارث)ى كوپى (عهمرى) كوپى (حجر)ى كندى له
 جيگه يدا دانا ، پاش نه وه ي پازى بوو نه و ريبازه به رده لالاى يه وه ربرگريئ .

پاش (قباد)ى كيسرا ، (نه وشيرون) جيگه ي گرته وه زور پقى له به رده لالاى
 بوو ، بويه (مه زدهك)و زوريك له شوينكه وتوه كانى كوشت و له ناوى بردن و(منذر)ى
 گيرايه وه بو ميرايه تى (حيره) ، داواى كرد له (حارث)ى كوپى (عمرو) بگه رپته وه بو
 لاي ، به لام نه و نه گه پرايه وه په ناى برد بو (دار الكلب) و له وئ مائه وه ، هه تا مرد .

مه ليكايه تى دواى (منذر) له (عقبه) دا مائه وه هه تا گه يشته (نعمان)ى
 كوپى (منذر) ، (كسرى) به هوئى پروپاگنده كه يه وه كه (زيد)ى كوپى (عدى العبادى)
 هه لئى به ستبوو، له (نعمان) توو پره بوو، ناردى به شويندا ، (نعمان) خوئ و مال و
 مناله كانى به نهينى پرويان كرده لاي (هانئ) كوپى (مسعود) سه روكى (آل
 شيبان) له وئ ژن و مناله كانى داناو خوئ چوو بولاى كيسرا، نه و يش به ندى كرد
 هه تا مرد، دواى نه و (اياس)ى كوپى (قبيصه)ى (طائى) كرده ميرى (حيره)و
 فهرمانى پيدا كه ژن و مناله كانى (نعمان)ى له (هانئ) وه ربرگريته وه ، (هانئ)ى
 غيره تى جولاو نه يدايه وه، مه ليك فهرمانى شه پرى راگه ياند، ماوه يه كى نه برد
 كومه ليك سه ربازى كيسرا گه يشتن و بوونه پشتيوانى (اياس) ، له (ذى قار) دا
 شه پرى زور قورس پرووى دا ، له ناكامدا هوئى (شهبان)ى سه ركه وتن و نه مه يه كه م
 جار بوو (عه رهب) به سه ر (فارس) دا سه ركه ون، نه م شه پره پاش ماوه يه كى كه م له له
 دايك بوونى پيغه مبه ر ﷺ پرووى داوه ، چونكه (٨) هه شت مانگ به سه ر ويلايه تى
 (اياس) دا گوژه را بوو، كه پيغه مبه رى نيسلام ﷺ له دايك بوو .

دوای (ایاس) کیسرای فارس ، سەرکردهیهکی فارسی لهسەر یه مهن دانا ، لهسالی (٦٢٢) زاییندا مهلیکایهتی گه پرایه وه بو بنه ماله ی عهره بی (لهخم) ، (منذر) ی ناسراو به (معرور) میری (حیره) بوو، ته نه ا (٨) مانگ به سهر ئهم^١ میرایه تیه دا گوزهرابوو (خالید) ی کوپی (وهلید) به خو ی و سوپای ئیسلامه وه هه لیان کوتایه سهری.

مهلیکی شام

له و کاته دا که عهره ب سهرقال بوون به کوچ و په وی خیله کانه وه ، چه ند لق و پۆپیکی خیل (قضاة) نزیک شام بووبونه وه و نیشته جی بووبوون ، ئه وانه (سلیح) ی کوپی (حلوان) که (ضجعم) له وانه و به (ضجاعة) ناسراون ، ئه مانه هه موویان پۆمه کان پیکیان هیان بو ئه وه ی نه هیلن عهره بی ده شته کی تر نزیک ی ناوچه که بکه ونه وه و له لایه کی تریشه وه ئاماده ی کردن بو پووبه پروو بوونه وه ی فارسه کان ، مه لیکیکیان بو دانان ، ئه مه چه ند سالیکی دهوامی هه بوو ، (زیاد) ی کوپی (هبوله) به ناوبانگترین میریان بوو ، پۆزگاری دهسه لاتیان به سهره تاکانی سه ده ی دووه می زاین هه تا کو تاییه که ی مه زنده ئه کریت ، دهسه لاتیان به هاتنی (آل غسان) کو تای ی هات ، (آل غسان) به سهر (ضجاعة) دا سهرکه وتن و پۆمه کانیش کردیان به مه لیکی شام ، بنکه و باره گایان یان له (دومه الجندل) بوو ، (غسانه) کان کاربه دهستی رۆمه کان بوون ، هه تا شه ری (یهرموک) پووی دا له سالی (١٢) ی کوچیداو دا مه لیکیان که (جبله) ی کوپی (ایهم) بوو، ملی بو ئیسلام که چ کردو له سهرده می میری موسولمانان (عمری) کوپی (خطاب) دا (خوای لی رازی بییت) موسولمان بوو.^١

^١ / پروانه کتییی (محاضرات تاریخ الامم الإسلامیة) نووسینی (الخضری) ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢/١.

^١ / هه مان سهرچاره ی پینشو ٣٤١، کتییی (ارض القرآن) ٨٠، ٨١، ٨٢/٢.

ميرنشینی له حيجازدا

(ئيسماعيل عليه السلام) به دريژايي هه موو ته مهني زيواني كابه ي پيروزي به دهست بوو^١، له ته مهني (١٢٧) سالي دا كوچي دوايي كرد^٢، پاشان دوان له كورپه كاني (نابت) دواي ئه و (قيدار) هه نديك ده ليين به پينچه وانه وه ، زيوانييان كرد ، دواي ئه وان ، باپيره يان (مضاض) ي كورپي (عمرو) ي (جورهوم) وهر ي گرت و له دهست ئه وانه بوو ، پوله كاني ئيسماعيل پله و پايه يه كي به رزيان هه بوو ، چونكه باوكيان له بيناكردي كابه دا كاري كردبوو ، له كاتيكا هيج دهسه لاتيكيشيان نه بوو^٣.

پوژگار تيپه ري دهوري پوله كاني ئيسماعيل عليه السلام به ره و كزي و لاوازي دهچوو ، پيش (بختنصر) پولي (جرهم) ته واو لاواز بوو ، ئه ستييري سياسي (عه دنان) يش روژ به روژ زياتر دهره وشايه وه له ناسماني مهككه دا ، به به لگه ي ئه وه ي كاتيكا (بختنصر) له (ذات عرق) دا داي به سه ر عه ره به كاندا ، سه ركرده ي عه ره ب له و كاته دا (جرهمي) نه بوو^٤.

له شهري دووه مي (بختنصر) دا (سالي ٥٨٧ پ.ن) (بنو عدنان) بلاوه يان لي كردو هه نديكيان چون بو يه مه ن ، (برمياهي ي پيغه مبه ريش (معد) ي برد بو شام ، كه فشارو زه برو زهنگي (بختنصر) نه ما ، (معد) گه پايه وه بو (مهككه) و له وي جگه له (جرشم) ي كورپي (جرهم) كه سي نه بينيه وه ، بويه كچه كه ي خواست كه ناوي (معانه) بوو ، كورپيكي لي بوو ناويان نا (نزار)^٥.

دواي ئه وه كاروباري (جرهم) له مهككه دا خراپ بوو ، تهنگه تاو بوون ، كه وتنه زولم كردن له وانه ي دهه اتن بو مهككه و مالي كابه يان بو خويان حه لال كردبوو^٦، ئه م كاره رقي (عدناني) يه كاني هه ستاند ، رقيان لي دهخواردنه وه ، كاتيكا (خراعه) له (مر الظهران) نيشته جي بوون ، بينيان عه دنانيه كان له (جرهم) يه كان

^١ / قلب جزيرة العرب . لاثرة / ٢٣٠-٢٣٧ ..

^٢ / سفر التكوين ١٧ : ١٧ .

^٣ / قلب جزيرة العرب لاپه ره ٢٣٠-٢٣٧ (ابن هشام) ١١١/١-١١٢ ، (ابن هشام) ته نها ياسي ويلايه تي (نابت) ي كورپي (ئيسماعيل) دهكات .

^٤ / هه مان سه رچاره ..

^٥ / رحمة للعالمين ٤٨/٢ .

^٦ / قلب جزيرة العرب ل ٢٣١ .

بیزارن ئەمەیان بەهەلزانى بە یارمەتى چەند لقیكى (عدنان) كە بریتى بوون لە (بنو بكر بن عبدمناف بن كنانە) كەوتنە دژایەتى كردنى (جرهم) و توانیان لە ناوەرەستى سەدى دووهمى زاییندا لە شارى مەككە دەریان بكەن و دەسلەت بگرنە دەست.

لەوكاتەدا كە (جرهم) یەكەن پاشەكشەیان دەكرد بیری زەمزمەیان پەر كردهوه و لەگەڵ زەوى تەختیان كردو هەندىك شتیان تێدا شاردهوه، (ابن اسحاق) دەلێت: (عمرى كۆپى (حارث)ى كۆپى (مضاض الجرهمى)^۱ هەردوو ئاسكە ئالتونیهكەى كابهو^۲ بەردهكەى (الركن الاسود)ى لەبیری زەمزمەدا شاردهوه، خوێ و هەرچى (جرهمى) هەیه لەگەڵیدا بەرەو یەمەن هەلاتن، دواى ئەو بەهۆى جی هیشتنى مەككەو تەوشى خەم و پەژارەیهكى زۆربوون لەوبارەیهوه (عمرو) ووتووێتى^۳:

كَانَ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْحَجَّوْنَ إِلَى الصَّفَا   أَنِيسُ وَلَمْ يَسْمُرْ بِمَكَّةَ سَامِرُ
بَلَى نَحْنُ كُنَّا أَهْلَهَا فَأَبَادَنَا   صُرُوفُ اللَّيَالِي وَالْجُدُودُ الْعَوَانِرُ

پۆژگارى ئیسماعیل (ع) بە (۱۰) سەده پێش زایین مەزەندە دەكرێت .
بۆیه سەقامگیر بوونی (جرهم) یەكەن لە مەككەدا نزیكەى (۲۱) سەدهیه ، بۆ ماوهى (۲۰) سەده حوكمپەڕانى مەككەیان كردووه ، خوزاعە تەنها خوێان حوكمیان دەكردو بواریان نەدەدا (بنو بكر) هیچ دەسلەتێكیان هەبێت ، لەگەڵ ئەو شەدا تیرەكانى (مضر) سێ بواریان هەبوو:

یەكەم/ خەلكیان لەعەرەفهوه بەرەو موزدەلیفە دەبرد ، پۆژى (نفر)یش لە (مینا) ئیجازەیان پێدەكردن، دواى ئەوان (بنو غوث)ى كۆپى (مره) لەتیرەكانى (الیاس)ى كۆپى (مضر) دەهاتن و پێیان دەوترا: (صوفه)، واتای (اجازە) ئەو بوو، پۆژى (نفر) كەس پەرجمى نەدەكرد مەتاكو پیاویك لە (صوفه) پەرجم نەكات ، كە خەلك لە پەرجم دەبوونەوه ، بیانویستایە (نفر) بكەن لە (مینا) وه ، (صوفه) ئەمبەرەو ئەوبەرى عەقەبەیان دەگرت و نەیاندهیشت كەس بگوزەرێت مەتا خوێان

^۱ / ئەم پیاوه (مضاض الجرهمي) گەرە نیه كە پێشتر لەچیرۆكى (إسماعيل) دا (ع) باسى هات .

^۲ / مسعودى دەلێت: فارسەكان لەسەرەتای هەموو سالتێكدا ماڵ و سامان و گەوهەریكى زۆریان دەبەخشى بەكابه . ساسانی كۆپى بابەك دووناسكى ئالتوونى و شمشیرێك و پێكى زۆر ئالتوونى لەكابه دانا ، كەچى (عمر) هەمووی فرێدایە بیری زەمزمەوه ، بوانە (مروج الذهب) ۲۰/۱ .

^۳ / ابن هشام ۱۱۴/۱-۱۱۵ .

تینه پهرینایه ، دواى ئه وه پڼگه ی خه لکى تریان ددها ، که (صوفه) دهکان نه مان (بنو سعد) ی کوپى (زید مناة) له (تمیم) جییان گرتنه وه .

دووه / ئیفازه (الأفاضة) هر له به ره به یانى قوربانیه وه هه تا کو (مینا) به دهست (بنی عدوان) وه بوو .

سییه / دواخستنی مانگه هه رامه کان بو تیره ی (بنو تمیم) ی کوپى (عدی) بوو^۱ له (بنی کنانه) .

دهسه لاتى (خزاعه) به سه ره مه که ده (۳۰۰) سالى خایاند^۲ ، له کاتى حوکمرانى ئه ماندا (عدنانى) یه کان له ناوچه ی (نجد) و (عیراق) و (به حره ی) دا بلاو بونه وه ، له ناوچه ی مه که ده چهند تیره یه کی قوره یش مانه وه که بریتى بوون له (حلول) و (حرم) و چهند بنه ماله یه کی خو یان له (بنی کنانه) دا ، ئه مانه له کاروبارى مه که وه (بیت الحرام) دا هیچ دهسه لاتیکیان نه بوو ، هه تا سه رده مى (قصی) کوپى (کلاب) هات^۳ .

له باره ی (قصی) یه وه ده لێن: شیره خوړه بووه که باوکی مردووه ، دایکی شووى کردووه به پیاوینکی تیره ی (بنی غدره) ناوى (ربیع) ی کوپى (حرام) و بردوویه تی به ره وولاتى شام که مالى له وى بووه ، کاتیک (قصی) گه وه ده بیئت ده گه پڼته وه بو (مه که) ، له و کاته دا (حلیل) ی کوپى (حبشه) له خیل (خزاعه) والى مه که بوو ، (قصی) ی داواى (حبی) کچی (حلیل) ی کرد ، (حلیل) پازى بوو لى ماره کرد^۴ ، که (حلیل) مرد شه ریک له نیوان (خزاعه) و (قریش) دا قه و ما ، کو تایی به وه هات که (قصی) بووه سه رکارى مه که وه (بیت) پڼکه وه ، له باره ی ئه م جهنگه وه سى گپړانه وه هه یه :

یه که م: کاتیک (قصی) مال و منالى زوړبوو ، کوپه کانى زوړبوون و پله و پایه ی به رز بووه وه و (حلیل) لاواز بوو ، پروایان وابوو ئه وان شایسته ترین که سن بو کابه له (خزاعه) و (بکر) یش ، چونکه قوره یش سه روبه ندى (آل إسماعیل) ن ، بویه

^۱ / ابن هشام ۱۱۹-۱۲۰-۱۲۳ .

^۲ / معجم البلدان و یاقوت مادة (مكة) .

^۳ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامية للخضري ۳۵/۱، وابن هشام ۱۱۷/۱ .

^۴ / ابن هشام ۱۱۷-۱۱۸ .

کاتیک له باره دهرکردنی خیلې (بنو بکر) و (خزاعه) وه قسه یان کرد له گهل هندیك
پیاوی قورپه یشی و (بنی کنانه) دا، هاتن به دهمیانه وه له مهککه دهریانپه راندن.^۱
دووهم: به پیی پریوایه تیک (خزاعه) وه سیی کرد بو (قصی) پاش مردنی
خوی ببیته سه روکاری کابه و شارو مهککه.^۲

سییه م: (حلیل) ویلايه تی مالی خوی دابوو به (حبی) کچی، ئه ویش (ابو
غېشان) ی خزاعی کرد به وه کیلی خوی، (ابوغېشان) زیوانی کابه ی ده کرد (حلیل)
مردو (قصی) سه روکاری (بیت) یان له (ابوغېشان) به جامیک (خمر) کړپه وه،
(خزاعه) به م کړپن و فروشتنه پازی نه بوون ویستیان (قصی) یش دور بخنه وه،
(قصی) قورپه یش و (بنی کنانه) ی لی کوکړدنه وه له مهککه دهری په راندن.
هرچونیک بوویت، که حلیل مردوه، (صوفه) ئه وه یان کردوه که
کردویانه، (قصی) و هرچی قورپه یشی (بنی کنانه) ی له گهلدا بووه، پییان ده لئین:
ئیمه له ئیوه شیاو ترین بو ئه م کاره، شه پرده قومیت، (قصی) هیز کوډه کاته وه،
له و لاشه وه (خزاعه) و (بنو بکر) خویان دژ به (قصی) نامه دهکهن، (قصی)
ده پواته سه ریان و شه پریان له گهل دهکات، جهنگیکی زور قورس به رپا ده بیت و له
یه کتری ده کوژن، پاشان سولج دهکهن، پرپار ده دهنه ده ست (عه مر) ی کوړی
(عوف) که یه کیکه له (بنو بکر)، ئه ویش پرپار ئه دا که (قصی) شیاو تره له
(خزاعه) بو سه روکاری کابه و مهککه، هه رخیو نیکی ش (قصی) پرشتبیتی وه ک
زامیکه و ده خریته ژیر پییه وه، ئه و خوینه ش (خزاعه) و (بنو بکر) پرشتویانه
ده بیت خوینه که ی بدن، ده بیت له وه و دواش بوار بدریت (قصی) هوکمداری کابه
بکات، له و پوژه به دواوه (عمرو) ناو نرا به (شداخ)^۳، ئه م پووداوی ده ست به سه را
گرتنه ی مهککه و کابه ی شه ریف له لایه ن (قصی) یه وه له ناوه پراستی سه ده ی (۵) ی
زایینی دا سالی (۱۴۴۰ ز) بوو، به م جوړه ده سه لاتی ته وای مهککه و کابه که و ته
ده ست (قصی) و خیلې قورپه یشه وه، له پرووی ئاینی شه وه قورپه یش بوون به خاوه نی
مهککه و عه رب له هه موو لایه که وه پرویان تی ده کردن، ئه وه ی (قصی) کردی بریتی

^۱ / هه مان سه رچاوه ی پېشو ۱۱۷-۱۱۸

^۲ / هه مان سه رچاوه ۱۸۸/۱.

^۳ / ابن هشام ۱۲۳-۱۲۴.

^۴ / قلب جزيرة العرب ل ۲۳۲

بوو له کۆ کردنه وهی خپله که ی له ناو مه که داو ئه و شارهی بۆکردن به چوار به شه وه هه ر تیره یه کیانی له شوینیکدا نیشته جی کرد، دانی نا به مانگه کانی هه ر امداو به (آل صفوان) پازی بوو، هه روه ها (عدوان) و (مره) ی کوری (عوف) ی له جیگه و مه قامی خویندا هیشته وه ، چونکه ئه وه ی به (دین) ده زانی و ریگه ی نه دا به گۆرانی^۱.

یه کیکی تر له کاره کانی (قصی) دامه زرانندی (دارالندوه) بوو له به شی سه ره وه ی کابه داو ده رگا که ی خسته سه ر کابه ، ئه م جیگه یه شوینی کۆبونه وه ی قوره یش بوو ، بریاری گرنگی تیذا ئه درا ، ئه و (دار الندوه) یه چاکه ی زۆری به سه ر قوره یشه وه هیه ، چونکه یه کیکی بریارو هه لۆیستیانی پاراستبوو هه موو کیشه کانی به ئاشتی بۆ یه کلا ده کردنه وه^۲، (قصی) چه ند دیمه نیکی به شان و شه وکه ت و ته شریقاتی هه بوو ، له وانه:

(۱) سه رۆکایه تی (دار الندوه) ، له م (دار) ه دا کۆده بونه وه و بریاری گرنگیان ده داو ژن و ژنخوازیان تیذا ده کرد.

(۲) ئالا ، هیچ ئالایه کی جه نگ نه ده به سترا به ده ستی (قصی) یه وه نه بیئت.

(۳) ده رگاوانی کابه ته نها به و ده کرایه وه، هه رئه وخزمه تی ده کردو خزمه ت گوزاری بۆ داده نا.

(۴) زیوانی کابه ، ژماره یه ک بیروچالآویان بۆ حاجیان دروست ده کردو پریان ده کرد له ئاو، هه ندیک خورما و ترییان بۆ داده نان، خه لکی که ده هاتن بۆ مه که که لییان ده خوارد^۳.

(۵) میوانداری حاجیان ، ئه مه ش به شیوه یه ک بوو خواردنیان بۆ دروست ده کردن ، (قصی) بۆ دابینکردنی ئه م میوانداریه ، باجی له سه ر مال و مو لکی قوره یش دانا بوو ، به نرخه که ی ئه و خواردنه ی دابین ده کرد بۆ حاجیان ، به تایبه تی ئه و که سانه ی لییان ده خوارد که بژیویان لاوازو نه دار بوون^۴.

^۱ / ابن هشام ۱۲۴/۱-۱۲۵

^۲ / ابن هشام ۱۲۵/۱. محاضرات تاریخ الامم الإسلامية . نووینی الخضري ۳۶/۱، وة (اخبار الکرام) ل ۱۲۵ .

^۳ / محاضرات تاریخ الامم الإسلامية ، نووینی الخضري ۳۶/۱

^۴ / ابن هشام ۱۲۵/۱ و دواى نه وه .

(قصی) خاوهنی هه موو ئه مانه بوو ، (عبد المناف) ی کوپی هه ره له ژيانی خویدا شانوشه و که تی پهیدا کرد ، هه روه ها (عبد الدار بکره) ش که برای بوو ، جاریکیان (قصی) پینی ووت : ده تگه یه نم بهم خیله ، بائه وان له تو زیاتریش بن ، وه سیه تی کرد که هه رچییه کی هه یه له بهر ژه وه نندییه کانی قوپریش بیدریتی ، (دارالندوه) و (دهرگاوانی) و (ئالا) و (ژیوانی) و (میوانداری) پیبه خشی ، (قصی) له ژیانیدا هیچ کاریکی (عبد المناف) ی رت نه ده کرده ، کار و فرمانه کانی هه ره له ژيانی خویدا وه کو دینیکی پیروزی لیها ت، که (قصی) له ناوچوو ، کوپه کانی بریاریندا هیچ نا کوکیه کیان له نیواندا نه بی ت ، به لام که (عبد مناف) مرد کوپه کانی له گه ل ناموزا کانیاندا که کوپی (عبد الدار) بوون کرد یانه کی برکی له سه ره پله و پایه ، لیروه قوپریش بوو به دوو تا قمه وه ، خه ریکبوو شه ره له نیوانیاندا بقه ومیت ، به لام سو لحيان کردو پله و پایه کانیان له نیوان خویندا دابه ش کرد ، (ژیوانی) و (میوانداری) درایه ده ست کوپانی (عبد مناف) ، (دارالندوه) و (ئالا) و (دهرگاوانی) یش که وته ده ست کوپانی (عبد الدار) ، پاشان کوپانی (عبد مناف) تیروپشکیان کرد بو (هاشم) ی کوپی (عبد مناف) ده رچوو ، به دریزایی ته مهنی (هاشم) زیوانی و میوانداری حاجیانی ده کرد ، که مرد (مطلب) ی برای چوووه جینگه که ی ، دوی ئه و (عبد المطلب) ی کوپی (هاشم) ی کوپی (عبد مناف) باپیری پیغه مبه ر ﷺ چوووه جینگه که ی ، به وشیه وه کوپانی ئه و کاره یان ده کرد ، هه تا ئه و کاته ی ئیسلام هات سه روکاری کابه به ده ست (عباس) ی کوپی (عبد المطلب) وه بوو .^۱

جگه له و ده سه لاتانه ، قوپریش کو مه لیک ده سه لاتی تری بو خو ی پاوه ن کرد بوو ، له نیوان خو یان ده وه تیکی بچوکیان دروست کرد بوو یان به ده سه ته واژه یه کی راستتر نیمچه ده وه تیکی دیمو کراتی ، کو مه لیک ده زگا و دامه زراوی حکومیی تیدا بوو وه ک شیوازی په ره مانی ئیستا و دام و ده زگا کانی ، ئه وه ش نمونه یه که له و پله و پایانه :

(۱) (ایسار) واته دانانی تیروپشک بو (استقسام) قیسمه ت وه رگرتن ئه م کاره یان

به ده ست (بنی جمح) ه وه بوو .

^۱ / هه مان سه رچاوه .

- (۲) مال و سامان کۆکردنەو و دەست بەسەرگرتنی بەمەبەستی ریکخستنی (نذر) و (قربات) کە بۆ بته‌کانیان تەرخان کرابوو ، ھەرۆھا چارەسەری کیشەکان خەڵک و دادبیینی ، ئەمەیان کاری (بنی سەم) بوو .
- (۳) شورا ، لەناو خێڵی (بنی اسد) دا بوو .
- (۴) (الاشناق) واتە ریکخستنی کاری خوێن خوێش کردن بەپارەو دانانی باج ، ئەویش لەناو خێڵی (بنی تیم) دا بوو .
- (۵) (العقاب) واتە ھەلگرتنی ئالای خێل ، ئەمەش لەناو خێڵی (بنی أمیہ) دا بوو .
- (۶) (القبہ) واتە ریکخستنی کاری سەربازی و سەرکاری وولاخ وئەسپی جەنگی ، ئەویش بەدەست خێڵی (بنی مخزوم) ە وە بوو .
- (۷) (السفارہ) وەکو بالۆیزی ئیستا لەناو (بنی عدی) دا بوو^۱ .

^۱ // تاریخ أرض القرآن ۲/ ۱۰۶، ۱۰۵، ۱۰۴.

فهرماندهوایی له ناوچه کانی تری عهره بنشیندا

پیشتر باسی کوچی خیلّه قه حقانی و عه دنانیه کانمان کردو ، و وتمان که ناوچه عهره بنشینه کان له نیوان خویندا دابه شیوون ، خیلّه کانی نزیک (حیره) سهر به مه لیکي (حیره) بوون که عهره ب بو ، نه وانه شیان که له شام بوون سهر به (غه سان) یه کان بوون ، ئهم وابه سته ییه ش کرده یی نه بوو به لکو زیاتر شه کلّی و پواله تی بوو ، ئهو خیلّانه ش له ناو قولای بیاباندا ئازاد بوون ، هه موو ئهو خیلّانه ش خیلّیک به ریوه ی دهر بدن ، خیلّ حوکومه تیکی بچوک بوو، بنه مای قه واره ی سیاسیان بریتی بوو له یه کییتی دهمارگیری ، به رژه وهندی هاوبه ش بوو پاراستنی زهوی و خاک و پاراستنی له دستدریژی خه لک.

سهرۆکی خیلّه کان له پله ی مه لیکدا بوون له ناو شوینکه وتوانیاندا ، هه موو خیلّ له شه پرو ناشتیدا به گوئی سهرۆکه که یان ده کردو بۆساتیکیش له قسه ی دهرنه ده چون ، سهره ک خیلّ نه وهنده له حوکمدا تاکر ده بوو به نه ندازه ی دکتاتوریکي به هیز ، که توپه ده بوو هه زاران شمشیر به ده ست له گه لیدا توپه ده بوون بی ئه وه ی پرسیار بکه ن هوی توپه ده بوونه که چی به ، هه ندی جاریش کیپرکی نیوان ناموزاکان وای ده کرد که له پروی خه لکیدا کاری باش بکه ن وه کو، به خشنده یی و پیزگرتنی میوان و سه خاوه تمه ندی و ئارامی و ئازایه تی نواندن و به رگری کردن له خه لکی ، ئه مانه ش بوئه وه بوو خه لکی به چاکه باسیان بکه ن و سوپاسیان بکه ن ، به تایبه تی شاعیره کان که زمانحالی خیلّ بوون له و زه مانه دا، به شیوه یه ک پله و پایه یان تاناستی رکه به ره کان به رز ده بووه.

سهرکردو و پیاو ماقولّه کان مافی تایبه تیان هه بوو، له هه موو تالانی و ده سکه و تیکی جهنگی چواره یه کیان دهر دو هه رچه کیشیان به دل بوايه پیش دابه ش کردن ده ستیان به سهردا ده گرت ، هه ر تالانیه کیش پیش گه یشتن به ناو جه رگه ی خیلّه که ی تر ده ست بکه و تایه ده بووه مو لکی ئه وان ، هه ر جوړه تالانیه کیش به که لکی دابه ش کردن نه ها تایه هه ر بۆ سهرۆک خیلّ داده نرا وه کو و شترو ئه سپ و شتی تر. شاعیریکي عهره ب به سهره ک خیلّه که ی ده لیّت:

لك المرباع فینا والصفایا   وحكمك والنشیطه و الفضول¹

1 / نه ی سهره ک خیلّ (مرباع) ی ئیمه (صفی) و (حوکم) و (نشیطه) و (فضول) هه ره ی تویه: مرباع: چواره یی تالانیه، (صفی) هه ر تالانیه ک پیش دابه شکردنی به ئاره زووی سهرۆک خیلّ هه لیزترین، (النشیطه) تالانی پیش گه یشتن به ناو جه رگه ی خیلّ، (فضول) تالانیه که له توانادا نه یی دابه ش بکری وه کو و شترو نه سپ.

حاجیان و دیدەنیکەرانی کابەدا خۆی بەحوکمداری حەرەم دادەناو سەرپەرشتی کارو فرمانی دەکردن ، شەریعەتی ئیبراھیمیان عليه السلام جی بەجی دەکرد ، وەکو پێکھاتی ئیستای پەرلەمان دامودەزگایان دامەزراند بوو بەلام ئەم حکومەتە لاوازو بی دەسلەت بوو نەیدەتوانی بەئەرکەکانی خۆی ھەستیت ، ئەمەش بەناشکرا لە شالۆی حەبەشیەکاندا دەرکەوت .

ئایینەکانی عەرەب

لەکاتی کدا کە ئیسماعیل عليه السلام بانگەشەیی عەرەبی کرد بۆ ئایینیەکەیی باوکی عليه السلام ، زۆرینەیی عەرەبەکان بەدەمیەو ھاتن و خوای تاک و تەنھایان دەپەرست و ملیان بۆ کەچ کرد ، رۆژگارێکی زۆر بەسەریاندا گوزەرا ئەوێ بیستبویان لە بیریان چووە ، بەلام یەکتاپەرستی و ھەندیک دروشمی ئایینی ئیبراھیمیان تێدا ماوو ، ھەتا ئەوکاتەیی (عەمر)ی کۆری (لحی) سەرۆکی (خزاعە) ھاتە ناویان ، ئەم کابرایە زۆر چاکەخاوە و خێرکەر و وابەستەیی کاروباری ئاین بوو ، بۆیە خەلکی خوشیان ویست ، ملیان بۆ کەچ کردو وایاندەزانی کە ئەم پیاو ھەژنایەکی بەرزەو یەکیکە لە وەلیەکان ، پاشان (عەمر) سەفەرێکی کرد بۆ شام ، سەیری کرد ئەوان بت پەرستن ، ئەمیش بەچاکی زانی ، چونکە وولاتی شام مەزلگای ھاتنە خواوەندی کتیبە ئاسمانیەکان و پیغەمبەرانی (سەلامی خویان لەسەر بیت) ، بۆیە بێکی بەناوی (ھبل) لەگەڵ خۆیدا ھێنایەو لەناو پراستی کابەدا داینا ، دواي ئەو کەوتە بانگەشەکردنی خەلکی مەککە بۆ بت پەرستی ، ئەوانیش ھاتن بەدەمیەو شوینی کەوتن ، پاشان خەلکی (حیجان) یش شوین مەککەییەکان کەوتن ، چونکە ئەوان چاودێری کابەو خەلکی حەرەم بوون ^۱ .

(منارة) لەکوێترین بتەکانیان بوو ، لەناوچەیی (مشلل) بوو لەسەر کەناری دەریای سوور لەنزیک (قدید) ھو ، پاشان خەلکی (طائف) (لات) یان ھەلپژارد ، (وادی النخل) (عزی) یان کردە خوای خوێان ، ئەم سیانە گەورەترین بت بوون ، پاشان بتپەرستی زیادی کرد ، بت و بتخانە ژمارەیان لە (حجبان) ھاھموو جیئەکی گرتەو ، دەگێرنەو ھوایە (عەمر) لەلایەن پەرییەو ھەوایی پێدراو کە بتەکانی

^۱ / کتیبی (مختصر سیرة الرسول) ، نووسینی شیخ (محمد عبد الوھاب) ل ۱۲

خَيْلى نوح عليه السلام (وهد) و (سواع) و (يغوث) و (يعوق) و (نسر) له (جده) كراون به ژئير گله وه هات و دهرهينان و بردنى بۆ (تهامه)، كه وه زى حاجيان هات ههريه كه يانى دا به خيلىك و برديان وه بۆ شوينه كانى خويان، ناوچه كه وای ليها ت هه موو مالىك بتيكى تيدا بوو، مژگه وتى (حه رام) يان پر كرد بوو له بت، كه پيغه مبه ر عليه السلام فه تى مه ككه ي كرد له دهور به رى كابە دا (٢٦٠) بتى ئى بوو، هه موويانى خست و پاشان فه رمانى دا فري درانه دهر وه و سوتينران .

به و شيوه يه شيرك و بته پرستى بوونه ديار ترين سيمای ئاييى خه لكى سه رده مى نه قامى، ئه و خه لكه نه قامه و ايانده زانى هيشتا له سه ر ئاييى ئيبراھيم . عه ره به موشرى كه كان دابونه ريت و مه راسيمى تاي به تيان هه بوو له بت په رستيدا، زۆر به يان (عه مر) دای هيئابوون، عه ره به كان و ايانده زانى هه رچى (عه مر) كوپى (لحى) دای به ينييت بيدعه يه كى چا كه و ده ستكارى كردنى دينى ئيبراھيم نى يه، ئه مه ش چه ند شيوه يه كه له رى و په رسمى بته پرستى :

(١) په نايان بۆ ئه و بتانه ده بردو به ندايه تيان بۆ ده كردن، هاواريان بۆ ده بردن، نزاو لاله وه يان له به رده مدا ده كردن له كاتى پيگيراندا، بۆ پيويستى رۆژانه داوايان ئى نه كردن، بپروايان وه ها بوو ئه و بتانه لای خوا تكيان بۆ ده كه ن، ئاواته كانيان بۆ به دى ده يئن.

(٢) له دهر وه حه جيان بۆ ده كردن و ته وافيان به دهوردا ده كردن، مليان بۆ كه چ ده كردن و سوژده يان بۆ ده بردن .

(٣) چه ندين جوړ قوربانيان بۆ سه ر ده برين، به مه به ستى نزىك بوونه وه، به ناوى ئه وانه وه ئاژه له كانيان سه ر ده برى و ده يانكرده قوربانى، ئه م دوو جوړه سه ر برينه، خواى گه وه له قورئاندا باسى فه رموو ﴿وَمَا ذَبَحْ عَلَى الثُّبِّ الْمُنْدَةَ﴾^٣، هه روه ها ئايه تى ﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ﴾ الانعام: ١٢١ .

(٤) جوړىكى ترى خو له خوا نزىك كردنه وه ئه وه بوو، هه نديك خواردن و خواردنه ويان ته رخا ن ده كرد بۆ بته كانيان، هه روه ها هه نديك به روبومى

^١ / كتيبى (مختصر سيرة الرسول)، نووسينى شينخ (محمد عبد الوهاب) ل ١٢، ٥٤، ٥٢، ٥١، ٥٠.

^٢ / واته: ئه و ئاژه لانه ي له به رده م بته كاندا و بۆ نه وان سه ر بپرايى .

^٣ / واته له گوشتى ئه و ئاژه لانه مه خۆن كه نارى خواى له سه ر نه هيئرانوه .

ئازەل و كشتوكاليان بۇ دادەنان ، بۇ خۇشيش بەشىكىيان دادەنا بۇ
پەروردگار! زۆربەى جار بەەر ھۆيەك شتىك بۇخوا بوويىت دەياندا
بەتەكانيان ، بەلام شتىك بۇ بتەكانيان دانايىت نەيان ئەدا بەخوای گەرە!
خوای گەرە فەرموویەتى: ﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا
هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ
يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ الانعام/ ۱۳۶^۱

(۵) نەزىر كىردن جوړىكى تر بوو لەخو نزيك كىردنەو، ئەويش نەزىر كىردن لە بەرو
بوم و ئازەلدا ، ﴿وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حَجَرٌ لَا يُطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ
وَأَنْعَامٌ حَرَّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءٌ عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا
يَفْتُرُونَ﴾ الانعام/ ۱۳۸^۲

(۶) ئەو قوربانىيانە (بحيرة) و (سائبة) و (وصيلة) و (حام) بوو، (ابن إسحاق) دەلييت:
(بحيرة) پۆلەى سائبەيە ، كە برىتىيە لە وشتىك دواى دە وشتى مى
هاتىيت بى ئەوئى نىريان تىدايىت ، ئەم وشتەرە نە كەس سوارى بوو ، نە تووكى
براوئەتەو ، جگە لە ميوان كەس شىرەكەى نەخواردو ، هەرچى مىيەك دواى ئەو
دروست ئەيىت گويى كەل دەكەن ، پاشان دەخريته دواى دايكى ، ئەمە (بحيرة)ى
كچى (سائبة)يە ،

(وصيلة)ش مەپرىكى مىيە بە (۵) سك مىي بوو يىت و لەنيواندا نىر
نەيىت پىي دەليين (وصيلة) دواى ئەوئە هەرچى لەدايك دەيىت تەنھا نىرينە لىي
دەخوات مەگەر مىيەك مردار بوايەتەوئە وئەوجا نىرومى ئىيان دەخوارد.

(حام)يش وشتىكە (دە) بىچووى مىيەى لەسەريەك بوو يىت بى ئەوئە
نىرينەيان لەنيواندا هەيىت و پىشتى ئەستور بوويىت بۇ بار ، نەبرايتەوئە ، بەرەللا
كرابىتە ناو و وشتىكەلەكەى ، لەو بارەيەوئە خوای گەرە فەرموویەتى : ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ

^۱ / واتە: لە بەرو بوم و ئازەلەكانيان پىشكيان بۇ خوا دانابو، بەحسابى خۇيان دەيانووت ئەمەيان بۇ خوا
نەمەشيان بۇ بتەكانيان، ئەوئەى بۇ بتەكانيان بوو ناگاتە لای خوا، ئەوئەش بۇ خوايە مەردەچى بۆلای بتەكانيان،
خراپ ھوكميان دەكرد.

^۲ / واتە: دەيانووت ئەمانە ئازەل و بەرو بوم تەنھا بەكەسىكى دەرخوارد ئەدەين خۇمان ئارەزوومان ئى بى،
ھەندى ئازەلپىشيان سواربوونى قەدەغەبوو، ھەندى تىرشيان لەكاتى سەربىندا ئاوىخوایان ئىئەدەھىنان،
پىيانەوئە مەلەبەست.

مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ
وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾ المائدة/١٠٣، ههروهها فهرموويه تي: ﴿ وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ
الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّدُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُن مِّتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ
إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴾ الانعام/١٣٩ ، وه له بارهي (انعام) شتي تريش وتراوه^١ ، (سعيدي
كوپري) مسيب) ده ليت : ثم نازده لانه بو (طاغوت) دهكانيان داده نران^٢ ، له فهرمووده ي
(صحيح) دا ها تووه به (مرفوع) يي كه (عمرو) ي كوپري (لحي) يه كه هم كهس بوو
نازه لي به رله لاي ته رخا ن كرد بو بته كان^٣ ، عه ره ب نه و كار هي ان ده كرد له گهل
بته كانياندا ، بو چونيان وابوو نه وه له خوا يان نزيك ده كاته وهو تكيان بو دهكات ،
ههروه كو له قورناندا ها تووه ﴿ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى ﴾ الزمر / ٣ ، ههروهها
ده فهرموي ت : ﴿ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَبْضُرُهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَوَاءٌ شُفَعَاؤُنَا
عِنْدَ اللَّهِ ﴾ يونس / ١٨ .

(میسر) و (قداح) یش لهه کارهوه نزیک بوون و جوړیک بوون له قومارکردن ، بهو قومارو گوشتی و شترهکانیان دابهش نه کرد ، عمره ب باوه پریان بههه والدانسی

2 / صحيح بخاری ۴۹۹/۱

3 / هه مان سه رچاوه.

^{4/} محاضرات تاريخ الامم الإسلامية، نويسينى (خضرى بهگ) ۵۶/۱، مهر وها / ابن هشام ۱۵۲/۱ - ۱۵۳.

كاهن وعراف و ئىستىرناسەكان ھەبوو، (كاهن) بەكوردى بە - كاهىن - دەگوتىت (كۆلەنەننى) : ئەوكەسە بوو ھەوالى داھاتووى گەردوونى بە خەلك دەداو دەيوت غەيب دەزانم ، ھەندىك لەو كاهىنانە دەيانوت : جنوكەمان ھەيەو ھەوالمان دەداتى ، ھەندىكيان بانگەشەى زانىنى غەيبیان دەکرد ، ھەندىكيشيان دەيانوت : بەھوى پىشەكى و سەرھەتاي شتەكانەو دەتوان ھەوال بەدەن بەو كەسەى كە پرسىاريان ئى دەكەن يان كاريك دەكەن ئەمانەيان (عەراف) بوون ، بۇ نمونە :

عەرافىك دەيوت مەن دەزانم فلانە شت كى دىويەتى و لەكويدا شارديوەتيەو ، (منجم - ئىستىرناس) یش ئەو كەسە بوو كە لە ئىستىرنەكان وورد ئەبەو ، كاتى جولانەو دەركەوتنى دەزانىن و بۇ ئەو ھەوالى دونىاو پروداوەكانى گەردوون لەداھاتودا بەخەلك رابگەيەنىت^۱ ، باوەر كردن بەھەوالى ئىستىرنەناسەكان باوەر كردنە بە ئىستىرنەكان ، لە ئيمان بەئىستىرنەو باوەرپان بە (انواء) ھەبوو ، واتە ھەلھاتن و نىشتنى ئىستىرنە لە بەرەبەياندا ، دەيانوت : بەھوى ھەلھاتنى فلانە ئىستىرنەو باران بارى ، يان بەھوى ئاوا بونى فلانە ئىستىرنەو باران بارى^۲ ، ھەروەھا (طيرة) يان ھەبوو ، واتە پەشبینى ، لەو ھەو ھاتبوو ، ئەھاتن باندەيەكيان ھەلدەفراند ، يان ئاسكىكيان ، راودەنا ئەگەر بەلای راستدا بپۆشتايە ، كارەكەى خۇيان دەكردو بەباشيان دەزانى ، خۇ ئەگەر بەلای چەپدا ھەلھاتايە ئەوا وازيان ئى دەھىناو بەرەشبینىو سەيرپان دەكرد ، خۇ ئەگەر لە بەردەميانەو بپۆشتايە ، بەھەمان شىو پەشبین دەبوون و دليان دادەگىرا ، ھەروەھا بە قاچ ھەلئاسىنى كەرويشكيان بەرەشبینى دەزانى ، ھەندىك پۆژو مانگ و ئازەل و گەرەك و ژنيان بە شووم دەزانى ، باوەرپان بەتەننەو ھەي بەلا ھەبوو ، باوەرپان وابوو كۆژراو لەگۆردا ناحەسىتەو ھەتاكو تۆلەى دەسەرنىتەو ، پۆخى كۆژراو دەبىتە بايەقوش و لەچۆلەوانىدا رۆژانە دەخوينىت و دەلىت : ئاوم بدەنى ، ئاوم بدەنى ، كە تۆلەى سەندرايەو ئىتر دەحەويتەو^۳ .

^۱ / مرقاة المفاتيح . شرح مشكاة المصابيح ۲/۲ ، ۳

^۲ / (صحيح مسلم) بهشى (كفر من قال : مطرنا بالنوء ، كتاب الإيمان ۵۹/۱)

^۳ / صحيح البخاري ۸۵۱/۲ ، ۸۵۷ ، بەپەراويزى (شيخ ئەحمەد عەلى سەھارەنفورى)

خه لکى سه رده مى نه قامى له سهر شه و حاله ته بوون و هه نديک له پاشماوهى نايينى ئيبراهيميان دهست پيوه گرتبوو ، وهکو به گه وره زانينى (بيت) و ته واف کردن و هه ج و عه مروه و دهستان له عه رده فهداو ، موزه دليفه و هه ديه کردنى قوربانى و ، به لئى له و بواره چه ندين جوژ داهيئانيان کردبوو ، له وانه قورده يش دهيان وت : ئيمه پو لهى ئيبراهيم و خه لکى هه رم و خاوه نى به يت و دانيشوانى مه ککه ين ، شه وى مافى ره وای ئيمه يه ، شه و مافه بو عه رب ره وانى يه ، خويان ناوناوو (الحمس) جيگه يه کى تايبه تيان بو خويان دانابوو ، دهيانوت : ئيمه له هه رم ناچينه دهره وه ، له کيوى عه رده فه نه دهره دهستان و (افاضه) يان نه دهره کرد ، به لکو به جيا ده هاتنه وه بو (مزدلفه) و له وى (افاضه) يان دهره کرد ، شه م نايه ته له سهر شه وان هاته خواره وه ﴿ ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ﴾ البقره / ١٩٩ ، واته : شهى خه لکى قورده يش ئيوه ش (افاضه) بکه ن هه روه کو خه لک (افاضه) دهکات .

هه روه ها دهيانوت : پيوسته (حمس) هکان له کاتى (احرام) دا شيرى و شتر بخونه وه و چه ورايى دروست نه کهن و نه چنه ده واريک وه له تالى موو دروست کرا بيت و ده بيت نه چنه ژيتر سيبهر يشه وه ، شه گهر چوونه ژيترسيبهر ده بيت بچه ژيتر سيبهرى خانووى گله وه^٢ .

هه روه ها دهيانوت : شه وانهى که دين نابيت له و خواردنه بخون له کاتى ئيحرامدا ، که پيش ئيحرام به ستن هيئاويانه شه گهر بو هه ج يان بو عه مره هاتبوون^٣ . هه روه ها شه مريان دهره کرد به سهر خيئه کانى تر دا که ده بيت به جلى (حمس) وه (احرام) به ستن و ته واف بکه ن ، شه گهر هيچيان دهست نه که وت شه و پياوان به پرووتى و ژنانيش به زنجير به نديکى کون کونه وه ته وافيان دهره کرد ، ژنان له ته وافدا دهيانوت :

اليوم يبدو بعضه أو كله وما بدا منه فلا أحله

که ژن و پياو به م شيوه يان دهره کرد ، نايه ت هاته خواره وه ﴿ يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ ﴾ الأعراف / ٣١ ، واته : ئاده ميزاد ، له ته واف و هاتوو چوى

^١ / ابن هشام ١٩٩/١ صحيح البخاري ٢٢٦/١

^٢ / سه رچاوهى يه که م ..

^٣ / سه رچاوهى يه که م

مزگەوتدا خۇتتان جوانكەن ، ئەگەر پىياۋىك يان ژنىك زاتى بىكرىدائە بەو جىلەى خۇيەو تەوافى بىكرىدائە كە پىۋەى ھاتوۋە بۇ مەككە ، ئەو دىبوايە دواى تەوافەكە فېرى بىدات و كەسېش سۋودى لى نەدەبىنى^۱ .

ھەرۋەھا لەكاتى (إحرام)دا قوپەيش لە دەرگاۋە نەدەھاتنە مالى خۇيان ، بەلكو لە پشتى مالىكەيانەو كۈنىكىيان دەكرە دىوارەكەو لەوۋە ھاتوچۇيان دەكرە ، ئەم وشكى و خۇپەتاندنەيان بەخوۋاپەرستى و چاكە دەزانى ، ئەو بوو قورئانى پىرۋز لى قەدەغە كردن .

ئايىنى شىرك و بىتەرستى و باۋەربوون بەخورافەو شتى پىرۋوچ ئايىنى زۆرىنەى عەرەب بوو ، جۈلەكەو گاۋرو ئاگرپەرست و سائىبەكان تۋانىبوۋيان بىنە ناو خاكى عەرەبەو .

جۈلەكە دوو پۇلى سەرەكىيان ھەبوو - كە بەلایەنى كەمەو - لە دورگەى عەرەبىدا دەيانىنى :

يەكەم : لەسەر دەمى پىزگار كردنى فەلەستىنەو بەدەستى بابلى و ئاشۋورىەكان جۈلەكە كۈچيان كرد ، ئەو كۈچە بەھۋى فشارەو بوو ، ولاتيان ويران و پەيكەرەكەيان بەدەستى (بوختەنەسر) لەسالى (۵۸۷ پ.ن) تىكشكىنرا ، زۆرىەيان كرەنە كۈيلەو بران بۇ بابل ، ھەندىكىيان فەلەستىنيان بەجىھىشت و چون بەرو (حىجاز)و لەبەشى سەرۋەيدا نىشتەجى بوون^۲ .

دوۋەم : لە داگر كردنى (فلسطىن) لەلایەن پۇمەكانەو دەست پىدەكات ، بە سەر كىردائەتى (بنطس)ى پۇمانى لە سالى (۷۰) زايىندا ، لەئەنجامى ئەو فشارەدا لەسەر جۈلەكەو پوخاندنى پەيكەرەكەيان ھەندىك ھۋزى جۈلەكە چون بەرو حىجاز ، لە (يثرىب) و (خىبر) و (تىماء) جىگر بوون ، گوندو قوللەو قەلاۋ بىنيان دروست كرد ، لە رىگەى ئەم كۈچەرىانەو ئايىنى جۈلەكە بەناو ھەندىك ھۋزى عەرەبدا بلاۋبوۋە ، بە شىۋەيك شان و شەوكەتى سىياسيان ھەبوو پىش ھاتنى ئىسلام و لەكاتى ھاتنىدا ، كە ئايىنى ئىسلام ھات ، خىلە ناۋدارەكانى جۈلەكە برىتى بوون لە (خىبر) و (بنونضير) و (المصطلق) و (قريظة) و (قينقاع) ،

^۱ / ابن هشام ۲۰۳/۱ - ۲۰۲ - صحيح البخاري ۲۲۶/۱ .

^۲ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱ .

(السمهودی) له (وفاء الوفا) دا (ل . ۱۱۶) دهلیت: ژماره ی تیره و هۆزه کائی جووله که له (بیست) زیاتر بوون^۱.

بههوی (تبان اسعد ابی کرب) ه وه ئایینی جووله که گه یشته یه مهن ، ئەم پیاوه بۆ شهر به رهو (یثرب) چوو بوو، له وی بوو بوو به جووله که له گه لّ خویدا دوو زانای جووله که ی له (بنو قریظه) هوه هینا بۆ یه مهن ، بههوی هوه له یه مهن دا جووله کایه تی بلاو بووه، دوا ی خو ی که (یوسف ذونواس) ی کوپی بوو به سهر داری یه مهن ، هیرشی کرده سهر گا وره کانی (نهجران) و بانگی کردن بۆ ئایینی جووله که ، که به گوینان نه کرد ، شیونکی پر له ناگری بۆ دروست کردن و ژن و منال و گهره و بچوک و پیرو گهنجی گاوری تی فریدا ، دهلین ژماره ی کوژاوه کان له (۲۰ - ۴۰) هه زاره ، ئەم پرووداوه له ئەکتوبه ی سالی (۵۲۳) زاییندا پووی داوه^۲، قورئان له سورته تی (البروج) دا به شیک له م کاره ساته ی باس کردوه .

سه باره ت به ئایینی نه سرانی (گا ورایه تی) له پینگه ی داگیرکردنی (حه به شه) و (پۆمه کان) هوه بۆ وولاتی عه رب هاتوه ، یه که م داگیرکردنی یه مهن له لایه ن (حه به شه وه) ه وه سالی (۲۴۰) ی زاین بوو، تا سالی (۲۷۸) ی زاین به رده وام بوو^۳ له و زه مانه دا مژده ی ئایینی مه سیحی له یه مهن دا دهنگی دایه وه و بلاو بووه ، له و روژگارانه دا ، پیاویکی خوا په رستی زاهیدی دۆعا گیرای خواهن که رامه ت به ناوی (فیمیون) دیته نهجران ، خه لکی ناوچه که بانگ ده کات بۆ ئایینی گاوری تی (مه سیحی) ، که خه لکی نهجران ده بینن پیاویکی راستگوو دینداره زوو به ده میه وه چون و باوهریان به ئایینی مه سیحیه ت هینا^۴.

که حه به شیه کان له دژه کاره کانی (ذونواس) دا یه مهنیان داگیرکرد، ئەبره هه توانی ده سه لاتی تیدا دابه زرینیت و به چالاکیه کی زۆره وه ئایینی مه سیحی بلاو بکاته وه، ئەوه نده چالاکی زۆربوو (کابه) یه کی له رکابه ری (کابه ی شهریفدا) له یه مهن دروستکرد، بۆ ئەوه ی پووی خه لکی له مالی خوا وهرچه رخنیت به ره و یه مهن و (کابه ی شهریفه) ش بروخینیت ، ئەوه بوو خوا ی گهره کردی به په ندی زه مانه .

۱ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱.

۲ / تفهيم القرآن ۲۹۷، ۲۹۸/۶ - مهروه ها (ابن هشام) ۳۶/۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۷، ۳۱، ۳۵/۱.

۳ / تفهيم القرآن ۲۹۷/۶

۴ / (قلب جزيرة العرب) ل ۱۵۱

ههروهه عه ره به غه سانییه کانی دراوسنی پومان بههوی هاوسنییه تی و
 نزیکیان وه بوون بهمه سیحی ، له گهل هۆزه کانی (تغلب) و (طیء) دا ، نهک هه ره نه وه
 ، به لکو هه ندیک له میره کانی (حیرهش) بوون به گا ور.

سه بارهت به ئایینی ناگر په رستی ته نها له ناو ئه وخیله عه ره بانه دا هه بوو که
 دراوسی و نزیک فاره سکان بوون ، له عیراقی (عه ره ب) و له به حه رین (الأحساء) و
 (هجر) و هه موو دراوسی نزیکه کانیان له که ناری که نداوی عه ره بدا ، هه روه ها
 کۆمه لیک پیاوی تریش له سه رده می ده سه لاتی فارسه کاندا چوونه سه ر باوه پری ناگر
 په رستی.

سابئییه کانی ش ، به پیی قسه ی ئاسه وارناس و لیکوینه وه میژویه کان
 ده لێن: نه وه ئایینی کلدانیه کانی گه لی ئیبراهیم بوو ، زۆریک له خه لکی شام سابئی
 بوون ، به هه مان شیوه یه مه نی یه کۆنه کان، به هاتنی ئایینی (جوله که) و (مه سیحی)
 ی بونیادو ب نه مای ئایینه که که وتۆته له رزین و له سه ری نه وه ستاوه و چالاکیه کانی
 خامۆش بۆته وه ، به لām هه ندیکیان به تیکه لاوی له گهل ناگر په رسته کاندا مان وه یان
 دراوسنییه تیان ده کردن ، له وانه خه لکی ره شه خاکی عیراق و که ناره کانی که نداوی
 عه ره ب^۱.

^۱ / تاریخ ارض القرآن ۲/ ۱۹۳-۲۰۸

بارودۇخى ئايىنى

كاتىك ئايىنى پىرۇزى ئىسلام ھات ، ئەو ھالى ئايىنەكانى عەرەب بوو ،
ھەموو ئەو ئايىنانە تووشى لىك ھەلۈەشان ھاتبوون و عەمبارەپۇ بووبوون ،
موشرىكەكان دەيانوت : ئىمە لەسەر ئايىنى ئىبراھىمىن (عليه السلام) ، لەكاتىكدا كە ھىچ
پابەندى بنەما رەوشتىيەكانى ئەو ئايىنە نەبوون ، لادان و تاوانەكانيان گەئى زۆر
بوو ، بەتتەپەرپوونى پۇزگار خورافەى ئايىنى و داب و نەرىتى بتەپرستەكانيان تىدا
بلاو بووبوۈو ، بەشىۈەيەك كاريگەرەكى زۆرى لەسەر ژيانى كۆمەلەيتى و
سىياسى يان بەجى ھىشتبوو .

جولەكەش دەستيان دابوۈ رىابازى و خۆسەپاندن ، سەركرەدەكانيان
كرابوونە خواو دەپرستران ، دەستيان وەردەدایە كاروبارى خەلكى و لەسەر چپەى
سەرلىۋان و خورپەى دلېشىيان سەرزەنشتيان دەكردن ، ھەموو خەمىكيان خەپ
كرەنەۋەى مال و سامان و سەرۇكايەتى بوو ، با ئاينىش زايەبىت و كوفرو بى
باۋەپى و سوكايەتى بەفەرمانە پىرۇزەكانى خواى تىدا بىت .

نەصرانىەتېش (مەسىحايەتى) يان (گاۋرايەتى) ۋەك بتەپرستى ئى ھاتبوو
كەس لىى ھالى نەدەبوو ، تىكەلەيەكى نامۇيان لەنىۋان خواو مرقۇدا دروست
كرەبوو ، لەناخى عەرەبە دىندارەكاندا ئەم بۇچوۋنانە ھىچ كاريگەرەكى نەبوو ، نە
دەگونجان و نەياندەتۋانى ۋاز لەژيانى خۇيان بەئىنن بۇ ئەو ژيانەى مەسىحيەت
داۋايان ئى دەكات .

ھالى ئايىنەكانى تىرى عەرەب ۋەكو موشرىكەكان ۋەھابوۈ ، بىر
كرەنەۋەيەكى ھاۋچەشن بوو ، يەك عەقىدەيان ھەبوو ، داب و نەرىتېشىيان لەيەك
دەچوۈ .

چەند دیمەنیک لە کۆمەلگای عەرەبی سەر دەمی نەفامیی

دوای قسەوباس لەسەر دورگەیی عەرەبی و باری ئایین تییدا ، ئەو ماوە
کە قسەیک لەسەر باری کۆمەلایەتی و ئابووری و ڕەوشتی بکەین ، بەکورتی لەسەر
ئەوێش دەوێین :

باری کۆمەلایەتی

لەناو عەرەدا چەند ناوەندیکی هەمەچەشن هەبوو ، حالی هەندیکیان لە
هەندیکی تریان جیاوو ، لەناو (اشراف)دا پەيوەندی پیاو لەگەڵ کەسوکاریدا لە
بەرترین پلەیی پیشکەوتن دابوو ، ژن ئازادی و ئیرادەیکە سەرپەخۆی هەبوو ، ریزی
لێ دەگیرا لە پیناویدا شیر هەندەکی شراو خۆی دەڕژێرا ، ئەگەر پیاویک بیویستایە
لەناو عەرەدا پلەوپایەیکە چاک و ریزیکی هەبێت ، دەبواوە زۆری کات گوتاری
لەگەڵ ژندا بێت ، ئەگەر ژن خواستی لەسەر بواوە خێڵەکانی لەسەر ناشتی کۆ
دەکردەو ، یان فیتنەو ئازاوەیکە گەورە تییدا دروست ئەکردن و دەیدان بە شەر ،
لەگەڵ ئەمانەشدا بەبێ ململانێ پیاو سەرداری مەل بوو ، خاوەنی بێباری کۆتایی بوو
، لەهەڵبژاردنی هاوسەردا دەبواوە ژن بێ دەنگ بێت و لەقسەیی کەسوکاری دەرئەچێت
و لەژێر چاودیری ئەواندا شووی بکرایە ، ئەوێ حالی (اشراف) پیاوماقولات بوو ،
لەناوەندەکانی تردا جۆریک لەتیکەلای هەبوو ، لەنیوان ژن و پیاودا ، دەتوانین بڵێن
گەیشتبوووە ئاستی بەرپەوشتی و بەرپەلایی ، (ابو داود) لە عائشەو ﷺ دەگیرێتەو
، کە ژن هێنان لە جاھیلیەتدا بەچار شێو بوو ، یەکیکیان بەوشێو بوو کە
ئێستا هەیە ، پیاویک لە پیاوەکەیی تر داوای خوشکەکەییان کچەکەیی دەکرد پازی
دەبوو ماری دەکرد ، جۆریکی تر : پێی دەوترێت ژن هێنایی (استبضاع) واتە : کاتیکی
ژن لە (عادە)ی مانگانەیی خۆی پاک دەبوو ، پیاوەکە پێی دەوت بڕۆ لەگەڵ فلانە
پیاو (بنو) ، ئەو ماوەیە مێردەکەیی نەدەچوو لای ، هەتا دەرئەکەوت کە ژنەکە دوو
گیانە ، ئەوجا ئەگەر مێرد بێویستایە دەچوو لای ، ئەمەیان بۆیە دەکرد
تارۆلەیکە وەجاخ زادەیان لێ بکەوێتەو ، جۆریکی تر لە هاوسەرێتی بریتی بوو

له‌وه‌ی ژماره‌یه‌ک له‌ پیاو (که‌متر له‌ ده‌ که‌س) ده‌چوونه‌ لای ژنیک و هه‌موویان له‌گه‌نێ ده‌نوستن ، نه‌گه‌ر سکی پر بوايه و مناله‌که‌ی ببوايه ، چه‌ند پوژنیک چاوه‌پوانیان ده‌کرد ، پاشان ژنه‌که‌ ده‌ینارد به‌دوای پیاوه‌کاندا ، نه‌وانیش نه‌یانده‌توانی نه‌یه‌ن ، نه‌وسا ژنه‌که‌ پیتی ده‌وتن: ئیوه‌ ده‌زانن چیتان کردووه ، نه‌مه‌ پو‌له‌ی تو‌یه‌ فلانه‌ که‌س ، به‌ ئاره‌زووی خو‌ی یه‌کیکیانی هه‌لده‌بژاردو ده‌بو به‌باوکی مناله‌که‌ ، جو‌ری چواره‌می هاوسه‌رگرتن بریتی بوو له‌وه‌ی کو‌مه‌نیک پیاو ده‌چوونه‌ لای ژنیک و کاری سی‌کسییان له‌گه‌ل ده‌کرد ، نه‌و جو‌ره‌ ژنانه‌ش که‌ به‌دخوو داوین پیس بوون ، خو‌یان بو‌هه‌موو که‌سینک ده‌دا به‌ده‌سته‌وه ، نه‌مانه‌ له‌سه‌ر ده‌رگای ماله‌کانیان چارو‌که‌ی سووریان هه‌لواسی بوو بو‌نه‌وه‌ی بناسرینه‌وه‌و هه‌ر که‌سینک بیویستایه‌ ب‌پ‌واته‌ لایان ، که‌ سکی پر بوايه نه‌و پیاوانه‌ی کو‌ده‌کرده‌وه‌و سه‌رناس (قائف)ی بانگ ده‌کرد ، (قافه) که‌سانیک بوون شاره‌زایی یان هه‌بوو له‌ناسینه‌وه‌ی ره‌گه‌زدا ، نه‌ویش له‌هه‌ر کامیکیان بچوايه ده‌یوت مناله‌که‌ هی تو‌یه ، ئیتر به‌ناوی نه‌وه‌وه‌ بانگ ده‌کراو کابراش نکو‌لی نه‌نه‌کرد ، که‌خوای گه‌وره‌ پیغه‌مبه‌ری نارد ﷺ هه‌موو جو‌ره‌ هاوسه‌ریتیه‌کانی تری هه‌لوه‌شاندووه‌و ته‌نها نه‌و هاوسه‌ریتیه‌ی نه‌م‌پ‌و‌ی ئیسلامی هه‌یشه‌وه‌^۱.

هه‌ندێجار لیواری شمشیرو نووکی پم ژن و پیاوی کو‌ده‌کرده‌وه ، پیاوانی له‌ شه‌ردا سه‌رکه‌وتوو ژنانی ژنیکه‌وتوانیان بو‌ خو‌یان هه‌لال ده‌کردو کو‌یله‌یان ده‌کردن ، نه‌و منالانه‌ی له‌و جو‌ره‌ ژنانه‌ ده‌بوو تاکو‌تایی ته‌مه‌نیان له‌که‌و شه‌وره‌ییان به‌شوینه‌وه‌ بوو.

له‌جاهیلیه‌تدا فره‌ژنی سنووری نه‌بوو، دوو خوشکیان پیکه‌وه‌ ده‌خواست ، باوه‌ژنی خو‌یان ده‌خواست کاتیک باوکیان ته‌لاق‌ی بدایه‌ یان بمردایه‌ (سورة النساء ۲۲-۲۳) ته‌لاق‌یش به‌ده‌ست پیاوانه‌وه‌ هیچ سنوونکی نه‌بوو^۲.

زیناو به‌د‌ره‌وشتی نه‌وپه‌ری گرت‌بوو ، له‌زو‌به‌ی جینگه‌دا باو‌بوو، ناتوانین هیچ ناوه‌ندو تو‌یژنیک جیابکه‌ینه‌وه ، جگه‌ له‌هه‌ندیک ژن و پیاوی ره‌وشت به‌رز که‌ ده‌روونیان نه‌وه‌ی قه‌بو‌ول نه‌ده‌کرد ، ژنه‌ ئازاده‌کان که‌متر نه‌و کاره‌یان ده‌کرد ،

^۱ / ابو داود ، کتاب النکاح .

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ، (باب) نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث .

کاره ساته که له (که نیه زهک) دابوو، پیډه چیت زورینه ی خه لکی جاهیلی به عیبی نه زانی بیت شو فاحشه یه له گهل جاریه دا بکات ، (ابو داود) له (عمرو) ی کوپی (شعیب) ه وه له باوکیه وه ئویش له باپی ریه وه ده گپړته وه ده لیت: جاریکیان پیاوینک ووتی: پیغه مبه ری خوا ﷺ ﻻﺛﻨﻪ منال کوپی منه ، چونکه له جاهیلیدا له گهل دایکیدا دروست بووم، پیغه مبه ر ﷺ ﻓﻪﺭﻣﻮﻭﻯ: لهو باره یه وه هیچ سکالایه ک وهر ناگیریت له ئیسلامدا ، کاروباری جاهیلیه ت به سهرچوو ، منال هی پرده یه ، مروقی به دخوش ده سته سهره ، ههروه ها ململانی (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) و (عبد بن زمعه) له باره ی کوپی که نیه که که ی (زمعه) وه که ناوی (عبدالرحمن بن زمعه) یه دیاره و ده زانریت^۱.

په یوه ندی پیاو به مناله کانیه وه چند شیوه یه کی هه بوو، هندیکیان ده یانوت:

إنما أولادنا بین أكبادنا تمشی علی الأرض

واته: مناله کانمان له ناو ماندا جگه رگوشه مانن و به سهر زه ویدا دین و ده چن.

هندیکیان کچیان زینده به چال ده کرد له بهر نابرووچوون و هه ژاری ، کوپیش له بهر هه ژاری ده کوژان (قورشان ۶- ۱۵۱) (۱۶- ۵۸) (۱۷- ۳۱) (۸۱- ۸۰) به لام ناکریت بلین شوو نه ریتیکی سهرانسه ری بووه ، چونکه زور پیوستیان به کوپ هه بووه بو پوو به پروو بوونه وه ی دوژمن.

مامه له ی پیاو له گهل براو ئاموزاو خیله که یدا زور به هیزو پته و بوو ، ئه وان بو خاتری خیلایه تی و ده مارگیری هوژ ده ژیان و ده مرن ، گیانی کوپوونه وه و یه کگرتن له ناو پوله کانی خیلیدا زور به هیزو بوو، ئه وهش ده مارگیری زیاتر ده کردن بو پرده گزو خزمایه تی، له سهر شو په نده ده پویشتن که ده لیت: (پشتیوانی له براهه ت بکه ، زالم بیت یان مه زلوم) به و مانا پواله تی شو په نده یان جی به جی ده کرد، که دوو بوو له و چاکسازیه ی ئیسلام کردی له ده قه که دا که بریتی یه له ریگه نه دان به زولم کردن له که سانی دیکه ، هلملانی له سهر پله و پایه و کورسی زورجار پوله کانی یه ک باوکیشی ئه دا به شهر ، ههروه کو له کیشه ی نیوان (اوس و خزرج) و (عبس و ذیبان) و (بکر و تغلب) دا هه بوو .

^۱ / ابو داود ، (باب) الولد للفراش .

پەيوەندى نىۋان خىلەكان بى شىرازە لىكچىراۋ بوو، لەشەپرى يەكتىرىدا شەكەت بووبوون ، ترسان لە ھەندىك داب و نەرىتە ھاوبەشەكانيان بەھۆى (ئايىن) و (ئەفسانە) ۋە لەو شەپەنگىزىيەى كەم كىرەبوونەۋە ، ھەندى جارىش (پشتىۋانى لە يەك) و (پەيمان بەستىن) خىلە دژ بەيەكەكانى دەخستەۋە يەك ، مانگە جەنگ تىدا ھەرام كراۋەكان گەۋرەترىن رەھمەت و يارمەتى بوو بۇ ژيان و بژىۋيان .

بەكورتى، ھالەتى كۆمەلەيتە لەداكەوتنىكى ترسناكدا بوو، نەزانىي چوارلاى تەنىبوون ، مەۋقەكان ۋەك ئاژەل مىليان بۇ خورافات كەچ كىرەبوو ، ژن دەفروشاۋ دەكپرا ۋەكو شەمەك ، پەيوەندى نىۋان ئەندامانى كۆمەل پىچىراۋو ، ھەموو خەمىكى ھوكومەتەكانىش ئەۋەبوو گەنجىنەكانيان پىرىكەن لەمال و سامانى رەھىت ، يان جەنگ و ھەرايان بۇ بىننەۋە .

بارودۆخى ئابوورى

بارودۆخى ئابوورىش ، وابەستەى بارودۆخى كۆمەلەيتە بوو ، ئەگەر سەيرى بژىۋى عەرەبەكان بىكەين زىاتر ئەم خالەمان بۇ پوون دەبىتەۋە ، بازىرگانى گەۋرەترىن ھۇ بوو بۇ دەۋلەمەند بوون و دابىن كىردى پىداۋىستىيەكانى ژيان ، يەك سەفەرى بازىرگانى بەبى بەرقەرارىۋونى ئاشتى . ھىمنى ھەرگىز نەدەكرا ، ئەۋەش لە دوورگەى عەرەبىدا نەدەكرا مەگەر لە پۇژانى مانگە ھەرامەكاندا ، لەم مانگانەدا بازارە بەناۋ بانگەكانى عەرەب دائەمەزىنران ۋەكو (عكاظ) و (ذى المجاز) و (مجنە) و ھەندىكى تر .

لەبارەى پىشەسازىيەۋە عەرەب لەھەموو مىللەتان دواكەوتوتىر بوون ، ھەرچى پىشەسازىيەكىش لەناۋياندا ھەبوو ۋەك چىن و دروومان و پىستە خۇش كىردن لەناۋ خەلكى (يەمەن) و (حىرە) و دەۋرەبەرى شامدا بوو، لەناۋ دوورگەى عەرەبىدا كشتوكال و زەۋى كىلى و ئاژەل بەخىۋەكەن ھەبوو ، زۆربەى ژنانى عەرەب خەرىكى پىستىن و چىن بوون ، بەلام ھەموو ئەو كەلۋپەلانە لەبەردەم ھەرەشەى تالان و بېرۋى جەنگدا بوون ، پووتى و برسىتى و ھەژارى دەردى زۆرىنەى كۆمەل بوو .

پهوشت

نکولی ناکریت له وې که له سرده می جاهیلیه تدا کومه نیک په وشتی نزم و خراپه ی واهه بوو دژ به هم موو عه قلیکی دروست بوو، ویژدان قه بولی نه ده کرد، له گه ل نه وه شدا هه ندیک په وشتی به رزیان تیدا بوو مروقی جوان ده کردو مایه ی سهرسامی و سهرسوپمان بوو، له و په وشتانه :

۱- به خشنده یی: زور له ناوځیاندا شانازیان بهم خه سلته وه ده کرد، نیوه ی شیعره کانیان له سهر هم خه سلته ته نه هونیوه، وه سفی ځویان و خراپه ی خه لکی تریان تیدا دهوت، جاری واده بوو له پوژنکی سهرماو سوله و برسیتیدا پیایک میوانیکی دهات، هیچ له مال هکیدا نه بوو بیداتی جگه له و شتره که ی که ژبانی ځوی و خیزانه که ی له سهر وه ستابوو، خه سلته ی به خشنده یی دهیگرت و و شتره که ی بو میوانه که ی سهر ده پری، له وهش گه وره تر زورجار بو ځوین خوشکردنی چه ندین باری قورس و مال و سامانیکی زوریان خه رج ده کرد، بونه وه ی دلوپیک ځوین نه پرتیت مروقیک زایه نه بیت و به مه شه وه فخروشانازیان ده کرد به سهر سر کرده و سهر وکه کانی تر دا .

له ناکامی به خشنده یی ځویاندا وه سفی (مه ی) یان ده کرد، نه که له بهر زاتی (مه ی) یه که، به لکو له بهر نه وه ی رینگه یه که یه بو به خشنده بوون له سهر خودی ځویان، بویه به داری میویان دهوت (الکرم)، به و مه یه شیان دهوت که لیی دروست نه کرا (بنت الکرم)، نه گهر سهیری دیوانه کانی سهرده می نه فامی بکه یت چند باسیکی گرنه له شانازی به ځوه کردن و وه سف و سه ناکردن ده بینیت، (عه نته ره ی) ی کوپری (شداد ی) (عبسی) له (معلقه) که یدا ده لیت:

وَلَقَدْ شَرِبْتُ مِنَ الْمَدَامَةِ بَعْدَمَا	رَكَدَ الْهَوَاجِرُ بِالْمَشُوفِ الْمَعْلَمِ
بِرُجَاةٍ صَفْرَاءَ ذَاتِ أُسْرَةٍ	فَرَنْتُ بِأَزْهَرِ الشَّمَالِ مُقَدِّمِ
فَإِذَا شَرِبْتُ فَانِي مُسْتَهْلِكُ	مَالِي، وَعِرْضِي وَافِرٌ لَمْ يَكْلَمْ
وَإِذَا صَحَوْتُ فَمَا أَقْصِرُ عَنْ نَدَى	وَكَمَا عَلِمْتُ شَانِلِي وَتَكْرُمِي

هر له ناکامی نه و به خشنده یی که هه یان بوو ځویان به قومار وه سهر قال ده کرد، چونکه وایانده زانی رینگه یه که بو به خشنده بوون و هر چیه کیان بېردایه ته وه

دهيانبه خشي بهه ژاران ، يان هه پشكيكي سهر كه وتوان زياد بوايه ده به خشريه وه ، بويه ده بيني قورئان نكوئي له هه نديك قازانجي قومارو مه ي خواردنه وه ناكات و ده فمر مويت : ﴿وَأَيُّهُمْ أَكْبَرُ مِنْ أَفْعَمًا﴾ البقرة / ٢١٩ واته : به راستي زيانيان له سوو ديان زياتره .

۲ - وفاداری و ئەمەك شوناسی ، وفاداری وەكو ئایین دەستی پیوه دەگیرا ، به لایانهوه ئاسان بوو بۆ وفاداریی منالی خویمان بکوژن و مالیان کاول بکەن ، لهو بارهیهوه ئەوهنده بهسه که بهسه رها تی (هانیء) ی کوپی (مسعود الشیبانی) و (السموأل) ی کوپی (عادی) و (حاجب) ی کوپی (زاره التیمی) بزانین.

۳- دەرۋون بەرزى و قەبۈل نەکردنى زۆلم و ژىردەستەيى ، لەئەنجامى ئەۋەدا ئازايەتتەكى لەپادە بەدەريان ھەبوو ، غيرەت پەرۋەر بوون ، زوو ھەلەدەچوون ، ووتتەيەكيان بژنەوتتەيە بۆنى بىغیرەتتى و ترسنۆكى و مل نەوى کردنى تىدائىت شمشىريان ھەلەدەكیشاۋ شەريان دەکرد ، لەو پىناۋەشدا چەندىن جەنگ و ھەريان بەرپا کردوۋەدە باكيان نەبوۋە لە ھىچ قوربانىيەك .

٤- سه‌رپاستی و به‌دهمه‌وه‌چوونی کار، نه‌گهر نیازی هه‌کارێکیان بکړدایه‌و گه‌وره‌ییان تێدا ببینیایه ، هیچ هۆیه‌ك ساردی نه‌هه‌کړنه‌وه ، گیانی‌شیان له مه‌ترسیدا یوا‌ه به‌دهمه‌وه ده‌چوون.

۵. نارامگرتن و لهسه‌رخوویی و ناغریی، هه‌میشه شانازیان پینوه ده‌کرد ، ئەم سیفەتەیان بە‌گەرەبی تێدا بوو زۆر ئازاو نەبەرد بوون له‌ جه‌نگدا.

٦- وەك خەلكىكى خىلەكى و دەشتەكى سادەوبى گىرى بوون، بەجەنجالىيەكانى شارستانىتى سەرقال نەبووبوون و فەرفۆيلىيان نەدەزانى ، دەرەنجامى ئەوەش ، راستگۆيى و سپاردەناسى سىفەتيان بوو، حەزيان لەخيانتە و بى ئەمەكى نەبوو. دەبينىن ئەم پەرۇشتە بەرزانە - لەگەل مەوقىيەتتى دورگەي عەرەب لە جىيەاندا - بوونە ھۆي ھەل بىزاردن پىغەمبەر ﷺ بۆ ھەلگرتن و لەئەستۆگرتنى پەيامى خوايى و سەرکردايەتتى مەوقايەتتى و كۆمەلگاي بەشەريى، چونكە ئەو رەوشتانە ھەرچەندە ھەندىكيان لەكۆتاييدا ئەنجامى خراپيان ھەبوو، بەلام لەكۆي

ھەمويىدا كۆمەلىك رەۋشنى بەنرخ بوون ، بەسوودىكى گىشتى گەۋرەۋ دەگەپانەۋە
 بۆكۆمەلگا نەگەر دەستكارىيەكيان بىكرايە ، ئەۋەش ئىسلام لە ئەستۆي گرت .
 لەۋانەيە دۋاي ۋەفادارى بەسوودتەرىن رەۋشنى عەرەب نەفس بەرزى بى
 لەگەل بەدەمەۋە چۈۋنى كارو پاپەپاندنى ، چونكە ناكىرىت شەپەنگىزى ۋە فەسادو
 خراپە پىشە كىش بىكرىت ۋە دادى لەجىگەدا بىچىنرىت بەۋ سىفەتەنە بىت .
 بەدەر لەۋ سىفەتەنە سىفەتى رەۋشنى بەرزى تىران ھەبوۋ لىرەدا جىگەي
 باس نىيە .

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر ﷺ و بنہ مائہ کھی

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر ﷺ

رہ چہ لہ کی پیٹھ مہر سیٰ بہشی ہئیہ :

بہشیکیان ہموو سیرہ تناس و رہ چہ لہ ک زانہ کان یہ کدہ نگن لہ سہری ،
 نہ و د ش نہو بہ شہ یانہ کدہ گہ پرتہ وہ سہر (عدنان) ، بہشیکیشیان جینگہ ی پا
 جیایی یہ ، ہندیکیان لہ سہری وہ ستاون و ہندیکی تریشیان قسہ یان
 لہ سہر کردوہ ، نہ مہشیان سہ بارہ ت بہ بہشی سہر وہ یہ تا ئیبراہیم ، بہشیکیان
 گومانمان نی یہ کہ شتی ہلہ ی تیدانیہ ، نہ و د ش ہوالی پیش (ئیبراہیم) ، ہتا
 دہ گاتہ (ئادہم) ، پیشتر چہ ند ئامازہ یہ کمان لہو بارہ یہ وہ کرد ، نہ مہش
 دریزہ کہ یہ تی :

بہشی یہ کہم : موچہ مہد ﷺ کوپی عہد ولآی کوپی (عبد المطلب) ہ کہ
 ناوی (شیبہ) یہ ، کوپی ہاشم کہ ناوی (عمرو) ی کوپی (عبد مناف) ہ کہ ناوی
 (المغیرہ) یہ ، کوپی (قصی) کہ ناوی (زید) ہ ، کوپی (کلاب) ی کوپی (مرہ) ی کوپی
 (کعب) ی کوپی (لؤی) کوپی (غالب) ی کوپی (فہر) نہم پیاوہ ناوی (قریش) ہ ،
 خیئی قوریش ناوہ کہ ی لہ وہ وہ ہاتوہ ، کوپی (مالیک) ی کوپی (النضر) کہ ناوی
 (قیس) ہ ، ی کوپی (کنانہ) کوپی (خزیمہ) کوپی (مدرکہ) ، کہ ناوی (عامر) ہ کوپی
 (الیاس) کوپی (مضر) کوپی (نزار) کوپی (معد) کوپی (عدنان) ہ^۱ .

بہشی دووہم : سہر وہ ی عہد نان ، (عہد نان) کوپی (اد) کوپی (ہمیسع) کوپی
 (سلامان) کوپی (عوص) کوپی (بوز) کوپی (قموال) کوپی (ابی) کوپی (عوام) کوپی
 (ناشد) کوپی (حزا) کوپی (بلداس) کوپی (یدلاف) کوپی (طایخ) کوپی (جاحم)
 کوپی (ناحش) کوپی (ماخی) کوپی (عیض) کوپی (عبقر) کوپی (عبید) کوپی
 (الدعا) کوپی (حمدان) کوپی (سنبر) کوپی (یثربی) کوپی (یحزن) کوپی (یلحن)
 کوپی (ارعوی) کوپی (عیض) کوپی (یشان) کوپی (عیصر) کوپی (افناد) کوپی
 (ایہام) کوپی (مقصر) کوپی (ناحت) کوپی (زارح) کوپی (سمی) کوپی (مزی) کوپی
 (عوضة) کوپی (عرام) کوپی (قیدان) کوپی (اسماعیل) کوپی (ئیبراہیم) ﷺ^۲ .

^۱ / ابن ہشام ۱، ۲/۱ (تلقیح فہوم اہل الاثر) ۵۰۶ . رحمۃ للعالمین ۱۱، ۱۲، ۱۳/۲ ج ۱ ، ۵۲ .
^۲ / شیخی عہلامہ (احمد سلیمان المنصور فوری) نہم بہشی بہگنرانہ وہی کلبی نویسیدہ ، لہ گال (ابن سعد) بہ
 نیکنولینہ وہ یکی ورد ، رحمۃ للعالمین ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳

به‌شی سَیْیه: سه‌روی ئیبراهیم عليه السلام ، که کوپی (تارح) که ناوی (آزده) کوپی (ناحور) کوپی ساروع . یان ساروغ . کوپی فالخ کوپی (عابر) کوپی (شالغ) کوپی (ارفخشد) کوپی (سام) کوپی (نوح) عليه السلام کوپی (لامک) کوپی (متوشلغ) کوپی (اخنوخ) - که ده‌لَین ئیدریسه عليه السلام کوپی (یرد) کوپی (مهلائیل) کوپی (قینان) کوپی (ئانوشه) کوپی (شیت) کوپی (ئاده‌م) عليه السلام .

بنه‌ماله‌ی پیغه‌مبه‌ری‌تی

بنه‌ماله‌ی پیغه‌مبه‌ر عليه السلام به‌بنه‌ماله‌ی (هاشمی) ناسراوه ، به‌هوی (هاشم) ی باپیری‌وه که کوپی (عبد مناف) ه ، که‌واته باباسی‌کی (هاشم) و ئه‌وانه‌ی دوا‌ی ئه‌و بکه‌ین:

۱. هاشم . هه‌روه‌کو له‌سه‌ره‌تادا ووتمان . چاودی‌رو زی‌وانی کابه‌ی به‌ده‌ست بوو ، له‌کاتین‌کدا که (بنو عبدمناف) له‌گه‌ل^۱ (بنو عبدالدار) له‌سه‌ر دابه‌شکردنی پله‌و پایه‌کان رینکه‌وتن ، (هاشم) پی‌اوینکی ناودارو ده‌وله‌مه‌ند بوو، یه‌که‌م که‌س بوو شو‌ربای بۆ حاجیان دروست کُرد ، ناوی (عمرو) بوو ، بۆیه ناوی نرا (هاشم) چونکه نان بده‌یی بوو ، یه‌که‌م که‌سی‌ک بوو که کاروانی بازرگانی شام و یه‌مه‌نی رینک‌خست بۆ قو‌ره‌یش له‌م باره‌یه‌وه شاعیری‌ک ده‌لَیت :

عمرو الذی هشم الثريد لقومه قوم بمكة مستين عجاف
سنت اليه الرحلتان كلاهما سفر الشتاء ورحلة الاضياف

له‌باره‌ی به‌سه‌ره‌اتی ئه‌و پی‌اوه‌وه ، ده‌لَین : جاری‌کیان به‌بازرگانی چوو بۆ شام ، که گه‌رایه‌وه بۆ مه‌دینه (سلمی) ی کچی (عمرو) ی خواست که یه‌کی‌ک بوو له (بنی عدی بن النجار) ، له‌لای ژنه‌که‌ی مایه‌وه ، پاشان چوو بۆ شام ، ژنه‌که‌ی سکی به‌(عبدالمطلب) ه وه پیر بوو ، له‌و سه‌فه‌رده‌ا (هاشم) له (غزه) ی خاکی فه‌له‌ستین کۆچی دوا‌یی کرد ، له‌ سالی (٤٩٧ زاییندا) (عبدالمطلب) له‌ دایک بوو ، ناوی‌نا (شیبه) چونکه چهند تالینکی سپی له‌ سه‌ری‌دا بوو^۱ ، (سه‌لمی) ی دایکی له‌ یه‌ثریب مایه‌وه له‌مالی باوکی‌دا به‌خیوی کرد ، هیچ که‌سی‌ک له‌ که‌س و کاری هاشم له‌ شاری (مه‌که‌) دا به‌مه‌یان نه‌ده‌زانی .

^۱ / ابن هشام ٢٠٣، ٤/١ ، تلخیص فہوم اہل الاثر ل ٦، پوختہ‌ی (السير للطبري) ل ٦، رحمة للعالمين ١٨/٢ ، سه‌رچاوه‌کان راجیایان ه‌یه له‌ناو بردنه‌کاندا بۆیه له‌ مه‌دی سه‌رچاوه‌دا ناوه‌کان که‌وتوون .

(هاشم) چوار کوپی هه‌بوو که بریتی بوون له : (أسد) و (أبو صیفی) و (نضلة) و (عبدالمطلب).

له‌گه‌ل^۱ (۵) کچدا که بریتی بوون له : (شفاء) و (خالده) و (ضعيفة) و (رقیه) و (جنه)^۱.

۲- عبد المطلب ، پیشتر زانیمان که چاودیری و زیوانی کابه له دواى (هاشم) که‌وته ده‌ست (عبدالمطلب) ی کوپی (عبدمناف) ، ئەم پیاوه مروّقیکی به‌ریزو پایه‌دار بوو قوریش ناویان نابوو (فیاض) چونکه زۆر نان بده بوو، کاتیک (شیهه). عبدالمطلب . گه‌وره‌بوو، (المطلب) بیستی‌ه‌وه و ناردی به‌شوینیدا - که‌هات بینی چاوی پر‌بوو له ئاو ، باوه‌شی پێداکرد ، له‌پشت خۆیه‌وه له‌سه‌ر و لا‌خه‌که‌ی داینا ، (عبدالمطلب) پازی نه‌بوو هه‌تا دایکی مۆله‌تی نه‌دا ، دایکیشی نه‌یویست بینیریّت . (المطلب) پینی ووت: ئەم کوپه‌ بۆلای مال و مولکی باوکی ده‌پرواته‌وه ، بۆلای (بیت الحرام) . ئەنجا مۆله‌تی‌دا، که له‌گه‌ل خۆیدا هی‌نایه‌وه بۆ مه‌ککه له‌پشت خۆیه‌وه سواری کرد‌بوو خه‌لکی ووتیان: ئەوه (عبد المطلب) ه ، ئەویش وتی: دایک پۆله‌پو‌تان بۆ بکات ئەوه برا‌زame کوپی (هاشم) ه ، (عبد المطلب) لای مایه‌وه ، هه‌تا‌کو پی‌گه‌یش‌ت ، دواى ئەوه (المطلب) له (بردمان) ه خاکی یه‌مه‌ن مرد، (عبد المطلب) هاته جی‌گه‌ی، ئەوه‌ی باوو با‌پیرانی ده‌یان‌کرد، ئەم له‌وان زیاتری ده‌کرد ، پله‌وپایه‌و ناوداریه‌کی په‌یدا‌کرد که‌س پی‌ش خۆی نه‌یبوو ، خه‌لکی خوشیان ده‌ویست ، سامی له‌دلی خه‌ل‌کدا هه‌بوو^۲.

که (المطلب) کوچی دوا‌یی کرد، (نوفل) هه‌لی کوتایه‌ سه‌ر (عبدالمطلب) و که‌لو پهل و شمه‌کی ئەوی زه‌وت‌کردو بردی بۆ خۆی ، (عبدالمطلب) یش داوا‌ی کرد له‌ قور‌ه‌یش پشتیوانی ئی‌بکه‌ن تا ئەو که‌لوپه‌له‌ له‌مامی به‌سه‌نیته‌وه ، وتیان: ئیمه ناتوانین خۆمان فری ده‌ینه‌ نێوان توو مامت ، ئەنجا نامه‌ی نووسی بۆ خا‌لوانی له‌خی‌لی (بنی النجار) و به‌چه‌ند شی‌ع‌ریک نامه‌یه‌کی بۆ هۆنینه‌وه ، خاله‌که‌ی (أبو سعد) ی کوپی (عدی) و (۸۰) سواره‌ی له‌گه‌ل خۆیدا هی‌نا نه‌وه‌ستان هه‌تا (ابطح) ی نزیک مه‌ککه له‌وی دابه‌زین ، (عبدالمطلب) یان پی‌گه‌یش‌ت ، پینی ووت: خاله .. چه‌ز

^۱ / ابن هشام ۱۳۷/۱، رحمة للعالمین ۲۶/۱، ۲۴/۲ .

^۲ / ابن هشام ۱۳۷/۱، ۱۳۸ .

دهكهم له مالهكهم دابهزيت ، نهویش وتی: نهخیر سویندبیت ههتا به(نوفل) نهگهم وازناهینم ، کهوتهپری ههتا گهیشته نهجومهنی قورهیش و پیش سپیانیان لهوی بوون ، (نوفل) ههستایه سهپیی ، (ابوسعبد) شمشیری لی ههلیکیشا وتی: (نوفل)، سویندبیت بهخاوهنی بهیت نهگهر نیستا نهوکهلوپهله نهدهیتهوه دهست نهو خوشکهزایهه بهه شمشیره نهتکوژم ، (نوفل) وتی: ههمو کهلوپهلهکانم داوتهوه به(عبد المطلب) ، پیش سپیهکانی قورهیش شایهتیا بۆدا ، نهنجا (ابوسعبد) هاته دهرهوهو له مائی (عبدالمطلب) دابهزی سی پوژ مایهوه ، عهرهه کردو گهراپیهوه بۆ مهدينه ، که نهوه پرووی دا ، (نوفل) پهیمانی بهست لهگهل (بنی عبد الشمس) کوپی (عبدمناف) دژ به (بنی هاشم) ، کهخیلی (خزاعه)ش بینیان (بنی النجار) هاتن به دهه (عبد المطلب) ه وه ، وتیان: چۆن کوپی نهوانه کوپی نیمهشه ، حهق وایه نیمه زیاتر بچین بههاناپیهوه - چونکه دایکی عبد مناف لهوانه - چوونه ناو (دار الندوه) پهیمانیان بهست لهگهل (بنی هاشم) دژ به (بنی عبد الشمس) و (نوفل) ، ههر نهه پهیمانه بوو لهئاكامدا بووه هووی (فتح)ی مهککه ، ههروهکو له دوااییدا باسی دهکهن^۱.

^۱ / کورتهی کتییی (سیره الرسول) نووسینی (شیخ محمد عبد الوهاب) ل ۴۱-۴۲.

گرنگترین پرووداویک به سهر (عبد المطلب) دا هاتیت

له باره‌ی (بیته) وه دوو شت بوو^۱ :

هه لکه ندنی بیرى (زهمزم) و پرووداوى (الفیل) ،

خولاسه‌ی یه کهم نه وهیه :

(عبدالمطلب) له خه ودا فه رمانی پیکرا له شویئیکى دیاریکراودا بیریک هه لکه نیته ، دهستی کرد به هه لکه ندن ، نهوشتانه‌ی تیدا دوزیه وه که له کاتى خوی (جرهم) یه کان تیدا هه شاریان دابوو وه کو: (شمشیرو قه لغان و دوو ئاسکه ئالتونیه کهو شمشیره کانی دا له درگای کابه و دوو ئاسکه کهشى به درگا که دا کردو دهستی کرد به دابه شکردنی ئاوی زهمزم بۆ حاجیان ، که ئاوی زهمزم درکهوت قوره‌یش دهستیان کرد به ململانی له گهل (عبد المطلب) داو پییان وت: بمانکه هاویه شى خوت ، وتی: قه بولئ ناکه م ، نه مه کاریکی تایبه ته به خومه وه ، وازیان ئی نه هیئا هه تا بردیانه لای فالگره وه که ی (بنی سعد) ، نه گه پانه وه هه تا خوای گوره نه وه ی نیشاندان که ئاوی زهمزم تایبه ته به (عبد المطلب) وه ، له ویدا (عبد المطلب) ئاهى کرد نه گهر خوا (۱۰) کوپى پی ببه خشیت که بتوانن پشتی بگرن نه واه یه کیکیان له پال کابه دا بکاته قوربانى .

کورته‌ی پرووداوی دووم نه وهیه :

(نه بره هه ی سه باحی حه به شى) جیگه دارى (نجاشى) له یه مه ندا ، کاتیک سه برى کرد خیله کانی عه رب پرووده که نه کابه ، کلئسایه کی له (صنعاء) دا دروست کرد ، بۆ نه وه ی پروویان له کابه وه ربگیریت ، کابرایه کی خیلئ (کنانه) نه مه ی بهر گوی که وتبوو ، چوو بووه ناو په رستگا که و پیسایى تیدا کردبوو ، که نه بره هه به مه ی زانی رقی هه ستا ، به سوپایه کی زه به للاحی شه ست هه زار که سیه وه به نیازی پرووخاندنی کابه که وته پرئ ، له ناو سوپا که دا (۹) یان (۱۲) فیلى تیدا بوو ، نه بره هه سواری فیله گه وره که یان بوو که وته پرئ تاگه یشته ناوچه ی (مه غمه س) له ویدا سوپا که ی کۆ کرده وه ، فیله کانی ناماده کرد بۆ شالآوربدن و خووشی سازدا بجیتته ناو مه که وه ، له کاتیکدا که له شیوی (محسر) دا بوون له نیوان (مزدلفه) و (منى) دا ، فیله که رویشته و راست نه بووه به ره و کابه ، که پروویان پیده کرده باکوور

^۱ / ابن هشام ۸/ ۱۴۲، ۱۴۷.

باشور يان پۆژمه لات پای دهکرد که پوويان وهرده چه رخاند به ره و کابه چۆکی دادهدا ، لهو حالتهدا هه موو فيله کان مانيان گرتبوو ، خواي گه وره بالنده يه کی زۆري نارد هه سريان ، وورده به ردي به سهردا باراندن ته فروتووناي کردن وه کو کاي خوروايان ئي هات ، بالنده کانيش وهک په پرسيلکه وه هابوون ، هه ربالنده يه ک سي به ردي هه لگرتبوو ، به رديک به ده نووک ، دوو به ردي وهک ده نکه نوکيش به قاچيانوه ، بهر هه رکه سينکيان بکه وتايه په لوپۆي ده شکاندو له ناوي ده برد ، هه موويان به رنه که وتن ، زيندوه کان به شپرزهيي تيکپژان و پايانکرد شه پوليان نه دا ، به ملاولادا ده که وتن و هه لته ده ستانه وه ، نه به ره ههش (خوا) ده رديکی بو نارد سه ربه نجه کاني پزين ، که گه يشته وه (صنعاء) وهک جوجک بچوک بوو بووه وه ، دلي وه ستاو مرد .

قوپه يش به ده ورو به ري شيوو دۆله کاني مه کهکه بلاوه يان کردبوو خويان دابووه پال شاخه کان ، له ترسي سوپاکه ، که سوپاکه ته فرو تونا بوو ، نه وانيش به سه لامه تي گه رانه وه بو ناو ماله کانيان .^۱

ئهم پووداوه له مانگي (محرم) دا بوو ، پيش له دايک بووني پيغه مبه ر ﷺ به (۵۰) يان (۵۵) پۆژ - به پيي پای زۆرينه که به رامبه ره له گه ل سهره تاي مانگي ماييسي سالي (۵۷۱ز) دا ، ئه مه نوقلانه يه کی خيربوو خواي گه وره به خشي به پيغه مبه ر ﷺ و به ماله که ي ، چونکه کاتيک سه يري (بيت المقدس) ده که ين ده بينين موشريکاني دوژمني خودا هه ليان کوتايه سه ر ئهم قيبه له يه ، له کاتيکدا خه لکه که ي موسلمان بوون هه روه کو له سه رده مي (بوخته نه سر) دا پووي دا ، سالي (۵۸۷ پ.ز) و پۆمه کانيش له سالي (۷۰ز) دا ، به لام ده بينين (کابه) له کاتيکدا که جينشينه کاني موشريک بوون که چي نه سرائيه کان نه يانتواني زال بن به سه ريدا ، له بارودوخیکدا ئهم پووداوه پووي دا ، هه واله که گه يشته زۆرينه ي شارنشينه کاني نه وکاته ، که په يوه نديه کی پته ويان له گه ل پۆمه کانداهه بوو ، فارسه کانيش له بۆسه دا بوون بۆيان وچاوه پواني چاره نووسي پۆمه کانيان ده کرد ، دواي هه واله که خير ا فارسه کان هاتن بو (يه مهن) ، ئهم دوو ده و له ته نوينه رايه تي جيهاني شارستانيان ده کرد ، ئهم پووداوه سه رنجي دونياي به لاي خویدا راکيشاوه و به لگه ي ئهو شه ره ف و پيرۆزيه گه وره يه بوو که خوا به خشيويه تي به (بيت الله) و

^۱ / ابن هشام ۴۳/۱ هتا ۵۶ ، مه روه ما (تفهيم القرآن) ۶۶/۲ هتا ۶۹ .

ئەو ەش دەسەلمىنىت ئەو ە تەنھا مائىكى (مقدس) ە لەسەر زەویداو ەەر كەسىكى خەلكى ئەم (بىت) ە ، بانگەشە بۆ (نبوة) بكات جەخت لەسەر ئەو پووداوە دەكاتەو ە ، ئەمە لىكدانەو ەى فەلسەفەى شاراو ەى خوايىيە بۆ پشتىوانى و پشتىگىرى كردنى خواى گەورە بۆ موشرىكەكان و دژ بەكۆمەلىك ئىماندارى مەسىحى بەشپۆەيەك لەسەر و جىهانى دونياو ەىت ، عبدالمطلب (١٠) دە كوپرى ەەبوو ، برىتى بوون لە:

(حارث) و (زبىر) و (أبو طالب) و (عبدالله) و (حمزة) و (أبو لهب) و (غيداق) و (مقوم) و (صفار) و (عباس) ، گوتراویشە گوايە (١١) كوپر بوون ، يانزە ەەمىيان ناوى (قثم) بوو ە ، ەەندىكى تر دەلىن (١٢) بوون ، (عبد الكعبه) و (حجل) يان بۆ زياد كردو ە ، وتراو ە (عبدالكعبه) (مقوم) ە ، و (حجل)يش (غيداق) ە ، لەناو كوپرەكانىدا كەسىك نىيە بەناوى (قثم) ە و ە ، (٦) كچىشى ەەبوو: (أم الحكيم) - بيضاء . و (وبره) و (عاتكه) و (صفيه) و (أروى) و (أميمه) .^١

٣- (عبدالله) باوكى پىغەمبەرە ﷺ ، داىكىشى (فاطمة)ى كچى (عمرو)ى كوپرى (عائذ)ى كوپرى (عمران)ى كوپرى (مخزوم)ى كوپرى (يقظة)ى كوپرى (مره)ى ە ، (عبدالله) باشتىرەن كوپرى (عبدالمطلب) بوو لە ەەمووشيان خۆشەويستتر بوولای (عبدالمطلب) ، شۆرەتەكەى (ذبيح) ە ، ئەمەش لەبەر ئەو ە بوو كاتىك كوپرى دەيەمى بوو ، زانى كە دەتوانن پشتى بگرن ، ەەوالى نەزەكەى پىدان ، ناوى لە تىرو پىشكەكاندا نووسىن ، تىرەكەى لىدا ، بۆ عبدالله دەرچوو ، (عبدالمطلب) ەەبدوللای كوپرى بردو چەقۆيەكى ەىناو بردى ە بەردەم كابە بۆ سەربرىنى ، قوپەيش و خالەكانى ەەبدوللای خەلىلى (بەنى مەخزوم) و (أبو طالب)ى براى نەيانەيشت ، (عبدالمطلب) پىي وتن : چى بكەم لەنەزەكەم ؟ وتیان : بۆ بۆلای ژنە فالگروەكەو پىرسىارى لى بكە ، ئەویش چوو ە لای ، فەرمانىدا كە تىروپىشكەكە بۆ ەەبدوللای و (دە) وشتىركىت ، ئەگەر تىروپىشكەكە كەوتە سەر ەەبدوللای (دە) وشتىرى تىرى بۆ زياد بكەن ەەتاكو پەرورەدگارى پازى دەبىت ! ، ئەوجا ئەگەر كەوتە سەر وشتەرەكان با سەریان بپرىت ، (عبدالمطلب) گەپايەو ە تىروپىشكى كرد بۆ (ەەبدوللای) و (دە) وشتىر ، كەوتە سەر (ەەبدوللای) ، ئەمەى دووبارە كردو ە ەەمووجارىك لەسەر ەەبدوللای دەرەچوو ئەویش (دە) (دە) وشتىرى زياد دەكرد ، كە وشتەرەكان ژمارەيان

^١ / بىروانە (تلفيح فہوم اهل الاثر) ل (٨٠٩) ەروەما (رحمة للعالمين) ٥٦،٦٦/٢ .

گه‌یشته (۱۰۰) دانه ، تیروپشکه‌که بو و شتره‌کان دەرچوو ، هه‌موویانی کرده قوربانی ، نه‌جا وازی ئی هیئان و نه‌یهیلاً مروّ و نازەلی د‌رندەیان ئی نزیک بیته‌وه ، تا ئەوکاتە حەقی خوینی مروّ (ده) و شتر بوو له‌ناو قورەیشدا ، دوا‌ی ئەو پووداو‌ه بوو به (۱۰۰) و شتر ، که ئیسلامیش هات قەبو‌لی کرد ، له پیغه‌مبەریش‌هوه ﷺ ده‌گیرنه‌وه ، فه‌رموویه‌تی : (انا ابن الذبیحین) واته‌: من کو‌پی هه‌ردوو (ذبیح)ه کهم ، که (إسماعیل) و (عبدوللّٰه)ی باوکیه‌تی .

(عبدالمطلب) ، (ئامینه)ی کچی (وه‌ه‌ب)ی هه‌لب‌ژارد بو‌ هاوسه‌رتی (ع‌بدوللّٰه)ی کو‌پی ، ئامینه له‌و پۆژ‌ه‌دا به‌ریزترین ئافره‌تی قورەیش بوو له‌بنه‌ماله‌و پله‌ی کۆمه‌لایه‌تیدا ، باوکی سه‌روکی (بنی زهره) بوو خاوه‌نی بنه‌ماله‌و ره‌چه‌له‌ک و پله‌وپایه‌وه بوو ، (ع‌بدوللّٰه) له‌ مه‌که‌که ئامینه‌ی گو‌یزایه‌وه ، پاش ماوه‌یه‌کی کهم (عبدالمطلب) ، ع‌بدوللّٰه‌ی نارد بو‌ مه‌دینه خورمایان بو‌ بک‌ریت ، له‌و‌ی مردوه ، پ‌یوایه‌تیکی تر ده‌ل‌یت ناردی بو‌ بازرگانی بو‌ وولاتی شام ، له‌گه‌ل کاروانیکی قورەیشدا بوو ، که له‌مه‌دینه دابه‌زین نه‌خۆش که‌وتوو ، هه‌رله‌و‌ی وه‌فاتی کرد ، له‌ مائی (النا‌بغة الجعدی) ئەسپه‌رده ک‌را به‌پی‌ی پ‌ایسی می‌ژوونوسان ، له‌وکاته‌دا (ع‌بدالله) ته‌مه‌نی (۲۵) سا‌ل بوو ، مردنه‌که‌شی پی‌ش له‌دایک بوونی پیغه‌مبەر بووه ﷺ ، گیرانه‌وه‌یه‌کی‌ش ده‌ل‌یت: دوا‌ی له‌دایک بوونی پیغه‌مبەر ﷺ به‌دوومانگ وه‌فاتی کردوو‌ه^۱ که‌هه‌والی گه‌یشته‌وه مه‌که‌که (آمنة) به‌جوانترین شیعر بو‌ی لاوانه‌وه ، ووتی :

عفا جاب البطحاء من ابن هاشم	وجاور لحداً خارجاً في الغماغم
دعته المنايا دعوة فأجابها	وما تركت في الناس مثل ابن هاشم
عشيّة راحوا يحملون سريره	تعاوره أصحابه في التراحم
فإن تك غالته المنايا وريها	فقد كان معطاءً كثير التراحم ^۲

ئه‌وه‌ی له (ع‌بدوللّٰه) به‌جیما ، (۵) و شترو ، می‌گه‌لیک و ، که‌نیزه‌کیکی حه‌به‌شی بوو به‌ناوی (به‌ره‌که) شو‌ره‌ته‌که‌ی (ام ایمن) ه ، ئەم ژنه‌ دایه‌نی پیغه‌مبەر بوو ﷺ^۱.

^۱ / پ‌روانه : (ابن هشام) ۱۵۱/۱ تا ۱۵۵ ، (رحمة للعالمین) ۸۹،۹۰/۲ ، (سیرة الرسول) نووسینی (شیخ عبدالله) ل ۲۲ ، ۲۲ ، ۲۳ .
^۲ / پ‌روانه : ابن هشام ۱۵۶/۱ - ۱۵۸ ، (فقه السیرة) نووسینی (الغزالی) ل ۴۵ ، (رحمة للعالمین) ۹۱/۲ .
^۳ / پ‌روانه (طبقات ابن سعد) ۶۲/۱ .

له داييك بوون و چل سال پيش پيغه مبهريتي

(له داييك بوون)

سهرورې پيغه مبهران ﷺ له شيوې (بنې هاشم) ې مهككه ، سهرله به يانې دوشه ممه (۹) ې رېبېعې يه كه مې سالى (فيل) ه كه له داييك بوو ، چل سال بوو سهرده مې مهليكي كيسرا (نوشيروان) تنپه پرى بوو ، نهو پوژه بهرام بهره له گهل (۲۰) يان (۲۲) ې مانگې (چوار) ې سالى (۵۷۱) ې زايين ، به پيټې نهو ليكولينه وه يه ې زاناي گه وره (محمد سليمان المنصور فوري) و ليكولنه ې بواري گهر د و ناسي (محمود پاشا) كردو يانه .^۱

(ابن سعد) ده گيړته وه كه دايكي پيغه مبهري ﷺ وتويه تي: كه (محمد) له دايك بوو نورېك له داوېنم درچوو كوڅكه كانې شامې پرون كرده وه ، نيمامې نه حمده له (عرباض) ې كوپې (ساريه) وه شتيكي نزيك له وه ده گيړته وه .^۲ ده گيړنه وه پيش له داييك بوونې پيغه مبهري ﷺ هه نديك پيشيبيني پووي داوه له وانه ، چواره به له كوڼه ې هه يوانه كه ې كيسرا كه وتوته خواره وه و نهو ناگره ې هه زار سال بوو ده يانپه رست كوژا يه وه ، كلنسا كانې ده ورو بهرې ده رياچه ې (ساوه) پووخان ، پاش نه وه ې كه درزيان بر دبوو ، نيمامې (به يه قې) نه مه ې گيړاوه ته وه ، هه رچه نده (محمد الغزالي) دان به مه دا نانيت .^۳

كه له داييك بوو ، دايكي ناردي به شوين (عبدالمطلب) ې باپيري دا بو نه وه ې مرځده ې نه م كوپه زايه ې بده نې ، (عبدالمطلب) له ناميزې گرت و بردي بو كا به و سوپاسي خوا ې كردو پارايه وه ، ناوې (محمد) ې بو هه لېژارد - شاياني وتنه نه م ناوه له ناو عه ربه دا باونه بوو . له هه وتودا خه تنه ې كرد كه نه مه دابي عه رب بوو .^۴ له دوا ې دايكي ، يه كه م ژنيك كه شيري دا به (محمد) ﷺ (ثوبه) ې كه نيزه كي (ابو لهب) بوو ، شيري كوپنكي خو ې دايه ناوې (مسروح) بوو ، پيشتر شيري به (حمزه) ې كوپې (عبدالمطلب) مامې پيغه مبهري ﷺ دابوو ، پاشتر شيري دا به (ابو سلمه) كوپې (عبد الاسد المخزومي) .^۵

^۱ / بېروانه (مختصر سيرة الرسول) (عبدوللاي نهجدي) ل ۱۲، تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴، (صحيح مسلم) ۹۶/۲ .

^۲ / بېروانه (محاضرات تاريخ الامم الإسلامية) نووسيني: الخضري ۶۲/۱، رحمة للعالمين ۳۸، ۳۹/۱ .

^۳ / بېروانه (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسيني شيخ (عبدالله النجدي) ل ۱۲ . (ابن سعد) ۶۲/۱

^۴ / هه مان سرچاوه ې يه كه م .

^۵ / بېروانه (فقه السيرة) نووسيني (محمد الغزالي) ل ۴۶ .

^۶ / ابن هشام ۱۵۹، ۱۶۰/۱ . (محاضرات تاريخ الامم الإسلامية) (الخضري) ۶۲/۱، وتيهك هيه ده لې به خه تنه كراوې له داييك بووه . بېروانه (تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴) . (ابن القيم) ده لې: فهرموديه كي راست له و باره يوه نه يه . بېروانه (زاد المعاد) ۱۸/۸ .

^۷ / بېروانه (تلقيح فهم اهل الاثر ل ۴) . (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسيني شيخ (عبدالله النجدي) ل ۱۲ .

له ناو (بنی سعد) دا

نهریتی عهره ب وهابوو شارنشینه کانیان دهگه پان بۆ دایه ن بۆ مناله کان له بهر نه وهی له نه خووشی شار به دور بن ، هه تا کو جهسته یان پتهوو بازویان به هیژ بیت و ، هه له منالی یه وه زمانی عهره بی به پاراوی فیژین ، (عبد المطلب) به دوا ی زۆر دایه ندا گه را بۆ پیغه مبه ر ﷺ ، دایه نیکی له خیل ی (به نی سعد) بۆ دۆزیه وه ، ناوی (حلیمه) کچی (ابو ذؤیب) بوو ، هاوسه ره که ی ناوی (الحارث) کوپی (عبد العزی) شوژه تی (ابو کبشه) بوو له هه مان خیل^۱.

پیغه مبه ر ﷺ له و ی چه ند خوشک و برایه کی شیریی هه بوو ، له وانه (عبدالله) کوپی (حارث) ، (انیسه) کچی (الحارث) و ، (حذافه) یان (جذامه) کچی (الحارث) - ناوی راسته قینه ی (شیماء) ، ئەم ژنه هه موو جارێک پیغه مبه ر ﷺ ، هه ره ها (ابو سفیان) کوپی (الحارث) کوپی (عبد المطلب) ئامۆزای پیغه مبه ره ﷺ ، له باوه ش دهگرت.

(حمزه) ی مامی پیغه مبه ر ﷺ لای دایه نیک بوو له هه مان خیل ی دایه نه که ی پیغه مبه ر ﷺ خیل ی (بنی سعد) کوپی (بکره) ، دایه نه که ی له و کاته دا شیریی دا به پیغه مبه ر ﷺ که له ئامیزی (حلیمه) دا بوو ، به م شیوه یه (حمزه) برای شیریی پیغه مبه ره ﷺ له دوو سه ره وه ، له سه ری (ثویبه) و سه ری (سعدیه) وه^۱ .

(حلیمه) له باره ی به ره که ت و پیروزی پیغه مبه ره وه ﷺ شتی سه یر ده گیریته وه ، باوازی ئی به ینین خوی به درێژی بۆمان باس بکات ، (ابن إسحاق) ده لیت:

(حلیمه) ده یوت: که له گه ل هاوسه ره که ی و کوپیکی شیره خوړه یداو کو مه لیک ژنی تری خیل ی (به نی سه عدی کوپی به کر) دا ده پواته ده ره وه به مه به ستی وه رگرتنی مناله شیره خوړه کان ، حه لیمه وتی: ئەو ده رچونه مان له سالیک ی وشکیدا بوو هیچ له مالدا نه بوو، ده لیت: به سواری گویدرێژیک ی سپی ده رچوین مه شکه یه کمان پێبوو سویندبیت دلۆپیک ی تیدا نه بوو، نه مانده توانی هیچ شه ویک بخه وین له بهر گریان ی ئەو مناله مان که له تاو برسیتی ده یکرد ، مه مکه کانم ئەوه ندە شیریان تیدا نه بوو تیژی بکه ن ، مه شکه ش هیچ شتیکی تیدا نه بوو بیده می^۱ ،

^۱ / زاد المعاد ۱/ ۱۹.

چاوه پوانی بارانبارین و بوژانه وه بوین ، به سواریی ئه و گویدریژه چومه ده ری ، گویدریژه کهم ئه وهنده لاوازیو هاوه له کانم به زه بیان پیمدا دهاته وه ، ههتا گه یشتینه مه کهکه به شوین مناله شیره خۆره کاندای ده گه پراین ، ژنمان تیدا نه بوو پیغه مبه ری نیشان بدریت و قه بولی بکات ، چونکه ده یانوت بی باوکه ، هوکه شی ئه وه بوو ئیمه چاوه پوانی یارمه تیه ک بوین له باوکی مناله که وه ، ده مانوت ئه م مناله بی باوکه ، ده بیئت دایک و باپیره ی بتوانن چی بکه ن ؟

بۆیه هه زمان ئی نه بوو ، ژنمان تیدا نه ما ساوایه که هه لئه گریئت من نه بیئت ، که خۆمان کوکرده وه و تم به هاوسه ره کهم : سویند بیئت به خوا پیم ناخۆشه له گه ل هاوه له کاندای بگه ریمه وه و منالیکم وه رنه گرتیئت ، به خوا ده پۆم ئه و مناله بی باوکه هه لئه گرم ، هاوسه ره که ی وتی : قهیدی نی یه ، به لکو خوی گه وه به هویه وه به ره که تی بنییریت بۆمان ، هه لیمه ده لیئت : چووم و هی نام ، هیچ پالی پیوه نه نام بۆ هه لگرتنی ته نها ئه وه نه بیئت که منالی ترم ده ست نه که وت ، ده لیئت : وه رم گرت و گه پامه وه نیو کاروانه کهم ، هه ر که خسته م باوه شم مه که کانم شیریان ئی ده چۆرا ، ئه وهنده ی خوارد وه تا تییر بوو - ئه نجا برا که شی مژی تا تییر بوو - پاشان نووست ، پیشت هه رگیز له گه لی نه ده نووستین ، میرده کهم هه ستا چو بۆ لای مه شکه که وه سهیری کرد پره ، دهستی پیدا هی نا شیر ی ئی ها ته ده ره وه ، تییری ئی خوارد وه منیش تییر بووم ، خۆشترین شه ومان کرده وه : هه لیمه ده لیئت : که پۆژ به وه میرده کهم وتی : ئه ری هه لیمه ده زانی ! سویند بیئت به خوا شه نه یه کی پیروژمان به رکه وتوو ، هه لیمه ده لیئت : وتم : منیش ئاوات ده خوازم وابیئت ، هه لیمه ده لیئت : پاشان ده رچوین ، من سواری گویدریژه کهم بووم ، مناله که شم له گه ل خۆمدا سوار کرد ، سویند بیئت به خوا به سواریی ئه وهنده پۆشتم گویدریژی که سیان ئه و ماوه یان نه ده بری ، وای ئی ها ت هه ندیک له هاوه له کانم ده یانوت : ئه ری که که ی (ابی نویب) ، دایک پۆله پۆت بۆ بکات !

که میک له سه ره مان بوهسته ، ئه مه ئه و گویدریژه نه بوو که پیی هاتیت

له گه لماندا ؟

منیش پیم ده وتن : به ری وه للاً ! ئه وه خۆیه تی ، نه وانیش ده یانوت : سویند بیئت شتیکی ئی ها تووه ، هه لیمه ده لیئت “ پاشان گه یشتینه وه ماله کانی خۆمان له ناوچه ی (به نی سه عد) ، پیم وانی یه هیچ زهویه کی خودا هه بوو بیئت له وه

وشك و بی‌ناوتر ، دواى نه‌وه می‌گه‌له‌که‌م به‌و شیوه‌یه‌ی ده‌مان برد به‌تیری و گوانی پر له شیر‌وه ده‌گه‌پایه‌وه ، ده‌مان دۆشى و لی‌مان ده‌خوارد‌وه ، هیچ که‌سی‌ک له‌وان یه‌ک دل‌وپی له‌گوانی می‌گه‌له‌که‌یدا نه‌ئه‌دۆشى و ، گوانی می‌گه‌له‌کانیان هیچی تیدا نه‌بوو ، وای ئی هاتبوو ناماده‌بووان ده‌یانوت به‌شوانه‌کانیان: هاوار بو ئیوه له‌و شوینه‌دا می‌گه‌له‌که‌ به‌ره‌للا بکه‌ن که‌شوانه‌که‌ی کچی (ابی ذؤیب) تیایدا می‌گه‌له‌که‌ نه‌له‌وه‌پرنیت ، نه‌مجاره‌ش می‌گه‌له‌کانیان به‌برسیتی و گوانی خالیه‌وه ده‌گه‌پانه‌وه ، می‌گه‌له‌که‌ی منیش به‌تیری و گوانی پر له شیر‌وه ده‌هاتنه‌وه ، به‌رده‌وام نازو نیعمه‌تی خودامان به‌سه‌رخۆمانه‌وه ده‌بینی هه‌تا دوو سال و شیر برینه‌وه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ گوزه‌را که‌ گه‌وره‌ بوو له‌ مناله‌کانی تر نه‌ده‌چوو ، هیشتا نه‌گه‌یشبووه دوو سال منالیکی قه‌له‌وو جوان بوو ، حه‌لیمه ده‌لیت: هیئامانه‌وه بۆلای دایکی و سور بووین له‌سه‌ر نه‌وه‌ی لامان بمینبیته‌وه ، به‌هوی نه‌و به‌ره‌که‌ته‌وه که‌ به‌سه‌رماندا پزڤابوو ، قسه‌مان له‌گه‌ل دایکی‌دا کردو ، من پیم وت: حه‌زده‌که‌م کوپه‌که‌م له‌لا به‌جی به‌یلت هه‌تا گه‌وره‌ ده‌بی، چونکه‌ له‌په‌تای ناو مه‌ککه‌ نه‌ترسم، حه‌لیمه ده‌لی: زۆر نه‌ماینه‌وه هه‌تا جاریکی دی پیی داینه‌وه‌و له‌گه‌ل خۆمان هیئامانه‌وه^۱.

به‌و شیوه‌یه پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌ناو خیلی (بنی سعد)دا مایه‌وه ، هه‌تا سالی چواره‌م یان پینجه‌می^۲ ته‌مه‌نی له‌و ساله‌دا پرووداوی سنگ له‌ت کردن پرووی‌دا ، (مسلم) له‌ (انس) وه ده‌گپرنته‌وه له‌ پیغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ که‌ جاریکیان جبره‌ئیل هاته‌ خزمه‌تی ، له‌کاتی‌که‌دا که‌ له‌گه‌ل مناله‌کانی تر‌دا یاریی ده‌کرد ، گرتی و دای به‌زه‌ویدا ، سنگی له‌ت کردو ، دلی ده‌ره‌ینا خوین پارهی‌ه‌کی تیدا ده‌ره‌ینا ، فه‌رمووی: نه‌مه‌ پشکی شه‌یتانه‌ له‌ تۆدا ، پاشان دله‌که‌ی له‌ ته‌شتیکی ئالتونی پر له‌ ناوی زه‌مه‌مدا شوورد ، پاشان هیئایه‌وه‌یه‌ک و ، خسته‌یه‌وه شوینی خوی ، به‌ هه‌له‌داوان مناله‌کان رایانکرد بۆلای دایکی - واته‌ دایه‌نه‌که‌ی - وتیان: محمد کوژرا ، که‌ هاته‌وه‌ لایان چون به‌ ده‌میه‌وه په‌نگی زه‌رد هه‌لگه‌را بوو^۳.

^۱ / ابن هشام ، ۱/ ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸.

^۲ / نه‌مه‌ پای زۆریه‌ی سیره‌ت نووسه‌کانه، په‌وتی گپراوه‌که‌ی (ابن إسحاق) نه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که‌ له‌ سالی سنی‌مه‌دا پرووی دابی، بروه‌انه (سیره‌تی ابن هشام) ۱/ ۱۶۵، ۱۶۶.

^۳ / صحیح مسلم ، باب الإسراء ۹۲/۱.

بەرەو دایکە بەسۆزەکەى

دواى ئەو پووداوه حەلىمە زۆر لە محمد ئەترسا ھەتا گىراپاھە بۆ دایکى،
 لاى دایکى مایەو ھەتا تەمەنى گەیشتە شەش سال^۱ ئامینە پىنى باش بوو
 لەیادی کۆچى مێردەکەیدا سەردانى گۆرەکەى بکات لە یەثریب، لە مەککە
 دەرچوو، ماوہیەکی پینچ سەد کیلۆمەترى دایەبەر، محمدى بى باوک پۆلەکەىەتى
 ﷺ و کارەکەرەکیان (ام ایمن) و (عبدال مطلب)ى سەرپەرشتیاری لەگەڵدا بوو،
 لەوى مانگىک مایەو، پاشان گەراپاھەو: لەرنگەى گەرانەویدا نەخۆشیی لەکۆلى
 نەبوو، ھەر لەسەرەتای رینگەو لەگەڵدا بوو، لە (ئەبواء)ى نیوان مەککەو
 مەدینە کۆچى دواى کرد^۲.

بەرەو لاى باپیرە سۆزدارەکەى

(عبدال مطلب) ھینایەو بۆ مەککەو، ھەموو ھەست و سۆزىکى دلى
 دابو کۆرەزا بى باوکەکەى، کە تووشى کارەساتىکى نوێ بوو برینە کۆنەکانى
 ھینایەو سۆ، ئەوئندە بەزەبى بەودا ھاتەو بەئەندازەى ئەو بەزەبى بە پۆلەکانى
 خۆیدا نەدەھاتەو، ھەرگیز بەتەنھا جى نەدەھىشت و، رىزى ئەدا بەسەر
 منالەکانى خۆیدا، (ابن هشام) دەلى: (عبدال مطلب) ھەموو جارێک لەسیبەرى
 کابەدا فەرشیکی بۆ راڤەخرا، کۆرەکانى لەدەورى ئەو فەرشە دادەنیشتن، کەچى
 پىغەمبەر ﷺ ھىشتا منالیکى تازە پىگەیشتو بوو دەچوو پالى باپیرەى،
 مامەکانى دەیانویست دوورى بخەنەو (عبدال مطلب) پى دەوتن: واز لەو کۆرەم
 بەینن سویند بىت شان و شەوکەتیکى ھەبە، پاشان لەگەلى دادەنیشتن، دەستى
 بەسەریدا دەھیناو دلى پىخۆش دەکرد^۳.

لە تەمەنى ھەشت سال و دوومانگ و دە پۆژدا (عبدال مطلب)ى باپیرەى
 پىغەمبەر ﷺ لە مەککە کۆچى دواى کرد، پىشتەر وای بەباشزانى کە بیخاتە ژێر
 رکیف و چاودىرى (ابو طالب)ى مایەو^۴.

^۱ / تلقیح فہوم الاثر ل ۷، ابن هشام ۱/ ۱۶۸.

^۲ / ابن هشام ۱/ ۱۶۸، تلقیح فہوم اہل الاثر ل ۷، کۆباسەکانى (تاریخ الامم الإسلامیة) للخضرى ۱/ ۶۳، (فقہ السیرة) غزالى ۵۰.

^۳ / ابن هشام ۱/ ۱۶۸.

^۴ / تلقیح فہوم الاثر ل ۷، ابن هشام ۱/ ۱۶۹.

بۆ ئامىزى مامە بە بەزىيە گەي

(ابو طالب) يىش بە جواترىن شىۋە مافى برازايەتى پىداۋ، خىستىيە نىۋ
كۆپەكانى خۇي و، پىش ئەۋانىشى خىست ، رىزىكى تايىبەتى داىە ، بۆ ماۋەي چل
سال پىشتى گرت و، پاراستى و، خۇشى و ناخۇشى لەبەر خاترى ئەۋبۇو ، لە
شۋىنى خۇيدا كورتەيەك لەۋەش دەۋىين .

داۋاي باران بارىنى پى دەكەن

(ابن عساکر) دەگىرىتتەۋە لە (جلهمه) ي كۆرى (عرفطة) ۋە فەرمۇي:
كاتىك چۈۋمە مەككە خەلكەكەي لە وشكى و بى بارانيدا دەژيان ، خىلى قورەيش
وتيان:

ئەرى ئەبو تاليب ! دەشت و دەرمان بى ئاۋە ، مال و منالمان وشك بوۋنەۋە
، ئادەي دۇعا بارانەيەك بکە ، (ابو طالب) ھاتە دەرۋە مناللىكى لەگەلدا بوو ، وەكو
خۇرىكى تىر و ابوۋ كە تازە چەند پەلە ھەۋرىكى سورباۋى لەسەر لاچويىت و چەند
مناللىكى ترى بەدەۋردا بوو ، ئەبو تاليب دەستى گرت و، پىشتى دا بەدىۋارى كابەۋە
، پەناي بۆ پەنجەي منالەكە برد ، لەو كاتەدا پەلەي ھەۋر بە ئاسمانەۋە ئەۋبو ، لە
چەند گۆشەيەكى ئاسمانەۋە پەلە ھەۋر پەيدا بوو، لىزمەي كردو ئاۋ تەقى ،
شىۋەكە پىر بوو لە ئاۋ دەشت و دەر سەۋز بوۋە ، (ابو طالب) لەدىرىكدا ئامازە
بەمە دەكات و دەلىت:

وأبيض يستقي العمام بوجهه   ثمال اليتامى عصمة للأرامل^۱

^۱ / (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسىنى (عبدالله النجدي) ل ۱۶، ۱۵.

بوچه‌پیرای راهیب

كاتىك پىغەمبەر ﷺ تەمەنى گەشتە دوانزە سال - وتراویشە دوومانگ و دە پۇرۇش^۱ (ابوطالب) لەگەل خۆیدا بۇ بازىرگانی بردى بۇ شام ، هەتا گەشتە بوسرا - كە سەر بە شامو بە شىكە لە (حوران) ، لەو كاتەدا بەشىك بوو لەو ناوچە عەرەبىيە كە وتبەو ژىر دەسلەتتى پۇمەكانەو - لەو شوپنەدا راھىيىك هەبوو بە (بوھەيرا) ناوى دەرکرد بوو ، ناوى (جرجيس) بوو ، كە كاروانەكە گەشت (بوھەيرا) چو دەروە بۇلايان ، پىزى لىنان ، پىش ئەوكاتە (بوھەيرا) نەدەھاتە دەروە بۇلايان و پىغەمبەرى خوائ بە سىفەتەكانىدا ناسىيەو ، دەستى گرت و وتى بە (ابوطالب): ئەمە سەردارى جەھانىانە ، خوائ گەورە ئەم مەروۇقە بەرەحمەت دەنیرىت بۇ جیھانىان ، (ابو طالب) وتى: تۆ چۆن دەزانیت؟ بوھەيرا وتى: كاتىك ئیو لە عەقەبەو هاتن دارو بەرد نەما كپنوش نەبات ، ئەوانە جگە لە پىغەمبەر كپنوش بۆكەس نابەن ، مەن بەھوى مۆرى پىغەمبەرىتییەو دەیناسمەو كە وەكو وینەى سیوێك لەسەر دەفەى شانیەتى و باسەكەى لە كتیبەكانماندا هەيە ، داوى كرد لە (ابوطالب) خیرا بیگپرتەو ، نەیبات بۇ شام ، لە ترسى جولەكە ، بۆیە مامى لەگەل جەند كورنكىدا ناردیەو بۆمەككە^۲.

جہنگی فوجدار (الفجار)

لەتەمەنی (١٥) سالییدا بوو، جەنگی (فجار) لەنیوان قورەیش و ھاوپەیمانهکانی خێڵی کەنانە لەلایەک و لەنیوان (قیس) ی (عیلان)دا پروی دا ، سەرکردە ی قورەیش و ھەموو کەنانە (حرب) ی کوپی (امیە) بوو بەھۆی تەمەن و ئەو پلەوپایە کۆمەلایەتیەوہ کە لەناویاندا ھەیبوو ، لە سەرەتای ڕۆژەکیدە - سەرکەوتن بۆ (قەیس) بوو بەسەر کەنانەدا ، تانزیک ی نیوەرۆ کەنانە سەرکەوت بەسەر (قیس)دا، ئەو جەنگە ناوئرا جەنگی (فجار) چونکە حورمەت و سنوورەکانی تێدا شکاو لەمانگە حەرەمەکاندا بوو . پێغەمبەر ﷺ لەو جەنگەدا بەشداری کرد ، تیری بۆ ئامۆزاکانی ئامادە دەکرد.^٢

¹ / (ابن الجوزي) له (تلقیح فہوم اہل الاثر ... ل ۷) دا وتوویہ تی.

الترمذي، ١٤ هاتوره که بیلال لکندا نارووه، (تحفة الاحوذی) نه‌مش هله‌یکه پوونه، چونکه پیده‌جنت بیلال له کاتدا له‌هه بنادا نه‌هه بنت، نه‌گر له‌بانیشدا بوو بنت لکه‌ل مامو، نه‌هه‌کردا نه‌هوه، (زاد المعاد) ١/ ١٧.

٦٣/١ ابن هشام ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ١٨٧: ١، قلب جزيرة العرب ل ٢٦٠، كؤياسه كاني (تاريخ الأمم الإسلامية) نورسيني (الخصري) ٦٣/١.

په یمانی فضول

دوای ئه وجهنگه له (ذی القعدة) ی حرامدا په یمانی (فضول) مۆرکرا، خیله کانی قورپه ش له سه ری کۆبوونه وه له وانه: به نو هاشم ، به نو عبد المطلب ، ئه سه دی کوپی عبد العزی ، زهره ی کوپی کیلاب ، تهیمی کوپی موپره ، له بهر پله وپایه و پش سیپتی (عبدالله بن جدعان) له ماله که ی ئه ودا کۆبوونه وه ، په یمانیاندا و کۆبوونه وه له سه ر ئه وه ی هر سته مدیده یه کیان له مه که که دا بین ی له سه ری بکه نه وه ، ده بوونه دارده ست دژ به سته مکاره که هه تا مافه که یان لی وهرده گرت ه وه ، پیغه مبه ر ﷺ ئه و په یمانه شی بین ی ، پاش ئه وه ی خوای گه وره به نیعمه تی پیغه مبه ری تی پیزی لی گرت فه رموی: له ماله که ی عه بدوللای کوپی جه دعاندا په یمانیکم دیوه به لامه وه له (حمر النعم) خوشتره ، ئه گه ر له ئیسلامیشدا بو ی بانگ بکریم ، به ده میه وه ده پۆم .^۱

گیانی ئه و په یمانه دژ به و ده مارگیره بوو که سیست می خیلایه تی ده یو روژاند ، له باره ی هوی ئه و په یمانه وه و تراوه ، پیاویکی زو بییدی به شمه که وه دیت ه مه که که ، (عاصی) کوپی (وائل) ی (سه همی) لیی ده کړیت و ، پاره که ی ناداتی ، ئه ویش هانای برد بو هاوپه یمانه کانی (عبدالدار) و (مخزوم) و (جمع) و (سهم) و (عدی) و ئه وان گو ییان پینه دا و نه هاتن به هانایه وه ، چوو ه سه ر به رزاییه که ی (ابی قبیس) ، به ده نگ ی به رز ده ستی کرد به خویندنه وه ی چه ند شیعریک و باسی له سته مدیده یی خو ی ده کرد ، (زبیر) ی کوپی (عبدالمطلب) چوو به پیری ه وه و وتی: بوچی ئه م پیاوه پشت گوی خراوه؟ تائه وانه ی له په یمانی (فضول) دا ناویان هاتبوو کۆبوونه وه ، چوونه لای (عاصی) ی کوپی (وائل) و مافه که یان لیوهر گرت ه وه پاش ئه وه ی په یمانه که یان به ست .^۲

^۱ / ابن هشام ۱۱۲/۱، ۱۳۵، (مختصر سيرة الرسول) نووسینی (شیخ عبدالله النجدی) ل ۲۰، ۳۱.
^۲ / هه مان سه رچاره ی کۆتایی ل ۲۰، ۳۱.

ژیانی کویره ویری

پیغمبر ﷺ له سهره تای ته مه نیدا کاریکی دیاری کراوی نه بوو ، به لام به ریوایه تی جوړاوجوړ ده لاین شوانی بوخیلی (به نی سهد) کردوه^۱، له ناو مه ککه شدا به پاره یه کی که م^۲ بو مه ککه ییه کان شوانی کردوه ، له ته مه نی بیست و پینج سالدیدا وهک بازرگانی که به مالی خه دیجه وه (ره زای خوای لی بیت) چوو بو شام ، (ابن إسحاق) ده لیت : خه دیجه ی کچی خوه یلید ئافره تیکی بازرگانی خاوه ن مال و پله و پایه بوو، پیاوانی به کری ده گرت به پاره ی خوی و، قازانج به شه راکه تی له گهل ده کردن ، قوره یش خیلکی بازرگان بوون، جاکاتی که ه والی راستگوئی و سپارده پاکیی و ره وشت به رزی پیغمبر ﷺ به خاتوو خه دیجه گه یشته وه ناردی به شوینیدا ، داوای لی کرد که بازرگانی بکات و هاموشوی شام بکات، له به رامبه ریشدا قازانجی باشتی ده داتی له وهی ده یدا به بازرگانه کانی تر، پیغمبر ﷺ داواکی خه دیجه ی په سه ندرکد ، له گهل غولامیکی ئه ودا که ناوی (مه یسره) بوو ، به و پاره یه وه به ره و شام که و ته ری و ، غولامه که ی خه دیجه ش (ره زای خوای لی بیت) له گه لی ده رچوو^۳.

خوازیبنی خه دیجه (ره زای خوای لی بیت)

کاتیک گه پاره یه وه بو مه ککه ، خه دیجه (ره زای خوای لی بیت) ئه مانه ت و به ره که تی زوری له پاره که دا بینی ، که پیشتر شتی وای نه دیبوو ، غولامه که شی ههرچی دیبوو له پیغمبر ﷺ بوی گیرایه وه له خوشخوانی و سیقاتی پرزدارانه و ، بیریکی په سه ندو راستگوئی و ره و یه یه کی ده ستپاکانه ، ئه وه ی به شوینیدا ده گه را دوزیه وه . پیشتریش ئاغاو سه ره ک خیله قوره یشییه کان داوایان کردبوو - پیاوانی رازی نه ده بوو - رازی دلی خوی باسکرد بو (نه فیه) کچی (مه نیه) ده سته خوشکی، نه فیه چوو بولای پیغمبر ﷺ و قسه ی له گهلدا کرد که خه دیجه بخوازیت، پیغمبر ﷺ رازی بوو، قسه ی له گهل مامه کانیدا کرد ، مامه کانی چوون بولای مامی خه دیجه و خوازیبانیان کرد، دواي ئه وه ری و په سمی ژنه یانه که ته و او

^۱ / ابن هشام ۱/ ۱۶۶.

^۲ / (فقه السيرة) نووسینی محمد الغزالی .

^۳ / ابن هشام ۱/ ۱۸۷، ۱۸۸.

بوو، (بنو هاشم) و (مضر) نامادهی عهدهکه بوون، ئه مه پاش گه پانه وهی بوو له شام به دوو مانگ، بیست و شتری بۆ کرده مارهیی، ته مه نی خه دیجه (رهزای خوای ئی بیت) له وکاته دا چل سال بوو، له و ئان و ساته دا له پرووی عه قل و بنه چه و سهروه ته وه چاکترین ژنی خیله که ی بوو، یه که م ژن بوو پیغه مبه ر ﷺ خواستی و ژنی به سه ردا نه هیئا هه تا وه فاتی کرد^۱.

جگه له (ئیراهیم) هه موو مناله کانی پیغه مبه ر ﷺ له خه دیجه ن، یه که مجار (قاسم) ی ئی بوو. شوهرتی (ابو القاسم) له مه وه یه، پاشان (زهینه ب) و (پوقیه) و (أم کلثوم) و (فاطمه) و (عبدالله) که شوهرتی (طیب) ه و (طاهر) یشی هه بوو، هه موو کوپه کانی له منالیدا مردوون، به لام کچه کانی هه موویان به ئیسلامدا گه یشتن و موسلمان بوون و کوچیشیان کرد، به لام هه ر له ژنیانی پیغه مبه ردا ﷺ وه فاتیان کرد، جگه له فاطمه (رهزای خوای ئی بیت) که شهش مانگ دوا ی خو ی وه فاتی کرد^۲.

^۱ / ابن هشام ۱/ ۱۸۹، (فقه السیره) ی محمد الغزالی ل ۵۹، تلخیص فهوم اهل الاثر ل ۷.
^۲ / هه مان سه رچاوه ی یه که م ۱/ ۱۹۰-۱۹۱، دووم ل ۶۰ و، (فتح الباری) ۷/ ۵۰۷، له نیوان سه رچاوه کاندایا وازیه کی که م هه یه راسترینیانمان وه رگرتوه.

بنیاتنانی کابه و گیښه‌ی ناوېژيوانیه‌که

له تمه‌نی سی و پینج سالی تمه‌نی پیغه‌مبه‌ردا ﷺ قورېش دهستی کرد به بنیاتنانی کابه ، چونکه تا ئه‌و کاته هیشتا کابه وشکه که له‌کینک بوو که مینک له‌سهر و بالای مرقه‌وه بوو ، به‌ریزه‌که‌ی له‌سهرده‌می (اسماعیل) ه وه نو بال بوو ، بنمیچی نه‌بوو ، چند دزیک گه‌نجینه‌که‌ی ناویان دزی بوو ، له‌گهل ئه‌وه‌شدا - به پیی ئه‌وه‌ی ئاسه‌واریک‌کی کون بوو به‌هوی ریچکه‌ی ئاوو بارانه‌وه - تووشی دارمان و داخوران هاتبوو ، دیواره‌کانی درزیان بردبوو ، پینج سال پییش پیغه‌مبه‌ریتی ﷺ سیلاویکی خور مه‌ککه‌ی رامالی بوو ، به‌ره‌و مالی خودا هاتبوو ، کابه خه‌ریک‌بوو به ته‌واوی پروخت ، بویه قورېش ناچاربوون له‌ترسی پروخان تازهی بکه‌نه‌وه ، برپاریان وابوو مالی حلال نه‌بیئت چیدی تی نه‌خن و ، ماره‌یی زوره ملی و کرین و فروتی سوو ، مافی خه‌لکی تیکه‌لاو نه‌کهن ، له پروخاندیشی ده‌ترسان ، بویه وه‌لیدی کور‌ی موغه‌یره‌ی مه‌خزومی دهستی کرد به‌پروخاندنی و که خه‌لکی تریش بینیان ئه‌و هیچی لی نه‌هات به‌دوایدا دهستیان کرد به‌پروخاندنی کابه‌و ، له‌سهری به‌رده‌وام بوون تاگه‌یاندیان به‌ناغه‌که‌ی ئیبراهیم ﷺ پاشان ویستیان ده‌ست بکه‌نه‌وه به‌بنیاتنانه‌وه‌ی ، دیواره‌کانی کابه‌یان دابه‌شکرد هه‌ربه‌شیکیان دانا بو خیلک‌تابنیاتی بنیته‌وه ، هه‌رخیل و له‌لای خویه‌وه به‌ردی کوده‌کرده‌وه و دهستیان کرد به‌بینا‌کرده‌وه‌ی کابه ، وه‌ستای بیناکه کابراه‌کی پومی بوو ناوی (باقوم) بوو ، کاتیک دیواره‌که گه‌یشته ئاستی دانانی به‌رده‌په‌شه‌که راجیاوازیی دروست کرد له‌وه‌دا که‌کی شهره‌فی دانانی به‌رده‌که‌ی پی بپریت ، مش و مره‌که چواریان پینج شه‌و به‌رده‌وام بوو ، تا ده‌هات گهرمتر ده‌بوو ، به‌شیویه‌که خه‌ریک بوو له‌ناو حه‌ره‌مدا جه‌نگیک‌کی خویناوی به‌ریا بیئت ، به‌لام (ابو امیه)ی کور‌ی موغیره‌ی مه‌خزومی پییشنیا‌زی ئه‌وه‌ی بو کردن که که‌سیک بکه‌ن به‌ناو بژیوان که یه‌که‌م که‌س بیئت له‌ده‌رگا‌که‌ی مزگه‌وته‌وه بیته ژوره‌وه ، ئه‌وانیش رازی بوون ، ویستی خودا وابوو ئه‌و که‌سه پیغه‌مبه‌ر بوو ﷺ ، که‌بینیان هاواریان کرد: ئه‌وه پیاوه ده‌ست پاکه‌که هات ، پیی رازین ، ئه‌وه محمده ، که گه‌یشته لایان ، مه‌سه‌له‌که‌یان تیگه‌یاند ئه‌ویش داوای پارچه قوماشیک‌کی کرد ، به‌رده‌که‌ی خسته ناویه‌وه ، داوای

کرد له سهرهك هۆزه پێكدهاتوهكان ههموویان چمکی قوماشهكه بگرن ، پێی ووتن بهرزی بکه نهوه ، تا ئاستی شوینهکهی ، ئه نجا به دهستی خۆی ههلی گرت و له جیگه ی خۆیدا داینا ، ئه مه شیوازیکی ژیرانه بوو قورهبیش پێی رازی بوو .
 كه له بهری (طیبه) لای قورهبیشهوه کورتی دههینا ، بۆیه له لای سهرهوه بهشی شەش بال هینایانه پێشهوه ، ئه مه به (حجر) و (حطیم) ناوزه ده ، دەرگاکیان له زهوی بهرز کردوه بۆ ئه وهی ههركه سینک خۆیان نه یانه ویت نه پرا ته ژووره وه ، كه دیواره کانی پانزه بال بهرز بووه وه له سه ر شەش ستوون بنمیچه که یان بۆ دانا .

دوای تهواو بوون کابه شیوهیهکی چوارگۆشه ی وه رگرت به رزیه که ی (۱۵) مه تر بوو ، درێژی ئه و باله ی که به رده ره شه که ی تیدا بوو ، له گه ل به رامبه ره که یدا ۱۰ به ۱۰ مه تر بوو ، به رده که له به رزی مه ترونو یۆیکه وه له ته و افگه که وه دانرا بوو ، ئه و لایه ش دەرگا که ی تیدا بوو له گه ل به رامبه ره که یدا ۱۲ به ۱۲ بوو ، دەرگا که ی دوو مه تر بهرز بوو ، له دهره وه ش بینایه ک چوارده وری دابوو ژیره که ی ، تیگرای به رزیه که ی (۲۵، ۰ م) و تیگرایی پانیه که شی (۳۰، ۰ م) بوو ، پێیان ده و ت (شاذورات) ، له راستیدا ئه وه بنه رته ی (بیت) بوو که چی قورهبیش وازیان ئی هینا بوو^۱ .

^۱ / له بهاری ورددرشتی بینا کرده وه ی کابه وه پروانه (ابن هشام) ۱۹۲/۱۲ هه تا ۱۹۷ ، ههروه ها (نقه السیره) ی غه زالی ۶۲، ۶۳ ، (صحیح البخاری) باب فجل مکه و بنیانها ۲۱۵/۱ و کۆیاسه کانی (تاریخ الأمم الإسلامیه) نووسینی (حصري) ۶۴، ۶۵/۱ .

ژیننامه‌یه‌کی خیرای پیش بوون به پیغه‌مبەر ﷺ

ژیانی پیغه‌مبەر ﷺ باشت‌ترین خه‌سله‌تی تویره‌کانی ئوممه‌تی هه‌لگرتبوو ،
 نمونه‌یه‌کی به‌رز بوو له‌بیری راست و ، دیدی پێک و راست ، خوا زیره‌کی و فیکر
 په‌سه‌نی و پێکسازی‌یه‌کی زۆری له‌ ئامرازو ئامانجا پێ به‌خشیبوو ، ئه‌و بی‌ده‌نگیه
 درێژخایه‌نه‌ی یارمه‌تی تێپارمانی زۆرو ئالوده‌دایی بیرو دۆزینه‌وه‌ی راستی ئه‌دا ، به‌و
 عه‌قله‌ تێرو سروسشته‌ پاک و بیگه‌رده‌ی خۆی لاپه‌ره‌کانی ژیان و کاروباری خه‌لک و
 بارودۆخی کۆمه‌لائی خه‌لکی خویندبووه‌و ، به‌لای هیچ جوړه‌ خورافه‌یه‌که‌دا
 نه‌ده‌چوو ، له‌سه‌ر بنه‌مای به‌رچاو پوونی له‌ کاروباردا هاوبه‌شی ژیا‌نی خه‌لکی
 ده‌کرد ، هه‌ر چاکه‌یه‌کی به‌دی بک‌ردایه‌ به‌شداری تێدا ده‌کرد ، وه‌گه‌رنا ده‌گه‌رایه‌وه
 باری گۆشه‌گیریه‌که‌ی خۆی ، هه‌رگیز مه‌ی نه‌ده‌خواردوه‌و ، هه‌ر قوربانیه‌کی‌ش
 له‌به‌ر ده‌ستدا ب‌درایه‌ به‌زه‌ویدا ئی نه‌ده‌خوارد ، ئاماده‌ی بۆنه‌و ئاهه‌نگه‌ بت
 په‌رسته‌یه‌کان نه‌ده‌بوو ، به‌لگه‌ هه‌ر له‌سه‌ره‌تای نه‌شونمایه‌وه‌ رقی ده‌بووه‌و له‌و
 په‌رستراوه‌ پووجه‌لانه‌ ، شت نه‌بوو له‌وانه‌ بێزارتر بێ له‌دایدا ، تاقه‌تی بیستنی
 سویندخواردنی نه‌بوو به‌ (لات) و (عوزا) ^۱.

گومانی تێدا نی‌یه‌ که‌ قه‌ده‌ری خوایی پاراستویه‌تی ، کاتێک په‌وتی
 نه‌فس و ئاره‌زووی ده‌جولاً بۆ سه‌یرکردنی هه‌ندی‌ک له‌زه‌ته‌کانی دونیاو ، رازی
 ده‌بوو به‌ شوینکه‌وتنی هه‌ندی‌ک له‌ باوه‌ ناباشه‌کان ، ئیدی چاودێری خوایی ده‌هاته
 گوێی و نه‌یده‌هیششت ئه‌وکاره‌ بکات ، (ابن الاثیر) ده‌گێڕێته‌وه‌: پیغه‌مبەر ﷺ
 فه‌رموی: (هه‌رگیز من نه‌و کارانه‌ی سه‌رده‌می نه‌فامیم به‌دایدا نه‌هاتوه‌ دووجار
 نه‌بی‌ت ، هوموو جارێکی‌ش خوای گه‌وره‌ ده‌پیاراستم ، دوا‌ی ئه‌وه‌ ئیتر هیچ به‌دایدا
 نه‌هات مه‌تا خوای گه‌وره‌ په‌یامی بۆناردم ، شه‌ویکیان به‌و شوانه‌م وت که‌ له‌گه‌ل‌دا
 می‌گه‌له‌که‌ی ده‌له‌وه‌راند له‌سه‌رو مه‌که‌وه‌ چاوی‌کت له‌مه‌ره‌کانم بی‌ت مه‌تا ده‌چمه
 مه‌که‌و شه‌وانه‌ ده‌که‌م هه‌روه‌کو گه‌نجانی مه‌که‌ ده‌یکه‌ن" وتی برۆ ، ده‌رچووم
 مه‌تا گه‌یشتمه‌یه‌که‌م مائی مه‌که‌ گویم له‌ لێدانی جو‌زه‌له‌ بوو ، وتم : ئه‌وه‌ چیه‌؟
 وتیان : ئه‌وه‌ شایێ فلانه‌ بۆ فلانه‌ که‌س ، دانیشتم بۆ گوێگرتن ، خوای گه‌وره‌

^۱ / قسه‌ و باسه‌که‌ی له‌گه‌ل بوجه‌یرا دا به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ری ، بره‌وه‌ (ابن هشام) ۱/ ۱۲۸ ..

گوئییه کانمی داخست تانووستم ، خهبرم نه بۆوه ههتا گهرمی خۆرهتاو ههلی
ساندم ، گه پامه وه بۆلای هاوه له کهم پرسپاری ئێکردم ، منیش هه واله کهم دایه ،
پاشان شهوی دی هه مان شتم وتهوه ، چوومه ناو مه کهکوه وهکو شهوی یه کهم ئێ
هاته وه .. دواى ئه وه ئیتر هیچ خراپیه که نه هات به دلدما^۱

ههروه ها (بوخاری) ده گێریتته وه له (جابر)ی کوپی (عبدالله) وه ، ده لیت:
کاتیک کابه بنیاتنرا پیغه مبه ر^۲ و (عباس) به ردیان ده گواسته وه ، (عباس) وتی به
پیغه مبه ر^۳ کراسه که ت بنائینه له ملت له زبیری به رده کان ده تپاریزیت ، کراسه که ی
هه لدایه وه ده سته بجی له هۆش خۆی چوو ، چاوه کانى بو ئاسمانیان ده پروانى ،
پاشان هۆشی هاته وه وه فهرمووی: کوا کراسه کهم ، کراسه کهم ؟
ئه وجا ئیتر کراسه که ی له بهر کرایه وه^۴ ، له گێرانه وه یه که شیدا ، دواى ئه وه
هیچ کاتیک عه وده تی ده رنه که وتوه^۵ .

پیغه مبه ر^۶ له ناو قه وم و خزمانیدا به کو مه لیک ره وشتی به رزو
خۆشخوانی و ریزدارانه ناسرابوو ، پیاوترین مروقی خیله که ی بوو ، له هه موویان
به ره وشسترو ، به ئارامترو ، راستگوترو ، نه رم و نیانترو ، خیره ومه ندترو ،
کارچاکترو ، په یمان پاریزترو ، سپارده پاریزترو بوو ، هه تا خه لک ناویان نا به
(ئه مین) ده ست پاک ، به هۆی ئه وه هه موو هه لئس و که وته چاک و خه سلته
باشانه یه وه بوو ، به راستی هه ر وهکو دایکی ئیمانداران خه دیجه (ر) ده فهرمویت :
خه مه کانى له کۆل ده ناو ، برسیی تیرده کرد ، میوانی خۆشنوود ده کردو یارمه تی
ته واوی بئ نه وایانی ده دا^۷ .

^۱ / له باره ی راستی ئه وه فهرمووده یه وه جیاوازی مه یه ، حاکم و زه هه بی به راستی ده زانن ، (ابن کثیر) یش له

(البدايه والنهایه) به لاوازی داده ئی . ۲۸۷/۲ .

^۲ / صحیح البخاری . باب بنیان الکعبه ۵۴۰/۱ .

^۳ / هه مان سه رچاوه له گه ل شه رحی قه سته لانی دا .

^۴ / صحیح البخاری ۲/۱ .

(ئەشكەوتى ھەراء) و

سېئەرى پېغەمبەرئىتى و پەيامى ئاسمان

كاتىك تەمەنى پىرۋىزى لە چىل سال نىزىك بوەو ، تېرمانەكانى رابووردوى ، بىرى كەنارگىرى و خۇ دورخستنه وەى لادروست كردبوو ، ژيانى گۆشەگىرى لا خۆشەويست كردبوو ، ھەموو جارىك خورماو ئاوى لەگەل خۇيدا دەبردو دەچوو بۇ ئەشكەوتى ھەراء لەكئوى نور ، ئەم كئو دەومىل لە مەككەو دەورە . ئەشكەوتىكى بچوكە درىژئەكەى چواربال و ، پانىيەكەشى يەك بال و سى چارەكە بالى ئاسنە ، ھاسەرەكەشى لىيەو نىزىك بوو ، مانگى رەمەزانى لەوى بەسەر دەبرد ، نانى دەدا بە ھەر ھەژارنىك پروى تى بکردايە ، كاتەكانى بەخوایەستى و بىرکردنەو لە دەورو بەرو دیمەنەكانى گەردوون بەسەر دەبرد : لەو توانا داھینەرەى پشتەو دەى دروست كراوەكان وورد دەبوو ، لەھەمان كاتدا دل ئارام نەبوو لەو بىروباوەرې شىركە لەق و لوق و ، پوبينا بۆشانەى گەلەكەى لەسەرى بوو ، بەلام ھىچ پىيازىكى پوون و بەرنامەيەكى ديارىى كراو ، پىنگەيەكى ئامانجدارى لەبەردەستدا نەبوو دلې پىي ئارام ببىت و پىي پازى بىت .

ھەلبەزاردنى پېغەمبەرىش ﷺ بۇ ئەو ژيانە گۆشەگىرى ، خواستىكى خوايى لە پشتەو بوو ، بۇ ئەو دەى سازى بكات بۇ كارە گەورەكە ، ھەرگيانىكىش چاوەروانى ئەو دەى ئى بكرىت كەكارىگەرى ھەبىت لەسەر واقىيەى ژيانى مرقايەتى و بەرەو ئاراستەيەكى تر وەرى چەرخىنىت پىويستە ئەو گيانە ھەندىك كات خەلۋەت كىشى بكات و ، لەسەر قالايەكانى زەوى و ھەراو ھوریاو خەمەكانى ژيان و خەمە بچوكوكانى خەلك خۇى دابىت .

بەو شىۋەيە خواي گەورە پلانى بۇ محمد دارشت ﷺ لەكاتىكدا كە بۇ سپاردە گەورەكەو ، گۆپىنى ئاراستەى زەمىن و ، پىككردنەو دەى پىيازى مىشرو ئامادەى دەكرد ، ئەم گۆشەگىرىەى بۇ پىكخست پىش پىسپاردنى ئەركى پەيامەكە بەسى سال ، يەك مانگ لەو گۆشەگىرىە تىيەرى كرد ، لەگەل گيانى ئەو بوونە رەھايەدا ، لەو غەيبە شاراوەيەى پشت سروشەت ورد ئەبوەو ، ھەتا كاتى ئەو ھات ، مامەلە لەگەل ئەو غەيبەدا بكات .^۲

^۱ / رحمة للعالمين ۴۷/۱ ، ابن هشام ۲۳۵/۱ ، ۲۳۶ ، فى ظلال القرآن ، جزء ۲۹ / ۱۶۶

^۲ / ھەمان سەرچاوەى دوايى ۱۶۶/۲۹ ، ۱۶۷ .

جبریل علیہ السلام به نیگاوه داده به زیت

که چل سالی له ته من ته واکرد ، ئه مه ش چله پۆیه کاملبوونی مروقه ، گوتراویشه لهو ته مه نه دا پیغه مبه ران ره وانه ده کرین . لهو ته مه نه دا ئاسه واره کانی پیغه مبه ریستی له پشت ئاسوی ژبان وه خه ریک بوو رهنگی ئه دایه وه و دهره وشایه وه ، ئه و ئاسه واره شه بریتی بوون له خه و نه کان ، هیچ خه و نیکی نه ده بیینی مه گه ر وه ک سپیده ی به یان ده هاته دی ، شه ش مانگ به سه ر ئه و حاله دا تیپه ری کرد . ماوه ی پیغه مبه رییش (۲۳) ساله ، ئه م خه و نانه به شیکن له (۴۶) به شی پیغه مبه ریستی ، که ره مه زانی سالی سی یه می گو شه گیریه که ی گوزره له ئه شکه وتی (حه راء) دا خواستی خوا و هند وه هابوو ، که به شیک له ره حمه تی خوی برژینیت به سه ر خه لکی سه ر زه ویدا ، ئه وه بوو به پیغه مبه ریستی شکومه ندی کرد ، جبریل علیہ السلام چهند ئایه تیگ له قورئانی بو هیئایه خواره وه .^۱

پاش پامان و وردبوونه وه له به لگه و نیشانه کان ده توانین ئه و روژه دیاری بکه ین به شهوی دوو شه ممه ی به رواری بیست و یه کی مانگی ره مه زان ، که به رامبه ره له گه ل (۱۰) ئوگستسی سالی (۶۱۰) ی زاین ، له و کاته دا به ریکی ته مه نی پیوژی چل سالی قه مهریی و شه ش مانگ و ، دوانزه پوژ بووه ، ئه وه ش ده کاته (۳۹) سالی خوویی و سی مانگ و دوانزه پوژ .^۲

۱ / (ابن حجر) ده لیت: به یه قی گیراویتیه وه: که ماوه ی خه و نه کانی (۶) مانگ بووه ، بیئا له سه ر ئه وه ده ست پیکردنی پیغه مبه ریستی به خه و نه مانگی له دایک بوونه کهیدا ده ستی پیکردوه که ره بیعی یه که مه ، پاش ته واکردنی چل سال و . ده ست پیکردنی نیگای بیداریش له ره مه زان دایه (فتح الباری) ۲۷/۱ .

۲ / میژ و نوسان لهو یه که م مانگه دا که خوی مه زن شکونه ی پیغه مبه ریستی داوه به پیغه مبه ره . و . دابه زینی نیگا دا جیا و زیان مه یه ، کومه لیک زور بوئه وه ده چن که له مانگی ره بیعی یه که مدابی ، کومه لیک تریش پییان وایه که له ره مه زان دایه ، که مه نه یه کیش ده لێن مانگی ره جه به (به وانه . مختصر سیره الرسول . نویسنی شیخ عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب النجدی ۷۵) ئیمه رای دوهمان به لاوه په سه نه . واته مانگی ره مه زانه . به به لگه ی ئایه تی . شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن في البقرة ۱۸۵ هه ره ها ئایه تی: * إنا أنزلناه في ليلة القدر * القدر ۱/ زانراویشه که شهوی قه ر له ره مه زان دایه ، ئه م شه وه له م ئایه ته شدا ئاماره ی پی کراوه: * إنا أنزلناه في ليلة مباركة إنا كنا منذرين * الدخان ۳ ، هه ره به ر ئه وه ش پاندانی به چه رانه وه له ره مه زان دا بوو . هه ره له ویداو له و مانگه دا جبریل دابه زیه سه ری وه ک زانراوه .

پاشان گوته بیژان له دیاریکردنی ئه و پوژه شدا راجیا و زن ، و تراوه: پوژی حه وته مه . و تراویشه پوژی حه قده مه مه ، و تراویشه پوژی هه ژده مه مه (به وانه مختصر سیره الرسول) (که باسکرا) ۷۵ له ، هه ره ها (رحمه للعالمین ۴۹/۱) . (الخصری) یش له کوبا سا کنیدا سوره له سه ر ئه وه ی که پوژی (۱۷) هه مه ، (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامية) نویسنی (الخصری) ۶۹/۱ .

به لām ئیمه پیمان وایه که پوژی (۲۱) هه مه ، له گه ل ئه وه شدا که سمان نه دیوه له سیره قناسه کان ئه مه ی وتبی . له گه ل ئه وه دا که هه موویان یان زوینه یان له سه ر ئه وه ن که یه یامداربوونی له پوژی (۲) شه ممد بووه ، ئه وه ی پانچشتیانه ئه و فرموده یه که پیشه وایانی فرموده له (ابی قتاده) (پ) ده یگیرته وه پرسیا رکرا له پیغه مبه ر

باگوئی بگرین بؤ عائشه (ر) تا به سهرهاتی نهو پروداوه مان بؤ بگپرته وه
 كه بریتى بوو له كلپیه كه نووری لاهوت و، دهستی كرد به كرده وهی دهر وازهی
 تاریكستانه كانی كوفرو سهرلیشیواوی، ههتا ناراسته ی ژبانى گوڤی و، پرپه وى
 میژووی وهرچه رخاند، عائشه (ر) ده فهرمویت:

سهرهتا كه نیگا بؤ پیغه مبه ر هات ﴿﴾ به خه ونی سالحان دهستی پیکرد،
 ههرخه ویکى ده بینى وهكو سپنده ی به ره به یان ده هاته دی، پاشان ژبانى گوشه
 گیرى لا خوشه و یست بوو، به ته نها له نه شكه وتی چه راندا ده مایه وه، چه ندین شه و
 له ویدا ده مایه وه پیش نه وه ی بگپرته وه بؤ ناو مال و منالی و، تویشوی بؤ
 هه لبرگیت، پاشان ده گه رایه وه لای خه دیجه و به هه مان شیوه تویشوی وهرده گرت،
 ههتا هه ق و راستی بؤ هات له نه شكه وتی چه راندا، فریشته كه هاته لای فهرمووی:
 اقرا، ده فهرمویت: وتم: نازانم بخوینم، گرتمی و گوشیمی به خویه وه تا هه ناسه م
 توندبوو، پاشان به ریدام و فهرمووی: اقرا، وتم: من خوینده وارنیم، گرتمی و
 گوشیمی به خویه وه بوجاری سی یه م، پاشان به ریدام و، فهرمووی: ﴿اقرا باسم ربك
 الذي خلق﴾ {۱} ﴿خلق الإنسان من علق﴾ {۲} ﴿اقرا وربك الأكرم﴾ {۳}، واتسه: بخوینه
 به ناوی په رورده گارته وه، كه مرقفی له خوینپاره به دی میناوه، بخوینه هه ر
 په رورده گاری تو شکو داره، پیغه مبه ر ﴿﴾ به و چه ند ئایه ته وه گه رایه وه دلی
 ده له رزی، هاته وه بؤ ماله وه بؤ لای خیزانی، (خه دیجه ی کچی خوه یلد) فهرمووی:
 دامپویشن، دامپویشن، دایانپوشی ههتا ترسه كه ی نیشته وه، به خه دیجه ی فهرموو:
 ئاخو ئه مه چی بیت تووشم هاتووه؟ نه نجا به سهرهاته كه ی بؤ گیرایه وه و
 فهرمووی: به راستی ترسم هه بوو شتیكم لی قه و ما بیت، خه دیجه فهرمووی: نه خیر،

﴿﴾ له باره ی پۆژووی پۆژی دووشه مبه ره، فهرمووی: (له ی پۆژدها له دایك بوم و نیگام بؤ هات، له دهر برینكدا:
 نه وه پۆژنكه تیایدا له دایك بوم و بوم به پیغه مبه ر یان نیگام بؤ هات) صحیح مسلم ۲۶۸/۱، احمد/۲۹۷، ۲۹۹،
 البیهقی ۳۰۰/۵، الحاکم ۲۶۰۲/۲ پۆژی دووشه مبه ی ره مەزانی نهو سال... ته نها له گه ل پۆژی (۷) دا رنك
 ده كه ویت، له گه ل چوارده، بیست و یهك و، بیست و هه شتدا، ریوايه ته راسته كانیش به لگه ن له سه ر نه وه ی
 شهوی قدر له شه وه تاكه كۆتاییه كانی ره مەزاندان به ی پونادان، له شه وانه شدا نالوویر دهكات، نه گه ر
 به راوردك بكهین له نیوان ئایه تی: ﴿إنا أنزلناه في ليلة القدر﴾ هه ره ها گیرانه وه ی فهرمووده كه ی (ابی قتاده) كه به
 پیغه مبه ر بوونی پیغه مبه ر ﴿﴾ له پۆژی دووشه م دا بووه له نیوان ژمیری سالنامه ی زانستی دا كه تیایدا
 دووشه مبه كه ده كه ویته ناومانگی ره مەزانی هه مان ساله وه نه وه مان بؤ دیاری دهكات كه پیغه مبه ربوونی
 پیغه مبه ر ﴿﴾ له شهوی بیست و یهكی ره مەزاندان بووه.
 / ئایه ته كان تا ﴿﴾ علم الإنسان ما لم يعلم ﴿﴾ هاته خواره وه.

سویندیت هەرگیز خوای گه‌وره سهرت شوڤ ناکات، تۆ په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی به‌جێده‌هێنیت، یارمه‌تی نه‌دار ده‌ده‌یت ، هه‌زار تێرده‌که‌یت و ڕێژ له‌میوان ده‌گریت و ، یارمه‌تی لیقه‌وماوان ده‌ده‌یت.

خه‌دیجه (پ) له‌گه‌ڵ خۆیدا برديه‌ ده‌روه هه‌تا گه‌یشته مالى (ورقه‌ی کۆری (نوفل)ی کۆری (اسد)ی کۆری (عبد العزى) که ئاموزای خه‌دیجه بوو (پ) - پیاویک بوو له‌ سه‌رده‌می جاهیلیدا ببوه فه‌له ، به‌(عیبری)یش ده‌ینوسی ، چه‌نده‌ی بیویستایه ئینجیلی به‌عیبری ده‌نوسیوه ، پیاویکی به‌ته‌مه‌ن بوو چاوی له‌ده‌ست دا‌بوو، خه‌دیجه پێی ووت: ئاموزا ! گوێ له‌ برازا که‌ت بگره ، وه‌رقه‌ پێی وت: ئه‌ری برازا چی ده‌لێیت؟ پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ چی دی بوو بۆی گێڕایه‌وه ، وه‌رقه‌ پێی وت: ئه‌مه ئه‌و (ناموس)ه‌یه که‌خوا بۆ موسای نارده‌ خواریوه‌، خۆزگه‌ له‌و پوژگا‌رده‌دا گه‌نج بوومایه ، بریا ئه‌و کاته زیندوو بوومایه کاتیک گه‌له‌که‌ت وه‌ده‌رت ده‌نین ، پێغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمووی: ئایا به‌پراستی شار به‌ده‌رم ده‌که‌ن؟ وه‌رقه‌ وتی: به‌لێ ، هه‌یچ پیاویک په‌یامی له‌و شیوه‌یه‌ی تۆی نه‌هێناوه‌ دوژمنایه‌تی له‌گه‌ڵدا نه‌کرا بی‌ت ، ئه‌گه‌ر فریای ئه‌و پوژه‌ که‌وتم پشتیوانیه‌کی گه‌وره‌ت ئی ده‌که‌م ، پاشان وه‌رقه‌ زۆری نه‌خایاند کۆچی دوایی کردو نیگاش دا‌برا^١.

(طبری) و (ابن هشام) ده‌لێن: پێغه‌مبه‌ر ﷺ پاش ئه‌وه‌ی له‌ناکاو نیگای بۆ هات له‌ ئه‌شکه‌وته‌که‌ چوو ده‌روه‌و پاشان گه‌رایه‌وه‌ گو‌شه‌گیری درێژه‌ پێدا ، له‌ پاش ئه‌وه‌ گه‌رایه‌وه‌ بۆ مه‌که‌که ، گێڕانه‌وه‌که‌ی (طبری) تیشک ده‌خاته سه‌ر هۆی ده‌رچوونه‌که‌ی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ئه‌مه‌ش ده‌قه‌که‌یه‌تی:

پاش باسی هاتنی نیگا ، پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمووی: (له‌ هه‌موو دروست کراوه‌کانی خوادا شت نه‌بووه له‌لام له‌ شاعیر یان شیت زیاتر رقم لییان بوو بیته‌وه ، چاوم به‌رایێ نه‌ده‌هات سه‌یریان بکه‌م ، ده‌فه‌رمویت: وتم: مه‌حاله‌ قورهبیش من به‌ شاعیر یان شیت ناو‌زد بکه‌ن! ده‌رۆمه‌ سه‌ر ئه‌وکیوه‌ به‌رزه‌وخۆمی لیوه‌ فری ده‌دم ، خۆم ده‌کوژم و ده‌حه‌ویمه‌وه‌ ! ده‌فه‌رمویت: به‌و مه‌به‌سته‌وه‌ چوومه‌ ده‌روه ، گه‌یشتمه‌ دامینی چیاکه‌ گویم ئی بوو ده‌نگیک له‌ ئاسمانه‌وه‌ ده‌لێت: ئه‌ی

^١ / صحیح البخاری ٢/٣/١، بوخاری ده‌رهێناوه‌ له‌گه‌ڵ بوونی جیاوازیه‌کی که‌م له‌ده‌رپه‌ینه‌که‌ی هه‌ردوو کتیی (التفسیر) و (تعبیر الرؤیا).

مەممەد!! تۆ پېغەمبەرى خۇدايت ، من جېرەئىلىم ، فەرموۋى: سەرم بەرزكردەوہ
 بۇ ئاسمان بېنىم جېرىلە پېئەكانى لە ئاسۇگەى ئاسمان توندكردوہو دەلىت: ئەى
 موخەممەد! تۆ پېغەمبەرى خۇدايت ، من جېرىلم. دەفەرموۋىت وەستام سەيرىم ئەكرد
 ، ئەوہى بۆى ھاتبووم لەبىرى بردمەوہ ، لەشوىنى خۇم نەدەجولام ، چاوم دەگىرا
 بەئاسۇكانى ئاسماندا سەيرى ھەر لايەكم دەكرد جېرىلم دەيىنى ، رەق وەستام نە
 بۆ پېشەوہ ، نە بۆ دواوہ جولم نەدەكرد ، تا ئەوكاتەى پياوہكانى خەدىجە ھاتن
 بە شوىندە و گەشتەوہ شارى مەككە من ھەر لە شوىنى خۇمدا وەستابووم ،
 پاشان جېرىل ﷺ ديار نەماو منىش گەپامەوہ بۆ مالەوہ^۱ چوومە لای خەدىجە
 خۇم بە لايدا لاركردەوہو سەرم خستە كۆشى ، وتى: (أبا القاسم)! لەكوى بویت؟
 سويند بىت ناردەم بەشوىنتدا ھەتا گەيشتنە مەككەو گەپانەوہ بۆ لای من ، پاشان
 منىش ئەوہى بېنىبوم بۆم گىراپەوہ ، وتى: مژدەت لى بىت ناموزا ، خوت قايمكە ،
 سويندم بەوكەسەى گيانى خەدىجەى بەدەستە ئومىددەخوازەم تۆ ببیتە پېغەمبەرى
 ئەم ئوممەتە^۲ ، پاشان ھەستاو چو بۆلای وەرەقەو ھەوالەكەى پىدا ، وتبوۋى:
 (قدوس) (قدوس) ، سويند بەوكەسەى گيانى وەرەقەى بەدەستە ، نامووسە
 گەورەكەيە ھاتوہ ، ھەر ئەوہى كە ھاتوہ بۆ موساش ﷺ ، ئەو پياوہ پېغەمبەرى
 ئەم ئوممەتەيە ، ئەى خەدىجە پىي بلى: باخوى قايم بكات ، خەدىجە (ر) گەپايەوہو
 وتەكانى وەرەقەى بۆ گىراپەوہ ، كە پېغەمبەر ﷺ چلە كىشىكەى تەواوكردو
 گەپايەوہ - بۆ مەككە - وەرەقەى پىگەيشت ، پاش ئەوہى ھەوالەكەى لە خوى
 بىست وتى: سويندم بەوكەسەى گيانى منى بەدەستە ، تۆ پېغەمبەرى ئەم
 ئوممەتەيت، ئەو نامووسە ھەرە گەورەيت بۆ ھاتوہ كە ھات بۆ موساش ﷺ^۳.

^۱ / دەقەكەى طبرى ۲۰۷/۲ .

^۲ / دەقەكەى (ابن هشام) ۲۳۸-۲۳۷/۱ .

^۳ / كورتەى (ابن هشام) ۲۳۸/۱ .

یچیرانی وه حی

سەبارەت بە ماوەی پەچرانی وەحی ، (ئەبن سەعد) لە (ئەبن عباس) وە
دەگەریتەوه کە چەند پۆزێك بوو^۱ ، پاش چاوەگێڕانی خێرا بەهەموو باسە کەدا هەر
ئەمە پەسەندە ، بەلام ئەو گۆتەیی کە دەلێت بۆ ماوەی سی سال یان دوو سال و نیو
بەردەوام بوو بە هیچ جۆزێك راست نەبە ، ئێرەش جیگە ی رەتکردنەوهی ئەو نەبە .
ئەمەندە هەبە لە ماوەی دابراوە کەدا پیغەمبەر ﷺ بە خەمباری و ماتەبە دانیشتبوو ،
سەر سوپەمان و واق و پەمان دایگرتوو ، (بوخاری) دەگەریتەوه لە (کتاب التبعیر) دا ئەمە
دەقەکیەتی : (وەحی بۆ ماوەیەك وەستا هەتا پیغەمبەر ﷺ خەمباربوو بە شیوەیەك
چەند جارێك دەچوو سەر لوتکە ی شاخی کەوه تاخۆی فری بەداتە خوارەوه^۲ هەر
کە دەگەشتە لوتکە ی چیاکە بۆ ئەوێ خۆی فری بەدات جبریل عليه السلام خۆی نیشان دەدا ،
دەیفەر موو : ئەو موحەممەد بە راستی تۆ پیغەمبەری خودایت ، ئێتر بێ تا قەتەیکە ی
دەرەویە وە ، دەر وونی هەم دەبوو وە دەگەراییە وە ، دابرانی وەحیە کە بیخایەندایە
هەمان کاری دووبارە دەکردەوه کە دەگەشتە لوتکە ی چیاکە جبریل عليه السلام جارێکی تر
خۆی نیشان دەدایە وە هەمان شتی پێ دەوتەوه^۳ .

جبریل علیہ السلام جاری کی تر وہی دہینیتہ خوارہ وہ

(ابن حجر) دهلیت: وهستانی وهی بۆ چه‌ند رۆژیک له‌به‌رئوه‌ بوو که پیغه‌مبه‌ر ﷺ ترس و له‌رزه‌که‌ی بنیشت‌وه‌و، ئاره‌زووی دیداری نوێی تیدا دروست بێت‌وه‌، که چیدی تارماییه‌که‌ی سه‌رسامی ره‌ویه‌وه‌و، هیماکانی پاستی ده‌رکه‌وت، پیغه‌مبه‌ر ﷺ باوه‌ری یه‌قینی په‌یدا‌کرد که بۆته‌ پیغه‌مبه‌ری خودا، نه‌و که‌سه‌ش ها‌تۆته‌ لای بالوێزی وه‌حیه‌و هه‌والی ئاسمانی بۆ ده‌هینیت و ئالوده‌ بون و چاوه‌پوانیشی بۆ ها‌تنی وه‌حی بووه‌ هۆیه‌ک بۆ دامه‌زراندن و نه‌گه‌ری ها‌تنه‌وه‌ی بۆ جاریکی تر، نه‌وه‌بوو جاریکی‌تر جبریل ها‌ته‌وه‌ بۆ‌لای، (بوخاری) ده‌گێرته‌وه‌ له‌ (جابر)ی کو‌ری (عبدالله) وه‌ که‌گوێی ئی بوو پیغه‌مبه‌ر ﷺ جاریکیان باسی کاتی ها‌تنه‌ خواره‌وه‌ی نی‌گای ده‌کرد، فه‌رمووی:

^۱ / فتح الباری ۱/۲۷، ۱/۲۶۰.

2/ له هه ندي نوو سখে دا له جياتي (عداي عه ره بيه كه وشه ي (غدا) هاتوه.

^{3/} صحيح البخاري، التبعية باب أول ما يديء به رسول الله من الوحي الرؤيا الصالحة ٣٤/٢.

⁴ / فتح الباری ۱/۲۷.

(جاریکیان بهرنگادا دەرۆیشتم گویم له دهنگیک بوو له ناسمانه وه هات ،
 سهرم بهرز کرده وه بو ناسمان ، بینیم هه مان ئه وه فریشتیه که له ئه شکو ته که ی
 چه راندا هات بۆلام له سه ر کورسیه ک دانیشتوه له نیوان ناسمان و زه ویددا ، دهسته و
 ئه ژنۆ نه ویمه وه هه تا که و تمه سه رزه و ی ، هاتمه وه ماله وه و تم: دامپۆشن، دامپۆشن
 ، دامپۆشن ، خوای گه و ره ئایه تی نارده خواره وه: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾ هه تا ئایه تی
 ﴿فَاهْجُرْ﴾ ، دوا ی ئه وه به دوا ی یه کدا به گه رم و گوپی وه ی هاته خواره وه).^۱

چه ند باسیك له روونکردنه وه ی به شه کانی وه حیدا

پیش ئه وه ی باس له وردو درشتی ژبانی په یام و پیغه مبه رتی بکه ی ن ،
 پیما ن باشه به شه کانی وه ی بزانی به و پییه ی سه رچاوه ی په یامه که و وزه به خشی
 بانگه وازه که یه ، (ابن القيم) له باسی پله کانی وه حیدا ده لیت:
 یه که میان: خه و نی راسته قینه یه ، ئه م جو ره ش سه ره تای ده ستپیکردنی وه ی
 بوو.

دووه میان: ئه و به شانیه ی که فریشته که ده یخسته می شک و دلیه وه بی ئه وه ی
 بیبینیت - هه ره کو پیغه مبه ر ﴿فهرموویه تی: (روح القدس) فووی کرده
 به ده رووندا که ه یچ نه فسیك نامریت هه تا پۆزیه که ی ته واو نه کات ، له خوا بترسن
 و، به ریکو پیکی به دوایدا بگه رین ، دپه نگ هاتنی پۆزی واتان ئی نه کات که به تاوان
 کردن به دوایدا بگه رین ، چونکه ئه وه ی لای خودایه به تاعه ت نه بی ت ناسه ندریت.
 سی هه م: پیغه مبه ری خوا ﴿هه ندیک جار جبریلی له شیوه ی پیاویکدا ده بین ی
 و گفتوگۆی له گه لدا ده کرد بیدار بوو که قسه ی له گه لدا کرد ، له و حاله ته دا هه ندیک
 جار هاوه لانی ش ده یان بین ی.

چواره م: هه ندیک جار له شیوه ی ده نگی زه نگی کدا ده هات ، ئه مه شیان له هه موویان
 قورستر بوو که فریشته که ی له گه لدا ده هات ، تاراده یه ک نیو چاوانی ئاره قه ی ئی
 ده چۆرا له پۆزی زۆر ساردیشدا و ، ئه و و لاخه ی به سه ره یه وه بوو له و کاته دا چۆکی
 داده دایه سه ر زه و ی ، جاریکیان وه ی بۆهات رانی له سه ر رانی (زهید) ی کوپی
 (ثابت) دانا بوو ، ئه وه نده قورس بوو خه ریک بوو ئازاری بدات.

^۱ / صحیح البخاری . کتاب التفسیر . باب ﴿والرجز فاهجر﴾ ۷۳۳/۲ .

فهرمانی بانگه‌واز کردن بۆ لای خواوه‌ند ،

باسه‌کانی

پیغه‌مبهری خوا ﷺ له‌چهند ئایه‌تیکدا چه‌ند فهرمانیکی پیگه‌یشت له‌وانه :
﴿ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ {١} قُمْ فَأَنْذِرْ {٢} وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ {٣} وَتَبَارَكَ فَطَهَّرْ {٤} وَالرُّجْزُ فَاهْجُرْ {٥} وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ {٦} وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ {٧} ﴾
ئه‌مانه کۆمه‌لیک فهرمان به‌ پ‌واله‌ت ئاسان و سادهن ، به‌لام به‌ مه‌وداوو مه‌به‌ست قوولن ، کاریگه‌ریان له‌سه‌ر ناخ و چه‌قیقه‌ت گه‌لیک گه‌وره‌یه .

١- مه‌به‌ستی ئاگادارکردنه‌وه‌که ئه‌وه‌یه که‌ه‌س له‌یاخی بوان به‌جی نه‌هیئیت له‌جیهانی بونه‌وه‌ردا ئاگاداریان نه‌کاته‌وه له‌ئاکامه خراپه‌کانی یاخی بوون هه‌تا ئه‌و کاته‌ی پاته‌کاندن و هوشیار بوونه‌وه‌که له‌دلیدا پرووده‌دا .

٢- مه‌به‌ست له‌گه‌وره زانینی په‌روه‌ردگار ئه‌وه‌یه : که هیچ که‌سیک خۆی به‌گه‌وره نه‌زانیت ، گه‌وره‌یتی ته‌نها بۆ خودای تاک و ته‌نها بمینیته‌وه .

٣- مه‌به‌ستی جل و به‌رگ پاککردنه‌وه و ازه‌ینان له‌هه‌موو چه‌په‌لیه‌ک ئه‌وه‌یه که بگاته پاککردنه‌وه‌ی ناخ و ده‌ره‌وه و ده‌روون پاکژی له‌هه‌موو پیسی و چه‌په‌لیه‌ک و به‌رزبوونه‌وه تابه‌رزترین پله‌وپایه له‌ژێر په‌حمه‌تی زۆری خواوه‌ندو رینومایی نووره‌که‌یدا ، تابییته به‌رزترین نمونه له‌کۆمه‌لگای مرو‌قیداو ، دلان به‌لای خۆیدا که‌مه‌ندکیش بکات و ، سه‌رلیشیواوانیش سامیان ئی بنیشیت و ، دنیا له‌هه‌موو لایه‌که‌وه پرووی تی بکه‌ن .

٤ - مه‌به‌ست له‌ به‌زۆر نه‌زانینی نازو نیعه‌ته‌کانیش بۆ ئه‌وه‌یه مرو‌ق کرده‌وه و کۆششه‌کانی خۆی به‌گه‌وره و زۆر نه‌زانیت ، به‌لکو هیشتا ده‌بیئت هه‌ول بدات کار له‌ دوا‌ی کار بکات و هه‌ول و قوربانی و کۆششی زۆر بکات ، پاشان ئه‌وه‌ش له‌بیر خۆی بباته‌وه له‌پیناویی خوادا هه‌ست کردن به‌ماندوو بوونی تیدا نه‌مینیئت .

٥ . له‌کۆتا ئایه‌ته‌که‌شدا ئاماژه‌یه‌کی تیدایه بۆ ئه‌و نازاره‌ی توشیان ده‌بیئت له‌لایه‌ن سه‌رسه‌خته‌کانه‌وه له‌ بۆ گویی و سووکایه‌تی پیکردن و گالته‌جاری و ، هه‌تا هه‌ولدان بۆ کوشتنی خۆی و هاوه‌له‌کانی و "فه‌وتاندنی هه‌موو ئیماندارانی

دوروبهري ، پاشان خواي گه وره فرمان ددات كه بهه موو توانايه كه وه دان به خؤدا بگريئ ، نهك له بهر چه زي دبروونيسي خوي بهلكو له بهر رهزامه ندي پهره دگار هكي .

(الله اكبر) ! ئه م فرمانانه له پواله تدا چهنده سادهن و له هه مان كاتدا چهند كاريگه رو سه رنج پاكيشن ، كاريگه ريان چهند قووله ، چهنده گه وره شن كاتيگ گه رده لولويكي بههين دروست دهكهن و ههردوو دونيا دههيننه وهيهك و يه كانگيري يه كتر يي دهكهن .

هه مان ئه و ئايه تانه چه ندين مادده ي بانگه وازو پيراگه ياندينان تيدايه ، خودي بيدار كرده وه كه ده خوازيئ كه هه نديك كار هه بيئت پاداشتي خاوه نه كي سزا بيئت ، له بهر ئه وه ي هه موو كه سيك ده زانيئت كه له دونيادا پاداشتي هه موو كه سيك نادر يته وه له سه ر ئه وه ي ده يكات ، بهلكو له وانه شه نه كريت مروؤ پاداشتي هه موو كار هكاني وه بگريئ ، بيدار كرده وه ده خوازيئ كه پوژيگ هه بيئت بو پاداشت جگه له دونيا ، ئه مه شه كه به پوژي قيامهت يان (جزاء) يان (دين) ناوده بريئ ، ئه مه ش ده خوازيئ كه ژيان يكي تر هه بيئت جگه له م ژيانه ي ئيمه ي تيدا ده ژين ، ئه ويش قيامه ته .

ئايه ته كاني تريش داوا دهكهن له بهنده كان يه كتا په رستي ساغ بن و هه موو كارو باره كان بو خواوه ندي گه وره بگيړنه وه ، واز له نه فس پازي كردن و خه لك پازي كردن بهينن بو پازي كردني خودا .

كه واته ئه و بابه تانه ئه م چه ند خالدا خه ست ده بنه وه :

ا - يه كتا په رستي .

ب - باوه ر به پوژي دوايي .

ج - هه ستان به خؤ پاكژ كردن ، ئه وده ش به وازهينان له كاري خراپ و بهدو هه ستان به كردني چاكه و كاره خيره كان .

و - باوه رپوون به وه ي كه هه موو كارو بار يكي دونيا بو لاي خوا ده گه ريته وه .

ه - ئه مانه دواي باوه ر هينان دين به په يامه كي موحه ممه د ﷺ و چوونه ژيړ باري ئاراسته و فره مايشته به پيزه كاني .

سهره‌تای نایه‌ته‌کان بانگه‌شه‌یه‌کی بالاییان له‌ئامیزگرتوو به‌بریری
 په‌روردگاری بالاده‌ست ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ دانرا که به‌ئو ئهرکه گه‌وره‌یه هه‌ستیت و
 له‌ناو جینگه‌ی گهرم و گوپو خه‌وی درێژخایه‌ندا ، خوای‌گه‌وره ده‌ریکی‌شایه نیو
 جیهادی تیکۆشان و زه‌حمه‌ت : ﴿ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَأَنْذِرْ ﴿٢﴾ ﴾ ، هه‌روه‌کو گوترا
 بی‌ت : ئه‌و که‌سه‌ی بۆ خۆی بژی به‌بی کیشه‌ ده‌ژی ، به‌لام تو ئه‌ی موحه‌مه‌د که ئه‌م
 ئهرکه گه‌وره‌یه‌ته هه‌لگرتوو له‌خه‌وت چی ؟ له‌حه‌وانه‌وه‌ته چی ؟ یان له‌جینگه‌ی گهرم
 و نه‌رم و ، ژیا‌نی هیمانه‌و ، رابواردنیکی پر چیژت چی ! هه‌سته بۆ راپه‌راندنی
 ئه‌وکاره گه‌وره‌یه‌ی چاوه‌پێته ، بۆ ئه‌و باره‌گرانه‌ی بۆت دانراوه ، هه‌سته بۆ کۆشش
 و زه‌حمه‌ت ، بۆ هه‌ول و ماندوو بوون ، هه‌سته کاتی خه‌وو حه‌وانه‌وه کۆتایی هات
 ، له‌ ئه‌م‌پۆ به‌دواوه جگه له‌ شه‌ونخونی به‌رده‌وام و ، جیهادی درێژخایه‌ن و پر له
 زه‌حمه‌ت هه‌چی تر نی‌یه ، هه‌سته راجه‌نه‌و خۆت ئاماده بکه بۆ ئه‌و کاره .

به‌راستی وشه‌یه‌کی گه‌وره‌و ترسناکه ، له‌نیو گهرم و گوپو جینگه‌و له
 مائیکی هه‌یمن و ئامیزنیکی گهرمه‌وه ده‌ری ده‌کی‌شیت و ، پالی پێوه‌ده‌نیست بۆ
 ململانییه‌ک ، له‌نیوان کیشمه‌ کیش و هه‌نان و بردندا ، له‌نیوان راکیشان و به‌ردانی
 مرو‌قه‌کان و واقعیی ژیا‌نیشدا وه‌کو یه‌ک .

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌وه‌لامدا هه‌ستایه سه‌رپی ، تاماوه‌ی زیاتر له‌ بیست
 سالی ته‌واو به‌پێوه بوو ! ئارام نه‌بووه‌وه نه‌حه‌وایه‌وه ، نه‌ بۆخۆی و نه‌ بۆ که‌س و
 کاری نه‌ژیا ، هه‌ستاو ده‌ستی کرد به‌بانگه‌وان بۆلای خواوه‌ند ، ئه‌و قورساییه
 گرانه‌ی له‌ ئه‌ستۆ گرت و قورسای سیپارده گه‌وره‌که‌ی ئه‌م سه‌ر زه‌مینه‌و ، ئۆبالی
 هه‌موو مرو‌قاهیه‌تی ، باری گرانی بیروباوه‌ر ، باری خه‌بات و تیکۆشان له‌ بواره جیا
 جیاکاندا نوچی پی‌دانه‌دا ، له‌ناو شه‌ره درێژخایه‌نه‌که‌دا بۆماوه‌ی زیاتر له‌بیست
 سال مایه‌وه ، له‌وماوه‌یه‌دا هه‌یج کاریک له‌ کاریکی تری نه‌ده‌کرد ، له‌و کاته‌وه ئه‌و
 بانگه‌وازه ئاسمانیه شکۆداره‌ی بیست و ، ئه‌و ئهرکه پر مه‌ترسیه‌ی وه‌رگرت .
 خوای گه‌وره له‌جیاتنی ئی‌مه‌و هه‌موو مرو‌قاهیه‌تی باشت‌ترین پاداشتی بداته‌وه .^١

ئه‌و چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ی دوا‌ییش جگه له‌وینیه‌یه‌کی بچووکی ئاسانی ئه‌و
 جیهاده درێژخایه‌نه پر له‌ زه‌حمه‌ته نه‌بیست ، که پیغه‌مبه‌ر له‌و ماوه‌یه‌دا پیتی
 هه‌ستاوه ، چیدی نی‌یه .

^١ / فی ظلال القرآن ، ته‌فسیری هه‌ردوو سووره‌تی (المزمل) و (المدثر) ج ٢٩/١٦٨ ، ١٦٩ ، ١٧٠ ، ١٧١ ، ١٨٢ .

﴿ پۇل ۋ قۇناغەكانى بانگەواز ﴾

دەكرىت سەردەمى بانگەوازە موخەممەدىيەكە بگەين بە دوو پۇلى
سەردەكى كە ھەريەككىيان بەتەواوى لەوى ترىان جىايە ، ئەوانىش :

۱ - پۇلى مەككەيى ، كە نزيكەى سيانزە سالە .

۲ - پۇلى مەدينەيى ، دە سالى تەواوہ .

پاشان ھەريەكك لەو دوو پۇلە چەند قۇناغىكى تىدايە ھەرقۇناغىك
تاييەتمەندىتى خۇى ھەيە جىايە لە قۇناغەكانى تر ، ئەمەش بەپوونى
دەردەكەويت لەو بارودۇخەى كە بانگەواز لەو دوو پۇلدا پىيدا گوزەراوہ :
دەكرىت پۇلى مەككى بگەين بە سى قۇناغى سەردەكيەوہ :

قۇناغى بانگەوازی نھيىنى ، سى سالە .

۱ . قۇناغى ئىعلانكردن بانگەواز لەمەككەدا ، لەسەرەتاي سالى چوارەمى
پىفەمبەرئىتيەوہ ھەتا كۇتايى سالى دەيەم .

۲ . قۇناغى بانگەواز بۇ دەردەوى مەككەو ، بلاووبونەوى لەناوياندا ، لە
كۇتاييەكانى سالى دەيەمى پىفەمبەرئىتيەوہ بۇ كۆچكردنى پىفەمبەر ﷺ
بەرەو مەدينە .

۳ . سەبارەت بەقۇناغەكانى پۇلى مەدينە لەكاتى خۇيدا دىينەوہ سەرى .

قۇئاغى يەكەم

﴿ جىھادى بانگەواز ﴾

سى سال بانگه وازى نهيلى

وھكو زانراوھ كە مەككە مەلئەندى ئايىنى عەرەبەكان بوو ، زىوانەكانى كابەو پارىزەرو چاودىرى بىتە پىروزەكانى تىدا تىدا بوو ، شويىنىكىش وابى گەيشتن بەئامانجى ئىسلاھ كىردن تىايدا گرانتر دەبىت و ، وھك لەوھى لىوھى بەدوور بىت ، كارەكە پىويستى بەھىمەتئەكە بەلاو كارەساتەكان نەيلەرزىنن ، لەبەردەم ئەو بارودۇخەدا پىويست وابوو كە بانگەوازكە لەسەرەتايدا بەنهيلى پروات ، بۇ ئەوھى خەلكى مەككە نەوروژنن .

نەوھى يەكەم

حالەتئىكى سىروشتى يەكە پىغەمبەر ﷺ ئىسلامەكەى بۇ نىكتىر كەس لە خۇى و خزم و خویش و ھاوپىيانى رانويىت ، ئەوھوو بانگى كىردن بۇ ئىسلام ، ھەركەسىكى بناسىايەو بىزانىايە كەخىرى تىدايە يان دەيناسىن بانگى دەكىردن ، بەخۇشەويستى خوداو راستى و چاكە دەيناسانن ، ئەوانىش بەھوى راستگوى و چاكەخوازىتيەوھ دەيانناسى ، ئەوانەى پۇژىك لەپۇژان گومانىان نەبوويىت لە گەورەيەتى پىغەمبەر ﷺ و مەزنىتى عەقلى و راستىتى ھەوالەكانى باوھريان پى دەھىنا ، ئەمانە لەمىژووى ئىسلامەتيدا بەپىشىنە يەكەمىنەكان ناسراون (السابقون الاولون) لە پىشەنگى ھەموويانەوھ ھاوسەرى پىغەمبەر ﷺ خەدىجەى دايكى ئىمانداران (پ) و ، غولامەكەى (زەيد) كوپى (حارثە) كوپى (شەرھەبىل) (كەلىبى) و^۱ (عەلى كوپى ئەبو تالىبى) ئامۇزاي كەتا ئەوكاتە منالىك بوو لەئامىزو چاودىرى پىغەمبەردا ﷺ دەژىا ، ھەروھە (ئەبوھەكرى سىدىق) دۇستى و خۇشەويستى ، ئەمانە لە يەكەم پۇژەكانى بانگەوازدا باوھريان ھىناو موسولمان بوون^۲ .

پاشان ئەبوھەكر لەبانگەكردندا بۇ ئىسلام كەوتە چالاكى نواندن ، پىياوئىكى ئاسانگىرو خۇشەويست و ھۆگرى خەلك بوو ، رەوشت بەرزو چاكەخواز بوو ،

^۱ / ئەم پىارە پىشتەر ئەسىر كرابوو ، كرابوو كۆيلە ، خەدىجە كرىبويەوھ ، بەخشىبويى بەپىغەمبەر ﷺ ، جارىكان باوكى زەيدو مامەكەى ھاتىبونە لاي پىغەمبەر ﷺ تا بىيەنەرە بۇ ئاوكەل و خىلەكەيان ، بەلام (زەيد) پىغەمبەرى ھەلبۇزد ﷺ بەسەر باوك و مامىدا ، بۇيە بەپىنى نەرىتى ئەوكاتەى عەرەب كرىيە كوپى خۇى ، لەبەرئەوھ دەيان و ت : زەيدى كوپى موھەمەد ، تا ئىسلام ھات و ياساى بەپۇلە كىردنى پوچەلكردنەوھ .

^۲ / رحمه للعالمين ۵۰/۱ .

پیاوانی خیلّه‌که‌ی ده‌هاتنه لای و هوگری ده‌بوون ، به‌هوی زانست و بازرگانیه‌که‌ی و ، مه‌جلیسی گه‌رمیه‌وه ، ده‌ستی کرد به‌بانگکردنی نه‌وانه‌یان که متمانه‌ی پییان هه‌بوو له‌ژێر فه‌رمانی ده‌رنه‌ئه‌چوون ، به‌و بانگه‌شه‌یه‌ی نه‌بویه‌کر ، (عوثمان) ی کوپری (عففان) ی (ئومه‌وی) و (زبیر) ی کوپری (عه‌وام) ی (اسدی و) (عبد الرحمان) ی کوپری (عوف) و (سعد) ی کوپری (ابی وقاص) ی (زه‌ری) و (طلحه) ی کوپری (عبدالله) ی (تمیمی) موسولمان بوون .

ئه‌و هه‌شت که‌سه که پێش خه‌لک که‌وتن له موسولمان بووندا ، بوونه نه‌وه‌ی یه‌که‌م و پێش‌په‌وانی ئیسلام .

ئه‌وانه‌ش له موسولمانه سه‌ره‌تاییه‌کان بوون ، (بلال) ی کوپری (ریاح) ی (حه‌به‌شی) ، به‌دوای نه‌واندا نه‌مینداری ئومه‌ت^۱ (ابو عبیده) ی کوپری (جه‌پراح) له‌خیلی (حارث) ی کوپری (فه‌رو) ، (ابو سلمه) ی کوپری (عبد الاسد) و ، (ارقم) ی کوپری (ابو ارقم) ی (مه‌خزومی) ان و ، (عوثمان) ی کوپری (مه‌ظعون) و هه‌ردوو براکه‌ی (قدامه) و (عبدالله) و ، (عبیده) ی کوپری (حارث) ی کوپری (مطلب) ه کوپری (عبد‌المناف) و (سعید) ی کوپری (زید) ی (عدوی) و ، هاوسه‌ره‌که‌ی (فاطمه) ی کچی (خطاب) ی (عدوی) خوشکی (عمر) ی کوپری (خطاب) و ، (خاب) ی کوپری (ارت) و (عبدالله) ی کوپری (مسعود) ی (هزلی) و خه‌لکی تریش .

ئه‌مانه بریتی بوون له (السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ) واته پێشینه یه‌که‌مینه‌کان ، ئه‌مانه له لق و پۆیه‌کانی قوهریش بوون ، (ابن هشام) به‌زیاتر له چل که‌س^۲ ئه‌ژماری کردوون ، له باسی هه‌ندیکیشیاندا قسه‌و تیبینی هه‌یه .

(ابن إسحاق) ده‌لێت: پاش ئه‌وه‌ی پۆل پۆل خه‌لک موسولمان ده‌بوون له ژن و پیاو هه‌تا ناوی ئیسلام له‌ناو مه‌که‌دا بلاوبه‌وه‌و خه‌لک قسه‌و باسیان ئی‌ده‌کرد^۳ .

ئه‌وانه به‌نه‌ینی موسولمان بوو بوون، پێغه‌مبه‌ریش ﷺ به‌نه‌ینی کو بوونه‌وه‌ی له‌گه‌لدا ده‌کردن و رێنوومایی ده‌کردن ، چونکه هیشتا بانگه‌واز نه‌ینی و تاکه که‌سیی بوو ، (نیگا)ش به‌دوای یه‌که‌دا به‌گه‌رمی دواى سوره‌تی (الذِّئْر) ده‌هاته خواره‌وه ، ئه‌و ئایه‌ت و پارچه سوره‌تانه‌ی له‌و رۆژگارنه‌دا ده‌هاته خواره‌وه کورت

^۱ / له‌باره‌ی ئه‌م شۆره‌ته‌وه‌و به‌روانه (صحيح البخاری)، مناقب ابی عبیده بن الجراح ۵۳۰/۱ .

^۲ / به‌روانه سیره‌تی ابن هشام ۲۴۵/۱ هه‌تا ۲۶۲ .

^۳ / هه‌مان سه‌رچاوه ۲۶۲/۱ .

بوون و، چهند برگه و دهستانیکی جوانیان تیدابوو، بهئاوازیکی هیمن و سهرنج
 پاکیشی هاوچهشن لهگهل ئهو کهش و ههوایه دا چرپهیهکی ناسکی دهکرد، باسی
 دهریون پاککردنه و وه قهدهغهکردنی پیسی بهچهپهلیهکانی دونیای تیدابوو،
 وهسفی بهههشت و دۆزهخی بهشیوهیهک دهکرد و هکو لهبهرچاو بن، دهستی
 نیمانداری دهگرت بو کهش و ههوایهکی تری جیا له واقیعه مروقیهه ی تیدابوو
 دهژیان.

نویژ

نویژیهکیک بوو لهو شتانهی هه لهسهرهتا دا فهرمانی لهسهر دابهزی،
 (مقاتل)ی کوپی (سلیمان) دهلیت: له سهرهتای ئیسلامدا خوای گهوره دوورکات
 نویژی بهیانی و دوورکات نویژی خهوتنانی فهرز کرد، بهبهلگهی ئایهتی: ﴿وَسَخَّ
 بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ﴾ غافر، (ابن حجر) دهلیت: گومانی تیدانییه که
 پیغهمبهر ﷺ پیش شهوهرهوی نویژی کردوه، ههروهها هاوهلانیش، جیاوازی
 لهوهدایه ئایا (۵) نویژهکه ئهوکاته واجب بوو بوون یان نه؟ گوتراوه که نویژیکی
 پیش خوهرهههاتن و نویژیکی پیش خوهرئاوا بوون فهرز بووه (تهواو).

ههروهها (حارث)ی کوپی (اسامه) له ڕینگهی (ابن لهیعه) وه به
 (موصول)یی له زهیدوه دهلیت: پیغهمبهری خوا ﷺ لهسهرهتای هاتنی وهحیدا
 جبریل (ع) هاته لای، دهست نویژی فیڕکرد، که له دهست نویژ بووه بهمشتیک ئاو
 داوینیشی پاک کردهوه، (ابن ماجه)ش بهم مانایه ڕیوایهتیکی کردوه، بهههههه
 شیوه له (براء)ی کوپی (عازب) و (ابن عباس)هوه، لهفهرمودهیهکی (ابن عباس)دا
 هاتوه، ئههههه له سهرهتای فهرز بوونهکه دا بووه^۱.

(ابن هشام) دهلیت: کهکاتی نویژ دههات پیغهمبهر ﷺ و هاوهلهکانی
 دهچونه شیوهکان، به دور لهچاوی قورپهیشیهکان نویژهکانیان بهنهینی دهکرد،
 جاریکیان (ابو طالب) پیغهمبهر ﷺ و عهلی بینی بوو نویژیان کردبوو، قسهی
 لهگهلدا کردبوون، که بهپروونی لهمهسهلهکه تیگهیشتبوو داوای لیکردبون
 که دامهزراو بن^۲.

^۱ / مختصر سيرة الرسول ﷺ . نویسنی : شیخ عبدوللّٰی نهجدی ل ۸۸ .

^۲ / ابن هشام ۲۴۷/۱ .

هه‌واله‌که به سه‌رجه‌میی ده‌گاته قوره‌یش

پاش سه‌یرکردنی چه‌ندلایه‌نیکی پروداوه‌کان ده‌رده‌که‌وێت که بانگه‌واز - له‌و قوناغه‌دا - با نه‌ینی و تاکه که‌سیش بوو، به‌لام هه‌واله‌کانی گه‌یشته‌وه قوره‌یش که‌چی گوییان پێ نه‌ئه‌دا.

(محمد‌الغزالی) ده‌لێت: ئه‌م هه‌والانه ده‌گه‌یشته‌وه به‌قوره‌یش به‌لام هه‌یچ گرنگیان پێ نه‌ده‌دا، له‌وانه‌یه وایان زانیی‌ت (محمد ﷺ) یه‌کیکه له (دیانه‌کان)، که نه‌وانه بوون له‌بارهی خویه‌تی و مافه‌کانیه‌وه قسه‌وباسیان ده‌کرد، وه‌کو گوته‌کانی (امیه‌ی کوپی (صلت) و (قس‌ی کوپی (ساعده) و (عمرو‌ی کوپی (نفیل) و هی تریش، به‌لام به‌نه‌ینی سوسه‌ی بلا‌وبوونه‌وه‌ی هه‌وال و په‌رشبوونی ئاسه‌واره‌کیان ده‌کرد، پۆژ له‌ دوا‌ی پۆژ چاره‌پروانی چاره‌نووس و بانگه‌وازه‌کیان ده‌کرد^۱.

*****

سێ سال‌ تێپه‌ری بانگه‌واز هه‌شتا له‌ قوناغی تاکه که‌سی و نه‌ینیدا بوو، له‌و ماوه‌یه‌دا کۆمه‌لیک ئیماندا‌ری باش له‌سه‌ر بنه‌مای براهه‌تی و هاوکاریی و گه‌یاندن و پشتیوانی کردنی په‌یامه‌که په‌روه‌رده بوون، پاش ئه‌وه (نیگا) هاته خواره‌وه داوا‌ی ده‌کرد له‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌به‌رامبه‌ر خه‌یله‌که‌یدا خۆی ئاشکرا بکات و، پووبه‌پوی بیرو باوه‌ره پووجه‌کیان بێته‌وه‌و شال‌و بکاته سه‌ر بته‌کانیان.

^۱ / فقه السيرة ل ۷۶

قۇئاغى دوووم

﴿بانگه وازى ئاشكرا﴾

یه کهم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگه‌واز

لهو باره‌یه‌وه یه کهم نایهت دابه‌زی نایهتی ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ {٢١٤} بوو له سووره‌تی (الشعراء) ، ئهو سووره‌تی ئهم نایهتی تێدایه سووره‌تی (الشعراء) ه ، له سه‌ره‌تا کهیدا باسی (موسا علی‌ه‌السلام) ها تووه هه‌ر له سه‌ره‌تایی به‌پیغه‌مبه‌ر بونییه‌وه هه‌تا کوچ کردنی له‌گه‌ل به‌نی ئیسرائیلداو، رزگار بونیان له‌ فیرعه‌ون و تا قه‌مه‌که‌ی و، نغو‌ر کردنی فیرعه‌ون و ده‌سته‌که‌ی له‌گه‌لیداو، ئهم چیرۆکه‌ باس له‌هه‌موو ئهو قونا‌غانه‌ ده‌کات که (موسا علی‌ه‌السلام) پێیدا گوزه‌راوه ، سه‌باره‌ت به‌ بانگه‌واز کردنی فیرعه‌ون و گه‌له‌که‌ی بۆ لای خوای گه‌وره‌.

پێم وایه ئهم وردو درشتیه له‌کاتی‌که‌دا هینراوه که پیغه‌مبه‌ر ﷺ فەرمانی پێدرا بانگه‌شه‌ی گه‌له‌که‌ی بکات بۆ لای خوا، بۆئهو‌ی نموونه‌یه‌ک له‌به‌رده‌م خو‌ی و هاوه‌له‌کانیدا هه‌بێت له‌ به‌درو‌خستنه‌وه‌و چه‌وساندنه‌وه‌ی خه‌لک بۆیان له‌گه‌ل ئاشکرا کردنی بانگه‌وازه‌که‌یانداو، هه‌تا له‌م سه‌ره‌تایه‌وه به‌رچاو پونییه‌کیان هه‌بێت له‌سه‌ر داهاتووی بانگه‌وازه‌کیان .

له‌لایه‌کی تروه‌ه باسی چاره‌نووسی به‌درو‌خه‌ره‌وانی پیغه‌مبه‌رانی تێدایه ، وه‌ک گه‌لی نوح و، عاد و، ثمود و، گه‌لی ئیبراهیم و، گه‌لی لوط ، خاوه‌ن ئه‌یه‌که‌کان - زیاد له‌وه‌ش باسی فیرعه‌ون و گه‌له‌که‌ی باسکراوه - بۆئهو‌ی یاخیبوانیش بزانه‌ن کاتی‌ک ئه‌وانه‌ له‌ په‌یامی به‌درو‌خستنه‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ران به‌رده‌وام ده‌بن چ چاره‌نووسی‌ک چاوه‌رپێیانه‌و، هه‌تا ئیماندارانیش بزانه‌ن که چاره‌نووسی باش چاوه‌روانی ئه‌وانه‌ نه‌ک یاخیبوان.

بانگه‌واز له‌ناو خزماندا

یه کهم کاری‌ک پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ کردی پاش هاتنه‌خواره‌وه‌ی ئهم نایه‌ته ، ئه‌وه بوو خێلی به‌نوهاشمی بانگ کرد ، ئه‌وانیش ئاماده‌بوون ، چه‌ند که‌سی‌کی کوپانی (عبد المطلب)ی (عبد مناف)یشیان له‌گه‌لدا بوو ، چل و پینچ پیاو ده‌بوون ، (ابو له‌ب) هاته‌ پێشه‌وه‌ وتی: ئه‌مانه‌ هه‌موو مام و ئامۆزا‌کانی تۆن ، قسه‌ بکه‌و واز له‌ (صابیی)یه‌کان به‌ینه ، ئه‌وه‌ش بزانه‌ خێله‌که‌ی تۆ توانای به‌سه‌ر هه‌موو عه‌ره‌بدا ناشکی‌ت و منیش نزیکترین که‌سم ده‌ستی تۆ بگرم ، که‌سه‌کانی باوکی

خۆتت بەسە ، خۆ ئەگەر لەسەر ئەم حالەت بمیڤیتەو ئەو بەلای ئەوانەو
 ئاساترە کەچەند بنەمانیەکی قورەیش بە پالپشتی عەرەبەکان بەدەن بەسەرتدا ،
 بەراستی کەسم نەدیووە شتیکی لەوێ تۆ خراپتری بۆ خزمانی باوکی خۆی
 هیڤابیت ، پیڤەمبەر ﷺ بی دەنگ بوو ، لەو مەجلیسەدا هیچ قەسەییکی نەکرد .

پاشان جاریکی تر بانگی کردنەووە فەرمووی : ((سویاس بۆ خوای گەورە ،
 حەمدو سەنای دەکەم ، داوای کۆمەکیی ئێدەکەم ، باوەرم پیڤەتی ، پشتی پی
 دەبەستم ، شایەتی دەدەم جگە لەخوای تاڤ و تەنھا هیچ خوایەکی تر پراست نیە ،
 هاوێشێ نیە ، پاشان فەرمووی : پیڤەرەو هەرگیز درۆ لەگەڵ کەسەکانی خۆیدا
 ناکات ، سویندم بەو کەسە جگە لەو خوایەکی تر پراست نیە ، من پیڤەمبەری
 خوا بۆلای ئێوە بەتایبەتی و ، بۆلای خەلک بەگشتی نیروام ، سویندم بەخوا دەمرن
 هەرەکو چۆن دەخەن ، زیندووش دەکێنەووە هەرەکو چۆن لەخەو هەلەستن و ،
 لەسەر کردەووەکان لیتان دەپرسیتەو ، چارەنوس یان بەهەشتی هەمیشەییە یان
 دۆزەخی هەمیشەیی)) . ئەبو تالیب وتی : چەندە پیمان خۆشە یارمەتیت بدەین و ،
 بەنامۆزگاریەکانت پازین ، ئای کەچەندە متمانەشمان بەقەسەکانت هەیه ، ئەمانەش
 کەسەکانی باوکی تۆن لێرە کۆبوونەتەو ، من یەکیکم لەوانە بەلام لەوان خیراتر
 دیم بەدەمتەو ، بۆ بەردەوامیە لەسەرئەوێ فەرمانت پی دراو ، سویندبیت بەخوا
 بە بەردەوامی دەبمە قەلغان و دەتپاریزم ، بەلام نەقسەم ریگەم نادا لەئایینی (عبد
 المطلب) جیا بێمەو .

(ئەبو لەهەب) وتی : وەللاهی ئەمە زۆرخراپە ، خەلکینە دەستی بگرن پیڤ
 ئەوێ بەرۆکی خەلکی تر بگریت ، ئەبو تالیبیش وتی : سویندبیت بەخوا هەتا
 لەدنیادا بین بەرگری ئێدەکەین .^۱

^۱ / ابن الاثیر ، فقه السيرة ل ۷۷ ، ۷۸ .

له سه ر كیوی سه فا

پاش نه وهی پیغه مبهری خوا ﷺ دلنیا بوو له په یمانه کهای نه بو تالیب به پاراستنی، له کاتیکدا که فرمانی خوا راده گه یه نیت، پوژیکیان چووه سه ر کیوی (سه فا) و هاواری کرد: (یا صباحاه) بڼه مالکانی قوپه یشی لی کوبوه وه، بانگی کردن بو یه کتاپه رستی و باوهر به په یامه کهای و روژی دوا یی، (بوخاری) له (ابن عباس) وه به شیکی نهو به سه ر هاته ده گپړیته وه، ده لیت: که نه م نایه ته هاته خواره وه ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ پیغه مبهری خوا ﷺ چووه سه ر کیوی سه فا، هاواری کرد: نه ری خیللی به نی فه را! خیللی به نی عه دی لقه کانی قوپه یش ((، هه تا کوبونه وه، نهو که سه ش خو ی نه هاتایه که سیکی ده نار د بزانت چیه، قوپه یش و نه بو له هب هاتن، فه رموی: (نه گهر هه والتان بده می چهن د سواریک له و دیو نهو دوله وه ده یه ویت بدات به سه ر تاندا، باوهرم پیده کهن؟) وتیان: به لی، جگه له پراستی هیچی ترمان لی نه بینوییت، فه رموی: من ناگاداری نیوه ده که مه وه له سزایه کی توند)) نه بوله هب وتی: نه مروش ده ستت به قوردا چیت، بو نه مه نیمت کو کرد وته وه؟ نه نجا فه رموی ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾ هاته خواره وه.

هه روه ها (مسلم) له (ابی هریره) وه (ر) به شیکی نهو پوودا وه مان بو ده گپړیته وه، ده لیت: کاتیک نه م نایه ته ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ هاته خواره وه، پیغه مبهری خوا ﷺ گوتاریکی ناراسته ی گشت و تایبه ت کرد، فه رموی: (خیللی قوپه یش خو تان له دوزه خ پزگار بکن، خیللی به نی که عب! خو تان له دوزه خ رزگار بکن، فاته می کچی موحه ممه د! خو ت له دوزه خ رزگار بکه، سویندم به خوا من له به رده م خوادا هیچ به ده ست نیم، ته نها نه وه یه نیوه خزم منیش نهو په یوه ندی خزمایه تیه زیندو ده که مه وه)).^۱

نه م ناموژگاریه به رزانه جوانترین شیوه ی گه یانندن بوو، پیغه مبه ر ﷺ بو نزیکترین که سی خو ی پروون کرده وه، که متمانه دان بهو په یامه زیندو کردنه وه ی په یوه ندی نیوان نه وان و خو یه تی، بویه ده مارگریتی خزمایه تی که بڼه می ژیا نی عه ربی له سه ر دامه زرا بوو له ناو گه رماو گه رمی نه م ناگادار کردنه وه خواییه دا توایه وه.

^۱ / صحیح البخاری ۷۰۳/۲، روایه ته که له (صحیح) ی موسلیمیشدا ده ره منراوه ۱۱۴/۸.

^۲ / صحیح مسلم ۱۱۴/۸، صحیح البخاری ۳۸۵/۸، مشکاة المصابیح ۴۶۰/۲.

به دهنگی بهرز گوتنی حهق و دژدگاری موشریکان

هینشتا ئەم دەنگه سه‌داو دەنگدانه‌وه‌ی له‌مه‌ککه‌و ده‌ور به‌ریدا ما‌بوو ،
 ثابته‌ ها‌ته‌ خواره‌وه‌: ﴿ فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴾ {٩٤} الحجر، ئیدی
 پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ده‌ستی کرد به‌ه‌ئمالینی پ‌روی ره‌شی پ‌روپ‌و‌چیتی و بی‌سه‌رو
 به‌ریتی شیرک و، به‌های راسته‌قینه‌ی بته‌کانی باس ده‌کردو ، نموونه‌ی له‌سه‌ر
 ده‌سته‌وسان بوونیان ده‌هینایه‌وه‌و ، به‌به‌لگه‌وه‌و پ‌رونی ده‌کرده‌وه‌ که هه‌رکه‌سیک
 بیانه‌پرستیت و بیانکاته‌ه‌وی گه‌یشتن به‌ په‌روه‌ردگار ، ئەوه‌ له‌ گوم‌پ‌رابوونیکی
 پ‌ووندايه‌.

جامی تو‌وپ‌ره‌یی مه‌ککه‌یه‌کان پ‌رپ‌وو، ده‌نگ‌وباس و نا‌پ‌ه‌زایی په‌یدا بوو ،
 ئەوه‌تا گو‌ییان لێهه‌یه‌کیک به‌ئاشکرا باس له‌ سه‌رلێشی‌واویتی بته‌پرستان ده‌کات ،
 وه‌ک هه‌وره‌ ب‌روسکه‌ چه‌خماخه‌ی ده‌داو ئەو که‌شوه‌وا له‌ دێر زه‌مانه‌ هێمنه‌ی
 شلقاند به‌سه‌ریه‌کدا ، ق‌وپ‌ه‌یش راچه‌نی و خ‌وی ئاما‌ده‌کرد ب‌و‌یه‌کلاکرده‌وه‌ی ئەو
 شو‌پ‌شه‌هه‌لگیرساوه‌ ، که‌ را خه‌ریکه‌ نه‌ریته‌ باوه‌کانیان پ‌اده‌مالیت.

ق‌وپ‌ه‌یش راچه‌نی چونکه‌ ده‌یزانی که‌ مانای به‌یه‌کخوایه‌تی (الله) و ، باوه‌ر
 بوون به‌په‌یام و پ‌ژژ‌ی‌دوایی مانای ملکه‌چی ته‌واو و خ‌و به‌ده‌سته‌وه‌دانی ره‌ها
 ده‌گه‌یه‌نیت ، به‌شیوه‌یه‌ک که‌خ‌ویان هیچ خواست و ویستیکیان له‌سه‌ر خ‌ویان و
 مالیان نامینیت ، سه‌رباری غه‌یری خ‌ویان ئەمه‌ش مانای سفربوونی ده‌سه‌لات و
 لووت به‌رزیان به‌سه‌ر غه‌یری عه‌ره‌بدا ده‌گه‌یه‌نیت ، که‌پیشتر م‌و‌رکیکی ئایینی
 هه‌بوو ، ده‌بیئت له‌مه‌ودا‌ش په‌زانه‌ندی خواو پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ﷺ بخه‌نه‌ پیش
 په‌زانه‌ندی خ‌ویانه‌وه‌و ، واژ له‌و سته‌مه‌ به‌یئن که‌ له‌خه‌لکی ره‌ش و پ‌ووتیان
 ده‌کردو، ئەو خ‌راپانه‌ی که‌ به‌یانی و ئیواره‌ ئەنجامیان ده‌دا ، ئەم مانایه‌یان باش
 ده‌زانی ب‌و‌یه‌ ده‌روونیان قه‌بوولی ئەو‌باره‌ سه‌رش‌و‌پ‌ه‌یه‌ی نه‌ده‌کرد، نه‌ک له‌به‌ر
 ریزداری و خ‌یرو چاکه‌یان ﴿ بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ ﴾ {٥٠} القيامة، ئەوه‌یان
 به‌باشی ده‌زانی ، به‌لام چی بکه‌ن له‌به‌رده‌م پیاو‌یکی راستگ‌و‌ی ده‌ستپاکدا ، که
 نموونه‌ی به‌رزترین به‌های م‌و‌قی و بنه‌ماکانی ره‌وشته‌و ، پیشتر هاو وینه‌و
 هاوتیان له‌میژ‌و‌وی باوو باپیرانی گه‌لانی تر‌دا نه‌بینیوه‌؟ چی بکه‌ن؟ واق و‌پ‌ما بوون
 ، ناهه‌قیشیان نه‌بوو له‌وه‌دا.

پاش هينان و بردنى زور چاريان نه ما جگه لهچوونه لای (ابو طالب)ی مامی، بۆنهوهی داوای ئی بکهن دهستی برازاکه ی بگریخت لهو باره داو، پینان وابوو که شیلگیرانه تر قسه بکهن و بلین: بانگه شه بۆ وازهینان له خواکانیان ، باس کردنیان به بی کهک و بی توانایی قسه وتن و سووکایه تی کردنه به خواکان و، به گه مرژه زانینی ئه و باو و باپیرانه یه که له سهر ئه و پێبازه بوون ، ئه م پێگه یان پی باش بوو خیرا دهستیان کرد به گرتنه بهری.

شانیدیکی قوردهیش بۆ لای ئه بو تالیب

(ابن إسحاق) دهلیت: چهند پیاویک له گه وره کانی قوردهیش چوونه لای ئه بو تالیب ، وتیان: ئه بو تالیب برازاکه ت قسه به خواکانمان دهلیت ، ئایینه که مانی عه بدار کردوه ، عه قلمان به سووک ده زانیت ، باپیرانمان به سه رلێشیواو ده زانیت ، یان دهستی بگره ، یان وازمان ئی بهینه باخومان له گه لیدا یه کلا ی بکهینه وه ، تو بۆ خۆت وه ک ئیمهیت ، که واته ئیمه له کۆل تۆشی ده کهینه وه ، له وه لأمدا ئه بو تالیب به نه رمیی وه لأمی دانه وه و ، به شیوه یه کی جوان دهستی پیوه نان و ئه وانیش بلاوه یان کرد ، پێغه مبه ریش ﷺ له کاره که ی خۆی به رده وام بوو ، ئایینی خوای پوون ده کرده وه و ، بانگه شه ی بۆ ده کرد^۱.

ئه نجوومه نی راویژکاریی پێگه گرتن له حاجیان

بۆ گۆی نه گرتن له بانگه واز

له وچه ند پۆژهدا مه سه له یه کی تر قوردهیشی سه رقال کردبوو ، ئه ویش ئاشکرا کردنی بانگه واز بوو ، که پێش وه رزی هه ج چهند مانگیکی به سه ر تیپه ری بوو ، قوردهیش ده یزانی شانده کانی عه رب له هه موولایه که وه دین بۆ لایان ، پینان وابوو که ده بیئت شتی که به و شانده عه ره بانه بلین له باره ی موحه ممه ده وه ﷺ هه تا کو بانگه وازه که ی هه یج کاریگه ریه کی له سه ر ده روونیان نه بیئت ، له گه ل وه لیدی کوپی موغه یه که و تنه قسه و باس له سه ر ئه و مه سه له یه ، وه لید پیی وتن: با یه ک را تان هه بیئت له سه ری ، را جیا واز مه بن و هه ندیکتان یه کتری به درۆ بکه نه وه و . قسه ی یه کتری ره ت بکه نه وه ، وتیان : تو ئه و قسه یه بلی ، وتی: نه خیر ئیوه بیلین! من ده بیستم ، وتیان: ده لین: فالگه ره وه یه ،

^۱ / ابن هشام ۲۶۵/۱.

وتی: نه خیر سویند بیت به خوا فالگره وه نییه ، ئیمه فالگره وه مان دیوه
، نهو قسانه نه دهنگی فالچییه و نه سهروای نهوه ،

وتیان: که واته شیتته ،

وتی: شیتیش نییه ، ئیمه شیتیمان دیوه و دهیناسین ، نهو دلله پراوکی و
فی لیها تن و تیکچوونی شیتی نییه ،

وتیان: دهلین: شاعیره ،

وتی: شاعیریش نییه ، ئیمه هه موومان کیش و سهرواوو کورت و دریزو
شیوازه کانی شیعر ده زانین ، نهوه شیعر نییه ،

وتیان: دهلین جادووگره ،

وتی: وه لالهی جادووگریش نییه ، ئیمه جادووگره و جادوه کانیانمان
بینیوه ، نه مه گری و فووپیدانی نهوان نییه ،

وتیان: که واته چی بلین ؟

وتی: سویندم به خوا قسه کانی شیرینیه کیان تیدایه ، بنه په ته که ی په گی
دا کوتاوه ، لق و پویه که شی بهروبومداره ، ئیوه هه رچییه که وه قسانه بکه ن ده زانریت
که راست نییه ، نزیکترین قسه یه کیش له گوته کانی نه وه وه جادووگریه ، بلین:
گوته یه کی هیناوه جادوو ، جیاوازی ده خاته نیوان کوپو باوک و ، مروژ و براکه ی
و ، ژن و میرو ، مروژ و خیله که یه وه ، بهم قسه یه بلاوه یان لی کرد^۱ .

هه ندیک ریوایه تیش ده لیت: کاتیک وه لید هه موو قسه کانی نهوانی په ت
کرده وه ، وتیان: نهو رایه ی خوتمان پی بللی که گومانی تیدا نه بیت ، پی و تن:
له سه رم بوهستن تابیریکی لی بکه مه وه ، وه لید بیری ده کرده وه ، هات و نهو رایه ی
پی و تن که پیشتر باسکرا^۲ .

له باره ی وه لیده وه خوی گه وره شانزه ئایه تی له سوره تی (المدثر) له (۱۱) -
(۱۶) ، ناره خواره وه ، له سونگه ی ئایه ته کاندایه شیوازی بیرکرده وه ی وه لید دیاره ،
ده فهرمویت: ﴿ إِنَّهُ فَعَّرَ {۱۸} فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ {۱۹} ثُمَّ قَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ {۲۰} ثُمَّ
نَظَرَ {۲۱} ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ {۲۲} ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ {۲۳} فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَهٌ سِحْرٌ يُؤْتِرُ {۲۴} إِنَّ هَذَا
إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ {۲۵} 》 .

^۱ / هه مان سه رچاوه ۲۷۱/۱ .

^۲ / بروهانه (فی ظلال القرآن) ۲۹، ۱۸۸ .

واته: وهليد بیری کردهوه و ئەندازەگیری بۆ کرد ، خوا بیکوژیت چۆن بیری کردهوه و ئەندازەگیری کرد ، پاشان خوا بیکوژیت چۆن ئەندازەگیری کرد ، پاشان پووی گرژ کردو پەلە ی کرد ، پاشان پشتی هەڵکردو بەلووت بەرزیهوه وتی: ئەمە جگە لە جادویهکی زاکراو چیدی نییە ، ئەمە جگە لە قەسە ی مرۆڤ چیدی نییە. پاش ئەوهی که ئەنجوومەن لەسەرئەو بڕیارە یەکدەنگیان کرد دەستیان کرد بەجیبەجی کردنی ، لەسەر پێگە ی هاتووچۆی خەڵک دادەنیشان لەو وەرزه دا ، هەر کەسێک بەلایاندا دەگوزەرا وریایان دەرکەرەوه لە پیڤەمبەر ﷺ و باسی خراپی ئەویان بۆ دەرکرد^۱.

ئەوهی کاری هەرەگەورهی لەئەستۆ گرتبوو (أبو لهب) بوو ، پیڤەمبەری خوا ﷺ لەو وەرزه دا بەدوای خەڵکیدا دەچوووە ماله کانیاں و لە (عکاظ) و (مجنه) و (ذی المجاز) پێیان دەگەشت و بانگی دەرکردن بۆلای خوا، (أبولهب)یش بەدوایهوه بوو ، دەیوت : خەڵکینە بەگوێی مەکەن ئەو پیاو هەلگەراو هیهکی درۆزنه^۲. ئەمەش کاریکی کرد لەو وەرزه دا عەرەب باسی پیڤەمبەر ﷺ بیهنە دەرەوه و ، باس و خواسی لەهەموو شوێنەکانی ولاتی عەرەبدا بلأوبووه.

^۱ / ابن هشام ۲۷۱/۱.

^۲ / ئەم کردەوهیه ترمذی رێوایەتی کردووە لە طارقی کوپی عبدالله ی محاریبهوه/الإمام احمد ۴۹۲ ، ۳۴۱/۴ له مەسنەلەکیدا هاتووه.

چهند شیوازیك بو پرویه پرویونه وهی بانگه‌واز

کاتیک قورده‌یش سه‌یری کرد هیچ یه‌کیک لهو هویانه موحه‌مه‌د ﴿ لا نادهن له بانگه‌وازه‌که‌ی ، جاریکی تر که‌وتنه بیرکردنه‌وه ، بو سه‌رکو‌تکردنی نه‌وه بانگه‌وازه چهند شیوازیکیان هه‌لبێژارد ، که له‌م خالته‌دا خو‌ی ده‌بینیه‌وه :

۱. گالته پێکردن و سووکایه‌تی کردن و ، به درو‌ خستنه‌وه‌و پێ پێکه‌نین و ، به‌مه‌ش مه‌به‌ستیان سه‌رشو‌ر پێکردنی موس‌لما‌نه‌کان و ، لا‌وا‌زکردنی هی‌زه مه‌عنه‌ویه‌که‌یان بو‌و ، پێغه‌مبه‌ریان ﴿ به‌تۆمه‌تی بی‌ماناو ، جینیوی هه‌رزه‌یا‌نه تا‌وانبار ده‌کرد ، به‌شیت بانگیان ده‌کرد: ﴿ وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿ الحجر/ ۶ ، مۆرکی جادویی و درو‌یان ده‌دایه‌ پالی ﴿ وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿ ص/ ۴ ، به‌تیپروانی‌نی داخ له‌دلا‌نه‌وه‌ه‌لچونیکی خیراو شیتانه‌وه‌ مامه‌لیان له‌گه‌لدا ده‌کردو پرویان ده‌دایه ﴿ وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿ القلم/ ۵۱ ، نه‌گه‌ر دانیشتایه‌وه‌ هاوه‌له‌ هه‌ژاره‌کانی به‌ده‌و‌ریدا خ‌برو‌نایه‌ته‌وه‌ گالته‌یان پێده‌کردن و ده‌یانوت: ئانه‌مانه‌ هاو‌نشینه‌کانی موحه‌مه‌دن که‌خوا فه‌زلی دا‌ون به‌سه‌ر ئیمه‌دا ﴿ مَنْ أَلَّهَ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا ﴿ الأنعام/ ۵۳ ، خ‌وای گه‌وره‌ فه‌رمویه‌تی: ﴿ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴿ الأنعام/ ۵۳ ، واته: ئایا خ‌وای گه‌وره‌ زان‌تر نیه به‌وه‌ که‌سه‌انه‌ی سو‌پاس‌گوزارن؟ نه‌وانه‌ هه‌روه‌کو خ‌وای گه‌وره‌ بو‌مان با‌س ده‌کات ﴿ إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ، وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ، وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ، وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءَ لَضَالُونَ ، وَمَا أَرْسَلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴿ المطففين ۲۹-۳۳ .

۲. شیواندنی فه‌رمایشته‌کانی و و‌رو‌ژاندنی گو‌مان و ، بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی پ‌پ‌رو پا‌گه‌نده‌ی درو‌و ، هه‌والی نا‌راست له‌با‌ره‌ی نه‌وه‌ فه‌رمایشتانه‌وه‌و ، ده‌رباره‌ی زاتی که‌سی‌تی خو‌ی و ، زو‌رکردنی نه‌وه‌ هه‌ولانه‌ بو‌نه‌وه‌ی عه‌وامی خه‌لک بو‌اری نه‌مینی‌ت بیر له‌ بانگه‌وازه‌که‌ی بکاته‌وه ، له‌با‌ره‌ی قورئانه‌وه‌ ده‌یانوت: ﴿ وَقَالُوا أَطِيرُ الْأَرْلَيْنِ اكْتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿ الفرقان/ ۵ واته: ئه‌مه‌ نه‌ه‌فسانه‌ی گه‌لانی پ‌ن‌یشینه‌و نو‌سیویه‌تی‌ه‌وه‌ به‌یانی و ئی‌واره به‌سه‌ریدا ده‌خ‌و‌یت‌ری‌ته‌وه‌ ، یان ﴿ إِنَّ هَذَا إِلَّا فُلْكَ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ ﴿ الفرقان/ ۴ واته: ئه‌وه‌ قورئانه‌ جگه‌ له‌هه‌لبه‌ستراویک چی‌تر نیه‌و چهند که‌سی‌کی تر یارمه‌تیان دا‌وه ، هه‌روه‌ها ده‌یان وت: ﴿ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ ﴿ النحل/ ۱۰۳ واته: بێگو‌مان نه‌وه‌ قورئانه‌ مر‌و‌ف ، فی‌ری کردوه ، هه‌روه‌ها له‌با‌ره‌ی

پيغهمبرهوه ﷺ دهيانوت: ﴿مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ﴾^۱ الفرقان/۷ واته: ئهم پيغهمبره چيه تي، وهكو خه لكي ئاسايي دهخوات و به بازاردا ديٲ و دهچيٲ، له قورئانيشدا نمونه ي زور هيه بو ٲه تدانه وي هه واله كانيان پاش هيٲاني يان نه هيٲاني.

۳. دژايه تي كردني قورئان و ويٲا كردني به نه فسانه ي پيٲشينان و، سهرقال كردني خه لك پيٲانه وه، ده لٲين جاريكيان (نضري كٲري (حارث) به قٲره يشيه كاني وت: ئه ري خيٲي قٲره يش! شتيكتان به سهردا هاتووه وا هيشتا نه تانتوانيوه چاره دوzy بو ئه و پياوه بكن، موحه ممه د له ناوتاندا غولاميكي منال بوو ٲه زامه ند ترينتان بوو، ٲاستگٲو ترينتان بوو، له هه مووتان سپارده ناستر بوو، تا ئه وكاته ي تالي سپيتان له ٲريشيدا بيٲو ئه وي بو ي هيٲان كه هيٲاويه تي، وتتان: جادوگه ره، سويند به خوا جادوگه رنيه، ئيمه جادوگه ران و فوكردن و گريكانمان ديوه، وتتان: فالگه روه يه سويندم به خوا فالگه روه ش نيه، ئيمه فالگرو ورته ورت و سهرواكانيانمان ديوه، وتتان: شاعيره، نه خير سويندم به خوا شاعيره ش نيه، ئيمه شيعرو جوړه كاني و كيٲش و سهرواكانيمان ديوه، وتتان شيٲه، سويندم به خوا شيٲيش نيه، ئه و پياوه ته نگه نه فه س بوون و خوت خوته و، تيكه ل و پيكه لي شيٲي نيه، ئه ري خيٲي قٲره يش سه يريكي كاروباري خوٲان بكن، سويندم به خوا كاريكي گه ورتان به سهردا هاتوه.

پاشان (نضري) چوو بو (حيره)، له وي فيري حيكايه تي مه ليكه كاني فارس و، به سهراته كاني ٲوسته م و ئه سپه نديار بوو، هه ركاتيڪ پيغهمبر ﷺ له شويٲنيكدا دانيشتايه بو يادخسته نه وي خوا و ئاگادار كردنه وه له هه ٲره شه و توله ي خوايي، (نضري) له ٲشتيه وه ده و هستاو ده يوت: وه للاهي موحه ممه دو قسه كاني له من باشتر نيه، پاشان ده ستي ده كرد به باسي مه ليكه كاني فارس و ٲوسته م و ئه سپه نديارو پاشان ده يوت: ئيدي موحه ممه د به چ شتيڪ قسه كاني له قسه كاني من باشتر؟!.

گيٲرانه وه كه ي (ابن عباس) ده لٲيت: (نضري) چهند كه نيزه كيكي كٲري بوو، له هه ركه سيكي بيبيستايه حه زي به لاي پيغهمبره دا هيه ﷺ يه كيڪ له و كه نيزه كانه ي بو ده نارد خواردني ده دا يه و شهرب نوشي پيٲه كردو گوړاني بو ده وت هه تا واي لي

^۱ / ابن هشام/ ۱/ ۲۵۸، ۲۹۹، ۳۰۰، تفهيم القرآن ۸/ ۹، هه روه ها، مختصر سيره الرسول ﷺ نوسيني (شيخ عه بدوللاي نه جدي) ل ۱۱۷، ۱۱۸.

دهکرد چهزی له ئیسلام نهدهما ، لهبارهی ئهوهوه ئهم ئایهته هاته خوارهوه ﴿ وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ﴾ لقمان/۶^۱ ، واته: ههندیك كهس مهجليسی گالتهو گهپ بهپاره ساز دهكات بۆ ئهوهی سهر لهخهلكی تيك بدات.

۴- مهولیاندا سهوداگهریهك بکهن تیايدا ئیسلام و جاهیلیهت لهنیوهی ڕینگادا یهك بگرن ، بهوهی موشریكان واز لهههندیك لهو حالهتانهی ئیستایان بهینن و ، پیغهمبهرش ﷺ واز لهههندیك داخوازیی خوی بهینیت ﴿وَذُوا لَوْ تُذْهَبُنَّ﴾ القلم/۹ واته: چهزیان دهکرد تۆ كهمیک نهرم بیست تائهوانیش شل بوونایه ، گیرانهوهیهكیش هیه (ابن جریر) و (طبرانی) گیراویانهتهوه دهلیت: موشریكان داویان خسته بهردهم پیغهمبهر ﷺ كه ئهو سالیك خواکانی ئهوان بپهرستیت و ، موشریكانیش سالیك خواکهی ئهم بپهرستن گیرانهوهیهکی (عبد بن حمید)یش هیه دهلیت: موشریكان وتیان ئهگهر تۆ بهخواکانی ئیمه رازیی بیت ئیمهش خواکهی تۆ دهپهرستین^۲.

ههروهها (ابن إسحاق) بهسهندیکی خوی دهلیت: لهكاتیکدا كه پیغهمبهر ﷺ به دهوری کابهدا تهوافی دهکرد ، ئهم موشریكانه ڕینگهیان گرت - (اسودی کوپی (اسدی کوپی (عبدالعزی) و (ولیدی کوپی (سفیره) و (أمیه)ی کوپی (خلف) و (عاص)ی کوپی (وائل)ی سههمی . ئهمانه شهوکهت دارهکانی خیلنی خویمان بوون . وتیان: موحهممهد وهره با ئهوه بپهرستین كه تۆ دهپهرستی ، تۆش ئهوهی ئیمه بپهرسته ، بهو شیوهیه ههردوولامان لهو مهسهلهیهدا هاوبهش دهبین ، ئهگهر ئهوهی تۆ دهپهرستیت خیری تیدا بیست پشکیکمان بهردهکهویت ، ئهگهر ئهوهی ئیمهش خیری تیدا بیست تۆ پشکیکت بهردهکهویت ، خوای گهوره لهبارهیانهوه ئهم سورهتهی دابهزاند ﴿ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ، لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴾ الکافرون^۳ ، خوای گهوره بهم جیا بوونهوه یهکلاکهروهیه کۆتایی بهو دانوستانه پیکهیناویهی موشریكان هینا ، لهوانهشه جیاوازیهکه لهوهدابیت كه موشریكان دواي ئهو ههولنه ههولنی تریشیان دابیست.

^۱ / تفهیم القرآن ۹/۴ .

^۲ / تفهیم القرآن ۶/۵۰۱، ۲۰۵ .

^۳ / ابن هشام ۳۶۲/۱ .

ئەشكە نجه دان

موشرىكان له سهره تاي سالى چواره مى پيغه مبهريتيه وه ورده ورده زياتر كاريان كرد له سهر ئه و شيو ازانه ي پيشتتر باس مان كرد بۆ وه ستان دنى بانگه واز ، هه تا تيه پر بوني چه ند هه فته و مانگيك له سه رى به رده وام بون ، هيشتا سه ريان نه كرد بويه چه و ساند نه وه و ئەشكە نجه دان ، به لام كاتيک بينيان ئه و شيو ازانه ريگه له بانگه وازى ئيسلامى ناگريت ، جاريكى تر كو بوونه وه ، ليژنه يه كى (١٥) كه سيان دروست كرد له گه و ره كانى قورده يش ، سه رو كه كه يان (ابو له ب) مامى پيغه مبه ر بوو ﷺ ، پاش راويژو بير كرد نه وه و ئه و ليژنه يه بريارىكى يه كلا كه ره وه ي دژ به پيغه مبه رى خوا ﷺ و ها وه له كانى دا ، ئه و ليژنه يه بريارىدا كه م و كوورى نه كات له دژايه تى كردنى ئيسلام و ئازاردانى پيغه مبه ركه ي و ئەشكە نجه دانى شوينكه وتوانيداو به چه ند ين شيوه و جوړ ئازارو ئەشكە نجه يان بدات ^١.

بريار ياندا و سوور بون له سه ر جي به جى كردنى ، سه باره ت به موسلمان ه كان . به تاي به تى لا وازه كانيان . ئەشكە نجه دانيان ئاسان بوو ، سه باره ت به پيغه مبه ريش ﷺ كه سي تي به كى سه ره به رزو سه نگين و كه م وي نه بوو ، له به رچاوى دؤست و دوژمانانيدا گه و ره بوو ، به چاوى ريژه وه سه ير ده كرا ، مه گه ر مرو فته سووك و ده روون نزمه كان وه گه ر نا كه س زاتى نه ده كردو نه يده توائى كاري ناشيرين و سو كايه تى به رام به ر بكات ، له گه ل ئه وانه شدا له په ناي ئه بو تال ييدا بوو ، (ابو طالب) يش يه كي ك بوو له پيا وه ما قول ه كانى مه ككه ، وه جا خزا ده بوو ، له نيو ان خه لكيدا پيش سپى و قسه بيسرا و بوو ، كه س نه يده توائى قسه ي بشكيني ت يان ده ست بۆ سايه ي دريژ بكات ، ئه م په وشه قورده يشى به دگومان و هه راسان كرد بوو ، به لام ئه و ئارام گرتنه هه تا كه ي له به رده م بانگه وازي كدا كه چاوى له دووى سه رو كايه تى نايينى و ، سه ر مه شقه يه تى دونيا شيانه .

ده ستيان كرد به ده ست دريژ كردنه سه ر پيغه مبه ر ﷺ و ، له سه رو هه مو ويانه وه ئه بو له هه ب ، ئه م پيا وه هه ر له پوژى يه كه مه وه و پيش ئه وه ي قورده يش ئه و نياز ه بكات ئه م هه لو يسته ي هه بوو ، پيشتريش باس مان كرد كه پيغه مبه ر ﷺ له ديوه خانى به نى هاشم و ، سه ركيوى سه فا دا چى كرد ، له هه نديك گيړانه وه دا هاتو وه - كاتيک پيغه مبه ر ﷺ له سه ر سه فا بوو - (ئه بو له هه ب) به رديكى هه لگرت بۆ ئه وه ي بيدا به پيغه مبه ردا ﷺ ^٢.

^١ / رحمة للعالمين ٦٠٠٩/١ .

^٢ / تفهيم القرآن ٩/٤ .

(أبو لهب) هەردوو کچەکی پیغمبەری خوا ﷺ، (رقیە) و (ام کلثوم) خواستبوو بۆ هەردوو کۆرەکی خۆی، (عتبە) و (عتیبە) لەپیش پیغمبەریتیدا، لە دواى ھاى پيغمبەریتى بەتوندوتیژیەوه هەردوکیانی بە (عتبە) و (عتیبە) تەلّاقدا^۱.

کاتیک عەبدوللا - کۆری دووهمی پیغمبەر ﷺ وەفاتی کرد - ئەبۆلەهەب قریوەی لێدەهات و رایدەکرد بۆلای ھاوێلانی و دەیوت ئەوه موخەممەدە، تەمەنی دواپراو بوو نەوهی نیە^۲.

پیشتریش وتمان کە (أبو لهب) لە وەرزی حەج و نیو بازارەکاندا هەمیشە بە دواى پیغمبەرەوه بوو ﷺ، بۆ بە درۆخستنهوهی، (طارق) ی کۆری (عبدالله) (محاربى) دەگێڕتەوه: کارەکانی (أبو لهب) لە بەدرۆخستنهوهدا نەوهستابوو بەلکو بەرد بارانیشی دەکردو قاچی پیروزی بریندار دەکرد^۳.

(أم جميل) ی ژنی (أبو لهب) کە ناوی (اروی) ی کچی (حرب) ی کۆری (أمیه) یەو خوشکی (أبو سفیان) ه. لە دژایەتی کردنی پیغمبەردا ﷺ هیچی لە میژدەکی کەمتر نەبوو، دڕک و دالی دەهیناو شەوانە لەسەرە پێگا و بەردەرکی مالهەکی پیغمبەردا ﷺ دای دەنا، ژنیکی زمان سەلیتەو دەم پیس بوو، بوختان و درۆی زۆری بە دەم پیغمبەری خواوە ﷺ دەکردو ئاگری شەری هەلەدگیرساندو، جەنگی کوێرانەى دژ بە پیغمبەر ﷺ دەروژاند، بۆیە قورئانی پیروژ بە (حمالة الحطب) ناوی بردووه.

کاتیک (أم جميل) بیستی کە لەبارەیهوه قورئان ھاوتۆتە خوارەوه ھاى بۆلای پیغمبەر ﷺ لەناو مزگەوتەکەى کابەدا دانیشتبوو، ئەبۆبەکرى صدیقیشی لەگەڵدا بوو، پڕ بە دەستی بەردی پى بوو، ھاى سەرسەریان و وەستا چاوی دەگێرا بۆ پیغمبەر ﷺ، جگە لە ئەبۆبەکر کەسى تری نەدەبینی، وتی: ئەبۆبەکر: کوا ھاوێلەکەت؟

بیستومه گوايه قسه‌ی پى و تووم، سویندبیت ئەگەر بیدۆزمهوه ئەم بەردانە دەکیشم بە دەم و چاویدا، سویندبیت شاعیریشم، ئەنجا ئەم شیعەرە وت:

مُذَمَّمًا عَصِيًّا وَأَمْرُهُ أَبَيًّا وَدِينُهُ قَلْبِيًّا

^۱ / تفهيم القرآن ۲۰۰، ۵۰۱/۶.

^۲ / ابن هشام ۳۶۲/۱.

^۳ / رحمة للعالمين ۶۰، ۵۹/۱.

پاشان پوشت ، ئه بوبه كر فهرمووی : پیغه مبهری خوا نایا ده زانیت که نه بیینیت ؟ فهرمووی : نه بیینیم ، خوای گه وره له ئاستی مندا کویری کرد^۱ . ههروه ها (ئه بوبه کری به زرار) ئه م به سه رها ته ده گپړیته وه ، تیایدا هاتووه کاتیك به سه ر ئه بوبه کره وه وه ستا وتی : ئه ری ئه بوبه کر ها وه له که ت هه جووی کردوین ، ئه بوبه کر فهرمووی : نا سویند بیت به په ره ردگاری ئه م خانووه ، نه شیعر ده بیژیت و نه له ده می دیته دهره وه ، (ام جمیل) وتی : تو کا بریه کی باوهر پیکراویت .

(ابو لهب) هه موو ئه وکاره خراپانه ی ده کرد له کاتیكدا مام و دراوسی پیغه مبه ربوو ﷺ ، ماله که ی لکابوو به ماله که ی پیغه مبه ره وه ﷺ ، وه کو هه موو دراوسی کانی تری ئازاریان ددها کاتیك له ماله وه بوايه .

(ابن إسحاق) ده لیت : ئه وانه ی له ماله که یدا ئازاری پیغه مبه ربوی خویان ددها ﷺ بریتی بوون له (ابوله ب) و (الحکم) ی کوپی (ابی العاص) ی کوپی (امیه) و ، (عقبه) ی کوپی (ابی معیط) و ، (عدی) کوپی (حمراء الثقفی) و (ابن الأصداء الهذلی) - ئه مانه دراوسی بوون . که سیان ئی موسوئمان نه بوو جگه له (الحکم) ی کوپی (ابی العاص)^۲ ، یه کیکیان پیسی ئاژهلئ له کاتی نوێژکردندا ده کرد به سه ریدا ، یه کیکی تریان هه مووی ده خسته ماله که یه وه ، هه تا وای ئی هات ژوریککی ته رخان کردبوو بو نوێژکردن بوئوه ی لیئانه وه دیارنه بیت ، پیغه مبه ربوی خوا ﷺ هه ر کاتیك ئه و پیسییه یان له بهر ماله که یدا فریادیه ، به سه ره داریک دووری ده خسته وه و له بهر دهرگا که یدا ده وه ستاو ، پاشان ده یفه رموو : ئه ری خیلئ (عبد مناف) ! ئه مه چوون دراوسییه تیه که ؟ پاشان پیسیه که ی له سه ر پښگه که لاده برد^۳ .

(عقبه) ی کوپی (ابی معیط) شتیکی زیاد کردبوو له سه ر سه ختی و نا پوختیدا ، (بوخاری) ده گپړیته وه له (ابن مسعود) وه ﷺ ده لیت : که پیغه مبه ربوو ﷺ له ناو (بیت) دا نوێژی ده کرد (ابوجهل) و هاوړیکانی دانیشتبوون ، هه ندیکیان به وانی تریان ده وت : کی ده توانیت پاشه رووی ئاژهل بهییت و له کاتی سوژدها بیخاته سه رپشتی موحه ممه د ، سه رسه خترین که سی خیله که (عقبه) ی کوپی (ابی معیط)^۴ هه ستاو سه ریککی کرد ، هه تا پیغه مبه ربوی خوا ﷺ سوژده ی برد پاشماوه

^۱ / سهیری (سیره ابن هشام) ۲۳۶/۱ .

^۲ / ئه و پیاوه باوکی خلیفه ی نومه وی (مهروان) ی کوپی (حه کم) .

^۳ / ابن هشام ۴۱۶/۱

^۴ / له (صحيح البخاري) دا ئه مه به راشکاوی هاتووه ۵۴۲/۱ .

سهروپینه‌که‌ی له‌نیوان هه‌ردووشان و پشتی پیروزی‌دا دانا ، منیش سه‌یرم نه‌کرد ، بریا ده‌سه‌لآتم هه‌بوايه ، ده‌لئیت : (أبو جهل) و تاقمه‌که‌ی ده‌ستیان ده‌کرده پیکه‌نین و به‌دهم گه‌مه‌و گالته‌وه به‌لای یه‌کتريدا لارئه‌بونه‌وه ، هیشتا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له سوژده‌دا بوو ، سه‌ری به‌رز نه‌کردبووه هه‌تا (فاطمة) هات و پیسیه‌که‌ی له‌سه‌ر پشتی لابرد ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ سه‌ری به‌رز کرده‌وه ، پاشان فه‌رمووی : (اللهم عليك بقریش) واته : خوايه خۆت چاره‌ی قورده‌یش به‌فرموو ، ئەمه‌ی سی‌جار وته‌وه ، ئەوان ئەم نزایه‌یان به‌لاوه سه‌خت بوو ، (إبن مسعود) ده‌فه‌رموویت : قورده‌یش به‌روای وابوو که دۆعا له‌مه‌که‌دا گیراده‌بیئت ، پاشان پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌نزاکه‌دا ناوی بردن فه‌رمووی خوايه خۆت چاره‌ی ئەمانه بکه (أبو جهل) و (عتبه) کوپی (ربيعه) و (شيبه) کوپی (ربيعه) و (وليد) کوپی (عتبه) و (أمیه) کوپی (خلف) و (عقبه) کوپی (أبی معیط) ناوی حه‌وته‌میشی بردبوو به‌لام راوی له‌به‌ری نه‌کردوو ده‌لئیت : سویندم به‌و که‌سه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته هه‌موو ئەوانه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ناوی بردبوون به‌کوژراوی له (قلیب) ی به‌دردا هه‌موویانم بینی ^۱.

(نومه‌یه‌ی) کوپی (خه‌له‌ف) هه‌رکاتیک پیغه‌مبه‌ری خوای ببینیایه ﷺ لاقرتیی پیده‌کردو خراپه‌ی ده‌وت ، له‌باره‌یه‌وه ئایه‌ت هاته‌ خواره‌وه : ﴿وَلِ لَّكُلِّ هَمَزَةٍ لُّمَّةٌ﴾ (إبن هشام) ده‌لئیت : (الهمزه) ئەو که‌سه‌یه که به‌ئاشکرا جنیو بدات و ، چاوشوپی پی بکات و لاقرتیی پی بکات. (اللمزه) ش ئەو که‌سه‌یه به‌نه‌یینی که‌سانی ترعه‌ییدار ده‌کات و ئازاریان ده‌دات ^۲.

خۆ (أبی) کوپی (خلف) ی براشی له‌گه‌ل (عقبه) ی کوپی (أبی معیط) دا یه‌ک ریز بوون ، جاریکیان (عقبه) لای پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ دانیشت و گوینی بۆ گرت ، که ئەو هه‌واله‌ گه‌شته‌وه به (أبی) سه‌رزه‌نشتی کردو په‌خنه‌ی لی‌گرت و داوا ی لی‌کرد که تف بکات له پیغه‌مبه‌ر ﷺ . ئەویش تفی تیکرد . هه‌ر خودی (أبی) جاریکیان پارچه ئی‌سقانیکی وردوخاش کردو پاشان به‌ره‌و بووی پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌هه‌وادا فووی لی‌کرد ^۳.

(أخنس) ی کوپی (شریق) ی (ثقفی) له‌و که‌سانه بوو ئازاری پیغه‌مبه‌ریان ده‌دا ﷺ ، قورئانی پیروژ به‌نۆ خال ئەم پیاوه‌ی وه‌سف کرد ، که به‌لگه‌ن له‌سه‌ر ئەو

^۱ / صحيح البخاري ، كتاب الوضوء ، باب إذا ألقى على المصلى قدر أو جيفة ۳۷/۱.

^۲ / ابن هشام ۳۵۶/۱ ۳۵۷.

^۳ / هه‌مان سه‌رچاره ۳۶۲، ۳۶۱/۱.

حاله تهی هه ی بووه ، له م نایه ته دایه : ﴿ وَلَا تُطِغْ كُلَّ خَلَافٍ مَّهِينٍ ﴾ {۱۰} هَمَّازِ مَثَاءِ بَنِمِ {۱۱} مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَنِیمِ {۱۲} عَتْلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِیمِ {۱۳} ﴿ الْقَلَمُ .

هه ندی جار نه بوجه هلیش ده هاته خزمهت پیغه مبهري ﷺ گوئی له قورنان ده گرت ، پاشان هه لده ستا باوه ری نه ده هیناو ملکه چیش نه ده بوو ، پیاویکی بی نه ده ب و بی باک بوو ، به قسه نازاری پیغه مبهري ده دا ﷺ ریگه ی ده گرت له ری بازی خوایی ، پاشان ده چوو فیزی ده کرد به وکاره یه وه ، شانازی ده کرد به وکرده شه پره نگیزه یه وه ، هه وه کو شتیکی باشی کرد بیته ، نه م نایه ته له باره ی نه وه وه هاته خواره وه : ﴿ فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى ﴾ هتد^۱.

هه له یه که م پوژ وه که پیغه مبهري بینی ﷺ له حه ره مدا نوژی ده کرد ریگه ی ئی ده گرت ، جار یکیان به لای پیغه مبهري تیپه ری نوژی ده کرد له و شوینه دا (ابو جهل) وتی : نه ی موحه ممه د (من نه موت نه مکاره نه کهیت ، هه ره شه ی لی کرد پیغه مبهري خواش ﷺ له گه لی توند بوو پیایدا هه لشاخا ، وتی : نه ی موحه ممه د به چی هه ره شه م ئی ده کهیت ؟ سویندیته من له مابهینی نه م دوو شیوه دا زوړترین پیاوم به دواوه یه ، نایه ت هاته خواره وه ﴿ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴾^۲ ، له گپرا نه وه یه کی تریشدا پیغه مبهري ﷺ به روکی (نه بو جهل) ی گرت و رایوه شان دو فره مووی : ﴿ أَوَّلَىٰ لَكَ فَأَوَّلَىٰ ﴾ {۲۴} ثُمَّ أَوَّلَىٰ لَكَ فَأَوَّلَىٰ {۲۵} دوژمنی خوا وتی : هه ره شه م ئی ده کهیت موحه ممه د؟ سویندیته نه تو نه خوا که ت ناتوان هیچ شتی که بکه ن ، منیش پایه دارترین که سی نیوان نه م دوو کیوه م^۳.

(ابو جهل) به م پیا هه لشاخانه وه نه بیته هو شی به بهر دا هاتیبیته وه ، به لکو له دوایدا زیاتر سه رسه خت بوو ، (مسلم) له نه بو هوره یه وه ﷺ ده گپریته وه فره مویه تی : نه بوجه هل وتی : موحه ممه د له نیوان ئیوه دا نیوچه وانی ده خاته سه ر زه وی ؟ وترا : به لی ، وتی : سویندم به لات و عوزات ، نه گه ر بینیم پی ده خه مه سه ر گه ردنی ، له پریکدا (ابو جهل) هاته وه ، ده سته به ده موچاویه وه گرتبوو ، تاقمه که ی وتیان : نه وه چیه (ابو الحکم)؟ وتی : له نیوان من و نه ودا چالیکی پر له ناگر پهیدا بوو پریشکی نه دا ، پیغه مبهري خوا ﷺ فره مووی : نه گه ر لیم نزیک ببوایه ته وه فره شته پرزول پرزولیان ده کرد^۴.

^۱ / فی ظلال القرآن ۲۱۲/۲۹

^۲ / هه مان سه رچاوه ۲۰۸/۳۰

^۳ / هه مان سه رچاوه ۳۱۲/۲۹

^۴ . (مسلم) له (صحیح) ده کیدا گنپرا به ته وه .

ئەم دەستدریژىانە تايبەت بوون بە پيغەمبەرەوھ ﷺ لە گەل کەم و ینەيەتی کەسیتی یە پر لە ریزو سامیە کە ی لە ناخی خەلکانی گشتی و تايبەتیدا لە گەل ئەو بەرگریە ی (ابو طالب) لێی دەکرد کە گەورەترین پیاوی ریزداری مەککە بوو، بەلام پەوشە کە بۆ موسولمانان . بە تايبەتی لاوازەکانیان لێپچانەو بەرامبەریان سەخت ترو تالتر بوو، لە هەمان کاتدا هەرخیلێک تاکە موسولمانبوەکانی خۆی بە چەندین جۆر ئەشکەنجە دەدا ، ئەو کەسەش خیلێ نەبوايە ئەوباش و ناغاکان بە چەندین شیوہ ئەشکەنجەیان دەدان، ئەوەندە ترسناک بوو دلی ئارامگريش حەوسەلە ی بیستنی نیە .

ئەبو جەهل هەركاتیك بییستایە یەكێك موسولمان بووہ ئەگەر خاوەن پلەو پایەو بەرگری بوايە سەرزەنشتی دەکردو پەرخە ی لیدەگرت و هەپەشە ی خەسارو مەندی مال و سامان و پلەوپایە ی ئی دەکردو، ئەگەر لاوازیش بوايە لێی دەداو هەلێ دەخەلە تاند^۱.

مامی (عثمان) ی کور ی (عفان) ﷺ دەپيچا لە حەسیریکی دروستکراو لە گەلای دار خورما پاشان لە ژیریەو قانگی دەدا^۲.

کاتیکی (ام مصعب) ی کور ی (عمیر) بیستی کورە کە ی موسولمان بووہ ، بی نان و ناوی کردو لە مالەوہ دەری کرد ، لە کاتی کدا کە خوشترین گوزەرانی هەبوو ، پیستی لەشی وەك کارژی مار هەلێ دابوو^۳.

(بیلال) یش کە کویلە ی بەردەست (امیە) ی کور ی (خلف الجمحی) بوو ، ئومەییە پەتیکی دەخستە ملیو ، دەیدایە دەست منالان و ، بە دەوری شاخەکانی مەککە دا دەیانگيړا ، بە شیوہ یەك ئاسەواری پەتە کە لە سەر ملی دیاربوو ، ئومەییە هەموو جاریک دەیبەستەو بە دار لێی ئەداو، ناچاری دەکرد لە بەر گەرمای خۆردا دانیشیت، هەندیک جاریش بەزۆر برسیی دەکرد لەوانەش سەختتر لە گەرمای نیوہرۆدا کە خۆر گەرم دەبوو بیلالی دەهینایە دەرەوہ لە سارای مەککە دا پالی دەخست ، پاشان فەرمانی ئەدا بەردیکی گەورەیان دەخستە سەرسنگی، پاشان پیی دەوت: سویندم بیئ، ئەوہ حالت دەبیئ تادەمريت یان کافر دەبیئ بە نایینی موخەمەد ، لات و عوززا دەپەرستیت ، ئەویش دەیوت: (أحد ، أحد) ، هەتا

^۱ / ابن مشام ۳۲۰/۱ .

^۲ / رحمة للعالمین ۵۷/۱ .

^۳ / هەمان سەرچاوە ۵۸/۱ . هەروەها (تلقیح لہوم اهل الاثر) ل ۶۰ .

جاریکیان ئەبویه کر ﷺ بەلایدا تێپەری و بینیی ئەوانە چی دەکەن لە بەرامبەر ئەو غولامە ڕەش پێستە کڕیەوه، گوتراویشە کڕیویەتیەوه بە حەوت یان پێنج ئوقیە زیوو، پاشان ئازادی کردوو^۱.

عەمماری کوپی یاسریش ﷺ کۆیلە ی (بنی مخزوم) بوو، خۆی و باوکی و دایکی موسلمان بوون، موشریکان - لەسەر و هەموویانەوه (بوجهل - بەرهو) (ابطح) دەیانبردنە دەر و کاتیکی ئەمەکه سوور دەبوو، بەو گەرمایە ئازاریان دەدان، پیغەمبەری خوا ﷺ بەلایاندا تێپەری پێی فرموون: ئال و بەیتی یاسر ئارام بگرن! ژوانی ئێوه بەهەشتە، یاسر لەژێر ئەشکەنجەدا وەفاتی کرد، ئەبو جەهلیش یەك نێزە ی دا لەدامینی سومەییە - دایکی عەممار - و شەهیدی کردو، بوو یەكەم شەهیدی ئیسلام، سزاكە ی لەسەر عەممار توندکرد، جاریك بە گەرماو جاریكیش بەدانانی بەردیكی سور و دەبوو لەسەر سنگی و جاریكی تریش بە تەنگەنەفس كردن سزایان دەدا، دەیانوت: واژت لینا هیئین هەتا جینیونەدی بە موحمەد، یان لەبارە ی لات و عوززاوه قسە ی باش بكەیت، بەناچاری رازی بوو، پاشان بە دەم گریه و عوزر خاوییه وه هاتە خزمەت پیغەمبەر ﷺ، خۆی گەوره ئایەتی ناردە خوار وە ﴿مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مِنْ أَكْرَهٍ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾ (الحل/ ۱۰۶).

هەروەها (ابو فکیهه) کە ناوی (أفلح) بوو، کۆیلە ی (بنی عبدالدار) بوو، بە گوریس قاجیان دەبەستەوه و پاشان لەسەر دەم بەزەویدا پایان دەکێشا^۲.

(خاب) ی کوپی (ارت) یش کۆیلە ی (أم انمار) ی کچی (سباع) ی خوزاعی بوو، موشریکان چەندین جووری ئەشکەنجەیان دەدا، قژی سەریان دەگرت و رایان دەکێشا، ملیان بادەدا بەتوندی و چەند جاریك لەسەر سکلێ گەشکراو دایان دەنا، پاشان بەردیکیان لەسەر سنگی دانا، بۆ ئەوهی نەتوانی ت هەستی ئەوه^۳.

(زبیره) و (نهدیه) و کچه کەیان و (أم عبیس) کۆیلە بوون و موسلمان بوو، بوون، موشریکان بەهەمان ئەو شیوه یی باسمان کرد سزای ئەمانیشیان دەدا،

^۱ / رحمة للعالمین ۵۷/۱، تلخیص الفہوم ل ۶۱، ابن هشام ۳۱۷/۱.

^۲ / ابن هشام ۳۱۹، ۳۱۲، فقہ السیرة نوسینی محمد الغزالی ل ۸۲، (العوفی) هەندێ ئەوانە ی گێژاوەتەوه ئە (ابن عباس) وه، بروانە (مختصر السیرة للشیخ عبدالله) ل ۹۲.

^۳ / رحمة للعالمین ۵۷/۱، من إجاز التنزیل ل ۵۳.

^۴ / هەمان سەرچاوه ۵۷/۱، تلخیص فہوم اهل الاثر ل ۶۰.

که نیزه کیکی (بنی مؤمل) . که خیلینکن له (بهنی عهدی) موسلمان بووبوو ، (عومەر) ی کوپی (خهتاب) - که لهوکاته دا هیشتا موشریک بوو- دهکوته لیدانی ، ههتا بیتاقته ئه بوو، ئه نجا دهیوت : وازم ئی نه هیئا له بهرئه وه نه بیت که بیتاقته بووم^۱.

(ابوبکر) نهو که نیزه کانهشی کپی و پرزگاری کردن، ههروه کو چۆن (بلال) و (عامر) ی کوپی (فهیره) ی کپییه وه^۲.

ههندیکن له موشریکان چهند هاوه ئینکیان دهخسته ناو پیستی وشترو مانگاوه، دوا ی ئه وه فریانی دهبانه بهر گهرماکه وه ، زریبهندی ناسنینیان ده کرده بهری ههندیکی ترو له سه ر گاهه ردی زۆر گهرم دایان دهنان^۳.

لیستی ئه وانه ی له پیناوی خوادا ئه شکه نجه دهران زۆرن ، به هه رکه سینکیان بزانیایه که موسلمان بووه پرگه یان پیده گرت و نازاریان دهبان.

^۱ / رحمة للعالمین ۵۷/۱ ، ابن هشام ۳۱۹/۱.

^۲ / ابن هشام ۳۱۸/۱، ۳۰۹.

^۳ / رحمة للعالمین ۵۸/۱.

مالهكهي ئەر قەم

لەبەردەم ئەو ھەموو چەوساندنەو ھەدا پىغەمبەر ﷺ بەدانايا ئە نەيدەھىشت بەگوتارو کردار شوینکە وتوانى ئىعلانى خۇيان بکەن و ، بەنھىنى نەبوايە لەگەلئان کۆ نەدەبوو ھە ، چونکە ئەگەر بەناشکرا لەگەلئان کۆببوايە تەو ھە موشرىکان نەياندەھىشت پىرۆسەى خۇپاکرەنەو ھەو فیرکردنى کىتاب و دانایان لەگەلدا ئەنجام بدات ، کە لەوانەبوو ئەو ھە بىتە ھۆى پیکدادانى ھەردوولا ، ئەو ئاشکرا کردنە لەسالى چارەمى پىغەمبەریتیدا بەکردەى پىرۆى دا ، لەکاتیکدا کە ھاو ھەلەن لە (شىعاب) کۆببوانەو ھە ، بەنھىنى نوێژيان دەکرد ، ھەندیک لە بى باو ھەرانى قورەيش بەدیانکردن ، جنىويان پیدان و شەريان لەگەلدا کردن ، (سعدى کورى (ابى وقاص) دای لە یەکیکیان و خوینى لەسەرى ھینا ، ئەو یەکەم خوینىک بوو کە لەپیناوى ئىسلامدا پىژنرا^۱ .

گومانى تیدانیه کە ئەگەر پیکدادانە کە زۆر ببوايەو درێژەى پیدرايە دەبوو ھۆى تیکشکاندنى موسلمانەکان و تەفروتونا کردنیا ، بۆیە خۇلادان کارىکى ژیرانە بوو ، زۆرىنەى ھاو ھەلەن ئىسلامەتى و خواپەرستى و بانگەوازو کۆ بونەو ھەکانى خۇيان بەنھىنى دەکرد ، بەلام پىغەمبەرى خوا ﷺ لەناو موشرىکاندا بەناشکرا بانگەشەى و خواپەرستى خۆى دەکرد ، ھىچ شتىک بەرى پینەدەگرت ، بەلام بە نھىنى کۆببوانەو ھە لەگەل موسولمانەکاندا دەکرد ، ئەو ھەش بۆ بەرژەو ھەندى ئەوان و ئىسلاميش بوو ، خانو ھەکەى (ارقم) کورى (ابى الارقم) مەخزومى لەسەر گردى (سەفا) بوو ، لەبەرچاوى زالمەن و دیو ھەخانەکانیان دوور بوو ، پىغەمبەر ﷺ لە سالى پینجەمى پىغەمبەریتى ھەو کردبوو یە مەلەندیک بۆ بانگەوازەکەى و ، کۆببوانەو ھە لەگەل موسولمانەکاندا^۲ .

^۱ / ابن هشام ۲۶۳/۱ ، مختصر سيرة الرسول . لمحمد بن عبد الوهاب . ل ۶۰ .

^۲ / ھەمان سەرچاوەى دوايىن ل ۶۱ .

كۆچى يەكەم بەرەو حەبەشە

سەرەتاي چەوساندنەوكان لە ناوەندو كۆتايى سالى چوارەمى
 پىغەمبەرىتىدا بەكزى دەستى پىكرد ، پاشان پوژ لەدواى پوژو مانگ لەدواى مانگ
 زياتر بوو هەتا لەناوەراستى سالى پىنجهەدا توندو تىژتر بوو ، هەتا جىگەيان لە
 مەككەدا پى لەق بوو ، ناچارى كردن بىر لەكارىك بكەنەو كە لەو سزا سەختە
 بزرگاريان بكات ، ئا لەوساتە پىر لە نەهامەتية تاريكەدا سورەتى (الكهف) ھاتە
 خوارەو ، وەكو وەلامىك بۆ ھەموو ئەو پرسىيارانەى موشرىكان لە پىغەمبەريان
 كردبوو ﷺ ، سورەتەكە سى چىرۆكى تىدا بوو ، چەند ئامارەيەكى كارىگەرى
 تىدا بوو لەلايەنى خواوەندى گەورەو بۆ بەندە ئىماندارەكانى ، بەسەرھاتى
 ھاوەلانەى ئەشكەوتەكە پىنومايى دەكات بۆ كۆچكردن و وازھىنان لە شوينى كوفرو
 دەست درىژى لەئايىن و مەترسى لەسەر ئايىنەو بەپشت بەستن بە خواى گەورە
 ﴿وَإِذْ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهُ فَأَوْأُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ
 مِنْ أَمْرِكُمْ مَرْفَقًا﴾ الكهف / ١٦.

چىرۆكى (خضر) و (موسا) ﷺ ، ئەو دەگەيەنيت كە ھەموو جارىك
 بارودۆخ بەپيى پرووكارى دەرەو بەرئو ناچيت و بەھەمان شئو نايەتە دى ،
 لەوانەيە نەجامەكە بەتەواوى پىچەوانەى پروكارەكە بيت ، ئەمەش ئامارەيەكى
 نەينى تىدايە بۆ ئەو جەنگەى كە دژ بەموسلمانەكان دەكریت كە لەھاياتودا
 ئاكامەكەى ھەلدەگەریتەو ، ئەو زالمە موشرىكانەش . ئەگەر باوەر نەھينن .
 لەبەردەم ئەو مەزقە لاوازە تىكشكاوانەدا شكست دەھينن .

ھەرەوھا چىرۆكى (ذى القرنين) ئەو دەگەيەنيت خواى گەورە سەرزەمىن
 دەكاتە مىراتگري ئەو بەندانەى خوى دەيەويت ، رزگاربوونى راستەقىنەش لە
 پىناوى ئىماندايە نەك كوفر ، خواى گەورەيش ھەميشە - سات ناساتىك - يەكيك
 لەو بەندانەى خوى دەنيريت بۆ رزگاركردى ژىردەستەكان لە (ياجوج) و (ماجوج)
 ى ئەو رۆژگارە ، ئەوانەش كە شايسەتى مىراتگري سەرزەمىن بريتىن لە بەندە
 سالىھەكانى خوا ، پاشان سورەتى (الزمر) ھاتەخوارەو ئامارەيەكى تىدايە بۆ كۆچ
 كردن و ، ئەوھش پادەگەيەنيت كە سەرزەمىن بەر تەسك نىھ : ﴿الَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ

الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿الرزم/ ١٠﴾
 پیغمبهری خوا ﷺ دهیزانی (اصحمه) ی (نهجاشی) مهلیکی حه به شه مهلیکی
 دادپهروهه، له سایهیدا زوئم له کهس ناکریت ، بویه فهرمانی دا به موسولمانه کان
 به خویمان و نایینه که یانه وه هه لێن به رهو حه به شه.

له رهجه بی سالی پینجهمی پیغمبهرایه تیدا یه کهم پۆلی هاوه لانی نارد
 به رهو حه به شه ، که پیکهاتبوو له (١٢) پیاوو چوار ژن ، سه رۆکه که یان (عثمان) ی
 کوپی (عفان) بوو ، خاتوو (رقیه) ی کچی پیغمبهر ﷺ و هاوسهری له گه لدا بوو ،
 پیغمبهر ﷺ له باره یانه وه فهرمووی : (ئه وه یه کهم ماله له دوا ی ماله که ی ئیبراهیم و
 لوط ، (سه لامی خویان له سه ر) کوچی کرد بیت)^١.

ئه و پۆله به شیوه ی دزه کردنیکی شه وانه به پری که وتن هه تا قوردهش پێیان
 نه زانی . به رهو ده ریا پوشتن ، پرویان کرده که ناری (شعیبه) ، قه دهر دوو که شتی
 بازرگانی بو ژیر بارخستن به رهو حه به شه هه لی گرتن و قوردهش پینی نه زانین ،
 به دوا یاندا به پری که وتن ، به لام کاتیک قوردهش گه یشته که ناری ده ریا ،
 موسولمانه کان گه یشتبونه شوینی نارامیی و ، له ناو حه به شه دا به جوانترین شیوه
 میوانداریان کرابوو^٢.

له په مه زانی هه مان سالدا پیغمبهر ﷺ به رهو حه رهم دهرچوو ، له ویدا ژماره یه کی
 زۆری قوردهش وه ستا بوون ، ئاغاو قسه بیسراوه کانیا ن تیدا بوو ، له ناویاندا مایه وه
 ، دهستی کرد به خویندی سوره تی (النجم) ، ئه و بی باوه رانهش پێشتر هیچیان
 له باره ی که لامی خودا وه ندوه نه بیستبوو ، چونکه شیوازی به رده وامیان بریتی بوو
 له و قسه یه ی که به گوئی یه کدا چرپاندبوویان ، ده یانوت : ﴿ لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ
 وَالْقَوَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَقْلِبُونَ ﴾ فصل/ ٢٦ ، کاتیک که له نا کاودا ئه م سوره ته ی به سه ردا
 خویندنه وه ، بو یه که مجار وته یه کی خودایی قه شه نگ و سه رنج پاکیش به ر
 گوێیان که وت - که زمان و دهر برین دهسته وسان بوو له په ی بردن به جوانی و
 گوره ییه که ی - سه راسیمه ی بوون و هه ریه که یان که وتنه گوئی بو هه لخستنی و،

^١ / مختصر سيرة الرسول . نویسنی شیخ عبدالله ی نجاد ی ل ٩٢، ٩٣، هه رۆقه ها (زاد المعاد) ٢٤/١، رحمة
 للعالمین/ ٦١.

^٢ / رحمة للعالمین/ ٦١، زاد المعاد ٢٤/١.

جگه له وفاق وړمان هېچې دبیان به بیردا نه ده هات، هه تا له کو تایی سوره ته که دا کو مه لیک زه نگی خه تر ناکی دلته ژننی دا به گویاندا و پاشان فهرمووی : ﴿ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ﴾ النجم/ ۶۲، پاشان کرنووشی برد ، که س خو ی پینه گیر او هه موو سوژده یان برد ، له راستیدا نه وه کاریگه ریی جوانبیز ی هه ق بوو که سهرسه ختی و لوت به رزی مله وړان و گالته جارانی هی نا به چو کدا ، نه وه بوو خو یان پینه گیر او سوژده یان بو خوا وه ندی گه وړه برد^۱.

کاتیک ههستیان کرد به قورسیی که لامی خودا زمانیان لوی خوار و له دهستیان در چوو ، نه و کاره یان کرد که هه موو توانایان خه رج کرد بوو بو سهرینه وه و له ناو بردنی ، له هه موو لایه که وه لومه و سهر زه نشت پروی تیگردن، له و که سه موشریکانه وه که دیمه نه که یان نه دی بوو ، ئیدی موشریکان که وتنه هه لبه ستنی در و به دهم پیغه مبه ره وه ﴿﴾ که گوايه به وشه ی ریزلینان باسی بته کانی نه وانی کرد و وه ، له باره یانه وه فهرمووی هه تی: (تِلْكَ الْغَرَامَةُ الْعَلٰی ، وَاِنْ شَفَاعَتُهُمْ لَتُرْجٰی) ، ثم هه لبه ستر او پرو نه یان هی نا ، بو نه وه ی عوزر خوا می به ی نه وه له به رام بهر نه و سوژده یه دا که له گه ل پیغه مبه ردا ﴿﴾ برد بو یان ، نه مه ش له باره ی خیلکی در و زنه وه هېچ سهر نیه که فی ری تیچاندن و در و هه لبه ستن بوو بن^۲.

ثم هه واله گه یشه وه به کو چکر دوه کانی حبه شه ، به لام به شیوه یه کی جیا له شیوه راسته قینه که ی وایان پیگه یشته بوو که قوره یش موسولمان بووه ، بویه له شه والی هه مان سالد ا گه رانه وه بو مه که که ، ما وه ی یه ک سعات پیش گه یشته مه که که ، راستیی مه سه له که یان زانی ، هه ندیکیان جاری کی دی گه رانه وه بو حبه شه ، نه وانی دیکه ش یان به نه ینی ، یان له په نای پیایو کی قوره یشدا چو نه وه مه که که^۳ . پاشان به لا و چه وساندنه وه ی قوره یشیه کان له سهریان توند بوو ، خیله کان یان هه لیان کوتایه سهریان ، قوره یش میوانداری کردنی نه جاشیان به لا وه گران بوو ، پیغه مبه ر ﴿﴾ چاریکی تری نه بوو جگه له وه ی ئامازه بکات به کو چیک ی تر بو حبه شه ، ثم کوچه ی دوو هم زور له کوچی یه که م سه ختر بوو، چونکه

^۱ / (بخاری) به سهرماتی سوژده بردنه که به کورتی له (ابن مسعود) و (ابن عباس) و هر گیز او ته وه ، بروانه باب سجده النجم، باب سجود المسلمين والمشرکین/ ۱۴۶/۱، باب ما لقی النبی ﴿﴾ واصحابه فی المشرکین بمکه ۱/ ۵۴۳.
^۲ / تفهیم القرآن ۵/ ۱۸۸، لیکو تره وان له مه سه له ی به سهرماتی (غرائقه) دا ثم بوچو نه یان هه یه.
^۳ / هه مان سهرچا وه ۵/ ۱۸۸، زاد المعاد ۱/ ۲۴، ۲/ ۴۴، ابن هشام ۱/ ۳۶۴.

قورەيش بەناگا ھاتبوھو و بېرىرى پىگەگرتنى دابوو، بەلام موسولمانەكان خىراتر دەرچوون ، ئەم جارەش خۇاى گەورە سەفەرەكەى بۇ ئاسان كردن، پىش ئەوھى دەستى قورەيشيان پى بگات ، خۇيان گەياندە نەجاشى.

لەم جارەشدا لەپىياوان ھەشتاوى سى كەس كە (عمار) يان تىدابوو (ھەر چەندە گومانىشى تىدايە) لەگەل دوانزە يان نۆزدە ژندا كۆچيان كرد^۱ ، عەلامە (محمد سليمان المنصور فوري) جەخت لەسەر پاي يەكەم دەكاتەو^۲.

داويكى قورەيش بۇ كۆچكەرانى حەبەشە

موشرىكان لەسەر دلان زۆرگران بوو كە كۆچكەران پەناگەيەكان دەست كەويت بۇ خۇيان و ئايىنەكەيان ، بۆيە دوو پىياوى زېرى ژىريان ھەلېژارد كە برىتى بوون لە: عەمرى كۆرى عاص و عەبدوللاى كۆرى ئەبى رەببىعە - پىش ئەوھى موسولمان بىن - چەندىن دىارى جوانيان پىدا ناردن بۇ نەجاشى و بەتريكەكانى دەوروپەرى ، پاش ئەوھى ئەم دوو پىياوھ دىارىەكانيان دايە دەست بەتريكەكان ، رىككەوتن لەسەرئەوھى داوايەكەن لەنەجاشى كە ئەو موسولمانانە دورر بخاتەوھ ، ھەردوكيان ھاتنە لاي نەجاشى ، دىارىان پىشكەش بەويش كردو پاشان قسەيان لەگەلدا كردو وتيان:

(ئەى مەلىك ، چەند گەنجىكى سەرلېشىواو ھاتونەتە ولتەكەت ، ئەوانە لە ئايىنى گەلەكەيان جىابونەتەوھ ، نەھاتونەتە نىو ئايىنەكەى تۆ ، ئايىنىكى داھىنراوى خۇيان ھىناوھ ، نە ئىمە نە تۆ نايىزانىن ، ئىمە پىياوماقولانى خىلەكانى خۇيانمان بەدوادا ناردوون لەباوان و مام و خىلەكانى خۇيان، بۆنەوھ بىياندەيتەوھ دەستيان ، ئەوان باشتر دەيانناسن و چاكتر دەزانن لەسەر چى رەخنەيان لىدەگرن و سەرزەنشتيان دەكەن :

بەتريكەكان وتيان : ئەى مەلىك ئەم دوانە راست ئەكەن!

بىياندەرەوھ دەستيان ، با بىيانگىرەنەوھ بۇ لاي خىل و ولتى خۇيان ، بەلام نەجاشى پىي واپوو كەدەبىت كىشەكە تاووتوى بگىرىت و گوى لە ھەموولايەك بگىرىت، ناردى بەشوین موسولمانەكاندا، بانگىشتى كردن ، ھەموويان

^۱ / بېروانە (زاد المعاد) ۲۴/۱، رحمہ للعالمین ۶۱/۱.

^۲ / بېروانە دوا سەرچاوھ .

هاتن ، هه موویان له سسر راستی گوتن ریکه وتبون ناکامه کی هرچیه ک بیت ، نه جاشی پیی وتن: ئەم ئایینه چیه که ئیوه خۆتان له گه له که تان پی جیا کردۆته وه بهو پییه نه هاتوونه ته ئیو ئایینه که ی من و ئایینی هیچ میلیه تیک ؟ جه عه فری کوری نه بو تالیب که - قسه که ری موسولمانه کان بوو - وتی :

ئە ی مه ليك ، ئیمه خه لکیکی نه قام بووین ، مردوو مان ده خواردو بتمان ده پهرست ، کرده و ی خراپمان نه کرد ، په یوهندی خزمایه تیمان ده چرانوو ، له گه ل دراوسیدا خراپ بووین ، به هیزه کانمان لاوازه کانمانی ده خوارد ، له سسر نه و حال ته بووین ، هه تا خوی گه و ره له خۆمان پیغه مبه ریکی بو ناردین ، باوان و راستگویی سپارده ناسیتی و داوین پاکیه که ی ده ناسین ، بانگی کردین بو په رستنی خودا و یه کتا په رستی و ، وازه یان له و دارو به رده نه ی خۆمان و باوو باپیرانمان ده مان په رست و فرمانی پیداین راستگویی ، سپارده پارێزین و ، په یوهندی خزمایه تی به جی به یزین و ، چاک بین له گه ل دراوسیدا ، ده ست هه لگرین له حورمه ت شکینی و خوین پرشت و ، وازه یزین له فاحیشه و ، قسه ی ناپاست و ، خواردنی مالی بی باوک و ، تۆمه تبار کردنی ئافره تانی داوین پاک و ، فرمانی پیداین ته نه ا خودا به رستین و ، هاو به شی بو پهیدا نه که ی و نوێژ بکه ی و زه کات به ی و پوژو بگرین . له سسر نه و ئایینه خواییه که بو ی هیانین شوینی که وتین و ، هاو به شمان بو خوا دانه ناو هه رچیه که مان له سسر هه رامکرا هه راممان کردو ، هه رچیه کیشمان بو هه لاکرا هه لآلمان کرد ، که چی خیل که مان به گزماندا هاتن ، خیل که مان تووشی به لایان کردین ، بوئه وه ی به مانگی رنه وه بو سسر به ته رستی و هه لآل کردنه وه ی نه و شته پیسانه ی هه راممان کرد بوو ، کاتی که زوریان بو هیانین ته نگه تاویان کردین و زولمیان به رامبه ر کردین و نه یان هیشته ئایینداریی خۆمان بکه ی ، ئیدی ده رچوین به ره و لا ته که ت ، تۆمان به سسر خه لکی تر دا په سه ند کردو ، هه زمان له نزیک ی تۆ کردو ، ئاواتمان خواست که لای تۆ سه تهمان لی نه کریت . نه جاشی پیی وت : ئایا شتی که ت له به ره له وه ی خودا بو پیغه مبه ره که تانی ناردوو ؟ جه عه فر فرمووی : به لی !

نه جاشی پیی وت : بۆم بخوینه .

سه ره تای (سووره تی مه ربه م) ی بو خوینده وه ، سویند بیته نه جاشی نه و نه ده گریا هه تا ریشی ته ربوو ، که شیشه کانیش نه و نه ده گریان هه تا سه حیفه کانی به ربه میان ته ربوو ، پاشان نه جاشی پیی وتن : سویند بیته نه مه و نه وه ی عیسا

هیناویه تی له یهك چاوكهوه هاتوه ، بهنوینه رهكانی قوربهیشی وت: برۆنهوه ، سویند بیت هرگیز نه مانه تان پی ناده مهوه پووی کرده (عهمری کوپی (عاص) و هاوه له که ی . هتا چوونه دهرهوه ، (عهمر) به (عبدالله) ی وت : سویند به خوا سبهینی و ابوین دیمهوه له رهگهوه دهریانکیشم ، (عبدالله) پیی وت: شتی وانه کهیت ، نهوانه خزمن با له گهل ئیمه شدا جیاواز بن ، به لام (عهمر) له سهر پاکی سوره بوو ، بو سبهینی وتی به نه جاشی : ئه ی مهلیک . نه مانه له باره ی عیسای کوپی مه ره مهوه شتی خراب ده لئین ، نه جاشی نار دیه وه به شوینیانداو له باره ی مه سیحه وه پرسیا ری ئی کردن ، موسولمانه کان ترسان ، به لام به یه کدهنگی بریاریاندا راستگوین و هر چه کیش رویدات گو ی نه ده نی ، که چوونه لای و پرسیا ری لی کردن ،

جه عفر وتی : نه وه ده لئین که پیغه مبه ره که مان ﷺ بو ی هیناوین ، عیسا بهنده و په یامبه ره و روح و وته ی خودا وهنده ، داویه تی به مه ره می داوین پاک . نه جاشی داریکی له سهر زهوی هه لگرت ، پاشان وتی : سویند به خودا نه وه ی عیسای کوپی مه ره م گوتویه تی له م داره تی نه په ریوه ، به تریکه کانی که وتنه مقو مقو ، وتی : سویند به خوا هر چه یه ک به کن نه وه هه لویستی منه .

پاشان وتی به موسولمانه کان : ئیوه له خاکی مندا له نه ماندان ، ههر که سینک قسه تان پی بلیت باجی ئی ده سه نریت ، نه مه ی سی جار وته وه ، پیم خوش نیه به نه ندازه ی شاخیک ئالتونم هه بیئت و نازاری ئیوه بدهم .

پاشان وتی به ده ست و پیوهنده کانی : دیاریه کان بده نه وه بهو دوانه ، پیوستم پییان نیه ، وه لاهی که خوا مولکه که ی پیدامه وه به رتیلی ئی وه رنه گرم ، تامنیش به رتیلی تیدا وه ربگرم ، له باره ی به گو یی که سی نه کرد ، تامنیش له فه رمانی نه ودا به گو یی خه لکی بکه م ، (ام سلمه) که نه م چیرۆکه ده گیریته وه ده لیت : نه و دوانه به سه رشوپیه وه دیاریه کانیا ن درایه وه به سه ریاندا ، ئیمه ش له باشتیرین جیگه وه له نزیک چاکترین دراوسیوه بوین .¹

نه مه گیرانه وه که ی (ابن اسحاق) ، که سی تر ده لئین : نار دنی شانده که ی (عهمر) بو لای نه جاشی دوا ی به در بووه ، هه ندیکی تر ده لئین دوو جار بووه به وه فد² به لام نه پرسیا رو وه لامانه ی له گفتوگو ی نیوان نه جاشی و جه عفر دا پووی دا له وه فده که ی

¹ / ابن هشام . به کورت کراوه یی ۱/ ۳۳۴ ، ۳۳۵ ، ۳۳۷ ، ۳۳۸ .

² / کورتکراوه ی (سیره) نویسنی شیخ عبدالله نه جدی ل ۹۸ ، ۹۹ ، له واپه رانه دا وردن درشتی پرسیا ره کانی تیدایه .

دووه‌مدا هه‌مان ئه‌و پرسیارو وه‌لامانه‌یه که (ابن إسحاق) باسی کردون ، پاشانیش ناوه‌پۆکی ئه‌و پرسیارانه ده‌لیت :- که له‌یه‌که‌م چاوپیکه‌وتندا بووه له‌گه‌ل نه‌جاشیدا - فیلی موشریکان شکستی هینا ، داوه‌که‌یان دۆپاو ، بۆیان ده‌رکه‌وت که‌نا‌توانن داخی دلی خو‌یان هه‌ل‌پێژن ، مه‌گه‌ر له‌ژێر ده‌سه‌لاتی خو‌ی‌اندا، بۆیه بیروکه‌یه‌کی ترسناکیان بۆ هات، پێیان وابوو پزگاربوون له‌و مرو‌قه‌ بلیمه‌ته به‌ده‌ست کو‌تا‌کردنی ده‌بی‌ت ، یان کوشتنی به‌لام چی بکه‌ن (ابو طالب) ده‌وری داوه نا‌هیل‌یت ده‌ستی‌ان بی‌گات‌یت ؟ ب‌پ‌ری‌اری‌اندا له‌و باره‌یه‌وه قسه له‌گه‌ل (ابو طالب) دا بکه‌ن .

قوره‌یش هه‌ره‌شه له (ابو طالب) ده‌کات

ئا‌گا‌کانی قوره‌یش هاتنه لای ئه‌بو‌تالی‌ب و پێیان وت : (ابو طالب) تۆ پیاویکی به‌ته‌مه‌نیت و خاوه‌ن پله‌وپایه‌یت له‌ناو ئێمه‌دا ، داوامان ئی کردیت ده‌ستی برازا‌که‌ت بگ‌ری‌ت نه‌ت‌گ‌رت ، سو‌ی‌ند‌بی‌ت ئێمه ئارامیمان ئی‌برا ، له‌قه‌سه‌وتن به‌با‌وان‌مان و، گالته‌کردن به‌عه‌ق‌ل‌مان و، له‌که‌دار‌کردنی خوا‌کا‌ن‌مان، وازنا‌ه‌ی‌نین تا‌ده‌ستی نه‌گ‌ری‌ت ، یان دا‌ئه‌به‌زینه مه‌یدانی تۆو ئه‌و‌یش ، تایه‌کی‌ک‌مان له‌ناو ده‌چین .

(ابو طالب) ئه‌و هه‌ره‌شه نواندنه‌ی قوره‌یشیی به‌لاوه گه‌وره بوو، ناردی به‌شو‌ین پی‌غه‌مه‌به‌ردا ﷺ و پێی وت: ئه‌ری برازا‌که‌م خ‌ز‌مه‌کان‌ت هاتنه لام ، ئه‌وه‌و ئه‌وه‌یان پی و‌تم ، منیش و خ‌و‌یش‌ت به‌ی‌له کاریکم پی مه‌که نه‌توانم هه‌لی بگرم ، پی‌غه‌مه‌به‌ری خوا ﷺ وایزانی مامی پشتی تی کردوه‌و، له‌لا‌وا‌زی‌دا پشتی‌وانی ئه‌وی پی نا‌ک‌ری‌ت ، فه‌رم‌وی: مامه‌که‌م! سو‌ی‌ند بی‌ت به‌خوا ئه‌گه‌ر له‌سه‌ر ده‌ستی راستم خ‌و‌رو له‌سه‌ر ده‌ستی چه‌پم مانگ دا‌بن‌ین له‌پای ئه‌وه‌دا واز له‌م کاره به‌ی‌نم ، ئه‌وه هه‌رگیز ده‌ست به‌رداری نابم . هه‌تا خ‌و‌ای گه‌وره سه‌ری ده‌خات یان له‌پێ‌نا‌وی‌دا ده‌پۆم . پاشان دلی گه‌رم بوو گ‌ری‌او، هه‌ستا، که رو‌شت (ابو طالب) بانگی کرد، که گه‌را‌یه‌وه پی وت : برازا‌که‌م ب‌پ‌و‌ ح‌ز به‌چی ده‌که‌یت بی‌لی ، سو‌ی‌ندم به‌خوا نا‌ت‌ده‌م به‌ ده‌ست که‌سه‌وه^١ ، ئه‌نجا ئه‌م به‌ی‌ته‌ی وت:

والله لن يصلوا إليك بجمعهم
حتى أوسد في التراب دفيناً
فأصدع بأمرك ما عليك غضاة
وأبشر وقر بذاك منك عيوناً^٢

^١ / ابن هشام ١/٢٦٥، ٢٦٦.

^٢ / مختصر سيرة الرسول نوسيني (شيخ محمد عبدالوهاب) ي نهجدي ل ٦٨.

جاریکی تر قوریش له بهردهم (أبو طالب) دا

کاتیک قوریش بینیان پیغه مبر ﷺ بهرده وامه له سمر کاره کی و ، زانیان که (أبو طالب) یش ئاماده نیه پشتی بهر بدات و ، بریاریداوه که لییان جیابینه ووه درزیه تیان بکات له سمرئوه ، (عمار) ی کوپی (وهلید) ی کوپی (مغیره) یان برده لای و پییان وت: ئهم کوپه بیکه وتووترین گهنجی قوریش و جواترینیانه ، بیبه بوخوت لای خوت راگیری بکهو پشتیوانی بکه ، بیکه به کوپی خوت ، برازاکی خوتمان بدهره دهست چونکه درژی ئایینی توو ئایینه کی باوو باپیرانی تویمو ، یه کدهنگی خیله که تی شیواندوه به بیعه قلیان دهزانیت ، ئیمهش دهیکوژین ، ئهوجا ده بیته پیاویک به پیاویک (أبو طالب) وتی: ئای که سهودایه کی خراپم له گهلدا دهکن ، کوپه که تانم دهدهنی بو ئه وهی به خیوی بکه م بو تان ، منیش کوپه که متان بدهمی بو ئه وهی بیکوژن ، سویندم به خوا هرگیز شتی وانابیت . (مطعم) ی کوپی (عدی) کوپی (نوفل) ی کوپی (عبدمناف) وتی: سویندبی (أبو طالب) خیله که ت له گهلدا بهویردان بوون و ، مهو لیشیاندا بو رزگار بوونت لهو شتی هزت لی نیه ، واده بینم که تو ناتهووی هیچیان قبول بکهیت ، (أبو طالب) وتی: وه للامی ئیوه هرگیز له م کاردا له گهل من بهویردان نه بوون . به لام تو بریارت داوه من سهر شوپ بکهیت وخیله که م بهینیتقه سهرم ، برؤ جیت له دهست دی بیکه .

سهرچاوه میژوویه کان کاتی ئه و دووشانده یان دیاری نه کردوه ، به لام پاش راما ن له به لگه بهردهسته کان دهرده که ویت که ههردوکیان له ناوه راستی سالی شه شه می پیغه مبر ئیتیدا بوون و ، ماوهی نیوان ههردو شانده کهش زور که م بوه .

بیروکهی سته مکاران بو له ناو بردنی پیغه مبر ﷺ

پاش شکسته یانانی دووشانده کی قوریش که وتنه وه سهر توندوتیژی درندهیه تی خو یان به شیویه کی توندتر له پیشوو ، له ماوهی ئه وچه ند پوزه شدا بیروکهی له ناو بردنی پیغه مبر ﷺ به شیوازیکی تر پهیدا بوو ، ئهم بیروکهیه و ئه و درندهیه تیه بوو که بووه هو ی به هیزبوونی ئیسلام به دوو پاله وانی شکواری خه لکی مه که ، ئه وانیش: (حمزه) ی کوپی (عبدالمطلب) و (عمر) ی کوپی (خطاب) بوو .

له نمونه ی ئه و درندهیه تیه جاریکیان (عتیبه) ی کوپی (ابی لهب) ها ته لای پیغه مبر ﷺ وتی: من باوه رم نیه به ﴿ وَاللَّحْمِ إِذَا هَوَىٰ ﴾ و ﴿ ثُمَّ دَنَا فَذَلَّی ﴾ ، ئه نجا که وته ئازاردانی و ، کراسه کهی دراندو ، تفی لیکرد ، به لام تفه کهی بهر

نه كهوت ، نهجا پيغه مېهر ﷺ د دوعاي ليكړدو فېرمووي: خوايه سه گيگ له سه گه كاني خوتي تي بهر ده ، نهو مېو د دوعا كې پيغه مېهر ﷺ گيرابوو ، جاريكيان (عتيبي) له گهل چهن د كه سيكي قورپه شدا چوو بوونه دهر وه تاگه يشتبوونه شوينيگ له شامدا پيني ده لين (زرقاء) ، له شهو دا شيريگ به سهر ياندا ده گهر يت ، نهجا (عتيبي) ده ليت: مالمويران خوم ، وه لاهي نيسا نهو شيره دمخوات ، ههروه كو موحه ممد د دوعا كې ليكردم ، كوشتمي له كاتيگدا كه نهو له مهكه يه و، منيش له شام ، شيره كه هه لمه تي برده سهر لي ناو نهواني تر دا سهر لي كرده وه و كوشتي^۱ . نموونه ي تريش ده گير نه وه كه (عقبه) ي كوري (ابي معيط) له كاتي سوژده بردندا پيني نايه سهر ملي پيروزي هه تا چاو د كاني ناويان لي تكايه خواره وه^۲ .

به لگهش له سهر نه وه ي سهراني سته مكار نيازي كوشتنيان هه بوو ، نهو گيرانه وه ي (ابن اسحاق) ه ، كه له فېرموده يه كي دريژدا ده يگير يته وه ، ده ليت: نه بو جهل وتي: نه ري خيلي قورپه ش، نهو موحه ممد ده جگه له له كه دار كړدني نايينه كه مان و، قسه وتن به با پيرانمان و، گالته كړدن به عه قلمان و، سوو كايه تي كړدن به خواكانمان هيچي تر ناكات ، من په يمان ددهم به خوا به بېرديكه وه بو ي داهه نيشم پيم هه لته گير يت، له گهل سوژده بردنيدا ده يدم به سهر يدا ، نهو جايان له گهلدا بين يان ده ستم بگرن ، با نيتر دواي نه وه (بنو عبدمناف) چي ده كات بيكات ، وتيان: وه لاهي هيچ لي ناكه ين ، برؤ چيت ده وي ت بېكه .

كه پوژ بو وه (ابوجهل) ههروه كو باسي كړد بوو به رديكي هه لگرت ، دانيشت و چاو د پرواني پيغه مېهر ي ده كړد ﷺ ، پيغه مېهر ﷺ وه ه موو روژيگ بهر به بيان هات ، ده ستي كړد به نو يژ ، قورپه شيش له يانه كانياندا دانيشتبون ، چاو د پرواني كاره كې (ابوجهل) يان ده كړد ، كه پيغه مېهر ﷺ سوژده ي برد ، (ابو جهل) به رده كې هه لگرت ، پاشان بهر وه پروي پيغه مېهر چوو ﷺ ، هه ر كه لي ني نزيك بو وه سهر ي شو پ كړدو به زهر ده لگه راوي گه رايه وه ، له ترساندا ده ستي به بهر ده كه وه ره ق بوو بوو ، تا به رده كې فريدا ، چهن د پياويكي قورپه ش چوونه لاي پينان وت : (ابا الحكم) نهو چيته ؟ وتي: هه ستم نه وه ي پي بكم كه دويني به نيوهم وت ، كه لي ني نزيك بوو موه نيره وشريكي گه وره بهري ريگه كې لي گرتم ، شتي وه نهو گهر دن به رزم نه دي بوو ، وي نه ي نهو قه دو كه لېه و دم و ددانه م بهر چاو نه كه وت بوو ، خهريك بوو بمخوات .

۱ / تفهيم القرآن ۵۲۲/۶ . من الاستيعاب . والإصابة ، دلائل النبوة . الروض الأنف ، مختصر سيرة الرسول
نوسيني (شيخ عبدوللّاي نهجي) ل ۱۳۵ .
۲ / هه مان سهر چاو ه ي دوايي ل ۱۱۳ .

(ابن إسحاق) دەلّیت: پیڤه مېهر ﷺ بۆی باس کردم و فەرمووی ئەوه جبریل بوو ﷺ ئەگەر نزیك تر ببوایه تەوه دەبێرد.^۱

دوای ئەوه ، ئەوهی ئەبوجەهل کردی بە پیڤه مېهر ﷺ ، بوە هۆی موسولمان بوونی (حەمزە) ﷺ کە باسەکەى دیت.

سەرانی قورپەشیش هیشتا خەریک بوو بێرۆکەى لەناو بردنەکە لەدایاندا دەگەشت ، (ابن إسحاق) لە (عبدالله)ى کوپى (عەمرە) وه دەگێرتەوه ، دەلّیت: چوومه لایان لە (حجر) کوڤبوونهوه ، باسى پیڤه مېهرى خوايان کرد ﷺ وتیان : هەرگیز نەماندیوه ئەوەندەى ئەو پیاوه لەگەڵ کەسى تردا دان بەخۆدا بگرن ، لەسەر کارىکى زۆر گەورەش ئاراممان گرتو ، لەوکاتەدا پیڤه مېهرى خوا ﷺ دەرکەوت ، هات هەتا پروکنى وەرگرت ، پاشان بەلایاندا گوزەراو تەوافى کرد ، بەهەندىک قسەى بى تام لاقرتییان پیکرد ، ئەوهم لەنیوچەوانى پیڤه مېهردا ﷺ بەدى کرد ، کەجاریکى تر بە بەردەمیاندا هاتەوه ، هەمان شتیان کردەوه ، دیسان و لەدەموچاویدا هەستم پیکردەوه ، پاشان بۆ جارى سىيەم تێپەریهوه بەهەمان شیوهیان کردەوه ، هەستاو پاشان فەرمووی : (ئەرى تا قمى قورپەشیشیان ئایا گوێ دەگرن ، سویندم بەو کەسەى گیانى منى بەدەستە ، قوربانیم هیناوه بۆ سەر برین) قورپەش قسەکەیان بەجددى وەرگرت ، هەتا وایان ئى هات هەروەکو بالەندە لەسەر سەریان نیشتیڤتەوه نەدەجولان ، بەشیوهیکە توندوتیژترینیان لە باشتەین جینگەدا دایناو وتى: (ابو القاسم) تکایە بلاوهى ئى بکەن سویند بێت بە خوا تۆ پیاویکى نەزان نیت.

بۆ سبەینى کوڤبوونهوه باسیان دەکرد ، لەپەر لییانەوه دەرکەوتەوه ، بە هەموویانەوه هەلیانکوتایە سەرى ، چوار دەوریان گرت ، یەکیکیان یەخەى کراسەکەى گرت ، ئەبوبەکر نەیهیشت ، دەگریاو دەیوت: ئایا پیاویک دەکوژن کە تەنها دەلّیت خوا پەروەردگارمە؟ ئەنجا بلاوهیان ئى کرد. (ابن عمرو) دەلّیت: ئەمە سەختترین هەلوێست بوو من لە قورپەشیم بینى ، کە لەگەڵ پیڤه مېهردا ﷺ کردبیتیان^۲ . (بەکورتنى کوڤتایى هات).

لەگێڕانەوهکەى بوخاریدا لە عروەى کوپى زوبیروە هاتو ، دەلّیت: ووتەم بە (عمرو)ى کوپى (عاص) هەواڵم بەدەرى لەبارەى توندترین کارى موشریکانەوه کە لەگەڵ پیڤه مېهردا ﷺ کردبیتیان وتى: کاتیک پیڤه مېهر ﷺ لە ژوورى کابەدا نوێژى دەکرد (عقبە)ى کوپى (ابى معیط) هات ، کراسەکەى ئالەند لە ملی ، توند گرێدا ،

^۱ / ابن هشام ۲۹۹، ۲۹۸/۱

^۲ / ابن هشام ۲۲۹، ۲۸۹/۱

ئەبۇبەكر پەيدا بولۇپ ھەردوۋ شانى (عقبە)ى گەرت و، لە پىغەمبەرى دورۇ خستەوھ ﷺ
 و فەرموۋى: ئايا ئىۋە پىاۋىك دەكوژن كە تەنھا دەلىت خوا پەرەردگارمە؟^۱
 لە فەرموۋەكەى (اسماء)يشدا: دەنگىك كەۋتە بەرگۈى ئەبۇبەكر ، وتى:
 ئەبۇبەكر بگە بە ھاۋرىكت ، ئەنجا لاى ئىمە خىرا ھەرچو ، چوار پرچى شوپرى
 بەسەرۋە بوو ، لەگەل ھەرچوۋنەكەيدا ھاۋارى ئەكرد : ئايا پىاۋىك ئەكوژن : تەنھا
 لەبەر ئەۋەدى ئەلىت خوا پەرەردگارمە ؟ ئەنجا قورەيشىيەكان سەرقالى بوون و ھاتن
 بەرەو پروۋى ئەبۇبەكر ، كەھاتەۋە لامان ھىچى بەسەرۋە نەما بوو ، پىمان نەزانى
 تاھاتەۋە لامان^۲.

موسولمان بوۋنى (ھەمزە ﷺ)

لەناۋ ئەۋ كەشوھەۋا پر لە ھەۋرى ستم و دەستدرىژئەدا بروسكە
 چەخماخەى داۋ پرگەى ژىر دەستەكانى پۇشن كەردەۋە، ئەۋ پوۋداۋەش برىتى بوو
 لەموسولمانبوۋنى ھەمزە ﷺ، لەكوۋتايىيەكانى سالى شەشەمى پىغەمبەرىتەيدا موسولمان
 بوو، زىاتر پىدەچىت لەمانگى (ذى الحجة) دا موسولمان بوۋىت.

ھۆى موسولمان بونىشى ئەۋەيە جاررىكان (ابوجەل) بەلاى پىغەمبەردا ﷺ
 تىپەرى لە (سەفا) بوو ، دەستى بۇ بردو ئازارى دا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ بى دەنگ بوو
 ھىچى نەۋت ، پاشان (ابوجەل) بەردىكى كىشا بەسەرى پىرۋزىدا برىندارى كرد، ھەتا
 خوۋنى لىھات، ئەنجا ۋازى لى ھىناۋ چوۋەۋە يانەى قورەيشىيان لەناۋ كابدو ، لەگەلىان
 دانىشت ، كەنیزەكىكى (عبداللە)ى كوپى (جدعان) مالىكەيان لەسەر (سەفا) بوو چاۋى
 لىبوو، ھەمزە لە راۋ دەگەرپاىۋە تىروكەۋانەكەى لەمىدا بوو، كەنیزەكە چوۋ بەدەمىيەۋە
 چى لە (ابو جەل) دى بوو بۆى گىرپاىۋە ، ھەمزە توۋرە بوو - نەبەردترىن و ئازاترىن
 گەنجى قورەيشىى بوو - بەپەلە پۇشت ، لەگەل كەس نەۋەستا ، خۆى ئامادە كەردبوو
 بۇ (ابو جەل) كە پىنى گەشت لىنى بىدا ، كەچۈۋە مەزگەۋتەۋە لەسەر سەرى ۋەستاۋ ،
 پىنى وت: ۋەستاي فىتنە ، ئايا جنىۋ بە برازاكەم دەدەيت لەكاتىكدا من لەسەر ئايىنى
 ئەۋم ؟ پاشان بە كەۋانەكەى كىشاي بەسەرىدا بە خراپى برىندارى كرد ، چەند پىاۋىك
 لەخىلى (بنى مخزوم) - خىلەكەى ابو جەل- ۋرۋژان و، (بنو هاشم) - خىلى ھەمزە -

^۱ / صحيح البخاري ، باب ما ذكره ماضي النبي ﷺ و أصحابه من المشركين بمكة ٥٤٤/١ .

^۲ / مختصر سيرة الرسول ، نوسيني شيخ عبدالله ي نهجدي ل ١١٢ .

ورژان ، (ابو جهل) هاواری کرد: واز له (ابو عماره) - واته چه مزه - بهین ، چونکه جنیوی خراپم به برازاکی داه.

له سهره تا موسولمان بوونی چه مزه بریتی بوو له تووربه بوونی پیاویک له بهر سوکایه تی کردن به که سه که ی ، پاشان خوا ی گه وره دل ی گوشاد کردو دهستی گرت بهم په یامه پیروژه و^۲ ، موسولمانه کانیش زور شانازیان پیوه ده کرد.

موسولمان بوونی (عومهر) ی کوری (خه طاب) ﷺ

هر له و کesh و هوا پر له جه ورو سته مه دا بروسکه یه کی تر چه خماخه ی داو ، پروناکیه کی زورتی هه بوو له چه خماخه ی یه که م ، ئه ویش موسولمان بوونی عومهری کوری خه تاب بوو ﷺ ، له مانگی (ذی الحجة) ی سالی شه شه می پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوو^۳ ، ئه مهش پاش سی پوژ بوو له موسولمان بوونی چه مزه ﷺ ، پیشت پیغه مبه ر ﷺ نزی کرد بوو بو موسولمان بوونی: (ترمذی) له (ابن عمر) وه ده ری هینا وه به راستی - ده زانیت ، هه روه ها (طبرانی) له (ابن مسعود) و (انس) وه ده گیر پته وه پیغه مبه ر ﷺ فهرمو ی: (خوایه به خوشه ویستیرینی یه کیک له دوو پیاهه ئیسلام سهر بخه یت : به عومهری کوری خه تاب یان به (ابی جهل) ی کوری هشام) ده رکه وت خوشه ویستیرینیان عومهری کوری خه تابه ﷺ.

پاش چاوگیرانیش به هه موو ریوایه ته کاندایه که له باره ی موسولمان بونی وه گیراونه ته وه ده رده که ویت که به شیوه یه کی له سهر خو ئیسلامه تی چوه ته دل یه وه ، پیش ئه وه ی باسی کورته ی به سهراته که بکه ین پیمان باشه ئاماره به سیفاته سوژداری و پر له هه سته کانی بکه ین ﷺ.

عومهر ﷺ به ته بیعه ت تیزی و ئازایه تی ناسراو بوو، چهن دین جار موسولمانه کان ئازاریان به دهستی چه شت بوو، دیاره که له ناخیدا ههستی کی دژیه یه که له کی شه دا بوو ، ریزگرتنی له و نه ریتانه ی باو ویا پیران دایان نابوو ، ئالوده بوونی له گهل ئاره زوه کانی سهرخوش و رابواردنیشدا ، پاشان سهرسورمانی به رقه ی موسولمانه کان و به رگه گرتنیان له به رده م به لا کاندایه پینا و بیرو با وهردا ، پاشان ئه و هه موو گومانه ی پووی کرد بووه دل ی - وه که هه موو بیرمندیک - له ودا که له وانه یه ئه وه ی ئیسلام

^۱ / مختصر سيرة الرسول ﷺ (شيخ محمد بن عبد الوهاب) ل ٦٦٠، رحمه للعالمين ٦٨٠/١، ابن مشام ٢٩١/١.

^۲ / ريوایه تیک به لگه به له سه ری شیخ عب دل لای نه جدی باسی کردوه له (مختصر السیره) دا ل ١٠١.

^۳ / تاریخ عمر بن خطاب نویسنی (ابن الجوزی) ل ١١١.

^۴ / باسی ئه وهش دیت.

^۵ / الترمذی ، ابواب المناقب ، مناقب ابی حفص ، عمر بن الخطاب ٢٠٩/٢.

خه لکی بو بانگ دهکات گه وره ترو پاکتر بیت لهی تر ، بویه که هه لده چوو به زویش خاو ده بووه . (وتهی محمد غمزالیه) ^۱.

کورتی گنرانه وهکان پاش کۆکرده وهی هه مویان - له بارهی موسولمان بونیوه نه وهیه شه ویکیان به ناچاری له مال ده چیته دهره وه - ده چیته ناو حهره م و ، دهراته ناو سیتری کابه وه ، له ویدا پیغه مبه ر ﷺ نوێژ دهکات و تازه دهستی کرد بوو به خویندنی سوره تی (الحاقه) . عومه ر گوئی ئی ده گریت ، ده که ویتنه ژیر کاریگه ری وشه کانیه وه ، ده لیت: له دلی خویدا وتم : وه لاهی هه ره کو قوره یش ده لین ، نه مه شاعیره ، نه نجا نه مه ی خوینده وه : ﴿ اِنَّهٗ لَقَوْلُ رَسُوْلٍ کَرِيْمٍ ۝۴۰ ﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيْلًا مَّا تُؤْمِنُوْنَ ﴿ ۴۱ ﴾ الحاقه ، ده لیت: وتم فالگره ، فره موی : ﴿ وَلَا يَقُوْلُ كَاهِنٌ قَلِيْلًا مَّا تَدْكُرُوْنَ ۝۴۲ ﴾ تَسْزِيلٌ مِّنْ رَّبِّ الْعَالَمِيْنَ ﴿ ۴۳ ﴾ هه تا کو تای سوره ته که ده لیت : ئیدی ئیسلام چوو ده لمه وه ^۲.

ئه وه که وتنی یه که م تووی ئیسلام بوو له دلی عومه ردا ﷺ ، به لام توینکی ره وته جاهیلیه که وه ، ده مارگریه باوه که وه ، شانازی کردن به ئایینی باپیرانه وه به سه ریدا زال بوو بوو ، هه میشه ده ی چرپاند به گوئی دلیدا ، شیلگیرانه دژ به ئیسلام کاری ده کردو ، گوئی نه ئه دایه ئه وه هه سته ی له پشت ئه وه توینکله وه خوی حه شار دابوو.

هه ره له به ر ئه وه ته بیعت توندی و دژایه تی کردنه ی بو پیغه مبه ر ﷺ ، جاریکیان شمشیری هه لگرت و به نیازی له ناو بردنی پیغه مبه ر ﷺ چوو دهره وه ، له رینگه دا (نعیم) ی کو ری (عبدالله النحام العدوی) بینی ^۳ ، یان پیاویک له خیل (بنی زهره) ^۴ . یان پیاویک له خیل (بنی مخزوم) ^۵ ، پیی وت: نیازی کویت هه یه (عومه) وتی : نه مه ویت موحه ممه د بکوژم ، کابرا وتی : ئیدی چۆن له ده ست (بنی هاشم) و (بنی زهره) قوتارت ده بیت نه گه ر موحه ممه د بکوژیت؟ عومه ر پیی وت: هه رچی سه یرت ده که م تووش وازت

^۱ / فقه السیره ل ۹۳، ۹۲.

^۲ / تاریخ عمرین الخطاب نویسنی (ابن الجوزی) ل ۶، روایه تیکی (ابن إسحاق) که له (مجاهد) و (عطاء) وه دیگرتیه وه له مه ره نزیکه ، به لام له کو تاییه که یدا له جیا به ، سه یرکه (سیره ابن هشام) ۲۴۶/۱ - ۲۴۸، هه ره ها ئه وه ی (ابن الجوزی) له (جابر) وه هینا وه تی له مه ره نزیکه ، ئه ویش له کو تاییدا جیا ده بیتیه وه . به وانه (تاریخ عمرین الخطاب) ل ۹، ۱۰.

^۳ / نه مه له سه ر روایه ته که ی (ابن إسحاق) ه ، سه یرکه (ابن هشام) ۲۴۴/۱.

^۴ / نه مه ی له (انس) ی کو ری (مالیک) وه گنرا وه ته وه ، به وانه (تاریخ عمرین الخطاب) ل ۱۰ و، مختصر سیره الرسول نویسنی شیخ عبدالله ی نه جدی ل ۱۰۳.

^۵ / نه وه ی له (ابن عباس) وه گنرا وه ته وه ، به وانه دوا سه رچا وه ل ۱۰۲.

لهو ئايينه هيناهه كه لهسهرى بويت ، كابرآ پيى وت: ئهرى عومر ههوالىكى سهيرتوت
 پيى بللم ! خوشكهكهت و زاواكهت وازيان هيناهه و چوونه سهر ئاييني موچهمهه ،
 عومر بهرهقى و توپهبيهوه هستا چوو بومالى خوشكهكهى ، خهبابى كوڤرى ئهرهتيان
 لهلابوو ههرووكيانى فيرى قورئان دهكره ، لاپهريهكيش له سورهتى (طه) پيى بوو
 بوى دهخويندنهوه ، لهپشتيانهوه بوى دهخويندنهوه ، كه خهباب هستى كرد بههاتنى
 عومر له مالهكهدا خووى هشاردا ، (فاطمه)ش . خوشكهكهى عومر . لاپهركهى
 شاردهوه ، كاتيكيش عومر له دهركاى مالهكه نزىك بووبوهوه گوئى لهدهنگى خهباب
 بوو بوى دهخويندنهوه ، كه هاته ژورهوه وتى: ئهو دهنگه چى بوو كه لهئيوهم دهبيست؟
 وتيان: تنها قسهوباسيكي نيوان خومان بوو ، وتى: لهوه دهچيت لهئاييني خوتان
 ههنگهراينهوه ، زاواكهى پيى وت: رات چىيه ئهگهر راستى لهئايينهكهى تودا نهبيت؟
 عومر ههه ئهمهى بيست ههلى كوتايه سهرى و بهتوندى ليىدا ، (فاطمه)ى خوشكى
 ويستى لهژير دهستيدا ميژدهكهى دهريهنييت ، زللهيهكى توندى كيشا بهدهم و چاوى
 ئهويشدا خوينى ليهاه . له گيپرايهوهكهى (ابن اسحاق)دا دهليت: لييداو بريندارى كرد .
 نهنجا (فاطمه) به توپهبيهوه پيى وت: ئهرى عومر چيت دهويت ئهوهتا ههق له
 ئايينهكهى تودا نيهه ، شايهتىدا جگه له خوا هيچ پهريستراويكى تر مافى پهريستتيان
 نيهه ، شايهتى بده كه موچهمهه پيغهمبهرى خوايه.

كه عومر ناوميد بوو ، بينى خووين له دهه و چاوى خوشكهكهى ديته
 خوارهوه پهشيمان بووهوه شهرم دايجرت ، وتى: ئهو نوسراوهه بدهنى كه لاتانه با
 بيخوينمهوه ، خوشكهكهى وتى: تو پيسى ، تنها پاكان دهستى لىدههه ، هسته
 خوت بشو ، هستاو خووى شوڤد ، نهنجا نوسراوهكهى بهدهستهوه گرت ، خوينديهوه
 : ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ وتى: ئههانه كۆمهليك ناوى پاك و پيرۆزن ، پاشان
 (طه)ى خوويند ، ههتا گهيشته ﴿ إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي ﴾
 طه: ١٤ ، وتى: ئاى ئهه گوتانه كه جوان و شكودارن ، ئادهى موچهمهه نيشان بدهن .
 كه (خباب) قسهكهى عومرى گوئى لى بوو هاته دهروه ، وتى: مرژه بيت
 عومر ، له خوا داواكارم كه نزاكهى پيغهمبهه ﷺ بى بووت كه شهوى پينج شهمه
 فهرموى: (خوايه نيسلام سهريه به عومرى كوڤرى خهتاب يان بهئهوجههلى كوڤرى
 هشام) پيغهمبهرى ﷺ خواش لهناو ئهو خانوهدايه كه لهناو قهدى (سهفا) دايه .

عومر شمشيرهكهى بهدهستهوه گرت ، چوهه مالهكه ، داى له دهركا ، پياويك
 له كونى دهركاكهوه سهيرى كرد ، بينى عومره شمشيرهكهى بهدهستهوهيه ، خيرا

هه‌وآلی‌دا به پیغه‌مبەر ﷺ، هه‌موویان کۆبوونه‌وه، حه‌مزه پێی وتن: چیتانه؟ وتیان: عومهره، وتی: جابا عومهر بیټ، ئاده‌ی دهرگا‌که‌ی بۆ بکه‌نه‌وه، ئه‌گهر خیری بویت بۆی ده‌که‌ین، ئه‌گهر بۆ شه‌ڕیش هات‌بیټ به‌ شمشیره‌که‌ی خۆی ده‌یکوژین، پیغه‌مبهری خوا ﷺ وه‌حی بۆ ده‌هات ئه‌نجا هاته‌ ده‌ره‌وه له ژوره‌که‌دا عومهری بیټی، به‌رۆک و تاقمه‌که‌ی عومهری گرت و به‌توندی پرای وه‌شاند، پێی فهرموو: هیشتا واز ناهینیت (عومهر) هه‌تا سه‌رشۆپه‌که‌ی (وه‌لیدی کورێ) (موغه‌یره) ت به‌سه‌ردا نه‌یه‌ت؟ خوايه! ئه‌وه عومهری کورێ خه‌تابه، خوايه به‌ عومهری کورێ خه‌تاب ئیسلامه‌که‌ت سه‌ر ب‌ل‌ند بکه، عومهر ده‌ستبه‌جی فهرموو: (أشهد أن لا إله إلا الله، وأَنَّك رسول الله) موسوڵمان بوو موسوڵمانه‌کانی ناو ماله‌که ده‌ستیان کرد به‌گووتنی (الله أكبر) به‌شیوه‌یه‌ک خه‌لکی مزگه‌وت گوینان ل‌نیان بوو^١.

به‌پراستی عومهر خاوه‌نی نازایه‌تییه‌کی که‌م و‌ینه‌ بوو، موسوڵمان بوونی هه‌رایه‌کی له‌ناو موشریکاندا دروست کرد سه‌رشۆپو زه‌لیلی کردن و، پۆشاک‌ی سه‌ر ب‌ل‌ندی و پایه‌ به‌رزى و ئاسووده‌یی به‌موسوڵمانانیش به‌خشى.

(ابن إسحاق) به‌ سه‌نه‌دی‌کی خۆی له (عمر) وه‌ ده‌گ‌یر‌یت‌ه‌وه، عومهر فهرموو: که‌ موسوڵمان بووم توندو تیز‌تری و دوژمنایه‌تی خه‌لکی مه‌که‌که‌م که‌وته‌وه بیر بۆ پیغه‌مبەر ﷺ، ده‌ل‌یت: وتم: ئای ئه‌بوجه‌هل، خ‌یرا چووم ته‌قه‌مدا له دهرگا‌که‌یان هاته‌ ده‌ره‌وه، وتی: به‌خ‌یر بیټ، چی تۆی هی‌ناوه‌ بۆ ئ‌یره؟ وتی: هاتووم پ‌یت ب‌ل‌یم که‌ باوم‌رم هی‌ناوه‌ به‌ خواو موچه‌مه‌م‌دی پیغه‌مبهری و، متمانه‌شم داوه به‌و په‌یامه‌ی هی‌ناویه‌تی، ده‌ل‌یت: دهرگا‌که‌ی به‌سه‌ردا داخستم و، وتی: خوا له‌ناوت به‌ر‌یت، به‌پراستی شتی‌کی خراپ‌ت هی‌نا^٢.

(ابن جوزی) ده‌ل‌یت: عومهر فهرموو: هه‌ر‌پ‌یاوی‌ک موس‌لمان ببوايه‌ پ‌یاوانی ل‌ی کۆ ده‌به‌وه‌ ل‌نیان ده‌داو ئه‌و‌یش ل‌یی ده‌دان، کات‌یک موس‌لمان بووم چووم بۆ لای خ‌الم. که‌ (عاصی) کورێ (ه‌اشم) هه‌و‌الم دایه‌ چووه ژوره‌وه، ده‌فه‌رمو‌یت چووم بۆ لای گه‌وره‌ پ‌یاوی‌کی قور‌ه‌یش. که‌ له‌وانه‌یه ئه‌بوجه‌هل بیټ. هه‌و‌الم دایه، ئه‌و‌یش له‌ داخ‌اندا چووه ژوره‌وه^٣.

هه‌روه‌ها (ابن هشام) و (ابن الجوزی) یش به‌کورتی ده‌گ‌یر‌نه‌وه، که‌ عومهر ﷺ موسوڵمان بوو هات بۆ لای (جمیل)ی کورێ (معمر الجمحی) - ده‌م نه‌و‌ی‌ستاوترین

^١ / تاریخ عمر بن الخطاب ل ١٠، ١١، مختصر سيرة الرسول نوسینی شیخ عبدالله ی نه‌جدی ل ١٠٢، ١٠٣، ابن هشام ٣٤٤/١-٣٤٦.

^٢ / دوا سقرضاوة ٣٤٩/١، ٣٥٠.

^٣ / تاریخ عمر بن الخطاب. نوسینی (ابن الجوزی) ل ٨.

پیاوی قورەيش بوو - عومەر هەوایی دایە کە موسولمان بوو ، (جمیل) بەدەنگی بەرز
 هاواری کرد (إبن الخطاب) یش لە ئایین هەلگەڕایەو ، عومەر بەدوایەو بوو دەیوت:
 درۆ ئەکا من موسولمان بووم ، لێی وروژان ، کەوتە شەر لەگەڵیاندا هەتا خۆر
 لەسەریان گەرم بوو ، ئیدی عومەر ماندوو بوو دانیشت ، هاتنە سەری ، پێی وتن :
 چیتان لە دەست دیت بیکەن ، سویند بەخوا دەخۆم ئەگەر سێ سەد پیاو بوینایە یان
 بۆمان بەجێ دەهێشتن یان دەبواوە بەجیتان بهیلائیە^۱.

دوای ئەو موشریکان چون بۆ مالهەکی ویستیان بیکوژن ، (بوخاری) لە
 (عبدالله)ی کوپی (عمر) وە دەگێڕێتەو فەرمووی: لەکاتی کدا عومەر بەترسەو لە
 مالهەکیدای بوو، (عاص)ی کوپی (وائل السهمی) . (أبو عمرو) هات بۆ لای ملوانکە یەکی
 جوان و کراسیکی پوویش بە ئاوریشمی لەبەردا بوو ، لەخێلی (بنی سهم) بوو ، ئەمانە لە
 جاھیلیەتدا پشتیوانی ئیمە بوون ، پێی وت: چیتە؟ فەرمووی: خێلە کەت ئەلین : ئەگەر
 موسولمان بوبم دەمکوژن ، وتی ڕینگەیان پێ نادریت بگەنە لات . پاش ئەو ی ئەم
 قسە ی کرد ئیتەر دُنیا بووم . (عاص) چوو دەرەو ، بینی خەلکی ناو دۆلەکیان
 پڕکردو ، پێی وتن : بۆ کوێ ئەچن ؟ وتیان: ئەو عومەری کوپی خەتابە لە ئایین
 هەلگەڕاوەتەو ، وتی: ڕینگە نیە ، ئیدی خەلکە کە بیریکیان کردووە^۲ ، لەگێڕانەو یەکی
 (إبن إسحاق) دا: وەللاھی وەکو پۆشاکێک وابوون لەسەری لاچووبن^۳.

ئەمە سەبارەت بە موشریکان ، سەبارەت بە موسولمانەکانیش ، موحامید لە
 (إبن عباس) وە ئەگێڕێتەو : دەلیت: پرسیارم کرد لە عومەری کوپی خەتاب ، بەھۆی
 چیهو ناو نرایت (الفاروق) فەرمووی: حەمزە پێش من بە سێ پۆژ موسولمان بوو .
 پاشان بەسەرھاتی موسولمان بوونەکی بۆ گێڕایەو لەکو تاییدا فەرمووی : وتم : واتە
 دوای ئەو ی موسولمان بووم . پێغەمبەری خودا ئایا ئیمە بژین و بمیرن لەسەر هەق
 نین ؟ فەرمووی : بەلێ ! سویند بەو کەسە ی گیانی منی بەدەستە ، ئیو بژین و بمیرن
 لەسەر هەقن ، فەرمووی ، منیش وتم : ئیتەر بۆچی خۆمان بشارینەو ؟ وتم : سویند
 بەو کەسە ی توێ بەھەق ناردوو دەروینە دەرەو ، بردمانە دەرەو لە دوو ڕیزدا ،
 حەمزە لە یەکیکیاندا بوو ، منیش لەوێ تریاندا بووم دەنگی پێمان لە خرمە ی ھارپنی
 باراش دەچوو، هەتا چووینە مژگەوتەو ، دەفەرمویت: قورەیش سەیری من و

^۱ / ھەمان سەرچاوە ل ۸ ، إبن هشام ۳۴۸/۱ .

^۲ / إبن هشام ۳۴۹/۱ .

^۳ / صحيح البخاری . باب إسلام عمر بن الخطاب . ۵۴۵/۱ .

حه مزه یان ده کرد ، تووشی خه مۆکیهک بوون پیشتی شتی وایان به سهردا نه هاتبوو ، لهو رۆژهوه پیغه مبهردا ﷺ ناوی نام (الفاروق)^۱ .

(ابن مسعود) یش ﷺ دهیقه رموو: نه مانده توانی له پال کابهدا نوێژ بکهین ههتا عومه ر موسولمان بوو^۲ .

له (صهیب)ی کوپی (سنان الرومی)یهوه ﷺ فهرموی: که عومه ر موسولمان بوو ئیسلامه تی ده رکهوت و ، به ئاشکرا بانگی بو ده کراو ، له دهوری کابه به ئه لقه داده نیشتی ، ته وافی به یتمان ده کرد ، هاو تاییمان ده کرد له گه ل نه وانه دا که له گه لماندا توند بوون و ، په دی هه ندیک له وانه شمان ده دایه وه که قسه یان ده کرد^۳ .

هه روه ها له (ابن مسعود)ه وه فهرموی: له و کاته وه عومه ر موسولمان بوو سه رمان بئند بوو^۴ .

نوینه ری قوره یش له به رده می پیغه مبهردی خوا دا ﷺ

پاش موسولمان بوونی نه و دوپاله وانه ریزداره - حه مزه ی کوپی عه بدول موته لیب و عومه ری کوپی خه طاب ﷺ - هه وری خه مه کان ده په وینه وه موشریکانیش بو سزادان و ئه شکه نجه دانی موسولمانه کان به ئاگا ها تنه وه و ، هه ولێاندا سه و دایه ک له گه ل پیغه مبهردا ﷺ بکه ن به رشتنی هه ر نازو نیعه ته تیک پیویست بکات به سه ریدا ، هه تا وازی پی به یزن له بانگه وازه که ی ، نه و هه ژرانه به وه یان نه دهرانی هه رچه ک خۆری له سه ر هه ندیت له به رده م بانگه وازه کهیدا به های با لی می شه و له یه کی نیه ، هه رچه کیان ویست نا ئومید بوون و شکستیان هی نا .

(ابن إسحاق) ده لیت: (یزید)ی کوپی (زیاد) له (محمد)ی کوپی (کعب القرظی) یه وه بو ی گێراهه وه وتی: (عتیبه)ی کوپی (ریعه) ، پیاه و ما قولیک بوو ، جاریکیان له یانه که ی قوره یشدا وتی: ئه ری خیل ی قوره یش بو نه چم بۆلای موحه ممه دو قسه ی له گه لدا بکه م ؟ . له و کاته دا پیغه مبهردا ﷺ به ته نها له مرگه و ته که دا بوو . (عتیبه) وتی: ده چم هه ندیک پیشنیار ده خه مه به رده ستی له وانه یه به هه ندیکیان رازی بی ت ، چی ویست دهیده نی و ، وازمان لی بینیت ؟ ئه مه کاتیک بوو حه مزه موسولمان بوو بوو ، ها وه لانی پیغه مبه ریش ﷺ زیاترو

^۱ / تاریخ عمر بن الخطاب نویسنی ابن الجوزی ۶-۷ .

^۲ / مختصر سيرة الرسول . نویسنی شیخ عبدالله ی نه جدی ل ۱۰۲ .

^۳ / تاریخ عمر بن الخطاب ، نویسنی (ابن الجوزی) ل ۱۳ .

^۴ / صحیح البخاری . باب اسلام عمر بن الخطاب ۵۴۵/۱ .

نۆرتەر دىمبون ، وتيان : ئەي بۇ نا ، (ابو الوليد) ھەستە بېرۇ بۇلاي ، قەسەي لەگەلدە بىكە ،
 (عتبە) چوۋ بۇلاي ، ھەتا لەنزىكىمۇ دانىشت ، وتى : ئىرى برازا ، تۆ خۆت ئەزانى چ پەلو
 پايمەكت لەناو خىل و چ رىزىكت لەناو خزماندا ھەيە ، ئەۋەي تۆ ھىناۋتە بۇ كەسەكانت
 كارىكى گەرەيە بەھۆيەۋە دۈبەرەكت تى خستون ، گالتە بەھەقلىان دىكەيت ، ئايىنى
 باۋوپايرانت عەبىدار كىرۈۋە ، ھەرچىكەش باپىرانيان كىرۈيانە تۆ بە كوفرى ئەزانىت ،
 گويم ئى بگرە ھەندىك كاروبار دىخەمە بەردەستت يىرىكى ئىكەيتەۋە ، لەۋانەيە ھەندىكيان
 قەبۇل بىكەيت ، دەلى ، پىغەمبەر ﷺ فرموى : (ابو الوليد) ھەر چىكەت ھەيە بىللى گويم
 لىتە ، وتى : برازا ، ئەۋ شتەي تۆ ھىناۋتە ئەگەر مالت پىيى دىۋىت ، ھەموۋمان مال و
 سامانى خۇمانت بۇ كۆدەكەينەۋە ھەتا دىبىتە دەۋلەمەندىرەنمان ، ئەگەر گەرەيىت
 دىۋىت دىكەينە سىرۋىكى خۇمان ، ھىچ كارىك بە بى تۆ ناكەين ، ئەگەر مەلىكايەتت
 دىۋىت دىكەينە مەلىكى خۇمان ، ئەگەر ئەۋەش بۆت دىت رىيەكە و ناتوانىت دۈۋرى
 بخەيتەۋە لە خۆت ئەۋا ھەكىمت بۇ بانگ دىكەين ، مال و سامان خىرج دىكەين ھەتا چاك
 دىبىتەۋە ، چۈنكە لەۋانەيە تۈۋشى شتىك ھاتىبىت يان ھەرۈەكو ئەۋەي پى و ت : ھەتا
 (عتبە) لە قەسەكانى بوموۋە ، پىغەمبەر ﷺ بە تەۋاۋى گوئى ئى گرتبۈۋ ، فرموى : (ابو
 الوليد) ئى بويىتەۋە ؟ وتى : بەلى ، فرموى : تۆش گوئى لە من بگرە ، وتى : باشە ،
 پىغەمبەر ﷺ فرموى : ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ (۱) تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۲)
 كِتَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۳) بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ
 (۴) وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكْثَةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ ﴿فَصَلِّ﴾ پاشان پىغەمبەر ﷺ لەسەر
 خۈندەنەۋەكەي بەردەۋام بوۋ ، (عتبە) گوئى ئى گرتبۈۋ ، دىستى خستبۈۋ پىشتى و پالى
 پىۋە دابوموۋە ، گوئى ئى دىگرت ، پاشان پىغەمبەر ﷺ گەيشتە سۈژە كە سۈژەي برد ،
 پاشان فرموى (ابو الوليد) ئەۋەيە كە بىستت ، ئەۋە تۆۋ ئەۋ ، (عتبە) ھەستاۋ چوۋ بۇلاي
 ھاۋلەكانى ، ھەندىكيان بەيەكتىرەن وت : سۈند دىخۈين بەخۈا ئەۋ پەنگ و پوۋەي (ابو
 الوليد) ھەيەتە ئەۋەنە بوۋ كە پىيى پۇيشت ، كە ھاتەۋە لايان دانىشت ، وتيان : ئەۋە
 چىتە (ابو الوليد) ؟ وتى : من گويم لەقەسەيەك بوۋ ، سۈند بەخۈا ھەرگىز لەۋ جۈرەم گوئى
 ئى نەبۈۋە ، ۋەللأھى ئەۋە نە شىعەرە ، نە جادۈۋە ، نە فالە ، ئەي خىللى قۈرەيش بەگويم
 بىكەن و ئەمە بخەنە گەرىنى من ، ۋاز لەۋ كابرەيە بەيىنن و خۇتانى ئى كەنار بگرن ، ۋەللأھى
 ئەۋ قەسەيەي من لىم بىست لە داھاتوۋدا شەۋكەتتىكى گەرەي دىبىت ، ئەگەر عەرەب

له رڼوايه تينکي تردا (عتبه) گوښی گرتېووه هتا پيغه مېرگه يشته نايه تی: ﴿فَإِنْ
أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثُود﴾ ښیدي (عتبه) به ترس و له رزه وه
هه ستاو، دهستی خسته سهرده می و دهیوت: بیکه به خاتری خدواو خزمایه تی!
له ترسی هه رده شه که هه ستاېو، نه وهی و تېو به قوره یش که و تېو ی.^۲

(بهنی هاشم) و (بهنی عبد المطلب) کو دہکاتہ وہ

(ابوطالب) لهمه دلنيا بوو، لهسهر ههقيش بوو، ئهوان بهئاشكرا كۆبوونهوه بۆ
كوشتنى پيغه مېهر ﷺ، قورئان ئامازى كردهوه بهر بربارهى قوردهيش و فرمويه تى :
﴿ اَمْرًا اَمْرًا فَاِنَّا مُرْمُوْنَ ﴾ (الزمر/ ۷۹) كهواته دهبيت (ابو طالب) چى بكات !

¹ / این هشام ۲۹۴، ۲۹۳/۱.

² / تفسیر ابن کثیر ۱۵۹/۶ . ۱۶۱ .

که بینی قوردهیش گردبونه ته وه دژ به برازا که ی ، هه ستا له ناو بنه ماله که یدا له (بنی هاشم) و بنی (عبد المطلب) که هه ردوو پۆله ی (عبد مناف) بوون ، بانگی کردن بۆ بهرگری کردن له برازا که ی و پشتیوانی کردنی ، ئه وانیش به موسولمان و کافروه وه دک دهمارگیری هاوسنییه تی عهره بی هاتن به ده میه وه ، ته نها (ابو لهب) ی برای نه بیئت ، که له وان جیا بوه وه له گه ل قورده یشدا بوو^۱.

په یوه نندی دابرینی گشتی

سه باره ت به موشریکان . چوار پروداوی گه وه له ماوه ی چوار هه فته دا ، یان له که مترین ماوه دا پرویاند ، له وانه ، موسولمان بوونی حه مزه ، پاشان عومه رو ، پاشان په تکر دهنه وه ی سازشی پیغه مبه ر ﷺ له گه لیاند او، پاشان یه کگرتنی (بنو مطلب) به موسولمان و کافروه بۆ پاراستنی ژیا نی پیغه مبه رو بهرگری ئی کردنی ، موشریکان سه رسام بوو بوون ، ناهه قیشیان نه بوو ، ئه وان ده زانن ئه گه ر موحه ممه د بکوژن خوینی هه مویان له شیوی مه که که دا ده رژیئت ، له وانه شه ببیته هو ی له په گه وه ده رکیشانیان ، ئه وه یان ده زانی بۆیه بیریان له زولمیکی تر ده کرده وه جگه له کوشتن ، به لām کاریگه رتر له وه ی دوا یی کردیان.

په یمان نامه ی سته م و ده ست دریزی

هه موو قورده یش له (ضیف) ی (بنی کنانه) له شیوی (المحبص) کو بونه وه و په یمانیاندا دژ به (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) که ئیتر له مه ودوا نه ژن و ژنخوازی و، نه کپین و فروشتن و ، هاوده میی کردن و، تیکه لاوی و، هاتوچوو ، قسه یان له گه لدا نه که ن ، هه تا پیغه مبه ریان ته سلیم نه که ن بۆ کوشتنی ، له و باره یه وه په یمان نامه یه کیان نووسی چه ند به لاین و په یمانیکی تیدا بوو که (هه رگیز هیچ جوړه سولحیکیان له گه لدا نه کړیئت و ، به زه ییان پیا یاندا نه یه ته وه ، هه تا پیغه مبه ریان ته سلیم ده که ن بۆ کوشتنی)

(ابن القيم) ده لایت گو تراوه : که (منصور) ی کوپی (عکر مه) ی کوپی (هاشم) نویسیویه تی ، گو تراویشه که (نضر) ی کوپی (حارث) نویسیویه تی ، به لām قسه ی راست ئه وه یه که (بغیض) ی کوپی (عامر) ی کوپی (هاشم) نویسیویه تی ، پیغه مبه ر ﷺ نزای ئی کرده وه ردوو ده ستی ئیفلیج بوون^۲.

^۱ / ابن هشام ۲۶۹/۱ ، مختصر سیره الرسول ، نویسنی عبدالله ی نه جدی ل ۱۰۶.

^۲ / زاد المعاد ۴/۲ .

ئەو پەيمانە تەواۋبوو بەسترا ، نوسخەكە بەدىۋارى ناۋەۋەى كابەدا
 ھەلۋاسرا ، ھەموو (بنو ھاشم) و (بنو عبدالمطلب) بە كافرو موسولمانەۋە لايەنگر
 بوون جگە لە (ابو لەھب) بۇيە ھەموويان لە شيۋى (ابوطالب) دا سەرەتاي شەۋى
 مانگى (المحرم) سالى ھەوتەمى پىغەمبەرئىتى بەندى كران.

سى سال لە شيۋى (ابو طالب) دا

ئابلوقەكە توندبوو ، ھەموو ئاۋو خۇراكىكيان نەما ، موشريكان نەيان
 دەھىشت ھىچ خۇراك و كپىن و فروشتن و بازرگانىيەك بىتتە مەككەۋ نەيكپن ، ھەتا
 ۋاي لىھات زۇريان بۇھات كەۋتنە خواردنى گەلای دارو چەرم ، بەشىۋەيەك لەپشت
 شيۋەكەۋە دەنگى ئاھۋەسەرەتى ژن و منالەكانيان دەبىسرا كە لەبرساندا
 ھاۋاريان دەكرد ، مەگەر بە - نەينى - ۋەگەرنا ھىچ شىتيكيان پى نەدەگەشىت ، لە
 پۇژانى مانگە ھەرامكراۋەكاندا نەبىت نەياندەتۋانى ھىچ پۇژىك بۇ شت كپىنىش
 بىنە دەرەۋە ، ئەو كاتانە شەمەكيان لەو كارۋانانە دەكرى كە لە دەرەۋە دەھاتنە ناو
 مەككە ، خەلكى مەككەش نرخی شتەكانيان بەكپىن بەرز دەكردەۋە بۇ ئەۋەى
 پىيان نەكپرىت.

ھەكىمى كوپى حوزام پىدەچۈۋ گەنمى پى بىت بۇ خەدىجەى پورى . پ.
 جارىكيان (ابوجەل) ھاتە سەر پى و لىى نەدەبۋەۋە نەيدەھىشت تا (ابو البخترى)
 كەۋتە نيۋانيان و ، يارمەتيدا گەنمەكە بۇ پورى بەرىت.

(ابو طالب) زۇر لەگيانى پىغەمبەر ﷺ دەترسا ، بۇيە كاتىك خەلك بەرەو
 خەۋتن دەرۋشتن فەرمانى دەدا بە پىغەمبەر ﷺ لە جىگەكەيدا بنوئىت ، ھەتا ئەو كەسەى
 نيازى كۈشتنى ھەيە ئەۋە بىينىت ، كە خەلك دەرۋشتن فەرمانى دەدا بەيەكىك لە
 كۈرەكانى يان براكانى يان ئامۇزلكانى تا لەسر جىگاگەى پىغەمبەر ﷺ بخەون ، ئەنجا
 دەى وت بە پىغەمبەر ﷺ كە لەسر جىگاى يەكىكيان بخەۋىت.

پىغەمبەرەى خوا ﷺ و موسولمانەكان لە رۇژانى ۋەرزى ھەجدا دەچۈنە دەرەۋە
 ، بەخەلك دەگەشىتن بانگيان دەكردن بۇ ئىسلامەتى ، پىشتىرش وتمان كە (ابولەھب) چى
 دەكرد.

هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌ی په‌یمان‌که

سێ سالی ږه‌به‌ق تیپه‌ری کرد ږه‌وشه‌که وه‌کو خوی بوو ، له‌مانگی موچه‌ږه‌می^۱ سالی ده‌یه‌می پیغه‌مبه‌ریتیدا ږووداوی هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌که‌و ډراندنی په‌یمان نامه‌که ږوویدا ، ئه‌مه‌ش له‌به‌ره‌وه‌ بوو که‌هه‌ندی‌ک له‌قوږه‌یش پیی ږازی بوون و هه‌ندی‌کیشیان پیی ږازی نه‌بوون ، بویه‌ هه‌ولئ هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌یان ده‌دا.

ئه‌وه‌ی به‌وکاره‌ هه‌ستا (هشام) ی کوږی (عمرو) له (بنی عامر بن لؤی) بوو . شه‌وانه‌ به‌نه‌ینی خواردنی ده‌برد بۆ شیوه‌که . ئه‌م پیاوه‌ چوو بۆلای (زه‌یر) ی کوږی (ابی امیه‌ المخزومی) . دایکی (عاتکه‌) ی کچی (عبد المطلب) بوو، پیی وت: ئه‌ی زوه‌یر ، من به‌ته‌نها چی بکه‌م ؟ وه‌للأه‌ی یه‌ک پیاوی ترم له‌گه‌لدا بوايه‌ ئه‌و په‌یماننامه‌یه‌م ئه‌ډراند ، وتی: من پیاوی‌کم دۆزیه‌وه‌ ، وتی کی‌یه‌ ؟ وتی: منم ، زوه‌یر وتی: که‌واته‌ پیاوی سییه‌م بۆ بدۆزه‌ره‌وه‌.

چوو بۆ لای (أبو البختری) ی کوږی (هشام) ، چی وتبوو به‌ (مطعم) به‌ویشیی وت ، وتی: جا که‌س هه‌یه‌ هاوکاری ئه‌م کاره‌ بکات ؟

وتی: به‌لئ ، وتی: کی‌یه‌ ؟

وتی: (زه‌یر) ی کوږی (امیه‌) و، (مطعم) ی کوږی (عدی) و، منیش له‌گه‌ل‌تدام، وتی: پینجه‌ممان بۆ په‌یدا بکه‌.

چوو بۆ لای (زمعه‌) ی کوږی (أسود) ی کوږی (المطلب) ی کوږی (أسد) ، قسه‌ی له‌گه‌لدا کردو ، باسی خزمايه‌تی و مافه‌کانی بۆ کرد ، پیی وت: ئایا بۆ ئه‌و کاره‌ی منی بۆ بانگ ده‌که‌ی که‌سی تره‌یه‌ ؟

وتی: به‌لئ و ناوی ئه‌وانی تریشی وت، ئه‌نجا له‌ (الحجون) کۆبوونه‌وه‌و، په‌یمانیان به‌ست له‌سه‌ر هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی په‌ره‌ی په‌یماننامه‌که‌و ، زوه‌یر وتی: من ده‌ست پیی ده‌که‌م و یه‌که‌م که‌ستان ده‌بم بۆ ئه‌و کاره‌.

بۆ روژێ سبه‌ینی که‌چوونه‌ یانه‌کانی خو‌یان ، زوه‌یر هاته‌ده‌ره‌وه‌ ملوانکه‌یه‌کی له‌ملدا بوو ، چه‌وت جار ته‌وافی کرد به‌ده‌وری کابه‌دا ، پاشان ږووی کرده‌ خه‌لک و، وتی: ئه‌ی خه‌لکی مه‌که‌که‌ ږه‌وايه‌ ئیغه‌ نان بخوین و، جل له‌به‌ر بکه‌ین و، که‌چی (به‌نی هاشم) یش به‌ره‌و فه‌وتان ږوون و ، نه‌که‌س شتیان پیی بفروشی‌ت و نه‌که‌س شتیان ئی بکړی‌ت ؟

^۱ / له‌گه‌یه‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ (أبو طالب) پاش هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی لایه‌ره‌که‌ به‌شه‌ش مانگ مردووه‌، راستترینیش ئه‌وه‌یه‌ له‌با‌ره‌ی مردنی (أبو طالب) وه‌ که‌ له‌مانگی (ره‌جه‌ب) دا یوه‌، ئه‌مه‌ش ده‌لئ: له‌ ره‌مه‌زاندایه‌ مردوه‌، مانای وایه‌ پاش هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی لایه‌ره‌که‌ به‌ هه‌شت مانگ و چه‌ند روژێ مردوه‌.

وه للآمی دانانیشم هه تا کو نهو په ره سته مکاره دواپراوه نه دپرنیږت.
 (ابو جهل) - که له گوشه ی مژگه وته که دا دانیشتبوو - وتی: درؤ نه که یت
 ، وه للآمی ناییت بدینت ، (زومعه) هه لیدایه و وتی: وه للآمی (ابو جهل) تو درؤ
 نه که یت ، نیمه پازی نه بووین به نووسینی نهو په یماننامه یه کاتیڅ نوسراوه ، نه نجا
 (ابو البختری) وتی: (زومعه) راست نه کا . نیمه پازی نابین به وه ی تییدا نوسراوه و
 دانی پیدا ناینین.

(مطعم) ی کوږی (عدی) وتی: نیوه راست نه که ن هه رکه سیڅیش وه ک نیوه
 نه لیت خو ی و نه وه ی نویویه تی ددهینه ده ست خوا.

نه نجا (هشام) ی کوږی (عمرو) یش به و شیویه ی وت.

نه بوجهل وتی: نه مه کار ځکه به شه و ته گیری بو کراوه ، له شویڼیڅی تردا
 پرس و پای له سر کراوه ، (ابوطالب) یش له لایه کی مژگه وته که دا دانیشتبوو ، هات
 بو لایان چونکه خوی گه وره هوالی دابو به پیغه مبر ﷺ که په ره ی په یماننامه که
 چی لیها توه و ، چو ن خوره ی بو ناردوه و ، هه رچی باسیڅی تییدا له سته م و
 دابړینی په یوه ندی خزما یه تی و زورداریی خواردوویه تی جگه له باسی خودای
 گه وره ، نه م هوالی دا به مامی ، (ابو طالب) هه ستاو چوو بو لای قوره یش و هوالی
 پیدان که برازا که ی نه وه و نه وه ی فهرمووه ، نه گهر درؤی کرد نیمه لاده چین خوتان
 چاری بکه ن ، نه گهر راستیشی کرد ده بیټ له و سته م و دابړینه پاشگن ببنه وه ،
 وتیان: به راستی به ویزدانیت.

پاش نه وه ی گفتوگو له نیوان نهو کو مه له و (ابو جهل) دا به رده وام بوو ،
 (مطعم) هه ستا په رکه بدینیت ، سهیری کرد خوره هه مووی خواردوه جگه له
 وشه ی پیروزی (باسمک اللهم) و ، هه رچی که ناوی خودای تییدا بو بیټ نه یخوارد بوو.
 پاشان په ره ی په یماننامه که هه لوه شینرایه وه و ، پیغه مبر ﷺ و نه وانه ی له
 شیوه که دا له گه لی بوون هاتنه دهره وه ، موشریکان نیشانه یه کی گه وره ی
 پیغه مبریتی موحه ممدیان بینی ﷺ ، به لام هه روه کو خوی گه وره فهرموویه تی:
 ﴿وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ﴾ القمر/ ۲ ، به و نیشانه گه وره یه ش ملیان
 نه داو کوفره که یان خه ستر بوه وه^۱.

^۱ / وردو درشتی نه م دابړنه له (صحیح البخاری) دا کوکرده وه ، باب نزول النبی بمکه ۲۱۶/۱ ، باب تقاسم
 المشرکین علی النبی ۵۴۸/۱ ، هه روه ا (زاد المعاد) ۶/۲ ، وه ابن هشام ۲۵۱، ۲۷۴/۱ - ۳۷۷ ، هه روه ا (رحمه
 للعالمین) ۷۰، ۶۹/۱ ، هه روه ا (مختصر سیره الرسول) (نوسینی عه بدولای نه جدی) ل ۱۰۶-۱۱۰ ، هه روه ا
 (مختصر السیره) نویسنی (شیخ محمد بن عبدالوهاب النجدی) ل ۶۸-۷۲ ، له نیوان نهو سه رچا وانه شدا
 جیا وریه کی زورکه م ده بینری ، نیمه ش نهو رایه مان په سه ند کردوه ، که پاش تیپرامان به لاهانه وه باشتربوه.

دواين شاندى قورەيش بۆلای (أبو طالب)

پىغەمبەرى خوا ﷺ لە شىۋەكە ھاتە دەرەۋە ، دەستى كىرەۋە بەكارەكەى خۇى ، قورەيشىش ھەرچەندە وزيان لەدابرەنەكە ھىنا بوو ، بەلام ھىشتا كاريان دەكرد بۇ قشار خستەسەر موسلمانەكان و رىگەگرتن لەربىزى خودا ، (أبو طالب) یش بەردەوام چوار دەورى برازاكەى دابوو ، بەلام تەمەنى لە ھىشتا تىپەرى بوو ، ئازارو ئەشكەنجەو پووداۋە گەورە يەك لەدواى يەكەكانى ئەو چەند سالە - بەتايبەتى ئابلوقەى شىۋەكە - جومگەكانى لاوازو بى ھىز كىردوو ، پىشتى چەماندەۋە ، ھىشتا چەند مانگىك بەسەر ھاتنە دەرەۋەيدا نەروشتبوو لە شىۋەكە ، نەخوشى بەروكى گرتبوو لىي نە ئەبەۋە . ئىدى موشرىكان لە شۆرتەى خۇيان دەترسان لەناو عەرەبدا كەئەگەر دواى مردنى (أبو طالب) شتىكى ئى بكن حورمەتيان بەشكىت ، بۆيە جارىكى تر ھەولياندا بە ئامادەبوونى (أبو طالب) شاندىكى تر بنىرن بۇ قسەكرن لەگەل پىغەمبەردا ﷺ و ئەۋەى بەدىنى كە پىشتى رازى نەبوون بىدەنى ، شاندىكيان نارد كە دادەنرىت بەدوايىن شاند بۆلای (أبو طالب).

(إبن إسحاق) و ھەندىكى تر دەلەين: كە (أبو طالب) كەوتە جىگەو ، ھەوالى كەفتەكارىوونى گەيشتەۋە بەقورەيش ھەندىكيان بەيەكتريان دەوت: (حمزە) و (عمر) موسولمان بوون ، ھەوالى موخەمەدىش بەناو ھەموو تىرەكانى قورەيشدا بلاۋوتەۋە ، با برۆين بۆلای (أبو طالب) ، بەلكو دەستى ئەو بگرىت و ، خاترى ئىمەش بگرىت ، وەللأھى ھىچ متمانەيەكمان نىە كە لە دواپۇژدا ھەموو شتىكمان زەوت نەكەن ، لە دەربىرىنىكى تردا : بەراستى ئەترسىن ئەم پىرە پىاۋە بمرىت و ، ئەو پىاۋە (موخەمەد ﷺ) شتىكى ئى بىت و عەرەبىش ئىمەى پى عەبىدار بكات و پىمان بلىن : وزيان ئى ھىنا تا مامى مرد ئەنجا دەستيان بۆبرد.

چوون بۆلای (أبو طالب) و قسەيان لەگەلدا كرد ، شاندىكە پىاوماقولىنى قورەيش بوون برىتى بوون لە: (عتبە بن ربىعە) و (شەبە بن ربىعە) و (أبو جەل بن ھشام) و (امىە بن خلف) و (أبوسفيان بن حرب) لەگەل چەند پىاوماقولىنى ترياندا - نرىكەى بىست و پىنج كەس دەبوون - وتيان : (أبو طالب) خۆت دەزانىت كە لەناو ئىمەدا چ پلەوپايەيەكەت ھەيە ، خۆشت دەبىنىت كە چىت ئى ھاتوۋە ، دەترسىن شتىكت ئى بىت و دەزانى كى لەنىۋان ئىمەو برازاكەتدايە ، بانگى بكە ، چى لەلای ئىمەيە بىدەرى ، چ مافىكى ئىمەش لای ئەۋە بۆمان ۋەرگەر ، باوازمان ئى بەھىنىت و ئىمەش وازى ئى دەھىنين ، واز لە ئايىنەكەمان بەھىنىت ، ئىمەش واز لە

ئايىنەكەى ئەو دەھىنن ، (ابوطالب) ناردى بەشۈنىدا ، ھات بۇلاى ، پىئى وت :
 برازاكەم ، ئەمانە پىاوماقولانى خىلەكەتن ، لەبەر تۆ كۆبۈنەتەو ، تا ھەق و
 حساب لەگەل يەكتىرىدا بكەن ، پاشان ھەوالى ئەوھى پىدا كە ئەوانە بۇچى ھاتوون
 ، لەگەل دەست نەھىنانە رىگە لەلايەن ھىچ لايەكەو بۇ لاكەى تر .

پىغەمبەرى خوا ﷺ پىئى فەرموون : پىتان چۈنە ئەگەر گىفتىكتان بدەمى
 باسى بكەن ، بەو گوتەيە دەبنە خاوەنى ھەموو عەرەب و ، عەجەمىش ملتان بۇ
 دەدەن ، لە دەرىپىنىكى تردا ، پىغەمبەر ﷺ پىوى كىردە (ابو طالب) و فەرمووى :
 ئەمەوئ ئەوان لەسەر وشەيەك رىك بكەون ، كە عەرەب ملتان بۇ كەچ بكات و ، بەو
 پىئەى عەجەمىش جىزەيان بداتى ، لە دەرىپىنىكى تىرىشدا فەرمووى : مامە ، بۇچى
 بانگيان ناكەيت بۇ شتىك باشتە بۇيان ؟ وتى : تۆ بۇ چيان بانگ دەكەيت ؟
 فەرمووى : بانگەشەيان دەكەم بۇ وشەيەك بىلەن تا بەوشەيە عەرەب ملتان بۇ
 بدات و ، بىنە خاوەنى عەجەمىش ، دەرىپىنىكىش ھەيە ، لە رىوايەتەكەى (ابن
 إسحاق) دا دەلەت ، فەرمووى : يەك وشە ھەيە بىلەن ، دەبنە خاوەن ھەموو عەرەب
 و ، عەجەمىش ملتان بۇ كەچ دەكەن ، كە ئەم وتەيەى فەرمو ، ھەموويان دەستان و
 سەرسام بوون ، نەياندەزانى چۆن ئەو تەنھا قىسە بەسۈودە رەت بكنەو تائەو
 ئاست و سنوورە ؟ پاشان (ابو جەھل) وتى : ئەو وشەيە چىە ؟ بەسەرى باوكت دە
 وشەيشت دەدەينى ، فەرمووى : بلىن (لا إله إلا الله) و ، واز لەو دەھىنن كە دەپەرستىن
 ، دەستيان كىرد بەچەپلەلەيدان و ، وتيان : ئەرى موخەمەد تۆ ئەتەوئ ھەموو
 خواگان بكنەيەك خاوەند ؟ بەراستى تۆ شتىكى سەير ئەلەيت .

پاشان ھەندىكىيان بەيەكتريان دەوت : سوئند بەخوا ئەو پىاوە ھىچ
 شتىكتان ناداتى لەوھى ئىو دەتەنەوئ ، بىرۆن بەدەم ئايىنى باوو باپىرانتانەو ،
 ھەتا خوا ئەم كىشەيەتان بۇ يەكلا دەكاتەو ، پاشان بلأويان لى كىرد .

لەبارەى ئەوانەو ئايەت ھاتە خوارەو : ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، ص وَالْقُرْآنِ
 ذِي الذِّكْرِ ۝ (۱) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ۝ (۲) كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادُوا وَلَاتِ حِينَ
 مَنَاصٍ ۝ (۳) وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ۝ (۴) أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا
 وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَبٌ ۝ (۵) وَأَنْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ
 يُرَادُ ۝ (۶) مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ ۝ (۷) ﴾ ص ۱ .

۱ / ابن هشام ۴۱۷/۱ . ۴۱۹ . تفهيم القرآن ۴/ ۳۱۶ - ۳۱۸ ، (مختصر سيرة الرسول) نوسینی (شیخ عبدالله ی
 نجدی) ل ۹۱ .

سالى ماته ميني

كوچى دوايى نه بو طالب

نه خوڭشى بهرۇكى (ابو طالب) ى بهر نه دا ، زورى پى نه چوو وده فاتی کرد له مانگی رهجه بى سالى دهيه مى پيغه مبهريتيديا ، پاش شەش مانگ له هاتنه دهر وهيان له شيوى نه بو طالب^۱ ، وتراويشه: له مانگی ره مه زانداو پيش وده فاتی خه ديجه . پ . به سى پوژ وده فاتی کردوه .

له (صحيح) يشدا هاتووه له (المسيب) وه: كاتيك (ابو طالب) كهوته گيانه لا ، پيغه مبهري چوو له لاي ، (ابو جهل) يش له لاي داناشتتوو ، فرموى: مامه ، بلى (لا اله الا الله) ، بهم وشهيه داواي ليخوش بونت بو بكم له لاي خودا ، (ابو جهل) و (عبد الله) ى كوپى (اميه) ش دهيانوت: (ابو طالب) ، نايا له ناييني (عبد المطلب) په شيمان دهبيتوه؟ وازيان ئى نه مينا هر قسه يان له گه لدا ده كرد تا دواوشه ى پى وتن: له سهر ناييني (عبد المطلب) م ، پيغه مبهري ﴿فرموى: داواي ليخوش بونت ئى ده كم هه تا ليم قه دهغه نه كرئت ، نايهت هاته خواره وه: ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ﴾ التوبة/ ۱۱۳ ، هه روه ها نايهت هاته خواره وه: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ﴾^۲ .

پيويستيش ناكات باس له دهست پويشتوويى (ابو طالب) بكهين ، به راستى نهو قه لايه بوو كه بانگه وازى ئيسلامى خوڭى پى ده پاراست له شالوى گه ووهو بى عه قله كانى قوره يش ، به لام له سهر ناييني پيره كانى پيش خوڭى مايه وه ، به ته واوه تى پزگارى نه بوو ، له (صحيح) داهاتووه له (عباس) ى كوپى (عبد المطلب) وه به پيغه مبهري ووت ﴿: نه تتوانى هيچ بو مامت بكهيت ، له كاتيكا نهو پهرزىنى تو بوو ، بو توو له بهر تووش تووره ده بوو؟ فرموى: (ابو طالب) له تهنكاوى ناگردا دايانناوه ، نه گهر من نه بومايه نهوا له پله ى خواره وه ى دوژه خدا ده بوو^۳ .

^۱ / تاريخ الإسلام، نوسيني (شا ئه كبرخان نه جيب نابادى ۱۲۰/۱) ، له سهر چاره كانيشدا جياوازيه كى زورهيه سه بارهت بهومانگه ى (ابو طالب) ى تيدا مردوه ، نه م پايه مان بهلاوه په سهندتره چونكه زورينه ى سهر چاره كان له سهر نهو كوكن كه شەش مانگ پاش رزگار بوون له شيوه كى (ابو طالب) وده فاتی کردوهو ، نابلو قه كەش سى سال بوه ، نه گهر نابلو قه كە شهوى به درى موحه بره مى سالى حوت دهستى پيكر دى ، نهوا له رهجه بى سالى دهيه مى پيغه مبهريتيديا كوچى دوايى کردوه .

^۲ / مختصر سيره الرسول ، نوسيني شيخ عبدالله ى نه جدى ل ۱۱۱ .

^۳ / صحيح البخارى ، باب قصة ابي طالب ۵۴۸/۱ .

^۴ / صحيح البخارى ، باب قصة ابي طالب ۵۴۸/۱ .

ههروهه ها له (ابى سعيد الخدرى) يه وه ، ده لئيت كه گوئى لى بوو پيغه مبهه ر ﷺ
 - باسى مامى له لادا كرا - فهرمووى: به لكو تكا كردنم بوى له پوژى قيامه تدا
 سوودى پى ببه خشيت ، له تهنكاوى ناگردا داده نريت تا ده گاته هه ردوو قوله پيى^۱.

دوا مائى ناوايى خه ديجه - پ-

پاش كوچى دوايى (ابوطالب) به دوومانگ يان سى مانگ - له گهل بونى
 جياوازي له پاكندا - دايكى ئيمانداران خاتوو خه ديجه ي گه وره ژن (ره زاي خوى لى
 بيت) وه فاتي كرد ، كوچى دواييه كه ي له مانگى ره مه زانى سالى ده يه مى
 پيغه مبه ريتيدا بوو ، له و كاته دا ته مه نى (٦٥) سال بوو ، پيغه مبه ريش ﷺ ته مه نى
 په نجا سال بوو^۲.

خاتوو خه ديجه (ره زاي خوى لى بيت) يه كيك بوو له نيعمه ته چاكه كانى
 خودا به سهر پيغه مبه ره وه ﷺ ، بو ماوه ي چاره كه سه ده يه ك له گه ليدا مايه وه و
 هميشه له ساته كانى دلله پاكيدا سوژى بو دهنواندو له كاته سه خته كانيدا
 پشتيوانى ده كردو، له گه ياندنى په يامه كهيدا هاوكارى ده كردو، له قوناغه كانى
 جيهادى سه ختدا هاوبه شى ده كردو به خوئى و مال و سامانى دلله وايى ده كرد ،
 پيغه مبه رى خوا ﷺ له باره يه وه فهرمويه تى: (له كاتيكدا كه خه لك باوه ريان پى
 نه ده كردم ئه و باوه رى پيئينام ، كاتيك خه لك به درويان ده خستمه وه ئه و متمانى
 پيذه به خشم ، كاتيك خه لك له يارمه تى خوئان بى به شيان كردم ، ئه و كردميه
 هاوبه شى سامانه كه ي خوى، خوى مه زن مناله كانى ئه وى بو هيشتمه وه و ، له
 غه يرى ئه و نه يه يشته وه)^۳.

له (صحيح) يشدا هاتوو له (ابى هريره) وه ﷺ فهرمووى: جبريل عليه السلام هاته
 لاي پيغه مبه رى ﷺ فهرمووى: پيغه مبه رى خوا ﷺ ئه وه خه ديجه يه ، به ريوه يه ،
 ده فريكى پييه يان پيخورى تيدياه يان خواردن يان شه راب ، نه گهر هاته لات
 سلاوى په روه ردگارى پيبنگيه نه و ، مژده ي بده رى به به هشتيك كه نه ده نگه
 ده نكي تيدياه نه ماندوو بوون^۴.

^۱ / مه مان سه رچاوه .
^۲ / (ابن الجوزى) له (التلخيص) دا جه خت ده كاته وه له سهر مردنى (خه ديجه - پ- له ره مه زانى ئه و سالد ل ٧٧،
 ههروهه ها علامه (المتصور فوري) له (رحمه للعالمين) ١٦٤/٢، چهندينى تر مه مان راياي مه يه .
^۳ / له (مسند) كهيدا گيزاوتيه وه ١١٨/٦ .
^۴ / صحيح البخارى ، باب ترويح النبى ﷺ خديجه وفضلها ٥٣٩/١ .

دابارىنى خەمەكان

لەچەند پوژىكدا ئەو دوو پرووداۋە خەمناكە پروياندا ، ھەستى خەم و ئازارەكان دىنى پىغەمبەريان ﷺ ھىنايە لەرزە ، پاشان قوپرەيش كەوتنە داباراندى كارەساتەكان ، زاتى زياتريان دەكرد بەسەرىدا ، پاش مردنى (ابو طالب) بە ناشكرا ئازارو ناپرەحتيان بۆ دروست دەكرد ، خەمەكانى پوژ لەدواى پوژ كەلەكە دەبوون ، ھەتا بى ئومىد بوو لىيان و كەوتەپرى بەرھو (طائف) بەئومىدى بەدەمەو ھاتنى بانگەوازەكەى يان پەنادانى و پشتىوانى كردنى دژ بەخىلەكەى ، كەسى نەبىنى جىگەى بكاتەوھو كەسەيش پشتىوانى نەكرد ، لەگەل ئەوھشدا زۆر ئازارياندا ، كارىكيان پىكرد خىلى قوپرەيش پىيان نەكردبوو .

چەند قورسايى ئازارەكانى خەلكى مەككە بۆ سەر پىغەمبەر بوايە ، ئەوھندە لەسەر ھاۋەلانى توند ئەبوو ، ھەتا جارىكيان ئەبوبەكرى صديق ﷺ پەناى برد بۆ كۆچكردن لە مەككە ، لەشار دەرچوو ھەتا گەيشتە (برد الغماد) و دەيوست بەرھو حەبەشە بروات ، (ابن الدغنة) گەراندەوھو پەناى دا^۱ .

(ابن إسحاق) دەلىت: كاتىك (ابوطالب) وەفاتى كرد ، قوپرەيش ئەوھندە ئازارى پىغەمبەريان ﷺ دەدا لەژيانى (ابو طالب) یشدا ھەرگىز ئەو زاتەيان نەدەكرد ، ھەتا بى عەقلىك لە بى عەقلەكانى قوپرەيش رىگەى پىگرت و ، خۆلى كرد بەسەرى پىرۇزىدا ، كە گەراپەو مائەو ، خۆلەكە ھەر بە سەرىوھو بوو ، يەككە لەكچەكانى ھەستا چوو بۆ لای و بەدەم گریانەوھو سەرو دەم وچاوى سەرى ، پىغەمبەرى خواش ﷺ پىنى وت: كچم مەگرى ، خواى گەورە باوكت دەپارىزىت ، لەبەر خۆيەوھو دەيفەرموو: قوپرەيش كارىكيان نەكرد زۆر ئازارم بەدات ، ھەتا (ابو طالب) وەفاتى كرد^۲ .

بەھۆى بەدواى يەكدا ھاتنى ئىش و ئازارەكان لەم سالاھدا ، پىغەمبەر ﷺ ئەو سالاھى ناونا سالى خەمەكان ، ھەر بەو شۆرەتەشەوھ لە مېژودا ناسرا .

^۱ / شا ئەمىرخان ئەجىپ ئابابدى رەشكاۋانە وتويعتى ئەم بوداۋە لەرسالەدا بوە ، برونە (تارىخ الإسلام) ۱۲۰/۱ ، بەسەرھاتەكە بە پىرۇزى لە (ابن ھشام) دا ھاۋە ۳۷۲-۳۷۴ ، (صحيح البخارى) دا ھاۋە ۵۵۳، ۵۵۲/۱ .
^۲ / ابن هشام ۴۱۶/۱ .

خوایزینی سهوده - ږ -

له (شوال) ی ئو ساله دا - واته سالی (۱۰) ی پیغه مبریتی - پیغه مبری خوا (سوده) ی کچی (زمعه) ی خواست ، لهو ئافره تانه بوو که ده میك بوو موسولمان بوو بوو ، کوچی دوو میشی کردبوو بۆ حبه شه ، هاوسره که ی (سکران) ی کوچی (عمرو) موسولمان بوو بوو له گه لیدا کوچی کردبوو ، له خاکی حبه شه و فاتی کردبوو ، یان پاش گه پانه وه بۆ مه ککه ، که گه یشتنه وه جی ، پیغه مبری خوا ﷺ خوایزینی کرد ، ئوه یه که م ژنه یانی پیغه مبر بوو ﷺ دوی و فاتی خه دیجه ، پاش چند سالیك سره که ی خو ی به خشی به عائشه ^۱.

هو په کانی دان به خودا گرتن و دل قایم بوون

لیږده عاقل حیران ده بیټ و ، مروقه ژیره کان له نیوان خوایندا ده پرسن :
 ئو هوکارانه چی بوون وایان له موسولمانه کان کردبوو بگه نه ئو ناسته بهر نو سنوړه سر سوپه ینه ره له دل قایمیدا ؟
 چو ن نارامیان گرت له ژیر ئو چه وساندنه وه یه دا که موچوپک به جه سته ی مرو قدا ده هیئت و ، ولات ده هیئت له رزه ؟

به در له ئو هه سته ی به ناخی دل کاندایټ و ده چیت ، باشر وایه که ناما ژه بکه ین به هندیك لهو هوکارانه ، با به شیوه یه کی خیراش بیټ :

۱. هو ی سره کی لهو مه سه له یه دا به پله ی یه که م ، باوه ربوونه به خوی تاک و ته نها و به راستی ناسینی ، چونکه باوه ری ته واو ئه گه ره دل کاندای بچه سپیت له شاخه کان قورستر ده بیټ ، خاوه نی ئو ئیمان پته وو ئو یه کلابوونه وه ته واوه - زحمه ته کانی دنیا هه رچنده زوړو گه ووه زه به للاح بن - له پال باوه رکه یدا . وه که قه وزه یه کی سر سیلاویکی توند ده یان بیټ که هات بیټ به نداهه پته وو قه لا سه خته کان برمیټ ، ئیدی گو ی نادا به هه موو ئو زحمه تانه ، له به رده م شیرینی ئیمان و له زه تی مل که چی و خو شی باوه رکه یدا خو ی ده گرت ﴿ فَأَمَّا الزُّبْدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴾ الرعد/ ۱۷.

له م هوکاره چند هو په کی تریش ده که ونه وه که هم دل قایمی و نارامگر به به هیژ تر ده که نه ئو ویش :

^۱ / رحمة للعالمین ۱۶۵/۲ ، تلقیح فہوم اہل الاثر ل ۱۰.

۲. سەرکردایەتەك دلان كەمەندكىشى خۆى دەكات، پىغەمبەرى خوا ﷺ سەركردهى بالای ھەموو ئوممەتى ئىسلامىي بەلكو ھەموو مرقاىەتى بوو. مەزترین سیفەتى لەجوانیی پەوشت و بەزىی نەفس و پەوشت بەزىی و پیاوەتى و سیفاتى پزدارانەى تىدابوو، بەشیوہەك دلەكانى بۆلای خۆى كەمەندكىش دەكردو، نەفسەكان خۆيان دەكرە قوربانى ، لە گەورەبیدا مروقى ناشوفتە دەبوو، بەجۆرىك ھىچ كەسىك ئەو شانۆ شەوكتەى نەبوو ، لە چلە پۆپەى پزۆ چاكەخوازى و خىرو شكۆداریدا بوو، ئەوئەندە داوینپاك و سپاردەناس و راستگۆ بوو ، لەھەموو پروەكانى خىروچاكەو بە شیوہەك بوو تەنھا ساتىك دوژمنەكانى گومانیان لىی نەبوو، چ جاي دۆست و ھاوئەكانى، وشەيەكى لەدەم دەرنەئەچوو لىی بىگومان نەبوونایە.

سى كەسى قورەيش كۆبونەو، پىشتريش ھەريەكىيان بەنەينیو ھە گۆيى گرتبوو بۆ قورئان خویندنى پىغەمبەرو ﷺ پاشان نەينیەكەيان ئاشكرا بوو ، يەكىيان پرسىارى كرد لە (ابو جەل) - كە يەكك بوو لەو سى كەسە - پات چۆنە سەبارەت بەوہى لە موخەممەد بىست ؟ وتى: چىم بىست ؟ ئىمەو خىلى (بنو عبدمناف) لەسەر پلەو پایە كىشەمان ھەبوو ، نان بەدەيان كرد ئىمەش كردمان ، كاروانیان باركرد ئىمەش كردمان ، بەخشندەيان كرد ئىمەش كردمان ، ھەتا لەكوئايى كىركىكەدا يەكسان بوین ، ئىمە وەكو ئەسپى پىشپرکى وابوین ، ئەنجا ئەوان وتیان: ئىمە پىغەمبەرمان ھەيە لەئاسمانەو وەحى بوئیت ، ئىدى چۆن بەوہدا بگەين ؟ وەللأھى ھەرگىز باوہرى پى ناھىنین و متمانەى پى نادەين^۱.

(ابو جەل) ھەمووجارىك دەيوت: ئەى موخەممەد ئىمە تۆ بەدرو ناخەينەو بەلكو ئەو پەيامە بەدرو دەخەينەو كە ھىناوتە خواى مەزن ئايەتى ئارە خوارەوہ: ﴿فَإِنَّهُمْ لَا يَكْذِبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بَيَّاتِ اللَّهُ يَجْحَدُونَ﴾ (الانعام/ ۲۳).

پۆژىكيان بى باوہەكان سى جار لاقرتییان پىكرد ، لە سىيەمدا فەرمووى : خىلى قورەيش ، پەيامى لەناو بردتەنم پىيە ، ئىدى ئەو قسەيە ھەموويانى گرت ، واى لى ھىنان سەرسەخترينيان بەجوانترین شیوہ پروبەروى دەھات.

^۱ / ابن هشام ۳۱۶/۱.

^۲ / (ترمذی) رىوايەتى كرده لە پافەى سورەتى (الانعام) دا ۱۲۲/۲.

کاتیک که پاشماوهی سهروپی ئازده لیان کرد به سه ریدا له کاتی سوژده دا
نزای ئی کردن ، دواى نه وه پیکه نینیان نه ما ، تووشی دلپراوکی و خهفت هاتن و ،
دلنیا بوون له وهی که تیا ده چن .

پیغه مبهەر ﷺ نزای کرد بوو له (عتبه) ی کوپی (ابی لهب) باوه پری ته واوی
هه بوو نه و دوعایه گیرا ده بیئت ، له کاتیکدا که شیرمهکی بینی وتی: سویند بیئت
هر نه و کاته . موحه ممه د . که له مه که بوو کوشتمی .

(ابی) کوپی (خلف) یش هه پره شهی کوشتنی لیکرد ، فهرمووی: به لکو
(إنشاء الله) من نه تکوژم ، که له پوژی (ئوحد) دا (ابی) ملی بریندار بوو -
برینه کهشی سهخت نه بوو - (ابی) نه یوت: موحه ممه د هر له مه که پیی وتم: من
تو نه کوژم ، وه لاهی نه گهر تفیشم تی بکات نه مکوژیت^۱ . نه وادی .

(سعد) ی کوپی (معاد) - کاتیک له مه که بوو - به (امیه) ی کوپی (خلف) ی
وت: گویم ئی بوو پیغه مبهری خوا فهرموویه تی: موسولمانه کان ده تکوژن ، به ته واوی
زنده قی چوو بوو ، بریاری دابوو له مه که نه چیته دهره وه ، کاتیک (ابوجهل) له
پوژی به دردا ناچاری کرد بپرواته دهره وه چوو باشتین وشتی له مه که دا کپی تا
بتوانیت پکی هه لبیئت ، ژنه که ی پیی وت: نه بو سه فوان ، نه ری له بیرت چوو که برا
یه تریبیه که چی پی وتی؟ وتی: نه وه لالا له بیرم نه چوووه نامه ویت له گه لیدا دهرچم
مه گهر له نزیکه وه^۲ .

نه وه حالئ دورژنه کانی بوو ، خو هاوه له کانی ، نه وه وه کو گیان و پوچ
چوو بووه جهسته یانه وه ، بوو بووه دل و چاو بویان ، خوشه ویستی راسته قینه
وه کو ئاوی خو پ به ره و لای ده پزا ، وه کو موگناتیس چوون وورده ئاسن بو خو ی
را ده کیشتیت به و شیویه دل و دهروونی نه وانی به لای خویدا که مه ندکیش کرد بوو .

فَصُورَتُهُ هَيُولَى كُلِّ جِسْمٍ وَمَغْطَايُسُ أَفْنَدَةِ الرَّجَالِ

له ئاکامی نه و خوشه ویستیه بی وینه یه دا وایان ئی هاتبوو ، پینان خوش
بوو له گهر دنیان بدریئت نه ک نینوکیکی پیغه مبهەر ﷺ بریندار بیئت یان درکیک به
پیندا بجیت .

^۱ / ابن هشام ۸۴/۲ .

^۲ / بروانة (صحيح البخارى) ۵۶۳/۲ .

پۆژئىكيان له مهككه ئهوبهكرى كۆپى (ابى قحافه) به توندى ئۆى درا ، جا
 (عتبه)ى كۆپى (ربيعه) لىئى نزيك بوهوهو ، به دوو نهعلى زير كهوته لىدانى و ،
 دهيهيتان بهدم و چاويداو ، چووه سهر سكى و ، وای لىهات دهم و چاوى
 نهدهناسرايهوه ، خيئى (بنو تميم) ئهوبهكريان لهناو پارچه قوماشيكدا ههئگرت ،
 تا برديانهوه مالهكهى ، هيچ گومانىكيان نهمايوو كه دهمرىت ، سهر لهئيواره كه
 هوئى هاتهوه وتى: ئهري پيغهمبهرى خوا ﷺ چى ئى بهسهر هاتووه ، جا به زمانى
 بهدو ههرزهيانه كهوتنه گيانى و تانهيان لىدا ، پاشان ههستان و وتيان به (ام
 الخير)ى دايكى: بزانه بهلكو شتيكى بدهيتى بيخوات يان قومىك ئاوى بدهري ، كه
 دايكى چووه لاي زورى ئى پارايهوه شتيك بخوات ، كهچى ئهو دهيووت: ئهري
 پيغهمبهرى خوا چى لىهات ؟ دايكى وتى: وهللأهى نازانم هاوهلهكهت چى ئى
 هاتووه ، پيى وت: برؤ بو لاي (ام جميل)ى كچى خهتاب و پرسيار لهو بكه ،
 دايكى چووه دهرهوه تاگهيشته لاي (ام جميل) پيى وت: ئهوبهكر ههوالى
 موحهممهدى كۆپى عهبدوللا ئهپرسىت ، (ام جميل) وتى: من نه ئهوبهكر نهناسم و
 نه موحهممهدى كۆپى عهبدوللا ، ئهگهر پيئت خوئشه لهگهلت ديم بولاي كوپهكهت ،
 وتى: بهئى ، ئيدى پيكهوه پوشتن تاگهيشتنه لاي ئهوبهكر سهيريان كرد نيوه
 گيانه ، (ام جميل) نزيك بوهوهو ، هاوارى ئى ههستاو ، وتى: وهللأهى ئهو كهسانهى
 وايان له تو كردووه تاقمىكى بى باوهرو له سنوور دهرچوون و ، له خوا دهپاريمهوه
 كه تولهت بسينىت ، (ئهوبهكر) وتى: ئهري پيغهمبهرى خوا چى كرد؟ وتى: ئهوه
 دايكت وهستاوه گوئى لىيه، ئهوبهكر وتى: گوئى مهدهري لىي مهترسه .

(ام جميل) وتى: لهش ساغو هيچى نيه ، ئهوبهكر وتى: لهكوئيه ؟ وتى:
 له مالى (ابن الأرقم) ه ، ئهوبهكر وتى: ئاهم كردووه كه نهخواردن بخؤم و نه ئاو
 بخؤمهوه ههتا نهرومه خزمهت پيغهمبهرى خوا ﷺ ، چاوهروانيان كرد ، ههتا
 ئهوبهكر ئيشهكهى هيور بوهوهو ، خهلك بى دهنگ بوون ، برديانه دهرهوه ، چوونه
 ژىرباليهوه ههتا برديانه ژورهوه بولاي پيغهمبهرى خوا ﷺ¹ .

لهچهند جىگهيهكى ئهم باسهدا قسه لهسهر ديمهنيكى خوئشهويستى و
 قوربانيدان دهكهين ، بهتايبهتى ئهو پووداوانهى كه له پۆژى ئوحدودا پوويانداو ،
 كارهساتى خوبهيب و چهندين نمونهى تر .

¹ / البداية والنهاية ٣٠/٢ .

۳. ههست کردن به بهر پرسیاریتی . هاوه لانی پریژدار به ته وای ههستیان ده کرد به و باره گه و رهیه ی که له سهرشانی مروقیه تی دانراوه ، ثم بهر پرسیاریتی هه رگیز بی لایه ن وهستان و خوئی که ناردانی نیه ، ئه و کاره ساته ی له ئه نجامی پاکردن و خو قوتار کردنه وه پهیدا ده بیئت گه لیك زیاترن له وانه ی که له ئه نجامی ئه و چه و ساندنه وهیه تووشی دهن و ئه و خه سار و مه ندیه ی به دوایاندا دیت - و به دوای مروقیه تیشدا دیت - ئه مهش هه رگیز ناپیوړیت به و زه حمهت و ماندوو بوونه ی که تووشیان ده بوو له چوونه ژیرباری ئه و ئازارانه دا .

۴. با وه پوون به پوژی دوایی - ئه مهش ئه و ههسته ی تیدا به هیژ ده کردن - واته ههست کردن به بهر پرسیاریتی ، ئه وان له سهر بپوایه کی ته واپوون به وه ی روژیک له پوژان هه لده ستنه وه بو بهرده م باره گای په روهردگاری هه موو جیهان ، له سهر هه موو کاره وردو گه وهره کانیا ن لیپرسینه وه یان له گه لدا ده کریت یان ئه وهیه بهرو دوزه خ ده پوون ، یان بهرو به هه شتیکی نه پراوه ، ئیدی ژیا نیا ن له نیوان ترس و ئومیددا به سهر ده برد ، ئومیدیا ن به ره حمه تی خودایان زوړبوو ، له سزا که شی ده ترسان و ، بهم شیوهیه بوون : ﴿ وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَلَهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴾ المؤمنون/۶۰ ، ده شیا نرانی که دنیا به خوشی و ناخوشیه کانی وه لای خودا بالی میشو له یه که ناهینیت له بهرام بهر ئاخیره تا ، ثم مه عریفه قوول و به هیژه هه موو زه حمه ته کانی دنیا و تالی و سویره کانی له سهر ئاسان کردبوون ، به شیوهیه که زوړگوئیان نه ئه دایه .

۵. قورئانی پیوژ له و ماوه ناخوشه ترسنا که دا ئایهت و سوره ته کانی ده هاتنه خواره وه به لگه سازیا ن ده کرد بو راستیه کانی ئیسلام - ئه و راستیا نه ی که له سهری ده پوشتن - به چه ند شیوازیکی سهر سوپهینه رو سهرنج پاکیش و ، پینوما یی موسولمانه کانی ده کرد بو کو مه لیك بنه ما که قه ده ری خوا واپووه گه وهره ترین و جواترین کو مه لگای مروقیی له سهر دروست بیئت له هه موو دنیا دا - ئه ویش کو مه لگای ئیسلامیه - و ههست و نهست و په وتی موسولمانه کان له سهر ئارامیی و خو پاکریی پاده هیئیت ، نمونه ت بو ده هیئته وه ، باس حوکه که ت بو روون ده کاته وه : ﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْلَىٰ لَهُمُ الْحَقَّةُ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴾ البقرة/۲۱۴ ،

ههروهه ئایه تی: ﴿الم {۱} أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يَتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ {۲} وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ {۳}﴾ العنکبوت.

ئەو ئایەتەنە دادەبەزینە خوارەو وەلامی بێدەنگەری بی‌باوەرو سەر سەختەکانی دەدایەو، هیچ بوارێکی فەوقی بۆ نەدەهێشتەو، پاشان جارێکی تر لە ئاکامی خراپ ئاگاداری ئەکردنەو کە ئەمگەر بێت و لەسەر لادان و سەرسەختی خوێان بەردەوام بن، هەندیک جار بەشیوەیهکی پوون و ئاشکراو، بە بەلگە هێنانەو لەسەر رۆژگارە یەک لەدوای یەکەکانی خوداوەند، پووداوە میژووییەکان کەبەلگەن لەسەر یاسانویی خاوەند سەبارەت بەپالگرو دۆژمنەکانی خودا قەسە لەگەڵدا دەکردن، هەندیک جاریش بەمێهرەبانی لەگەڵیان دەداو، مافی تیگەیانندن و رێنویی و ئاڕاستەکردنی پێدەبەخشین، تا وازبەینن لەو سەر لیشتیواویە ئاشکرایە تییدا دەژین.

قورئانی پیرۆز دەستی موسوڵمانانی بەرو جیهانیکی تر گرتبوو، لە چەشمەندازەکانی گەردوون، جوانیی پەرەدگاریتی و، تەواویتی خاوەندو، ئاسەواری بەزەیی و میهرەبانی، درەوشانەوێ پەزنامەندی ئەوئەندە پێشان دەدان ئاواتی پێ بخوازن و هیچ لەبەردەمیاندا نەوئەستیت.

لەدو توێ ئەو ئایەتەندا چەندین گوتاری تێدایە بۆ موسوڵمانەکان، تیایدا مژدەیان دەداتی بەپەرحمەت و، پەزنامەندی و بەهەشتی پڕ لە نازوئەعمەتی نەپراوە، وێنە دۆژمنە بی‌باوەرو سەمکارەکانی پێ نیشان دەدان، کە دادگایی دەکری و، سەرو مالیان تیایدا دەچیت و، لەسەر پوو بەرو دۆزەخ پەلکێش دەکری گەری دۆزەخیان بەردەکەوێت.

٦. مژدەدان بەسەرکەوتن - لەگەڵ ئەوئەشدا موسوڵمانەکان هەر لە یەکەم پۆژەو کە توشی توندوتیژی و چەوساندنەو بوون - بەلکو پێشتریش . دەیانزانی کە هاتنە ناو ئیسلام مانای هێنانی بەلاو مردن نیە، بەلکو بانگەوازی ئیسلامی - هەر لەیەکەم رۆژیەو - ئامانجی سەرکوتکردنی جاهیلییەتی نەفامان و سیستەم زالمەکیان بوو، یەکیک لە ئامانجە سەرکێهکانیشیی بریتی بوو لە بالادەست کردنی هەژموونی خۆی بەسەر زەمین و هەلوێستی سیاسی لەجیهاندا، بۆ ئەوێ پێشپەرەویتی کۆمەلگای مەوقایەتی بکات بەرو پەزنامەندی خودا، لە بەندەیی کردنی بەندەکانەو دەریان بەهینیت بەرو بەندەیی کردنی پەرەدگار پزگاریان بکات.

قورئانی پیروز بهم مژدانه‌وه دادبه‌زی - جارێک به‌پراسته‌وخۆو جارێک به لاوه‌کی - له‌وکاته سه‌ختو که‌مه‌رشکی‌نانه‌ی ده‌ستی نابوه بینی موسوڵمانه‌کانه‌وه ، خه‌ریکبوو ده‌یخنکندن و، له‌ناوی ده‌بردن ، ئایه‌ته‌کانی قورئان دادبه‌زین باسی پووداوی پیغه‌مبه‌ره پیشینه‌کان و گه‌له‌کانی پیشووی بۆ ده‌کردن که هه‌لده‌ستان به‌درئایه‌تی کردن و به‌درو‌خستنه‌وه‌یان ، ئهو ئایه‌تانه‌ باسی له ئهو حاڵه‌تانه‌ی ده‌کرد که هاوشیوه‌ی ته‌واوی بارود‌و‌خی موسوڵمانه‌کانی مه‌که‌که بوو له‌گه‌ڵ کافراندا ، پاشان باسی له‌و ژانه ده‌کرد که له‌ئه‌نجامی ئهو بارود‌و‌خه‌دا ته‌فروتونا بوونی بی‌باوه‌ران و سته‌مکارانی ئی هاته کایه‌وه‌و ، له‌ناکامیدا به‌نده‌کانی خوا بوونه میراتگری مال و حالیان ، ئهو به‌سه‌رهات و چیرۆکانه ئاماژه‌یه‌کی ناشکرای تێدا‌بوو بۆ شکسته‌یتانی خه‌لکی مه‌که‌که له داها‌تووداو ، سه‌رکه‌وتنی موسوڵمانه‌کان و بانگه‌وازی ئیسلامی .

له‌و ماوه‌یه‌دا چه‌ند ئایه‌تی‌ک هاته خواره‌وه مژده‌ی سه‌رکه‌وتنی ئیماندارانی

تێدا بوو:

﴿ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ {١٧١} إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ {١٧٢} وَإِنْ جُنَدُنَا لَهُمُ الْقَابِلُونَ {١٧٣} قَتُولَ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ {١٧٤} وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ {١٧٥} أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ {١٧٦} ﴾ الصافات ، هه‌روه‌ها فه‌رمووی: ﴿ سَيَهْرَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ {٤٥} ﴾ ، وه فه‌رمووی: ﴿ جُنْدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِّنَ الْأَحْزَابِ {١١} ﴾ ص ،

له‌باره‌ی ئه‌وانه‌شه‌وه که کۆچی‌ان کرد بۆ حه‌به‌شه ﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَآجِرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ {٤١} ﴾ النحل ،

هه‌روه‌ها له‌باره‌ی چیرۆکی یوسف‌وه پرسیاریان لیکرد، ئایه‌ت هاته خواره‌وه :

﴿ لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِّلنَّاسِ لِيُنذِرَ {٧} ﴾ يوسف ،

واته: پرسیارکه‌ران که خه‌لکی مه‌که‌که هه‌موو شکستی براکانی یوسف

ده‌بینن و، وه‌کو ئه‌وان ملکه‌چ ده‌بن ، له‌باسی پیغه‌مبه‌رانی تردا فه‌رمووی:

﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِّنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ {١٣} وَ لَنَسْكَنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ {١٤} ﴾ إبراهيم .

له‌کاتی‌که‌دا شه‌ری نیوان فارسه‌کان و رۆمه‌کان هه‌لگیرسابوو، موشریکان هه‌زیان به‌سه‌رکه‌وتنی فارسه‌کان ده‌کرد چونکه موشریکبوون، موسوڵمانه‌کانیش هه‌زیان

بەسەرکەوتنی رۆمەکان بوو، بەو پێیەى باوەڕیان بەخودا و پێغەمبەران و وحى و کتیبە ئاسمانیەکان و پۆژیى دواىى هەبوو ، ئاکامەکە بەسەرکەوتنی فارسەکان کۆتایی هات ، خۆى مەزن مژدەى سەرکەوتنی رۆمەکانى ناردە خوارەوه لەچەند سالى داهااتودا ، هەرچەندە تەنها ئەو مژدەى تیدا نەبوو، بەلکو مژدەى سەرکەوتنی ئیماندارانىشی تیدا بوو کاتیک فەرمووی : ﴿وَيَوْمَئِذٍ يُفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِبَصَرِ اللَّهِ﴾ الروم.

خودى پێغەمبەر ﷺ بۆخۆى ناوبەناو لەو جۆرە مژدانەى دەدا، کە کاتیک وەرزی حەجیش دەهات و، لە بازاری (عكاظ) و (ذي المجاز)دا لەناو خەلکیدا هەڵدەستایەوه بۆ گەياندنێى پەيامەکەى تەنها مژدەى بەهەشتى پێى نەئەدان و بەس، بەلکو راشکاوێه پێى دەوتن: خەلکینە بێلین : ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ پرگار دەبن ، دەبنە خاوەنى هەموو عەرەب ، عەجەمیش ملتان بۆ دەدەن ، کە مردیش دەبنە مێرو مەلیکی بەهەشت) ^١.

پێشتریش زانیمان کە پێغەمبەر ﷺ چۆن وەلامى (عتبە)ى کوپى (ربیعە)ى دایەوه کاتیک ویستی سەودای دۇنیایى لەگەڵدا بکات و ، ئەو تکاو پجایەى (عتبە) کردى پاش دەرکەوتنی راستیى پێغەمبەر ﷺ .

هەروەها دوا وەلامى پێغەمبەر ﷺ بۆ دواشاندی قورەیش کەهاتنە لای (ابو طالب) ، ئەو هەبوو پێى وتن کە تەنها یەک وشەیان لى داوا دەکات بێلین بۆ ئەوێ عەرەب ملیان بۆ کەچ بکات و ببنە خاوەنى عەجەمیش.

خەبابى کوپى ئەرەت دەلیت: چۆمە خزمەت پێغەمبەر ﷺ بوردەکەى لە خۆى ئالاند بوو، لە ژێر سیبەرى کابەدا بوو، بە دەست موشریکەنەوه ئازاری زۆرمان چەشتبوو، وتم: لەخوا ناپارێتەوه بۆمان؟ دەموچاوى پێرۆزى سوور بوو هەو دانیش، فەرمووی: گەلانى پێش ئێوه بەشەنەى ئاسن گوشت و ماسوولکەیان لە گوشتیان جیا دەکردەوه کەچی ئەو لە دینەکەیان پەشیمانی نە دەکردەوه ، خۆى گەورەش ئەم دینەى خۆى سەردەخات ، هەتا وای لى دیت سوار لە (صنعاء) هەو بەرەو (حضر موت) دەروات لەهیچ ناترسینک جگە لەخوا - پوونکردنەوهى راوى ئەوێشى زیاد کردەو - هەروەها گورگیش بۆسەر مەرەکانى ^٢، لەگێڕانەوهیەکیشتا هاتوو ، (بەلام ئێوه پەلە دەکەن) ^٣.

^١ / (ترمذی) رىوايەتى کردووە . پێشتریش چەند جارێک باس کرا.

^٢ / صحيح البخاري ٥٤٣/١.

^٣ / هەمان سەرچاوە ٥١٠/١.

ئەم مژدانە نەينى و شاراوە نەبوون ، بەئكو ئاشكراو و بلاوبوون ، بى باوەران پييان دەزانى ، ھەرەكو موسولمانەكانيش دەيانزانى ، ھەتا (اسودى) كوپى (مطلب) و ھاوئشينانى كە ھاوئلانى پيغەمبەريان دەبينى ﷺ لەسەر ئەوە لاقرتييان پيئەكردن و دەيانوت: ئەوا مەليكەكانى سەرزەمىن بۆتان ھات ، ئەوانە زال دەبن بەسەر مەليكەكانى كيسراو قەيسەردا ، پاشان فيكەيان دەكيشاو چەپلەيان ئى دەدا.

لەبەردەم ئەم ھەموو مژدانەدا بەداهاتوويەكى پووناك و پەرشنگدار لە دۇنيادا ، لەگەل بوونى ئەو ئوميدە چاكە گەورەيە كە ھەبوو لەو مژدانەداو تاپلەي گەيشتنە بەھەشت رۆشتوو ، ھاوئلانى پيغەمبەر ﷺ پييان وابوو كە ئەو چەوساندنەوانەي بەسەرياندا دادەباريئ و ئەو كارەسات و بەلایانەي لە ھەموو لايەكەو چوارەورى گرتوون ، ھيچ نين جگە لە (ھەوريكى تەنكى ھاوينەو پاش ماوہيەكى تر دەروەنەو).

بەو شيوہيە پيغەمبەر ﷺ ھەميشە گيانى ئيماندارانى بەخوشىەكانى ئيمان ئاو دەداو ، دل و دەروونيانى بەفترکردنى دانايى و قورئانى پيروزو بە پەرورەديەكى قوول راى دەھيئان ، دەروونەكانى بۆ پلەكانى بلىدىي رۆح و بىگەردىي دل و خاويئى پەوشت و خو ئازادکردن لەدەسلەلتى مادديگەرايى و بەرەنگاريي ئارەزووخوازي و گەرانەو بۆلای خواوئى ئاسمانەكان و زەمىن بەرز دەكردەو كۆپەي دلەكانى گەش دەكردەو لە تاريكستانەكانەو دەري دەھيئان بۆ نيو نوورى خودا فيري ئارامىي لەسەر ئازارو ليبودنى جوان و پامکردنى دەروونى دەكردن ، بۆيە زياتر دلى ھاوئلان بەئايينەكەدا دچەسپاو لە ئارەزوو بازى دوردەكەوتنەو لەپيناوى خودا دەسوتان و حەزوشەوقيان بۆ بەھەشت زياتر و سووربوونيان لەسەر زانست و تيگەيشتن لە ئايين و خو سەرزەنشست كردن و نەفس پەرورەكردن و زالبوون بەسەر سۆزدارىداو جەلەوكردنى ھەلچوون و داچوون و خۆبەستەنەو بەئارامىي و ھيمنى و لەسەرخۆيى ، تياياندا زياتر دەبوو.

قۇئاغى سۈيەم

﴿بانگه‌وازی ئىسلام ئە دەرەۋەى مەككەدا﴾

پینگەمبەر ﷺ لە (طائف) دا

لە (شەوال) ی سالی (۱۰) ی پینگەمبەریتى (واتە لەکو تایی مانگی (مە ی) یان سەرەتایی یۆنیوی سالی ۶۱۹ ی زاین) دا ، پینگەمبەر ﷺ بەرەو (طائف) دەرچوو، ئەم شارۆچکە (۶۰) میل لە مەککەو دوو، بەپێی لەهەردوو سەرەو ماوەکە ی بێ ، (زید) ی کوپی (حارثە) ی غولامی لەگەڵدا بوو ، لەرینگە دا بەلای هەرخێلێکیدا بگوزەرایی بانگی دەرکردن بۆ ئیسلام ، کەسیان بەدەمیەو نەهاتن ، کە گەیشتە (طائف) چوو لە سێ برا لەخێلی (ثقیف) ، ئەوانە بریتی بوون لە (عبد یالیل) و (مسعود) و (حبیب) کوپی (عمرو) ی کوپی (عمر) ی (ثقیف) بوون لەگەڵیان دانیش و بانگی کردن بۆلای خوداو سەرخستنی ئیسلام ، یەکیکیان وتی: ئەگەر خوا تۆی ناردی شەرت بێت پۆشاکى کابە بدرێم ، ئەو ی تریان وتی: جگە لە تۆ خوا کەسی نەدۆزیوە تەو؟

سێ یەمیشیان وتی: وەللاهی هەرگیز قسەت لەگەڵدا ناکەم ، ئەگەر تۆ پینگەمبەریت لەو ترسناکتریت کە من پەتای قسە ی تۆ بدەمەو ، ئەگەر لەگەڵ خواشدا درۆ بکەیت پیویست ناکا قسەت لەگەڵدا بکەم ، ئیدی پینگەمبەری خوا ﷺ فەرموی: ئەگەر ئەو ی دەتانه ویت بیکەن ئەوا تکتانان ئی دەکەم ناشکرام مەکەن.

پینگەمبەر ﷺ لەناو خەلکی (طائف) دا (دە روژ) مایەو ، پیاوماقوڵ نەما نەپواتە لای و قسە ی لەگەڵدا نەکات ، پێیان وت: لێرە بپۆ دەرەو ، ئەنجا گەنج و بێ عەقلەکانیان ئی هاندا ، کەویستی پرواتە دەرەو ، کال فام و کوێلەکان کەوتنە دوا ی بەجنێودان و هاوار ئی کردن ، هەتا خەلکی لەدەر کوێبەو ، بەدو ریز بە دەوریدا وەستان و کەوتنە بەردباران کردنی و قسە ی ناشیرینیان پێدەوت ، قاجیان دایە بەر بەرد ، هەتا نەعلەکانی پێویون لەخوین ، (زید) ی کوپی (حارثە) ش خوێ دەدایە بەری ، هەتا بەردێک بەر سەری کەوت و شکاندی ، بەشوێنیەو بوون هەتا ناچار بوو خوێ بکات بەباخیکی (عتبە) و (شیبە) ی کوپانی (ربیعە) دا ، کە سێ میل لە (طائف) وە دوو، کە چوو ناو باخەکەو ئەوان گەڕانەو ، پینگەمبەر ﷺ چوو ژێر دارمیویک ، لەژێر سیبەریکدا پالی دا بە دیواریکەو ، کە هیوو ئارام بوو ، نزا بەناویانگەکە ی کرد کە پێرەتی لە خەمی دل و بێ تاقەتی دەرەق ئەو مامەلە خراپە ی تووشی هات و، بێزار بوونی لە دەست باوەر نەهێنانی هیچ کەسیک پێی ، ئەنجا فەرموی:

^۱ / (النجیب آبادی) لە (تاریخ الإسلام) دا ۱/۲۲، راشکاوانە ئەم پرایە ی وتوو ، ئەمەش لای من پەسەندە.

(خاويه ، لاوازی هیزو کهم توانایی و بی دمه لاتییم به ده دست خه لکه وه بۆ لای تۆ دهینیم ، نهی به به زهیتیرینی هه موو به به زهییه کان - تۆ په رومردگاری ژیردهسته کانی ، تۆ خاوه نی منی ، به کیم دهسپیریت ؟ به دووره که سیک نازارم بدات ؟ یان به دوژمنیک کارت داوته دست ؟ نه گهر تۆ تووره نه بوییت من باکم نیه ، به لام بی وویی کردنی تۆ بۆ من دنگوشاد تره ، په نا دمگرم به نووری رووی پیروزی تۆ که هه موو تاریکستانه کانی رووناک کردۆته ومو ، کاروباری دونیاو ناخیره تی له سه ر دامه زراوه له ووی تووره یی خۆتم به سه ردا دابارینیت ، یان خه شمت بزم گریت ، رازو نیاز هه ر بۆ لای تۆیه هه تا رازی ده بیت ، (وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ) . که هه ردو کۆره که ی ره بیعه به و شیوه یه بینیان به زه بیان پیندا هاته وه ، غولامیک نه سرانیان هه بوو ، ناوی (عداس) بوو ، بانگیان کرد ، پینان وت : برۆ بۆشکیک له و ترییه ببه بۆ نه و پیاوه ، که بردی و داینا له به رده م پیغه مبه ری خوا دا ﷺ دهستی بۆ دریز کردو فهرمووی : (بِسْمِ اللّٰهِ) پاشان دهستی کرد به خواردنی .

عه دداس وتی : خه لکی ئەم شوینە ئەو وتیه به کار ناهینن ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمووی : تۆ خه لکی چ شوینیکیکیت ؟

چ ئایینیکت هه یه ؟

وتی : من نه سرانیم ، خه لکی (نینوی) م ، پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی : خه لکی شاری پیاوه چاکه کهیت (یونس) ی کۆری (مه تی) !

پیی وت : تۆ چوزانیت (یونس) ی کۆری (مه تی) کی یه ؟ پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمووی : ئەو برای منه ، پیغه مبه ر بوو . منیش پیغه مبه رم ،

ئه نجا (عداس) که وت به سه ر ده ست و قاچیدا و که وته ماچ کردنی . کۆره کانی (ریبه) ش یه ککیان به وی تریانی وت : ئەو غولامه که شی ئی هه لگێراپه ته وه ، که (عداس) هاته وه پینان وت : دایکت پۆله پۆت بۆ بکات ئەو چیه ؟ وتی : گه وره م ، له سه ر زه میندا له م پیاوه باشت نیه ، به راستی هه والیککی پیداویم جگه له پیغه مبه ر که س نایزانیت ، پینان وت : دایکت پۆله رۆت بۆ بکات (عداس) ، نه کهیت له ئایینه که ت وهرت بگێریت ، ئایینه که ی خۆت باشت ره له ئایینه که ی ئەو .

پیغمبەری خوا ﷺ پاش دەرچوونی لەباخەکە بەدڵشکاوی و خەمباریەو بەرەو مەککە گەڕایەو ، کە گەیشتە (قرن المنازل) خودای گەورە (جبریل)ی نارد بۆ لای ، فریشتەیی شاخەکانی لەگەڵدا بوو ، داوای ئی کرد کە پێگەی بدات ئەو دوو کێو بەسەر خەلکی مەککەدا بەنیتتەو یەک.

(بوخاری) ووردو درشتی چیرۆکەکە - بەسەندەیی خوێ - دەگێڕێتەو:

لە (عروە)ی کوپری (زبیر)ەو ، جارێکیان عائشە (خوا لێی رازی بیّت) بۆی گێڕاوەتەو کە فەرموویەتی بە پیغمبەر ﷺ : ئایا پوژی خراپتر لە (أحد) ت بەسەردا هاتو؟

فەرمووی: ئەوێ بینیم لەخێڵەکەت کە بینیم ، خراپترین شتێک لێم بینین پوژی (عقبە) بوو ، کە خۆم پیشانی (عبد یا لیل)ی کوپری (عبد کلّال) داو ، بە هیچ شیوەیەک بە دەممەو نەهات ، نیت بە کوڵێک خەم و خەفەتەو دەرچووم ، لە (قرن الثعالب) نەبیّت هۆشم نەهاتەو - کە ناسراویشە بە (قرن المنازل) - سەرم بەرزکردەو بینیم هەورێک سیبەری بۆ کردووم لێی وورد بوومەو ، سەیر دەکەم (جبریل)ی تێدا یە ، بانگی لێکردم ، فەرمووی : خۆی گەورە گوێی لە گوته‌کانی گەلەکەت بوو کە پێیان وتی: ئەو خودای گەورە فریشتەیی بۆ ناردوێت بۆ ئەوێ بەخواستی خۆت فەرمانی بەسەردا بدەیت ، ئەنجا فریشتەیی شاخەکان بانگی کردم و سلاوی لێکردم ، پاشان فەرمووی : ئەو موحەممەد ئەوە منم ، چیت دەوێت ، ئەگەر دەتەوێت ئیستای ئەو دوو شاخەیان بەسەردا دەهێنمەو ، دوو شاخەکەش (أبو قبیس) و (قیقعان) بوون، پیغمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (بەلکو ئومێد دەکەم خۆی گەورە لەپشتی ئەمانە نەوێک بخاتەو بەتەنها خودای گەورە بپەرستێت و هیچ هاوبەشێکی بۆ پرێار نەدات)^۱.

لەو وەلامەدا کە پیغمبەر ﷺ دەیداتەو کەسیتی بێ وێنەیی دەرەکەوێت ، کە ئەوەندە لەسەر پەشتێکی بەرز بوو دەرک بە سنوورەکی ناکرێت.

پیغمبەر ﷺ لە ئاقار ئەو سەرکەوتنە غەیبیەدا هۆشی بەبەردا هاتەو دلی ئارام بوو، کە خۆی گەورە لەسەروی حەوت ئاسمانەو بۆی ناردبوو، پاشان بە رێ کەوت بەرەو مەککە، هەتا گەیشتە شیوی (النخلة) و چەند پوژێک لەویدا مایەو

^۱ / صحيح البخاري. كتاب بدء الخلق ٤٥٨/١، مسلم. باب ما لقي النبي ﷺ من أذي المشركين والمنافقين ١٠٩/٢.

، له شیوی (النخله) دوو جیگه هیه بو هوارگه خستن باشه که بریتین له (السیل الکبیر) و (الزیمه) ، بههوی ئه و ناوو له وهره زوره وه که تیایاندایه ، به لام سهراوهیه کمان نه بیینی شوینی هوارگه خستنه که ی پیغه مبه رمان پی بلیت ۱۰۰.

له و ماوهیه دا که له ویدا بوو ، خوای گه وهره چهند که سیکی له په رییان بو نارد ، خوای گه وهره له دوو شوینی قورئاندا باسی کردوون ، له سوره تی (الأحقاف) دا ﴿وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ مُّذَرِّينَ ۚ﴾ {۲۹} قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِن بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَىٰ الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ {۳۰} يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابِ أَلِيمٍ {۳۱} ۞

همروه ها له سوره تی (الجن) دا: ﴿قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا {۱} يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا {۲}﴾ ههتا ته وای نایه تی ژماره (۱۵).

له رهوتی ئه و نایه تانه و . همروه ها رهوتی ئه و گیرانه وانه دا که له رافه ی ئه م بوودا ودا هاتوو . پوون ده بیته وه که پیغه مبه ر ۱۰۰ ناگای له ناماده بوونی ئه و په ریا نه نه بوو ، کاتیک پیی زانیوه که خوای گه وهره به و نایه تانه ناگاداری کردوته وه ، ئه و ناماده بوونه شیان یه که م جار بووه ، رهوتی گیرانه وه کانیش ئه و ده خوازیت که چهند جاریکی تریش هاتبنه وه .

به راستی ئه و روودا ووش سه رکه و تنیکی تر بوو که خوای گه وهره له گه نجینه شاره وکانی خوی ئه و سه ربازانه ی به خشی به پیغه مبه ر ۱۰۰ که که س نازانیت ژماره یان چهنده ، پاشان ئه و نایه تانه ی له وباریه وه هاتنه خواره وه له دوو تو بیاندا چهن دین مرده ی سه رکه و تنی بانگه وازه که ی پیغه مبه ری تیدا بوو ۱۰۰ ، که هیچ هی زکی گه ردونیش ناتوانیت ری له سه رکه و تنی بگریت: ﴿وَمَنْ لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ {۲۲}﴾ {الأحقاف} ، همروه ها ﴿وَأَنَّا ظَنَنَّا أَن لَّن نُّعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَن نُّعْجِزَهُ هَرَبًا {۱۲}﴾ {الجن}.

له بهرده م ئه م سه رکه و تن و مرژانده دا ، هه وری خه م و ناو می دیه کان ره وینه وه ، که ماوه یه ک بوو هه ر له روژی ده رچونه وه له (طائف) لاسه ریان گرتبوو ، هه تا به ریا ریدا بگه ریته وه بو مه که و ، ده ست بکات به تییه لچونه وه ی پیشاندانی نیسلا م و گه یاندنی په یامی نه مری خودای به چالاکی و دل گه رمیه کی زوره وه .

له‌ویدا (زید)ی کوپی (حارثة) پیی وت: چۆن ده‌پۆیتیه‌وه بۆ ناویان له‌کاتی‌کدا که نه‌وان ده‌ریان کردویت ؟ مه‌به‌ستی قورهبیش بوو، فهرمووی : ئه‌ی زه‌ید ، ئه‌وه‌ی تۆ ده‌یبینی خوای گه‌وره‌ ده‌رووی خیری ئی ده‌کاته‌وه ، پیغه‌مبه‌رو ئایینه‌که‌شی سه‌ر ده‌خات.

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌ره‌و مه‌که‌که‌ که‌وته‌پێ هه‌تا له‌مه‌که‌که‌ نزیک بوه‌وه ، له‌ (حراء) مایه‌وه ، پیاویکی خێلی (خزاعه‌)ی نارد بۆلای (أخنس)ی کوپی (شریق) تا په‌نای بدات ، وتبوی : من په‌یمانم داوه ، په‌یمانده‌ریش ناتوانیت په‌نای که‌سی تر بدات ، ئه‌نجا ناردی بۆ لای (سه‌هیل)ی کوپی (عمرو) ، (سه‌هیل) وتبوی: (بنی عارم) هه‌رگیز به‌سه‌ر (بنی کعب)دا په‌نای که‌س ناده‌ن ، ناردی بۆلای (مطعم)ی کوپی (عدی) ، (مطعم) وتبوی : به‌لێ من په‌نای ده‌دم ، پاشان چه‌کی به‌ست و کوپان و خێله‌که‌ی بانگ کردو پیی وتن: چه‌ک به‌به‌ستن ، له‌سه‌ر روکنه‌کانی (بیت) دا به‌به‌ستن ، ئه‌وه‌ من موحه‌مه‌دم په‌نا داوه ، پاشان ناردی به‌شوێن پیغه‌مبه‌ردا ﷺ که‌ بیته‌ ناو مه‌که‌که‌وه ، ته‌شریفی هاته ژوره‌وه زه‌یدیشیی له‌گه‌لدا بوو نه‌وه‌ستا تاچوه (بیت الحرام) ، (مطعم)ی کوپی (عدی) چوه سه‌رپشتی وشتره‌که‌ی و هاواری کرد: ئه‌ی خێلی قورهبیش ، من موحه‌مه‌دم په‌ناداوه ، هه‌یچ که‌سیک له‌ ئێوه هه‌لنه‌کووتیته سه‌ری ، ئه‌نجا پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ گه‌یشته روکنی کابه‌و وه‌ری گرت و پاشان دوو رکات نوێژی کردو، گه‌رایه‌وه بۆ ماله‌وه ، (مطعم)ی کوپی (عدی) و کوپه‌کانی به‌چه‌که‌وه چوار ده‌وریان گرتبوو ، هه‌تا چوه ماله‌که‌یه‌وه.

وتراویشه: که (ابوجهل) یش ده‌لێت: ئیمه‌ش په‌نای که‌سیک ده‌ده‌ین که تۆ په‌نای به‌ده‌یت^١.

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئه‌م پیاوه‌تییه‌ی (مطعم)ی له‌به‌رچاو بوو، له‌باره‌ی دیله‌کانی به‌ده‌روه‌ فهرمو‌ی: ئه‌گه‌ر (مطعم)ی کوپی (عدی) له‌ژياندا بوايه‌و له‌باره‌ی ئه‌م دیلانه‌وه قسه‌ی بکرایه هه‌موویانم بۆ به‌رده‌دا^٢.

^١ / طولی‌ی وردو درشتی روداو‌ق‌ک‌ی (طائف) مان ل‌م س‌ق‌رض‌ا‌وان‌ة ن‌ک‌رد‌وة ، ابن هشام ٤١٩/١ - ٤٢٢ ، زاد المعاد ٤٦، ٤٧/٢ ، م‌ت‌ر‌وة‌ها (م‌خ‌ت‌ص‌ر س‌ی‌رة الر‌س‌ول ﷺ) ن‌و‌س‌ی‌نی ش‌ی‌خ ع‌ب‌د‌ول‌ل‌ا ع‌ب‌د‌ول‌ل‌ا ن‌ج‌دی ل ١٤١ ، ١٤٢ ، م‌ت‌ر‌وة‌ها (رح‌مة‌ للع‌ال‌م‌ین) ٧١/١ - ٧٤ ، م‌ت‌ر‌وة‌ها (ت‌اری‌خ الإ‌س‌لام) ن‌و‌س‌ی‌نی (ن‌ج‌یب ن‌اب‌ادی) ١٢٣، ١٢٤/١ .
^٢ / ص‌ح‌یح الب‌خ‌اری ٥٧٣/٢ .

بانگ کردنی خیل و تاکه کان بو نیسلام

له مانگی (ذی القعدة) ی سالی (۱۰) ی پیغه مبهري تيدا . له کوتاييه کانی یونیو یان سه ره تاکانی یولیوی سالی ۶۱۹ ی زاینیدا ، پیغه مبهري خوا ﷺ گه پرایه وه مه ککه ، بو شه وهی سه ره له نوی خیل و تاکه کانی قورپه یش بو نیسلامه تی بانگ بکات و ، به وهی نزیک بوونه وهی وهرزی حه جه وه خه لک به پی و سواری و شتری له پره وه له هه موولایه که وه ده هاتن بو به جیه یانی ئه رکی حه ج و ، بوئه وهی سوودیان ده سته کویت و ، له چهنه پژیکی دیاری کراودا یادی خوا بکه ن ، پیغه مبهري خوا ﷺ ئه م دهرقه ته ی قوسته وه ، خیل به خیل ده چوه لایان و باسی نیسلامی بو ده کردن ، هه ره کو چو ن له سالی چواره می پیغه مبهري تيدا بانگی ده کردن .

ئه و خیلانه ی باسی نیسلامی بو کردن

(زهري) ده لیت: ئه و خیلانه ی که ناوه کانیان هه یه و پیغه مبهري خوا ﷺ بانگی کردن بو نیسلام و خوی ته شریفی چوه ته لایان بریتین له (بنو عامر بن صعصعة) و (محارب بن خصفة) و (فزارة) و (غسان) و (مرّة) و (حنيفة) و (سليم) و (عبس) و (بنی نصر) و (بنو البکاء) و (کندة) و (کلب) و (الحارث بن کعب) و (عذرة) و (حضارمة) ، که سیان نه هاتن به ده میه وه .^۱

ئه و خیلانه ی (زهري) باسیان ده کات ، باس کردنی نیسلام بو یان له یه ک سالدئا نه بو وه ، له یه ک وهرزیشدا نه بو وه ، به لکو له نیوان سالی چواره می پیغه مبهري تی تا دوا وهرزی پیش کوچ کردن بو وه ، سالیکی دیاری کراو نییه بو باسکردنی نیسلام له گه ل خیلکی دیاری کراودا ، به لی هه ندیک خیل هه بو وه (عه لاهه المنصورفوری) ده لیت: له سالی (۱۰) ی پیغه مبهري تيدا باسی نیسلامی بو کراوه ، ئه مه ش کورت کراوه که یه تی:

۱. خیل (بنو کلب) ، پیغه مبهري ﷺ چوه لای تیره یه کیان ، پیی ده لین (بنو عبدالله) بو لای خوا بانگی کردن و خوی پیناساندن ، هه تا پیی ده گوتن: ئه ی خیل (بنو عبدالله) خوی گه ره ناویکی جوانی ناوه له باوکتان ، که چی هیجیان ئی وهرنه گرت .
۲. (بنو حنیفه) ، چوه ناو ماله کانیان بانگی کردن بو لای خوا ، خوی پی ناساندن ، هیچ که سیککی عه ره له مان خراپتر وه لامیان نه دایه وه .

^۱ / (ترمذی) ئه مه ی گه پراوه ته وه ، به وانه (مختصر سیره الرسول) نویسنی (شیخ عبدالله ی نه جدی) ل ۱۴۹ .

^۲ / رحمة للعالمین ۷/۱ ، نه جیب نابادیش پیی له سه ره داده گری ، به وانه (تاریخ الإسلام) ۱/ ۱۲۵ .

۲. چو بۆلای (بنی عامر بن صعصعه) - بانگی کردن بۆ لای خوا - خوی پی ناساندن - (بحیره)ی کوپی (فراس) که یه کیك بوو له پیاوه کانیان وتی: وه لّاهی ئه گهر دهستی ئه م کوپه ی قوره یش بگرم ، هه موو عه ره بی پی قووت دهدهم ، پاشان وتی: رات چی یه ئه گهر ئیمه به لّینت بدهینی و، پاشان ئه گهر خوا سه ری خستی به سه ر نه یاره کانتدا ، ئایا کارو باری دوا ی تۆ بۆ ئیمه ده بیئت ؟ فره مووی : کاروبار بۆ خودایه ، ویستی له سه ر کی بوو له سه ر ئه وی داده نیئت ، ئه نجا (بحیره) وتی به پیغه مبه ر ﷺ ، پیویستمان به م کاره ی تۆ نیه ، گوئیان پینه دا.

که (بنو عامر) گه رابوونه وه بۆ شوینی خویمان ، قسه یان کردبوو بۆ ریش سپیه کی خویمان که له بهر پیری نه ی توانی بوو به روات بۆ هه ج ، پییان وت: کوپه ی قوره یشی له (بنی عبدالمطلب) هاته لامان ، ده یوت من پیغه مبه رم ، بانگی کردین بۆ ئه وه ی پشتی بگرین و له گه لیدا بین و، بیهینین بۆ شوینی خویمان ، کابرای پیره سال کیشای به سه ری خویداو، پاشان وتی: ئه ی خیلّی (بنی عامر) ئه ری نا کریت فریای که ون؟ ئه و پیاوه پهل و پۆکه ی له (مطلب)ه؟ سویندم به و که سه ی گیانی فلانه که سی به ده سه ته ، هه یج نه وه یه کی (اسماعیل) ئه وه هه لّنا به ستیئت ، ئه وه ش وتوویه تی هه قه ، ئه ری له و کاته دا عه قلّتان له کو ی بوو؟

ئیماندارانی دهرده ی مه که که

هه ره کو پیغه مبه ر ﷺ باسی ئیسلامی بۆ خیلّ و شانمه کان ده کرد ، خوی به تاکه تاکه ی خه لکیش ده ناساند له لای هه ندیکیان وه لامی باشی ده ستکه وت ، چه ند پیاو ی کیش پاش ماوه یه کی که م له و هه رزه باوه ریان پیهینا، ئه مه ش دیمه نیکی ئه وانه:

۱. (سوید بن صامت) شاعیریکی ژیری خه لکی (یثرب) بوو ، به هو ی ئازایه تی و شاعیری تی و پله و پایه و به مه له که یه وه ناویان نابوو (الکامل) ، بۆ (هه ج) یان (عومه ر) هاتبوه مه که که ، پیغه مبه ری خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام ، پینی وت: له وانه یه ئه وه ی لای تۆیه له وه بیئت که له لای منه ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فره مووی تۆ چیت پییه؟ وتی: دانایی لوقمان، فره مووی: بۆم باس بکه ، باسی کرد، پیغه مبه ری خوا ﷺ فره مووی: ئه مه گوته ی جوانه ، به لام ئه وه ی لای منه جوانتره له وه ، ئه وه ش قورئانی که خوا ی گه وه بۆمی ناردۆته خواره وه ، نووو رینۆینییه ، ئه نجا هه ندیک قورئانی به سه ردا خوینده وه و ، بانگی کرد بۆ ئیسلام بوون ، موسولمان بوو ، وتی:

بەراستی ئەمە گوتهیهکی جوانە، کەپۆیشتەووە بۆ مەدینە زۆری پێنەچوو لەروژی
(بعاث)دا کوژرا^۱، موسولمان بوونەکە ی سەرەتای سالی (۱۱)ی پیغەمبەریتی بوو^۲.
۲. (ایاس)ی کوپی (معاذ)، کوپیکی گەنجی (یثرب)ی بوو، لەگەڵ
شاندیکی خێلی (اوس) دا هاتبوون بۆ ئەوێ پەیمان بێستنی لەگەڵ قورەیشدا نژ
بە خزمانیان لە (خزرج)، ئەمەش پێش جەنگی (بعاث) بوو کە لەسەرەتای سالی
(۱۱)ی پیغەمبەریتیدا پرووی دا ، چونکە ئاگری شەر لەنیوان هەردوو خێلەکە ی
(یثرب)دا هەلگیرسابوو. ئەوسیهکان لە خەزرجیهکان کەمتر بوون . کە پیغەمبەری
خوا زانی هاتوون بۆ مەککە چوووە لایان و لەگەڵیاندا دانیشتن و، پێی وتن: ئایا لەم
هاتنەتاندا حەزتان لە چاکە هەیە ؟ وتیان: ئەو چاکە یە چی؟ فەرمووی: من
پیغەمبەری خوام ، خوای گەورە منی ناردوووە بۆ لای عەبدەکانی ، بانگیان دەکەم
بۆ خوداپەرستی و وازھێنان لە (شیرک) و ، (قورئانی) بۆ ناردووم ، پاشان باسی
ئیسلامی بۆ کردن و ، قورئانی بۆ خویندەنەو ، (ایاس)ی کوپی (معاذ) وتی:
خزمینە وەللاھی ئەمە باشترە لەوێ بۆی هاتوون ، (أبو الحیسر) . (أنس بن رافع) .
کە پیاویک بوو لە شانەکەدا . مشتیک خۆلی (بطحاء)ی هەلگرت و کردی بەدەم و
چاوی (ایاس)دا و ، وتی: وازمان ئی بێنە ، ئیمە بۆ کاریکی تر هاتووین ، (ایاس)
بێدەنگ بوو پیغەمبەری خوداش ﷺ هەستاو ، ئەوانیش بەبێ ئەوێ هیچ
پەیمانیک لەگەڵ قورەیشدا بێستنی گەرانەووە بۆ مەدینە.

پاش گەرانەووەیان بۆ مەدینە زۆری پێنەچوو (ایاس) مرد ، لەکاتی سەرە
مەرگدا زیکری (لا إله إلا الله) و (الله أكبر) و (الحمد لله) و (سبحان الله)ی دەکرد ،
کەس گومانی نەبوو لەوێ کە بە موسولمانی مردوو^۳.

۳. (أبوذر الغفاري) . خەلکی دەورووبەری (یثرب) بوو ، کاتیک هەوایی وەحی بۆ
هاتنی پیغەمبەر بەرگویی کەوت (سویدی) کوپی (صامت) و (ایاس)ی کوپی (معاذ)
بەهمەمان شیوە کەوتە بەرگویی (أبوذر)یش ئەمەش بوووە هۆی موسولمان بوونی^۴.
(بخاری) لە (ابن عباس) و دەگێڕیتەووە:

^۱ / هەمان سەرچاوە ۴۲۵/۱-۴۲۷، هەرۆهە (رحمة للعالمین) ۷۴/۱.

^۲ / تاریخ الإسلام ، نوسینی (نجیب ئابادی) ۱۲۵/۱.

^۳ / (ابن هشام) ۴۲۷/۱-۴۲۸، هەرۆهە (تاریخ الإسلام) نوسینی (نجیب ئابادی) ۱۲۶/۱.

^۴ / هەمان سەرچاوەی کۆتایی ۱۲۸/۱.

ئەبۇدەر وتى: مەن پىياۋىكى (غەفارى) بووم ، ھەۋالمان پىگەيشت كە
 پىياۋىك لە مەككە دەرگە وتوۋە ، دەلىت مەن پىغەمبەرم ، و تەم بە براكەم: بىر بۇلاى ئەو
 پىاۋە قەسەى لەگە ئىدا بكو، ھەۋالەكەيم پى بىدەرەۋە ، پىي گەيشتىبوو ، پاشان
 گەپرايەۋە ، و تەم چىت پىيە؟

وتى : ۋەللاھى پىياۋىكەم دى فەرمان بەكارى چاك دىكات و نادىكات لە
 ھەموو خراپەيەك ،

پىم وت : دلم ئاۋ ناخواتەۋە ، ھەستام تويشەبەرەۋە دارىكەم گرت بە
 دەستەمەۋە ، بەرەۋە مەككە كەۋتمەپرى ، خوم والىكرد كە نايناسم و ، ھەزم لەچارەى
 نىيە ، لەئاۋى زەمزمەم خواردەۋەۋە چوۋمە مزگەۋەت ، ەلى بەلامدا تىپەپرى كرد ،

وتى: پىدەچىت تۇ پىياۋىكى نامۇ بىت؟

دەلىت : و تەم: بەلى ،

وتى: كەۋتە پرى بۇ مائەۋە ، منىش لەگە ئىدا پويشتم ، نە ئەو پىرسىارى لە
 مەن كرد نە منىش ھىچ پىرسارىكەم لەو كرد ، كە پوژ بوۋەۋە چوۋم بۇ مزگەۋەتەكەۋ ،
 ھەۋالەم نەپرسى ، كەسش نىيە ھەۋالى ئەۋم بداتى ،

دەلىت: ەلى بەلامدا تىپەپرى وتى: ئايا ھىشتا مالى كابرەت
 نەدۇزىۋەتەۋە؟

دەلىت و تەم : نە ،

وتى: كەۋاتە ۋەرە لەگەلم ،

دەلىت: پىي و تەم: كابرە چىت ئەۋىت ؟

چى تۇي ھىناۋە بۇ ئەم شارە؟

دەلىت : پىم وت : ئەگەر لاي كەس قەسە نەكەى پىت ئەلىم ،

وتى: باشە ۋادەكەم ،

دەلىت : و تەم : ھەۋالمان پىگەيشتوۋە كە پىياۋىك لىرە ھەلگەۋتوۋە دەلىت مەن
 پىغەمبەرى خودام ، براكەم نارد بۇ لاي قەسەى لەگە ئىدا بكات ، گەپرايەۋەۋە ئاۋى دلى
 نەدام ، ھەزم كرد خوم بىيىنم .

ەلى پىي وت ﷺ : رىگەت دۇزىۋەتەۋە ، پوۋى منىش لەۋىيە ، چۈن مەن
 چوۋمە ژورەۋە توش بىر ژورەۋە ، ئەگەر كەسنىك دى جىگەى مەترسى بىت بۇ تۇ

دەچمە پال دیوارەکو خۆم بەچاککردنی نەعلەکانمەوێ خەریک دەکەم و ، تۆ بەپێی خۆتەوێ بپۆ ، ئەو پۆشت ، لەگەڵیدا پۆشتم هەتا چووێ ژۆرەوێ ، لەگەڵیدا چووێ ژۆرەوێ بۆ لای پیغەمبەر ﷺ ، عەرزەم کرد: باسی ئیسلامم بۆ بکە ، بۆی باس کردم ، دەستبەجێ موسولمان بووم ، پێی فەرمووم: ئەبۆدەر ، ئەم کارە بپۆشەو بانەینێ بیت ، بگەرێژەوێ بۆ شارەکەت ، کە هەوایی سەرکەوتنی ئیمەت پیگەیششت ئەوجا وەرەوێ ، منیش وێ: سویند بەو کەسە تۆی بەهەق ناردوێ لەناویاندا بەدەنگی بەرز ھاوار ئەکەم ، ئەنجا چووێ مەزگەوت قورەیشی ئی بوو ، وێ: ئەی خێلی قورەیش ، من شایەتی دەدم (أشهد أن لا إله إلا الله) و (أن محمداً عبده ورسوله) وتیان : ئادەیی بپۆنە گیانی ئەو هەلگەراوێ ، بۆم هەستان ، لێدانیک ئی درام کە بمرم ، عەباس فریام کەوت ، خۆیدا بەسەرمدا ، پاشان پووی تێکردن و فەرمووی : دایک پۆلە رۆتان بۆ بکات ئایا پیاویکی غەفاری دەکوژن؟ لەکاتیکی کە پیگەیی بازەگانی و ھاوچۆتان بەسەر خێلی غەفارەوێ؟ ئیدی وازیان ئی هێنام ، کە رۆژ بووێ ، گەرەمەوێ ، ئەنجا هەمان وشەکەیی دوینیم وتەوێ ، وتیان: ئادەیی هەستەن بۆ ئەو هەلگەراوێ ، وەکو دوینییان ئی کردمەوێ ، عەباس فریامکەوت ، خۆیدا یەوێ بەسەرمدا وەکو قەسەکانی دوینیی فەرمووەوێ^۱.

۴. (طفیل) ی کۆری (عمرو) ی (دوس) ی . پیاوماقوڵیکی شاعیرۆ ژیرۆ سەرۆکی تیرەیی (دوس) بوو ، تیرەکەیی لە هەندێ ناوچەیی (یەمەن) دا میرنشینەکی هەبوو ، لە سالی (۱۱) ی پیغەمبەریتیدا ھاو بۆ مەککە ، خەلکەکەیی پێش ئەو بگات بەخێرھاتنیان کرد ، جوانترین سلاویان لێکردو بەشکوودارترین شیۆ ریزیان گرت و ، پێیان وت: ئەی (طفیل) ، تۆ ھاویتیە ولاتی ئیمە ، ئەم پیاوێ لەناوماندا دەرکەوتوێ گێچەلمان پێدەگێریت و ، جیاوازی تیخستوین ، کاروبارمانی پەرتهوازی کردوێ ، گوتهکانی لەجادوێ ئەچن ، کۆر لەباوک و ، لەبراکەیی و ، ھاوسەر لە یەکتەری جیا دەکاتەوێ ، ئیمە بەهۆی ئەو پیاوێ ترسمان هەیی لەسەر خۆت و خێلەکەت ، لەبەر ئەو قەسەیی لەگەڵدا مەکوێ گوییشتی ئی مەگرە.

(طفیل) دەنیت: وەللامی وازیان ئی نەهێنام هەتا بپارمدا کە نەقەسەیی لەگەڵدا بکەم و نەبیدوینم ، هەتا وام ئی ھاو کە چووم بۆ مەزگەوت گویم بەشتیک

^۱ / صحیح البخاری . باب قصە زمزم ۴۹۹/۱ - ۵۰۰ ، باب اسلام ابی ذر ۵۴۴/۱ - ۵۴۵ .

ئاخنى ، نە بادا شتىك لە قىسەكانىم بەرگوى بىكەيت ، دەلىت : چوومە مزگەوت ، دەينىم لەپال كابدە نويز دەكات ، لە نزيكىەو پراوەستام ، خوا ويستى گويم لە ھەندىك قىسەى بيت ، بەراستى گويم لە وتەيەكى شيرين بوو . لەدى خۇمدا وتم : دايك پۆلە رۆم بۇ بىكات ، من پياويكى خاوەن عەقلم و شاعىرم ، چاك و خراپ لە من ون نابن ، چى رىنگەم ئى دەگرى كە گوى لە قىسەى ئەم پياو بەگرم ؟ ئەگەر پىم باش بوو وەرى دەگرم ، خۆ ئەگەر خراپيش بوو پەتى دەكەمەو ، وەستام ھەتا گەپايەو بۇ مالىكەى ، شوينى كەوتم تاچو ژیروەو چووم بۆلای و باسى ھاتنى خۆم بۇ كردو ، باسى ترساندى خەلك لەوو ، ئاخىنى گويم بەپارچە پەرۆيەك پاشان گوى گرتەم بۇ ھەندى لەگوتەكانى بۇ گىپايەو ، پىم وت : باسى ئەم كارەى خۆت بۇ بىكە ، باسى ئىسلامى بۇ كردم ، قورئانى بەسەردا خویندەمەو ، وەللەى ھەرگىز گويم لەقىسەى لەو جواتر نەبوو بوو ، كارنەبوو لەو دادپەرورەنەتر . دەست بەجى باوەرم ھىناو شاھىتەى ھەقم داو ، پىم وت : من لەناو تیرەكەمدا قىسەبىسراوم و ، دەگەرپەمەو بۇ لاىان و ، بانگيان دەكەم بۇ ئىسلامەتى ، دوعام بۇ بىكە بەلگەيەكم ھەبىت ، پىغەمبەرى خوا ﷺ دوعاى كرد بەلگەكەش ئەو بوو خواى گەرە نورىكى وەك گلوپى لەنيوچەوانيدا خولقاند ، وتى : خوايە بانەم بەلگەيە لە دەم وچاومدا نەبىت ، چونكى دەترسم بلىن : ئەو خوا پىي نواندو ، ئيتەر نوورەكە چووە ناو قامچىكەى ، باوك و ھاوسەرەكەى بانگ كرد بۇ ئىسلام ھەردووكيان موسولمان بوون ، خىلەكەى لەموسولمان بووندا دەرەنگ ھاتن بەدەميەو ، بەلام ھەر وازى ئى نەھىنان ھەتا لە دواى (خەندەق) ە وە كوچى كرد بۇ مەدينەو ھەفتا يان ھەشتا بنەمالەى خىلەكەى لەگەلدا بوو ، لە ئىسلامدا ھەول و خەباتىكى باشى كرد ، لە جەنگى پۆزى (يەمامە) دا شەھيد بوو .^۱

۵. (ضامد الازدى) : لەخىلى (ازد شنوءە) ى يەمەن بوو ، خەرىكى نوشتە كردن بوو ، گەيشتە مەككە گوى لەبى عەقلەكانيان بوو دەيانوت : موخەمەد شىتە ، وتى : ئەگەر من پەرۆمەو لای ئەو كابرايە بەلكو خودا لەسەر دەستى مندا شىفاى بدات ، پىي گەيشت ، پىي وت : ئەى موخەمەد ، من نوشتە دەكەم ، ئايا پىت

^۱ / بلكو دواى (حديبية) ش ھاتە مەدينەو خىزمەت ثيفەمبەرىش ﷺ ، سەيركە (ابن ھشام) ۲۸۵/۱ .
^۲ / ابن ھشام ۲۸۲/۱-۲۸۵ ، رحمة للعالمين ۱/۸۲، مختصر سيرة الرسول ، نوسينى شىخ عبد الله ى تەجدى ۱۴۴ل ، تاريخ الإسلام نوسينى (نجيب ناباتى) ۱/۱۲۷ .

باشه بۆت بکهه ؟ پیغه مبهري خوا ﷺ فهرمووی: ((إن الحمد لله نحمده ونستعينه ، من يهد الله فلا مضل له ، ومن يضلله فلا هادي له ، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله ، أما بعد)).

وتی: ئەو وشانەم جارێکی تر بۆ بلیژرەو ، پیغه مبهري خوا ﷺ سێ جار بۆی وتەو ، کابرا وتی: من گویم لەقسە ی فالگرو جادوگەر و گوتە ی شاعیران بوو ، هەرگیز گویم لە هاووێنە ی ئەم قسە نە ی تۆ نە بوو ، بەراستی گەشتونەتە فەرھەنگی دەریاکان ، دەستت بێنە با لەسەر ئیسلام بەیعتت بدەم ، بەیعتی دا بە پیغه مبهري خوا ﷺ^۱.

شەش شەنە بای فینک لە خاکی (یثرب) وە

لە وەرزی حەجی سالی (۱۱) ی پیغه مبهري تیدا . یۆلیۆی شالی ۶۲۰ زایینی . بانگەوازی ئیسلامی چەند تۆویکی چاکی بەدی کرد ، خێرا بوونە چەند درەختیکی بالابەر ، موسولمانان خۆیان خستە ژێر سیبەری فینکی لە دەست گەری ستم و ستمی سالانی پینشو.

یەکیک لە داناییەکانی پیغه مبهري ﷺ ئەو بوو ، کاتیک تووشی بەدرۆ خستەو و رینگە ئی گرتن دەبوو ، لەلایەن خەلکی مەککەو ، لەتاریکی شەو دا بەسەر خێلەکاندا دەگەرا ، هەتا هیچ کەسێک لە موشریکەکانی مەککە نەتوان رینگە ی ئی بگرن^۲.

بەو شیۆیە شەو یکیان دەرچوو ، ئەبوبەکر و عەلی لەگەڵدا بوو ، بەسەر مالهەکانی (زەل) و (شیبان) و (بن ثعلبة) دا گوزەراو لەبارە ی ئیسلامەو قسە ی لەگەڵدا کردن . لەنیوان ئەبوبەکر و پیاویکی خێلی (زەل) دا پرسیارو وەلامیکی خوش پووی دا ، (بنو شیبان) یش وەلامیکی ئومید بەخشانیان دایەو ، بەلام لە قەبول کردنی ئیسلامدا وەستان^۳.

پاشان پیغه مبهري خوا ﷺ بە (عقبە ی) (منی) دا تیپەری ، گوئی لەدەنگی چەند پیاویک بوو قسەیان دەکرد ، چوو لەیان ، شەش گەنجی (یثرب) یی بوون ، هەموویان لە (خزرج) بوون ، بریتی بوون لە:

۱ / (موسليم) ريوایەتی کردو ، مشکاة المصابيح ، باب علامات النبوة ۵۲۵/۲.

۲ / تاريخ الإسلام نوسینی (نجيب نابادی) ۱/۱۲۹.

۳ / بروانة ، مختصر سيرة الرسول ، نوسینی (شیخ عبدوللای نهجدي) ل ۱۵۰ - ۱۵۲.

۴ / رحمة للعالمين ۸۴/۱.

(أسعد بن زرارہ)   لہ خیلّی   (بنی النجار)

(عوف بن الحارث بن رفاعۃ ، ابن عفراء) لہ خیلّی   (بنی النجار)

(رافع بن مالک بن العجلان)   لہ خیلّی   (بنی زریق)

(قطبۃ بن عامر بن جدیدۃ)   لہ خیلّی   (بنی سلمہ)

(عقبہ بن عامر بن نابی)   لہ خیلّی   (بنی حرام بن کعب)

(جابر بن عبداللہ بن رثاب)   لہ خیلّی   (بنی عبید بن غنم)

یہ کیلک لہ خویشیہ کانی خہ لکی (یثرّب) ئەوہبوو، کہ لہ جوولہ کہ
ہاوپہ یمانہ کانیان دەبیست لہ مەدینەدا کہ یەکیلک لہ پیغەمبەرەن لہو پوژگارەنەدا
دەردەکەوئیت ، ئەوجا شوئینی دەکەوین ، ئەوجا ئیمە (جولەکە) لہ گەل ئەو پیغەمبەرەدا
دەبین ئیوہ دەکوژین وەکو (عاد) و (إرم) .^۱

کاتیک پیغەمبەری خوا ﷺ پێیان گەیشت ، پێی فرموون : ئیوہ کین ؟ وتیان :
ئیمە چەند کەسیکی خەزەرەجین ، فرمووی : هاوپەیمانەکانی جولەکە ؟ وتیان : بەلێ ،
فرمووی : دادەنیشن قەستەن لەگەڵدا بکەم ؟ وتیان : بەلێ، لەگەڵدا دانیشتن ، ئەنجا
پیغەمبەر ﷺ کرۆکی ئیسلام و بانگەوازەکە ی بۆ باس کردن و ، بانگی کردن بۆلای
خوای گەورە ، ھەرەھا قورئانی بۆخوێندنەوہ . ھەندیکیان بەئەوانی تریان وت : ئەری
دەزانن وەللاھی خەلکینە ، ئەمە ئەو پیغەمبەرە یە کہ جولەکە ھەرەشەیان پێی لہ ئیوہ
دەکرد ، نەکەن بەیئەن پێشتان بکەون ، دەستبەجی وەلامی بدەنەوہو موسولمان بین .

ئەوانە پیاوہ ژیرەکانی (یثرّب) بوون ، دووبەرەکی و شەپری ناوخۆ ماندووی
کردبوون ، کہ زۆر نەبوو گوزەرا بوو ، ھەتا ئەو کاتەش کلپەکە ی بەھەلگیرساوہ یی
مابوہوہ ، ئومیدیان وابوو کہ بانگەوازە بیئتە ھۆیک بۆ وەستاندنێ شەر ، وتیان : ئیمە
لەحالیکیدا خیلەکەمان بەجیھێشتوہ ھیچ خیلّیک لہوناوہدا بەئەندازە ی ئەوان
دوژمنایەتیان لەناویدا نیہ ، لەخودا داواکارین کہ بەھۆی تووہ کوێان بکاتوہ ،
دەچینەوہ لایان ، بانگیان دەکەین بۆ لای تو ، ئەگەر لەسەر دەستی تو دا یەک بگرن ،
ھەرگیز رێیان لہکەسیک ناکەوئیت پایە بلندتر بیئت لہ تو .

ئەو کۆمەلە خەلکە گەرانەوہ بۆ مەدینە پەيامی ئیسلامیان بۆ بردن ، وای
لێھات مائیک لہ مائەکانی (انصار) دا نەما باسی پیغەمبەری تێدا نەبیئت ﷺ .^۲

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۵۰ ، ابن هشام ۱/ ۴۲۹ ، ۵۲۱ .

^۲ / مەمان سەرچاوە ۱/ ۴۲۸ - ۴۳۰ .

خواستنی عائشه له لایه ن پیغه مبهروهه

له شهوالی ئهوه ساله دا . سالی (۱۱) ی پیغه مبهریتی . پیغه مبهری خوا عايشه (صدیقه) ی خوازینی کردو (ر) ، له شهوالی سالی یه که می کوچیدا گواستیهوه^۱ .

شه ورهوی و بلند بوونهوه

له قوناغه دا بانگه وازه که ی پیغه مبهری عايشه له نیوان سرکهوتن و چهوساندنه ودا بی وچان ریگه ی دهبری ، چه ند ئه ستیره یکی کز له ئاسویه کی دوره وه دیار ده کهوتن ، نهوه بوو پرودای شه ورهوی و بلند بوونهوه پرووی دا .

به چه ند وته یه کی جیاوان کاتی دیاری کردنه که ی قسه ی له سه ره :

۱. و تراوه : شه ورهوی له یه که م سالی پیغه مبهری تیدا پرویداوه ، پای (طبری) یه .
۲. و تراوه : پینچ سال دوی پیغه مبهری تی بووه ، (نه وه ی) و (قرطبی) ئه مه یان به لاوه په سه ند تره .

۳. و تراویشه : له شهوی (۲۷) ی مانگی ره جه بی سالی (۱۰) ی پیغه مبهری تیدا بوه ، (عه للامه المنصور فوری) ئه م پایه ی په سه ند کردوه .

۴. و تراوه : پینش کوچ به (۱۶) مانگ بووه ، واته له رهمه زانی سالی (۱۲) ی پیغه مبهری تیدا .

۵. و تراوه : پینش کوچ کردن به سالی ک و دو مانگ بووه ، واته له (محرم) ی سالی (۱۳) ی پیغه مبهری تیدا .

۶. و تراوه : سالی ک پینش کوچ کردن بووه ، واته له (ربیع الاول) ی سالی (۱۳) ی پیغه مبهری تیدا .

سی گوته ی یه که م به وه رت کراوه ته وه که (خه دیجه) (ر) له رهمه زانی سالی (۱۰) ی پیغه مبهری تیدا وه فاتی کردوه ، وه فات کردنه که شی پینش فهرز کردنی (۵) نویژکه بووه ، پای جیاوان نیه له وه دا که فهرز کردنی پینچ نویژکه له شهوی (اسراء) دا بووه^۲ .

به لام هر سی وته که ی دواوه به لگه یه که نه دی په سه ندی بکه م ، هر چه ند ه ره وتی سوره تی (الإسراء) به لگه یه له سه ره نه وه ی شه ورهوی دواتر پرویداوه .

^۱ / تلخیص فهوم اهل الآثار ۱۰، صحیح البخاری ۵۵۱/۱ .

^۲ / بؤ ئه م رایانه بېوانه ، زاد المعاد ۴/۴۹ ، مختصر سیره الرسول ، شیخ عبیدوللای نه جدی ل ۱۴۸-۱۴۹ ، رحمه للعالمین ۱/۷۶ ، (تاریخ الإسلام) نویسنی (نجیب نابادی) ۱/۱۲۴ .

ههروهه پيشه واياني (فهرموده) وردو درشتی ئەم ږووداوه دهگيرنه وه ،
ئيمهش زور به کورتی دهخهينه ږو:

(ابن القيم) دهليت: راست وهههه كه پيغه مبهري خوا ﷺ به جهستهی شه ږهوی
پيکراوه ، له مزگوتی هه راهه وه ږو (بيت المقدس) ، به سواری ږوراق و به هاوړپيه تي
(جبريل) ﷺ له (بيت المقدس) دا به ږوه ، نو ږڅی به نيما مهت ږو پيغه مبهريان کړدوه ،
جلهوی ږوراقيشی به نه لقهی دهرگاهه ی مزگوته وه به ستوته وه.

پاشان هه له شه ودا له (بيت المقدس) وه ږو ئاسمانی دونه بلند کرایه وه ،
(جبريل) ﷺ داوی کړدنه وه ئاسمانی يه که می کړد ، ږوی کرایه وه ، له ويدا باوکی
مروځايه تي (ناهم) ی بينی سلوی ئی کړد ، به خيړه اتنی کړد ، وه لامي دايه وه ، دانی نا
به پيغه مبهري تيه کهيدا ، له لای راستيه وه خواي گه وه گيانی هه موو پيغه مبهريانی
نیشانداو ، له لای چه پيشيه وه گيانی تاوانبارانی نیشاندا.

پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی دوهم ، ږوی کرایه وه ، تيايدا يه حياي کږی
زه که ريو عيسای کږی مريه می بينی ﷺ ، پييان گه شت و سلوی ئی کړد ،
وه لاميان دايه وه ، به خيړه اتنيان ئی کړد ، دانيان نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بلند کرایه وه ږو ئاسمانی سيهم ، يوسفی تيدا بينی ﷺ ، سلوی ئی
کړد ، وه لامي دايه وه به خيړه اتنی ئی کړد ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.
پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی چوارهم ، ئيدريسی تيدا بينی ﷺ ، سلوی
ئی کړد ، به خيړه اتنی ئی کړد ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی پينجه م ، هارونی کږی عمرانی تيدا بينی
ﷺ ، سلوی ئی کړد ، به خيړه اتنی کړد ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بلند کرایه وه ږو ئاسمانی شه شهم ، به موسای کږی عمران گه شت
ﷺ ، سلوی ئی کړد ، به خيړه اتنی کړد ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

که موسای به جني هشت ﷺ گريا ، پيی و ترا: ږوچی ده گريت ؟ فهرموی :
ده گريم چونکه کوږيک نيرواوه له داوی منه وه ، نه وانه ی له ئوممه تي نه وه ده ږونه
به هه شته وه له ژماره ی نه وانه ی ئوممه تي من زياترن.

پاشان بهر زکرایه وه ږو ئاسمانی هه و ته م ، گه شت به ئيبراهيم ﷺ ، سلوی
ئی کړد ، به خيړه اتنی کړد ، دانی نا به پيغه مبهري تيه کهيدا.

پاشان بهر زکرایه وه ږو (سدره المنتهی) و ، نه جا بلند کرایه وه ږو (البیت
المعمور).

پاشان بهر ز کرایه وه بۆ لای (الجبار ﷻ) ، ئه وهنده لئی نزیک بوه وه هتا به ئه ندازه ی دوو که وان یان که متری مابوه وه ، ئه نجا ئه وه ی ویستی (وهی) کرد بۆ پیغه مبه ر ﷻ ، (۵۰) نویژی له سه ر کرده ئه رک ، گه پرایه وه هتا به لای موسادا تیپه پری ﷻ ، پیتی فهرموو : به چی فهرمانی پیکردی ؟ فهرمووی به په نجا نویژ ، فهرمووی : ئوممه ته که ت به رگهی ئه وه ناگریت ، بگه پزیه وه بۆ لای په روه ردگارت داوای ئی بکه سووکی بکات له سه ر ئوممه ته که ت ، لای کرده وه به لای جبریلدا ، وه کو بیه ویت رای ئه و وه رگریت ، ئامازه ی فهرموو : به ئی ، ئه گه ر حه زت ئی بیت ، جبریل به رزی کرده وه هتا چوه خزه مت خوای گه وه ، له جیگهی خۆیدا بوو . ئه مه قسه ی بوخاریه له چه ند ریگه یه که وه . ئه نجا ده نویژی له سه ر که مکرده وه ، پاشان دابه زیه وه هتا به لای موسادا ﷻ تیپه پری ، هه والی پیدا ، فهرمووی : بگه پزیه وه لای په روه ردگارت و داوای سووک کردنی ئی بکه ، به رده وام له هاتوچۆدا بوو له نیوان موسا ﷻ و خوای گه ورده ، هتا بۆی کرد به پینچ نویژ ، موسا ﷻ فهرمانی پیدا که داوای سووک کردن بکاته وه ، فهرمووی : شه رم ده کم له په روه ردگارم به لام رازی ده بم و ملکه چم ، که دور که وته وه بانگ ویژیک هاواری کرد : من به رباری فره یزه که م داو سه رشانی به نده کانم سووک کرد . ته واو .

پاشان (ابن القیم) باس له راجیاوازیه که ده کات سه به ارت به چاوپیکه وتنی پیغه مبه ر ﷻ بۆ په روه ردگاری گه وه ، پاشان باسی قسه یه کی (ابن القیم) ی کرده وه له و باره یه وه ، پوخته ی قسه که ئه وه یه که بینین به چاو له به نه رته دا نه سه لماوه وه ئه مه قسه یه که هیچ یه کی له هاوه لان نه یان فهرمووه ، ئه وه ش باس ده کریت له (ابن عباس) وه که به ره های ی و به دلی بینویه تی ، ئه وا یه که م دژ به دووه م نیه .

پاشان ده لیت : ئایه تی ﴿ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى ﴾ النجم / ۸ ، ئه م نزیک بوونه وه یه ئه و نزیک بوونه وه نیه له سوره تی (الإسراء) دا ها تووه ، ئه وه ی له سوره تی (النجم) دا ها تووه نزیک بوونه وه ی (جبریل) ه ﷻ نزیک بوونه وه که ش ، هه روه کو عاششو و (ابن مسعود) ده لیت : ره وتی ئایه ته به لگه یه له سه ری ، نزیک بوونه وه که له سوره تی (الإسراء) دا پوه نه که مه به ست پیتی نزیک بوونه وه ی په روه ردگاری گه وره و ، له سوره تی (النجم) دا باس له وه ناکات ، به لکو ئه وه ی تی دایه که جاریکی تر له (سدره

المنتهى) بينيوپه تیه وه ، نه وهش (جبریل) علیه السلام ، پیغه مېهر ﷺ دوو جار له سهر شیوه ی پیرۆزی جبریلی بینیه: جارێك له سهر زه مین ، جارێكیش له (سدره المنتهى) ، (والله اعلم) . تهواو^۱.

پووداوی سنگ له ت کردنه کهش جارێکی تر لێی پووی دایه وه ، لهو سه فهرده دا کۆمه لێک شتی جوړاو جوړی بینى:

شپرومه ی خرایه بهرده سستی ، شیرکه ی هه لېژارد ، پئی وترا: ریگه ی فیتره تت هه لېژارد یان فیتره تت پیکا ، خو نه گهر مه یه که ی هه لېژاردایه ئوممه ته که ت سهری ئی تیکه ده چوو.

ههروه ها چوار پووباری بینى له بهه شتدا : دوو پووباری دیارو ، دوو پووباری نادیار ، دوو دیاره که بریتی بوون له نیل و فورات ، ماناکه شی نه وه یه که په یامه که ی نیشه جیی نهو دوو شیوه به پیته ده بیت له نیل و فوراتداو ، خه لکه که ی ده بنه هه لگرانی ئیسلام نه وه له دواى نه وه ، ماناکه ی نه وه نیه که ئاوی نهو دوو پووباره له بهه شته وه هه لده قولیت.

ههروه ها مالیکی ده رگاوانی دۆزه خى بینى ، پیینه ده که نی ، له پووکاریدا گه شی و خو شی دیار نه بوو ، ههروه ها بهه شت و دۆزه خى بینى.

ههروه ها بخوړانی مالى هه تیوانی بینى قاپوله یان هه بوو وهك و شتر ، پارچه ناگرى وهك مشته بهرد ده کرا به ده میانداو ، له ده رچه یانه وه ده چوو ده ره وه.

سووخوړه کانیشیی ده بینى سکیان گه وه بوو بوو ، نه یانده توانی له جیگه ی خو یان بجولین، بۆ پیشاندانی دۆزه خ ئال و بهیتی فیرعه ون به لایاندا تیده په رین و پییان پیداده نان.

زیناکاره کانیشیی بینى گوشتیکى پاكو قه له وو گوشتیکى هه لاوساوی بۆگه نیان له بهرده ستدا بوو ، له گوشته پیسه بۆگه نه که یان ده خواردو ، وازیان له گوشته پاکه قه له وه که هیئا بوو.

ههروه ها نهو ژنانه شی بینى که منالی زوّل ده خه نه وه ، به مه که کانیان هه لاوسرا بوون.

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۴۸، ۴۷، ۴۸، ههروه ها سه یرکه (صحیح البخاری) ۱/ ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳،

ههروهه کاروانیکی خه لکی مه کهه ی بینى له چوون و گه پانه وه دا بوو،
 وشتریکیان له پی شه وه بوو دیاری کرد، له سه ریان وه سقا ناوی له ده فریکی سه ر
 داپوشراویان خواره وه نه وان نووستبوون، پاشان ده فره که ی به سه رداپوشراوی
 هیشته وه و پوشت، نه وه ش بوو به به لگه ی بانگه وازه که ی له به ره به یانی شه وی
 شه و پهیدا^۱.

(ابن القيم) ده لیت: کاتیک پیغه مبه ر ﷺ پوژی کرده وه له ناو قو په ی شدا هه والی
 پیدان، که خودا چی له نایه ته گه ره کهانی خو ی نیشاندا وه، ئیدی به درو خسته وه وه
 نازاردان و زیان پیغه یان دنیان زیاتری کرد، داویان لی کرد وه سفیکی (بیت المقدس)
 یان بو بکات، خوی گه وه هینایه پیش چاوی، تا به باشی دیاری کرد، نه نجا
 هه والی نیشانه کهانی پیدان، نه وانیش نه یان ده توانی به ره په رچی یه ک وشه ی بده نه وه،
 نه نجا هه والی ریگه ی هاتن و چونی کاروانه کهشی پیدان و، پیشی وتن که چ کاتیک
 ده گاته جی، هه والیشی پیدان سه باره ت به یه کهم وشتری پیش کاروانه که،
 هه واله کهش به راستی واده رچوو که پیغه مبه ر ﷺ فه رموی، که چی نه وه هه واله زیاتر
 توو په ی کردن و، زیاتر له کوفرو بیبا وه پهیدا نه غروی کردن^۲.

گوتراوه: بویه (ابوبکر) ﷺ ناو نراوه (صدیق) چونکه ده سته جی نه م
 پرودا وه ی به راست زانی، له کاتیکدا به درویان خسته وه^۳.

کو رترین و گه وره ترین وشه له باره ی هوو حکمه تی نه وه گه شته وه و ترا بیت
 نه م نایه ته پیرو زیه ﴿لَرِیْهِ مِنْ آیَاتِنَا﴾ (الاسراء ۱) واته: بو نه وه ی نایه تی خو مانی
 نیشان بده ی، نه مه ش سوننه تی پیغه مبه رانه (س) فه رمویه تی: ﴿وَكَذٰلِكَ نُرِیْ اِبْرٰهٖمَ
 مَلٰكُوتَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلَیْکُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ﴾ {۷۵} واته: به و شیوه یه
 مه له کو تی ناسمانه کان و زه مینمان نیشانی ئیبراهیم داو، بو نه وه ی یه قین پهیدا بکات
 هه ره وه به (موسا) فه رموو: ﴿لِرٰیْکَ مِنْ آیَاتِنَا الْکُبْرٰی﴾ {۲۳} واته: بو نه وه ی
 نایه ته گه ره کهانی خو مانن نیشان بده ی، مه به سستی نه و (اراده) یه شی پوون کرده وه و
 فه رموی: ﴿وَلَیْکُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ﴾، پاش نه وه ی که پیغه مبه ران (س) پشت به بینینی

^۱ / سقرضا و قکانی ئیشوو، ابن هشام ۶/ ۱، ۴۰۶، ۴۰۴، ۴۰۳، ۴۰۲، ۳۹۷.

^۲ / زاد المعاد ۴۸، مه تروهه سقرکه (صحیح البخاری)، ۲/ ۶۸۴، و (صحیح المسلم) ۱/ ۹۶، (ابن هشام)

۱/ ۴۰۳، ۴۰۲.

^۳ / هه مان دوا سقرضا وه ۱/ ۳۹۹.

ئايەتە خاويىيەكان دەبەستىن ئەۋەندەيدان زانىيارى يەقىن دەست دەكمۇيت ئەندازەى نىيە ،
 ھەۋالەيىش ۋەك دىيارى كىردن نىيە ، ئەۋانە ئەۋەندە ئازار دىنۇش كەس بەرگەى ناگرىت ،
 ھەموو ھىزەكانى دۇنيا لەبەردەمىياندا بالى مىشۋولەيەو باكيان لىيى نىيە با بەسزاو
 ئازارىش تاۋ بىرىن .

ئەو ھىكمەت و نەيىيانەى لەپىشت ۋىدەكارى ئەم گەشتەۋەن ، بۋارى باس
 لىكردنپان بىرىتىيە لەپەرتۋوكى نەيىيەكانى شەرىعت ، بەلام ھەندىك راستى سادە ھەن
 كە لەكانىياۋى ئەم گەشتەۋە ھەلدەقۇلئىن و بەقۇلپ دىنە دەرۋە بەرەو باخچەكانى
 سىرەتى پىغەمبەر ﷺ .

پىم باش كە بەكورتى ھەندىكيان تۇمار بىكەم :

خۇيىنەر لە سورەتى (الأسراء) دا دەبىنىت كە خۋاى گەرە باسى بەسەرھاتى
 شەۋرەۋى لەيەك ئايەتدا كىردە ، پاشان دەستى كىردە بەباسى ئابۋوچۈۋەن و
 تاۋانەكانى جۈلەكەو ، پاشان ئاگادارى كىردەۋە كە ئەم قۇرئانە بۇ ئەو مىللەتەيە كە
 شىۋاۋترە لەۋانەشە خۇيىنەر ۋاھىست بىكات كە ھىچ پەيۋەندىك لەنىۋان دۋو ئايەتەكەدا
 نەبىت ، لەراستىدا مەسەلەكە ۋانىيە ، خۋاى گەرە بەم شىۋازە ئامازە دەكات بەۋەى كە
 شەۋرەۋى بەرەو (بىت المقدس) بۋە ، چۈنكە جۈلەكە لە سەركىردايەتى كۆمەلگەى
 مۇۋقىي ۋەلا دىخىزىن ، بەھۋى ئەو تاۋانانەۋە كە ھىچ بۋارىكى بۇ مانەۋەيان لەسەر
 ئەو پلەۋپايە نەھىشتۋتەۋە ، لە داھاتۋىيەكى نىزىكىشىدا خۋاى گەرە ئەو پلەيە بە
 كىردەيى دەبەخشىت بەپىغەمبەرەكەى ﷺ و ، ھەردۋو پلەۋپايەى بانگەۋازى ئىبراھىمى
 بۇ كۆدەكاتەۋە ، ئىدى كاتى گۋاستنەۋەى سەركىردايەتى پۇخى ھاتۋە لە ئۈمەتتىكەۋە
 بۇ ئۈمەتتىكى تر ، لە ئۈمەتتىكەۋە كە مىژۋى خۋى پىركىردۋە لەناپاكى و فىل و
 تاۋان و دەست دىرىژى ، بۇ ئۈمەتتىك كەچاكەو خىرۋىيىرى لى دەپژىت و پىغەمبەرەكەى
 ﷺ پۇژانە ۋەخى بۇ دادەبەرژىت .

بەلام ئەم سەركىردايەتەيە چۈن دەگۋازىتەۋە ، لەكاتىكدا كە پىغەمبەر ﷺ بە
 لانەۋازى لەناۋ شاخەكانى مەككەدا خۋى ھەشارداۋە ، ئەم پىرسىيارە پەردە لە پۋى
 راستىيەكى تىرىشدا ھەلدەمالىت ، كە ئەۋەيە پۇلى ئەم بانگەۋازە ئىسلامىيە خەرىكە
 بەرەو كۆتايى و تەۋاۋ بۋون دەپۋات ، ئىدى پۇلىكى تر دەست پى دەكات كە لە
 رەۋگەيدا جىيايە لە پۇلى يەكەم ، لەبەرئەۋەيە كە دەبىنپان ھەندىك لە ئايەتەكان

ئاڭدار كوردنەۋەيەكى پوون و ھەرەشەيەكى سەختى تىدايە سەبارەت بە موشرىكان ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا﴾ {۱۶} ھەر شارىك وا لە الاسراء ، واتە : ئەگەر ويستمەن بېريار بىدەين بەفەوتاندنى ھەر شارىك وا لە خۆشگوزەرانەكانيان دەكەين لە سنوور دەرچن ئەوسا بېريارى خويان بەسەردا دەچەسپىت و مال و حاليان ويران دەكەين . ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا﴾ {۱۷} الاسراء ، واتە : پاش نوح چەندىن گەلى ترمان لەناو برد ، خواى تۆ بەسە بۆ ناسىن و بينىنى گوناھى بەندەكانى ، بەپال ئەم ئايەتانە كۆمەلىك ئايەتى تىرىش ھەيە كە بنەماو بەندو پرنسپىيەكانى ژيار بۆ موسولمانان پوون دەكاتەۋە كە كۆمەلگاي ئىسلاميانى لەسەر بنیات دەنرىت ، ھەروەكو ھاتبەنە سەر زەويەك تيايدا كاروبار لە ھەموو پوويەكەۋە بەدەستى خويان بىت و ، يەكەيەكى يەگەرتويان دروست كوردىت كە كاروبارى كۆمەلى لەسەر بەرئەۋە بچىت ، ھەروەھا ئامازەيەكى تىدايە بۆ ئەۋەى كە پىغەمبەر لەداھاتويەكى نرىكدا شوين و پەناگەيەك دەدۆزىتەۋە كە تيايدا نىشتەجى بىت و ، بىتە مەلەندىك بۆ بلاوكردنەۋەى بانگەۋازەكەى لە ھەموو جىھاندا ، ئەمەش يەكەكە لەنھىنيەكانى ئەم قۇناغە پىرۆزە ، پەيوەستە بە باسەكەمانەۋە ، بۆيە بەباشمان زانى باسى بكەين .

ھەر لەبەرئەم ھىكمەتەۋ ھاويئەكانىەتى پىمان وايە كەدياردەى شو پەۋى پىش بەلىنى عەقەبەى يەكەم يان لەنيوان ھەردوۋ بەلىنى عەقەبەدا پووى داۋە ، (والله أعلم) .

به یعه تی عهقه بهی یه که م

پیشتر وتمان که شەش کەس لە خەڵکی (یثرب) لە وەرزی حەجی سالی (۱۱) ی پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوون ، به ئینیاندا به پیغه مبه ر ﷺ که په یامه که ی به کەسوکاریان بگه یه نن.

له ئاکامی ئەو هەدا که وەرزی داهاتوو هاته پیشەوه . لە وەرزی حەجی سالی (۱۲) ی پیغه مبه ریتیدا ، به رامبه ر به سالی (۶۱۲) ی زاین بوونه (۱۲) پیاو ، پینج کەسیان لەو شەش کەسه بوون که پیشتر په یوه ندیان کردبوو به پیغه مبه ره وه لە سالی رابوردوودا . شەشه میان که ناماده نه بوو (جابر) ی کوپی (عبدالله) ی کوپی (رئاب) بوو . له گه ل حهوت کەسی تر که بریتی بوون له :

۱. (معاذ) ی کوپی (الحارث) ، (ابن العفراء) له (بنی النجار) خه زه جی

۲. (ذکوان) ی کوپی (عبد القیس) له (بنی زریق) خه زه جی

۳. (عباده) ی کوپی (صامت) له (بنی غنم) خه زه جی

۴. (یزید) ی کوپی (ثعلبه) هاوپه یمانی (بنی غنم) خه زه جی

۵. (العباس) ی کوپی (عباده) ی کوپی (حنظلة) له (بنی سالم) خه زه جی

۶. (أبو الهيثم) ی کوپی (التيهانی) له (بنی عبد الأشهل) ئەوسی

۷. (عویم) ی کوپی (ساعده) له (عمرو بن عوف) ئەوسی

دوانه که ی کو تایی له (ئەوس) و ئەوانی تریش له خیلێ (خه زه ج) بوون^۱.

ئەمانه له (عهقه به) ی (مینا) دا وه ک به یعه تی ژنان که له فه تی مه که که دا دابه زی ، به یعه تیان دا به پیغه مبه ر ﷺ.

بوخاری له (عباده) ی کوپی (صامت) وه ده گیریته وه له پیغه مبه ره وه ﷺ فرمووی: وه رن ، به یعه تم بده نی که هاوه ل بو خودا په یدا نه که ن و دزی نه که ن و زینا نه که ن و پۆله کانتان نه کوژن و بوختانی ده ست و داوین هه لئه به ستن و له ه یج چاکه یه که دا سه رپینجیم نه که ن ، هه رکه سی ک له ئیوه واده ی خو ی برده سه ر ئەوه پاداشتی له سه رخوایه ، هه رکه سی کیش سنووری یه کی ک له وانه به رزنی ت و له دوینا دا سزا بدریت ده بیته مایه ی سه رینه وه ی گونا هه که ی ، هه رکه سی کیش سنووری به زان دو خودا بو ی

^۱ / رحمة للعالمین ۸/۱ . ابن هشام ۴۳۱/۱ ، ۴۳۲ ، ۴۳۳ .

پۇشى ئەوا كاروبارو سەرەنجامى بۇلاى خوا دەبىت ، ئەگەر ويىستى سزاي دەدات ، ئەگەر ويىستيشىي لەسەر بوو لىي خوش دەبىت ، فەرموى : بەيەتايان پىدا . لە پرو نوسىكى تردا دەلىت : . لەسەر ئەو بەيەتەمان پىدا .^۱

نۆينەرى ئىسلام لە مەدىنەدا

پاش ئەوھى بەيەت تەواو بوو وەرزی حەجىش كۆتايى ھات ، پىغەمبەر ﷺ لەگەل ئەو بەيەتدەرەنەدا يەكەم نۆينەرى خوى نارد بۇ (يىثرب) ، بۇ ئەوھى شەرىعەتى ئىسلام فىرى موسولمانەكانى (يىثرب) بكات و لەئايىندا شارەزايان بكات و ھەستىت بە بلاو كىردنەوھى ئىسلام لەنيوان ئەو كەسانەدا كەھىشتا لەسەر شىرك مابوونەوھ ، بۇ ئەو مەبەستەش گەنجىك لە گەنجە موسولمانە سەرەتايىيەكانى نارد ، ئەويش (مصعب) ى كوپى (عمير) ى (عبدى) بوو ﷺ.

سەرگەوتنىكى كەم وىنە

(مصعب) ى كوپى (عمير) لەمالى (اسعد) ى كوپى (زرارە) دابەزى ، بە لىبراننىكى زۆرەوھ دەستى كرد بە بلاو كىردنەوھى ئىسلامەتى لەناو خەلكى (يىثرب) دا ، تا بە پياوھ قورئان خوینەكە ناسرا .

يەكك لەجوانترين ئەو حالەتە سەرگەوتوانەى لەبانگەوازەكەيدا دەيگىرنەوھ ئەوھى ، جارىكيان (اسعد) ى كوپى (زرارە) بردىە دەرەوھ بەرەو مالى (بنى عبدالأشل) و (بنى ظفر) ، چوونە ناوباخىكى (بنى ظفر) ەوھ ، لەسەردەمى يىرىك دانىشتن ناوى بىرى (مرە) بوو ، چەند پياوئىكى موسولمانيان لەدەر خىر بووھ . (سعد) ى كوپى (معاذ) و (اسعد) ى كوپى (حضير) كە لەوكاتەدا لەسەر باوھى شىرك بوون . كە ئەم دووانە بەمەيان زانى (سعد) بە (اسيد) ى وت : ئادەى برؤ بۇلاى ئەو دوو پياوھ كە ھاتوون لاوازو كەم دەستەكانمان گىل بكەن و پياياندا ھەلبشاخى و ، رىگەيان مەدە جارىكى بىنەوھ مالەكەمان ، (اسعد) ى كوپى (زرارە) كوپى پورمە لەبەر ئەو ناتوانم ، ئەگەر وانەبوايە خۆم دەرؤشتم .

(اسيد) رەمەكەى ھەلگرت بەرەو پرويان چوو ، كاتىك (اسعد) بەدى كرد وتى بە (مصعب) : ئەوھ گەورەى ھۆزەكەيەتى دىتەلات راستگوياىانە ھەمووشتىكى پى بلى .

^۱ / صحيح البخاري ، باب بعد حلاوة الإيمان ۷/۱ ، باب وفود الأنصار ۵۵۱،۵۵۰/۱ ، واللقط من هذا الباب ، وباب قوله تعالى : إذا جاءك المؤمنات ۷۲۲/۲ ، باب الحدود كفارة ۱۰۲/۲ .

(مصعب) وتى: ئەگەر دانىشت قىسەى لەگەلدا دەكەم ، (اسىد) ھات و بەسەريانەوہ
 ۋەستاو دەستى کرد بەقسە پىۋتنيان و وتى : چى ئىۋەى ھىناۋەتە ئىرە؟ دەتانەۋىت
 لاۋزەكانمان فرىو بدن ؟ ئەگەر خۇتان خۇشەۋىت دور كەونەوہ ، (مصعب) پىنى وت
 : دانىشەو گورمان ئى بگرہ ، ئەگەر بەدلەت بوو ۋەرى بگرہ ، ئەگەر بەدلەشت نەبوو چى
 دەكەيت بىكە ، (اسىد) وتى: باشت وت ، پاشان رەمەكەى چەقاند بەزەيداۋ دانىشت،
 (مصعب) لەبارەى ئىسلامەوہ قىسەى بۇ كىردو ، قورئانى بۇ خورندەوہ ، دەلەيت :
 سورند بەخودا . پىش ئەۋەى قىسە بكات ئىسلامان لە پۋالەت و گەشى و بەدەمەوہ
 ھاتنىدا دەپىنى . پاشان وتى: ئەم وتانە چەند جوان و شىرىن ؟ ئەگەر مۇۋ بىەۋىت
 بىرواتە ناۋ ئەم ئايىنەۋە چى دەكات ؟

پىيان وت : خۇت بشۇ ، جەكانت پاكركەرەوہ ، پاشان شايەتومانى ھەق
 بەينە ، پاشان دووركات نويز بگە ، ھەستا خۇى شۇردو ، جەكانى پاك كىردەوہ ،
 شايەتومانى ھىناۋ ، دووركات نويزى كىردو ، پاشان وتى: پىاۋىكى ترم لەگەلدايە
 ئەگەر شۇناتن بگەۋىت ، يەك كەسى خىلەكەى نامىنىت شۇناتن نەكەۋىت ، ئىستا
 رىگەتان نىشان دەدەم بۇ لای ئەۋ پىاۋە . (سعد بن معاذ) ە . رەمەكەى ھەلگرت و چوو
 بۇلاى (سعد) لەناۋ خىلەكەيدا بوو ، لەناۋ كۇپاندا دانىشتىبون ، (سعد) وتى:
 سورندىت ئەم رەنگ و پوۋەى (اسىد) ئەۋە نەبوو كەپىنەۋە پۇشت لای ئىۋە.

كاتىك (اسىد) گەشىتمەۋ كۆرەكە (سعد) پىنى وت: ئەرى چىت كىرد؟ وتى:
 قىسەم كىرد لەگەل ھەردوۋكىاندا ، ھىچ شىكى ۋەھام ئى نەپىن ، رىگەم ئى گرتن وتيان
 : چى دەلەيت ۋادەكەين .

بۇيان گىزپامەۋەكە (بنى حارثە) چوون بۇ (اسعد)ى كۇپى (زرارە) تا بىكوژن .
 لەبەر ئەۋەى دەيانزانى كە ئەۋ پورزای تۋىە . تا تۆلەت ئى بگەنەۋە ، ئىدى (سعد)
 ھەستا توۋرە بوو ، رەمەكەى ھەلگرت و ، چوو بۇيان ، كاتىك كە ھەردوۋكىان بىنى
 بەئارامىي دانىشتىبون ، زانىي كە (اسىد) وىستۋەتى گۇنيان ئى بگرىت ، بەسەر
 سەريانەۋە ۋەستاۋ دەستى کرد بەقسە پىۋتنيان ، پاشان وتى: بە (اسعد)ى كۇپى
 (زرارە): (ابو امامة) ، سورند بىت بەخۋا ئەگەر خزمایەتى نىۋانمان نەبۋايە ئەۋەم ئى
 قەبول نەدەكردى ، ئايا تۇ كەسىك دەھىنىتە مالمان كە ئىمە پىمان خۇش نىہ ؟

پىشترىش (اسعد) بە (مصعب)ى وتبوو: سورند بە خۋا ، پىاۋىك بەرپۋەيە
 خىلەكە شۇنى كەۋتون ، ئەگەر ئەمە شۇنەت بگەۋىت ھىچ كەسىكى خىلەكەى دۋا
 ناكەۋىت ، (مصعب) وتى بە (سعد)ى كۇپى (معاذ): دادەنىشى قىسەت بۇ بگەين ؟

ئەگەر پىت خۇش بوو قايىل بە ، ئەگەر پىشت خۇش نەبوو رەتى كەرەو ، (سعد) وتى : قسەيەكى باشت كرد ، پاشان دەستى خستە سەر رەمەكەى و دانىشت و ، (مصعب) باسى ئىسلامى بۇ كردو ، قورئانى بەسەردا خویندەو ، دەلىت : سویند بە خوا پىش ئەوئى بىتە گۇ ئىسلامەتیمان لە پوالت و بەدەمەو هاتنیدا بىنى ، پاشان وتى : ئەرى ئیو چى دەكەن ئەگەر موسولمان بىن وتیان : خۆت دەشۆرىت و ، جەكانت پاكژ دەكەیتەو پاشان شایەتومانى هەق دەهینیت ، پاشان دوو پكات نویتز دەكەیت ، ئەویش وەهای كرد .

پاشان رەمەكەى هەلگرت و چووە بەرەو كۆرەكەى ، كە بىنیان وتیان : سویند دەخوین بەخوا ئەم رەنگ و رەوى ئەو نەبوو كە پىتەو پۇشت .

كە وەستا بەسەریانەو وتى : ئەى خىلى (عبد الأشهل) ، ئایا ئیو پاتان بەرامبەر بە من چۆنە لەناو خۆماندا ؟ وتیان : تۆگەرەى ئیمەیت و پابوچونت لە هەموومان باشتەرەو لە هەموومان قسە پۇشتووتریت ، وتى : گوتەى ژن و پیاوتان لەسەر من حەرەمە هەتاكو باوەر دەهینن بە خوداو پىغەمبەرەكەى ، ئیدی پیاوو ژنیان تیدا نەما موسولمان نەبن ، تەنھا یەك پیاو نەبیت . ئەویش (اصیرم) بوو ، كە لە پوژى ئو خوددا موسولمان بوو ، شەرىكى باشى كردو شەهید بوو ، یەك سوژدەى بۇ خوا نەبرد بوو ، پىغەمبەر ﷺ لە بارەیهو فەرمووی : ﴿ (اصیرم) ئەو پیاو بوو كارى كەمى كردو پاداشتى زۆرى پى برا ﴾ .

(مصعب) لە مالهەكەى (اسعد)ى كۆپى (زارە)دا مایەو خەلكى بانگ دەكرد بۇ ئایىنى ئىسلام ، تا وای ئیات مالى (انصار)كان نەما پیاوو ژنى موسولمانى تیدا نەبیت ، جگە لەمالى (بنى امیة)ى كۆپى (زید) و (خطمة) و (وائل) ، كە (قیس)ى كۆپى (اسلت)ى شاعیریان تیدا بوو . هەمویان بەگوڤیان دەكرد . نەیهیلا موسولمان بىن هەتا سالى شەرى خەندەق كە سالى پىنجەمى كۆچییە .

پىش هاتنى وەرزی حەجى داهاوو . واتە حەجى سالى سیانزەهەم . (مصعب) ى كۆپى (عمیر) گەرەیهو بۇ مەكە ، مژدەى سەرکەوتنى دا بە پىغەمبەر ﷺ و بەسەرەتای خیلەكانى (یثرب)ى بۇ گىرپایەو باسى بەهرەى چاك و هیزو لیهاتنى خەلكى شارەكەى بۇ كرد .

به یهه تی عهقه بهی دووهم

له وه رزی چه جی سالی سیانزه هه می پیغه مبه ریتیدا - یونیوی سالی ۶۲۲ زاین - هه فتاو ئه وهنده کهس له موسولمانه کانی (یثرب) هاتن بۆ چهج، له گه ل حاجیه موشریکه کانی خیله کانیاندا هاتبوون، ئه و موسولمانانه له نیوان خویاندا پرسساریان ده کرد. کاتی که له (یثرب) بوو یان هیشتا له ریگه دا بوون. داخو تاکه ی بیده نگ بین له وه ی پیغه مبه ر ﷺ به ناو شاخه کانی مه که دا بگه ریت و ده ریکریت و بترسیت؟

که گه یشتنه مه که له نیوان ئه وان و پیغه مبه ردا ﷺ چه ند په یوه ندیه کی نهینی ئه نجامدرا، بووه و ه ی ری که وه تنی هه ردوولا له سه ره وه ی له پوژانی (تشریق) دا له و شیوه دا کو ببنه وه که ده که ویته (عهقه به) لای (حجره) ی یه که می (مینا) وه، به مه رجیک ئه و دانیشتنه له تاریکی شه و داو به نهینی کی ته و او ئه نجام بدریت.

بالیگه ری ن سه رکرده یه کی ئه نساری و سه فی ئه و کو بو ونه وه میژو و بییه مان بۆ بکات، که ره و گه ی خوی له پوژانی ململانی نیوان بته رستی و ئیسلامدا گوژی، (کعب) ی کوژی (مالک) ی ئه نساری ﷺ ده لیت:

{ چووین بۆ چه ج کردن، ژوانمان به ست له گه ل پیغه مبه ردا ﷺ له عهقه به دا له نا وه ندی پوژانی (تشریق) دا ئه وشه وه ها ته پیشه وه که به لیمان دابوو تیایدا به پیغه مبه ر ﷺ بگه ی، (عبدالله) ی کوژی (عمرو) ی کوژی (حرام) مان له گه لدا بوو، که یه کی که بوو له گه ره و پیا و ما قوله کانیانمان، له گه ل خو ماندا بر دمان. ئیمه ئه م مه سه له یه مان له هه موو موشریکه کانی خیله که مان شار دبووه. قسه مان له گه لیدا کردو پیمان وت: (ابو جابر): تو یه کی که یه له گه ره کانی ئیمه و، پیا و ما قولی کی نا ومانی، پیمان خوش نیه به و حاله ته ییت و بیته سووته مه نی دوزه خ، پاشان بانگمان کرد بۆ ئایینی ئیسلام و هه وانی پیگه یشتنمان دایه له گه ل پیغه مبه ردا ﷺ له عهقه به، ده سته جی موسولمان بوو، له گه لمان ها ت بۆ عهقه به و، یه کی که بوو له نه قیبه کان }.

(کعب) ده لیت: ئه و شه وه له گه ل خیله که ماندا له ناو کاروانه که دا نوستین، تاسییه کی شه و تیپه ری له کاروان ده رها تین به ره و ژوانه که ی پیغه مبه ر ﷺ به ری که و تین، به دزیه وه وه ک پشیله ده رباز بوین، تا هه مو ومان له شیوه که ی (عهقه به) دا کو بوینه وه، ئیمه هه فتاو سی پیا و دوو ژنیشمان له گه لدا بوو، که بریتی بوون له (نسیبه) ی کچی (کعب) - دایکی عه ماره - له خیلای (مازن) ی کوژی (نجار) و (اسماء) ی کچی (عمرو) - دایکی منیع - له خیلای (سلمه).

له شیوه که دا کۆبووینهوه و چاره‌پروانی پیغه‌مبهران دهکرد ، ههتا ته‌شریفی هیئاو، (عباس)ی کوپی (عبد المطلب)ی مامی له‌گه‌لدا‌بوو ، که ههتا ئه‌وکاته له‌سه‌ر ئایینی شیرک بوو . به‌لام‌ه‌زی ده‌کرد که ئاماده‌ بییت بۆ کاری برازاکی و ، لینی دلتیابییت و ، یه‌که‌م که‌سیش بوو قسه‌ی کرد^۱.

سه‌ره‌تای گ‌فتوگۆ و لی‌گ‌دانه‌وه‌که‌ی (العباس)

بۆ مه‌ترسی به‌رپرسیاریتییه‌که

پاش ئه‌وه‌ی ژماره‌ی ئاماده‌بووان ته‌واو‌بوو قسه‌وباسه‌کان بۆ به‌ستنی هاو‌په‌یمانی ئایینی و سه‌ربازی ده‌ستی پێ‌کرد، یه‌که‌م که‌سێک قسه‌ی کرد (العباس)ی کوپی (عبد المطلب) بوو ، که مامی پیغه‌مبهر ﷺ ، ده‌ستی کرد به‌ قسه‌کردن بۆ ئه‌وه‌ی راشکاوانه . باسی مه‌ترسییتی ئه‌و به‌ر پرسیاریتییه‌ بکات ، که ده‌خړیته سه‌رشانیان له‌ ئاکامی ئه‌م هاو‌په‌یمانیتییه‌دا ، وتی :

{ ئه‌ی گ‌رۆی خه‌زه‌ج - له‌و کاته‌دا به‌ (انصار)مان ده‌وت (خه‌زج) - به‌ (خه‌زه‌ج) و (اوس)یشه‌وه ، ئیوه‌ ده‌زانن که موحه‌مه‌د که‌سی ئی‌مه‌یه ، نه‌مانه‌یلاوه که‌سێک له‌وانه‌ی له‌سه‌ر ئه‌م بیروباوه‌ری ئی‌مه‌یه ده‌ستدریژی بکاته سه‌ری ، ئه‌م له‌ناو خێله‌که‌یدا سه‌ربه‌زو پارێزراوه ، ئه‌م بۆ خۆی هه‌زی به‌هاتنه‌ لای ئی‌وه‌یه ، ئه‌گه‌ر ئی‌وه‌ ده‌زانن که ده‌توانن ئه‌و به‌لینه‌ی پێتانداوه‌ بیبه‌نه‌ سه‌رو، پێ له‌ نه‌یاره‌کانی بگرن و، ئه‌وه‌ فهرموو به‌رپرسیاریتی له‌سه‌ر شانی خۆتانه ، ئه‌گه‌ر ده‌شزانن که ته‌سلیمی ده‌کهن و پاش ده‌رچوونتان لی‌ره سه‌ری شو‌پ‌ده‌کهن ئه‌وا هه‌ر له‌ئیستاه‌وه‌ وازی لی‌به‌ینن ، چونکه له‌ناو خه‌زم و‌حالی خۆیدا سه‌ربلندو پارێزراوه . { (که‌عب) وتی: پێمان وت : هه‌رچیه‌کت وت گوێمان لی‌بوو، پیغه‌مبه‌ری خوا ئیستا جه‌نابت به‌فرموو ، بۆ خۆت و خودای خۆت چیت پێ خۆشه‌ ئه‌وه‌ بکه‌^۲.

ئه‌م وه‌لامه‌ به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌رئ‌ه‌و پریارو لی‌پران و ئازایه‌تی و باوه‌پو د‌ل‌سۆزیه‌ی ئه‌نسا‌ر له‌ به‌رگه‌گرتنی ئه‌و به‌رپرسیاریتییه‌ گه‌وره‌یه‌و، چونه ژێرباری ئاکامه‌ ترسناکه‌که‌یدا هه‌یان‌بوه

پاش ئه‌وه‌ پیغه‌مبهر ﷺ پونکردنه‌وه‌ی خۆی بۆدان و، به‌یعه‌ت ئه‌نجام‌درا.

^۱ / ابن هشام ۴۴۰/۱، ۴۴۱.

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۴۶/۱، ۴۴۷.

بەندەکانی بەیعتەکە

پیشەوا ئەحمەد لە (جابر) هەو بەدووردیژی دەگیریتەوه ،
جابر دەلیت: وتەمان: پیغەمبەری خودا ، لەسەر چی بەیعتت پی بەدەین ؟
فەرمووی :

۱. لەسەر بەگویی کردن لە خوشی و ناخوشیدا .
۲. لەسەر خەرجی کیشان لە بوون و نەبوونیدا .
۳. لەسەر فەرمان کردن بەچاکە و نا کردن لە خراپە .
۴. لەسەر ئەوەی کار بۆ خودا بکەن و ، گویی لە قسەى لۆمەکاران نەگرن .
۵. لەسەر ئەوەی ئەگەر هاتمە لاتان پشتیوانیم ئی بکەن ، بەرگرم ئی بکەن لەوەدا
کە بەرگری دەکەن لەخۆتان و هاوسەرانتان و پۆلەکانتان ، لەپای ئەوەدا
بەهەشت هی ئیوهیه^۱ .

لەگیرانەوهکەى (کعب)دا - کە (ابن إسحاق) دەگیریتەوه - لە بەندى
کوئایىدا (کعب) دەلیت : پیغەمبەرى خوا ﷺ قسەى کرد ، قورئانی خویندەوهو ،
بانگەشەى کرد بۆ لای خودا ، خەلکی هاندا بۆ ئیسلامەتى ، پاشان فەرمووی:
لەسەر ئەوه بەیعتتان لەگەڵ دەبەستم کە بەرگرم بکەن لەوەدا بەرگری لە مال و
منالی خۆتان دەکەن ، دەستبەجی (البراء)ى کوپی (معور) دەستی هیئاو وتی:
بەلئى، بەو کەسەى تۆی بەراستی کردوو بە پیغەمبەر بەرگریت ئی دەکەین وەك چۆن
بەرگری لەخۆمان دەکەین ، ئەى پیغەمبەر بەیعتمان لەگەڵ بەستە ، سویند بەخوا
ئیمە پشتاوپشت کوپانی جەنگ و شەر بوین .

(أبو الهيثم)ى کوپی (التيهان) قسەکەى بە (البراء) برى و وتی: پیغەمبەرى
خودا ، لەنیوان ئیمەو جولەکەدا بەلیننامەیهک هەیه ، ئەگەر ئەوان پچراندىان و
ئیمەش لەگەڵ تۆداين ، ئایا وازمان ئی ناهینیت و بگەریتەوه بۆ ناو خزمەکانت ؟
دەلیت: پیغەمبەرى خوا ﷺ زەردەخەنەیهکى کرد ، پاشان فەرمووی: خوین
بە خوینە ، ویرانکاری بەویرانکاریه ، من لەئێوه و ئیوهش لە من ، جەنگ دەکەم
لەگەڵ ئەو کەسەدا کە ئیوه جەنگی لەگەڵدا دەکەن ، ناشتی دەکەم لەگەڵ ئەو
کەسەدا کە ئیوه ناشتی لەگەڵدا دەکەن^۲ .

^۱ / نىعمى ئەحمەد بە (إسناد)ىكى (حسن) رىوايتى کردوه. (الحاكم) و (ابن حبان) بەراستيان زانیوه. بىوانه (مختصر سيره الرسول): شيخ عبدوللای نهجدى ۱۵۵. مەروەها (ابن إسحاق) رىوايتىكى لەو شىوێهە لە (عبادە بن صامت) وه دەگیریتەوه. دىرنكى زیادهى تىدايه. (وهو ان لا ننازع الامر ائله) بىوانه (ابن هشام) ۴۵۴/۱ .
^۲ / ابن هشام ۴۴۲/۱ .

جه ختگردنه وه له سهر مه تر سیداریتی به یعه ته که

پاش نه وهی قسه و باس کرا له سهر مه رجه کانی به یعه ته که و بریار یاندا له سهر مؤر کردنی ، دوو پیاو ههستان له وانهی که نه وهی یه که می موسولمانه تی بوون و له سالی (۱۱) و (۱۲) ی پیغه مبه ریتیدا موسولمان بوو بوون ، یه که له دوی یه که ههستان ، بۆ نه وهی هه ریه که یان تر سنا کیتی مه سه له که بۆ نه وه خه لکه بوون بکه نه وه ، تا به بهر چاو پوونیه کی ته وانه بیته به یعه تی پی نه دهن و هه تا بشزانن که راده ی قوریانی دانی نه وه خه لکه چه ندیکه و له وهش دلتیا بن .

(ابن إسحاق) ده لیت : کاتیک کۆبوونه وه بۆ به یعه تدان (العباس) ی کوپی (نضلة) وتی : ئه ری ئیوه ده زانن له سهر چی به یعه ت ده دهن به و پیاوه ؟
وتیان : به لی ، وتی : ئیوه به یعه تی ده دهنی له سهر شه پر کردن له گه ل رهش و بۆری خه لک ، ئیوه نه گهر واده زانن تالان کردنی مالتان کاره ساته و به کوژرانی پیاو ماقولانتان ده سته بجی دهیده نه وه ده ست کافران ، نه وه سویند به خوا نه گهر وابه کن سهر شوپی دونیاو قیامه ت ده بینن ، خو نه گهر واده زانن به لین ده به نه سهر سه رباری له ناوچونی مال و سامان و کوژرانی پیاو ماقولان . نه وه ده ست بده نه دهستی ، چونکه به راستی سویندم به خودا خیری دونیاو ئاخیره تی تیدایه .
وتیان : ئیمه سه رباری کاره ساتی مال و سامان و کوژرانی پیاو ماقولان به یعه ت ده دهن ، نه ی پیغه مبه ر ، نه گهر ئیمه وه فاداریمان هه بیته چیمان به چاره نووس ده بیته ؟

فهرمووی : (به ههشت) ، وتیان ده ستت بهینه ، دهستی درێژ کرد ، هه موویان به یعه تیان پیدایه .^۱

له گیرانه وه که ی (جابر) دا هاتوه ، فهرمووی : هه ستاین به یعه تی بدهینی ، (اسعد) ی کوپی (زراره) که له و هه فتا که سه کهم ته مه تر بوو دهستی پیغه مبه ری گرت ﷺ و وتی : خه لکی (یثرب) به کاوه خو ، ئیمه پشتی و شتره کانه مان نه شکاندوه که چوین بۆلای مه گهر زانیومانه که نه ی پیغه مبه ری خواجه ، ده رکردنی نه وه له پوژگاری نه مپویدا خو جیا کردنه وه یه له هه موو عه ره ب و ، کوژرانی باشه کانتان و ، شمشیره کان ده تانچن و ، نه گهر دان به خودا ده گرن له سهر نه وانه فهرمون به یعه تی بدهنی و ، پاداشتان لای خودایه ، یان نه وه یه له خوتان ده ترسن نه وه وازی ئی بهینن ، نه مه ده بیته ده رفه ت بۆتان له لای خوا .^۲

^۱ / هه مان سه رچاره ۴۴۶/۱ .

^۲ / ئیمامی نه حمه د ریاو یه تی کردوه له فهرمودیه کی (جابر) وه .

بهستنی بهیعه ته که

پاش دانپیدانانی بهنده کانی بهیعه ته که و ، پاش ئو جه ختکردنه و د لئیا بوونه ، ئیدی بهستنی بهیعه ته که به ته و قه دهستی پیکرد - (جابر) - پاش ئو دهی قسه که ی (سعد) ی کوپی (زراره) ی گیرایه وه ، وتیان : ئه ی (اسعد) دهستمان له سهر لایده . سویند به خوا واز له بهیعه ته ناهنین و ، بهجیی ناهیلین^۱.

ئیدی (اسعد) زانی کهرا دهی ئاماده یی خه لکه که چهنده بو قوربانیدان له و پرنگه یه یه داو له وه د لئیا بوو ، . ئه م بوخوی بانگخوازیکی گه و ره بوو ، له گه ل (مصعب) ی کوپی (عمیر) دا بوو ، بیگومان سه روکی ئایینی ئه و بهیعه تده رانه بوو . یه که م کهس بوو بهیعه تی دا . (ابن إسحاق) ده لیت : (بنو النجار) ده لین (ابو امامه) واته (اسعد) ی کوپی (زراره) یه که م کهس بوو دهستی هینا بو بهیعه ت^۲.

پاش ئه و ه ش بهیعه ته گشتیه که دهستی پی کرد ، (جابر) ده لیت : پیاو له داوی پیاو هه لده ستاین و بهیعه تمان ئی وهر ده گیرا پیغه مبه ریش ﷺ له پای ئه و ه دا به لینی به مه شتی پیده داین^۳.

به لام بهیعه تی هه ردو ژنه که که ئه و پوو داو هیان بینی ته نها به گف ت بوو ، پیغه مبه ری خوا ﷺ هه رگیز ته و قه ی له گه ل ه یج ژنیکی بیگانه دا نه کروه^۴.

دوانزه نه قیه که

پاش ئه و ده ی بهیعه ت ته و او بوو پیغه مبه ر ﷺ داوای هه لبرژاردنی (۱۲) سه روکی کرد بو ئه و ده ی بننه نه قیب به سه ر که سه کانیانه وه ، بو ئه و ده ی له جیات ی ئه و ان بهنده کانی ئه م بهیعه ته جی به جی بکه ن ، وتی به خه لکه که : ئاده ی دوانزه که سم له خوتان بو بهیننه دهر وه تا بننه نه قیب به سه ر تانه وه .

دهسته به جی هه لبرژیران ، بریتی بوون له (۹) که سی خه زره جی و (۳) که سی ئه و سی ، ئه مه ش ناوه کانیانه :

نه قیه کانی خه زره ج

۱. (اسعد) ی کوپی (زراره) ی کوپی (عدس).
۲. (سعد) ی کوپی (ربیع) ی کوپی (عمر).

^۱ / هه مان سه رچاوه .

^۲ / (ابن إسحاق) ده لی : (بنو عبدالاشهل) ده لین : به لکو (ابواله یثم بن التیهان) بوه ، هه ره ها (کعب) ی کوپی (مالک) ده لی : به لکو (البراء) ی کوپی (معرو) (ابن هشام ۴۴۷/۱) ده لیم : له وانه یه ئه و ان ئه و گفتوگۆی بهیعه ته یان جلیب کردیی ، وه گه رنا باشت رین که سی بو پیش خست له و شوینته دا (اسعد) ی کوپی (زراره) یه ، (والله اعلم).

^۳ / (مسند) ی ئیمامی نه حمه د.

^۴ / سه یرکه (صحیح مسلم) باب (کیفیه بیعه النساء) ۱۲۱/۲.

۳. (عبدالله) ی کوپی (رواحه) ی کوپی (ثعلبة).
۴. (رافع) ی کوپی (مالك) ی کوپی (عجلان).
۵. (البراء) ی کوپی (معرو) ی کوپی (صخر).
۶. (عبدالله) ی کوپی (عمرو) ی کوپی (حرام).
۷. (عباده) ی کوپی (الصامت) ی کوپی (قیس).
۸. (سعد) ی کوپی (عباده) ی کوپی (دلیم).
۹. (المنذر) ی کوپی (عمرو) ی کوپی (خنیس).

نه قیبه گانی نهوس

۱. (اسید) ی کوپی (حضیر) ی کوپی (سماک).
۲. (سعد) ی کوپی (خیثمة) ی کوپی (حارث).
۳. (رفاعة) ی کوپی (عبد المنذر) ی کوپی (زبیر).

کاتیک نهه نه قیبه گانه هه لبرژرران پیغه مبهه ﷺ به لئیننامه یه کی تری ئی وه رگرتن ، بهو سیفته ته ی که سه رۆک و بهر پرسن.

ههروه ها پیی فهرمون : ئیوه وه که فاله ته یی ههواریه گانی (عیسا) ی کوپی (مهريه) ده بنه که فیلی سه ر گه له که تان ، منیش که فیلی ئومه ته که ی خوّم . واته موسولمانه کان . وتیان : به لئ وایه ^۲.

فیلباریک په یماننامه که ناشکرا دهکات

کاتیک که په یماننامه که به ستر ، خه لکه که خه ریک بوو بلاوه یان ئی نه کرد ، فیلباریک قاوی لیدان ، ئه و ناشکرا کردنه له کاتی دواساتی دانیشتنه که دا بوو ، نه ده کرا هه موو سه ر کردنه گانی قورده ییشی به نه یی پی ناگاداریکرت تا له نا کاودا له ناو شیوه که دا بدهن به سه ر موسولمانه کاند ، ئه و فیلبارزه چوه سه ر گردۆلکه یه ک و به ده نگیک به رز هاواری کرد : ئه ری خه لکی شار ، بو نایه ن بو سهیری موحه ممه دو شوینکه وتوانی ؟ ئه وه تا بو جهنگی ئیوه کوپونه ته وه .

پیغه مبهه ری خوا ﷺ فهرموی : { ئه وه درنده که ی عهقه به یه ، سویندم به خودا که دهستم به تال بوو ئه رجا ده زانم چیت به سه رده میتم } پاشان فهرمانیدا به په یمانده ره کان بلاوه ی ئی بکه ن به ره و کاروانه کانیان ^۱.

^۱ / وتراوه له جیاتی (رفاعة) ، (ابو الهیثم) ی کوپی (التهیهان) بوه .

^۲ / ابن هشام ۴۴۳/۱ ، ۴۴۴ ، ۴۴۶ .

نامادهگی نه‌نسه‌ره‌کان بو لی‌دانی قوره‌یش

کاتیک ده‌نگی ئەم فی‌لبازه که‌وته به‌رگوئی، (عباس)ی کو‌ری (عباده)ی کو‌ری (نضلة) وتی: سو‌یندم به‌و که‌سه‌ی تو‌ی به‌هه‌ق نار‌دوو، ئە‌گه‌ر نار‌زوو به‌که‌یت سه‌به‌نی به‌ شم‌شیره‌کانمان ئە‌ده‌ین به‌سه‌ر خه‌لکی (منی)دا، پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمو‌ی: {ئیمه‌ هیش‌تا فه‌رمانی ئە‌وه‌مان پی‌ نه‌دراوه، به‌لام ئی‌وه به‌گه‌رینه‌وه بو مه‌نز‌لگا‌کانتان} ئیدی ئە‌وانیش گه‌رانه‌وه نو‌وس‌تن هه‌تا به‌یانی^۲.

قوره‌یش نار‌ه‌زایی ده‌رده‌بریت بو سه‌رۆکه‌کانی (یثرب)

کاتیک ئەم هه‌واله که‌وته به‌رگوئی قوره‌یشه‌کان، تو‌وره‌ی کردن و تووشی خه‌م و خه‌فت و دل‌ه‌راوکیی کردن، چونکه ئە‌وان ده‌یان‌زانی که‌ نا‌کامی ئە‌وجۆره به‌یعه‌تانه چی ده‌بی‌ت، ده‌شیان‌زانی ئە‌نجامه‌کانی بو مال و گیانیان چه‌نده خراپ ده‌بی‌ت، بۆیه هه‌ر که‌پۆژ بو‌وه شان‌دیکی گه‌وره‌ی سه‌رک‌رده‌وه له‌خوا یا‌خیه‌کانی مه‌که‌که به‌ره‌و خیه‌وه‌تگا‌کانی (یثرب) به‌ری که‌وتن، بو ئە‌وه‌ی نار‌ه‌زایی تو‌ندی خو‌ی له‌سه‌ر ئە‌و په‌یمان‌نامه‌یه بخاته به‌وو بو‌یان، شان‌ده‌که وتی:

خیلی خه‌زه‌ج، هه‌والمان پی‌گه‌یش‌توه که ئی‌وه هاتوون بو‌لای ئە‌و پیا‌وه‌ی خه‌زمی ئیمه، بو ئە‌وه‌ی له‌ژێر ده‌ستی ئیمه ده‌ری به‌کن و به‌یعه‌تی ده‌نی بو جه‌نگ کردن له‌گه‌لماندا، ئیمه‌ش سو‌یندتان بو ده‌خو‌ین کام خیلی عه‌ره‌ب هه‌یه حه‌ز نا‌که‌ین به‌ئهن‌دازه‌ی ئی‌وه نا‌خو‌شیی به‌کو‌یته نیا‌وانمان‌وه^۳، له‌کاتیکدا مو‌ش‌ریکه خه‌زه‌جیه‌کان هه‌ی‌چیان له‌باره‌ی ئە‌م به‌یعه‌ته‌وه نه‌ده‌زانی، چونکه له‌که‌شیکی نه‌ینی ته‌وا‌وداو له‌نی‌وه شه‌ودا ئە‌نجام درابوو، ئە‌و مو‌ش‌ریکه‌نه که‌وتنه سو‌یند خو‌اردن: که هه‌رگه‌یز شتی وان‌ه‌بوه و، ئیمه پیمان نه‌زانیه‌وه، هه‌تا هاتنه لای (عه‌دالله)ی کو‌ری (ابی)ی کو‌ری (سلول)، ئە‌و وتی: ئە‌مه قسه‌یه‌کی پو‌وچه، شتی وان‌ه‌بوه، خه‌له‌که‌ی من نا‌کریت شتی وه‌ها به‌کن، ئە‌گه‌ر من له (یثرب) بو‌مايه خه‌له‌که‌م به‌بی پرسی من شتی وه‌هایان نه‌ده‌کرد.

مو‌سو‌لمان‌ه‌کانیش سه‌یری یه‌کتریان نه‌کردو، خو‌یان بی‌له‌نگ کرد، هه‌چ یه‌کیان به‌ به‌لی یان نه‌و وه‌لامیان نه‌دانه‌وه.

ئیدی سه‌رک‌رده‌کانی قوره‌یش با‌وه‌ریان کرد به‌مو‌ش‌ریکان و به‌ نا‌ئومیدی

گه‌رانه‌وه.

^۱ / زاد المعاد ۵/۲.

^۲ / ابن هشام ۴۴۸/۱.

^۳ / هه‌مان سه‌ر‌چاره ۴۴۸/۱.

دنيا بوونی هه والە که لای قورەیش و

راوه دونانی به یعه تدمران

سه رکرده کانی قورەیش خه ریکبوو ته و او باوه ریان ده کرد که هه والە که درۆیه ، گه پانه وه بۆ مه کهکه ، به لām هه ر سوسه یان ده کردو به شوینیدا ده چوون و لئی ورد ده بونه وه . تابۆیان ساغ بومه که هه والە که راسته و به یعه ته کهش به کرداری پرووی داوه ، ئه مهش له کاتی کهدا بوو که حاجیان به ره و شوینی خۆیان گه پابوونه وه ، ئیدی سواره کانیان که وتنه شوین (پیرب) یی کهان ، به لām پاش ئه وهی له ده ست ده رچوو بوون ، به لām توانیان (سعد) ی کوپری (عباده) و (المنذر) ی کوپری (عمرو) به دی بکه ن ، شوینیان که وتن ، (المنذر) هه لات ، به لām (سعد) یان گرت ، به قه یانی نه عله کانی ده ستیان به گه رده نیه وه به سته وه ، ده ستیان کرد به لی دانی و به قژی سه ری رایان کیشا تا کردیان به ناو مه که کهدا ، له و کاته دا (مطعم) ی کوپری (عدی) و (الحارث) ی کوپری (حرب) ی کوپری (امیه) هاتن و پزگاریان کرد له ده ستیان . چونکه (سعد) کاروانه کانی رینگه ی مه دینه ی بۆ په ناده گرتن کاتی که ئه نساریه کان سهیریان ده کرد وا (سعد) دیار نیه پرس و رایان کرد که به داویدا بگه رینه وه ، له م کاته دا لیانه وه ده رکه وت ، ئیتر به یه که وه گه یشتنه وه مه دینه ^۱.

ئهمه به یعه تی عه قه به ی دووم بوو . که به به یعه تی عه قه به ی گه وه . ناسراوه ، له کهش و هه وایه کهدا سازدرا که پری بوو له سۆزی خۆشه ویستی و بۆ یه که تر بوون و سه رجه م گر دکردنی پارچه کانی تری موسولمانان و ، متمانه و ئازایه تی و نه به ردی له و رینگه یه دا ، ئیمانداریکه ی خه لکی مه دینه سۆزی ده جولا بۆ برا ئیمانداره لاوازه مه که که ییه که ی و له سه ری ده کرده وه له سته مکاره که ی تووره ده بوو ، له بهر خوا خۆشه ویستی بۆی ده جولا .

ئهم هه ست و سۆزه به ره نجامی ره وتیکه ی بهرگوزاری نه بوو که پاش چه ند پوژنیک دامرکیته وه ، به لکو سه رچاوه که ی بریتی بوو له باوه پ به خوداو پیغه مبه ران و کتیه به کانی ، باوه ریک له به رده م هه ره یزیکه ی زالم و سته مکاردا نه جو لیت ، بیرو باوه ریک که ره شه باکه ی هه لی کرد شتی سهیر به یئیتته کایه وه ، به و باوه ره ئیمانداران توانیان له سه ر لاپه ره کانی میژوو چه ندین پرۆسه ئه نجام بدن ، چه ندین شوینته واری وه های تیدا جی به یلن ، که له کوون و نویدا هاوینمه ی نه بوو بیت و ، له داها تووشدا مه حال بیت شتی وه ها پروو بدات .

^۱ / زاد المعاد ۵/۲ ، (ابن هشام) ۱/ ۴۴۸ ، ۴۴۹ ، ۴۵۰ .

سەرەتاگانی کۆچ

پاش ئەوێ که بێعەتی عەقەبەیی دووهم تەواو بوو ، ئیسلامیش سەرکەوتنی بە دەست هێنا لە دامەزراندنی نیشتمانیکدا بۆ خۆی لەناوەندی بیابانیکیدا که شەپۆلی دەخوارد لە کوفرو نەفامیدا . ئەویش پێر مەترسیتێن دەستکەوت بوو که لە سەرەتای بانگەوازا دەست ئیسلام کەوت . ئیدی پێغەمبەری خوا مۆلەتی دا بە موسولمانەکان کۆچ بکەن بۆ ئەو نیشتمانە .

مانای کۆچ جگە لە بەفڕۆدانی بەرژەوێندی و قوریانیان بە مال و رزگار بوونی گیان چیدی نەبوو ، لە گەڵ هەست بەوێ که هەموو ئەو مال و سامانە تالان دەکریت ، سەرباری ئەگەری تیاچوون لە سەرەتا یان کۆتایی ڕینگەداو ، دەیانزانی که بەرو چارەنووسیکی نادیار دەپۆن و ، لییان پوون نیه که چ دڵەراوکی و ناخۆشیەکی دیتە ڕینگەیان .

موسولمانەکان کە دەستیان کرد بە کۆچ کردن و ، ئەمانەشیان دەزانی ، موشریکانیش هەر کاتێک هەستیان بە مەترسی بکەدا یە هەلیان دەدا نەهێلن بپوێنە دەرەوە ، ئەمەش چەند نموونەیکە لەو :

١. (ئبو سلمه) و هاوسەرێ کوپەکەیی یەکەم کۆچکەر بوون . سالیکی پێش عەقەبەیی هەرە گەورە بە پێی راو بۆچونی (ابن إسحاق) کۆچی کرد . کەویستی لە مەدینە دەرچیت ژن براکانی پێیان وت : هەقمان نیه بەخۆتەو ، بەلام چۆن ڕینگە دەدەین خوشکەمان بەریت بەرو و لاتیکێ تر؟ بۆیە ژنەکیان ئی سەندەو ، کە سوکاری (ئبو سلمه) تووڕە بوون ، وتیان : ئێمەش ڕینگە نادەین کوپەزاکەمان لە گەڵ ژنەکاندا بێت کە ئێو نەهێلن لە گەڵ کوپەکەماندا بپوێن ، هەریەکە پەلی کوپەکەیی بەلای خۆیدا پاکیش دەکرد ، ئەو بوو لە ژنەکیان سەندو بردیان ، (ئبو سلمه) ش بە تەنها بەرو مەدینە بەرێ کەوت ، (ام سلمه) ش دواي کۆچکردنی هاوسەرەکی و وون بونی کوپەکەیی هەموو بەیانینیک دەچووە ساری (ابطح) تێر دەگرتا تا ئیوارێ ، حال و گوزەرانێ بەم شیوەیە تا یەک سال گوزەراندا ، تا دلی یەکیک لە خزمانی نەرم بوو ، وتی : ئەری ناکریت ئەم ژنە هەژارە دەرکەن بەرو لای میزەکەیی ؟ ئێو جیاتان کردەو لە میزدو مژالەکەشی ، ئەوانیش وتیان پێی : ئەگەر پێت خۆشە بپوێن بۆلای میزەکەت ، (ام سلمه) هەستا کوپەکەیی لە خزمانی میزەکەیی سەندەو ، کەوتەپێی بەرو مەدینە . کۆچیک ماوەکەیی پێنج سەد کیلۆمەترە . یەک بەندەیی خوای لە گەڵدا

نەبوو ، تا گەيشتە ناوچەى (الفتحيم) لەویدا (عثمان)ى كۆپى (طلحة)ى كۆپى (ابى طلحة)ى بىنى ، كە لەحالى تىگەيشت بەرپىى كرد تا گەياندىه مەدينە ، كاتىك سەيرىكى (قبا)ى كرد پىى وت: پياوھەت لەو گوندەدايە، پشت بەخوا برۆ ناويەوھ ، ئنجا خۆى بەرو مەككە گەرايەوھ^١.

٢. كاتىك (صهيب) ويستی كۆچ بكات ، كافرانى قورەيش پىيان وت: كەماتىتە ناومان خزمەتكارىكى كەم دەست بویت ، لەناو ئىمەدا مال و سامانەكەت زۆر بوو ، گەيشتیتە ئەم حالەت ، پاشان دەتەوئەت بەخیزان و مالهوھ دەرجیت؟ سوئند بىت ھەرگىز شتى وانابىت . (صهيب) پىى وتن: ئەگەر مالهەكەتان بەدمى وازم ئى دەمىن ؟ وتیان: بەلى ، وتى: ئەوھ منىش مال و سامانەكەم بەخشى بەئىوھ . ئەو ھەوالە گەيشتەوھ بە پىفەمبەر ﷺ فرموو بووى: بەراستى (صهيب) قازانجى كرد ، بەراستى (صهيب) قازانجى كرد^٢.

٣. (عمر)ى كۆپى (خطاب) و (عياش)ى كۆپى (ابى ربيعه) و ، (هشام)ى كۆپى (عاصى) كۆپى (وائل) ئەوانيان دانا لە شوئىنىك بەيەكتى بگەن لەبەرەبەياندا ، پاشان لەوئوھ كۆچ بگەن بەروھ مەدينە ، (عمر) و (عياش) لەكات و شوئىنى ديارى كراودا بەيەكگەيشتن كەچى (هشام) ديار نەبوو.

كە گەيشتنە مەدينەو لە (قبا) دابەزىن ، (ابو جەل) و (حارث)ى براى چوون بو لای (عياش) كە داىكى ھەرسىكىيان يەكئىكە . پىيان وت: داىكت ئاھى كردوھ كە شانە بەر سەرى نەكەوئەت و نەچىتە بەر سىبەر ھەتا تۆ دەبينئەت ، (عياش) دلى نەرم بوو ، (عمر) ﷺ فرمووى: (عياش) سوئندم بەخوا ئەوانە دەيانەوئەت لەسەر ئايىنەكەت ھەلت بگىرنەوھ وريايان بە ، سوئندم بەخوا ئەگەر ئەسپىك بداتە سەرى داىكت شانە ھەلدەگريئە ، سوئند بىت ئەگەر گەرمای مەككە لىى بدا رادەكاتە بەر سىبەر ، (عياش) بەگوئى (عمر)ى نەكردو لەبەر سوئندەكەى داىكى لەگەلئاندا گەرايەوھ ، (عمر) پىى وت: مادامەكى دەروئەتەوھ ئەو وشترە ھىمنە چاكەى من بەرە ، پشتى بەرنەدەيت ، ئەگەر گومانەت بەشتىك برد خۆت پىى دەرباز بگە . بەسواری وشترەكە گەرايەوھ ، تاگەيشتنە نيوھى رىگە ، (ابو جەل) پىى وت: ئەرى (عياش) بەراستى لەسەر پشتى ئەم وشترە بى تاقەت بووم ، سواری ناكەيت لە پشت خۆتەوھ؟

^١ / ابن هشام ١/ ٤٦٨، ٤٦٩، ٤٧٠.

^٢ / همام سقرضاوة ١/ ٤٧٧.

(عیاش) وتی: به‌ئلی‌باشه، وشتره‌که‌ی دانیش‌اند ویستی له‌سهری دابه‌زیت، که
 نزیک‌ی زه‌وی بوموه په‌لاماریان‌دایه‌و ده‌ست و قاچیان به‌ست، دوا‌ی ئه‌وه به‌روژی پروناک
 کردیان به‌ناو شاری مه‌که‌که‌دا ده‌یانوت به‌ خه‌لک: خه‌لکی مه‌که‌که، سه‌رلیش‌یواوه‌کانتان
 ئاوا لی‌بکه‌ن، هه‌روه‌کو ئی‌مه‌کردمان^۱.

ئه‌مه‌سی‌حاله‌ت بوون بۆ هه‌رکه‌سه‌یک موش‌ریکان پشیان بزانیایه‌ که
 ده‌یه‌وئیت کۆچ بکات بۆ مه‌دینه، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا خه‌لک پۆل پۆل به‌دوا‌ی
 یه‌که‌دا کۆچیان ده‌کرد، پاش دوو‌مانگ و چه‌ند پۆژیک له‌دوا‌ی به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی
 گه‌وره‌وه له‌ناو مه‌که‌که‌دا جگه‌ له (پیغه‌مبه‌ر ﷺ) و (ابوبکر) و (علی) که‌س نه‌ما‌بووه،
 که به‌فه‌رمانی پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ کاره‌کان هه‌ل‌ده‌ستان، مه‌گه‌ر که‌سه‌یک موش‌ریکان
 بیانگرتایه، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ یاتاخ و که‌ل و په‌لی پیچا‌بووه‌و چاو‌ه‌روانی ده‌کرد تا
 فه‌رمانی پی‌بک‌ریت به‌ده‌رچوون، (ابوبکر) یش که‌ل و په‌لی ئاماده‌ کرد^۲.

(بخاری) له (عائشه‌)وه ده‌گه‌ی‌رتنه‌وه، فه‌رموو‌یه‌تی: پیغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رموو‌ی به
 موسو‌ل‌مانه‌کان من مالی کۆچه‌که‌تانم دیوه‌ باخی خورمای زۆری تیدا‌یه، هه‌ندیک
 کۆچیان کرد به‌ره‌و مه‌دینه، زۆرینه‌ی ئه‌وانه‌ش کۆچیان کردبوو به‌ره‌و حه‌به‌شه
 گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه، (ابوبکر)یش خۆی ئاماده‌ کرد به‌ره‌و مه‌دینه به‌رپی‌بکه‌وئیت،
 پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پی‌ی فه‌رموو، جاری په‌له‌ مه‌که، تکانه‌که‌م مۆله‌تم بدری‌ت، (ابوبکر)
 پی‌ی فه‌رموو: دایک و بابم به‌ قوربانت بی‌ت، ئایا ئومید ده‌که‌یت که مۆله‌ت بدری‌ت؟
 فه‌رموو: به‌ئلی، ئیت‌ر (ابوبکر) خۆی هی‌شته‌وه به‌دیار پیغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ بۆ ئه‌وه‌ی
 هاو‌رپی‌یه‌تی بکات، پی‌شته‌ریش بۆ ماوه‌ی چوار مانگ دوو وشتری چاکی دابه‌ستبوو
 به‌گه‌لای (سم‌)^۳.

^۱ / (هشام) و (عیاض) له‌کو‌ت و زنجیری کافراندا ما‌بو‌نه‌وه، تا پیغه‌مبه‌ر ﷺ کۆچی کرد، جارنکیان فه‌رموو: کی
 ده‌توانی (عیاض) و (هشام) م بۆ به‌ئینی؟ وه‌لیدی کوری وه‌لیدی وتی: من ده‌یان‌ه‌نیم بۆت پیغه‌مبه‌ری خوا، وه‌لیدی به
 په‌نامه‌کی هاته‌وه‌ ئا‌و مه‌که‌که، ژنیک‌ی بی‌ی خۆراکی بۆ ده‌بردن شوینی که‌وت تا جینگه‌کیانی دۆزی‌وه، له‌خانه‌یه‌کی بی‌ی
 بنه‌مچیدا گیرا‌بوون، که ئیواره‌ دا‌هات به‌سه‌ر دیوارمه‌کیدا سه‌رکه‌وت کو‌ت و زنجیرمه‌کانی پچ‌راندو سواری وشتره‌که‌ی
 خۆی کردن تا مه‌دینه، سه‌یرکه (ابن‌هشام) ۱/ ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، هاتنی (عمر) یش بۆ مه‌دینه له‌گه‌ل (۲۰) هاوه‌لی تر‌دا
 بوو. (صحیح البخاری) ۵۵۸/۱.

^۲ / زاد المعاد ۵۲۵/۲.

^۳ / صحیح البخاری، باب هجره‌ النبي ﷺ و اصحابه ۵۵۳/۱.

له (دار الندوة) دا ﴿په رله مانی قوره‌یش﴾

کاتیک موشریکان هاوۀ لانی پیغه مبهریان دهبینی ﷺ خوځان ناماده کردوه و دهرنه چن و، مال و منال سامانه کیان بهرو و نهوس و خمره ج دهبن، خه م و دلپراوکیه کی دایگرتن، تووشی خه مکیه ک بوون شتی ودهایان به خوځانه وه نه دیبوو ، مه ترسیه کی گه وه هاتبوه پیشیان، که هه پرده شی له قهواره تابووری و بتپه رستی که یان ده کرد، دهرکیان کردبوو به گه وه ریه تی که سیتی پیغه مبهر ﷺ و کاریگه ریتی له سهر خه لک و تیروته واویتی سهر کرده یی رینومایی مرقه کاندوا، نهو لیها تن و هیمه مت و پاسالی و گیان فیداییه ی هاوۀ لانی هه یانبوو له ریگا که یدوا ، نهو تواناو هیزو دهسه لاتهی (اوس) و (خزرج) هه یانه و، نهو هزی ناشتی و چاکسازیه ی ژیره کانی هه ردو و خیله که هه یانه بو نه هیشتنی جیاوازی نیوانیان ، پاش نه وه ی چه ندین سالی پیشت شهری ناو خوځان دی بوو .

ههروه ها دهیانزانی که مه دینه چ جیگه وته یه کی ستراتیژی گرنگی هه یه سه باره ت به و ریگه بازرگانیه ی که به که ناری دهریای سووردا له یه مه نه وه بهرو شام دهرات ، خه لکی مه که ش سالانه بری چاره که ملیونیک دیناری نالتون بازرگانیان بهرو شام دهرد، نه مه جگه لهو بره ی دهستی خه لکی (طائف) و شوینه کانی تر ده که وت ، دیاریشه که بنه رته ی بازرگانی له وشوینه دا پشته ی به ناسایشی نه ورپیگه یه به ستبوو .

شاراوده ش نه بوو لای قوره یشیه کان که بانگه وازی ئیسلامی له (یثرب) دا چر ده بیته وه ، نه و جا چ مه ترسیه کی ده بیت و خه لکه کیان چ پرو به پرو بوونه وه یه کیان له گه لدا ده که ن .

ئیدی موشریکان به ته واوی هه ستیان کرد به و مه ترسیه ی هه پرده ده کات له قهواره یان، ده گه پران به شوین باشتین نامرژدا که نه و مه ترسیه له خوځان دور بخه نه وه، که هو سهره کیه که ی هه لگری ئالا که یه تی نه ویش پیغه مبهری ئیسلامه ﷺ . له رۆژی (۵) شه ممه ی (۲۶) ی مانگی (صفر) سالی (۱۴) هه می پیغه مبه ریتی دا ، هاوړیک له گه ل (۱۲) ی مانگی دیسه مبهری سالی (۵۷۰) ی زایینی^۱ واته پاش نزیکه ی

^۱ / نه م میژده مان پاش لیکوئینه وه یه که وهرگرت که (علا مه) (محمد سلیمان المنصور فوری) له (رحمه للعالمین) دا توژماری کردوه ، ۹۵/۱ ، ۹۷ ، ۱۰۲ ، ۴۷۱/۲ .

دوومانگ و نیو لەبەیعەتی عەقەبەیی گەورە . پەرلەمانی مەککە (دارالندوھ) لەسەرەتای پۆژەکەیدا^۱ ترساناکترین کۆبوونەویان ئەنجامدا لەمیزووی خۆیاندا ، لەو کۆبوونەویەدا نوێنەری ھەمووتیرە قورەیشییەکان ئامانەبوون ، بۆ ئەوەی بکۆڵنەو لەنەخشەییەکی یەکلا کەرەو کە ھەلگری ئالای بانگەوازە ئیسلامییەکە لەناو بەریت و ، بۆ ھەتا ھەتایی نووری تیشکەمەکی بکۆژننەو.

سەرە زۆر دیارەکانی ئەو کۆبوونەو ترساناکە لە نوێنەرانی قورەیش بوون کە بریتی بوون لە :

- (۱) (أبو جهل)ی کوپی (هشام) لەجیاتى تیرەى (بنى مخزوم).
  - (۲) (جبیر)ی کوپی (مطعم) و (طعمية)ی کوپی (عدی) و (الحارث)ی کوپی (عامر) ، لەجیاتى (بنى نوفل) کوپی (عبد مناف).
  - (۳) (شيبه) و (عتبه) کوپانى (ربيعه) بوون ، (أبو سفیان)ی کوپی (حرب) ، لە جیاتى (بنى عبد الشمس)ی کوپی (عبد مناف).
  - (۴) (النضر)ی کوپی (حارث) ئەو کەسە بوو کە سەرۆپی ئازەلی کرد بەسەری پیغەمبەردا ﷺ ، لەجیاتى (بنى عبد الدار).
  - (۵) (أبو البختري) کوپی (هشام) ، (زمعه)ی کوپی (أسود) و ، (حكيم)ی کوپی (حزام) لەجیاتى (بنى أسد)ی کوپی (عبد العزی).
  - (۶) (نبيه) و (منبه) ھەردوو کوپەکەى (الحجاج) . لەجیاتى (بنى سهم).
  - (۷) (أمیه)ی کوپی (خلف) ، لەجیاتى (بنى جمح).
- کاتێک ھاتن بۆ (دار الندوھ) شەیتان لەشیوەی پیاویکی شکۆداردا ھاتە ڕینگەیان ، تاجە گۆلینەییەکی بەسەرەو بوو ، لەبەردەکەیدا وەستابوو ، وتیان : ئەم پیاوہ پیرە کییە ؟ وتی : پیرە پیاویکی نەجدیم بیستم کە خۆتان بۆچی ئامادە دەکەن ، ئامادەبووم تاگویم لەگوتەکانتان بێت ، بەلکو لەنامۆزگاری و بۆچوونەکانی خۆی بێبەشتان نەکات ، وتیان : قەیدی نیە وەرە ژورەو ، لەگەڵیاندا چوہ ژورەو .

^۱ / ئەوەی بەلگەیە لەسەر ئەوەی کە کۆبوونەو کە لە سەرەتای پۆژدا ئەنجام دراوە ، ئەو رێوایەتیە کە (إبن إسحاق) دەیکۆرننەو دەلی : جبریل ھەوائی ئەو پیلانەیدا بەپیغەمبەرﷺ و مۆلەتی پێدا کەکوچ بکات ، پاشان ئەو رێوایەتەش کە (بوخاری) دەیکۆرننەو لە ھەرموودەیی (عائشە)وە کە پیغەمبەرﷺ لە قرچەى نیوہژدا ھات بۆ لای (أبو بکر) و پێی فرموو .

قەسەویاسی پەرلەمانی و

كۆدەنگى لەسەر بېرىارىكى زالمانى بۆشەھىدكردنى پېغەمبەر ﷺ

ھەرئەوئەندەى ئەندامانى كۆبوونەوئەكە تەواو بوون دەستكرا بەپېشنىيارو چارەسەرەكان ، گفتوگو درێژەى كېشا ، (ابو الاسود) وتى: لەم شارەدا دەرى دەكەين و لێرە نايهێلین ، گوى نەدەينى بۆكوى دەروات ، يان لەكويدا دەگىرسیتەو ، ئەو كاتە بارودۆخمان چاك دەبیت و ەك جار انمان ئى دیت.

پېرە پياوئەجدىيەكە وتى: نەخێر ئەو پايەكى باش نىيە ، ئەدى نابینن قەسەى چەند شیرين و كارىگەرە ، چەندە بەتوانايە لە كەمەندكیش كردنى دلى مرۆفەكاندا ؟ سویند بىت ئەگەر وابكەن بېرواتە ناو ھەرخێلێكى ترى ەرب ئەوجا حالتان خراپتر دەبیت ، پاشان پېش خۇيان دەدات بۆ سەر ئیو ، ھەتاكو پېتان پيدا دەنیت لە وولاتى خۇتاندا ، ئەوجا چى بویت پېتان دەكات ، پايەكى تر بلین.

(ابو البختری) وتى: لە زنجیرە بەندى ئاسنیدا بېبەستەوئەو ، لەژورێكدا دايبنن ، پاشان چاوەرێنى بكەن تاوئەكو چارەنووسى شاعیران . زھىرو نابغە . ی ئى دیت ، ھەر كەسێك بەو توونى مەرگەدا بېروات تووشى دەردەسەرى ئەوان ئەبیت.

پېرە نەجدىيەكە وتى : نا نا سویندتان بۆ دەخۆم كە ئەو پايەكى پەسەند نىە ، سویندبیت ئەگەر . وەكو خۇتان دەلین . بېبەستەوئەو . ئەوا لە پشت دەرگاوە خۇى قوتار دەكات بۆلاى ھاوئەكەنى و ، لەوانەى بەدەن بەسەرتانداو لە دەستانى بسینن ، پاشان بەھۆیەو زۆر ببن و بەسەرتاندا زال ببن ، بەراستى ئەمەيان را نىيە ، پايەكى تر بلین.

پاش ئەوئەى پەرلەمانى قورەیش ئەم دوو پېشنىيارەى پەتكرەوئە ، پېشنىيارىكى گوناھكارانەى خراپە بەردەست ھەموو ئەندامەكانى پەزامەندیان نواند لەسەرى ، ئەو پېشنىيارە سەركرەدى تاوانبارەكانى مەككە (ابو جھل)ى كورپى (ھشام) خستىە پوو ، (ابو جھل) وتى: سویندم بەخودا من پايەكم ھەيە باوەر ناكەم ھىشتا ئیو پېتان لىی كەوتبیت ، وتیان چىيە (ابا الحكم)؟ وتى: پېم وایە لە ھەر تیرەيەك گەنجىكى ئازای جوامیرى بەجەرگ بھینن و ، ھەریەكەیان شمشیرىكى بېرندەى بەدەینە دەست ، ئەوانە بېروئە سەرى و ، بەیەكەوئە بیدەنە بەر شمشیرۆ بىكوژن ، ئەوجا پزگارمان دەبیت ، ئەگەر وایانكرد خوینەكەى بەناوخیل و تیرەكاندا بلاوئەدەكات ، ئەوجا (بنو عبدمناف) ناتوانن شەر لەگەل ھەموو تیرەكاندا بكەن و ، داواى (فدیە)مان ئىدەكەن ئیمەش دەیانندەينى.

پیره نهجدیه که وتی: ئەمە قسە ی تەواوە ، منیش تەنها ئەم پرایەم پی پەسەندە ، ئیدی پەرلەمانی مەککە یە ک دەنگیاندا بەو بێرێارە تاوانکاریەو، نوێنەرەکان گەڕانەووە بۆ مائەکانیان ، دەستبەجی دەستیان کرد بە جی بە جی کردنی ئەم بێرێارە^۱.

کوچ کردنی پیڤەمبەر ﷺ

کاتیک که بێرێارە تاوانکاریە که دەرچوو بە کوشتنی پیڤەمبەر ﷺ ، جبریل (علیه السلام) بە (وہی) خۆی گەرەووە دابەزیە خوارووە بۆ لای و هەوایی پیلانەکە ی قورەیشیی پی راگەیاندا ، هەوایشیی دایە که خۆی گەرە مۆلەتی پیدراوە کوچ بکات و کاتی کوچەکەشی بۆ دیاری کردووە پیی فرموو: ئەمشەو لەناو ئەو جینگە یە تدا مەمێنە که شەوانی تر تیایدا دەمایتەو^۲.

بۆ نیوەرۆ پیڤەمبەر ﷺ چوو بۆ لای (أبو بکر) ؓ . بۆ ئەوێ ریک بەکەوێت لە گەلیدا لەسەر قوناغەکانی کوچەکە یان ، (عائشە) (ر) دەگێریتەووە دەلێت: لە مائەکە ی (أبو بکر) دا دانیشتبوین ، لە قرچە ی نیوەرۆ دا بوو کە سیک هات و وتی بە (أبو بکر) : ئەو پیڤەمبەری خوا یە ، سەر و چاوی پۆشیو ، ئەمە لە کاتیکدا بوو کە هەرگیز لەو کاتە دا نە دەهات بۆ لامان ، خیرا (أبو بکر) هەستاو فرمووی: دایکم و بابم بە قوربان ی بیّت ، سوێند بیّت دیارە شتیکی گرنگ هی ناویتی لەم کاتە دا.

(عائشە) دەلێت: پیڤەمبەری خوا ﷺ هات ، داوی مۆلەتی هاتنە ژۆرەو ی کرد ، (أبو بکر) فرمووی: ئەوانە هەموو کەسی خۆتن ، دایک و بابم بە قوربان ی بیّت ، پیڤەمبەری خوا فرمووی : مۆلەتی دەرچوونم پیدراوە ، (أبو بکر) فرمووی : کەواتە هاوڕێیەتی سەفەرت دەکەم ، دایک و باوکم قوربان ی بیّت ؟ پیڤەمبەری خوا فرمووی : بەئێ^۳.

پاش ریککەوتن لەسەر پلانی کوچکردنەکە ، پیڤەمبەری خوا ﷺ گەڕایەووە بۆ مائەکە ی خۆی ، چاوەڕوانی هاتنی شەوی دەکرد.

^۱ / سەیرکە (ابن هشام) ۱/ ۴۸۰ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ .

^۲ / ابن هشام ۱/ ۴۸۲ ، زاد المعاد ۲/ ۵۲ .

^۳ / صحيح البخاری ، باب هجرة النبي ﷺ واصحابه ۱/ ۵۵۳ .

گه مارؤدانى ماله كهى پيغه مبهري ﷺ

گهوره تاوانبارانى قوپه يش روژه كهيان به خوسازدان بو نه خشه داريز ژوه كهوه به سمربرد كه پهرله مانى مهككه (دارالندوه) سهرله به يانيه كهى پهيمانى له سمردابوو، بو ئهو مه به سته ش يانزه سهرؤك لهو گهوره تاوانبارانه دانرابوون كه برىتى بوون له:

۱. (ابو جهل) كوپى (هشام).
۲. (الحكم) كوپى (ابى العاص).
۳. (عقبه) كوپى (ابى معيط).
۴. (النضر) كوپى (حارث).
۵. (أميه) كوپى (خلف).
۶. (زمعه) كوپى (أسود).
۷. (طعيمة) كوپى (عدى).
۸. (ابو لهب).
۹. (ابى) كوپى (خلف).
۱۰. (نبیه) كوپى (الحجاج).
۱۱. براكهى (منبه) كوپى (الحجاج) ^۱.

(ابن إسحاق) دهليّت: كاتيك كه تاريكايى شه و داهات چاوديرى ده رگاي ماله كهيان كرد تا بخهويّت، ئهوجا بدهن به سمر ماله كهيدا ^۲.

متمانهو برىوى تهواويان هه بوو به سمر كهوتنى ئهم پيلانه خراپهيان، تاواي ئى هات (ابو جهل) به شيويهكى لهخويابى بوون و گالته جاريموه به هاوه لهكانى بليّت: موحه ممهده دهليّت ئه گهر له سمر ئهوكاره شويى بكهون نه بنه مهليكى عه رهب و عهجه م، پاشان زيندوو دهكرينهوه دواي مردن، ئهوجا باخچهى هاووينهى باخچهكانى ئوردنتان پى دهريّت، ئه گهر وانكه كن له ناوده چن، پاش مردنيش زيندوو دهكرينهوه پاشان ئاگرتان بو داخ دهكرىّت و تيايدا دهسوتينرين ^۳.

كاتى جى بهجى كردنى ئهو پيلانه دواي نيوه شهو بوو، به بيدارى مانه وه چاوه پروانى سهعاتى سفرىيان ده كرد، به لام خودا بالادهسته به سمر هه مووشتيكد، مولكى ئاسمانهكان و زه ميني به دهسته، هه رچيهكى خواست دهيكات، ئهو پهناي مروّقان ده دات به بى ئهو كهس ناتوانىّت پهنا بدات، ئهوجا ئهو كارهى كرد كه پيشتر پيغه مبهريه كهى پى دواند بوو ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾ الأنفال / ۳۰.

^۱ / زاد المعاد ۵۲/۲.

^۲ / ابن هشام ۴۸۲/۱.

^۳ / هتمان سقرضاوة ۴۸۲/۱.

پیغمبر ماله‌کە‌ی به‌جی ده‌هیلێت

له‌گه‌ڵ ئەوه‌دا که قورده‌ش به‌ته‌واوی خوێان بۆ پیلانه‌که سازکردبوو که‌چی به‌ته‌وا‌ی شکستیان هینا، له‌وکاته‌ ته‌نگه‌تاوه‌دا پیغمبر ﷺ فرموی به‌ (علی) کۆری (ابی طالب): { له‌جیگاکه‌ی مندا بنوو، خۆت به‌م بورده‌یه‌ی من داپۆشه‌ که (حضرمی) یه‌کی سه‌وزه ، له‌ ژێریدا بنوو ، دلنیا به‌ شتیکت تووش نابێت که پیت ناخۆش بێت } پیغمبر ﷺ نه‌ریتی وابوو که بختویه‌ له‌ ژێر ئەو بورده‌یه‌دا ده‌نووست ^۱.

پاشان پیغمبر ﷺ چوو ده‌روه ، به‌نیوان ریزه‌کانیادا تیپه‌ری ، مشتیک خۆلی هه‌لگرت پژاندی به‌سه‌ریاندا ، ئیدی خۆای گه‌وره له‌ناستیدا هه‌موویانی کۆیر کردو نه‌یانبینی ، ئەم ئایه‌ته‌ی ده‌خویند: ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴾ ۹/س، پیاویان تیدا نه‌بوو که‌خۆل به‌سه‌ریه‌وه نه‌بیت ، پیغمبر ﷺ چوو بۆ مائی (ابوبکر) . له‌کوخیکی مائی (ابوبکر) هه‌ . به‌شه‌و ده‌رچوون هه‌تا گه‌یشته ئه‌شکه‌وتی (ثور) به‌ره‌و پرووی (یه‌مه‌ن) ^۲.

جه‌نگاوه‌ره ئابلقه‌ده‌ره‌کانیش چاوه‌ڕێی سه‌عاتی سفر ده‌که‌ن ، پیش هاتنی کاتی دیاریکراو نیشانه‌ی بی ئومیدی و شکستیان تیدا ده‌رکه‌وت . پیاویک که‌له‌ویدا له‌گه‌ڵیان نه‌بوو هاته‌لایان و که‌بینی له‌به‌رده‌م ده‌رگاکه‌ی مائی پیغمبردا ﷺ وه‌ستاون ، پێی وتن: چاوه‌ڕێی چی ده‌که‌ن ؟ وتیان: موحه‌مه‌د ، کابرا وتی: ده‌ک داوه‌شین و خوا له‌ناوتان به‌ریت ، وه‌للاهی ئیسته به‌به‌رده‌متاندا ده‌رچوو ، خۆلی کردوه به‌سه‌ر هه‌موتاندا ، چوو به‌ده‌م کاری خۆیه‌وه ، وتیان: وه‌للاهی نه‌مانبینیوه ، ئنجا هه‌ستان و ته‌پوتۆزه‌که‌ی سه‌ریان ته‌کاند.

به‌لام له‌کونی ده‌رگاکه‌وه سه‌یریکیان کرد (علی) یان بینی ، وتیان : سویندبیت ئەوه موحه‌مه‌ده نووستوووه بورده‌که‌ی داوه به‌خۆیدا ، به‌و شیویه نه‌جولان تارۆژ بووه ، ئنجا (علی) له‌جیگه‌که هه‌ستاو هاته‌ده‌روه ، که‌وته به‌رده‌ستیان ، له‌باره‌ی پیغمبره‌وه ﷺ پرسیاریان لیکرد ، وتی: هیچ له‌و باره‌یه‌وه نازانم ^۳.

^۱ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۸۲/۱ ، ۴۸۲.

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۴۸۲/۱ ، زاد المعاد ۵۲/۲ .

^۳ / هه‌مان دوو سه‌رچاوه‌ی پیشوو .

له ماله كهوه بو نه شكهوت

پينغه مېرې خوا ﷺ له شهوي (۲۷) ي مانگي (صفر) ي سالي (۱۴) ي
پينغه مېرېتي بهرامېر به ۱۲-۱۳ ي سېبېتېمېرې سالي ۶۲۲ ي^۱ زاييني ماله كه ي به جې
هېشت و چوو بو مالي هاوه له كه ي (ابوبكر) كه خه لك له هاوپرېيه تي و مال و ساماني
نه مين بوون. پاشان له دهرگايه كي پشته وه ماله كه يان به جېهېشت ، تا به په له له مه كه
دېرېچن پېش نه وه ي بهر به يان هه لييت.

له كاتيكا كه پينغه مېر ﷺ ديزاني قورېش سر و مرانه به شوينيدا دهگېرېن
و ، يه كه م رېگاش كه زهيني نهواني به لادا بچيت له سره تادا رېنگي سره كه كه بهرو
باكوورو مه دينه دهچيت ، كه چي نه م رېنگيه كي تهاو پېچه وانه ي هه لېرارد ، كه
رېنگي باشووري مه كه يه و ، بهرو يه مه ن دهچيت ، به دريژي (۵) ميل رېنگي گرته بهر
، تاگه يشته شاخېك ناسرابو به شاخي (ثور) ، شاخېكي بهرزه ، رېنگاهي زورسخت
و ناخوشه ، تاشه بهردي زوره و سره كه وتن پايادا زه حمه ته ، له مېر نه وه پېيه كاني
پينغه مېر ﷺ بريندار بوون - گوتراوېشه : له سر لاپي دهرويشت تا شوينه واره كه ي
بسېرېته وه بويه قاجي پېروزي دامالرابو ، ههركاميان بيت ، (ابوبكر) له كوئي گرت
كه گه يشته شاخه كه و ، خوي لي توند كرده وه تاگه يانديه نه شكهوتيك له لوتكه ي
شاخه كه دا ، نه م نه شكهوته له ميژوودا به نه شكهوتي (پور) ناسراوه .^۲

له ناو نه شكهوته كه دا

كه گه يشته نزك نه شكهوته كه ، (ابوبكر) وتي: سويند به خوا ناروېته ژوره وه
دهبيت له پيشدا من بېوم ، نه بادا شتيكي تيديايت با بهرمن بكوييت ، چوووه ناوي
دهستيكي پيدا هينا ، ديواره كه ي كونيكي تيدابو كراسه كه ي دراندو كوئېرې كرد ،
دووكوني تري تيذا مابو ههردوو قاجي خسته سريان ، پاشان وتي به پينغه مېر
بفرموو بو ژوره وه ، پينغه مېرې خوا ﷺ چوووه ژوره وه ، سهرې خسته سهركوشي
نه بوبه كرو نوست ، قاجيكي نه بوبه كر كه له كونه كه دا بوو شتيك پيوه ي دا ، له جېنگي
خوي نه جولا نه بادا خه بېري بيته وه ، له تاو نازار دلويك فرميسكي چاوي كه وته
سهرده موچاوي پينغه مېر ﷺ ، فرموي: چيه (ابوبكر) وتي: گهز اوم ، دايك و بابم
به قوريانت بيت ، پينغه مېر ﷺ تفي كرده سهرې چاك بووه ووا نازاري نه ما .^۳

^۱ / رحمه للعالمين ۹۵/۱ ، سهره تا نه مانگي (صفر) له سالي چوارمه مي پينغه مېرېتېمېر دهست پي دكات نه گهر سهره تا يي
سالي به مانگي (محرم) دابنېن ، خو نه گهر سهره تا يي سال له نووه دابنېن كه خوي گهره (وه جي) نارد بو پينغه مېر ﷺ به بېيگومان
نه مانگي (صفر) له سالي سيانزهمه مېر دهست پي دكات ، زوريني نه رانه ي له سهره دا دهوون كه له وانه يه نه م رايه پيسند
يكن ، زورجار هه لمه دهن له رېكخستني بوو دلوكاندا ، نه م لېرودا سهره تا يي سالمان به مانگي (محرم) دانواه .
^۲ / رحمه للعالمين ۹۵/۱ ، مختصر سيرة الرسول نوسيني شيخ عه بدولاي نه جدي ل ۱۶۷ .
^۳ / (ريزن) له عومري كوي خه تابه وه ﷺ روايه تي كرده ، دراي نه وه ژاري ماره كه گه رايه ووا نارسكي له كاتي وه فاتي دا و
نه وه ش هزي مردني بوو ، بېروانه (مشكاه المصابيح) ، باب مناقب (ابي بكر) ۵۵/۲ .

سى شەو لە ئەشكەوتەكەدا مانەو ، شەوى هەينى و شەوى شەممەو شەوى
 يەك شەممە ، (عبداللە)ى كۆپى (أبو بكر) لەلايان دەمايەو ، عائشە دەلێت: (عبداللە)
 كۆپىكى گەنجى وریای ژیر بوو ، لە سەحەردا لاى ئێمە دەردەچوون لە مەككە پۆژى
 دەكردهو ، هەرچى هەوالێكى ببیستایە كە شەو داهاات دەیهێنایەو بۆ پیغەمبەرى
 خوا ﷺ ، (عامر)ى كۆپى (فەیره)ش غولامى (أبو بكر) بوو مێگەلێكى لەو دەورووبەردا
 دەلهوهراند ، كاتى خەوتنان مێگەلەكەى ئى نزیك دەكردهو تا شیریان دەخوارد ،
 ئەنجا پیش تارىك و پوونى بەیانى دەگەرایەو بەرو مەككە ، (عامر) هەموو شەوىكى
 ئەو سى شەو بەم شێوەیەى دەكرد ، هەموو جارێكىش (عامر)ى كۆپى (فەیره) بە
 مێگەلەكەىو شۆینى (عبداللە)ى كۆپى (أبو بكر) دەكەوت كە لەمەككە دەرئەچوو
 بۆئەوێ جینگە پییەكانى بىسرىتەو^۲.

كاتێك قۆرەیش دانیابوو لەوێ پیغەمبەرى خوا ﷺ لەدەست دەرچوو لە
 شەوى جیبەجى كردنى پیلانەكەدا شیت بوون ، یەكەم شتێك كردیان لێدانى (على)
 بوو، راپیچیان كرد بەرو مەككە ، ماوەیەك بەندیان كرد ، بەئومێدى ئەوێ هەوالێكى
 لیو وەرگیرن لەبارەى پیغەمبەر ﷺ و هاوێلەكەىو^۳.

كاتێك كە هیچیان لە (على) دەستەكەوت پۆشتن بۆ مالى (أبو بكر) ، لە
 دەرگایاندا ، (اسماء)ى كچى (أبو بكر) هااتە دەرەو ، پێیان وت: كوا باوكت ؟ وتى:
 سوێند بەخوا نازانم باوكم لە كوێیە ؟ (أبو جهل) . كە پیاویكى دەم پیسى هەرزەگۆ
 بوو . دەستى بەرز كردهو شەپازلەیهكى لێدا گوارەكەى گۆینى كەوتە خوارەو^۴.

لەدانیشتنێكى خیرای ئاناساییدا قۆرەیش بریارى بەكارهێنانى هەموو
 ئامرازێكىدا بۆ گرتنى ئەو دوو پیاو ، بۆیە هەموو ئەو رێگانەى لەهەر چوارلاو دینه
 سەر مەككە ، خستیانە ژێر چاودیڕیەكى توندی چەكدارەو ، هەروەها بریارى
 خەلاتێكى گەورەىدا كە بریتى بوو لە دیاریى (۱۰۰) و شتر بۆ هەریەكێك كە بتوانیت
 یەكێك لەو دوانە بەزىندوویی یان بەمردوویی تەسلیم بە قۆرەیش بكاتەو^۵.

ئیدی هەرچى سوارچاك و پیادەو پییەلگریان هەیه كەوتنە گەران ، بەشاخ
 و دۆل و دەشت و گردۆلكەدا ، بەلام بى هوودە بوو.

^۱ / سەیری (فتح الباری) بکە ۲۳۶/۷.

^۲ / (ابن هشام) ۴۸۶/۱.

^۳ / رحمه للعالمين ۹۶/۱.

^۴ / (ابن هشام) ۴۸۶/۱.

^۵ / برواه (مصحح البخاری) ۵۵۴/۱.

موشریکان ههتا ده می ئه شکووته کهش هاتن ، به لām خودا بالāدهسته ،
 (بوخاری) ده گزیتته وه له (انس) وه له (ابوبکر) وه ﷺ ده لیت: له ئه شکووته کهدا له گهل
 پیغه مبهردا بووم ﷺ . سه رم بهرز کردوه قاچ و قو لی موشریکه کانم بینی ، وتم:
 پیغه مبهری خوا ﷺ خو ئه گهر یه کیکیان سهیری خواره وه بکات ده مانینیت ،
 فهرمووی: بیدهنگ به (ابوبکر) ، ئیمه دوانین خودا سیئه ممانه ، له ده رپری نیکی تردا :
 (ابوبکر) چی ده لیت له باره ی دوو که سه وه که سیئه میان خودا بیت !!^۱
 به راستی موعجزه یه که بوو که خودا پیغه مبه ره که ی پی شکو دار کرد ﷺ ، له
 کاتی کهدا که چهند ههنگاو نیکیان مابوو بگهنه پیغه مبه ر ﷺ و ها وه له که ی که چی گهرانه وه .

که ووتنه ری به ره وه مه دینه

کاتی که که که ف و کو ی گهرانی موشریکان دامرکایه وه ، کاری مه فره زه کانی
 گهران کو تای هات ، وروژانی قو په ییش پاش ئه و را وانه سی روزه سه رسه ختانه یه
 میور بو وه به ی هیچ نه نجامی ، ئیدی پیغه مبه ری خوا ﷺ و ها وه له که ی خو یان
 ئاماده کرد بو ده رچوون به ره وه مه دینه .

(عبدالله) ی کو پی (اریقط اللیثی) ی به کری گرتبوو ، که ری به رو شاره زای
 ریگه بوو . تا ئه وکاته موشریک بوو ، ئه مان متمانه یان پیی هه بوو ، هه ردوو
 وشتره که ی خو یان دابوو به ده ستی و به لینیان به یه کتری دابوو که دوا ی سی شهرو
 به هه ردوو وشتره که وه بیت به رد هه ئه شکووته که ، کاتی که که شهوی دوو شه ممه هات
 ، سه ره تای په ییعی یه که می سالی (۱) ی کو پی / به رامبه ر به (۱۶) ی سیبتی مبه ری
 سالی (۱۲۲) ی زایینی ، (عبدالله) ی کو پی (اریقط) به خو ی و وشتره که وه هات
 بۆلایان ، له ویدا (ابوبکر) وتی به پیغه مبه ر ﷺ: دایک و بابم به قوربانت بیت ئه ی
 پیغه مبه ری خوا ﷺ ، یه کی که له دوو وشتره هه لبریره ، ئه نجا باشت رینیانی ئی نزیک
 کرده وه ، پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی: به نرخ ی خو ی .

(اسماء) ی کچی (ابوبکر) ییش (ر) خو را که که ی بو هینان و ، بی ری چوو بوو
 بیخاته تویش به به ری هه که وه ، که به ری که وتن ، چوو ویستی خو را که که بخاته که شکو لی که وه
 ، سهیری کرد تویش به به ری نی یه ، ئیدی پشتینه که ی کرد به دوو پارچه وه خو را که که ی

^۱ / (صحيح البخاری) ۵۱۶/۱، ۵۵۸، ترسکه ی (ابوبکر) له به رخوی نه بوو، به لکو ئه گزانه وه یه که ده لی: کاتی
 نه بو به کر پی هه لگرا نی بینی خمی پیغه مبه ری ئیشت ﷺ و پیی فهرموو: ئه گهر من بکو ژیم یهک پیام ، به لām ئه گهر تو
 بکو ژیت یهک نوممت ده فه ریت ، له ویدا پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی: ﴿ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَا ﴾ ، به وانه مختصر سه ره
 الرسل نووسینی شیخ عبدوللای نه جدی ل ۱۶۸.

کرده یهکیکیان و وهک کهشکول هملی واسی ، پارچهکهی تریشی کردهوه به پشتوین ، لهویدا ناوئرا به (ذات النطاقین) ^۱.

پاشان پیغه مبهری خوا ﷺ و (ابوبکر) ﷺ بهری کهوتن ، (عامری کوپی (فهیره) یش لهگه لایاندا کهوته ری ، ربهره که ، (عبداللهی کوپی (اریقط) ، ریگهی که نار دهریای پیگرتن.

یه که مجار که له نه شکو ته که وه دهر کهوتن پروی کرده باشوور بهرو یه من و ، پاشان پروی کرده پوژئاوا بهرو که نار دهریا ، تاگه یشته ریگه یه که سی پیندا نه چوو بوو ، له نزیکی که ناری دهریای سوروه وه پروی کرده وه باکووو ، به رییه کدا پوشت - مه گهر به که میی - وه گهرنا که س پیی لی نه که وتبوو.

(ابن إسحاق) باسی ئهو شوینانهی کرده که پیغه مبهری خوا ﷺ لهو ریگه یه دا پیایدا گوزه راوه ده لیت : کاتیک ریبه ره که دهری کردن بهرو خواری مه که که وتنه ری ، پاشان به ریی کردن بهرو که نار دهریا تا له ریگه لایاندا له خواری (عسفا) ه وه ، پاشان خستنیه ری بهرو خواری (امج) ، پاشان به ریی خستن تا له ریگه لای دایه وه پاش ئه وهی که له (قدید) گوزه را ، ئه نجا له ویش دهری کردن که وتنه ری بهرو (خرار) ، ئه نجا بهرو (ثنية المرة) ، پاشان بهرو (لقف) ، ئه نجا له دهری (لقف) دهری و ، چوونه ناو دهری (مجاج) ، پاشان بهرو (مرجح مجاج) پاشان چوونه (مرجح ذی العضوین) ، پاشان بو (بطن ذی الکشر) ، پاشان بهرو (جداجد) ئه نجا بهرو (الأجرد) ، پاشان بو (ذا سلم) ، له (بطن اعداء مدلجة تعهن) ه وه بهرو (عبایید) ، پاشان له (الفاجه) تیپه رین ، پاشان دابه زینه ناو (العرج) ، پاشان بهری کهوتن بهرو (ثنية العائر) - له لای راستی ره کوبه وه . هه تا کو دابه زینه ناو (بطن رئم) و پاشان گه یاندنیه (قباء) ^۲ ، ئه مهش نمونه یه که لهو پرو داوانه ی له ریگه دا به سه ریاندا هات :

۱- (بوخاری) ده گپرتیه وه له (ابوبکر) (صدیق) ه وه ﷺ ده لیت : ئهو شه وه بهری کهوتن تاسبه یینی گهرمای نیوه پو بهریوه بوین ، ریگه چول و هول ، که سی به سهروه نه بوو ، بهردیکی دریزمان بیینی سیبه ریکی هه بوو هیشتا خوړ نه چوو بووه سهری ، دابه زین ، له ژیریدا شوینیکم چاککرد بو پیغه مبهری ﷺ تا له سهری بخه ویت ، فره یه کم له سهری داخست و ، وتم : لیزه بخه وه پیغه مبهری خوا ﷺ ،

^۱ / صحیح البخاری ۵۵۳/۱ ، ۵۵۵ ، ههروه ها ابن هشام ۴۸۶/۱.

^۲ / ابن هشام ۴۹۱/۱ ، ۴۹۲.

من باوه شینت دهکم ، نوست ، ههستام باوه شینی بکه ، بینیم وا شوانیک
میگه له که ی داوه ته بهرو بهرو بهرده که دیت ، دهیویست وهک ئیمه بجه ویتوه ،
پیم وت : تو شوانی کییت ؟ وتی : شوانی پیاویکی مه که یی یان مه دینه ییم ، وتم
: ئایا میگه له که ت شیریان تیدایه ؟ وتی : بهلئ ، وتم : ئایا ده یاندوشیت ؟ وتی :
بهلئ ، مییه کی گرت ، وتم : گوانی مییه که له خول و موو پیسیی بته کیینه ، که مییک
شیری دوشیه ناو دهفریکی پیسته وه ، خوشم دهفریکی ئاوم پیبوو ، بردم بو
پیغه مبهه ^۱ تالینی تیراو بیئت دهستنوویژی ئی ههلبگریت ، هاتمه وه بولای پیغه مبهه
^۲ پیم ناخوش بوو ههلی بسینم ، وهستام تاخوی ههستا ، ئاوه کهم کرد بهسه
شیره که تا بهشی خواره وهی سارد بووه ، وتم : بخوره وه پیغه مبهه ری خوا ^۳ ،
ئه وهنده ی خواره وه تا تیر بوو ، پاشان فهرمووی : ئایا کاتی ئه وه نه هاتوه که
بهوین ؟ وتم : بهلئ ، دهلیت : ئیدی بهری که وتین ^۱ .

۲. نه ریتی (ابوبکر) ^۴ وابوو له پشت پیغه مبهه وه دهروشت ^۵ ، پیر
دهاته بهر چاوو دهناسرا ، بهلام پیغه مبهه ری خوا ^۶ گهنج دیاربوو نه دهناسرا ،
که سییک که به (ابوبکر) دهگه یشت پیی دهوت : ئه و پیاوه کییه له گه لتدایه ؟ دهیوت :
ئه م پیاوه رینوما یی رینگه م بو دهکات ، پرسیارکه ر وایده زانی مه بهستی رینگه یه ،
مه بهستی شی رینگه ی رینوما یی چاکه بوو ^۲ .

۳. (سراقه ی کوپی (مالک) شوینیان که وتبوو ، سوراقه دهلیت : له کاتی که
که له ناو خیله که مدا (بنی مدلج) دانیشتبووم ، پیاویک هاته لام وتی : (سراقه)
ئیسته من له که نار ده ریاهه تارمایی چه ند پیاویکم بینی ، وایزانم موحه ممه دو
هاوه له کانی بن ، (سراقه) دهلیت : ئیتر زانیم که ئه وانن ، پیم وت : نا ئه وان نین ،
بهلام تو فلان و فلانت بینی له بهر چاوی خو مانه وه ده رچوون ، پاش که میک مامه وه
، دوا ی ههستام ، فهرماندا به که نیزه که کهم که ئه سپه کهم بو ده رکات له پشت
گردیکه وه بوم راگریت ، ئنجا رمه کهم هه لگرت و له پشتی ماله که موه ده رچووم ،
رمه کهم سه روخوار کرده وه ، تاگه ی شتمه ئه سپه کهم سواری بووم ، بهری که وت
زانیم که نزیک کردومه ته وه تاچه ند ههنگاویکم مابوو بگه مه لایان ، ئه سپه کهم
سه رسمیکه ی داو له سه ری که وتمه خواره وه ، جاریکی تر سوار بوومه وه ، وامده زانی
نزیکم دهکاته وه تاچه ند ههنگاویکم مابوو لییا نه وه ، ئه سپه کهم سه رسمیکه ی تری داو

^۱ / صحیح البخاری ۵۱۰/۱ .

^۲ / بوخاری ئه مه ی له (انس) وه گنراوه ته وه ۵۵۶/۱ .

کهوتمه خواروه، ههستم، دهستم برد بۆ ههگبهی تیرهکانم، تیرهکانم دهرهینا تیرو پیشکم کرد، ئایا ئهوانه زیانم پێ دهگهیهنن یان نه؟ ئهوه بۆ دهرچوو که پێم ناخۆشه، جارێکی تر سواربومهوه گویم نهدا به تیروپشکه که، ئهسپه که نزیکه کردمهوه تائه و نهدهی گویم له خویننهوه که یهغه مبههر بوو ﷺ و لای نه ده کردهوه، بهلام (ابوبکر) زۆر لای ده کردهوه. ئنجا ههردوو دهستی ئهسپه کهم بهناو له کهدا پۆچوون تا سههر ئهژنویان، کهوتمه خواروه، ئاوژه نگیم لیدا ههستایهوه، خهریکبوو دهستهکانی له له که دهرههینا، که به پێوه وهستا شوین دهسته کهی له سههر زهویه که تهپو توژیکی پرشنگذار وه دوو کهلی لێوه دهردهچوو، دیسانهوه تیروپشکم کردهوه، ئهوه بۆ دهرچوو که پێم ناخۆشه، هاوارم ئی کردن که په نام بدن، وهستان، سواری ئهسپه کهم بووم تا گه یهشتمه لایان، پاش ئهوهی که به سهرمدا هات گه شتمه ئهو بپوایه، که یهغه مبههر ﷺ و په یامه کهی سهرده کهون، عهززم کرد: یهغه مبههری خوا خهله که خهلاتیان داناوه بۆ ههر که سیك تۆ بدۆزیتهوه، ههوالی ئهوه پێدان که خه لکی ده یانه ویت چییان ئی بکن، نان و خوراکم خسته بهردهستیان گوپیان نه دایه، هیچ پرسیارێکیشیان ئی نه کردم ئهوه نه بهیت: پییان وتم: خه لکمان ئی چهواشه بکه، داوام ئی کرد که نوسراویکی دلنیا بوونم بۆ بنوسیئت، فهرمانی دا به (عامری) کوپی (فهیره)، ئهویش له سههر پارچه قورپک بۆی نووسیم، پاشان یهغه مبههری خوا ﷺ پۆشت^۱.

له پپوایه تیکی تری (ابوبکر) وه دهلیت: کهوتینه پێ، خه لکه کهش به دواماندا ده گهران کهس له وان نهیتوانی پیمان بگات جگه له (سوراقه)ی کوپی (مالک) کوپی (جعشم) که سواری و لاخه کهی بوو بوو، وتم: یهغه مبههری خوا ئه ری ئهوه ئهسپ سواره خهریکه پیمان دهگات، فهرمووی: ﴿لَا تَخْزَنَنَّ اللّٰهُ مَعَا^۲﴾.

(سوراقه) گه پرایه وه بیانی خه لکه به شوین یهغه مبههردا ده گهرین ﷺ، ئهویش پێی دهوتن که تازه فریایان ناکهون و له دهستیان دهرچوون، ئهوه پیاوه به یانیه کهی به دوایاندا ده گهرا که چی سههر له ئیواره پاسهوانی ده کردن^۳.

^۱ / هه مان سهراوه ۵۵۴/۱، شوینی خهلی (بنی مدلج) له نزیک (رابغ) وه بوو، سوراقه له شوینه وه شوینیان کهوتبوو که له (قدید) وه سهرده کهوتن، زاد المعاد ۵۲/۲، و له دهرنه کهوتن روژی سینه م بویی.

^۲ / صحیح البخاری ۵۱۶/۱.

^۳ / زاد المعاد ۵۲/۲.

۴. لهو سه فهریدا پیغه مبر ﷺ به لای خیوه ته که ی (ام معبد) ی خوراعیدا تیپه پری کرد ، ژنیکی که له گه تی به تاقه ت بوو له ناو خیوه ته کهیدا بوو، نان و ناوی دودا به هر که سیك به ویدا برؤش تابه ، پرسپاریان ی کرد ، نایا هیچی له لایه ؟ وتی : سویند به خوا هر چیه کم ببویه پیم دودان ، نه و تا مپر ه کانم لاوازن ، نه م ساله سالی وشکی بوو.

پیغه مبری خوا ﷺ سهیری مه پریکی کرد له خوار خیوه ته که وه ، پیی فهرموو : نه ری (ام معبد) نه ی نه و مپر ه چیه ؟ وتی : نه و له بهر له پری له میگه له که جیماوه ، فهرمووی : نه ی شیری تیډایه ؟ (ام معبد) وتی : به خوا له وه لاواز تره شیری تیډاییت ، فهرمووی : موله تم ددهیت بیدوشم ؟. وتی : به لی به قوربان ت بم ، نه گهر شیری تیډا ده بینی بیدوشه ، پیغه مبری خوا ﷺ دهستی پیروزی هینا به گوانه کهیدا ، ناوی خوی هینا و دوعای کرد ، گوانه که ی پر بوو ، لیی ده چوپا ، داوای دفریکی کرد که کومه لیک تیر بکات ، نه و نه دی تی دوشی سر ریژ بوو ، دای به (ام معبد) لیی خوارده وه تا تیر بوو ، نه نجا دای به هاوه له کانی تا نه وانیش تیر بوون ، پاشان خوی خوار دیه وه ، نه نجا جاریکی تر گوانه که ی تیډا دوشیه وه ، تا دفره که پر بوو ، نه نجا (ام معبد) یان به جی هیشت و پوشتن.

زوری پینه چوو (ابو معبد) ی میړدی گه پرایه وه چن بزنیکی وشک هه لاتوی لاوازی دابوه بهر خوی ، که شیر ه که ی بینی سه ری سوپما ، وتی : نه مه ت له کوئی بوو ؟ له کاتیک دا که مپر ه که لاوازه ، هیچ شیریش له ماله که دا نه بوو ؟ (ام معبد) وتی : نه و له لا نه و نه ده نه بیت پیاویکی پیروژ به ئیرده تیپه پری کرد قسه ی ناوا و ناوی ده کرد ، نه وه حال و و مزعی بوو ، (ابو معبد) وتی : سویند به خوا نه مه نه و پیاو ده که قورده یش به دوایدا ده گهریت ، نه ری (ام معبد) بوم وده سف بکه پیاویکی چون بوو ؟ به پیاوه لدانیکی جوان وده سفی کرد به زمانیکی شیرین باسی کرد گوینگر وای ده زانی مرقه که ی له بهر ده مدایه . نه و وده سفانه له کوتایی باسه که باس ده که یین ، (ابو معبد) وتی : وه لاوه ی نه مه پیاو ده که ی ناو قورده یشه که نه و دیان وتوه ده یلین له باره یه وه ، نه لیی بوم له گه لیدا بم ، هر کاتیک بوارم هه بوو مهرج بیت شوینی بکه وم ، پاش ماو ده یه که له ده ورو به ری مه که دا پوژانه گوئیان له ده نگیک بوو به ده نگی بهر ز هاواری ده کرد قسه که ره که یان نه ده بینی ده یوت :

جزى الله رب العرش خير جزاءه   رفيقین حلاً حیمتی أم معبد
هُما نزلاً بالبر وارثاً حلاً به   وأفلح من أمني رفيق محمد
فيا لقضي ما زوى الله عنكم   به من فعال لأیحاذی وسودد
ليهن بنی كعب مكان فواقم   ومقعدھا للمؤمنين بمرصد
سلوا أختكم عن شاتها وإنائها   فإنكم إن سألوا الشاة تشهد

(اسماء) دهلئیت: نه مانده زانی که پیغمبر به رهو کوئوه دهرچووه ،
جنوکه یه که له خوارووی مه که که وه په یدابوو ئهم دیره شیعرانه ی دهوتوه ،
خه لکیش به شوینیدا دهرۆشتن تمنها گوئیان له دهنکه که بوو کابرایان نه ده بیینی ،
تا له سهره وه بو ی دهرده چوو ، (اسماء) دهلئیت: که گوئیان لهو شیعره بوو ئیتیر
بو مان دهرکه وت که به رهو مه دینه ته شریفی رۆشتوه^۱.

۵- له ریگدا پیغمبره ی خوا ﷺ گه یشته به (ابا بریده) ، که سهره که خیلێک
بوو ، بو گه ران به دوا ی پیغمبردا ﷺ دهرچوو بوو ، له گه ل (ابوبکر) دا ، بهو
ئومیده ی ئهو خه لات هه وره یه ده سته کویت که قوریش رایگه یان دبوو ، که
روو به پرووی پیغمبره ی خوا ﷺ بووه ، ده سته جی له شوینی خویدا له گه ل هفتا پیاوی
خویدا موسولمان بوون ، پاشان میزهره که ی داگرت و ، به سستی له پر مه که ی و کردی
به په رچه م که راگه یان دنی که بیت بو ئه وه ی مه لیکی ئاسایش و ناشتی هاتوه تا دنیا
پرپکات له دادودا په ره وه ی^۲.

۶- هه ره له ریگدا پیغمبره ی خوا ﷺ گه یشته به (الزبیر) ، که له قافل ه یه کی
موسولماناندا بوو ، بازرگان بوون تازه له شام ده گه رانه وه ، (الزبیر) پیغمبره ی
خواو ﷺ (ابوبکر) ی به بهرگی سپی پۆشی^۳.

^۱ / زاد المعاد ۵۳/۲ ، ۵۴.

^۲ / رحمه للعالمین ۱/۱۰۱.

^۳ / بوخاری ئه وه ی (عروه ی کوپی (الزبیر) وه گنراوه ته ره.

دابەزىن لە (قباە)

لە پۆژى دوو شەممەى (٨)ى رەببىعى يەكەمى سالى (١٤)ى پىڭەمبەرىتى -
كە سالى يەكەمى كۆچىو بەرامبەرە لەگەل (٢٢)ى سىتتىمبەرى سالى (٦٢٢)ى
زايىن - پىڭەمبەرى خوا ﷺ لە (قباە) دابەزى ^١.

(عروە)ى كوپى (الزير) دەلئىت : موسولمانەكان هەوايان بىستبوو كە
پىڭەمبەر ﷺ لە مەككە دەرچو ، هەموو بەيانىانى دەهاتنە دەرەو ، چاوەرەوانيان
دەكرە تا گەرمای نيوەرۆ ، رۆژىكيان پاش چاوەرەوانىەكى زۆر گەرەنەو بۆ مالهەو ،
كاتىك كەچوونەو مالهەكانيان ، پياوئىكى جولەكە بەسەر يەكئە لە دار
خورماكانيانەو بوو ، سەيرى دەكرە ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ و هاوئەكانى بىنى
لەناو تراويلەكەدا سپيان دەكرەو ، كابرأى جولەكە خوى پى نەگىراو بەدەنگى
بەرز هاوارى كرد ، ئەى خىلەكانى عەرب ، ئەو بەپىرەتەنە كە چاوەرەوانىتان
دەكرە ، موسولمانان هەموو بەرەو چەكەكانيان وروژان ^٢.

(إبن القيم) دەلئىت : لەناو خىلى (عمرو)ى كوپى (عوف) سروودى (وجبت)
و (الله أكبر) دەبىسرا ، موسولمانان بەهاتنى پىڭەمبەر لەخۆشيدا تەكبىرەيان
دەكرەو ، چوونە دەرەو بۆ بەخىرەهاتنى ، چوونە خزمەتى و سلاوى پىڭەمبەرەيان
ئى كرد ، ئەلقەيان بە دەوریدا بەست و لەدەورى خەربوونەو ، ئارامى ئى نىشتبوو ،
(وہى) بۆ دابەزى : ﴿ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ
ظَهَرٌ ﴾ التحريم/٤ ^٣.

(عروە)ى كوپى (زير) دەلئىت : چوونە خزمەت پىڭەمبەر ﷺ ، بەلاى راستدا
لاى دا ، تا لەناو خىلى (بنى عمرو)ى كوپى (عوف)دا دابەزى ، ئەمە لە پۆژى دوو
شەممەى مانگى رەببىعى يەكەمدا بوو ، ئەنجا ئەبوبەكر هەستا بۆ خەلەكەو ،
پىڭەمبەرى خواش ﷺ بەبەدەنگى دانىشتبوو ، هەندىك لەو ئەنسارىانەى كە هىشتا

^١ / رحمه للعالمين ١٠٢/١ لەو رۆژەدا پىڭەمبەر ﷺ تەمەنى پىرۆزى (٥٢) سالى تەواو بوو بى زىادوكەم ، (١٢)
سالى تەواوئىش گوزەرابوو بەسەر بەپىڭەمبەر بونیدا بەپىنى پى ئەوانەى دەلئىن : لە (٩)ى رەببىعى يەكەمى سالى
(٤١)ى فىلدا ، شكۆدار بوو بەپىڭەمبەرىتى ، ئەوئەش كە دەلئىت لە رەمەزانى سالى (٤١)ى فىلدا شكۆدار بوو
بەپىڭەمبەرىتى . بەپىنى ئەم رايە . لەم رۆژەدا ، دوانزە سال و پىنج مانگ و (١٨) پۆژيان (٢٢) پۆژى تەواو تىپەر بوو
بەسەر پىڭەمبەرىتىەكەدا ﷺ.

^٢ / صحيح البخارى ٥٥٥/١.

^٣ / زاد المعاد ٥٤/٢.

پیغمبهری خودایان نه‌دی‌بوو ، ده‌هاتنه خزمه‌تی بۆ سلّو لی‌کردنی - له پرونوسی‌کدا - ده‌هاتنه لای (ابوبکر) ، تا خۆر بهر پیغمبهر کهوت ﷺ ، ئه‌نجا به کراسه‌که‌ی سیبهری کرد بۆ سه‌ری ، ئیدی له‌ویدا خه‌لک زانیان کامه‌یان پیغمبهری خوايه^۱.

هه‌موو خه‌لکی مه‌دینه هاتبوونه ده‌ره‌وه‌ی شار بۆ پی‌شوازی ، پۆژیکی که‌م وینه بوو که هه‌رگیز مه‌دینه له میژوودا شتی وای به‌خووه نه‌دی‌بوو ، جوله‌که‌ش راستگۆیی مژده‌که‌ی (حقوق) پیغمبهریان بینی که ده‌لیت: (خودا له ته‌یمانه‌وه هات و ، قدوسی‌ش له شاخی فارانه‌وه)^۲.

پیغمبهری خوا ﷺ له (قباء) له مائی (کلثوم) ی کوپری (الهدم) دابه‌زی ، وتراویشه له مائی: (سه‌دی کوپری (خیثمه) دابه‌زیوه ، یه‌که‌م راستره ، (علی) کوپری (ابی طالب) یش له‌مه‌که‌دا بۆ ماوه‌ی سی رۆژ مایه‌وه ، هه‌تا‌کو سپارده‌کانی پیغمبهر ﷺ ی دایه‌وه که خه‌لک له‌لای دایان نابوو ، پاشان به پی کۆچی کرد بۆ مه‌دینه ، له (قباء) پێیان گه‌یشته ئه‌ویش له مائی (کلثوم) ی کوپری (الهدم) دابه‌زی^۳.

پیغمبهری خوا ﷺ له (قباء) چوار رۆژ مایه‌وه: دووشه‌ممه‌و سی‌شه‌ممه‌و چوار شه‌ممه‌و پێنج شه‌ممه^۴، مژگه‌وتی (قباء) ی دروست کردو نویژی تیدا کرد ، ئه‌وه یه‌که‌م مژگه‌وت بوو له دوا‌ی پیغمبهری‌تییدا بنیاتنرا بی‌ت له‌سه‌ر ته‌قوا ، که پۆژی پێنجه‌م هات پۆژی هه‌ینی بوو ، به‌قه‌رمانی خوا سوار بوو ، (ابوبکر) یش له پشتیه‌وه بوو ، ناردی به‌شوین مائی (بنی نجار) ی خالوانی - دا هه‌موویان به چه‌که‌وه هاتن ، به‌ره‌و مه‌دینه که‌وته‌ری ، له‌خێلی (بنی سالم) کاتی جومعه هات ، هه‌موویانی کۆکرده‌وه له‌ناو مژگه‌وتی شیوه‌که‌دا - نزیکه‌ی سه‌د پیاو ده‌بوون^۵.

^۱ / صحیح البخاری ۵۵۵/۱.

^۲ / صحیفه (حقوق) (۳:۳)

^۳ / زاد المعاد ۵۴/۲ ، ابن هشام ۴۹۳/۱ ، رحمه للعالمین ۱۰۲/۱.

^۴ / ئەمە ر‌یوایه‌ته‌که‌ی (ابن إسحاق) ، سه‌برکه (ابن هشام) ۴۹۴/۱ ، علامه (المنصور الفوری) ئەم ر‌ایه‌ی په‌سەند کردوه ، ب‌روانه (رحمه للعالمین) ۱۰۲/۱ ، له (صحیح البخاری) یشدا هاتوه که (۲۴) شه‌ر له (قباء) دا ماوه‌ته‌روه ، ۶۱/۱ هه‌رمه‌وه‌ها ده‌لێن له ده‌ شه‌ر زیاتر ۵۵۰/۱ ، چوارده شه‌ر ۵۶۰/۱ ، (ابن القیم) ئەم ر‌ایه‌ی کۆتایی په‌سەند کردوه ، له‌کاتی‌ک دا که‌خۆی ده‌لیت: رۆژی دابه‌زینی له (قباء) رۆژی دووشه‌ممه‌ بوو ، پۆژی ده‌رچوونی‌شی پۆژی هه‌ینی بوو ، به‌یه‌کیشه‌وه له (۱۲) پۆژ تێناپه‌رێت ئه‌که‌ر باسه‌که دوو هه‌فته بی‌ت.

^۵ / (صحیح البخاری) ۵۵۵/۱ ، ۵۶۰ ، زاد المعاد ۵۵/۲ ، ابن هشام ۴۹۴/۱ ، رحمه للعالمین ۱۰۲/۱.

چوونه ناو مه دینه

پاش نهجامدانی نوږژی هینی پیغمبر ﷺ چوو نه ناو مه دینه ، لهو پوژوه (یثرب) ناو نه به (مدینه الرسول) شاره که ی پیغمبر ﷺ، به کورتی ناو نه (مدینه) به راستی پوژیک پیروزبو، هه مو مال و ریگاوبانه کان دهرنگایه وه به دهنگی سوپاسگوزاری و ته سیحات کردن ، کچانی نه ساریش بهم دیره شیعریه له خوشیدا گوزانیان دهوت :^۱

أشرق البدر علینا   من ثیات الوداع
وجب الشکر علینا   ما دعا لله داع
ایها المبعوث فینا   جنت بالأمر المطاع

نه ساریه کان خاوهن سهروهت و سامانی زور نه بوون ، که چی هه مو یه کیکیان هزی ده کرد پیغمبر ﷺ له ماله که ی دابه زیت ، به لای هه مالیکی نه سارییدا ده گوزهره جلهوی وشتره کیان ده گرت و پنیان دهوت: وهره بولای نه هه مو هه شامات و تواناو چهک و هیزو ده سه لاته ، نه ویش خوش خوش ده یفرمو: وازی ئی بهینن نه وه فرمانی پیدراوه ، وشتره که پوشت تاگه یشته نه شوینه ی ئیستای مزگه وتی پیغمبر ﷺ و چوکی دادا ، له سه ری دانه بهزی هه تا جاریکی هه ستایه وه که میکی تر پویشته ، نه جا گه رایه وه هاته وه شوینی یه کهم و چوکی داو دانیشته .

نه جا پیغمبر ﷺ له سه ری دابه زی - نه شوینه ش له ناو خیلای (بنی النجار)ی خالوانیدا بوو.

نه وه ش رینوما ییه کی خوی بوو ، چونکه خو ی هزی ده کرد له لای خالوانی دابه زیت بو ریز ئی گرتنیان ، خه لک که وتنه قسه و یاس له گه ل پیغمبر دا ﷺ بو نه وه ی لای نه وان دابه زیت ، (ابوایوب الأنصاری) خیرا ده ست پیشخه ری کرد بو جلهوی وشتره که و بر دیه ماله که ی خو یه وه ، پیغمبر ی خوداش ﷺ فرمو ی ، مرو ؤه ده بیت له گه ل و لاخ و کهل و په له که ی خویدا بیت ، (اسعد) ی کوپی (زاره) ش هات جلهوی وشتره که ی گرت و به لایه وه بوو .^۲

^۱ / (ابن القيم) ده لیت: وتی نه شیعرانه له پوژی گه رانه وه ی (تبوک) دابه و به مه لدها چوو نه که سه ی را برانیت له پوژی ته شریف مینانیدا بوه بو مه دینه (زاد المعاد ۱۰/۳). به لام (ابن القيم) یش به لگه یه کی دنثارامکری له باره یه وه نه میناوه، عه للامه (المنصور لوری) ده لیت نه وه شیعریه پیشوازی مه دینه یه، چه ند به لگه یه کی شی میناوه که ناکریت بدریته وه به سه ر خاوه نه کیدا. بروه (رحمة للعالمین) ۱۰۶/۱.

^۲ / رحمة للعالمین ۱۰۶/۱، زاد المعاد ۵۵/۳.

له رىوايه ته كه ى (انس) دا كه لای (بوخارى) يه هاتوو ، پيغه مبهري خوا ﷺ
 فهرمووى: چ مائيك نزيكه ؟ (ابوأيوب) وتى: ماله كه ى من پيغه مبهري خوا ﷺ ،
 ئه مهش دهرگا كه يه تى ، فهرمووى: كه واته ههسته جيگيه كمان بو ئاماده بكه ،
 وتى: كه واته پشت به خوا ههستن ^۱.

پاش چهند پوژيكي تر (سوده) ى هاوسهري و ههردوو كچه كه ى (فاطمه) و
 (ام كلثوم) و (اسامه) ى كوپى (زيد) و (ام ايمن) گهيشتن ، (عبدالله) ى كوپى
 (ابوبكر) هه موويانى هيئابوو به ماله كانى (ابوبكر) يشه وه ، ههروهه عائشه يان تيدا
 بو ، به لام (زهينه) ى كچى پيغه مبهري ﷺ كه ژنى (ابى العاص) بوو ميترده كه ى
 نه يهيشتبوو تا له دواى شهري (بدر) وهه ئه ويش كوچى كرد ^۲.

(عائشه) دهليت: كه پيغه مبهري خوا ﷺ گهيشته مهدينه ، (ابوبكر) و
 (بلال) نه خوش كهوتن ، چوومه لايان وتم: بابو ، چيته ؟ ئهري: (بيلال) چيته ؟
 عائشه دهليت: ههركاتييك (ابوبكر) (تا) بيگرتايه ئهم شيعره ى دهخوينده وه:

كُلْ إِمْرِيْ مُصْبِحَ فِيْ أَهْلِهِ وَالْمَوْتَ أَدْنَى مِنْ شَرِّكَ نَعْلِهِ

(بيلال) يش كه نه خوشيه كه ى له كوول بوايه ته وه، سهري دهرده هيئاو ده يوت:

أَلَا لَيْتَ شَعْرِيْ هَلْ أَيْتَنَ لَيْلَةً   بُوَادَ وَحَوْلَى أَذْخَرَ وَجَلِيلُ
 وَهَلْ أَرَدَنْ يَوْمًا مِّمَّا هَ مَجْنَّةً   وَهَلْ يَبْدُونَ لِيْ شَامَةً وَطَفِيلُ

عائشه دهليت: هاتم بو لای پيغه مبهري خوا ﷺ و هه والم پيدا ، ئه ويش
 ئهم نزايه ى كرد بو مهدينه: (اللهم حبب إلينا المدينة كحبنا مكة أو أشد حباً ، و صححها
 ، و بارك في صاعها ومدّها ، وأنقل حماها ، فأجعلها بالجحفة) ^۳ واته: "خوايه ،
 مهدينه شمان له لا خوشه ويست بكه به ئه ندازه ى خوشه ويستى مهككه و زياتریش و ،
 پاساليكه ، گهزو پيوانه و مامه له ى پيروز بكه ، بيپاريزيت بيخه يته (جحفه) وه .
 تائيره به شيك له ژيانى پيغه مبهري ﷺ كوئايى هات و ، خوليكي بانگه وازى
 ئيسلامى كوئايى هات ، كه خولى بانگه وازى مهككه يه.

^۱ / صحيح البخارى ۵۵۶/۱.

^۲ / زاد المعاد ۵۵/۲.

^۳ / صحيح البخارى ۵۸۸/۱ ، ۵۸۹.

❖ ژيان له ناو مه دينه دا ❖

دهكریت سهرده می قوناعی مه دینه یی بکه یین به سی به شه وه :

۱. قوناعیک که چەند کی شه و ناشوییکی تیدا وروژینراو له ناو خو وه
چەندین کۆسپ و ته گهره دانران و دوژمنان هه ئیان کوتایه سهر مه دینه
بو له ریشه دهره ینانی سه وزاییه کانی شار ، نه م قوناعه کۆتایی دیت
به سوئحی (حوده یییه) له مانگی (ذی القعدة) ی سالی (۶) کۆچیدا .

۲. قوناعی شهروهستان له گه ل سهرکردایه تی بته رستیداو ، له ره مه زانی
سالی (۸) کۆچیدا ، کۆتایی دیت به فه تحی مه ککه ، نه مه ش
قوناعی بانگه وازی مه لیکه کانه بو ئیسلام .

۳. قوناعی پۆل پۆل موسولمان بوونی خه لک ، نه مه ش قوناعی هاتنی
شاندى خیل و تیره کانه بو مه دینه ، نه م قوناعه تا کۆتایی ژيانی
پیغه مبه ر ﷺ دريژ ده بیته وه له ره بیعی یه که می سالی (۱۱) ی کۆچیدا .

قۇئاغى يەكەم

بارودۇخى ئەۋكاتەى مەدىنە
لەكاتى كۆچكردنەكەدا

کوچ کردن ته‌نھا مانای ئەو نەبوو ، که پزگاربوون بێت له گۆبه‌نگ و گالته جاپی بته‌رستان و به‌س ، به‌لکو له‌گه‌ل ئەو ه‌شدا کوچکردن بریتی بوو له‌بنیاتنانی کۆمه‌لگای نوێ له‌ولایتیکی ه‌یمندا، له‌به‌رئەو بوو به‌ئەرك له‌سه‌ر ه‌موو موسوڵمانیکی خاوه‌ن توانا که به‌شداری بکات له‌ دروستکردنی ئەو نیشتمانە نوێیه‌داو ه‌وڵی پته‌و کردن و به‌رزکردنه‌وه‌ی پله‌وپایه‌ی بدات .

گومانی تێدانیه که پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ته‌نھا پیشه‌واو سه‌رکرده‌و رێنوما بوو له‌ بنیاتنانی ئەو کۆمه‌لگایه‌دا، ه‌موو مه‌سه‌له‌کان به‌بێ سێ‌ودوو بۆلای خۆی ده‌گه‌رایه‌وه .

ئەو خه‌ڵکانه‌ی که پیغه‌مبه‌ر ﷺ له‌مه‌دینه‌دا پووبه‌پروویان ده‌بووه‌و سێ جۆر بوون ، ه‌هریه‌کیک له‌و جۆرانه جیاوازیه‌کی ناشکرای ه‌بوو له‌گه‌ل ئەوانی تردا ، ه‌ر جۆرێک پرسیارو کێشه‌یه‌کی تایبه‌تی پووی تی ده‌کرد که جیا بوو له‌وانی دی ، ئەو سێ جۆره‌ش بریتی بوون له‌ :

١ . مروّفه پوخته به‌رێزه‌کانی هاوه‌لی (ر) .

٢ . ئەو موشریکانه‌ی که ه‌یشتا باوه‌ریان نه‌ه‌ینا بوو ، ئەمانه تیره‌و هۆزه‌کانی مه‌دینه بوون .

٣ . جوله‌که ،

١ / ئەو مه‌سه‌لانه‌ی پووبه‌پرووی هاوه‌له‌کانی ده‌بووه‌و بریتی بوو له‌ بارو دۆخی شاری مه‌دینه ، که سه‌باره‌ت به‌ئەوان جیا‌بوو له‌و بارودۆخه‌ی که له‌مه‌که‌دا بینیبووین ، ئەوان له‌ مه‌که‌دا با له‌ده‌وری یه‌ک وشه‌ش کۆبویقنه‌وه‌و ، به‌دیهيئانی یه‌ک ئامانجیش مه‌به‌ستیان بوویت ، به‌لام به‌چه‌ند مایکی جیا‌وازو دورله‌یه‌ک دابه‌ش بووبوون ، ژێرده‌ست و چه‌وساو بوون ، ه‌یچ کاروباریکیان به‌ده‌سته‌وه نه‌بوو ، به‌لکو کاروبار به‌ده‌ست دوژمنه‌کانیان‌وه بوو ، له‌به‌رئەو ئەو موسوڵمانانه نه‌یانده‌توانی کۆمه‌لگایه‌کی ئیسلامی نوێ دروست بکه‌ن به‌و که‌ره‌ستانه‌ی ، که ه‌ر کۆمه‌لگایه‌کی مروّقی له‌ دنیا‌دا ناتوانیت ده‌ستبه‌رداری بێت ، له‌به‌رئەو ده‌بینین سو‌رته‌ مه‌که‌کویه‌کان باس له‌ وردو درشتی پره‌نسیپه ئیسلامیه‌کان ده‌کەن ، له‌گه‌ل ئەو یاسایانه‌ی که له‌سه‌ر ئاستی تاک کاری پێ ده‌کریت و ، ه‌اندانی تاک بۆ چاکه‌و خێرو بئه‌ماکانی ره‌وشت و ، دورکه‌وتنه‌وه له‌ خراپه‌و تاوانه‌کان .

به لآم له مهدينه دا هر له يه كه م پوژوهه كاروباره كان به نه ست خوځانه وه بوو ،
 هيچ كهس بالآده ست نه بوو به سهرپانه وه ، پيوست بوو له سهر شانيان كه ئيدى به
 مهسه له كانى ژياړيى و ناوه دانى و ، گوزهران و نابوړى و سياست و حكومه تدارى و
 مهسه لهى شهرو ناشتې يوه سهرقال بين ، له گهل پالاوتنيكى ته واوى مهسه له كانى
 حلال و حرام و خواپهرستى و رهوشت و هرچى مهسه له يه كى تر كه په يوه نديدار
 بيت به مهسه له كانى ژيانه وه .

كاتى ئوه هاتبوو كه كومه لگايه كى نوئ دروست بكهن ، كومه لگايه كى
 ئيسلامى ، له هه موو قوناغه كانى ژياندا جيا بيت له كومه لگاي نه قامى و ، ناوازه بيت
 لمانو هر كومه لگايه كى ترى جيهانيداو بيتنه نوينه رى ئو بانگه واژه ئيسلاميه
 له پيناويدا موسولمانه كان چهندين جوړى چه وساندنه وه ئه شكه نجه يان چه شت
 له مهوداى (١٠) سالد .

شاروهش نيه كه پيكه نياني هر كومه لگايه كه له سهر ئو شپوازه ناكريت به
 پوژنيك ، يان مانگيك ، يان ساليكيش نه نجام بدرت ، به لكو پيوستى به كاتيكي
 دوورو دريژ هيه ، كه تيايدا ياسادانان و نوسينه وه هوشياركردن و مشق پيكردى
 له سهر خو نه نجام بدرت ، سهاره ت به ياسا كه خوداى گه وره خو رى رى خست ،
 پيغه مبه رى خواش ﷺ جى به جى ده كردو ، رنومايى بو ده كردو ، عقل و پمرو رده
 موسولمانى له سهر پي ده گياند ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ
 وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ الجمعة / ٢ ، واته : خواى گه وره له ناوه ندى
 نه خو پي نده واراندا پيغه مبه رى له خو يان نارد ، نايه ته كانى نهويان به سهردا
 ده خو پي نته وه پاكيان ده كاته وه فيرى كيتابى خوداو دانايان ده كات ، هاوه لانيش به
 دل و گيان پرويان كردبوه خواى گه وره ، خو يان به نه حكامه كانى ده پرازنده وه
 مرده يان پي ده دات : ﴿وَإِذَا ثَلَيْتَ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا﴾ الأنفال / ٢ ، واته : كاتي
 نايه ته كانيان به سهردا ده خو پي نرايه وه باوهريان زيادى ده كرد ، ئه م باسانهش جيگه
 قسه وباسى ئيمه نين ، بويه به پي پيوست ئاماره ي بو ده كين .

گه وره ترين شت سهاره ت به موسولمانه كان كه پيغه مبه ر ﷺ پو به پروى
 ده بو وه ، هر نه وهش له سهر ناسته بالآكه جيگه مبه ست بوو له سهر وى بانگه واژى
 ئيسلامى و ، په يامى موحه مده وه ﷺ ، ئه مهش كي شه يه كى ناكاوى سهر پي نه بوو ،
 جگه له وانه چهندين كي شه هه بوو پيوستى به چاره سهرى په له هه بوو .

كۆمەلى موسولمانان دووبەش بوون :

بەشىكىيان لە خاك و ئاۋو مال و حالى خۇياندا بوون ، ئەۋەندەيان بەلاۋە گرنگ بوو كە پياۋ لەمالى خۇيدا يېۋەى يىت ، ئەۋانە ئەۋەسارپەكان بوون ، لەناۋ خۇياندا دوژمنايەتيەكى ھەميشەيى و ليك دورپەكى تەۋاويان ھەر لەدېر زەمانەۋە ھەبوو ، لەپال ئەمانيشەۋە بەشىكى تر ھەبوون ، ئەمانيش كۆچكەرەن بوون . ھەموو شتىكىيان لەدەست چوۋبوو . تەنھا خۇيان دەرچوۋ بوون بۇ مەدينە ، شوين و پەناگەيەكيان نەبوو ، كارىكىشيان نەبوو گوزەرانى خۇيانى پى بە پى بكن ، مال و سامانىكى ئەۋتۇشيان نەبوو حالى خۇيانى پى راست بكنەۋە ، ژمارەى ئەۋ پەناپەرەنە كەم نەبوو رۇژ بە رۇژ زياديان دەكرد ، پىشتريش مۇلەتى كۆچ دەرپوۋ بەھەموو ئەۋ كەسانەى باۋەرپان بەخۋاۋ پىغەمبەرەكەى ھىناۋە ، زانراۋيشە كەشارى مەدينە سەرۋەت و سامانىكى زۆرى نەبوو ، بەۋ كۆچ كەردنە ھاۋسەنگى ئابۋورى شارەكە لاسەنگ بوو ، لەۋكاتە تەنگانەيشدا ھىزە نەيارەكانى ئىسلام نىمچە ئابلقەيەكى ئابۋورىان لەسەر دانابوۋ ، بۇيە بارودۇخ خراپتر بوو ، دەرەمەتپىش كەم بۋەۋە .

ب / كۆمەلەيەكى تر . كە برىتى بوون لە موشرىكانى ناۋ خىلەكانى مەدينە ، ھىچ دەسەلاتىكىيان بەسەر موسولمانەكاندا نەبوو ، تىاياندا ھەبوو لەسەر گومان دەرثاۋ دوۋدل بوو لەۋەى ۋاز لەئايىنى باۋوباپىرانى بەئىنيت ، بەلام ھىچ جۆرە دژايەتى و رقبەرايەتيەكى بەرامبەر بەئىسلام و موسولمانەكان نەبوو ، زۆريان پى نەچوۋ موسولمان بوون مۇۋقى ئايىن پەرۋەريان لى دەرچوۋ .

تىايشياندا ھەبوو كەدوژمنايەتى و رقبىكى زۆرى لەدندا بوو بەرامبەر بە پىغەمبەر ﷺ و موسولمانان ، بەلام كەسىكىيان نەيدەتۋانى دژ بەموسولمانەكان بۋەستىت ، بەلكو ناچارپوۋ خۇشەۋىستى و دلسافى خۇى بەپىنى بارودۇخەكە نىشان بدات ، لەسەرۋى ئەۋانەۋە (عبداللە)ى كۆرى (ابى) ۋەستابوۋ ، كەپاش جەنگى (بغاث) ھەردوۋ خىلى (اۋس) و (خزرج) لەسەر سەرۋكايەتى ئەۋ رىك كەۋتبوون و ، پىشتريش بەۋ شىۋەيە لەسەر سەرۋكايەتى ھىچ كەسى كۆ نەبوۋبۋنەۋە ، جىگەۋ پەلەرپايەيان بۇ پاراندېۋە ، بۇ ئەۋەى بىخەنە سەر كورسى و تاجى مەلىكايەتى لەسەر دانېن ، خەرىكېۋو دېۋە مەلىكى مەدينە بەھۋى ھاتنى ناكاۋى پىغەمبەر ﷺ و ئىتەكىنەۋەى خىلەكەى لىى ، (عبداللە) پىى ۋابوۋ كە پىغەمبەر ﷺ مەلىكايەتى لى زەۋت كەردۋە ، بۇيە لەناخەۋە دژايەتى پىغەمبەرى دەكرد ﷺ . كە يىنى بارودۇخەكە رىگەى موشرىك بۋنى نادات و بەرژەۋەندىە ئونىايىيەكانى خۇى

له دهست دودات ، دواى جهنگى بهدر ئيسلامهتى خوى دهرخست ، بهلام لهلدلا بهكافرى
مايهوه ، دهرهفتى بؤ نه دهرهخسا كه فرتوفيليك بهكاربهينيت دژ بهپيغه مېسر ﷺ و
موسولمانهكان نهيكات ، هاوپرئكانيشى لهو سهرانهى كه بى بهش بووبوون لهگهل خویدا
بهشداريان دهكردو پشتيوانى جيبه جى كردنى پلانهكانى ئهويان دهكرد ، ههندى جاريش
ههزهو دهروون نهخوشه موسولمانهكانيان بهكاربهيننا وهك كريگرتهى خويان ، بؤ
جى بهجى كردنى نهخشهكانيان.

ج / كۆمهلى سى يه م برىتى بوون له - جولهكه - ههروهكو پيشتريش باسمان
كرد ، ئهمانه لهروژگارەكانى چهوساندنهوهى ئاشوورى و رۆمانيدا لايان دابوو بهلاى
(حجان داو) لهراستيدا عيبرى بوون ، بهلام پاش پاشه كشهكەيان بؤ حيجاز شهقلى
عهربهبيان وهرگرت له جلوبيهرك و زمان و ژيارياندا ، تاواى ئى هات ناوى خيئل و
كهسهكانيشان بوو بهعهربهىو ، لهگهل عهربهكاندا پهيوهنى ژن رنخوازى و
خزمايهتيان دروستكرد ، بهلام هه به رهگهزه دهمارگيريكهى خويان مانهوهو لهگهل
توخمى عهربهدا ههركيز تيكه لنه بوون ، بهلكو ههميشه شانازيان به رهگهزه ئيسرائيليه
جولهكايهتيكهى خويانهوه دهكردو بهچاويكى سووكايهتى زورهوه سهيرى
عهربهكانيان دهكرد تا رادهيك پييان دهوتن (امى) نهخويندهوار ، بهماناى گه مژهيى و
وهحشيگهري و دواكهوتوو ، پييان وابوو هه موومائى عهربه بؤ ئهوان رهوايهو ، چۆن
پييان خوشه دهتوانن بيخۆن : ﴿ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيَنَ سَيْلٌ ﴾ آل عمران / ۷۵ ، واته:
(جولهكه دميانوت ئيمه سهبارت بهئومميهكان دهرهستى ههچ نين ، ههچ تاقهتيكى
ئهوهيان نه مابوو ئايينهكەيان بلاويكه نهوه بهلكو ئايينيان كردبوه ، فالگرتهوه
جادوگهري و فوپياكردن و نوشتو شتى لهو جوړهوه ، بهو شيويه خويان بهخواهن
زانست و ريزو پيشهروويى رۆحانيى دهزاني .

لهشيوازي كاسپى و گوزهراندا شاره زابوون ، بازرگاني دانهويله و خورماو
شهراپ و كالايان بهدهستهوه بوو ، دانهويله و كالاو شهراپيان دههيناو خورماكەيان
دهنارد ، جگه لهمانه كارى تريشيان ههبوو ، قازانجى دوو ئهوهندهيان له بهشيكى
زورى عهربه وهردهگرت و ، بهوهشهوه نه ده وهستان ، بهلكو سووخو ريشيان دهكرد ،
قهرزيان دهدا به پيرو پياوماقولاى عهربه ، بؤ ئهوهى شاعيران پياياندا ههلهدن و ،
لهناو خهلكيدا بهپاره خهركردنى بى هودهو بى كهك شوهرت و ناوبانگ پهيدا بكهن ،
پاشان دهچوون زهوى وزارو مهزراو باخچهكانى ئهوه سهره عهربهانهيان به رههن دهگرت
، پاش ماوهى چهند ساليك تيده په پرى دهبووه مولكى خويان .

جولهكه پيلانگيترو نازاوه چي و سرسهخت و خراپه كار بوون ، له نيوان خيټه
 عمره به دراوسپكاندا دوژمنايه تي و كيښه يان دروست نه كړد، هاني همنديكيان دها دژ
 بهواني تريان به فيلي پنامه كي وها نهو خيټانه هستيان پي نه كړدو ، دهكوتنه
 جهنگي خويڼاوي بهر دهاوم له گهل يه كتريدا ، بهر دهاوم جيگه دهستي جولهكه بو ناگري
 شهر ، نازاوه كه يان گه شتر نه كړدوه هر كاتيك بينديان خهريكه دهكوژيتموه ، پاش
 نه موه موو فيلو ته له كهيه كه له هه موولايه كهوه دهست دابويه، له ناستي نهو پروداوانه دا
 كه به سر عمره بدا دهات بڼه دنگ ده بوون، به لي هه ميشه قهرزي سوداري زوريان
 پڼده دان تاكو خه رجي شهر يان بو ناسان بكن ، به مكاره دوو سوديان دهستده كهوت
 ، كه له لايه كهوه قواره جولهكه يتيه كه ي خويان ده پاراست و له لايه كي تريشه موه،
 بازاري سوديان نه جولاندو، سووده كه يان به چه ندين چهندانه ده خواردو ، سامانيكي
 زوريان دهست نه كهوت .

له ناو (يثرې) دا سي هوزي جولهكه ي به ناوبانگي تيډا بوو :

۱. (بنو قينقاع) ، كه هاوپه يمانی (خه زرهج) يه كان بوون و دانيشتووي ناو

شاري مه دينه بوون.

۲. (بنو النضير).

۳. (بنو قريظة) ، نه م دوو هوزي دواين هاوپه يمانی (اوس) بوون ، ماله كه يان

له قهراغ شاردا بوو ، نه م هوزانه بوون ، كه هر له دير زهمانه موه جهنگي نيوان (اوس) و

(خه زرهج) يان ده ورورژاند ، به خودي خوشيان له جهنگي (بعاث) دا به شداريان كړد بوو

، هر لايه كيان له گهل هاوپه يمانی خوياندا .

بيگومان چاومروان نه كرا كه جولهكه به چاوي بق و كينه موه نه بيت سيري

ئيسلام نه كن ، پيغه مبغريش ﷺ له ره گهزي نهوان نه بوو تا سوكنايي دليان بيت و واز

لهو دمارگيريه بهين كه زال بوو بوو به سر دموون و عه قليه تياندا ، پاشان ئيسلاميش

بانگه وازيك بوو بو ريځخستن و ناشناكردني دلهاكان به يه كترو ، بو كوژاندنه موه ناگري

دوژمنايه تي دوويه رهي و ، بانگه شه ي نه كړد بو سپارده ناسي له كاروبارو ، بو

پابه نديون به خواردني مالي حلال ، نه مانهش ماناي نهو دهو، كه چيدي له مودوا هوزه

عمره به كان به يه كتر ناشنا نه بڼه موه، پرگاريان نه بيت له ميكروبه كانی جولهكه و چالاكيه

بازرگانيه كانيان دهو دهستيتو لهو مالي سووده بي بهش نه بن كه سرهوت و سامانه كه يانی

له سر وه ستاوه ، بهلكو له وانه يه نهو هوزانه بيدار بڼه موه، مه سه له ي نهو ماله سوانه ي

جولهكه و مريانگرتوه ، هستن به گيړانه موه نهو زهوي و باخ و بيستانه ي له دهستيان

داوه له باتي سوودا داويانه به جولهكه.

جوله که ئەم هەموو لیکدانەوانەیان بوخویان کردبوو، هەر لەوکاتەوه که دەیانزانی ئیسلام دەیهوێت ئارامی لەناو (یثرب) دا بەرقەرار بکات ، لەبەرئەوه دوژمنایەتی و کینهیهکی زۆریان لە دڵدا هەلگرێتبوو بۆ ئیسلام و پیغه مەبەر ﷺ لەو کاتەوه که چوونه ناو (یثرب) هوه ، هەرچەندە تاماوهیهک زاتی دەرخستنی ئەو بڕق و کینهیان نەکرد تا ماوهیهک .

ئەوش لە رێوایه تیکی (ابن إسحاق) دا دەردهکهوێت که دەلیت:

لەدایکی ئیمانداران (صفیه) وه (رهزای خوای ئی) ، (ابن إسحاق) دەلیت:

(صفیه) کچی (حیی) کوپی (أخطب) بۆی گیرامهوه وتی:

خۆشەڕیستری منائی باوکم و، (أبو یاسر)ی مامم بووم ، هەرگیز نەمبینیون منالیکێ تری خویان پی بیئت و من لەگەڵ خویاندا نەبن ، دەلیت : کاتیك پیغه مەبەری خوا ﷺ هات بۆ مەدینه ، له (قباء) لەمالی (بنی عمرو)ی کوپی (عوف) دابەزی ، له بەرههه یانیکێ تاریکدا باوکم (حیی) کوپی (أخطب) و مامم (أبو یاسر)ی کوپی (أخطب) چوون بۆلای ، (صفیه) دەلیت : نەگەرانهوه تا خۆرئاوا بوون، دەلی : وهك دوو پەك كهوتەئێ ته مەبەلێ به سەریه كدا كهوتوو له سەرخۆ دەهاتن ، (صفیه) دەلیت : ئامبازیان بووم وهك جارن، سویند به خوا كهسیان لایان ئی نەکردمهوه ، له گەڵ ئەو هەمووخەمه دا كههه یانبوو، ئەنجا گویم ئی بوو مامم به باوکمی وت : ئەری ئەوه خۆی بوو ؟

وتی : ئەری وه لالا خۆی بوو ، مامم وتی : تۆ دەیناسیت و دنیاییت ؟

باوکم وتی : بەلێ ، مامم وتی : چی لەدلتایه بۆی ؟

باوکم وتی : سویند بیئت تا له ژياندا بم درایه تی دهكهم .¹

رێوایه ته که ی (بوخاری) یش به هه مان شیوه به لگهیه که له باره ی ئیسلام بوونی (عبدالله)ی کوپی (سلام) وه ﷺ دهیگرێتهوه ، ئەم پیاوه یه کێك بوو له زانا بلیمه ته کانی جوله که ، کاتیك که له (بنی النجار) بیستبووی به ته شریف هی نانی پیغه مەبەر ﷺ بۆ مەدینه به خیرایی هاتبوو، چەند پرسیاریکێ لیکردبوو که جگه له پیغه مەبەر کهس ناتوانیئت وه لأمی بداته وه ، کاتیك وه لأمی پرسیاره کانی بیست دهستبه جی باوه پی هی نابوو ، پاشان وتبووی به پیغه مەبەر ﷺ : جوله که گه لیکی بوختانکەرن ، ئەگەر بزائن موسولمان بووم پێش ئەوه ی تۆ پرسیاریان ئی بکهیت

¹ / (ابن هشام) ١ / ٥١٨ ، ٥١٩ .

ئەو لای جەنابت درۆم بەدەمەو ھەلدەبەستێ ، بۆیە پیغەمبەر ﷺ ناردی بە شوێن جوله کەدا ھاتن ، ئەنجا (عبداللہ)ی کوپی (سلام) ھاتە ژۆرەو ، پیغەمبەر ﷺ پووی کردە جوھکان و فەرمووی : (عبداللہ)ی کوپی (سلام) لەناوتاندا پیاوکی چۆنە ؟

وتیان زانترین کەسی ئیمەو کوپی زانترین کەسمانە ، باشتترینمانەو کوپی باشتترینمانە . (لەگێرانی ھەیکە تێدا) گەرەمانەو کوپی گەرەمانە (لە گێرانی ھەیکە تێدا) باشتترینمانەو کوپی باشتترینمانە ، ریزدارترینمانەو کوپی ریزدارترینمانە ، پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو ئەگەر زانیان کە موسولمان بوە ؟

وتیان : پەنا دەگێرین بە خوا لە شتی ھەھا (دووجار تا سێجار ئەمەیان وتەو) . ئەنجا (عبداللہ)ی کوپی (سلام) ھاتە دەرەو ، وتی : (أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً رسول الله) ، ھەموویان وتیان : خراپترینمانە کوپی خراپترینمانەو ، دەستیان کرد بە جینیو پیدانی . لە (دەربرینیکیشدا) وتی : خێلی جوله کە لە خوا بترسن ، سویندم بەو خودایەکی کە جگە لەئەو کەسی تر خودانیە ئیو دەزانن کە ئەو پیاوہ پیغەمبەری خواوە ، بەراستی ھاتوہ ، کەچی پێیان وت: تو درۆ دەکەیت .

ئەمە یەکەم ئەزموون بوو ، کە لە یەکەم پوژی چوونە مەدینەو پیغەمبەری خوا ﷺ لە جوله کەو ھەرگرت .

ئەمە سەبارەت بەناوخوا ، لە پووی دەرەکیشەو ، دیارە کە سەر سەختترین ھیزی دژ بە ئیسلام بریتی بوو لە قورەیش ، کە لە ماوەی دە سالدا ، لەو کاتەو کە موسولمانەکان لە بن دەستیاندا بوون . ھەموو جوہرەکانی تۆقاندن و ھەڕەشەو تەنگەتاو کردن و سیاسەتی برسیی کردن و ئابلقەدانی دژ بەئەوان تاقی کردەو ، چەندین جوہری ئەشکەنجەو ئازاروبەلایان بەسەرداھێنان و ، جەنگیکیکی دەروونی سەرموہو پێو پاگەندەھەیکە بەرفراوانی بەرنامە بو داریژاویان لەگەڵ ئەنجامدان و ، پاشانیش کە موسولمانەکان کوچیان کرد بەرەو مەدینە (قورەیش) ھەستا بە دەست بەسەرگرتنی مال و سامانیان و نەبیشت ژن و مائەکانیان لەگەڵ خۆیاندا ببەن و ھەستا بەسزادان و گرتنی ئەو کەسانەو توانایان بەسەریاندا ھەبوو ، بەو شەوہ نەوستان ، بەکو پیلانیان دانا بو کوشتنی پێشپەرو بانگەوازەکە ﷺ و لەناوبردنی بانگەوازەکە ، ھێچ کەم تەرخەمیەکی نەکرد لە جی بەجی کردنی ئەم پیلانەدا . پاش

¹ / سەیرکە (صحیح البخاری) ٤٥٩/١ ، ٥٥٦ ، ٥٦١ .

ئەمانە . كە موسولمانەكان خۇيان پزگاركرد بەرەو شوئىنك كە پىنج سەد كىلومەتر لە مەككەو دەورە . بەھوكمى ئەر پەلەوپايە سەركرادىەتتە دونىايى و سەرمەشقىيە ئايىنىيەى ھەيانبوو لەناو عەرەبدا ھەستان بەرۆلى سىياسىانەى خۇيان، بەو سىفەتەى كەنىشتەجى ھەرم و دراوسىي مالى خواو سادىنەكانىشتن ، بۆيە موشرىكەكانى ترى ناودورگەى عەرەبيان فرىودا دژ بەخەلكى مەدىنە ، تا شارى مەدىنە وای لىھات ، بوو بەنیمچە داېراوئىكى مەحكەم ، داھاتى كەم بوو ، لەكاتىكدا كە ژمارەى پەناپەران رۆژ بە رۆژ زۆرتر دەبوو ، گومان نىە كە (حالتى جەنگ) دەبىت پووبدات لەنىوان زالمانى خەلكى مەككەو موسولمانەكانى نىو نىشتمانە نوپىەكەياندا ، بۆيە گىلىيە كە ئوبالى خەتای ئەر جەنگە بخرىتە ئەستۆى موسولمانەكانەو .^۱

موسولمانەكان مافى خۇيان بوو كەدەست بەسەر مال و سامانى موشرىكەكاندا بگرن ، ھەرەكو ئەوان مال و سامانى ئەمانىان تالان كردو ، بەرپەرچى ئازارو ئەشكەنجەكانىان بدەنەو ، كۆسپ لەرپى ژانىاندا دروست بكەن ھەرەكو موشرىكان وایانكرد لە موسولمانەكان و ھەولیاندا پرنگەيەك بدۆزنەو بۆ تەفروتونا كردنى موسولمانەكان و لەبن ھىنانى بەرو بوميان .

ئەمانە ئەر كىشەو دۆزانە بوون كە پىغەمبەر ﷺ لەگەل ھاتنىدا بۆ مەدىنە پووبەرويان دەبوو .

پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەستا بەرۆلى پەيامدارىتى و سەركرادىەتتەى لە مەدىنەدا ، بەئەندازەى شایستەى ھەر كۆمەلىك بەزەى و رەھمەت يان توندى و ھەق لى كردنەو پىدان . گومان نىە كە رەھمەت زۆرترىو لەتوندو تىزىەكانى . ھەتا لەماوەى چەند سالىكدا جەلەوى كاروبار گەراپەو دەست ئىسلام و ھەلگرانى ، خوینەرانى بەرئىزىش ئەم راستیانە لەم لاپەرئەدا دەبینن :

بنیاتنانى كۆمەلگەيەكى نوئى

وەكو وتمان ھاتنى پىغەمبەر ﷺ بۆ شارى مەدىنە ، لەناو (خىلى بنى النجار)دا لە رۆژى ھىنى (۱۲)ى پەبىيەى يەكەمى سالى (۱)ى كۆچىدا بوو بەرامبەر بە (۲۷) سىنئىمبەرى سالى (۶۲۲)ى زابىن ، لە زەویەكى بەردەم مالى (ابو ايوب)دا دابەزى و فەرمووى: خواياربىت ئىرە مەزلگايە، پاشان چوو مالى (ابى ايوب).

^۱ / دوا وتە لىرەدا ھى (محمد الغزالي) يە لە (فقه السيرة) ۱- ۱۶۲ .

بنياتناني مزگه وتى پيغه مبهري

دواى ئه وه ، يه كه م ههنگاوى پيغه مبهري ، برىتى بوو له دروست كردنى
مزگه وتى پيغه مبهري له ئه و جيگه يه دا كه وشتره كه ي چوكى دادا ، فرمانى دا به
بنياتناني مزگه وت ، زه ويه كه ي له دوو كوږى بى باوك كړى ، خوشيى به شدارى
كرد له بنياتنه كه داو ، خشت و بهردى دهينا و دهيفرموو :

اللهم لا عيش إلا عيش الآخرة فأغفر للأصهار والمهاجرة
ههروهها دهيفرموو :

هذا الحمال لاجمال خير هذا أبر ربنا وأطهر
ئهمهش بوبوه هوى زياتر چالاك كردنى هاوه لآن له بينا كردنه كه داو ،
هه يانبوو دهوت :

لكن قعدنا والنبي يعمل لذك منّا العمل المضلل

له و شوينه دا گوږى موشريكان و كه لاوه ي كوڼ و خورماو درهختى غه رقه ي
تيدابوو ، پيغه مبهري فرمانى دا ، گوږه كان دهره يترانه ووه ، كه لاوه كان ته ختكران و ،
دارودرهخته كانيش بېرېان ريزكران له بهر دم قيبه ي مزگه وته كه دا ، ئه وكاته (بيت
المقدس) قيبه بوو ، ههردو پايه كه ي له بهر د بوو ، ديواره كانيشى له خشت و قوږو ،
سه ره كه يشى بهگه لاي دارخورما گيرابوو ، ستونه كانيشى ساقى دارخورما بوو ،
زه مينه ي مزگه وته كه ش لم و چه و بوو ، سى دهرگاي بوكر ، دريژيه كه ي له قيبه گاكه وه
بو كوتاييه كه ي سه د بال دهبوو ، ههردو ولاكشى به و ئه ندازه يه يان كه متر ، بناغه كه ي
نزىكه ي سى بال دهبوو .

به پناه يوه چهن مالئك دروست كران ، ماله كانى (الحجر) ، كه له خشت
بوون و سه ريشيان به لق و پوپ و گه لاو ساقى دارخورما گيرابوو ، ئه مانه (حجر)
ژوورى هاوسه ره كانى بوو ، پاش ته واوبوونى ژووره كان ، ئيدى پيغه مبهري له
مالئ (ابو ايوب) وه گواستيه وه بو ئه وى .

مزگه وتيش ته نها بو به جى هينانى نويزه كان نه بوو بهس ، بهلكو زانكوپه ك
بوو ، موسولمانه كان تيايدا فره مايشت ناموزگار يه كانى ئيسلاميان تيدا ودره گرت
و بوبوه سه كوپه ك بو به يه ك گه يشتن و هوگرى و يه كترناسينى هه موو توخمه
جياوازه خيله كيه كان ، كه ده ميك بوو جهنگ و ره وتى دهمارگرى نه فاميانه ي
ناوخويان دووبه ره كيى خستبوه ناويانه وه ، ههروهها مزگه وت بوو بوبوه بنكه يه ك

¹ / صحيح البخاري ٧١/٨ ، ٥٥٥ ، ٥٦٠ ، زاد المعاد ٥٦/٢ .

بۇ بەرپۈر بىردىن ھەممۇ كاروبارەكان و دەرچوونى بېرىارەكان و پەرلەمانىك بۇ بەستى ئىنجومەنى پراوئۇ جى بەجى كارى .

لەگەل ئەمەشدا مالىك بوو بۇ نىشتەجى بوونى ژمارەيەكى زۆر لەم كۆچكەرە پەنا بەرە ھەژارانەى لەناو شارى مەدىنەدا ئە مالىيان ھەببو ئە كەس و كارو ئە كوپوكال .
ھەر لەسەرەتاي كۆچەرە بانگ دانرا ، ئەو ئاوازە بلىندە . جوانەى رۇژانە پىنج جار ئاسۆكانى دەوروبەرى دەھەژاندو ، ھەممۇ جىھانى بوونەمەرى پى ئەزىزىگايەو ،
بەسەرھاتى خەنەكەى (عبداللەى كوپى (زىد)ى كوپى (عبد رە)ش لەم بارەيەو زانراو ، (ترمذى) و (ئبو داود) و (أحمد) (ابن خزيمة) رىوايەتيان كىردو .^۱

بە برا كىردنى موسولمانەكان

ھەرۈەكو پىغەمبەر ﷺ ھەستا بەبنىاتنانى مزگەوت وەكو مەئبەندىكى كۆ بوونەو پىك ئاشنابوون ، ھەستا بەكارىكى تىرىش كە لەجوانترىن ئاسەوارەكانى مېژوو ، ئەویش بىرىتتە لە براىى كىردنى نىوان كۆچەرە ئەنسارىەكان ، (ابن القيم) دەلىت : پاشان لە مالى (انسى) كوپى (مالك)دا ، كۆچكەرەن و ئەنسارىەكانى كىرد بە برا ، ئەمەد كەس دەبوون ، نىوہيان كۆچكەرە نىوہكەى تىرىشيان ئەنسار بوون ، لەسەر بەدەمەوچونى يەكتىرى كىردنى بەبراو ، بەدەر لەخزمانىش دواى مردن مىراتگرى يەكتىرىن ، تا جەنگى بەدەر ھات و ، ئايەت ھاتە خوارەو فەرمووى : ﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ﴾ الانفال / ۷۵ ، كە مىرات بىردنى پەتكرەو بەبى پەيوەندى براىەتى ، گوتراویشە كە براىەتى دروست كىرد لەنىوان كۆچكەرەن و ئەنسارەكاندا بۇ جارى دووم ، بەلام ديارە راى يەكەم پەسەندە ، كۆچكەرەنىش براىەتى ئىسلام و براىەتى ھاومالى و خزمایەتى و كەسايەتىيان پى باشتىر بوو لە دروست كىردنى ھەر براىەتىەكى جيا لە كۆچكەرەن لەگەل ئەنسارىەكاندا .^۲

ماناى ئەو براىەتىەش بىرىتى بوو لەوہى - ھەرۈەكو موخەمەد غەزالى وتوہەتى - كە پىويستە دەمارگىرى جايلىتەت بتوئتەو ، دەمارگرژى نەمىنىت مەگەر بۇ ئىسلام و جياوازی و ھەلاواردنى باوان و رەنگ و نىشتەمان وەلانرىت و كەس پىشى كەسىكى تر نەكەوئت مەگەر بە پىاوہتى و لە خوا ترسان .

پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەم براىەتىەى كىرد بە عەقدىكى كارا ، نەك قەسەيەكى بى باغا ، كىردى بەكارىك وابەستەى خوئىن و مال و بىيىت نەك تەنھا سلاويك بىت و زمان ئال و وپرى پى بكات و ھىچ شوئەنەوارىكى نەبىت .

^۱ / بىروانە (بلوغ المرام) نوسىنى (ابن حجر العسقلانى) ل ۱۵۰ .
^۲ / زاد المعاد ۵۶/۲ .

بەپراستی سۆزى خۆبەخت كردن و بەدەم يەكەوہ چۈن و ھۆگرى كردن تىكەلاۋ بوو لەگەڵ ئەو برايەتيەداو كۆمەلگای نوینی پەر كەردبوو لەجوانترین نموونەى ھەلس و كەوت^۱.

(بوخارى) دەگىریتەوہ ، كاتىك ئەو كۆچكەرانە ھاتنە مەدينە ، پىغەمبەرى خوا ﷺ برايتى دروست كرد لەنىوان (عبد الرحمن) و (سعدى كۆپرى (الربيع)دا . وتى بە (عبد الرحمن) من لە ھەموو ئەنسارەكان زياتر مال و سامانم ھەيە ، مالەكەم دابەش دەكەم نيوەى بۆ من و نيوەكەى تىرىشى بۆ تۆ ، دوو ژنىشم ھەيە سەيرىيان بكە كامەيانت پى باشە بۆت تەلاق دەدەم ، كە عىددەى بەسەرچوو بىخوازە ، (عبد الرحمن) پى وت : خوا كەس و خىزان و مال و منالت ئى پىروژ بكات ، ئەرى بازارەكەتان لە كويىيە ؟ بازارەكەى (بنو قينقاع) يان پى نيشاندا ، كە گەرايەوہ لە بازار گوارەو ئالتونىكى باشى پى بوو ، پاشان بەردەوام بوو ، پاشان جارىكيان ھاتە خزمەت پىغەمبەر ﷺ زەرد ھەلگەرا بوو ، پىغەمبەر ﷺ پى فەرموو : ئەرى چىتە ؟ وتى : ژنم ھىناوہ ، پى فەرموو : چىت بۆ كردوہ بەمارەيى ؟ وتى : گولىكى ئالتون^۲.

ھەروەھا (ئبو ھريرە) دەلىت : ئەنسارەكان وتيان بە پىغەمبەر ﷺ ، دار خورماكانمان بۆ دابەش بكە لەنىوان ئىمە براكانماندا ، فەرموو : نەخىر ، وتيان : كەواتە يارمەتيمان بەن ، ئىمەش لەبەر بوودا ھاوبەشتان دەكەين ، وتيان : گويەرايەلەن^۳.

ئەمەش بەلگەيە لەسەرئەو خۆشحالى و رىزلىنانەى ئەنسارەكان كردوويانە بۆ برا كۆچكەرەكانيان ، لە قوربانيدان و خۆبەختكردن و خۆشەويستى و دلپاكى ، ئەوئەش دەردەخات كە كۆچكەران چەندە پىزان بوون بۆ ئەو رىزلىنانەو ، چۆن خراپ بەكارىيان نەھىناوہ ، ھەر ئەوئەندەيان بردوہ بەشيان بكات و راگىريان بكات.

بەپراستى ئەو برايتى كردنە دانايىيەكى كەم وىنەو ، چارەسەرىكى جوان بوو بۆ زۆرىك لەو كىشانەى كە موسولمانان پەروەپرووى دەبوونەوہ ، كە پىشتىرىش نامازەمان بۆ كردن .

^۱ / فقه السيرة ل ١٤٠ - ١٤١ .

^۲ / صحيح البخاري / باب إخوان النبي ﷺ المهاجرين والأنصار ٥٥٣/١ .

^۳ / صحيح البخاري ٣١٢/١ .

به لگه نامه‌ی هاویه یمانیتی ئیسلامی

ههروه کو پیغه مبهری خوا ﷺ ههستا به بهستنی برایه تی نیوان ئیمانداران ، ههستا به بهستنی په یمان نامه یه کیش که هه موو جوړه کانی ههستی نه قامی و په وتی خیلگری تیدا وه لانان و، بواری نه هیشته وه بونه ریتی نه قامی ، ئه مهش چهند به ندیکه به کورتی:

ئەمە نوسراوئىكە لە موخەممەدى پيغەمبەرەو ﷺ لەنيوان ئيمانداران و
موسلمانانى قورەيش و (يثرى) و شويئىكە و توھكانيانو ئەوانەى جيهاديان لەگەندا دىكەن:
١. ھەمويان بەك ئوممەتن .

۱. ھەموویان يەك ئۈممەتن .
۲. كۆچكەرنى قورەيش لەسەر مالى خۇيان دەبن ، خوینی يەك دەدن ، فیدیەى ئەسیرەكانى خۇيان دەدن بەچاكەو ، دادپەرورەیش لەنیوان ئیمانداراندا ، ھەر تیرەيەكى ئەنسار یەكانیش لەسەر حالى خۇيان دەبن خوینی كوشتنە يەكەمینەكان دەدن بەیەك ، ھەرتایەفەيەكى ئەوانیش دەبیت فیدیەى ئەسیرەكانیان بدەن بەچاكەو دادپەرورەیش بکەن لە نیوان ئیمانداراندا .
۳. دەبیت ئیمانداران ھەركەسیكى قەرزارو خاوەن منالیان لەناو خۇیاندا بینی فیدیەى بۇ بدەن یان یارمەتى بدەن بە چاكە .
۴. دەبیت ئیمانداران دژ بەوكەسانە ببەو ەكە دەست درژی دەكەنە سەریان ، یان كەسیك داواى بەرگری و لاپردنى زولمىك یان تاوانىك بكات یان دەست درژیەك یان خراپەيەك لەگەل ئیمانداراندا بكات و ھاوكارىی بكریت .
۵. دەست لەناو دەستە بۇ ھەركەسیك دژ بەكۆمەل بیت ، بامنالى يەككىشىیان بیت .
۶. نابیت ئیماندارىك ئیماندارىكى تر بكۆزیت لەبەر كافرىك .
۷. نابیت ئیماندار پشتیوانى كافرىك بكات دژ بە موسولمانىك .
۸. زیممەتى خودایى مافىكە پەناى بچوكترین كەسیان دەدات .
۹. ھەركەسیك سەر بەئیمە بیت لە جولەكە ، ئەوا پشتیوانى و پیشرەویتی دەكەین ، زولمیان لى ناكزیت و كەسیش گەلەكۆمەكیان دژ ناكات .
۱۰. ئاشتییى موسولمانەكان يەككەو ، نابیت ئیماندارىك ئاشتى بكات و ئەوى دى نەيكات ، لەكاتى شەركردنیش لەپیناوى خاودا ھەمان شتە ، مەگەر بە يەكەو ەو بەدادپەرورانە لەنیوان ھەموولایەكدا ئەنجامى بدەن .

۲. كۆچكەرانى قورەيش لەسەر مالى خۇيان دەبن ، خوينى يەك دەدەن ، فیدیەى
ئەسیرەكانى خۇيان دەدەن بەچاكەو ، دادپەرورەیش لەنیوان ئیمانداراندا ، ھەر
تیرەيەكى ئەنساریەكانیش لەسەر حالى خۇيان دەبن خوينى كوشتنە
یەكەمینەكان دەدەن بەیەك ، ھەرتایەفەيەكى ئەوانیش دەبیٹ فیدیەى
ئەسیرەكانان بدن بەچاكەو دادپەرورەیش بکەن لە نیوان ئیمانداراندا .

۳. دەپىت ئىمانداران ھەركەسىكى قەرزىرو خاۋەن مەنلىيان لەناوخوينايدا بىنى
فەندەي بۇ بىدەن نان يارمەتى بىدەن بە چاگە.

٤. دهبيٽ ئيمانداران دژ بهوکه سانه بينه وه که دست دريژي دهکه نه سهریان ،
يان که سينک داواي بهرگري و لابردي زولمينک يان تاوانينک بکات يان دست
درنژبهک يان خرابه مه که گهل ئيمانداراندا بکات و هاوکاري بکريت.

۵. دەست لەناو دەستە یۆ ھەرکەسیک دژ بەکۆمەل بیت ، بامناڵی یەکیکیشیان بیت.

٦. ناسٽ ئيمانداريڪ ئيمانداريڪي تر بكوڙيٽ لهبر كافريڪ .

۷. نایب نماندار یشتیوانی کافریک بکات در به موسولمانیک .

۸. **زیمه‌تی خودایی مافی‌که په‌نای بچو‌کترین که‌سیان ده‌دات .**

۹. ههركه سيك سهر به ئيمه بيت له جوله كه ، نهوا پشتيواني و پيشره و يتي دهكه بن، زوليمان ئي ناكرت و كه سيش گه له كومه كيان در ناكات.

۱۰. ناشتی موسولمانه کان یه کیځه و، نابیت ئیمانداریک ناشتی بکات و نه وی دی نه یکات ، له کاتې شه پرکردنیش له پیناوی خوادا هه مان شته ، مه گره به به که وه و به د ادبهره رانه له ننیوان هه موولا یه کدا نه نجامی بدن.

۱۱. ئيمانداران ۋەكۆيەكن لەۋەدا كە خوڭنيان پرشتۋە لە پيناۋى خوادا .
۱۲. نايىت ھىچ موشرىكىك مالّ و سامانىك يان كەسىكى قورەيشى پەنا بدات ،
نایىت پرى بگىرىت لە ئيماندارىك .
۱۳. ھەركەسىك بەناھەق ۋەبىگوناھ بەقەستى ئيماندارىك بكوژىت دەكوژىتەۋە ،
مەگەر كەس و كارى كوژراۋەكە پازى بن بە سولخ كردن لىي خوش بن .
۱۴. ھەموو ئيمانداران لەسەر ئەم دەستورەن بۆيان نىھ دژى بوەستەنەۋە .
۱۵. ھىچ ئيماندارىك بۆى نىھ پشتىۋانى پەيمانىشكىنىك بكات و پىگەى بكاتەۋە ،
ھەر كەسىك پشتىۋانى بكات يان پىگەى بكاتەۋە ئەۋا نەفرەت و توۋرەيى
خوداى بەسەردا ببارىت لە پوژى قىامەتدا ، ھىچ گوتەۋ شايەتىكى لى
ۋەرنەگىرىت .
۱۶. ئىۋە ئەگەر لە ھەر شتىكدا جىاۋاز بوون ، ئەۋا دەبىت بىگىرنەۋە بۆ خوداى
گەۋرەۋ پىغەمبەرەكەى (محمد ﷺ) ^۱ .

^۱ / (ابن هشام) ۵۰۲/۱ ، ۵۰۳ .

کاربگه‌ری هۆ دەر و ونیه‌کان له کۆمه‌نگادا

بەم داناییی و زیره‌کیه‌ی بێ وینه‌یه ، پیغه‌مبەر ﷺ بێهه‌مانی کۆمه‌نگایه‌کی نوێی دامه‌زراند ، ئەم دیاره‌یه‌ش شوینه‌واریکی تری ئەو مانا جوانانه‌ بوو که ئەو مرو‌قه‌ به‌رزانه‌ به‌هۆی پێزو شکۆداری پیغه‌مبەر هه‌یانبوو .

پیغه‌مبهری خوا ﷺ له‌سه‌ر زانست و په‌روه‌رده‌و دەر و ون پاكی و په‌هوشته‌ جوانه‌كان رای هێنا بوون ، به‌ئەده‌بی خۆشه‌ویستی و بریاه‌تی و به‌رزای و شکۆداری و خواپه‌رستی و ملکه‌چی بۆ خوا په‌روه‌رده‌ی ده‌کردن .

جاریکیان پیاویک پرسیاری لێ کرد : کام جووری ئیسلامه‌تی چاکه‌ ؟
فه‌رمووی: نان به‌دیت ، سلاو بکه‌یت له‌و که‌سه‌ی ده‌یناسیت و له‌وه‌ش نایناسیت .^١

(عبدالله‌ی کوپی (سلام) ده‌لیت : کاتیک پیغه‌مبەر ﷺ ته‌شریفی هینا بۆ مه‌دینه‌ چوم بۆ خزمه‌تی ، که‌ ده‌م و چاویم بینی ، ده‌ستبه‌جی زانیم که‌ ئەوه‌ ده‌م و چاوی مرو‌قی درۆزن نیه‌ ، یه‌که‌م شت که‌ فه‌رمووی : خه‌لکینه‌ سلاوبکه‌ن ، نان به‌دن ، په‌یه‌ه‌ندی خزمایه‌تی پته‌وبکه‌ن ، به‌شه‌واندا کاتی خه‌وتنی خه‌لک نوێژبکه‌ن ، ئەوجا به‌باشی ده‌رۆنه‌ به‌هه‌شته‌وه‌^٢ .

هه‌روه‌ها ده‌یفه‌رموو: (هه‌ر که‌سێک دراوسییه‌که‌ی له‌ خراپه‌کانی بیوه‌ی نه‌بیته‌ ناروا ته‌ به‌هه‌شته‌وه‌)^٣ .

هه‌روه‌ها ده‌یفه‌رموو: (موسولمان ئەو که‌سه‌یه‌ که‌ موسولمانان بیوه‌ی بن له‌ ده‌ست و زوبانی)^٤ .

هه‌روه‌ها فه‌رموویه‌تی: (هیچ یه‌کێک له‌ ئیوه‌ باوه‌ره‌که‌ی ته‌واونیه‌ هه‌تا ئەوه‌ی بۆخۆی پێی خۆشه‌ بۆ براکه‌شی پێی خۆشبیته‌)^٥ .

فه‌رمووشیه‌تی: (ئیمانداران وه‌کو یه‌ک پیاو وه‌هان ، ئەگه‌ر چاویکی گل بکات هه‌موو گیانی ئیش ده‌کات ، خۆ ئەگه‌ر سه‌ره‌یشی ئیشی کرد ئەوا هه‌موو گیانی ده‌داته‌ ئازار)^٦ .

^١ / (صحيح البخاري) ٩ ، ٦/١ .

^٢ / (ترمذی) ريوایه‌تی کردوه‌ له‌گه‌ل (ابن ماجه‌) و (الدارمی) . مشكاة المصابيح ١٦٨/١ .

^٣ / (مسلم) ريوایه‌تی کردوه‌ ، مشكاة المصابيح ٤٢٢/٢ .

^٤ / (صحيح البخاري) ٦/١ .

^٥ / (صحيح البخاري) ٦/١ .

^٦ / (مسلم) ريوایه‌تی کردوه‌ ، مشكاة المصابيح ٤٢٢/٢ .

ههروهه دهیفرموو: (ئیماندار بۆ ئیماندار وهك خشتی دیوار وههیه که یهکتریان گرتبیت).^۱

فهرموشیهتی: (کینهو رقه بهرایهتی یهکتری مهکن ، چاوچنۆکی بهیه که مهبن ، چال بۆیه که ههلمهکهکن ، بینه بهندهی خوداو برای یهکتری و بۆ هیچ موسولمانیک رهوا نیه زیاتر له سی پۆژ قسه له براکهی دابرت).^۲

ههروهه دهیفرموو: (موسولمان برای موسولمانه ، نه زولمی لی دهکات و نه سهری شوپدهکات ، ههرکه سینک بهدهم پیداویستی برا موسولمانه کهیهوه بروت خودای گه ورهش بهدهم پیداویستی نهوهوه دهروت ، ههرکه سینکیش ناخوشیه که له سهر موسولمانیک نه هیلت خوی گه وره ناخوشیه کی قیامهتی له سهر لاده بات ، ههر که سینکیش له کهی موسولمانیک بیوشیت خوی گه وره له رۆژی قیامهتدا له کهکانی نهو دهپوشیت).^۳

ههروهه دهیفرموو: (بهزه بیتان به خه لکی زه ویدا بیته وه تا نهو کهسهی له ئاسماندایه رحمتان پی بکات).^۴

ههروهه دهیفرموو: (ئیمانداران نهو کهسه نیه که خوی تیر ده بیت و ناگای لیه که دراوسیه کهشی برسیه).^۵

ديسان دهیفرموو: (جنيودان به ئیماندار فاسق بوونهو، شهر له گهل کردنیشی کوفره).^۶

پینگه مبهری خوا ﷺ ، لادانی کۆسپهکانی ریگهی به سه دهقه داده ناو ، وهکو به شیک له به شهکانی ئیمان سهیری ده کرد .

ههروهه هانی ده دان له سهر خهرجی کیشان و ، نهوهنده باسی لایه نه باشهکانی ده کرد له خوشیدا دلێ گه شکهی ده کردو دهیفرموو . سه دهقه گونا هه کان ده سپته وه ، ههروهه کو ئاو ناگر خاموش دهکات .^۷

ههروهه فهرموویه تی : (ههر موسولمانیک موسولمانیکی تر له سهر پرووتی بیوشیت ، خوی گه وره به سه وزی به ههشت دهیوشیت ، ههر موسولمانیکیش

^۱ / (متفق علیه) مشکاة المصابيح ۴۲۲/۲ ، صحيح البخاری ۸۹۰/۲ .

^۲ / صحيح البخاری ۸۹۶/۲ .

^۳ / (متفق علیه) ، (مشكاة المصابيح) ۴۲۲/۲ .

^۴ / (سنن أبي داود) ۳۳۵/۲ ، (جامع الترمذی) ۱۴/۲ .

^۵ / (البیهقي) له (شعب الإيمان) دا ریوایهتی کردوه ، (مشكاة المصابيح) ۱۲/۱ ، ۱۶۷ .

^۶ / صحيح البخاری ۸۹۳/۲ .

^۷ / فهرموده که لهو باره وه له (صحیحین) دا ریوایهت کراوه ، بروانه (مشكاة المصابيح) ۱۲/۱ ، ۱۶۷ .

^۸ / (احمد) (ترمذی) و (ابن ماجه) ریوایهتیان کردوه ، مشکاة المصابيح ۱۴/۱ .

لهسەر برسیستی موسولمانیک تیر بکات ، خوای گه وره له پوژی قیامه تدا له (رحیق المختوم) تیراوی دهکات) .^۱

ههروه ها فره موویه تی: (خوتان له ناگر بیاریزن ، با به له ته خورمایه کیش بیت ، نه گهر نه بوو به وشه یه کی جوان) .^۲

به پال نه وه شه وه به گهرمی هانی دهر وون به رزی دهاو ، باسی شکو داری نارامگری و قایل بوونی ده کردو ، سوال کردنی به پرو زهر دی و ئاپروو چوون و شیوانی دهم و چاوی سوال کهر داهنا .^۳ مه گهر که سیك زور ناچار بیت ، ههروه کو چوون له باره ی چاکه و پاداشتی حاله ته کانی عیباداته وه قسه ی بو ده کردن ، ههروه ها به شیوه یه کی توکمه پابه ندی نیگای ئاسمانی ده کردن قورئانی ده خوینده وه به سه ریاند او ، نه وانیش ده یان خوینده وه ، تائهم پیوتنه وه یه بیته مایه ی بیدار کردنه و یان سه باره ت به و مافانه ی که له سه ریانه ، ده کو ئهرکی بانگه وازو ، گه یاندنی په یام.

به و شیوه یه و ره و وه کانیانی به رز کرده وه ، به به رزترین به ها و پله و نمونه ی جوان ده وه له مه ندی کردن ، تاوای لیها ت بوونه وینه یه که له چله پو په یه کدا وه ستان که هیشتا مرو قایه تی به خو یه وه نه یدیه و .

(عبداللهی کوری (مسعود) (ر) فره موویه تی: هه ره که سیك ده یه ویت ره ویه وهر بگریت باره ویه ی که سیك وهر بگریت که مرد وه ، چونکه زیندوو متمانه ی سه ر لینه شیوانی پی نا کریت ، نه وه ها وه لانی موحه ممه د ﷺ ، باشترین مرو قی ئوممه ت بوون ، ساغترین دل و ، قولترین زانست و ، که مترین ئهرکیان هه بوو ، خوای گه وره هه لی براردن بو ها وه لیتی پیغه مبه ره که ی و سه رخستنی ئایینه که ی ، که واته ئیوه ش ریزیان بگرن و شوینیان بکه ون ، چه نده ده توانن ده ست بگرن به ره وشت و سه ره تیانه وه ، چونکه نه وانه له سه ر پینوما یی راست و ره و بوون .

پاشان نه و پیغه مبه ره سه ر کرده گه وره یه ﷺ نه وه نده خه سه له تی مه عنه و ی و دیارو ، تیرو ته وای و به ره وه گه وره یی و فه زیله ت ره وشت به رزی و کرده و ی چاکی تیدابوو ، دلانی به لای خویدا که مه ندکیش ده کردو ، گیانی مرو قه کانی ئاشوفته ی خو ی کرده وو ، وته یه کی له دهم دهر نه چوو خیرا ها وه له کانی ﷺ

^۱ / (سنن ابی داود) (جامع الترمذی) ، (مشکاة المصابیح) ۱۶۹/۱ .

^۲ / (صحيح البخاری) ۱۹۰/۱ ، ۸۹۰/۲ .

^۳ / له و په وه سه یرکه (ابو داود) و (ترمذی) و (نسهانی) و (ابن ماجه) و (دارمی) ، بهروانه مشکاة المصابیح ۱۶۳/۱ .

^۴ / (رزین) ریه ویه تی کرده ، (مشکاة المصابیح) ۲۲/۱ .

دەستبەجى قەرمان بەردارىيان دەکردو ، ھەر رىنومايى و نامۇزگارىيەكى بىکردنايە خۇيان پى دەپرازاندەوہ .

بەو جۆرە کارانە پیغەمبەر ﷺ توانى لەمەدینەدا کۆمەلگەيەكى نوى بنیات بنیت ، که جوانترین و شکۆدارترین کۆمەلگا بیت لەمیژووداو، چارەسەریك دابنیت بو کیشەکانى ئەو کۆمەلگایە ، تا لەسایەیدا مروقایەتى ئایەك ھەلبیکشیت، پاش ئەوہى که لەناو تاریکستان و ئالو ویژەکانى پۆژگاردا شکستەو ماندوو بوو .

بەم جۆرە وورەبەرزیه وە توخمە سەرەکیەکانى کۆمەلگا گەشتنە پلەى تەواویتى و پروبەپرووی ھەموو تەوژمەکانى رۆژگار بوونەوہو ئاراستە پى گۆرین و پرەوگەى میژووشى لەگەل خۆیدا وەرچەرخاند .

پەیماننامەيەك لەگەل جولەكەدا

پاش ئەوہى که پیغەمبەر ﷺ کۆچى کرد بو مەدینەو ، دلنیاوو لە چەسپاندنى بناغەکانى کۆمەلگای نوى ، کەبرىتى بوو لەدامەزراندنى یەکیتییەكى عەقیدەيى سیاسيى و نیزامى لەنیوان موسولمانەکاندا ، پىی وابوو که دەبیت ھەستیت بەرىکخستنى پەيوەندیەکانى خۆى لەگەل ناموسولمانەکانیشدا ، لەو بوارەشدا خەمىكى ھەبوو کہ بریتى بوو لەدابینکردنى ئاسایش و ئاشتى و ئاسوودەيى و خیروچاکە بو ھەموو مروقایەتى ، لەگەل یەكخستنى ناوچەكە لەیەك پەیماننامەدا ، بۆیە لەو بوارەدا یاسای لیبوردن و لیخۆشبونى ھینایە کایەوہ کہ پیشتەر لەو جھانى پر لەدەمارگیرى و خۆسەپاندنەدا باونەبوو .

نزیکتەرين کەسانىكى لەو جۆرەش کەدراوسى مەدینە بوون لە ناموسولمانەکان ، بریتى بوون لە جوولەكە - ھەروەکو پیشتەر باسماں کرد - ئەمانە ھەرچەندە لە دلەوہ دژایەتى موسولمانەکانیان دەکرد ، بەلام ھیشتا ھیچ جۆرە بەرپەنگارى و دژایەتییەکیان دەرەخستبوو ، پیغەمبەرى خوا ﷺ پەیماننامەيەكى لەگەلدا مۆرکردن و تەواوى ئازادى پیدان لەمال پەیداکردن و ئاییندارى خویاندان ، ھیچ پەناى نەبردە بەر سیاسەتى دورخستنەوہ یان دەست بەسەرا گرتن یان رکا بەریتى .

ئەم پەیماننامەيە وەکو بەشێك لەو پەیماننامەيە ھاتە گۆرێ كە لەنیوان موسولماناندا بەسترا بوو، ھەروەکو پیشتەر باسى لیوہەكرا ، ئەمەش گەرنگترین بەندەکانى ئەو پەیماننامەيە : -

بەندەکانی پەیماننامە

١. جوله‌که‌کانی (بنی عوف) ئوممه‌تیکن له‌گه‌ڵ ئیمانداراندا ، جوله‌که‌ ئایینی خۆیان هه‌یه‌و موسولمانه‌کانیش ئایینی خۆیان هه‌یه‌ ، موسولمانه‌کان و هاوپه‌یمانه‌کانیشیان ئایینی خۆیان هه‌یه‌ ، غه‌یری خێڵی (بنی عوف) یش هه‌مان حاله‌تیان هه‌یه‌ .
  ٢. جوله‌که‌ خه‌رجی خۆیان له‌سه‌ر خۆیان ، موسولمانه‌کانیش خه‌رجی خۆیان له‌سه‌ر خۆیان .
  ٣. هه‌مویان پشتگیری یه‌کتری ده‌که‌ن دژ به‌ هه‌رکه‌سیک دژایه‌تی نه‌و پەیماننامە بەکات .
  ٤. له‌نیواندا مۆچیا‌ری و ئامۆژگاری و چا‌که‌کردن هه‌یه‌ به‌بێ هیچ جو‌زه‌ خراپه‌کاریه‌ک .
  ٥. هه‌موو که‌سیکی سته‌ملیکراو پشتیوانی ئی ده‌کریت .
  ٦. جوله‌که‌ له‌گه‌ڵ ئیمانداراندا یه‌کده‌نگ ده‌بن چه‌نده‌ جه‌نگیان له‌گه‌ڵدا بکری‌ت .
  ٧. زه‌وی ناو شاری (یثرب) حه‌رامه‌ له‌پێناو به‌رقه‌رارکردنی ئه‌م پەیماننامەدا .
  ٨. هه‌رچه‌یه‌ک رووبدات له‌نیوان مۆرکه‌رانی ئه‌م پەیماننامەدا له‌ شه‌رو ده‌مه‌قالی که‌ترسی لێکه‌وتنه‌وه‌ی خراپه‌ی ئی بکری‌ت ، ئه‌وا رووبه‌رووی په‌راوی خودای گه‌وره‌و ، پیغه‌مبه‌ری خودا ﷺ ده‌کریت‌وه‌و بۆ چاره‌سه‌ر کردنی .
  ٩. هیچ قورهبیشه‌ک و هاوپه‌یمانێکیان نابێ له‌ مه‌دینه‌دا په‌نا بدرێن .
  ١٠. هه‌مویان ده‌بی‌ت پشتیوانی یه‌کتری بکه‌ن دژ به‌وانه‌ی هه‌ڵده‌کوته‌ نه‌ سه‌ر (یثرب) ، هه‌رکه‌سه‌ به‌پێی بوون و توانای خۆی .
  ١١. ئه‌م پەیماننامە چاوپۆشی ناکات له‌ زالم و تاوانبار .
- به‌به‌ستنی ئه‌م پەیماننامە مه‌دینه و ده‌روبه‌ری بووه‌ ده‌وله‌تێکی یه‌کگرتوو که‌ پایته‌خته‌که‌ی شاری مه‌دینه‌یه‌و سه‌روکه‌یه‌شی - ئه‌گه‌ر دروست بی‌ت بلی‌ن - پیغه‌مبه‌ر بوو ﷺ ، به‌ریاری یه‌کلایی و ده‌سه‌لاتی بالاده‌ست تیایدا که‌وته‌ ده‌ست موسولمانه‌کان و ، به‌و شیوه‌یه‌ مه‌دینه بووه‌ پایته‌ختێکی راسته‌قینه‌ی ئیسلام .
- بۆ فراوانکردنی ناوچه‌ی ئاشتی و ئاسایش ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌لێنی‌دا له‌ داها‌توودا هاوشیوه‌ی ئه‌م پەیماننامە به‌پێی بارودۆخه‌که‌ له‌گه‌ڵ هۆزه‌کانی تردا به‌ستیت ، باسی ئه‌وه‌ش له‌دا‌ییدا دی‌ت .

(شهر فروشتنی قوریش به موسولمانه کان له دواى كوچه وهو

یہ یوہندی کردنیان بہ (عبداللہ) ی کوری (ابی) یہ وہ

و هكو وتمان ئه وهى كافره كانى مهككه كرديان به موسولمانهكان له بهلاؤ
ئازارو ئهشكه نجهدان دژ به موسولمانهكان و ئه وهش كه له كاتى كوچكه ردنيدا پييان
كردن و ، شايستهى ئه وهى كردن كه دهستيان ئى بكرىته وه و شهريان له گه لدا
بكرىت ، سهربارى ئه وه هيشتا هوشيان نه هاتبوه وه وازيان له دهستدرىژى
نه دههينا ، بهلكو ههركه زانيان موسولمانهكان دهريازبوون و بى و شوينيكى
نيشتهجى بوونيان له مهدينه دا دوزيوته وه ، ئه وهندهى تر پريان ههستاو ،
نامهيان نووسى بۆ (عبدالله)ى كوڤرى (ابى) كوڤرى (سلول) ، له وكاته دا موشريك بوو
به سيفه تى ئه وهى سهروكى ئه نسار بوو پيش كوچ كردنى پيغه مبه ر ﷺ بۆ مه دينه -
دياره كه هه مويان پيش رويشتنى پيغه مبه ر ﷺ له دهورى خريبوونه وه و خهريك
بوو دهيانكرده سهروكى خويان ، به ته شريف بردنى پيغه مبه ر ﷺ ئه وه له لى
له دهست چوو - له نامه كه دا راشكاوانه به خووى و هاوړى كانيان وتبوو: -

نیوہ پیگہی ئو پیاوہی لای ئیمہ تان کردۆتەوہ ، ئیمەش سویند دەخوین
یان دەبیٹ شەری لەگەندا بکەین یان دەبیٹ دەری بکەن ، یان بە ھەموومانەوہ
دیینە سەرتان ، ھەتا دەتانکوژین و، ژن و مالتان ھەلال دەکەین^۱ .

له گهل گه‌یشتنی ئهو نامه‌كه‌دا (عبدالله‌)ی كوپری (ئبی) ده‌ستی كرد به‌جیبه‌جی كردنی فهرمانی برا موشریكه‌ مه‌كه‌ییه‌كانی ، داخی زو‌ریشی له‌ د‌ل‌دا بوو بۆ پیغه‌م‌ب‌ر ﷺ ، كه‌ ده‌ییینی به‌هاتنی مو‌لك و ده‌سه‌لاتی نه‌ما - (عبد الرحمن)ی كوپری (كعب) ده‌ل‌یت : كات‌یک ئهو نامه‌یه‌ گه‌یشته‌ ده‌ست (عبدالله‌)ی كوپری (ئبی) ، ئهو ب‌ت‌پ‌ه‌رستانه‌ی له‌گه‌ل‌یدا بوون خ‌یرا كو‌بوونه‌وه‌ بۆ شه‌رك‌ردن له‌گه‌ل پیغه‌م‌ب‌ر‌دا ﷺ ، كه‌ ئهو هه‌واله‌ گه‌یشت به‌ پیغه‌م‌ب‌ر ﷺ بی‌نیی و فهرمووی پی‌یان : (هه‌ره‌شه‌كانی قو‌ره‌یش ئه‌وه‌نده‌ كار‌ی تی‌ كردوون ، ئه‌وه‌نده‌ی به‌خو‌تانی ده‌كه‌ن ئه‌وان ئه‌وه‌نده‌یان پی‌ ناكر‌یت ، ده‌تانه‌و‌یت شه‌ر له‌گه‌ل‌ پ‌ۆله‌و براكانی خو‌تانه‌دا ب‌كه‌ن ، كه‌ ئه‌وه‌یان له‌ ده‌می پیغه‌م‌ب‌ر ﷺ بیست ب‌لاوه‌یان ئی‌ك‌رد) .^٢

¹ / (ابو داود) باب خير النصير.

2/ (أبو داود) باب خبر النضير.

(عبداللہ)ی کوپی (ابی) کوپی (سلول) کہ بینی ھاوپیہکانی خاوو خلیچک
 بہدہمیہوہ ھاٹن شہری نہکرد ، بہلام دیارہ کہدہستی تیگہلاو کردبوو لہگہل
 قورہیشدا، ھر دہرفہتیکی بینیاہ دہیقوستانوہ بو ناژاواہنانوہ لہنیوان
 موسولمانان و موشریکانداو ، جولہکہکانیشی لہخو گرتبوو ، بوئوہی لہسہرئو
 خراپہکاریہ یارمہتی بدہن ، بہلام دانایی پیغہمبہر ﷺ لہناستیگدا بوو نہخشہکانی
 پوچہل دہکردنہوہ ^۱ .

راگہیاناندنی ریگہ گرتن لہ زیارہتی کابہ

پاش ماوہیہک (سعد)ی کوپی (معاذ) بو عومرہ کردن بہروہ مہککہ کہوتہ
 ری ، لہ مالی (امیہ)ی کوپی (خلف) لہ مہککہ لایدا ، وتی بہ ئومہییہ : بہلکو
 دہرفہتیکم بو وہربگری توافیقی کابہ بکہم ، بہ پوژی پووناک بردیہ دہروہ ، (ابو
 جہل) یان پیگہیششت وتی : ئہری (ابو صفوان) ئوہ کیئہ لہگہلتدا ؟ وتی : ئوہ
 (سعد) ، (ابو جہل) وتی : کہ دہتبینم ئوہ پیارہ لادہرانہتان پہنا داوہو ئیستاش
 تہواف دہکہیت خہریکہ کویراییم دابیت و ، وتوشتانہ پشتیوانیان دہکن و
 یارمہتیان دہدہن ، سویند بہخوا ئہگہر لہگہل (ابو صفوان)دا نہبوویتاہ بہسہلامہتی
 نہدہگہیشیتتہوہ بو مہدینہ ، (سعد)یش بہدہنگی بہرز پیی وت و نہراندی بہسہریا :
 سویندم بہخودا ئہگہر ریگہم ئی بگریٹ ، منیش ریگہی ھاٹوچوی مہدینہت ئی دہگرم
 کہ زور لہوہ سہخترہ بوت ^۲ .

قورہیش ھہرہشہ لہ کوچکہران دہکات

پاشان قورہیش ھہوالیان نارد بو موسولمانہکان و پییان وتن : وانہزان
 کہ چوونہتہ (یثرب) لہ دہستمان قوتارتان بوہ ، دیینہ سہرتان پریشہ کیشتان
 دہکہین لہناو مالہکانتاندا وشک و تہرتان قات و قر دہکہین ^۳ .
 ئوہ تہنھا ھہرہشہیہکی پووت نہبوو ، پیغہمبہری خوا ﷺ دلنیاوو کہ
 قورہیش شتیگ دہکن بوہ خوئی شہونخونی دہکرد ، یان ھاوہلان پاسہوانیان
 دہکرد ، (مسلم) لہ (صحیح)ہ کہیدا دہگیریتہوہ لہ (عائشہ)ہ وہ (ر)کہ فہرموویہتی :

^۱ / لہ بارہیہوہ بروانہ (صحیح البخاری) ۶۵۶/۲ ، ۹۱۶ ، ۶۲۴ .

^۲ / (صحیح البخاری) ، کتاب المغازی ، ۵۶۲/۲ .

^۳ / رحمة للعالمین ۱۱۶/۱ .

پیغهمبەر ﷺ خۆی له ده‌روازه‌ی چوونه ژووره‌وه‌ی مه‌دینه‌دا ئیش‌گه‌ری ده‌کرد، ئه‌نجا فهرمووی : خۆزگه پیاوچاکیك ئه‌مشه‌و پاسه‌وانیی ده‌کردم ، (عائشه) ده‌لێت: له‌م قسه‌نه‌دا بوین ، گوێمان له‌ده‌نگی راکیشانی چه‌ك بوو ، فهرمووی: ئه‌وه كێه ؟ وتی: (سعد) ی كۆری (ابی وقاص) ه ، پیغهمبهری خوا ﷺ فهرمووی به‌م شه‌وه چی تۆی هیناوه‌ته ئێره ؟ وتی: دلم ترسی ئی نیشته بۆ پیغهمبهری خوا ﷺ ، هاتم پاسه‌وانیی بكم ، پیغهمبهری خوا ﷺ نزای خیری بۆ كرد ، ئه‌نجا نووست .^۱

ئهم پاسه‌وانیته ته‌نها چه‌ند شه‌ویك نه‌بوو ، به‌لكو شه‌وانه به‌رده‌وام بوو ، له (عائشه) وه (ر) ده‌لێت: پیغهمبهری خوا ﷺ شه‌و پاسه‌وانیی ده‌کرد ، هه‌تا ئایه‌ت هاته خواره‌وه : ﴿ وَاللّٰهُ يَعْلَمُكَ مِنَ النَّاسِ ﴾ ئیدی پیغهمبهری خوا ﷺ سه‌ری له كلاوڕۆژنه‌كه هینایه ده‌روه‌وه فهرمووی به‌خه‌لك: (خه‌لكینه بلا‌وه‌ی ئی بكه‌ن و بپۆنه‌وه خوای گه‌وره من ده‌پاریزێت).^۲

مه‌ترسیه‌كه ته‌نها له‌سه‌ر پیغهمبهر نه‌بوو ﷺ ، به‌لكو موسولمانه‌كانیشی گرت‌بوه‌وه ، (ابی) كۆری (كعب) (ر) ده‌گێڕێته‌وه: كه پیغهمبهری خوا ﷺ هاوه‌له‌كانی هاتنه مه‌دینه‌و ئه‌نساریه‌كان په‌نایان‌دان ، ئیدی عه‌ره‌ب چوار ده‌وریان گرتن ، موسولمانه‌كان به‌چه‌ك و تفاق‌ی شه‌ره‌وه نه‌بوايه نه‌دنوستن.

مۆله‌ت‌دان به‌ شه‌ر كردن

له ئهم بارودۆخه پڕ مه‌ترسیه‌دا كه هه‌ره‌شه‌ی له قه‌واره‌ی موسولمانه‌كان ده‌کرد له‌ناو مه‌دینه‌دا ، ئه‌وه‌شی ده‌گه‌یانده كه قه‌ره‌یشیه‌كان نایه‌نه‌وه به‌هۆشی خۆیان‌داو ، واز له‌و سه‌رسه‌ختیه‌ی خۆیان ناھێتن ، خوای گه‌وره مۆله‌تی شه‌ر‌كردنی‌دا به‌موسولمانه‌كان و ، نه‌یكرده ئه‌رك به‌سه‌ریان‌ه‌وه‌و فهرمووی : ﴿ اُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنفُسِهِمْ ظُلْمًا وَإِنِ اللَّهُ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴾ الحج/۳۹ ، واته : مۆله‌ت درا به‌ ئه‌وانه‌ی ماوه‌یه‌كه شه‌ریان له‌گه‌ڵ ده‌كرێت و سه‌تملیكراون ، خوای گه‌وره بالا‌ده‌سته بۆ سه‌رخستنیان .

خوای گه‌وره ئهم ئایه‌ته‌ی له‌ناو كۆمه‌له ئایه‌تیکی تردا ئاره‌ ده‌خواره‌وه كه ئهم مۆله‌ت پێدانه بۆ لا‌بردنی نا‌هه‌قیی و به‌رقه‌رار كردنی دروشمه‌ گه‌وره‌كانی

^۱ / (مسلم) باب فضل (سعد) كۆری (ابی وقاص) ۲۸۰/۲ ده‌قه‌كه‌ می ئه‌وه ، مه‌روه‌ها (صحيح البخاري) - باب الحراسة في الغزو في سبيل الله ۴۰۴/۱.
^۲ / جامع الترمذی . أبواب التفسير ۱۲۰/۲.

خودا بو ، خوای گه وره فهرمووی : ﴿ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ﴾ الحج/ ٤١ ، واته : ئەو ئیماندارانه که سانیکن ئەگەر له سەر زه میندا سهریان بخهین نوێژ دهکهن و زهکات ددهن و فرمان به چاکه دهکهن و نا له خراپه کاری دهکهن .

راستییه که و گومانی تێدانییه که ئەو مۆلتدانه له مه دینه داو دواى کۆچ هاتۆته خواره وه ، نهک مهککه ، به لām به ته واوی ناتوانین کاتی هاتنه خواره وه که ی دیاریی بکهین .

مۆلتی شه پرکردن هاته خواره وه . به لām له و بارودۆخدا که قوردهش به دهسه لات و هیزی خۆیدا زۆری ده نازی ، پیویست بوو که دهست بگرن به سه ر ریگهی بازرگانی مهککه و شامداو ، بۆیه پیغه مبه ر ﷺ بو ئەو دهست به سه را گرتنه دوو نه خشه ی دانا :

یه که م / به ستنی په یماننامه ی هاوپه یمانییتی یان دهست درێژی نه کردن له گه ل هۆزهکانی نزیک ئەو ریگه یه دا ، یان ئەوانه دا که له نیوان ئەو ریگه یه و مه دینه دا نیشته جی بووبوون ، پیشتتر باسی په یماننامه که یمان کرد له گه ل جوله که دا ، ههروه ها په یماننامه ی هاوپه یمانه ی یان دهستدرێژی نه کردنی به ست له گه ل خێلی (جهینه) ، پیش دهست پیکردنی چالاکی سه ربازیی ، ئەو مالا نه جیگه و مالهکانیان به سی قوناغ له مه دینه وه دووربوون ، له کاتی ناردنی مه فره زه سه ربازیهکاندا په یماننامه ی له گه ل ئەوانه دا به ست .

دووهم / ناردنی چاودیتری یهک له دواى یهک بو سه ر ئەو ریگه یه .

غەزاو سۈرپەكانى پېش بەدر^۱

بۇ جىبەجى^۱ كۈردى ئۇ دوو نەخشەيە لەناو موسولمانەكاندا چالاكى سۈربازى كۈردارى دۈاى ھاتنە خوارەۋەى ئايەتى مۇلتەكە دەستى پېكرد ، دەستيان كۈرد بەچەند جولانەۋەيەكى سۈربازى ۋەك دەۋرىەى چاۋدىرى كۈردن ، ئۇ دەۋرىانە كارىان بىرىتى بوو لە دۇزىنەۋە زانىنى پىڭاكانى دەۋرىەرى مەدىنە ، ئۇ تۈلە پىڭانەى كە دەچۈنەۋە سەر مەككە ، بەستنى پەيماننامە لەگەل ئۇ ھۇزانەى لەسەر ئۇ پىڭەيە بوون و ، خۇدەرختن پەروۋى موشرىكانى (يىرې) و جولەكەكانى و عەرەبە دەشتەكەكانى دەۋرىەرىدا ، كە موسولمانەكان بەھىزن و ، ۋەكو جاران كەمدەست و لاۋازىن و ، پەيامىكى ئاگادار كۈردنەۋەش بىت بۇ قۇرەيش لەسەر ئۇ ملھۇرىەى ھەيەتى ، تا بە ئاگا بىتەۋە لەو بىياكى و لەخۇبايى بونەى خۇى و ھەست بكات بەگەرە بوونى ئۇ مەترسىەى پۈۋى كۈردۈتە ئابۋورىەكەى و شىۋازى گۈزەرانى و مل بدات بۇ ئاشتى و ۋازبەيىنىت لە شەر فروشتن بەموسولمانەكان لەناو خانە لانەى خۇيانداۋ ، ۋازبەيىنىت لەدژايەتى كۈردى ئايىنى خۇداۋ ، ئەشكەنجەدانى ئيماندارانى ناۋ مەككە ، بۇ ئەۋەش موسولمانەكان ئازادىن لەگەياندىنى پەيامى خۇداۋەند بە ھەموۋلايەكى دۈرگەى عەرەبىدا . ئەمەش چالاكى ئۇ سۈرپانەيە بە كۈرتى :

۱ . سۈرپەى (سيف البحر) ، لە پەمەزانى سالى (۱) كۈچىدا بوو - بەرامبەر بە مارتى سالى (۶۲۳) ز - پىڭەمبەر ﷺ . ھەمەزى مامى كۈردە سەرۋكى ئەم سۈرپەيە ، سى كەسى لە كۈچكەران نارد لەگەلىدا ، بۇ پىڭەگرتن لە كارۋانىكى قۇرەيش كە لە شامەۋە دەھاتەۋە ، كارۋانەكە (أبو جہل) كۈرى (ھشام) ى لەگەلىدا بوو بە سى سەد چەكدارەۋە ، گەيشتنە (سيف البحر) لە ناۋچەى (العيص) دا^۲ ، ھەردۈۋلا بە يەكگەيشتن پىز بوون بۇ شەر ، (مجدى) كۈرى (عمرو الجهنى) كە ھاۋپەيمانى ھەردۈۋلا بوو كەۋتە بەينەۋە ، لەنىۋانىاندا ۋەستا ، بىۋ ھۇيەۋە شەر پۈۋى نەدا . ئالاکەى (ھەمەز) يەكەم ئالابوۋ كە پىڭەمبەر ﷺ بەستىۋوى ، ئالايەكى سىپى بوو ، بەدەست (أبو مرثد كنان) كۈرى (حصين الغنوى) يەۋە بوو .

^۱ / مېژۋناسان بەۋ دەرچۈنانە دەلەن (غزا) كە پىڭەمبەر ﷺ خۇى تىدا چۈيىتە دەرەۋە ، جا جەنگى تىدا كۈردبى يان نەۋ ، ھەردەرچۈنىكىش يەكەك لە سەر كۈردەكانى دەرچۈبى پىيان وتۈە (سۈرپە).

^۲ / العيص . بەكەسرە . شۈيىنكە دەكەۋىتە نىۋان (ينىغ) (مروە) بە پۈۋى دەرپاي سۇردا .

۲. سریه‌کە‌ی (رابغ) ، له شه‌والی سالی (۱) ی کۆچیدا - ئە‌پرلی سالی (۶۲۳ز) - پیڤه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، (عبیده‌) ی کۆ‌پی (حارث‌) ی کۆ‌پی (المطلب) نارد به‌شه‌ست سواری کۆ‌چکه‌رانه‌وه ، گه‌یشته به (ابو سفیان) . به دووسه‌ده کهسه‌وه . له‌ناو (رابغ) دا . هه‌ردوولا به‌رامبه‌ریه‌ک وه‌ستان ده‌ستیان کرد به شه‌په‌تیر . به‌لام جه‌نگی پووبه‌پوو بوونه‌وه پووی نه‌دا .

له‌و (سریه) دا دووکه‌س له‌سو‌پای مه‌که‌که‌هاته‌نه‌ ناو موسو‌لمانه‌کان ، ئە‌وانیش بریتی بوون له (مقداد‌) ی کۆ‌پی (عمرو البه‌رانی) و (عتبه‌) ی کۆ‌پی (غزو‌ان المازنی) ، پیشتیش موسو‌لمان بوو بوون ، له‌گه‌ل کافراندا چووبوونه‌ دهره‌وه تا ده‌ستیان له شوینیک گیر بیته‌ بۆ گه‌یشته‌ن به موسو‌لمانه‌کان ، ئالا‌که‌ی (عبیده) سپی بوو ، (مسطح‌) ی کۆ‌پی (اثاته‌) ی کۆ‌پی (المطلب‌) ی کۆ‌پی (عبد مناف) هه‌لی گرتبوو .

۳. سریه‌ی (الخ‌رار) ، له (ذی القعدة‌) ی سالی (۱) ی کۆچیدا - به‌رامبه‌ره‌ له‌گه‌ل مایۆی سالی (۶۲۳ز) - پیڤه‌مبه‌ر ﷺ ، (سعد‌) ی کۆ‌پی (ابی وقاص‌) ی له‌گه‌ل بیست سواری نارد بۆ رینگه‌گرتن له کاروانیک‌ی قور‌ه‌یش ، به‌ئینی ئی وهرگرتن که له (الخ‌رار) نه‌گوزهرین ، که‌وته‌ه‌ری به‌ شه‌و ده‌پۆشتن و به‌ پۆژ که‌مینیان داده‌نا ، تا له‌ رۆژی پی‌نجه‌مدا گه‌یشته‌نه (الخ‌رار) ، هه‌والیان پرس‌ی کاروانه‌که‌ رۆژیک‌ پی‌ش ئە‌مان دهرچوو بوو .

ئالا‌که‌ی (سعد) (پ) سپی بوو ، (مقداد) ی کۆ‌پی (عمرو) هه‌لی گرتبوو .

۴. غه‌زای (ابواء) یان (ودان) ، له (صف‌ری سالی (۲) ی کۆچیدا - به‌رامبه‌ر به‌ ئۆگستۆسی سالی (۶۲۳ز) - پیڤه‌مبه‌ر ﷺ خودی خۆی چووه‌ دهره‌وه ، پاش ئە‌وه‌ی (سعد‌) ی کۆ‌پی (عباده‌) ی له‌دوای خۆی له‌ مه‌دینه به‌جی‌ه‌یشته‌ له‌گه‌ل (حه‌فتا) پیاوی تایبه‌تی کۆ‌چکه‌راندا چوه‌ دهره‌وه ، بۆ رینگه‌گرتن له کاروانیک‌ی قور‌ه‌یش که‌ گه‌یشته‌بوه (ودان) ، به‌لام پی‌یان نه‌گه‌یشته‌ له‌و غه‌زایه‌دا پیڤه‌مبه‌ری خوا ﷺ په‌یماننامه‌یه‌کی هاوپه‌یمانی له‌گه‌ل (عمرو‌) ی کۆ‌پی (مخش‌ی الض‌مری) دا به‌س‌که‌ که‌ له‌و رۆژگاردا سه‌روکی خ‌ی‌لی (بنی ض‌مره‌) بوو ، ئە‌مه‌ش ده‌قی په‌یماننامه‌که‌یه :

^۱ / (ودان) . شه‌ده له‌سه‌ر داله‌که‌ بیته . شوینیکه‌ له‌نیوان مه‌که‌که‌و مه‌دینه‌دا ، له‌نیوان (ودان) و (رابغ) دایه‌ به‌دیوی مه‌دینه‌دا (۲۷) میله‌ دووره ، (ابواء) یش شوینیکه‌ له‌ نزیک (ودان) وه‌ .

(ئەمە نووسراوی موخەممەد پیغەمبەری خودایە بۆ (بنی ضمەرە) . ئەوان
 بیۆی دەبن لە مال و حالێ خۆیاندا تا دەریای صوفە ناوی تێدا بێت . پشتیوانی
 دەکرێن دژ بە هەر کەسێک لە گەلیاندا بچەنگێت جگە لە دژایەتی ئایینی خودا ،
 ئەگەر پیغەمبەریش ﷺ ئەوانی بانگکرد بۆ پشتیوانی ئی کردنی دەبیئت ھاوکاری
 بکەن)^۱ .

ئەمە یەکەم غەزایە کە پیغەمبەر ﷺ خۆی پێی ھەستابێت ، ماوەی (۱۵)
 شەوی پێچوو ، ئالاکەی سپی بوو ، (حمزە) ی کوپی (عبد المطلب) ھەلی گرتبوو .
 ۵ . غەزای (بواط) ، لە مانگی رەبیعی یەکەمی سالی (۲) ی کۆچیدا - بەرامبەر
 بە مانگی سێبەتیمبەری سالی (۶۲۳ ز) - پیغەمبەری خوا ﷺ لە گەل دووسەد
 ھاوڵیدا چوو دەروە بە مەبەستی رینگە گرتن لە کاروانیکی قورەیشی کە
 (امیە) ی کوپی (خلف) ی تێدا بوو ، لە گەل سەد پیاوی قورەیشی و ، دوو
 ھزارو پێنج سەد و شتر ، پیغەمبەر ﷺ لە لایەکی ترەو گەیشتە (بواط)
 لە رینگە (رضوی) وەو لە ئەنجامدا بە کاروانەکە نەگەیشتن .

لەو غەزایەدا پیغەمبەر ﷺ ، (سعد) ی کوپی (معاذ) ی بەسەر مەدینەو
 بە جێھێشت ، ئالاکەی سپی بوو ، بە دەست (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) وەو بوو ﷺ .
 ۶ . غەزای (صفوان) . لە مانگی رەبیعی یەکەمی سالی (۲) ی کۆچیدا - بەرامبەر
 بە سالی (۶۲۳) ز - (کرز) ی کوپی (جابر الفہری) بە ھیزیکی سووکەلە ی
 موشریکانەو ھێرشیککی ھینایە سەر لە وەرگەکانی مەدینەو ، ھەندیک مەرو
 مالاتی بە تالانی برد . پیغەمبەری خوا ﷺ ھەفتا پیاوی لە گەل خۆیدا بردو
 کەوتە راوہ دونانی ، تا گەیشتە شیونیک پێی دەلێن : (صفوان) بە پرووی بەرددا
 ، بە لام بە (کرز) و تاقمەکە ی نەگەیشت ، ئەو بوو بەبێ شەر گەرایەو ، ئەم
 غەزایە بە ناوی غەزای بەدری یەکەمیش ناوی دەبرێت .

لەم جەنگەدا (زید) ی کوپی (حارثە) ی بەسەر مەدینەو دانا ، ئالاکە سپی
 بوو ، (علی) کوپی (ابو طالب) ھەلی گرتبوو (پ) .

^۱ / بڕوانە (المواہب اللدنیہ) ۷۵/۱ . و شەرھەکە ی نوسینی / زەرقاتی .
^۲ / (بواط) . (ضمە) لە سەر بانە کە بێت . لە گەل (رضوی) دوو گەردە شاخن بە شیکن لە شاخی (جہینە) ، بەرو
 رینگە ی شام ، لە نیوان (بواط) و (مدینە) دا چوار شوو و رۆژ رینگە ی .

۷. غەزای (ذی العشرۃ). لە جەمادی یەكەم و ، جەمادی ئاخیرەتی سالی (۲) ی كۆچیدا - بەرامبەر بە نۆڤەمبەر ديسەمبەری سالی (۶۲۳) ز - پینغەمبەری خوا ﷺ لەگەل (۱۵۰) كەس ، هەندیک دەلین (۲۰۰) كەسی كۆچكەراندە چو دەرهو ، بە زۆر كەسی نەبرد ، بە نۆرە سواری نۆ وشتەر دەبوون ، دەیانویست پینگە لە كاروانیکى تری قورەیش بگرن ، كە بەرەو شام دەچوو ، هەوالی دەرچوونی لە مەككەو هات كە بړیکى زۆر پارەى قورەیشى تیدایە ، كە پینغەمبەر ﷺ گەیشتە (ذی العشرۃ) ، بینى بەچەند رۆژنیک پینشتەر تینەر بوون ، هەر ئەم كاروانە بوو ، كە بۆى چوو دەرهو كاتیكیش گەپرایەو بوو هۆی پوودانى غەزای بەدرى گەرە .

دەرچوونی پینغەمبەر ﷺ لەكۆتاییەكانى مانگی جەمادی یەكەمدا بوو ، گەرانەوەشى لە سەرەتای مانگی جەمادی ئاخیرەدا بوو . هەرەكو (ابن إسحاق) دەلێت . لەوانەى هەرئەمەش بوویتە هۆى جیاوازی پارابوچوونی سیرەت نووسەكان لەبارەى دیاریكردنى ئەو مانگەو .

لەم غەزایەدا پینغەمبەر (أبو سلمه)ی كۆرى (عبد الأسد المخزومی) دانا بەسەر مەدینەو ، ئالاکە لەم جەنگەشدا سپى بوو ، (حمزه)ی كۆرى (عبد المطلب) هەلى گرتبوو (ر) .

۸. سەری (نخله) لەمانگی رەجەبى سالی (۲) ی كۆچیدا - بەرامبەر بە یەنایەزى سالی (۶۲۳) ز - پینغەمبەر (عبد الله)ی كۆرى (جحش الاسدي) ئارد بۆ (نخله) لەگەل (۱۲) پیاوی كۆچكەردا ، هەر دوو كەسەو بەنۆرە سواری وشتريك دەبوون . پینغەمبەرى خوا ﷺ نوسراوینكى بۆ نووسی و ، فەرمانى پێدا ، تا ماوەى دوو رۆژە پى نەيكاتەو ، پاشان سەیرینكى بكات ، (عبدالله) رۆشت ، پاش دوو رۆژەپى نامەكەى كردەو ، ئەمەى تیدا نوسرا بوو :

(هەركاتیک سەیری ئەم نووسراوەى منت كرد ، بړۆ هەتا دەگەیتە (نخله) لەنیوان مەككەو تائیفدا ، چاودیریهكى كاروانەكەى قورەیش بكەو ، هەولمان بۆ بەینەرەو ، (عبدالله) پاش خویندەنەو نامەكە وتى : بەسەرچاوان) ، ئینجا هەوالەكەیدا بەهاوړنكانى ، زۆرى لەكەسیان نەكرد ، وتى : هەركەسیك حەزى لە شەهید بوونە باهەستیت ، هەركەسیكیش لە مردن دەترسیت بانەیهت ، بەلام خۆم هەلدەستم ، ئیدی هەموویان هەستان ، لەكاتى پینگە رۆشتندا (سعد)ی كۆرى (أبي وقاص) و (عتبه)ی

۱ / (العشره) ناوچهیهكه له نزيك (ينبع)هوه.

کوپری (غزوان) و شتره‌کیان لی ون بوو به دوایدا ده‌گهران ، بهو هویموه دواکه‌وتن ،
 (عبدالله‌ی کوپری (جحش) که‌وتپری تا گه‌یشته (نخله) له‌وی دابه‌زی ، کاروانیکی
 قورہ‌یش به‌ویدا تیپه‌ری ، شراب و به‌ردی به‌نرخ و شمه‌کی بازرگانی پییوو ، (عمرو‌ی
 کوپری (الحضرمی) و (عثمان) و (نوفل‌ی) هر دوو کوپری (عبدالله‌ی کوپری (مغیره) و
 (الحکم‌ی کوپری (کیان) غولامی (بنی المغیره) یان له‌گه‌لدا بوو ، موسولمانه‌کان که‌وتنه
 مشتومر له‌منیوان خو‌یاندو و تیان : نیستا نیمه له‌دواین پوژی ره‌جه‌بداین که مانگیکی
 حرامه ، نه‌گهر شه‌ری تییدا بکه‌ین نه‌وا سنووری مانگه‌که‌مان به‌زاندووو ، نه‌گهر
 نه‌مشه‌ویش وازیان لی به‌ینن نه‌وا ده‌گهنه‌وه حهرم ، بویه بریاریاندا که لییان بدن ،
 یه‌کیکیان تیریکی دا له (عمرو‌ی کوپری (الحضرمی) و کوشتی ، نه‌نجا (عثمان) و
 (الحکم) یشیان به‌دیلی گرت و ، (نوفل) پای کرد ، پاشان به‌کاروانه‌که‌ی (عمرو) و دوو
 دیله‌وه گه‌رانه‌وه بو مه‌دینه ، پینجیه‌کیان لی جیاکرده‌وه نه‌وه یه‌که‌م پینجیه‌ک بوو
 له‌نیسلادا . هر وده‌ها یه‌که‌م کوژراو بوو له نیسلادا ، یه‌که‌م دیلیش بوو له نیسلادا .
 پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ نه‌و کاره‌ی پی ناخوش بوو ، فهرموی : من فهرانم پی
 نه‌دابوون به شه‌رکردن له‌مانگی حرامدا ، سه‌بارت به‌کاروان و هر دوو دیله‌که‌وه
 وه‌ستاو هیچی نه‌کرد .

موشریکانیش له‌و پروداوه‌دا دهره‌تیکی باشیان ده‌ستکه‌وت بو تاوانبار
 کردنی موسولمانه‌کان به‌وه‌ی گوايه شتیکیان حه‌لّ کرد که‌خوا حرامی کردوه ،
 قسه‌و قسه‌لوکی زوری تییدا کرد ، تا وه‌حی هاته‌خواره‌وه نه‌و قسه‌و قسه‌لوکانه‌ی
 یه‌که‌لاکرده‌وه جه‌ختی له‌سه‌ره‌وه کرد ، که‌نه‌وه‌ی موشریکان ده‌یکه‌ن زور گه‌وره‌تره
 له‌وه‌ی موسولمانه‌کان کردوویانه ....

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ
 وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ﴾ الفرة / ۲۱۷ ، واته :
 پرسپارت لی‌ده‌که‌ن له‌باره‌ی مانگی حرامه‌وه که نایا شه‌ر تییدا حرامه یان نه‌ه ، بلی :
 کوشتار تییدا تاوانیکی گه‌وره‌یه ، هر وده‌ها دژی‌ه‌تی کردنی ریبا‌زی خوداو و کافر
 بوون پیی و ده‌رکردنی خه‌لکه‌که‌ی له مزگه‌وتی حرام گه‌وره‌تره له‌و تاوانه‌ی
 موسولمانه‌کان کردوویانه ، ناشووب و ناژاوه‌گی‌ری له کوشتن خراپ‌تره .

وه‌حی لی‌رده‌ا به‌ناشکرا ده‌لیت نه‌و گو‌به‌نگه‌ی موشریکان ناویانه‌ته‌وه بو
 وروژاندنی گومان و دل‌پراوکی له‌سیره‌تی ژبانی چه‌کداره موسولمانه‌کاندا هیچ
 به‌هانه‌یه‌کی نیه ، چونکه حورمه‌ته پی‌وژه‌کان له دژی‌ه‌تی کردنی نیسلادا هه‌موو

شکیتراون و ، خه لکه که ی چوسینراونه ته وه ، نایا که موسولمانه کان بریار درا له سهر بهسه راگرتن و زهوت کردنی مال و مولکیان و کوشتنی پیغه مبه ره که یان له ناو مزگه وتی حرامدا تاوان نه بوون ؟ که واته ئه وه هیه چیه ئیستاک ی پیروزی گیراوه ته وه بو ئه حورمه تانه و شکاندنیان له ئه مپو دا بوته تاوان ؟

گومانی تیدانیه که ئه وه پرپیاگه منده یه موشریکان بلأویان کرده وه جوریک بوو له بی میشکی و پرووه لماراوی ، دوا ی ئه وه پیغه مبه ر ﷺ هردوو دیله که ی بهرهللا کردو ، خوینی کوژراوه که شی دا به که س و کاره که ی .

ئه مانه گرنگترین سریه و غزاکانی پیش جهنگی بهدر بوون ، له هیچ یه کیکیاندا مال تالانکردن و پیاوکوشتن پروی نه داوو ، مه گه ر دوا ی ئه و تاوانانه ی که موشریکان له ژیر سه روکایه تی (کرز) ی کوپی (جابر الفه ری) دا ئه نجامیاندا ، که واته دهست پیشخه ری که له موشریکانه وه بوو له گه ل ئه و هه موو کارو کرده وه ناشیرینه ی که پیشتریش ئه نجامیان داوو .

پاش ئه و دهست وه شانده ی سریه که ی (عبدالله) ی کوپی (جحش) ترسی موشریکان زیاد ی کردو ، له بهرده میاندا مه ترسیه کی گه وره و راسته قینه بهرجهسته بوو ، ئه وه ی لئی ترسابوون هاته دی ، بۆیان دهرکهوت که شاری مه دینه له وریایی و بۆسه یه کی مه حکه مدان و ، چاودیری هه موو جموجولیکی بازرگانیان ده که ن و ، ده توانن تا ماوه ی (۳۰۰) میل داکشین به ره و مه که کو ، لییان بکوژن و دیلیان لی بهن و ، مالیان تالان بکه ن و ، به بی وه یی بگه رنه وه شوینی خویان ، موشریکان ههستیان کرد که بازرگانیه که ی به ره و شامیان له بهرده م مه ترسیه کی هه میشه ییدایه ، به لام له جیاتی ئه وه ی به ناگاییه وه ریگه یه کی نه رم نیانی بگرن ، وه کو چو ن خیل ی (جهینه) و (بنو ضمره) ئه و ریگه یان گرت - که چی زیاتر بق ئه ستوو ر بوون و ، گه وره و سه رکرده کانیان بریاری جی به جی کردنی هه ره شهکانی خویاندا به قه ر کردنی موسولمانه کان له خانه ی خویاندا ، هه ر ئه م که لله شه قیه بوو راپیچی کردن بو بهدر ، خوا ی گه وره دوا ی سریه که ی (عبدالله) ی کوپی (جحش) مۆله تی شه ر کردنی پیدا بوون له شه عبانی سالی (۲) ی کوچیدا پیدا بوون ، له و باره یه وه چه ند ئایه تیکی نارده خواره وه ﴿ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَآخِرُ جُؤْهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا

^۱ / در زه ی باسی ئه م سریه و غزایانه مان له (زاد المعاد) ۸۲/۲ ، ۸۴ ، ۸۵ ، ههروهه (ابن هشام) ۵۶۱/۱ ، تا ۶۰۵ ، ههروهه (رحمه للعالمین) وه وه رگرت / ۱۱۵ ، ۱۱۶ ، ۲۱۵/۲ ، ۲۱۶ ، ۴۶۸ ، ۴۶۹ ، ۴۷۰ ، له سه رچاوه کانه شدا جیاوازیه که یه له ریزکردنی ئه و غزاو سریانه دا ، دیاریکردنی ئه واته ش که له ده ره وه یدان ، له وه شدا پشتمان به لیکنۆلینه وه که ی (علامه ابن القیم) و (علامه المنصور فوری) بهست .

تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يَقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ {١٩١} فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ {١٩٢} وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ {١٩٣} وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُوكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ {١٩٤} واته: له پیناوی خودا شهر بکن له گهل نهو کهسانه دا که شهرتان له گهلدا دهکن ، دهست دریژی مهکن ، خوی گهوره دهست دریژکارانی خوش ناویت ، له کویدا به دیتان کردن بیانکوژن ، ودهریان بنین ههروهو کوئیوهیان دهرکرد ، ناشوب له کوشتن خراپتره ، له پال مزگهوتی حمرامدا شهریان له گهل مهکن نه گهر نهوان شهریان کرد بیانکوژن ، نهو سزای کافرانه ، نه گهر وازیان هیئا نهو خودای گهوره لیئوردو به بهزهیه ، شهریان له گهلدا بکن تا ناشوب دروست نه بیت و ملکه چ بوون تنها بو خودا بیت ، نه گهر نهوان وازیان هیئا نهو دهست دریژی رهوا نیه ، مه گهر بو سهر زالمان .

پاشان زوری پی نه چوو خوی گهوره چند نایه تیکی له جوژی تر بو ناردنه خوارهوه ، که فیری شیوازی شهریان دهکات و ، هانیان دهکات ، هندیک له نه حکامهکانیان بو پوون دهکاتهوه ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبُ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَنْتَضَرْتُمْهُمْ فَشَدُّوا أَلْوَاظَ فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءٌ حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لَيَبْلُوَنَّ بَعْضُكُم بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالُهُمْ {٤} سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ {٥} وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ {٦} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصَرُوا لِلَّهِ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ {٧} ﴾ محمد^١ ، واته : نه گهر کافرانان بینی بدن لهملیان تا زال دهن بهسهریاندان بیانبهستنهوه ، جا یان بهریان بدن یان خوین با بیان لی وهریگرن له فیدیهدا بیاندهن تا نهو کاتهی جهنگ کوژی دیت ، بهو شیوهیه گهر خودا بیهویت سهرتان دهکات بهسهریاندان ، بو نهوهی به هندیکیان نهوانی دی تاقی بکاتهوه ، نهوانهش که له پیناوی خوادا شهید بوون خودا پاداشتیان زایه ناکات ، ریئوماییان دهکات و کاروباریان چاک دهکات و ، دهیانخاته نهو بههشتهوه که بوئی باس کردوون ، نهی نیمانداران نه گهر نایینی خودا سهربخن ، خودای گهورهیش نیوه سهر دهکات و پیهکانان دهچه سپینیت .

پاشان کهوته سهرکونه کردنی نهو کهسانه به بیستنی فهرمانی شهر دلیان کهوته لهزمو ههلهمرزین : ﴿ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتُ الَّذِينَ فِي

^١ / ماموستا سهید (ابو الاعلی المودودی) لیکوئینهوهیهکی به بهلگهوه نهجامداوه ، تاییدا دهلیت : که سورتهی (محمد) پیش جهنگی بهدر هاتوته خوارهوه ، بروانه (تفهیم القرآن) ٥/ ١١ ، ١٢ .

قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ﴿٤﴾ عمد ، واته: نهگهر سوره تيکي موحهکم بهاتايه خواره وهو باسی شهري تیدا بوايه ، ده تبيني نهوانه ی دلیان نهخوشه بهشیوهیهک سهیرت دهکن ، دهلیتی زنده قیان چووه .

واجب بوونی جهنگ و خو بۆ ئاماده کردنی به پیی بارودوخى نهوکاته زۆر جینگه ی خو ی بوو ، نهگهر سه مرکرده یهک هه بوايه کوپی رۆزگار بیّت فرمانی دهدا به سه ربارهکانی که ئاماده باشی وهریگرن بۆ هه موو باریکی ناناسایی ، بارو دۆخه که دهخواست که شه ریکی خونیاری له نیوان ههق و نامه قدا پرویدات، قورسای پرودا وه که سريه ی (عبدالله) ی کوپی (جحش) لیدانیکی سه ختبوو حورمهت و لووت بهرزی موشریکانی شکاندو ، نازاری پیگه یاندن و ، وای لیکردن دهتوت له سه سکل دهرژین.

نایه تهکانی فرمان به شه پش له ناوه روکدا شه پیوری نزیک بوونه وه ی شه پریان لیدادهو، نیشانیان دهدا که سه رکه وتن و زالبوونی کو تایى بۆ موسولمانه کانه ، سه یرکه چۆن خوای گه وره فرمانده دا به دهرکردنی موشریکان ههروه کو چۆن نهوان نهامانیان دهرکردو ، فی ریشان دهکات که نه حکامهکانی سوپای سه رکه وتوو له گهل دیله کانددا چۆنه ، چۆن دهرژمن که فته کار دهکن و زال دهرن به سه ریاند ، تا نهوکاته ی جهنگ کو تایى دیت، نهامانه هه موو ئامازه ی سه رکه وتنی کو تایى موسولمانهکانی تیدایه، به لام نهامانه هه موو به شاراو هیی مانه وه، بۆ نه وه ی هه موو که سینک به نه اندازه ی دلگهرمی خو ی له پی ناو خوادا به جهنگیت .

لهو پۆژانه دا - له شهعبانی سالی (۲) ی کوچیدا - بهرام بهر به فهبرایه ی سالی (۶۲۴ ز) - خوای گه وره فرمانی دا به وه ره چه رخانندی پروگه (قیبله) له (بیت المقدس) وه بۆ (بیت الحرام) ، نه مهش سووده که ی نه وه بوو نهو دل نهخوش و دوو پروه جوله کانه ی هاتبوونه ناو پریزهکانی موسولمانانه وه بۆ نانه وه ی پشیوی هه موویان دهرکه وتن و ئاشکرا بوون وگه رانه وه سه ردوخى جارانی خو یان و، بهو شیوهیه ریزهکانی موسولمانان له به شیکی زۆری تاقمی خیانه تکارو خراپه کار پزگاری بوو پاک بوه وه .

له وه ره چه رخانى قیبله شدا ئامازه یهکی نهینی تیدایه بۆ دهست پیکردنی قوناغیکی نو ی، که به گرتنه دهستی نهو قیبله یه کو تایى دیت ، سه یر نیه که قیبله ی کۆمه لیک به دهست کۆمه لیکی تره وه بیّت ! خو نهگهر به دهستیشیانه وه بیّت ده بیّت پۆژیک له پۆژان له دهستیان دهر به یئزیت و پزگار بکریّت .

پاش نهم فرمان و ئامازانه چالاکی موسولمانهکان په ره ی سه ند، ئاره زوویان بۆ جیهاد کردن له پی ناوی خواو گه یشتن به دهرژمندا له شه ریکی یه کلاکه ره وه دا ، زیادی کرد.

غەزای گەورەى بەدر یەكەم جەنگى یەكلاکەرەوێ ئیسلام هۆیه‌كانى غەزاكە

هەرەكو لەباسى غەزای (العشیره)دا باسمان كرد كاروانیكى قورەیش لە مەككەو بۆ شام لە دەست پیغەمبەر ﷺ قوتار بوو ، كە كاتى گەڕانەوێ لە شامەو بۆ مەككە نزیک بوو . پیغەمبەرى خوا ﷺ (ظلمة)ى كۆپى (عبدالله) و (سعید)ى كۆپى (زید)ى نارد بەرەو باکور ، بۆئەوێ سوسەیه‌كى ئەو ناوچەیه‌ بگەن . گەیشتنە ناوچەى (حوراء) لەوێ مانەو هەتا (ابو سفیان) بەكاروانەكەو بەویدا تیپەرى كرد ، خێرا گەڕانەو بۆ مەدینەو ، هەوڵەكەیاندا بە پیغەمبەر ﷺ ، كاروانەكە پێكهاستبوو لە سامانیكى زۆر گەورەى خەلكى مەككە ، هەزار و شترى باركراو بە مال ، بەهایان لە پەنجا هەزار دینار ئالتوون كەمتر نەدەبوو ، تەنها چل پاسەوانیشیان لەگەڵدا بوو .

دەرفەتیكى زێڕین بوو بۆ سەربازگەى مەدینەو دەست وەشاندنیش لەو كاروانە لە پەروى سەربازى و سیاسى و ئابوریەو گۆرزیكى كەمەرشكێن دەبوو ، ئەگەر موشریکان ئەو سامانیان لەكیس بچوايه ، لەبەرئەو پیغەمبەر ﷺ لەناو موسولماناندا بانگى كردو فرموى: ئەو كاروانەكەى قورەیشە مال و سامانى ئەوانى تێدايه ، بۆئەو دەرى بۆیان سابه‌لكو خودا بىكات بە دەستكەوتتان .

هیچ كەسیكى بەدەرچوون ناچار نەكرد ، بەلكو وازی ئه‌هێنان بۆ خەزى خۆیان ، چونكە چاوەڕوانى نەدەكرد بەو شیوەیه‌ هەلته‌قیئت بەپەروى سوپای مەككەدا . لەجیاتى دەست بەسەرگرتنى كاروانەكە . ئەو پێكدادانە توندوتیژە لە شەرى بەدردا بقەومیت ، هەرەها زۆریك لە مەدینە مانەو چونكە پێیان وابوو ئەم دەرچوونە وەكو دەرچوونی سەریه‌كانى تری پیغەمبەر ﷺ ، بۆیه پیغەمبەرى ﷺ سەرزەنشتى هیچ كەسیكى نەكرد كە نەهاتبێت بۆ ئەو غەزایه‌ .

هێزى سوپای ئیسلام و دابه‌شكردنى سەرگردایه‌تیەكان

پیغەمبەرى خوا ﷺ خۆى ئامادەكرد بۆ دەرچوون ، سێسەدو چوارده‌ تا (١٧) كەسى لەگەڵ خۆیدا برد (٣١٣ ، ٣١٤ پیاو) ٨٢ یان ٨٣ یان ٨٦ كەس لە كۆچكەران و ، (٦١) كەس لە (ئەوسیه‌كان) و (١٧٠) كەسیش لە خەزرجیه‌كان ،

ئەو دەرچوونەیان ، ئەوەندە بەهەند وەرئەگرت و ، ئامادەگی باشیان بۆ نەکرد ،
تەنھا دوو ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، (زبیری) کوپری (عوام) و (مقدادی) کوپری
(أسود الکندی) و حەفتا و شتریان پێ بوو هەردوو تا سێ پیاو بەنۆرە سواریان
دەبوون ، پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ (علی) و (مرثدی) کوپری (ابی مرثدی)
(غنوی) دا بە نۆرە سواری یەک و شتر دەبوون .

(ابن أم مكتوم)ی بۆ نوێژ ئیمامەت بەسەر مەدینەو بەجێ هیشت ، کە
گەشتنە (الروحاء) ئەوجا (أبو لبابة)ی کوپری (عبد المنذر)ی ناردەووە ، کردیە
سەرداری مەدینە .

ئالاً گشتیەکیەکی کە پەنگی سپی بوو دایە دەست (مصعب)ی کوپری
(عمیر)ی (القرشی العبدری) .

سوپاکەشی کرد بە دوو کەتیبەیی سەرەکیەو :

١ . کەتیبەیی کۆچکەرەن ، ئالاکەیانێ دایە دەست (علی) کوپری (أبي طالب) (پ) .

٢ . کەتیبەیی ئەنسار ، ئالاکەیانێ دایە دەست (سعد)ی کوپری (معاذ) .

(زبیری) کوپری (عوام)ی کردە سەرۆکی بەشی راست ، (مقدادی) کوپری
(عمرو) یشی کردە سەرۆکی بەشی لای چەپ ئەم دوانە هەروەکو وتمان تەنھا دوو
ئەسپ سواری ناو سوپاکەیی پێغەمبەر بوون ﷺ . لەناو پراستیشدا (قیس)ی کوپری (أبي
صعصعة)ی دانا ، سەرکردایەتی گشتیش وەك سەرۆکی بالادەست خۆیەو بوو ﷺ .

سوپای ئیسلام بەرەو بەدر دەجووێت

پێغەمبەری خوا ﷺ بەو سوپا نا ئامادەو کەوتە پێ ، لە (نقب)ی مەدینە
دەرچوو ، بەسەر ئەو رێگە سەرەکیەدا پۆشت کە بەرەو مەككە دەچێت ، تا گەشتە
بیری (الروحاء) کەمێك لەوێ مایەووە ، پێگەی مەككەیی خستە لای دەستی
چەپیەو لایدا بە لای راستدا لەسەر (نازیه) - مەبەستی گەشتن بوو بە بەدر - لایەکی
گرت ، هەتا گەشتە شیبۆك پێی دەلێن : (رهقان) لەنیوان (نازیه) و تەنگەبەری
(صفراء) دا ، پاشان بەناو تەنگەبەرە کەدا تیپەری تا نزیک بوووە لە (الصفراء) ،
لەویدا (بسیس)ی کوپری (عمر الجهینی) و (عدی) کوپری (أبي الزغباء الجهني)ی
نارد بۆ بەدر تا هەوڵگۆیەکی لەبارەیی کاروانەکی قورەیشەو بۆ بگەن .

چار دهرنك له مهككه دا

سه بارهت بهمهوالی کاروانه که - که (ابو سفیان) بهرپرسی بوو - زور خوی
دهپاراست ، (ابو سفیان) دهیزانی که ریځه ی مهککه پریه تی له مهترسی و زوو زوو
گوئی هه لده خست بو هوال و ، پرسپاری دکرد له هر نه سپ سوارنک که پینی
بگه شتایه ، زوری پی نه چوو هوالگره کانی هوالیان پیدا که موحه ممد ﷺ هاوه له کانی
کوگردو ته وه تادهستی له کاروانه که بوه شینن ، دستبه جی کابرایه کی به کری گرت
ناوی (ضمضم) ی کوپی (عمرو الغفاری) بوو ناردی بو مهککه ، تا له وی دست بکات
به هاوار هاوار که فریای کاروانه که بیان بکون و ، نه هیلن دست موحه ممد ﷺ و ،
هاوه له کانی بکه ویت ، (ضمضم) به سوار و شتره که یه وه هر له دوله که ی سهره تای
مهککه وه به پیوه وه ستاو ، لوتی و شتره که ی قلیشان دبوو ، جله وی وولاخه که ی بهرله لا
کرد بوو ، یه خه ی دابرېبوو ، هاواری دکرد ، خیل قورپه یش ، قور بیون ، قور بیون
، مال و سامانه که تان که له گهل (ابو سفیان) دایه ، موحه ممدو هاوه له کانی ریځه بیان
پیگرتوه ، برهوا ناکه م پیان بگن - فریا که ون ، فریا که ون .

خه لکی مهککه خو بیان ساز ده که ن بو شهر

دستبه جی خه لک به په له هاتنه دهره وه و تیان : له موحه ممدو هاوه له کانی
وایه نه مهش کاروانی (حضرمی) یه که یه ؟ شتی وانابیت ، ده بیت بزانی که وانیه ،
یه که یه و دوو دوو هاتنه دهره وه ، نه که سهش خوی نه هاتایه که سیکی دهنارد ،
خو بیان ناماده کرد بو دهرچوون ، جگه له (ابی لهب) هیچ کهس له سهرانی قورپه یش
دوانه که وت ، له جیات خوی پیایوکی نارد که قهرزازی بوو ، هرچی هوزو تیره ی
دهوری خو بیان هیه کو بیان کرده وه ، هه موو تیره کانی قورپه یش که وتنه ری جگه له
(بنی عدی) که هیچ که سیکیان ناماده نه بوو .

ژماره ی سوپای مهککه

نهم سوپایه له سهره تای بهرپکه وتنیدا هه زارو سی سهد کهس بوو ، سهد
نه سپ سوارو شهش سهد زنجیره ندیان له گهل دابوو ، ژماره ی و شتره کانیان نه وهنده
زور بوو به ته واوی نه ده زانران ، سهر کرده ی گشتیان (ابو جهل) ی کوپی (هشام) بوو
، نه وانه ی پیدا ویستیان بو سوپاکه ناماده کردبوو نو کهس بوون له سهرانی قورپه یش
، پورنک نو و شتر و پورنکیش ده و شتریان بو سوپاکه سهره دبری .

گیروگرتی هۆزه کانی (بنی بکر)

کاتیك ئەم سوپایه كهوته پێ ، قورەیش وه بیری كهوته وه كه له گهل (بنی بکر) دا دوژمنایه تی و شه پریان ههیه ، له وه دهرسان كه له پشته وه لێیان بدن و ، بکهونه نێوان دوو ئاگره وه ، خه ریکبوو ئه وه په شیمانیا ن بکاته وه ، به لām له وکاته دا ئیبلیس له شیوه ی (سراقه ی) کوپی (مالک ی) کوپی (جعشم المدلجی) دا - كه سه روکی خێلی (کنانه) یه - هاته لایان و پێی وتن: من دلنیا تان ده کم له وه ی که (کنانه) له پشته وه بێت بۆتان و شتی کتان لێ بکات که پێتان ناخۆش بێت .

سوپای مه ککه ده که وێته جووله

ئیدی له مال دهرچوون ، ههروه کو خودای گهره ده فرمویت : ﴿ بَطْرًا وَرَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ﴾ ، که وته پێ ههروه کو پێغه مبه ر ﷺ ده فرمویت : (به چه ک و تفاقیا نه وه بۆ جه نگان له گهل خوداو پێغه مبه ره کهیدا که وته پێ) ، ﴿ وَغَدَا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴾ ، ده ستیا ن کرده جووله به رهو لایی پێغه مبه ری خوا ﷺ و ها وه له کانی ، چونکه زاتی ئه وه یا ن کرده وه په لاماری کاروا نه که یا ن بدن ، به شیوه یه کی زۆر خیرا سوپاکه به رهو باکوورو ئاراسته ی به ر کهوته پێ ، رێچه کی شیوی (عسفا ن) یا ن گرته به ر ، پاشا ن (قدید) و (جحفه) و له ویدا له لایه ن (أبو سفیان) وه نامه یه کیان پێغه یشت که تیایدا پێیا ن ده لێت: ئیوه بۆ ئەمه دهرچوون که کاروا نه که و پیا وه کا نتان و مال و سامانه که تان بزگا ر بکه ن ، ئه وه خودا بزگا ری کرد که واته بگه رێنه وه .

کاروا نه که دهر باز ده بێت

(أبو سفیان) کاروا نه که ی به رێگه ی سه ره کهیدا ده برد ، به لām به وریای و خو پارێزه وه ، چالاکیه کی زۆری دیده وانیانه ی ئه نجا م ده دا ، که له به ر نزیک بو وه که وته پێش کاروا نه که وه ، تاله ویدا (مجدی) کوپی (عمرو ی) بی نی ، له به ری سوپاکه ی مه دینه وه په رسیاری لێ کرد ، وتی : که سێکم نه دیتوه نه ینا سم ، له پشت ئه و گرده و دوو و شتر سواری بی نی و شتره کانیان له پشت ئه و گرده وه یخ دا بوو ، پاشا ن که میک ئاویان بر دو پۆشتن ، ده سته بجێ (أبو سفیان) چو وه شوینی یخ دا نه که یا ن و ، که میک له پشتی و شتره کانی هه لگرت و تیکی دا ، بی نی ناوکی تێدا یه ، وتی : وه لآهی ئه مه ئالفی شاری (یثرب) ه ، خیرا گه پرایه وه بۆ لای کاروا نه که و ، ئاراسته ی کاروا نه که ی کرده پو وه پوژئاوا و رێگه ی که نا ر ده ریا ، ئیدی له رێگه سه ره که یه که لای داو خسته ی لای چه پیه وه ، به و شیوه یه کاروا نه که ی له ده ست سوپای موسو لمانه کان قوتار کرد ، دوا ی ئه وه ئه و نامه ی نووسی بۆ مه که ییبه کان که له ناوچه ی (الجحفه) دا بارگه یا ن خستبوو .

برپاردانی سوپای مهککه به گهرانه وه و

دروست بوونی دووبه ره کی تیایدا

که سوپای مهککه نامه که ی پیگه یشت خه ریکبوو بگهرینه وه ، لهویدا (ابو جهل) به لووت بهرزی و له خوبایی بوئیکه وه هه ستایه سه ری و وتی : سویند به خوا ناگهرینه وه تا نه چینه سه ر ئاوی به در ، سی پوژ تیایدا ده مینینه وه و ئاژهل سه ر ده برین و ، مه ی ده خوینه وه ، که نیزه که کان گورانیان بو دلین و سه ماده که ن و هه موو عه رب هه والی نه م هاتن و کو بوونه وه یه مان ببیست و به بهر ده وامی لی مان بترسن .

به لام له گهل نه وه شدا (اخنس) ی کوپی (شریق) داوای کرد بگهرینه وه که چی که سیان به گوئیان نه کرد ، خو ی و کو په کانی و (بنو زهره) گهرانه وه چونکه هاوپه یمان و سه روکیان بوو له م خو نامه کردنه دا - بو یه یه ک که سی خیل ی (زهره) شه ری به دری نه دی و نزیکه ی سی سه د پی او ده بوون ، (بنو زهره) راو بو چوونه کانی (اخنس) ی کوپی (شریق) یان پی خوش بوو ، بو یه به بهر ده وامی قسه بیسراو شکو دار بوو له ناویاندا .

(بنو هاشم) یش ویستیان بگهرینه وه ، (ابو جهل) پیایاندا هه لشاخاو وتی :

نه م تا قمه مان ئی جیا نابیته وه تا ده گهرینه وه بو مه ککه .

سوپای مهککه دوا ی گهرانه وه ی (بنو زهره) ژماره یان هزار چه کدار ده بوو - به ره و به در که وته ری - بهر ده وام بوو تا گه یشته نزیک ی به درو له وی دابه زین ، له پشت گردیکه وه که ده که ویته (العدوه القصوی) له سه ر سنووری شیوی به در دابه زین .

ته نگاوی هه لویستی سوپای ئیسلامی

هه والگری سوپای مه دینه هه والکیان هی نا بو پیغه مبه ر ﷺ - که هیشتا له شیوی (ذفران) دابوو - سه بارت به در باز بوونی کاروانه که و هاتنی سوپاکه ی مهککه ، پاش وورد بوونه وه له و هه والانه ته واد دنیابوو که هیچ بواریک نه ماوه بو خو لادان له جهنگیکی خویناوی و پیویسته له و شه ره به گیانیکی له خو بوردوانو نازیانه و به غیره تانه وه برونه پی شه وه ، چونکه گومانی تیدانیه که نه گه ر واز له سوپای مهککه به یتریت به و ناوچه یه دا بگه ریت نه و مه سه له یه پله وپایه ی سه ریازی قو ره یش به هیز ده کات و ده سه لات ی سیاسیانه ی به رفراواتر ده کات و ، هه لویست و برپاری موسولمانه کانیش لاوازو سووک ده کات ، به لکو له وانه ش له وه و دوا بزاقی ئیسلامی ببیته جهسته یه کی بی گیان و ، هه رکه سیک رقی له ئیسلام بیته له ناوچه که دا زاتی نه وه بکات شه ری پی بفروشیته .

پاش ھەموو ئەوانەش ، چ كەسنىك دەتوانىت دەستى سوپاكەى مەككە
بگرىت لە ھەلكوتانە سەر شارى مەدينەو شەپەكە نەگويزرتەوھ بۆ پال قەلاو
قوللەكانى مەدينەو ، ھەلنەكوتيتە سەر خەلكى مەدينە لە شارەكەى خوياندا ؟
نەخىر ، ئەگەر سوپاى مەدينە ھىچ جۆرە پەشيمانىيەكى نیشان بدايە ، گەورەترين
كارىكەرى خراپى دەبوو لەسەر سام و ھەيبەت و ناوبانگى موسولمانەكان .

ئەنجوومەنى راويزكارىي

بەھۆى ئەو گۆرۈنكارىيە ترساناكا ناكادەوھ پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەنجوومەنىكى
راويزكارىي سەربازىيى بالاي دامەزراند ، تيايدا ئاماژەى كرد بۆ رەوشە دروست بوەكە
، را گۆرپىنەوھى لەگەل سەركردەكانيدا ئەنجامدا ، لەویدا دلەلەرزە كەوتە دلای ھەندىك
خەلكەوھو ، لەو شەپە خويىناوېە ترسان ، ئەمانە ئەو كەسانە بوون كەخودا لە
بارەيانەوھ فەرمووى : ﴿ كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَاذِبُونَ
{هـ} يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ {٦٠} ﴾ الأنفال ،
سەبارەت بەسەركردەكانى سوپاكەش ، ئەبويەكر (ر) لەناوياندا ھەستاو كۆمەلىك
قسەى باشى كرد ، پاشان (عمرى كۆپى) (خطاب) ھەستاو قسەى باشى كرد ، پاشان
(مقدادى) كۆپى (عمرى) وتى : پىغەمبەرى خوا بېرۆ بەدەم ئەو كارەوھ كە خودا نىشانى
داوويت ، ئىمە لەگەلتەدا دەبين ، وەللأھى ئەموت پى نالین كە (بنو إسرائيل) بە موسايان
وت : بېرۆ تۆو خوداكەت شەپەكەن ئىمەش لەگەلتان شەپەكەين ، سویندم بەوكەسەى
تۆى بەھەق ناردەوھ ئەگەر بمانبەيت بۆ (برك الرماد) یش ئەوا سەرسەختانە لەگەلت
دېن ھەتا دەيگەيتى ، ئەنجا پىغەمبەرى خوا ﷺ گوتەيەكى جوانى پى فەرموو دۇعاى
خىرى بۆ كرد ، ئەو سى سەركردەيە لە كۆچكەران بوون ، كۆچكەرانىش كەمىنەى
سوپاكە بوون ، پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەزى دەكرد پاى سەركردە ئەنسارىەكان بزانىت ،
چونكە ئەوان زۆرىنەى سوپاكەى بوون و ، قوورسايى شەپەكەش دەكەوتە سەرشانى
ئەوان ، لەگەل ئەوھشدا دەقەكانى پەيماننامەى عەقەبە نەيكردبووھ ئەرك لە سەريان كە
شەپ لەدەرەوھى شارەكەياندا بكەن ، پاش گوتەى ئەو سى سەركردەيە فەرمووى :
(خەلكىنە پاى خوتانم پى بلین) مەبەستى ئەنسارىەكان بوو ، ئىدى (سعدى) كۆپى
(معاذ) سەركردەو ھەلگىرى ئالاي ئەنسارىەكان دەركى پى كرد كە مەبەستى ئەوانە ،
وتى : وەللأھى دەلئى مەبەستت ئىمەيە پىغەمبەرى خوا ؟ فەرموى : بەلى .

(سعد) وتى: ئىمە باۋەرمان پىت ھىناۋە ، متمانەمان پىداۋىت ، شايەتيمان داۋە ئەۋەى تۆ ھىناۋتە راستىيە ، لەسەر ئەۋ بىنەمايە پەيمان و بەلئىمانداۋە كە گوپرايەلت بىن پىغەمبەرى خوا ، بېرۇ بۇ ئەۋ مەبەستە خوت دەتەۋىت ، سويندم بەۋ كەسەى تۆى بەھەق ناردۈۋە ، بماندەيت بە گز ئەۋ دەريايەدا لەگەلت دىن و ، يەك پىاومان دواناكەۋىت و ، ناترسىن لەۋەى سبەينى بچىن بەگز دوزمندا ، ئىمە لەم جەنگەدا دان بەخۇدا دەگرىن ، راستگۆين لە پوۋبەرۋو بونەۋەدا ، بەلكو خۋاى گەرە بەھۋى ئىمەۋە شتىكت نىشان بدات كە دل و چاۋتى پى خوشنۋود بىت ، بمانخەرە پى لەسەر بەرەكەتى يەزدان .

لە رىۋايەتلىكشدا (سعدى كورپى (معاذ) وتى بەپىغەمبەرى خوا ﷺ : لەۋانەيە ترست لەۋە ھەيىت كە ئەنسارايەكان تەنھا ئەۋە بە ئەرك دىزانن كە لە مال و ھالى خۇياندا پشتت بگرن ، ئەۋە من لەجىاتى ئەۋان قسە دەكەم و ۋەلام دەدەمەۋە ، بېرۇ بۇ ئەۋ كارەى خوت پىت باشە ، ئەۋەى كە تۆ بىبەيت بەلامانەۋە خوشترە تا ئەۋەى بەجىنى دەھىلىت ، فەرمايشت بفرمۋو بەمەر شتىك كارى ئىمەش بەدۋاى فەرمانى تۆۋەيە ، سويندم بەخۋا ئەگەر بېرۋىت ھەتا دەگەيتە (برك الرمادى) (غمدان) ىش لەگەلت دىن ، ۋەللأھى ئەگەر بچىتە ئەۋ دەريايەۋە لەگەلت دىن .

ئىدى پىغەمبەر ﷺ بەۋ قسانەى (سعد) زۆر دلخۇش بو ، پاشان فەرموۋى: (بەۋنە پى مژدەتان لى بىت ، خۋاى گەرە مژدەى تىكشكاندننى يەكىك لەۋ دوو تاقمەى پىداۋم - ۋەللأھى دەلىى دىمەنى كوشتارگەى ئەۋ تاقمەم لە پىش چاۋە) .

سوپاى ئىسلام درىژە بە رۇشتنى دەدات

پاشان پىغەمبەرى خوا ﷺ لە (ذفران) رۇشت ، بە لاپالىكدا رۇشت پىنى دەلئىن (الأصافر) ، پاشان بەرەۋ خۋار بوۋەۋە بۇ شوئىننىك پىنى دەلئىن (الديه) ، ئەنجا (الحنان) ى خستە لاي دەستى راستىيەۋە - كە برىتىيە لە گرديكى لماۋى گەرەى بەقەد شاخىك - پاشان لە نرىك چاۋگەكانى (بدر) ە ۋە دابەزىن .

پیښه مېر ښه ځای ته پرېوه کي دېده وانی

له ویدا پیښه مېر ښه ځای و هاوه له کي نه شکه وتی (ابوبکر الصديق) (ر) ،
 ههستان به نه نجامدانی کارنکی دېده وانی و چاودیری کردن ، له کاتیکدا که
 دهسوپانه وه به دهوری سمر بازگه کدا پیاوکی پیری دهشته کیان بینی ، پیښه مېری
 خوا ښه پرسپاری ئی کرد له باره ی قورېش و موچه ممدو هاوه له کانیوه پرسپاری
 له باره ی همدو سوپاکه وه ئی کرد له بهر نه ینی پاراستن - به لام کابرای پیر وتی :
 هه وائتان پی نادم هه تا پیم نه لئین ئیوه کین ؟ پیښه مېری خوا ښه فرموی : نه گهر
 هه وائمان به دیتی پیت دهلین ، کابرا وتی : مانای وایه نه مه یان به ویدان ؟ فرموی
 : به لی .

پیاوه پیره که وتی : هه وائم زانیوه که پیښه مېر ښه و هاوه له کانی فلانه
 پوژو فلانه پوژو ده رچوون ، نه گهر هم هه واله راست بیت که پیم گه یشتوه ئیستا
 نه و له فلانه شوین و فلانه شویندایه . نه و شویننه ی وت که سوپاکه ی مه دینه ی
 تیدا بو . هه روه ها هه وائم پینگه یشتوه قورېش پوژی نه وندو نه وندو له مه که
 ده رچوون ، نه گهر نه و هه واله راست بی که به من گه یشتوه نه و ئیستا له فلانه
 شوین و فلانه شویندان - ده قو ده ق نه و شویننه ی وت که سوپاکه ی مه که ی تیدا
 بو . -

که کابرا له قسه کانی بو وه نه نجا وتی : نه ی ئیوه کین ؟ پیښه مېر ښه
 فرموی : (ئیمه له ناووه هاتوین) ، پاشان کابرایان به جی هیشت ، کابرای
 پیره یش له بهر خوښه وه ده یوت : ناو ؟ تو بللی ناوی عیراق بیت ؟

به دست خستنی گرنگترین زانیاری

له باره سوپاکه ی مه ککه وه

له ئیواره ی ئه و رۆژهدا پیغه مبه ر ﷺ سه ره له نو ی هه وانه گره کانی نارد وه بو زانی نی هه وانه کانی دوژمن ، سی که سی کوچکه ران هه ستان به نه نجامدانی ئه وکاره ، (علی کوپی (ابی طالب) و، (الزیر) ی کوپی (عوام) و، (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) له گه ل چه ند ها وه لیک ی تردا ، چوونه سه ر ئا وه که ی به در ، دوو غولامیان بین ی ئاویان ده بر د بو سوپاکه ی مه ککه ، هه ردوکیان گرتن و ، هینایان بو لای پیغه مبه ر ﷺ له و کاته نو یژی ده کرد ، لی کوئینه وه یان له گه لدا کردن بو قسه ئی ده ره یان ، دوو غولامه که وتیان : ئیمه ئا وگه ی پی قو ره یشین ناردویانین بو ئا و هینان ، نه وانه ی ئیان ده پرسینه وه ، با وه پیان به م قسانه نه کرد چه زیان ده کرد خزمه تکاری (ابو سفیان) بن ، بو ئه وه ی ده ست به سه ر کاروانه دا بگرن - بو یه زور به توندی لینیاندا ، تا ناچار یان کردن که بلین : ئیمه خزمه تکاری (ابو سفیان) یں ، ئیتر به ره لایان کردن . که پیغه مبه ر ﷺ له نو یژه که ی بو وه سه رزه نشتی کردن و فره مووی : که راستیان وت لیتان دان که درویان له گه لدا کردن به ره لآتان کردن ، سویند به خودا راستیان وت ، نه وانه خزمه تکاری قو ره یش بوون .

پاشان هه ردو غولامه که ی بانگ کردو فره مووی پیان : هه وانی قو ره یشم پی بلین ، وتیان : نه وان له پشتی ئه و گرده وه ن که له (العدوه القصوی) وه دیاره ، فره مووی : ژماره یان چه ند ؟ وتیان : زوړن ، فره مووی : ژماره یان چه ند ؟ وتیان نازانین ، فره مووی : پوژی چه ند و شتر سه رده پین ؟ وتیان : پوژیک (۹) دانه و پوژیکیش (۱۰) دانه ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فره مووی : سوپای قو ره یش له نیوان نو سه د تا هه زار که سن ، پاشان پیی فره موون ، له پیاو ماقولانی قو ره یش کیان له گه لدا یه ؟ وتیان : (عتبه) و (شیبه) هه ردو کو ره که ی (ریبعه) و، (ابو البختری) کوپی (هشام) و (حکیم) ی کوپی (حزام) و (نوفل) ی کوپی (خویند) و، (الحارث) ی کوپی (عامر) و ، (طعیمه) ی کوپی (عدی) و ، (النضر) ی کوپی (الحارث) و (زمعه) ی کوپی (الاسود) و، (ابو جهل) ی کوپی (هشام) و، (امیه) ی کوپی (خلف) و، چه ندین پیای تر که ناویان بردن .

پیغه مبه ری خوا ﷺ پووی کرده سوپاکه ی خو ی و فره مووی پیان : (ئه وه مه ککه یه جگه رگۆشه کانی خو ی فریدا وه ته به ر ده ستان) .

باران بارین

لهو شهو دا خودای گه وره بارانیکی باراند ، بوو به ره هیله و توف بو موشریکان و نهیهیلا بینه پیشه وه ، بو موسولمانه کانیش بووه نهرمه بارانیك و پاکی کردنه وه و پیسی و چه په لی شه یقانی لی دورخستنه وه و زهوی بو پته و کردن لمه کی بو سفت و ساف کردن و پییانی پی جیگیر کردن و ریگی بو خوش کردن و دله کانی پی راگیر کردن .

سو پای نیسلام پی شهرو دی دهکات بو گرن گترین خاله سه ربازیه کان

پیغه مبهری خوا ﷺ سوپاکی جولاند ، بو شهرو دی پیش موشریکان بگه نه ناوی به درو نه هیلن نه وان دهستی به سهردا بگرن ، له گه ل کاتی خه و تناندا چوه به شی خواره وهی ناوه کانی به در ، لی ره دا (الحباب) ی کوری (المنذر) وه کو شاره زایه کی سه ربازی هه ستاو وتی : پیغه مبهری خوا ، نایا نه م شوینه که هه لئت بژاردوه ، به وه حی بو ت هاتوته خواره وه ، نیمه بو مان نیه که قسه ی تیدا بکهین ؟ یان راو بو چوون و فیلیکی سه ربازیه بهس ؟ فهرمووی : نه مه راو بو چوون و ته کنیکی سه ربازیه و پلانی شهره ، نهجا وتی : که واته پیغه مبهری خوا نه م شوینه گونجا و نیه ، بفهرموو خه لکه که هه سی نه تا ده پوینه نزیکترین ناو له قوره ی شه وه لهوی دابه زین و هه موو چا و گه کانی تر پر ده کهینه وه ده پروخین و ، له سهر شهرو دی خوشمان نه ستیلک دروست ده کهین و پری ده کهین له ناو ، نهجا شهر ده کهین له گه لیان ، نیمه ناو ده خوینه وه نه وان ناتوانن بیخونه وه شه کهت نه بن ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : نامارته بو رایه کی باش کرد .

ئیدی پیغه مبهری خوا ﷺ سوپاکی هه ستاند ، تا هاتنه نزیکترین چالو له دوژمنه وه ، له نیوه شهرو دا لهوی دابه زین ، پاشان نه ستیله که یان دروست کردو ، هه موو چا و گه کانی تریان پر کرده وه .

بنکه ی سه رگر دایه تی

پاش شهرو دی موسولمانه کان له سهر ناوه که دابه زین ، (سعدی کوری) (معان) پیشنیاری شهرو دی کرد بو پیغه مبهری ﷺ ، که موسولمانه کان بنکه یه کی سه رگر دایه تی بو دروست بکهن ، بو حاله تی نا کاوی و نه گریی پرودانی هر تیگشکانیک بهر له سه رکه وتن ، وتی به پیغه مبهری ﷺ : (پیغه مبهری خوا) پی ت چونه کوخیکت بو دروست بکهین و که لوپه ل و تفاهه کهت بو ناماده بکهین ، پاشان پرو به پرووی دوژمنه که مان

دەبینەو، ئەگەر خوا کردی و سەرکەوتین بەسەر دوژمنەکهماندا ، ئەو بەدلی
خۆمانە ، خۆ ئەگەر سەربیش نەکەوتین ئەوا کەلوپەلەکەت بپنچەرەو و سواری
ولاخەکەت ببەر بگەرێرەو بۆلای ئەوانی ترمان کە بەجێمان هیشتن ، سویندبیت
بەخوا چەند کەسیکمان لەدوا بەجێماو لەئیمە زیاتر تۆیان خوش دەوێت و ئەگەر
بیانزانیبایە تۆ تووشی شەڕدەبیت هەرگیز دوا نەدەکەوتن ، خواى گەرە بەهوى
ئەوانەرە دەتپارێزیت ، ئەوان گوێرپایەلێت دەکەن و ، لەگەڵتدا خەبات دەکەن .

پێغەمبەرى خوا ﷺ زۆرى پى خوش بوو ، دۆعای خیرى بۆکردن ئیدی
موسوڵمانەکان کوخیکیان لەسەر گردیکی بەرز بۆ دروست کردو ، کەوتە باکووری
پۆژهلەتێ مەیدانی شەڕکەو بەسەر گۆرەپانی شەڕکەدا دەپوانی ، هەرەها
چەند گەنجیکیان هەلبژارد لە ئەنساریەکان بەسەرپەرشتی (سعدى کۆپى (معان)
بۆ چوار دەوری کوخەکەو پاراستنى پێغەمبەرى خوا ﷺ .

سازدانی سوپاکەو بەسەر بردنی شەو

پاشان پێغەمبەرى خوا ﷺ سوپاکەى سازکردو چووە شوینی شەڕکەو بە
دەستی ئاماژەى دەکرد بۆ چەند جێیەك دەیفەرموو : خوا یار بیت سبەینى ئەو
شوینی کوژرانى فلانە کەسە ، خوا یاربیت سبەینى ئەو شى شوینی کوژرانى فلانە
کەسە ، پاشان لە بن ساقى درەختیکدا دەستی کرد بە نوێژکردن ، موسوڵمانەکانیش
ئەو شەڕەیان بەشیوەیەکی هیمن و بىخەم بەسەر برد ، تەواو ئارام بوونەرە ، پشوو
تەواویاندا ، ئاواتەخواز بوون سبەینى مژدەکانى پەرەردگار بەچاوى خۆیان ببینن :
﴿ إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسُ أَمَةً مِّنْهُ وَيَزُلُّ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءٌ لِّیُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمُ
رِجْسَ الشَّیْطَانِ وَلَیَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ۝۱۱﴾ الأنفال ، واتە: کاتێک کە
خەرمەنۆچکە دەبێردنەرەو شلى کردن و بەتەواوى پشتوانداو باران دەبارى بەسەرتاندا
، بۆ ئەوێ پاكتان بکاتەرەو پیسی شەیتانتان ئی دور بخاتەرەو دلەکانتان دامەزراو
بکات و پێیەکانتان دامەزریئیت .

ئەو شەڕە شەوى هەینی بوو، بەرواری حەقەدى پەمەزانی سالى دووهمی
کۆچی ، پێغەمبەرى خوا ﷺ لە (۸) یان (۱۲) ی ئەو مانگەدا لەشارى مەدینە
دەرچوو بوو .

1 / بڕوانە (جامع الترمذی) لە (باب الجهاد) ، (باب ما جاء فی الصف والتعبئة) ۲۰۱/۱ .

2 / (مسلم) رىوايهتى کردوه له (انس) ، بڕوانه (مشكاة المصابيح ۵۴۲/۲) .

سوپاکەى مەككە لە مەيدانى شەردا و

كەوتنەوہى دووہەرەكى لەناوياندا

قوپەيشيش ، شەويان لە (العدوہ القصوى) کردوہ ، كە پۆژ بوہوہ پۆلەکانيان كەوتنە پى و لەپى (الكثير) وە دابەزىنە شىوہەكى (بدر) ، چەند كەسيكيان ھاتن لە ئەستىلكەكى پىنغەمبەرى خوا ﷺ ئا و بخۆنەوہ ، فەرمووى: وازيان ئى بھىنن ، ھەرچىەكيان ھاتە سەرئاوہەكە كوژراو نەگەرپايەوہ ، جگە لە (حكيم)ى كوپى (حزام) كە نەكوژراو دواى ئەوہ موسولمان بو ، موسلمانىكى باشى ئى نەرچوو ، ئەم پياوہ كە زۆرى بۆ بەھاتايەو سویندى بخواردايە ، دەيوت : سویندم بەو كەسەى كە روژى بەدر رزگارى كردم ، كە قوپەيش ھىوہ بوہوہ (عمير)ى كوپى (وہب)ى (جمحى) بۆ ئەوہى ژمارەى سوپاكەى مەدينە بزائن ، لە دوورەوہ (عمير) بەدەورى سوپاكەدا ھات و چوو ، پاشان گەرپايەوہ بۆلايان و پىنى وتن: موسولمانەكان سى سەد كەسن ، كەمتر يان زۆرتەن لەو ژمارەى ، بەلام كەمىك لەسەرم بوەستەن تا بزائەم لەشويىنى دىكەوہ بۆسەيان نىہ يان كۆمەكيان بۆ نەھاتوہ ؟ بەناو شىوہەكەدا پۆشت ھەتا دوركەوتەوہ ، ھىچى بەدى نەكرد ، گەرپايەوہ بۆلايان وتى: ھىچم نەدى ، بەلام خىلى قوپەيش بەلاو كارەساتىكم دى مەرگيان ھەلگرتبو ، (يئرب) مەرگى ناكاويان ھەلگرتوہ ، كۆمەلىكم دى جگە لە شمشىرەكان ھىچ پىشت و پەناگەيەكيان نىہ ، وە نەزانم ھەتا ھەريەكيكيان كەسيك لە ئىوہ نەكوژىت ناكوژىت ، خۆ ئەگەر ژمارەيەكتان ئى بكوژن ئىدى ژيان ھىچ مانايەكى نىہ ، ئىوہش پرس و پايەكى خۆتان بكەن .

لەویدا چەند نەيارىكى تەريش دژ بە (أبو جھل) راستبوونەوہ - كە بەرگرييەكى سەرسەختى لەسەركردنى شەپەكە دەكرد - ئەو نەيارانە داوايان دەكرد سوپاكە بگەرپتەوہ بۆ مەككە بەبى شەپكەردن ، (حكيم)ى كوپى (حزام) بەناو خەلكيدا دەگەرپراو ، ھاتە لاى (عتبە)ى كوپى (ربيعە) و پىنى وت : (أبو الوليد) تۆ ريش سى قوپەيشيت ، گووى لە قسەت دەگرن ، ئەگەر رىنگايەكى خىرت نيشاندەم بەگويم دەكەيت ؟ وتى : ئەو پايە چىيە (حكيم) ؟

(حكيم) وتى: ئەو خەلكە بگەرپنيتەوہ بۆ مەككە ، خوینى ھاوپەيمانەكەشت (عمرو)ى كوپى (الحضرى) لەئەستۆ بگريت - كە لە سەريەكەى (النخلە) دا كوژرا - (عتبە) وتى: وامنىش ئەوہم كردو تۆ زامنى من بویت ، كيشەكەم لە ھاوپەيمانەكەمدايە كە دەبىت من خوینەكەى بەدم و ھەرچى زيانىكى ماددىشى لىكەوتووہ بۆى بېژىرم .

پاشان (عتبه) به (حكيم) ى وت: برؤلاى (ابا الحنظلية) - (ابا جهل) -
(الحنظلية) مه بهستى دايكى بوو، بهراستى جگه له ئهو ترسى كه سم نيه مه سه له كه تيك
بدات.

پاشان (عتبه) ى كوپى (ربيعه) ههستاو وتاريكىداو وتى: ئه رى خيلى قورهبش
، ئه گهر ئيوه بگهن به موحه ممدو هاوه له كانيشى هيچى ئه وتوتان دهست ناكه ويى ،
سوئند بيت ئه گهر لىيان بكوژن ، به دليك سه يرتان دهكات وهكو ئاموزاي يان خالوزايه كى
يان كه سيكى عه شره ته كه يتان كوشتبيت ، داواتان ليذه كه م بگه رينه وه وازبه ينن له
موحه ممدو بزائن له گهل عه ره بدا چى دهكات ، ئه گهر ئه وان له ناويان برد ئهو خواستى
ئيوه يه ، ئه گهر واش نه بوو ئه وا پيتان ده گاته وهو شتيكتان پى ناكريت له گهلدا .

(حكيم) ى كوپى (حزام) رايكرد به ره و لاى (ابو جهل) - و قه لغانه كه ى
هه لگرتبوو - وتى (ابو جهل) : (ابو الحكم) (عتبه) منى نارد بؤلاى تو ئه مه و ئه وت پى
بليم ، (ابو جهل) فووى تيكراو وتى: وه للآهى ئه م پياوه هه ر له گهل موحه ممدو
هاوه له كانى بينى چاوبهستى لى كرا ، نه خير شتى وانيه ، وه للآهى ناگه رينه وه تا خوا
به لايه كماندا ده يخات ، (عتبه) هيچى نيه ، ئه وه نده نه بيت كه موحه ممدو رهش و
پووته كانى ده وره به رى بينيوه و . كوپه كه ى ئه ويشيان له گهلدايه كه ناوى (حذيفة) يه ،
كاتيك موسولمان بوو كوچى كردوه له گهل موحه ممدو دا - له له ناوچونى كوپه كه ى
ده ترسيى و به وه ده تاتترسيى نيت .

كاتيك كه قسه كه ى (ابو جهل) ى پى گه يشت كه وتبوى : جادوه كه ى
هه لاوساوه ، (عتبه) وتى : ده بيت (ابو جهل) بزانيت كى جادوه كه ى هه لاوساوه ، من
يان ئهو ؟ (ابو جهل) دهست و بردى كرد نه بادا ئه م ئاوه زاييه گه وره تر بيت ، له دواى
ئه م قسه وباسه ناردى به شوين (عامر) ى كوپى (الحضرمي) دا . كه براى (عمرو) ى
كوپى (الحضرمي) بوو ، ئهو پياوه ى كه له سريه كه ى (عبدالله) ى كوپى (جحش) دا
كوژرابوو - پى وت : - عوتبه - ئه وه هاوپه يمانه كه ته ده يه ويى خه لكى بگيرينه وه ،
خوشت به چاوى خوشت توله ى خوشت بينى ، ههسته مرده كه ت بلاوينه وه ، بو مهرگى
براكه ت بگرى ، (عامر) هه ستا ، سه رى په تى كردو ، هاوارى كرد : ئه ى هاوار بو عه مر
، ئه ى هاوار بو عه مر ، خه لكه كه ى گهرم كردو ، دلنيا بوون له و شه رى پووى تى
كردوون ، هه موو بيركردنه وه يه كى ئاسايى لى تيكدان كه پيشتر (عتبه) بانگه شه ى بو
ده كردن و ، دهنگى ئاوه زايى كپ بوه وه و سوودى نه بوو .

هەردوو سوپاکە ئە یەکتەر دەرکەوتن

کاتیك كه موشریکه کان دەرکەوتن و ، هەردوو کۆمەکە یەکتریان بینی ، پیغەمبەر ﷺ فرمووی : (خوایە ، ئەو قورپەیشە بەفیزو شانازیەو بەرەو ئێرە دیت ، بەرەنگاری تۆ دەبیتهووەو پیغەمبەرکەت بەدرۆ دەخاتەو ، خوایە چاوەپوانی ئەو سەرکەوتنەم که بەلینت پێداوم ، خوایە ئەم سەرلەبەیانیه سەریان شوپکە) ، پیغەمبەر ﷺ لەدورەو - (عتبە)ی کوپی (ربیعە)ی بینی لەناو سوپاکە بەسەر وشتیکی سورباووەو بوو ، فرمووی : (ئەگەر لەناو ئەو خەلکەدا خێر هەبێت لەو پیاوهدایە ، که بەسەر ئەو وشتەر سورباووەو ، خو ئەگەر بەگوێی بکەن پزگاریان دەبیت).

پیغەمبەری خوا ﷺ ریزەکانی موسولمانەکانی پێککردو ، لەو کاتی ریککردنەدا شتیکی سەیر پووی دا ، پیغەمبەری خوا ﷺ تیریکی بەدەستەو بوو بەکلکی تیرەکه ریزەکانی پێک دەکرد ، (سواد)ی کوپی (غزیه) لە ریزەکه کهمیك هاتبووە پێشەو ، پیغەمبەر ﷺ بەکلکی تیرەکه دای لە سکی و پێی فرموو : (سواد) پێک بوەستە ، (سواد) وتی : پیغەمبەری خوا ﷺ بەراستی ئازارت دام ، تۆلەم دەوێت ، پیغەمبەری خوا ﷺ کراسەکهی هەلداوەو سکی پیروزی بۆ دەرخواست و فرمووی : فرموو هەقی خۆت بکەرەو . (سواد) باوەشی پێداکردو ، سکی پیروزی پیغەمبەری ماچ کرد ﷺ ، فرمووی : (سواد) چی وای ئی کردی ئەم کارە بکەیت ؟ وتی : پیغەمبەری خوا ، ئەو دەبینیت که هەردوو سوپاکە بەرامبەر یەک دەستان ، ویستم دوا هەلویستم ئەو بێت که پیستم بەر پیستت بکەوێت ، پیغەمبەری خوا ﷺ دوعای خیری بۆ کرد .

که ریزەکان پێک بوون فرمانی دا بەسوپاکە ی که شەر دەست پێنەکەن ، تا دوا فرمانی ئی وەرەگرن ، پاشان فرمانیکی تایبەتی سەبارەت بەشەر بۆ دەرکردن ، فرمووی : ئەگەر زۆریان بۆ هیئان تیربارانیان بکەن ، تیرەکانتان بهێلنەو^۱ ، شیر هەلمەکیشن تادینە سەرتان^۲ ، ئەنجا گەپایەو بۆ ناو کوخەکه ، خۆی و ئەبوەکر بوون ، (سعد)ی کوپی (معاذ) بەمەفرەزەکه یەو لەسەر دەرگای کوخەکه دا وەستان بۆ پاراستن .

^۱ / صحيح البخاری ۵۶۸/۲ .

^۲ / سنن أبي داود له (سل السيوف عند اللقاء) ۱۲/۲ .

له ناو موشریکه کانیشدا (ابو جهل) لهو رۆژهدا نوقلانه ی لیده داو دهیوت :
 خواجه کامه یان سیله ی خزمایه تی ده پچرینی و ، شتیکی بۆ هیناوین که نایزانین ،
 ئەم به ره به یانه له ناوی بهریت ، خواجه کیمان لای تو خۆشه ویسترو زیاتر تو لئی
 پازیت ئەمڕۆ سهری بخه ، له باره ی ئەم نوقلانه لیدانه ی (ابو جهل) وه بوو ، نایمت
 هاته خواره وه ﴿ إِنْ تَسْتَفْخِرُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَسْهَوْا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ
 وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِتْنَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ {۱۹} الانفال ، واته موشریکان
 - ئەگەر ئیوه نوقلانه ی سهرکه وتنی خۆتان لیبدن ئەوا سهرکه وتن و پزگاریوون
 به پڕیوه یه ، ئەگەر وازبه یتن ئەوه باشتره بۆتان ، خو ئەگەر بگه رینه وه ئیمه ش
 دیینه وه بۆتان ، ئەوسا ئەو کۆمه له شتان ناتوانیت هیچتان بۆ بکات با زۆریش بیته
 ، خوا ی گه وره ش له گه ل ئیمانداراندا یه .

کاتی سفر و یه که مین سووته مه نی جهنگ :

یه که م قوربانی جهنگه که (اسود) ی کوپی (عبدالاسد المخزومی) بوو .
 کابرایه کی دپنده ی بۆ په وشته بوو . له ناو سوپاکه دا هاته دهره وه وتی : ئاهم
 کردوه یان ده بیته لهو ئەستیلکه ئاو بخۆمه وه ، یان ده بیته تیکی بده م ، یان
 ده بیته لهو پیناوه دا بمرم . (حه مزه) بۆی چوه دهره وه که به یه که گه یشتن (حه مزه)
 شمشیریکی لیدا لاقی له پانی کردوه بهو حاله وه خه ریکبوو ده گه یشته
 ئەستیلکه که ، له سه رگازی پشت که وت و خوینی لاقی پوه وه هاوه له کانی فیجقه ی
 کرد ، ئەنجا له سه ر ده ست به ره وه ئەستیلکه پۆشت ده یویست سوینده که ی به جی
 به یینیت به لام (حه مزه) که وته سهری شمشیریکی لیداو خسته ناو ئەو
 ستیلکه که وه کوشتی .

شه ره شمشیر

ئهمه یه که م کوشتن بوو که ئاگری شه ره که ی هه لگه رساند ، دوا ی ئەو سی
 که س له چاکترین سوارچاکانی قورپه ی هاتنه دهره وه ، هه رسیکیان له یه که بنه ماله
 بوون ، بریتی بوون له (عتبه) و (شیهه) ی برای هه ردوکیان کوپی (ریبعه) بوون ،
 له گه ل (ولید) ی کوپی (عتبه) دا ، که له ریزه که هاتنه دهره وه داوا ی شه ره
 شمشیریان کرد ، سی گه نجی ئەنساری بۆیان چوه نه دهره وه ، (عوف) و (معوذ) و
 هه ردو کوره که ی (الحارث) و (عفراء) ناوی دایکیان بوو - له گه ل (عبدالله) ی کوپی

(رواحه) دا ، پییان وتن : ئیوه کیڻ ؟ وتیان : چەند کەسیکی ئەنسارین وتیان : ئیوه هاوشانی ریزداری ئیمەن ، کارمان بەئیوه نیه ، ئاموزاکانی خۆمانمان دەوێت ، پاشان یەکیکیان هاواری کرد : موخەمەد ، لەناو خزمانی خۆماندا هاوشانمان بۆ بنێرە دەرەوە ، ئەنجا پیغەمبەر ﷺ فەرمووی : (عبیده)ی کوپی (حارث) هەستە ، (حمزە) هەستە ، (علی) هەستە ، کاتیکی هەستان و لییان نزیک بوونەوه پییان وتن : ئیوه کیڻ ؟ هەواییان پێدان . وتیان : بەراستی ئیوه هاوشانی ریزدارن ، ئەنجا (عبیده) کە بەتەمەترینی هەرسیکیان بوو کەوتە شەڕ لەگەڵ (عتبە)ی کوپی (ریبە) و (حمزە) ش لەگەڵ (شیبە) و (علی)یش لەگەڵ (ولید)دا^(۱) ، (حمزە) و (علی) زۆریان پێنەچوو بەرامبەرەکانی خۆیان کوشت ، بەلام (عبیده) و بەرامبەرەکی دوو شمشیریان دا لەیەکتەر هەریەکەیان بەرامبەرەکی خۆیناوی کرد ، پاشان (علی) و (حمزە) هەلیان کوتایە سەر (عتبە) و کوشتیان و (عبیده) یان هەلگرت ، قاچی براپەرە ، زمانی شکاو بی دەنگ بوو ، چوار تا پینچ رۆژ لە پروداوی بەدر لە (الصفراء) وەفاتی کرد ، لەکاتیکیدا کە موسڵمانەکان لە پرێگی گەرانەوه دا بوون بەرەو (مدینه) .

(علی) سویندی بەخودا دەخوارد کە ئەم ئایەتە لەبارەی ئەوانەوه هاتۆتە خوارەوه: ﴿هَٰذَا خِصْمَانِ اخْتَصَمَا فِي رَهْمٍ﴾ ئایەتەکە . واتە : ئەمانە دوو پرکابەر بوون لەسەر خودای خۆیان ململانیی یەکتریان کرد .

شالای گشتی

کۆتایی ئەم شەڕە شمشیرە سەرەتایەکی خراپ بوو بۆ موشریکان ، هەر لیڤەرەو باشتەری شۆڤە سوارو سەرکردەیی خۆیان لەدەستدا ، تەواو شینت و هار بوون ، بەیەک جەرەکی شالاییان هیئایە سەر موسڵمانەکان ، موسڵمانەکانیش پاش داوای یارمەتی لە پەرەردگاریان ، هانایان بۆ برد ، دلیان بۆ یەکلایی کردەوه ، لە هەلویستی بەرگریدا بوون ، بەدەم وتنی (احد) (احد) وە زیانی باشیان گەیانە بەبێ باوەڕان .

(۱) ئەم گۆتە (ابن اسحاق) ، لەگێرانەوهی (احمد) و (ابی داود)دا ، (عبیده) لەگەڵ (ولید) دا شەڕی کردووە ، (علی)یش لەگەڵ (شیبە) و (حمزە)ش لەگەڵ (عتبە)دا ، برۆانە (مشاکاة المصابیح) ۲ / ۳۴۲ .

پینگه مبهري ﷺ له خوا ده پاریته وه

پینگه مبهري خوا ﷺ هر له کاتي گه پانه وهیه وه دواي ریککردنی پریزه کانی سوپاکه ی له پروهردگاری ده پاریه وه که نهو به لینه ی بۆ به نینه دی واده ی پینداوه ده یفه رموو : (خوایه نهو داخوازیه م بۆ به نینه جی، خوایه داوای واده و به لینه که ت ئی ده که م) . دوعای کرد تاشه پ گهرم بوو، بگروه به رده و سه داو شه یپوری شه پ به رز بووه وه ، به یه کدا هاتن ، دهنگی شه پ گه یشته گومبه دی ئاسمان ، نهجا فه رموی : (خوایه نه گهر نه مپو نه م کومه له ئیمانداره له ناو بچن ئیدی تو ناپه رستریته ، خوایه نه گهر ویستت له سه ر بیته له مه ودوا هه رگیز ناپه رستریته) . زور له خوا پاریه وه تا بوورده که ی له سه ر شانی پیروزی که وته خواره وه ، (ابوبکر) جارێکی دی خسته یه وه سه ر شانی و فه رموی : ئیتر به سه پینگه مبهري خوا ، به راستی زور له خودای خوته پاریته وه .

خوای گه وه نیگای نارد بۆ فره شته کانی و فه رموی : ﴿ اَلَيْسَ مَعَكُمْ فِتْنًا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا سَالَفِيْ فِيْ قُلُوْبِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا الرَّعْبُ ﴾ (الانفال/ ۱۲، واته : من (خوداوه ند) له گه تانم ئیوه ش ئیمانداران قایمکه ن ، ترس و بیم ده خمه دلی بی باوه پانه وه ، ههروه ها به پینگه مبهري فه رموو : ﴿ اَلَيْسَ مَعَكُمْ بِالْفِ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِفِيْنَ ﴾ (الانفال/ ۹، من (پهروهردگار) به ههزار فره شه پشتیوانیتان ئی ده که م ، واته فره شته کان پۆل به دواي پۆلدا دین بۆ پشتیوانیتان .

دابه زینی فره شته کان

پینگه مبهري خوا ﷺ وه نه وزیک بر دیه وه ، پاشان سه ری به رز کرده وه ، فه رموی : (ابوبکر) مژده بیته ، نهوه سه رکه وتنی خوایی به ریوه یه ، نهوه جبریه له جلهوی نه سپه که ی گرتوه ، سه ر شانی توژی به سه ره وه یه .

پاشان پینگه مبهري خوا ﷺ له کوخه که هاته ده ره وه به چه که و قه لغانه وه ، به په له ههنگاوی ناو فه رموی : ﴿ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّوْنَ الدُّبُرَ ﴾ (القره: ۴۵، واته : خوا یار بیته نهو تاقمه ده به زن و را ده که ن، پاشان مشتێ خوئی هه لگرت و پوه وه سوپاکه ی قوپه یش فره دا، موشریک نه ما هه ندیک له و ته پوتوزه نه چیته به دم و لوت و چاویدا ، له و باره وه ئایه ت هاته خواره وه ﴿ فَلَمْ تَقْتُلُوْهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتْ اِذْ رَمَيْتْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰی ﴾ (الانفال/ ۱۷، واته : تو فره ته نه دا ، نهوه خودا بوو فره ئی دا.

هیرشی دژدوانه

ئیدی پیغه مبهەر ﷺ فرمانی به سوپاکه‌ی که په‌رچه هیرش دژدوانه بکه‌ن ،
 فهرمووی : ده‌ستیان له‌سەر توندبکه‌ن و ، هانیدان بۆ جه‌نگ و فهرمووی : سویندم
 به‌و که‌سه‌ی گیانی موحه‌مه‌دی به‌ده‌سته هەر یه‌کێک له ئیوه ، ئەمۆ شەر بکات و
 پرو به‌ پرویان بوه‌ستیت ، رانه‌کات و بکوژیت خوای گه‌وره ده‌یخاته به‌هه‌شته‌وه ،
 له‌کاتی‌کدا که‌هانی ده‌دان بۆ شه‌رکردن له‌گه‌ڵ کافران ، فهرمووی : هه‌ستن برۆن
 به‌ده‌م به‌هه‌شتیکه‌وه که پانتاییه‌که‌ی به‌ئنده‌زی ئاسمانه‌کان و زه‌مینه ، (له‌ویدا)
 (عمر)ی کوپی (حمام) وتی : به‌خ به‌خ ، پیغه مبهەر ﷺ فهرمووی : چی وای ئی‌کردی
 که بلیت به‌خ به‌خ ؟ وتی : سویند بیت به‌خوا ته‌نا ئەوه‌پالی پیوه‌نام که‌ئومیدم
 وایه له‌و که‌سانه‌م ، پیغه مبهەر ﷺ فهرمووی : تۆ له‌و که‌سانه‌یت ، (عمر) چهند
 ده‌نکه خورمایه‌کی له‌مشتدا بوو ، ده‌ستی کردبوو به‌ خواردنیان ئەنجا ده‌یوت ئەگه‌ر
 من بمینم تا ئەم هه‌موو ده‌نکه خورمایه ده‌خۆم ئەوه ژيانیکی درێژخایانه هه‌مووی
 فریدا ، چوو ناو شه‌ره‌که شه‌ری کرد هه‌تا کوژا ^(۱) .

به‌هه‌مان شیوه (عوف)ی کوپی (الحارس) - ابن عفراء - پرسبیری لیکرد
 وتی : پیغه مبه‌ری خوا ، چ شتیکی به‌نده خوای گه‌وره ده‌خه‌نییت !
 فهرمووی : خو فریدانه ناو دوژمن به‌سه‌ری پوته‌وه ، ئەنجا زریبه‌نده‌که‌ی
 داکه‌ندو فریدا ، شمشیری ده‌هینا ده‌ستی کرد به‌شه‌ر هه‌تا کوژا .

کاتی‌ک که پیغه مبهەر ﷺ فرمانی به‌په‌رچه هیرش ، شاله‌وه‌کانی دوژمن
 گه‌رم و گوریان نه‌ماوو ، خاوبووونه‌وه ، ئەم نه‌خشه ژیرانه پۆلی زۆری هه‌بوو له
 به‌رز کردنه‌وه‌ی هه‌لوێستی موس‌لمانه‌کاندا ، کاتی‌ک که‌فهرمانی توندکردنه‌وه
 ده‌ست لیداگرتنیان بۆ ده‌رچوو چالاکی و گوپی شه‌رکردنیان هیشتا له‌ سه‌ره‌تا‌دا
 بوو ، بۆیه هه‌ستان به‌شالاویکی پاماله‌ری ترسناک ، شمشیریان به‌هه‌موولایه‌کدا
 راده‌وه‌شاندو هه‌ر سه‌ر بوو ده‌په‌ری ، جموجولیان زیاترو توندتریوو که‌بینیان
 پیغه مبه‌ری خوا به‌ زریبه‌نده‌که‌یه‌وه قه‌له‌مبازی داو فهرمووی : ﴿سَيَهْزِمُ الْجَمْعُ
 وَيُولُونَ الدَّبْرَ﴾ موس‌لمانه‌کان شه‌رێکی به‌هیزیان کرد ، فریشته‌کانیش پشتیوانیان
 کردن ، له‌گیرانه‌وه‌که‌ی (ابن سعد) داها‌توو له‌ (عکرمه) وه ده‌لیت : له‌و شه‌ره‌دا

^(۱) مسلم ربوا‌یه‌تی کردوه ۲/ ۱۹۳ ، مشکاة المصابیح ۲/ ۳۳۱ .

سهری خه‌ک ده‌په‌ری که‌س نه‌یده‌زانی کئی لیی داوه ، ده‌ستی مروّ ده‌قرتاو نه‌ده‌زانرا کئی لیی داوه، (ابن عباس) یش فهرمویه‌تی: له‌کاتی‌کدا که موسلمانیک به‌شوین موشریکی‌کدا پای ده‌کرد گوینی له وه‌شاندنی ده‌نگی قامچی بوو به‌سهر سه‌ریه‌وه هاواری ده‌کرد : حه‌یزوم هات ، سه‌یریکی کابرای موشوریکی کرد له به‌رده‌میدا که‌وتوو ، نه‌نجا پیاوه نه‌نساریه‌که چوو خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ و پووداوه‌که‌ی بۆ گێرایه‌وه، فهرمووی: راست ده‌که‌یت ، ئه‌وه کۆمه‌کی ئاسمانی سی‌یه‌م بوو هات ^(۲) . (ابوداود المازنی) ده‌لیت : له‌ناو شه‌ره‌که‌دا شوین کابرایه‌کی موشریک که‌وتم تاشمشیریکی لیبده‌م ، که‌چی پێش ئه‌وه‌ی من شمشیره‌ی لیبده‌م سهری کابرا په‌ری ، ئیدی زانیم که شمشیره‌که‌ی من نه‌یکوشت ، پیاوینی نه‌نساریش (عباس) ی به‌دیلی دابویه به‌ری خو‌ی و هی‌نایه به‌رده‌م پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، (عباس) وتی : وه‌لله‌ی ئه‌م کابرایه منی ئه‌سیر نه‌کردوو ، به‌لکو پیاوینی قژ کورتی جوان خاس به‌سهر ئه‌سپینکی مارۆوه بوو ئه‌سیری کردم ، ئیستا ئه‌و کابرایه له‌ناو سوپاکه‌دا نایینم ، کابرای نه‌نساری وتی: پیغه‌مبه‌ری خوا من خۆم دیلم کردوو ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پێی فهرموو : بیده‌نگبه‌ خوا‌ی گه‌وره به‌فریشتیه‌کی رێ‌زار پشتیوانی کردویت .

ئیبلیس له‌ گۆره‌ پانی شه‌ر پاشه‌کشه‌ ده‌کات

کاتیک ئیبلیس بینی فریشته‌کان چی به‌موشریکه‌کان ده‌که‌ن به‌رودوا تیی ته‌قاند تا ئه‌و کاته‌ش له‌شیوه‌ی (سراقه‌) ی کوپی (مالک الجعشم المدلجی) دا له‌گه‌ل موشریکاندا مابوه‌وه ، (الحرس) ی کوپی (هشام) وایده‌زانی که خودی (سراقه‌) یه بۆیه ده‌سته‌ودامینی بوو، نه‌یده‌هیشته‌ت ب‌روات ، ئه‌ویش بۆکسیکی دا له‌سهر سنگی (الحارس) خستی و رایکرد، موشریکه‌کانی پێیان وت : سوراقه‌ بۆ کو‌ی پانه‌که‌یت ، ئه‌ی تو نه‌بووی که ده‌توت من په‌نا‌ده‌ری ئیوهم و به‌جێتان ناهێلم ؟ وتی ئه‌وه‌ی من ئه‌بینم ئیوه‌ ناییبینن ، من له‌خودا ده‌ترسم ، به‌راستی خوا خاوه‌ن سزای تونده ، پاشان پای کردو هه‌تا خو‌ی فری‌دایه‌ ناو ده‌ریاوه .

(۲) مسلم هاوشیوه‌ی ئه‌مه‌ی گێراوه‌ته‌وه ۲/ ۹۳ له‌گه‌ل ه‌ی تریش .

شکستی که مهرشکین

ئیدی شپرزهی و نیشانهکانی ژێرکهوتن لهناو موشریکاندا دهركهوت و ،
ریزهکانیان له بهردهم ئەم شالۆه توندو تۆلەکانی موسلمانانەدا هەرهسی هیناو
شەر لەکوئای نزیکبوهو موشریکان کهوتنه خو قوتارکردن و هەلاتنی بئ
به‌نامهو موسلمانەکانیش کهوتنه سه‌ریان هەندیکیان ئی‌کوشتن و هەندیکیشیان
به‌دیلی گرت تا به‌ته‌واوی تیکیان شکاندن .

مانه‌وه‌ی (ابو جهل)

سته‌مکاری هه‌ره‌ گه‌وره‌ (ابوجهل) ، که له سه‌ره‌تادا نیشانه‌ی شپرزهی و
بئ سه‌روبه‌ری له‌ریزه‌کانیدا بینی هه‌ولیدا له‌سه‌ره‌تاوه‌ پای بگریت ، دهستی کرد به
هاندانی سوپاکه‌ی ، به‌د‌ر‌نده‌یه‌تی و له‌خوبایی بوونیکه‌وه‌ پئی وتن : گوئ مه‌د‌ه‌نه
پاکردنی سوراقه‌ ، ئەو له‌گه‌ل موحه‌مه‌د‌دا واده‌ی هه‌بوو ، ته‌نانه‌ت کوژرانی (عتبه)
و (شیهه) و (ولید)یش نه‌تانه‌ت‌رسینیت ئەوانه‌ په‌له‌یان کرد ، سویندبیت به‌(لات) و
(عزی) ناگه‌پ‌یین‌ه‌وه‌ تا هه‌موویان ده‌سه‌به‌ست نه‌که‌ین ، نامه‌و‌یت بیانکوژن ، به‌ل‌کو
ده‌بیت بیانگرن ، تا پیشانیان به‌د‌ه‌ین چ کاریکی خراپیان کردوه .

به‌لام زۆری پی‌ته‌چوو راستی ئەو له‌خوبایی بوونه‌ی ئاشکرا‌بوو ، نه‌وه‌نده‌ی
نه‌برد ریزه‌کانیان له‌به‌رده‌م شالۆی به‌جه‌رگانه‌ی موسلمانەکاندا تیکشکاو خۆی
نه‌گرت ، به‌ل‌ی چه‌ند که‌سیکی موشریکی به‌ده‌ورا مایه‌وه‌ ، به‌ شمشیرو پ‌مه‌کانیان
په‌رژینیکیان بۆ دروست کرد ، به‌لام گه‌رده‌لوولی شالۆه‌که‌ ئەوه‌شی تیکشکاند
به‌سه‌ریه‌ک‌داو له‌به‌نه‌وه‌ ده‌ریانکیشان ، ئەنجا (ابوجهل) خۆی ته‌نها مایه‌وه‌ ،
موسلمانەکان بینیان به‌سه‌ر ئەسه‌په‌که‌یه‌وه‌ ده‌هات و ده‌چوو ، دوو غولامی ئەنساری
چاوه‌پ‌وانی پ‌ژاندنی خوینی بوون .

کوژرانی (ابو جهل)

(عبدالرحمن) ی کوپی (عوف) ده‌ل‌یت : له‌ناو ریزه‌کاندا شه‌رم ده‌کرد ،
به‌ل‌ای راست و چه‌پی خۆم‌دا لام کرده‌وه‌ ، دوو کوپی منال‌کارم بینی و ترسام
له‌و‌یدا شتیکیان ئی‌بیت ، یه‌کیکیان به‌د‌زی هاوه‌له‌که‌یه‌وه‌ پئی وتم : ئه‌ری مامه‌ ،
ئەبو جه‌هل کامه‌یه‌ ؟ وتم : کوپم چی ئی ئەکه‌یت ؟ مناله‌که‌ وتی : بیستومه‌ جنیوی
داوه‌ به‌ پیغه‌مه‌بر ﷺ ، سویندم به‌و که‌سه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته‌ تارماییه‌که‌ی

ببینم یان دهیکوژم یان دهبیت بمکوژیت ، بهراستی سهرم سوږما له و نازایه تیه ، دهلیت : نهجا نهوی تریشیان ئیشاره تیکی ئی کردم ، هه مان شتی هاوه له که ی پی و تم : منیش (ابوجهل) م بینی به ناو خه لکه که دا ده هات و ده چوو ، پیم وتن : نه و هتا ده بینن ؟ نه وه (ابوجهل) ه ، دهلیت : هه لیان کوتایه سهری و دایانه بهر شمشیر و کوشتیان ، نهجا پوشتنه وه بولای پیغه مبهه ^۱ ، پیی فرموون : کامتان کوشتان ؟ هه ریه که یان وتی : من کوشتومه فرمووی : شمشیره کانتان سپروه ؟ وتیان : نه خیر ، پیغه مبهه ری خوا ^۲ سهیری هه ردو شمشیره که ی کرد ، فرمووی : هه ردو وکتان کوشتوتانه . پیغه مبهه ^۳ فرمانی دا به دارپشتنی کهل و په له که ی (ابوجهل) بو (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (جموح) ، دوو که سه که ش (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (الجموح) و (معوذ) کوپی (عفراء) بوون ^(۱) .

(ابن اسحاق) دهلیت : (معاذی کوپی (عمرو) کوپی (جموح) وتی : گویم ئی بوو ده یانوت : (ابوجهل) له بن دره ختیکی دپکا ویدایه ، شمشیر به ده سه کانیان چواندبوو به دپکی ده وری دره خته که و ده یانوت : (ابوالحکم) که س نایگاتی ، که نه وه م بیست ، بوو به خه م بویه بو ی چووم ، که لیی نزیک بوومه وه شمشیرکم دا له قاجی په راندم ، قاجی به و شیوه یه له بهر چاووم وه کو دهنکو له یه ک و ابوو له ژیر لیدانیکدا ده ره پریت . دهلیت : (عکرمه) ی کوپی شمشیریکی دا له لاشانم قولم په ری به پیستی لاتهنیشتمه وه مایه وه نه و برینه ماندووی کردم ، نه و پوژه به و شیوه یه له گه ل شه رکردندا به دوا ی خو مدا رام ده کیشا ، که زور نازاری دام خستمه ژیر پیم و رام کیشا تا لیبوه وه و فریمدا ^(۲) ، به و حاله وه (معوذ) ی کوپی (عفراء) به لای (ابوجهل) دا تیپه ری ، شمشیریکی لیدا خستی ، به نیوه گیانی به جیی هیشت (معوذ) به رده وام بوو له شه پ تا شه هید کرا .

که شه پ ته و ابوو پیغه مبهه ری خوا ^۳ فرمووی : کی ده توانیت هه و الیکي (ابوجهل) بزانیت که چی ئی به سه ر هاتوه ؟ خه لک بلاوه یان لیکرد به دوا ی (ابو جهل) دا ، (عبدالله) ی کوپی (مسعود) په زای خوی ئی بیت ، چوو ه سهری له دوا هه ناسه یدا بوو ، پیی نا به سه ر گه ردنیدا ریشی گرت ، بو نه وه ی سهری له لاشه ی

(۱) صحیح البخاری ۱/۴۴۴ ، ۲۲/۵۶۸ مشکاة المصابیح ۲/۲۳۵ دیاره که پیغه مبهه دارپینی که لوبه له کانی (ابو

جهل) ی به یه کیکیان سپارده ، چونکه نه وی تر له جهنگه که دا شه هید کراوه .

(۲) نهو (معاذ) تاره (رهزای خوی ئی بیت) تا سهرده می خه لیله (عوسمان) ی کوپی (عففان) (رهزای خوی ئی بیت) زیبا .

جیا بکاته وه ، وتی : خوا سه‌ری شوږ کردیت ئه‌ی دوژمنی خوا ، وتی : به چی سه‌ری شوږکردم؟ من جگه له‌پیاویک که قه‌ومه‌که‌ی کوشتیوانه چیدی هیچ له‌که‌یه‌کم له‌سه‌ر نی‌یه ، یان سه‌رباری ئه‌وه‌ی پیاویکتان کوشتوه ؟ هه‌روه‌ها وتی : خوژگه کردیه‌ک بیکوشتمایه پاشان وتی : پی‌م بلێ کێ سه‌رکه‌وتوه ؟ وتی : خداو پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ﷺ ، له‌وکاته‌دا که (ابن مسعود) قاچی خستبووه سه‌ر گهردنی وتی : به (ابن مسعود) هه‌ی شوانی مینگه‌ل له‌ شوینیکی به‌رزدا راوه‌ستاویت - (عبدالله‌ی کوپی (مسعود) له‌ مه‌که‌دا شوانی مینگه‌ل بوو - پاش ئه‌م قسانه (ابن مسعود) سه‌ری له‌لاشه‌ی جیاکرده‌وه ، بردی بۆلای پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و وتی : پیغه‌مبه‌ری خوا ، ئه‌وه سه‌ری دوژمنه‌که‌ی خوایه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ سی‌جار فهرمو‌ی : (هو الله الذي لا اله الا هو) ؟ پاشان فهرمو‌ی : (الله اكبر ، الحمد لله الذي صدق وعده ، ونصر عبده ، وهزم الاحزاب وحده) ئاده‌ی نیشانم بدهن ، ده‌لیت : پوشتین لاشه‌که‌یمان پیشاندا فهرمو‌ی : ئه‌مه فیرعه‌ونی ئه‌م ئومه‌ته بوو .

چهند دیمه‌نیکی ئیمانی له‌م جه‌نگه‌دا

پیشتر باسی دوونمونه‌ی جوانمان کرد له‌لایه‌ن (عمیر‌ی کوپی (الحمام) و (عوف‌ی کوپی (الحارث) - ابن الفراء - ، له‌و جه‌نگه‌دا چهند دیمه‌نیکی سه‌رنج ڕاگیش وه‌ده‌رکه‌وت ، که تیایدا هی‌زی بیروباوه‌ڕ خۆی ده‌نوینیت ، له‌و جه‌نگه‌دا باوکان به‌ پۆله‌کانیان گه‌یشتن ، برا به‌ برا ده‌گه‌یشتن بیروباوه‌ریان یه‌ک نه‌بوو ، شمشیر یه‌کلای کردنه‌وه ، ژێرده‌سته‌کان پووبه‌پووی سه‌رده‌سته‌کانیان بوونه‌وه ، داخی دلی خویان پی‌رشتن .

١. (ابن اسحاق) له‌ (ابن عباس) ه وه‌ ده‌گێڕێته‌وه ، که پیغه‌مبه‌ر ﷺ به‌یارانی فهرموو : من ده‌زانم هه‌ندی‌ک له‌ پیاوه‌کانی (بنی هاشم) و هی‌ تریش به‌زۆره‌ ملی له‌گه‌ل ئه‌وانه‌دا هی‌نراون ، هیچ کاریکیان نی‌یه به‌ شه‌رکردن له‌گه‌ل ئیمه‌دا ، هه‌ر که‌سی‌ک له‌خێلێ (بنی هاشم‌ی) بی‌نی نه‌یکوژیت ، هه‌رکه‌سی‌ک (ابو البختری) کوپی (هشام‌ی) بی‌نی نه‌یکوژیت ، هه‌رکه‌سی‌ک (عباس‌ی) کوپی (عبدالمطلب‌ی) بی‌نی با نه‌یکوژیت ، ئه‌و پیاوه به‌ زۆر هی‌نراوته ده‌روه . (ابو حذیفه‌)ی کوپی (عتبه‌) وتی : ئایا ئیمه‌ باوان و پۆله‌و براو خێله‌که‌ی خۆمان بکوژین و ، واز له‌ (عباس) به‌ینین ؟ وه‌لآله‌ی ئه‌گه‌ر پی‌ی بگه‌م

بەشمشیر لەتی دەکەم ، ئەم قەسە گەشتوو بە پیغەمبەری خوا ﷺ
 فەرمووی : بە (عمری کوپی (خطاب) : (ابو حفص) ئەری دەرگرت مامی
 پیغەمبەر بەشمشیر لە دەم و چاوی بدریت؟ (عمر) فەرمووی : پیغەمبەری
 خوا ، رینگەم بە دەم لە گەردنی ، وەللاهی دوو پوو بوەتووە .

(ابو حذیفە) هەموو جارێک دەیووت : زۆر لەو قەسە دەترسام کە لەکاتی
 خۆیدا کردم ، پێم وایە مەگەر شەهیدی وەگەرنا هیچ شتیکی نایسڕیتووە ، ئەوەبوو
 لەشەری (یمامە) دا بە شەهیدی سەری نایەو .

۲. قەدەغە کردنی کوشتنی (ابو البختری) ییش لەبەر ئەوەبوو کە لەمەکەدا لە
 هەموو قۆرەیشیەکان زیاتر نازاردانی پیغەمبەری پی ناخۆش بوو، هیچ نازاری
 نەدەداو، پیغەمبەری خوا ﷺ هیچ شتیکی خراپی پی نەگەشتووە لەلایەن (ابو
 البختری) یەو ، ئەو پیاوێک بوو لەو کەسانە کە هەستان بۆ دراندنی
 پەیماننامە ی پەيوەندی برین لەگەڵ (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) دا .

کەچی لەگەڵ ئەو هەشدا لە شەپەکەدا (ابوالبختری) کوژرا ، هۆکەشی
 ئەوەبوو کە (مجذری کوپی (زیادی (بلوی) لەناو شەپەکەدا پی گەشتبوو ،
 هاورییەکی لەگەڵدا بوو ، پێکەو شەریان دەکرد ، (مجذری پی دەلیت : ئەی (ابو
 البختری) پیغەمبەری خوا لێی قەدەغە کردوین تۆ بکوژین ، (ابوالبختری) وتی :
 ئەی هاریکەم ؟ (مجذری) وتی : نەخێر واز لە هاورییەکەت ناھێنین ، ئیدی (ابوالبختری)
 وتی : وەللاهی دەبیئت هەردوو کەمان پێکەو بمرین ، پاشان دەستیان دایە شەپ
 لەگەڵ یەکتەدا ، (مجذری) ناچاربوو بیکوژێت .

۳. (عبدالرحمن) ی کوپی (عوف) و (امیە) ی کوپی (خلف) لەسەر دەمی جاھیلیدا
 لە مەکە هاورییە یە بوون ، لە پۆژی شەپە بەدرا (عبدالرحمن) بەلایدا
 تێپەری لەگەڵ (علی) کوپی دا وەستابوو، دەستی گرتبوو، (عبدالرحمن) ییش
 چەند قەلغانیکی دەستکەوتی پیبوو ، وتی بە (عبدالرحمن) : هیچت پییە بۆ
 من ؟ خو من لە هەموو ئەو قەلغانە ی دەستت باشتەم ، بەراستی هەرگیز
 روژی وەک ئەمڕۆم نەدیو ، ئایا پیوێستەتان بە شیر نیە ؟ مەبەستی ئەوەبوو
 کە هەر کەسێک دیلی کردووە بە و شتیکی شیردەری چاک فیدیە ی دەدات -
 (عبدالرحمن) قەلغانەکانی فریداو پاشان وتی : ئومەییە پیی و تم : لەوکاتەدا
 من لەنیوان ئومەییە و کوپەکیدا وەستابووم : ئەو پیاوێک کۆ بوو کە

په‌ری سیم‌رغی دابوو له به‌رۆکی ؟ وتم : ئه‌وه (حه‌زه‌ی کۆری (عبدال‌مطلب) بوو ، وتی : هه‌رچیمان به‌سه‌ردا هات ئه‌و پیاوه‌ پێی کردین.

(عبدال‌رحمن) ده‌لیت : هه‌ردووکیانم دایه‌به‌رخۆم له‌دووره‌وه‌ بیلال هه‌ردووکیانی بێنی که‌ له‌گه‌ڵمدا بوون ، ئومه‌یه‌یه‌ له‌مه‌که‌دا به‌به‌رده‌وامی ئه‌شکه‌نجه‌ی بیلالی ده‌دا ، بیلال هاواری کرد : هه‌ی سه‌ری کوفرو بی‌باوه‌ری (ئومه‌یه‌یه‌)ی کۆری (خلف) خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، وتم : کوره‌ بیلال نه‌که‌ی ، ئه‌وه‌ دیلی منه ، وتی : خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، وتم : ئه‌ری کۆری ژنه‌ په‌شه‌که‌ گویت لێمه‌ ؟ ئه‌و هه‌ر وتی : خوا بمکوژیت ئه‌گه‌ر نه‌یکوژم ، پاشان به‌ده‌نگی به‌رز هاواری کرد ، ئه‌ی ئه‌نساره‌کانی خودا ، ئه‌مه‌ سه‌ری کوفر (امیه‌)ی کۆری(خلف) ه ، بمرم ئه‌گه‌ر نیکوژم ، ده‌لیت : چوار ده‌وریان گرتین و خستیانه‌ نیوکه‌وانه‌وه‌ . من به‌رگرم لێ‌ده‌کرد ، ده‌لیت : پیاویکیان له‌ناکاو شمشیرێکی‌دا له‌ قاچی کوپه‌که‌ی خستی ، (امیه‌) هاواریکی وای کرد شتی وام هه‌رگیز گۆی لێ نه‌بووبوو ، منیش وتم : خۆت قوتارکه‌ ئێمه‌ ناتوانین رزگارت بکه‌ین ، ئه‌نجا ئه‌وان هه‌لیان کوتایه‌ سه‌ریان دانایانه‌ به‌ر شمشیر هه‌تا ساردیان کردنه‌وه‌ ، هه‌موو جارێ (عبدال‌رحمن) ده‌یوت : خوا په‌رحم به‌ بیلال بکات ، بی‌قه‌زابیئت ، من قه‌ڵغانه‌کانیشم له‌کیس چوو ، له‌ دیله‌کانیشمدا دلێ ئیشاند .

له‌ (زاد المعاد) یشدا هاتوه‌ ، که‌ (عبدال‌رحمن)ی کۆری (عوف) به‌ (امیه‌)ی وت : دانیشه‌ ئه‌ویش دانیشیت (عبد الرحمن) خۆیدا به‌سه‌ریدا ، له‌ ژێر (عبد الرحمن) یشه‌وه‌ دایانه‌ به‌ر شمشیر هه‌تا کوشتیان له‌هه‌ندیک شوینه‌وه‌ قاچ و قۆلی (عبد الرحمن) یشیان بریندار کرد ^(۱) .

۴ . (عمر) کۆری (خطاب) رضی الله عنه له‌و پۆژه‌دا خاڵی خۆی کوشت ، که‌ ناوی (العاص) کۆری (هشام)ی کۆری (المغیره) بوو .

۵ . (ابوبکر)ی (الصديق) (ر) له‌ناو شه‌په‌که‌دا هاواری کرد له‌ کوپه‌که‌ی (عبد الرحمن) که‌ له‌و کاته‌دا له‌گه‌ڵ موشریکاندا بوو . وتی : پیسی خراپ چیت کرد له‌ مال و سامانه‌که‌م ؟ (عبدال‌رحمن) یش وتی :

لم یبق غیر شکة و یعوب و صارم یقتل ضلال الشیب

۶ . که‌ موشریکان ده‌ستیان هه‌لگرت و ته‌سلیم بوون ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌ کوخه‌که‌ی‌دا بوو ، (سعد)ی کۆری (معاذ)یش به‌شمشیره‌که‌ی ده‌ستی

^(۱) زاد المعاد ۲ / ۸۹ .

پاسه‌وایی به‌ر دەرگاکی ده‌کرد ، پیغه‌مبهری خوا ﷺ له‌په‌نگ و پووی (سعد) دا ئه‌وه‌ی ده‌خوینده‌وه که پیی ناخۆشه ئه‌وانه‌یان دیل کردووه ، پیی فهرموو: ئه‌ری (سعد) ده‌لیی ئه‌و بارو دۆخت پی‌ناخۆشه ؟ وتنی : به‌لی پیغه‌مبهری خوا. ئه‌مه یه‌که‌م کاره‌ساته که به‌سه‌ر موشریکاندا هاتبیت ، کوشتنیانم به‌لاوه چاکتر له‌هیشتنه‌وه‌یان .

۷. شمشیره‌که‌ی (عکاشه‌ی) کوپی (محسن الاسدی) له‌و پۆژه‌دا قرتا ، هاته‌ لای پیغه‌مبهر ﷺ ئه‌ویش کوته‌ره‌ داریکی دایه‌و فهرمووی : (عکاشه) به‌مه‌ شه‌ر بکه ، که له‌پیغه‌مبهری خوای وهرگرت ﷺ پای وه‌شاند ، به‌ده‌ستیه‌وه بوو به‌شمشیریکی درێژی ، په‌قی بپنده ، شه‌ری پی‌کرد تا خودای گه‌وره‌ فه‌تخی نارد بۆ موسلمانانه‌کان ، ئه‌و شمشیره‌ ناو‌نرا بوو (العون) ، پاشانیش له‌لای مایه‌وه‌ شه‌ری پی‌ده‌کرد ، تا له‌ جه‌نگه‌کانی هه‌لگه‌پراوه‌کاندا شه‌هید کرا.

۸. پاش ته‌واو‌بوونی شه‌ره‌که (مصعب‌ی) کوپی (عمیر العبدری) به‌لای براکه‌یدا تیپه‌ری که ناوی (ابو عزیز) بوو ، به‌ده‌ست یه‌کیک له‌ ئه‌نساریه‌کانه‌وه دیل کرابوو ، (مصعب) به‌ ئه‌نساریه‌که‌ی وت: توند ده‌ستی بگره ، دایکی ده‌وله‌مه‌نده ، به‌لکو له‌باتی ئه‌ودا خوینباییت بداتی ، (ابو عزیز) وتی به‌ (مصعب) ئه‌مه‌یه وه‌سیتی تۆ بۆ من ؟

(مصعب) وتی : ئه‌و کابرا ئه‌نساریه‌ برای منه نک تۆ .

۹. کاتیک که پیغه‌مبهر ﷺ فرمانی‌دا به‌ ئه‌سپه‌ره‌کردنی لاشه‌ی موشریکان له‌ (قلیب‌) داو لاشه‌ی (عتبه‌ی) کوپی (ربیع) یان راکیشا به‌ره‌و (قلیب) ، پیغه‌مبهر ﷺ سه‌یریکی ده‌م و چاوی (ابو حذیفه‌ی) کوپی کرد ، بیینی زمرده‌لگه‌رابوو فهرمووی: (ابو حذیفه) ئه‌لیی له‌باره‌ی باو‌کته‌وه‌ شتیکت له‌لدایه ؟ وتی: نه‌خیر پیغه‌مبهری خوا ، سویند به‌خوا هه‌رگیز به‌دگومانیم بۆ دروست نه‌بووه‌ له‌کوژانی باو‌کدا ، به‌لام سه‌یرم ده‌کرد ، که باو‌کم خاوه‌ن عقل‌ ناغریی و نازایی و ریزیکی تایبه‌تیه ، ئاواتم و خواست که ئه‌وه رینومایی بکرایه‌ بۆ ئیسلام ، کاتیک که‌مینیم کوژرا ، ئه‌وم بیرکه‌وته‌وه که ئه‌و له‌سه‌ر کوفرو مردوه‌ ئه‌وه زۆر ناره‌حه‌تی کردم ، پیغه‌مبهری خوا ﷺ گوته‌یه‌کی جوانی پیی فهرموو ، دۆعای فی‌ری بۆ کرد .

تەرمەكانى ھەردوولا

شەپەرەكە بەشكاندنىكى خراپى موشرىكان و سەرگەوتنىكى گەورەى
موسلمانان كۆتايى ھات لەموسلمانەكان (١٤) چواردەكەس شەھىدبوون ، شەش
كۆچەرى و ھەشت ئەنسارى.

موشرىكانىش تووشى زيانكى گەورە ھاتن ، ھەفتايان ئىكۆژراو
ھەفتاشيان ئى بەدىل گىرا ، زۆرىنەشيان سەرکردەو فەرماندەو پالەوانەكانى
قورەيش بوون .

كەجەنگەكە كۆتايى ھات پىغەمبەرى خوا ﷺ بەسەر كۆژراوكانەو
وہستاو پىي فەرموون: بەراستى ئىوہ خراپترىن كەسى پىغەمبەرەكەتان بوون ،
بەدرۆتان خستەوہ لەكاتىكدا خەك ھات بەدەممەوہ، سەرتان شوپكرەم لە
كاتىكدا كە خەك پشتىوانيان ئىكردم ، دەرتان كردم كەچى خەك جىگەى كردمەوہ
، پاشان فەرمانى دا - رايان كيشان و خستىيانە يەكك لە چالەكانى بەدرەوہ .

لە (ابى طلحە) وە ، پىغەمبەر ﷺ لە رۆژى بەدردا فەرمانى دا ، بىست و چوار
فەرماندەى قورەيشيان فرىدايە ناو پەنا شىوئىكى بەدرەوہ ، نەرىتى وابووہ بەسەر ھەر
كۆمەلىكدا سەركەوتايە لە ساراكەدا سىشەو دەمايەوہ ، لە رۆژى سىيەمدا كە لە بەدر
بوون فەرمانى دا كاروانەكەى رىكخەن، پاشان رۆشت ھاوہلەكانى بەدوايىدا رۆشتن،
چووہ سەرجانى گۆرەكان و، دەستى كرد بە بانگ كردنيان ھەريەكەيان بەناوى خۆيان
و بابوكيانەوہ ، فلانى كوپى فلان ، فلانى كوپى فلان ، ئايا باشتەر نەبوو ئەگەر بەگوئى
خوداو پىغەمبەرەكەيتان بكردايە ؟ ئەوہ ئىمە بەمە گەيشتىن كە خودا بەلئىنى
پىداووون ، ئايا بەراستى ئىوہش بەوہ گەيشتن كەخودا وادەى پىداووون؟ (عمى) ﷺ
وتى: پىغەمبەرى خوا چ جەستەيەكى بى گيان قسەى كردوہ ؟ پىغەمبەرى خوا ﷺ
فەرمووى : سوئندم بەو كەسەى گيانى منى بەدەستە ئىوہ باشتەر لەوان ئەو قسانەى
من نابىستىن ، لەگىرەنەوہيەكى تردا ، بەراستى ئىوہ زياتر لەوان نابىستىن ، بەلام ئەوہيە
كەناتوان وەلام بەدەنەوہ ^(١) .

(١) متفق عليه ، مشكاة المصابيح ٢/٣٤٥ .

(مهكهه) هه والى ژيركه وتنه كه ي پيده گات

موشریکان له مهیدانی بهردا به شیوهیهکی ناپیک هه لاتی و به شیوو
دۆله کاندایه پهرش و بلایووونه وه به ترسه وه به ره و مه که رایانده کردو له شهرماندا
نه باندەزانی چۆن برۆنه مه که وه .

(ابن اسحاق) دهلیت : یه کهم که سیك هه والی کاره ساته که ی گه یانده مه که (الحسیمان) ی کوپی (عبدالله الخزامی) بوو ، وتیان : چ هه والیکت پییه ؟ وتی : (عتبه) ی کوپی (ربیع) و (شبیبه) ی کوپی (ربیع) و (ابوالحکم) کوپی (هشام) و (امیه) ی کوپی (خلف) کوژاون له گه لّ چهنه پیایوکی تر دا که - ناوی بردن - که دهستی کرد به ژماردنی سه رکرده کوژاوه کانی قوپه یش ، (صفوان) ی کوپی (امیه) که له (الحجر) دا دانیشتبوو ، وتی : وه لّاهی عه قلّ نایگیریت ناده ی هه والی منی لی پیرسن ، وتیان : ئه ی (صفوان) ی کوپی (امیه) چی لیّه ات ؟ وتی : ئه وه تا له (حجر) دا دانیشتووه ، وه لّاهی چاوم لی بوو باوک و براکه ی به یه که وه کوژان .

(ابو رافع) غولامەكەى پىغەمبەر ﷺ دەلىت : خزمەتكارى (عباس) بووم ،
 ھاتبوھ ناوامانەوھ بۆ ئەھل و بەیت ، (عباس) موسلمان بوو ، (ام الفضل) و منىش
 موسلمان بووين ، (عباس) ئىسلام بوونەكەى شارەبۆوھ (ابولەب) نەچو بو بۆ شەرى
 بەر ، كە ھەوالەكەى بەدر ھات دەمكوت بوو سەرى شوپ كەرد ، ھەستمان بەخوشى و
 سەرىزى دەكرد ، من پىاويكى لاوازبووم دەفرم دروست دەكرد ، لە ژوورەكەى
 زەمزەمدا ھەلم دەكۆلى ، سوئندىت لەویدا دانىشتبووم خەرىكى ھەلكۆلىنى
 دەفرەكانم بوو (ام الفضل) یش لەپالەدا دانىشتبوو ، ئەو ھەوالەى پىمان گەيشت زۆر
 دلى خوش كەردبوين ، (ابولەب) بەبىزارى و بىتاقەتەكى زۆر داخ لەدلىھە بەرەو لای
 ئىمە دەھات ، ھات و لەپال (حجر) دا دانىشت ، پىشتى كەردە من ، لەوھالەدا
 دانىشتبووم ، خەلك وتیان : ئەوھ (ابوسفیان) ى كۆرى (ھارث) ى كۆرى (عبدال مطلب)
 ھات ، (ابولەب) پىنى وت : ئادەى وەرە بۆلام ، سوئند دەخۆم ھەموو ھەوالەكەت لەلایە
 ، دەلىت : لەلای دانىشت ، خەلك لەدەورى كۆ بوونەوھە ، وتى : برازا ھەوالەم بەدرى
 بزانم بارودۆخەكە چۆن بوو؟ (ابوسفیان) وتى : وەللأھى ھەر ئەوھەندەمان خوش بوو
 چوونە شەپەكەوھ خیرا شانمان بۆ شل كەردن ، بەئارەزووى خویان لییان كوشتین و
 بەدیل گرتین ، وەللأھى سەربارى ئەوھش من لۆمەى كەس ناكەم ، ھەندىك پىاومان
 پىگەيشت سەرتاپا سىپى بەسواری ئەسپى ماروھە لەنیوان ئاسمان و زەمىندا
 وەستابوون ، وەللأھى ئەوانە ھىچیان نەھىشت ، ھىچ كەسىش نەیدەتوانى
 بەرامەریان بوەستىت .

(ابو رافع) ده‌لئیت : چمکیکی (حجر)م به‌رز کرده‌وو وتم : وه‌للهی نه‌وانه
 فریشته بوون ، ده‌لئیت: (ابوله‌ب) ده‌ستی به‌رز کرده‌وو یه‌ک زله‌ی توندی لئدام ،
 منیش ره‌تم دایه‌وه ، هاته‌گیانم دامی به‌زه‌ویدا نه‌نجا که‌وته لئدانم ، من پیاویکی
 لاواز بووم ، (ام الفضل) هه‌ستا کۆله‌که‌یه‌کی هه‌لگرت و کی‌شای به‌سه‌ریدا ، خوینی
 لئه‌یناو پیی وت: که‌ زانیت ئاغای لئه‌رنیه‌ بیکه‌س کوژت کرد ، (ابو له‌ب) سه‌ری
 شو‌رکردو لئیدا پۆیشت ، سویند به‌خوا ته‌نها حه‌وت شه‌وی ترژیاو ، خوای گه‌وره
 گه‌رو گولی کردو کوشتی ، (ئه‌وه‌ش ده‌ردیکه‌ عه‌ره‌ب نو‌قلانه‌ی شه‌ری پی لئیده‌هن ،
 بۆیه‌ کو‌ره‌کانیشی وازیان لئه‌ینا ، تاماوه‌ی سی پۆژ که‌س نزیک‌ی ته‌رمه‌که‌ی
 نه‌ده‌که‌وته‌وو که‌سیش هه‌ولی نه‌ده‌دا بینیزتت که‌کو‌ره‌کانی له‌قسه‌و باسی خه‌لک
 ترسان ، ئیتر هه‌ستان چالیکیان بۆ هه‌لکه‌ند به‌دار پالیان پیوه‌نا بۆناو چاله‌که‌و
 له‌دوره‌وه‌ خو‌لیان بۆ فریدا تابه‌ته‌واوی دایانپۆشی).

به‌م شی‌وه‌یه ، خه‌لکی ، هه‌والی شکسته‌که‌ی مه‌یدانی به‌دریان پی‌گه‌یشت ،
 ئه‌م هه‌واله‌ کاریگه‌ریه‌کی زۆرخراپی کرده‌ سه‌ریان ، گه‌شته‌ راده‌یه‌ک شین و
 واوه‌یلایان قه‌ده‌غه‌ کرد بۆ مرده‌کانیان ، نه‌بادا موس‌لمانه‌کان ئۆخ‌ی بکه‌ن .

یه‌کیک له‌و نو‌کته‌ خو‌شانه‌ که‌ پووی‌دا ئه‌وه‌بوو ، (اسود)ی کو‌ری
 (عبدالمطلب) سی کو‌ری له‌ شه‌ری به‌درا به‌رکه‌وتبوون و کوژرا بوون ، زۆر حه‌زی
 ده‌کرد بۆیان بگری ، چاوی کو‌یر بوو ، شه‌ویک گوینی له‌لاوانه‌وه‌یه‌ک بوو ،
 غولامه‌که‌ی نارد؟ وتی به‌لکو ئه‌مه‌ خواجه‌ ریگه‌ی لاواندنه‌وه‌یان دابی‌ت ، ئه‌ری تو
 بلایی ئه‌مه‌ قو‌ره‌یش بن و بۆ کوژراوه‌کانیان بگری؟ به‌لکو ساخوا ریگه‌م بده‌ن بگری
 بۆ (ابی حکمیه‌)ی کو‌رم . خه‌ریکه‌ جه‌رگم ده‌سو‌تیت ، غولامه‌که‌که‌ گه‌رایه‌وو وتی :
 ئه‌و لاوانه‌وه‌یه‌ شینی ژنیکه‌ بۆ وشتره‌ ونبوه‌که‌ی ده‌گری، ئیتر (اسود) خۆی
 پی‌نه‌گیرا و ئه‌م شی‌عه‌ری وت:

اتیک‌ی أن تضل لها بعیر	وینعه‌ها من النوم السه‌ود
فلا تبکی علی بکر ولكن	علی بدر تقاصرت الج‌ودود
علی بدر س‌رأة بني ه‌صيص	ومخ‌زوم وره‌ط أي الوليد
وبکي ان بکيت علی عقيل	وبکي حارثاً أسد الاسود
وبکيهم ، ولا تسمي جيعاً	وما لأبي حیکمة من نديد
ألا قد ساد بعدهم رجال	ولولا يوم بدر لم يسودوا

(مه‌دینه) هه‌والی سه‌رکه‌وتنه‌که‌ی پێده‌گات

که خودای گه‌وره سه‌رکه‌وتنی به‌خشی به‌موسلمانان ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ دوو مژده‌ده‌ری نارد بۆ خه‌لکی مه‌دینه ، بۆئه‌وه‌ی به‌خێراییی مژده‌که‌یان پێ بگه‌یه‌نیت ، (عبدالله)ی کوپی (رواحه‌)ی نارد بۆ خه‌لکی سه‌ره‌وه‌و (زید)ی کوپی (حارثه‌) یشی نارد بۆ خه‌لکی خوا‌ره‌وه‌ .

جوله‌که‌و دوو‌پووه‌کان که‌وتبوونه جموجوول له‌ناومه‌دینه‌دا به‌ بلاو کردنه‌وه‌ی پڕوپاگه‌نده‌ی درۆ ، زیاد له‌وه‌ش هه‌والی شه‌هید بوونی پیغه‌مبه‌ریان بلاو‌کرده‌وه‌ ﷺ کاتی‌ک که‌ یه‌کی‌ک له‌ دوو‌پوان (زید)ی کوپی (حارثه‌)ی بینی به‌ سواری ((القصوراء) و‌شتره‌که‌ی پیغه‌مبه‌ره‌وه‌ بوو ، وتی : ئه‌ری وه‌للأ موحه‌مممه‌د کوژراوه‌ ، ئه‌وه‌ش (قصوراء)ه‌و ده‌یناسینه‌وه‌ ، ئه‌وه‌ش (زید) ه‌ له‌ ترساندا نازانی‌ت چی بلی‌ت و سه‌ری شو‌پ کرده‌وه‌و شکاوه‌ .

که هه‌ردوو پیاوه‌ که‌ گه‌یشته‌نه مه‌دینه موسلمانان ده‌وره‌یان دان ، گو‌ییان گرت بۆ بیستنی هه‌واله‌که‌ ، تا به‌ته‌واوی د‌ل‌ن‌یا‌بوون له‌ سه‌رکه‌وتنی موسولمانان ، نیت‌ر خوشی هه‌موولایه‌کی گرت‌ه‌وه‌ ، هه‌موولایه‌کی مه‌دینه‌ پ‌ر‌ بوو له‌ ده‌نگی (لااله‌الاالله و الله‌اکبر) سه‌رانی ئیمان‌دران - ئه‌وانه‌ی له‌مه‌دینه‌دا بوون - هاتنه‌ ده‌ره‌وه‌ بۆ سه‌ر ری‌گا‌کانی شار به‌ مه‌به‌ستنی پ‌یش‌وازی کردن و پ‌ی‌ر‌و‌ز‌بایی کردن له‌ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، به‌بۆنه‌ی ئه‌و سه‌رکه‌وتنه‌ گه‌وره‌یه‌وه‌ .

(اسامه‌)ی کوپی (زید) ده‌لی‌ت: له‌کاتی‌ک‌دا که‌ تازه (رقیه‌)ی کچی پیغه‌مبه‌ری خوامان ﷺ ئه‌سه‌پ‌رده‌ ده‌کرد که‌ خ‌ی‌زانی (ع‌ف‌ان)ی کوپی (ع‌ف‌ان) بوو ، هه‌والی سه‌رکه‌وتنه‌که‌مان پ‌ینگه‌یشته‌ ، ئه‌وکاته‌ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ من و (عثمان)ی هاوسه‌ری به‌دیاریه‌وه‌ دانا‌بوو .

سوڀاڪه‌ي پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ره‌و مه‌دينه به‌ري ده‌كه‌ويت

پيڻغه‌مبه‌ري خوا ﷺ سڀ پوڙ دواي ڪوٽايي هاٽني جهنگه‌که له به‌در مايه‌وه ،
پيش به‌ريکه‌وتني له‌شويني مه‌يداني شهره‌که راجياوازي له‌نيوان سوڀاڪه‌دا له‌سهر
مه‌سه‌له‌ي ده‌ستکه‌وتي شهر دروست بوو ، که جياوازيه‌که توندتر بوو پيڻغه‌مبه‌ري خوا
ﷺ فهرماني‌دا هرچي ڪوڪراوته‌وه بيگيرنه‌وه ، هم‌وو ده‌ستکه‌وته‌کانيان هينايه‌وه .
پاشان وه‌جي هاٽه خواره‌وه بو چاره‌سهرکردني ثم ڪيشه‌يه :

له (عباده‌ي ڪوري (صامت) ه وه ده‌لڀت : له‌گه‌ل پيڻغه‌مبه‌ري خواڏا ﷺ
ده‌رچووم ، شه‌ري به‌درم له‌گه‌ل‌دا بيني ، خواي گه‌وره ڪافرائي ژيرخست ، هه‌نديک
له موسلمانن‌کان راودويان که‌وتن هه‌نديکيان لي ڪوشتن و هه‌نديکيان به‌ديلي
ليگرتن ، ڪوهم‌ليکي تریش چوون بو ڪوکردنه‌وه‌ي ده‌ستکه‌وت و تالاني ، هه‌نديکي
تریش چوارده‌وري پيڻغه‌مبه‌ريان دا‌بوو ﷺ نه‌بادا دوڙمن په‌لاماري بدن له‌ناکاودا ،
هه‌تا شه‌و داهات ، نه‌وانه‌ي که تالاني شهره‌که‌يان ڪوکردبو‌وه ، له‌به‌يني خوياندا
ده‌يانوت : خو‌مان ڪو‌مان کردوته‌وهو ، به‌ش که‌سي پيوه‌ نيه ، نه‌وانه‌ش که به‌دواي
دوڙمن‌دا رايان کردبوو هه‌لياندايه‌و وتيان : نيوه له‌ئي‌مه شياوترنين ، ئيمه‌ بووين
دوڙمنمان دوورخسته‌وهو راوماننان ، نه‌وانه‌ش که چوارده‌وري پيڻغه‌مبه‌ريان
گرتبوو ﷺ وتيان : ئيمه‌ش له‌وه ده‌ترساين که له‌ناکاودا بينه‌ سهر پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ
بويه به‌وه‌وه سهرقال بووين ، خواي گه‌وره ثايه‌تي ناردخواره‌وه: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ
الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرُّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَاصْلَحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ﴾ (الأنفال: ١) ، واته: پرسيارت لي‌ده‌کن نه‌ي موچه‌ممه‌د له‌بارهي نه‌نفاله‌وه ،
توش بلي: نه‌نفال بو خوداو پيڻغه‌مبه‌ره‌که‌يه‌تي له‌خوداي گه‌وره بترسن و نيوه‌ندي
خوتان چاڪ بکه‌ن و ، به‌گوئي خواو پيڻغه‌مبه‌ره‌که‌ي بکه‌ن ، نه‌گه‌ر به‌راستي
ئيماندارن ، ئيدي پيڻغه‌مبه‌ري خوا ﷺ له‌نيوان موسلماناندا دابه‌شي کرد ^(١).

پاش سڀ پوڙه‌که‌ي به‌در پيڻغه‌مبه‌ر ﷺ سوڀاڪه‌ي جولاند به‌ره‌و مه‌دينه‌و ،
ديله موشریکه‌کانيشي پي بوو ، هه‌روه‌ها نه‌و بره نه‌نفاله‌شي پي بوو که له‌ڪافرائي
شه‌ري به‌دردا ده‌ستي که‌وتبوو ، (عبدالله‌ي ڪوري (ڪعب‌ي کردبوو به‌رپرس
به‌سه‌ريه‌وه ، که له‌ته‌نگاوي (الصفراء) ده‌رچوون ، له‌سهر گردو‌لکه‌يه‌کي نيوان
ته‌نگاوه‌که‌و (نازيه) پاش نه‌وه‌ي که پيڻجيه‌کي لي‌ده‌رکرد نه‌نجا ده‌ستکه‌وته‌که‌ي

^(١) (احمد) ده‌ريه‌نياره ٥/ ٢٢٢ ، ٢٢٤ ، مه‌روه‌ما (حاکم) ٢٢٦/٢ .

بهیه کسانى دابهش کرد ، که گه یشتنه ناوچهی (الصفراء) پیغه مبهرى خوا ﷺ
 فرمانى دا به کوشتنى (نظر)ى کوپى (حارث) ، نهم کابرايه هه لگرى ئالای
 موشریکان بوو له شهرى بهدرا ، یه کیك بوو له تاوانباره هه ره گه وره کانی قوپه دیش
 و خراپترین هه لویستی هه بوو بهرام بهر به ئیسلام و زور نازارى پیغه مبهرى خوا
 ددها ﷺ ، (على) کوپى (ابو طالب) دای له گهر دنى .

که گه یشتنه ناوچهی (عرق الطبیة)ش فرمانى دا به کوشتنى (عقبه)ى
 کوپى (ابى معیط) ، پیشتیش باسماں کرد که چون نازارى پیغه مبهرى ددها ﷺ ،
 هه ره نهم بوو له کاتى نوێژدا سهروپیى ئاژهلئى کرد به سهه سهرى پیروزی پیغه مبهردا
 ﷺ ، نه وه بوو عه باکه ی له ملی پیغه مبهرى ئالاندو ویستى بیتاسینیت و ، خه ریک
 بوو بیکوژیت نه گهر نه بوبه کر نه بوايه ﷺ ، که فرمانى دا به کوشتنى وتى :
 کوپه کانه کینان هه یه نه ی موحه ممه د ؟ فره مووی : دۆزهخ ^(۱) ، (عاصم)ى کوپى
 (ثابت الانصاري) کوشتى ، گوتراویشه (على) کوپى (ابو طالب) .
 کوشتنى نه دوو سته مکاره له پرووی سهربازییه وه پیویست بوو ، نه وانه
 تهنه دىلى جهنگ نه بوون ، به لکو به زاراوه ی نوێ تاوانبارى جهنگ بوون .

شانده کانی پیروزیایی

که پیغه مبهر ﷺ گه یشته (روحاء) سه رانى موسلمانه کانی پیگه یشت ،
 نه وانه ی که پیشت له گهل بیستنى مژده ی سه رکه وتنه که دا به هو ی دوو نیژ راوه که
 هاتبوونه ده ره وه ی شار - هاتنه خزمه تی بۆ پیروزیایی کردن ، له ویدا (سلمه) ی
 کوپى (سلامه) پینی وتن: له سه رچی پیروزیایمان لیده که ن ؟ وه لآله ی نه وانه ی
 شه رمان له گهلدا کردن چه ند پیره پیاویکی سه رساف بوون وه ک وشت ، پیغه مبهرى
 خوا ﷺ ده ستى کرد به پیکه نین ، پاشان فره مووی: برازا ، خو نه وانه نه نجوومه نى
 قوپه دیش بوون .

(اسید)ى کوپى (حضیر) یش وتى: پیغه مبهرى خوا ، سوپاس بۆ نه و
 خودایه ی سه رى خستیت ، دلئى ئارام کردیت ، وه لآله ی پیغه مبهرى خوا ، هه رگیز
 دواکه وتنم له به دردا له بهر نه وه نه بوو که پیم وابوو بیت شه ر ده که یت له گهل دورمندا
 ، بپروام وابوو که مه سه له کاروانه که یه بۆیه نه هاتم ، نه گهر بمزانیا به به دورم
 ده که یت هه رگیز دوا نه ده که وتم ، پیغه مبهرى خوا ﷺ فره مووی: راست ده که یت .

^(۱) خاوه نى سه رچاوه (صحیح)ه کان نه مه یان ریوا یه ت کردووه ، بپروانه (سنن ابى داود) له گهل په راویژه که ی

پاشان پیغه مبهری خوا ﷺ به سهرکه وتوویی و سهری به رزه وه چووہ ناو مه دینه وه، هرچی دوژمنی ناوہ وه دهره وه هبوو زنده قیان لیی چوو بوو ، ژماره یه کی زوری خه لکی مه دینه موسلمان بوون ، له وکاته وه (عبدالله) ی کوپی (ابی) و تاقمه که ی به پوالت و ناشکرای هاتنه ناو ئیسلامه وه .

دیه کان دواي خوئی به پوژئک گه یشتنه وه مه دینه، دابه شی کردن به سهر هاوه لانی داو وه سیه تی خیری بو کردن ، هاوه لان خویان خورمایان ده خوار دو ، له بهر وه سیه ته که ی پیغه مبهر نانیان ددا به دیله کان .

مه سه له ی دیله کان

که پیغه مبهری خوا ﷺ گه یشته وه مه دینه ، له باره ی دیله کانه وه پراویژی به (ابوبکر) ی هاوه لی کرد ﷺ، فهرمووی : پیغه مبهری خوا ، ئه وانه ئاموزاو براو خزمانی عه شره تن ، من پیم باشه فیدی یان ئی وهر بگریت ، بهو پاره یه ی وهری ده گرین میزمان ده بیت به سهر کافراندا ، سا به لکو خوا هی دایه تیان بداو ببته پشتیوانیک بو ئیمه .

پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی به (عمر) ی کوپی (خطاب) توچی ده لئیت ؟ (عمر) وتی : وه لاهی من له گهل رایه که ی (ابوبکر) دانیم ، پیم وایه که تو بواری به دیت من فلانه که سی خزم بکوژم ، (علی) ش (عقیل) ی کوپی (ابوطالب) بکوژیت و (حمزة) ش فلانه که سی برای بکوژیت ، تاپیشانی به دین لای خوی خومان که هیچ دل نه رمیه کمان تیدا نییه بهرام بهر به موشریکان ، ئه مانه ش سهران و پیشپره و سهر کرده کانی کوفرن .

(عمر) ده لئیت : پیغه مبهری خوا ﷺ مهیلی به لای رایه که ی (ابوبکر) دا بوو ، قسه که ی منی به دل نه بوو ، خوینبایی لی وهر گرتن ، بو پوژی سهر له به یانی چوو مه خزمهت پیغه مبهر ﷺ بینیم له گهل ئه بویه کردا ده گریان - وتم : پیغه مبهری خوا توو هاوه له کهت بوچی ده گرین ؟ ئه گهر گریانم بو هات منیش ده گریم ، وه گهر نا خوم ده گریه نم بو گریان ی ئیوه ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : سه بارهت به مه سه له ی دیله کان که هاوه له کانت رای خویان وت : به وهر گرتنی خوینبایی ، که چی سزا که یانم پی نشان درا له ئه و درمخته لیمانه وه نزیک تر بوو . ئاماژ ی بو درمختیکی نزیک کرد ^(۱) .

^(۱) تاریخ عمر بن الخطاب ، نویسنی (ابن الجوزی) ل ۲۶

خوای گه وره نایه تی نارد خواره وه : ﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُخْرَجَ فِي الْوُجُوهِ غَرَضُ الدُّلَى وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ، لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ الانفال : ٦٧ - ٦٨ واته : بۆ ههچ پیغه مبه رێک نیه که دیل گل بداته وه تاکاتیك پایه دارو جیگر ده بیست له زه ویدا ، مه گهر کهل و پهل و شمه کی دونیاتان ده ویت ؟ خو خوای گه وره ئه و جیهانی ده ویت بۆتان و سه رفرازی قیامه تی ئیوه ی مه به سته ، خوا بالاده ست و دانایه ، خو ئه گهر بریار دده ی خودا نه بوایه له سه ر ئه و شتانه ی که وه رتانگرت له به رامبه ر ئازادکردنی دیله کانه وه ئه وه تووشی سزایه کی سه خت ده بوون .

ئه و (کتاب) ه ش که له نایه ته دا ده لیت : پیشت هاتوه مه به ست پینی نایه تی : ﴿ فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءٌ ﴾ عمد : ٤ ، واته : یان منه تیان به سه ردا بکه ن به ریان بده ن ، یان فیدییه یان ئی بسینن ، نایه ته که باسی مۆله تی وه رگرتنی فیدییه ی تیدایه وه گهرنا سزا ده دران ، سه رزه نشته که بۆ ئه وه دابه زی ، چونکه ئه وان پیش جیگر بوون و پایه داربوون دیلیان گلدایه وه و ، پاشان فیدییه یان وه رگرت له و تاوانبارانه ی که دیلی شه ر نه بوون ، به لکو تاوانباری جه نگ بوون ، ئه وانه یاسای نویش وازیان لینا هینیت و دادگایان ده کات ، زۆرجاریش هوکمی دادگا له باره یانه وه کوشتن یان به ندیی کردن ده بیست هه تا مردن .

ئه وه بوو بریاره که به پینی بۆچوونه که ی (ابوبکر) (ر) جیگیر بوو ، قسه یان له دیله کان وه رگرت ، هه ر فیدییه کی ش چواره زار دره م بوو تا سی هه زاردره م و تا هه زاردره م ، خه لکی مه که که خوینده واریان هه بوو خه لکی مه دینه خوینده واریان نه بوو ، هه رکه سینکیان نه یه توانیایه فیدییه بدات ، ده منالیان ده دایه ده ست فییری خوینده واریان بکه ن ، که فییری بکردنایه به ره لای ده کردن .

پیغه مبه ری خوا ﷺ به بی به رامبه ر هه ندیکی تر له دیله کانی ئازادکرد ، له وانه (المطلب) ی کوپی (حنطب) و (صیفی) کوپی (ابی رفاعه) و (ابوعزه الجمحی) ئه مه ی به ئه سیری گرته وه له ئو خودا و کوشتی و باسه که ی له دوا ییدا دیت .

(ختنه ابی العاص) یشی به ره لای کرد به مه رجیک ده سته ردار ی (زینب) بییت ، پیشت ریش (زینب) پاره و مالی نارد بوو بۆ به ردانی (ابی العاص) ملوانکه یه کی تیدانا بوو که لای خه دیجه بوو ، به و ملوانکه یه وه شووی کرد بوو (ابی العاص) کاتیك پیغه مبه ر ﷺ ملوانکه که ی بینی دلای نه رم بوو ، داوای کرد له هاوه لانی که (ابی العاص) به ربده ن به مه رجیک ریگه بدات که (زینب) کوچ بکات بۆ مه دینه و

دهستبردارى ببيت ، (ابو العاص) پازى بو ، پيغه مبهريش بهريدا و (زيد) كوپى
(حارثه) و پياويكى ترى نه نسارى نارد به شويين زهينه بى كچيداو پيى فهرموون :
له (بطن ياچ) بميننه وه تا زهينب به ويذا دهگوزهرينت له گهل خوتاندا بيهيننه وه .
ههردووكيان ده رچوون و له سه ره وه له گهل خوياندا هيئايانه وه ، به سه ره اتى
كوچه كه ي زهينب زورو دورو دريژو خه مناكه .

(سهيل) ي كوپى (عمرو) له ناو ديله كاندا بو ، وتارييرژيكى كارامه بوو ،
(عمر) فهرمووى : پيغه مبهري خوا ههردوو دانى پيشه وه ي (سهيل) ي كوپى (عمرو)
دهر بهينه بازمانى تپى بگيريت و ، بو ئه وه ي له مه ودا له هيچ شويينيكدا نه بيته
هوى شيواندننى دم و چاوى مروؤ و ، خه شم و قينى خوا له پورژى قيامه تدا .
(سعد) ي كوپى (النعمان) چوو بو (عومره) له وى (ابو سفيان) گرتى و بهندى
كرد ، (عمرو) كوپى (ابو سفيان) له ناو ديله كاندا بوو ، ناردiane وه بو (ابو سفيان)
ئويش له بهرام بهريدا (سعد) ي بهر لآ كرد .

قورئان له باره ي شهركه وه ده دويت

له باره ي ئه و جهنگه وه سوره تى (الانفال) هاته خوار وه ، ئه م سوره ته قسه
ليكردينكى خوداييه - نه گهر راست بيت بلين - له باره ي ئه و جهنگه وه ، ئه م شيوه
ليدوانه زور جيايه له و گوتانه ي كه مهليك و سهركرده كان دواي سهركه وتن ليى ده دوين .
خواي گه وه باري سهرنجى موسلمانن كان - يهكجار - راده كيشيت بو ئه و كه م و
كورتى و لاوازيه ره وشتيانه ي كه هيشتا تياندا مابوه وه ، ههنديكيان ليوه شايمه ،
بوئهره ي ههولبدن خويان كامتر بكن و دهروونيان پاكر بكنه وه له و كه م و كورتiane .
پاشان باسى پشتيوانى خودا وهندو سهرخستنى خويى بو موسلمانن كان
كردو تا له خويان بابي نه بن و به نازياه تى و قاره مانيتى خويان بوغرا نه بن و تووشى
فيزو ده مار زى نه بن و ، پشت به خوداي گه وه ببهستن و ، ملكه چ بن بو فهرمانى
خودا و پيغه مبهري .

پاشان ئه و ئامانج و مه بهسته گه وه رانه ي پوون كرده وه كه له پيناويدا
پيغه مبهري . ئه م غهزا خويئاويه ترسناكه ي نهجامداو ، رينومايى كردن بو ناسيني
ئه و خهسلهت و ره وشتيانه ي بوونه هوى سهركهوتن له شهركه كاندا .

پاشان گوتارى ئاراسته ي موشرىكان و دوپرووان و جوله كه و ديله كانى
شهركه كردو ، ئاموزگاريه كى باشى كردن ، به شيويه كه كه رينومايان بكات بو
ملكه چ بوون بو راستى و وابسته بوون پييه وه .

پاشان له باره ی د سترګه وتی شهره و گوتاری ناراسته کړدن و ، پرهنسپ و
بنه ما سهره کیه کانی هم مه سه له یه شی بو کړدن به یاسا .

پاشان هه موو نهو یاسایانه ی بو پوون کړدنه وه که تایبه تن به جهنگ و
ناشتی و ، لهو قوناغه دا زور پیویست بوو که بانگه وازی ئیسلامی پیدا دهگوزهره ،
تاجه نگی موسلمانان جیاوازیه کی ه بیټ له گهل نهو جهنگانه دا که خه لکی
جاهیلیه ت نه جامیان دده او ، بالاده ستی و گه وره یتي نهو ان دهرکه ویت له ره وشت و
به او نمونه جوانه کاندو ، بو دونیاش بسه لمینیت که ئیسلام تنها بوچوونیکي
تیوری نیه و بهس ، به لکو به شیوه یه کی کرداری شوینکوتوانی راده هینیت له سره
نهو بنه ماو پرهنسپانه ی بانگه شی بو دهکات .

پاشان له سره چند به ندیکي یاساکانی ده ولته ئیسلامی په سه ندرکد که
له پروی مافوه جیاوازی دهکات له نیوان دانیشتونانی نیو سنوره کانی و
نیشته جییانی دهره و دی سنوری ده ولته ئیسلامیدا .

له سالی دووه می کوچیشدا پوژووی مانگی ره مه زان و سهر فیره فهرز کران
و ، پشکی جوړه کانی تری زه کاتیش دیاریکران و ، بهو پییه فهریزه ی زهکات و
پشکه کانی باسیان لیوه کراو بوونه هو ی بار سووککردنی برژیوی نهو کوچکهره
په نابهرانه ی که نه یانده توانی هیچ جوړه کاسبیه که بکه ن .

یه کی که له جوانترین هه لو یسته کان نهو ده بوو که یه که م جهژنیک له ژیانی
موسلماناندا بریتی بوو لهو جهژنه ی که وته مانگی شه والی سالی دووه می کوچی ،
له ناکامی نهو سره که وته گه وره یه دا که له به دردا به ده ستیان هیئا ، چنده جوانه
جهژنی لهو شیوه یه پر له ناسووده یی و خوشی خودا بیهینیت و نیوچه وانیان
به تاجی سره که وتن و سه رب لندی برارینیتته وه .

چند گه وره نهو دیمه نی نویرانه ی نه جامیان دده پاش دهرچوونیان
له ماله کانیان ، به ره زامه ندی خودا پر ده بوو ، ناشوفته ی به زه یی و ره زامه ندی نهو
ده بوون له دوی نهو نازو نیعمه تانه ی به سه ریاند ا برژاندی و ، سه ری خست و باسی
کړدن و فرموی : ﴿وَاذْكُرُوا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِي الْاَرْضِ تَخَافُونَ اَنْ يَّخَطِفَكُمْ
الْاَسُ فَاَوَاكُمُ وَيُؤَيِّدَ بَنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ الانفال : ۲۶ واته : له
یادتان بیټ ، کاتیک ئیوه که مینه یه کی لاوازو ژیرده ست بوون و له وه دهرسان
خه لک له زه و ی خو تاندا و دهرتان بنین ، که چی خودای گه وره په نای دان و سه ری
خست و له پوژی جوان به شی دان ، سا به لکو سوپاسی خودا بکه ن .

چالاکي سهربازيې له نړيوال بهر و نوځودا

غمازي بهر په کم پرو به پرو بوونه و بوو له نړيوال موسلمانان و موشریکاندا ، جهنګيکي په کلاکه روه بوو ، ده سلاّت و سرکه و تنيکي وای به خشي به موسلمانان کان که هم موو عه رب شایه تیان بو بدن ، نه وانه ی که زور بی تاقهت بوون به نه نجامی شهرکه بریتي بوون له وانه ی راسته و خو شهرکه یان د پړاند بوو ، له موشریکان ، یان نه وانه ی سرکه و تن و سهر فرازی موسلمانان کان به گورزی که مهرشکین بو قه واره ی ئاستی و ئابووری خو یان د هزانی که نه وانیش جوله که بوون ، هر له وکاته وه که موسلمانان کان له جهنګي به دره سرکه و تنیان به ده ست هینا نه دوو تاقمه پق و کینه داخی دلیان کهف و کوی دده دژ به موسلمانان کان : ﴿لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ المائدة : ۸۲ واته : ده بینیت که داخ له دلترین کهس به رامبر به نیمانداران جوله که و موشریکان ، تاقمیکي کهش دروست بوون بو هاو پشستی نه دوو تاقمه ی تر نه مانه به پوالت هاتنه ناو ئیسلام ، له ناو مه دینه دا هیچ زیرو هیه تیکیان نه مابو نه وانیش (عبدالله) ی کوپی (ابی) و تاقمه که ی بوون ، نه دوو تاقمه پق و کینه یان له وان که متر نه بوو .

تاقمی چواره مین بریتي بوون له عه ربه ده شته کیه کانی دهور بهری مه دینه ، مه سه له ی کوفرو ئیمان به لایانه وه زور گرنگ نه بوو ، به لام خه لکی تالانی و فره و د بوون ، نه مانه دل پراو کیان پی که و تنو ، بهم سرکه و تنه شله ژان ، له وه دهر سان که له مه دینه دا ده و له تیکی به هیزی وها دروست ببیت نه و هیرو ده سه لاته یان نه هیلیت که له ریڼه ی تالانکاری به وه ده ستیان ده که و ت ، بویه که و تنه پقه به رایه تی له گه ل موسلمانان کاندا و بوون به دوزمنیان .

بهم شیوه یه له هه موولایه که وه مه ترسی چواره وری موسلمانان کان دابو ، له هه موولایه که وه ، به لام له شیوازی مامه له دا جیاوازیان هه بوو له گه ل موسلماناندا و ، هر کو مهنکیان ریڼه ی تایبه تی خوی گرت بو که یشتن به نامانجه کانی خوی ، له کاتی که دا که خه لکی دهور بهری مه دینه خو یان به موسلمانان دهرده خست له ژیریشه وه ریڼه ی پر له پیلان و ده سیسه و شهر پی فروشتن و رقیان ده گرت بهر ، گروپیکی جوله که دوزمنایه تی خو یان ئاشکرا ده کردو ، بی شهرمانه پقه به رایه تی و کینه یان دهنواند ، مه که کهش هه ربه شه ی لیدانیکی توله ی که مهرشکینی ده کردو

بانگه شهی بۆ تۆله سەندنه وه ده کرد، خۆی ئاماده ده کردو شه پیوری جهنگی گشتی لیده داو، زمانحالی ده نارد بۆ موسلمانان تاپییان بلیت:

ولا بد من يوم اغر محجل يطول استماعي بعده للوادب

هه رواش بوو، قورەیش كهوته پییش جهنگی ترسانك به رهو قه لاكانی مه دینه ، ئەو شه رهش له میژوودا به شه پی (احد) ناسراوه و ، پۆلیکی خراپی هه بوو له سه رهه یهت و ناوبانگ و سامی موسلمانان.

موسلمانان پۆلی گرنگیان بینی له زال بوون به سه ره ئەو مه ترسیانه دا كه تیايدا بلیمه تی سهر کردایه تی پیغه مبه ر ﷺ له حاله تی وریایی و پاریزی له مه ترسیانه و به رنامه دانان بۆ زال بوون به سه رییدا ده ركه وت ، له م چهند درپره ی دوایدا چهند دیمه نیکی بچوکیان ده خهینه پوو .

غه زای (بنی سلیم) له (کدر) دا

یه كه م هه والێکی هه والگره كانی مه دینه گه یاندییان به پیغه مبه ر ﷺ دوی جهنگی به در ئەوه بوو ، كه تیره ی (بنی سلیم) له ناو خێلی (غطفان) دا هیزه كانیان كۆ ده كه نه وه بۆ هه لكوتانه سه ره مه دینه ، پیغه مبه ر ﷺ به دووسه د سواره وه له ناكاو دای به سه ره ئەو تیره خو ئاماده کردوانه داو له ناو جیغه كانی خو یاندا شه پرزه ی كردن ، له شوینیكا كه پیی ده لێن (الكدر) جۆكه ئاویکی (بنی سلیم) بوو له (نجد) ، له سه ره ریگه ی بازگرانی رۆژه لاتی نیوان مه كه وه شام ، له ویدا گه یشته سه ریان (بنو سلیم) فریانه كه وتن و هه لاتن و له شیوه كه دا پینج سه د و شتریان به جیهیشت و ده ست سوپای مه دینه كه وت ، پیغه مبه ری خوا ﷺ پاش ئەوه ی پینجیه کی ئی ده رکردو دابه شی كردن به سه ره موسلمانانه كاندا ، هه ره پیاویکیان دوو و شتری به ركه وت ، غولامیكیشیان ده ستگیرکرد ناوی (سپار) بوو ، پیغه مبه ری خوا ﷺ نازادی كرد ، له و جیغه و مالا نه دا سی رۆژ مایه وه و پاشان گه رایه وه بۆ مه دینه .

ئهم غه زایه له شه والی سالی (۲) ی كۆچیدا بوو ، پاشگه پانه وه له به در به چه وت رۆژ ، له و شه ره دا له دوی خۆی (سباع) ی كوری (عرفظه) ی به جیهیشت به سه ر شانی مه دینه وه ده شلێن : (ابن ام مکتوم) ی به جیهیشتوه ^(۱).

^(۱) زاد المعاد ۹۰/۲ ، ابن هشام ۴۳/۲ ، ۴۴ ، مختصر سيرة الرسول ، نویسنی شیخ عه بدولازی نه جدی ۲۳۶/۲

پیلانیك بۇ تیرۆركردنى پیغەمبەر ﷺ

لەئەنجامی شکستەکی بىباوەرپاندا لەشەرى بەر ، زۆر پقیان ھەستابوو ، مەككە وەكو ئاوی سەرئاگر كول قوئى دەدا دژ بەپیغەمبەر ﷺ ، تا دوو پالەوانیان نەخشەیان دانا بۆ لەناوبردنى ئەوكەسەى جیاوازی تیداناوئەتەووە ئەو شکستەى بەسەردا ھێناون بەرای ئەوان گوايە ئەوكەسە (پیغەمبەرە ﷺ) ، پاش غەزای بەر بە چەند پوژىك (عمیر)ى كورى (وھب) الجمى ، لەگەل (صفوان)ى كورى (امیە) لەپال دیوارى كابەدا دانیشتبوون (عمیر) یەكێك بوو لەپیاوھ شەیتان و فیلبازەكانى قورەیش و لەناوشارى مەككە زۆر ئازارى پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەكەكانى دەدا ، (وھب) ى كوریشى لای موسلمانەكان دىل بوو ، باسى كورژاوەكانى قولىب و كارەساتەكانى كرد ، (صفوان) وتى : سویندبیت دواى ئەوان ژيان ھىچ مانایەكى نییە .

(عمیر) پىنى وت : وەللاھى راست دەكەیت ، سویندبەخوا منیش ئەگەر ئەو قەرزم لەسەر نەبوايەو مال و منداڵەكەم نەبوايە كە دەترسم بمرن ، ئیستا سوار دەبووم دەچووم موخەممەدەكۆشت ، بەھانەشم ھەيە ، كورەكەم لای ئەوان دیلە . (صفوان) ئەمەى بەھەلزانى و وتى : من قەرەكەت دەدەمەو ، خاوە خیزانىشت لەگەل خاوە خیزانى خۆمدا دەبن ، تا لە ژياندا بن و دليان دەدەمەو ، ھەرچىكەم ھەبیت دەیان دەمى .

(عمیر) پىنى وت : با ئەم مەسەلەيە لەنیوان من و تۆدا بىت . وتى : باشە . پاشان (عمیر) فەرمانىدا شمشیرەكەیان بۆ تیرۆ ژەھراوى كرد ، ئەنجا كەوتەپرى بەرەو مەدينە ، گەيشتە مەدينە لە كاتىكدا كەلە (پال) دەرگای مزگەوتەكەدا بوو ، و شترەكەى رادەگرت ، (عومەر)ى كورى (الخطاب) ، لەگەل كۆمەلە موسلمانىكى تردا خەرىكى باسى شەپكەى بەر بوون لە دورەوہ بينى ، (عومەر) (ر) فەرمووى : ئەوہ (عمیر) سەگى دوژمنى خودايە ، بۆ شەپ نەبیت ھىچى بەدەستەوہ نیە ، پاشان چوو بۆلای پیغەمبەر ﷺ فەرمووى : پیغەمبەرى خوا ﷺ ئەوہ دوژمنى خوايە شمشیری بەدەستەوہيە ھاتووە بۆ مەدينە ، فەرمووى : بۆم بکەرە ژوورەوہ ، كە (عمیر) ھات ، عومەر (ر) بەقائىشى شمشیرەكەى دەسبەستى كردو ، بەپیاويكى ئەنسارى وت : بڕۆنە ژوورەوہ لای پیغەمبەرى خدا بوەستن و ، ئاگاتان لەم پیاوہ خراپە بىت ، دلنیا نەبن لى ، پاشان بڕديە ژوورەوہ ، كە پیغەمبەرى ﷺ بەو شىوہ بينى فەرمووى : (عمر) دەستى بکەرەوہ ، ئەنجا پرووى

كرده (عمير) و فرموى : نزيك بهر وه ، نزيك بو وه ، (عمير) وتى : (انعموا صباحا) ، پيغه مېهر ﷺ فرموى : خواى گه وره به سلاويكى تر فيرى كردوين كه له وهى تو باشتره ، به سلاو فيرى كردوين ، ئەمە مەرحەبایی خەلكى بەهەشتە .

پاشان فرموى : (عمير) چى توى ميناوه ؟ (عمير) وتى : هاتووم بۇلای ئەو ديلەى لاتانە بەلكو له گەلیدا چاك بن ، پيغه مېهر ﷺ فرموى : ئەى ئەو شمشيرە چيه له خۆت داوه ؟ وتى : خوا له ناوى بهریت چ شمشيركه ، ئەمە چى بۇ ئيمه كردوه ؟ فرموى : راستم له گەلدا بلای بۆچى هاتويت ؟ عمير وتى : تەنها بۇ ئەو هاتووم .

پيغه مېهر ﷺ فرموى : نه خير وانيه ، پوژيكيان توو (صفوان) له پال ديوارى كابەدا دانيشنبوون ، باسى كوژراوه كانى (قليب) تان دەكرد ، پاشان تو وتت : ئەگەر قەرزىم به سەر وه نه بوايه تهو له مال و منالەم نه ترسامايه ئىستا دەرچووم موچه مەمەم دەكوشت ، ئەو بوو (صفوان) قەرزو بژووى مال و منالەكانتى له ئەستوى گرت له سەر ئەوهى تو من بكوژيت ، دلنياشبه خدا ناهيلىت تو من بكوژيت .

(عمير) وتى : شايه تى دەدەم كه تو پيغه مېهرى خوايت ، پيغه مېهرى خوا ئيمه هەموومان به درۆمان دەخستيتە وه كه تو هەوائت له ئاسمان وه پيڊه گەيشت و نيگات بۇ دەهات ، ئەم مەسەليه تەنها له نيوان من و (صفوان) دا بوو ، وه لاهى ئەم هەواله جگه له خودا كەس به توى نه گەياندوه ، سوپاسى خاوەكەم كه پرينوينى كردم بۇ ريبازى ئيسلامەتى و ، مىلى ئەم رييهى پىگرتەم ، پاشان شايه تومانى بههەقى مينا ، پيغه مېهر ﷺ فرموى : براكه تان تيبگەيه نن له ئاينه كەيى و ، فيرى قورئان خویندنى بكەن و ، ديله كەشى بۇ بهربەدن .

(صفوان) يش له مەككه زوو زوو دهيووت به خەلكى مەككه : مژده بيئت هەوالىكى ئەوه ندە خوش دەبيستن پووداويك تۆلەى به درقان له بير دەباته وه ، هەموو جاريك پرسيارى له ريبواران و ئەسپ سواران دەكرد له بارهى (عمير) ه وه ، تا يه كيكيان هەوالى موسلمان بوونه كەى دايه ، (صفوان) سویندى خوارد كه قسهى له گەلدا نه كات و ، هيچى نه داتى .

(عمير) هاتوه بۇ مەككه و مايه وه و خەلكى بانگ دەكرد بۇ ئيسلامەتى ، له سەر دەستيدا زۆركەس موسلمان بوو ^(١) .

(١) ابن مشام ، ٦٦٢ ، ٦٦١/١ ، ٦٦٢ .

غەزای (بنو قینقاع)

پیشتر باسی ئەو پەیماننامە یەمان کرد کہ پیغەمبەر ﷺ لە گەل جولە کەدا بەستی ، زۆر سوور بوو ، لە سەر جی بەجی کردنی ئەو خالانە ی لە پەیماننامە کەدا ھاتبوون ، ھەرواش بوو ھیچ موسلمانیک کاریکی نہ کرد پیچەوانە ی دەقیکی پەیماننامە کە بیئت . بەلام جولە کە ، کہ میژووی خویان پرکرد بوو لە خیانت و ناپاکی و پەیمان شکێنی ، زۆری پینە چوو چوونەوہ سەر حالەتە کوئەکانی خویان و دەستیان کرد بە پیلان و گوێبەنگنانەوہو شەر فروشتن و ئاژاوە گێری و شلەقاندنی پریزەکانی موسلمانان ، ئەمەش چەند نموونە یە کە :

نموونە یە کە لە فرت و فیلی جولە کە

(ابن اسحاق) دەلیت : (شاس) ی کوپی (قیس)* جولە کە بوو ، زۆر بە تەمەن بوو ، زۆریش بی باوەر بوو ، پق و کینە ی لە دلدا بوو بەرامبەر بە موسلمانان و ، حەسوودی پی دەبردن ، جاریکیان بە لای کوئەلیک لە ھاو دلانی پیغەمبەر ﷺ تیپەری ، لە ئەوس و خەزەرە جەدا دانیشتبوون قسە و باسی خویان دەکرد ، زۆری پی ناخۆش بوو کہ بەو شیوہ یە ئەوانی بینی وەکو برا لە ژیر سیبەری ئیسلامدا دەژیان ، پاش ئەو دوژمنایە تیە ی کہ لە سەردەمی جاھیلیەتدا ھا یانبوو ، وتی : ئەوہ خیلێ (قیلە) لەم شارەدا پی کەوہ دانیشتبوون ، وەللاھی ئەگەر ئاوابن ئیمە ھیچ بریاریکمان بۆ جی بەجی ناکریت ، وتی بەگەنجیکی جولە کە کہ لە گەلیدا بوو ، برۆ بۆ لایان ، لە گەلێان دانیشە ، پاشان باسی پوژی (بعاث) بکەو پیشتر چی پوویداوہ ، ھەندیک لەو شیعرانە ی ئەو کاتانە یان بە سەردا بخوینەرەوہ ، گەنجە چی پی وترا بوو ئەنجامی دا ، ئیدی ئەوان کەوتنە قسە و تن بە یە ک و ، شانازی بە خووە کردن . تا دوو پیاویان نامبازی یە کتری بوون و دەستیان کرد بە شەر قسە ، پاشان یەکیکیان وتی بە ئەوی تریان : ئەگەر حەزتان لیئە شەری ئەھلی ھەلدەگیرسینیئەوہ ، ھەردوولا توو پەرە بوون ھەستانەوہ بۆ یە کترو وتیان بە یە ک : دەست بدەنە چە ک ، چوونە دەرەوہ بۆ شەر خەریک بوو شەر ھەلگیرسیت .

ھەوال گەیشتەرە بە پیغەمبەر ﷺ لە گەل کوچکەراندە چوو بۆ لایان ، تا گەیشتە لایان ، فەرمووی : گرۆی موسلمانان ، بۆ خاتری خوا ، تازە دەست دەکەنەوہ بە قسە و باسی سەردەمی جاھیلیەت ؟ لە کاتی کدا کہ من ھیشتا لە ناوتاندام ، پاش ئەوہی خودا رینومایی کردن بۆ ئیسلام و پیزی لیئان و ، بە ئایینی ئیسلام پە یوہندی جاھیلیەتی بری و ، لە کوفر پزگاری کردن و ، دلێ ھەموواتنی کرد بە یە ک ؟

ئىدى خەلكە زانىان كە ئەمە لەشەيتانەو بوو ، دەسيىسەى
 دوژمنانىانە ، دەستيان كرد بەگريان ، پياوانى ھەردولا دەستيان كەردەو مى
 يەك، پاشان ملان كەچ كەردەو لەگەل پىڧەمبەرى خوا ﷺ بڵاوەيان لى كەردو دل و
 دەرونيان پاك بوو لە فېلى (شاس)ى كوپى (قيس)^(۱) .
 ئەمە نمونەىەك بوو لەو كارانەى جوولەكە پىي ھەندەستان و ھەوليان دەدا
 بەھۆىەو ئازاوەو شەر لەناو موسلماناندا دەست پى بەن و ، كۆسپ دابنن
 لەبەردەم رىيازى بانگەوازى ئىسلاميدا ، ھەر لەو رىگەىەو چەندىن پلان و
 نەخشەيان ھەبوو ، پرۇپاگەندەى درويان بڵاوەكەردەو ، پۆزى نيوەپۆ باوەريان
 دەھىنا ، ئىوارەكەى كافەر دەبوونەو ، بۆئەو ى گومان لەدلى مرقە دل لاوازەكاندا
 بچىن ، دەستيان دەنوقاند لە بەرامبەر ئەوانەدا كە باوەريان ھىتابوو پەيوەندى
 داراييان لەگەلئاندا ھەبوو ، قەرزىان لە لاى ھەر موسلمانك بوايە شەو پۆز
 دەچوونە سەرى ، ئەگەر قەرزاريشيان بوونايە دەيانخواردو بە ناھەقى
 نەياندەدايەو ، دەيانوت : كاتىك تۆ قەرزت لاى ئىمە ھەبوو كە لەسەر ئايىنى
 باو و باپىرانى خۆت بویت ، ئىستاكە وازت ھىناو ھەقمان نىە بەسەرتەو^(۲) .
 ئەمە رەفتاريان بوو لە پىش شەپى (بدر)دا ، سەربارى ئەو پەيماننامەىەى
 كە لەگەل پىڧەمبەردا ﷺ بەستبوويان ، پىڧەمبەرى خوا ﷺ و ھاوئەكامنى ئاراميان
 لەسەرى دەگرت ، نەبادا شتىك پوو بدات و مەبەستيان بوو كە ھىمنى و ناشتى
 ناوچەكە بپارىزن .

(۱) ابن هشام ۵۵۵/۱ ، ۵۵۶ .

(۲) زانىانى بوارى تەفسىر چەندىن نمونەيان باس كەردەو لەكەردەوكانيان (تەفسىرى سورەى (ال عمران) دا

بنو قینقاع په یمان ده‌شکینن

کاتیک (بنو قینقاع) بینیان که‌خودای گه‌وره سهرکه‌وتنیکی گه‌وره‌ی دا به
موسلمانان له‌شهری به‌دراو ، ده‌سه‌ل‌تیاڼ په‌یدا کردو سام و شه‌وکه‌تیاڼ چووه دلی
گه‌وره و بچوکه‌وه ، ناستی بق و کینه‌یاڼ زیاتری کردو به‌ناشکرا دوژمنایه‌تیاڼ
ده‌کردو ده‌ستدریژی نازاردانیان که‌وته به‌رچاوان.

له‌هه‌موویان کینه له‌دل‌ترو داخ له‌دل‌تر (کعب‌ی کوری (اشرف) بوو .
دوایش باسه‌که‌ی دیت . هه‌روه‌ها خراپ‌ترین و شه‌ره‌نگیزترین تایه‌فه‌ی جوله‌که (بنو
قینقاع) بوون ، نیشته‌جیی ناو شاری مه‌دینه بوون . له‌گه‌ره‌کیکا بوون به‌ناوی
خویانه‌وه ناویان نابوو ، - زوربه‌یاڼ زه‌ره‌نگه‌رو ناسنگه‌رو وه‌ستای قاپ و قاچاخ
بوون ، له‌به‌ره‌ ئه‌م په‌وشته‌یاڼ هه‌موو یه‌کیکیان چه‌کی جه‌نگی هه‌بوو ، ژماره‌ی
شه‌رکه‌رانیاڼ حه‌وت سه‌د که‌س ده‌بوون ، نازاترین جوله‌که‌ی مه‌دینه بوون ، یه‌که‌م
تاقمیش بوون که‌ واده‌و به‌لینیان شکاند له‌ناو جوله‌که‌دا.

کاتیک که‌خودای گه‌وره موسلمانانه‌کانی له‌شهری به‌درا سهرخست ،
مله‌وپی ئه‌مان زیادی کرد ، ده‌ستیاڼ کرد به‌زیاتر شه‌رپروشتن و بق هه‌ستاندنی
موسلمانان ، نازاوه‌یاڼ ده‌نایه‌وه ، گالته‌یاڼ پی‌ده‌کردن ، وای لی‌هات شه‌ریان به‌ژنه
موسلمانانه‌کان ده‌فروشت.

کاتیک که‌ مه‌سه‌له‌که گه‌وره بوو ده‌ست در‌یژه‌کانیاڼ توندتر بوو ،
پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ کو‌ی کردنه‌وو ، وتاری بو‌دان و بانگه‌شه‌ی کردن بو مه‌نتیقی
عقل و رینوینی و ، ناگاداری کردنه‌وه له‌هر ده‌ست در‌یژی و دوژمنکاریه‌ک ،
به‌لام ئه‌وان له‌شه‌ره‌نگیزی و لووت به‌رزیدا پی‌ی زیاتریان لی‌پراکی‌شا.

(ابوداود) و ئه‌وانی تر ده‌گیرنه‌وه له‌(ابن اسحاق) وه (ر) ده‌ل‌یت: که
پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له‌شهری به‌دردا سهرکه‌وت به‌سهر قورپه‌یشداو، گه‌پرایه‌وه بو
مه‌دینه، جوله‌که‌کانی له‌بازاری (بنو قینقاع) دا کو‌کرده‌وه، پی‌ی فرموون: خیل‌ی
جوله‌که ، ملکه‌چ بن پی‌ش ئه‌وه‌ی پروداوینکی وه‌ک ئه‌وه‌ی قورپه‌یشتان به‌سهر‌دا‌یی‌ت .
وتیاڼ: ئه‌ی موحه‌مه‌د ، له‌خوت بایی مه‌به که‌چند پیاوینکت له‌قورپه‌یش کوشته‌وه
، ئه‌وانه هه‌رزه‌بوون شه‌ریان نه‌ده‌زانی ، ئه‌گر شه‌رمان له‌گه‌ل‌دا بکه‌یت ئه‌وجا
ده‌زانیت که‌ خه‌لکی شه‌رکه‌ر ئیمه‌ین ، تو تا ئیستا شه‌رت له‌گه‌ل خه‌لکی وه‌ک

نیمه‌دا نه‌کردوه ، خوای گه‌وره نایه‌تی ناردنه خواره‌وه : ﴿ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَةِ الْقُرْآنِ فَتَنَّا فَمَنْ تَقَاتَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِنْهُمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴾ آل عمران : ۱۲، ۱۳^(۱) . واته : بلی به بی‌باوره‌ران ژیرده‌که‌ون و چه‌شر ده‌کرین به‌ره‌و دۆزه‌خ و خراپ‌ترین شوین ، له‌و دوو‌کۆمه‌له‌دا که به‌یه‌ک‌گه‌یشتن به‌ل‌گه‌و په‌ندیکی ته‌واوی تی‌دا بوو بو ئیوه ، کۆمه‌لنکیان له‌پیناوی خوادا جه‌نگی ده‌کردو ، کۆمه‌لنکیشیان کافر بوون ، به‌و نه‌دازه‌یه کۆمه‌لنکی تریان به‌چاوی خو‌یان ده‌بینی ، خوای گه‌وره خواستی له‌سه‌ر بیت پشستیوانی هه‌رکه‌سیک ده‌کات خو‌ی بیه‌و‌یت ، نه‌مه په‌ندی تی‌دایه بو بینایان .

وه‌لامی (بنو قینقاع) بو ئه‌م نایه‌تانه راگه‌یانندی جه‌نگ بوو ، به‌لام پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ ر‌قه‌که‌ی خواره‌وه‌و موس‌لمانیش دانایان به‌خو‌ی‌اندا گرت ، چاوه‌پروانی پوژگار بوون ، زو‌ری پی‌نه‌چوو له‌ناو مه‌دینه‌دا (بنو قینقاع) ئا‌ژاو‌ه‌و پشی‌ویان دروست کردو ، به‌ده‌ستی خو‌یان چالی مه‌رگیان بو خو‌یان هه‌ل‌که‌ندو، ر‌یگا‌کانی ژیانایان له‌خو‌یان بری .

(ابن هشام) له (ابی عون) وه‌ده‌گی‌ر‌یت‌ه‌وه ، جار‌یک‌یان ژنه‌عه‌ره‌بی‌ک شمه‌کی هی‌نابوو، له‌بازاری (بنو قینقاع) فروشتی ، لای کابرایه‌کی زه‌ره‌نگه‌ر دانیش‌ت ، چه‌ند جوله‌که‌یه‌ک داوایان لی‌کرد که ده‌مو‌چاوی خو‌ی ده‌رب‌خات ، پازی نه‌بوو ، زه‌ره‌نگه‌ره‌که لایه‌کی کراسه‌که‌ی به‌سته‌وه به‌پش‌تی‌ه‌وه ژنه‌که ئا‌گای لی‌نه‌بوو . که هه‌ستا عه‌وره‌تی ده‌رکه‌وت ، جوله‌که‌کانت که‌وتنه‌گالته‌و پی‌که‌نین ، ژنه‌که هاواری لی‌هه‌ستا ، پی‌او‌یک‌ی موس‌لمان ئام‌بازی زه‌ره‌نگه‌ره جوله‌که‌که بوو کوش‌تی ، جوله‌که‌کانی تره‌ه‌لیان کوتایه‌سه‌ر پی‌اوه موس‌لمان‌ه‌که‌و کوش‌تیان ، که‌سو‌کاری پی‌اوه موس‌لمان‌ه‌که هانای هی‌نا بو موس‌لمان‌ه‌کان دژ به‌جوله‌که‌شه‌ر ده‌ستی پی‌کرد له‌نیوان نه‌مان و جوله‌که‌ی (بنو قینقاع) دا^(۲) .

(۱) سنن ابی داود له‌گه‌ل (عون‌المعبود) ۱۱۵/۳ ، ابن هشام ۵۵۲/۱ .

(۲) ابن هشام ۴۷/۲ ، ۴۸ .

ئابلوقەدان و خۇبەدەستەوودان و دەرگەردن

ئىدىي پىغەمبەر ﷺ ئارامى ئىبرا ، (لبابه) كۆپى (عبد المنذر)ى بەسەر مەدەنەو داناوئالائى مۇسلمانانى دا بەدەست (حمزە)ى كۆپى (عبد المطلب)ە وھ ﷺ سەربازانى خوداى پىگخست بەرەو (بنو قينقاع) كەبىنيان واسوپاي مۇسلمانەكان مات، رايانكرده ناو قەلاكانيانەو، مۇسلمانان بەتوندى ئابلوقەياندان، ئەم پووداوه لەپۇژى شەممەي نىوہى مانگى شەوالى سالى (۲)ى كۆچيدا بوو، ئابلوقەكەكە ماوہى (۱۵) پۇژى خاياند تا شەوى يەكەمى مانگى (ذي القعدة) ترسيكى زور كەوتە دليانەو ئەو ترسە بوو كە خودا بىويستايە ھەر كۆمەلئىك سەر شۆر بكات دەيخستە دليانەو . ئىدىي مليان كەچ كرد بو فەرمانى پىغەمبەرى خوا ﷺ لەگەردنى خويان و مال و منال و ژنياندا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ فەرمانيدا بالبەست كران .

ئىدىي (عبداللہ)ى كۆپى (ابى) كۆپى (سلول) بەدەورى دوپرووانەى خوى ھەستا، زورلايەو لەپىغەمبەر ﷺ كە چاپوشيان ئىبكات ، وتى : ئەى موخەممەد“ داوات ئىدەكەم چاك بە لەگەل ھاوپەيمانەكانم . (بنو قينقاع) ھاوپەيمانى (خرزج) بوون - پىغەمبەرى خوا ﷺ لەگەللى گەرم و گۆر نەبوو ، (ابى) جاريكى تر وتيەو ، پىغەمبەر ﷺ پووى ئى وەرچەرخاند ، دەستى گرت بەئەلقەيەكى قەلغانەكەيەو ، پىغەمبەرى خوا ﷺ فەرمووى : بەرم بەدو ، توپە بوو ھەتا دەموچاوى پىرۇزى پەش داگەرا ، پاشان فەرمووى : دايكت پۇلەپۇت بو بكات بەرم بەدو ، بەلام كابراى دوپروو ھەر سوور بوو ، وتى : نەوئلە بەرت نادەم ھەتا چاك نەبييت لەگەل دۇستەكانمدا ، چوارسەد كەس سەرپەتى و سى سەدى كلاوپۇش لە ھەموو حالەتئىك بەرگريان ئىكردووم ، ئىستا تۆ دەتەويىت لە بەرەبەيانئىكدا درويىنەيان بكەيت؟ سوئند بيت من كابرايەكم دەترسم شتىكم بەسەردايىت .

ئەم پىاوه دوپرووہكە ھىشتا مانگىك بەسەر مۇسلمان بونيدا نەگوزەرا بوو . پىغەمبەرى خوا ﷺ دلى راگيركرد ، بەخشىنى بە ئەو فەرمانى پيدان كە لەمەدینە دەرچن و لەنزىكەيەو نىشتەجى نەبن ، ئەوہبوو دەرچوون بەرەو (اذرعات)ى شام ، كەمىكيان لەوى مانەو ئەوانى تريان لەناوچوون .

پىغەمبەرى خوا ﷺ مال و سامانەكەيانى ئى سەندن و دووقەلغان و سى شمشىرو سى پمى ئىدەرھىنا لەگەل پىنجىيەكى دەستكەوتەكانيان ، ئەوكەسەش ھەستا بەكۆكردەنەوہى دەستكەوتى شەرەكە (محمد)ى كۆپى (مسلّمە) بوو ^(۱).

^(۱) زاد المعاد (۲ / ۷۱ ، ۹۱ ، ابن مشام ۲ / ۴۷ ، ۴۸ ، ۴۹) .

غەزای قات (سویق)

لەکاتیڤدا کە (صفوان)ی کوپی (امیه) و (جولهکە) و دوو پووان خەریکی دەسیسەو پیلانگێزان بوون ، (ابو سفیان) بیری لەکارێکی کەم زیانی ناوبانگ زل دەکردهوه ، کە بەخێراییی بیکات ، تا پلەوپایەیی خێلەکەیی پی بپارێزێت و ، هیزی خۆی دەربخات ، ئاهی کردبوو کە ئاو بەرسەری نەکەوێت تا شەر لەگەڵ موحەممەددا نەکات ، دووسەد سواری لەگەڵ خۆیدا بردو تا سوێندەکەیی بەجی بهێنێت لەسەر جۆگە ئاوێکی پوو بەشاخی (نیب) دابەزی نزیک بوو لە مەدینە بەلام نەبوو بەپێژ هێرش بکاتە سەر مەدینە ، هەستا بەئەنجامدانی کارێک کە لەچەتەگەری دەچوو ، بەشەو بەشیۆهەکی نەینی نزیک قەراغی شار بوو ، چوو لە (حیی) کوپی (اخطب) دای لە دەرگا ، نەبوو بیکاتە ژوورەوه ، چوو بۆ لای (سلام)ی کوپی (مشکم) سەرۆکی (بنی النضیر) و خاوەنی گەنجینەکیان بوو لەوکاتەدا ، داوای هاتنە ژوورەوهی کرد ، فەرموویان ئێکە ، پێزی گرت و شەرابی پیشکەش کرد ، هەوڵەکەیی لای کەس نەدرکاند ، داوای ئەوه (ابو سفیان) هاتەوه لای هاوڕێکانی و ، مەفرەزەهەکی ناردن و ، چوونە سەر شوێنێکی قەراغی شاری مەدینە پێیان دەوت (عریق) لەویدا باخێکی خورمایان سووتاندو ، پایوکی ئەنساری هاوپەیمانێکیان بینی هەردووکیان کوشت و ، رایان کردەوه بەرەو مەککە.

هەوڵەکە گەیشتهوه بەپیغەمبەر ﷺ دەسبەجی بەدوایاندا چوو ، بەلام ئەوان خێرا تر رایان کردبوو ، لەرێگە (قات) یکی زۆریان فرێدا بوو لەگەڵ بێکی زۆر خۆراک و شەمەک بۆ ئەوهی لەراکردندا سووکەلە بن ، ئەوهبوو دەربازبوو بوون لەدەستیان ، پیغەمبەری خوا ﷺ گەیشته (قرقره الکدر) ، پاشان گەڕایەوه ، موسلمانان هەموو قارەتەکیان کۆکردهوه ، ئەم بگەرە بەردەیان ناونا (غەزای قات) ، ئەم غەزایە لە مانگی ذی الحجة سالی (۲) کۆچی داوای جەنگی بەدر بەدوو مانگ پوویدا ، پیغەمبەر ﷺ لەوشەرەدا (ابا لبابه)ی کوپی (عبدالمنذر)ی بەسەر مەدینەوه جێهێشت^(۱).

(۱) زاد المعاد ۲/ ۹۰ ، ۹۱ ، ابن هشام ۲/ ۴۴ ، ۴۵ .

غزای (ذي امر)

ئەم غەزایە گەورەترین شالۆوی سەربازییە کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێش
جەنگی ئوحدو سەرۆکایەتی کردبێت ، ئەم شالۆوی لە (محرم)ی سالی (۲) ی
کوچیدا ئەنجامدا .

هۆیکەکی ئەوهو بوو ، هەواڵگرەکانی مەدینە هەواڵیاندا بەپێغەمبەر ﷺ کە
کۆمەڵیکی زۆری خێلی (بنی ثعلبە) و (محارب) کووبوونەتەوهو، دەیانەوێت بدەن
بەسەر شاری مەدینەدا پێغەمبەری خوا ﷺ، لەگەڵ چوارسەدو پەنجا جەنگاوەری
پیادەو سوارو بەرێ کەوت، (عثمان)ی کوپی (عفان)ی بەسەر مەدینەوه بەجێبێشت.
لە ڕێگەدا کابرایەکیان گرت ناوی (جبار) بوو لە خێلی (بنی ثعلبە) کرایە
ژوورەو بۆ لای پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام موسلمان
بوو ، کردی بە هاوێلی بیلال و بو بەرێبەری موسلمانەکان بۆ سەر شوینی دوژمن.
دوژمنان کە هەواڵی هاتنی سوپاکەکی مەدینەیان بیست بە شاخ و داخدا
بلاوێیان لێکرد، پێغەمبەرش ﷺ بەخۆی و سوپاکەیهوه گەیشته شوینی
کووبوونەکەیان کە لەسەر ئاویك بوو، پێیان دەوت (ذي امر) لەو شوینەدا هەموو
مانگی (صفر)کەکی بەسەر برد ، لەسالی (۲)ی کوچیدا بوو، یان نزیکبووبووه لەو
سالە، ئەم مانەوهیه بۆ ئەوهووبو عەرەبە دەشتەکیەکان هەست بەهێزو دەسلاتی
موسلمانەکان بکەن و لییان بترسن ، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ گەرایەوه بۆ
مەدینە^(۲).

کوشتنی (کعب)ی کوپی (أشرف)

(کعب)ی کوپی (أشرف) داخ لەدڵترین جولهکە بوو ، دژ بە ئیسلام و
موسلمانان ، زۆر ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ و بە ناشکرا دژایەتی دەکرد.
لەتیرەکی (طیء)ی - بنی نهبان - بوو، دایکی لەخێلی (بنی النضیر) بوو،
کابرایەکی دەولەمەندی سەرومپی قوژی ناو خێلەکانی عەرەب بوو، یەکیك بوو لە
شاعیرەکانیان، قەڵاکەکی کەوتبوو باشووری ڕۆژەهلای مەدینە لە پشت مالهەکانی
(بنی النضیر)هوه.

^(۱) ابن هشام ۴/۲ ، زاد المعاد ۹۱/۲ ، دەئین هەولەکەکی (دعشور) یان (غورت)ی (محارب)ی لەم غەزایەدا بووه ،
بەلام راستتر ئەوهیه کە لە غەزایەکی تردا بووه ، بڕوانە صحیح البخاری ۵۹۲/۲ .

که هه‌والی یه‌که‌م سه‌رکه‌وتنی موس‌ل‌مانه‌کان و کوش‌تنی پ‌اله‌وانه‌کانی
 قور‌ه‌یشی پ‌ی‌گه‌یش‌ت له‌به‌دردا و تبوی : ئه‌ری ئه‌و هه‌واله‌راسته؛ ئه‌وانه‌ پ‌یا‌وما‌قول
 و شای خه‌ل‌کین ، وه‌ل‌لا‌هی ئه‌گه‌ر مو‌حه‌مه‌د ئه‌وانه‌ی کوش‌تبی ژێ‌رزه‌وی بۆ من
 با‌ش‌تره‌ له‌سه‌رزه‌وی .

که هه‌والی سه‌رکه‌وتنی موس‌ل‌مانه‌کانی بیست ، ده‌ستی کرد به‌ج‌نی‌ودان
 و خراپه‌ وتنی پ‌ی‌غه‌مبه‌ر ﷺ موس‌ل‌مانه‌کان و پ‌یا‌هه‌لدانی دو‌ژمنه‌کانیان و ،
 هاندانیان دژ به‌ پ‌ی‌غه‌مبه‌ر ، به‌وه‌شه‌وه‌ نه‌وه‌ستا ، سواری‌بوو بۆ‌لای قور‌ه‌یش له‌لای
 (المطلب) ی کو‌ری (ابی وداعه‌ السهمی) دابه‌زی ، ده‌ستی کرد به‌خویندنه‌وه‌ی
 شی‌عرو گریان بۆ کو‌ژراوه‌ مو‌ش‌ری‌که‌کانی (قلیب) ، بۆ ورژاندنی غیره‌تیان و
 قول‌ت‌کردنه‌وه‌ی پ‌ق و کینه‌یان دژ به‌ پ‌ی‌غه‌مبه‌رو ، بانگی ده‌کردن بۆ شه‌پ‌کردن
 له‌گه‌ل‌یدا ، کاتی‌ک له‌ مه‌ک‌که‌ بوو (ابو سفیان) و مو‌ش‌ری‌کان پرس‌یا‌ریان ئی‌کرد : نایا
 ئاینی ئی‌مه‌ت به‌لا‌وه‌ خو‌شه‌ویست‌تره‌ یان ئاینه‌که‌ی مو‌حه‌مه‌دو ها‌وه‌له‌کانی ؟
 کامان له‌سه‌ر پ‌ی‌گه‌ی هیدایه‌ته ؟ وتی : به‌راستی ئی‌وه‌ له‌سه‌ر پ‌ی‌گه‌ی هیدایه‌تن ،
 با‌ش‌ترن ، له‌م باریه‌وه‌ ئایه‌ت دابه‌زی ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نُصِيًّا مِنْ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ
 بِالْجِبِّ وَالطَّاعُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا﴾ النساء : ۵۰
 واته : نایا سه‌یری که‌سان‌یک نا‌که‌یت که به‌هره‌یه‌کیان له‌ کتیبی ئاسمانی پ‌ی‌دراوه ،
 که‌چی له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا با‌وه‌ریان به‌فال‌چی و جادوو‌گه‌ریی هیه ، ده‌باره‌ی
 ئه‌وانه‌ش که کافرن ده‌ل‌ین : ئه‌وانه‌ چاک‌ترن و پ‌ی‌بازی پاس‌تریان گرت‌وه‌ له‌وانه‌ی که
 با‌وه‌ریان به‌ ئاینی ئی‌سلام هی‌ناوه‌.

پاشان (کعب) به‌و شی‌وه‌یه‌ گه‌رایه‌وه‌ بۆ مه‌دینه ، ده‌ستی کرد به‌هرزه
 گوینی کردن به‌رامبه‌ر به‌ژنانی ها‌وه‌ل‌انی پ‌ی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌و زمانه‌ پیس و
 خراپه‌ی ئازاری ده‌دان.

ئیدی پ‌ی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ فهرمو‌وی : ((ک‌ی ده‌توان‌یت (کعب) ی کو‌ری
 (اشرف) له‌ناو به‌ریت ؟ چونکه به‌راستی ئازاری خوداو پ‌ی‌غه‌مبه‌ری دا‌وه‌)) (محم‌دی
 کو‌ری (مسلمه) و (عباد) ی کو‌ری (بشر) و (ابو نائله) که ناوی (سلکان) ی کو‌ری
 (سلامه) بوو برای شیری (کعب) بوو ، هه‌روه‌ها (الحارث) ی کو‌ری (اوس) و (ابو
 عبس) ی کو‌ری (حبر) خو‌یان ته‌رخان کرد بۆ ئه‌و کاره . فهرمانده‌ی مه‌فرزه‌که
 (محم‌دی کو‌ری (مسلمه) بوو.

ريوايه ته كان له باره ي كوشتنى (كعب) ي كورې (اشرف) ه وه ده لئېن :- كه پيغه مېر ﷺ فرمووې : كى ده توانيت (كعب) بكوريت ، چونكه به پرستى نازارى خوداو پيغه مېر ه كه ي داوه؟ (محمد) ي كورې (مسلمه) وتى: من نامادم پيغه مېرې خوا ، نيا حه ده كه ي بيكورم؟ فرمووې: به لى ، وتى: مؤلته مېرې با خوم پرؤم قسه يه كى له گه لدا بكم ، فرمووې: پرؤ قسه ي له گه لدا بكه .

(محمد) ي كورې (مسلمه) چوو بولاي (كعب) و پيى وت : به پرستى ئه م پياوه پيغه مېر ﷺ هاتوته لامان وداواي سه دمقه مان لى ده كات ، شكست وامندووې كردووېن .

(كعب) وتى : بيگومان كه ئيوه لىي بيزارن .

(محمد) ي كورې (مسلمه) وتى : ئيمه بهم حاله شوينى كه وتووېن ، حه ز ناكه ين به جىي به ئيىن تابزانين چى لى به سهر ديت ؟ ئيستا هاتووېن به قهرز هوقة يه كيان چهند هوقة يه ككمان بدهيتى .

(كعب) وتى : باشه ، بارمته م دهوئ .

(ابن مسلمه) وتى : چيت دهوئ بوت بارمته بكه ين ؟

وتى : ژنه كانتان .

(ابن مسلمه) وتى : چؤن ژنه كانمان داده ئيىن ، له كاتيكدا تو قؤزترين

پياوى عه ره بيت ؟

(كعب) وتى : كورپه كانتانه له لا دابنيىن .

(ابن مسلمه) وتى : چؤن كورپه كانمان لاي تو بيت ، جنيو به هه ريه كيكيان بدرئت و پييان بوتريت : ئه مه بارمته ي هوقة يه كيان دوو هوقة يه . به لام چه كت بو بارمته ده كه ين .

به ئيىنى پيدا كه بيته وه بولاي . (ابو نائله) ش هه مان شيوه ي (محمد) ي كورې (مسلمه) ي كرد ، چوه لاي (كعب) و چهند ساتيك شيعريان بو يه كترى خوئنده وه ، پاشان پيى وت : (ابن اشرف) داىكت سنگت بو بكوتيت ، من بو شتيك هاتوومه لات ئه مهوئ بوت باس بكم ، به مهرجيك نه يدركيىنيت .

(كعب) وتى : باشه .

(ابو نائله) وتى : هاتنى ئه م كابرايه مه به ستى (پيغه مېر بوو ﷺ) بوو به به لا بو ئيمه ، عه ره ب كه وتنه دژايه تى كردنمان و ، ئابلوقه يان له سهر دانايين ،

هه موو ریځاگانیان لی گرتین ، تا مال و مندالمان زایه بوو ماندوو بووین ، خو مان و مال و منالمان تیاچووین ، قسه و گفتوگو بهرده وام بوو بهو شیوه یه که له گهل (ابن مسلمه) دا پروی دا (ابو نائله) له قسه کانیدا وتی : چهند هاوه لیکم له گهل دایه هه مان راویوچوونی منیان هه یه ، حهزم کرد بیانهنیم شتیان پی بفروشیته و چاک بیت له گهل یاندا.

(ابو نائله) و (محمد بن مسلمه) له وه دا که مه بهستیان بوو سه رکه وتنیان به ده ست هینا ، نیدی (کعب) به لایه وه ناسایی بوو که چه کی پی بدینایه و له گهل نه وانی تریشدا بونایه .

له شه ویکی مانگه شه وی چوارده ی مانگی ره بیعی یه که می سالی (۳) ی کوچی ، مه فرزه که له گهل پیغه مبهردا کوپوه وه له گهل یان چوو هه تا (بقیع الغرقد) و په وانه ی کردن و ، پاشان ناموزگاریی کردن و قهرمووی : (برون به ناوی خواوه ، خوایه هاوکاریان بکه) ، پاشان گه رایه وه مال و دهستی کرد به نویژکردن و پارانه وه له په روه ردگار.

مه فرزه که گه یشته قه لاکه ی (کعب) ی کوپی (اشرف) ، (ابو نائله) بانگی لی کرد ، هه ستا بیته خواره وه بولایان ژنه که ی که هیشتا تازه بووک بوو پیی وت : له م درهنگ وهخته دا بو کوپی دهچیت ؟ گویم له دهنگینکه ده لیت خوینی لی ده تکیته .

(کعب) وتی : نه وه (محمد) ی کوپی (مسلمه) ی برام و (ابونائله) ی برای شیریمه ، پیای پایدار نه گهر بوکوشتنیش بانگ بکریته ده پوات به ده میه وه ، پاشان هاته دهر وه بولایان بونی عهتری له خو ی دابوو ، پرچی بهردابوه وه .

پیشتر (ابو نائله) به هاوه له کانی وت ، نه گهر (کعب) هات من قژی ده گرم و بونی پیوه ده که م ، که بینیتان من به ته وای دهستم له سه ری گیربوو ، نیوه به شمشیر لی بدن ، که (کعب) دابه زیه ناویان ساتیک قسه ی له گهل دا کردن ، پاشان (ابو نائله) پیی وت : (ابن الاشرف) ده کریته به شیوی (عجوز) دا که میک بجینه خواره وه قسه کانی ترمان له وی ته وای بکه یین ؟ وتی : نه گهر نیوه پیتان خوش بیت قهیدی نیه . دهرچوون و که وخته پیاسه کردن ، له ریگه دا (ابو نائله) وتی : شه و نییه له شه وه بوخوشتتر ، (کعب) که یفی ده هات ، وتی : بوخوشتترین ژنی عه رب لای منه ، (ابو نائله) وتی : مؤله تم ده دهیت بونیکی سهرت بکه ؟ وتی : به لی دهستی خسته ناو قژی بونی کردو وتی : به هاوه له کانی چهند بونی خوشه .

پاشان که میکی تر پوشتن ، نهجا (ابو نائله) وتی : ئایا جاریکی تریش بوئی بکه موه ؟ (کعب) وتی : بهئی : (ابو نائله) دهستی خسته قژی (کعب) تا توندگرتی و دهستی لیی گیربوو ، وتی : دوژمنی خوا بکوژن ، دایانه بهر شمشیر ، همرابوو نه مرد ، نهجا (محمدی کوپی (مسلمه) پاچیکی هملگرت له پشتیهوه چهقاندیه سهر سیبهندهی و خویدا بهسهریدا تا نووکی پاچهکه له بهرموسه لانیهوه دهچوو ، (کعبی) دوژمنی خوا هاواریکی نهونده توندی ئی بهرز بووهوو ، ههموو قه لاکهی بهخه بهر هیناو مرد ، خه لکی ناو قه لا ههموویان ناگریان داگیرساند ، مهفرهزه که گه پرایهوه له کاتی لیدانه کهیدا (الحارث) کوپی (اوس) سهره نوکی ههنديک له شمشیرهکان که میک برینداری کردبوو بوو ، خوینی له بهر دهچوو ، کاتیک مهفرهزه که گه یشتهوه (حره العرض) سهیریان کرد (الحارث) یان له گه لدا نیه ، که میک وهستان سهیریان کرد واهات : شوینی جینگه پییهکانیی کهوتبوو ، ههلیانگرت ، تاگه یشته (بقیع الغرقه) (الله اکبر) یان کردو پیغه مبهری خوا ﷺ فرمووی : یاخوا سهرفراز بن ، نهوانیش وتیان : له گه ل تودا پیغه مبهری خوا ، نهجا سهری دوژمنی خویان فریدایه بهرده می ، سوپاسی خوی کرد له سهر ناوبردنی (کعب) ، نهجا تفی کرده سهر برینه کهی (حارث) چاک بووهوو نازاری نهما ^(۱).

که جوله که به کوشتنی (کعبی) سته مکاریان زانی ترس و سام و نیشته دلّه سهخته کانیان و ، تی گه یشتن که ئیتر پیغه مبهر له به کارهینانی هیژدا سل ناکات له که سیک که ناموژگاری دادی نهدا ، ریز له بهرژه وهندی کومه لگای ئیسلامه تی و ئاسایش و پهیمان نامه کان نه گرت ، بویه که سیان نه یوئرا ورتهی له ده موه ده بیت له سهر کوشتنی (کعب) ، به لکو بیدهنگ بوون و ، وایان نیشاندا که پابهندی پهیمان نامه کان دهبن و ، ملیان که چ کردو ، ماره ژه هراویه کان خیرا خویان کردهوه به کونه کانیاندا بو خوشاردنهوه.

بهو شیویه پیغه مبهر ﷺ بو ماویه که یه کلابوهوه بو پویه پویه بونهوهی نهو مهترسیانهی پینشینی ده کرد له دهرهوهی مه دینهوه پووی تی بگن ، موسلمانان کان بهو شیویه که میک باری سهرشانیان له ناوهوه سووک بوو ، که ده میک بوو نه گه ری نهو هیان داناوو له پریکدا دهستی بوه شینین .

^(۱) دریزهی ئەم بەسەر ها ته مان وەرگرتوو له (ابن هشام) ۵۱/۲ ، ۵۲ ، ۵۳ ، ۵۴ ، ۵۵ ، ۵۶ - ۵۷ ، ههروهه له (صحيح البخاری) ۱/ ۳۴۱ ، ۴۲۵ ، ۲/ ۵۷۷ ، ههروهه له (سنن ابی داود) ههروهه له (سنن ابی داود) له گه ل (عون العبيد) ۴۲/۲ ، ۴۳ ، و (زاد المعاد) ۹۱/۲ .

غەزای (بحران)

ئەم غەزايە گروپىكى گەرەمى گەپك بو سى سەد جەنگاۋەر دەبوون ،
 پىغەمبەرى خوا ﷺ سەرۋاكايەتى كىردن لە مانگى (رىبىعى دوۋەمى) سالى (۲)ى
 كۈچىدا بەرە شۈبىنىك ناۋى (بحران) بو ، شۈبىنىكە لە (حىجان) سەر بە ناۋچەى
 (نزع) مانگى رەبىعى دوۋەم و پاشان مانگى جەمادى يەكەمىشى لە (سالى سىنى
 كۈچى) لەۋى بىردە سەر ، پاشان گەرايەۋە بۇ مەدىنە ، شەپرى توۋش نەبوۋ^(۱) .

سرىپەكەى (زىد) ى كۈرى (حارثە)

ئەم سرىپە دواترىن و سەرگەۋتۈۋىتىرىن سرىپە گەرۋكى شەپرى بوون كە
 مۇسلمانەكان پىش ئوحد پىنى ھەستابن ، لەمانگى جەمادى دوۋەمى سالى (۲)ى
 كۈچىدا پەۋىدا .

دىرئەۋى باسەكەم بەم شىۋە ، دۋاى جەنگى بەدەر قۇرەيشىپەكان كەۋتەۋىنە
 دلە راۋكى و پىشۋى ، ھاۋىن ھات و ۋەرزى كارۋانى پەۋە شام نىزىكتر پەۋە ،
 خەمىكى كەيان بۇ دىۋست بو .

(صفوانى كۈرى (امىيە) كە بۇ سەرۋاكايەتى كارۋانى ئەمسالى قۇرەيشىپەكان
 بەرە شام ھەلپىزىدرا بو ، وتى بەقۇرەيش: مۇجەممەد ھاۋەلەكانى رىگەى بازىرگانىان
 لى تىكداۋىن ، نازانىن چى بىكەين لەھاۋەلەكانى و ، ئەۋانە كەنار دەريا جى ناھىلن ؟
 خەلكى كەنارى دەرياش لەگەلىانن و زۆرەشيان چۈۋنەتە ناۋىانەۋە ، نازانىن لەكۈيۋە
 بېۋىن ؟ ئەگەر لىرە دانىش و ھىچ نەكەين مائەكەمان دەخۋىن و ، ھىچى نامىنىت ، زىانى
 مەككەش بەندە بەبازىرگانى ھاۋىنەۋە بۇ شام و بەزىستانەۋە بۇ جەبەشە .

لە بارەى ئەم مەسەلەيەۋە گەفتۈگۈى زۆر كرا ، (اسودى كۈرى (عبد المطلب)
 بە (صفوانى) و ت : لاشانى رىگەى كەنار دەريا بەردەۋ رىگەى عىراق بىرەبەر . ئەۋە
 رىگەيەكى زۆر دوۋرو دىرئەۋ دەپىت بەناۋ (نجد)دا بېۋىت بەرەۋ شام و لە دوۋرىەكى
 زۆرەۋە لاي پۇژھەلاتى مەدىنە بىرگىت ، قۇرەيش ھىچيان لە بارەى ئەۋ رىگەيەۋە
 نەدەزانى ، (اسودى كۈرى (عبد المطلب) ئامارەى كىرد بۇ (صفوان) كە (فراى)ى
 كۈرى (حىان) لەخىلى (بنى بكر بن وائل) بىكاتە رىبەرى و رىنىۋىنى بىكات بۇ ئەۋ
 سەفەرە .

^(۱) ابن هشام ۲/ ۵۰ ، ۵۱ ، زاد المعاد ۹۱/۲ جىاۋازى ھەبە لەسەر مۇى ئەم جەنگە ، وتراۋە كە ھەۋالگىرانى
 مەدىنە ، ھەۋالىان دا بە پىغەمبەر ﷺ كە (بنى سليم) ھىزىكى زۇرىان كۈزىدەتەرە بۇ ھەلگۈتانە سەر مەدىنە و
 دوۋرۋەرى ، وتراۋىشە: بەلكو سۈپاكەى بۇ قۇرەيش دەرچۈۋە ، (ابن هشام) و (ابن القيم) باشى ئەم رايەيان
 كىردۈۋە قەسىيان لەسەر پاي يەكەم نەكردۈ ، چۈنكە مائەكانى (بنى سليم) نا كەۋ ئەۋناۋچەى (نزع) بەلكو
 دەكەۋنە (نجد) و زۆر دوۋرىن لەۋناۋچەى (نزع) ھەۋە .

- ۲۸۲ -

(غەزای ئوحد) و

خۇ ئامادەکردنى قورەيش بۇ شەرى تۆلەسین

مەككە ئاگر لەجەرگ و ھەناوی بەربوو بەھوی کارەساتی جەنگی بەدرو
ئەو شکستە گەرەو کوژرانی پیاوماقولاڻ و پالەوانەکانیانەو، ئارەزووی تۆلەو
ھەق سەندنەو ھەیان لەناخدا دەجولاندن ، تارادەیک گریانیان لەسەر کوژراوانی بەدرو
قەدەغە کردبوو ، بەخیرایش نەچوون بەدەر دیلەکانیانەو نەبادا موسلمانەکان
ھەست بکەن بەرپادەیی خەم و پەژارەیی دلایان.

پاش غەزای بەدرو قورەیشیەکان ریککەوتن لەسەر ھەستان بەجەنگیکی
سەرانسەری دژ بەموسلمانەکان بەشیوہیک شیفای دلایان بدات و ، ئاگری
دەروونیان دامرکینیتەو دەستیان کرد بەخۆسازدان بۆ ئەو جەنگە .

(عکرمە)ی کوپری (ابو جەهل) و (صفوان)ی کوپری (امیہ) و (ابوسفیان)ی
کوپری (حرب) و (عبداللہ)ی کوپری (ابی ربیعە) لە ھەموو سەرکردەکانی تری
قورەیش زیاتر دلایان گەرم بوو بۆ ئەنجامدانی ئەو شەپەر.

یەكەم کاریك کردیان ئەوہبوو ئەو کاروانەیی بەھویەو جەنگی بەدرو پویدا
دەستیان بەسەرراگرت و ، وتیان بەو کەسانەیی مائیانی تێدابوو ، ئەو گرۆی
قورەیش ، موحمەد تاقیکردونەتەو چاکترینی کەسەکانی ئیوہی کوشت ، بەم
سامانە یارمەتیمان بدەن با جەنگی پی بکەین لەگەل موحمەددا ، بەلکو تۆلەیی
لایکەینەو ، بەدەمیانەو ھاتن و ، فروشتیان بریتی بوو لە ھەزار وشترو
پارەکەش بایی پەنجا ھەزار درھەم بوو ، لەم بارەییەو خوای گەرە ئایەتی ناردە
خوارەو : ﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ
عَلَيْهِمْ حَسْرَةٌ ثُمَّ يَغْلِبُونَ ﴾ الانفال : ۳۶ واتە : بی باوەرمان پارەو مالی خویمان خەرج دەکەن
بۆلادان لەرێگەیی خودا ، ئەوانە پارەیی خویمان خەرج دەکەن و ، پاشان لە دواپۆژدا
دەبیته پەشیمانی بۆیان و ژێریش دەکەون.

پاشان رینگەیی خۆبەخشی کرایەو بۆ ھەرکەسیك حەزبکات ، لە حەبەشی
و خێلی کینانەو تیھامە بۆ شەر کردن لەگەل موسلمانەکاندا ، بۆ ئەم مەبەستەش
چەندین رینگەیی ھاندانیان گرتهبەر ، تارادەیک (صفوان)ی کوپری (امیہ) ھەستا
بەفریودانی (اباگرە)ی شاعیر کە لە شەپری بەدردا بەدیلی گیرا بوو ، پیغەمبەر ﷺ

به‌بی بهرام‌بهر به‌ری دابوو ، په‌یمازی ئی وەرگرتبوو که دژی نه‌وه‌ستیت‌هوه (صفوان) کلاوی نابوه سهر ئه‌م پیاوکه‌هه‌ستیت به‌هاندانی خینه‌کان دژ به‌موسلمان‌ه‌کان و ، به‌لینی پیدابوو که ئه‌گهر له‌شه‌رکه‌به‌زیندویی هاته‌وه‌ده‌وله‌م‌ه‌ندی بکات ، ئه‌گهر مردیش که‌فاله‌تی که‌چه‌کانی بکات ، ئیدی (ابو غره) هه‌ستا به‌هاندانی تیره‌کان به‌شيعره‌کانی و هه‌ست و ناخی ده‌بزواندن ، هه‌روه‌ها شاعیریکی تریشیان هه‌ل‌بژارد بوو بۆ هه‌مان کار ناوی (مسافعی) کوری (عبد مناف الجمحی) بوو.

(ابو سفیان) یش پاش گه‌رانه‌وه‌ی له‌جه‌نگی (قاوت) و بی ئومید بوونی و زایه‌کردنی بریکی زۆر له‌ئالف و قاوتی سوپاکه‌ی له‌هه‌موو که‌سیک زیاتر هانی خه‌لکی ده‌دا دژ به‌موسلمان‌ه‌کان.

ئه‌وه‌ی زیاتر قوربه‌که‌ی خه‌ست کرده‌وه ، ئه‌گهر راست بی‌لین: ئه‌وه‌ی بلیسه‌ی ئاگره‌که‌ی زیاترکرد ئه‌و کاره‌ساته‌بوو که له‌م دوایدا به‌سهر قوربه‌یشدا هات له‌پێگه‌ی سهریه‌که‌ی (زیدی) کوری (حارث) و ئه‌و زیانه‌گه‌وره‌یه‌پشتی ئابووری قوربه‌یشی نوشتانه‌وه ، ئه‌وه‌نده‌قاروخه‌فتی خه‌ستبووه‌دنیانه‌وه‌سنووری نه‌بیست ، ئیدی په‌له‌کردنی قوربه‌یش بۆ یه‌کلایی کردنه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌که‌له‌نیوان خۆیان و موسلمان‌ه‌کاندا زیاتری کرد.

ژماره و سه‌رگردایه‌تی سوپای قوربه‌یش

که‌سال هاته‌وه‌مه‌که‌یه‌یه‌کان ئاماده‌یی ته‌واویان وەرگرتبوو ، سێهه‌زار جه‌نگاوه‌ر له‌قوربه‌یش و هاوپه‌یما‌نه‌کانیان و حه‌به‌شیه‌موشریکه‌کان کۆببونه‌وه ، سه‌رکرده‌کانی قوربه‌یش پێیان وابوو که ژنان له‌گه‌ل خۆیاندا به‌رن ، تا ئه‌وه‌کاربگه‌ری زیاتر بیست بۆ پراکێشانی پیاوان و به‌رگری کردن له‌حورمه‌ت و شه‌ره‌فیان ، ژماره‌ی ژنان له‌شه‌رکه‌دا (١٥) بوو، به‌هۆی سێهه‌زار و شتره‌وه‌سوپاکه‌یان گوێزایه‌وه ، دووسه‌د سوارچاکیش ^(١) به‌دریژی پێگاکه‌له‌ئهم لاوای سوپاکه‌وه‌ده‌پوشتن، حه‌وت سه‌د قه‌لغانی خۆپارێزیشیان پێ بوو.

سوپای مه‌که‌که‌ده‌که‌وێته‌جوله

پاش ئه‌م ئاماده‌گییه ، سوپای مه‌که‌که‌که‌وته‌ری به‌ره‌و مه‌که‌که ، ئاهو حه‌سه‌ره‌ته‌کو‌نه‌که‌ ناگری به‌ردابوو له‌جه‌رگیان و ، ئه‌م شه‌ره‌ سوکناپی به‌د‌ل‌دا ده‌هینان .

^(١) زاد المعاد ٩٢/٢ باسکراوه له (فتح الباری) یشتا باسی سه‌د ئه‌سپ هاته‌وه ٣٤٦/٧ .

هه والگريه كانى پيغه مبهري ﷺ

هه والى جوولهى دوژمانيان پيده گات

(عباس) ى كوپى (عبدال مطلب) چاودىرى جموجول و ئاماده گى سهربازه كانى قورپه شى ده كرد ههركه ئهم سوپايه كهوته جووله، (عباس) نامه يهكى به پهلەى نووسى بۆ پيغه مبهري ﷺ، دريژهى دهنگوباسى سوپاكه ي تيدا بو.

نيرواوه كه ي (عباس) به پهلە كهوته پرى، ئه وهنده خيرا پوشت ماوه ي نيوان مهككه و مهدينه ي به سى پوژ بپرى كه پينچ سه د كيلومه تر ده بيت، نامه كه ي دايه ده ست پيغه مبهري ﷺ له مرگه وتى (قواء) بو.

(ابى) كوپى (كعب) نامه كه ي بۆ خوينده وه، فه رمانى پيدا كه نه ينى بپاريژيت و، به پهلە گهرايه وه بۆ مهدينه و باسى مه سه له كه ي لاي سه ركرده كانى كوچكه ران و ئه نساريه كان كرد.

خو ئاماده كردنى موسلمانان بۆ حاله تى ناكاو

ئاگاهى له مهدينه دا ئى درا، پياوان هه ميشه چهكيان پى بوو، لهكاتى نويزيشدا لييان نه ده كرد وه نه بادا شتيك روو بدات.

مهفره زه يه كى ئه نساريه كان كه (سعد) ى كوپى (معان) و (اسيد) ى كوپى (حضير) يان تيدا بوو هه ستان به پاسه وانى كردنى پيغه مبهري ﷺ به چه كه وه تا به ره به يان له بهر دهركه كهيدا ده وه ستان.

له سه ر هه موو ريگه كانى ده ره وه ي مهدينه مهفره زه ي چهكدار دانرابوون، بۆ حاله تى ناكاو يش چه ند گروپيكي موسلمان ه كان. بۆ زانيني جموجولى دوژمن. هه لده ستان به چاودىرى كردنى ئه و ريگاوبانه ي كه له وانه بوو موشرىكان لييه وه هيرش به يئن بۆ سه ر موسلمان ه كان.

سوپاي مهككه به ره و قه لاكانى مهدينه دهكه ويته پرى

سوپاكه ي قورپه ش له ريگه سه ره كيه باوه كه ي پوژئاواوه كهوته پرى، كه گه يشتنه ناوچه ي (الابواء)، له ويڊا (هند) ى كچى (عتبه)، ژنى (ابو سفيان) پيشنيارى كرد گوپرى دايكى پيغه مبهري ﷺ هه لده نه وه، به لام سه ركرده كانى قورپه ش ريگه يان نه داو، ترسان له چاره نووسى خراپى هه ستان به و جوړه كارانه.

پاشان سوپاكه ي مهككه كهوته وه پرى تا له مهدينه نزىك بو وه، دۆلى (العقيق) ى گرته بهر پاشان لييه وه لاي دا به ره و لاي راست، تا له نزىك ئو حوده وه له شوينيكا كاروانيان خست پيى ده لين (عينين) له ناوه وه ي (السبخه) دا، له سه ر

جوڳه ئاويكى دەمى دۆلەكەدا كە دەكەويىتە باكوپرى مەدينەوہ . روژى ھەينى شەشى مانگى شەوالى سالى سىيەمى كوچى لەم شوينەدا ئوردويان دروست كرد .

ئەنجومەنى راويژكارى پىكھات

بۇدانانى ئەخشەي بەرگرى كردن

ھەوالڭرىھەكانى مەدينە ھەوالەكانى مەككەيان يەك لە دواى يەك ھىنا ، تادواين ھەوال كە دروست كردنى سەربازگەكە بوو ، لەويدا پىغەمبەرى خوا ﷺ ئەنجومەنىكى بالاي راويژكارى دانا ، ئالوويىرى راوبوچونەكانى تىدا كرابوو ، بۇ ھەلوئىست وەرگرتن و ، ھەوالى خەونىكى خوى پىزراگەيانندن و ، فەرمووى : (وہللأھى خدا بەخىرى بگىرئىت ئەمشەو خەونىكم بىنى ، مانگايەكى سەرباوم بىنى و ، بىنىم نوكى شمشىرەكەم كەلىكى تىكەوتىبوو ، ھەروھە سەيرم كرد دەستم چوو بوو بەقەلغانىكى پتەودا ، ئەنجا پىغەمبەر ﷺ خەونەكەى والىكدایەوہ ، كە لەسەر بىرنى مانگاگە برىتتە لە شەھىدبوونى ھەندىك لە ھاوہلەكانى و ، كەلبوونى شمشىرەكەش بەپىكرانى پياويكى ئال و بەيتى خوى لىكدایەوہ ، قەلغانەكەشى بەشارى مەدينە لىكدایەوہ .

پاشان راى خوى خستە بەردەست ھاوہلەكانى و پى وابوو كە باشترىاىە لە مەدينە نەپۇنە دەرەوہو ، خويان لەقەلاكانىدا پەنابدەن ، ئەگەر موشرىكان لە سەربازگەكانىدا مانەوہ ئەوا جىگەو رىگەيان زورخراپ دەبىت و ھىچ سوودىكىشى نابىت ، ئەگەر ھاتنە ناو مەدينەيشەوہ موسلمانان شەرى كۆلن و كۆلانيان لەگەلدا دەكن و ، ژنانىش لەسەر مالەكانەوہ . ئەمە راى پىغەمبەر بوو (عبداللہ)ى كوپرى (ابى) كوپرى (سلول) سەركرەدى دووپوان كە بەسيفەتى يەكىك لە سەركرەكانى خەزرج لەويدا ئامادە بوو ، ھەمان راى پىغەمبەرى ھەبوو ، وا دياربوو ھەماھەنگ بوونى راىەكەى لەگەل راوبوچونەكەى پىغەمبەردا لەبەرئەوہ نەبوو كە ئەو ھەلوئىستە بەراست بزانىت ، بەلكو بۇ ئەوہبوو تابتوانىت ژىر بەژىرى خوى لە شەركە بدزىتەوہو كەس پىي نەزانىت ، ويستى خوى گەورەش وابوو كەخوى و ھاوپىكانى بۇ يەكەمجار لەبەردەم موسلمانەكاندا ئابروويان بچىت و ، ئەو دەمامكەيان بەسەرەوہ لاچىت كە بىباوہرى و دووپوويىيەكەيانى حەشاردابوو ، موسلمانەكانىشى لە تەنگەتاوترىن ساتدا ئەو مارە ژاراويانە بىينن كە لەناو كارژو بەرگ و دەمامكەكانىندا دەجولانەوہ .

هەندىك لەو ھاوێلە دڵگەرمانەى كە پوژى بەدريان لەكيس چوو بوو ،
داوايان كرد لە پيڤەمبەر ﷺ كە بچيڤتە دەرەووە ، زۆريان ئىكرد تا رازى بيٺ ، تاواى
ليهاى يەكيان وتى : پيڤەمبەرى خوا ئاواتمان دەخواست بۆ ئەم پوژەو لە خوا
دەپارايەنەو كە بيٺە دى ، ئەو تا خواى گەرە بۆى هيناوين و نزيك بوٺتەو ، بپو
دەرەووە بۆلاى دوژمنەكانت ، باوانەزانن لىيان دەترسين .

(حمزە)ى كوپرى (عبد المطلب)ى مامى پيڤەمبەر خوا ﷺ سەرمەشقى ئەو
دڵگەرمانە بوو ، پيشتريش بپرندەى شمشيرەكەى خۆى لە غەزاي بەدرا ديپوو .
وتى : بە پيڤەمبەرى خوا ﷺ : سويندم بەو كەسەى قورئانى بۆ تۆ ناردووە دەم لە
نان نادەم هەتا لە دەرەووەى مەدينەدا شەريان لەگەلدا نەكەم .

پيڤەمبەريش ﷺ لەبەردەم راي زۆرينەدا رايەكەى كشانەووە ، راي گشتى
جيگير بوو ، كە چوونە دەرەووە لە مەدينە ، پرووبەروو بوونەو لە مەيدانى جەنگدا .

بەش بەشكردنى سوپاي ئىسلام و

دەرچوونى بۆ مەيدانى جەنگ

پاشان پيڤەمبەرى خوا ﷺ نويزى هەينى بۆ خەلكەكە كرد ، وتاريكى
بوڤدان و هانى دان بۆ خۆكۆكردنەووەو جيهاد كردن و ، هەوالى پيدان كە ئەگەر ئارام
بگرن سەردەكەون ، فەرمانى پيدان كە خويان ئامادە بكەن بۆ دوژمن ، خەلكى بەو
دەلخۆش بوون .

پاشان نويزى عەسرى پيكردن ، خەلكى لە هەموولايەكەو كۆبوو بوونەو
، پاشان چوو مالهەو ، هەردوو ھاوێلەكەى (ابوبكر) و (عمر)ى لەگەلدا بوو ،
میزەريان لەسەرى پيچاو ، خۆشى چەكى بەست و ، دوو زنجير بەستى لەبەر كردو
شمشيرى كردە مل و هاتە دەرەووە بۆ ناو خەلك .

خەلك چاوەرپوانى دەرچوونى پيڤەمبەريان دەكرد ، (سعد)ى كوپرى (معاذ)
و (اسيد)ى كوپرى (حضير)يش بە خەلكەكەيان وتبوو : ئيوە پيڤەمبەرتان ناچاركرد
ﷺ بۆ دەرچوون لە مەدينە ، كارەكە بدەنەو دەستى خۆى ، هەموويان پەشيمان
بوونەو لەو كارەى خويان ، كە پيڤەمبەر ﷺ هاتە دەرەووە ، عەرزيان كرد :
پيڤەمبەرى خوا بەراستى مەبەستمان سەريپيچى كردنى فەرمانى تۆ نەبوو ، چۆنت
پى خۆشە وابكە ، ئەگەر حەز دەكەيت لە مەدينە بمينيئەو بەو شيئەيە بكە ،

پینگەمبەرى خوا ﷺ فرموى : ھەر پینگەمبەرىك جل و بەرگى شەپرى پۆشى نابىت لای بدات ، تا ئەو كاتى خودا نىوان ئەو دوزمەنەكەى يەكلا دەكاتەو .

پینگەمبەر ﷺ سوپاكەى كرد بەسئى بەشەو :

۱. كەتیبەى كۆچكەران ، ئالاکەيانى دایەدەست (مصعب)ى كۆرى (عمیر)ى (العبدى)

۲. كەتیبەى خىلى ئەوس لە ئەنسارىەكان ، ئالاکەيانى دایەدەست (اسید)ى كۆرى (حضر)

۳. كەتیبەى خىلى خەزرج لە ئەنسارىەكان ، ئالاکەيانى دایەدەست (حباب)ى كۆرى (المنذر)

سوپاكە لەھەزار چەكدار پىكھاتبوو ، سەد زنجىرەست و پەنجا ئەسپ سوراىان تىدابوو^۱ ، وتراویشە كەھىچ ئەسپ سوراىان لەگەندا نەبوە ، (ابن ام كتوم) ى بۆ نوێژكردن بەجىھىشت لە مەدىنە بەسەر ئەوانەو كە مابوونەو ، ئەنجا فرمانیدا بەرىكەون ، سوپاكە بەرەو باكور كەوتەپرى ، ھەردوو (سعد)ە كە بە زنجىرەندەو بەبەردەم پینگەمبەردا پۆشتن كە لە (ثنية الوداع) تىنەپەرىن پینگەمبەر ﷺ كەتیبەى كە چەكدارى پۆشتەو پەرداخى بىنى بەجيا لەسوپاكە بەرىو دەھاتن ، فرموى : ئەوانە كىن ؟ ھەوالى دراىە ئەوانە جولەكە ھاوپەيمانەكانى خەزرجن^۲ ، ھەزەكەن لەگەلتاندا بەشداری شەپرى موشرىكان بكەن ، فرموى : ئايا ئەوانە موسلمان بوون ؟ وتیان : نەخىر ، ئىدى پینگەمبەر ﷺ پازى نەبوو يارمەتى لە كافران وەربگرىت بۆ شەپركردن لەگەل موشرىكاندا.

نمایش كردنى سوپاكە

كاتىك گەيشتە شوئىنىك پىئى دەلئىن : (الشيخان) سەيرىكى سوپاكەى كرد ، ھەرچىەكى بىنى كەم تەمەن بوو كە بەرگەى ئەو شەپە ناگرىت گىپرايەو ، ئەوانە ئەم كەسانەيان تىدابوو ، (عبداللە)ى كۆرى (عمر)ى كۆرى (خطاب) و (اسامە)ى كۆرى

^۱ / ئەحمەد نەسائى و حاكم و (ابن اسحاق) گىپرايانەتەو .

^۲ / (ابن القيم) لە (الهدى ۹۲/۲) دا ئەمەى وتووە ، (ابن حجر) دەلئىت ئەمە ھەلەيەكى ناشكرايە ، (موسى) كۆرى (عقبە) سوورە لەسەر ئەوەى ھىچ سوارىكيان لەگەندا نەبورو ، (واقى) یش دەلئىت پینگەمبەر ﷺ ئەسپەكەى (ابى بردە) يان لەگەندا بوو ، (فتح البارى) ۲/ ۲۵۰ .

^۳ / (ابن سعد) رىوايەتى كردووە ، تىابىدا ھاتوو ئەو تاقمە (بنى قينقاع) بوون ۲/ ۲۴ ، پوونىشە كە پىنشتەر (بنو قينقاع) لەناوچەكە دەرکرايون .

(زید) و (اسید) ی کوپی (ظهیر) و (زید) ی کوپی (ارقم) و (عرا به) ی کوپی (اوس) و (عمرو) ی کوپی (حزم) و (ابوسعید الخدری) و (زید) ی کوپی (حارثة) ی ئه نساری و (سعد) ی کوپی (حبه) و، له ناویاندا باسی (براء) ی کوپی (عازب) یش کراوه، به لام بوونی فهرموده که ی له بوخاریدا به لگه یه له سهر به شداری کردنی له و غه زایه دا.

پیغه مبه ر ﷺ پێگه ی دابه (رافع) ی کوپی (خدیج) و (سمره) ی کوپی (جندب) هر چه نده منالیش بوون، له بهرئه وه ی (رافع) له تیر هاویشتندا کارامه بوو، (سمره) وتی: من به میترتم له (رافع) و دهیده م به زه ویدا، که ئه وه وه وه له درا به پیغه مبه ر ﷺ فهرمانی پیدان زۆرانبا زیه ک بگرن، زۆرانبا زیان گرت (سمره)، (رافع) ی دا به زه ویدا، ئه نجا پیغه مبه ری خوا ﷺ مۆله تی به ویشدا به شداری بکات.

مانه وه له نیوان ئو خود و مه دینه دا

له ویدا بوون ئیواره یان به سه را هات، نوێژی شیوانی کردو، پاشان نوێژی خه وتنا نیشی کردو، له ویدا مایه وه. په نجا پیاوی هه لبژارد بۆ پاسه وانی سه ربازگه که وه ده ورو خولی بدن، (محمد) ی کوپی (مسلمه) ی ئه نساری سه رکرده یان بوو، پاله وانی سه ربه که ی کوشتنی (کعب) ی کوپی (اشرف)، (نکوان) ی کوپی (عبد قیس) یش به تابه تی پاسه وانی پیغه مبه ری ده کرد ﷺ.

یاخی بوونی (عبدالله) ی کوپی (ابی) و هاو پیکانی

پیش که میك له هه له اتنی به ره به یان ده رچوو، که گه یشه (شوط) نوێژی به یانی کرد، زۆر نزیکبوو له دوژمنه وه، ده یبینن و ئه وانیش ئه میان ده بینن، له ویدا (عبدالله) ی کوپی (ابی) دوو پرو یاخی بوو، به خۆی و سی سه د جه نگا وه ره وه پاشه کشه ی کرد که ده یکرده سییه کی سوپاکه و پێیان وتن: نازانین له سه رچی خۆمان به دین به کوشت؟ خۆی واپیشاندا که نا ره زایه له سهر ئه وه ی پیغه مبه ر ﷺ وازی له را که ی ئه وه هی نا وه و به گوئی خه لکی تری کرد وه.

گومانیش نه بوو له وه دا که ئه وه خۆ تا ککرده وه یه له بهرئه وه هویه نه بوو پیشانی دا گوایه پیغه مبه ر ﷺ وازی له را که ی ئه وه هی نا وه، وه گه رنا ده رچوونی له گه ل سوپاکه ی پیغه مبه ردا ﷺ هیچ مانایه کی نه بوو، بگه ره ئه گه ره هویه که ی ئه وه بوایه هر له سه ره تا وه له سوپاکه ی جیا ده بو وه، به لکو مه به سستی سه ره کی له و یاخی بوونه - له و کاته هه ستیا ره دا - ئه وه بوو پیشوی و شه پرزه یی له نا و سوپای

موسلمانەکاندا بنیتەووە لەبەرچاو گوێی دوژمنەکانیاندا زۆربەی سوپاکە لە پیغەمبەر ﷺ بتهکیتەووە، ئەوەشی بەدەوریدا دەمینیتەووە وریان بپروخت و ، دوژمنیش لەبەرامبەردا وری بەرزیتەووە، بەو دیمەنە سەریان بڵندبیت و زوو هەلمەت بهێنن بۆ لەناوبردنی پیغەمبەر ﷺ و هاوێڵە دڵسۆزەکانی و ئنجا کەش و ھەوا بپەخشیتەووە بۆ گەڕانەوێ سەرۆکایەتی بۆ ئەو دووپووەو ھاورێکانی.

خەریکبوو کابرای دووپوو لەکارەکیددا سەرکەوتن بەدەست بهینیت دوو کۆمەڵی ناو موسلمانەکانیش (بنو حارثە) لەخیلی (اوس) و (بنومسلمە)ش لە (خەزرج) شکست بهێنن ، بەلام خوای گەورە راگیری کردن ، پاش ئەو شپێزەییە کە خەریکبوو بگەڕێنەووە پاشەکشە بکەن دلیان دامەزرایەووە ، لەویدا خودای گەورە دەفەرمویت: ﴿ إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴾ ال عمران: ۱۲۲ واتە : خەریکبوو دوو دەستە لەئێوە پەشیمان ببەنەووە ، بەلام خوا یارو یاوەریان بوو ، دەبا ئیمانداران ھەرپشت بەخوا ببەستن.

(عبدالله)ی کوپی (حرام) یش - باوکی جابر - ھەولیدا ئەو دووپووانە بە ئەرکی خوێان بپرخاتەووە لەو بارودۆخە ناسکەدا ، شوێنیان کەوت بەتانەو تەشەر لیدان و ، ھانیدان بەگەڕانەووە بۆناو سوپاکەو پێی دەوتن : وەرن لەپێناوی خوادا شەڕ بکەن یان ھیچ نەبیت بەرگری لەخۆتان بکەن ، وتیان: ئەگەر بمانزانایە شەڕ دەکەن نەدەگەڕاینەووە ، ئەنجا (عبدالله)ی کوپی (حرام) وازی لیھێنان و پێی وتن : خوا لەووەلاترتان ببات ، دوژمنانی خوا ، خوای گەورەیش ھەرگیز پشستی پیغەمبەرەکە ی بەرنادات.

خوای گەورە لەبارە ی ئەو دووپووانەووە فەرموویەتی: ﴿ وَلْيَعْلَمِ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفَرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴾ ال عمران : ۱۶۷ واتە : با ئەو دووپووانە بزانیان کە پێیان گوترا وەرن شەڕ بکەن لەپێناوی خوادا ، یان ھیچ نەبیت بەرگری بکەن ، وتیان ئەگەر شەڕمان بزانیایە شوێنتان دەکەوتین ، ئەوانە لەکوفەرەو زیاتر نزیکن تا لە باوەڕ ، ئەوێ بە دەمیان دەیلیئ ئەو نە کە لە دلیاندا یە ، خودای گەورە دەزانیت چیان لەناخدا ھەشارداو.

پاشماووی سوپای نیسلام به‌رهو نوحود

پاش نهم یاخی بوون و کشانه‌وه‌یه پیغه‌مبهری خوا ﷺ سوپاکه‌ی هه‌ستاند - که حموت سهد جه‌نگاوه‌ر ده‌بوون - به‌ری‌که‌وتن به‌رهو دوزمن ، سوپای دوزمن له‌نیوان نه‌مان وکیوی نوحوددا له‌چهند شوینی‌کدا بارگه‌یان خستبوو، پیغه‌مبهر ﷺ فهرمووی: چ پیاویک ده‌توانیت له‌م نزیکانه‌وه ده‌رمان کات له‌ ریگه‌یه‌که‌وه به‌سه‌ریاندا نه‌پۆین؟

(ابو خثیمة) وتی: من ده‌توانم پیغه‌مبهری خوا ﷺ پاشان ریگه‌یه‌کی کورتی هه‌لبژاردو به‌رهو نوحود به‌ناو (حره‌ی) (بنی حارثة) و مه‌زاکانیاندا تیده‌په‌ری و ، سوپای موشریکانی ده‌خسته‌ پشتی خۆیه‌وه‌و به‌دیوی رۆژئاوا.

سوپای موسلمان‌ه‌کان له‌و ریگه‌یه‌دا تیه‌په‌ری به‌لای باخی (مربع‌ی) کوری (قیظی) که دو‌پوویه‌کی کویر بوو - که هه‌ستی به‌هاتنی سوپاکه‌ کرد به‌مشت خۆلی هه‌وا ده‌دا به‌ پووی موسلمان‌ه‌کانداو ، ده‌یوت: نه‌گه‌ر تو پیغه‌مبهری خوات ریگه‌ت ناده‌م بجیته‌ ناو باخه‌که‌مه‌وه ، چهند موسلمانیک په‌لاماریان دایه‌ بیکوژن ، پیغه‌مبهر فهرمووی: مه‌یکوژن نه‌و چاوو دلی کویر بوته‌وه.

پیغه‌مبهر ﷺ چوو نه‌واوه‌وه ، تاگه‌یشت ه‌شیوه‌که‌ی کیوی نوحود ، به‌و شیوه‌یه‌ سوپای دوزمن که‌وته نیوان موسلمان‌ه‌کان و شاری مه‌دینه‌وه.

نه‌خشه‌ی به‌رگری

له‌ویدا پیغه‌مبهر ﷺ هیزه‌که‌ی کوکرده‌وه ، پیزی کردن بو شهر ، مه‌فره‌زه‌یه‌کی تیرهاویژی کارامه‌ی ئی هه‌لبژاردن ، په‌نجا که‌س ده‌بوون ، (عبدالله‌ی) کوری (جیبر‌ی) کوری (النعمان‌ی) نه‌وسی به‌دری کرده‌ به‌رپرسیان ، فهرمانی پیدان له‌سه‌ر گردیک کو‌بینه‌وه‌و که‌ده‌که‌ویتته به‌شی باشووری شیوی (قناة) له‌دوااییدا به‌شاخی تیرهاویژه‌کان ناوی ده‌رکرد - ده‌که‌وته باشووری سوپای موسلمان‌ه‌کانه‌وه ، نزیکه‌ی سه‌دو په‌نجا مه‌تر له‌ باره‌گای سوپای موسلمان‌ه‌کانه‌وه دوور بوو .

مه‌به‌ست له‌وه‌ش نه‌وچهند وشه‌یه بوو که‌پیغه‌مبهر ﷺ ناراسته‌ی تیر هاویژه‌کانی کردو فهرمووی به‌سه‌رکرده‌که‌یان : به‌تیر هاویشتن نه‌سپ سواره‌کانمان ئی دووربخه‌ره‌وه ، نه‌بادا له‌پشته‌وه‌ بدن به‌سه‌رماندا ، شهرمان برده‌وه یان ژیرکه‌وتین شوینی خۆت به‌جی مه‌هیل نه‌بادا له‌ریگه‌که‌ی تووه بدن به‌سه‌رماندا ^(۱) ، پاشان فهرمووی به‌ تیر هاویژه‌کان : پشته‌وه‌مان بیاریژن ، نه‌گه‌ر بینیتان کوژراین ، مه‌یه‌ن به‌ده‌ممانه‌وه ، نه‌گه‌ر بینیشتان ده‌ستکه‌وت کو‌ده‌که‌ینه‌وه به‌شداری مه‌که‌ن

^(۱) ابن هشام ۶۵/۲ ، ۶۶ .

(۲) له پړوايه ټيكي بوخاريدا هاتووه ، فېرموويه تي: ټه گهر ئيمه تان دى په له وهر سهرى هه لکه ندين شوينه که تان جى مهيلن تا دهنيرم به شوي تاندا ، خو ټه گهر ئيمه تان دى ټه وانمان فړاندو چوين به سهر ياندا ، شوينى خوتان جى مهيلن تا دهنيرم به دواتاندا . (۳)

به دانانى ټه و گروپه له سهر شاخه که و پيدانى ټه و فېرمانه تونده سهر يازيه ، پيغه مېهرى خوا ﷺ ټه و تمنا که لينه شى گرت که له وانوه بوو ټه سپ سوارى بى باومړه کان دزه ليوه بکه ن بهرمو پريزى موسلمانان کان و گه مارويان بدن .

سهاره ت به پاشماوه دى سوپاکه دى ، (منذر دى کوپى (عمرو) له سهر بالى راست دانا ، (الزير دى کوپى (عوام) يشى له سهر بالى چه پ دانا به هاوېشتى (مقداد دى کوپى (اسود) (الزير) کارى روو به پروونه وى ټه سپ سواره کانى (خالد دى کوپى (وليد دى پى سپزا بوو ، له پيشه ننگى پريزه کانيشدا کومه ليک پياوې هه لېزارده دى نازاى له موسلمانان کان دانا که له ناو خه لکدا به زېرى و پالوانيتى ناويان دهر کردبوو ، ټه وانوى که سېنگ و قورساى سهر يازيان هه بوو .

به راستى نه خشه که دى پيغه مېهر ﷺ نه خشه يه که دانا يانه دى وردبوو ، ليها تووي سهر کرده يه تى سهر يازى پيغه مېهرى تيدا دهر ده که وټ ﷺ که هه رگيز ناکريت بو هيچ سهر کرده يه که هه رچه نده شياوو ليها تووي تى بتوانيت نه خشه يه که پته و ترو وردتر له ودها بنيت ، باشتري مهيدانى شهره که دى هه لېزارد ، له گهل ټه وده شدا که دواى دوژمن چوه ټه وى ، پشت و لاي راستى خوې به شاخه که پاراست ، لاي چه پ و پشتى خوېشى به وده پاراست . کاتيک که شهر هه لده گيرسيت به پر کرده وى ټه و تمنا که لينه دى که له پريزى موسلمانان کاندا هه بوو ، سهر ياز که که يشى له شوي نيکى به رزدا دانا تا پالى پيوه بدا ټه گهر هات و توشى شکست بوون و ، په نا نه بات بو هه لاتن و بکه ويته ده ستى دوژمنه کانى و ديل بکري و ټه گهر دوژمنان بو سهر که و تن زيانى گه وره يان پى بگه يه نييت ، دوژمنه کانيشى ناچار کرد که له شوي نيکى نزمدا سهر ياز که دابنين به شيوه يه که زورگران بيت که هيچ تالان يه که دى سهر که و تنه که يان ده ستکه وييت ټه گهر سهر که و تن و ، به زه حمت بتوانن دهر بچن ټه گهر ژير که و تن ، که مى ژماره که شى به هه لېزاردنى کومه له پياوېکى هه لېزارده دى نازاو ديار قهره بوو کرده و .

بهو شيوه يه سوپاکه دى پيغه مېهر ﷺ له پوژى شه مېه حوتى مانگى شه والى (۲) دى کوچيدا ريزى به ست .

(۱) (احمد) و (طبراني) و (حاکم) له (بان عباس) هره گيزاويانه ته وده ، بېروانه (فتح الباري) ۷/۳۵۰ .

(۲) صحيح البخاري ، کتاب الجهاد ۱/ ۴۲۶ .

پیغه مبهړ ﷺ گیانی نازایه تی دهکا به بهری سوپاکه یدا

پیغه مبهړ ﷺ فرمانی دا شهر نه کهن هتا فرمانیان دداتی ، دوو زنجیر بهندی پوښی و هانی هاو له کانی دا بو شهر کردن و دان به خوداگرتن و توندوتولی له پرو به پرو بوونه و دواو دهستی کرد به هاندانی هاو له کانی به گیانی دل گرمی و نازایه تی ، هتا شمشیره پرنده کهی خوی دهریڼا و بانگی کرده هاو له لانی فرمووی : کی به هقی خوی هم شمشیره هله گریت ؟ چهند پیاوړیک ههستان وهری بگرن ، له وانه (علی) کوړی (ابی طالب) و (الزبیر)ی کوړی (عوام) و (عمر)ی کوړی (خطاب) ، هتا (ابو دجانه)ی کوړی (سماک)ی کوړی (خرشه) بوئی هستا ، وتی : پیغه مبهړی خوا هه که کی چیه ؟ فرمووی : نه ونده بدهی له دوژمنان تا لار دهیته وه ، وتی : من به هقی خوی هلی دگرم ، پیغه مبهړی خوا ﷺ شمشیره کهی دایه .

(ابو دجانه) پیاوړیکی نازابوو ، له جهنگدا دزهی دکرده ، په پویه کی سووری هه بوو هرکاتیک له سهری ببه ستایه خه لکی دهیزانی تامردن شهر دهکات ، که شمشیره کهی وهرگرت بهو په پړسووره سهری به ست و ، دهستی کرد به خوراوه شانندن له نیوان هردوو سوپاکه دا ، له ویدا پیغه مبهړ ﷺ فرمووی : نه مه شو پوشتنه یه که خودا پینی ناخوشه جگه له شوینه .

ریکخستنی سوپاکه ی مه که که

موشریکانیش به پینی سیستمی ریزبهندی سوپاکه یان ریکخست سهرکرده تی گشتی به دهست (ابی سفیان)ی کوړی (حرب)وه بوو ، که له ناوه راستنی سوپاکه دا وه ستابوو ، لای راسته وه (خالد)ی کوړی (ولید) یان دانا له و کاته دا موشریک بوو . له لای چه پیشه وه (عکرمه)ی کوړی (ابی جهل) یان دانا بوو ، جهنگا وهرانی پیاده ش (صفوان)ی کوړی (امیه) سهروکیان بوو ، سهرکرده ی تیر هاو یژه کانیشیان (عبدالله)ی کوړی (ابی ربیع)ه بوو .

ثالا که ش به دهست مه فره که یه وه بوو له خیللی (بنی عبدالدار) نه مه ش پله و پایه ی نه وان بوو هر له وکاته وه (بنو عبد المناف) له نیوان خویاندا نه و پله و پایه یان دابه شکرده که له (قصی) کوړی (کلاب)ه وه بویان مابوه وه - ههروه کو له سهره تا دا باسمان کرد - کهس له وده دا ململانیی له گه لدا نه ده کردن ، وه کو پابه ندبونیک به میراتیکه وه که پشتا و پشت بویان مابوه وه ، به لام سهرکرده ی گشتی . ابو سفیان - نه وه ی بیرخستنه وه که له به دردا تووشی (قریش) بوو کاتیک که هه لگری ثالا که یان (نضر)ی کوړی (الحارث) به دلیل گیرا ، بو بق ههستاندن و

وروژاندنيان وتی : خيلى (بنی عبد الدار) له پوژى بهردا ئالاکه‌ی ئيمه‌تان سهرشوپ
کردو بينيتان چيمان به‌سهرات ، خه‌ک ده‌ست له ئالاکه‌ی ده‌وشينريټ که نه‌ما
ئه‌وانيش نامينن ، جا يان ئه‌ويه‌ ئالاکه‌مان به‌رز پابگرن ، يان بیده‌نه‌وه ده‌ستی
خومان ئيمه ده‌پاريزين .

(ابو سفيان) له‌مانجه‌که‌يدا سهرکه‌وتوو بوو ، خيلى (بنو عبد الدار) زوپا به
توندى له‌قسه‌که‌ی (ابو سفيان) سه‌غله‌ت بوون خه‌ريکبوو هه‌ستن بوى و هه‌ره‌شه‌يان
ليکړدو، وتیان پيى: ئيمه ئالاکه‌مان ده‌دینه‌وه ده‌ست تو ؟ سبه‌ينى ده‌بينى له
کاتى شه‌ردا چى ده‌کين، ئه‌وه‌بوو له‌شه‌ره‌که‌دا مانه‌وه هه‌تا تاك و ته‌رايان کوژا.

مانۆريکى سياسيانه له‌لايه‌ن قوره‌يشه‌وه

پيش ده‌ست پيکردي جه‌نگه‌که‌ قوره‌يش ويستی دووبه‌ره‌کى بخاته‌ ناو
ريزى موسلمانانه‌که‌ ده‌وه (ابو سفيان) پياويکى نارد به‌ ئه‌نساريه‌کانى وت : وازيان لى
به‌ينن با شه‌ر له‌گه‌ل که‌س و کاره‌کانى خوماندا بکه‌ين و واز له‌ ئيوه‌ ده‌هينن و ،
پيوستمان به‌شه‌رى ئيوه‌ نيه‌، به‌لام ئه‌م هه‌وله‌ چ سووديکى هه‌يه‌ له‌به‌رده‌م
باوه‌ريکدا کيو به‌چوکدا ده‌هينيت ، ئه‌نساريه‌کان به‌توندى په‌تيان دايه‌وه‌و قسه‌ی
خراپيان پى وت .

کاترثميرى سفر نزیک بو‌وه‌ هه‌ردوولا له‌يه‌کتر نزیک بو‌ونه‌وه ، قوره‌يش بۆ
هه‌مان مه‌به‌ست هه‌ولیکى تريان دايه‌وه ، به‌کريگيراويکى خيانه‌تکار هاته‌ ده‌روه
به‌ناوى (ابا عامر الفاسق) ناوه‌که‌ی (عبد عمرو)ى کوپى (صيفى) بوو ، به‌ (راهب)
ناوه‌برا ، پيغه‌مبه‌رى خوا ﷺ ناوى‌نا (فاسق) له‌جاهليه‌تدا سه‌رۆکى خيلى (اوس)
بوو، که ئيسلام هات ئه‌م لى هه‌لگه‌پرايه‌وه‌و ، به‌ناشکرا دژايه‌تى پيغه‌مبه‌رى کرد ﷺ
له‌مه‌دينه‌ چوه‌ ده‌روه‌ بۆلاى قوره‌يش و دژ به‌ پيغه‌مبه‌رى خوا ﷺ هانى ده‌دان بۆ
ئه‌وه‌ی شه‌رى له‌گه‌لدا بکه‌ن، واده‌ی دابوو به‌قوره‌يشيه‌کان که ئه‌گه‌ر خيئه‌که‌ی
بينيان ده‌ست به‌جى شويني ده‌که‌ون قوره‌يشيش مه‌يلاندان به‌لايدا .

يه‌که‌م که‌س که‌ هاته‌ ده‌روه‌ بۆ موسلمانانه‌کان له‌ناو ئه‌حابيشدا‌بوو له‌گه‌ل
دوو کۆيله‌ی مه‌که‌بيدا ، (ابوعامر) خيئه‌که‌ی ناسيه‌وه‌و هاوارى ليکړدن و ، وتی :
ئه‌ی خيلى ئه‌وس ، من (ابو عامر)م ، وتیان : خوا له‌ ئيمه‌ت بسينيت هه‌ی فاسق ،
(ابو عامر) وتی : خيئه‌که‌م دواى من تووشى شه‌ر بوون که شه‌ر ده‌ستى پيکرده‌ به
توندى شه‌رى له‌گه‌لدا کردن و به‌ردبارانى کردن .

بەم شێوەیە قورەیش لەهەولێ دووهمیشدا شکستی هێنا ، کەبتوانی٢ دوو
بەرەکی بخاتە نێوان ئیماندارانەوهو ئەم کارەشیان بەلگەبوو لەسەرئەو ترس وھەیبەتەیی
کە لەموسڵمانەکانیان دەکرد ، لەگەڵ زۆری و گەرمی چەک و تفاقێ جەنگیان .

هەولەکانی ژنانی قورەیش لە دل گەرم کردندا

ژنانی قورەیش بەئەندازەی خۆیان لەشەرەکەدا بەشداریان کرد ، (ھند)ی
کچی (عتبە) ھاوسەری (ابو سفیان) دەجولاندن ، ژنان بەناو ریزەکاندا دەھاتن و
دەچوون و دەفیان لێدەدا ، پیاوانیان دەورژاند ، ھانیان دەدان بۆ شەرکردن ،
باسی قارەمانیتیان بۆدەکردن ، خەڵکە کوشت کەوتوو دلبڕیندارەکانیان دەبزواند ،
جار جارەش ئالاً ھەلگەرەکانیان دەدواندو دەیانوت :

وَيَهَا بَنِي عَبْدِ الدَّارِ وَيَهَا هُمَاةُ الْأَدْيَارِ
ضَرْباً بِكُلِّ بَنَارٍ

جاریکیش ھانی خێڵەکەیی خۆیان دەدا بۆ شەرکردن و شیعیان دەوت :

انْ تُقْبِلُوا نُعَاتِقَ وَتَفْرِشُ النَّمَارِقِ
او تُدْبِرُوا تُفَارِقَ فِرَاقٌ غَيْرَ وَاَمِقِ

یەكەم سووتەمەنی جەنگەكە

ھەردوو سوپاکە لێك نزیك بوونەوه ، وردە وردە جەنگ دەستی پێکرد ،
یەكەم سووتەمەنی شەرەكە ئالاً ھەلگری موشریكان (طلحە) کوپی (ابی طلحە
العبدري) بوو ، ئازاترین سوارچاکی قورەیش بوو ، موسڵمانەکان ناویان نابوو
بەرانی کەتیبەكە ، سواری وشتێك بووبوو ، بانگەشەیی کرد بۆ شەرە شمشیر ،
لەبەر ئازایەتی کەس نەیویرا لێی نزیك ببێتەوه ، بەلام (الزبیر) بۆی چوو پێشەوه
، نەیهێلا دەست بکاتەوه وەك شیر ھەلی کوتایە سەری بۆ سەر وشتەرەكەیی و ،
فرێدایە خوارەوه ، دای بەزەویدا بەشمشیرەكەیی سەری بپری .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم زۆرانبازیە كەم وێنەیی بینی (الله اكبری کردو
موسڵمانەکانیش بەدوایدا وتیانەوه ، دەست خۆشی کرد لە (الزبیر) و لەبارەیهوه
فەرمووی : ھەموو پێغەمبەرێك حەواریەكی ھەیە ، حەواریەكەیی من (زبیر)ە^(١)

^(١) خاوەنی (السيرة الحلبية) باسی کردوو ١٨/٢ .

گهرم بوونی جهنگ له دهوړی نالا هه لگره که و له ناویردنی

پاشان جهنگ هه لگیرسا ، شهر گهرم بوو له نیوان هه ردوولادا ، له هه موولایه کی مهیدانه کهوه هه را بوو ، قورسای شه که به دهوړی نالا هه لگره که ی موشریکه کانداهه لده سوړا ، دواي کوژرانی (طلحه) ی سرکرده یان یه کیکی دیکه له (بنو عبدالدار) که ناوی (عثمان) بوو نالا که ی هه لگرت و هاتناو مهیدانی جهنگه کهوه دهیوت :

ان علی اهل اللواء حقاً ان تحضب الصعدة أوتندقا

(حمزة) هه لی کوتایه سه ری ، شمشیرکی دا له شانی و دهستی پیوه قرتاند تا ناوکی هه لدریت و سیه کانی ده رکه و تن.

پاشان (ابو سعد) ی کوپی (ابو طلحه) نالا که ی هه لگرت (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) یه که تیری دا له ملی ، زمانی ده رپه رپیه ده روه و ده سبه جی مرد ، و تراویشه (ابو سعد) هاتوته ده روه بو ژوران بازی (علی) کوپی (ابی طالب) بو ی چووه ته ده روه ، پاش دوولیدان (علی) لییداوه و کوشتویه تی .

پاشان (مسافح) ی کوپی (طلحه) ی کوپی (ابی طلحه) نالا که ی به رزکرده وه ، (عاصم) ی کوپی (ثابت) ی کوپی ((ابی الافح) تیریکی لی داو کوشتی ، پاش نه وه (کلاب) ی برای نالا که ی هه لگرت (الزیر) ی کوپی (عوام) هه لی کوتایه سه ری کوشتی ، پاشان (الجلال) ی برایان نالا که ی هه لگرت ، (طلحه) ی کوپی (عبدالله) لی داو کوشتی و تراویشه (عاصم) ی کوپی (ثابت) ی کوپی (ابی الافح) یه که تیری لی داو کوشتی .

نه وانه شهش کهس بوون له یه که مالدا ، مالی (ابی طلحه) (عبدالله) کوپی (عثمان) له خیللی (بنی عبدالدار) هه موویان به دهوړی نالا که ی بی باوه پراند کوژران . پاشان (ارطاة) کوپی (شرحبیل) له (بنی عبدالدار) نالا که ی هه لگرت ، (علی) کوپی (ابی طالب) کوشتی ، و تراویشه : (حمزه) کوشتویه تی . پاشان (شریح) ی کوپی (قارظ) هه لی گرت ، نه ویش (قرمان) کوشتی نه و پیاوه دووړو بوو له بهر خیلگه ری له گه ل موصلمانه کانداهه لگرت شه ری ده کرد نه که بو نیسلام . پاشان (ابو زید عمرو) کوپی (عبد مناف العبدری) نالا که ی هه لگرت ، (قرمان) نه ویشی کوشت ، پاشان کوریکی (شرحبیل) هه لی گرت (قرمان) نه ویشی کوشت .

ئەوانە دە كەس بون لە (بنی عبدالدار) ئالاً ھەنگر بون - سەرۆبەر
لەناوچون - كەسیان نەما ئالاکە ھەنگریت ، غولامیکی ھەبەشی ناوی (صواب) بوو
ئالاکەیی ھەنگر ، ئازایەتیەکی كەم وێنەو زیاتری نواند كە پیشتر ھەلیان گرت و
كوژدان ، شەری كرد تا ھەردوو دەستی قرتینرا ، خۆیدا بەسەر ئالاکەو بەمل گرتی
نەبادا بکەوێت تا ئەوە بوو كوژرا ، ئەم غولامە لەو کاتەدا دەیوت : خوایە ئەرێ هیچ
بەھانەیک ماوە ، بەراستی بەھانە نەما .

پاش ئەوێ غولامەكە كوژرا ، ئالاکە كەوتە سەر زەوی ، كەس نەما ھەلی
بگرت تاكو تایی شەركە لە زەویدا بوو .

شەڕ لە شوینەکانی تردا

لەكاتێکدا كە قورسایی جەنگەكە بە دەوری ئالاکەدا بوو ، شەڕ لە شوینەکانی
تریشدا گەرم بوو ، گیانی باوەڕ لەناو ئیمانداراندا جووشی دەخوارد ، وەك شالۆی
لافاو ھەلمەتیاں دەبردو هیچ بەربەستێك لەبەردەمیاندا خۆی رانەدەگرت و دەیانوت :
(بمرن ، بمرن) ئەمە دروشمیان بوو لەجەنگی ئوچوددا .

(ابو دجانە) بەپەرۆ سوورەكەیی سەریەو ھات ، شمشیرەكەیی پیغەمبەری
خوای بە دەستەو ھەبوو ﷺ سوور بوو لەسەر پێدانی ھەقی شمشیرەكە ، ئەو نەندە
شەری كرد چو ھە ناویانەو ، ھەر موشریکێکی پی بگەیشتایە دەیکوشت ، درزو
شلۆقی خستە ناو ریزی موشریکانەو ، (زیر)* ی کوپی (عوام) دەلیت : شتێك لە
دڵمدا دروست بوو كاتیك داوام كرد لە پیغەمبەر ﷺ شمشیرەكەم بداتی و نەیدامی ،
كەچی دایە دەست (ابو دجانە) لەدلی خۆمدا وتم : بەكوپی (صفیە) ی پوریم و ، لە
قورەیشم ، بۆشی ھەستام ، پیش ئەویش داوام كرد دای بەو نەیدا بەمن ، وەللاھی
دەبیئت سەیر بکەم بزانم ئەم پیاو ھەچی دەكات ؟ شوینی كەوتم ، پەرۆ سوورەكەیی
دەرھیناو ، سەری پیبەست ، ئەنساریەکان وتیان : ئەرێ وەللاً (ابو دجانە)
پەرچەمی مردنی بەست (ابو دجانە) بە دەم چوونە ناو سوپاکەو دەیوت :

انا الذي عاهدني خليلي ونحن بالسفح لدى النخيل

ان لا اقوم الدهر في الكيول اضرب بسيف الله والرسول

ھەرچی پی بگەیشتایە دەیکوشت ، كابراییەکی موشریک ھەر بریندارێکی
موسڵمانی بدیایە دەچوو سەری و دەیکوشت لەگەڵ (ابو دجانە) لەیەك نزیک
بوونەو ، لەخوای پارامەو لەگەڵ (ابو دجانە) شەڕ بکات ، شەریان کردو چەند

شمشیریکیاندا له یه کتر، کابرای موشریک شمشیریکیاندا له (ابو دجانه) به قه لغانه که ی خوی پاراست ، نه نجا (ابو دجانه) یه ک شمشیری لیداو کوشتی ^(۱).

پاشان (ابو دجانه) که و ته تیک و پیک شکاندن پریزه کانی موشریکان ، تا گه یشته سه روکی ژنانی قورده ییش ، نه یناسی که ژنه ، (ابو دجانه) ده لیت : که سیکم دی دهم و چاوی مردوه کانی دهرنیه وه ، بو ی وه ستام ، شمشیریکم لی راست کرده وه بیکوژم ، قیژانندن ، ژن بوو ، حزم نه کرد به شمشیری پیغه مبهری خوا ښ ژن بکوژم ، نه و ژنه (هندی کچی (عتبه) بوو ، (زیر) ی کوپی (عوام) ده لیت : (ابو دجانه) م بینی شمشیره که ی له سه رسه ری (هندی کچی (عتبه) به رز کرده وه لی بدات، پاشان دهستی گیرایه وه ، منیش له دلی خومدا وتم : خوداو پیغه مبهره که ی باشت دهمانن ^(۲).

(حمزه) ی کوپی (عبدالمطلب) ییش وه ک شیر ی دپ وروژابوو ده جنگاو بی باکانو چاونه ترسانه خوی فریدایه ناو جهرگه ی شهرکه و وه ک چون په روپوش له بهر دهم هه وادا په رش و بلاو دهکات بهو شیوه یه پالنه کانی قورده ییش له بهر دهم (حمزه) دا به چوارده ووردا بلاوه یان لی کرد ، له گهل نه و به شداریه کاریگهریه ی کردی له تفروتونا کردنی نالا هه لگرانی موشریکه کاندا ، پالنه کانی تریشی تفروتونا کردن تا نه وه بوو له پری پیشه وه شهید بوو ، به لام نه ک له پووه پروو بوونه وه ی پالنه واناندا ، به لکو وه ک له تاریکی نیوه شهید پایه داران ده کوژین ناوا شهید کرا.

کوژرانی شیر ی خودا (حمزه) ی کوپی (عبدالمطلب)

بکوژی (حمزه) (وه حشی) کوپی (حرب) ده لیت : غولامی (جیر) ی کوپی (مطعم) بووم ، (ظعیمة) ی کوپی (عدی) مامی له پروژی به دردا کوژا بوو ، که قورده ییش که و ته پری بو نوحود (جیر) پیی وتم : نه گهر تو (حمزه) ی مامی موحه ممد بؤ بکوژیت نازادت ده کم ، ده لیت : له گهل خه لکیدا دهرچووم ، من پیایکی حه بهشی بووم پرمباز بووم که پرم فری بدایه که مجار هه لم ده کرد . که دوو سوپاکه به یه ک گه یشتن گهرام به شوین (حمزه) دا ، تا له ناو قهره بالغه یه که دا بینیم وه ک شوپه سواریکی لیتاتوو دپی نه دا به پریزه کان و له مهرچیه کی ده دا هه لنه ده سایه وه ، خوم ناماده کرد لیتی دهم ، خوم له پال دره ختیکدا یان بهر دیکدا حه شاردا تا لیم نریک بیتمه و پییش من

(۱) ابن هشام ۲ / ۶۸ ، ۶۹ .

(۲) هه مان سه رچاوه ۲ / ۶۹ .

(سباع) ی کوپی (عبد العزی) لئی نزیک بووه ، که (حمزه) بینی هاواری لی کرد : وهره هه ی کوپی ژنه خهته نه چیه که - دایکی (سباع) ژنانی خهته نه دکرد . وه حشی ده لیت : یه ک شمشیری دا له ملی (سباع) نه ونده خیرا بوو وامزانی بهری نه کهوت . ده لیت : رمه کهم ناماده کرد ، که قهره ولم بو گرت تیم گرت ، دای له که له که ی ، هه ناوی پری و له پشتیه وه درچوو ، ویستی بهرو پووم بیت نهیتوانی و کهوت ، وازم لی هینا تا مرد ، پاشان چوومه سهری رمه کهم درهیناو گهرامه وه نیو سهر بازگه ، له وی دانیشتم کارم به که سی تر نه بوو ، بویه نهویشتم کوشت تا پرگاریم ، که گهرامه وه بو مه که که نازاد کرام ^(۱) .

بالاده ست بوون به سهر ره وشه که دا

له گهل نهو ژنیانه زوره ی بهر موسلمانان کهوت به شهید بوونی شیر ی خوداو پیغه مبه ره که ی ﷺ (حمزه) ی کوپی (عبد المطلب) ، موسلمانان کان زال بوون به سهر شه ره که دا ، لهو پوژدها (ابوبکر) و (عمر) ی کوپی (خطاب) و (علی) کوپی (ابو طالب) و (الزبیر) ی کوپی (عوام) و (مصعب) ی کوپی (عمیر) و (طلحه) ی کوپی (عبیدالله) و (عبدالله) ی کوپی (جحش) و (سعد) کوپی (معاذ) و (سعد) ی کوپی (عباده) و (سعد) ی کوپی (الربیع) و (انس) ی کوپی (النضر) و چهن دینی تر شه پریکیان ده کرد وری دوژمنانی خوی پوو خاندبوو ، په رته وازه ی کرد بوون .

له نامیزی ژنه وه بو ناو بریسکه ی شمشیر ورم

یه کیك له پاله وانه کهم وینه کانی نهو پوژه (حنظلة) ی شو راو بوو - ناوی (حنظلة) ی کوپی (ابی عامر) ، نه م (ابو عامر) بریتی یه له راهیبه فاسقه که ی پیشت ر باسی لیوه کرا ، (حنظلة) تازه ژنی گواستبوویه وه ، که گوئی له دهنگی جهنگ بوو . لهو کاته دا که هیشتا تازه زاوا بوو . ده سته جی ژنه که ی به جی هیناو چوو بو جیهاد ، که گه یشت به سوپای موشریکان له مهیدانی جهنگدا ، خوی کرد به ناو ریزه کانیاندا ، تا گه یشته سهر سهر کرده ی موشریکان (ابو سفیان) ی کوپی (حرب) ، خهریکبوو له ناوی بهریت نه گهر خودا شهید بوونی به نسیب نه کردایه ، نه وه بوو که وته سهر (ابو سفیان) و به گیری هینا تا (شداد) ی کوپی (اسود) شمشیریکی لی داو شهیدی کرد .

^(۱) ابن هشام ۲/ ۶۹ ، ۷۰ ، ۷۱ ، ۷۲ صحیح البخاری ۲/ ۵۸۲ . (وحشی) له دوا ی جهنگی (طائف) وه موسلمان بوو ، هه ربه و رهمی دهستی (مسيلمه) ی دروژنی کوشت و ، شه پری (یرموک) یشی دژ به پومه کان بینی .

پشکی تیر هاوئژدهکان له شهردهکهدا

ئەو گروپە ی پێغه مەبری خوا ﷺ لەسەر شاخەکە داینا بوون دەستی بالایان هەبوو لە پاراستنی هاوسەنگی شەڕەکە لە بەرژ وەندی مۆسڵمانان ، ئەسپ سوارەکانی مەککە بەیارمەتی (ابو عامر)ی فاسق سێ جار هێرشیان هینا بۆ تیکشاندنی بالی چەپی سوپای مۆسڵمانەکان ، تابگەنەو پشتی مۆسڵمانەکان و شپێرەو پەرته وازەیان بکەن و ، شکستیان پێ بەهێن ، بەلام تیرهاوئژدهکان تیر بارانیان کردن و نهیانهیلا نزیک بکەونهوه ^(١).

شکست خواردنی سوپای موشریکان

بەو شیوهیه شەڕ بەقورسی بەردهوام بوو ، سوپا بچوکهکە ی ئیسلام کۆتروالی مەیدانهکە ی کرد ، موشریکان ورهیان پووخوا ، لە هەموولایهکەوه ریزهکانیان هەرهسی هینا و تیکشکا ، وەك ئەو وەها بوو ئەو سێهەزار موشریکه رووبهرووی سێهەزار مۆسڵمان بووبنەوه ، نەك چەند سەد جەنگاوهرێك ، مۆسڵمانەکان جوانترین و ینە ی قارهمانییتیان نیشاندا .

هەرچی قۆرەیشیش هەموو توانایهکی خۆی خستەگەڕ بۆ وەستاندن هێرش مۆسڵمانەکان هیچ سوودی نەبوو زیاتر سست دەبوون ، شەوکهتیا نەما ، تا وای لیها ت کەس نەیدهوئرا لەئالاکه نزیک ببیتهوه دوا ی کوشتنی (صواب) بۆ ئەو ی هەلی بگریت و شەڕکەرەکان بەدەوری خۆیدا کۆبکاتهوه ، بۆیه دەستی کردە پاشەکشێ و ، پاشان هەلاتن ئەو ی لەبیرچوو کە لەدلی خۆیدا باس و خواسی تۆلە سەندنەوه ، گیرانهو ی نەمری بۆ قۆرەیش دەکرد .

(ابن اسحاق) دەلیت : پاشان خوا ی گەوره سەرکەوتنی خۆی بۆ ناردنە خوارهوه ، بەلێنهکە ی بۆ هینانەدی ، بەشمشیر رەدویان کەوتن هەتا لە سەربازگەشدا هەلیان بڕین ، ئیتر سەرکەوتن هیچ گومانیک ی تیدا نەما ، (عبدالله)ی کوپری (زبیر) لە باوکیهوه دەگیرتهوه ، فەرموویهتی : وەللاهی بەچاوی خۆم (هند) کچی (عتبه) و کارهکەرەکانیم بینی رایانەکردو شپێرە بووبوون و هەرچیان هەبوو لە زۆرو لەکەم فریایان داوو... هتد ^(٢) لەفەرموودهیهکی (براء) یشدا لە (صحیح

^(١) بروه (فتح الباری) ٧ / ٣٦٤ .

^(٢) ابن هشام ، ٢ / ٧٧ .

البخاری) دا ھاتووہ: کاتیک کہوتینہ شہر رایانکرد، تاوای لیھات ژنہکانیانم بینی خویان بہ گوریس بہستبووہ ، قاچہکانیان بہرز دہکردوہ تا خرخالہکانی پییان دہرکہوت^(۳)، موسلمانہکان شوینیان کہوتن ، بہچہک تییان بہربوون و ، کہوتنہ کوکردنہوہی تالانی جہنگ.

ھہئہ گہوردہکەہی تیرھاویژان

لەکاتیکدا کہ خەریک بوو سوپا خنجیلانہکەہی ئیسلام سەرکەوتنیکى گہوردەى تری تۆمار دہکرد بہسەر سوپاکەہی مەککە کہہیچی کہمتر نہبوو، لەلایەن زۆرینەہی تیر ھاویژەکانوہ ھەلەہیکى گہوردە پووێ دا رەوشەکەہی تەواو سەرەو لیژ کردوہو ، بووہ ھۆی گەیاندنێ زیانیکی گہوردە بہموسلمانہکان ، خەریکبوو ببیتە ھۆی شەھید کردنی پیغەمبەرش ﷺ و ، کاریکی خراپی کردە سەر ناوبانگیان و ، ئەو سام و بیمەہی ھەیانبوو لەدوای جەنگی بەدرہوہ.

پیشتریش باسی ئەو فەرمانە توندوتیژانەمان کرد کہ پیغەمبەری خوا ﷺ ئاراستەہی ئەو تیرھاویژانہی کرد ، بہمانوہ لەجیگەہی خویاندا لە ھەمووحوالەتیکدا سەرکەوتن بیت یان ژێرکەوتن ، کہچی لەگەل ئەو فەرمانە توندو تیژانەشدا ، کاتیک بینیان موسلمانہکان تالانی جەنگی بیباوہران دەماشنەوہ ، خوشەویستی دوانیا سواری ملیان بوو ، ھەندیکیان بہیەکتریان وت: فریاکەون تالانیقان لەدەست نہچیت . ئەوہ ھاوڕیکانقان سەرکەوتن ، چاوہپێی چی دہکەن ؟

بەلام (عبیداللہ)ی کوپی (جبیر)ی سەرکردەیان ، گوئەکانی پیغەمبەری خودای بیر خستنەوہو پێی وتن : ئەری لە بیرتان چوو پیغەمبەری خوا ﷺ چی پێی فەرموون ؟

بەلام. زۆرینەیان گوئیان نەدایە ئەو بیرخستنەوہیو ، وتیان : ئیمەش دەپوین بۆ لای ئەو خەلکەو غەنیمەت کو ئەکەینەوہ^(۱). پاشان چل پیاو لەو تیر ھاویژانہ کیوہکەیان چۆلکردو، ھاتنە خواروہ بۆناو سوپاکە بۆ کوکردنەوہی تالانی بہو شیوہیہ پشتی موسلمانہکان چۆل بوو ، جگە (ابن جبیر)و نوکەسی تری ھاوہلی کہ لەویدا مانەوہو بریاریاندا کہلەویدا بمیننەوہ تا لەناودەچن یان مۆلەت دەرین، ئیدی ئەوانی تر کیوہکەیان بەجیھشت و ھاتنە خواروہ.

(۳) صحیح البخاری ۵۷۹/۲ .

(۱) (بخاری) ئەمەہی گێژاوەتوہ ، لە فەرموودەہیکى (براء) کوپی (عازب) ھوہ ۴۲۶/۱ .

خالییدی کوری و ولید هه ئه دسیت به نابلو قه دانی سوپای ئیسلامی

(خالد)ی کوری (ولید) ئهم دهرفته ئالتونیهی قۆستهوه ، به خیراییهکی زۆر به پشتی شاخهکه سوپایهوه ، تا گه یشتهوه پشتهوهی سوپای ئیسلام ، زۆری پی نه چوو ، (عبیدالله)ی کوری (جبیر) و هاوه له کانی له ناو بز دو ، پاشان هیرشی برده سهر موسلمانان له پشتهوهو ، ئه سپ سواره کانی هاو پئی هاواریکیان کرد موشریکه هه لاتوه کان زانیان که شتیکی نوێ پووی داوه ، هه لگه پانهوه به پووی موسلمانانداو ، ژنیکیان که (عمرة) کچی (علقمه)ی (حارثیه) بوو ئالا خۆلایه کهی له سهر زهوی هه لگرته وه ، موشریکانی به ده وریدا خربوونه وه ها تنه وه په نایه وه ، کهوتنه بانگ کردنی یه کتر تا کو بوونه بو موسلمانان ، خۆیان گرته وه بو شه پ ، موسلمانانیش له بهروداوه پێگه یان ئی گیرا ، کهوتنه نیوان ئه وان و ده ستهوانه که وه .

هه ئو یستی نه بهردانهی پیغه مبه ر ﷺ له بهردهم نابلو قه که دا

پیغه مبه ری خوا ﷺ له و کاته دا له گه ل مه فره زه یه کی بچو کدا بوو - که نو کهس بوون له هاوه له کانی^(١) له پشته وه سوپای موسلماناندا بوون^(٢) ، چاودیری ئازایه تی موسلمانان ده کرد که چون موشریکان راوده نین ، له پری کدا له لایه ن ئه سپ سواره کانی خالیده وه به ته واوی درا به سه ریاندا ، ته نها دوو پێگه چاره ی له بهردهمدا بوو ، یان پزگاری بیته به خیرایی - به خۆی و هاوه له کانیه وه به ره و په ناگه بیوه که ی خۆی و از له سوپا نابلو قه درا وه که ی به نییت به ره و چاره نووسی چاوه پوانکراوی بروت ، یان خۆی بخاته بهر مه ترسی و هاوه له کانی بانگبکات تا له ده وری کو بی نه وه بیان کاته بهر به سیتیکی به میزو له ناو سوپا که ی قو په یشدا دریا ن پی بدات به ره و گرد و لکه کانی ئو حوود .

لیژده ئازایه تی و لیها تووی پیغه مبه ر ﷺ ده رکه وت ، به دهنگی بهرز هاواری کرده هاوه لانی و فره مووی : (بهنده کانی خوا) باش دهیزانی که موشریکان پیش موسلمانان گوینان له دهنگی ده بیته ، به لام خۆی خسته نیو مه ترسیه که و له و کاته ناسکه دا هاواری لی کردن .

(١) له (صحیح)ی (مسلم) دها تاوه (١٠٧/٢) پیغه مبه ر ﷺ له روژی (نوحود) دا (٧) نه ساری و (٢) قو په یشی هه لێژ ده لگه لیدا بن .

(٣) ئهم ئایه ته به لگه یه له سهر ئه و حاله ته ﴿والرسول یدعوکم فی اخراکم﴾ ١٥٣/٣ .

په رته وازه بوونی موسلماننه کان له شه رکه ده

موسلماننه کان که وتنه ناو نابلو که موه هه ندیکیان عه قل له که له یاندا نه ما ، جگه له خوځیان چی دیان مه به ست نه بوو ، که وتنه هه لاتن و ، مهیدانی شه رکه دیان به چی هیشت و ، بی ئه وه ی بزائن چی له دواوه یه ؟ هه ندیک له وانه تا ناو مه دینه به را کردن نه وه دستابوون ، هه ندیکي تریان به ره و به رزایی شاخه که پایانکرد ، کومه لیکي تریشیان گه پانه وه ناو سوپای موشریکان ، لیک پژان و له یه کتری جیا نه ده کرانه وه ، موسلماننه کان به هه له هه ندیکیان له یه کتری کوشت ، بوخاری له عائشه وه ده گپ رته وه فرمویه تی : له پوژي شه ری ئو حوددا موشریکان به ناشکرا شکان ، نیبلیس هاواری کرده موشریکان خه لکینه بگه رینه وه دواوه ، پیشه نگه هه لاتوه که گه پرایه وه ، له گه ل دوا یینه که دا یه کیان گرته وه و هاتنه وه ده ست (حذیفة) سهیری کرد باوکی بینی هاواری کرده موسلماننه کان وتی : موسلمانینه ناگاتان له باو کم بیت مه یکوژن ، موسلماننه کان نه ونده شپرزه بوون پیان نه زانی و کوشتیان ، (حذیفة) وتی : خوا لیتان خوشبیت ، (عروه) ده لیت : وه لاهی دوا ی ئه وه ش (حذیفة) هر پیاویکی چاک بوو تا وه فاتی کرد ^(۱).

ئه م کومه له یان به ته وای به یه کدا هاتن و ، پشیویان تیدا دروست بوو ، له یه کتری وون بوون و ، نه یانده زانی پوو له کوی بکه ن ، له و حال ته ناخوشه دا بوون ، یه کیك هاواری کرد (محمد) کوژا ، ئیدی عه قلیان له سه ردا نه ماو ، چه که کانیان فریدا ، هه ندیکي تریان بیریان له وه ده کرده وه خوځیان بدن به ده سته وه بو (عبدالله ی کوپی (ابی) سه رکرده ی دوو پرووه کان ، بو ئه وه له ده ست (ابو سفیان) په نایان بدات.

(انس) ی کوپی (نضر) به لای ئه مانده دا تیپه ری بینی چه کیان فریداوه ، پیی وتن : چاوه پروانی چی ده که ن ؟
وتیان : پیغه مبه ری خوا ﷺ شه هید کراوه ، وتی : ئیتر دوا ی ئه و ژیا نتان بو
چییه ؟

(۱) صحیح البخاری ۵۲۹/۱ ، ۵۸۱/۲ فتح الباری ۲۵۱/۷ ، ۲۶۲ ، ۲۶۳ ، جگه له بوخاری ئه وانی دیکه ش گوتویه که پیغه مبه ر ﷺ ویستی خوینه که ی بدات ، (حذیفة) وتی : خوینه که یم کرد به سه ده قه بو موسلمانان ، به و مه لوسته (حذیفة) نه و نه ده ی تر لای پیغه مبه ر ﷺ خوشه ویست بوو ، پروانه (مختصر سیره الرسول) نویسنی شیخ عه بدوللای نه جدی ل ۱۴۶ .

ههستن لهسەر ئهو پړنگهيه بمرن كه ئهوى لهسەر مرد ، پاشان وتى : خوايه من داواى لىبور دنت ئى دهكهم لهسەر ئهوى ئهمانه دهيكهن (مهبهستى ئهو كۆمهله موسلمانان بوو) بى بهريشم لهكارى ئهو موشرىكانه ، پاشان چووه پيشهوه (سعدى كوپى (معاذى پيگهيشت ، وتى : بۆ كۆى دهچى (ابو عمر) ؟

(انس) وتى: ههست بهبۆنى بهههشت دهكهم (سعد) ، لهپال كۆوى ئوحووددا ههستى پى دهكهم ، پاشان خۆى فرىدايه ناو شهپهكه ههتا شههيدكرا ، لهبهر زۆرى برينهكانى نهناسرايهوه ، دواى شهپهكه - تاخوشكهكهى بهسهرى پهنبهكانيدا ناسيهوه، ههشتاو ئهوهنده برينى جيگهى لىدانى پم و شمشيرو تيرى پيوهبوو^(١).

(ثابتى كوپى (دحام) يش خيلكهكهى بانگ كردو وتى : ئهى خهلكى ئهنسار ، كه موحهممهد مرد بىت ئهوه خودا زيندووهو نامرئت ، لهسهر دىنهكهتان شهپ بكهن ، خوا پشتيوانتانهو سهرتان دهخات ، چهند كهسيكى ئهنسارى لهگهلىدا ههستانهوهو ههليان كوتايه سهر كهتبهكهى (خالد) كهوتنه جهنگ لهگهليان ، تا (خالد) به پم كوشتى و دواى ئهو هاوهلهكانيشى كوژران^(٢).

پياويكى كوچكهران بهلاى ئهنساريهكدا تپهپرى خهلتانى خوئن بووبوو ، وتى: فلانهكس زانيوته كه موحهممهد شههيدكراوه؟ كابراى ئهنسارى وتى: ئهگهر موحهممهد ﷺ كوژرا بىت ئهوه بۆ خۆى پهيامهكهى گهياندوه ، ئيوهش له پيناوى ئايينهكهتاندا شهپ بكهن^(٣).

به م شيوه قارهمانتيه موسلمانان ورهيان بهرز بووهو هاتنهوه هوش خويان و وازيان له بىرۆكهى خۆ بهدهستهوهدان و پهيوهندى كردن به (ابن ابى) يهوه هيناو دهستيان دايهوه چهك و شالۆيان كرده سهر تهوژمى موشرىكان لهكاتيكدا كه دهيانويست بگهه بنكهى سهركرديايتى موسلمانان چونهه بيستبويان ههوالى شههيد كردنى پيغمهبر ﷺ درويه و ههلبهستراوه ، ئهمهش هيزو تينى پيدانهوهو توانيان لهو ئابلقهيه خويان پزگار بكهن و ، بنكهيهكى پتهو لهمهيدانهكهدا دروست بكهن و شهپيكي قارهمانانه تومار بكهن .

(١) زاد المعاد ٩٢، ٩٦/٢ (صحيح البخارى) ٥٧٩/٢ .

(٢) السيرة الحلبية ٢٢/٢ .

(٣) زاد المعاد ٩٦/٢ .

کۆمەلئىكى تىرىش جگە لە پىڭغەمبەر ﷺ ھىچ خەمىكى تىريان نەبوو ، بەخىرايى لە دەورى خېرپونەووە لە ھەر چوارلاوہ پاراستيان ، لە سەرۋى ھەمويانەوہ (ابوبكرى) (صديق) و (عمرى) كوپى (خطاب) و (على) كوپى (ابى طالب) و چەند كەسىكى دىكە بوون ئەمانە لە پىڭشەوہى شەركەراندە بوون ، بەلام كە ھەستيان كرد بەبوونى مەترسى لەسەر جەستەى پىرۋى پىڭغەمبەر ﷺ كەوتنە پىزى پىڭشەوہى بەرگرى كەران .

گەرم بوونى شەربە دەورى پىڭغەمبەردا ﷺ

لەكاتىكدا كە كۆمەلئى لەموسلمانەكان كەوتببونە ئابلقەكەو ، لە ھەموو لايەكەوہ لىيان دەردا ، لەملاشەوہ شەربە دەورى پىڭغەمبەردا ﷺ گەرم بووبوو ، پىشتىرىش وتمان كاتىك موشرىكان دەستيان كرد بەئابلقەدانى موسلمانەكان ، پىڭغەمبەرى خوا ﷺ ، جگە لە نۆكەس كەسىكى دىكەى لەگەلدا نەبوو ، كە بانگى كردە موسلمانەكان و فەرموى : ئادەى وەرن بۆ لام ، من پىڭغەمبەرى خوام ، موشرىكان گوڤيان لەدەنگى بوو ناسيانەوہ ، ھاتنە سەرى بەھەموو ھىزىكىيانەوہ شالاوليان بۆ ھىنا پىڭش ئەوہى كەسىك لە موسلمانەكان بگاتەوہ لای ، لەنىوان موشرىكان و ئەو نۆكەسەدا شەرىكى توند پرووىدا كەتيايدا وینەيەك لە پالەوانىتى و ئازايەتى و گيانى خۆبەخت كردن دەرەكەوت .

(موسليم) دەگىڤىتەوہ لە (انس)ى كوپى (مالك) وە دەلىت : لە پۆزى ئوچوددا پىڭغەمبەرى خوا لەگەل نۆكەسى ھاوئىدا مايەوہ ، ھەوتيان ئەنسارى و دووانيان كۆچكەران بوون ، كە ئابلقەياندان و زۆريان بۆ ھىنان ، فەرموى : كى دەتوانىت ئەمانەمان ئى دور بختەوہ ، بەھەشتى بەنسب دەبىت ؟ يان ئەو دەبىتە ھاوپىنى من لە بەھەشتدا ؟ پىاويكى ئەنسارى چووہ پىڭشەوہ كەوتە شەربەتا شەھىد بوو ، پاشان ھاتنەوہ سەرى بەم شىوہى شەربەردەوام بوو تا ھەوت ئەنسارىكە شەھىد بوون ، پىڭغەمبەرى خوا ﷺ بە ھەردوو ھاوئە قورەيشىكەى فەرموو : (بەراستى وىژدانمان نەبوو لەگەل ھاوئەلەكانى تىرماندا) ^(۱) .

دوايىن شەھىدى ئەو ھەوت كەسە (عمارە)ى كوپى (يزىد)ى كوپى (سكن) بوو ، شەرى كرد ، برىنەكانى زۆريان بۆ ھىناو كەوت ^(۲) .

(۱) صحيح مسلم باب غزوہ احد ۱۰۷/۲ .

(۲) پاش ساتىك كۆمەلئى لەموسلمانەكان گەرانەوہ بۆلای پىڭغەمبەر ﷺ و ھەلىان كوتايە سەر ئەو بىتابەرانەى بەسەر (عمارە) ھە بوون ، دەريان ھىناو برديانە لای پىڭغەمبەر ﷺ قاچى بۆ كرد بەسەرىن ، بەو ھالەوہ كاتى سەرى لەسەر پانى پىڭغەمبەر بوو ﷺ كۆچى دوايى كرد ، (ابن ھشام) ۸۱/۲ .

ناخوشتريں کات له ژيانی پيښه مبهردا

پاش که وتنی (عمارہ) ی کوپی (سکن) ، پیښه مبهری خوا ﷺ به تنها له گهل دوو قوږه یشیه که دا مایه وه ، له (صحيحین) دا هاتووه له (ابی عثمان) وه ، ده لیت : له و پوژده جگه له (طلحه) ی کوپی (عبید الله) و (سعد) ی کوپی (ابی وقاص) ^(۳) کهس به دوری پیښه مبهردا ﷺ نه مابوو ، نه و ساته وخته ناخوشتريں کات بوو له ژيانی پیښه مبهردا ﷺ ټیپه پرت و ، دهره ټیکی ره خساویش بوو بو موشریکان ، موشریکانیش هیچ دوانه که وتن له قوستانه وهی نه و دهره تده دا ، هه لگه پرانه وه سر پیښه مبهردا ﷺ و به نیاز بوون له ناوی بهرن ، (عتبه) ی کوپی (ابی وقاص) بهر دیکی ټیگرت کیښای به دانی پیوژیدا دانه خرینه که ی خواره وهی شکاند ، (عبدالله) ی کوپی (شهاب الزهری) یش نیو چهوانی پیوژی بریندار کرد نه سپ سوار یکی سر سهخت که ناوی (عبدالله) ی کوپی (قمئة) له دور وه هات شمشیړکی دا له لا شانی پیوژی ، تاما وهی یه مانگ نازاری هه بوو ، به لام نه یتوانی زنجیره بنده کانی شانی بریت ، پاشان شمشیړکی تری دا له سر پرومه تی پیوژی توند بوو وه کو یه که میان به شیوه یه که نه لقه بهندی زنجیره که ی سر سڼی پیوژی له پرومه تی گیر بوو ، نه جا وتی : ده بخو نه وه منم (ابن قمئة) پیښه مبهری خواش ﷺ له کاتیکدا که خوینی نیوچاوانی دهری فهرمووی : خوا له ت و په تت بکات ^(۱) .

له (صحيح) یشدا هاتووه ، دانه چوارینه که ی پیښه مبهردا ﷺ شکاو ، سهری بریندار بوو ، خوینی ئی ده چوپاو دهی فهرموو : چوڼ گهلک پزگاریان ده بیت ناوا پیښه مبهرده که یان بریندار بکن و دانی بشکینن ، له کاتیکدا نه و بو لا ی خوا بانگیان بکات ، خوا ی گه وره ثایه تی نارده خواره وه : ﴿لَیْسَ لَکَ مِنَ الْاَمْرِ شَیْءٌ اَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ اَوْ یُعَذِّبَہُمْ فَاَنَّمْ ظَالِمُوْنَ﴾ ^(۲) واته : تو هیچ شتیکت له کاروباری بندهکان به ده دست نیه ، هه موو شت به دهستی خوا خو یه تی نه گهر تموبه و په شیمانی یان ئی وهر بگریت ، یان سزاو نازاریان بدات (خوا سهر به ست و بی باکه) چوڼکه نه وانه سته مکارن .

^(۳) صحيح البخاری ۵۲۷/۱ ، ۵۸۱/۲ .

^(۱) خوا ی گه وره دوعاکه ی پیښه مبهری گیرا کردو ﷺ له (ابن عائد) وه ده لیت : جاریکیان (ابن قمئة) بو مال ده چوو ، جیگه که ی برد بو سر شاخیک ، مهریک شاخی ئی توند دهکات و له بر زایی شاخه کوره فرنی ددهاته خواره وه له ت و په ده بیت ، (فتح الباری) ۲۷۲/۷ - لا ی (طبرانی) یش هاتووه ، خوا بهرانه کیویه کی تی بهرداو ، به قوچ ئی دا تا پارچه پارچه ی کردو خستیه خواره وه (فتح الباری) ۲۶۶/۷ .
^(۲) صحيح البخاری ۵۸۲/۲ ، مهره ها (صحيح مسلم) ۱۰۸/۲ .

له گڼپړانه وهیځی (طبرانی) یدا هاتووه پیڼغه مېر ۷۷ لهو پوږه دا فرمووی :
خودای گه وره زور رقی ههستا لهو گه لهی دهم و چاوی پیڼغه مېر که یان خوښاوی
کرد ، پاش که میځ وهستان فرمووی : خوايه له گه له کهم خوښ بېو چونکه هیچ
نازانن^(۳).

بهو شیوه یهش له (صحيح)ی (مسلم) دا هاتووه فرموویه تی : په رومردگارم
له گه له کهم بېوره چونکه هیچ نازانن^(۴) هسروها (الشفاء)ی قازی (العیاض) دا هاتووه
فرموویه تی : خوايه گه له کهم هیدایهت بده چونکه نازانن^(۵).

گومانی تیدانیه که موشریکان مه بهستیان له ناو بردنی پیڼغه مېر بوو ،
به لآم همدروو هاو له قورده شیهه کهی (سعد)ی کوږی (ابی وقاص) و (طلحة)ی کوږی
(عبید الله) قاره مانیتیه کی کهم وینه یان نیشاندا ، به همدروو کیانه وه یه ک بوریان
نه دا موشریکان بیتنه پیښه وه ، کارامه ترین تیر هاویشی عه رب بوون ، زور
هه وئیاندا تا له کوټایی دا هه موو هه و له کانی موشریکان یان له گه یشتندا به پیڼغه مېر
پووجه ل کرده وه .

پیڼغه مېری خوا ۷۷ تیره کانی خوی هه لږشت بو (سعد)ی کوږی (ابی
وقاص) و پیڼی فرموو : تیربارانیان بکه دایک و باوکم به قوریانت بیت^(۱) نه مهش
به لگه یه له سر شیاویتی (سعد) ، چونکه پیڼغه مېر دایک و بابی پیکه وه نه کرده به
قوریانی کهس جگه له (سعد)^(۲) .

سه بارت به (طلحة)ش ، نه سائی له (جابر)ه وه به سره هاتیک ده گڼرته وه ،
باس له کوږوونه وهی موشریکان دهکات به دهوړی پیڼغه مېر دا ۷۷ کاتیک که چهند
که سیکی نه نساری له گه لدا بوو ، (جابر) ده لیت : موشریکان چاویان کهوت به
پیڼغه مېری خوا ۷۷ بوی چوون ، پیڼغه مېر ۷۷ فرمووی : کی ده توانیت نه وانه
بگڼرته وه ؟ (طلحة) وتی : من ، پاشان (جابر) باسی هاتنه پیښه وهی نه نساریه کان
و یه که له دواي یه که شه هید بونیانی کرد بهو شیوه یه ی له ریوایه ته کهی (مسلم) دا
هات ، که هه موو نه نساریه کان شه هید کران (طلحة) چووه پیښه وه ، (جابر) ده لیت

(۳) فتح الباری ۳۷۳/۷ .

(۴) صحيح مسلم باب غزوة احد ۱۰۸ / ۲ .

(۵) (کتاب الشفاء بتعريف حقوق المصطفى) ۸۱/۱ .

(۱) صحيح البخاری ۴۱۷/۱ ، ۵۸۰ / ۲ ، ۵۸۱ .

(۲) همان سرچاره ی پيشور .

: (طلحة) به ئەندازەى يانزە کەس شەرى کرد تا شمشيرک دراه دەستى و پەنجەکانى قرتاند ، وتى : باشە پيغەمبەر ﷺ پيى فەرموو : ئەگەر (بسم الله) ت بکردايە بە بەرچاوى خەلکەووە فریشتەکان هەليان دەگرتى ، دەلييت پاش ئەووە خواى گەورە دەستى موشريکانى کووتا کرد ^(٢) لەلای (حاکم) لە (الاکلیل) دا هاتوووە دەلييت : لە پوژى (ئوحوود) دا سى و نو کەس يان سى و پيىنج کەس بريندار بوون ، پەنجەى شايەتومان و ناوہ پاستى (طلحە)ش لە کار کەوت ^(٤) .

(بخارى)يش دەگيړتەووە لە (قيس)ى کوپى (ابى حازم)ووە ، دەلييت : دەستى (طلحە)م بەئيفليجى بينى لەپوژى ئوحووددا بەرگرى پيکردبوو لە پيغەمبەرى خوا ﷺ ^(٥) .

(ترمذى)يش دەگيړتەووە ، کە پيغەمبەر ﷺ لەپوژەدا لە بارەيەووە فەرمووى : هەر کەسيك دەيەوييت سەيرى شەهيدک بکات کە بەسەر زەويدا دەروات باسەيرى (طلحە)ى کوپى (عبید الله) بکات ^(٦) .

(ابو داود)ى (طیاليسى) دەگيړتەووە لە (عائشە)ووە ، کە وتويهتى هەركاتيک لای (ابوبکر) باسى پوژى (احد) بکردايە دەيفەرموو : ئەو پوژە پوژى (طلحە) بوو ^(٧) .

هەروەها (ابوبکر) لەبارەيەووە فەرمويهتى :

يا طلحة بن عبيد الله قد وجبت لك الجنان وبرأت ألهما العينا ^(٨)

لەوکاتە ناسک و ساتەناخوش و تەنگەدا خواى گەورە لەپشت پەردەووە سەرکەوتنى نارد ، لە (صحيحين)دا هاتوووە لە (سعد)ووە دەلييت : پوژى (احد) دوو پياوى سەرتايا سپيم بينى لە پال پيغەمبەردا ﷺ شەريان دەکردو بەسەختى دەجەنگان . نە پيش و نە پاشى شەرکە نەم دييوون ، لە پىوايەتيکدا بە مانا (جبريل) و (ميكائيل) هاتوون ^(٩) .

^(٢) فتح الباري ٣٦١ / ٧ . هەروەها (سنن النسائي) ٥٢ / ٢ .

^(٣) هەمان سەرچاوەى يەكەم ٣٦١ / ٧ .

^(٤) صحيح البخارى ١ / ٥٢٧ ، ٢ / ٥٨١ .

^(٥) مشكاة المصابيح ٢ / ٥٦٦ / (چاپى دار الفكر) . ابن هشام ٢ / ٨٦ .

^(٦) فتح الباري ٣٦٧ / ٧ .

^(٧) كورتهى (تاريخ دمشق) ٧ / ٨٧ لە پەراويزى (نور الذمب) وە ١١٤ .

^(٨) صحيح البخارى ٢ / ٥٨٠ .

سەرھەتای کۆبوونەوی هاوێلان بە دەوری پیڤەمبەردا ﷺ

ئەم ڕووداوانە بەخێراییهکی زۆر لەیەک چاوترۆکاندا ڕوویاندا ، هاوێلە
لێھاتوێ لێوہشاوہکانی پیڤەمبەر ﷺ کە لەپیشەوہ دەجەنگان ، لەگەڵ بینیان ڕەوشەکە
گۆرا ، یان کەگۆریان لەدەنگی پیڤەمبەر بوو ﷺ دەسبەجی چون بە دەمیوہ ، نەبادا
پیش ئەمان تووشی شتێک ببێت ، بەلام کاتیگ گەیشتن ، پیڤەمبەری خودایان بەو
خوێن و برینەوہ بینی و جەستەیی شەش شەھیدە ئەنساریەکەشیان بەدی کرد
سەریان کرد حەوتەمیان بەسەختی بریندارەو ، (سعد) و (طلحە)ش قارەمانانە شەڕ
دەکن کەگەیشتن پەرزینکی ئەستوریان بە چوار دەوری پیڤەمبەردا ﷺ کیشا
بەلاشەو چەکەکانیان توندو تۆل لە شالۆہکانی دۆژمن پاراستیان ، یەکەمین کەسیگ
کە گەراپەوہ لای ، هاوێلەکی غار (ابو بکر الصدیق) بوو ﷺ .

(ابن حبان) لە (عائشە) وە دەگێڕێتەوہ کە فەرموویەتی : (ابوبکر الصدیق)
فەرمووی : لە ڕۆژی جەنگی ئوچوددا خەلک بە دەوری پیڤەمبەردا ئەمان ﷺ ، یەکەم
کەس بووم گەراپەوہ بۆ خزمەتی ، پیاویکم بینی لە نزیکێوہ شەڕی دەکردو
پیڤەمبەری دەپاراست ، وەم : لەوانە (طلحە) بیئت ، دایک و بابم بەقوربانت بیئت ،
یاخو (طلحە) بیئت ، دایک و بابم بەقوربانت بیئت ، هیشتا دەستم نەکردبووہ (ابو
عبیدە) گەیشتە لام ، وەک بالدار بالی گرتبووہ ، پیم گەیشتەوہ ، تەکانماندا بۆ لای
پیڤەمبەر ﷺ بینیمان (طلحە) کەوتووہ ، گیانی یەکپارچە خوێنە ، پیڤەمبەر ﷺ
فەرمووی : بگەنە لای براکەتان ئەوا بەھەشتی مسوگەرکرد ، پیڤەمبەر خوشی ڕوومەتی
پیرۆزی تیریکی بەرکەوتبوو ، دوو ئەلقەیی زنجیر بەندەکی سنگیشی لە ڕوومەتی
پیرۆزیدا چەقی بوون ، چووم دەری بەینم (ابو عبیدە) وتی : سویندت دەدەم بەخو
ئەگەر وازم لی نەھینی باخۆم دەری بەینم ، ئەنجا بەدەمی شیرەکی دەری هینا نەبادا
پیڤەمبەر ﷺ ئازاری زۆری پی بگات . لەئەنجامدا دانیکی (ابو عبیدە) کەوت ، (ابوبکر)
دەفەرمویت : چووم ئەلقەیی زنجیر بەندەکی دەرہینم (ابو عبیدە) بۆ ئەویش سویندی
خوارد کەخۆی دەری بەینیت ، بەدانی ئەلقەکی گرت پای کیشاو دەری هینا ، دانیکی
تربیشی کەوت ، پاشان پیڤەمبەر ﷺ فەرمووی فریای براکەتان بکەن ، دەسبەجی
چوینە لای (طلحە) تاجارەسەریکی بکەن ، ئە برین زیاتری پێوہوو^(۱) ، ئەمەش

(۱) زاد المعاد ۹۵/۲ .

به‌لگه‌یه‌کی تره له‌سه‌ر ئازایه‌تی و شیاوی‌تی (طلحه) و ئهو به‌ره‌نگاریه‌ی کردوویه‌تی له پی‌غه‌مبه‌ردا ^(١).

له‌و ئانوساته دژواره‌دا کۆمه‌لێک له‌موسڵمانه پال‌ه‌وانه‌کان به‌ده‌وری پی‌غه‌مبه‌ردا ^(٢) کۆبوونه‌وه، له‌وانه (ابو دجانه) و (مصعب) ی کوپری (عمیر) و (علی) کوپری (ابی طالب) و (سهیل) ی کوپری (حنیف) و (مالک) ی (سنان) باوکی (ابی سعید الخدری) و (ام عماره نسیمییه) ی کچی (کعب المازنیه) و (قتاده) ی کوپری (النعمان) و (عمر) ی کوپری (الخطاب) و (حاطب) ی کوپری (ابی بلتعه) و (سهیل) ی کوپری (حنیف) و (ابو طلحه).

زیاد بوونی فشاری موشریکان

هه‌روه‌ها ژماره‌ی موشریکان سات له‌دوای سات زیاتری ده‌کردو ، فشارو زۆر بۆهینانیان قورستر ده‌بوو ، فشاریان له‌سه‌ر موسڵمانه‌کان زیاتری ده‌کرد ، تا پی‌غه‌مبه‌ر ^(٣) که‌وته چالێکه‌وه له‌و چالانه‌ی (ابو عامر الفاسق) هه‌لی که‌ندبوون ، ئه‌ژنۆی پیرۆزی بریندار بوو ، (علی) ده‌ستی گرت و هینایه‌ ده‌روه‌و (طلحه) ی کوپری (عبید الله) باوه‌شی پێداکرد تا هه‌لی سانه‌وه ، (نافع) ی کوپری (جبیر) ده‌لێت: گویم ئی بوو یه‌کیک له‌کۆچکه‌ران ده‌یوت : من جه‌نگی ئو‌خو‌دم بینیه‌وه ، چاو‌م ئی‌بوو تیر وه‌ک باران داده‌باری به‌سه‌ر پی‌غه‌مبه‌ردا ^(٤) هه‌یچی به‌رنه‌که‌وت ، (عبدالله) ی کوپری (شهاب الزه‌هری) یشم بینێ له‌و پۆژه‌دا هاواری ده‌کرد : ئه‌ری مو‌حه‌مه‌دم نیشاندن خوا بم‌کوژیت ئه‌گه‌ر به‌یلم ده‌ریچیت ، پی‌غه‌مبه‌ری خواش له‌پالیدا بوو ، که‌سی له‌گه‌ڵدا نه‌بوو ، پاشان تیپه‌پری (صفوان) زۆر سه‌ره‌زنه‌شتی کابرای کردو پێی وت : له‌ پالێندا بوو کابرا وتی : وه‌للاهی نه‌مبینی ، وه‌للاهی ئهو پیاوه ده‌ستی ئیمه‌ی ناگاتی ، هه‌ر چوارمان بۆی چووین ، به‌لێنمانداو ئاهو سویندمان کرد که ده‌بی‌ت بیکوژین ، که‌چی نه‌مانتوانی ^(٥).

(١) زاد المعاد ٩٧ / ٢ .

قاره مانیتی کهم وینه

موسلمانان لهو پۆژده قاره مانیتی کهم وینه قوریانی که وریان
پیشکش کرد ، که له میژوودا پووی نه داوه ، (ابو طلحة) (خوی کردبوو به پهرژین بو
پیغه مبه‌ر ﷺ و سنگی به‌رز ده‌کرده‌وه تا پیغه مبه‌ر ﷺ له تیری دوژمنان بپارێژیت .
(انس) ده‌لیت : له پۆژی ئوحوودا خه‌ک به‌ده‌وری پیغه مبه‌ردا ﷺ نه‌مان ، که‌چی
(طلحة) به‌ تیرو که‌وانه‌که‌ی به‌رگری ئی‌ده‌کرد ، کابرایه‌کی تیرنه‌ندازه‌ بوو، لهو پۆژده‌دا
دوو تا سی که‌وانی به‌ده‌سته‌وه‌ شکا هه‌رکه‌سیکی به‌لادا بگوزه‌رایه ، پیغه مبه‌ری خوا
ﷺ پی‌ی ده‌فهرموو: تیره‌کانه‌ هه‌پۆژده‌ بو (ابو طلحة) ده‌لیت: پیغه مبه‌ر ﷺ سه‌یری ناو
شه‌ره‌که‌ی ده‌کرد (ابو طلحة) ده‌یوت : دایک و بایم به‌ فیدات بیت سه‌رت نه‌وی که نه‌بادا
تیریکت به‌ر بکه‌ویت ، گیانم پیش گیانته به‌ قوربان ده‌که‌م .^(۱)

هه‌ر له (انس) وه‌ ده‌لیت: (ابو طلحة) له‌گه‌ل پیغه مبه‌ردا ﷺ به‌یه‌ک قه‌لغان
خوێان ده‌پاراست ، (ابو طلحة) ده‌ستی پاست بوو ، که تیریکی ده‌هاویشته پیغه مبه‌ری
خوا ﷺ سه‌ری به‌رز ده‌کرده‌وه بزانیته به‌رکوی ده‌که‌ویت .^(۲)

(ابو دجانه)ش له‌به‌رده‌م پیغه مبه‌ردا ﷺ وه‌ستاو پشته کردبوو به‌قه‌لغان ، ئه‌و
هه‌موو تیره‌ی به‌رده‌که‌وت جوله‌ی نه‌ده‌کرد.

(حاطب) کوپی (ابی بلتعه)ش که‌وته سه‌ر (عتبه‌ی) کوپی (ابی وقاص) که
دانه‌ خرنیه‌که‌ی پیغه مبه‌ری خوی شکاندبوو شمشیریکی لیدا سه‌ری له‌لاشه‌ی
کرده‌وه ، پاشان شمشیری هه‌لگرت و ئه‌سه‌په‌که‌شی هینایه‌وه (سه‌دی) کوپی (ابی
وقاص) زۆر ده‌گه‌را به‌شوین ئه‌و براهییدا تابیکوژیت ، به‌لام ده‌ستی نه‌که‌وت ، ئه‌وه‌بوو
(حاطب) کوشتی.

(سه‌ل)ی کوپی (حنیف) یش یه‌کیک بوو له تیره‌هاوێژده‌ پاله‌وانه‌کان ،
په‌یمانی‌دا بوو به‌پیغه مبه‌ر ﷺ هه‌تا مردن ، ئه‌ویش پۆلیکی کاریگه‌ری بینى له
دورخستنه‌وه‌ی موشریکاندا.

پیغه مبه‌ر ﷺ خۆشی تیری ده‌هاویشته ، له (قتاده‌ی) کوپی (نعمان) وه ،
ده‌لیت: پیغه مبه‌ر ئه‌وه‌نده تیری هاویشته تاجه‌سه‌ری که‌وانه‌که‌ی شه‌قی‌برد ،

^(۱) صحیح البخاری ۲ / ۹۸۱ .

^(۲) هه‌مان سه‌رچاوه ۱ / ۴۰۶ .

نهجا (قتاده)ی کوپی (نعمان) هه‌لی گرت له‌لای ئه‌وبوو ، له‌و پوژده‌دا چاوی به‌سه‌ختی بریندار بوو تا که‌وته به‌ر پوومه‌تی ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ هه‌لی‌گرته‌وه گپ‌رایه‌وه شوینی خوئی ، له‌ جاران چاک‌ترو تیز‌تر ده‌ییینی .

(عبد الرحمن)ی کوپی (عه‌وف) له‌و پوژده‌دا شه‌ری کرد تا ناوده‌می بریندار بوو دانه‌کانی دواوه‌ی شکان ، زیاتر له‌ بیست شوینه‌وه بریندار بوو ، هه‌ندیک له‌و برینانه به‌قاچه‌وه بوون شه‌لیان کردبوو .

(مالک)ی کوپی (سنان) باوکی (ابی سعید الخدری) خوینی سه‌ر پوومه‌تی پیغه‌مبه‌ری خوای مژی ﷺ تا‌پاکی کرده‌وه . پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ پپی فرموو: تفی که‌روه وتی: وه‌للاهی تفی ناکه‌مه‌وه ، پاشان چوو بو شه‌ر کردن ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ فرمووی: هه‌رکه‌سینک ده‌یه‌وینت سه‌یری مروقیکی به‌هه‌شتی بکات ، با سه‌یری ئه‌و پیاوه بکات ، (مالک) له‌و شه‌رده‌دا شه‌هید کرا .

(ام عماره) ش شه‌ری کرد ، له‌گه‌ل چه‌ند موسلمانیکی تردا چوونه ریگه‌ی (ابن قمئة) ، (ابن قمئة) شمشیریکی‌دا له‌شانی (ام عماره) به‌سه‌ختی برینداری کرد ، ئه‌ویش به‌شمشیره‌که‌ی چه‌ند شمشیریکی‌دا له‌ (ابن قمئة). به‌لام ئه‌و دوو زنجیربه‌نده‌ی پیوه‌بوو هیچی لینه‌هات . (ام عماره) مایه‌وه هه‌رشه‌ری ده‌کرد تا له‌دوانزه شویندا برینداربوو .

(مصعب)ی کوپی (عمیر) جه‌سوورانه شه‌ری ده‌کرد ، به‌رگری ده‌کرد له‌پیغه‌مبه‌ر ﷺ دژ به‌هیرشه‌کانی (ابن قمئة) و هاوړیکانی ، ئالای موسلمانه‌کانی به‌ده‌سته‌وه بوو ، دایان له‌ده‌ستی راستی ئی بوه‌وه ، نه‌جا به‌ده‌ستی چه‌پی ئالاکه‌ی گرت ، له‌پووی بی باوه‌راندای مایه‌وه تاده‌ستی چه‌پیشی برا ، پاشان خویدا به‌سه‌ریدا ، به‌سنگ و ملی ئالاکه‌ی گرت تا شه‌هید کرا ، (ابن قمئة) شه‌هیدی کرد ، وایده‌زانی پیغه‌مبه‌ری خواجه ﷺ چونکه زوړ له‌و ده‌چوو ، خیرا (ابن قمئة) پای کرد به‌ره‌و لای موشریکان و هاواری کرد : موحه‌مه‌د کوژرا ^(۱) .

(۱) بیوانه (سیره ابن هشام) ۷۲/۲ ، ۸۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۳ و (زاد المعاد) ۲/ ۹۷ .

بلاويونونه وى هه والى شه هيد بوونى پيغه مېهر ﷺ و

كاريگه ريبى له سهر جه ننگه كه

چهند ساتيك به سهر ئه و هاواردها تينه پهرى بوو ، ده سبه جى هه والى كوژرانى پيغه مېهر ﷺ له ناو هه ردوولادا بلاويوه و ، ئه مه ئه و ساته بوو كه تيايدا وړه و هه نديك له نابلقه دراوه كان پووخا ، ئه وانته دپور بوون له پيغه مېهر وه ميژى ئه ژنويان شكا ، شله ژان و شپرزهي كه وته پريزه كانيان و ، پشيوى تيدا دروست بوو هاوكات ئه و هاواره وړه و جوشي موشريكانيشى زياتر بهرزه كرده و شالوده كانى زياتر كردن .

چونكه باوه ريان وابوو گه يشتونه ته ئامانجى خويان ، هه نديكى تريشيان خه ريكى شيواندنې جه سته و موسلماننه شه هيدده كان بوون .

پيغه مېهر ﷺ به رده واهه له جه ننگ و هه ئويسته كه و و مرگرتوه

كه (مصعب) شه هيدكرا ، پيغه مېهرى خوا ﷺ ئالاكه دايه ده ست (على) كوپى (ابى طالب) شه ريكى ئازايانه وى كرد ، هاوه له كانى تريش شه رى قاره مانانه يان كردو بهرگرى سهختيان ده كرد .

ئيدى پيغه مېهر ﷺ توانى ريگه به سوپاكه و بپيژت و له و گه مارؤدانه پزگاريان بكات ، پووى تى كردن ، (كعب)ى كوپى (مالك) يه كه م كه س بوو ناسيه وه به ده نكي بهرزه هاواريكرد : موسلمانينه مرده بيت پيغه مېهرى خوا زيندوه ، ئامازه وى بوكرد بى ده ننگ بيت ، بوئه وه وى موشريكان به شوينه كه وى نه زانن ، به لام ده ننگه كه كه وته بهر گوئى موسلماننه كان و ، خيراهاتن بولاي و نزيكه وى سى كه سيك ده بوون به ده وريدا خربوونه وه .

پاش ئه و كوڤوونه وه به پيغه مېهر ﷺ ده ستى كرد به پاشه كشه يه كى ريك بهر وه لا پالى شاخه كه ، ريگه برى ده كرد به ناو موشريكه هيرش بهر كه اندا ، موشريكان هيرشه كانيان توندتر ده كرد ، بو ريگه گرتن له و پاشه كشه يه به لام له بهر دم بهر نه نگارى شيرانه وى سه ربازانى ئيسلامدا هيچيان بو نه كرا .

يه كيك له ئه سپ سواره موشريكه كان به ناوى (عثمان)ى كوپى (عبيد الله)ى كوپى (مغيره) هات بهر وه پووى پيغه مېهر ﷺ وتى : خوا بمكوژيت گهر بهيتم ده ربازييت ، پيغه مېهرى خوا خو وى هه ستا بو پووبه روو بوونه وه وى به لام ئه سپه كه وى كه وته يه كيك له چاله كانه وه ، ئه نجا (حارث) كوپى (ضمة) چوو بو وى ، شمشيريكى دا له قاجى ئه سپه كه وى خستيه خواره وه ، داي بهرزه ويداو كوشتى و شمشيره كه وى بردو گه رايه وه بولاي پيغه مېهر ﷺ .

(عبداللہ) ی کوپی (جابر) کہ ئەسپ سوارێکی موشریکان بوو ھات بۆ (حارث) ی کوپی (ضمة) شمشیرێکی دا لە شانی و برینداری کرد ، موسلمانەکان ھەلیان گرت ، بەلام (ابو دجانە) بواری نەدایەو ھەلی کوتایە سەر (عبداللہ) و بەخۆی و پەرۆ سوورەکی سەرەو ھ ، بۆی چوو شمشیرێکی لێداو سەری پەراند .
لەکاتی ئەم شەرە سەختەدا ، موسلمانان بۆ دڵ ئارام بوونەو ھیان لەلایەن خواوە خەوہنوچکە دەبیردنەو ھ ، ھەرۆکو قورئانی پیرۆزیش باسی کردو ھ (ابو طلحہ) دەلیت : من یەکیک بووم لەوانە ی لەپۆژی ئوھوددا خەوہنوچکە دەبیردەو ھ تارادەھیک چەند جارێک شمشیرەکەم لەدەست کەوتەخوارەو ھ دەکەوت و ھەلم دەگرتەو ھ ، دەکەوت و ھەلم دەگرتەو ھ^(۱) .

بەو قارەمانیتییە ئەو کەتیبە یە لە پاشەکشە یەکی رێکدا توانیان بگەنەو ھ لاپالێ شاخەکو رینگە بریکیش بکەن بۆ پاشماو ھ ی سوپاکەیان بەرەو ئەو رینگە بیو ھ یە ، کە شاخەکە ی بەپالەو ھ یە ، بەو شیو ھ یە زیرەکی (خالد) لەبەردەم لیھاتووی پیغەمبەردا شکستی خوارد .

کوژرانی (ابی) کوپی (خلف)

(ابن اسحاق) دەلیت : کە پیغەمبەر ﷺ گەشتەو ھ لاپالێ شاخەکە ، (ابی) کوپی (خلف) ی بەدی کردو وتی : کوا موھەممەد خوا بھکوژیت ئەگەر نەیکوژم ؟ ھاوہلان وتیان : پیغەمبەری خوا یەکیکمان بەری لیبگرین ؟ فەرمووی وازی ئی بھینن . کە لینی نزیک بو ھو پیغەمبەری خوا ﷺ ریمیکی لە (حارث) ی کوپی (ضمة) وەرگرت ، کە لینی وەرگرت ، تەکانیکی ئەو ھندە توندی دا موچرکی دەھینا بەجەستەدا ، ئەنجا پووبەپرووی وەستا ، لەنیو دەفە ی شانی و زنجیر بەندەکە یەو ھ کوئیکی بەدی کرد رەمەکی تیگرت ، چەقیە شوینی خۆی و لەسەر ئەسپەکە ھەلیدایە خوارەو ھو لە خۆلەکەدا گەوزاندی ، برینەکە ی گەرە نەبوو تەنھا ملی پووشاند بوو ، خوینی زۆری تیزا ، وتی : وەللأھی موھەممەد کوشتمی ، پێیان وت : وەللأھی زەندەقت چوو ھ لە موھەممەد ، برینەکەت باش نیە ، وتی : لەکاتی خۆیدا لە مەککە پیی وتوم : من دەتکوژم^(۲) . وەللأھی ئەگەر تقی ئی بکردمایە دەیکوشتم ، دوزمنی خوا لەکاتی گەرانەو ھدا بەرەو مەککە لە (سرف) مرد^(۳) ، لە

^(۱) / صحیح البخاری ۵۸۲/۱ .

^(۲) ئەو لەکاتی کەدا بو لەمەککەدا کە (ابی) پیی دەگەشت دەیوت : ئە ی موھەممەد ئەسپێک ھە یە ھەموو پۆژێک نالقی زەرانی دەدەم ، بەو ئەسپە پۆژێک دەتکوژم . پیغەمبەریش دەیفەرموو : بەلکو انشاء اللہ من دەتکوژم .
^(۳) ابن ھشام ۸۴/۲ ، (زاد المعاد) ۹۷ / ۲ .

ریوایه ته که ی (ابی اسود) له (عروه) وه هاتوو ده لیت : (ابی) وه کو گا ده ییو پاندو ده یوت : سویند بیت نهو نازاره ی به منه وه یه نه گهر به هه موو خه لکی (ذی المجاز) یشه وه بوایه دهمردن^(۱).

(طلحة) پیغه مبهری خوا هه لده سینیتته وه

له کاتی پاشه کشه کردنی پیغه مبهردا ﷺ به رهو شاخه که بهردیک که وته بهرده می دهستی پیوه گرت بو نه وه ی پرواته سه ری ، نه یتوانی چونکه که میك گوشتی گرتبوو ، دوو زنجیر به ندیشی به ستبوو ، به سه ختیش بریندار کرابوو ، (طلحة) ی کوپی (عبدالله) چووو ژنر بالی پیروزی و ، هه لی ساندوه تا له سه ری وه ستاو ، فهرمووی : به راستی (طلحة) به هه شتی حاصل کرد^(۲).

دوا هیرشى موشریکان

که پیغه مبهری خوا ﷺ گه یشته وه بنکه ی سه رکردایه تیه که ی له بناری شاخه که دا ، موشریکان شالوی خو یان ده ست پیکرد بو ده ست وه شانندی ته و او له موسلمانان (ابن اسحاق) ده لیت : له کاتیکدا که پیغه مبهری خوا له بناری شاخه که دا بوو ، چهند نه سپ سواریکی قوره یش که (ابو سفیان) و (خالد) ی کوپی (وه لید) سه رو کایه تیان ده کرد به شاخه که دا هه لده زنان ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : (خوایه مه هیله بچنه سه رمانه وه) ، نه وه بوو (عمر) ی کوپی (خطاب) له گه ل چهند پیاویکی نه نساریدا چوون بو یان و به رهو خواره وه راویان نانه وه^(۳).

له (مغازی الاموی) دا هاتوو موشریکان چوونه سه ر شاخه که ، پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی (سعد) : دووریان بخه ره وه . ده یه فهرموو : بهرپرچیان بده ره وه - (سعد) وتی : پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی : چوون خو م تنها دووریان بخه مه وه ؟ سی جار نه مه ی وته وه (سعد) له هه گبه که یدا تیریکی دهره یناو گرتیه پیاویکیان و کوشتی ، (سعد) ده لیت : پاشان تیره که ی خو شم وه شانند بو یه کیکیان و کوشتم ، پاشان چووم و دهرم هیناو گرتمه وه یه کیکی تریان نه ویشم کوشتم ، نیتر له شاخه که هاتنه خواره وه دابه زین ، وتم : نه مه تیریکی پیروزه ، خستمه وه هه گبه که ی خو م ، نه و تیره لای (سعد) مایه وه هه تا مرد ، پاشان که وته لای کوپه کانی^(۴).

(۱) مختصر سیره الرسول ﷺ نوو سینی شیخ عه بدوللای نه جدی ل ۲۵ .

(۲) ابن هشام ۸۶/۲ .

(۳) هه مان سه رچاوه .

(۴) زاد المعاد ۹۵/۲ .

شیواندنی جهسته‌ی شه‌هیده‌گان

ئه‌وه دواين هيرش بوو موشريكان دژ به پيغه‌مبه‌ر ﷺ كرديان ، له‌كاتيكددا كه ئه‌وان ته‌واو نه‌يانده‌زانی پيغه‌مبه‌ر ﷺ چي ئی به‌سه‌ره‌اتوه ، ني‌مچه متمانه‌يه‌كيان هه‌بوو له‌كوشتنی - بۆيه گه‌رانه‌وه بۆ بنكه‌كاني خۆيان ، ده‌ستيان كرد به خۆئاماده‌كردن بۆ گه‌رانه‌وه به‌ره‌و مه‌ككه ، هه‌ريه‌كه‌يان سه‌رقال بوو به‌شتي‌كه‌وه به‌هه‌مان شيوه ژنه‌كانيشيان سه‌رقالی شيواندنی جهسته‌ی شه‌هیده‌گان بوون ، گوێ و لوت و ئه‌ندامه‌كاني له‌شيان ده‌برين و سكيان هه‌لده‌برين ، (هندی كچی (عتبه) جگه‌ری (حمزه‌ی) ده‌ره‌ينا . خسته‌يه ده‌ميه‌وه بۆی قوت نه‌ده‌را ، تفي كرده‌وه ، له پارچه‌ لوت و گوێی كوژراوه‌كان ته‌زي‌يح و ملوانكه‌ی هۆني‌بووه‌وه ^(١) .

پاده‌ی ئاماده‌یی پاله‌وانه موسلمانانه‌كان

بۆ شه‌ركردن تا كو‌تايی جه‌نگه‌كه

له‌دا ساتی جه‌نگه‌كه‌دا دوو شت پوه‌ياندا، كه به‌لگه‌ن له‌سه‌ر پاده‌ی ئاماده‌گی پاله‌وانه موسلمانانه‌كان بۆ شه‌ركردن و پاده‌ی به‌رخودانيان له‌پيناوی خوادا .

١. (كعب‌ی) كو‌پری (مالك) ده‌لييت : من يه‌كيك بووم له‌وانه‌ی ده‌رچووم و پزگارم بوو ، حا‌له‌تی شيواندنی موسلمانانه‌كانم له‌لايه‌ن موشريكانه‌وه بينی، خۆم پينه‌گيراو گه‌رانه‌وه ، بينيم كابرايه‌کی موشريك كه‌لوپه‌ل كو‌ده‌كاته‌وه به‌سه‌ر لاشه‌ی موسلمانانه‌كاندا ده‌گوزه‌ری و ده‌لييت: سه‌ری موسلمانانه‌كان وه‌ك سه‌روپی كو‌بكه‌نه‌وه ، له‌و لاشه‌وه پياويکی موسلمان چاو‌ه‌پرێی ده‌كرد ده‌ماخی پۆشيبوو ، به‌داويدا پۆشتم ، پاشان سه‌يری موسلمان و كافره‌كه‌م كرد بينيم كافره‌كه‌ له سيماو ئاماده‌ باشيدا چا‌كتر بوو ، چاو‌ه‌پرێم كردن تا به‌يه‌كگه‌يشتن موسولمانه‌كه يه‌ك شمشيری لي‌دا كردي به‌دوو‌كه‌رته‌وه ، ئه‌نجا پرووی هه‌لمالی و پینی وتم: پي‌ت چۆن بوو (كعب) ؟ من (ابو دجانه‌م) ^(٢) .

(١) ابن هشام ٩٠ / ٢ .

(٢) البداية والنهاية ١٧ / ٤ .

۲. چەند ژنە ئيماندارك دواى كۇتايى جەنگەكە ھاتبوونە ناو گۆرەپانى شەرەكە ، (انس) دەلئيت (عائشە)ى كچى (ابوبكر) و (ام سليم)م بىنى پوويان پۇشيبوو چاوم لە خزمەتكارەنيشيان بوو شەربەى ئاويان پردهكردو دەيانخستە سەرشانيان دەيانكرد بەدەمى براكانيانەو ، پاشان دەگەرانهو پريان دەكردهو ، جارئكى تر دەھاتنەو دەيانكردەو بەدەميانەو^۱ (عمس) دەلئيت : (ام سليم) لە پۇژى ئوھوددا شەربەى بۇ پر دەكردين لە ناو^۲ ، (ام ايمن) لەناو ئەو ژنانەدا بوو كاتيك بىنى ھەندى موسولمانى ھەلاتوو دەيانەوئيت بەرەو مەدينە برؤن ، مشتيك خۇل فریدەدا بەرەو پوويان و ، پيى دەوتن : ئەو تيرەكەوان و ئەو شمشيرەكانتان ، پاشان خۇى دەسبەجى گەرپايەو بۇ مەيدانى جەنگ ، ئاوى دەكرد بەدەمى بريندارەكانەو ، (حبان)ى كوپى (عرفە) تيرىكى لىدا ، كەوت و گيانى دەرکەوت ، دوزمنى خوا دەستى كرد بەپيگەنن ، پيغەمبەر ﷺ ئەوھى زور بەلاوہ ناخوش بوو ، تيرىكى بى نووكى دايەدەست (سعد)ى كوپى (ابى وقاص) وە و پيى فەرموو: بىھاويژە (سعد) تيرەكەى گرتە (حبان) و دای لە ملی، بەپشتاكەوت و گيان و عەورەتى دەرکەوت . پيغەمبەرى خوا ﷺ ئەوھندە پيگەنى تا دانەخريكانى دواوھى دەرکەوت ، پاشان فەرمووى بەراستى (سعد) تۆلەى (ام ايمن)ى كردهو ، دۇعاكەى گيرا كرد^۳ .

پاش گەيشتنى پيغەمبەر ﷺ بە لا پالى شاخەكە

كە پيغەمبەر ﷺ لەبنكەكەى خۇى بە لا پالەكەوہ ئارامى گرت ، (على) كوپى (ابو طالب) چووہ دەرەوہ قەلغانەكەى پرکرد لە ئاوى (مھراس) ، و تراويشە : بەردىكى كون بووہ زور فراوان بووہ ، و تراويشە : ناوى چالايكە لە (ئوھوددا) ، لەوى ئاوى ھينا بۇ ئەوھى پيغەمبەر ﷺ لىى بخواتەوہ ، بۇنىكى ناخوشى ھەبوو نەيخواردەوہ ، خوینەكەى دەم و چاوى پى شۆردو ئاوى كرد بەسەرى خۇيداو فەرمووى : تووپەيى خودا بەر ئەو كەسە كەوت كە دەم و چاوى پيغەمبەرەكەى بريندار كرد^۴ .

^۱ / صحيح البخاري ۴۰۳/۱ ، ۵۸۱/۲ .

^۲ / ھەمان سەرچاوە ۴۰۱/۱ .

^۳ / السيرة الطلية ۲۲/۲ .

^۴ / ابن هشام ۸۵/۲ .

(سهل) دهلیت : وهلاهی من دهرانم کی بوو برینه‌که‌ی پیغمبه‌ری خوی شورډو کی ناوی ده‌کرد به‌ده‌ستیداو به‌چیش تیمارکرا؟ (فاطمه) ی کچی شورډی (علی) کوږی (ابی طالب) یش به‌قه‌لغانه‌که ناوی ده‌کرد به‌ده‌ستیدا که (فاطمه) بینی ناوه‌که خوینه‌که لانا‌بات و زیاتری ده‌کات پارچه‌ه‌سیریکی هی‌ناو سوتاندی و نوساندی به‌برینه‌که‌ی پیغمبه‌ره‌وه ﷺ نه‌جا خوینه‌که وه‌ستایه‌وه^۱.

(محمد) ی کوږی (مسلمه) ناویکی پاک و سازگاری هی‌نا ، پیغمبه‌ری خوا ﷺ تیری لی‌خواورده‌وه و نزای خیری بو کرد^۲، نویژی نیوه‌روشی له‌به‌رسه‌ختی برینه‌که‌ی به‌دانیشتنانه‌وه کردو موسلمانانه‌کانیش هر به‌دانیشتنه‌وه نویژیان له‌دایه‌وه دابه‌ست^۳.

خوشحالبوونی (ابو سفیان) دواي جه‌نگه‌که‌و

قسه‌کردنی له‌گه‌ل (عمر) دا

که موشریکه‌کان خو‌یان سازدا بو گه‌رانه‌وه ، (ابو سفیان) هات به‌ره‌و شاخه‌که ، بانگی کرد : ئایا (محمد) تان له‌ناودایه ؟ وه‌لامیان نه‌دایه‌وه . وتی : ئه‌ی (ابی قحافه) تان له‌گه‌ل‌دایه ؟ وه‌لامیان نه‌دایه‌وه ، وتی : ئه‌ی (عمر) ی کوږی (خطاب) تان له‌ناودایه ؟ وه‌لامیان نه‌دایه‌وه - پیغمبه‌ری خوا ﷺ نه‌یده‌ه‌یشت وه‌لامی بده‌نه‌وه نه‌جا (ابو سفیان) وتی : ئه‌وانه‌مان له‌ناو برد ،

(عمر) خو‌ی پی‌رانه‌گیراو وتی : دوژمنی خوا ناوی هرکه‌سیکت برد هه‌موویان زیندوون ، خوا هی‌شتوونی بو داخی دل‌ی تو ،

(ابو سفیان) وتی : لاشه‌کانی ئیوه‌یان شیواندوه من فه‌رمانم پی‌نه‌داون پی‌شتم ناخوش نه‌بووه.

پاشان وتی : به‌رز بی‌ت (هبل)

پیغمبه‌ری خوا ﷺ فه‌رموی : ئه‌ری وه‌لامی ناده‌نه‌وه ؟ وتیان : چی بلین ؟ فه‌رموی : بلین : خودا گه‌وره‌ترو بلند تره .

پاشان (ابو سفیان) وتی : ئیمه (عزی) مان هه‌یه و ئیوه‌ نیتانه .

^۱ / صحيح البخاري ۵۸۴/۲/۲ .

^۲ / السيرة الحلبية ۳۰/۲ .

^۳ / ابن هشام ۸۷/۲ .

پیغه مبریش ﷺ فرمووی : ئایا وه لای ناده نه وه ؟ وتیان : چی بلیین ؟
فرمووی : بلیین : خوا خاوه نمانه و ئیوه خاوه ننتان نیه.

(ابو سفیان) وتی : له نازونیه مه تداين و نه وه مان زۆرباشه ، نه م پۆژه
به پۆژه که ی به در ، جهنگیش سه سه به سه سه ، (عمر) وه لای دایه وه ، فرمووی : هیچ
وه کو یه ک نین ، کوژاوه کانی ئیغه له به به شتدان ، کوژاوه کانی ئیوه ش له دۆزه خدان.
پاشان (ابو سفیان) وتی : ئه ری (عمر) گویم بۆ پابگره ، پیغه مبر ﷺ
فرمووی به (عمر) : بپۆ بزانه چی ده لیت ؟

(عمر) هات بۆ لای (ابو سفیان) ، (ابو سفیان) پیتی وت : ئه ی (عمر)
سویندت ده دم به خوا ، ئه ری موحه مه دمان کوشتوه یان نه ؟ (عمر) فرمووی :
سویندم به خوا ، نه خیر ، ئیستا پیغه مبر ی خوا ﷺ گوئی له قسه کاته ، (ابو
سفیان) وتی : به راستی به لای منه وه توۆ راستگو تر چاکتری تا (ابن قمنه) ^۱.

به ئیینی به یه که گه یشتنه وه له به دردا

ابن اسحاق ده لیت : که (ابو سفیان) و پیاوه کانی ده ور به ری بلاوه یان
لیکرد بانگی کرده موسلمانان و وتی : واده مان سالی داهاتوو ده بیت له به دردا .
پیغه مبر ی خوا ﷺ فرمووی به یه که گه له ها وه له کانی ، بلی : باشه ، نه وه له نیوان
ئیمه و ئیوه دا واده یه ^۲.

دنیابوون له هه ئو یستی موشریکه کان

پاشان پیغه مبر ی خوا ﷺ (علی) کوپی (ابی طالب) ی نارد و پیتی فرموو :
دوا به دوا یان بپۆ بزانه به نیازی چین ؟ چی ده که ن ؟ نه گهر سواری وشتره کان یان
بوون و وازیان له نه سه په کان یان هینا نه وه به ره وه مه که ده پۆن ... خو نه گهر
سواری نه سه په کان یان بوون و وشتره کان یان دایه به ره نه وه بۆ مه دینه ده پۆن ، سویندم
به خوا نه گهر به ره وه مه دینه به پۆن نه وا به دوا یاندا ده پۆم و ، شه ریان له گه لدا ده که م ،
(علی) ده فرموویت : به دوا یاندا ده رچووم و سه یرم کرد بزانه چی ده که ن ، نه وه بوو
له نه سه په کان یان دابه زین و سواری وشتره کان یان بوون و ، پوه وه مه که گه پرانه وه ^۳.

^۱ / ابن هشام / ۹۳ ، ۹۴ ، زاد المعاد / ۹۴ ، صحیح البخاری / ۵۷۹/۲ .

^۲ ابن هشام / ۹۴/۲ .

^۳ / ابن هشام / ۹۴/۲ ، له (فتح قباری) یشدا هاتوه . ئه کسه ی به وای موشریکه کانداز چوو (سعدی کوپی (ابی وقاص) ، ۵ ، (۲۴۷/۷) .

گه‌ران به‌دوای شه‌هیدو برینداره‌کاندا

پاش بلاوه ئی‌کردنی قوره‌یش موسلمان‌ه‌کان که‌وتنه گه‌ران به‌دوای شه‌هیدو برینداره‌کاندا ، (زیدی کوپی (ثابت) ده‌لیت : له‌پۆژی ئو‌حو‌دا پیغه‌مبهری خوا ﷺ ناردمی تا بگه‌ڕێم به‌شوین (سعدی کوپی (ربیع) دا پیی فهرمووم : ئه‌گه‌ر بینیت سلاوی منی پی بگه‌یه‌نه‌و پیی بلی : پیغه‌مبهری خوا ﷺ سلاوت ئی‌ده‌کات و ده‌لیت : حالی چۆنه ؟ (زید) ده‌لیت : له‌ناو کوژراو برینداره‌کاندا ده‌گه‌ڕام ، بینیم که‌وتوه‌و له‌دا ساته‌کانی هه‌ناسه‌یدییه ، زیاتر له‌حه‌فتا برینی پیوه‌یه ، له‌نیوان لیدانی ڕم و شمشیرو ، تیردا ، وتم : (سعد) پیغه‌مبهری خوا ﷺ سلاوت ئی‌ده‌کات و پی‌ت ده‌لیت : حالت چۆنه ؟ وتی : سلاو له‌پیغه‌مبهری خوا ﷺ ده‌که‌م ، عه‌رزى بکه : پیغه‌مبهری خوا هه‌ست به‌بۆنی به‌هه‌شت ده‌که‌م ، بلی : به‌خزمانی ئه‌نساریشم : ئه‌م‌پ‌رۆ له‌به‌رده‌م خوادا هیچ بیانویه‌کتان نیه ئه‌گه‌ر ده‌ستی دو‌ژمن بگاته پیغه‌مبهری ئیوه‌ش به‌ به‌رچاوه‌وه بن ، ئه‌مه‌ی وت و گیانی پاکی سپارد^(١).

له‌نیو برینداره‌کاندا (اصیرم) - (عمرو) ی کوپی (ثابت) یشیان بینی نوزه‌یه‌کی تێدامابوو ، ئه‌م پیاوه پیشت‌ر باسی ئیسلامیان بۆ ده‌کرد پشته‌ی هه‌له‌ده‌کرد، ده‌یانوت : ئه‌م (اصیرم) چی هی‌ناویه‌تی بۆ شه‌ڕ ؟ که ئی‌مه به‌جی‌مان هی‌شت‌ه‌زی به‌م کاره نه‌بوو ، پاشان پرسیاریان ئی‌کرد : چی تو‌ی هی‌ناوه ؟ ئایا بۆ خیل‌گه‌رایه‌تی هاتوویت ، یان بۆ به‌گری له ئیسلام ؟ وتی : بۆ به‌رگری کردن له ئیسلام هاتووم، باوه‌ڕم هی‌نا به‌خوداو پیغه‌مبهره‌که‌ی و ، پاشان به‌پال پیغه‌مبهره‌وه ﷺ ده‌ج‌ه‌نگام ، پیغه‌مبهری خوا ﷺ فهرمووی : ئه‌و پیاوه خه‌لکی به‌هه‌شته ، (ابو هریره) ده‌لیت : ئه‌م پیاوه فریای یه‌ك نو‌یژ نه‌که‌وت بی‌کات بۆ خوا^(٢).

هه‌ر له‌ناو برینداره‌کاندا (قزمان) یان بینی - وه‌ك پاله‌وان له شه‌ره‌که‌دا ده‌ج‌ه‌نگا ، به‌ته‌نها خۆی ، حه‌وت تاهه‌شت موش‌ریکی کوشت - بینیان برینه سه‌خته‌کانی خسته‌ویانه ، هه‌لیانگرت و بردیانه مائی (بني ظفر) ، موسلمان‌ه‌کان مژده‌یان ده‌دايه ، (قزمان) وتی : وه‌للأه‌ی ته‌نها بۆ خیل‌ه‌که‌م ئه‌مه‌م کردووه ، ئه‌گه‌ر ئه‌وه نه‌بوايه هه‌رگیز شه‌ڕم نه‌ده‌کرد ، که برینه‌که‌ی زۆری بۆ هی‌نا خۆی کوشت .

(١) زاد المعاد ٩٦/٢ .

(٢) هه‌مان سه‌رچاوه ٩٤/٢ ، ابن هشام ٩٠/٢ .

که باسی ئەم پیاوہ بکرایہ لای پیغەمبەری خوادا ﷺ دەیفەرموو : خەلکی دۆزەخە^۱. ئەمە چارەنووسی ھەرکەسیکە لەپیناوی خوادا نەجەنگێت - بە لەژێر ئالای ئیسلام و لەناو سوپاکە ی پیغەمبەری خواداو ھاوہ لانیشتدا شەڕ بکات.

بەپیچەوانە ی ئەوہ شەوہ لەناو کوژراوہ کاندایا پیایکی تێدا بوو لە جولەکە ی (بنی ثعلبە) بوو ، ئەم پیاوہ وتبوی بە جولەکە خزمەکانی : ئە ی خێلی جولەکە وەللاھی ئیوہ دەزانن کە سەرکەوتنی موخەممەد بەسەر ئیوہدا بەھق بوو ، پێیان وتبوو : ئەمڕۆ پۆژی شەممە یە ، پێی وتبوون : خوا شەممە کەشتان بپرێت ، ئەنجا شمشیری ھەلگرتبوو تا قمی لەخۆ بەستبوو ، وتبوی : ئەگەر کوژرام مالە کەم بۆ موخەممەد ، چی لێدەکات بابیکات ، ئێتر لەگەڵ سوپای موسلماناندا دەرچوو ، شەری کرد تا کوژرا ، پیغەمبەری خوا ﷺ لە بارە یەوہ فەرمووی : (مخیریق - کە ناوی جولەکە کە یە) باشترین کەسی جولەکە بوو^۲.

گوگردنەوہ ی شەھیدەکان و ئەسپەردە کردنیان

پیغەمبەری خوا ﷺ چووہ سەر شەھیدەکان و فەرمووی : من شایەتم بەسەر ئەم شەھیدانەوہ ، ھیچ کەسێک بریندار نابێت لەپیناوی خوادا ، مەگەر خوا لە پۆژی دوا ییدا زیندووی دەکاتوہ ، خوێن لە برینەکە ی دەچۆرێت رەنگە کەشی رەنگی خوێنە ، بۆنە کەشی بۆنی (میسک)^۳.

ھەندیک لە ھاوہ لانی و یستیان شەھیدەکانیان بگوازنەوہ بۆ مەدینە ، پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی دا بیانگێژنەوہ لەویدا بیاننێژن کە شەھید کراون ، نە شۆرین ، ھەر بەو شیوہ یە پاش لا بردنی تا قم و زنجیر بەستەکانیان بە جلەکانیانەوہ بیاننێژن ، دوان و سیانی دەخستە یە ک گۆرەوہ ، دوو شەھیدی دەخستە یە ک جلەوہ ، دەیفەرموو : کامە یان قورئانی زیاتری لەبەر بوو ؟ ئەگەر ئاماژە یان بکردایە بۆ ھەرکەسێکیان لە گۆرچیکە کە دا ئەوہ یانی پیش دەخست دەیفەرموو : خوا یە من شایەتم لە رۆژی قیامەتدا بەسەر ئەمانەوہ ، (عبداللہ ی کوپی (عمرو ی کوپی (حرام) و (عمرو ی کوپی (جموح) ی لە یە ک گۆردا ناشت بەھۆی ئەو خوشەو یستییەوہ کە لە نیوانیاندا ھەبوو^۴.

^۱ / ھەمان سەرچاوە ی یە کەم ۹۷/۲ ، ۹۸ ابن ھشام ۸۸/۲ .

^۲ / ابن ھشام ۸۸/۲ ، ۸۹ .

^۳ / ھەمان سەرچاوە ۹۸/۲ .

^۴ / زاد المعاد ۹۸/۲ ، صحیح البخاری ۵۸۴/۲ .

لاشه که ی (حنظلة) یان بۆ نه ده دۆزرایه وه ، به داویدا گه پان ، له شوی نیک ی بهر زدا بینان که وتوه و ئاوی لی ده چۆ پیت ، هه وال درا به پیغه مبه ر ﷺ فهرمووی به هاوه لان ئه وه فریشته کانه دهیشۆرن ، پاشان فهرمووی : پرسیار بکه ن له خیزانی بزانه چی یه ؟ پرسیار یان کرد له خیزانی ، هه والی پیدان ، لی ره وه (حنظلة) ناو نرا فریشته شۆر (غسیل الملائکه).

کاتیک پیغه مبه ر ﷺ حالی (حمزة) ی مامی بینی چی لی هاتبوو - که مامیه تی و برای شیریشیه تی - زۆر بیتا قهات بوو ، (صفیه) ی پوری که خوشکی (حمزة) یه ویستی برا که ی ببینیت ، پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمووی به (زیر) ی کوری ، به (صفیه) بلی با بروت ، بابرا که ی به و شیوه یه نه بینیت ، (صفیه) وتی : بۆ چی ؟ هه وال م پی گه یشتوه که لاشه ی برا که میان شیواندوه ، ئه وه له پیدناوی خوادایه ، ئیمه رازین که له بهر خوا ئه وه مان به سه ردا هاتوه ، نارام ده گرم و چاوه روانی پاداشتم له خوا ، پاشان هاته سه ری ، تیر سه یری کرد ، نوێژی له سه ر کردو . دوعای خیری بۆ کرد - وتی (انا لله وانا الیه راجعون) و داوای لی بوردنی له خوا بۆ کرد - پاشان پیغه مبه ری خوا ﷺ فهرمانی دا له گه ل (عبدالله) ی کوری (جحش) دا - که خوشکه زاو برای شیریی بوو ئه سه په رده بکړیت.

(ابن مسعود) ده لیت : هه رگیز پیغه مبه رمان نه دیوه ﷺ ئه وه ند به کول بگری به ئه ندازه ی ئه و پۆژه ی که بۆ (حمزة) ی کوری (عبد المطلب) گریا ، ئه نجا پوی کرده قیبله و ، پاشان له سه ر ته رمه که ی وه ستا ، دهستی کرد به گریان و دهنگی لی به رز بووه فرمیسک بارانی کرد ^(۱).

به راستی دیمه نی شه هیده کان خه مناک و دلته زین بوو ، (خباب) ده لیت : (حمزة) کفنی نه بوو ، بورده یه کی گوله نگ سپی نه بییت ، که ده درا به سه ریدا قاجی ده رده که وت ، که ده درا به سه ر قاجیدا سه ری ده رده که وت ، تادرا به سه ریدا قاجه کانیشی به گه لای (انخر) دا پۆشرا - گه لایه کی سه وزی بۆن خوشه ^(۲).

(عبد الرحمن) کوری (عوف) ده لیت : (مصعب) ی کوری (عمیر) شه هید کرا ، ئه و له من باشتر بوو ، له بورده یه کدا کفن پۆشکرا ، که سه ری پیداده پۆشرا قاجه کانی ده رده که وت . که قاجه کانیا ن داده پۆشی سه ری ده رده که وت ، (خباب) یش هه مان شتی گیراوه ته وه و ، ئه وه شی تیدا هاتوه : پیغه مبه ری خوا ﷺ پیمانی فهرموو : به و بورده یه سه ری دا پۆشن و قاجه کانیشی به گه لای (انخر) ^(۳).

(۱) (ابن شاذان) روایه تی کرده ، بره نه (مختصر سیره الرسول ﷺ) نویسنی شیخ عه بدوللای نه جدی له ۵۵۰ .

(۲) (احمد) روایه تی کرده ، مشکاه المصابیح ۱/ ۱۴۰ .

(۳) (صحیح البخاری) ۵۷۹/۲ ، ۵۸۴ .

پینگەمبەر ﷺ وەسف و سەنای خوا دەکات و دەپارێتەو

ئیمامی ئەحمەد گێراویتیەو ، لە پۆژی ئوحددا کە موشریکان گەرانەو ، پینگەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە ئیمانداران : ریز بن هەتا وەسف و سەنایەکی خودای خۆم بکەم ، هەموویان بەچەند ریزێک لە پشتیەو وەستان . فەرمووی :

((خوایە سوپاسی تۆ دەکەم ، خوایە هەر تۆ دەست دەگریتەو لەوێ وڵات کردو ، وڵاتی دەکەیت بۆئەوێ گرتووتە ، سەر لەهەرکەسێک بشیوینیت تازە هیدایەت نادریت ، گوێراش نابێت ئەو کەسێ تۆ پێنومایی بکەیت ، بەری ناکەوێت ئەو کەسێ تۆ لێی قەدەغە بکەیت ، کەس ناتوانیت پێگە بگریت لەشتیک تۆ ببەخشیت ، نزیککەرەو نیه بۆ هەرچیک تۆ دووری بخەیتەو ، دوور خەرەوش نیه بۆ هەرچیک تۆ بتهوێت نزیکی بخەیتەو ، خوایە : بەرکەت و بەزەیی و چاکە و پۆزی خۆتەمان بەسەردا ببارێنە)).

((خوایە داوای بەهەشتی (نعیم)ی (مقیم)ت ئی دەکەم ، ئەو نیعمەتە ی لاناچیت و فەنا نابیت ، خوایە : داوای کۆمەکیت ئی دەکەم لە پۆژی لێقەوماندا ، داوای هێمنایەتیت ئی دەکەم لە ترس و دلەپراوکیدا ، خوایە : من پەنادەگرم بەزاتی خۆت لەخراپەیی ئەو شتە ی پێت داوین یان خراپەیی ئەوێ لێت قەدەغە کردوین ، خوایە : ئیمانمان لەلا خۆشەویست بکەو لەدلەکانماندا بپارێنەرەو ، کوفرو لەسنوور دەرچوون و یاخی بووینیشان لەلا ناشیرین بکەو ، پێنوینیمان بکە ، خوایە بەموسڵمانی بمانمرێنە ، بە موسڵمانی بمانزێنە ، بمانگەیهنە بەسالحان با سەرشۆڕو سەرلێشیواونەیین ، خوایە : ئەی لەناوبەری ئەو کافرانە ی پینگەمبەرکەت بەدرۆ دەخەنەو ، پێگە دەگرن لە پێبازەکە ی تۆ ، خوایە سزاو خەشمی خۆتیا ن بەسەردا ببارێنە ، خوایە بکوژی کافران ئەوانە ی ئەهلی کیتابن ، ئەی خۆای هەق و راستی ، نزامان قەبول بفرموو)

گەرانەو بۆ مەدینە و هەلۆیستی پر لە خۆشەویستی و بۆ خوا بوون

کە پینگەمبەری خوا ﷺ لە ئەسپەردەکردنی شەهیدەکان و وەسف و سەنای خودا بوو گەرایەو بەرەو مەدینەو ، لەویدا هەلۆیستە جوانەکانی خۆشەویستی و گیانفیدیای لە ئافرەتە ئیماندارەکانەو دەرکەوت ، هەرەکو لە پیاو

ئیماندارەکانیشدا لەکاتی شەرکەدا دەرکەوت .

له رینگه دا (حمنة) كچی (جحش)ی پیگه‌یشت ، سهره خووشی لیكرا به بۆنه‌ی شه‌هید بوونی (عبدالله)ی کوپی (جحش)ی براییه وه ، وتی : (انا لله وانا اليه راجعون) و داوای لیخووشبوونی بۆکرد ، پاشان سهره‌خووشیان لی‌کرد به‌هۆی شه‌هیدبوونی (حمزة)ی خالیه وه ، هه‌مان شتی کرد ، پاشان سهره‌خووشیان لی‌کرد به‌هۆی شه‌هیدبوونی (مصعب) ی می‌ردیه وه ، ئەنجا هاواری کرد هه‌له‌ه‌له‌ی کی‌شا ، پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ فهرمووی : هاوسهری ئەم ژنه له شوینیکی زۆر باشدايه ^(۱).

به‌لای ژنیکی تریشدا تیپه‌رین له‌خیلی (بنی دینار) بوو ، له پوژی ئوحووددا می‌رده‌که‌ی و براكه‌ی و باوکی شه‌هید بووبوون ، كه سهره‌خووشیان لی‌کرد ، وتی : پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ حالێ چۆنه ؟ وتیان : حالێ باشه (دایکی فلانه كه‌ش) ، سوپاس بۆ خوا به‌و شیوه‌یه كه تو پیت خو‌شه ، وتی : پيشانم بدن باخوم ببیینم ، نیشانیاندا ، كه بی‌نی ئەنجا وتی : هه‌موو كاره‌ساتیك دواي تو ئاسانه ^(۲) .

دایکی (سعد)ی کوپی (معاذ)یش به‌راکردن ده‌هات ، له‌و كاته‌دا (سعد) جل‌ه‌وی ئەسه‌په‌که‌ی گرتبوو ، وتی به‌پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ ئەي پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئەوه دایکمه ، فهرمووی : مه‌رحه‌باي لی بی‌ت ، بۆی وه‌ستا ، كه‌نزیک بووه سهره‌خووشی لی‌کرد به‌هۆی شه‌هید بوونی (عمرو)ی کوپی‌ه وه ، دایکی (سعد) وتی : ئەوه‌نده خه‌م بوو كه تو‌م بی‌نی ، ئیتر هه‌ربه‌لایه‌ك بی‌ت ئاسانه ، پاشان پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ نزای کرد بۆ كه‌سوکاری شه‌هیدانی (ئوحوود) و فهرمووی : دایکی (سعد) مژده‌ت لی‌بی‌ت و مژده‌ بده به‌كه‌سوکاریان ، دایکی (سعد) وتی : پی‌غه‌مبه‌ری خوا ئی‌مه په‌زامه‌ندین ، كی دواي ئەم مژده‌ خو‌شه بۆ مردووی خو‌ی ده‌گری ؟ پاشان وتی : پی‌غه‌مبه‌ری خوا ، نزایش بکه بۆ ئەوانه‌ی دواي ئەوان ، پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ فهرمووی : خوايه خه‌می دله‌كانیان مه‌یله‌و كاره‌ساته‌كه‌یان بۆ قه‌ره‌بوو بفهرموو ، ئەوانه‌ی دواوه‌ش چاك و خیردار بکه ^(۳).

^(۱) ابن هشام ۹۸/۲ .

^(۲) هه‌مان سه‌رچاوه ۹۹/۲ .

^(۳) السيرة الحلبية ۴۷/۲ .

پیغہ مہبری خوا ﷺ دہگاتہ وہ مہدینہ

پیغہ مہبری خوا ﷺ نیوارہی ئەو پۆژہ ، پۆژی شەممە ی حەوتی مانگی شەوالی سالی سیی کۆچی گەیشتە وہ مەدینە ، کە چووہ مائە وہ شمشیرە کە ی دا بە دەست (فاطمە) ی کچی یە وہ ، فەرمووی : ((کچم ئەو شمشیرە بشۆ باخوینە کە ی پیوہ نە مینیت ، وەللاھی باش بە دەستمە وہ هات)) ، هەر وہا (علی) ی کۆری (ابی طالب) یش فەرمووی : ئەم شمشیرە ی منیش بشۆ ، بە راستی لە گە ئەمدا راستگۆ بوو ، پیغہ مہبری خوا ﷺ فەرمووی : راستە تۆ راستگۆ بوویت لەو شەڕەدا ، بە راستی (سەھل) ی کۆری (حنیف) و (ابو دجانە) ش راستگۆ بوون^۱ .

ژمارە ی کۆژراوە کانی هەردوو لا

زۆرینە ی سەرچاوە کان لە سەر ئەوہ ریکن کە کۆژراوی موسلمانەکان (۷۰) کەس بووہ ، زۆرینە یان لە ئەنسارەکان بوون ، شەست و پینج پیاویان ئی شەھید کرا ، چل و یەک کەسیان لە خەزرج و بیست و چواریان لە خیلئ ئەوس ، جۆلە کە یەکی ش کۆژرا ، لە کۆچکەرانی ش تەنھا چوار پیاو شەھید بوون . سەبارەت بە کۆژراوی موشریکان ، (ابن اسحاق) دەلیت : بیست و دوو کەسن ، بەلام پاش ئەنجامدانی ئاماریکی وردو وورد بونە وہ یەکی تەواو لە سەر درێژە ی شەڕە کەو باسی (مغازی) نووس و (اثر) ناسەکان ، کە ئاماژە دەکەن بۆ ژمارە ی کۆژراوە کانی موشریکەکان لە هەموو قوناغەکانی شەڕدا ، ئەوہ دەگە یە نیت ژمارە ی کۆژراوە کانی موشریکەکان لە جەنگی ئوحدودا سی و حەوت کەسن ئەک بیست و دوو ، (والله اعلم)^۲ .

حالەتی ئاناسایی لەناو مەدینەدا

شەوی یەک شەممە ، هەشتی شەوالی سالی سیی کۆچی ، موسلمانەکان لەناو مەدینەدا بە شیوہ یەکی ئاناسایی پۆژیان کردە وہ ، ماندویتی تەواو شەکەتی کردبوون ، بەو شەکەتی و ماندویتی یە ریکا دەرەکیەکانی شاری مەدینە یان لە دەرەوہ گرتبوو بە تاییەتی پاسەوانیتی پیغہ مہبری سەرکردە یان دەکرد ﷺ ، گومان و دلەراوکییان بوو ، نەبادا موشریکەکان لە پریکدا بەدەن بە سەر شاری مەدینەدا .

^۱ ابن هشام ۱/۲ .

^۲ سەیرکە (سیرة ابن هشام) ۲/۱۲۲ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، مەروەھا (فتح الباری) ۷/۳۵۱ و غزازی (احد) نووسینی (محمد احمد باشمیل) ل ۲۷۸ ، ۲۷۹ ، ۲۸۰ .

غەزای (حمراء الاسد)

پېغەمبەرى خوا ﷺ بىرى لە پەوشەكە دەكردهوه ، لەوه دەترسا كه موشرىكان بىر لەوه بكەنەوه كه ئەوان سوودىكى ئەوتۆيان لەو سەرکەوتنە نەبىنى كه لەمەيدانى شەردا بەدەستيان هیناو لەوانەيه پەشيمان ببنەوهو جارىكى دى بگەرنەوهو بدن بەسەر شارى مەدينەدا ، بۆيه بريارى دا پرۆسەى پراودونانى سوپاي مەككە دەست پى بکات .

(مغازى) نووسان دەلێن : پېغەمبەر ﷺ لەناو خەلكيدا جاریداو ، هانيدان بۆ پۆشتن بەرهو پووبەپووبوونەوهى دوژمن ، ئەمەش لەبەيانى پۆژى دواى جەنگى ئوحدودا بوو، واتە لەپۆژى هەشتى مانگى شەوالى سالى سى كۆچيدا ، فەرموى : تەنها ئەو كەسانەمان لەگەڵدا دەرچن كه پيرى بەشداری شەريان كردبوو ، (عبداللهى كوپى (ابى) وتى : بيم لەگەڵت ؟ فەرموى : نەخیر ، موسلمانەكانيش لەگەڵ ئەوهو دا بريندارى زۆريان هەبوو، لەترس و دڵپراوكيدا بوون ، هاتن بەدەمىهوه ، وتیان : بەسەرچاوان پېغەمبەرى خوا ، (جابرى كوپى (عبدالله)ش داواى مۆلەتى كرد، وتى : پېغەمبەرى خوا، پيم خوشە لەمەموو پووداوو هەلۆيستەكاندا لە خزمەتتدا بىم ، ئەو پۆژە باوكم بەلاى كچەكانەوه بەجىي هيشتم ، مۆلەتم بدە ، با لەخزمەتتدا بيم ، پېغەمبەر ﷺ مۆلەتى دا.

پېغەمبەرى خوا ﷺ و موسلمانەكان پۆشتن ، تاگەيشتنە (حمراء الاسد) ، كه (هەشت ميل) لە مەدينەوه دووره ، لەویدا سەربازگەيان دانا .

لەویدا (معبدى كوپى (ابى معبد الخزاعى) هاتە خزمەت پېغەمبەرى خوا ﷺ و موسلمان بوو ، دەشڵێن : لەسەر بت پەرستى مابوووه ، بەلام دلسۆز بوو بۆ پېغەمبەر ﷺ بەهوى ئەو هاوپەيمانىتيهوه كه لەنيوان (خزاعه) و (بنى هاشم)دا هەبوو ، وتى : ئەي موحەممەد ، بەراستى زۆرمان پى ناخۆش بوو ، ئەو كارەساتە هات بەسەر تۆو هاوڵەكانتدا ، دەخوازين كه خوا شيفات بدات ، پېغەمبەرى خوا ﷺ پىي فەرموو : كه بپروات (ابو سفيان) بەچە ترسین بکات.

ئەو ترسەى پېغەمبەر ﷺ هەيىبوو لە گەرانەوهى موشرىكان جارىكى تر بۆ مەدينە راست دەرچوو ، سوپاي موشرىكان كاتيك لە (روحاء) دادەبەزن ، كه (سى و شەش ميل) لەمەدينەوه دووره، دەكەونه سەرزەنش كەردنى يەكترى ،

هەندىكىيان بەوانى تريان دەلّين : هيچتان نەکرد ، تەنھا سامى ئەوانتان شكاند ، پاشان وازتان هيئا لە سەرە گەرەكانيان ، دەتوانن خويان كۆكەنەوہ بۆتان ، بگەرپنەوہ با لەرېشەوہ دەريان بکېشين .

پى دەچيٓت ئەم رايە سادە بوو بيٓت ، چونكە بىئاگا بووہ لەهيٓزو تواناي ھەردوولا ، لەبەرئەوہ لىپرسراويكىيان كە (صفوان)ى كوپى (امىيە)يە وتى : خەلكينە شتى وانەكەن ، لەوہ دەترسم ئەوانەش كە دەرئەچوووبوون بۆ شەر ئەمجارە ئەوانيش بيٓنە دەرەوہ ، بگەرپنەوہ ئەوہ بردنەوہى ئەمجارە بۆ ئيوہ بوو ، دلنيانيم لەوہى ئەگەر بگەرپنەوہ سەربكەون ، بەلام پيٓش ئەوہى (ابو سفيان) لە بنكەكەى خوى بجوليت (مەبەد)ى كوپى (ابى مەبەد) گەيشتە سەرى ، (ابو سفيان) ئەوكاتە نەيدەزانى كە موسلمان بووہ ، پيٓى وت : ھەوالى چيت پيٓيە ؟ (مەبەد) يش كە جەنگيكي دەروونى سەختى كرد لەگەل (ابو سفيان)دا وتى : موخەممەدو ھاوہلەكانى بە ژمارەيەكى زۆرەوہ كە ھەرگيز نەمديوہ بۆتان ھاتوون ، داخيان لەدلدايە بۆ شەرپكردن لەگەلتاندا ، ئەوانەش كە ئەو پۆژە لەگەلى نەچوو بوون ئەمپۆ لەگەلى ھاتوونەتە دەرەوہ بۆتان ، پەشيمانن لەوہى كە بەشداريان نەكردوہ ، ئەوئەندە پق ئەستوورن بەرامبەرتان شتى وەھام نەديوہ .

(ابوسفيان) وتى : دايك و پۆلە پۆت بۆ بكات ، ئەوەچى دەليٓت ؟ (مەبەد) وتى : وەللأھى ھەزدەكەم پيٓش ئەوہى بېرۆيت سەيرىكى پيٓش و پاشى سوارەكان بكەيت ، يان لەپشتى ئەوگرددوہ سەيرىكى پيٓشەنگى ئەسپەكانى بكەيت . (ابو سفيان) وتى : سويند بيٓت ئيستا خومان كۆكردۆتەوہ تا لە رەگ و رېشەوہ دەريان بەيٓنين . (مەبەد) وتى : شتى وانەكەيت ، من بۆ تۆمە .

ئيدى لەويٓدا سوپاي مەككە و رەى پووخوا ، ترس و بيميان لى نيشت ، كەوتنە سەر ئەوہى بەخيزايى بگەرپنەوہ بۆ مەككە ، بەلام (ابو سفيان) ھەستا بەجەنگيكي پېروپاگەندەيى دوژمنكارانەو دژ بەسوپاي ئيسلامى ، سابلەكو سوپاي ئيسلام والى بكات شوينيان نەكەون ، بىگومانيش كە خوى لە پووبەروو بوونەوہ لادەدا ، ئەوہبوو كاروانيكي (عبد القس) بەرەو مەدينە دەرپويشت ، پيٓى وتن : دەكرپٓت ئەم قەسەيەم بگەيەنن بەموخەممەد؟ ئەگەر ئەمەتان كرد ، كە ھاتن بۆ مەككە ، لە(عكاظ) كاروانەكەتان بۆ باردەكەم لە شەرابى (زيبب) ؟ وتيان : بەلى ، باشە .

وتى : بلىن بە موخەممەد ، كە ئىمە خۇمان كۆكرىدۆتەوہ بۇيان ، بۇ ئەوہى
 رەگ و ریشەى خۆى و ھاوئەكانى لەبن دەرکیشین.

كاروانەكە بەلای پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەكانیدا گوزەران ، لەكاتیکدا كە لە
 (حمراء الاسد) بوون ، ئەو قسانەیان پى وتن كە (ابو سفیان) پى وتبوون ، وتیان
 : خەلكى بۇتان كۆبوونەتەوہ ، خۇتان لادەن ، ئەم قەسەيە ئىمانى موسلمانەكانى
 زیاتر کردو ، وتیان : ﴿ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ
 يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴾ آل عمران : ۱۷۳ - ۱۷۴.

پیغەمبەرى خوا ﷺ پاش ھاتنى بۇ ئەو شوینە (حمراء الاسد) لە پۆژى یەك
 شەممەدا پۆژانى دووشەممەو سى شەممەو چوارشەممەش مایەوہ واتە (۹- ۱۰-
 ۱۱)ى مانگی شەوالى سى كۆچى ، پاشان گەرپایەوہ بۇ مەدینە ، پىش گەرپانەوہ بۇ
 مەدینە (ابا عزەى) (جەمى) یان گرت - ئەمە ئەو پیاوہ بوو كە لە پۆژى بەدردا
 گیراو ، بەھوى ھەژاریى و زۆرىى كچەكانیەوہ بەبى بەرامبەر بەرەلا كرابوو ،
 بەمەرجىك دۆژمانیەتى موسلمانەكان نەكات ، كەچى پەشیمان بووہوہ و خیانیەتى
 لە پیغەمبەر کرد ﷺ ، بە شیعەر خویندەنەوہ ھانى خەلكى دەدا دژ بەموسلمانەكان
 ھەرۋەكو پىشتیش باسماں کرد ، لەجەنگى ئوحویدیشدا لەگەل موشرىكاندا چووہ
 دەرۋە بۇ شەرى موسلمانەكان ، كە پیغەمبەرى خوا ﷺ گرتى ، وتى : موخەممەد
 بەرەللەم بكەو ، مەمكۆرە لەبەر خاترى كچەكانم ، پەیمانەت دەدەمى كە جارىكى تر
 شتى لەو شیۋەيە نەكەم ، پیغەمبەر ﷺ فەرمووى : بەرت نادەم بپۆیتەوہ بۇ مەككەو
 شان پراوہ شىنیت و بلیت : دووجار موخەممەدم فریودا ، ھەرگیز نابیت مروقى
 ئیماندار دووجار لەكونیكدا بگەزیت ، پاشان فەرمانىدا بە (زبیر) یان (عاصم)ى
 كۆپى (ثابت) و كوشتیان.

ھەرۋەھا فەرمانى كوشتنىدا بەسەر سیخوړپكى مەككەدا ، كە (معاویە)ى
 كۆپى (مغیرە)ى كۆپى (ابى العاص) بوو ، كە دەكاتە باپیرەى (عبد الملك)ى كۆپى
 (مروان) لەسەرى دایكیەوہ ، ئەمەیش لەكاتیکدا بوو كە پۆژى (ئوحوود) موشرىكان
 دەگەرپانەوہ بۇ مەككە ، ئەم كابرایە ھات بۇلای (عثمان) كۆپى (عفان)ى ئامۆزای (پ)
 ، (عثمان) لە پیغەمبەرى خوا پەنا بەرى بۇ وەرگرت ، بەمەرجىك ئەگەر دواى سى
 پۆژ بینرا لەناو بريت ، كە شارى مەدینە سوپای ئیسلامى تیدا نەما ، ئەم كابرایە

همرمايه وه ، لهوئى سيخوپى دهكرد بۆ قوپرەيش و زياتر له سئ پۆژهكەشى بهسەردا چوو كه سوپاكه گهرايه وه بۆ مهدينه ، (معاويه) پاى كرد ، پينغه مبهري خوا ڤه فرمانى دا به (زيدى) كوپى (حارثه) و (عمارى) كوپى (ياسر) شوينى بكهون ، نهوانيش شوينى كهوتن گرتيان و كوشتيان^(۱).

گومانيشى تىدايه نيه كه غەزاي (حمراء الاسد) غەزايهكى سەربهخۆ نيه ، بهلكو بهشيكه له غەزاي ئوحدو تهواو كهريهت و لا پهريهك له لا پهركانى ئهوه جهنگه.

ئهوه جهنگى ئوحدو بوو به دوورو دريژى و ههموو قوناغه كانيه وه ، تويزه رهوانيش چه ندين جار به دواى دوا چاره نووسى ئهوه جهنگه دا چوون ، كه نايان شكست بوو يان نه؟ ئهوهش كه گومانى تىدا نيه ئهوهيه سهر كهوتنى سهربازى بۆ موشرىكان بوو ، كوئى تروئى تهواوى مهيدانى شهركه شيان كرد ، زيانى گيانى ناو موسلمانانە كانيش زۆرترو گه وره تر بوون ، ههنديك له ئيماندارانيش به تهواوهتى شكستيان هيناو ، دهورانى شهر له بهرژه وهندى سوپاى مهككه بوو ، بهلام ههنديك خال ههيه وامان ليد هكات ، ئهوه سهر كهوتنه ناو نه نيين (نصر) يان (فتح).

گومانى تىدانى ، كه سوپاى مهككه نهيتوانى سهربازگهى موسلمانانەكان بگريئ ، زۆرينهى سوپاكهى مهدينهش پايان نهكرد - له گهه ئهوه ههموو شپىزهى و پيشويه گشتيه دا كه له ناوياندا كهوته وه - بهلكو شهري پالهوانانه يان كردو له دهورو بهرى سهر كرده يه تيه كهى خوياندا مانه وه ، حاليش نه گهيشته ئهوهى سوپاى مهككه راويان بنيت ، تهنها سهربازىكى موسلمان لهو شهره دا به دىلى نه كهوته دهست موشرىكان ، سهربارى ئهوه بى باوه ران نه يانتوانى دهست بگرن به سهر تالانى و دهستكهوته كانى موسلماناندا ، نهجا كافران نه يانتوانى لا پهري سيبه مى جهنگه كه له گهه موسلمانانەكاندا تهواو هه لده نه وه له كاتيكدا كه هيشتا سوپاى موسلمانانەكان له شوينى خويدا مابوه وه ، له مهيدانى شهركه شدا پۆژيك يان دوو پۆژ يان سئ پۆژ نه مانه وه كه ئه مه نه ريتى هه موو سهر كهوته كانى ئه وه پۆژگار ه بوو ، بهلكو به خيرايى مهيدانى شهركه يان به جئ هيلاو پاشه كشه يان كرد ، پيش

(۱) دريژهى غەزاي ئوحدو (حمراء الاسد) مان له م سهرچاوانه و مرگرت: ابن هشام ۶۰/۲ تا ۱۲۹، زاد المعاد ۹۶/۲ تا ۱۰۸، فتح البارى ۳۴۵/۷ تا ۳۷۷ له گهه (صحيح البخارى) دا، ههروهها (مختصر سيره الرسول) نويسينى (شيخ عهبدوللأى نهجدي) ل ۲۴۲ تا ۲۵۷، له شوينى خويشيدا خوئنه رمان ههاله كهى سهرچاوى تر كردوه.

ئەو ەي مۇسلمانەكان بەجىيى بھيئَن ، زاتىشىيان نەبوو بچنە ناو مەدينەو ە بۇ
تالانكرىنى مالْ و كەنيزەك ، لەگەلْ ئەو ەدا كە چەند ەنگاويكْ لە مەيدانى
شەرەكەو ە دوور بوو ، بگرە بە تەواوى چۆلْ و ھۆلْ بوو .

ئەمانە ھەموو ئەو ھەمان بۇ دەردەخەن كە ئەو ھى بۇ قوپەيش ھەلكەوت ،
دەرفەتەك بوو، توانيان تيايدا زياننىكى گەورە بەموسلمانەكان بگەيەنن، كەچى
نەياتوانى سوپاى ئىسلام تەفرۇتوانا بگەن ، بەتايبەتى دواى گەمارۇدانەكە ،
زۆرجارىش سەركردەى دونيا تووشى زيانى لەو جۆرە دەبن كە موسلمانەكان
تووشىان بوو . بۆيە ھەرگىز ناكەرت ئەو ناو بنىن سەركەوتن و فەتەح .

بەلکو پەلەکردنى (ابوسفیان) بۆ پاشەکشە و گەرانەو ، بەھۆى ئەوئو بوو دەترسا ئەگەر لاپەرەى كۆتایى شەرەكە ھەلبداتەو توشى شكست ببیٲ ، كەسەیرى ھەلویستی (ابوسفیان) دەكەین لەغەزای (حمراء الاسد) دا ئەوئمان بۆ روون دەبیٲئەو.

كەواتە ئەو جەنگە بۇ خۇي جەنگىكى داپراۋ نەبوۋ، ھەر دەستىيەكياڭ
 ئەندازە يەك بىردىنەۋە شىكستى بەركەۋت ، پاش ھەرىكەيان بەشئۆيەمك لە شەپ
 كىشانەۋە بىئەۋەى لە گۆپەپانى شەپ رابكات و بىكەكەى بەجى بھىلئىت بۇ
 داگىر كىردى دوزىمن ، ئەمەيە ماناى جەنگى دانەپراۋ ، ئايەتئىش ئامارە دەكات بۇ
 ئەۋە دەفەر مۆيت ﴿وَلَا تَهْنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِن تَكُونُوا تَأْلُمُونَ فَلَهُمْ يَأْلُمُونَ كَمَا تَأْلُمُونَ
 وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ﴾ النساء : ۱۰۴ . واتە : كەم و كۆپى مەكەن لە داۋا كىردى
 دوزىمندا ئەگەر ئۆيە ئازارتان پى بگات ئەۋانىش ۋەك ئۆيە ئازارىيان پى دەگات ،
 بەلام ئۆيە ئۆمىدىكتان بەخۋا خۇتان ھەيە كە ئەۋان يىنانە ، دەبىنن ئايەتەكە
 ھەردوۋ ئۆردۈكەى لەئىش پىگەيشتن و ئازاردا بەيەك چۈاند ، ئەمەش ئەۋ مانايە
 دەدا بەدەستەۋە كە ھەردوۋ ھەلۋىستەكە لە يەك دەچن و ، ھەردوۋلا گەرانەۋە بەبى
 سەركەۋتن .

قورئان له باره ی جهنگه که وه ددویت

قورئانی پیروز هاته خواره وه تیشکی دهخته سهر هه موو قوناغه
گرنگه کانی ئەم جهنگه و پای خوشی خسته پروو سه بارهت به وه یانه ی ئەم شکسته
گه وریان ئی که و ته وه ، ئەو لایه نه لاوازان هشی پروو کرده وه که پیشتر له هه
کۆمه لیککی ئیماندار ی ترداو له هه لویستی یه کلاکه ره وه ی له م جوړه دا هه بوون ،
هه ره ها سه بارهت به و نامانجه به رزه گه و رانه ی دانراون بو ئەوه ی ئەم ئومه ته
دهستی بکه ویت ، که جیاوازی له گه ل ئەوانی دیکه دا ئەوه یه ﴿ کُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ
لِلنَّاسِ ﴾ آل عمران : ۱۱۰ .

هه ره ها قورئان باسی دووروانی کردو ئابرووی بردن ، هه رچی له ناخیاندا
بوو له دژایه تی کردنی خوداو پیغه مبه ر ﴿ هَیْئَا نِیْهَ دِره وه ، ئەو دلله راوکێ و خوت
خوتانه ی دلی هه ندیک له باوه ر لاوازه موسلمان ه کانی شی گرتبوو هه لمالی ، که
دوو پرووان و خیلێ جوله که ی برایان . له پیلان گیرو فیتنه چیان - ده یان وروژاند ،
هه ره ها نامارژه شی کرد بو حیکمهت و مه به سته گرنگه کانی جهنگه که .

له باره ی شه ره که وه نزیکه ی شه ست ثایهت له سوره تی ال عمران هاته خواره وه که
به یه که م قوناغی جهنگه که ده ست پی ده کات : ﴿ وَإِذْ عَدُوْتُ مِنْ أَهْلِکَ یُبْوئُ الْمُؤْمِنِیْنَ
مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ﴾ ال عمران : ۱۲۱ واته : که به ره به یان لای ماله کهت ده رچویت و جیگه و
پیزه کانی ئیماندارن دیا ری کرد بو شه ر ، له کو تایشدا لیدوانیک ی هه مه لایه نه
ده دات له سه ر ئاکام و حیکمه ته کانی ئەم جهنگه ، خوا ی گه وه ره فره مویه تی : ﴿ مَا
كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِیْنَ عَلٰی مَا اَنْتُمْ عَلَیْهِ حَتّٰی یَمِیْزَ الْخَبِیْثَ مِنَ الطَّیِّبِ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعْکُمْ
عَلٰی الْغَیْبِ وَلَکِنَّ اللّٰهَ یَجْتَبِیْ مِنْ رُّسُلِهٖ مَنْ یَّشَآءُ فَاَمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَاِنْ تُوْمِنُوْا وَتَتَّقُوْا فَلَکُمْ
اَجْرٌ عَظِیْمٌ ﴾ ال عمران : ۱۷۹ واته : خوا واز له ئیمانداران ناهینیت هه ر وه کو ئەوه ی که
ئیسئا ئیوه هه ن ، تا پیس و پاک له یه کهتری جیا نه کاته وه ، نه بوه که خودای گه وه ره
غه بیتان نیشان بدات ، به لکو خودا به ویستی خوی له پیغه مبه ره کان هه لده برژیریت ،
باوه ره بنن به خوا و پیغه مبه ره که ی ، ئەگه ر ئیمان به نین و له خوا بترسن پاداشتیکی
گه وه رته تان هه یه .

حیکمەت و وانەکانی جەنگی ئوحوود

(ابن القيم) بەدریژی باسیکی ئەم بابەتە ی کردووە ^۱ (ابن حجر) یش دەلیت : زانیان وتیانە : لە بەسەرھاتی ئوحوود و زانیانەدا کە بەموسڵمانەکان گەیشت، دەیان پەندو نامۆزگاری خودایی گەورە ی تێدایە، لەوانە: ئاگادار کردنەوی موسڵمانەکان لەچارەنووسی ھەر یاخی بونیک و چارەپەشی گوناھکردن و وەك چارەنووسی ئەو تیر ھاوژنە ی پیغەمبەر ﷺ لەسەر شاخەكە داینابوون و پێی فەرمووبوون کە بەجێ نەھێلن ، لەوانەش نەرتی پیغەمبەر (س) وایە کە تاقی بکێنەووە بەلام سەرەنجام ھەر بۆ ئەوانە ، حیکمەتیش لەویدا ئەو یە ئەگەر ھەمیشە سەرکەون ناحەزیان تێدەکەوێت و، راستگۆ لەدرۆزن جیا ناکرێتەو ، خۆئەگەر ھەمیشە شکستیش بھێنن ئەوا مەبەستی ناردنی پیغەمبەر (س) نایەتە دی ، بۆیە حیکمەت وابوو کە ھەردوو ھەلوێستە کۆبکێتەو بۆ جیا کردنەوی راستگۆ لە درۆزن ، چونکە دوو پووی دوو پووان لە موسڵمانەکانەو دیارنەبوو ، کە ئەو بەسەرھاتە پووی دا ، دوو پووان ناخی خۆیان دەرخت بەگوتارو کردار ، ئیدی ھیچ بەنھێنی نەمایەووە ئیمانداران تێگەیشتن کە لە خانو مالاکانی خۆیاندا دۆژمنیان بۆ پەیدا بوو ، خۆیان بۆ ئامادەکردن و خۆپارێزیان ئی کردن ، لەو بەندانە ی تریش خوای گەرە چەندین جینگە و پلەوپایە ی لە دیوانی شکۆداری خۆیدا ئامادە کردووە بۆ ئیماندارانی کە بەکرەووە نایگەنی ، بەلکو دەبێت تاقیکردنەووە ئەزموونیش بکێنن تا بگەن ئەو شوین و پلەوپایانە، ھەر لەو پەندانەش شەھیدبوون بەرزترین پلە ی ئەولیا یە ئەویدا خوای گەرە بۆی ھێنانە پیشەو ، لەو بەندانەش خوای گەرە دەیەوێت دۆژمنانی لەناو بچن ، بۆیە ئەو ھۆیانە دەھێنێتە کایەو بۆ ئەو ی بەھۆی کوفر و دەستدریژی ستەمکاریانەو بەدەستی ئەولیاکانی خۆی لەناویان بەریت بەو شیوەیەش گوناھ ی ئیماندارانی سڤی و کافرانیشی تەفرو تونا کرد ^۲ .

^۱ / پڕوانە (زاد المعاد) ۹۹/۲ تا ۱۰۸ .

^۲ / فتح الباری ۲۴۷/۷ .

سریه و نیرواوه‌کانی نیوان (نوحود) و (له‌حزاب)

ئو کاره‌ساته کاریگه‌رییه‌کی خراپی هه‌بوو له‌سه‌ر ناوبانگی ئیمانداران ، هه‌یه‌تیان نه‌ما له‌ناودل‌ندا ، سه‌رئیشه‌و کیشه‌ناوه‌کی و ده‌ره‌کیه‌کان بۆ سه‌ر ئیمانداران زیاتری کرد ، مه‌ترسی له‌هه‌موولایه‌که‌وه‌ پووی کرده‌ مه‌دینه ، جوله‌که‌و دو‌پووه‌کان و عه‌ره‌به‌ موشرکه‌کان به‌ناشکرا دژایه‌تی پیغه‌مبه‌ری خویان ده‌کرد ، هه‌ندیکیان خه‌ریک بوو ده‌ست له‌کۆمه‌لی ئیمانداران بوه‌شینن ، زیاد له‌وه‌ش به‌ نیاز بوون له‌ناویان به‌رن و ، بن‌پریان بکه‌ن.

هیشتا دو‌مانگ به‌سه‌ر ئو جه‌نگه‌دا تینه‌په‌ری بوو ، (بنو اسد) خویان سازدا بۆ هه‌لکوتانه سه‌ر شاری مه‌دینه ، پاشان تیره‌ی (عضل) و (قاره) له‌ مانگی سه‌فه‌ری سالی چواری کۆچیدا هه‌ستان به‌ فیلیک ، بووه‌ هۆی کۆژرانی ده‌ هاوه‌لی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، له‌هه‌مان مانگا (بنو عامر) یش هه‌ستان به‌هه‌مان فیل ، بووه‌ هۆی کۆژرانی هه‌فتا هاوه‌لی تری پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ئو پووداوه‌ به‌ کاره‌ساتی بیری (مؤنة) ناسراوه ، هه‌ر له‌و ماوه‌یه‌دا (بنو نضیر)ی جوله‌که‌ش زاتیان کرد به‌ناشکرا دو‌ژمنایه‌تیان ده‌ربه‌ری و له‌ ره‌بیه‌ی یه‌که‌می سالی چواری کۆچیدا داویکیان نایه‌وه‌ بۆ شه‌هید کردنی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، (بنو غطفان) یش زاتیان دایه‌ به‌رخویان ، به‌نیازبوون له‌ (جمادی) یه‌که‌می سالی چواره‌می کۆچیدا بده‌ن به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا .

هه‌یه‌ت و سامی موس‌لمانه‌کان که‌ به‌هۆی جه‌نگی ئو‌جوده‌وه‌ - بۆ ماوه‌یه‌که‌ - نه‌ما بوو موس‌لمانه‌کانی خسته‌ به‌ر مه‌ترسیه‌وه‌ ، به‌لام دانایی و گه‌وره‌یتی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، پووی ئو ته‌وژمانه‌ی وه‌رچه‌رخاندو جاریکی‌تر سام و بیمی بۆ موس‌لمانه‌کان گه‌یراه‌وه‌و سه‌ره‌له‌نووی سه‌ری به‌رزو بلندکردنه‌وه‌ ، یه‌که‌م کاریک که‌ پینی هه‌ستا راوانانه‌که‌ی (حمراء الاسد) بوو ، به‌مه‌ ئه‌ندازه‌یه‌کی زۆری له‌ناوبانگی سوپاکه‌ پاراست ، ئه‌م کاره‌ جوله‌که‌و دو‌پووه‌کانی سه‌رسام و سه‌رگه‌ردان کرد ، پاشان هه‌ستان به‌چه‌ند مانۆریکی ترو سامی بۆ گه‌یراه‌وه‌ . به‌لکو زیاد له‌وه‌ش له‌م چه‌ند په‌ره‌یه‌ی دوایدا چه‌ند باسیکی له‌و باره‌یه‌وه‌ تیداوه‌ .

سریه‌ی (ابی سلمه)

یه‌که‌م کۆمه‌لێک که دوا‌ی نسکۆکه‌ی ئو‌حود هه‌ستان دژ به‌ موس‌لمان‌ه‌کان خێلی (بنو اسد)‌ی کۆری (خزیمه‌) بوون ، هه‌وال‌گره‌کانی مه‌دینه هه‌والیان هی‌نا ، که (طلحه‌) و (سلمه‌) هه‌ردوو کۆره‌که‌ی (خو‌یلد) له‌گه‌ل گۆی مشت‌ه‌کانیان کۆبو‌نه‌ته‌وه‌و بانگه‌شه‌ی خێلی (بنی اسد) ده‌که‌ن بۆ جه‌نگ کردن دژ به‌ پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ.

خێرا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ س‌ریه‌یه‌کی نار‌د ژماره‌یان - سه‌دو په‌نجا که‌س ده‌بوو له‌ کۆچ‌که‌ران و نه‌نساره‌کان ، (ابو سلمه‌) ی کرده‌ سه‌رۆکیان و ئالاکه‌ی دایه‌ده‌ستی ، (ابو سلمه‌) له‌ پ‌رێک‌دا دای به‌سه‌ر (بنی اسد)‌دا له‌ناو خان‌ه‌و مال‌ی خو‌یا‌ندا ، پی‌ش ئه‌وه‌ی ئه‌وان هی‌رشه‌که‌یان ده‌ست پی‌ بکه‌ن په‌رت‌ه‌وازه‌یان کردن ، موس‌لمان‌ه‌کان ژماره‌یه‌کی زۆر وش‌ترو مه‌ریان ده‌ست‌که‌وت و دانیانه به‌رو گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه بی‌ ئه‌وه‌ی تووشی هیچ شه‌رێک ببن .

ناردنی ئه‌م س‌ریه‌یه له‌ سه‌ره‌تای ده‌رکه‌وتنی هیلالی مانگی مو‌حه‌ره‌می سال‌ی چواره‌می کۆچیدا بوو ، که (ابو سلمه‌) گه‌رایه‌وه شو‌ینی خو‌ی ، شو‌ینی زامیکی که له‌ ئو‌حود‌دا برین‌دار بوو بوو سه‌ری هه‌ل‌دایه‌وه‌و لی‌ی پی‌س کرد ماوه‌یه‌کی پی‌ چوو پاشان کوشتی ^(۱).

ناردنی (عبدالله)‌ی کۆری (انیس)

له‌ پ‌وژی پینجه‌می هه‌مان مانگ‌دا - مو‌حه‌ره‌می سال‌ی چواره‌می کۆچی - هه‌وال‌ گر‌ه‌کان هه‌والیان هی‌نا که (خالد)‌ی کۆری (سفیان)‌ی (هن‌دی) خه‌لک کۆ ده‌کاته‌وه بۆ جه‌نگ له‌گه‌ل موس‌لمان‌ه‌کان ، پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ (عبدالله)‌ی کۆری (انیس)‌ی بۆ نار‌د تا له‌ناوی به‌ریت .

(عبدالله)‌ی ماوه‌ی هه‌ژده‌ شه‌وی پی‌ چوو هه‌ر نه‌هاته‌وه بۆ مه‌دینه ، پاشان له‌ پ‌وژی شه‌مه‌دا که مانگی مو‌حه‌ره‌م حه‌وت پ‌وژی مابوو گه‌رایه‌وه (خالد)‌ی کوشتبوو ^(۲). که‌له سه‌ره‌که‌ی له‌گه‌ل خو‌یدا هی‌نا بوو ، له‌به‌رده‌م پی‌غه‌مبه‌ردا داینا ، پی‌غه‌مبه‌ری خوا گۆچانیکی دایه ، (عبدالله)‌ی وتی : پی‌غه‌مه‌ری خوا ﷺ ئه‌مه نیشانه‌ی بی‌ت له‌نیوان من و تۆ‌دا له‌ پ‌وژی قیامه‌ت‌دا ، که کاتی مردنیشی نزیک بو‌وه‌وه وه‌سی‌تی کرد که ئه‌و داره بخ‌ریته نیو کفنه‌که‌یه‌وه ^(۳).

^(۱) زاد المعاد ۱۰۸/۲ .

^(۲) واته (خالد)‌ی کۆری (سفیان)‌ی (هن‌دی) .

^(۳) هه‌مان سه‌رجاوه ۱۰۹/۲ ، ابن هشام ۶۰۹/۲ ، ۶۲۰ .

شاندهکەى (ره جيع)

له مانگی سه فەری هه مان سالد - واته سالی چواره می کوچی ، چهند کهسیک له خێلی (عضل) و (قاره) هاتنه خزمەت پیغمبەری خوا ﷺ و ، وتیان ئیسلامه تیمان تێدایه ، داویان کرد که چهند کهسیکیان بۆ بنێرت تا فیری ئایینه که میان بکات و قورئانیان پێ بخوینیتمهوه ، پیغمبەری خوا ﷺ شەش کەسی لهگەڵدا ناردن ، له ربوایه ته کهی (ابن اسحاق) و لای (بوخاری) یش هاتوو که بریتی بوون له (١٠) کەس و (مرثدی کوپی (ابی مرثدی (غنوی) دهکاته نه میریان ، لهگوتیه کهی (ابن اسحاق) و (بخاری) یشدا هاتوو ، که نه میره کهیان (عاصم) ی کوپی (ثابت) بوه ، باپیره ی (عاصم) ی کوپی (عمر) ی کوپی (خطاب) بووه (لهگەڵ شاندهکه دا ده پۆن ، تادهگه ناوچه ی (رجیع) که ئاوکی خێلی (هذیل) به پووی (حجان) دا له نیوان (رایغ) و (جده) دایه ، تیره یه کهی خێلی (هذیل) به پووی (حجان) دا له نیوان (رایغ) و (جده) دایه ، تیره یه کهی خێلی (هذیل) یان ئی دهنگدان پێیان دهوتن (بنو لحيان) ، نزیکه ی سه ده کهسیکی تیر هاوێژ شوینیان کهوتن ، به شوینیاندا چوون تاگه یشتنه سهریان ، له هه موولایه کهوه چواره هوریا ن دان ده کهسه موسلمانه که په نایان برد بووه لای (فدق) پێیان وتن : وانده په یمانتان ده دینی ئه گهر خۆتان به دهسته وه بهن کهستان ئی نه کوژین . به لام (عاصم) دانه بهزی و شه ری له گه لێاندا کرد ، به تیر حموت کهسیان ئی کوژا ، تنه ا (خبیب) و (زید) ی کوپی (الدثنه) و پیاویکی تریان ئی مایه وه ، بی باوه ران جاریکی تر وانده په یمانیان پێدان نه یان کوژن ، ئه سجا خۆیاندا به دهسته وه ، به لام ئه وان بی په یمان ده رچوون ، به په تی و شتره کانیان هه رسیکیان به ستنه وه ، سییم پیاویان وتی : ئه مه سه ره تای په یمان شکانه به ده وای خۆیاندا رایان کیشا ویستیان بیه نه بهر ، له گه لێان نه پویشت کوشتیان ، ئه سجا (خبیب) به بهنده می له مه که مایه وه ، پاشان به ریاریاندا بیکوژن ، بۆیه له (حرم) به ره و (تنعیم) به ردیانه ده ره وه که ویستیان چواره میخه ی بکیشن ، فه رمووی : مۆله تم بهن با دوو رکات نوێژ بکه م ، وازیان ئی هینا و دوو رکات نوێژه که ی کرد ، پاشان سلاوی دایه وه فه رمووی : وه لآله می ئه گهر گومانانتان وانه بوایه که گوایه ده ترسم نوێژی زیاترم ده کرد ، پاشان فه رمووی : خوایه قه ریا ن تیخه ی ، کوشت و به ریا ن بکه یت ، تا قیا ن نه مه یلیت له سه ره زه ویدا ، پاشان ئه م شیعره ی خوینده وه ^(١) .

(١) دهقی شیعره که به عه ره بی به م دێژه ده ست پێ ده کات ، (لقد اجمع الاحزاب حولي والبوا قبائلهم واستجمعوا كل جماع) بۆ خویننه ری کوردی دلسۆز دهقی شیعره که مان به کوردی نویسه وه ، که پێژدار ماموستا (نوری فارس حه مه خان) له کتێبی (التاج الجامع للاصول) کوردیه که ی به شی هه شته دا بلاوی کردوته وه .

بۆم هه ئخراوه په تی سیداره	دمست و پام به کوت له له شم باره
لینوه کرۆژی چوون فیشکه ی ماره	دوژمن له دورم به بی شوماره
هاتوون بۆ سهیری منی بیچاره	خاوو خیزانی نهو گورگه هاره
له حائی دلم چهنده زاماره	کەسی بی کهسان خوی ناگاداره
نه لهام بینینی روو خساری یاره	بۆخۆم غه رییم له م دووره شاره
دلم له زۆری زۆردار بیزاره	هه میسه دلم لای کەس و کاره
له جینی رووی نازیز چاره ی به دکاره	وهی نه بـ اتم له زارا ژاره
تۆ له م بسینیت له چی زۆرداره	سکالام له لای خوا ی کردگاره
تاقه روانگه ی به نده ی بیچاره	عه رشی تۆ خودا قیبله ی هه ژاره
جسته م پر له خار بوه نه مجاره	بینچاره یی من له عالمه دیاره
له سه ره مهرگـ شادو پرزگاره	نه وه ی ناوی تۆی له ناوی زاره
دمکیشم ، باکم نی یه له م باره	بۆرهما نه ندی تۆ نه م نازاره
که لاهه کۆنیش کۆشک و ته لاره	نه گهر مه یلت بی گول و گولزاره
گهر وابیت مردن دمکرم به پاره	ده لێن کافریه سه رت هوتاره
خونچه ی گول به دهم شه ونم له زاره	چاوم به وینه ی هه وری به هاره
سه رم شو پر ناکه م بۆ نه و خونخوا ره	له مهرگ سلناکه م مردن یه کجاره
به پینی خۆم ده چمه بهر پینی هه ناره	ماده م بۆنیسلام ده مدمن له م داره

(ابوسفیان) وتی به (خبیب) : ئایا هه زده کهیت ئیستا له گه ردنی موحه ممه د

به دین و ، تۆش برۆیت هه بۆ ناو مال و منالی خۆت ؟

فه رمووی : نه خیر سویندم به خوا هه ز ناکه م له ناو مال و منالی خۆمدا بم

و نه ویش یه ک دپکی به پێدا بچیت.

پاشان له خاچیانداو پاسه وانیان دانا به دیاریه وه ، (عمرو) ی کوپی (امیه) ی (ضمری) هات و شه و به فیلیک لاشه که ی لیکرده وه و ، بردی ناشتی ، نه و که سه ی (خبیب) ی شه هیدکرد (عقبه) ی کوپی (حارث) بوو ، (خبیب) له جهنگی به دردا (حارث) ی باوکی کوشتبوو.

له (صحیح) یشدا هاتوه که (خبیب) یه که م کهس بوو ، دوو پرکات نوێژی پێش شه هید بوونی داهینا ، ده لێن له کاتی به مند بونه کهیدا بینراوه که بۆشکی تری و خورمای خواردوه ، له کاتی که دا نه و دوو مبه وه یه له هه موو مه که که دا نه بووه.

(زید)ی کوپی (دثنه)ش، (صفوان)ی کوپی (امیه) له جیاتی باوکی کوشتیهوه.
 قورپهیش خه لکیان نارد بۆ هینانی لاشه‌ی (عاصم) تا بیفرۆشن به قورپه‌یش
 ، له شه‌ری به‌درا (عاصم) یه‌کیک له گه‌وره‌کانی قورپه‌یشی کوشتبوو ، که چوونه
 سه‌ر لاشه‌که‌ی ده‌بینن کۆمه‌لیکی زۆر زه‌رده‌واله‌ به‌سه‌ریه‌وه وه‌ستاون ، بواریان
 نه‌ده‌دا که‌س نزیک بیته‌وه ، خه‌لکه‌که‌هیچیان بۆ نه‌کراو گه‌رانه‌وه ، پیشت‌ر (عاصم)
 نزای لای خوا کردبوو که‌ده‌ستی موشریک به‌رجه‌سته‌ی نه‌که‌ویت و ده‌ستی ئه‌ویش
 به‌موشریک نه‌که‌ویت که (عمر) ئه‌م هه‌واله‌ی (عاصم)ی پیگه‌یشت ، فهرمووی :
 خوای گه‌وره‌ دوا‌ی مردنیش جه‌سته‌ی ئیماندار ده‌پاریزیت هه‌روه‌کو له ژبانیشدا
 ده‌پاریزیت ^(۱).

کاره‌ساتی بیرى (معونه)

له‌و مانگه‌دا که‌ پروداووی (رجیع) پووی‌دا ، کاره‌ساتیکی تریش پووی‌دا که
 خه‌مناکترو ترسناکت‌ر بوو له‌یه‌که‌م ، ئه‌و کاره‌ساته‌ به‌کاره‌ساتی بیرى (معونه) ناسراوه.
 پوخته‌که‌ی ئه‌وه‌یه‌ که (ابو براء) (عامر)ی کوپی (مالک) که به (ملاعب الاسنه)
 بانگ ده‌کرا ، هاته‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ بۆ مه‌دینه ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ بانگی کرد بۆ
 ئیسلام موسلمان نه‌بوو نارازیش نه‌بوو ، وتی: پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئه‌گه‌ر بکریت
 هه‌ندیک له‌ هاوه‌له‌کانت بنیره‌ بۆلای خه‌لکی (نجد) تاخه‌لکی بانگ بکه‌ن بۆ ئاینه‌که‌ت ،
 ئومیدم وایه‌ که‌ به‌ده‌مه‌ته‌وه‌ بین ، فهرمووی : به‌ترسم خه‌لکی (نجد) شتیکیان ئی بکه‌ن ،
 (ابو براء) وتی : من په‌نایان ده‌هم ، پیغه‌مبه‌ری خوا چل پیاوی له‌گه‌لیاندا نارد - له
 گوته‌یه‌کی (ابن اسحاق) داو له (صحیح) یشدا هاتوه‌ که‌ هه‌فتا که‌س بوون ئه‌وه‌ش که
 له (صحیح)دا هاتوه‌ راست‌تره (مئذری کوپی (عمرو)ی کرده‌ میریان که له خیلێ (بنی
 ساعده) بوو شۆره‌ته‌که‌ی (المعتق) بوو ئه‌وانه له پیاوه هه‌لبژاردبو پیاوماقوول و قورئان
 خوینه‌کان بوون ، له‌ناو مه‌دینه‌دا به‌ پۆژیان داریان ده‌هینا ده‌یانفرۆشت و پاره‌که‌یان
 ده‌دا به‌موسلمانه‌کانی خه‌لکی (صفه) و قورئانیان به‌وانه ده‌وته‌وه‌و ، شه‌ونوژیان
 ده‌کرد ، ئه‌م کۆمه‌له‌ گه‌یشتنه‌ بیرى (معونه) - ناوچه‌یه‌که‌ ده‌که‌وینه‌ نیوان هه‌وارگه‌ی
 خیلێ (بنی عامر) و سارای (بنی سلیم) له‌وێ دابه‌زین ، پاشان به (حرام)ی کوپی
 (ملحان)دا که‌ برای (ام سلیم) نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ری خوایان نارد بۆ دوژمنی خوا

^(۱) ابن هشام ۱۶۹/۲ تا ۱۷۹ (زاد المعاد) ۱۰۹/۲ صحیح البخاری ۵۶۸/۲ ، ۵۶۹ ، ۵۸۵ .

(عامری کوپی (طفیل) سهیری نه کرد ، فرمانی دا پیاوئک له پشتهوه رمیکي لیداو شهیدی کرد ، که رمهکه له سنگهیهوه دهرچوو ، خوئن فیچهقهی کرد ، (حرام) هاواری کرد : (الله اکبر) به پهرودرگاری کابهی شهریف سرکهوتم .

پاشان خیرا دوژمنی خوا داوای کرد له (بنی عامر) دهست بکهن به شهر له گهل ئهوانی تریشدا ، ئهوان نه هاتن به ده میوه له بهر په نادانی (ابو براء) ، داوای کرد له خیلئ (بنی سلیم) لهو خیلئه تیرهی (عصفه) (رعل) و (ذکوان) چوون به هانایهوه تا گهماروی هاوه له کانی پیغه مبهریاندا ﷺ دهستیان کرد به شهر تا دواکهسیان شهید کران. جگه له (کعب) ی کوپی (زید) ی کوپی (نجار) به برینداری خوئی کرد بوو به مردوو له نیوان کوژراوه کاندا ، نهم پیاوه ژیا تا له پوژی (خندق) دا شهید کرا.

(عمرو) کوپی (امیه الضمری) و (مندر) ی کوپی (عقبه) له دهردهوی سهریازگه بوون ، که هاتنهوه له دوردهوه دال و قهله رهشیان بینی به سهر سهریازگهوه دهورانهوه ، ((مندر) دابهزی و کهوته شهر له گهل موشریکاندا تا له گهل هاوه لانی شهید کرا . (عمرو) ی کوپی (امیه الضمری) یش به دیل گیرا ، که ههوال درا (عمرو) له خیلئ (بنی مضر) (عامر) کیشای به نیوچاوانی خویدا، پزگاری کرد له پای پزگارکردنی بهندهیه کدا که له گهردنی دایکیدا بوو...

(عمرو) ی کوپی (امیه الضمری) گهرایهوه بۆلای پیغه مبهر ﷺ ، ههوالئ ئهو کاره ساته جهرگ بره ی پی بوو ، شهید بوونی ئهو هفتا هاوه له کاره ساتی ئو خودی وهیر هینایهوه ، ئهوانه ی ئو خود له شهریکی پوون و ئاشکرادا شهید بوون ، به لام ئه مانه ی (معونه) به هوئی ناپیاویی و په یمانشکینیهوه شهید کران .

که (عمرو) ی کوپی (امیه) له پزگه دا بوو گه یشته (مرمره) له سهردهوی (قناة) دا ، له ژیر سیبهری دره ختی کدا دابهزی بجهوئتهوه ، دوو پیاوی خیلئ (بنی کلاب) یش دابهزین له هه مان شوئندا ، که نوستن (عمرو) ههردووکیانی کوشت ، پیی وابوو که ههقی هاوه له کانی سه ندوئتهوه ، که چی له راستیدا ئهو دوانه په یمانی پیغه مبهریان له گهردندا بوو ﷺ ، (عمرو) بهوه ی نه زانیبوو ، که هاتهوه ههوالئ دا به پیغه مبهر ﷺ که چی کردوو ، فره مووی : تو دوو کهست کوشتوه ده بیئت خوینه که یان بدهم و سهرقائی کوژدنهوه ی فیدیه که ی بم لای موسلمانان و جوله که هاوپه یمانه کانیان ^(۱) ، هه ر ئه مهش بووه هوئی هه لگیرسانی غه زای (بنو نضیر) .

^(۱) بروهانه (سیره ابن هشام) ۱۸۳/۲ تا ۱۸۸ ، (زاد المعاد) ۱۰۹/۲ ، ۱۱۰ صحیح البخاری ۵۸۴ / ۲ - ۵۸۶ .

پیغمبهری خوا ﷺ زور خهفتهی بهم کارهساتو کارهساتی (رجیع)یش
 خوارد که له ماوهی چند پوژیککی کهمدا پروویاندا^(۲) ، بهتهواوی خهم و پهژاره
 دایگرت^(۳) ، تا گهیشته نزاکردن له ئهو خیل و تیرانهی ئهو ناپیاوی و
 پهیمانشکینهیان کردبوو بهرامبهر بههاوهلهکانی ، له (صحیح) داهاتوو له (انس)
 هوه ، دهلیت : پیغمبهر ﷺ سی بهره بهیانی لهسهر یهک نزای دهکرد لهو کهسانه
 هاوهلهکانیان شهید کرد له بیرى (معونه)دا ، لهنوژی بهیانیدا دوعای دهکرد
 لهخیلی (رعل) و (ذکوان) و (لحیان) و (عصبه) و دهیفرموو : بهراستی (عصبه)
 لهخواو پیغمبهرهکهی یاخیبوو، تا قورئانیش لهبارهیانهوه هاته خوارهوه تا
 سپراهیهوه بهو ههواله لهلایه خاوه درا به پیغمبهر ﷺ که دهلیت : شهیدان
 وتیان : ئیمه بهخودای خومان گهیشتهن لیمان رازی بوو ئیمه پهزامههه بووین ، ئیتر
 پیغمبهر ﷺ وازی له دوعای (قنوت)هکهی هیئا^(۴) .

غهزای (بنی النضیر)

بیشتتر وتمان : که جولهکه داخی زوریان لهلدا بوو بهرامبهر به
 موسلمانهکان ، بهلام نهیاندهویرا شهرو پیکدادان بکهن، بهلکو پهنایان دهبرده بهر
 فیل و پیلانی ژیر به ژیری ، بهناشکرا رقه بهرایهتی و دوژمنایهتیان دهکرد ،
 چهندين جوړی فیل و تهلهکهیان بهکاردهمینا ، بو ئازاردانی موسلمانهکان ، دواى
 پووداوى (بنی قینقاع) و کوژدانی (کعب)ی کوپى (اشرف) زور لهخویان دهترسان،
 بیدهنگو سهركز دانیشتبوون .
 بهلام دواى پووداوى (فوحود) زاتیان دایه بهرخویان دهستیان کردهوه به
 دوژمنایهتی و پهیمانشکینی و بهنهینیش پهیوهندیان کرد بهدووپوان و
 موشریکانی مهککهوهو بو بهرژوهندی ئهوان کاریان دهکرد .
 پیغمبهری خوا ﷺ دانی بهخودا گرت تادواى کارهساتی (رجیع) و
 (معونه) که زاتیان دایه بهرخویان و ههستان بهپیلانیك بو شهید کردنی خودی
 پیغمبهر ﷺ .

(۱) واقدی وتویهتی : هوالی هاوهلهکانی (رجیع) و (معونه) لهیهک شموه به پیغمبهر ﷺ گهیشته .
 (۲) (ابن سعد) له (انس)وه دهگیریتیره دهلیت : ههگریز نهمدیوه پیغمبهر ﷺ بهنهاندازی هوالی هاوهلانی بیرى
 (معونه) خهم و پهژاره دلی گرتیبت، بهوانه : مختصرسیره الرسول ﷺ نویسی : شیخ عهبدوللای نهجدی . ل . ۲۶۰ .
 (۳) (بخاری) ۵۸۶/۲ ، ۵۸۷ ، ۵۸۸ .
 (۴) / ئهم باسه لهوتیه وهگریرهوه که (ابو داود) له (باب خبر النضیر)دا گیراوتیهوه ۱۱۶/۲ ، ۱۱۷ . (عون المعبود
 ، شرح سنن ابی داود) .

رووداوهكەش بەم شیوهیە ، پیڤه‌مبەری خوا ﷺ لەگەڵ چەند هاو‌ه‌ڵیکدا چوو بۆ لایان تاقەسیان لەگەڵدا بکات بۆ خوینبایی ئەو دووپیاو‌ه‌ی خێڵی (کیلاب) کە (عمرو) ی کو‌پ‌ری (امیه) بەهەڵە کوشتبوونی، ئەمەش دەبوو ئەرك لەسەر جوله‌کە بە‌پ‌ی‌ی بەنده‌کانی رێککە‌وت‌ننامە‌کە ، جوله‌کە‌کان و‌تیان: باشە (ابو القاسم) ، لێ‌رە دانیشە تا کارە‌کە‌ت بۆ جێبه‌جێ ده‌کە‌ین ، پیڤه‌مبەری خوا ﷺ لە‌پ‌ال دیواریکی ماله جوله‌کە‌یه‌کدا دانیش‌ت تا لەسەر واده‌ی خو‌یان پارە‌کە به‌ی‌نن ، (ابوبکر) و (عمر) و (علی) و کۆمه‌لیکی تریش لە هاو‌ه‌لان لەگە‌ڵیدا دانیش‌تن.

جوله‌کە‌کانیش لە‌م‌لاو سەریان کرد بە‌یه‌کدا ، شەیتان سەرسەختیه‌کی تری پێ‌کردن ، پیلانیان دانا بۆ شەهید کردنی پیڤه‌مبەر ﷺ ، و‌تیان: کێ لە ئێ‌وه ده‌توانیت ئەم بە‌رده گە‌وره‌یه هە‌ل‌گ‌ری‌ت و بە‌ری داته‌وه بە‌سەر سە‌ری‌داو بیکو‌ژیت...؟ سە‌رسەخت‌ترینیان (عمرو) ی کو‌پ‌ری (ج‌حاش) وتی: من ده‌توانم. (سلام) ی کو‌پ‌ری (مش‌کم) پ‌ی‌ی و‌تن شتی وامە‌کە‌ن ، وه‌ل‌ل‌اهی هە‌والی ده‌دری‌تی له‌بارە‌ی ئەم کارە‌تانه‌وه ، ئەمەش په‌یمان‌ش‌کی‌تی‌یه له‌نی‌وان ئی‌مه‌و ئە‌ودا ، بە‌لام لە‌سەر خیا‌نه‌ته‌کیان سو‌ور بو‌ون .

(ج‌بریل) (ع) لە‌لایەن په‌روه‌ر‌د‌گاره‌وه دابه‌زی بۆ سەر پیڤه‌مبەر ﷺ هە‌والی پیلانه‌کە‌ی پ‌ی‌ی فەر‌موو ، خێ‌را پیڤه‌مبەر ﷺ لە‌جێ‌گە‌کە‌ی خو‌ی هە‌ستاو چوو بە‌ره‌و مه‌دینه ، هاو‌ه‌ڵە‌کانی به‌دوایدا پ‌و‌شتن ، و‌تیان ، پیڤه‌مبەری خوا ﷺ نه‌مانزانی بۆ هە‌ستایت ؟ ئە‌و‌یش هە‌والی نیا‌زه خراپه‌کە‌ی جوله‌کە‌ی پ‌ی‌دان .

نۆ‌ری پ‌ی‌ی نه‌چوو پیڤه‌مبەر ﷺ (م‌حم‌د) ی کو‌پ‌ری (مس‌لمه‌) ی نارد بۆ‌لای (بنی الن‌ضیر) و پ‌ی‌ی و‌تن: (له مه‌دینه ب‌پ‌و‌نه ده‌ره‌وه‌و دراوسێ‌یه‌تیم مه‌کە‌ن ، ده پ‌و‌ژ بوارتان ده‌ده‌می ، دوا‌ی ئە‌و ماوه‌یه هە‌ر‌کە‌سێ‌کتان ببینم ده‌ده‌م له‌ ملی) . ئیدی جوله‌کە جگە له ده‌ر‌چوون هیچ ده‌رفه‌تی‌کی تریان نه‌ما ، چە‌ند پ‌و‌ژێ‌ک مانه‌وه بۆ خو سازکردن ، بە‌لام سە‌رو‌کی دو‌وپ‌و‌ان (ع‌بدالله) ی کو‌پ‌ری (ابی) هە‌والی بۆ ناردن کە بم‌ی‌ننه‌وه‌و ده‌رنه‌چن و ب‌پ‌و‌نه ناو قه‌لا‌کانتانه‌وه‌و ، دو‌وه‌زار کە‌سم لە‌گە‌ڵایه له‌گە‌ڵتان د‌ی‌ن بۆ ناو قه‌لا‌کە‌تان و خو‌یان له‌پ‌ی‌ناو‌ی ئی‌وه‌دا ده‌ده‌ن به‌کوشت: ﴿لَنْ أُخْرِجَکُمْ لَتَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا تُطِيعَ فِیکُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرْکُمْ﴾ الح‌شر: ١١ ، ئە‌نجا هاوپه‌یمانه‌کانتان (ق‌ری‌ظه) و (غ‌طفان) پ‌شتان ده‌گ‌رن .

لیره دا جوله که ئاهیکیان هاته وه به بهرداو ، بریاریاندا دوژمنایه تی پیغه مبه‌ر ﷺ بکه‌ن ، (حی) کوپی (ئه‌خطب)ی سه‌رکرده‌یان چاوی بریه ئه‌و قسانه‌ی سه‌رکرده‌ی دووپوان بۆی ده‌کرد ، بۆیه هه‌والی نارد بۆ پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و پی‌وت : ئیمه له‌مال و حالێ خۆمان نا‌پۆینه ده‌روه چیت له‌ ده‌ست دیت بیکه‌ .

بیگومان په‌وشه‌که سه‌باره‌ت به‌موسلمانه‌کان زۆر ناخۆش بوو ، چونکه به‌گه‌ژدا چوونی دوژمنان له‌وماوه ته‌نگه‌تاوه هه‌لایساوه‌دا ئاسان نه‌بوو ئه‌نجامه‌که‌ی دیار نه‌بوو ، بینیشمان که چۆن عه‌ره‌ب لییان هه‌لگه‌رانه‌وه ، هه‌موو شانده‌کانی پیغه‌مبه‌ریان شه‌هید کرد ، پاشان جوله‌که‌ی (بنی النضیر) به‌هیزو پرچه‌ک بوون ، خۆ به‌ده‌سته‌وه دانیان ئاسان نه‌بوو ، ده‌رفه‌تی شه‌رکردنیش له‌گه‌لێاندا مه‌ترسی تیدا‌بوو ، ئه‌و گۆرانه‌کارینه‌ش که‌دوای کاره‌ساتی بیر (معونه)و پی‌ش ئه‌وه‌ش هاتبوونه کایه‌وه موسوڵمانه‌کانی زۆرتر هه‌ستیار کرد بوو به‌رامبه‌ر به‌تاوانی تیرۆر په‌یمان‌شکێنی دوژمنان که پۆژانه به‌کۆمه‌ل و تاک تووشی ده‌بوون و ، رقیان به‌رامبه‌ر به‌و تاوانبارانه ئه‌ستوورتر ده‌بوو ، بۆیه بریاریان دا‌بوو شه‌ریکه‌ن له‌گه‌ل جوله‌که‌ی (بنی النضیر)دا پاش ئه‌و نیاز خراپیه‌ی کردیان دژ به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، که ئه‌نجامه‌که‌ی هه‌رچه‌ک بیت که پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ وه‌لامه‌که‌ی (حیی) کوپی (ئه‌خطب)ی پیگه‌یشته‌وه و خۆی و هاوه‌لان به‌یه‌ک ده‌نگ وتیان : (الله اکبر) . پاشان هه‌ستا بۆ ته‌می کردنی (بنی النضیر) و (ابن ام مکتوم)ی له‌سه‌ر مه‌دینه داناو چوو بۆیان (علی) کوپی (ابی طالب) ئالای هه‌لگرت که گه‌یشته ئه‌وی ئابلو‌قه‌ی قه‌ل‌ا‌ک‌انی‌دان .

(بنو النضیر) خۆیان خزانده نیو قه‌ل‌ا‌ک‌انیان ، تیایدا دانیشتن و له‌وی‌وه به‌ردیان ده‌گرته موسلمانه‌کان ، باخه خورماو بیستانه‌کانیان کۆمه‌کی ده‌ره‌کیان بوو له‌و پشت ئه‌ستوریه‌دا ، بۆیه پیغه‌مبه‌ر ﷺ فه‌رمانی‌دا به‌به‌رین و سوتاندنیان ، له‌و باره‌یه‌وه (حسان) وتویه‌تی :

وهان علی بنی سراقه بنی لؤی حریق بالبویره مستطیر

بویره : له‌و دێره شیعه‌یه‌دا ناوی باخه خورماکانی (بنی نضیره) ، له‌و باره‌یه‌وه ئایه‌ت هاته خواره‌وه ﴿ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمْهَا قَائِمَةً عَلَى أَوَّلِهَا فَإِنَّ اللَّهَ وَلِيْ خَزَائِرِ الْفَاسِقِينَ ﴾ الحشر : ه ، واته : هه‌ر ساقی دارخورمایه‌ک ده‌به‌رین یان ده‌یه‌ی‌ننه‌وه هه‌مووی به‌ ئیزنی خودایه .

(قریظە) نزیک نەكەوتنەوه ، (ابن ابی) و (غطفان) و هاوپەیمانهكانیشیان
 خیانەتیان لیکردن ، كەسیش هەولێ نەدا خیرنکیان بۆ ببات ، یان باریکیان لەسەر
 كەم بکات ، لەبەرئەوه خواى گەوره ژيانى ئەوانەى چواند بەژيانى شەیتان و
 فرموى: ﴿كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ﴾ المشر: ۱۶
 واتە : وەك شەیتانیان لێهات كە وتی بە مرووف كافرێه ، كە كافر بوو ئەنجا پێی وت:
 من بە دەرم لە تۆ.

گەمارۆدانەكە زۆری نەخایاند . تەنها شەش شەو بەردەوامی هەبوو .
 و تراویشە پانزە شەوی خایاند . تاخواى گەوره دلى پرکردن لەترس و بیم ، ملیان
 كەچ كردو خویان ئاماده كرد بۆ خۆبەدەستهوه دان و چەك فریدان ، هەوالیان نارد
 بۆ پیغەمبەرى خوا ﷺ كە ئیئە لە مەدینە دەردەچین ، پیغەمبەرىش ﷺ پازى بوو
 بەمەرجێك تەنها خویان و ژن و منداڵ دەربكەن ، هەرحیەكیش و شتر هەلى بگریئ
 ببەن جگە لەچەك .

بەوه پازى بوون و ، بەدەستى خویان مالهكانیان پوووخاند ، بۆ ئەوهى
 دەرگاو پەنجەرەكانى لەگەڵ خویاندا ببەن ، زیادلهوهش هەندىكانى كۆلەكەو دارە
 راى مالهكانیان هەلگرت و ، منداڵ و ژنەكانیان لەگەڵ خویاندا برد ، هەمووشتیكانیان
 لە شەش سەد و شتر باركرد ، گەورهكانیان وەكو (حیی)ى كۆپى (اخطب) و
 (سلام)ى كۆپى (ابى الحقیق) بەرهو (خبیڕ) پۆشتن ، هەندىكیشیان چوون بەرهو
 شام ، تەنها دوو پیاویشیان موسلمان بوون كە (یاسین)ى كۆپى (عمرو) و (ابو
 سعد)ى كۆپى (وہب) بوون ، مالهكانى خویان بردەوه .

پیغەمبەرى خوا ﷺ دەستى گرت بەسەر چەكى (بنو نضیر) داو ، زەوى و
 مال و مولكى ئۆسەندن ، لەناو چەكەكاندا پەنجا قەلغان و ، پەنجا زنجیر بەست و
 سێسەدو چل شمشیریان تێداوو .

مال و مولكى (بنو نضیر) تاییەت بوو بۆ پیغەمبەر ﷺ لە كۆی دا بخوازیئ
 دایبێئیت ، پێنجیەكى نەكرد چونكە خوا هەموویدا بەخۆى و دابەشى نەكرد بەسەر
 هەموو موسلماناندا ، بەلكو دابەشى كرد بەسەر كوچكەرانى یەكەمداو ، سەرو
 پشكى دا بە (ابو دجانە) و (سەهل)ى كۆپى (حنیف) لەبەر هەژارییان ، پیغەمبەر ﷺ
 خەرجیەك مالى خانەوادەى دەكیشاو ، ئەوهشى كە مایەوه لە چەك و تفاق و
 كەرەستەى شەر لەپیناوى خوادا دەیبەخشى .

غەزای (بنو النضير) له رهبعی يهكهمی سالی چوارهمی كۆچیدا بوو ، بهرامبەر به (ئۆگستۆس)ی سالی ۶۳۵ی زایین ، لهم غەزایه دا خودای گهوره سورەتی (الحشر)ی به تهواوی ناردە خواریه وه پێبازی دووپوانی ئابروو بردو ، ئەحکامه کانی (فیء)ی پوونکرده وه هه لیدا به بالای کۆچکهران و ئەنسارداو رهوایه تی برین و سوتاندنی دارو زهوی دوژمنی پوونکرده وه له حاله تی جهنگداو ئەو کاره ی دانەنا به به شیک له بلاو کردنه وه ی خراپه له زه ویداو ههروه ها ئیماندارانی پاسپارد که پابه ندی له خوا ترسان و خو ئاماده کردن بن بۆ ناخیره ت ، پاشان کۆتایی سورەته که ی هینا به وه سف و سه نای زاتی خو ی و ناو و سیفه ته جوانه کانی .

(ابن عباس) به سورەتی (الحشر)ی دهوت : سورەتی (النضير) .^۱

غەزای (نه جد)

به و سه رکه وته ی موسلمانەکان به ده ستیان هینا به بی قوربانی له غەزای (بنو نضیر) دا زیاتر ده سه لاتیان په گ و ریشه ی دا کوتا ، دووپوه کانی ش سه ریان کز کردو ئیتر نه یانویرا به ئاشکرا دژایه تی بکه ن ، ئەمه ش بواری زیاتری په خساند بۆ پیغه مبه ری خوا ﷺ که یه کلا بیته وه بۆ سه رکوتکردنی ئەو ده شته کیانه ی هه میشه ئازاری موسلمانەکانیان ده داو فیری کوشتنی شان دی موسلمانەکان بووبوون و په یمانشکینیان ده کرد^۲ ، خه ریک بوو زاتی ئەوه بکه ن بده ن به سه ر مه دینه شدا .

پیش ئەوه ی پیغه مبه ر ﷺ هه ستیت به ته می کردنی ئەو ئەعرا بانە ، هه والی بۆه ات که کۆمه لیکی ده شته کی له خیل ی (بنی محارب) و (بنی ثعلبه) ی (غطفان) خو یان کۆکردۆته وه بۆ شه ر ، پیغه مبه ر ﷺ خیرا بۆیان چوو ه ده ره وه به تانوپۆی نه جدا گه راو ، ترس و بیمیکی زۆری خسته دل ی ئەو عه ره به ده شته کیه سه ره سه ختانه وه ، تا جار یکی تر زاتی ده ست وه شان دن نه که ن وه ک ئەوه ی پیشت ده یان کرد له گه ل موسلمانەکاندا .

^۱ / ابن هشام ۲/ ۱۹۰ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ، زاد المعاد ۲/ ۷۱ ، ۱۱۰ ، صحيح البخاري ۲/ ۵۷۴ ، ۵۷۵ .

^۲ / وته يه کی (محمد الغزالی) به له (فقه السيره) دا هاتوره ، ل ۲۱۴ .

واي ليّها تئو عەرەبە دەشتەکیانەي که فیڤری تالانی و چەتەگەری
بووبوون لەگەڵ دەیانبیسە موسلمانەکان هاتوون دەترسان و خۆیان دەخزانە
کون و کەلەبەری شاخەکانەوه ، بەو شیوەیە موسلمانەکان زەندەقی تئو خێلە
عەرەبە چەتەنەیان بردو ترسیان لەدیاندا پواندو خوشیان بە بی وەي گەپانەوه .

(مغازی) نووس و (سیرەت) نووسەکان لەو بارەییەوه باسی شەڕێک دەکەن
موسلمانەکان لەخاکی (نجد) دا کردویانە لەمانگی رەبیعی دووهم یان جەمادی
یەکەمی سالی چوارەمی کۆچیدا ، تئو غەزایە ناودەنێن غەزای (ذات الرقاع) .
پوودانی جەنگەکە لەو ماوەیەدا گومانی تێدانیه ئەمەش هەلومەرجی پەروشی
مەدینە دەیخواست ، وەزری هاتنەوهی شەڕی بەدرو بەلێنی (ابو سفیان) لەکاتی
بلاوه پیکردنی سوپاکەدا نزیک بووبووه ، بەجیهیشتنی مەدینە ، لەگەڵ وازمینان
لەعەرەبە دەشتەکیان بەو هەموو ملهوپری و سەرسەختیەي خۆیانەوه ، دەرچوون
بۆ تئو شەڕە ترساناکە هەرگیز لە بەرژەوهندی سیاسیانەي جەنگ نەبوو ، بەلکو
پیویست وابوو نینۆکی ئەوانە بقرتینیت و پێش دەرچوون بۆ هەر شەڕیکی گەوره
دەستیان کۆتا بکات .

سەبارەت بە تئو جەنگەش کە پێغەمبەر ﷺ سەرۆکایەتی کردو، لەمانگی
(رەبیع) یان (جەمادی یەکەمی) سالی چوارەمی کۆچیدا بوو ، بیگومان کە غەزای
(ذات الرقاع) نیە چونکە (ابو هريره) و (ابو موسی) ی (اشعری) هەردووکیان شەڕی
(ذات الرقاع) یان دیوه ، (ابو هريره) بۆ خۆی پێش جەنگی (خیبر) بەچەند پوژێک
موسولمان بوو ، هەروەها (ابو موسی) ی (اشعری) ییش لەخەیبەردا موسلمان بوو ،
کەواتە غەزای (ذات الرقاع) دواي جەنگی خەیبەر پوویداوه ، بەلگەش لەسەر
دواکەوتنی ئەوێە کە پێغەمبەر ﷺ نوێژی ترسی تێدا کردووه ، یەکەم نوێژی
ترسیش کە ئەنجام درا لە غەزای (عسفان) دابوو ، گومانیشی تێدانیه کە غەزای
(عسفان) دواي جەنگی (خەندەق) ه ، غەزای خەندەقیش لە کۆتاییەکانی سالی
پینجەمی کۆچیدا پوویداوه .

غەزای (بەدری دووهم)

که موسلمانەکان دپکی عەرەبە دەشتەکیەکانیان دەرکیشاو دەستیان کوتاکردن ، خۆیان ئامادەکرد بۆ شەپکردن لەگەڵ دۆژمنە ھەرە گەرەکیاندا ، سال ھاتەو ، ژوانی دیاریکراو بۆ پووبەرۆو بوونەو لەگەڵ قورەیشدا ھاتەو کہ لە غەزای ئوحدودا دیاری کرابوو ، مافی پیغەمبەر ﷺ و ھاوئەکانی بوو کہ بپۆنە دەرەو بۆیان تا پووبەرۆوی (ابو سفیان) و خیلەکی ببنەو ، جاریکی تر شەپیۆری شەپ لیبەدەنەو لەگەلیاندا .^۱

لە مانگی (شعبان) ی سالی (۴) ی (ینایر) ی سالی ۶۲۶ ی زاینیدا ، پیغەمبەری خوا ﷺ بەخۆی و ھزارو پینج سەد کەسەو لە مەدینە دەرچوو ، دە سواری لەگەڵدا بوو (علی) کوپی (ابو طالب) ئالاکە ی ھەنگرتبوو ، (عبدالله) ی کوپی (رواحە) ی بەسەر مەدینەو بەجیھیشت ، گەیشتە بەدر ، لەوی مایەو چاوەپوانی موشریکانی دەکرد .

(ابو سفیان) یش بەخۆی و (دوو ھزار) موشریکەو لە مەککە دەرچوون پەنجا ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، تا گەیشتە (مر الظهران) کہ قۇناغیک لە مەککەو دوورە لە (مجنە) دابەزی کہ شوینیکی ئەو ناوچە یە .

(ابو سفیان) بەسستی و بیتاقەتی لە مەککەو دەرچوو ، بیرى لەئەنجامی شەپکردن دەرکەدەو لەگەڵ موسلمانەکاندا ، ترسی ئی نیشتبوو ، سام دای گرتبوو ، کہ لە (مر الظهران) دابەزی بەتەواوی وری پووخوا ، فیلیکی دۆزیو بۆ گەپانەو ، وتی بە ھاوپیکانی لەخەلکی قورەیش ، سالیك بچن بۆ شەپ باشە کہ سالی تیراویی و سەوزایی بیت و درەختی تیدا ئاودەن و تیر شیرو ماست بخۆن ، ئەمسالیشتان سالی ووشک و بی ئاویە ، من دەگەرپمەو ئیووش بگەرپنەو .

پیندەچیت سوپاکەش ترس و سام گرتبیتی ، ھەموویان گەپانەو ، بی ئەو ی یە کەس ناپەزایی بۆ ئەم ھەلویستە نیشان بدات و سووربیت لەسەر شەپکردن لەگەڵ موسلمانەکاندا .

موسلمانەکانیش بۆ ماوی ھەشت پۆژ لە بەدر مانەو چاوەپوانی دۆژمنیان دەکرد ، ھەرچی شەمەکیکی بازرگانیان پی بوو فروشتیان بەدوو درھەم و

^۱ / وتەیکى (محمد الفزالی) یە لە (فقه السیره) دا ھاتووە ، ل ۲۱۵ .

یهک دره‌میان قازانچ کرد ، پاشان گه‌پانه‌وه به‌روه مه‌دینه‌و ئیدی جلّه‌وی ده‌سه‌لات و ده‌ست له‌پیشی که‌وته‌وه ده‌ست خۆیان ، سام و ترسیان له‌دلی خه‌لکیدا زیاتری کردو بوونه بالا‌ده‌ستی ناوچه‌که .

ئهم غه‌زایه به‌غه‌زای (بدر الموعد) یان (به‌دری دوهم) یان (بدر الاخره) یان (بدر الصغری) ش ناوبانگی هه‌یه^۱.

غه‌زای (دومه الجندل)

که پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ له به‌در گه‌پایه‌وه ، ناوچه‌که هیمنی و ناشتی تیدا بلّو بووه‌وه ، ده‌ستی به‌تالّ بوو بۆ پووکردنه سنووره‌کانی عه‌رب ، تاهه‌موو هه‌لو‌نسته‌کان بۆ خۆی یه‌کلا بکاته‌وه‌و دۆست و دوژمن دان به‌وه‌دا بنین .

دوای رووداوێ به‌دری بچووک له‌مه‌دینه‌دا شه‌ش مانگ مایه‌وه ، پاشان هه‌والی بۆ هات ، که خه‌یله‌کانی ده‌روبه‌ری (دومه الجندل) که ناوچه‌یه‌کی نزیکه له شامه‌وه رینگری و چه‌ته‌گه‌ری له کاروانه‌کان ده‌که‌ن و ، هه‌رچه‌یه‌که به‌لایندا تیی‌ه‌پریت پاوه‌پووتی ده‌که‌ن ، خه‌ریکی خۆ کو‌کردنه‌وه‌ن و ده‌یان‌ه‌ویّت بدن به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (سباع‌ی کوپی (عرفظة) (غفاری) به‌سه‌ر مه‌دینه‌وه داناو ، هیشتا مانگی ره‌بیعی یه‌که‌م (۵) شه‌وی مابوو له‌سالی (۵) ی کوچیدا به‌هه‌زار سواره‌وه بۆیان ده‌رچوو ، پیاویکی رینه‌ری له‌گه‌لّ خۆیدا برد له‌خه‌یلى (بنی عذرة) ، ناوی (مذکور) بوو.

به شه‌و ده‌پوشت و به‌پوژّ خۆی په‌ناده‌دا ، بۆئهو‌ی له‌پریکدا بدا به‌سه‌ر دوژمناندا ، دهمو شیوان لییان نزیکه‌بوه‌وه ، هی‌رشى کرده سه‌ر مه‌رومالات و مو‌لکه‌کانیان ، ده‌ستکه‌وتیکی زۆری ده‌ستکه‌وت و هه‌ندیکیشیان هه‌له‌هاتن.

خه‌لکی ناو (دومه الجندل) هه‌ریه‌که‌یان به‌لایه‌کدا هه‌له‌هاتن که مو‌سلمانه‌کان چوونه سه‌ر شوینه‌کانیان که‌سی تیدا نه‌مابوو ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ چه‌ند پوژیک مایه‌وه . سه‌ریه‌و تییی سه‌ریازی به‌هه‌مو‌لایه‌کدا نارد ، که‌سی نه‌دیه‌وه پاشان گه‌پایه‌وه بۆ مه‌دینه ، له‌و غه‌زایه‌دا پیغه‌مبه‌ر ﷺ ریکه‌وتنی ناشتی مۆر کرد له‌گه‌لّ (عینه‌ی کوپی (حصن) له (دومه الجندل) که شوینیکی به‌ناوبانگه له‌نزیك شامه‌وه ، هه‌تا دیمه‌شق به‌پیاده ری پینچ شه‌و ده‌بیّت ، له مه‌دینه‌ش پانزه شه‌و دووره .

^۱ / بۆ درێژ‌تری باسی ئهم غه‌زایه‌ بر‌وانه (ابن هشام) ۹۰۲/۲ ، ۲۱۰ هه‌روه‌ما (زاد المعاد) ۱۱۲/۲ .

بەم دەستپیشخەریە خیراۋ پلانى ژیەر دەست و بردانە ، پیغەمبەری خوا ﷺ سەرکەوتنی بە دەست هیئا لە بەرقەرارکرنی ئاسایش و کۆتەرۆل کردنی ناوچەکەدا ، چەرخى پۆزگاریش جارىکی دى بە بەرژەوهندی مۆسڵمانان ھەلگەپرایەو ، ھەموو ئەو سەرئیشە ناوھکیانەش سووک بوون ، دووپووان بیدەنگ بوون و سەریان شۆپرکردو تیرەییەکی تری جولەکەش دەرکران ، ئەعراپە دەشتەکیەکانیش سەریان شۆپرکردو ئەوانى دیکەش خۆیان بەپەرالەت کردە دۆست و پارێزەری بەلێن و پەیماننامە ، کەفو کۆی ھەلچوونی قورەیشیش دامرکایەو ، دەرەتییکی باش بوو بۆ مۆسڵمانەکان رەخسا تا پەيامی خۆای جیھانیان بە دەورووبەردا بلاوبکەنەو .

غەزای (ئەحزاب)

پاش ئەو شەپو سریانەى کە زیاتر لە سالیکی خایاند هیمنی و ئاسایش بلاو بوەو و دورگەى عەرەب هیور بوەو ، بەلام جولەکە ھەمیشە لە ئاکامی پەیمانشکینى و خیانەتکاری و پیلانگێرانی خراپی خۆیانەو تووشی چەندین جوړى سەرشۆپى و نەھامەتى دەبوون - ئەوانە هیشتا ھۆشیان نەھاتبوەو بەبەردا ، پەندیان وەرئەگرتبوو لە ھەموو ئەوخیانەت و خراپەکاریانە ، ئەو بوو پاش دوورخستنەوھیان بۆ خەیبەر چاوھروانى ئەنجامی بگرو بەردەى نێوان مۆسڵمانەکان و بت پەرسەکانیان دەکرد . کە پۆزگاریش بە بەرژەوهندی مۆسڵمانەکان وەرچەرخوا دەسلەت و ھەژموونی خۆیان بەسەر ناوچەکەدا سەپاند ، ئیتر جولەکە ناخیان جوړى دەخوارد ، بق و کینەى دلایان ئەوھندەى تر زیادى دەکرد .

دیسان دەستیان کردەو بەپیلان گێران دژ بەمۆسڵمانەکان و خۆیان سازدا بۆ دەست وەشاندنیکی وەھا لە مۆسڵمانەکان کە ئیتر راست نەبنەو ، بەلام ئەوان زاتى ئەوھیان نەدەکرد پووبەپوو ئەو کارە بکەن ، نەخشەو پیلانیان دانا بۆ ئەو مەبەستە .

بیست پیاو لەسەرکرەکانى جولەکەو پیاوانى (بنی النضیر) کەوتنەرى بۆلای قورەیش لەمەککەو ھانیاندان بۆ شەپرکردن دژ بەپیغەمبەر ﷺ و پشتیوانى خۆیان دەربرى و بەلێنى سەرکەوتنیان پێدان ، قورەیشیش کەپیشتر بۆ وادەى سالانەکەى بەدر نەییوێرا بوو بپرواتە دەرەو ، لیژەدا دەرەتییکی گونجاوى دەستکەوت بۆ کپینەوھى ناوبانگی وونبووی خۆى ، بۆیە پازى بوون .

پاشان شانده جوله كه كه چوون بۆلای (غطفان) چپیان به قوپریش وتبوو به ئەمانیشیان وت ، ئەوانیش هاتن بە دەمیانه وه ، ئەنجا شانده كه به ناو خیل و تیره كانی عەرەبدا گهراو ژمارەیه کی تریشیان رازی كرد كه له گه لیان بن ، بهو شیوه یه سەرکرده كانی جوله كه سەرکه وتنیان به دهست هیئا له جوشدانی بی باوه پاندا دژ به بانگه وازه كه ی پیغه مبهەر ﷺ .

ئەوه بوو له باشووره وه (قوپریش) و (كنانه) و هاوپه یمانه كانیان له (تهامه) به سەرکرده یه تی (ابو سفیان) له گه ل چوار ههزار كه سدا كه وتنه پری ، له (مر الظهران) (بنو سلیم) یشیان پیگه یشت ، له رۆژه لاتیش هوه خیلە كانی (غطفان) (بنو فزاره) به سه رکرده یه تی (عینییه) ی کوپی (حصن) و (بنی مره) ش به سەرکرده یه تی (الحارث) ی کوپی (عوف) و (بنی اشجع) به سەرکرده یه تی (مسعر) ی کوپی (رخيلة) و (بنو اسد) و چه ندين خیل ی تریش له گه لیان دهرچوون به رهو مه دینه .

ئەو هه موو خیل و گرو هانه له سه ر واده یه کی دیاری کرای خویان به رهو مه دینه كه وتنه جوله .

پاش چه ند پوژیک به چوارده وری شاری مه دینه دا سوپایه کی زه به لاهی دهه زار كه سی کوپوه وه ژماره ی ئەو سوپایه له وا نه بوو له ژماره ی خه لکی هه موو شاری مه دینه به ژن و پیاوو مندالیش هوه زیاتر بوو بیئت .

خۆ ئەگەر ئەو سوپا گه وره یه له ناكاودا بیاندایه به سه ر قه لاکانی مه دینه دا گه وره ترین مه ترسی دروست ده کرد له سه ر موسلمان هان و ته فروتو نای ده کردن و له وانه ش بوو له ره گوپیشه وه ده ریان بکیشیت ، به لام سه رکرده یه تی شاری مه دینه هوشیار بوو ، پیشت ر چاوو پووی خوی له سه ر هه موو رینگاکان دانابوو ، چاو ه پروانی بارو دوخه كه ی ده کرد ، داینا بوو كه داهاتوو چی له گوپی دایه هیشتا ئەو سوپایه له جیگه ی خوی نه جولا بوو ، هه وال هات بو پیغه مبهەر ﷺ ده رباره ی ئەو سوپا زه به للاحه ترسنا كه .

ده سته بج ی پیغه مبهری خوا ﷺ ئەنجومه نیکی راویژکاری بالای پیكهینا بو باسی شیوه ی بهرگری كردن له شاری مه دینه ، پاش گفتوگو كردن له نیوان سه رکرده و ئەندامانی شورادا ، پیکهاتن له سه ر بریارێك كه هاوه لی خو شه ویست (سه لمان - ر -) خسته پوو ، سه لمان وتی : پیغه مبهری خوا ، ئیمه له ولاتی فارسدا كه گه مارێ بدراینا یه به چوارده وری خۆماندا یه غانمان لیده دا . نه خشه ی خه نه ك هه لکه نندن پیشت ر عه رب نه ییستبوو - .

دهستبه جي پيڻه مبهري خوا ﷺ دهستي ڪرد به جيٽه جي ڪردني نه خشه ڪه
 ، پاي سپارد ڪه هر ده پياو ده بڻت چل گهز لهو خه نه ڪه هه لڪهن .
 موسلمانن ڪان به خيرايي دهستيان ڪرد به هه لڪه ندي خه نه ڪه و ، پيڻه مبهري
 خواش ﷺ هاني ده دان و له گه لپاندا به شداري ده ڪرد ، (بوخاري) ده گيرپته وه له
 (سهل) ڪوپي (سعد) وه ، ده لڻت : له خه نه ڪه ڪه دا له گه ل پيڻه مبهري خوادا بووين
 ﷺ نه وان هه لپان ده ڪه ندو ئيمهش به ڪول خول ڪه يمان ده برده ده وه وه ، پيڻه مبهري
 خوا ﷺ فهرمووي :

اللهم لا عيش الا عيش الآخرة   فاغفر للمهاجرين والانصار¹

هه روه ها له (انس) وه : پيڻه مبهري خوا ﷺ چوو بو ناو خه نه ڪه ڪه له به ره
 به يانئڪي ساردا سهيري ڪرد نه وه تا (نه نساو) و (ڪوچڪه ران) خه ريڪي چال
 هه لڪه ندي ، هيچ ڪو ڀيله ڪيان نه بوو نه ويان بو بڪات ، ڪه بيئي وا بهوشيه
 شه ڪهت و ماندوو برسني فهرمووي :

اللهم لا عيش الا عيش الآخرة   فاغفر للانصار والمهاجرة
 نه وانيش وه لاميان دايه وه وتيان :

نحن الذين يابعوا محمداً   على الجهاد ما بقينا ابداً²

(براء) ڪوپي (عارب) يش ده لڻت : چاوم ئي بوو پيڻه مبهري ﷺ خولي
 ده گواسته وه له تاو ته پ و توڙ سنگي پيڻه مبهري نه ده بيئي ، نه پوڙه ، پيڻه مبهري
 خوا ﷺ قڙي پيروزي زوربوو ، گويم ئي بوو جو شي خواردبوو له گه ل شيعريڪي (ابن
 رواحه) دا ڪه له ڪاتي خول بار ڪردندا ده يوت :

اللهم لولا انت ما هتدينا   ولا تصدقنا ولا صلينا
 فانزلن سكينه علينا   وثبت الاقدام ان لا قينا
 ان الالى قد بغيوا علينا   وان ارادوا فتنه ابينا

ده لڻت : نه م ديڙه ڪوتايي دريڙ ده ڪرده وه ، له ريوايه تي ڪيدا هاتوه ڪه
 نه م ديڙه هاتوه :

ان الالى قد بغوا علينا   وان ارادوا فتنه ابينا³

موسلمانن ڪان له گه ل نه وه دا ڪه به م گورج و گوڙيه وه ڪاريان ده ڪرد برستي
 هه ناوي پي نه هيشتبوون ، (انس) ده لڻت : خه لڪي خه نه ڪه پر به مشتڪ جوڻان بو

¹ / صحيح البخاري (با غزوة الخندق) ٢ / ٥٨٨ .

² / هه مان سرچاوه .

³ / هه مان سرچاوه ٢ / ٥٨٩ .

دهمئيرا كه كه ميگ زهيت يان بهزيان تئكه لاو ده كرد له بهر كوني پهنگي دهگوزاو ،
 نهوهنده پهق و بون ناخوش بوو له بهر بينيان دهگيرا ^۱ .

(ابو طلحة) دهليت : ده رده دلي خومان برده لاي پيغه مبهري ﷺ و سكي خومان
 نيشاندا كه يهكي بهرديگمان پيوه بهستبوو له تاو برسييتي كه چي نهو كه سكي
 هه لدايهوه دوو بهردي له تاو برسييتي بهستبوو ^۲ .

له كاتي هه لكه مندني خه نه كه كه دا نيشانه يهكي پيغه مبهريتي پوي دا ، (جابر) ي
 كوري (عبدالله) بيني وا پيغه مبهري ﷺ به ته واوي لاوازو زهره هه لگه راوه ، چوه وه مالي
 مهريكي سهرپي بهر نه كه ي وت جاميگ جو ي كرد به ئارد ، نهجا به په نامهي
 پيغه مبهري ﷺ ئاگادار كرد ، كه له گهل چهند هاوه ليكدا ته شريف بهيئن ، پيغه مبهري
 خواش ﷺ هه رچي كه سي ناو خه نه كه كه هه يه بانگي كرد ، كه هه زار كه س ده بوون ،
 هه مويان لهو خواردنه يان خواردو تيربوون هيشتا پارچه گوشته كه له ناو ده فره كه دا
 مابوو ، نانه كه ش وهك خو ي مابوه وه ^۳ .

خوشكه كه ي (نعمان) ي كوري (بشير) مشتتيك خورماي هينا بوو بو خه نه كه كه
 تا باوك و خالوكه ي لي ي بخون ، به لاي پيغه مبهري خوادا ﷺ تيره پري داواي خورماكه ي
 لي كرد نهو يش هه مووي كرده تويشه بهر يه كه وه ، نهجا پيغه مبهري ﷺ خه لك ي خه نه كه ي
 بانگ كرد ، هه موويان لييان خوارد ، خورماكه له زياد بووندا بوو ، هه موويان لييان
 خواردو هه ستان ، تويشه بهر كه نهوهنده پر بوو بوو سهر بهر لي ي دهرزا ^۴ .

موعجيزه يهكي له ودوانه گه وره تر له خه نه كه كه دا پوي دا ، (بوخاري) له (جابر) ه
 وه دهگير ته وه ، دهليت : له پوزي هه لكه مندني خه نه كه كه دا ، تاشه بهرديكي گه وره
 هاته بهر ده ممان ، هاتنه خزمهت پيغه مبهري ﷺ وتيان : نه مه تاشه بهرديكي گه وره يه له
 خه نه كه كه دا چي بكهين ؟ فرموي : من خوم دانه بهزم ، لهو كاته دا سكي پيروزي
 له تاو برسييتي به بهرديك بهستبوو ، سي پوز بوو ده ممان له هه يچ نه دا بوو ، پيغه مبهري
 خوا ﷺ پاچيكي هه لگرت ، يهك پاچي لي دا وردو خاشي كردو وهك لمي لي هات ^۵ .

(براء) دهليت : لهو پوزده له چاليكياندا بهرديك هاته ريگه مان هه رچيه كيان
 لي كرد دادي نه دا ، پاچ و چهكوش كاري تي نه ده كرد ، سكا لامان برده لاي پيغه مبهري

^۱ / هه مان سهر چاره ۵۸۸/۲ .

^۲ / (ترمذي) ريو ايه تي كرده له (مشكاة المصابيح) ۴۴۸ / ۲ .

^۳ / بوخاري نه م رووداوه ي گيزاوه ته وه ۵۸۸ / ۲ . ۵۸۹ .

^۴ / (ابن هشام) ۲۱۸/۲ .

^۵ / صحيح البخاري ۵۸۸/۲ .

خوﺍ ﷺ ، ته شریفی هیڻا پاچیکي مه لڳرت و فرمووی : (بسم الله) يهك پاچي ليڊا ، پاشان فرمووی (الله اکبر) ٺهوا کليله که ی ولآتی شامم پيڊرا وه لآلای چاوم له کوشکه سووره کانيه تی ، پاشان جاريکی تر ليڊايه وه پارچه يه کی تری ئی شکاند ، فرمووی (الله اکبر) مولکی فارس م پيڊرا ، وه لآلای ئیستا چاوم له کوشک و ته لاره کانی شاری (مدائن) ه ، پاشان بؤ سييه م جار ليڊايه وه ، فرمووی : (بسم الله) ، ٺه نجا ٺهوی تريشی وردوخاش کردو فرمووی (الله اکبر) ، کليله کانی ولآتی يه مه نم درا به ده ست ، وه لآلای له م جيگه يه ی خو مه وه چاوم له ده روزه کانی شاری (صنعا) .

(ابن اسحاق) يش هه مان ٺهو ريوايه ته له (سلمان) ی فارسيه وه ده گيريتنه وه (ر) .
شاری (مه دينه) جگه له باکووری له هه موولايه که وه به شاخ و به رده لان و باخ و بيستاني دارخورما گيرابوو ، پيغه مبهري خوﺍ ﷺ وه کو شاره زاييه کی سهر بازي ليها توو دهيزانی که سوپايه کی زه به للاحی لهو شيويه ته نها له باکوروه ده توانيت هيرش بهيڊيته سهر شاره که بويه خه نه که کی له باکوروه هه لکه ند .

موسلمانان به رده وام بوون له سهر هه لکه ندي خه نه که که ، به دريژايي پوژده که خهريک بوون ، ئيواران ده گه رانه وه ماله وه ، تا به پيئي نه خشه دانراوه که ی پيغه مبهري ﷺ خه نه که که ته واکرا ، پيش ٺهوی سوپا زه به للاحه که ی موشريکان بگاته قهراغ شاری مه دينه .^۲

قوره يش به چوار هزار که سه وه گه يشته نزيک مه دينه ، به کومل له (اسيال) ی ناوچه ی (رومه) له نيوان (جرف) و (زعا به) دا دابه زين ، (غطفان) و شويئکه وتوانيان له خه لکی (نجديش به شهش هزار که سه وه هاتن و به پروی (ئوحود) دا له (ذنب لقمي) دابه زين .

﴿ وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴾ الاحزاب : ۲۲ واته : کاتيک ئيمانداران ٺهو گرو هانه يان بيئي وتيان : ٺه مه ٺهو به ليئنه بوو که خوداو پيغه مبهريه که ی فرمويان ، به راستی خوداو پيغه مبهريه که ی راستيان فرموو : ٺه مه ش جگه له باوه پ به رزيوونه وه و ملکه چ بوون بؤ خودا، هيچ کاريگه ري که ليئنه کردن .

^۱ / سنن النسائي ۵۶/۲ ، ههروهه (احمد) له (مسند) ه کهيدا دهسته واره که می نسائي نيه ، تيڊاها تووه که له هاره ليکته گه راره ته وه .

^۲ / ابن هشام ۲۱۹/۲ .

^۳ / هه مان سهر چاوه ۳۳۰/۳ ، ۳۳۱ .

به لأم دوپوان و دل نه خوشه کان ، دلیان کهوته له رزه داخوریان له ترسی
 ۱۲ واته : دوپوه کان و نهوانه ی دله کانیان نه خوشه وتیان : نه وه ی
 خوداو پیغه مبه رکه ی به نیمه یان وت جگه له له خو بایی بوون چی دیکه نه بوو .

پیغه مبه ری خوا ﷺ سی هه زار چه کداری له گه لدا بوو ، پشتیان کرده شاخی
 (سلع) و خه نه که که یان خسته نیوان خو یان و بی باوه ران ، دروشمیان نه وه بوو :
 (سه رناکه ون) (ابن ام کتوم) ی به سهر مه دینه وه به جیه یشت و ، فه رمانی دا به ژن و
 مندال له ماله کاندا بمینه وه .

که موشریکه کان ویستیان هیرش به یمن و بدهن به سهر مه دینه دا ،
 خه نه کیکی پانیان بینی له به رده میاندا هه لکه نه رابوو ، به ناچاری گه ماروی
 موسلمانان کاندا ، نهوان کاتیگ دهرچوو بوون هیچ جوړه خو ئاماده کردنیکیان
 نه کردبوو بۆ نه و نه خشه یه ، چونکه نه و پلانه وه کو ده یانوت - فیلیکه پیشت
 خیله کانی عه رب نه یانزانیه وه ، به هیچ شیوه یه که خو یان بۆ ساز نه دا بوو .

موشریکان له داخ و رقی بی سنوریاندا به چوار ده وری خه نه که که دا ده هاتن
 و ده چوون ، به دوا ی خالیکی لاوازا ده گه ران ، تالیوه ی دزه بکه ن ، موسلمانان کانیش
 به وردی چاودیری جموجولی موشریکه کانیان ده کرد ، تیربارانیان ده کردن بۆ
 نه وه ی لی نی نزی که نه که ونه وه ، لینه وه بکه نه نه م به ره وه .

هه ندیک له سواره کانی قوه ریش زور بی تاقهت بوون به وه که بی سوود
 به ده وری خه نه که که دا بین و بچن و چاوه پوانی نه و گه مارویه بکه ن ، نه وه نه ریتی
 نهوان نه بوو ، بویه کو مه نیکیان خو یان پی رانه گیرا له وانه (عمرو) ی کوپی (عبدود)
 و (عکرمه) ی کوپی (ابو جهل) و (ضرار) ی کوپی (خطاب) چه ند که سیکی تریان
 تیدابوو ، ریگه یه کی به رته سکیان به دی کرد له و ریگه یه وه کردیانه نه م به ره وه ،
 نه سپه کانیان که وته ناو قوروا یگ له نیوان شاخی (سلع) دا ، (علی) کوپی (ابو طالب)
 و چه ند موسلمانیک تر بویان چوون و دهرچه که یان لی گرتن (عمرو) داوا ی شه ره
 شمشیری کرد (علی) کوپی (ابو طالب) چوو مهیدانی ، وته یه کی له دم دهرچوو
 کابرای گهرم کرد (عمرو) یه کیگ بوو له پاله وانه ئازاکانی موشریکان ، هات
 نه سپه که ی خسته یه خواره وه له داخدا سکی هه لدری و دای له دم و چاوی ، نه نجا
 چوو بۆ (علی) ده ستیان کرد به شه ر زور یه کتریان هی ناو برد ، تا (علی) ﷺ
 کوشتی ، نهوانه ی که له گه لیدا بوون له ترساندا له هه مان دهرچه که وه که لی
 هاتبوون هه له اتن ، نه ونده ترسان (عکرمه) له کاتی را کردندا رمه که ی له بیرچوو .

له پۆژەکانی تریشدا موشریکان چەند ھەولیکی تریاندا بۆ پەڕینەوہ لە خەنەکەکیان بۆ کردنەوہی ڕینگەیک بۆ پەڕینەوہ ، بەلام موسڵمانەکان بەرگریەکە ئازایانەیان دەکرد ، لەو دورەوہ تیر بارانیان دەکردن و نەیان دەھێلا لە خەنەکەکە بێنە ئەمبەرەوہ تا شکستیان پێ ھێنان .

بەھۆی سەرقالبۆونی موسڵمانەکانەوہ بەو شەپە تیرەوہ پیغەمبەری خوا ﷺ موسڵمانەکان ھەندیک نوێژیان لە کیس چوو ، لە (صحیحین) داھاتووہ لە (جابر) وە (ر) : (عمری کوپی (خطاب) لە پۆژی خەنەکاھات و ، دەستی کرد بە قسە وتن بە کافرانی قوہریش وتی : پیغەمبەری خوا ﷺ ئەوێندە نوێژەکەم دواکەوت خەریک بوو پۆژ ئاوابێت پیغەمبەریش ﷺ فەرمووی : وەللاھی منیش نوێژەکەم بۆ نەکرا ، (جابر) دەلیت : لەگەڵ پیغەمبەری خوادا ﷺ لە (طحان) دابەزین ، ئەنجا دەستنویژی شوێدو ئیمەش دەستنویژمان شوش ، پاش خۆرئاوا بوون نوێژی عەسرمان کرد ، پاشان نوێژی شیوانیشمان کرد^(١).

پیغەمبەری خوا ﷺ بۆ لەدەست چوونی ئەم نوێژانە زۆر بیتاقەت بوو تا نزی کرد لە موشریکان ، لە (بخاری) داھاتووہ لە (علی) یەوہ ﷺ دەلیت : پیغەمبەر ﷺ لە پۆژی خەنەکا فەرمووی : خوا مال و گۆپیان پڕبکات لەناگر ، ھەرەکو چۆن سەریان قالکردین لە نوێژەکانمان تا خۆر ئاوابوو لەکیسمان چوو^(٢).

ھەرەھا لە (مسند) ی پێشەوا ئەحمەدو (شافعی) داھاتووہ ، ئەو موشریکانە پیغەمبەری خویان ﷺ سەرقال کرد لە نوێژی نیوہپۆو ئیوارەو شیوان و خەوتنان ، ئەوہبوو ھەموویانی پیکەوہ کرد ، پێشەوا (نوی) دەلیت : شیوازی کۆکردنەوہی ئەو رێوايەتانە ، بەو دەبیئت کە غەزای خەنەک چەند پۆژیکی خایاندوہ ، ھەندیک نوێژی لە پۆژیکدا کردوہو ھەندیکی تریشی لەچەند پۆژیکی تردا کردوہو ، تەواو^(٣).

لێرەوہ تێدەگەین کە ھەولەکانی موشریکان بۆ پەڕینەوہ بۆ ئەمبەری خەنەکەکەم بەرگری کردنی موسڵمانەکان ماوہی چەند پۆژیکی خایاندوہ ، بەلام لەبەرئەوہی خەنەکەکە کەوتبوە نیوانیانەوہ ھیچ شەریکی خۆیناوی و راستەوخۆ لەنیوانیاندا پەوی نەدا ، بەلکو تەنھا شەپەشیرو تیرو پەمبازی تاکەکەسی ھەبوو .

(١) صحیح البخاری ٥٩٠/٢ .

(٢) ھەمان سەرچاوە .

(٣) (مختصر سیرە الرسول) ﷺ نویسنی شیخ عبدللای ئەجدی ٢٨٧ ، ھەرەھا شەرحی (مسلم) لەلایەن (نوی) یەوہ ٨ .

لەو شەپەر تێرەدا چەند پیاویک لەمەردوولا کوژران کە بە پەنجەکان دەرژمێردرێن
شەش کەس لە موسڵمانەکان و دە کەس لە موشریکەکان بە تیر کوژران یەکیک یان
دوانیش بە شمشیر کوژران .

لەو تیرەندازییەدا (سعدی کوپی (معاذ) تیریکی بەریالی کەوت شارەگیکی
بپی ، کابرایەکی قورەیشی بەناوی (حبان العرفه) وه لییدا، بۆیە نزای ئی کردو
فەرمووی: خوایە تۆ دەزانیت هیچ شتێک لەلام ئەوەندە خوشەویست نیه بە ئەندازە
ئەوێ لە پیناوی تۆدا خەبات بکەم و دژ بەکەسانێک پیغەمبەرەکی تۆیان بەدرۆ
خستۆتەوێ شار بەدەریان کردووە ، خوایە وادەزانم کەبەم جەنگە لەنیوان ئێمەو
ئەواندا شەر کۆتایی پیدیت ، خوایە ئەگەر شەرێکمان لەگەڵ قورەیشدا ماوه بەمێنە
بۆیان ، تا لەپیناوی تۆدا لەگەڵیاندا جەنگم ، خو ئەگەر شەر کۆتایی پیدەهینیت ئەوا
ئەم پەگی دەمارەم بتهقینەر باپییهو بمرم^۱ لەکۆتایی نزاکیدا فەرمووی : خوایە
نەمکوژی هەتا سەرشوپی (بنو قریظە) بەچاوی خۆم دەبینم .^۲

لەکاتیکیدا کە موسڵمانەکان لەناو بەرەکانی جەنگدا پروو بەپرووی
سەر سەختیەکان دەبو ئەو ، لەملاشەو مارو دویشکی پیلانگیزی لەکونەکانی خۆیدا
گینگلی دەداو دەیوست بدا بەجەستە موسڵمانەکانەو ، بۆیە گەرە تاوانباری (بنی
نضیر) (حیی) کوپی (اخطب) چوووە مائەکانی (بنو قریظە) و سەری دا لە (کعب)ی
کوپی (اسد القرظی) کە سەرۆکی (بنی قریظە) بوو ، مۆرکەری گریبەندو پەیمانی
جولەکە (بنو قریظە) بۆ لەگەڵ پیغەمبەردا ﷺ ، پەیمانی دابوو بە پیغەمبەر ﷺ ، کە
ئەگەر هاتوو تووشی شەرەات پشنتی بگریت هەرەکو پیشتەر باسکرا ، (حیی) دای
لەدەرگای مائەکە ، (کعب) لەسەری داخست ، وازی ئی نەهینا تا دەرگاکی پی کردووە
(حیی) وتی : من سەر بەرزێ هەتا هەتایی و دەریای (طام) م بۆهیناوی ، هەموو
قورەیشم بە پیاوماقوڵ و سەرکردەیانەو هیناوتە (مجمع الاسیال) لە (رومە) ،
(غطفان) و هەموو سەرکردەو پیاو ماقولەکانی ئەوانیشم لە (ذنب نقمی) دابەزاندووە
بەتەنیش (ئوحد)و ، بەلێن و پەیمانیا پیداووم کە تا لە پەگ و ریشەرە موخەمەد
دەرەکیشتن واز نەهینن .

(کعب) پیتی وت: وەللاهی تۆ زەلیلی پۆژگارو دەریایەکی بی ئاوت بۆ
هیناوم ، تەنها دەنگی هەیهو پەنگی نیه ، خوا لەناوت بەریت (حیی) ! وازم ئی بیهینە

^۱ / صحیح البخاری ۵۹۱ / ۳ .

^۲ : ابن مثنام ۲۲۷ / ۳ .

بائەم حالەم ئى تىك نەچىت ، من جگە لەراستگۆيى و ئەمەكدارىي ھىچى ترم لە موخەممەد نەدىوہ .

(ھىي) ھەر وازى ئى نەھىناو لەكۆلى نەبۆوہ ، تا(كعب) رىگەىدا ، بەمەرجىك پەيمانى بداتى ئەگەر ھاتوو قورەيش و غەطفان گەپانەوہ ، لەگەل موخەممەددا ھىچيان پىنەكرا ئەوا (ھىي)يش لەگەل (كعب)دا بچىتە قەلاكانى ئەوانەوہ بۆ ئەوہى وەكو يەك زىانيان بەربكەوئ (كعب)يش خۆى بىلەين كرد لەو بەلەين و پەيمانەى كە ھەيبوو لەگەل مۇسلمانەكاندا ھەلىوہ شانەوہ ئىتر چووہ رىزى موشرىكان و بەرەى دژ بە مۇسلمانەكانى گرت .^۱

بەكردەيش (بنو قريظة) ھەستان بەچەند كارىكى سەربازىي ، (ابن اسحاق) دەلەيت : (صفية)ى كچى (عبدالمطلب) لەناو قەلەيەكدا بوو (حسان)ى كورى (ثابت) يشيان لەگەلدا بوو ، (حسان) لەو قەلەيەدا لەگەل ژن و مندالەكاندا دانرابوو ، (صفية) دەلەيت : پىاوئىكى جولەكە بەلاماندا تىپەپى و بەدەورى قەلاكەدا ھاتوچۆى دەكرد ، (بنو قريظة) كەوتبوونە جەنگ و پەيمانان شكاندبوو ، كەسىكىش نەبوو لەو ناوہدا بەرگرىمان ئى بكات ، پىغەمبەرى خوا ﷺ و مۇسلمانەكان لە سەنگەرەكاندا بەرامبەر دوژمن وەستابوون و ، ھەركەسىك بىدایە بەسەرماندا كەس نەيدەتوانى بىگىرپتەوہ ، وئ بە (حسان) كورە ئەوہ جولەكەيە بەدەورى قەلاكەدا دىت و دەچىت دلىيانىم كە پشتەوہى مۇسلمانان ئاشكرا نەكات بۆ بىباوہپان ، دەبىنى كە پىغەمبەر ﷺ و ھاوہلان سەرقالن و لىرەنەين ، ئادەى (حسان) دابەزە بىكوژە ، كەچى (حسان) وتى : وەللەھى تۆ دەزانى ئەوہ بەمن ناكرىت ، (صفية) دەلەيت : كۆلەكەيەكم ھەلگرت لە قەلاكە دابەزىمە خواریوہ ، كىشام بەسەرىدا كوشتەم پاشان گەپاموہ ناو قەلاكو ، وئ (حسان) دابەزە چەك و تفاقەكەى لىبەكرەوہ ، لەبەرئەوہ پىاوہ من نەمتوانى لىى بكەمەوہ ، كەچى (حسان) وتى : پىوئىستەم پىنى نىہ .^۲

ئەم كارە گەورەيەى پورى پىغەمبەر ﷺ پۆلىكى گەورەى ھەبوو لە پاراستنى ژن و مندالى مۇسلماناندا ، پىدەچىت جولەكەكان و ايان زانىيىت كە ئەو قەلەيە پرە لە

۱ / ابن هشام ۲/ ۲۲۰ ، ۲۲۱ .

۲ / ابن هشام ۲/ ۲۲۸ . ئەم لەرمودەيە و لىكەدەرتتەوہ كە(حسان) پىاوئىكى ترسنۆك بوئى ، ھەندىك لەزانيان ئەو بۆچونەيان بەرپەرچ داوئەوہو بەخراپى دەزانن ، چونكە لەرمودەكە بچران لە (اسناد)كەيدا ھەيە نەگەر راست بوایە(حسان)ى پىناتشرىن دەبوو . خۆ نەگەر راستىش بى ئەوہ پىدەچى (حسان) لەو رۆژەدا نەخۆش بو بى ، ئەمە باشتريى لىكەدانەوہيە .

چه‌کداری سوپای نيسلام و زه‌حمته کهس بتوانیت بچیته سهریان . له‌کاتیکدا که هیچ پیاویکی چه‌کداری تیدا نه‌بوو بویه نه‌یانویرا جاریکی تر نه‌کاره دووباره بکه‌نه‌وه ، به‌لام به به‌رده‌وامی نامه و قسه‌یان دهنارد بو بت په‌رسته‌کان وه‌ک به‌لگه‌یه‌کی کردبیت بو دانه‌پالی موشریکان، تارانه‌یه‌ک موسلمانانه‌کان بیست و شتری نازوقه‌ی جوله‌که‌یان گرت که بو سوپای موشریکانیان ناردبوو .

هه‌والی په‌یمان‌شکینیه‌که گه‌یشته پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ و موسلمانانه‌کان ، بویه ده‌ستبه‌جی ده‌ستی کرد به‌لیکۆلینه‌وه تاهه‌لو‌یستی (بنو قریظه)ی بو پروو بیته‌وه ، له پرووی سهر‌بازییه‌وه حسابی بو بکات ، بو لیکۆلینه‌وه‌ی هه‌واله‌که هه‌ردوو (سعد) ه که ، (سعد)ی کوپی (معاذ) و (سعد)ی کوپی (عباده) و (عبدالله)ی کوپی (رواحه) و (خوات)ی کوپی (جبیر)ی ناردو پیانی فه‌رموو : برون بزائن نه‌و هه‌واله‌ راسته ، که له‌باره‌ی نه‌وانه‌وه پیمان گه‌یشته‌وه ؟ نه‌گه‌ر راست بوو به‌ ئیشاره‌تیک تیم بگه‌یه‌نن که‌لیی حالی بيم و هه‌واله‌که له‌ناو خه‌لکدا بلاومه‌که‌نه‌وه ، خو نه‌گه‌ر له‌سه‌ر به‌لین و په‌یمانی خویان مابونه‌وه نه‌وا ناشکرای بکه‌ن بو خه‌لک . که‌مه‌فره‌زه‌که نزیک‌بوونه‌وه له‌جوله‌که ، هه‌لو‌یستیان زور ناشیرین و بی‌ریز بوو، به‌ناشکرا دوژمنایه‌تیان کردن و جنیویاندا به‌ خویان و به پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، هه‌روه‌ها وتیان: پیغه‌مبه‌ری خوا کی‌یه؟ هیچ به‌لین و په‌یمانیک له‌نیوان ئیمه‌و موجه‌مه‌دا نیه، موسلمانانه‌کان گه‌رانه‌وه‌و به‌ئیشاره‌ت تییان گه‌یاند که جوله‌که په‌شیمان بونه‌ته‌وه‌و په‌یمانیان شکاندوه ، وتیان : وه‌کو (عضل) و (قاره‌ن) ، واته په‌یمان‌شکینیان کردوه (عضل) و (قاره) نه‌وانه بوون که خیانه‌تکاریه‌که‌ی (رجیع) یان نه‌نجامدا.

له‌گه‌ل نه‌وه‌دا که ویستیان هه‌واله‌که بشارنه‌وه به‌لام خه‌لک به‌ده‌مودیاندا تیگه‌یشتن که مه‌سه‌له‌که چونه، هه‌ستیان کرد پروو به‌پرووی مه‌ترسیه‌کی گه‌وره ده‌بنه‌وه.

به‌راستی ساته وه‌ختیکی ترسناک بوو بو موسلمانانه‌کان ، هیچ به‌ربه‌ستیک نه‌بوو له‌نیوان موسلمانانه‌کان و جوله‌که‌ی (بنو قریظه)دا که له‌پشته‌وه لییان بدن ، له‌به‌رده‌میشه‌وه سوپایه‌کی زه‌به‌للاحی نه‌وه‌نده گه‌وره وه‌ستابوو نه‌ستم بوو بتوانن خویانی لی لادبن ، ژن و ماله‌کانیشیان له‌به‌رده‌م نه‌و په‌یمان‌شکینانه‌دا بوو به‌بی هیچ به‌ربه‌ستیک ، به‌شیویه‌یه‌ک بوون هه‌روه‌کو خودای گه‌وره ده‌فه‌رمویت : هُوَ الَّذِي رَآعْتَ الْأَبْصَارَ وَبَلَّغْتَ الْقُلُوبَ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ

وَزُلْزِلُوا زَلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾ الاحزاب : ١٠، ١١ واته : چاوه كان نه بلق بوون و ، دلّه کانتان هاتبوه گهروو ، گومانی جوړاو جوړتان هه بوو له بهرامبر به لینه کانی خوا به سرخستنی ئیمانداران ، نا له و کاته دا ئیمانداران تووشی تاقیکردنه وه بوون و زه مین له رزه یان پیکهوت ، تاهه نديکیان دهیانوت : موچه مهمه به لینی گه نجینه ی کیسراو قهیسهرمان ده داتی ، که چی که سمان ناویریت پروات بو سهرناو ، هه نديکی تریشیان له بهردهم کوومه لیک خه لکی خزماندا وتیان : مالمان به دهره وه یه مؤله تمان بده بابروینه وه مالی ، چونکه له دهره وه ی مه دینه دان ، هه تا خیلئ (بنو سلمه) خه ریکبوو بگه رینه وه و شکست بهینن ، له باره ی دوپروه کانه وه ئایه ت هاته خواره وه : ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا﴾ الاحزاب : ١٢ ، ١٣ واته : نا له و کاته دا دوپروه کان و دل نه خوښه کان دهیانوت : به راستی به لینی خواو پیغه مبره که ی تنه ا له خوبایی بوون بوو ، دهسته یه کیش له دوپروه کان وتیان : خه لکی (یثرب) نه مه شوینی مانه وه تان نیه ، بگه رینه وه بو ناوشار ، دهسته یه کیشیان مؤله تیان له پیغه مبر ﴿﴾ دهخواست و دهیانوت ماله کانمان به دهره وه یه له راستیدا وانه بوو ، نه وانه تنه ا دهیانه ویئت له مهیدانی جهنگه که هه لبین.

پیغه مبریش ﴿﴾ که هوالئ په یمانشکینی (بنو قریظه) ی پیگه یشت جله کانی دا به سهر خویداو بو ماو دیه ک پالکهوت ، تا به لاو کاره ساته که ته واوله سهر موسلمانان سهخت بوو ، پاشان هیوای هاته وه به بهرداو ، هه ستایه وه و فهرمووی : (الله اکبر ، مژده ی سهرکه و تنتان لی بیت موسلمانان) پاشان دهستی کرد به نه خشه دانان بو پووه پروو بوونه وه ی بارودوخه که ، وهکو به شیکیش له و نه خشه یه مه فره زه ی پاسه وانی دهنارده وه بو مه دینه نه بادا له نا کاوداو له پشته وه شالو بکریته سهرژن و مناله کان ، به لام هه لو یسته که پیویستی به هاتنه پیشته وه یه کی یه کلاکه روه هه بوو ، که هه موو گرو هه کانی پی سهر شوپ بکات ، بو نه و مه بهسته ویستی سولحیک بکات له گهل (عینیه) کوپی (حصن) و (حارث) ی کوپی (عوف) که هه ردو وکیان سهرکرده ی (غطفان) بوون ، له سهر سییه کی بهروبومه کانی مه دینه ، له بهرامبر نه وده ا به خو یان و سوپا که یانه وه بگه رینه وه ، موسلمانان کانش یه کلابینه وه بو سوپا که ی قورپیش ، که هیزو زه برو زه نگیان ده ناسی و باش تاقیان کردبو وه و له ناویان بهرن .

پیغمبهری خوا ﷺ پرسى بهمەردوو (سعد)کە کرد، ئەوان وتیان :
 پیغمبهری خوا ﷺ (ئەگەر خوا ئەم فرمانەى پێداوێت ئەوا قسەمان نیه ، ئێمە
 کاتێک خەلکیکی بت پەرست و گومراپووین ، ئەوانە نەیانئوانیوه دەنکە
 خورمایەکی ئێمە بخۆن مەگەر بەئال و وێریان فروشتن ، ئێستا پاش ئەوێ خوا
 بەئىسلام پێزی گرتین و هیدایەتى داین و بەتۆوه سەرى بەرز کردینهوه ، تازە بچین
 مالى خۆمانیان بدەینى ؟ وەللاهی جگە لە شمشیر هیچى تریان نادەینى ،
 پیغمبهری خوا ﷺ هەلۆیستەکەیانى پى چاک بوو ، فرمووی : ئەمە راویژیکە
 بەئێوهى دەکەم بۆ ئەوهم کرد ، کەبێنیم عەرەب لە هەموو لایەکەوه هاتونەتە
 سەرمان وتم : بەم پێشنیاره کەمێک بارەکە سووک بکەین .

پاشان خوای گەوره کاریکی رەخساندو دوژمنی پى سەرشۆر کردو
 دایمرکاندەنوه ، خودا کردى ئەوہبوو پیاویکی (غطفان)ى بەناوی (نعیم)ى کوپی
 (مسعود)ى کوپی (عامر)ى (اشجعی) (ر) ھاتە خزمەت پیغمبەر ﷺ و وتى :
 پیغمبهری خوا ﷺ من موسلمان بووم ، کەسوکارم بەموسلمان بونم نازانم ،
 فرمانم پى بدە بەئارەزووی خۆت بۆت جیبەجى دەکەم ، پیغمبهری خوا ﷺ
 فرمووی تۆ تەنھا پیاویکی ، دەتوانی کى پەشیمان بکەیتەوه بیکە ، چونکە شەر
 تەکتیک و فیلە ، خیرا (نعیم) چوو بۆلای (بنی قریظە) کە لەسەردەمی نەفامیدا
 دوستان بوو . چووہ ناویان وتى : خەلکینە ئێوه دەزانم من ئێوهم چەندە خووش
 دەوێت ، دەشرانن چەندە نێوانمان خووشە ، وتیان : راست دەکەیت ، وتى : حالى
 قورەیش وەکو ئێوه نیه ، ئەم شوینە شوینى ئێوہیەو مال و مۆلک و مالى ئێوہى
 تێدایە ، ناتوان بەجیبی بەیلن و برۆن بۆ شوینىکی تر ، قورەیش و (غطفان)یش
 ھاتوون بۆ شەری موخەمەدو ھاوہلەکانى ئێوہش پشتان گرتوون ، لەکاتیکدا
 کەشوین و مال و ژن و مندالیان لە شوینىکی دیکەى ، ئەگەر دەرفەتیکیان دەست
 بکەوێت دەى قۆزەنوه ، ئەگەر هیچیان پىنەکرا ئەوا بەجێتان دەھیلن و دەپۆنەوه
 بۆ شوین و مەنزەلگای خویان ، ئەنجا موخەمەد لەپای ئەوہدا تۆلەتان ئی دەکاتەوه ،
 وتیان : (نعیم) چى بکەین باشە ؟ (نعیم) وتى : لەگەڵیاندا شەر مەکەن تا بارمەتەیان
 ئی وەرەگرن ، وتیان : ئەمە رایەکی زۆر باشە .

پاشان (نعیم) چوو بۆلای (قورەیش) ، پى وتن : خۆتان دەزانن کەمن
 چەندە ئێوهم خووشدەوێت ؟ وتیان : بەلى، وتى : جۆلەکە پەشیمان بونەتەوه لەو
 پەیمانشکێنیهى کردیان بەرامبەر بەموخەمەدو ھاوہلەکانى ، بۆیە ھەوالیان داوه

به موحه ممد كه چهند بارمته يهك له ئيوه وهريگرن و بידهن به موحه ممد ، پاشان دهرونه پال ئه و دژ به ئيوه شهردهكهن ، نهگهر داواي بارمته يان لي كردن نه ياندهني ، پاشان چوو بولاي (غطفان) و هه مان شتي پيوتن .

شهوي شه ممه بوو ، له مانگي شه والي سالي پينجه مي كوچيدا ، سوپاي قوردهيش و غه ته فان نارديان به شويين جوله كه ي (بنو قريظة) داو پنيان وتن : ئه مه جيگه و مهزلگاي ئيمه نيه ، هيچمان به دهسته وه نه ما ، ههستن بابهدين به سهر موحه ممد ، جوله كه وهلاميان نارده وه كه نه مړو پوژي شه ممه يه ، ئيوه باش دهزانن كه پيشينه كانى ئيمه له و پوژدهدا شهريان كرد چيان به سهرهات ، زياد له وهش ئيمه شه پتان له گهل ناكهين تا بارمته مان بو نه نيرن ، كه په يامني ره كانى جوله كه نه م هه واليان هينا ، قوردهيش و (غطفان) وتيان : وه للاهي (نعيم) راستي پيگوتين ، وهلاميان نارده وه بو جوله كه كه وه للاهي ئيمه كهستان بو نانيرين ، وهرنه دهروه با شهرده بكهين له گهل موحه ممد ، (بنو قريظة) ش وتيان : وه للاهي (نعيم) راستي پيوتين ، نيتر ههردوولا پشتي يهكتريان بهردا ، دووبه رهكي كه وته نيوانيانه وه و وره يان پووخوا .

موسلمانانكانيش له خوا دهپارانه وه ده يانوت : خوايه له كه مان بپوشه و دلمان نارام بكهروه ، پيغه مبهري خواش ﷺ نزاي كرد له نه حزاب و فهرمووي : خوايه ، نه ي نيهره ي قورئان ، دادگهري خير ، خوايه ، نه حزابه كان سهر شوپ بكهيت ، خوايه ژيريان بخهيت و جيگه يان پي ليژ بكهيت .

خوای گه وه نزاي پيغه مبهري ﷺ و موسلمانانكاني گيرا كرد ، پاش ئه وه ي كه دووبه رهكي كه وته نيو ريزي موشريكه كانه وه ، پشتيان له يهكتري كردو ، خوای گه وه ره شه بابهكي توندي بو ناردن ، ده وارو خيمه كانى لي هه لپيكان و شپه رزه ي كردن ، هه موو ئاگره كانى كوژانده وه ، نارامي لي هه لگرتن چه ندين سه ربازي له فريشته كان بو ناردن جيگه پييه كانى پي له ق كردن و ترس كه وته دلپانه وه .

له و شه وه تاريخه سه رمايه دا ، پيغه مبهري خوا ﷺ (حذيفه ي كوري) (يمان) ي نارد هه والي سوپاي موشريكانى بو بهيئيت ، كه چوو به و حاله شپه رزه يه وه به دي كردن ، سه رنجي دا خه ريكي خو سازدانن بو پويشتن ، گه رايه وه بولاي پيغه مبهري ﷺ ، هه والي پويشتني سوپا كه ي پيدا ، خوداي گه وه به رق و كينه ي خويانه وه ناچاري گه رانه وه ي كردن و هيچيشيان ده سته كه وت نه بوو ، خوداي گه وه نه ييشتت موسلمانان تووشي شهردن ، نه وه بوو به ليئني خو ي به جيئه ناو سه ري

سەربازەکانی خۆی بلندکردووە ، پیڤەمبەرەکی سەرخست و ئەحزابەکانی ژێرخست و پیڤەمبەریش ﷺ گەرایەووە بۆ مەدینە .

غەزای خەنەك لەسالی پینجەمی كۆچی لەمانگی شەوالدا پرووی دا بەپینی راستترین گێڕانەووە ، موشریکان لەو شەڕەدا بۆ ماوەی یەك مانگ یان نزیکەی مانگێك گەمارۆی موسلمانەکانیانداو ، بەكۆکردنەووە لێك نزیك كردنەووە ریوایەتەکانیش دەردەكەوێت كە لەسەرەتای دەستپێکردنی ئابلقەكە لە مانگی شەوالدا بوو كۆتاییەكەشی كەوتۆتە مانگی (ذي القعدة) هەو ، لای (ابن سعد)یش هاتووە ، كە پیڤەمبەر ﷺ لەپوژی چوارشەممەیی هەفتەیی سییهەمی مانگی (ذي القعدة) دا لە خەنەكەكە گەرایەووە بۆ مەدینە .

غەزای ئەحزاب غەزای كوشتارو زیان نەبوو ، بەلكو شەڕی دەروونی بوو ، كوشتاریکی خویناوی ئەوتۆ تیدا پرووی نەدا ، بەلام یەكلاكرەووەترین جەنگیش بوو لە میژووی ئیسلامیدا ، بەسەر شوپیی موشریکان كۆتایی هات و پەيامیكي دا بەگوێی دونیا دا كە هەموو عەرەب چیت ناتوانیت ئەو هیژە بچوكە چالاكەیی مەدینە لەناو بەریت ، چونكە هەموو عەرەب نەیاندهتوانی كۆمەلێکی گەورەتر كۆبەنەووە كە لە شەڕی ئەحزابدا كۆیان كردبوووە ، لەبەرئەووە پیڤەمبەر ﷺ دواي ئەوێ خوای گەرە بلاوێ كرد بە سوپای ئەحزاب قەرمووی : ئیتەر لەمەودوا ناتوانن بینه سەرمان بەلكو ئیمە دەچینه سەریان) ^(١).

^(١) صحیح البخاری ٥٩٠/٢ .

غەزای (بنی قریظە)

لەو پۇژدەدا کە پیغەمبەر ﷺ تەشریفی گەراپەوه بو مەدینە ، لە نیوهم پۇژدا (جبریل علیہ السلام) ھاتەلای لەو کاتەدا لەمالی (ام سلمە) خۆی دەشۆرد، پێی فرەموو : دەلێی چەکت داناو؟ خۆ ھێشتا فریشتەکان چەکیان دانەناو ، منیش لەسەر داوای ئەوان ھاتمەوہ لات ، خۆت و ھەرکەسیکت لەگەڵدایە ھەر ئیستە بکەونە پری بەرھو (بنو قریظە) ، ئەوا منیش لەپیشتەوہ دەپۆم قەلاکانیان لەژێر پێدا دەلەرزێم و ، ترس و بیم دەخەمە دلەکانیانەوہ ، جبریل لەکەژاوەیەکی فریشتەبییدا بەپری کەوت .

پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی دا بانگەریک بانگ بدا بەگوئی خەلکیداو بلی ھەرچی گوئی لێیو گوێراپەلە با لە (بنو قریظە) نەبێت نوێژی عەسەر نەکات ، (ابن ام کتوم) ی بەسەر مەدینەوہ بەجێھێشت و ئالاکە ی دایە دەست (علی) کوپی (ابی طالب) و بەرھو (بنو قریظە) پیشی خست ، (علی) کەوتە پیشەوہ ھەتا لە قەلاکانیان نزیک بووہ گوئی لە وتەیکەکی ناشیرین بوو وترا بە پیغەمبەری خوا ﷺ .

پیغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ کاروانیکی کوچکەران و ئەنساردا کەوتەپری ، تا لەسەر بیریکی (بنی قریظە) دا بەزی پنیان دەوت بیری (انا) ، موسولمانەکان دەستەو نەزەر لە خزمەتیدا بوون ، کەوتنە ری ، لە ڕینگەدا بوون کاتی نوێژی عەسەر ھات ، ھەندیکیان وتیان : لە (بنو قریظە) نەبێت نوێژ ناکەین ، ھەندیکی تریشیان وتیان : مەبەست لەو فەرماشتە ی پیغەمبەر ﷺ ئەو نەبووہ کە نوێژ لە (بنو قریظە) بکریت بەلکو مەبەستی پەلە کردن بووہ بەرھو (بنو قریظە) بۆیە لە ڕینگە نوێژدەکیان کرد ، پیغەمبەری خوا ﷺ سەرزدەنشی ھیچ کۆمەلێکیانی نەکرد .

بەو شیوہیە سوپای ئیسلام بەری کەوت بەرھو (بنو قریظە) ، پۆل پۆل بە پیغەمبەری خوا گەیشتن ﷺ ، بریتی بوون لە سی ھەزار چەکدار ، سی ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، لەقەلاکانی (بنو قریظە) نزیک بوونەوہو گەمارۆیان دان .

کە ئابلوکەکیان لەسەر توند بوو ، (کعب) ی کوپی (اسد) ی سەرکردەیان سی پێشنیاری خستە بەردەستیان یان موسلمان ببن و بپۆنە سەر ئاینەکە ی موخەممەد ﷺ ، ئەوجا خوین و مال و ژن و مندالیان سەلامەت دەبن ، پیشی وتن : دەزانن کە موخەممەد ﷺ پیغەمبەری خوا یە ، ئەمە ئەو کەسە یە ئیوہ لەکتیبەکە ی

خوتاندا بەدى دەكەن ، يان ئەۋەيە بەدەستى خۇيان ژن و مندالى خۇيان بكوژن و بەشمشیری دەستەۋە بېنە دەرەۋە بۇ محەممەد ﷺ يان بەسەرىدا زال دېەن ، يان سەرلەبەريان دىكوژرېن ، يان ئەۋەيە ھېرش بىكەنە سەر پېغەمبەرى خوا ﷺ و ھاۋەلەكانى و لە پوژى شەممەدا لېيان بدەن ، چونكە ئەوان دىلنيان كە ئېمە لە پوژى شەممەدا شەر ناكەين ، كەچى ئەوان بەدەم ھېچ پېشنيارىكى (كەب) ە ۋە نەھاتن ، ئىتر (كەب) ى سەرۇكيان بە تووپەيى و بېزارىيەكەۋە پىيى وتن : لەۋەتى لە دايىك بوون پياۋتان تېدا ھەلنەكەۋتوۋە بتوانىت بېرارىك بدات .

پاش بەرپەرچ دانەۋەى ھەر سى پېشنيارەكە (بنو قريظة) ھىچى بۇ نەمايەۋە ئەۋە نەبىت كە لە قەلەكانيان دابەزن بۇ حوكم و بېرارى پېغەمبەرى خوا ﷺ ، بەلام ويستيان پەيۋەندىك بىكەن بەھەندىك لە ھاۋپەيمانە موسلمانەكانيانەۋە ، سا بەلكو بزائن ئەگەر دابەزىن بۇ حوكمى پېغەمبەر ﷺ چيان ئى بەسەردىت ، داۋايان كرد لەپېغەمبەر ﷺ ، كە (ابو لبابە) يان بۇ بنىرېت قەسەيەكى لەگەلدا بىكەن و پراۋىژى پى بىكەن ، (ابو لبابە) بەحوكمى ئەۋەى مال و مندالەكەى كەۋتبوۋە ناۋچەى ئەۋانەۋە ، ھاۋپەيمانان بوۋە ، (ابو لبابە) چوو بۇلايان كە بىنيان ژن و مندالەكانيان دەستيان كرد بە ھاۋارو شىن و گريان ، دلى نەرم بوو بۇيان ، وتيان (ابا لبابە) پىت وايە كە ملكەچ بىن بۇ حوكمى موخەممەد ؟ وتى : بەلى بەدەستى ئىشارەتى كرد بۇ گەردنى - مەبەستى ئەۋەبوۋ كە سەرتان دەبېرېت . يەكسەر (ابو لبابە) پەشىمان بوۋەۋە زانى كە خىانەتى كردوۋە لە خوداۋ پېغەمبەرەكەى ﷺ ، بۇيە خىرا ئەۋىيى بەجىھىشت و نەگەرپايەۋە بۇ لاي پېغەمبەر ﷺ ، چوو بۇ مزگەۋتى مەدىنە ، خۇي بەكۇلەكەى مزگەۋتەۋەكەۋە بەستەۋە سوپىندى خوارد كە خۇي نەكاتەۋە ھەتا خودى پېغەمبەر ﷺ بەدەستى خۇي دەيكاتەۋە ، سوپىندىشى خوارد ھەرگىز نەۋاتە خاكى (بنو قريظة) ، كە ھەۋالى بەسەرھاتەكەى گەيشتەۋە بەپېغەمبەر ﷺ پېشتىرش چاۋەپوانى زورى (ابو لبابە) ى كردبوو . فەرموى : ئەگەر بەھاتايە بۇ لام لىنى خۇش دەبوم ، بەلام مادام ئەۋ كارەى كردوۋە من ئەۋ كەسە نىم كە بەرەللاى بىكەم تا خوا تەۋبەى ئى قەبول نەكات .

لەگەل ئەۋەشدا كە (ابو لبابە) پىيى وتبوون كەچى (بنو قريظة) بە ناچارىي ملكەچ بوون بۇ فەرمانى پېغەمبەر ﷺ ، لەكاتىكدا كە دەيانتوانى بۇ ماۋەيەكى

دووو دريژ بهرگه‌ی گه مارۆكه‌ش بگرن ، چونكه نازووقه‌يان زۆر بوو كانياو كاريز له قه‌لاكه‌دا هه‌بوو ، سه‌رباري پته‌وى قه‌لاكه‌يان و ، سه‌رباري شه‌وش دونيا ساردبوو موسلمانانه‌كان به‌بهر نه‌و سه‌رماوسۆله‌يه‌وه بوون و شه‌ري خه‌نده‌ق شه‌كه‌تى كردبوون و ، نه‌يان ده‌تواني دريژه به‌كاره جه‌نگيه‌كان بدن ، به‌لام جه‌نگى (بنى قريظه) جه‌نگيكي ده‌رووني بوو ، خوا ترسى خستبوو له‌كانيانه‌وه ، وره‌يان به‌ ته‌واوى پوو‌خا بوو ، گه‌يشته پاده‌يه‌ك (على) كو‌پى (ابى طالب) و (الزبير)ى كو‌پى (عوام) چوونه پيشه‌وه ، (على) پوو‌ى كرده ئيمانداران و هاواري كرد: نه‌ى گروهي ئيمانداران وه‌لاهي يان ده‌بيت وه‌كو چه‌مزه شه‌هيدم بكن يان قه‌لاكه‌يان ده‌كه‌مه‌وه .

ئيتير جوله‌كه خويان پي‌رانه‌گيراو له قه‌لاكه‌يان هاتنه خواره‌وه بو حوكمى پيغه‌مبه‌ر ﷺ ، ده‌سه‌بجي فرماني‌دا به‌ گرتنى پياوه‌كانيان ، به‌سه‌رپه‌رشتى (محمدي كو‌پى) (مسلمه) كو‌ت و زنجيركران ، ژن و مناله‌كانيش به‌جيا له جيبه‌كى تردا دانران ، خيلى (اوس) چوونه خزمه‌ت پيغه‌مبه‌ر ﷺ وتيان : پيغه‌مبه‌رى خوا ﷺ خو‌ت ده‌زاني چيت كرد به (بنو قينقاع) نه‌وان هاوپه‌يماني خيلى خه‌زره‌جى برامان بوون ، نه‌مانيش دۆستى ئيمه‌ن ، چاك به‌ له‌گه‌لياندا ، فرمووى : نايا ئيوه رازين پياويك له‌خوتان فرمان بدا به‌سه‌رياندا ؟ وتيان : به‌لى :- فرمووى : نه‌وه بريارم دايه ده‌ستى (سعد)ى كو‌پى (معان) وتيان: ئيمه‌ش رازين .

پيغه‌مبه‌ر ﷺ ناردي به‌ شوين (سعد) كو‌پى (معان)دا ، له مه‌دينه بوو ، به‌هۆى نه‌و برينه‌وه كه ده‌ماری ده‌ستى بپى بوو نه‌يتواني بوو له‌گه‌ل موسلمانان بپرواته ده‌ره‌وه بو ئه‌م جه‌نگه ، سواري گو‌يدريژي‌ك كراو ، هات بو خزمه‌ت پيغه‌مبه‌ر ﷺ ، خزمه‌كاني چوونه لاي و پييان وت : چاك به‌ له‌گه‌ل دۆسته‌كانت ، پيغه‌مبه‌رى خوا ﷺ تو‌ى كردوه به‌ ناوبژيوان تا چاكه‌يان له‌گه‌لدا بكه‌يت ، (سعد) يش بي‌ده‌نگ بوو وه‌لامى كه‌سى نه‌ه‌دايه‌وه كه زۆريان بو هينا (سعد) وتى: به‌راستى كاتى نه‌وه هاتوه ئيتير (سعد) گو‌ى نه‌داته لۆمه‌ى لۆمه‌كاران ، كه گو‌يان له‌و قسانه بو هه‌نديكيان به‌ غه‌مبارى گه‌رانه‌وه بو مه‌دينه .

كه (سعد) گه‌يشته لاي پيغه‌مبه‌ر ﷺ فرمووى به‌هاوه‌لان : ئاده‌ى هه‌ستى بپۆن به‌ده‌م گه‌وره‌كه‌تانه‌وه ، كه دايانه‌زان و تيان : (سعد) (بنو قريظه) بو

فرمانی تو هاتنه خواره وه ، وتی : ئایا حوکم و بریاری منیان به سهردا جیبه جی دهکرت ؟ وتیان : به لئ ، وتی : به سهر موسلمانانه کانیشدا ؟ وتیان : به لئ ، وتی : به سهر ئه و که سه شدا که لیڤهیه ؟ له ویڊا پرووی وهرچهرخاندو به دهست ئیشاره تی کرد بو ئه و پروهی پیغه مبهری ئی وهستا بو ، له بهر پیزو گه وری پیغه مبهر ﷺ وای کرد ، پیغه مبهر ﷺ فرمووی : به لئ ، فرمانت جی به جی دهکرت به سهر منیشدا ، (سعد) وتی : من فرمان ددهم به کوشتنی پیاوه کانیان و ئه سیر کردنی ژن و منداله کانیان و دابهش کردنی مال و سامانه که یان ، پیغه مبهری خوا ﷺ فرمووی : به پراستی (سعد) به حوکمی خودا کارت کرد له سهرووی حوت چینی ئاسمانه وه .

حوکه که هئ (سعد) دادپهروهی تیدابوو ، (بنی قریظة) زیاد له وهی که خیانه تی گه وریان کرد له پیغه مبهری خوا ﷺ ، هه زارو پینج سه د شمشیرو دووه زار پم و سی سه د قه لغان و پینج سه د زنجیر به ست و خودهی سهریان کو کردبوه وه بو جهنگی موسلمانانه کان ، ئه م شتانه دواي گرتنی قه لاکه یان که وته دهست موسلمانانه کانه وه .

ئه نجا پیغه مبهر ﷺ فرمانی دا (بنو قریظة) به نذران له مالی کچی (الحارث) دا که ژنیک بوو له (بنی النجار) له بازاری مه دینه داو چالیان بو هه لکه نرا ، پاشان فرمانی دا پۆل پۆل نیرران بو خه نه که کان ، له ویڊا درا له ملی هه موویان . ئه وانه یان که هیشتا مابونه وه سه رهیان نه هاتبوو به (کعب) ی کوپی (اسد) ی سه رکرده یان دهوت : تو بلیی له م خه نه که دا چیمان ئی بکرت ؟

(کعب) وتی : ئیوه به هه موو ته مه نتان عاقل نابن ، ئه ی نابینن به سه ره بانگتان ده که ن و ئیتر ناگه رینه وه ؟ وه لاهی هه مووتان ده کوژن . ژماره یان شهش سه د تا حوت سه د پیاو ده بوون درا له ملی هه موویان .

به و شیوهیه سه ری ماری ژارای په یمانشکینی و خیانه تکاری پان کرایه وه ، ئه وانه په یمانیان شکاندو له کاتیکی زور ناخۆش و ته نگدا ئه و چه ند هه زار که سه یان هینایه سه ر موسلمانانه کان و بهوکاره بوونه گه وره ترین تاوانباری جهنگ و خویان شایسته ی دادگای کردن و له ناوبردن کرد .

له ناو کوژراوه کاندای شه ی تانه که ی (بنو نضیر) و یه کی که گه وره ترین تاوانباره کانی جهنگی تیدابوو که (حیی) کوپی (اخطب) باوکی (صفیه) ی خیزانی

پیغهمبەر بووه ﷺ. ئەوەبوو لەگەڵ (بنو قریظە) دا چووبوو ناو قەڵاکیانەوه ، وەك
 وەفاداریەك بۆ (كعب)ی كۆپى (اسد) كە لە سەرەتادا ھاتەلاى و پەیمانیشكىنێیەكەى
 جەنگى ئەحزابى پێكرد كەھینرا بۆ كوشتن ، ملوانكەىەكەى لەمدا بوو پارچە
 پارچەى كردبوو بۆ ئەوێ دەست موسڵمانەكان نەكەوێت ، دەستى بەگەردنیەوه
 پێچرابوو ، وتى بەپیغهمبەرى خوا ﷺ : وەللأھى ھەرگیز لەسەر دوزمنايەتى تۆ
 پەشیمان نىم ، بەلام ھەر كەسێك مەملانى لەگەڵ خوادا بكات ژێردەكەوێت ، پاشان
 بەدەنگى بەرز وتى : خەلكینە بۆ فەرمانى خوا قەیدى نىە ، ئەمەش قەزاو
 قەدەریكى نوسراوە ، خوا لەسەر (بنو اسرائیل)ى نوسیوہ ، پاشان ملی كەچ
 كردو درا لە ملی.

لەناو (بنو قریظە) تەنھا یەك ژنیان ئى كوژرا ، لەبەر ئەوێ لەسەربانەوه
 جەنجەریكى فرێدابوو بەسەر (حلال)ى كۆپى (سوید)داو كوشتنبوو ، لەبەرامبەر
 ئەویدا كوژرایەوه.

پیغهمبەر خوا ﷺ فەرمانى دا بەكوشتنى ھەریاویکیان كە مووى ئى ھاتبێت
 و ، ھەرچىەك مووى ئى نەھاتبايە وازى ئى دەھێنا ، (عطية القرظي) یەكێك بوو
 لەوانەى مووى ئى نەھاتبوو ، وازى ئى ھینراو موسڵمان بوو ، ماوہیەكیش لە خزمەت
 پیغهمبەردا بوو ﷺ .

(ثابت)ى كۆپى (قیس)یش (زبیر)ى كۆپى (باطا)و مئالەكەى بەخشى ، زبیر
 چاكەىەكەى لای (ثابت) ھەبوو ، (ثابت) پێى بەخشىەوہ ، پێى وت : پیغهمبەرى خوا ﷺ
 تۆى لەبەر من بەخشى و مال و مئالەكەشى بە من بەخشى ، ئەوا دەیاندمەوہ دەست
 خۆت . بەلام (زبیر) كەزانى ھەموو پیاوہكانى (بنو قریظە) كوژران (ثابت) دەستم دامینت
 منیش بگەیمەنە بەخزمە كوژراوہكانى ترم ، ئەویش دای لەملى و گەیاندى بە
 خوشەوێستانى خۆى لە خزمە جولەكەكانى ، (ثابت) كۆپى (زبیر)ى لای خۆى
 ھێشتەوہ ناوى (عبدالرحمن) بوو ، پاشان موسڵمان بوو ، ماوہیەكیش لە خزمەت
 پیغهمبەرى خوادا بوو ، (ام منذر) (سلمى) كچى (قیس)ى (نجارى) داواى بەخشینی
 (رفاعە) كۆپى (صموئیل)ى (قرظي) كرد لە پیغهمبەر ﷺ ئەویش بەخشى ، ماوہیەك
 مایەوہ دواى موسڵمان بوو، ماوہیەكیش لە خزمەت پیغهمبەرى خوادا بوو ﷺ .

جوله که له شهوی دابه زینه که یاندا چهند که سیکی تریشیان موسلمان بوون ، گیانی خوځان و مال و مندالیان پاراست ، له و شهویدا (عمرو) له قه لاکه هاته دهره وه ، ئەم پیاوه له پهیمان شکیینه که ی (بنی قریظة) دا به شداری نه کردبوو له دژي پیغمهبری خوا ﷺ ، بویه له کاتی هاتنه دهره وه دا (محمدی کوپی (مسلمه) سهرکرده ی پاسه وانه کانی پیغمهبر بینی که ناسیه وه بهریدا ، پاشان دیار نه ما نازنریت چی لی به سهرهات .

پیغمهبری خوا ﷺ مال و سامانه که ی (بنو قریظة) ی دوا ی دهره یانی پینجیه که دابه ش کرد ، بو ئەسپ سوار سی پشکی دانا ، دوو پشک بو ئەسپه که یه که پشکیش بو سواره که ، بو پیاده ش یه که پشکی دانا ، دیله کانیشی نارد بو (نجد) به سهر پهرشتی (سعدی کوپی (زید) (انصاری) و له جیاتیاندا ئەسپ و چه کی هینا .

له ژنه کانیان پیغمهبری خوا ﷺ (ریحانه) ی کچی (عمرو) ی کوپی (خناقه) ی هه لبراردو له لای بوو هه تا کوچی دوا یی کرد ، ئەمه گوته ی (ابن اسحاق) ^۱ . (کلبی) یش ده لیت : پیغمهبری خوا ﷺ ئەم ژنه ی نازاد کردو له سالی (۶) ی کوچیدا ماره ی کرد ، له کاتی گه رانه وه ی پیغمهبردا ﷺ له حه جی مالئاوایی کوچی دوا یی کردو له گوپرستانی (بقیع) ئەسپه رده کرا ^۲ .

که شهبری (بنو قریظة) کو تایی هات نزا که ی (سعدی کوپی (معاذ) (ر) هاته دی ، که پیشتەر له باسی غه زای ئەحزابدا باسما ن لیوه کرد . پیغمهبری خوا چادیریکی بو هه لدا له نزیک مزگه وته وه بو ئەوه ی زوو زوو سه ری لی بدا ، که کیشه ی (قریظة) ته واو بوو برینه که ی (سعد) کولایه وه ، (عائشه) ده لیت : که خوینی لیها ت خوینی دهستی پویش ت بو ناو خپوه ته که ی (بنی غفار) که له ناو مزگه وته که دا بوو ، (بنی غفار) هاواریان لی هه ستا و ، وتیان : ئەری خه لکی ناو خپوه ت ، ئەو خوینه چیه لای ئیوه وه به ره و خپوه ته که ی ئیمه دیت ، سهیریان کرد خوینی (سعد) و له برینه که ی ده چوپریت ، له ئەنجامی ئەم خوین بهر بوونه (سعد) کوچی دوا یی کرد ^۳ .

^۱ / بروانه (ابن هشام) ۲/ ۲۴۵ .

^۲ / تلخیص فهوم اهل الاثر ل ۲ .

^۳ / صحیح البخاری ۲/ ۵۹۱ .

له (صحيحين) يثدا هاتوه له (جابر) وه ، له پیغه مبهري خواوه ﴿﴾
 فهرمووی : بهراستی عهرشی خوا به مردنی (سعدی کوپی (معاذ) هاته له رزه .
 (ترمذی) فهرموو دیکه (صحيحی) له (انس) وه هیئاوه ده فهرمووی : که
 تهرمه که ی (سعدی کوپی (معاذ) یان خسته سرشان ، دوپوه کان وتیان : ثم
 تهرمه چنده سووکه له یه ! پیغه مبهري خوا ﴿﴾ فهرمووی : فریشته کان هه لیان
 گرتبوو .^۲

له ئابلوقه دانه که ی (بنو قریظه) دا پیاو یکی موسلمان شهید کرا ، نهویش
 (خلاد) ی کوپی (سوید) بوو که له سهر قه لاکه وه ژنه جوله که یه ک جهنجه پرکی
 فریدابوه خواره وه به سهریدا ، ههر له و ئابلوقه یه دا (ابو سنان) کوپی (محسن) برای
 (عکاشه) ش وه فاتی کرد .

(ابو لبابه) ش شهش شهو به کوئه که که ی مزگه وته وه مایه وه ، له کاتی
 نویره کاند ژنه که ی دهاته لای و دهیکرده وه بو نویر ، پاشان دهگه پرایه وه خوی
 ده به سته وه به کوئه که که وه ، پاشان له پارشیو یکه دا هه والی وه رگتنی ته وه به که ی (ابو
 لبابه) درا به پیغه مبهري ﴿﴾ له کاتی که که له مالی (ام سلمه) بوو ، له بهرده م
 ژوره که یدا وه ستابوو ، وتی به (ابا لبابه) : مژده ت لی بیت خوی گه وه ته وه بی لی
 قبول کردیت ، خه لکی وروژان بو بهردانی (ابو لبابه) ، پازی نه بوو وتی : ده بیت
 پیغه مبهري خوا ﴿﴾ خوی بمکاته وه ، کاتیک که پیغه مبهري ﴿﴾ خوی ته شریفی چوو
 بو نویری به یانی کردیه وه به پره لای کرد .

غه زای (بنو قریظه) له مانگی (ذی القعدة) ی سالی (۵) ی کوچیدا پووی دا ،
 ئابلوقه دانه که ش ماوه ی (۲۵) بیست و پینج شهوی خایاند .^۳

له غه زای نه حزب و (بنو قریظه) دا خوی گه وه چهن دین ثایه تی له
 سوره تی نه حزب نارد خواره وه ، تیایدا باسی گرنگترین لایه نی حاله تی ئیمانداران
 و دوپوووان و سهر شوپی نه حزب و ئاکامه کانی په یمانشکینی جوله که ی کرد
 بوو .

^۱ / صحيح البخاري ۱/ ۵۳۶ ، صحيح مسلم ۲/ ۲۹۴ ، جامعه الترمذي ۲/ ۲۲۵ .

^۲ / جامع الترمذي ۲/ ۲۲۵ .

^۳ / ابن هشام ، ۲۲۷/۲ ، ۲۲۸ ، له باره ی دريژي ثم باسره بروانه (ابن هشام) ۲/ ۲۳۲ تا ۲۷۳ و (صحيح البخاري) ۲/ ۵۹۰ ، ۵۹۱ ، (زاد المعاد) ۲/ ۷۲ ، ۷۳ ، ۷۴ (مختصر سيرة الرسول) نوسيني شنيخ عهبدولای نه جدی ل ۲۸۷ .

چالاکى سەربازىي دواي ئەو جەنگە كوژرانى (سلام)ى كوپرى (ابى الحقيق)

(سلامى كوپرى ابى الحقيق) كە شۆرەتەكەي (ابو رافع) ، يەكك بوو لە گەرە تاوانبارەكانى جولهكەو ئەوانەي ئەحزابيان دژ بەموسلمانەكان كۆكردهووە بە ئازوقەو مال و سامان كۆمەكى دەكردن^(۱) ، ئازارى زۆرى پىغەمبەرى دەدا ﷺ ، كە موسلمانەكان لە غەزاي (بنو قريظة) بوونەو ، خيلى (خەزرج) مۆلەتيان لە پىغەمبەرى خوا ﷺ وەرگرت بۆ كوشتنى.

پيشتريش چەند پياويكى ئەوسى (كعبى كوپرى اشرف) يان كوشت . خەزرجيش پييان خوش بوو شكۆمەنديان وەكو ئەوێ (ئەوس) دەست بكەويّت. بۆيە پەلەيان بوو لە وەرگرتنى ئەو مۆلەتە.

پىغەمبەرى خوا ﷺ مۆلەتى پيدان كە بيكوژن و پىگەي نەدان دەست لە ژن و منال بكەنەو ، مەفرەزەيەكى خەزرجى كەبريتى بوو لە (۵) كەس دەرچوون ، هەموويان لە تيرەي (بنى سلمه)ى (خەزرجى) بوون ، (عبدالله)ى كوپرى (عتيك) سەرۆكيان بوو.

مەفرەزەكە دەرچوون بەرەو خەيبەر و پرويان كرده قەلأى (ئەبو رافع) ، كاتيك خۆر ئاوا بوو كە نزك بوونەو لە قەلأكە ، خەلك بەرەو حەوانەو خەوتن دەرچوون ، (عبدالله)ى كوپرى (عتيك) بەهاو لەكانى وت: لەشوينى خوتان دانيشن ، من ئەپۆم ، قسەي خوش لەگەل كابرأى دەرگاواندا دەكەم و دەرۆمە ژوورەو . لە دەرگاكة نزك بوو ، پاشان جەلكانى بەخۆيەو ئالاند وەكو بيهويّت سەر ئاويك بكات ، لەو كاتەدا خەلك چووبوونە ژوورەو ، كابرأى دەرگەوان هاواری ئى كرد: ئەرى كابرأ گەر دەرەويّت وەرە ژوورەو چونكە من دەرگاكة دادەخەم.

(عبدالله)ى كوپرى (عتيك) وتى: چوومە ژوورەو و خۆم حەشاردا ، كە خەلك هەموو چوونە ژوورەو ، كابرأ دەرگاكةي داخست و كليلەكانى بەداريكداد هەلواسى ، دەليّت: هەستام كليلەكانم هيئاو ، دەرگاكەم كردهو ، (ئەبو رافع) لەوى شەوى بەسەر ئەبرد ، لەگەل پيژيكي هاوخوانى خويأ بوو ، كە پيژەكەي بەجيان هيشت بوى چوومە سەرەو ، لە ژوورپيكي سەرەويا بوو ، ئەچوومە هەر ژوورپك دەرگاكەم لەسەر دانەخرا ، وتم لەدلى خۆما: ئەوانەي لەگەلمان چاوەپوانى دەستى منن تاييكوژم ، چووم و گەيشتمەلأى ، لەگەل ژنەكەيدا لەژوورپيكي تاريكابوون ،

(۱) بڕوانە (فتح البارى) ۲/ ۲۴۳.

نەمدەزانی لەکوێی ژوورەکەدا یە ، بانگم کرد: (ئەبا رافع) ، وتی: ئەو کێیە ؟
 هەلمەتەم برد بەرەو شوینی دەنگەکەو بێئەوێ بزانی لەکوێدا یە شمشیریەکم لێدا ،
 سوودی نەبوو ، هاواری ئی هەستا ، لە ژوورەکە چوومە دەرەوەو کەمێک لە نزیکەو
 وەستام ، پاشان چوومەو ژوورەو بۆ سەرەو ، وتم: ئەو دەنگە چی بوو (ئەبو
 رافع)؟ وتی: دایکت بە دۆزەخ چی ، پیاویک لەمالەکەدا شمشیریکی ئی دام، (عبدالله)
 وتی: یەك شمشیری ترم لێدا خستم ، هێشتا نەمردبوو ، ئەنجا نوکی شمشیرەکەم
 خستە سەرسکی و خۆدا بەسەریدا تا نوکەکە ی لە پشتیەو دەرچوو ئێتر زانیم
 کوشتومە ، خێرا گەرامەو دەرگاگانم یەك یەك کردەو تاگەیشتمە پلیکانە یەك قاچم
 دانا ، وامزانی گەیشتمەتە سەر زەوی ، شەویکی مانگەشەو بوو کەوتم ، لاقم شکا
 ، بەمیزەریک بەستم ، پاشان دەرچووم بەرەو دەرگای دەرەو لەوێ وەستام ، وتم:
 ئەمشەو ناچمە دەرەو هەتا نەزانی کوشتومە یان نە؟

لەگەڵ خوێندنی کەلەشیری بەیانیدا لەسەر دیواری قەڵا کەو بەاو کەپۆو
 برابۆ بۆ (ئەبو رافع) دەستی پێ کرد ، ئەیانوت: بازرگانەکە ی پێی (حیجان)م پۆ ،
 خێرا گەرامەو بۆ لای هاوڵەکانم ، وتم: پزگارمان بوو ، (ئەبا رافع)یش کوژرا ،
 گەپاينەو تاجوینە خزمەت پیغەمبەر ﷺ قسەم لەگەڵدا کردو باسی قاچە
 شکاوەکەشم بۆ کرد . فەرمووی: قاچت پاکیشە ، قاچم درێژ کرد ، دەستی پیروزی
 پێدا هینا ، ئازاری تیا دا نەما. ^(۱)

ئەمە گێڕانەوێ (بخاری) یە ، لە (ابن اسحاق)یشەو ، ئەلئیت: هەموو
 ئەندامانی مەفرەزەکە چوونە سەر (ئەبو رافع)و بەشدار بوون لەکوشتنی داو ئەو کەسە ی
 بە شمشیرەکە یەو خۆیدا بەسەری داو کوشتی (عبدالله) ی کوپی (انیس) بوو ، ئەوەشی
 تیدا هاتوو کە بەشەو کوشتوایەو ، لاقی (عبدالله) ی کوپی (عتیک)یش شکاوو
 هەلیان گرتوو و خویان فری داو تە جوباریک تا لیانەو دیارنەبن ، جولهکەش
 مەشخەلی ئاگرەکانیان دادەگیرسێنن و بەدوایاندا دەگەڕێن ، کە ناو میدەبن و
 دەگەڕێنەو بۆ لای (ئەبو رافع)، تاقمی مەفرەزەکەش کە دەگەڕێنەو (عبدالله) ی کوپی
 (عتیک) هەلەگرن و دینەو بۆ خزمەت پیغەمبەر ﷺ ^(۲).

دەرچونی ئەم سەریە یە لەمانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة) ی سالی
 (۵) ی کوچیدا بوو. ^(۳)

(۱) صحیح البخاری ۵۷۷/۲

(۲) ابن هشام ۲/۲۷۲، ۲۷۳

(۳) رحمة للعالمین ۲/۲۲۳، لەگەڵ ئەو یاسانە ی کە لە سەرچاوەکانی ترومرگراون لە غەزای ئەحزاب و (قریظە).

سرىيەى (محمد) ى كورى (مسلمە)

دواى تەواۋبونى جەنگى (ئەحزاب) و (قريظة) ، ئەم سىرىيە كە بىرىتى بوو
 لە (۳۰) ئەسپ سوار يەكەم سىرىيە بوو دەرچوو. ئەم سىرىيە بەرەو (قرطاء) دەرچوو
 ، بەلای (ضرية) ى ناۋچەى (بكرات) ى خاكى (نجد) تىپەپرى ، ماۋەى نىۋان (ضرية)
 و (مەدىنە) ەوت شەو پىنگەيە ، دە شەو لە مانگى (محرم) ى سالى (۶) ى كوچى
 كەۋتنە پرى بەرەو ناۋەۋەى خىلى (بكر بن كلاب) كە دايان بەسەرياندا خىلەكە
 ھەلات ، مۇسلمانەكان مەرو وشترو مالا تەكەيان دانەبەر، مانگى (محرم) يەك شەۋى
 مابوو لە شەۋەكەيدا گەيشتنەۋە مەدىنەو (ثمارة) ى كورى (اثال) گەرەى (بنى
 حنيفه) يان لەگەل خۇياندا ھىنا بوو، كە بەنياز بوو بوو بە فەرمانى (مسيلمە) ى
 درۋزىن پىڭەمبەرى خوا ﷺ شەھىد بىكات^(۱).

مۇسلمانەكان گىرتبويان كەھىنايان بەيەكىك لەپايەكانى مزگەۋتەۋە
 بەستىانەۋە ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ پىنى فەرموو: چىت ئەۋىت ؟ وتى: چاكەم پىنيە ،
 ئەگەر بىمكۆزىت خاۋەن خويىنم ھەيە ، خۇ ئەگەر بەرەلام بىكەيت سوپاسگوزارت
 دەيم ، ئەگەر مال و سامانت ئەۋىت ، داۋا بىكە چەندت ئەۋىت پىت ئەدرىت .
 پىڭەمبەرى خوا ﷺ بەجىنى ھىشت ، جارىكى تر پىڭەمبەر ﷺ بەلايدا تىپەپرى و
 ھەمان شتى پى فەرموو ، ئەۋىش ەك جارى يەكەم ۋەلامىدايەۋە ، پاشان جارى
 سىنيەمىش لىدوانەكە دوۋبارە بوۋەۋە ، ئەنجا پىڭەمبەر ﷺ فەرموو: (ثمارة)
 بەرەلا بىكەن. بەرەلايان كرد ، چوو بۇ باخە خورمايەكى نىزىك مزگەۋت خۇى شۇرد ،
 پاشان ھاتەۋە مۇسولمان بوو ، وتى: ۋەلاھى لە ھەموو دىيادا كەسىك نەبوو لە تۆ
 زياتر رىقم لىنى بىت ، ئىستا دەمو چارو پوۋى تۆ بەلامەۋە لە ھەموو دىيا
 خۇشەۋىستەرە ، ۋەلاھى ھىچ ئاينىكىش لە دىيايا نەبوۋە بەئەندازەى ئاينەكەى تۆ
 رىقم لىنى بوو بىت ، ئىستا بوۋە خۇشەۋىستىرە ئاين لەلام ، كاتىكىش ئەسپ
 سوارەكانى تۆ گىرتىمان بەنيازى عومرە بووم. پىڭەمبەرى خوا ﷺ مژدەى پىداۋ،
 فەرمانى دايە عومرەكەى بىكات ، كە (ثمارة) ھات بۇ مەككە ، قورەيش پىيان وت:
 (ثمارة) تۆ لەئاينى باپىرانت ھەلگەپراۋىتەۋە ، وتى: نەخىر ۋەلاھى لەگەل
 موحەممەدا بووم مۇسولمان بووم ، سوپىند بىت بەخوا لە (ىمامە) ۋە يەك دەنكە

گەنم ناگاتە لای ئۆۋە ھەتا پىغەمبەر ﷺ ھەرمەنم پىئ نەدات . لە يەمامەو ھەنم دەھات بۆ مەككە ، (ثمامە) گەرايەو ھە بۆ ولاتى خۆى ، رىگەى گرت لە ناردنى گەنم بۆ مەككە ، تا قورەيشى ماندوو بى تاقت کرد ، نامەيان نووسى بۆ پىغەمبەر ﷺ ، داوايان لى کرد لەبەر خاترى خزمایەتى نامە بنووسىت بۆ (ثمامە) ، تا رىگە بدات خواردن بېرات بۆ مەككە ، پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەرمەنى پىدا كە رىگە بدات.^(۱)

غەزای (بنو لحيان)

(بنو لحيان) ئەو خىلەبەون كە خیانەتیان کرد لە دە ھاوئەلەكەى پىغەمبەر ﷺ لە (الرجیع) داو بوونە ھۆى شەھید کردنیان ، شوین و مەنزىگاكانيان لەناو (حجاز) دا بوو ، بەرەو سنورى مەككە ، ھىشتا بگرو ھەردەى نىوان موسلمانەكان و (قریش) و (اعراب) لەگەرمەیدا بوو ، پىغەمبەر ﷺ پىئ باش نەبوو كە زۆر بېونە ناوھەو لەگەل دۆژمنە ھەرە گەرەكە نزیك ببنەو كاتىك كە شەرى ئەحزاب كۆتایى ھات ، سوپاكە بە سەرشۆرى گەرايەو ، وەرەیان دابەزى بوو ، بزىوى و جموجولیان نەماوو ، تارادەيەك ملكەچى ئەمرى واقع بوون ، پىغەمبەر ﷺ لەو قۇناغەدا پىئ باش بوو كە كاتى ئەو ھاتوو تۆلەى ئەو ھاوئەلە شەھیدانەى خۆى لە (بنو لحيان) بكاتەو ، لە مانگى (ربیع الاول) ى سالى (۶) ى كۆچیدا بە دووسەد كەسەو بۆیان چوو ھەرەو ، (ابن ام مكتوم) ى بەسەر مەدینەو بەجیھىشت ، وای نیشاندا كەبەرەو شام دەپۆن ، پاشان بەخیرایى پۆیشتن تا گەیشتنە ناوجەرگەى (غران) كە دۆلىكە لەنىوان (امج) و (عسفان) دا ، ئەو شوینەى ھاوئەلەكانى تیدا شەھید بوو ، لەویدا نزاى لیخۆشبوونى بۆ كردن ، (بنو لحيان) بەمەیان زانىو بەرەو شاخ پرایانكرد ، كەسیان دەست نەكەوت ، دوو پۆژ لەوئ مانەو بە چوارلادا سربەیان نارد ، كەسیان دەستگیر نەبوو ، ئەنجا پۆیشتن بەرەو (عسفان) ، پىغەمبەر ﷺ دە ئەسپ سواری نارد بۆ (كراع الغمیم) تا قورەيش بەر گویئ بكەوئ پاشان گەرانەو ھە بۆ مەدینە ، چواردە شەویان پى چوو .

(۱) زاد المعاد ۱/۱۱۹، مختصر سيرة الرسول، نویسنی شیخ عبدوللای نەجدى ل ۲۹/۲۹۳.

به بهره‌دوامی ناردنی مه‌فرزه‌و سړیه‌کان

پاشان پیغه‌مېر ﷺ به بهره‌دوامی که‌وته ناردنی مه‌فرزه‌و سړیه به هر چوارلادا ، نه‌مه‌ش چند حاله‌تیکه ، له‌وانه:

۱. سړیه‌ی (عکاشه‌ی) کوږی (محصن) به چل که‌سه‌وه دهرچوو به‌ره‌و (غمر) ، که کانیاویکی (بنی‌ثعلبه) ه ، خیله‌که پرایانکرد ، له‌و سړیه‌دا موسلماننه‌کان دووسه‌د وشتریان ده‌ستکه‌وت و گه‌پراڼه‌وه بو مه‌دینه.

۲. سړیه‌ی (محمد‌ی) کوږی (مسلمه) به‌ره‌و (ذی‌القصة) ، له‌مانگی (ربیع‌ی) یه‌که‌م یان دووه‌می سالی (۶) کوچیدا. (ابن‌مسلمه) له‌گه‌ل ده پیاو‌دا دهرچوون به‌ره‌و (قصه‌و) مه‌نزلگا‌کانی (بنی‌ثعلبه) سه‌د که‌س ده‌بوون ، نه‌وان پښتر زانیب‌وویان بو‌سه‌یان دانا بو سړیه‌که ، له‌کاتی نو‌ستندا ه‌موویان شه‌یدکردن جگه له (محمد‌ی) کوږی (مسلمه) که به‌برینداری ه‌له‌تاتبوو.

۳. سړیه‌ی (ابی‌عبیده‌ی) کوږی (جراح) به‌ره‌و (ذی‌القصة) له‌مانگی (ربیع‌ی) دووه‌می سالی (۶) کوچیدا. پیغه‌مېری خوا ﷺ به‌دوای شه‌ید بوونی مه‌فرزه‌که‌ی (محمد‌ی) کوږی (مسلمه‌دا) ناردنی. چل پیاوی له‌گه‌ل‌دا بوو ، پویشتن گه‌یشتنه شوینی پوداو‌ه‌که ، به‌شو دپوشتن ، له‌گه‌ل به‌ره‌به‌یاندایان به‌سهر (بنی‌ثعلبه) دا ، ناچاریان کردن ه‌له‌بین به‌ره‌و شاخ ، پیاویکیان ئی‌گرتن له‌دوایدا موسلمان بوو ، وشترو مه‌رو مال‌ته‌که‌یان له‌گه‌ل خو‌یاندایا ه‌ی‌نایه‌وه بو مه‌دینه.

۴. سړیه‌ی (زید‌ی) کوږی (حارثة) به‌ره‌و (جموم) ، له‌مانگی (ربیع‌ی) دووه‌می سالی (۶) کوچیدا ، (جموم) ئاویکی (بنی‌سلیم) ه ، له (مر‌الظهران) ، (زید) ژنیکی خیل‌ی (مزینه‌ی) گرت‌ ناوی (حلیمه) بوو ، شوینی (بنی‌سلیم‌ی) نی‌شان‌دان ، چوونه‌سه‌ری و دیل و وشترو مه‌رو مال‌تیک‌ی زوریان ده‌ستکه‌وت ، که (زید) گه‌پرایه‌وه پیغه‌مېری خوا ﷺ ژنه (مزینه) یه‌که‌ی نازاد کردو دای به‌شوو.

۵. سړیه‌ی (زید) به‌ره‌و (عیص) ، له‌مانگی (جمادی‌الاولی‌ی) سالی (۶) کوچیدا ، به‌سه‌دو حه‌فتا سواره‌وه ، له‌و سړیه‌دا مال و سامانی قوپه‌یش گیرا ، سه‌روکی کاروانه‌که (ابو‌العاص‌ی) زاوای پیغه‌مېر بوو ﷺ ، (ابو

العاص) دهرباز بو ، هاته لای (زینب)ی هاوسه‌ری که کچی پیغه‌مبهره ﷺ
 هانای بۆ برد ، که داوای مال و سامانه‌که‌ی بۆ بکات له پیغه‌مبهر ﷺ ،
 ئه‌ویش هه‌والی نارد بۆ پیغه‌مبهر ﷺ ، پیغه‌مبهریش ﷺ به‌خه‌لکی وت مال و
 سامانه‌که بگێرنه‌وه بۆ (ابو العاصی) بی ئه‌وه‌ی زۆر بکات له هیچ که‌سیک ،
 زۆروکه‌م و گه‌وره‌و بچوکیان دایه‌وه ، (ابو العاصی) گه‌راپه‌وه بۆ مه‌که‌که ،
 هه‌موو سپارده‌کانی دایه‌وه به‌خاوه‌نه‌کانیان ، ئه‌نجا موسلمان بو ، پاشان
 کۆچی کرد ، داوی ئه‌وه پیغه‌مبهر ﷺ زه‌ینه‌بی به‌پیی نیکاحی یه‌که‌م که سی
 سال و نیوی خایاند ، پیدایه‌وه هه‌روه‌کو له فهرمووده‌ی (صحیح) دا ^(۱)
 هاتوه ، به‌پیی نیکاحی یه‌که‌م پیی دایه‌وه ، چونکه هیشتا ئایه‌تی
 حه‌رامکردنی ژنی موسلمان له کافران هه‌تابوه خواره‌وه سه‌بارت به‌وه‌ش
 گوايه فهرمووده هه‌یه ده‌لیت: به نیکاحیکی نوێ (زینب)ی پیدرایه‌وه ، یان
 پاش شه‌ش سال پیی درایه‌وه ، ئه‌وه راست نی‌یه ، سه‌رباری ئه‌وه‌ی له
 پووی (سند) یشه‌وه راست نی‌یه ^(۲)، سه‌بارت به‌و که‌سانه‌ی ده‌ست ده‌گرن
 به‌و فهرمووده لاوازان‌ه‌وه‌و، ده‌لین: (ابو العاص) له‌کۆتایی سالی هه‌شتی
 کۆچیدا پێش فه‌تح موسلمان بووه ، پاشان دژه‌وانه‌ی خۆیان ده‌بنه‌وه‌و ،
 ده‌لین: زه‌ینه‌ب له‌کۆتایی سالی هه‌شته‌می کۆچیدا وه‌فاتی کرد ، پێشتریش
 که به‌به‌لگه‌وه قسه‌مان کرد له‌سه‌ر کتیبی (بلوغ المرام) ، (موسای کوپی
 عه‌قه‌به) بۆچوونی وایه که ئه‌و پووداوه له‌سالی (۷)ی پێش مه‌سه‌له‌ی (ابو
 بصیره) و هاوه‌له‌کانی پووی داوه ، به‌لام ئه‌مه له‌گه‌ل فهرمووده راست و
 لاوازه‌که‌شدا یه‌ک ناگرێته‌وه.

٦. دیسان سریه‌یه‌کی تری (زید) بۆ (طرف) یان (طرق) له (جمادی الآخرة)ی
 سالی (٦)ی کۆچیدا. (زید) به (١٥) که‌سه‌وه ده‌رچوو بۆ (بنی ثعلبه) ، که
 گه‌یشتنه سه‌ریان رایان کرد ، له‌وه ترسان که پیغه‌مبهری خوا ﷺ خۆی
 داییتی به‌سه‌ریاندا ، (زید) له‌و سریه‌یه‌دا بیست و شتری ده‌ست که‌وت ،
 چوار شه‌وی پیی چوو.

^١ / بڕوانه (سنن ابی داود) له‌گه‌ل شه‌رحه‌که‌یدا (عون المعیود) (باب /الی متى ترد علیه إمراة اذا اسلم بعدها).
^٢ / بۆ قسه‌کردن له‌سه‌ر هه‌ردوو فهرمووده‌که بڕوانه (تحفة الأحوذی) ١٩٦، ١٩٥/٢.

۷. دیسانه وه سربیه کی تری (زید) بۆ (وادی القری) له (رجب) ی سالی (۶) ی کۆچیدا . (زید) (۱۲) پیاده ی بردو پویشنت به رهو (وادی القری) بۆ پهیدۆزی جمو جۆلی دوژمن ئەگەر لهوئ بن ، خه لکی (وادی القری) هێرشیان کرده سهریان ، نۆ که سیان ئی شه هید کردن ، سیانیان پزگاریان بوو (زید) یه کیك بوو لهو سیانه ^(۱).

۸. سربیه ی (خبط) که له (رجب) ی سالی (۸) ی کۆچیدا باسی ده کړیت ، به لام رهوتی پروداوه که واپیشان ده دات که پینش سولخی حوده یبیه بووه ، (جابر) ده لیت: پیغه مبهری خوا ﷺ به سه ره کایه تی (ابو عبیده) ی کوری (الجراح) له گه ل سئ سه د سواردا ئیمه ی نارد تاچاوه روانی کاروانیک ی قوپه یش بکه ین ، تووشی برسیتیه کی زۆر بووین ناچار بووین گه لای (خبط) مان خوارد ، بۆیه سوپاکه ناوئرا سوپای (خبط) سئ سه ر وشت سه ربرا ، پاشان سیانی ترو ، پاشان سیانی تر ، پاشان (ابو عبیده) قه ده غه ی کرد ، له ناو ده ریادا گیاندار ئیکمان راو کرد ، پیتی ده لین (عنبر) ، بۆ ماوه ی پانزه پوژ لیمان خوارد ، لیی تیر بووین و گیان و جه سه مان هاته سه ر خو و چاک بووینه وه ، پاشان (ابو عبیده) بالی یه کیك لهو گیاندارانه ی هه لگرت ، سه یری که له گه تترین پیاو و به رزترین وشتی کرد ، خسته ی سه ری و ، لیمان خوارد ، تاگه یشتینه مه دینه ، چوینه خزمه ت پیغه مبه ر و ﷺ باسی ئه و گیانداره مان بۆ کرد ، فره مووی: (ئه وه پوژی خودایه بۆ ئیوه ی ناردووه ، ئەگەر پارچه ی گوشته که تان پیماو به شمان بدن ، ئیمه ش پارچه یه کمان نارد خزمه تی. ^۲ له به ره وه بوو وتمان : که رهوتی ئه م سربیه وانیشان ده دات که پینش (حذیبیه) بوو بیت ، چونکه موسلمان ه کان دوا ی په یمانی حو دیبیه رنیان نه گرت له کاروانه کانی قوپه یش.

^۱ / رحمة العالمین ۲/۲۲۶، سه باره ت به سربه کانیش سه یری سه رچاوه ی ناو براو بکه ، له گه ل (زاد المعاد) ۲/۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲. مه ره ها په راویزی (تلقیم فه رم اهل الاث / لاپه ره ۲۹، ۲۸.

^۲ / صحیح البخاری ۲/۶۲۵، ۶۲۶، (صحیح مسلم) ۲/۱۴۵، ۱۴۶.

غەزای (بنو المصطلق) یان غەزای (مریسع)

لە شەعبانی سالی (۶) ی کۆچیدا

ئەم غەزایە ھەرچەندە پەل و پۆی زۆری نەبوو ، لەلایەنی سەربازییەو ، بەلام چەند ڕووداویکی تێدا ڕوویدا ، پشییوی خستە ناو کۆمەلگای ئیسلامییەو ، بوو ھۆی ئابرووچوونی دووڕوان ، دانانی چەند دەقیکی یاسایی تەعزیری که وێنەیکە تاییبەتی شکواری و دەروون پاکێ بەخشێ کۆمەلگای ئیسلامی ، بە لە سەرەتاوہ باسی ئەم غەزایە بکەین ، پاشان باسی ئەو ڕووداوانە دەکەین .

ئەو غەزایە لەمانگی (شەعبان) ی سالی شەشی کۆچیدا ڕویداوہ (بەپێی راسترین گێڕانەوہ) ، ھۆیکەشی ئەوہ بوو ، ھەوال گەیشت بە پیغەمبەر ﷺ کہ گەرەکی خێلی (بنی المصطلق) (حارث) ی کوپی (ابی ضرار) خۆی و خێلەکە ی و ھەرچیکە ی پێ کۆکرایتەوہ لەگەل خۆیدا بەرپی کردون بۆ شەپکردن لەگەل پیغەمبەری خوادا ﷺ ، پیغەمبەریش ﷺ (بریدە) ی کوپی (حصیب) ی (اسلمی) نارد بۆ ھەوال زانین ، چوو بۆلایان ، (حارث) ی کوپی (ابی ضرار) ی بەدی کردون و گەراپەوہ بۆ لای پیغەمبەری خوادا ﷺ ، ھەوالەکە ی پێدا .

پاش ئەوہ ی لە راستی ھەوالەکە دانی بوو ، ھاوہلانی کۆکردەوہ و ، بەخێراییی بۆیان دەرچوو ، دوو شەو لە مانگی شەعبان تێپەری بوو ، ئەمجارەیان کۆمەلێک دووڕوو لەگەلیدا دەرچوون کہ پیشتر لە ھیچ غەزایە کدا لەگەل پیغەمبەر ﷺ دەرئەچوو بوون ، (زید) ی کوپی (حارث) ی بەسەر مەدینەوہ دانا (وتراویشە

١ / بەلگە لەسەر ئەو گێڕانەوہیە کہ لە ڕووداوی (افک) دا ھاوتوہ دەلێت " ڕووداوەکە دواي واجب بوونی حجاب بوو ، نایەتی حجابیش لەبارە ی زەینەبووہ دابەزی ، لەوکاتەدا زەینەب خیزانی پیغەمبەر بوو ﷺ ، پیغەمبەری خوا لەبارە ی (عائیشە) وە پرسیار ی ئی کردوہ ؟ زەینەب وتی : چاروگۆنی خۆم دەپارێزم ھیچ نالیم ، (عائیشە) دەلێت : لەناو ھاوسەرەکانی پیغەمبەردا ﷺ تەنها (زەینەب) لە من خاوماتر بوو ، سەبارەت بەوہش کہ لە ڕووداوی (افک) ھەلبەستەنەکدا ھاوتوہ گواہی (سعدی کوپی معاذ) و (سعدی کوپی عبادە) بووہ بەکێشەیان لەبارە ی دۆ بەستەکانی ڕووداوەکە ، زانراوہ کہ (سعدی کوپی معاذ) دواي غەزای (بنوقریظە) وەفاتی کرد ، پێدەچێت ئەمە ھەلە ی پاوی بێت ، (ابن اسحاق) ڕووداوی بوختان ھەلبەستەنەکە دەگێرێتەوہ لە (زەھری) یەوہ لە (عبداللهی کوپی عبداللہی کوپی عتبە) وە لە (عائیشە) وە ، باسی (سعدی کوپی معاذ) ی نەکردوہ بەلکو باسی (اسدی کوپی حضر) لەئارادایە ، (ابومحمدی کوپی حزم) دەلێت : ئەمە راستە و ھیچ گومانێ تێدا نیو ، باسی (سعدی کوپی معاذ) ییشی کردوہ . (پروانە (زادالمعاد ١١٥/٢) . جینگە ی سەرسۆرمانە کہ (محمد الفزالی) ئەوہ دوداتە پال (ابن قیم) کہ غەزای (مریسع) ی بەیکێک لەغەزاکانی سەدە ی پینجەم دانائوہ (فقه السيرة ل ٢٢٢) لەکاتی کدا کہ گوتهکانی لە (الهدی) دا (١١٥/٢) دژ بووہ دەوہ ستیتەوہ .

(ابونری دانا) و ، و تراویشه (ثميلة) ی کوپی (عبدالله) ی (لیثی) دانا . (حارث) ی کوپی (ضرار) سیخوپیکنی دانا بوو ، بۆ نهو هی هوالنی سوپای نیسلامی بۆ بهینن ، موسولمانهکان گرتیان و کوشتیان .

کاتیك هوالنی هاتنه که ی پیغه مبهري ﷺ و کوشتنی سیخوپره که گه یشته وه به (حارث) و هاوړیکانی ، زنده قیان چوو ژور ترسان هرچی عه ره بیکی دهشتیه کان له گه ندا بوو بلاوه یان لی کرد ، پیغه مبهري خودا ﷺ گه یشته ناوچه ی (مریسیع) که ناوی ئاویکه له ئاوه کاننی (بنی المصطلق) له ناوچه ی (قدید) دا به ره و که ناری ده ریا ، خیرا خو یان ناماده کرد بۆ شهر پیغه مبهري ﷺ هاوه له کاننی ریز کرد ، ئالای کوچه رانی دایه دهست (ابوبکر الصدیق) ، ئالای نه نساره کانیشی دایه دهست (سعد) ی کوپی (عباده) ، چند ساتیک تیربارانی یه کتریان کرد ، پاشان پیغه مبهري ﷺ فرمانی دا به هیرش کردنیکنی ته واو ، سرکه و تنیان به دهست هیئا . موشریکان شکستیان هیئا ، نهو هی کوژا کوژا و ژن و منال و سامان و وشترو مه پرومالاتیان کهوته دهست موسولمانهکان ، له موسولمانه کانیش ته نها یه ک پیاو شهید بوو ، نهویش پیایوکی نه نساری به هله کوشتی وایزانی له ریزی موشریکه کاندایه .

(مغازی) نووسو (سیرهت) ناسه کان ده لین ، (ابن قیم) ده لیت: نهو هه له یه ، شهر کوشتار پووی نه داوه ، دای به سیریاندا له سر ئاوه کهو دهستی گرت به سر ژن و منال و مال و سامانیاندا ، ههروه کو له (صحیح) دا هاتوو: پیغه مبهري خودا ﷺ دای به سیریاندا و نهوان رایانکرد ، نه سجا فرموده که ی باس کرد^۱ . کو تایی .

یه کیك له کو یله کراوه کان (جویرییه) ی کچی (الحارث) بوو ، کهوته پشکی (ثابت) ی کوپی (قیس) ، وه نهویش به (مکاتبه) ئازادی کرد ، پیغه مبهري خوا ﷺ پاره ی (مکاتبه) که ی بؤداو ماره ی کرد ، به و ژنه یاننه هه موو موسولمانه کان و هرچی که سیان له خزم و کهس و کاری (جویرییه) و (بنی المصطلق) ئازاد کرد که موسولمان بوون و تیان: تازه نهوانه بوونه خزمی پیغه مبهري ﷺ^۲ .

سه بارهت به و پرووداوانهش که له و شهره دا پروویاندا ، له بهر نهو هی که سرچاوه کانیان سه رکرده ی دوو پروان (عبدالله) ی کوپی (ابی) و هاوړیکانی بوون ، و اباشه که سه ره تا باسی کرده و کانیان بکهین له کو موله گای نیسلامی دا .

^۱ / بروه (صحیح البخاری) ، (الکتاب عتق) ۴۴۵/۱ ، ههروه ها بروه (فتح الباری) ۲۴۱/۷ .

^۲ / زاد المعاد ۱۱۲/۲ . ابن هشام ، ۲۸۹/۲ ، ۲۹۰ ، ۲۹۴ ، ۲۹۵ .

رۆلى دوورپوان پيش غەزاي (بنى المصطلق)

پيشتر وتمان كه (عبدالله)ى كوپى (ابى) زۆر پقى له ئىسلام و موسولمانان دهبوووه ، به تاييه تى زۆر پقى له پيغه مبهرى خودا بووه ﷺ ، چونكه (ئەوس) و (خزرج) له سەر سەرۆكايه تى ئەم رىكه وتبوون و يهك دەست بوون بۆ كردنى مهليكى خوڤيان ، لهو كاته دا ئىسلام چوه ناويانه وهو ، پرويان له (ابن ابى) وه رچه رخاندر پرويان كرده پيغه مبهى ﷺ ، بۆيه پيى وابوو ، كه پيغه مبهى ﷺ موله كه كى ئى داگير كردوه .

ئەم پق و كينه يه (ابن ابى) هەر له سهره تاي كۆچه وه دهر كه وت پيش نه وهى كه واپيشانى بدات موسولمانه و ، پاش نه وهش كه خۆى وهك موسولمانيك نيشادا . جاريكيان پيغه مبهى ﷺ سوارى گويدريژيك بووبوو ، بۆ زياره (سعد)ى كوپى (عبادة) ده چوو ، به لاي مهجليسه كه (عبدالله)ى كوپى (ابى) دا تپه پرى (عبدالله) لووتى سوور هه لگه پراو وتى : مه يه نه سهرمان ، كه پيغه مبهى ﷺ له مهجليسه كه دا قورئانى خويند ، (عبدالله) وتى : له ماله كهى خۆت دانيشه و ، ئەم مهجليسه نه مان ئى مەشيوينه .^۱

ئەم هه لويس تهى (عبدالله) پيش ئاشكرا كردنى ئىسلامه تيه كهى بوو ، كه دواى شه پرى به دريش به پوا له ت خۆى وهك موسولمان خسته پوو ، به به رده وامى دوژمنايه تى خودا و پيغه مبهى ﷺ و ئيماندارانى ده كردو ته نها ييرى له لاي په رته وازه كردن و تيكدانى كۆمه لگاي ئىسلامى و سو ككردنى گوتارى ئىسلام بوو ، دۆستايه تى له گه ل دوژمناى خودا ده كرد ، وهك پيشتر يش وتمان ده ستى وه ردايه مه سه له كهى (بنو قينقاع) وه ، به هه مان شيوه له شه پرى ئو خودا نه و په يمانش كينى و خيانه تهى ئاشكرا كرد دژ به موسولمانان و ، هه ولئى ئازا وه و پشيوى نانه وهى دا له ناو موسولمانه كاندا .

يه كي ك له فيل و ته له كه خراپه كانى ئەم دوورپوه نه وه بوو ، پاش خوده رخستنى به موسولمان ، هه موو پۆريكى هه ينى كه پيغه مبهى خودا ﷺ داده نيشت بۆ وتار خويندنه وه ، ده يووت : خه لكينه نه وه پيغه مبهى خودايه له نيوان ئيوه دا ، ريزدار ترين و شكودار ترين كه سه له لاي خوا ، پشتيوانى بكن ،

^۱ / ابن هشام ٥٨٤/١ ، ٥٨٧ ، صحيح البخارى ٩٢٤/٢ (صحيح مسلم) ٩/٢

پشتگیری ئى بىكەن ، گۆيرايەلى بىكەن. ئەنجا پىغەمبەرى خۇدا ﷺ ھەلدەساو وتارى دەخوئىندەو. يەككە لە رەفتارە بى ئەقلىيەكانى ئەم پىاوە ئەو بوو كە لەپوژى ھەينى داوى جەنگى ئوحدداو پاش ئەو خيانەت و پەيمانىشكىنيەى ئەنجامى دابوو، ھەستاو شتەكانى پىشتىرتى وتەو ، موسولمانەكان لە چوارلاو چمكى جەلەكانيان راكىشاو پىيان وت: دانىشە دوژمنى خوا ، تۆ پىاوى ئەو قسانە نىت ، تۆ ئەو كەسەيت كە ئەو خيانەت و پەيمانىشكىنيەت كرد. كابرا بەسەر شان و مىلى خەلكيدا ھەنگاوى ناو چوو ھەر ھەو بەدەم رىنگەو ھەيووت: دەلىلى من شتى خراپم وتوو ، من وتوومە پشتى بگرن. كابرايەكى ئەنسارى لەبەر ھەرگا كەى مزگەوتدا يەخەى گرت و پىنى وت: داىك پۆلە رۆت بۆ بىكات ، بگەرئۆھ تا پىغەمبەرى خوا ﷺ داواى ئى خۆشبوونت بۆ بىكات. كەچى وتى: وەلاھى ھىچ پىوئىستىم بەداواى ئى خۆشبوونى ئەو نىيە^۱.

سەربارى ئەو ھەموو دۆڭمىنانى ئىسلام جۈلەكەو دوڭپوۋان و مۇشرىكان باش دەيانزانى كە ھۆى سەرەكى سەرکەۋتنەكانى سوپاي ئىسلام بىرىتى نىيە لەھۆى ماددى و ، زۆرى چەك و جىبەخانە و ژمارەى سەرباز ، بەلكو ھۆيەكەى ئەو

به‌هاو ره‌وشت هه‌ئس و كه‌وت و جوانانه بوو كه‌سه‌راپای كۆمه‌لگای ئیسلامی و هه‌موو كه‌سیكى په‌یوه‌ندیاری به‌م ئاینه‌وه جوان كرد بوو ، ده‌یزانی كه‌ چاوه‌گی ئه‌و جوانیانه پیغه‌مبه‌ری خوايه ﷺ كه‌ به‌رزترین نمونه‌ی ره‌وشت بوو ، به‌ به‌هاو ره‌وشتی جوانی خۆی دونیای سه‌راسام كرد بوو.

ده‌یانزانی كه‌ پاش ئیداره‌کردنی جه‌نگه‌كان له‌ مه‌ودای پینج سالدا ، زال بوون به‌سه‌ر ئه‌و ئاینه‌دا به‌رنگای چه‌ك شتیکی ئاسته‌مه ، بۆیه‌ به‌ریاریاندا شالۆی جه‌نگیكى پپو پاگه‌نده‌یی به‌رفراوان دژ به‌ره‌وشت و نه‌ریتی ئه‌م ئاینه‌ به‌ریابكه‌ن و كه‌سیتی پیغه‌مبه‌ریان ﷺ كرده‌ یه‌كه‌م ئامانجی ئه‌و شالۆه‌ پپوپاگه‌نده‌یه ، دووپوه‌كانیش تابووری پینجه‌می ئه‌و شالۆه‌ بوون له‌ناو ریزی موسولمانه‌كاندا ، به‌حوكمی ئه‌وه‌ی دانیشتیوی مه‌دینه‌ بوون ، هه‌ركاتیکیان بوستایه‌ ده‌یانته‌وانی ته‌ماس بكه‌ن به‌ موسولمانه‌كانه‌وه‌و گه‌مه‌ به‌هه‌ست و سۆزی ئاینیان بكه‌ن . (ابن ابی) سه‌رۆكى دووپووان و هاوپێكانی ئه‌و ئه‌ركه‌یان له‌ئه‌ستۆ گرت. ئه‌م پیلانه‌ له‌دوای جه‌نگی ئه‌حزابه‌وه‌ ده‌ركه‌وت ، كاتیك كه‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ دایكى ئیمانداران (زینب)ی كچی (جحش)ی ماره‌ كرد ، پاش ئه‌وه‌ی (زید) ته‌لاقیدا ، نه‌ریتی عه‌ره‌ب وه‌هابوو كوپی به‌ كوپكراو (تبنی) وه‌كو كوپی باوك و دایكى سه‌یریان ده‌كرد ، پینان وابوو كه‌ ژنی كوپی به‌ كوپكراو حه‌رامه‌ له‌سه‌ر ئه‌و كه‌سه‌ی كه‌ كردویه‌تی به‌ كوپی خۆی ، كه‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ زه‌ینه‌بى ماره‌ كرد ، دووپووان دوو كه‌لینیان به‌دی كرد. كه‌ بۆ ئاژاوه‌نانه‌وه‌ دژ به‌ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ده‌ست بدات.

یه‌كه‌م / ئه‌م ژنه‌ پینجه‌م ژنی پیغه‌مبه‌ره ﷺ. له‌كاتێكدا قورئان مۆله‌تی نه‌داوه‌ به‌ چوار ژن زیاتر، چۆن ئه‌م ژنه‌پانه‌ راست ده‌رده‌چیت؟

دووهم / زه‌ینه‌ب خیزانی به‌ كوپكراوه‌كه‌ی پیغه‌مبه‌ره ﷺ ئه‌مه‌ گوناھێكى هه‌ره‌ گه‌وره‌یه ، به‌پێی داب و نه‌ریتی عه‌ره‌ب ، بۆیه‌ له‌و باره‌یه‌وه‌ كه‌وتنه‌ پپوپاگه‌نده‌و وتی وتی ، ده‌یان به‌سه‌ره‌ات و قسه‌ی پپوپوچیان رێكخست و ، وتیان : موحه‌مه‌د له‌پێكدا دیوتی دلی پيدا چووه‌ و عاشقی بووه ، كه‌ (زید)ی كوپیشتی به‌مه‌ی زانیوه‌ ته‌لاقى داوه‌ بۆ موحه‌مه‌د ئه‌و پپوپاگه‌نده‌یان به‌شیوه‌یه‌كى قوول و به‌ر بلاو بلاو كردۆته‌وه‌ تانیستاش ئاسه‌واری له‌ناو كتیبه‌كانی ته‌فسیرو فه‌رمووده‌ی ئه‌مپۆشدا هه‌ر ماوه ، ئه‌م پپوپاگه‌نده‌یه‌ کاریگه‌ری خراپى هه‌بووه‌

له سەر دل و دەروونی دەروون نەخۆشەکان تا نایەت هاتە خوارەوه و پوونی کردەوه ، ئاوی بەسەر کەف و کۆی دڵەکاندا کردو ، ناماژەشی کرد بە بەر فراوانی ئەو ، پەرپاگەندەییە دژ بە پیڤەمبەری خوا ﷺ ئەنجام درا ، بەشیوەیەک سەرەتای سورەتی ئەحزابی پێدەکاتەوه و دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِغِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ الأحزاب. واتە: ئەو پیڤەمبەر ﷺ ، لەخوا بترسە و بەگوێی کافران و دووڕوان مەکە ، خودای گەوره خۆی زاناو دانایە.

ئەمە چەند ناماژەیهکی سەرپێی و، وردە هەلۆیستە لەو کارە دزیوانەیی دووڕوان پێش جەنگی (بنی المصطلق) پێی هەلەسان ، پیڤەمبەریش ﷺ بە دانەبەخۆدا گرتن و ئارام گرتن و نەرمی پووبەپوویان دەبوو ، بەگشتی موسولمانەکانیش بە ئارام گرتن خۆیان لە شەپری نیاز خراپان دەپاراست ، چونکە پۆژ لە دواى پۆژ بەهۆی ئابرو چوینیانەوه زیاتر ئاشکرا دەبوون ، هەروەکو خۆی گەوره فەرمووێت: ﴿أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ﴾ التوبة/ ١٢٦. واتە: ئایا ئەو دووڕوانە نابینن کە هەموو سالتیک یەك جار یان دوو جار تاقی دەکریڤەوه و ئابروویان دەچیت و کەچی هەر تەوبەش ناکەن و، بیر ناکەنەوه؟

رۆئی دووړووان له غهزای (بني المصطلق) دا

له شمېرې (بني المصطلق) دا ، دووړووان له گهل موسولمانه کان چوونه
 دهرهوه ، هرهوه کو خوی گه وره فره موویه تی ﴿لَوْ خَرَجُوا فِیْكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا
 وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ یَبْغُرُكُمْ الْفِتْنَةُ﴾ لهو دهرچوونه دا بواریکی تری گوبه نگو
 ناژاوه گپریان بو کرایه وه ، پشیوی و ناژاوه یه کی ترسناکیان له پیزی
 موسولمانه کاندایه وه و ، دهستیان کرد به ناژاوه دژي خودی پیغه مبر ﷺ ،
 نه مهش دریزه ی نهو باسانیه:

۱- دووړووان وتیان: ﴿لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِیْنَةِ لَیْخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ﴾ المنافقون
 ۸/ پاش لیبونه وه له جهنگی (مرسیع) ، پیغه مبر ﷺ له سر ناوه که ی (مرسیع)
 خپوه تی هله دا ، خه لك هاتن بو ناو بردن ، (عمری کوپی (خهتاب) ، کابرایه کی
 کریگرتی له گهل دا بوو ناوی (جهجاه) ی غهفاری بوو ، نه م پیاهو له سر ناوه که له گهل
 (سنان) ی کوپی (وبری (جهنی) دا بوو به دهمه قالییان وه شهر دروست بوو ، کابرای
 (جهنی) هاواری کرده نه ساریه کان ، (جهجاه) یش هاواری کرده کوچران ، پیغه مبر
 ﷺ پیی فره موون: نایا بانگه شه به دروشمی جاهلی دهکن ، له کاتیکیا هیشتا من
 له ناوتاندام؟ وازی لی بهینن نه مه بوگهنه و خراپه. نه هه واله گه یشته وه به (عبدالله) ی
 کوپی (ابی). له ناو خزمانیدا خوی تووړه کرد ، (زید) ی کوپی (ارقم) که کوریکی میرد
 مندا ل بوو له ویدا دانیشتبوو ، (عبدالله) وتی: نه مه شیان کرد؟ هاتنه سهرمان و مال و
 حالیان لی داگیر کردین ، وه لاهی نیمه و نهوان وه نه وه وایه ، یه که م بلیت: سه که که ت
 تیر بکه با بتخوات ، سویند دهم خوم به خوا که گه پراینه وه بو مه دینه ده بیت ریزداره که مان
 بی پیزه که مان شاربه در بکات. پاشان پوی کرده نهوانه ی دهره وبری و پیی وتن:
 دهبخون دهی ، نه مه خوتان به خوتان کرد ، هیشتاتن بو سر خاک و ناوی خوتان ،
 مالتان له گهل بهش کردن ، وه لاهی نه گهر نانیان نه دهنی لهوی بار دهکن و دهرؤن ،
 (زید) ی کوپی (ارقم) هوالی نه م قسانه ی دا به مامی ، مامیشی گوته کانی گپرایه وه بو
 پیغه مبر ﷺ لهو کاته دا (عمر) دانیشتبوو ، (عمر) وتی: پیغه مبری خودا فرمان بده
 به (عباد) ی کوپی (بشیر) با بیکوژیت. فره مووی: (عمر) چی بلین ، نه گهر خه لکی
 وتیان محمه د هاوه له کانی خوی ده کوژیت؟ نا نه خیر شتی وا ناکه م ، فرمان بده با
 برؤین و بار بکهین. نه م بریاره له کاتیکیا بوو که هرگیز پیغه مبری خوا ﷺ تیایدا
 کوچ و رهوی نه ده کرد ، خه لکیش له گهلیدا ههستان ، (اسید) ی کوپی (حضیر) ی
 پیگه یشست سلوی لی کردو عمرزی کرد: قوربان هرگیز له م کاتانه دا سه فر ناکه یت ،
 خیره؟ فره مووی: نه ی پیت نه گه یشته وه نهو برادره تان چی ده لیت؟ - مه بهستی (ابن

(ابی) بوو - وتی: چی بووه؟ فرمووی: (ابن ابی) وتویهتی: که گهراینه وه بو مه دینه سویند بیت پرزداره که مان بی پرزداره که مان شار به دهر بکهین ، (اسد) وتی: پیغه مبهری خودا ﷺ تو پرزداریت ، نه گهر حهز ده کهیت شار به دهری بکه ، پاشان وتی: پیغه مبهری خودا ﷺ له گه لی نهرمو نیان به ، وه لاهی که خوا تو ی بو ناردین خه لکی خهریکی تاج و کورسی دروست کردن بوون بو ئه وه ی بیکهینه سه روکی مه دینه ، نه و پیی وایه تو مولکه کهت له و زهوت کردوه.

پاشان نه و پوژ ، پیغه مبهر ﷺ خه لکه که ی جولاند تا سر له ئیواره و شه وه کهشی تا پوژ بووه وه و بو سبهینی خه ویان لی کهوت ، پاشان دابه زین و ماندرو شه کهت بوون و نوستن ، نه مش بو ئه وه بوو خه لکی سه رقال بکات له و قسه و باسانه و از بهینن له وتی وتی.

(ابن ابی) یش که زانی (زید) ی کوپی (ارقم) قسه کانی گیراوه ته وه بو پیغه مبهر ﷺ ، هات سویندی خوارد بو پیغه مبهر ﷺ وتی: من شتی وه هام نه گو توه و ، شتی وا به دهمی مندا نه هاتوه. هه ندیک له و نه نسارانه ی له ویدا دانیشتبوون وتیان: پیغه مبهری خوا ، له وانه یه مندا له به هه لدا چوو بیت ، باش قسه که ی به گویدا نه چوو بیت و ، هه روا گیرا بیتیه وه ، (زید) وتی: دوا ی نه و قسه یه توشی خه میکی زور بووم ، له ماله وه دانیشتم خوا ی گه وه ئایه تی ناره خواره وه: ﴿ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ... ﴾ تا ئایه تی ﴿ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا... ﴾ تا ئایه تی ﴿ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ﴾ ، (زید) ده لیت: پیغه مبهری خوا ﷺ ناردی به شوینمدا و چومه خزمه تی ، ئایه ته کانی بو خویندمه وه ، فرمووی: خوا ی گه وه راستیی قسه که ی تو ی ده رخست.^۱

(عبدالله) ی کوپی (ابی) دوو پوو. که یه کیک بوو له هاوپی چاکه کانی پیغه مبهر ﷺ خوی بی گونا ه کرد له تا وانه کانی باوکی و ، له ده روازی شاری مه دینه دا وه ستا ، شمشیره که ی ده رهینا ، که باوکی هات پیی وت: وه لاهی ریگه ت نادمه بروی هه تا پیغه مبهری خوا ئیزنت نه دات ، نه وه تو زه لیل و سه رشوپیت و پیغه مبهریش پرزدارو شکو داره ، که پیغه مبهری خوا ﷺ ته شریفی هینا و ئیزنی دا به (عبدالله) که ریگه ی باوکی بکات تا برواته شاره وه ، نه ویش ریگه ی دا بروات ، پیشتیش (عبدالله) ی کوپی (ابن ابی) موله تی وهرگرتبوو له پیغه مبهری خوا ﷺ و عه ززی کردبوو: پیغه مبهری خوا نه گهر نه ته ویت بیکوژیت فره مانم پی بده ، وه لاهی سه ریت بو ده هینم.^۲

^۱ / بروانه (صحیح البخاری) ۱/ ۴۹۹ ، ۲/ ۷۲۷ ، ۷۲۸ ، ۷۲۹ ، (ابن هشام) ۲/ ۲۹۰ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲.

^۲ / هه مان سه رچاره. (مختصر سیره الرسول) نویسنی (شیخ عبد الله) ی نه جدی ل ۲۷۷.

پووداوی هه‌لبه‌ستنه‌که (حادثة الأفك)

هه‌ر له‌و غه‌زایه‌دا بوو پووداوی هه‌لبه‌ستنه‌که سه‌ری هه‌لدا ، کورته‌که‌ی نه‌وه‌یه (عائشه) له‌و سه‌فه‌رده‌دا له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رچوو به‌ه‌وی تیروپشکه‌وه ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ نه‌ریتی وابوو که ده‌رچوایه تیروپشکی بۆ هاوسه‌ره‌کانی ده‌کرد. که له‌ غه‌زاکه‌ گه‌رانه‌وه له‌ چهند شوینیک دابه‌زین ، عائیشه بۆ کاریکی پیویستی خۆی چوو ده‌روه ، ملوانکه‌یه‌کی خوشکه‌که‌ی ون کرد که له‌و سه‌فه‌رده‌دا له‌ ملی کردبوو ، گه‌رایه‌وه بۆ نه‌وه‌ی بیدۆزیته‌وه ، نه‌وانه‌ش که که‌ژاوه‌که‌یان هه‌لگرتبوو له‌به‌ر سوکه‌له‌یی عائیشه ، هه‌ستیان نه‌کردبوو که له‌ناو که‌ژاوه‌که‌دا نییه‌و برده‌بوویانه‌وه ، چونکه‌ عائیشه لاوازو که‌م کیش بوو ، نه‌وانه‌ش که‌ژاوه‌که‌یان هه‌لگرتبوو چهند که‌سیک بوون ، نه‌گه‌ر یه‌ک یان دوو که‌سیک بوونایه هه‌ستیان پی‌ده‌کرد ، له‌م لاشه‌وه عائیشه گه‌رایه‌وه بۆ مه‌نزنگای که‌ژاوه‌که‌ی خۆی ، پاش دۆزینه‌وه‌ی ملوانکه‌که ، سه‌یری کرد که‌سی لێ نه‌ماوه ، له‌ شوینی خۆیدا دانیشیت ، ده‌یزانی که‌ پاش نه‌وه‌ی زانیان هه‌لیان نه‌گرتوو ده‌گه‌رینه‌وه بۆی ، به‌لام خوا به‌خواست و ویستی خۆی کاروباری دنیا هه‌لده‌سوپینیت ، به‌سه‌ر عه‌رشی خۆیه‌وه. نه‌وه بوو (عائیشه) که گه‌رایه‌وه خه‌و زۆری بۆهیناو نوست ، به‌ده‌نگ ده‌نگی (صفوان)ی کوپی (معطل) خه‌به‌ری بۆوه که ده‌یووت: (انا لله وانا اليه راجعون) نه‌وه ژنه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ره؟ (صفوان) له‌کاروانی سوپاکه‌ دواکه‌وتبوو چونکه‌ پیاویکی خه‌والو بوو ، که (عائیشه) ی بینی ناسییه‌وه ، پیشت پینش دابه‌زینی نایه‌تی حیجاب بینیبوی ، ئیرتجای کردو چۆکی به‌حوشتره‌که‌ی داداو ، لێی نزیک کرده‌وه ، (عائیشه) سواری وشتره‌که‌ بوو ، بێ نه‌وه‌ی یه‌ک گوته‌ی له‌گه‌لدا بلیت: (عائیشه)ش جگه‌ له‌ وشه‌ی (انا لله وانا اليه راجعون) هه‌چی تری لێ نه‌بیست ، پاشان (صفوان) جله‌وی وشتره‌که‌ی گرتو ، برده‌یه‌وه بۆلای سوپاکه ، که‌له (نحر الظهيرة) لای دابوو ، که خه‌لک نه‌وه‌یان بینی هه‌رکه‌س به‌ویستی خۆی قسه‌ی کرد، دۆژمنی خوا (عبدالله)ی کوپی (ابی)ی دل نه‌خۆش که‌لینیکی ده‌ستکه‌وت که‌لینه‌وه پۆوکی نه‌ی پر له‌دوو‌پووی خۆی لێوه‌ برژینیت ، ده‌ستی کرد به‌هۆینه‌وه‌ی چیرۆکی هه‌لبه‌ستراوو ، بلاو‌کردنه‌وه‌ی له‌شوینه‌ قه‌ره‌بالغه‌کاندا هه‌رجاره‌ی به‌شیوه‌یه‌ک ده‌یگی‌رایه‌وه ، هاو‌پێکانیشی لێی جه‌م بوو بوون ، که گه‌یشته‌نه‌وه‌ شاری مه‌دینه‌ دوو‌پوان ته‌واو ده‌ستیاندایه بلاو‌کردنه‌وه‌ی پڕوپاگه‌نده‌و بوختانی ناشیرین ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ بیده‌نگ بوو هه‌چی

نهدوت ، پاشان راویژی کرد به هاوه له کانی - که وهی دواکهوت - (علی) وتی: ته لاقی بدو ، ژنیکی تر بهینه ، نه مهی به ئامازه وت نهک به ئاشکرا ، (اسامه) و چهند که سیکي تر وتیان: ته لاقی مه دهو ، گوئی مه دهره قسه و یاسی دوزمان. پیغه مبهری خوا ﷺ چوه سمر مینبرو چاوی دهگیرا بۆ (عبدالله) ی کوپی (ابی) نه بیینی. (اسیدی) کوپی (حضیر) دهرده لئی خوئی بۆ پشت ، (سعد) ی کوپی (عباده) ش - که گهره ی خه زه رج و خیله که ی (ابن ابی) بوو - دهمارگیری خیلایه تی گرتی و بوو به دهمه قالییان ، پیغه مبهری خوا ﷺ بیدهنگی کردن و پاشان خوشی بیدهنگ بوو.

(عائیشه) که گه پرایه وه نه خوشیه کی سهختی گرت ، بۆ ئه وه ی له باره ی پروداوی هه لبه ستنه وه (افک) هیچ بزانییت ، نه وه نه بییت که کهم لوتفیه کی له پیغه مبهر هه ست پیکرد بوو ، که نه گهر جاران به و شیویه نه خوش بوايه وانه ده بوو ، که چاک بووه له گه ل دایکی (مسطح) شه و چوونه دهره وه بۆ ده ست به ئاوگه یانندن ، دایکی (مسطح) ساتمه یه کی کرد ، دوعایه کی شه پری کرد له کوپه که ی ، (عائیشه) ئه وه ی پئی ناخوش بوو ، دایکی (مسطح) هه واله که ی گیرایه وه بۆ (عائیشه) ، (عائیشه) گه پرایه وه مو له تی خواست له پیغه مبهر ﷺ تا بپرواته وه مائی باوکی و له وی هه واله که بزانییت ، پاشان هات بۆ مائی باوکی و مه سه له که ی بۆ پوون بۆوه ، دهستی کرد به گریان ، دوو شه و پۆژیک ده گریا ، خه وه نه ده چوه چاوی ، فرمیسه که کانی وشک نه ده بونه وه وایده زانی ئه و گریانه جهرگی ده برییت ، پیغه مبهری خوا ﷺ هات بۆ لای (عائیشه) و پاش شایه تمان ، فهرمووی: (عائیشه) له باره ی تۆوه ئه وه و نه وه م پیغه یشتوه ، نه گهر بۆ گونا ه بیت ئه و خوا بۆ گونا هیت دهرده خات ، خو نه گهر به نیازی تاوانیکیش بوو بیت ئه و داوای ئی خوش بوون بکه و بگه رپوه بۆ لای خوا ی خو ت ، چونکه نه گهر عه بد گونا هیک ی کرد و دانی نا به گونا هه که ی داو گه پرایه وه بۆ لای خوا ، ئه و خوا تۆبه ی ئی گیرا ده کات . ئیدی فرمیسه که کانی (عائیشه) کهم بووه ، وتی به باوک و دایکی وه لام بدنه وه ، نه یانده زانی چی بلین ، (عائیشه) وتی: وه لاهی دهمان ، که ئه و قسه یه چوه به گویتاندا و ئیستا له دلتاندا جیگیر بووه و باوه رتان پئی کردوه ، نه گهر پیتان بلیم “ بیگونا هم - خوا دهمانییت که بیگونا هم - ئیوه باوه رم پئی ناکه ن ، خو نه گهر دان بنیم به هه رشتیکدا - خوا ئه زانییت که من بیگونا هم - ئه و کاته ئیوه باوه رم پئی ده که ن ، وه لاهی هیچ وته یه کم نییه به ئیوه ی بلیم جگه له گوته که ی باوکی یوسف ، که فهرمووی: ﴿ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ

مَا تَصِفُونَ ﴿۱﴾ واتە: ئارام گرتنىڭكى جوان ، ئارام دەگرم ، خوا يارمەتى دەرم بىت ، بەسەر ئەۋەدا ئىۋە باسى دەكەن . پاشان پۇيشت و نوست . لەو كاتەدا ۋەجى ھاتە خوارەۋە ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ دلى خۇش بوو پىدەكەنى ، يەكەم وشە لە دەمى پىۋزى دەرچوو فەرموۋى: عائىشە ، خۋاى گەۋرە بىگونامىي تۋى راگەياندا . دايكى (عائىشە) پىتى وت: ھەستە پىۋ بۇ خزمەت پىڭەمبەر ﷺ . (عائىشە)ش بە نازى بى گونامى و بەتمانەى تەۋاۋى خۇشەۋىستى پىڭەمبەرەۋە وتى: ۋەللاھى ناچم بە دەمىۋە ، جگە لە خوا سوپاسى كەس ناكەم.

ئەۋ ئايەتەنەى لە بارەى (افك) ۋە ھاتنە خوارەۋە برىتى بوون لە ﴿۲﴾ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ ﴿۳﴾ ... تا دە ئايەت.

ئەۋانەى بەشداريان كىرەۋە لە ھەلبەستنى تۆمەتەكەدا ، جەلدىان لىدرا ، كە برىتى بوون (مسطح)ى كوپى (اثاثە)ۋ (حسن)ى كوپى (ثابت)ۋ (حمىنە)ى كچى (جحش) ، يەكى ھەشتا جەلدەيان لىدرا ، بەلام (عبدالله)ى كوپى (ابى) كە پۇلى گەۋرەى بىنى لە تۆمەتە ترسناكەكەداۋ قورئان پىتى فەرموۋ: ﴿۴﴾ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ ﴿۵﴾ ھىچ جەلدەى ئى نەدرا چونكە جەلدە لىدان كەمكەرەۋەى سزاي دۈزەخ بوو بۇ ئەۋ ، خۋاى گەۋرەش ھەپەشەى سزاي سەختى كىرد لە (ابن ابى) لە قىامەتدا ، يان پىدەچىت لەبەر ھەمان ھۋى نەكۈشتەكەشى بوو بىت.

بەۋ شىۋەى پاش يەك مانگ ، ھەۋرى گومان و دلەۋاكى و پشۋى لەئاسمانى شارى مەدىنەدا پەۋىيەۋە ، سەر كىردەى دوۋروۋان بەشىۋەىك ئابروۋى چۈۋ دۋاى ئەۋە نەيتۋانى لەھىچ جىگەىك سەر بەزىكاتەۋە ، (ابن ابى) دەلىت: دۋاى ئەۋە ھەرچىك پۋۋى بدايەۋ قەسەىكى بىردايە ھاپى و خىمانى پىش ھەموۋكەس لۆمەۋ سەرزەنشيان دەكردو پىيدا ھەلدەشاخان. پىڭەمبەرى خوا ﷺ بەۋمەرى فەرموۋ: ئىستا بارودۇخەكەت پى چۈنە؟ ۋەللاھى ئەۋ پۇزەى تۋ ۋەت بمانكۈشتايە دەيان كەسمان ئى راست دەۋۋە ، ئەگەر ئەۋانە ئىستا فەرمانيان پىدەرىت خۋيان دەيكۈژن . ۋەمەر فەرموۋى: پىڭەمبەرى خوا ﷺ ۋەللاھى فەرمانى پىڭەمبەرى خوا ﷺ گەۋرەترە لە فەرمانى من ^(۱).

(۱) صحيح البخارى ۳/۲۶۷، ۲/۶۹۷، ۶۹۸، (زاد المعاد) ۲/۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، (ابن هشام) ۲/۲۹۷، تا ۳۰۷.

(۲) ابن هشام ۲/۲۹۳.

ناردنی مه‌فره‌زهو (سریه) دواى غه‌زای (مړيسيع)

۱. سړیه‌ی (عبدالرحمان) ی کوږی (عوف) به‌رهو مال‌ه‌کانی (بنی کلب) له (دومه الجندل) ، له (شعبانی سالی ۶۱ کۆچی) دا ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (عبد الرحمن) ی دانیش‌ساندو پیی فهرموو: نه‌گهر به‌گوئیان کردی ئەوا کچی مه‌لیکه‌کیان ماره‌بکه. (عبدالرحمن) بۆ ماوه‌ی سی پوژ له‌ناوایاندا مایه‌وه و بانگی کردن بۆ ئیسلام ، خه‌لکه‌که ئیسلام بوون و (عبدالرحمن) کچی سه‌رۆکه‌کیانی ماره‌کرد که ناوی (تماضر) ی کچی (اصغ) بوو ، ئەم ژنه به دایکی (ابو سلمه) ناسرا.

۲. سړیه‌ی (علی) کوږی (ابی طالب) بۆ (بنی سعد) ی کوږی (بکر) له ناوچه‌ی (فدک) ، له مانگی (شعبانی سالی ۶۱ کۆچی) دا ، ئەوه‌ش به‌و شیوه‌یه بوو ، هه‌وال‌هات بۆ پیغه‌مبه‌ر ﷺ که له‌و شوینه‌دا کۆمه‌لیک کۆبوونه‌ته‌وه و ده‌یان‌ه‌ویتی یارمه‌تی جوله‌که بدن ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ (علی) بۆ ناردن به دووسه‌د پیاوه‌وه . (علی) به‌ شه‌و ده‌رۆیشت و به‌ پوژ خۆی په‌نا ده‌دا ، پیاویکی سیخوږی ئەوانیان گرت ، دانی‌نا به‌وه‌دا که ئەمان ناردوویانه بۆلای جوله‌که‌ی خه‌یبه‌ر تاپییان بلیتی پشتیوانیان لی ده‌که‌ین به‌مه‌رجیک خورمای خه‌یبه‌ریان ده‌نی. سیخوږه‌که شوینی کۆبوونه‌وه‌ی خیل‌ی (بنی سعد) ی پی‌وتن ، (علی) له‌ناکاودا دای به‌سه‌ریاندا ، پینج سه‌د و شترو هه‌زار سه‌ر مه‌ږی ده‌ستکه‌وت و ، (بنی سعد) ییش به‌که‌ژاوه‌ی ژنه‌کانیان‌ه‌وه رایان کرد ، سه‌رۆکه‌کیان (وبرا) ی کوږی (علیم) بوو.

۳. سړیه‌ی (ابی‌بکر الصدیق) یان (زید) ی کوږی (حارثة) بۆ (وادى القرى) ، له (ره‌مه‌زانی سالی ۶۱ کۆچی) دا. تیره‌ی (فزاره) به‌نیازی تیروړ کردنی پیغه‌مبه‌ر بوون ﷺ (ئهبوبه‌کری صدیق) ی بۆ ناردن. (سلمه) ی کوږی (اکوع) ده‌لیت: له‌گه‌لیدا چومه‌ده‌روه ، نوێژی به‌یانیمان کردو دامان به‌سه‌ریاندا ، چوینه سه‌ر ئاوه‌که ، (ابوبکر) چه‌ند که‌سیکی لی کوشتن ، کۆمه‌لیکم تیدا بینین که ژنو مناله‌کانیان له‌گه‌لدا بوو ، ترسام که پیش من بگه‌نه شاخه‌که ، تیریکم هاویشته به‌رده‌میان ، که تیره‌که‌یان بینی له‌ پیش خۆیان‌ه‌وه وه‌ستان ، ژنیکیان له‌ناودا بوو ناوی (ام قرفة) بوو ، پارچه‌ پیستنک، ناسکی به‌سه‌ره‌وه بوو ، کچیکی

لهگه‌دا بوو ، هه‌موویانم دایه به‌رو هیئامنن بۆلای (ابوبکر) ، ئهو کچه له دابه‌شکردنه‌که‌دا به‌ر من کهوت ، من ده‌ستم بۆ جله‌کانیشی نه‌برد ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ هه‌والی کچه‌که‌ی (ام قرفة)ی پرسى ، ناردی بۆ مه‌که‌که‌و له‌گه‌ل دیلیکی موسولماندا گۆپییه‌وه.^۱

ئهم (ام قرفة)یه شه‌یتانیکی فیلباز بوو ده‌یویست پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ شه‌هید بکات ، سى که‌سى سوارچاکی خزم و خۆیشی خۆی ساز کردبوو بۆ کوشتنى پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ئه‌وه‌بوو خۆی و هه‌ر سى سواره‌که کوژان و به‌سزای خۆیان گه‌یشتن.
 ۴. سریه‌ی (کرزى) کوپى (جابرى) (فه‌رى)^۲ بۆ (عرنینه) ، له مانگی (شه‌والى سالى ۶ى کۆچى)دا ، ئه‌وه‌ش له‌به‌رئه‌وه بوو کۆمه‌لیک له‌خه‌یلى (عگل) و (عرینه) خۆیان به‌موسولمان نیشاندا ، هاتنه مه‌دینه‌وه و حالیان باش نه‌بوو پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، ناردنى بۆلای و شتر گه‌لیک و ، پێی فه‌رموون: که له‌شیره‌که‌ی بخۆنه‌وه ، که چاک بوونه‌وه شوانه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ریان کوشت ﷺ ، ئه‌نجا هه‌لگه‌رانه‌وه و وشتره‌کانیان دایه‌به‌رو رایانکرد ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ (کرزى) (فه‌رى) نارد به‌شوینیاندا له‌گه‌ل (۲۰) هاوه‌لدا ، ئه‌نجا نزای کرد له (عرنى)یه‌کان و فه‌رمووی: خوايه سه‌ریان لى تیک بده‌یت و ، دنیايان لى به‌رتسک بکه‌یته‌وه . خواى گه‌وره سه‌رى لیتیکدان. دۆزرانه‌وه ، ده‌ست و قاچیان به‌رو ، چاویان ده‌ره‌ینرا ، له تۆله‌ی ئه‌و تاوانه گه‌وره‌یه‌ی که کردبوویان ، پاشان فریدرانه به‌ر گه‌رماکه تا مردن.^۳ پڕوداوه‌که‌یان له (صحیح)دا هاتوه له (انس)ه‌وه.^۴

سیره‌تناسه‌کان دواى ئه‌وه باسى سریه‌ی (عمرو)ی کوپى (امیه‌)ی (ضمه‌ری) ده‌که‌ن له‌گه‌ل (سلمه‌)ی کوپى (ابى سلمه‌)دا ، له مانگی (شه‌والى سالى ۶ى کۆچى)دا ، ئه‌و سه‌ریه‌یه پۆشتوووه بۆ مه‌که‌که‌ به‌مه‌به‌ستى کوشتنى (ابو سفیان) ، چونکه (ابو سفیان) عه‌ره‌بیکی ده‌شته‌کی نارد بوو بۆ شه‌هید کردنى پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، به‌لام هه‌ردوو نوینه‌ره‌که سه‌رکه‌وتوو نه‌بوون له‌به‌جیه‌ینانى کاره‌که‌یاندا . ده‌لێن: له پێگا (عمرو) سى که‌سى کوشتوووه. هه‌روه‌ها ده‌لێن : که (عمرو) له‌و سه‌فه‌ره‌یدا لاشه‌که‌ی (خبیب)ی

^۱ / (صحیح البخاری)دا هاتوه ۸۹/۲ ، و تراوه که ئه‌و سه‌ریه له سالى حه‌وتى کۆچیدا ده‌رچوووه.

^۲ / ئه‌مه ئه‌وه‌که‌سه بوو که شالاره ناکاوه‌که‌ی کرده سه‌رمه‌دینه له‌غزای (صفوان)دا پێش جه‌نگی به‌ر. پاشان موسولمان بوو له پۆزی له‌تخى مه‌که‌که‌دا شه‌هید بوو.

^۳ / زاد المعاد ۱۲۲/۲.

^۴ / صحیح البخاری ۶۰۲/۲.

بردۆتەۋە . لەپراستىدا زانراۋە كە (خېيىب) دۋاى پووداۋى (رجىيىع) بەچەند پۇژنىك يان چەند مانگىك شەھىدكراۋە ، پووداۋى (رجىيىع) ىش لەمانگى (صفرى سالى ۋى كۆچى) دا پوۋى داۋە . نازانم تۆبلىيىت ئەۋ دۋوسەفەرە لەسەرەتنوسەكان تىكەل بوۋىت ، يان ھەردۋ مەسەلەكە لەيەك سەفەردا بوۋە لەسانى (ۋى كۆچى) دا ، عەللامە (المنصورفورى) نكۆلى لەۋە دەكات كە ئەۋ سىرىيە سىرىيە شەپ يان سىرىيە شەپەتەر بوۋىت (والله اعلم).

ئەمە ئەۋ (سىرىيە) و (غەزا) يانە بوۋن كە لەدۋاى غەزاي (احزاب) و (بنى قريظة) ۋە پوۋىيان داۋە ، لەھىچ غەزايەكياندا شەپرى خوينىۋى سەخت پوۋى نەداۋە ، ئەۋە پوۋى داۋە پىكدادانىكى سووك بوۋە ، ئەۋ دەرياتانەش تەنھا بۇ پەيدۇزى و چاۋدېرى دۆژمن بوۋە ، يان بۇ دەرس دادانى خىللىك بوۋە ، بۇ ترساندى عەرەبى دەشتەكى و ئەۋ دۆژمنانەى كەھىشتا لە دەرفەت دەگەرەن و جموجۇليان دەكرد ، پاش تېزامانىش لە بارو دۇخەكە دەردەكەۋىت كەچەرخى پۇژگار دۋاى جەنگى (ئەحزاب) پىشكەۋتنى بەخۆۋە بىنى و، دۆژمنانى ئىسلام لەۋرەبەردان و پوۋخانى يەكجارەكىدا بوۋن ، ھىچ ئۈمىدىكىان نەمابوۋ بۇ لىدان و ئازاردانى بانگەۋازى ئىسلامى ، ئەم پىشكەۋتنە بەرۋوتەر لەپەيمانى حودەيبىيەدا دەردەكەۋىت ، شەپ ۋەستانەكە بۇ خۆى داننان بوۋ بەھىزو دەستەلاتى ئىسلامىداۋ ، پازى بوۋن بەمانەۋەى لەخاكى دۈرگەى عەرەبىدا .

(پرووداوی حودەیییە)

لە مانگی (ذی القعدة) ی سالی ٦ی کۆچی دا

هۆی عەمرە کردنی حودەیییە

کە ئەو هەموو گۆڕانە پرویدا لە بەرژەوهندی موسوڵمانەکان ، وردە وردە سەرەتاکانی فەتەحی گەورەو سەرکەوتنی ئیسلام دەرکەوتن ، پێخۆشکەری کرا بۆ ئەوەی موسوڵمانەکان مافی خۆیان لەخودا پەرستیدا بەجێ بهێنن و بپۆنە ناو ئەو مزگەوتە پیرۆزەکانی کە موشریکان شەش سال دەبوو لەموسوڵمانەکانیان حەرام کردبوو . پێغەمبەری خوا ﷺ خەوێکی بینی ، لەمەدینەدا بوو ، خۆی و هاوڵەکانی چوونە ناو (بیت الحرام) ، کلیلی کابەیی پیرۆزی وەرگرت و تەواف و عەمرەیان کردو هەندیکیان قژەسەری هەندیکی تریان کەمکردەو ، ئەم هەوالەیی فەرموو بە هاوڵەکانی زۆر دڵیان خوشبوو ، وایانزانی ئەم سال دەپۆنەو ناو مەککەو ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ هەوالی فەرموو بەهاوڵەکانی خۆیان سازبەن بۆ سەفەری عومەر .

خۆکوکردنەوێ موسوڵمانەکان

خێڵە عەرەبەکانی دەورووبەریش خۆیان سازدا بۆ ئەوەی لەگەڵیاندا بپۆن ، زۆریشیان دواکەوتن ، پێغەمبەری خوا ﷺ جلەکانی شوش و سواری (قصواء) بوو ، (ابن ام مکتوم) یان (نميلة) ی (لیثی) بەسەر مەدینەو بەجێهێشت ، لەسەری مانگی (ذی القعدة) ی سالی ٦ی کۆچی دا تەشریفی دەرچوو لەمەدینە ، (ام سلمة) ی هاوسەری و هەزارو چوارسەد کەس ، یان هەزارو پێنج سەد کەسی لەگەڵدا بوو ، چەکی جەنگ کردنی بەتەواوی نەبرد ، مەگەر تەفاقی پێبواران ، شمشیریش لە کێلان ناخرا .

موسوڵمانەکان بەرەو مەککە دەجوڵین

پێغەمبەر ﷺ بەرەو پرووی مەککە کەوتە جوڵە ، کەگەیشتە (ذی الحلیفة) ، (هەدی) یەکەیی دیاریکردو ، بەرگی ئیحرامی پۆشی بۆ ئەوەی خەڵک دڵنیابن لەوەی کە جەنگ ناکات ، پێش خۆی چاودێریکی ناردبوو لەخێلی (خزاعه) تاهەوالی قورەیشی بۆ بهێنێت ، کەگەیشتە (عسفان) چاودێرەکی گەراپەو و وتی : کە من لەوێ هاتمەو (کعبی) کوپی (لوی) حەبەشیەکانی بۆ کوکردویتەو ، کۆمەلیکی تریشی خڕکردووەو دەیانەوێت شەرت لەگەڵداکەن و نەهێلن بچنە (بیت) هەو .

پيښه مېرېش ﷺ راويژي كړد به هاو له كانو و فرمووي: ئايا پيتان وايه كه بده ين به سر حال و مالي نه وانه دا كه يارمه تي نه وانه يان داوه و دستيان لي بوه شينين؟ نه و جا ده ستو نه ژنو د ادن نيشن به خم و خه فته وه د ژين ، خو نه گهر پر زگار يشيان بيت نه و اخوا بيان كوريت ، يان ده تانه ویت پرويكه ينه (بيت) ه وه ، هر كه سيك هاته ريمان شهرې له گه لدا بكه ين؟ (ابوبكر) فرمووي : خواو پيښه مېرېكه ي باشر ليی د زمان ، نيمه بو عومره هاتووين ، نه هاتووين بو شهرې كه س . پيښه مېرې ﷺ فرمووي: ئيدي سمرې لي بنينه وه و دلنارام بن . نه و انيش هياش بوونه وه .

هه و لداني قورده يش بو ريگه گرتن له موسولمانه كان

كه قورده يش هه والي دهرچووني پيښه مېرېان بيست ﷺ كو بوونه وه يه كيان به ست و بريارياندا كه هه رچونيك بووه ، ريگه بگرن له وه ي كه موسولمانه كان پر و نه (بيت) ه وه . پاش نه وه ي پيښه مېرې ﷺ پشتي كرده حبه شيه كان ، كابر ايه كي خيلى (بنى كعب) هه والي هينا كه قورده يش له (ذي طوى) دابه زيوه ، دو سه د سوارى (خالد) ي كوپى (وليد) يش ، له (كراع الغميم) دا خو يان ناماده كرده ، له سر نه و ريگا سهره كيه ي كه دهر و اته وه بو مه ككه ، (خالد) ويستى پى له موسولمانه كان بگريت ، به خو ي و دو سه د سواره كيه وه به رامبهريان راوه ستا ، كاتيك بيني له نو يژي نيوه پو دا كړنوش و سوژده ده بن ، وتى: به راستى بى ناگا بوون ، نه گهر بماند ايه به سهر ياندا له ناومان دهر بدن ، پاشان برياري دا كه له كاتى نو يژي عه سردا بدات به سهر ياندا ، به لام خوا ي گه و ره حوكمى نو يژي تر سى ناره خواره وه . (خالد) نه و دهر فته شى له كيس چوو .

ريگه گورين و هه ولى خولادان له شهرې خويناو ي

پيښه مېرې خوا ﷺ ريگه يه كي خراب و سه ختى گرت بهر به ناو شيوو دو له كاندا ، به لاي راستداو به پشت (الخمش) دا له ريگه يه كه وه كه و ته پى له سر (ثنية المرار) جيگه و ته ي (حوده بيبه) له خوارو ي مه ككه وه ، له و ريگه سهره كيه لاي دا كه له (تنعيم) ه وه راسته خو دهر و اته ناو هه رم ، نه و ريگه ي خسته لاي چه پى خو ي ، كه (خالد) بيني سوي اى ئيسلام له ريگه سهره كيه كه ي لاي داوه به ره و لاي قورده يش دايه غار و ناگادارى كردن .

پینگەمبەرى خوا ﷺ كەوتەپرى تاگەيشته (ثنية المرار) لەویدا و شترەكەى چۆكى دادا ، خەلكى وتیان: (قصواء) مانى گرتو ناپرات. پینگەمبەر ﷺ فەرمووى: (قصواء) مانى نەگرتو ئەو خوى ئەو نيه ، بەلام پروداوى سالى فيلەكە گرتويهتى. پاشان فەرمووى: سویندم بەو كەسەى گيانى منى بەدەستە داواى ھەر شتيكم ئى بكن كه ريزى تيدا بيت بۇ پيروزيه كانى خواوهند ده ياندمى. پاشان خوڤيه (قصواء) ھەستايەو ، كەوتەپرى تاگەيشته حودەيبىيە ، لەسەر ئاويكى كەم دابەزىن و موسولمانەكان بەمشت كەم كەم ئاويان لى دەخواردەو ، زۆرى پینگەچوو ھەستان ، خەلكەكە لەبەر تىنويىتى ھانايان برد بۆلاى پینگەمبەر ﷺ پینگەمبەريش ﷺ تيرىكى لەھەگبەى تيرەكانى دەرھىناو فەرمانى پيدان بيخەنە نيو ئاوەكە ، ئەوئەندە ئاوى تىھات تا ھەموويانى تير ئاو كرد ئەنجا پۆشتن.

(بدیل) دەكەوئیتە نىوان پینگەمبەرى خوا ﷺ و قورپەشەو.

كە پینگەمبەرى خوا ﷺ سەقامگىر بوو ، (بدیل)ى كۆپى (ورقائى) (خزاعى) لەگەل چەند كەسيكى (خزاعه) پيدا ھاتنە خزمەتىو، خيلى (خزاعه) نەينى پۆشى پینگەمبەر بوون ﷺ لەناو خەلكى (تھامە) دا. (بدیل) وتى: كە ھاتم (كعب)ى كۆپى (لوى) بەژمارەيەكى زۆرەو ھاتوئەتە سەر ئاوى حودەيبىيەو گروگاليشيان لەگەل خوينايدا ھىناو، بەنيازن شەرت لەگەلدا بكن و نەھيئلن برۆيتە مەككەو ، پینگەمبەر ﷺ فەرمووى: ئيمە بۇ شەر نەھاتووين، بەلكو ھاتووين عومرە بكن ، شەر كوشتاريش قورپەيشى شەكەت و ماندوو كردوو، ئەگەر بيا ھەوئەت وادەيەكيان لەگەلدا دادەنيم بۇ گفتوگو ، با وازبھيئن لە پەيوەندى نىوان من و خيئە عەرەبەكان ، با ئىوان بەخواستى خويان بيت چوونە پەيمانى ھەركەسيك بابرۆن ، وەگەرنا با كۆين، خو ئەگەر بەوئەش پازى نەبوون سویندم بەو كەسەى گيانى منى بەدەستە، لەسەر ئەم كارە شەريان لەگەلدا ئەكەم تا لەرپیدا لەناوئەچم ، يان خوا سەرى دەخات.

(بدیل) وتى: ئەم وتەيەى تويان پى دەگەينم ، ھات بۆلاى قورپەيش و پيى وتن: من لاى موحەممەدەو ھاتووم بۆلاتان ، گويم ئى گرت گوئەيەكى وت ، ئەگەر پيتان باشە بۆتان باس دەكەم . گەژەو ھەرزەكارەكانيان وتیان: پيوستمان بەگوئگرتن نيه لە قسەكانى ئەو ، پيش سپى و پياو ماقولەكانيان وتیان: پيمان بلى چى وت؟ (بدیل) وتى: ئاواى وت و ئاواى وت ، ئيدى (قورپەيش) (مكرزى) نارد

بۆلای پېڭەمبەر ﷺ ، که پېڭەمبەر بىنى له دورەوه فرموى: ئەو کابرايهكى پەيمان شكىنە. که هات دەستى کرد به قسه کردن ، پېڭەمبەر ﷺ هەمان ئەو شتانهى پى فرموو که به (بدیل) و هاو له کانی فرموو بوو ، (مکرز) یش گه پرايهوه بۆلای (قوریش) و هه واله کهى پیدان.

شاندهکانى قورەيش

پاشان کابرايهكى خيلى (کنانه) ناوى (حلیس)ى کورپى (علقمه) بوو. وتى: رېگه بدهن بامن بېرۆم بۆلای ، وتیان: بېرۆ. که هاته خزمت پېڭەمبەر ﷺ و هاو له کانی ، پېڭەمبەرى خوا ﷺ فرموى: ئەو فلان کەسە لە خيلىکه زۆر حەزبان له وشتره ، وشتره کانی نيشاندەن ، نيشانيانداو خەلگه که به دەم هاتنهوه (تلبیه)يان دەکرد ، که (حلیس) ئەو حالەى بىنى وتى: (سبحان الله) هېچ مانای نيه ئەمانه نه هيلریت بچنه به يتهوه. ئەنجا گه پرايهوه بۆلای هاوړیکانى و پى وتن: ئەو هه موو وشتره قەلەو دابه ستانەم بىنى ، پىم باش نيه رېگه يان لى بگيریت ، دواى ئەوه گفتوگوو قسه و باسيك له و نيوانه دا دەستى پى کرد.

(عروه)ى کورپى (مسعود)ى (ثقفى) وتى: ئەو پياوه - واته پېڭەمبەر ﷺ - پرايهكى ژيرانەى خستۆته بەر دەستان پى پازى بن ، رېگهى منيش بدهن باقسه يهكى له گەلدا بکەم، وتیان: بېرۆ. چوو خزمەتى و قسهى له گەلدا کرد ، پېڭەمبەرى خوا ﷺ قسه يهكى له جوړى قسه کانی (بدیل)ى پى وت، (عروه) وتى به پېڭەمبەر ﷺ: موحه مەهه ، چۆن مەوفا کە سوکارى خوى ريشه کيش دهکات ، ئايا پيش خوت بيستوته هېچ کەسيك خزم و خویشى خوى پاماليت؟ خو ئەگەر ئەوى تریشيان بيت وەللاهی من کۆمەلێک دەم و چاو و هەرچى و پەرچى دەبينم له پشتتەوه ن هەر که ليت قەوما رادەکەن و بى کەس دەمینیتەوه ، ئەبۆبەکر هەلدايه و وتى: قور بەسەر عەقلى تۆو (لات)يش ، ئيمه هەلدين و رادەکەين؟ (عروه) وتى: ئەوه کى بوو وەلامى دايهوه؟ وتیان: ئەبۆبەکره. وتى: وەللاهی چاکەت بەسەر مهوه نه بوايه دەمزانى چۆن وەلامت دەدمهوه. ئەنجا دەستى کرد به قسه کردن له گەل پېڭەمبەر ﷺ ، که قسهى دەکرد دەستى دەبرد بۆ ريشى پيرۆزى پېڭەمبەر ﷺ ، (مغیره)ى کورپى (شعبه)ش به پشت سەرى پېڭەمبەرەوه ﷺ وەستا بوو، شمشيرىكى بە دەستهوه گرتبوو ، شتيكى دابوو بەسەريدا، له گەل دەست بردنى (عروه) دا بۆ

پیشی پیغمبر ﷺ ، خیرا (مغیره) به کلکی شمشیرکه ی دهیدا به سر دهستی (عروه) داو پیی دهوت: دهستت دور خهروه له پیشی پیغمبر ﷺ . (عروه) سهری بهرز کردهو و وتی: ئه وه کییه؟ وتیان: (مغیره) ی کوپی (شعبه)یه، (عروه) وتی: هه ی پهیمانشکین، ئه ری من نه بووم پینه و په پۆم بۆ دهکردی بۆ پهیمانشکینه کهت؟ (مغیره) له سهردهمی نه قامی خۆیدا ببوه هاوپی چهند که سیک هه موویانی کوشتبوو ، مال و سامانه کهشی بردبوون ، پاشان چوه خزمهت پیغمبر ﷺ و موسولمان بوو ، پیغمبریش ﷺ پیی فهرموو: ئیمه ئیسلامه تیه کهت قبول دهکین ، به لام مال و سامانه کهتمان ناویت . (مغیره) برازای (عروه) بوو.

﴿وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ﴾

کاتیک که گهنجه هه له شهو تینو به جهنگهکانی قوردهش بینان گه ورهکانیان چه زیان له ناشتیه، بیران له نهخشهیه که کردهوه ئه و سولحه هه رهس پی بینین ، بریاریاندا شه و به دزیه وه برۆن و ناگر به ردهنه سهربازگه ی موسولمانهکان و ، ناگری شه ره لگیرسیئن ، ئه وه بوو ههستان به جیبه جی کردنی بریاره که یان ، هفتا تا هه شتا که سیان شه و چوون له شاخی (تنعیم) دابه زین، هه ولیاندا دزه بکه نه ناو سهربازگه ی موسولمانهکان، به لام (محمد) ی کوپی (مسلمه) سه روکی پاسه وانهکانی پیغمبر ﷺ هه موویانی قۆل به ست کرد ، پیغمبر ﷺ له بهر مه سه له ی سولح کردن لیان خوش بوو به ره لای کردن، له و باره یه وه ئایهت ها ته خواره وه: ﴿وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِطَرْفِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ﴾ الفتح/ ۲۴. واته: هه ر خوای گه وره بوو ، که نه یه یشت کافرهکان دهستان ئی بکه نه وه ، دهستی ئیوه شی گرته وه له وان ، دوا ی ئه وه ی که له ناو جه رگه ی مه که که دا سهری خستن به سه ریاندا.

شاندى (عثمان) ى كۆرى (عفان) بۇ لاي قورەيش

لەویدا پىغەمبەر ﷺ پىيى باش بوو كه نىراوئىكى خۇي بىئىرىت بۇلای قورەيش ، تا ئامانچ و مەبەستى خۇيان بۇ قورەيش پروون بكا تەوہ لەو سەفەرہ ، (عومەرى بانگ كرد تابىنىرىت بۇلايان ، پۇزشى ھىنايەوہ و وتى پىغەمبەرى خوا ﷺ من كەسىكم نىہ لەناو خىلى (بنى كعب) دا لەسەرم بكنەوہ ، ئەگەر ئازار بدرىم لەبەرئەوہ (عثمان) ى كۆرى (عفان) بىئەرہ ، خىلەكەى لەوئىيہ ، تۆ ھەرچىەك بفرموىت دەتوانىت بىگەيئىت . ئەوہ بوو پىغەمبەر ﷺ (عثمان) ى نارد بۇلای قورەيش ، فرموى: پىيان بلى ئىمە نەھاتووين بۇ جەنگ ، بەلكو ھاتووين بۇ عومرہ ، بانگەشەيان بكة بۇ سەر ئىسلامەتى ، ئەنجا فرمانى پىدا كە سەردانى ئن و پىاوہ ئىماندارەكانى ناو شارى مەككە بكات و مژدەى فەتحيان بداتى و پىيان بلىت كە خوا ئاينەكەى خۇي لە مەككەدا سەردەخات ، تاواى لى دىت كەس باوہرەكەى خۇي لەناو شاردا نەشارىتەوہ .

(عثمان) دەرچوو لە (بلدح) بەقورەيشىيەكان گەيشت وتيان: بۇ كۆى دەرۆيت ؟ وتى: پىغەمبەر ﷺ بەوہو بەوہ ناردومى . وتيان: تىگەيشتىن چى دەلىيت ، برؤ بەدەم كارەكەتەوہ ، (ابان) ى كۆرى (سعيد) ى كۆرى (عاص) چوو بە دەمىەوہ ، بەخىرھاتنى كردو ئەسپەكەى بۇ زىن كردو سوارى كردو پەنايداو خستىيە پشت خۇي تاگەيشتنە مەككە ، پەيامەكەى پىغەمبەرى ﷺ گەياند بەسەركردەكانى قورەيش ، كە لىبووہو پىيان وت: دەتوانى تەواف بكەيت بە دەورى كابەدا ، بەلام (عثمان) ئەو داوايەى رەت كردەوہ وتى: تەواف ناكەم تا پىغەمبەرى خوا ﷺ تەواف نەكات .

ھەوالى شەھىدكردنى (عثمان) و بەيەتتى (رضوان)

قورەيش (عثمان) يان لاي خۇيان گل دايەوہ . لەوانەيە بۇ ئەوہ بوو بىت كە لەنىوان خۇياندا پرس ورا بكن لەسەر رەوشەكە و برىارىك بدەن و بە(عثمان)دا وەلامى نامەكە بىئىرنەوہ بەلام گىرخواردنەكە زۆرى خاياند . لەناو موسولمانەكاندا ھەوالى شەھىد بوونى (عثمان) بلاو بووہو، پىغەمبەر ﷺ كەئەو ھەوالەى پىگەيشت فرموى: ئىرہ بەجى ناهىلىن تا رووبەرووى قورەيش دەبىنەوہ . پاشان موسولمانانى بانگ كرد بۇ بەيەتدان ، ھەمويان بەيەتياندا بە پىغەمبەر ﷺ كە لە

دورن پانه کهن ، هندیکیشتیان بهیعه تی مردنیاندا به پیغه مبر ۷۷ ، یه کم که س بهیعه تی دا (ابو سنان) ی (اسدی) بوو ، (سلمه) ی کوپی (اکوع) یش سی جار بهیعه تی مردنی دا به پیغه مبر ۷۷ ، جارکیان له سهره تاو جارکیان له ناوه پرستداو دوا جاریش له کوتاییدا. نهجا پیغه مبر ۷۷ دهستی پیروزی خویشی گرت و فرموی: نه مهش له جیاتی (عثمان). که بهیعه ته که ته واو بوو (عثمان) یش گه رایه وه بهیعه تی دا به پیغه مبر ۷۷ ، که س له بهیعه ته دوانه کهوت جگه له کابرایه کی دوو بوو، ناوی (جدی) کوپی (قیس) بوو. پیغه مبری خوا ۷۷ نه بهیعه ته ی له ژیر درختی کدا له موسولمانه کان وهرگرت ، (عمر) ی کوپی (خطاب) دهستی گرت بوو ، (معقل) ی کوپی (یسار) یش لق و پوی درخته که ی بهر زده کرده وه ، بو نه وه ی نازاری پیغه مبر نه دات ، نه مه یه بهیعه تی پیزوان (بیعة الرضوان) ، که خودای گه وه له باره یه وه نایه تی ناره خواره وه: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُوكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾ الفتح/۱۸. واته: خودای گه وه رازی بوو له ئیمانداران کاتیک له ژیر درخته که دا بهیعه تیان به تودا.

به ستنی په یمانی ناشت بوونه وه و به نده کانی

قورده یش ههستی به ته نگه تاوی ره وشه که کرد ، به په له (سهیل) ی کوپی (عمرو) یان نارد بو به ستنی په یمانه که ، جهختیان لی کرده وه که ده بیټ سالیکی تر بیننه وه بو ناو مه که ، بو نه وه ی خیله عه ره به کان نه لین به زوره ملی خو یان کرد به مه که دا. (سهیل) هات ، که پیغه مبر ۷۷ بینی فرموی: نه پیاه هات کار ناسانیتان بو بکات ، مادامه کی نه مه یان نارد بیټ که واته قورده یش سولخی پی خوشه. (سهیل) هات و قسه ی زوری کرد ، هه ردوولا ریکه و تن له سهر رپسا سهره کیه کانی په یمانه که ، که بریتین له:

۱. پیغه مبر ۷۷ له گهل موسولمانه کاندانه مسال ده گه رپنه وه و نارونه مه که وه ، سالی داهاتوو دینه وه ده پونه وه مه که و سی پوژ ده مینه وه ، چه کی سواریان پی بیټ و شمشیر له کیلاندایټ ، نابیت قورده یش به هیچ شیوه یه ک رینگه یان پی بگریټ.

۲. وه ستاندنی جهنگ له نیوان هه ردوولا دا بو ماهی ده سال ، ژیان و مالی خه لکی تیایدا پاریزراو بیټ و که س دهست دریزتی نه کاته سهر که سی تر.

۳. هەركەسێك دەیه‌وێت ببێتە هاوپیەیمانی محەممەد ئازادە هەر
كەسیكێش دەیه‌وێت ببێتە هاوپیەیمانی قورەیش ئازادە ، هەرخێڵكێش پال دەدات
بە هەر لایەكەوه دەبێتە بەشێك لەو لایەنە، توشی هەر دەستدرێژێك ببێت
دادەنرێت بەدەست درێژی بۆ لایەنە گەرەكە.

۴. هەر پیاویك بەبێ پرسی خاوەنەكەى بپرواته لای محەممەد - واتە
هەلبێت - دەبێت محەممەد بپرواته‌وه بە قورەیش ، هەركەسیكێش لای محەممەدەوه
رابكات بۆ لای قورەیش ئەوا نادریتەوه بە محەممەد.

پاشان پیغەمبەر ﷺ (علی) بانگ کرد بۆ ئەوێ پەیمانەكە بنوسیت .
پیى فەرموو بنووسە: (بسم الله الرحمن الرحيم).

(سهیل) وتی: ئیئە نازانین مانای (رحمن) چیە ، بنوسە (باسمك اللهم) .
پیغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (علی): بنوسە (باسمك اللهم) .

پاشان علی نووسی: لەسەر ئەم پەیمانە محەممەدی پیغەمبەری خوا
رێكەوت لەگەڵ (سهیل)دا.

(سهیل) وتی: ئەگەر باوەرمان وابوێه كە تۆ پیغەمبەری خوات ، رێگەمان
ئێ دەدەگرتی بۆ چوونە ناو بەیتەوه‌و شەڕمان لەگەڵدا نەدەكردیت ، بنووسە
(موحەممەد)ی كۆری (عبدالله).

پیغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: با ئێوێش بەدرۆم بخەنەوه من هەر
پیغەمبەری خوام . بەلام فەرمانی فەرموو بە (علی) كە بنوسیت (موحەممەد)ی
كۆری (عبدالله) و وشەى (رسول الله) بكۆژنیتەوه ، (علی) نەيكۆژاندەوه ، ئەنجا
پیغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی كۆژاندیەوه.

پاشان پەیمانەكە تەواوكرا كە مۆركرا خێلى (خزاعة) چوونە ناو هاوپیەیمانی
پیغەمبەرەوه ﷺ، لەسەردەمى (عبد المطلب)یشەوه هاوپیەیمانی (بنی هاشم) بوون،
هەروەكو لە سەرەتا ئامارەمان پێكرد ، بۆیە هاتنە ناو ئەم هاوپیەیمانیتیه ، ئەمەش
درێژپێدانى ئەو پەیمانە كۆنە بوو، خێلى (بنوبكر)یش چوونە هاوپیەیمانی
قورەیشەوه.

گېرانه‌وه‌ی (ابی جندل)

له‌کاتی نویسنی نوسراوه‌که‌دا (ابوجندل) ی کورپی (سهیل) به‌کوټ و زنجیره‌که‌یه‌وه خوی کرد به‌ناو موسولماناندا ، له‌بشی خوارووی مه‌که‌وه درچوو بوو پای کردبوو هه‌تا مه‌دینه نه‌وستابوو ، (سهیل) که (ابوجندل) ی بینی ، وتی به پیغه‌مبەر ﷺ ئه‌مه یه‌که‌م که‌س ده‌بیټ که‌داوای ده‌که‌مه‌وه به‌پیی په‌یمان‌که‌ه. پیغه‌مبەریش ﷺ فرمووی: هیشتا ته‌واومان نه‌کردوه. (سهیل) وتی: وه‌للاهی هه‌رگیز دادبینیت له‌لا ناکه‌م ، پیغه‌مبەر ﷺ فرمووی: مؤله‌تم بده‌ری بابیته ناومان‌وه. (سهیل) وتی: وه‌للاهی ریڼگی ناده‌م بیته ناوتانه‌وه. فرمووی: داوات لی ده‌که‌م به‌مانده‌ره‌وه. وتی: شتی‌وا ناکه‌م

ئه‌نجا (سهیل) شه‌پازله‌یه‌کی کیښا به‌ده‌م و چاوی (ابا جندل) دا ، به‌روکی گرت و به‌دوای خویدا رایک‌ښا تا بیباته‌وه بۆلای موشریکان ، (ابو جندل) به‌ده‌نگی به‌رز هاواری کرد: ئه‌ری موسولمانینه ئیوه رازین من بگپریمه‌وه بۆ ناو موشریکان و له‌ ئاینه‌که‌م وهرمگپرته‌وه؟! پیغه‌مبهری خوا ﷺ هه‌ستاو فرمووی: (ابا جندل) ئارام بگره‌و چاوه‌روانی پاداشتی خوا به ، خوا یاریټ ، خوای گه‌وره چاره‌سهریک بۆ تۆو هاوړیکانت ده‌دۆزیته‌وه . ئیمه تازه به‌لین و په‌یمانمان به‌ستوه له‌گه‌ل ئه‌واندا په‌یمانی ئاشت بوونه‌وه‌مان به‌ستوه ، ئیمه ئه‌و واده‌یه‌مان پیداون ، نه‌وانیش به‌لینیان به‌ئیمه داوه ، نابیت په‌یمان‌شکینیان له‌گه‌لدا بکه‌ین.

(عمر) هه‌ستایه سه‌رپی و به‌پال (ابی جندل) هوه ده‌رۆیشت و پیی ده‌وت: (ابو جندل) ئارام بگره ، ئه‌وانه موشریکن، خوینیان وه‌ک خوینی سه‌گ وایه. کلکی شمشیره‌که‌ی لی نزیک کرده‌وه ، (عمر) ده‌لیت: ئاواتم ده‌خواست شمشیره‌که‌ی منی بفرا‌ندایه‌و بیدایه له‌ملی باوکی ، (ابوجندل) به‌زه‌یی به‌باوکیدا هاته‌وه ، ئه‌و ئاواته‌ی (عمر) یش نه‌هاته دی.

قوربانی کردن و سهرتاشین بۆ خوگردنه‌وه له‌ عومره

که پیغه‌مبەر ﷺ له‌ نویسنی په‌یمان‌که‌ به‌وه فرمووی: هه‌ستن ، قوربانی بکه‌ن . دواى سى جار دووباره کردنه‌وش هه‌ر هه‌لنه‌ستان ، که که‌س هه‌لنه‌ستا ئه‌نجا ته‌شریفی چوووه ژووره‌وه بۆ لای (ام سلمه) باسه‌که‌ی بۆ گپراییه‌وه که خه‌لک چیده‌که‌ن ، (ام سلمه) فرمووی: پیغه‌مبهری خوا ئه‌گه‌ر تۆ ئه‌وه‌ت پیی خوشه ، هه‌سته بچۆ دره‌وه ، له‌گه‌ل که‌سدا قسه‌ مه‌که‌ تا قوربانیه‌که‌ی خۆت سه‌رده‌بریت ،

نهجا بانگ بکه با سهرت بۆ چاک بکهن . پیغمبهری خوا ﷺ ته شریفی ههستاو
چوو ههروه قسه ی لهگهڵ که سدا نهکرد تا ئه و کاره ی کرد ، قوربانیه که ی سهربری
و سهرتاشه که ی بانگ کرد سهری تاشی ، که موسولمانه کان ئه و یان بینی هه موویان
ههستان قوربانیان کردو دهستیان کرد به تاشینی سهری یه کتری ، خهریکبوو له
خه و په ژاره دا یه کتری خویناوی بکهن ، وشتر و مانگای هه و ساله یان سهربری ،
پیغمبهر ﷺ وشتریک ی سهربری کاتی خو ی می (ابا جهل) بوو لوته وانه یه کی زیوی
له لوتدا بوو ، بۆ ئه و ی رقی موشریکه کان ههستی نیئت ، نهجا پیغمبهری خوا ﷺ
سی جار دوعای خیری کرد بۆ ئه وانه ی سهریان تاشی و یه کجاریش بۆ ئه وانه ی
کورتیان کرده و ، ههر له و سه فهرده دا بوو خوای گه وره نایه تی سه باره ت به (کعب) ی
کوپی (عجره) ناره خواره و که تایبه ته به فیده ی نازار (آذی)، بۆ ئه و که سانه ی
به هو ی (پۆژوو) یان (سه ده قه) یان (نسک) سهریان تاشی .

نه گیرانه و ی ژنانه ی ئیماندار ی کوچکه ر

پاشان چه ند ژنیکی ئیماندار هاتن بۆ خزمه ت پیغمبهر ﷺ و که سوکار یان
له سه ر ده قی په یمانه که هاتن به دوایاندا تابیانده نه و ، پیغمبهری خوا ﷺ رازی
نه بوو ، به به لگه ی بوونی وشه یه که له په یماننامه که دا نوسرابوو ده لیئت:
(به مر جیک ههر پیاویکی ئیمه هات بۆلای تو ، با له سه ر ناینه که ی تۆش بیئت
ده بیئت بۆمان بگیریته وه)^۱. بۆیه راسته وخۆ ژنان نه که و تنه به رده قی
ریکه و تننامه که . نایه تیش له باره یانه وه هاته خواره و ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ
الْمُؤْمِنَاتُ مِهَاجِرَاتٍ فَاْتَحِرُوهُنَّ﴾ تاگه یشته نایه تی ﴿بِعَصَمِ الْكَوَافِرِ﴾ ، نهجا
پیغمبهری خوا ﷺ ئه و ژنانه ی تاقیکرده وه تابزانیئت ئیماندارن یان نه ، به م
نایه ته ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعَنَّكَ عَلَى أَنْ لَا يَشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا﴾ ... هتد.
ههر ژنیک دانی بنایه به م مهر جانه دا ، پیغمبهر ﷺ پپی ده فهرموو: ئه و به یعه تم
پیدا یئت. پاشان نه یده گیرانه وه بۆ موشریکان . به وجۆره پیاوه موسولمانه کان ژنه
کافره کانی خو یان ته لا قدا ، له و پۆژه دا (عمر) دووژنی هه بوو موشریک بوون
ههر دووکیانی ته لا قدا ، (معاویه) یه کیکیانی خواست و ، ئه ویشیان شووی کرد به
(صفوان) ی کوپی (أمیه).

^۱ / صحیح البخاری ۲۸۰/۱

چى لە بەندەكانى پەيماننامەكە ھاتە كايەوہ

ئەمە برىتى بوو لە پەيمانى خودەيبىيە ، بە ليكدانەوى بەندەكانى و ورد كرنەوى پيشينەى ئەو پەيمانە فەتھىكى گەرە دەردەكەوئىت بۇ موسولمانەكان ، چونكە پيشتر قورەيشىيەكان دانايان نەدەنا بە موسولمانەكاندا ، بەلكو ئامانجيان پيشە كيش كردنى موسولمانەكان بوو ، چاوەروان بوون پوژىك لە پوژان كوئايى تەمەنيان بيبينو ، بە ھەموو توانايەكەوہ ھەولياندەدا بانگەوازي ئىسلام شكست پى بھينو لەخەلكى دوربخەنەوہ بەو سيفەتەى كە خوئيان بەنوئەنەرى سەرمەشقەيتى ئايينى و تەختى دونيايى لەدورگەى عەرەبدا ، تەنھا بادانەوہيەكيش بەلاى ئاشتەبوونەوہدا ماناى دانپيانان دەگەينئىت بەموسولمانەكانداو ، ئەومانايە دەبەخشىت كە قورەيش ناتوانىت بەرەنگارى موسولمانەكان بكات ، پاشان بەندى سىيەمى پەيماننامەكە ئەو دەگەينئىت كە قورەيش سەر دەستەيتى دونيايى و دەستەلاتە ئايينەكەى لەبىر چووەو جگە لە بەرژەوہندى خوئى ھىچى ترى مەبەست نى ، خو ئەگەر خەلكانى ترو پاشماوہى خەلكى دورگەى عەرەبى ھەموويان موسولمان بىن قورەيش بەلايەوہ گرنگ نى ، بەھىچ جوړىك خوئى لەوہ ناگەينئىت. ئايا ئەمە شكستىكى تەواو نى بۇ قورەيش؟ سەرکەوتنىكى گەرەو پوون نى بۇ موسولمانەكانىش؟ ئەو جەنگە خوئناويانەى لەنيوان موسولمانان و بىباوەراندە پوويان داوۆ- سەبارەت بە موسولمانەكان - ئامانچ تيايدا مال تالان كردن و مروؤ كوشتنو خەلك لەناو بردن نەبوو ، يان بۇ زور بۇ ھىنانى دوژمن نەبوو تا موسولمان بىيت ، بەلكو مەبەست لەو جەنگانە برىتى بوو لە داينىكردى ئازادى تەواو بۇ خەلك لە ھەلبژاردنى بىروباوەرو ئايندا ﴿فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ﴾ واتە: كى باوەر دەھىنئىت با باوەر بھينئىت و كى نايەوئىت با كافر بىت. بۇ ئەوہى ھىچ ھىزىك نەكەوئىتە نيوان ئەوان و بىروباوەرەكەيانەوہ، ئەو ئامانجەش بەھەموو پىداويستىيەكانەوہ ھاتەدى و بەرئىگەيەكيش كە ھەرگىز ناكريت لە رىگەى شەرو شوپەرەو ئەو سەرکەوتنە گەرەيە توۆمار بكريت موسولمانەكانىش بە داين كردنى ئەو ئازادىيە سەرکەوتنى گەرەيان لەبوارى بانگەوازدا بەدەست ھىنا ، لەكاتىكدا پيش وەستانى شەر ژمارەى موسولمانەكان نەدەگەيشتە سى ھەزار كەس ، كەچى لە ماوہى دوو سالدە لەو كاتەدا كە فەتھى مەككە كرا ژمارەى موسولمانەكان دە ھەزار كەس بوون.

بهندی دووهمی په یمان نامه که ش بریتی بوو له بهشی دووهمی نه و فته
 گوره یه، خوای گوره فرموی: ﴿وَهُمْ بَدَأُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ دەرچوونی مفره زه ی
 موسولمانه کانیش بو به ناگا هیئانه وهی قورپه ییش بوو له مله پوری و د ژایه تی کردنی
 نایینی خوداو نا کامی خراپی نه و پرېان زیان ، موسولمانه کانیش هه ولیانده دا وه کو
 یه بن ، همریه که یان به پیی تواناو لیها تنی خوی کاربکات چونکه پرېکه وتن له سر
 وه ستانی جهنگ بو ماوه ی ده سال سنوور دانانیکه بو نه و سر سه ختی و سنوور
 شکینیه و به لگه یه له سر شکست هیئانی نه و لایه نه ی شهر ی ده ستپیکرد.

خو نه وه بهندی یه که میش سنوور دانانه بو پرېکه گرتنی قورپه ییش له چوونه
 ناو (بیت الحرام) . نه و ده شکستیکی تر بوو بو قورپه ییش ، له په یمانه که دا شتیکی
 تیدا نه بوو ناوی دلی قورپه ییش بدا جگه له وهی که سرکه وتوو بوو له وه دا که
 نه یه یشت موسولمانه کان بو نه و ساله برونه (بیت الحرام) وه.

قورپیش نه و سی که لینه ی دا به ده سته وه بو موسولمانه کان و له به رابه ریدا
 یه که که لین ی ده سته کوت ، نه و ییش خالی که له بهندی چواره مدا هاتوو و زور بی
 نرخه و به هایه کی وای نه و زیانیکی نه و تو ی به موسولمانان نه ده گه یاند ، دیاره که
 موسولمان مادامیکی به موسولمانه تی مابیته وه هر گیز له خوداو پیغه مبه ره که ی
 راناکات و ، له شاری ئیسلامه تی هه لئایه ت ، له کاتی که راده کات که به نه یی یان
 ناشکرا هه لگه رابیته وه له ئیسلام ، خو نه گه هه لگه رابیته وه نه وه موسولمانان
 پیوستیان پیی نه ، جیابوونه وه شی له کو مه لگای ئیسلامی باشتره له مانه وه ی
 تیایدا ، نه مه ش نه و خاله بوو پیغه مبه ر ﷺ نامارهی بو کرد به فرموده ی:
 هر که سینک له ئیمه پرواته لای نه و ان خوا له وه ولاتری ببات^۱. نه و که سه ش خه لکی
 مه که که یه و موسولمان ده بیئت با نه شتوانیت په نا به نیئت بو شاری مه دینه . خو
 زه وی خوا به رفراوانه ، نایا خاکی حبه شه به رفراوان نه بوو بو موسولمانه کان له و
 کاته شدا که حبه شیه کان هیچیان له ئیسلام نه ده زانی؟ نه مه نه و فرمایشته بوو که
 پیغه مبه ر ﷺ نامارهی پیدا: هر که سینکیش لای نه وانه وه بیئت بولای ئیمه نه وه خوا
 دهروی ئی ده کاته وه^۲.

۱ / صحیح مسلم (باب صلح الحديبية) ۱۰۵/۲.

۲ / هه مان سه رچاوه.

وهرگرتنه وهی نو موسولمانه کان نه گهر بهر واته سهروره یه کی تیدا بیت بو
 قورپه ییش ، به لام له ناخدا به لگه یه له سهر بیزاریی و سارد بوونه وه و وهرهس بوونی
 قورپه ییش و ترسی زوریان له و قهواره بته رستییه ی هه یانبوو ، ههروه کو ههستیان
 به وه کرد بیت که خه ریکه ده که ونه لیواری هه ره سیکی چاوه پروانکراو ، پیو یسته
 خو یانی ئی لادهن. له و لاشه وه ریگه دانی پیغه مبه ر ۛ به وه رنه گرتنه وهی نو
 موسولمانه کان به لگه یه له سهر نه وهی ده یه ویت جیگه پیی خو ی زیاتر قایم بکات و
 متمانهی ته وای به خو ی هه یه و له و جو ره مه رجان ه ناتر سیّت.

خه مدا گرتنی موسولمانه کان و گف تو گو ی (عمر) له گه ل پیغه مبه ردا ۛ

ئه مه کر وکی راسته قینه ی بهنده کانی شهر وه ستانه ، به لام دوو دیارده هه بوون
 ، بوونه هو ی خه م و په ژاره یه کی زور بو موسولمانه کان ، یه که میان: پیغه مبه ر ۛ
 فهرمووی : ئیمه ده پوینه (بیت) و ته وافی تیدا ده که یین . ئه ی بوچی ئیستا
 ده گه پرتنه وه ته و افیش ناکات؟ دووه میان: ئه ی پیغه مبه ری خوا یه ۛ و له سهر راستیه
 ، خوا ی گه ورهش به ئینی سهر خستنی ئاینه که ی داوه ، ئه ی بوچی فشاره کانی
 قورپه ییشی قبول کردو ، موسولمانه کانیشی ملکه چی خاله کانی قورپه ییش کرد؟
 ئه م دوو دیارده یه گومان و دله راوکییان له دلی موسولمانه کاندایه ییدا کرد.
 ههستی ئیماندارانی پی بریندار بوو ، به شیوه یه ک خه می دواپوژی په یماننامه که
 موسولمانه کانی داگرت. له وانه یه له هه موویان غه مبارتر (عمر) ی کوپی (خطاب)
 بوو بیت ، نه وه بوو ها ته خزه مت پیغه مبه ر ۛ وتی: پیغه مبه ری خوا ، ئایا ئیمه
 له سهر راستی نین و نه وانیش له سهر ناهه ق؟ فهرمووی: به ئی. وتی: ئایا
 کوژراوه کانی ئیمه له به هه شتدا نین و هی نه وانیش له دۆزه خدا؟ فهرمووی: به ئی.
 وتی: که واته ئیتر بوچی ملکه چی له ئایینی خو ماندا بکه یین؟ بوچی بگه پرتنه وه که
 هیشتا خودا حوکه می نیوانمانی نه کردو وه؟ فهرمووی: کوپی (خطاب) من
 پیغه مبه ری خودام و سه ریچی فرمانه کانی خواناکه م ، خوا ی گه وره پشتیوانیم
 ده کات و ، هه رگیز ده سته بر دارم ناییت . وتی: ئه ی به ریزت نه ته فهرموو که ئیمه
 ده پوینه (بیت) ه وه ته و افیشی به ده وردا ده که یین؟ فهرمووی: به ئی، به لام ئایا من
 پیم وتیت که نه مسال ئه پوینه به یته وه؟ عومه ر وتی: نه خیر. فهرمووی: دلنیا به
 دیته وه (بیت) و ته و افیشی به ده وردا ده که ییت.

پاشان (عمر) ههستاو چوو بۆلای (ابوبکر) ، هه رچی وتبوو به پیغه مبهه
 ﷺ بهویشی وت ، (ابوبکر) یش هه مان وه لآمی پیغه مبهه ری دایه وه ، ئەمه ییشی بۆ
 زیاد کرد: ئەی (عومه) دهست بگره به چمکی کراسه که یه وه تا ده مریت ، وه لآهی
 پیغه مبهه ﷺ له سه ره قو و راستیه.

پاشان ئایهت ها ته خواره وه ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا﴾ واته: به راستی ئیمه
 فه تخیکی گه ره و پوونمان بۆ تو ئەنجامدا. ئەنجا پیغه مبهه ﷺ ناردی به شوین
 (عومه) داو ئایه ته کانی بۆ خوینده وه. وتی: پیغه مبهه ری خوا به راستی ئەوه فه تچه؟
 فه رمووی: به ئی. دلی ئارام بوه وه و گه رایه وه.

پاشان (عمر) له هه لچوونه که ی خو ی په شیمان بووه. جا ده لیت: چه ندین
 کارم کرد بۆ سه رینه وه ی ئەو کارم ، به رده وام خیرم ده کردو پۆژووم ده گرتو نو یژم
 ده کردو به ندهم ئازاد ده کرد له پای ئەو کاردا که لیم وه شایه وه و له ترسی ئەو
 قسانه دا کردبووم ، تانا واتم خوا ست خیری به دوا وه بیّت.^۱

چاره سه ره بوونی قه یرانی ژێرده سه ته کان

که پیغه مبهه ری خوا ﷺ گه رایه وه بۆ مه دینه و ، سه قامگیر بوو تیایدا ،
 پیاویکی موسو لمان له وانه ی که له مه که ده ئازارده دران هه لها ت بۆ مه دینه ،
 ئەویش (ابو بصیر) ی خیل ی (سیف) ی هاوپه یمان ی قو ره یش بوو ، مو شریکان
 دوو پیاویان نارد به شوینیدا بۆ لای پیغه مبهه ﷺ و پتیان وت: که له سه ره په یمانه که
 ها تووین به مانده یته وه ، پیغه مبهه ری خوا ﷺ (ابو بصیر) ی پیدانه وه ، دوو پیا وه که
 (ابو بصیر) یان بر دو گه رانه وه تا گه یشتنه (ذی الحلیفه) ، له وی دابه زین بۆ
 حه وانه وه و خو رما خو اردن ، (ابو بصیر) به یه کیکیانی وت: وه لآهی سه یر ئەکه م
 شم شیره که ت زۆر چاکه ، ئەوی تریان له کیلانه که ده ری هیناو ، وتی: به ئی زۆر
 چاکه ، من چه ند جار یک تا قیم کردۆته وه. (ابو بصیر) وتی: ئاده ی پیشانم بده
 با سه یر یکی بکه م. کابرای پی خسته ژێرو به شم شیره که کوشتی. ئەوی تریشیان
 رای کردو گه رایه وه بۆ مه دینه ، به را کردن خو ی کرد به ناو مرگه و تدا ، که پیغه مبهه

^۱ بۆ درۆزی ئەم با سه به رانه . فتح الباری ۴/۳۹ تا ۴/۵۸ ، صحیح البخاری ۳/۳۷۸ ، ۳/۳۷۹ ، ۳/۳۸۰ ، ۳/۳۸۱ ، ۳/۳۸۸ ، ۳/۳۹۰ ، ۳/۳۹۱ ، ۳/۳۹۲ ، ۳/۳۹۳ ، ۳/۳۹۴ ، ۳/۳۹۵ ، ۳/۳۹۶ ، ۳/۳۹۷ ، ۳/۳۹۸ ، ۳/۳۹۹ ، ۳/۴۰۰ ، ۳/۴۰۱ ، ۳/۴۰۲ ، ۳/۴۰۳ ، ۳/۴۰۴ ، ۳/۴۰۵ ، ۳/۴۰۶ ، ۳/۴۰۷ ، ۳/۴۰۸ ، ۳/۴۰۹ ، ۳/۴۱۰ ، ۳/۴۱۱ ، ۳/۴۱۲ ، ۳/۴۱۳ ، ۳/۴۱۴ ، ۳/۴۱۵ ، ۳/۴۱۶ ، ۳/۴۱۷ ، ۳/۴۱۸ ، ۳/۴۱۹ ، ۳/۴۲۰ ، ۳/۴۲۱ ، ۳/۴۲۲ ، ۳/۴۲۳ ، ۳/۴۲۴ ، ۳/۴۲۵ ، ۳/۴۲۶ ، ۳/۴۲۷ ، ۳/۴۲۸ ، ۳/۴۲۹ ، ۳/۴۳۰ ، ۳/۴۳۱ ، ۳/۴۳۲ ، ۳/۴۳۳ ، ۳/۴۳۴ ، ۳/۴۳۵ ، ۳/۴۳۶ ، ۳/۴۳۷ ، ۳/۴۳۸ ، ۳/۴۳۹ ، ۳/۴۴۰ ، ۳/۴۴۱ ، ۳/۴۴۲ ، ۳/۴۴۳ ، ۳/۴۴۴ ، ۳/۴۴۵ ، ۳/۴۴۶ ، ۳/۴۴۷ ، ۳/۴۴۸ ، ۳/۴۴۹ ، ۳/۴۵۰ ، ۳/۴۵۱ ، ۳/۴۵۲ ، ۳/۴۵۳ ، ۳/۴۵۴ ، ۳/۴۵۵ ، ۳/۴۵۶ ، ۳/۴۵۷ ، ۳/۴۵۸ ، ۳/۴۵۹ ، ۳/۴۶۰ ، ۳/۴۶۱ ، ۳/۴۶۲ ، ۳/۴۶۳ ، ۳/۴۶۴ ، ۳/۴۶۵ ، ۳/۴۶۶ ، ۳/۴۶۷ ، ۳/۴۶۸ ، ۳/۴۶۹ ، ۳/۴۷۰ ، ۳/۴۷۱ ، ۳/۴۷۲ ، ۳/۴۷۳ ، ۳/۴۷۴ ، ۳/۴۷۵ ، ۳/۴۷۶ ، ۳/۴۷۷ ، ۳/۴۷۸ ، ۳/۴۷۹ ، ۳/۴۸۰ ، ۳/۴۸۱ ، ۳/۴۸۲ ، ۳/۴۸۳ ، ۳/۴۸۴ ، ۳/۴۸۵ ، ۳/۴۸۶ ، ۳/۴۸۷ ، ۳/۴۸۸ ، ۳/۴۸۹ ، ۳/۴۹۰ ، ۳/۴۹۱ ، ۳/۴۹۲ ، ۳/۴۹۳ ، ۳/۴۹۴ ، ۳/۴۹۵ ، ۳/۴۹۶ ، ۳/۴۹۷ ، ۳/۴۹۸ ، ۳/۴۹۹ ، ۳/۵۰۰ ، ۳/۵۰۱ ، ۳/۵۰۲ ، ۳/۵۰۳ ، ۳/۵۰۴ ، ۳/۵۰۵ ، ۳/۵۰۶ ، ۳/۵۰۷ ، ۳/۵۰۸ ، ۳/۵۰۹ ، ۳/۵۱۰ ، ۳/۵۱۱ ، ۳/۵۱۲ ، ۳/۵۱۳ ، ۳/۵۱۴ ، ۳/۵۱۵ ، ۳/۵۱۶ ، ۳/۵۱۷ ، ۳/۵۱۸ ، ۳/۵۱۹ ، ۳/۵۲۰ ، ۳/۵۲۱ ، ۳/۵۲۲ ، ۳/۵۲۳ ، ۳/۵۲۴ ، ۳/۵۲۵ ، ۳/۵۲۶ ، ۳/۵۲۷ ، ۳/۵۲۸ ، ۳/۵۲۹ ، ۳/۵۳۰ ، ۳/۵۳۱ ، ۳/۵۳۲ ، ۳/۵۳۳ ، ۳/۵۳۴ ، ۳/۵۳۵ ، ۳/۵۳۶ ، ۳/۵۳۷ ، ۳/۵۳۸ ، ۳/۵۳۹ ، ۳/۵۴۰ ، ۳/۵۴۱ ، ۳/۵۴۲ ، ۳/۵۴۳ ، ۳/۵۴۴ ، ۳/۵۴۵ ، ۳/۵۴۶ ، ۳/۵۴۷ ، ۳/۵۴۸ ، ۳/۵۴۹ ، ۳/۵۵۰ ، ۳/۵۵۱ ، ۳/۵۵۲ ، ۳/۵۵۳ ، ۳/۵۵۴ ، ۳/۵۵۵ ، ۳/۵۵۶ ، ۳/۵۵۷ ، ۳/۵۵۸ ، ۳/۵۵۹ ، ۳/۵۶۰ ، ۳/۵۶۱ ، ۳/۵۶۲ ، ۳/۵۶۳ ، ۳/۵۶۴ ، ۳/۵۶۵ ، ۳/۵۶۶ ، ۳/۵۶۷ ، ۳/۵۶۸ ، ۳/۵۶۹ ، ۳/۵۷۰ ، ۳/۵۷۱ ، ۳/۵۷۲ ، ۳/۵۷۳ ، ۳/۵۷۴ ، ۳/۵۷۵ ، ۳/۵۷۶ ، ۳/۵۷۷ ، ۳/۵۷۸ ، ۳/۵۷۹ ، ۳/۵۸۰ ، ۳/۵۸۱ ، ۳/۵۸۲ ، ۳/۵۸۳ ، ۳/۵۸۴ ، ۳/۵۸۵ ، ۳/۵۸۶ ، ۳/۵۸۷ ، ۳/۵۸۸ ، ۳/۵۸۹ ، ۳/۵۹۰ ، ۳/۵۹۱ ، ۳/۵۹۲ ، ۳/۵۹۳ ، ۳/۵۹۴ ، ۳/۵۹۵ ، ۳/۵۹۶ ، ۳/۵۹۷ ، ۳/۵۹۸ ، ۳/۵۹۹ ، ۳/۶۰۰ ، ۳/۶۰۱ ، ۳/۶۰۲ ، ۳/۶۰۳ ، ۳/۶۰۴ ، ۳/۶۰۵ ، ۳/۶۰۶ ، ۳/۶۰۷ ، ۳/۶۰۸ ، ۳/۶۰۹ ، ۳/۶۱۰ ، ۳/۶۱۱ ، ۳/۶۱۲ ، ۳/۶۱۳ ، ۳/۶۱۴ ، ۳/۶۱۵ ، ۳/۶۱۶ ، ۳/۶۱۷ ، ۳/۶۱۸ ، ۳/۶۱۹ ، ۳/۶۲۰ ، ۳/۶۲۱ ، ۳/۶۲۲ ، ۳/۶۲۳ ، ۳/۶۲۴ ، ۳/۶۲۵ ، ۳/۶۲۶ ، ۳/۶۲۷ ، ۳/۶۲۸ ، ۳/۶۲۹ ، ۳/۶۳۰ ، ۳/۶۳۱ ، ۳/۶۳۲ ، ۳/۶۳۳ ، ۳/۶۳۴ ، ۳/۶۳۵ ، ۳/۶۳۶ ، ۳/۶۳۷ ، ۳/۶۳۸ ، ۳/۶۳۹ ، ۳/۶۴۰ ، ۳/۶۴۱ ، ۳/۶۴۲ ، ۳/۶۴۳ ، ۳/۶۴۴ ، ۳/۶۴۵ ، ۳/۶۴۶ ، ۳/۶۴۷ ، ۳/۶۴۸ ، ۳/۶۴۹ ، ۳/۶۵۰ ، ۳/۶۵۱ ، ۳/۶۵۲ ، ۳/۶۵۳ ، ۳/۶۵۴ ، ۳/۶۵۵ ، ۳/۶۵۶ ، ۳/۶۵۷ ، ۳/۶۵۸ ، ۳/۶۵۹ ، ۳/۶۶۰ ، ۳/۶۶۱ ، ۳/۶۶۲ ، ۳/۶۶۳ ، ۳/۶۶۴ ، ۳/۶۶۵ ، ۳/۶۶۶ ، ۳/۶۶۷ ، ۳/۶۶۸ ، ۳/۶۶۹ ، ۳/۶۷۰ ، ۳/۶۷۱ ، ۳/۶۷۲ ، ۳/۶۷۳ ، ۳/۶۷۴ ، ۳/۶۷۵ ، ۳/۶۷۶ ، ۳/۶۷۷ ، ۳/۶۷۸ ، ۳/۶۷۹ ، ۳/۶۸۰ ، ۳/۶۸۱ ، ۳/۶۸۲ ، ۳/۶۸۳ ، ۳/۶۸۴ ، ۳/۶۸۵ ، ۳/۶۸۶ ، ۳/۶۸۷ ، ۳/۶۸۸ ، ۳/۶۸۹ ، ۳/۶۹۰ ، ۳/۶۹۱ ، ۳/۶۹۲ ، ۳/۶۹۳ ، ۳/۶۹۴ ، ۳/۶۹۵ ، ۳/۶۹۶ ، ۳/۶۹۷ ، ۳/۶۹۸ ، ۳/۶۹۹ ، ۳/۷۰۰ ، ۳/۷۰۱ ، ۳/۷۰۲ ، ۳/۷۰۳ ، ۳/۷۰۴ ، ۳/۷۰۵ ، ۳/۷۰۶ ، ۳/۷۰۷ ، ۳/۷۰۸ ، ۳/۷۰۹ ، ۳/۷۱۰ ، ۳/۷۱۱ ، ۳/۷۱۲ ، ۳/۷۱۳ ، ۳/۷۱۴ ، ۳/۷۱۵ ، ۳/۷۱۶ ، ۳/۷۱۷ ، ۳/۷۱۸ ، ۳/۷۱۹ ، ۳/۷۲۰ ، ۳/۷۲۱ ، ۳/۷۲۲ ، ۳/۷۲۳ ، ۳/۷۲۴ ، ۳/۷۲۵ ، ۳/۷۲۶ ، ۳/۷۲۷ ، ۳/۷۲۸ ، ۳/۷۲۹ ، ۳/۷۳۰ ، ۳/۷۳۱ ، ۳/۷۳۲ ، ۳/۷۳۳ ، ۳/۷۳۴ ، ۳/۷۳۵ ، ۳/۷۳۶ ، ۳/۷۳۷ ، ۳/۷۳۸ ، ۳/۷۳۹ ، ۳/۷۴۰ ، ۳/۷۴۱ ، ۳/۷۴۲ ، ۳/۷۴۳ ، ۳/۷۴۴ ، ۳/۷۴۵ ، ۳/۷۴۶ ، ۳/۷۴۷ ، ۳/۷۴۸ ، ۳/۷۴۹ ، ۳/۷۵۰ ، ۳/۷۵۱ ، ۳/۷۵۲ ، ۳/۷۵۳ ، ۳/۷۵۴ ، ۳/۷۵۵ ، ۳/۷۵۶ ، ۳/۷۵۷ ، ۳/۷۵۸ ، ۳/۷۵۹ ، ۳/۷۶۰ ، ۳/۷۶۱ ، ۳/۷۶۲ ، ۳/۷۶۳ ، ۳/۷۶۴ ، ۳/۷۶۵ ، ۳/۷۶۶ ، ۳/۷۶۷ ، ۳/۷۶۸ ، ۳/۷۶۹ ، ۳/۷۷۰ ، ۳/۷۷۱ ، ۳/۷۷۲ ، ۳/۷۷۳ ، ۳/۷۷۴ ، ۳/۷۷۵ ، ۳/۷۷۶ ، ۳/۷۷۷ ، ۳/۷۷۸ ، ۳/۷۷۹ ، ۳/۷۸۰ ، ۳/۷۸۱ ، ۳/۷۸۲ ، ۳/۷۸۳ ، ۳/۷۸۴ ، ۳/۷۸۵ ، ۳/۷۸۶ ، ۳/۷۸۷ ، ۳/۷۸۸ ، ۳/۷۸۹ ، ۳/۷۹۰ ، ۳/۷۹۱ ، ۳/۷۹۲ ، ۳/۷۹۳ ، ۳/۷۹۴ ، ۳/۷۹۵ ، ۳/۷۹۶ ، ۳/۷۹۷ ، ۳/۷۹۸ ، ۳/۷۹۹ ، ۳/۸۰۰ ، ۳/۸۰۱ ، ۳/۸۰۲ ، ۳/۸۰۳ ، ۳/۸۰۴ ، ۳/۸۰۵ ، ۳/۸۰۶ ، ۳/۸۰۷ ، ۳/۸۰۸ ، ۳/۸۰۹ ، ۳/۸۱۰ ، ۳/۸۱۱ ، ۳/۸۱۲ ، ۳/۸۱۳ ، ۳/۸۱۴ ، ۳/۸۱۵ ، ۳/۸۱۶ ، ۳/۸۱۷ ، ۳/۸۱۸ ، ۳/۸۱۹ ، ۳/۸۲۰ ، ۳/۸۲۱ ، ۳/۸۲۲ ، ۳/۸۲۳ ، ۳/۸۲۴ ، ۳/۸۲۵ ، ۳/۸۲۶ ، ۳/۸۲۷ ، ۳/۸۲۸ ، ۳/۸۲۹ ، ۳/۸۳۰ ، ۳/۸۳۱ ، ۳/۸۳۲ ، ۳/۸۳۳ ، ۳/۸۳۴ ، ۳/۸۳۵ ، ۳/۸۳۶ ، ۳/۸۳۷ ، ۳/۸۳۸ ، ۳/۸۳۹ ، ۳/۸۴۰ ، ۳/۸۴۱ ، ۳/۸۴۲ ، ۳/۸۴۳ ، ۳/۸۴۴ ، ۳/۸۴۵ ، ۳/۸۴۶ ، ۳/۸۴۷ ، ۳/۸۴۸ ، ۳/۸۴۹ ، ۳/۸۵۰ ، ۳/۸۵۱ ، ۳/۸۵۲ ، ۳/۸۵۳ ، ۳/۸۵۴ ، ۳/۸۵۵ ، ۳/۸۵۶ ، ۳/۸۵۷ ، ۳/۸۵۸ ، ۳/۸۵۹ ، ۳/۸۶۰ ، ۳/۸۶۱ ، ۳/۸۶۲ ، ۳/۸۶۳ ، ۳/۸۶۴ ، ۳/۸۶۵ ، ۳/۸۶۶ ، ۳/۸۶۷ ، ۳/۸۶۸ ، ۳/۸۶۹ ، ۳/۸۷۰ ، ۳/۸۷۱ ، ۳/۸۷۲ ، ۳/۸۷۳ ، ۳/۸۷۴ ، ۳/۸۷۵ ، ۳/۸۷۶ ، ۳/۸۷۷ ، ۳/۸۷۸ ، ۳/۸۷۹ ، ۳/۸۸۰ ، ۳/۸۸۱ ، ۳/۸۸۲ ، ۳/۸۸۳ ، ۳/۸۸۴ ، ۳/۸۸۵ ، ۳/۸۸۶ ، ۳/۸۸۷ ، ۳/۸۸۸ ، ۳/۸۸۹ ، ۳/۸۹۰ ، ۳/۸۹۱ ، ۳/۸۹۲ ، ۳/۸۹۳ ، ۳/۸۹۴ ، ۳/۸۹۵ ، ۳/۸۹۶ ، ۳/۸۹۷ ، ۳/۸۹۸ ، ۳/۸۹۹ ، ۳/۹۰۰ ، ۳/۹۰۱ ، ۳/۹۰۲ ، ۳/۹۰۳ ، ۳/۹۰۴ ، ۳/۹۰۵ ، ۳/۹۰۶ ، ۳/۹۰۷ ، ۳/۹۰۸ ، ۳/۹۰۹ ، ۳/۹۱۰ ، ۳/۹۱۱ ، ۳/۹۱۲ ، ۳/۹۱۳ ، ۳/۹۱۴ ، ۳/۹۱۵ ، ۳/۹۱۶ ، ۳/۹۱۷ ، ۳/۹۱۸ ، ۳/۹۱۹ ، ۳/۹۲۰ ، ۳/۹۲۱ ، ۳/۹۲۲ ، ۳/۹۲۳ ، ۳/۹۲۴ ، ۳/۹۲۵ ، ۳/۹۲۶ ، ۳/۹۲۷ ، ۳/۹۲۸ ، ۳/۹۲۹ ، ۳/۹۳۰ ، ۳/۹۳۱ ، ۳/۹۳۲ ، ۳/۹۳۳ ، ۳/۹۳۴ ، ۳/۹۳۵ ، ۳/۹۳۶ ، ۳/۹۳۷ ، ۳/۹۳۸ ، ۳/۹۳۹ ، ۳/۹۴۰ ، ۳/۹۴۱ ، ۳/۹۴۲ ، ۳/۹۴۳ ، ۳/۹۴۴ ، ۳/۹۴۵ ، ۳/۹۴۶ ، ۳/۹۴۷ ، ۳/۹۴۸ ، ۳/۹۴۹ ، ۳/۹۵۰ ، ۳/۹۵۱ ، ۳/۹۵۲ ، ۳/۹۵۳ ، ۳/۹۵۴ ، ۳/۹۵۵ ، ۳/۹۵۶ ، ۳/۹۵۷ ، ۳/۹۵۸ ، ۳/۹۵۹ ، ۳/۹۶۰ ، ۳/۹۶۱ ، ۳/۹۶۲ ، ۳/۹۶۳ ، ۳/۹۶۴ ، ۳/۹۶۵ ، ۳/۹۶۶ ، ۳/۹۶۷ ، ۳/۹۶۸ ، ۳/۹۶۹ ، ۳/۹۷۰ ، ۳/۹۷۱ ، ۳/۹۷۲ ، ۳/۹۷۳ ، ۳/۹۷۴ ، ۳/۹۷۵ ، ۳/۹۷۶ ، ۳/۹۷۷ ، ۳/۹۷۸ ، ۳/۹۷۹ ، ۳/۹۸۰ ، ۳/۹۸۱ ، ۳/۹۸۲ ، ۳/۹۸۳ ، ۳/۹۸۴ ، ۳/۹۸۵ ، ۳/۹۸۶ ، ۳/۹۸۷ ، ۳/۹۸۸ ، ۳/۹۸۹ ، ۳/۹۹۰ ، ۳/۹۹۱ ، ۳/۹۹۲ ، ۳/۹۹۳ ، ۳/۹۹۴ ، ۳/۹۹۵ ، ۳/۹۹۶ ، ۳/۹۹۷ ، ۳/۹۹۸ ، ۳/۹۹۹ ، ۴/۰ ، ۴/۱ ، ۴/۲ ، ۴/۳ ، ۴/۴ ، ۴/۵ ، ۴/۶ ، ۴/۷ ، ۴/۸ ، ۴/۹ ، ۴/۱۰ ، ۴/۱۱ ، ۴/۱۲ ، ۴/۱۳ ، ۴/۱۴ ، ۴/۱۵ ، ۴/۱۶ ، ۴/۱۷ ، ۴/۱۸ ، ۴/۱۹ ، ۴/۲۰ ، ۴/۲۱ ، ۴/۲۲ ، ۴/۲۳ ، ۴/۲۴ ، ۴/۲۵ ، ۴/۲۶ ، ۴/۲۷ ، ۴/۲۸ ، ۴/۲۹ ، ۴/۳۰ ، ۴/۳۱ ، ۴/۳۲ ، ۴/۳۳ ، ۴/۳۴ ، ۴/۳۵ ، ۴/۳۶ ، ۴/۳۷ ، ۴/۳۸ ، ۴/۳۹ ، ۴/۴۰ ، ۴/۴۱ ، ۴/۴۲ ، ۴/۴۳ ، ۴/۴۴ ، ۴/۴۵ ، ۴/۴۶ ، ۴/۴۷ ، ۴/۴۸ ، ۴/۴۹ ، ۴/۵۰ ، ۴/۵۱ ، ۴/۵۲ ، ۴/۵۳ ، ۴/۵۴ ، ۴/۵۵ ، ۴/۵۶ ، ۴/۵۷ ، ۴/۵۸ ، ۴/۵۹ ، ۴/۶۰ ، ۴/۶۱ ، ۴/۶۲ ، ۴/۶۳ ، ۴/۶۴ ، ۴/۶۵ ، ۴/۶۶ ، ۴/۶۷ ، ۴/۶۸ ، ۴/۶۹ ، ۴/۷۰ ، ۴/۷۱ ، ۴/۷۲ ، ۴/۷۳ ، ۴/۷۴ ، ۴/۷۵ ، ۴/۷۶ ، ۴/۷۷ ، ۴/۷۸ ، ۴/۷۹ ، ۴/۸۰ ، ۴/۸۱ ، ۴/۸۲ ، ۴/۸۳ ، ۴/۸۴ ، ۴/۸۵ ، ۴/۸۶ ، ۴/۸۷ ، ۴/۸۸ ، ۴/۸۹ ، ۴/۹۰ ، ۴/۹۱ ، ۴/۹۲ ، ۴/۹۳ ، ۴/۹۴ ، ۴/۹۵ ، ۴/۹۶ ، ۴/۹۷ ، ۴/۹۸ ، ۴/۹۹ ، ۵/۰ ، ۵/۱ ، ۵/۲ ، ۵/۳ ، ۵/۴ ، ۵/۵ ، ۵/۶ ، ۵/۷ ، ۵/۸ ، ۵/۹ ، ۵/۱۰ ، ۵/۱۱ ، ۵/۱۲ ، ۵/۱۳ ، ۵/۱۴ ، ۵/۱۵ ، ۵/۱۶ ، ۵/۱۷ ، ۵/۱۸ ، ۵/۱۹ ، ۵/۲۰ ، ۵/۲۱ ، ۵/۲۲ ، ۵/۲۳ ، ۵/۲۴ ، ۵/۲۵ ، ۵/۲۶ ، ۵/۲۷ ، ۵/۲۸ ، ۵/۲۹ ، ۵/۳۰ ، ۵/۳۱ ، ۵/۳۲ ، ۵/۳۳ ، ۵/۳۴ ، ۵/۳۵ ، ۵/۳۶ ، ۵/۳۷ ، ۵/۳۸ ، ۵/۳۹ ، ۵/۴۰ ، ۵/۴۱ ، ۵/۴۲ ، ۵/۴۳ ، ۵/۴۴ ، ۵/۴۵ ، ۵/۴۶ ، ۵/۴۷ ، ۵/۴۸ ، ۵/۴۹ ، ۵/۵۰ ، ۵/۵۱ ، ۵/۵۲ ، ۵/۵۳ ، ۵/۵۴ ، ۵/۵۵ ، ۵/۵۶ ، ۵/۵۷ ، ۵/۵۸ ، ۵/۵۹ ، ۵/۶۰ ، ۵/۶۱ ، ۵/۶۲ ، ۵/۶۳ ، ۵/۶۴ ، ۵/۶۵ ، ۵/۶۶ ، ۵/۶۷ ، ۵/۶۸ ، ۵/۶۹ ، ۵/۷۰ ، ۵/۷۱ ، ۵/۷۲ ، ۵/۷۳ ، ۵/۷۴ ، ۵/۷۵ ، ۵/۷۶ ، ۵/۷۷ ، ۵/۷۸ ، ۵/۷۹ ، ۵/۸۰ ، ۵/۸۱ ، ۵/۸۲ ، ۵/۸۳ ، ۵/۸۴ ، ۵/۸۵ ، ۵/۸۶ ، ۵/۸۷ ، ۵/۸۸ ، ۵/۸۹ ، ۵/۹۰ ، ۵/۹۱ ، ۵/۹۲ ، ۵/۹۳ ، ۵/۹۴ ، ۵/۹۵ ، ۵/۹۶ ، ۵/۹۷ ، ۵/۹۸ ، ۵/۹۹ ، ۶/۰ ، ۶/۱ ، ۶/۲ ، ۶/۳ ، ۶/۴ ، ۶/۵ ، ۶/۶ ، ۶/۷ ، ۶/۸ ، ۶/۹ ، ۶/۱۰ ، ۶/۱۱ ، ۶/۱۲ ، ۶/۱۳ ، ۶/۱۴ ، ۶/۱۵ ، ۶/۱۶ ، ۶/۱۷ ، ۶/۱۸ ، ۶/۱۹ ، ۶/۲۰ ، ۶/۲۱ ، ۶/۲۲ ، ۶/۲۳ ، ۶/۲۴ ، ۶/۲۵ ، ۶/۲۶ ، ۶/۲۷ ، ۶/۲۸ ، ۶/۲۹ ، ۶/۳۰ ، ۶/۳۱ ، ۶/۳۲ ، ۶/۳۳ ، ۶/۳۴ ، ۶/۳۵ ، ۶/۳۶ ، ۶/۳۷ ، ۶/۳۸ ، ۶/۳۹ ، ۶/۴۰ ، ۶/۴۱ ، ۶/۴۲ ، ۶/۴۳ ، ۶/۴۴ ، ۶/۴۵ ، ۶/۴۶ ، ۶/۴۷ ، ۶/۴۸ ، ۶/۴۹ ، ۶/۵۰ ، ۶/۵۱ ، ۶/۵۲ ، ۶/۵۳ ، ۶/۵۴ ، ۶/۵۵ ، ۶/۵۶ ، ۶/۵۷ ، ۶/۵۸ ، ۶/۵۹ ، ۶/۶۰ ، ۶/۶۱ ، ۶/۶۲ ، ۶/۶۳ ، ۶/۶۴ ، ۶/۶۵ ، ۶/۶۶ ، ۶/۶۷ ، ۶/۶۸ ، ۶/۶۹ ، ۶/۷۰ ، ۶/۷۱ ، ۶/۷۲ ، ۶/۷۳ ، ۶/۷۴ ، ۶/۷۵ ، ۶/۷۶ ، ۶/۷۷ ، ۶/۷۸ ، ۶/۷۹ ، ۶/۸۰ ، ۶/۸۱ ، ۶/۸۲ ، ۶/۸۳ ، ۶/۸۴ ، ۶/۸۵ ، ۶/۸۶ ، ۶/۸۷ ، ۶/۸۸ ، ۶/۸۹ ، ۶/۹۰ ، ۶/۹۱ ، ۶/۹۲ ، ۶/۹۳ ، ۶/۹۴ ، ۶/۹۵ ، ۶/۹۶ ، ۶/۹۷ ، ۶/۹۸ ، ۶/۹۹ ، ۷/۰ ، ۷/۱ ، ۷/۲ ، ۷/۳ ، ۷/۴ ، ۷/۵ ، ۷/۶ ، ۷/۷ ، ۷/۸ ، ۷/۹ ، ۷/۱۰ ، ۷/۱۱ ، ۷/۱۲ ، ۷/۱۳ ، ۷/۱۴ ، ۷/۱۵ ، ۷/۱۶ ، ۷/۱۷ ، ۷/۱۸ ، ۷/۱۹ ، ۷/۲۰ ، ۷/۲۱ ، ۷/۲۲ ، ۷/۲۳ ، ۷/۲۴ ، ۷/۲۵ ، ۷/۲۶ ، ۷/۲۷ ، ۷/۲۸ ، ۷/۲۹ ، ۷/۳۰ ، ۷/۳۱ ، ۷/۳۲ ، ۷/۳۳ ، ۷/۳۴ ، ۷/۳۵ ، ۷/۳۶ ، ۷/۳۷ ، ۷/۳۸ ، ۷/۳۹ ، ۷/۴۰ ، ۷/۴۱ ، ۷/۴۲ ، ۷/۴۳ ، ۷/۴۴ ، ۷/۴۵ ، ۷/۴۶ ، ۷/۴۷ ، ۷/۴۸ ، ۷/۴۹ ، ۷/۵۰ ، ۷/۵۱ ، ۷/۵۲ ، ۷/۵۳ ، ۷/۵۴ ، ۷/۵۵ ، ۷/۵۶ ، ۷/۵۷ ، ۷/۵۸ ، ۷/۵۹ ، ۷/۶۰ ، ۷/۶۱ ، ۷/۶۲ ، ۷/۶۳ ، ۷/۶۴ ، ۷/۶۵ ، ۷/۶۶ ، ۷/۶۷ ، ۷/۶۸ ، ۷/۶۹ ، ۷/۷۰ ، ۷/۷۱ ، ۷/۷۲ ، ۷/۷۳ ، ۷/۷۴ ، ۷/۷۵ ، ۷/۷۶ ، ۷/۷۷ ، ۷/۷۸ ، ۷/۷۹ ، ۷/۸۰ ، ۷/۸۱ ، ۷/۸۲ ، ۷/۸۳ ، ۷/۸۴ ، ۷/۸۵ ، ۷/۸۶ ، ۷/۸۷ ، ۷/۸۸ ، ۷/۸۹ ، ۷/۹۰ ، ۷/۹۱ ، ۷/۹۲ ، ۷/۹۳ ، ۷/۹۴ ، ۷/۹۵ ، ۷/۹۶ ، ۷/۹۷ ، ۷/۹۸ ، ۷/۹۹ ، ۸/۰ ، ۸/۱ ، ۸/۲ ، ۸/۳ ، ۸/۴ ، ۸/۵ ، ۸/۶ ، ۸/۷ ، ۸/۸ ، ۸/۹ ، ۸/۱۰ ، ۸/۱۱ ، ۸/۱۲ ، ۸/۱۳ ، ۸/۱۴ ، ۸/۱۵ ، ۸/۱۶ ، ۸/۱۷ ، ۸/۱۸ ، ۸/۱۹ ، ۸/۲۰ ، ۸/۲۱ ، ۸/۲۲ ، ۸/۲۳ ، ۸/۲۴ ، ۸/۲۵ ، ۸/۲۶ ، ۸/۲۷ ، ۸/۲۸ ، ۸/۲۹ ، ۸/۳۰ ، ۸/۳۱ ، ۸/۳۲ ، ۸/۳۳ ، ۸/۳۴ ، ۸/۳۵ ، ۸/۳۶ ، ۸/۳۷ ، ۸/۳۸ ، ۸/۳۹ ، ۸/۴۰ ، ۸/۴۱ ، ۸/۴۲ ، ۸/۴۳ ، ۸/۴۴ ، ۸/۴۵ ، ۸/۴۶ ، ۸/۴۷ ، ۸/۴۸ ، ۸/۴۹ ، ۸/۵۰ ، ۸/۵۱ ، ۸/۵۲ ، ۸/۵۳ ، ۸/۵۴ ، ۸/۵۵ ، ۸/۵۶ ، ۸/۵۷ ، ۸/۵۸ ، ۸/۵۹ ، ۸/۶۰ ، ۸/۶۱ ، ۸/۶۲ ، ۸/۶۳ ، ۸/۶۴ ، ۸/۶۵ ، ۸/۶۶ ، ۸/۶۷ ، ۸/۶۸ ، ۸/۶۹ ، ۸/۷۰ ، ۸/۷۱ ، ۸/۷۲ ، ۸/۷۳ ، ۸/۷۴ ، ۸/۷۵ ، ۸/۷۶ ، ۸/۷۷ ، ۸/۷۸ ، ۸/۷۹ ، ۸/۸۰ ، ۸/۸۱ ، ۸/۸۲ ، ۸/۸۳ ، ۸/۸۴ ، ۸/۸۵ ، ۸/۸۶ ، ۸/۸۷ ، ۸/۸۸ ، ۸/۸۹ ، ۸/۹۰ ، ۸/۹۱ ، ۸/۹۲ ، ۸/۹۳ ، ۸/۹۴ ، ۸/۹۵ ، ۸/۹۶ ، ۸/۹۷ ، ۸/۹۸ ، ۸/۹۹ ، ۹/۰ ، ۹/۱ ، ۹/۲ ، ۹/۳ ، ۹/۴ ، ۹/۵ ، ۹/۶ ، ۹/۷ ، ۹/۸ ، ۹/۹ ، ۹

ﷺ له دورره و بینی فرمووی: نهو کابرایه شتیکی ئی بهسر هاتوه. که گه یشته لای پیغه مبهتر ﷺ وتی: هارپیکه می کوشت ، منیش نه کوژیم. نه نجا (ابو بصیر) پهیدا بو وتی: پیغه مبهتری خوا ، ئیدی خوا ئیمه ی لهسر نه ستوی تودا لابرده ، نهوه ئیمهت گیرایه وه بۆ لایان و خوی گهره له دهستیان پزگاری کردم. پیغه مبهتری خوا ﷺ فرمووی: دایک پۆله پۆی بۆ بکات ، نه م پیاوه که سیک تری له گه لدا بیت شهر هه ئه گه رسی نیت. که (ابو بصیر) گوئی له م قسه یه بوو تیگه یشت که دهیداته وه دهست مه که یه کان ، بۆیه له وی دهرچوو تاگه یشته (سیف البحر). له ولاشه وه (ابو جندل) ی کوپی (سهیل) له دهست موشریکه کان هه لبات و په یوهندی کرد به (ابو بصیر) وه ، وای لیبات هر که سیک له ناو قورده یشتا موسولمان بوايه خوی ده گه یانده (ابو بصیر) ، تا گروپنکیان ئی دروست بوو ، هر بیان بیستایه کاروانیکی قورده یشت به ره و شام به ریویه نه مان رینگه یان پی دهرگرت و دهیانکوشتن و مال و سامانه که یان به تالانی دهربرد ، قورده یشت به ناچاری خه لکیان نارد بۆ لای پیغه مبهتر ﷺ و تکای خزمانه یان ئی کرد که نه وانه به یینیت وه ژیر پکیفی خوی و هر که سیک په یوهندی پیا نه وه کرد نه گه ریت وه ژیا نی سه لامهت ده بیت. ئیتر پیغه مبهتر ﷺ ناردی به دوا یاندا و هه مو یان گه رانه وه بۆ مه دینه.

موسولمان بوونی پالنه وانه کانی قورده یشت

له سه ره تا کانی سالی (۷) ی کوچیدا پاش نه م شهر وه ستانه (عمرو) ی کوپی (عاص) و (خالد) ی کوپی (ولید) و (عثمان) ی کوپی (طلحه) موسولمان بوون ، که هاتنه خزمهت پیغه مبهتر ﷺ فرمووی : نهوه مه که یه جگه رگۆشه کانی خوی خسته بهردهستان^۲.

^۱ هه مان سه رچاوه ی پینشو.
^۲ / پاو بچوونی جیاواز هه به له سه ر سالی موسولمان بوونی نهو هاره لانه. زۆری نه ی سه رچاوه کانی تایبهت به ناوی که سیتیه کان نه لێن سالی هه شتمه ، به لام به سه رهاتی موسولمان بوونی (عمرو) ی کوپی (عاص) لای نه جاشی دیاره و نه زانریت، (خالد) و (طلحه) ش کاتیک موسولمان بوون که (عمرو) له حه به شه گه رایه وه دوا ی نهو گه رانه وه به که و ته ری به ره و مه دینه و نه مان له رینگه دا بیتی یان و، هه رسیکیان چونه خزمهت پیغه مبهتر ﷺ موسولمان بوون ، نه وه ش نهو مانایه نه گه یینیت که له سه ره تا کانی سالی (۷) ی کوچیدا موسولمان بوون . (والله اعلم).

قۇئاغى دوووم

ههنگاويكى نوئ

پەيمانى خودەيىيە لە سەرەتادا ھەنگاويكى نوێ بوو لە ژيانى ئىسلامەتى و موسولمانەکاندا ، قورەيش كە بە ھيژتريں دەسلەت و سەرسەختريں دوزمنى ئىسلام بوو ، بە پاشەكشە كردنى ئەو ھيژە گەورەيە لە مەيدانى شەرو ناميز گرتنەوہى بۆ ھيمنى و ئاشتى ، بە ھيژتريں بال لە ھەر سى بالى ئەحزاب تىكشكا - (قورەيش) و (غطفان) و (جولەكە) - كە قورەيش نوینەرى بتيەرستان بوو ، توندوتیژی بتيەرستانی پى كەم بووہ لە دورگەى عەرەبيدا و رەيان رووخا ، بۆيە دواى ئەو پەيمانە نابينين (غطفان) شەڕ فرۆشى بكات ، ئەوہى ھەبوو تەنھا لەلایەنى جولەكەى خەيبەرەوہ دەكرا.

جولەكەش لە دواى دەرکردنيان لە (يثرى) خەيبەريان کردە حەشارگەى فيل و تەلەكە و پيلانگيرى ، شەيتانەکانيان لەو قەلەبەدا زاووزييان دەکردو ئاگرى شەريان ھەلدەگيرساندو عەرەبە دەشتەكەيانى دەورى مەدينەيان لە پيغەمبەرى خوا ﷺ ھەلدەگيرايەوہ بەنيازى لەناوبردنى پيغەمبەر ﷺ و موسولمانەکان بوون ، يان ھيچ نەبيت زيانىكى گەورەيان پى بگەيژن ، لەبەرئەوہ يەكەم ھەنگاويكى يەكلاكەرەوہ كە پيغەمبەر ﷺ بردیە پيشەوہ ، بریتی بوو لە ئەنجامدانى شەرىكى يەكلاكەرەوہ دژ بە ئەو حەشارگەى پيلان و ئاشووبگيریە.

ئەم قوناغى شەپوہستان و پەيمان بەستەنش دەرفەتيكى باشى دا بە موسولمانەکان ، بۆ بلاو کردنەوہ و گەياندنى بانگەوازی ئىسلامى ، بۆيە چالاكى موسولمانەکانيش دوو ئەوہندە زيادى کرد ، چالاکیەکانيشيان لەم پووەوہ زياتر خستە سەرلایەنى سەربازى ، بۆيە ئەم قوناغە دەكەين بە دوو بەشەوہ:

۱. چالاكى لەبوارى بانگەوازا ، يان نامە نوسين بۆ پاشا و مەرەکان.

۲. چالاكى سەربازى.

پيش ئەوہى باسى چالاکیە سەبازيەکان بکەين لەم قوناغەدا ، دەچينە سەر باسى نامە نوسين بۆ پاشا و مەرەکان ، چونکە بانگەوازی ئىسلامى لە پيشترە ، بگرە ئەمە ئەو مەبەست و ئامانجەيە كە موسولمانەکان لەپيناويدا توشى ئەو ھەموو ئازار و چەرمەسەريە بوون.

نامه نووسين بۇ پادشاھ و ميرەكان

لەكۆتايىيەكانى سالى شەشەمدا كاتىك پىغەمبەر ﷺ لە حودەيبىيە گەرايەوه
نامەى نوسى بۇ پاشاكان و تيايدا بانگى كردن بۇ ئىسلامەتى.

كە ويستى نامە بنوسىت بۇ ئەو پاشايانە عەرزى كرا:

هەر نامەيەك مۆرى لەسەر ئەبىت ئەوان وەرى ناگرن ، بۆيە پىغەمبەر ﷺ
موسىتيلەيەكى زىوى لە دەست كردو ئەم نەخشەى لەسەر هەلکەند : (مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ
اللّٰهِ) ، نەخشەكەش سى دىڤ بوو ، (محمد) يەك دىڤ ، (رسول) يەك دىڤ ، (اللّٰه)
يەك دىڤ ، بەم شىوہيە : (مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللّٰهِ) .^۱

لەنيو ھاوہلەكانيدا چەند كەسيكى شارەزاو ورياي ھەلبرارد بۇ ناردنى
نامەكانو ، ناردنى بۆلای پاشاكانى دونيا ، عەلامە شىخ (المنصور فورى) لەسەر
ئەوہيە كە پىغەمبەر ﷺ ئەو نىرراوانەى لەسەرەتاي مانگى (موحەرەمى سالى
حەوتەمى كۆچى) دا ناردووه پىش دەرچوونى بۇ خەيبەر بەچەند پۆژىك^۲ . ئەمەش
دەقى ئەو نامانەو ئاكامەكانىشيانە.

۱- نامە بۇ (نەجاشى) پادشاھى حەبەشە

نەجاشى ناوى (اصحمە)ى كۆپى (ابجر) بوو ، پىغەمبەر ﷺ بە (عمرو)ى كۆپى
(امىە)ى (ضميرى)دا نامەيەكى لە (كۆتايى سالى شەشەم) يان (موحەرەمى سالى
حەوتەمى كۆچى)دا بۇ نووسى . (طبرى) دەقى نامەكەى باسكردووه ، بەلام سەير
كردنىكى وردى نامەكە دەرەكەويت كەئەوه دەقى ئەو نامەيە نىە كە لەدواى سولحى
حودەيبىيە نووسىويەتى ، پىدەچىت ئەو نامەيە بىت كە بە (جعفر)دا ناردويەتى ئەو
كاتەى خۆى و ھاوہلەكانى كۆچيان كرد بەرو حەبەشە لە سەرەمى مەككەدا ، چونكە
لەكۆتايى نامەكەدا باسى ئەو كۆچەرەنەى بەم دستەواژەيە كردووه : (ئەوا (جعفر)ى
نامۆزامو چەند كەسيكى ترم لە موسولمانان نارد بۆ لاتان ، ئەگەر ھاقتە لات دالدىيان
بدەو ئازاريان مەدە) . (بىھقى)يش لە (ابن اسحاق)وہ باسى دەقى نامەيەك دەكات كە
پىغەمبەر ﷺ بۇ (نەجاشى) نووسيووه دەلىت : (ئەمە نامەيەكە لەموحەمەدى
پىغەمبەرەوہ بۇ نەجاشى (اصحم) گەورەى حەبەشە ، سلاو لەو كەسەى شوينى
ھىدايەت دەكەويت ، باوہر بەينە بەخواو پىغەمبەرەكەى ، شاىەتومان بەينە كەخودا

۱ / صحيح البخاري ۸۷۲/۲ ، ۸۷۳ .

۲ / رحمة للعالمين ۱/۱۷۱ .

یه که و هاوہلی نیه ، نه هاوړنی هیه و نه پوله ، همرودها شایه تی بده که موحه ممد
 بمندو پیغه مبهری خوایه ، به بانگه وازی نیسلام بانگت ده کم ، من پیغه مبهری خودام
 موسولمانبه سه لامهت ده بیت ، ﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ
 إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا
 مُسْلِمُونَ ﴾ خو نه گهر ملکه چ نه کهیت نهوا گوناھی هه موو نه سرانیه کانی گه له کهت له
 نه ستوی تودایه .

تویژه ری پایه برز دکتور (حمیدالله باریس) دهقی نوسراویکی هیناوه ، که
 پیش ماوه یه که دسستی کهوتوه - همرودکو (ابن قیم) یش هیناویه تی به جیاوازی تنها
 یه که وشه - دکتور نه رکی زوری کی شاوه تاگه یشتوه بهی نه جامه و سوودی له داهینانه
 نویه کانیش وهرگرتوه ، وینه ی نامه کهشی له کتیبه کهیدا هیناوه بهم شیوه یه :

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

له موحه ممدی پیغه مبهری خواوه بو نه جاشی گهری حبه شه ، سلو لهو
 کهسه ی شوینی هیدایهت کهوتوه ، پاشان: سوپاسگوزاری خدا ده کم ، نهو خوایه ی
 که (مَلِك) و (قُدُوس) و (مُؤْمِن) و (مُهَيِّم) ده . هیچ هاوہلی نیه ، شایه تی ده لم که
 (عیسا) ی کوړی (مریم) (روح) و (کلمه) ی خوایه و به خشیوویه تی به (مریم) ی پاکداوینی
 رهوشت بهرزو دووگیان به (عیسی) ، همرودکو نادمی به دی هینا ، من نه بانگه وازه
 ده کم بولای یه کتایی خوداو سووربوون له سر گوړپرایلی کردنی ، داوات لیده کم
 شویتم بکهو ، باوړ بهینه بهی په یامه ی بو من هاتوه ، من پیغه مبهری خوام ﷺ ، نهو
 من خوت و سربازه کانت بانگ ده کم بولای خوا ، من په یامه کم گه یاندو ناموزگاریم
 کرد ، موچاریم قبول بکه ، سلو لهو کهسه ی شوینی هیدایهت ده کویت .^۱

دکتوری ریژدار جهخت ده کاته وه که نه مه دهقی نهو نوسراویه پیغه مبهری ﷺ
 بو نه جاشی نووسیوه له پاش سولخی حوده ییبه ، ده که کش پاش لیوردبوونه وه
 گومانی تیدانیه که به لگه یه ، به لام به لگه یه که نیه له سر نه وه ی نهو نوسراوه دوا ی
 سولخی حوده ییبه نوسرا بیت ، نهو ده کش که (بیقهی) له (ابن اسحاق) وه هیناویه تی لهو
 نویسانه ده چیت که پیغه مبهری ﷺ نویسیویه تی بو پادشاو میره نه سرانیه کان له دوا ی

^۱ / پروانه کتیبی (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) بزمانی (شورق) . ل ۱۰۸ ، ۱۰۹ ، ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ . له (زاد المعاد) یشتدا
 هاتوه ده که ده لیت: (اسلم انت بدل والسلام علی من اتبع الهدی) پروانه (زاد المعاد) ۶۰/۳ .

خودبیه‌وهو ئهم نایه‌ته‌ی تێدایه ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ﴾ هه‌روه‌ها نه‌ریتی وایوو که له‌و نووسراوانه‌دا ناوی (اصحمه) به‌راشکاوی به‌یئیت، سه‌باره‌ت به‌و ده‌قه‌ش دکتۆر (حمیدالله) هیناویه‌تی، پیم وایه ده‌قی ئهو نووسراوه‌ بی‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ پاش مردنی (اصحمه) نویسیویه‌تی بۆ جینشینه‌که‌ی، ئه‌مه‌ش هۆی سه‌ره‌کی نه‌نووسینی ناوه‌که‌ی (اصحمه)یه. ئهم شیوه‌ ریزکردنه‌ش لای من به‌لگه‌یه‌کی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ی له‌سه‌رنیه‌ جگه‌ له‌و شایه‌تیه‌ ناوه‌کیانه‌ی مانای ده‌قی نووسراوه‌کان ده‌یدات به‌ده‌سته‌وه. سه‌یر ئه‌وه‌یه دکتۆر (حمیدالله) جه‌خت ده‌کات له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی گوایه ئهو ده‌قه‌ی (بی‌هقی) هیناویه‌تی له (ابن عباس)ه‌وه، ده‌قی ئهو نامه‌یه‌یه که پیغه‌مبه‌ر ﷺ دوا‌ی مردنی (اصحمه) نویسیویه‌تی بۆ جینشینه‌که‌ی، له‌کاتی‌کدا که ناوی (اصحمه) به‌پروونی له‌ده‌قی نامه‌که‌دا هاتووه (والعلم عند الله)^١. که (عمرو)ی کو‌ری (امیه)ی (ضم‌ری) نامه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ی دایه ده‌ست نه‌جاشی، لیبی وهرگرتو خستیه سه‌ر چاوانی و له‌سه‌ر ته‌خت هاته‌ خواره‌وه بۆ سه‌ر زه‌ویه‌که، له‌سه‌ر ده‌ستی (جعفر)ی کو‌ری (ابو طالب)دا موسو‌لمان بوو، به‌و بۆنه‌یه‌وه نامه‌ی نویسی بۆ پیغه‌مبه‌ر ﷺ ئه‌مه‌ش ده‌قه‌که‌یه‌تی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

بۆ پیغه‌مبه‌ری خوا، له‌ نه‌جاشی (اصحمه)ه‌وه سلا‌وو په‌حمه‌ت و به‌ره‌کاتی خوات لێ بی‌ت ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا، سلا‌و له‌و خوایه‌ی که هیچ خوایه‌کی تری نیه، پاشان:

ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئهو نامه‌یه‌تم پیگه‌یشت که بۆت ناردبووم و باسی (عیسی)ت تیدا کرد بوو، به‌ په‌روه‌ردگاری ئاسمان و زه‌مین، به‌ئه‌ندازه‌ی تاله‌ موویه‌ک باسی (عیسا) جیاوازی نیه له‌وه‌ی تو، ئهو به‌و شیوه‌یه که تو فهرمووته، له‌وه‌ تپگه‌یشتین که بۆت ناردوین، ئیمه‌ش ئاموزاکه‌ت و هاوه‌له‌کانی تو‌مان دا‌لده‌دا و له‌نزیک خۆمانه‌وه‌ نیشته‌جی‌مان کردن، به‌پراستگۆیا‌نه‌و متمانه‌وه‌ شایه‌تی ده‌ده‌م: تو پیغه‌مبه‌ری خوایت، به‌یعه‌تم داوه‌ به‌ئاموزاکه‌ت و له‌سه‌ر ده‌ستی ئه‌ودا خۆم دایه‌ده‌ست په‌روه‌ردگاری جیهانیان.^٢

^١ بۆ ئه‌رزوی ئهم باسانه‌ پوهانه‌ کتێبی دکتۆر (حمیدالله) (رسول لکرم کی سیاسی زینگی) ل ١٠٨، ١١٤٥، له‌ ٧ په‌ره ١٣١ ٥ ١٣١

^٢ زاد المعاد ٦١/٣

پیغمبرى خوا ﷺ داواى كردبوو له نه جاشى كه (جعفر) و كوچكهره كانى
 بو بنيرتته وه ، ئه ویش دوو كهشتى بو گرتن و له گهل (عمرى كورى (اميه)ى
 (ضمري)دا ناردنيه وه ، كه گه يشتنه وه مه دينه پيغه مبر ﷺ له خه يبه ر بوو.^۱
 نه جاشى له (رهجه بى سالى نوى كوچه)دا داواى جهنگى (ته بوك) كوچى
 داوايى كرد ، پيغه مبر ﷺ خه مى بو خواردو نويزى (غائب)ى بو كرد. كه مرد
 پادشايه كى تر هاته جيگاي ، پيغه مبر ﷺ نامه ي بو ئه ویش نارد به لام نازانريت
 موسولمان بوو يان نه ؟^۲

۲- نامه بو (مقوقس)ى پادشای مصر

پیغمبرى خوا ﷺ نامه ي نووسى بو (جريج)ى كورى (متى)^۳ كه
 شوهره ته كه ي (مقوقس)ه ، پادشای ميسرو ئه سكه ندره به بوو ، به م شيوه يه :

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحه مه دى بهنده ي خوداو پيغه مبره وه بو (مقوقس) گهره ي قيبتيه كان
 ، سلاو لهو كه سه ي له سهر هيدايه ته ، پاشان ، به بانگه وازى ئيسلام بانگت ئه كه م ،
 موسولمانبه سه لامه ت ده بيت ، موسولمانبه ، خوداي گهره دوو جار پاداشتت
 ده داته وه ، خو ئه گهر ملكه چ نه بوويت ئه وا ئوبالى هه موو قيبتيه كان له گهردى تودايه
 ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ
 بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾.^۴

(حاطب)ى كورى (ابي بلتعه)ى هه لبرارد بو گه ياندى ئه م نامه يه ، كه
 (حاطب) چوه لاي (مقوقس) پيى وت: پيش تو كابريه ك له م ولا ته دا بانگه شه ي
 خوايه تى ده كرد ، خوا كردنى به په ندى دونيا و ناخيره ت ، توله ي پي سه ندو
 توله شي ئي سه ندنه وه ، توش په ند له وه وه ربگره ، باكه س په ند له تو وه رنه گریت.

^۱ / ابن هشام ۲۵۹/۲.

^۲ / لهوانيه ئه مه له وه وه وه رگيرايى كه (مسلم) له (انس) وه ريوايه تى كردوه ۹۹/۲.

^۳ / ئه مه له سهر راو بوچونى عه لامه (المنصور فوري) له كتیبي (رحمة للعالمين)دا ۱/۱۷۸، دكتور (حميدالله)

ده ليت: ئه و كابريه ناوى (بنيامين) بووه، بروانه (رسول اکرم كى سياسى زندگى) ل ۱۴۱.

^۴ / ئه م دهقه (ابن القيم) له (زاد المعاد)دا باسى كردوه ۶۱/۳، ئه و ش دكتور (حميدالله) باسى كردوه كه ئه دى ئه و
 كتیبيه پوونى كردوه له مه نديك وشه دا له گهل ئه م دهقه دا جياوازي هيه ، دهقه كه ده ليت: (اسلم تسلم يؤتيك الله)
 هه روه ها تيدا ها تووه (ثم القبط) له جياتى (ثم اهل القبط)، بروانه: (رسول اکرم كى سياسى زندگى) ل ۱۲۶.

(مقوقس) وتی: ئىمە ئاينى خۇمان ھەيە ، وازى ئى ناھىن مەگەر بۇ ئاينىكى لەوہ باشتەر.

(حاطب) وتی: ئىمە بەبانگەوازی ئىسلام بانگت ئەكەين كە لەجىگەى ھەموو ئاينەكانى ترە ، پىڧەمبەرى خوا ﷺ خەلكى بانگ كرد بۇ ئەم ئاينە قورەيش لە ھەموو كەس توندتر بەرپەرچيان دايەوہ ، جولەكە لە ھەمووكەس زياتر دوژمنى بوون ، نەسرانيەكان لە ھەمووكەس نزىكتر بوون لىيانەوہ ، سوپىند دەخۇم كە مژدەدانى (موسا) بەھاتنى (عيسى) وەك مژدەدانى (عيسى) وەھايە بەھاتنى (محەمەد). بانگ كردنى تۇ بۇ لای قورئان وەكو بانگكردنى شويىنكەوتوانى تەورات وەھايە بۇ ئىنجىل. ھەر پىڧەمبەرىكىش بەگەلىك گەيشتيت بووہ بەمىللەتى ئەو پىڧەمبەرە ، پىيويست بووہ كە گوپرايەلى بكن ، تۇش يەكىكىت لەو كەسانە بەرۇژگارى ئەم پىڧەمبەرە گەيشتويت . ئىمە لە ئاينى مەسىح قەدەغەت ناكەين ، بەلكو فەرمانت پى دەكەين.

(مقوقس) وتی: من وردبوومەتەوہ لەپەيامى ئەم پىڧەمبەرە ، بينيويومە فەرمان نادات بەشتى خراپ، پىڧەيش ناگريت لەھىچ كاريكى باش ، نەساحيرەو نەجادووگەرى دوژن ، لەپال ئەوہشدا من بەلگەى پىڧەمبەرايەتيم تيدا بينيوہ بە دەرخستنى نەينىيەكانو ھەوالدان بە شتە پەنامەكيەكان ، لىم بوەستە بيرىكى ئى دەكەمەوہ.

ئەنجا نامەكەى لى وەرگرت وخستىە ناو دەرڤىكى عاجەوہ، مۆرى كردو دايە دەست كەنيزەكىكى خۆى و پاشان نوسەرىكى بانگ كردو بە عەرەبى نووسى بۇ پىڧەمبەر ﷺ :

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

بۇ محەممەدى كورى عبدالله لە (مقوقس) گەورەى (قبط) وە ، سلاوت ئى بيت ، پاشان ، نوسراوہكەتم خویندەوہ ، لەوہ تيگەيشتم كە تيدا باست كردووہو بانگى بۇ دەكەيت، دەشزانم كە پىڧەمبەرىك ماوہو بەرپوہيە ، پىم وابوو كە لەشامەوہ دەرېكەويت. پىزم گرت لەنيرراوہكەت . دوو كەنيزەكت بۇ دەنيرم ، كە لەناو قىبتيەكاندا پلەوپايەيان ھەيە ، لەگەل جل و بەرگدا ، ھىستريكىشم بۇ نارديت تاسواری بيت ، جارىكىتر سلاوت لى بيت.

لهوه زیاتر هیچی نهوت و موسولمانیش نهبوو، دوو کهنیزه کهکش (ماریه) و (سیرین) بوون، هیستره کهکش ناوی (دلدل) بوو، تا سهردهمی (معاویه) ش همر مابوو، پیغه مبه ریش ﷺ (ماریه) ی کرده کهنیزه کی خوئی و هاوسهری و (ابراهیم) ی لی بوو، (سیرین) شی دا به (حسان) ی کوپی (ثابت) ی (انصاری).

۲- نامه بو (کیسرا) ی پادشای فارسه کان

ههروه ها پیغه مبه ر ﷺ نامه ی نووسی بو کیسرای پادشای فارسه کان، بهم

شیوه یه:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحه ممه د پیغه مبه ری خوداوه بو کیسرای گه وره ی فارسه کان، سلاو لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت ده که ویت و باوه رده هیئیت به خودا پیغه مبه ره که ی و شایه تی ده دا که جگه له (الله) خودایه کی تر نیه و موحه مبه دیش بهنده و پیغه مبه ریتی، من به بانگه وازی خودایی بانگت ده کم، من پیغه مبه ری خودام بو هه موو خه لک، تا زیندوان بیدار بکه مه وه و به هانه ش به ده ست کافرا نه وه نه هیئیت، موسولمان به سه لامه ت ده بیت، خو ئه گهر ملکه چ نه که یه ت ئوبالی گونا می هه موو ناگریه رستان له ئه ستوی تودایه.

ئه م نامه یه شی دایه ده ست (عبدالله) ی کوپی (حذافه) ی (سه می)، دایه ده ست لیپرسراوی (بحرین)، جانازانین لیپرسراوی (بحرین) به یه کی که له پیاوه کانی خویدا ناردی یان (عبدالله) ی (سه می) نارد، هه رکامیکیان بیته که نامه که خوینرایه وه بو کیسرا دراندی، به له خو بایی بونی که وه وتی: چون ده بیت بهنده یه کی بی به ها له ره عیه ته که ی خوم ناوی خوئی له پیش ناوی منه وه بنووسیت؟

که ئه وه هه واله گه یشته وه به پیغه مبه ر ﷺ فه رموی: خوا مولک و ده سه لاتی له ناو به ریت. هه رواش بوو، کیسرا نامه یه کی نووسی بو (بازان) ی سرکاری له یه من و پیی وت: دوو پیاوی جه ره زه ی خوت بنیره بو ئه و پیاوه ی له حیجازه و بوم به ینه. (بازان) دوو پیاوی خوئی ناردو نامه یه کی شی پیدا ناردن بو پیغه مبه ر ﷺ و تیایدا فه رمانی دابوو به پیغه مبه ر ﷺ که له گه ل هه ردوو پیاوه کهیدا به وات بولای کیسرا. که گه یشتنه مه دینه و به پیغه مبه ر ﷺ گه یشتن یه کیکیان وتی: شاهانشاه (پادشای شاهان) نامه ی نووسیوه بو شابازان و فه رمانی پیداو هه توی بو به ریت،

ئىمەشى ئارداۋە تا لەگەلمان بىيىت، ھەر شەشيان كىر پىغەمبەرى خوا ﷺ
فەرمانى پىدان سبەينى بىنەۋە.

لەو كاتەدا ئاشوويك ھەستابو دژ بە كىسرا لەناۋ بىنەمالەكەى خۇيدا
پاش ئەۋەى سەربازەكانى كىسرا لەبەردەم سوپاى قەيسەردا تىك شىكابوون
(شېرەۋەيھى) كوپى كىسرا باۋكى خۇى كوشت و دەستى گرت بەسەر مولكەكەيدا
بۇ خۇى، ئەم پروداۋە لەشەۋى سى شەممە پاش تىپەربوونى دە پۇژدا بوو بەسەر
مانگى (جماد الاولى) ى سالى ھەۋتەمى كۆچى)دا.^۱

پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەۋالەكەى بە ۋەحى پىگەيشت ، كە سبەينى ھاتنەۋە
ئەم ھەۋالەى پىدان ، وتيان: تۆ دەزانى چى دەلىيت؟ ئىمە كەمتر لەم قەسەيەشمان
پى قەبول نەدەكرا ، ئايا ئەمەشت لەبارەۋە بنووسىن و بىدەين بەپادشاى گەرە؟
فەرموۋى : بەلى ئەم ھەۋالەى لەبارەى مەۋە پىدەن و پى بلىن: ئەم ئايىن و
دەسلەتەى من دەگاتە ئەو شوينەى كىسراى پىگەيشتەۋە! لەو شوينەدا كۆتايى
دەيت كە سم و نالى ئەسپى نەگاتى و پىيشى بلىن: ئەگەر مۇسلمان بىيىت ھەرچىك
لەژىر دەستىدايە دەيدەمەۋە بەخۆت و دەتكەمەۋە بەمىرى پۇلەكانى گەلەكەت ،
ھەردو پىاۋەكە بەيىستنى ئەو وتانە گەرەنەۋە و ھەۋالەكەيان دا بە(بازان) ، زۆرى
پىنەچو ھەۋالى كۆژزانى (كىسرا) گەيشت ، لە نامەيەكدا كە (شېرەۋەيھى)
نووسىبوۋى بۇ بازان تىايدا وتبوۋى: چاۋەروانى ئەو پىاۋە بكە كە پىشتەر باۋكم
نامەى لەبارەۋە بۇ نووسىبويىت ، جارى لەسەرى بوەستە ھەتا فەرمانى منت پى
دەگات . ئەمە بوۋە ھۇى مۇسلمان بوونى بازان و ئەۋانەى لەگەلىدا بوون لە
فارسەكانى ۋلاتى يەمەن .^۲

۴ - نامە بۇ قەيسەرى پادشاى رۇمەگان

بوخارى لەميانەى فەرموۋەدەيەكى دىژدا دەقى ئەو نامەيەى گىراۋەتەۋە
كە پىغەمبەر ﷺ ئادروپەتى بۇ (ھەرقل) ى پادشاى رۇمەگان، ئەمەش دەققەيەتى:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

لە مۇھەممەد بەندەۋ پىغەمبەرى خوداۋە بۇ (ھەرقل) گەرەى رۇمەگان ،
سلاۋ لەو كەسەى شوينى ھىدايەت دەكەۋىت، مۇسولمانبە سەلامەت دەيىت،

^۱ / فتح البارى ۱۲۷/۸ .

^۲ / محاضرات تاريخ الام الاسلامية للخضرى ۱/۱۴۷ . فتح البارى ۱۲۷/۸ ، ۱۲۸ ، ھەرەما بېۋالە : (رحمة للعالمين)

موسلمان به خودای گه وره دووچه ندانه پاداشتت دهداته وه، نه گهر ملت نه دا نه و
 گونا می هه موو نه ریسینه کان له گهر دنتایه ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ
 بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ
 تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾^(۲).

بۆ گه یاندنی ئەم نامیه (دحیه) ی کوپی (خلیفه) ی (کلبی) هه لبرژارد ،
 فه رمانی پیدا که بیداته دهست گهره ی (بصری) تانه ویش بیداته دهست (هرقل) ،
 بوخاری له (ابن عباس) وه ده گپ ریت وه که (ابو سفیان) ی کوپی (حرب) هه وائی پیدا وه
 جاریکیان (هرقل) ده نیریت به شویناندا ، نه مان له کاروانیکی بازرگانی دا ده بن له شام
 ، نه وکاته بو وه که مؤله تی وه ستانی شه رکه والا کرابوو، (ابو سفیان) و گرو هه که ی
 چون بۆلای (هرقل) له (ئیلیاء) بوو^(۳) (هرقل) بانگی کرد بۆ دیوه خانی خۆی و هه موو
 گهره کانی پۆمی به ده وردا بوو، بانگی کردن و وه رگپریکی بانگ کرد و وتی: کی
 له ئیوه له هه مووتان خزمایه تی نزیک تره له و پیا وه که ده لیت من پیغه مبه رم؟

(ابو سفیان) وتی: من ، وتم: من له هه موویان نزیک ترم .

(هرقل) وتی: خۆی و ها وه له کانیم ئی نزیک بکه نه وه ، با له پشتیه وه
 بوهستن ، پاشان وتی به وه رگپره که ی: من ده مه ویت پرسیار له و پیا وه بکه م
 له باره ی نه و پیا وه که ده لیت من پیغه مبه رم ، نه گهر درۆی له گه لدا کردم به درۆی
 بکه نه وه ، (ابو سفیان) ده لیت: له شه رمی نه ودا نه بویه که ده ترسام به درۆم
 بکه نه وه درۆم به ده مه وه ده کرد.

پاشان وتی: یه که م پرسیار لینی کردم نه وه بوو: ئەم پیا وه ره چه له و
 بنه ماله ی له ناوتاندا چۆنه؟ وتم: خاوه ن بنه ماله یه کی خانه دانه .

وتی: پيش نه و که سی تر له ناوتاندا له م جو ره قسانه ی نه و ی کرد وه؟
 وتم: نه خیر .

وتی: ئایا هیچ یه کی که له با و با پیرانی پادشا بوون؟ وتم: نه خیر.

^(۲) صحیح البخاری ۵/ ۴/ ۱

^(۳) قه یسه ره له وکاته دا له (حصص) وه هاتبو بۆ (ئیلیاء) . بیت المقدس . بۆ سوپاسکردنی خودا وه ند له سه ره نه و
 شکسته ی به سه ره فارسه کاندا هینابوو (بروانه صحیح المسلم ۹۹/ ۲) . پيشتر فارسه کان (پهروین) ی کیسرایان
 کوشتبو، سولحیان له گه ل پۆمه کاندا کردبوو له سه ره پیدانه وه ی هه موو نه راکو وه یانه ی له ولاتی قه یسه ردا
 داگیران کردبوو، نه و خا چه شیان بۆ گپ رابونه وه که نه سرانیه کان ده لین گوايه (مه سیح) ی له سه ره خا چ درا وه ،
 قه یسه ره هاتبو بۆ ئیلیاء (بیت المقدس) له سالی (۶۲۹) ی زاینیدا واته (سالی هه وتی کۆچی) بۆ نه وه ی خا چه که
 له شوینی خۆیدا دابنیت وه سوپاسی خوا بکات له سه ره و سه رکه و تنه گهره یه .

وتی : ئایا سەردەستەو گەورە کانتان شوینی کەوتوون یان ژێردەست و
لاواژە کانتان ؟ وەم : ژێردەستەکان .

وتی : ئایا زیاد ئەکەن یان کەم دەکەن ؟ وەم : زیاد ئەکەن .

وتی : ئایا داوی باوەرھێنان بەئایینەکەی کەس لێی وەپرس دەبێت و
پەشیمان ببێتەو ؟ وەم : نەخێر .

وتی : ئایا پیش ئەم حالەتەیی پیشتر ئیوە درۆتان ئی دیو ؟ وەم : نە .

وتی : ئایا پەیمانەشکێنی دەکات ؟

وەم : نە . ئیەم ئیستا لەگەڵیدا شەرمان وەستاندووە و ناشرانین چی دەکات
تیایدا .

وتی : هیچ وشەیەکە دیکەم نەدی غەیری ئەم وشەیی شتی لەددا دروست

بکات

وتی : شەرپتان لەگەڵدا کردووە ؟ وەم : بەلێ

وتی : چۆن شەرپتان لەگەڵدا کردووە ؟

ابو سفیان دەلێت وەم : شەرپ بە نۆبە بوو جارێک ئیەم سەرکەوتوین و

جارێکیشت ئەو

وتی : بەچی فەرمانتان پێی دەدات ؟

وەم : دەلێت تەنھا خودا بپرستن ، هاوێلی بۆ پەیدامەکەن ، واز لە قسەیی باو

با پیرانتان بهێنن ، فەرمانمان پێدەدات بەنۆتو دەست و دەم پاکێ و پەییوەندی
خزمایەتی .

(هەرقل) وتی بەوەرگیژرەکە : پێی بلێ لەبارەیی باوان و پەرچەلەکیەو پرسیارم ئی

کردیت وەت : خاوێن بنەمالەو خانەدانە ، پێغەمبەرانیشت لەناو خانەوادەو بنەمالەو

گەلەکانیاندا دەنێژین ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پیشتر کەس ئەم قسانەیی ئەوێ گوتو

وەت : نەخێر ، وەم : ئەگەر پیشتر کەسیکی دیکە ئەم قسەییەیی پیشتر کردبێت ئەو ئەم

لاساایی ئەو دەکاتەو ، پرسیارم کرد ئایا کەسیک هەیە لە باپیرانی ئەم پیاو پادشا

بووبێت ، ئەگەر لەباو باپیرانیدا پادشا هەبواوە دەموت : ئەم کابرایە داوی تەختی

باو و باپیرانی خۆی دەکات ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پیشتر درۆتان ئی دیو ، وەت : ئێ

نەخێر ، منیش لەدلی خۆمدا وەم : مەحالە درۆ بەدەم خەلکیەو نەکات و بچیت درۆ

بەدەم خواوە بکات ، پرسیارم لیکردیت ئایا گەورەو سەردەستە کانتان شوینی دەکەون

یان ژیر دهسته کانتان ، وټت: ژیر دهسته کان شوینی ده کمون ، هه میشه شوینکمه توانی پیغه مبهراڼ ژیر دهسته کان بوون ، پرسیارم ئی کردیت: ئایا زورتر دهبن یان کهم دهبنه وه ، تو وټت: زور دهبن ، ئیمانیش بهو شیوه یه هه تا تیرو تهواو ده بیټ ، پرسیارم ئی کردیت ئایا پاش چوونه ناو ئایینه که ی کهسی ئی وهرس ده بیټ و په شیمان ببنه وه؟ وټت: نه خیر، ئیمانیش بهو شیوه یه هه تا به تهواوی خو شیه که ی ده چیته دلوه ، پرسیارم بزم لیکر دیت فرمان به چی ده دات؟ وټت: فرمانمان پی ده دات به یه خوا پهرستی و هاوه لدانه ناڼ بو خوداو وازه ناڼ له بته پهرستی و فرمانمان ده دات به نویژ کردن و دم وده ست پاکي و خو نه گهر نه قسانه راست بن نهوا پوژنک له پوژان ده گاته نه جیگه پییه ی منیش ، واده مزان له ناو ئیوه ده نه بیټ ، نه مده زانی که له ناو ئیوه ده ده رکمه توه ، خو نه گهر بمزانیا یه ده توانم بچه لای هه لپه م ده کرد بو بینینی ، نه گهر له گه لیدا بوما یه قاچه کانیم بو ده شوړد. پاشان بانگی کرد نامه که ی پیغه مبهراڼ بو مینا ﷺ و خویندیه وه ، که له خویندنه وه ی نامه که بوه وه ، بوو به ده نگه ده نگه و گه ره لاوژی ، فرمانی دا کراینه ده وه وه ، له کاتی کردنه ده وه یاندا و تم به پیاوه کانی: به راستی فرمانی (ابن ابی کبشه) ی به جی هیئا ، نهو پیاوه پادشای (بنی الاصف) یش لیی ده ترسیټ ، متمانهی تهواوم پهیدا کرد به کاره که ی پیغه مبهراڼ ﷺ و گومانم نه بوو که سهر ده که ویت تاخوا ی گه وه ئیسلامه تی خسته دلوه وه.

(ابو سفیان) نه م کاریگه رییه ی نامه که ی پیغه مبهراڼ ﷺ به سهر (ههرقل) وه بو ده گیریته وه ، کاریگه رییه که نه ومنده زور بوو خه لاتی (دحیه) ی کوړی (خلیفه) ی (کلبی) کرد به پاره و جلویه رگ ، که (دحیه) گه پرایه وه گه یشته (مسمی) له رنګه دا چند که سیکی خیلئ (جذام) پوتیان کرده وه و هیچان پی نه هیشت ، (دحیه) ش پیش نه وه ی برواته مالی چوه خزمه ت پیغه مبهراڼ ﷺ و هه واله که ی پیدا ، پیغه مبهراڼ ﷺ خیرا (زید) ی کوړی (حارثه) ی به پینچ سه د پیاوه وه نارد بو (حسمی) له پشت (وادی القری) وه یه ، (زید) دای به سهر خیلئ (حزام) دا ، کوشترنکی زوری ئی کردن و مهرو مالآت و ژنه کانی هیئان، هزار و شتر و پینچ هزار سهر مهرو بوو له گه ل سه د که نیزه کدا.

له نیوان پیغه مبهراڼ ﷺ و خیلئ (جذام) دا دو ستایه تی هه بوو ، خیرا (زید) ی کوړی (رفاعه) ی (جذام) یی که یه کیك بوو له سهرانی نهو خیلئ ناره زایی ده رپری لای پیغه مبهراڼ ﷺ ، چونکه پیشت خوی و چند پیاویکی تری خیلئ که موسلمان بوو

بوون و له کاتی پاوو پووت کردنه کهدا پشتیوانیان له (دحیه) کردبوو ، پیغه مبه‌ر
 ﷺ ناره‌زاییه‌کی وهرگرت و فرمانی‌دا به‌گی‌رانه‌وی ده‌ستکه‌وت و که‌نیزه‌که‌کان.
 زۆرینه‌ی (سیره‌ت) نووسه‌کان پیش سول‌حی حوده‌یبیه باسی ئه‌م سهریه
 ده‌که‌ن ، ئه‌مه‌ش هه‌له‌یه‌کی پوونه ، گومانی تیدانیه که ناردنی نامه بۆ قه‌یسه‌ر
 دوا‌ی سول‌حی حوده‌یبیه بوو ، له‌به‌رئه‌وه (ابن قیم) یش ده‌لیت: بی گومان که ئه‌م
 پروداوه دوا‌ی سول‌حی حوده‌یبیه بووه.^۱

۵ - نامه بۆ (منذر) ی کو‌ری (ساوی)

پیغه مبه‌ر ﷺ نامه‌یه‌کی نووسی بۆ (منذر) ی کو‌ری (ساوی) فرمان‌ده‌ی
 (بحرین) و تیایدا بانگی کرد بوو بۆ ئیسلام ، نامه‌که‌شی به (علاء) ی کو‌ری
 (حضری) دا بۆ نارد ، (منذر) یش نامه‌یه‌کی نووسی بۆ پیغه مبه‌ر ﷺ ئه‌مه ده‌قه‌که‌یه‌تی:
 (پاشان ، پیغه مبه‌ری خوا ، من نامه‌که‌ی به‌ری‌زتانم خوینده‌وه به‌سه‌ر خه‌ل‌کی به‌حه‌ریندا
 ، هه‌ندیکیان چه‌زبان له‌ئیسلا‌م کردو پینان خو‌ش بوو باوه‌ریان پی‌هینا ،
 هه‌ندیکی‌شیان چه‌زبان لێ نه‌بوو ، له‌خاکی مندا ناگر په‌رست و جوله‌که هه‌ن ، له‌و
 باره‌یه‌وه فرمانی خو‌تم پی بفه‌رموو). ئه‌نجا پیغه مبه‌ر ﷺ نامه‌ی بۆ نووسی:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ ،

له موحه‌مه‌د پیغه مبه‌ری خواوه بۆ (منذر) ی کو‌ری (ساوی) ، سلا‌وت لی بی‌ت
 ، سوپاسی ئه‌و خودایه ده‌که‌م که جگه له خوی که‌س خودا نیه ، شایه‌تی ده‌ده‌م
 موحه‌مه‌د به‌نده‌و پیغه مبه‌ری خوایه ، پاشان من یادی خودات وه‌یر ده‌خه‌مه‌وه ،
 هه‌رکه‌سینک نامۆ‌زگاری بکات ئه‌وه بۆ خویه‌تی ، هه‌رکه‌سینکیش گو‌ی‌رایه‌لی نیراوه‌کانم
 بی‌ت ئه‌وه گو‌ی‌رایه‌لی فرمانی منی کردوه ، هه‌رکه‌سینک وته‌ی باشیان له‌گه‌لدا بل‌یت
 ئه‌وه باشی له‌گه‌ل منیشدا گو‌توه ، نیراوه‌کانم به‌چاکی باسی تو‌یان بۆ کردوم ، من
 تو‌م کرد به‌تکا‌کاری گه‌له‌که‌ت ، واز له موس‌لمانه‌کان به‌ینه با له‌سه‌ر ئیسلا‌مه‌تی خو‌یان
 بم‌ینه‌وه ، له گونا‌ه‌کاره‌کانیشیان خو‌ش بووم لی‌یان قه‌بول بکه‌و تا‌کو چا‌که‌ی زی‌اتر
 بکه‌یت ئی‌مه له‌سه‌رکاری خو‌ت ده‌ته‌یل‌ینه‌وه ، هه‌رکه‌سینکیش له‌سه‌ر ئایینی جوله‌که
 یان ناگر په‌رستی ده‌م‌ین‌یت‌ه‌وه ئه‌وه پی‌ویسته له‌سه‌ری (جزیه) بدات.^۲

^۱ / بروانه (زاد المعاد) ۱۲۲/۲ ، په‌راویزی (تلقیح مفهوم اهل‌ال‌پس) ل ۲۹.
^۲ / زاد المعاد ۲ / ۶۱ ، ۶۲ ئه‌و ده‌قه‌ش (د. حمیدالله) هیناویه‌تی له وینه‌ی ئه‌و کتیبه‌وه که‌ده‌ستی که‌وتوه ،
 له‌یه‌ک وشه‌دا جیاوازه ، تیایدا هاتوه (لا اله‌ غیره) له‌جیاتی (لا اله‌ الا‌ هو).

۶- نامه بۆ (ھوۋە) ى كۆپى (على) سەرۆكى (يەمامە)

پېغەمبەرى ﷺ خا نامەى نووسى بۆ (ھوۋە) ى كۆپى (على) سەرۆكى

يەمامە ، ئەمە دەقەكەيتى:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

لە موخەممەدى پېغەمبەرى خاۋە بۆ (ھوۋە) ى كۆپى (على) سلاۋ لەو
كەسەى شوئىنى ھىدايەت دەكەۋىت ، بزانە كە ئەم ئايىنە تا سىم و ئالى ئەسپ بىر
بكات دەروات ، مۇسلماننە سەلامەت دەبىت ، مۇلك و دەسەلاتى خۇتت بۆ
دەھىلەمەۋە.

(سلىط) ى كۆپى (عمرو) ى (عامرى) ھەلبۇارد بۆ گەياندىنى ئەم نامەيە ، كە
(سلىط) نامە مۇركراۋەكەى پېغەمبەرى دايە دەستى ، ميوانداری كردو پىزى لى
گرت ، نامەكەى بۆ خويندەۋە ، ۋەلامى دايەۋە نامەى نووسى بۆ پېغەمبەرى خا
ﷺ و تيايدا وتبوى: (ئەمەى تۆ بانگى بۆدەكەيت چەندە جوان و شىرىنە ، منىش
ھەموو عەرەب لە پلەۋپايەكەم سل دەكاتەۋە ، ھەندىك دەسكەۋىم بەدرى شوئىت
دەكەۋم) . خەلاتىكىشى دا بە (سلىط) و لە رست و چىنىنى (ھجر) ىش جلوبەرگى
دايە ، ئەمانەى ھىنايەۋە خزمەت پېغەمبەرى خا ﷺ و ھەۋالەكەى پىدايەۋە ،
پېغەمبەر ﷺ نامەكەى خويندەۋە ۋە فرموى : ئەگەر داۋاى بىستىك زەۋىشم لى بكات
نايدەمى ، مۇلك و مالى لەناۋ دەچىت . كە پېغەمبەر ﷺ لە (فەتخ) بۈدەۋە ، (جبرىل)
ھەۋالى دايە كە (ھوۋە) مردۈە . پېغەمبەر ﷺ فرموى : لەم يەمامەيەدا كابرايەكى
دروژن پەيدا دەبىت بانگەشەى پېغەمبەرئىتى دەكات ، دواى من دەكوزئىت . يەكىك
ۋتى: پېغەمبەرى خا ﷺ كى دەيكوزئىت ؟ فرموى : تۆۋ ھاۋەلەكانت ، ھەرواش
بۈۋ.

۷- نامه بۆ (حارث) ی کوری (ابی شمر) ی (غسانی)

گه وره ی (دیمه شق)

پیغه مبه ر ﷺ نامه ی بۆ نووسی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحومه دی پیغه مبه ری خواوه بۆ (حارث) ی کوری (ابی شمر) ، سلاؤ لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت که وتوه ئیمانی پی هیئاوه و متمانه ی پیکردوه ، بانگت ده کهم که باوه ر بهینی به تاكو و ته نها یی خودای بی هاوتا ، مولک و ده سه لات که ت بۆ ده مینیت ه وه .

(شجاع) ی کوری (وهب) ی هه لبارد له خیل ی (بنی اسد) ی کوری (خزیمه) بۆ ناردنی ئەم نامه یه ، که نامه که ی گه یاند بووه دهستی و تبووی: کی ده توانیت مولک و ده سه لات له من بسینیت؟ من ده پۆمه سه ره ئه و ، موسلمان نه بوو.

۸- نامه بۆ پادشای عومان

پیغه مبه ر ﷺ نامه یه کی نویسی بۆ پادشای عومان (جیفر) و (عبد) هه ردوو کوری (جلند) ئەمه ش ده که یه تی:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

له موحومه دی کوری عبدالله وه بۆ (جیفر) و (عبد) هه ردوو کوری (جلند) ، سلاؤ لهو کهسه ی شوینی هیدایه ت ده که ویت ، پاش ئه وه ، من بانگتان ده کهم بۆ سه ر ئایینی ئیسلام ، هه ردوکتان موسلمان بن سه لامت ده بن ، من پیغه مبه ری خودام بۆ هه موو مرؤقایه تی ، بۆ ئه وه ی زیندوان بیدار بکه مه وه و کافرانیش به ده ردی خو یان بچن ، ئیوه ئه گه ر دان به ئیسلامدا بنین له شوینی خوتان ده تانه یلمه وه ، ئه گه ر ملکه چ نه کهن بۆ ئیسلام ئه و مولک و ده سه لاتتان له ناو ده چیت و ئه سپ سوار دیت ه سه رتان بۆ ئیره و پیغه مبه ریتی منتان بۆ ده ره گه ویت.

(عمرو) ی کوری (عاص) ی هه لبارد بۆ گه یاندنی ئەم نامه یه ، (عمرو) وتی: ده رچووم تا گه ییشتمه (عومان) ، مه به ستم گه یشتن بوو به (عبد) ، چونکه ئه و له برا که ی ژیرتر و هیمنتر بوو ، وتم: من نیراوی پیغه مبه ری خوا م ﷺ بۆ لای توو برا که ت ، وتی: برا کهم له من گه وره تره له ته مه ن و ده سه لاتیشدا ، من ده تگه یه نمه لای ئه و هه تا کو نامه که ت ده خوینیت ه وه .

پاشان وتی: بانگه‌واز بۆچی ده‌که‌یت؟

وتم: بانگه‌واز ده‌که‌م بۆ یه‌کتایی خودای بی شه‌ریک و وازه‌ینان له
بتپه‌رستی و شایه‌تی بده‌یت که موحه‌ممه‌د به‌نده‌و پیغه‌مبه‌ری خوايه.

وتی: ئە‌ی (عمرو) تۆ کو‌پی پیاو ما‌قولی گه‌له‌که‌تی، باوکی تۆ چی‌کرد؟

ئیمه‌ ئە‌و ده‌که‌ینه‌ ده‌م راستی خو‌مان .

وتم: مردو باوه‌ری نه‌هینا به‌ ئایینه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، چه‌زم ده‌کرد
باوه‌ری پی به‌ینایه‌ و موسلمان ببوایه ، منیش له‌سه‌ر باوه‌ره‌که‌ی ئە‌و بووم ، تاخوا
هیدایه‌تی دام .

وتی: له‌که‌یه‌وه شوینی که‌وتی؟ وتم: ماوه‌یه‌کی که‌مه . پرسیا‌ری لی‌کردم
له‌کو‌ی موسلمان بویت ؟ وتم: له‌لای نه‌جاشی موسلمان بووم ، هه‌والیشم دایه‌ که
نه‌جاشی موسلمان بووه . وتی: که نه‌جاشی موسلمان بوو گه‌له‌که‌ی چیان لی‌کرد .

وتم: پینی‌پازی بوون و شوینی که‌وتن .

وتی: ئە‌ی که‌شیش و چله‌کی‌شه‌کانیان شوینی که‌وتن ؟

وتم: به‌ئێ .

وتی: (عمرو) بزانه‌ چی ده‌لێیت ، چونکه‌ له‌ درۆ خراپ‌تر نیه‌ له‌ دنیا‌دا .

وتم: درۆم نه‌کردوه‌ و درۆ‌کردنیش له‌ئایینی ئیمه‌دا گونا‌هه .

پاشان وتی: و‌اب‌زانم (هه‌رقل) به‌ موسلمان‌بوونی نه‌جاشی نه‌زانیه‌وه .

وتم: به‌ئێ زانیویه‌تی . وتی: به‌چی‌دا ده‌زانیت؟

وتم: نه‌جاشی با‌جی ده‌دا به‌ (هه‌رقل)، که موسلمان بوو، باوه‌ری هینا به
موحه‌ممه‌د ﷺ ، وتی: وه‌للاهی له‌مه‌ودوا یه‌ک دره‌م نانێرم بۆ (هه‌رقل)، قسه‌که‌
گه‌یشته‌وه‌ به‌ (هه‌رقل) ، (نیاق) ی برای پیی وت: ئاوا به‌م ئاسانه‌ وازده‌هینیت له
کو‌یله‌یه‌کی خۆت که‌ با‌جت بۆ نانێرت و باوه‌ری به‌ئایینیکی نو‌ی هیناوه‌؟

(هه‌رقل) وتی: کا‌برایه‌که‌و چه‌زی له‌و ئایینه‌ کردوه‌ و بۆ خوی هه‌لی‌بژاردوه
، چی ئی بکه‌م؟ وه‌للاهی ترسی له‌ده‌ست‌چوونی ده‌سه‌لاته‌که‌م نه‌بوایه‌ منیش وه‌کو

ئە‌وم ده‌کرد. (عبد) وتی: ئە‌ی (عمرو) بزانه‌ چی ده‌لێیت؟

منیش وتم: وه‌للاهی راست‌گۆم له‌گه‌لتدا .

پاشان وتی ئە‌و پیاوه‌ فره‌مانی چیتان پیده‌دات؟

وتم: فرمان ددا به گویایه لی خواو یاخی نه بوون لی و فرمان ددا به چاکو په یوه ندى خزمایه تی و ریځه نادا به زلم و دستدریژی و شهروال پیسی و مه ی خوار د نه وه و بته رستی و خاچپه رستی.

وتی: نه مه چند جوانه بانگی بو دکات ، نه گهر براکم به گویى بکردمایه نیستا سوارده بووین و باوهرمان به موچه ممد ﷺ دهینا ، به لام جیگه ی داخه براکم ترسی له دستچوونی مولکه که ی هیه و هزیش ناکات به دواى که سه وه بیت .

وتم: نه گهر نه و موسلمان ببیت ، پیغه مبهری خوا ﷺ دهیکاته وه پادشای گه له که ی خو ی . بوئه و دی سه دهقه له دهوله مهنده کان وهر بگریت و بیداته وه به هه ژاره کانی ، وتی: نه م پهوشته چنده جوانه ، نه ی سه دهقه چیه؟

منیش هوالم پی دا ، که پیغه مبهری خوا ﷺ له خیرو بیر چی سه پاندوه به سر ساماندا تاگه ی شتمه باسی و شتر.

وتی: نه ری (عمرو) له و ناژه لانه شمان که دهله وهر پینرین و تیر ناو ده کرین؟ و تم: به لی .

وتی: وه لاهى باوهرناکم گه له که م به ووی دووری ماله کانیان و زوریانه وه بهرگه ی نه و داوایه بگرن .

(عمرو) ده لیت: چند پوژیک چاوه پروانیم کرد، نه م پیاوه هوالی منی ده گه یاند به براکه ی، پاشان پوژیکیان داوای کردم چوومه ژوروهو بولای سه یرم کرد.

وتی: چیت ده ویت ، منیش نامه یه کی مؤر کراوم دایه و کردیه وه ، هه مووی خوینده وه تاگه ی شته کو تاییه که ی ، پاشان دایه ده ست براکه ی نه ویش تا کو تاییه که ی خوینده وه ، به لام تیبینیم کرد براکه ی نه رم و نیانتر بوو .

وتی: هه والم بده ری بزانه قوره یش چیان کرد؟

وتم: شوینی که وتون ، هندیکیان به حه زی خو یان و هندیکیشیان له ترسی شمشیر .

وتی: کیى له گه لدايه؟ و تم: خه لك شوینی که وتون و نهویان پی باشته له هه رکه سیکی تر، به عه قل زانیان که له پیشتر له گومرایى و سه رلیشیواویدا بوون و باوهریان پی هیناوه ، نابینم جگه له تو که سیکی دیکه لیژدها مابیته وه ، خو نه گهر

تۆش موسلمان نهبيت و شوينى نهكهويت ، بهخوا ئهسپ سوار دهگه نه سهرت و تهپرو وشكت كاويل دهكهن ، بۆيه موسلمانبه تا سهلامهت بيت ، دهتخاته وه سهركارهكهى خۆت و ئهسپ و لاخيش نايه نه سهرت .

وتى: وازم لى بهينه ، سبهينى وهره وه .

گه پامه وه بۆلاى براكهى وتى: (عمرو) ئوميدوارم موسلمان ببیت ، ئه گهر له مولكهكهى نهترسیت ، بۆ سبهينى هاته وه چوومه وه لای ، پینگهى نه دا بپرومه ژوره وه ، چووم براكه ييم هينا . وتم: نه متوانيوه بپرومه ژوره وه به لكو بمگه يه نيته وه لای .

وتى: بيرم كرده وه له وهى بانگت بۆ كردم ، ئه گهر من لاوازترين كهسى عهره بيش بم يه كه پياويشم به ده وردا نه مينيت ، ئهسپ سواری ئه و ناتوانيت بگاته من ، ئه گهر بگه نه ئيره شه پركى واى له گه لدا ده كه ين كه نهى دى بيت .
 وتم: باشه من سبهينى دهرده چم ، كه دلنيا بوو دهرئه چم و ئه گه پريمه وه ، له گه ل براكهيدا كۆبووه وه .

وتى: ئيمه چين له چاو ئه وانه دا كه ئه و سهركه وتوه به سهرياندا ، نامه شى بۆ ههركه سيك ناردىت به ده ميه وه چووه ، كه پوژ بووه ناردیه وه به شوينمدا ، ههردووکیان موسلمان بوون و باوهريان هينا به پينغه مبه ر ﷺ و پينگه شياندا سه ده قه كۆبكه مبه وه و بكهومه نيوانيان و يارمه تيه كى زوريشيان دام دژ به سه رپيچى كه ران^(۱).

رهوتى ئه م به سه ر هاته ئه وه ده گه يه نيت كه ناردنى ئه و نامه يه بۆ ئه م دوانه زۆر دواتر بووه له نامه ی پادشاکانى تر ، راستريشه بلين دواى فته ت بوه .
 به م نامه نه پينغه مبه ر ﷺ بانگه وازه كهى خۆى گه ياند به پادشاکانى سه رزه مين ، هه نديکیان باوهريان پى هينا و هه نديکيشيان بى باوه ر بوون ، به لام له گه ل ئه وه شدا سه رى ئه و بيباوه رانه ی قالکردو ناوى خۆى و ئايينه كه شى ناسرا له لايان .

^(۱) زاد المعاد ۲/۶۲، ۶۳

چالاکی سهربازی پاش په یمانی حوده ییبه

غەزای (غابه) یان غەزای (ذی القرد)

ئەم غەزایه بریتی بوو له راوانانی پۆلنك خێل (فزارة) كه خەریکی چەتەگەریتی بوون له سەرە ڕینگە ی پیغه مبهري خوادا ﷺ .

ئەمە یەكەم غەزایه كه پیغه مبهري ﷺ ئەنجامی دابیت دواى سولحی حوده ییبه و پیش جهنگی خەیبەر ، (بخاری) لهباسیكدا دهلیت ئەم غەزایه پیش خەیبەر بووه به سیّ سالّ ، (مسلم) ییش ئەوهی گێپراوتهوه به (مسند) ی خوێ له فەرمووده یهکی (سلمة) ی کوپی (اکوع) وه ، زۆرینهی (سیرهت) نووسان دهلین پیش سولحی حوده ییبه بووه ، له (صحیح) یشدا شتیک نیه راستتر بیت لهوهی (سیرهت) ناسان دهلین¹ .

پوختهی ڕیوایهتەکان له (سلمة) ی کوپی (اکوع) هوهیه ، كه پالەوانی ئەم غەزایه یه و تویهتی: پیغه مبهري خوا ﷺ و شترگه لیکی له گهڵ (رباح) ی غولامیدا ناردە دەر وه ، منیش ئەسپه کهی (ابو طلحة) م پیبوو له گهڵیدا بووم ، كه پۆژمان کرد وه سهر دهکەین (عبدالرحمن الفزاري) داویهتی به سهر و شترگه له که داو هه موویانی داو ته به رخوی و شوانه کهشی کوشتوه ، و تـمـ: (رباح) ئەو ئەسپه بهو بیگه یه نه به (طلحة) وه و الیش بده به پیغه مبهري ﷺ . پاشان له سهر گردیک نووستم و پووم له مه دینه بوو سیّ جار هاوارم کرد (یا صباحاه) پاشان چووم به دواى ئاسه واری فەزاریه کاندای تیرم تیده گرتن و خۆم کهنار دداو دهم وت:

أنا ابن الأكوع واليوم يوم الرضع .

بهردهوام بووم له تیر هاویشتن و بریندار کردنیان ، هەر كه ئەسپ سوارێکیان ببویستایه بگهڕێته وه دهچوومه بن درهخته کهو تیرم تیده گرت و دهم گهڕانه وه ، تاخویان کرد به ناو تهنگه بهری شاخیکدا چوومه سهراخه که بۆیان و بهردم به سهردا گلۆر کردنه وه ، بهم شیوهیه بهردهوام بووم تا و شتر نهما له و شتر گه له که ی پیغه مبهري ﷺ نه یخه مه پشتی خۆمه وه ، ئەوان وازیان هیئا ، من ههردوایان کهوتم ، تیرم تیگرتن تا سی بوردهیان لی به جیما و سی ڕمیشیان له بهر بارسووی

¹ / بروانه (صحیح البخاری) ، (باب غزوة ذات قرد) ٦٠٢/٢ ، ههروهها (صحیح مسلم) باب غزوه (ذی قرد) و میتیرش ١١٣/٢ ، ١١٤ ، ١١٥ ، (فتح الباری) ٤٦٠/٧ ، ٤٦١ ، ٤٦٢ .

بهجی هیشت، هرچی کیشیان بهجی دهیلا کوم ده کرده وه و کهله که بهردم بهسره وه هه لده چنی تا پیغمبر ﷺ و هاوه لان بیناسنه وه ، نهوان رایان کرد تاگه یشتنه تهنگه بهرک دابه زین بو نان خواردن منیش بهسهر لوتکه که یه وه دانیشتم ، چوارکه سیان بوم سهرکه وتن ، وتم: ئیوه من ده ناسن؟ من (سلمه)ی کوپی (اکوع)م ، هرکامیکتانم بویت دهیکورم، کهستان من نابینن . له ترساندا گه رانه وه ، له شوینی خوم نه جولام تا ئه سپ سواره کانی پیغمبرم دی ﷺ گه یشتنه ناو دره خته کان . یه که میان (اخرم) بوو ، بهدوای ئه ودا (قتاده) و بهدوای ئه ویشدا (مقداد)ی کوپی (اسود) هاتن ، (عبدالرحمن)ی (فزاری) و (اخرم) بوو به شهریان ، ئه سپه که ی (عبدالرحمن) برینداربوو ، (عبدالرحمن) کوشتی ، نهجا چووهر سهر ئه سپیکی تر (قتاده) فریای که وت و کوشتی ، ئه وانی تر هه موویان رایانکرد ، ئیمهش بهدوایاندا من به پی پامده کرد ، تاده مه و پوژئاوا بوون له شیویک لایاندا ، ئاویکی تیدابوو پیی دهوترا (ذا القرد) بو ئه وه ی لیی بخونه وه ، زور تینوویان بوو ، له سهری هه لم برین نه مهیلا دلویکی لی بخونه وه ، کاتی خه وتنان پیغمبر ﷺ و ئه سپ سواره کانم پیگه یشته وه ، وتم: پیغمبر ی خوا نه وانه ئیستا تینوو شه که تن ، ئه گهر سه د پیاوم له گه لدا بنیریت زینی هه موو ئه سپه کانیان لی ده ستینم و په ت ده خه مه ملیانه وه ، فهرمووی: (ابن الاکوع) زال بویت وازیان لی بهینه . پاشان فهرمووی: ئیستا له (غطفان) تۆز ئه که ن.

پیغمبر ی خوا ﷺ فهرمووی چاکترین ئه سپ سوارمان (قتاده) بوو ، باشتین پیاده شمان (سلمه) بوو ، دوویشکی پییه خشییم ، پیشکی پیاده یه ک و پیشکی سواریک ، له سهر (عضباء) له پشتی خویه وه داینام و گه راینه وه بو مه دینه . له و غه زایه دا پیغمبر ی خوا ﷺ (ابن ام مکتوم)ی بهسهر مه دینه وه دانا ، ئالاکهشی دایه ده ست (مقداد)ی کوپی (عمرو).^(۱)

^(۱) بروه دوو سهرچاوه که ی پیشوو ، هه روه ها (زاد المعاد) ۲/ ۱۲۰.

غەزاي (خەيىبەر) و (وادى القري)

لە موخەرەمى سائى (۷) كۆچىدا

خەيىبەر شارىكى گەرەي پەر لەقەلاو باخى خورماو مەزراو كشتوكال بوو،
لە دوورى شەست يان هەشتا ميلەوھەيە لە شارى مەدينەو كەوتۆتە بەشى
باكوريەو، ئىستا گونديكەو كەش و ھەوايەكى بۆگەنى ھەيە.

ھۆي غەزاكە

كە پىغەمبەر ﷺ دالنيابوو لە بەھيزترين بالەكانى سى حيزبە پىلانگىرەكە ،
بە تەواوى پىشتىنى لىيان كەردەو لە دواى شەر وەستانەكەو ، ئەنجا ويستى
تەمىيەكى دوو بالەكەي تىرش بكات ، كە برىتى بوون لە جولەكەو خىلەكانى نەجد
، تا ھىمنايەتى و ناشتى بەتەواوى بەرقەرار بىت لەناوچەكەداو موسلمانەكانىش
دەستيان بىتەو لە شەرى خويناوى و يەكلابنەو بۆگەياندى پەيامى خوايى .
خەيىبەرىش كە حەشارگەي پىلان و نەخشەي ترسناك و مەلبەندى شەر
فروشى سەربازىي و كوونوى ئازاوەو ئاشووبگىرىي بوو بەلای موسلمانەكانەو
گرنگى زياترى ھەبوو.

ئەمە ھالى خەيىبەر بوو ، لەبىرىشمان نەچىت كە جولەكەي خەيىبەر بوون
ھەموو ئەحزابيان دژ بە موسلمانەكان كۆ كەردەو ھانى (بنو قريظة) شياندا بۆ
خيانت كردن و پەيمانشكىنى ، پاشان دەستيان كەردە پەيوەندى كردن بە
دووپوھەكانى تابوورى پىنجەمى كۆمەلگاي ئىسلامى غەتەفان و عەرەبە
دەشتەكەيەكانەو ، كە بالى سىيەمى ھەرسى حيزبەكە بوون ، سەربارى ئەو خۇشيان
سازدا بوو بۆ شەپو كوشتارو ھەو كارانەيان لەچەند لايەكەو موسلمانانيان تووشى
نارەھەتى و كارەساتى خويناوى كرد ، تانەوھى نەخشەيان داڤشت بۆ تىرۆركردنى
خودى پىغەمبەر ﷺ، لەو ئاقارەدا موسلمانەكانىش ناچاربوون جارناجارە سريەو
مەفرەزە بنىرنە سەريان و دەستيان ئى بوەشىنن و سەرى پىلانگىران پان بکەنەو ،
وھەكو (سلام)ى كوپى (ابى الحقيق) و (اسير)ى كوپى (زارم). بەلام گرنگى پىدانى
موسلمانەكان بە جولەكە زۆرلەوانە گەرەتر بوو بۆيە دەستيان ئى نەدەوھەشاندىن
چونكە دوزمنىكى سەرسەختەر لە ئارادا ھەبوو كە برىتى بوو لە قورەيش بەرامبەر
موسلمانان وەستابوو ، كە ئەو بەرامبەر كىيە كۆتايى ھات كەش و ھەوا ساز بوو بۆ
تەمى كردنى ئەو تاوانبارانە و كاتى لىپرسىنەوھيان نزيك بوو بوەوھە.

دەرچوون به رهو خه ییبه ر

(ابن اسحاق) ده لئیت: پیغه مبه ری خوا ﷺ دواى گه پانه وهى له حوده ییبه مانگی (ذی الحجة) و هه ندیک له مانگی موچه ره میش تیپه ری له مه دینه دا مایه وه ، هه ر له مانگی موچه ره مدا به رهو خه ییبه ر که وته ری.

زانایانی ته فسیر ده لئین: فه تیح کردنی خه ییبه ر به لئینیکی خودایی بوو له نایه تدا باسکراوه ﴿وَعَذَّكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُوهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ﴾ الفتح/۲۰. واته : خودای گه وره به لئینی ده سته که وتیکی زوری پیداون که له دورژمنانی ده ستینن، به لام نه مه ی بو پیشخستن. (واته سولحی حوده ییبه)، مه به ست له ده سته که وته گه وره که ش خه ییبه ره.

ژماره ی سوپای نیسلا می

کاتیک که دوو پرووان و ده روون نه خو شه کان له سولحی حوده ییبه دا له گه ل پیغه مبه ر ﷺ دواکه وتن ، خوا ی گه وره له باره یانه وه فه رمانی دا به پیغه مبه ر ﷺ و فه رمو ی: ﴿سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ نَحْنُ خَشِدُونَ بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ الفتح/۱۵. واته: دواکه وته کان ده لئین نه گه ر دەرچوون بو سه ندنی ده سته که وت ریگه مان بده ن باشوینتتان بکه وین ، نه وانه ده یانه ویت که لامی خودا بگوین ، پینان بلن هه رگیز به دواماندا نایه ن ، خوا ی گه وره ییش پیشت ر وای فه رمو وه ، نه وانه ده لئین ئیوه حه سوو دیما ن پی نه به ن ، به لام له راستیدا نه وانه که می که نه بیت له ه یچ تینا گه ن.

که پیغه مبه ر ﷺ ویستی بروات بو خه ییبه ر ، رایگه یانده که شه یدایانی جیهاد نه بیت نابیت که س له گه لیدا برواته دهره وه ، بو یه جگه له و هه زارو چوار سه د که سه ی ژیر دره خته که که س له گه لیدا نه که وته ری.

(سباع) ی کوپی (عرفطه) ی (غفاری) ی به سه ر مه دینه وه دانا ، به لام (ابن اسحاق) ده لئیت : (نميلة) ی کوپی (عبدالله) ی (لیثی) دانا وه ، پیده چیت رای یه که م لای لی کو له ره وان راستر بیت.

^۱ بروه (فتح الباری) ۶/۴۶۵. (زاد المعاد) ۲/۱۲۳.

لهوکاته دا بوو (ابو هريرة) هات بۆ مهدينه و موسلمان بوو ، چووه لای (سباع)ی کوپی (عرفطة)ی (غفاری) له نویژی به یانیدا ، که له نویژه که ی بووه چووه لای و تویشووی ریگهی ئی وهرگرت ، ئهنجا چوو بۆ خزمهت پیغه مبهی ﷺ و قسه ی له گه ل موسولمانه کاندای کردو له پیشکی دهستکوت به شیاندا.

په یوه ندی گردنی دوو پرووان به جوله که وه

دوو پرووان کاریان بۆ جوله که ده کرد ، سه رکرده ی دوو پرووان (عبدالله)ی کوپی (ابی) هوالیدا به جوله که ی خه یبه ر که موحوممه د به ره و ئیوه دی ، ناگادار بن و هیچ لیی مه ترسن ، ئیوه ژماره تان زۆره و چه ک و تفاقی باشتان هیه ، کۆمه له که ی موحه ممه دیش چه ند که سیکی په رته وازه ی که من ، چه ک و تفاقیکی که میان پییه . که خه لکی خه یبه ر به وه یانزانی (کنانه)ی کوپی (ابی الحقیق) و (هونده)ی کوپی (قیس)یان نارد بۆلای (غطفان) بۆ داوای کۆمه ک ، چونکه هاوپه یمانی جوله که ی خه یبه ر بوون ، دژ به موسولمانه کان هه موو پیشتیوانیه کیان ده کردن . (غطفان) نه و مه رجه یان له سه ر جوله که ی خه یبه ر دانا که نه گه ر هاتوو سه رکه و تن به سه ر موسولمانه کاندای نیوه ی به رو بوومی خه یبه ریان بده ئی.

ریگهی چوون به ره و خه یبه ر

پیغه مبهی ﷺ له رۆشتنیدا به ره و خه یبه ر شاخی (عصر)ی گرت به ر ، پاشان به ره و (صهباء) و پاشان چووه چه قیک پیی ده لئین (رجیع) ، له و شوینه وه تا (غطفان) ماوه ی شه و پوژیک پیاده رییه ، که (غطفان) هوالیان پیگه یشت ، که و تنه ری به ره و خه یبه ر بۆ یارمه تیدانی جوله که ، که گه یشتنه نیوه ی ریگه ده نگو باسینک که و ته به رگو ییان وایان زانی موسولمانه کان داویانه به سه ر مال و منال و سه ره و ت و سامانه که یاندا ، بۆیه خیرا گه رانه وه نه یان توانی هیچ کۆمه کیه کی جوله که ی خه یبه ر بکه ن.

پاشان پیغه مبهی خوا ﷺ هه ردوو ریبه ری سوپاکه ی بانگ کرد ، یه کیکیان ناوی (حسیل) بوو ، تا گونجاوترین ریگه یان نیشان بدن ، له ریگه ی باکو ره وه - واته له پووی شامه وه - خو یان بکه ن به خه یبه ردا و نه هیلن جوله که ی خه یبه ر به ره و شام یان خیلای (غطفان) هه لبین.

یه کیک له دوو ریبه ره که وتی: من ریگه ت نیشان ده دم پیغه مبهی خوا ﷺ که و ته ری تا گه یشته چه ند ریانیک وتی: پیغه مبهی خوا ﷺ هه رییه کیک له م ریگایانه ده کریت بمانگه یه نیته شوینی مه به ست . پیغه مبهی ﷺ فه رمانی پیدای که

ناوی سهره رینگاکانی پی بلیت ، ریبهرکه وتی : یه کیکیان ناوی پریگای (حزن) ه ،
 پیغه مبهری خوا ﷺ رینگهی نهدا له ویوه پرۆن. کابرا وتی: پریگه یه کی تریان ناوی
 (شاش) ه. نهویشی رپهت کرده وه. وتی: یه کیکی تریان ناوی (حاطب) ه. له ویشه وه
 نه پوشت. نهنجا (حسیل) وتی: تهنها یه ک پریگه یان ماوه. (عمر) فهرمووی: ناوی
 چی یه؟ کابرا وتی: ناوی (مرحب) ه. پیغه مبهر ﷺ له و پریگه یه وه پوشت.

چه ند پروداویک له رینگه دا

۱. له (سلمه) ی کوپی (اکوع) ه وه ده لیت: له گه ل پیغه مبهردا به شهو دهرچوین
 به ره و خه یبه ر ، پیاوړیکی ناو سوپاکه به (عامر) ی شاعیری وت: ئه ری شیعریکی
 خوتمان ناده ی به گویدا ؟ (عامر) به دهنگه وه که وته شیعری خویندنه وه و وتی:

اللهم لولا أنت ما اهتدينا ولا تصدقنا ولا صلينا
 فاعفر فداء لك ما اتقينا وثبت الأقدام إن لاقينا
 وألقين سكينه علينا إنا إذا صبح بنا أينما

وبالصباح علوا علينا

پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی: ئه وه کییه ئه و شیعره ده خوینیتنه وه؟ وتیان:
 (عامر) ی کوپی (اکواع) ه. فهرمووی: خوا پرهمی پی بکات. کابرایه ک وتی:
 به راستی ئه و دوعایه بووه مال به سهریه وه ، خوژگه زیاتر له ناوماندا بوايه .
 هاوه لان ده یان زانی که پیغه مبهر ﷺ دوعای لیخوشبوونی تایبه تی کرد بو
 ههرکه سیك شهید دکریت ، ئه وه بوو له جهنگی خه یبهردا (عامر) شهید بوو.

۲. له رینگه دا خه لکه که گه یشتنه سهر دۆلێک به دهنگی بهرز دهستیان کرد
 به وتنی (الله اکبر، الله اکبر، لا إله إلا الله). پیغه مبهری خوا ﷺ فهرمووی: که میك
 له سه رخو بن ، ئیوه که سیك بانگ ده که ن که چاوو گوئی لیتانه و زور نریکه .

۳. له (صهبا) ی نریک خه یبه ریشه وه نویژی (عصر) ی کردو ، بانگی کرد
 تویشووی خواردنه که بهینن ، جگه له (قاوت) شتیکی دیکه یان پی نه بوو ، فرمانی
 دا دانریت ، خو ی لی خوارد ، موسولمانانیش لیان خوارد. پاشان ته شریفی
 هه ستاو نویژی مه غریبی کردو که میك وهستا ، خه لکه که ش وهستان ، پاشان
 هه ستاو بی دووباره کردنه وه ی ده ست نویژ نویژی عیشای بو کردن.

۱ / صحیح البخاری، باب (غزوة خیبر) ۶۰۳/۲. صحیح مسلم، باب غزوة (ذي قرد) و هی تریش ۱۱۵/۲.

۲ / هه مان دوا سه رچاوه .

۳ / صحیح البخاری ۶۰۵/۲.

۱ / هه مان سه رچاوه ۶۰۳/۲.

۵ / مغازی الواقدی (غزوة خیبر) ل ۱۱۲.

سوڀاي نيسلام بهرو شوراڪاني خهبيهر

ئو شهوه كه بو سبهينئ شهي خهبيهرى تندا قهوما ، موسولمانهكان له نريك خهبيهرهوه شهويان كردهوه ، جولهكه هيچ هستيان پئ نهكردن ، پيغهمبهرى خوا ﷺ نهگه بچوايه سهر هر كومه ليك تا بهرهبهيان نزيكيان نه دهكه وتوه ، كه بهرهبهيان بوو نوږڙى بهياني بهتاريكى كرد ، موسولمانان سوار بوون ، كه پوڙ بوهوه خهلكى خهبيهر بهبئ ناگايى بهپاچو خاكه نازدهوه بهرو مهزراكانيان دهچوون ، كه سوڀاڪهيان بينى هاواريان كرد: ئهري وڙلا ئهوه موحه ممهده هاته سهرمان . بهپاكردن گهپانهوه بهرو شار . پيغهمبهر ﷺ فرموى: (الله اكبر ، خهبيهر ويړان بوو ، الله اكبر ، خهبيهر ويړان بوو ، هركا تيك چووينه مهيدانى كومه ليك ، خوايه پوږښكى خراپيان بهسهردا بهينيت).

پيغهمبهرى خوا ﷺ شوښنيكى ديارى كرد بوو بو سهرباڙگهكهى ، (حباب)ى كوپى (منذر) وتى: پيغهمبهرى خوا ﷺ ئه دابه زينهت ليړه دا فرمانى خودايه ، يان هه لوښستنيكى سهرباڙيه؟ فرموى: بهلكو ئه مه پاو هه لوښستنيكى سهرباڙيه دهكرئت قسه تندا بكهين . وتى: پيغهمبهرى خوا ، ئهه جيگهيه له قهلاى (نطاة)وه نزيكه . هه موو جهنگاوه رهكانى خهبيهر لهويدان ، ئهوان ئيمه دهبينين و دپروان بهسهرماندا ، لهكا تيكدا ئيمه ئهوان نابيين ، تيريان دهگاته ئيمه ، بهلام تيرهكانى ئيمه ناگاته ئهوان . دلنياش نابين لهوان ، زياد لهوه ئيمه لهناو ئهه دارخورمايانه دا بوار ددهين شهو بدن بهسهرماندا . ئينجا ئيره زهويهكى فشهله ، نهگه فرمان بدهيت لهه شوښنه خراپهوه پوښنه شوښنيكى تر . فرموى: پايهكهتم پئ باشه . ئهوه بوو چوونه شوښنيكى ترهوه .

كه نزيكبوونهوه له خهبيهر و پروانيان بهسهر شارهكه دا پيغهمبهر ﷺ فرموى : بوهستن . سوڀاكه وهستا . ئهه نزيهه خويند:

اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَهْنَ ، وَرَبَّ الْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَمَا أَقْلَهْنَ ، وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَهْنَ ، فَإِنَّا نَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذِهِ الْقُرَّةِ ، وَخَيْرَ أَهْلِهَا ، وَخَيْرَ مَا فِيهَا ، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذِهِ الْقُرَّةِ ، وَشَرِّ أَهْلِهَا ، وَشَرِّ مَا فِيهَا ، أَقْدِمُوا بِاسْمِ اللَّهِ .

خۇ سازدان بۇ شەرقە لاکانى خەبەر

كە شەوى پىكدادانەكە ھات ، پىغەمبەر ﷺ فەرموۋى: ئەم ئالايە دەدەمە دەست كەسىك خوداۋ پىغەمبەرى خۇش بویت و خوداۋ پىغەمبەرىش ئەويان خۇش بویت. كە پۇژ بوۋە ھەموو ھاۋەلەن لە خزمەت پىغەمبەرى خودا ﷺ ۋەستان ، ھەمويان ئاۋاتيان دەخواست ئالاکەى بىرئىتە دەست ، فەرموۋى: كوا (على) كوپى (ابى طالب). وتيان: پىغەمبەرى خوا ، چاۋى دەئىشىت . فەرموۋى: بىئىر بەشۋىندا. ھىنايان. پىغەمبەرى خوا ﷺ تقىدا لەچاۋى و دوعاى بەسەردا خویند چاك بوۋە ، ۋەكو ھىچ ئازارىكى نەبوۋىت ، ئەنجا ئالاکەى دايەدەست، (على) فەرموۋى: پىغەمبەرى خوا ﷺ شەريان لەگەلدەكەم تا دەيانشكىنن. فەرموۋى: لەسەرخۇ پۇژ ، تادەروۋىتە مەيدانىان ، پاشان بانگيان بىكە بۇ ئىسلام و پىيان بلى ئەگەر موسولمان بىن ماف و ئەرکەكانيان چى و چۈن دەبىت ، ۋەللەھى ئەگەر خودا بەھۋى تۈۋە ھىدايەتى يەك كەس بدات بۇ تۇ باشتە لە مولكى (حمر النعم).

شارى خەبەر دوو بەش بوو ، بەشكىيان پىنج قەلاى تىدا بوو:

۱. قەلاى (ناعم). ۴. قەلاى (ابى).

۲. قەلاى (صعب)ى كوپى (معاذ). ۵. قەلاى (نزار).

۳. قەلاى (زبیر).

سنى قەلاى يەكەم دەكەوتنە شوئىنكەۋە پىنى دەوترا (نطاة) ، دوو قەلاکەى

تريش دەكەوتنە شوئىنكەۋە پىنى دەوترا (شق).

بەشى دوۋەمىش بە (كتىبە) ناۋدەبرا ، سنى قەلاى تىدا بوو:

۱. قەلاى (قموص) ، كەبرىتى بوو لەقەلاکەى (بنى ابى الحقيق) لەخىلى (بنى

النضير).

۲. قەلاى (وطيح). ۳. قەلاى (سلام).

لەناۋ خەبەردا جگە لەق قەلاۋ شۇرايانە ھى تريش ھەبوو، بەلام بچوك بوون و

نەدەگەيشتنە ئاستى قەلاكانى تر ، لە پتەۋى و بەرزىدا.

شەپە خوئناۋىيەكە لەبەشى يەكەمى قەلاكاندا بوو، سەبارەت بەبەشى

دوۋەمىش لەگەل بوونى ژمارەيەكى زۆرى چەكدار لەناۋاياندا ، كەچى بەبى شەپ

خۇياندا بەدەستەۋە.

۱ / ھەرلەبەر ئەم ئازارە بوو كەلەسەرە تادا ئەيقۋانى لەگەل سۈپاكەدا بىكۈيتە رى، درايى پىيان گەيشتەۋە.

۲ / صحيح البخارى (باب غزوة خيبر) ۵۰۵/۲، ۶۰۶. لەمەندى رىۋايەتدا ھاتوۋە كەدۋاى ئەۋەى چەندجارى ھىرشى موسولمانەكان شىكست دەمىنىت ئەنجا ئالاکە دەدەرتە دەست (على). بەلام پابۇچوۋنى يەكەم لاى لىكۈلەرەۋان پەسەندترە.

دەستپيگەردنى شەرو رۇگاركردنى قەلەي (ناعم)

يەكەم قەلەيك لەنيۋەندى ھەموو قەلەكاندا ، كە موسولمانەكان ھېرشيان كرده
سەرى قەلەي (ناعم) بوو ، چونكە ئەو قەلەيك ھېلى بەرگىرى ستراتىژى يەكەمى جولەكە
بوو ، ئەم قەلەيك : قەلەي (مرحب) پالەوان بوو كەزىاتر لەھەزار كەسى تىدا بوو .

(على) كوپى (ابى طالب) چوۋە بەردەم ئەو قەلەيك بانگى جولەكەي كرد
بۇ ئىسلامەتى ، رەتيان دايەوۋە ، لەگەل (مرحب) سەرۇكياندا كەوتنە سنگ
دەپپەراندن ، كە ھاتەدەرەوۋە چوۋە مەيدانى شەرو بانگى كرد بۇ شەپرى يەك
بەيەك . (سلمە) كوپى (اكواع) وتى : كە چوۋىنە خەبەر (مرحب) سەرۇكيان
شمشیرەكەي گرت بەدەستەوۋە راى دەوۋەشانىدو دەيوت :

قد علمت خير أبي مرحب شاكي السلاح بطل مجرب

إذا الحروب أقبلت تلهب

ئەوجا (عامر) مام بۆي چوۋ دەيوت :

قد علمت خير أبي عامر شاكي السلاح بطل مفامر

كەوتنە شەپ لەگەل يەكدا ، شمشیرەكەي (مرحب) چوۋ بەناو قەلغانەكەي
(عامر) دا ، (عامر) ويستى شمشیرىكى لىندا ، شمشیرەكەي كورت بوو نەيگەشتى
، ويستى بيدا لە قاچى كابراي جولەكە بەرى نەكەوت ، دەستى ھەلگەرايەوۋە
نوكى شمشیرەكەي بەر كالاۋەي ئەژنۆي كەوت و ۋەفاتى كرد . پىغەمبەر ﷺ
لەبارەيەوۋە فەرموۋى : ئەو پياۋە دوو پاداشتى ھەيە - لەگەل وتنى ئەم رىستەيەدا
ھەردوۋ پەنجەي پىكەۋە لكاند - ئەو پياۋە (جاھد) و (مجاھد) ھەكەم كەسى عەرەب
ھەيە ئەو شەرەفەي ۋەرگرتىت .

دواي ئەوۋ جارىكىتر (مرحب) بانگەشەي كردهوۋە بۇ شەپرى يەك بەيەك و
دەستى كرد بە خۇپراۋەشانىدو شىعر خويندەوۋە :

قد علمت خير أبي مرحب ... ھتد .

(على) كوپى (ابى طالب) بۆي چوۋە دەرەوۋە ، (سلمە) كوپى (اكواع)

دەلئيت : (على) فەرموۋى :

أنا الذي سمتني أمي حيدرہ كليث غابات كرية المنظره

أو فيم بالصاع كيل السندرہ

۱ / صحيح مسلم ، باب (غزوة خيبر) ۱۲۲/۲ . باب (ذي قرد وغیرہ) ۱۱۵/۲ ، صحيح البخاري (باب غزوة خيبر) ۶۰۲/۲ .

(علی) شمشیرکی دا لهسهری (مرحب) و کوشتی و فته و پزگاری لهسهر دهستیډا په یدابوو.

که (علی) له قه لاکانیان نزیکبوه و جوله که یهک لهسهر قه لاکه وه سهری دهرکیشاو وتی: تو کییت؟ فرمووی: من (علی) کوپی (ابی طالب) م. کابرای جوله که وتی: سویندم بهو په راوهی دابه زیوه بو سهر موسا ، ئیوه سرکه وتن به سهرماندا.

پاشان (یاسر) ی کوپی (مرحب) هاته دهره وه و هاواری کرد: کی دیته مه یدانم؟

(زبیر) چووه مه یدانی.

(صفیه) ی دایکی (زبیر) خه دایگرت و وتی به پیغه مبهړ ﷺ : پیغه مبهړی خوا کوپه کهم ، نهو کوپه کهم ده کوژیت. پیغه مبهړ ﷺ فرمووی : به لکو کوپه کهی تو نهو ده کوژیت ، نهوه بوو (زبیر) (یاسر) ی کوشت.

ئیدی شهریکی خویناوی به دهوری قه لای (ناعم) دا بهرپابوو ، چهنیدن سهر کردهی جوله کهی تیدا کوژاو به هوییه ودهی جوله که پووخواو نه یان ده توانی بهری شالوی موسولمانه کان بگرن. سهرچاوه کان ده لاین که موسولمانان لهو پوژده دا بهرهنکاریه کی زور توند کراون ، به لام له کو تاییدا جوله که ناوومید بوون له وه ستاندنی هیرش موسولمانه کان ، ورده ورده لهم قه لاهو بو قه لای (صعب) که وتنه پاکردن و هه لاتن ، نیتر موسولمانه کان قه لای (ناعم) یان گرت.

رزگار کردنی قه لای (صعب) ی کوپی (معاذ)

له پرووی هیزو پتهویه وه قه لای (صعب) دووه مین قه لابوو ، موسولمانه کان شالویان برده سهری به سهر کردایه تی (حباب) ی کوپی (منذر) ی (انصاری) و بو ماوهی سئ پوژ ثابلقه یاندا ، له پوژی سییه مدا پیغه مبهړ ﷺ نزیه کی تاییه تی کرد بو گرتنی نهو قه لایه.

(ابن اسحاق) ده گیریتته وه: که خیللی (بنی سهم) هاتنه خزمهت پیغه مبهړ ﷺ و عه رزیان کرد: به راستی ماندووبووین و هیچمان به دهسته وه نه ماوه چی بکهین ؟ نه نجا پیغه مبهړی خوا نزی کرد فرمووی: (خوای گه وره ، تو به حالیان

۱ / له نیو سهرچاوه کاند جیاوازی هیه لهسهر نهو کهسی (مرحب) ی کوشتوروه نهو رزدهی که تاییدا کوژاو رزوی گرتنی قه لاکه. هندی له جیاوازیه کن که وتونه ته دهه (صحیح) کانیشهره، نهام بوچونه مان پاش هه نسه نگاندنی راکان له ریوایه تیکی بوخاریه وه ره رگرتوه.

دو زانی ، نه مانه هیڅیان له بهر پراوه ، منیش هیچم له دستدا نی یه ، بویان بکه م ،
خواهه گه وره ترین قه لایان بدهیته دست موسولمانان ، نهو قه لایه یان که دهوله مند
ترینیانه و زورترین خوراک و گوشتی تیدایه). نهو پوژده شالوویان برده سر قه لاکه و
گرتیان ، له هه موو خه یبه ردا قه لای تیدا نه بوو به نه ندازه ی قه لای (صعب) خوراک و
گوشتی تیدا بیت.

که پیغه مبهړ ﷺ هانی موسولمانانی دا بو هیڅش کردنه سر نهو قه لایه پاش
خویندنی نزاکه ی ، (بنو اسلم) له پیښه وهی هیڅش بهر هکاندا بوون ، له بهر دم
قه لاکه دا شهرو کوشتاریکی خویناوی پرویدا ، پاشان هر لهو پوژده پینش خورناو
بوون قه لاکه گیرا ، موسولمانه کان لهو قه لایه دا چه ندین مه نجه نیق و ناگرپژین و
که ره سته ی جه نگیان گرت.

به هو ی برسیتی نهو پوژده که له ریوايه ته که ی (ابن اسحاق) دا هاتوو هندیک
له نه دمانی سوپاکه ی پیغه مبهړ ﷺ گویند ریڅیان سر بری و خستیانه سر مه نجه ل بو
خواردن ، که پیغه مبهړ ﷺ بهو ی زانی قه ده غه ی کرد گوشتی گویند ریڅ بخون.

فه تح کردنی قه لای (زیر)

پاش پزگار کردنی هه ردو قه لای (ناعم) و (صعب) ، جوله که له هه موو
قه لاکانی (نطاة) رایانکرد بوقه لای (زیر) ، نه م قه لایه قه لایه کی پتهو ی سه خته له سره
قولله یه که ، مرو قو نه سپ ناتوان به هو ی سه خته وه پییدا سر برکه مون ، پیغه مبهړی
خوا ﷺ نابلو قه یدان ، نابلو قه که سئ پوژی خایاند ، نه نجا کابرایه کی جوله که هات و
تی: (ابو القاسم) نه گهر تو لیږده یه ک مانگی تریش نابلو قه یان بدهیت هیچ باکیان
نی یه و گو ی ناده نی ، چونکه ریچکه ی ناوو کانیو یان هیه له ژیر زه ویداو ، شه وانه
دهرده چن و لی ی ده خونه وه ، ده گه پینه وه بوناو قه لاکه و بهرگریی ده کهن ، خو نه گهر
نهو سرچاوه ی ناوه یان لی بریت چوک دانه دن و بو ت دینه دهره وه. ناوه که یان برین ،
هاتنه دهره وه شه ریکی سه ختیان کردو هندیک له موسولمانه کانیښیان شهید کرد
، ده کسپیش له جوله که کوژران و له نا کامدا پیغه مبهړ ﷺ نهو قه لایه شی پزگار کرد.

^۱ / ابن هشام (به پوخته یی) ۲/ ۲۳۳.

فەتەح كەردنى قەلەي (ابى)

پاش فەتەحكەردنى قەلەي (زىر) جۈلەكە خۇيان كەرد بە قەلەي (ابى) داو
خۇيان تىدا ھەشاردا ، موسۇلمانەكان ئابلۇقەي ئەۋىشىياندا ، دوو پىياۋى جۈلەكە
بەدۋاي يەكدا ھاتنە مەيدانى شەپرى يەك بەيەك ، دوو پىياۋى موسۇلمانىيان بۇ چوۋ
ھەردوۋكىيان كۈشتىن ، ئەۋ كەسەي پىياۋە جۈلەكەكەي دوۋەمى كۈشت پالەۋانى
ناۋدار (ابو دجانە) (سماك)ى كۈپرى (خەرشەي) (انصارى) بوۋ كە ھەموو جارېك
پەپۇ سوۋرەكەي بەسەرىيەۋە دەبەست ، دۋاي كۈشتىن ئەۋ جۈلەكەيە (ابو دجانە)
بەرەۋ قەلەكە رايكەرد بۇ فەتەحكەردنى ، موسۇلمانەكانىش بەدۋايدا ھىرشىيان بەرد ،
لەۋاۋ قەلەكە شەپرىكى خۇيانۋىي پۈۋىدا ، لەۋىش ھەلىيانكەندىن رايانكەرد بەرەۋ
قەلەي (نزار) كەدۋا قەلەگەي بەشى يەكەمى قەلەكانى خەيىبەر بوۋ.

فەتەح كەردنى قەلەي (نزار)

ئەم قەلەيە پتەۋترىن قەلەي بەشى يەكەم بوۋ ، جۈلەكە مەمانەي تەۋاۋيان
ھەبۈۋ ، كە ھەرگىز ئەۋ قەلەيە ناگىرېت ، باھەموو تۈۋانايەكىشىيان بىخەنەگەر لەۋ
پىگەيەدا ، لەبەرئەۋە لەۋ قەلەيەدا لەگەل ژن و مەنەلكانىيان دانىشتىن ، پىشتەر قەلەكانى
دىكەيان لە ژن و مەنەل چۆل كەردبوۋ.

موسۇلمانەكان ئابلۇقەيەكى زۆر تۈندىيان بەسەر قەلەكەۋە دانا ، بەتۈندى
فشارىيان دەخستە سەرىيان بەلام لەبەر ئەۋەي قەلەكە بەشاخىكى بەرزەۋە بوۋ ھىچ
بۋارىك نەبوۋ بۇ ھىرش كەردنە سەرى ، جۈلەكەش نەياندەۋىرا لە قەلەكە بىنە خۋارەۋە
بۇ شەپكەردن لەگەل ھىزە ئىسلامىيەكەدا ، بەلام بە تىر ھاۋىشتىن بەرد باران
بەرەنگارىيان دەكەرد.

كە موسۇلمانەكان نەيانتۈۋانى قەلەكەي (نزار) بگەرن ، پىغەمبەرى خوا ﷺ
فەرمانىدا ئاگىرېرژنەكان ئامادەۋ ساز بگىرن ، پىندەچىت چەند ئاگىركۈيەكىيان
ھەئەدائىتە ئەۋ دىۋ قەلەكەۋە دىۋارۋ پاىەكانىيان لەرزاندىيەت و چۈۋىنە ناۋىيەۋە ، لەۋاۋ
قەلەكەدا شەپرىكى قورس پۈۋىدا ، جۈلەكە لەۋىدا تۈشى شىكستىكى خراپ ھاتن ،
چۈنكە نەيان تۈۋانى لەۋ قەلەيە پاكەن بۇ قەلەيەكىتر ، ھەرۋەكۈ لە قەلەكانى تردا
ئەۋەيان دەكەرد ، بەلكۈ ئەۋەي كەبۇي كرا رابكات ھەلات لەۋ قەلەيەۋ ژن و مەنەلكانى
بەجىيەشت بەدۋاي خۇيەدا.

پاش فەتەحكەردنى ئەۋ قەلەيش بەشى يەكەمى قەلەكانى خەيىبەر فەتەح كرا ،
كە بىرىتى بوۋ لە دىۋى (نطاة) و (شق) ھەر لەۋ جىگەيەدا چەند قەلەيەكى بچۈۋكى تىرى

تېدا بول، بهلام جولهكه كه بېنځان نهو قه لاسه خته گيرا ، دهسته به جى نهو قه لايانه شيان به جېهښت ، هه لاتن بهر و بهشى دووهمى خه بېر .

فهتج كردنى بهشى دووهمى قه لاكانى خه بېر

كه همدوو بهشى (نطاة) و (شق) فهتج كران، پڼغه مېرى خوا ﷺ به سوپا كه يه وه پړوى كرده خه لكى كه تېبه و (وطيح) و (سلام) له قه لاهى (ابى الحقيق) ى خيلى (بنى نظير) دا ، هر چى هه لاتووه كاني بهشى (نطاة) و (شق) هه بوو پريان كړد بووه نهوئ و لهو قه لايه دا خويان توند كړد بوو .

(سیرهت) نووسان جيا وازيان هه به له وده دا ثايا لهو قه لايانه دا شهر پړوى دابيت يان نا ، چونكه په وتى گيړانه وه كه ى (ابن اسحاق) پړونه له باره ى گرتنى قه لاي (حموص) وه . بگره له په وتى گيړانه وه كه دا نهووه دهرده كه ویت كه به شهر گيرابيت و هيچ دانوستان و سولحيك نه بوو ویت بو خوبه دهسته وه دان .

(واقدي) يش راشكاوانه ده لیت: قه لاكانى نه م سى به شه پاش دانوستان گيراون، ده كريت دانوستانه كه بو به دهسته وه دانى قه لاي (حموص) بوو ویت پاش نه وجه نكه خويناويه ، دوو قه لاهى تريت به بى شهر دراونه ته ده ست موسولمانان . هر چو نيك بيت كه پڼغه مېر ﷺ هات بو نه م به شه - كه تېبه - نابلقه يه كى توندى سه پاند به سهر ياندا ، چوارده پړوى خاياند ، جولهكه له قه لاكانيان نه هاتنه دهر وه ، تاگه يشته نه وه ى پڼغه مېر ﷺ به ناگريزین ليان بدات ، كه دلنيا بوون له تياچوون داويان كړد له پڼغه مېر ﷺ سولحيان له گه لدا بكات .

دانوستان

(ابن ابى الحقيق) نامه ى نارد بو پڼغه مېر ﷺ و تيايدا و تبوى: ده كريت دابه زم و قسه ت له گه لدا بكم؟ فرموى: بهئ . سولحيان كړد له سمر نه رشتنى خويناى نه وانه ى له ناو قه لاهه دان و ده ستبردار بوونى ژن و مناله كان تا له گه ليان بړون و ، خويان و مال و منالان ده بيت له خه بېر دهر چن و جگه له بارىك به نه اندازه ى كوله پشتيكى مروقه هر چى مال و سامان و خاك و زېرو زيويان هه به ، به جېهښتن بو پڼغه مېر ﷺ .

^۱ / ابن هشام ۲/ ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳ .

^۲ / بهلام له گيړانه وه كه ى (ابى داود) دا موسولمانه كان به لښياندا ، ښكه بدن جولهكه له خه بېر دهر بچيت و هر چى مال و سامانك به سوارى و شتر دپوات له گه ل خوينا دا بېن . (بېوانه ، سنن ابى داود . باب ماجاء في حكم ارض خيبر ۷/ ۶۷۶) .

پیغمبره‌ری خوا ﷺ فرمووی: ئەگەر هەرچیەکم ئی بشارنەوێه له وادهو
په‌یمانی خوداو پیغمبره‌که‌ی بێ‌به‌ش بن. ئەوانیش له‌سه‌رنه‌وه‌ سولحیان له‌گه‌ڵدا
کرد، پاش ئه‌و سولحکردنه‌ هه‌موو قه‌ڵاکان درانه‌ ده‌ست پیغمبره‌ ﷺ و به‌و
شیوه‌یه‌ قه‌لای خه‌یه‌ر فته‌ت کرا.

کوشتنی (ابن ابی الحقیق) له‌سه‌ر په‌یمان‌شکینی

له‌گه‌ڵ به‌ستنی ئه‌و ریککه‌وتنه‌شدا هه‌ردوو کوپه‌که‌ی (ابی الحقیق) مال و
سامانیکی زۆریان شارده‌بوه‌وه‌، بپێکی زۆر مال و خشتی (حیی) کوپێ (اخطب)
یان هه‌شاردا‌بوو که‌ پێشتر له‌ ده‌رکردنی (بنو النضیر) دا له‌گه‌ڵ خۆیدا هینابووی بۆ
خه‌یه‌ر.

(ابن اسحاق) ده‌لێت: (کنانه‌) ی کوپێ (ربیع) یان هینایه‌ خزمه‌ت پیغمبره‌
ﷺ، که‌ گه‌نجینه‌که‌ی (بنو نضیر) ی له‌ لا‌ بوو، پیغمبره‌ ﷺ داوای کرد، نکوڵی کرد
که‌ بزانی‌ت شوینه‌که‌ی له‌کوێدایه‌، کابرایه‌کی جوله‌که‌ هات وتی: من (کنانه‌) م چه‌ند
جاریک دیوه‌ به‌ ده‌وری ئه‌و که‌ لاوه‌یه‌ دا به‌ یانیان ده‌هات و ده‌چوو، ئەنجا پیغمبره‌
ﷺ فرمووی به‌ (کنانه‌): ئەگەر له‌لای تو دۆزیمان‌ه‌وه‌ بتکوژین؟ وتی: به‌ئێ. ئەنجا
پیغمبره‌ ﷺ فرمانی دا به‌ هه‌لکه‌ندن‌ی شوینه‌که‌. هه‌لکه‌نرا، هه‌ندیک له‌گه‌نجینه‌که‌ی
تی‌دا دۆزرایه‌وه‌، پاشان هه‌وائی به‌شه‌که‌ی تری لێ پرس‌ی. (کنانه‌) هه‌چی نه‌وت.
ئەنجا دایه‌ ده‌ست (زبیر) و فرمووی: ئازاری بده‌ تا قسه‌ ده‌کات و شوینی ئه‌وه‌که‌ی
ترمان پێده‌لێت. (زبیر) ئەلقه‌یه‌کی کرده‌ ملی (کنانه‌) و چووه‌ سه‌رسنگی ته‌نگه‌
نه‌فه‌سی کرد، ئەنجا پیغمبره‌ ﷺ دایه‌ ده‌ست (محمد) ی کوپێ (سلمه‌) و له‌جیاتی
(محمود) ی کوپێ (سلمه‌) دا دای له‌ ملی (ئهم محموده‌ له‌ ژێر قه‌لای ناعدا له‌ پال
دیواریکدا وه‌ستا بوو جوله‌که‌ جه‌نجه‌ریکیان دا‌بوو به‌سه‌ری‌دا وه‌فاتی کرد‌بوو).

(ابن قیم) یش ده‌لێت: پیغمبره‌ ﷺ فرمانی دا به‌کوشتنی هه‌ردوو کوپه‌که‌ی
(ابی الحقیق) ئه‌و که‌سه‌ش دانی نا به‌ ده‌ستی ئهم دووانه‌دا له‌ شارده‌وه‌ی
گه‌نجینه‌که‌دا ئامۆزای (کنانه‌) بوو.

(صفیه‌) ی کچی (حیی) کوپێ (اخطب) به‌کوێله‌یی هینرا بۆ پیغمبره‌ ﷺ
ژنی (کنانه‌) ی کوپێ (ابی الحقیق) بوو، تازه‌ بووک بوو.

دابه شکردنی دهستگه وته کانی شهر

پیغه مبهری خوا ﷺ ویستی جوله که له خه یبه ریش دهر بکات ، وتیان : ئه ی موحه ممه د ، ریگه مان بده با له م زهویه دا بمینینه وهو چاکی بکهین و ، سه روکاری ده کهین ، ئیمه له ئیوه باشتر زهویه که دهناسین . پیغه مبهری خوا ﷺ و هاوه لانیس کوپانیکی وه هایان نه بوو سه روکاری ئه و زهویانه بکات ، بویه خه یبهری دایه وه به جوله که به مهرجیک له ههر زهویه کدا نیوه ی به روبومه که یان هه بیئت ، (عبدالله) ی کوپری (رواحه) ی کرده سه رپه رشتیار به سه ریه وه .

پیغه مبهری خوا ﷺ خه یبهری کرد به سی وشهش پشکه وه ، ههر پشکیک سه د بهش بوو ، بویه به شهکان بوونه سی ههزارو شهش سه د پشک ، نیوه ی ئه وه دانرا بو پیغه مبهری ﷺ و موسولمانه کان که بریتی بوو له ههزارو ههشت سه د پشک ، پیغه مبهری خوا ﷺ وه کو یه کیک له موسولمانان یه ک پشکی بهرکهوت ، نیوه که ی تری جیا کرده وه که بریتی بوو له ههزارو ههشت سه د پشک ، پشکیک بو لیقه وماوی و پیویستی موسولمانان ، چونکه دابه شکرا بوو به سه ر ههزارو ههشت سه د پشکداو ، نازو نیعمه تیک بوو پڑا بوو به سه ر خه لکی حوده ییبه دا ئه وانیه ی له ویدا بوون و ئه وانیه نه هاتبوون ، بو خویان ههزارو چوار سه د کهس بوون ، دو سه د سواریشیان له گه لدا بوو ههر ئه سپینکیش دوو پشکی بهر ده کهوت ، بویه دابه شکرا به سه ر ههزارو ههشت سه د پشکدا ، ئه سپ سوار سی پشکو ، پیاده کانیس یه کی یه ک پشکیان بهرکهوت .

ریوایه ته که ی (بخاری) له باره ی زوری دهستگه وته کانی خه یبه ره وه دیاره ، که (ابن عمر) فره موویه تی : پیشتتر تیر به سکی خومان نه بووین هه تا خه یبه رمان فه تح کرد ، هه ره ها ئه و ریوایه ته ی بوخاری له (عائیشه) وه ده گیریته وه که فره موویه تی : کاتیک فه تحی قه لاکانی خه یبه ر کرا ، وتمان : ئیتر له مه ودوا تیر خورما ده خوین . که پیغه مبهری خوا ﷺ ته شریفی گه رایه وه بو مه دینه ، کوچکه ران پاش ئه وه ی که له خه یبه ردا مال و باخی خورمایان دهستگهوت هه موو ئه و به خششانه یان گیرایه وه بو ئه نساره کان که پیشتتر له دارخورما و باخ پییان دابوون .

^۱ / زاد المعاد ۱۳۷/۲ ، ۱۳۸ .

^۲ / صحيح البخاری ۶۰۹/۲ .

^۳ / زاد المعاد ۱۴۸/۲ ، صحيح مسلم ۹۶/۲ .

گهرانه‌وهی

(جعفری کوری (أبي طالب) و نه شعریه کان

لەم غەزایەدا بوو کە (جەعفەر) ی کوچی (ابو طالب) ی ئاموژای پێغەمبەر ﷺ و
 ھاوڵەکانی و (ابو موسی) و ئەشعەرەکانی تریش گەڕانەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ .

(ابو موسی) ده‌لَیت: ئیمه له یه‌مه‌ن بووین که هه‌والی دهرچوونی پیغه‌مبه‌رمان پیگه‌یشت، به‌کوچه‌ری چووینه ئه‌وی - من و دوو برای ترم بووین - له‌گه‌ل په‌نجاو ئه‌وه‌نده که‌سی خزمی خو‌مدا، سواری که‌شتی بووین، که‌شتیه‌که لای نه‌جاشی دایبه‌زاندین، له‌وی گه‌یشتین به (جعفر) و هاوه‌له‌کانی، (جعفر) وتی: پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئیمه‌ی ناردووه که لی‌ره نیشه‌جی بین، ئی‌وه‌ش له‌گه‌ل ئیمه‌دا بن. له‌گه‌لیان ماینه‌وه تا له‌فه‌تخی خه‌یبه‌ردا گه‌راینه‌وه بو خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ، پشکی به‌ئیمه‌شدا، له‌کاتی‌کدا پشکی نه‌دا به‌هیچ که‌سی‌ک که له‌فه‌تخی خه‌یبه‌ردا به‌شداریی نه‌کردی‌ت، ئه‌وه ته‌نها بو سه‌ره‌نشینیانی که‌شتیه‌که بو.

که جہ غفر گمیشٹ بہ خرمہت پیغہ مبہر ﷺ پیشوازی لی کردو
فرموی : وللّٰہی نازنم بہ کامیان دلم خوش بیت ؟ بہ ماتنہ ودی (جعفر) یان بہ فتح
کردنی (خیر)۔^۲

هاتنهوهی ئەوانه داوی ناردنی (عمرو)ی کوپی (امیه)ی (ضمیری) بوو له لایهن پیغه مبهروه ﷺ بۆ نه جاشی و، داوی فەرموو بوو که بیان نیرێتهوه بۆی. نه جاشی به دوو کهشتیدا هه موویانی ناردوه، ژماره یان شانزه پیاو بوو له گهڵ ئەو ژن و مالا نهی لهوئ مابوونهوه، پشتریش هه ندیکیان گه رابوونهوه بۆ مه دینه.^۳

١ / صحيح البخاري ٤٤٣/١، مروهها بروهه (فتح الباري) ٧/ ٤٨٤، ٤٨٥، ٤٨٦، ٤٨٧.

٢ / زاد المعاد ١٢٩/٢ .

^٢ / محاضرات تاريخ الامم الإسلامية للخضري ١٢٨/١.

ماره گردنى (صفیه)

پاش کوژرانی (کنانة)ی کوپى (أبى الحقیق)ی هاوسهرى (صفیه) بههوى پهیماناشکینییهوه ، کهنیزهکهکان کوژرانهوه ، بهپنى سیستمى جهنگى ئهوکاته (دحیه) داواى کرد له پیغه ممبر ﷺ کهنیزهکیكى پى بهخشیت ، فرمووى: ئهوه کهنیزهکه بۆ تۆ. (دحیه)ش (صفیه)ی کچى (اخطب)ی ههلبژارد ، پیاویک هاته خزمهت پیغه ممبرى خوا ﷺ وتی: پیغه ممبرى خوا ﷺ (صفیه)ی کچى (حیی) که خانمى (بنی قریظه) و (بنی نضیر) بهخشیه به (دحیه)ی کوپى (خلیفه)، ئهوه خانمه بۆ تۆ باشتره، فرمووى: پى بلین بایهینیتیهوه. هینایهوه، که پیغه ممبر ﷺ بینى فرمووى کهنیزهکیكى تر به به ، ئهنا پرووى کرده (صفیه) و بانگى کرد بۆ ئیسلام ، لهویدا (صفیه) موسولمان بوو، پیغه ممبرى خوا ﷺ ئازادى کردو مارهى کرد ، ئازادکردنهکەشى کرده مارهى بۆی ، کهگهیشتنه بهندارى (صهباء) بۆی ههلال بوو ، (ام سلیم) جیازی بۆ کردو، شهو بۆیان گواستهوهو بوو بهژنى پیغه ممبر ﷺ . وهلمیهیهکی بۆ کرد بهههندیك خورماو روون و قاوت و له ریگه سى پوژ له لای مایهوه.^۱

نیشانهیهکی سهوزى بهدهم و چاوى (صفیه)وه بینى پرسىارى کرد: ئهوه چیه؟ وتی: پیغه ممبرى خوا پيش تەشریف هینانى بهریزتان بۆ لای ئیمه ، له خهوما مانگم بینى وهکو لهجیگهى خوێ لاجوبیت كهوته كۆشمهوه ، هیچ لهبارهى تۆشهوه نهدهزانى ، خهونهکهم گیرایهوه بۆ میردهکهم ، زللهیهکی دا له دهه و چاوم و وتی: خهون بهو پادشایهوه دهبینیت که له مه دینهیه.^۲

باسى مهده ژههراویهکه

که پیغه ممبر ﷺ له خهیبه سهقامگیر بوو ، (زینب)ی کچى (حارث) - هاوسهرى (سلام)ی کوپى (مشکم) مهترکی سوره وهکراوى بهدیاری بۆ هینا ، پرسىارى کرد بوو پیغه ممبرى خوا ﷺ حمزى له کام بهشیهتى؟ پیاوان وتبوو: بالهکهى . ژههرىكى زورى پیوه کردبوو ، پاشان پارچهکانى تریشى ژههراوى کردبوو ، ئهنا هینابووى بۆ بهردهم پیغه ممبر ﷺ ، که هینرایه بهردهمى پیغه ممبر ﷺ یهکهم شت دهستى برد بۆ بالهکهى ، خستیه دهه جوى و بۆی قووت نه دراو تفى کردمهوه. پاشان فرمووى: ئهه پارچه

^۱ / صحيح البخاري ۵۴/۱، ۶۰۴/۲، ۶۰۶. زاد المعاد ۱۲۷/۲.

^۲ / هه مان سهراوهى كوتایى، (ابن هشام) ۲۳۶/۲.

ئىسقانه پىم دەلىت ژەھراوۋىيە. پاشان بانگىراو دانى نا بەتاوانەكەيدا ، پىڭمەبەر ﷺ
 فەرموۋى: چى وای لىكردىت ئەوكارە بىكەيت؟ ژنەكە وتى: لەدلى خۇمدا وتم: ئەگەر ئەم
 پىاۋە پادشاھىكەى دونىايى بىت پزگارىم دەبىت لەدەستى ، ئەگەر پىڭمەبەرىش بىت
 ھەوالى پىدەدرىت ، پىڭمەبەرى خوا ﷺ لىى خوش بو.

لەكاتى خوادەكەدا (بشرى كوپى (براءى كوپى (معور) ، پارچەيەكى
 لىخواردو قوتىدا، لەئەنجامدا ۋەفاتى كرد. گىرآنەۋەكان جىاوازن سەبارەت بە
 بەرەللا كردن يان كوشتنى ژنەكە ، لەسەرئەۋە يەكەدەنگن كە يەكەمجار چاوپۇشى
 لىكردە ، بەلام كە (بشر) ۋەفاتى كرد لە تۆلەيدا كوژرايەۋە.

كوژراۋانى ھەردوولا

لە شەھەركانى خەيپەردا

كۆى شەھىدانى مۇسلمانان لە شەھەركانى خەيپەردا شانزە پىاۋ بو ،
 چوار لە قوپرەش و يەككە لە (اشج) و يەككە لە (اسلم) ، يەككە لە خەلكى
 خەيپەر و ئەوانى تىرىش لەئەنسارەكان بوون.

ھەروەھا دەگوتىت كە شەھىدى مۇسلمانەكان لە ۋ شەپانەدا (۸) پىاۋ
 بوو ، عەللامە (منصور فورى) باسى (۱۹) كوژراۋى كردە ، پاشان دەلىت: پاش
 بەدوادا گەپانى زىاتر ناۋى (۲۳) كەسم دۆزىۋەتەۋە ، يەككىش بەھۆى خواردنى
 مەرە ژاراۋىكەۋەو لەيەككىشدا جىاوازيان ھەيە لەۋەدا ئايا لە (بدر) يان (خىير)
 شەھىد كراۋە ، راست وايە كە لە (بدر) شەھىد كراۋە .^۱

ژمارەى كوژراۋەكانى جۈلەكەش (۹۳) كەس بوە .

فەدەك

كە پىڭمەبەر ﷺ گەيشتە خەيپەر، (مەھىصە) كوپى (مەسعودى نارد بۆ
 ناو جۈلەكەى فەدەك ، تا بانگيان بكات بۆ پىبازى ئىسلام ، دەستى دەستيان پى
 كردبوو ، كە خۋاى گەرە فەتخى خەيپەرى بەخشى بە مۇسلمانەكان ، ترس كەوتە

^۱ / بېروانە (زاد المعاد) ۱۳۹/۲ ، ۱۴۰ ، فتح البارى ۴۹۷/۷ ، بىنەرەتى ئەۋ بەسەرھاتە بە درىژى لە بوخارىدا
 باسكراۋە ، ۴۴۹/۱ ، ۶۱۰/۲ ، ھەروەھا لە (ابن ھاشم) ۳۳۷/۲ ، ۳۳۸ .
^۲ / رحمة للعالمين ۲۶۸/۲ ، ۲۶۹ ، ۲۷۰ .

دليانهوه خيرا شاندېكيان نارد بو لاي پيغه مبهري خوا ﷺ تاسولحيان له گهلدا بکات له سر نيوهی فهدک ، بهو شيويهی که له گهل خه لکی خه يبهردا ريککوت ، پيغه مبهري خوا ﷺ له گهلاندا ريککوت ، له سر نه وهی فهدک تايبهت بي بو خوی ، چونکه نه سپ سوارو چه کداری موسلمانان نه يانگرت^۱ .

واډی القری

که پيغه مبهري ﷺ له خه يبهري بوه وه ، پوی کرده (واډی القری) ، کومه ليک جوله که ی تيدابو ، پاشان هه نديک عه ره بی موشرکيش پاليان پيوه دابوون .

که لييان نزيک بونه وه ، له دوره وه جوله که له ناماده باشيدا بوون و تير بارانيان کردن ، (مدعم) غولاميکی پيغه مبهري کوشت ، خه لکی وتيان: مردهی ئيبت چوه به هه شت ، پيغه مبهري ﷺ فهرمووی ، نه خير ، سويندم بهو که سهی گيانی منی به دهسته نه وه نده شتهی له روژي خه يبهردا له غه نيمهت لایدا بو خوی ، که له دابه شکر دنه که دا بهری نه که وتبو ، ئيستا بوته نه لقهی ناگر له گهر دنيدياه ، که خه لکی نه وه يان گوئی ئي بو پياويک تاکه نه عليک يان جوتيک نه علی هينا بو پيغه مبهري ﷺ ، پيغه مبهري ﷺ فهرمووی: نه عليک يان دوونه عل له دوزه خ^۲ .

پاشان پيغه مبهري ﷺ هاوه له کانی سازدا بو شهرو پيزی کردن ، ئالاکی خوی دايه دهست (سعدی کوپی عباده) ئالایه کی تری دايه دهست (حبابی کوپی منذر) و يه کيکيش بو (سهل)ی کوپی (حنيف) و يه کيکی تريش بو (عباده)ی کوپی (بشر) ، نه نجا بانگی جوله که يان کرد بو ئيسلام ، پازي نه بوون ، پياويکیان هاته دهر وه بو شهرو (زبير)ی کوپی (عوام) بوی چوو کوشتی ، يه کيکی تريش هاته دهر وه نه ويشی کوشت ، پاشان يه کيکی دیکه هاته دهر وه (علی) کوپی (ابوطالب) بوی چوو کوشتی ، بهو شيويه شهري رووبه پروو بهر دهوام بوو تا يانزه پياويان ئي کوشتن ، دواي کوشتنی هر پياويک بانگی نه وانی تری ده کرد بو نه وهی ئيقامه ی به لگه ی له سر بکات .

له و روژده کاتي نويز هات ، نويزی به هاوه له کانی کرد پاشان ده گه رايه وه بو لاي جوله که و بانگی ده کردن بولای خوداو پيغه مبهرو ناييني پيروزی ئيسلام ،

^۱ / ابن هاشم ۲۲۷/۲ ، ۲۵۲ .

^۲ / صحيح البخاری ۲/۶۰۸ .

شهر شهوی به سهردا هاتووو پوژ بووه ، دیسان شهریان له گه‌لدا کردنهوه ، هیشتا خور به ئەندازەى پمیک بەرز نەبووبووه خۆیاندنا بە دەستەوه ، بى‌شهر گیران ، مال و سامانیان بووه دەسکەوت بۆ موسلمانان و کەلوپەل و کەرەستەیه‌کی زۆریان گرت .

پیغه‌مبەر ﷺ چوار پوژ له (ذی القری) مایهوه ، دەستکەوتەکانی دابه‌شکرد به‌سەر هاوه‌لەکانیداو زهوی خورماکانی هیشتەوه بۆ جوله‌که ، کردنی سهرکار به‌سەر دار خورماکانهوه^١ وه‌کو حاله‌تی خه‌لکی خه‌یبه‌ری لیکردن .

ته‌یماء

که هه‌والی خو به‌دەستەودانی خه‌لکی (خه‌یبه‌ر) و (فه‌ده‌ک) و (وادی القری) گه‌یشتە گوئی جوله‌که‌ی (ته‌یماء) ، هیچ به‌ره‌نگاریه‌کی موسلمانەکانیان نه‌کردو نوینه‌ری خۆیان نارد بۆ سولح کردن له‌گه‌ل پیغه‌مبەر ﷺ ، پیغه‌مبەر ﷺ ئەوه‌ی ئی قه‌بول کردن و له‌سەر مال و حالى خۆیان مانهوه^٢ ، له‌و باره‌یه‌وه نوسراوینکی بۆ نووسین ، ئەمه ده‌قه‌که‌یه‌تی: (ئەمه نووسراوی موحه‌مه‌دی پیغه‌مبەری خودایه‌ بۆ (بنی عادیا) ، ئەوان به‌لین و په‌یمانیان له‌گه‌ردنی ئیمه‌ دایه ، جزیه‌یان له‌سهره ، نه‌ دوژمنایه‌تیتان ده‌کریت و نه‌ ده‌رده‌کرین ، به‌دریژای ژیا‌نتان لی‌ره ده‌میننه‌وه.) ئەم نوسراوه (خالد)ی کوپی (سعید) نووسی .^٣

گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه

پاشان پیغه‌مبەر ﷺ گه‌راپه‌وه بۆ مه‌دینه‌و، له‌شه‌وه‌که‌یدا دره‌نگ وه‌خت بوو له‌ ریگه‌ نوستن فرمووی به‌ بیلال: ئیشکگری ئەمشه‌ومان بۆ بکه ، که‌چی بیلال له‌به‌ر ماندویی زۆر به‌پال و شتره‌که‌یه‌وه خه‌وی ئی که‌وتبوو ، که‌س خه‌به‌ری نه‌بووه ، تاخۆر له‌ هه‌موویانی دا ، یه‌که‌م که‌س که‌ خه‌به‌ری بووه پیغه‌مبەر ﷺ بوو ، پاشان له‌ شیوه‌که‌ چوونه‌ ده‌ره‌وه ، چوه‌ پیشه‌وه ، نویژی به‌یانی بۆ کردن ، وتراوه: که‌ ئەو به‌سەر هاته‌ له‌و سه‌فه‌ره‌دا نه‌بووه .^٤

^١ / زاد المعاد ٢/ ١٤٦ ، ١٤٧ .

^٢ / همان سەرچاوه ٢/ ١٤٧ .

^٣ / ابن سعد

^٤ / ابن هشام ٣٤٠/٢ . به‌سهراته‌که‌ بل‌وه و له‌زۆرینه‌ی کتێبه‌کانی فرمودودا باسی کراوه . بېوا‌ه (زاد المعاد) ٢/ ١٤٧ .

سریه‌ی (ابان‌ی‌کوپری (سعید)

پینگەمبەری خوا ﷺ لە ھەموو سەرکردەییەکی سەربازی دیکە باشتر دەیزانی کە چۆلکردنی شاری مەدینە پاش کۆتای ھاتنی مانگە ھەرامەکان کاریکی گونجاو نیە ، لەکاتیکیدا کە دەورووبەری شار بەعەرەبی دەشتەکی گیراییت و لەوانەیە لەپڕیکدا بەدەن بەسەر موسلمانەکاندا بەمەبەستی تالانی و چەتەگەریتی ، لەبەرئەو سەریەکی نارد بۆ تۆقاندنی عەرەبە دەشتەکیەکان بەسەرۆکایەتی (ابان‌ی‌کوپری (سعید) لەوکاتەدا کە ھێشتا لە خەیبەر بوو ، (ابان‌ی‌کوپری (سعید) پاش بەجیھانی فەرمانەکی پینگەمبەر ﷺ گەڕایەوێ خزمەتی لە خەیبەر ، کە پێی گەیشتەوێ فەتح کرابوو .

پای تەواو ئەوێ کە ئەم سەریە لە مانگی (صفر)ی سالی ھەوتەمی کۆچی دا دەرچوو ، باسی ئەم سەریە لە (بوخاری) دا ھاتوو^۱ ، (ابن حجن) دەلیت: من باسی ئەم سەریەم نەبیستوو^۲ .

^۱ / بېروانە (صحیح البخاری) ، (باب غزوہ خیبر) ۶۰۸/۲ ، ۶۰۹ .
^۲ / فتح الباری ۴۹۱/۷ .

پاشماوہی سریہو غەزاکانی سالی حەوتەم

غەزای (ذات الرقاع)

کە پیغەمبەر ﷺ لەشکاندنێ هەردوو بانی سەرەکی و بەهیزی سێ حیزبە کە بوو ، تەواو یەکلابوو ، بۆ بانی سێیەم ، واتە عەرەبە کەلەلە شەقەکانی قولایی دەشتی نەجد ، ئەوانە ی کە بەردەوام خەریکی پراوەدوانان و چەتەگەری و تالانکاری بوون .

لەبەرئەوەی کە ئەو عەرەبە دەشتەکیانە لەشوێنێکی دیاری کراودا نەبوون ، لە قەلای شوورای بەرزدا نەبوون ، بۆیە زال بوون بەسەریانداو سەرکوتکردنیان زۆر گرانتر بوو بە پیوهری شەری خەیبەر و مەككەییەکان ، بۆیە جگە لەهەلمەتی تەمی کردن و ترساندن و پراوەدوانان هیچ شتێک کاریگەری نەبوو ، موسلمانەکانیش ساتەو سات لەم جۆرە هەلمەتانەیان دەبردا سەریان .

بۆ خووسەپاندنیش بەسەر ئەو کۆمەڵە دەشتەکیانە ی خویان کۆکردبوو ، بۆ هەلکوتانە سەر دەورووبەری مەدینە ، پیغەمبەری خوا ﷺ هەلمەتیکی تەمی کردنی کردە سەریان ئەو هەلمەتە ناسراوە بە غەزای (ذات الرقاع) .

زۆرینە ی (سیرەت) ناسەکان لەسالی چوارەمدا باسی ئەم غەزایە دەکەن بەلام بەشداری کردنی (ابو موسی) ی (اشعری) و (ابو هریرە) لەم غەزایەدا بەلگەیه لەسەر ئەوەی کە لەدوای خەیبەردا روی دابیت ، راستر وایە کە ئەو غەزایە لە مانگی (رەبیعی یەكەم) ی سالی ۷ ی کۆچی دا پەروی داو .

پوختە ی پروداوە کە بەو شیوەیە کە (سیرەت) ناسان باسی دەکەن ئەوەیە ، پیغەمبەر ﷺ هەوالتی کۆبونەوێکی (انمار) یان (بنی ثعلبە) و (بنی محارب) ی سەر بە (غطفان) ی کەوتە بەرگوێ ، بەخیرایی لەگەڵ چوارسەد کەس یان حەوت سەد کەسی هاوێیدا بۆیان دەرچوو ، (ابو نر) یان (عثمان) ی کوپی (عفان) ی بەسەر مەدینەو بەجێهێشت ، چوو ناوێوە بۆ خاک و ئاویان و گەیشته شوێنێک پێی دەوتریت (نخل) ، دوو پۆژ لە مەدینەو دوورە ، گەیشته بەکۆمەڵێکی (غطفان) بەرامبەر یەك وەستان بەلام شەڕ پەروی نەدا ، پیغەمبەر ﷺ لەو پۆژەدا نوێژی ترسی بۆ کرد .

لە (بوخاری) یاشدا هاتوو لە (ابو موسی) ی (اشعری) و دەلیت : لەگەڵ پیغەمبەری خوادا ﷺ چوینە دەرەو ئیمە شەش کەس بوین و شتریکمان پێ بوو

بەسەرە سواری دەبووین ، قاچەکانمان ھەلقلیشابوو ، قاچی من قلیشابوو
 نینۆکەکانم کەوتن ، پەرمان لە قاچ و قولمان دەبەست ، لەبەر ئەو پەرۆ زۆرە لە
 قاچمان دەبەست غەزاکە ناوێرا (ذات الرقاع) .

ھەرۆھا تییدا ھاتو ھە (جابر) ھو: دەلیت لەگەڵ پیغەمبەردا بوین ﷺ لە
 غەزای (ذات الرقاع) دا ، گەیشتینە لای درەختیکی سیبەردار جێمان ھێشت بو
 پیغەمبەر ﷺ ، پیغەمبەر ﷺ دابەزی و خەلکەکەی تریش بلۆھیان ئێکە بەو ناو ھەداو
 دەچوونە ژێر سیبەری دارو درەختەو ھە ، پیغەمبەریش لەژێر درەختیکدا پالی
 دایەو ھەو شمشیرەکەی پێدا ھەلواسی ، (جابر) دەلیت: خەومان ئێکەوت ،
 کابرایەکی موشریک ھات ، شمشیرەکەی پیغەمبەری ﷺ دەرھیناو گرتی
 بەدەستی ھەو وتی بەپیغەمبەر ﷺ: لێم دەترسی؟ فەرمووی: نەخیر ، وتی: چی
 دەستم دەگرت ئەگەر بتکوژم؟ فەرمووی: (اللّٰه).

(جابر) دەلیت: پیغەمبەر ﷺ بانگی کردین ، چوینە خزمەتی دەبینین
 عەرەبیکی دەشتەکی لەپالیدا دانیشتو ھە ، پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەم کابرایە
 شمشیرەکەی منی دەرھینا لەکاتیکیدا من نوستبووم ، کە ھەستام شمشیرەکەی
 بەدەستەو گرتبوو ، پێی وتی: چی دەستم دەگرت ئەگەر بتکوژم ؟ وتی: (اللّٰه) ،
 ئەو دەبینن دانیشتو ھە. پاشان پیغەمبەری خوا ﷺ ھێچ سەرزنەنشتیکی نەکرد.

لە رێوایەتییێکی تردا ھاتو ھە ، نوێژ دابەستراو دوو پکاتی پێکردن ، پاشان
 دواکەوتن ، دوو پکاتی کرد بو کۆمەلەکەی تریش ، پیغەمبەری خوا ﷺ چوار پکاتی
 کردو دوو کۆمەلەکەش یەکی دوو پکاتی بو کردن.

لە رێوایەتەکەی (ابی عوانە) شدا ھاتو ھە: شمشیرەکە لەدەست کابرا کەوتە
 خوارو ھە ، ئەنجا پیغەمبەری ﷺ ھەلی گرت ، فەرمووی: چی رێگرت دەکا لە من؟
 کابرا وتی: مەردی خودابە رەحیم پی بکە ، فەرمووی: شایەتی دەدەم کە جگە لە
 (اللّٰه) خودای تر نیەو منیش پیغەمبەری خودام؟ کابرای ئەعەرابی وتی: پەیمان
 پی دەدەم شەرت لەگەڵدا نەکەم و لەناو کۆمەلێکیشدا نەبم دژایەتی تۆ بکەن.
 دەلیت: بەرەلای کرد ، ئەنجا دەشتەکیەکە چو ھەو بۆلای خەزمانی و وتی: لای
 پیاویک بووم باشترین مەوڵە لە دنیادا .^٢

^١ / صحیح البخاری باب (غزوة ذات الرقاع) ٥٩٢/٢ ، (صحیح المسلم) باب (غزوة ذات الرقاع) ١١٨/٢ .

^٢ / صحیح البخاری ٤٠٧/١ ، ٥٩٢ .

^٣ / مختصر سيرة الرسول ، نویسنی شیخ عبداللّٰهی نەجدی ل ٢٦٤ -- بڕوانە (فتح الباری) ٧ / ٤١٦ .

له ریوایه ته که ی (بخاری) یشدا هاتوه: له (مسدد) هوه له (ابی عوانه) و
 نهویش له (ابی بشیر) هوه دهلیت: نهو کابرایه ناوی (غورث) ی کوپی (حارث) بوو ،
 (ابی حجر) دهلیت: به سهراته که لای (واقدی) واهاتوه ، که کابرا ناوی (دعشور) و
 دوايش موسلمان بووه ، به لام پی دهچیت دوو به سهراته که له دوو غهزای
 جیاوازا دپوویان دابییت ، (والله اعلم).^۲

له گه پانه وه یاندا لهو شهره کابرایه کی موشریک سویندو ناوی کرد که
 نه گه ریته وه تاخوینی یه کی که له هارولانی پیغه مبهری ﷺ نه ریئت ، شهوات
 پیغه مبهري ﷺ دوو پیاوی دانا به چاودیږی شهو بو ئاگابوون له جموجولی دوزن ،
 که بریتی بوون (عباد) ی کوپی (بشر) و (عمار) ی کوپی (یاسر) ، کابرا تیریکی گرتو
 (عباد) له کاتی نویژدا بوو ، نهو تیره ی دهرهیناو نویژه که ی نه بړی ، تا سی تیری
 لیدا ، نویژه که ی نه بړی تا سلوی دایه وه ، نهجا هاروله که ی هه ستاند ، (عمار)
 وتی: (سبحان الله) نهی بوچی بیدارت نه کردمه وه. (عباد) وتی: به راستی له
 سوره تینکا بووم دهم خویند حزم نه کرد بیږم.^۳

نهم غهزایه دهریکی گه وړه ی هه بوو له ترس خستنه ناودلی عه ربه
 دهشته کیه کاند ، نه گهر سهیریکی دریژی نهو سریانه بکهین له دواي نهو غهزایه وه
 پوویانداوه ، ده بینین هیچ یه کی که له تیره کانی (غطفان) زاتیان نه کرد که دواي نهو
 غهزایه سهر بهر بکه نه وه ، بگره سهریان شو پکردو ورده ورده خویان دوا
 به دهسته وه موسلمان ده بوون ، به لکو ده بینین چهنین تیره ی نهو خیل له فته تح
 کردنی مه که دوا به شداریان کرد له گهل موسلمانان کاند او شه پری (حنین) یشیان کردو
 غه نیمه شیان بهر که وت ، دواي نهو وش پیاویان بو نیږا بو کوکړدنه وه ی سه ده قه
 له دواي فته تحیشه وه ده یاندا ، بهو شیوه یه هه رسی باله که تیکشکان و هیمنایه تی و
 ناشتی له ناوچه که دوا بهر قه ران بوو ، موسلمانان کان دواي نهو توانیان به ناسانی
 هه رچی که لین و که مو کوپی هه یه بیگرن ، له پاش نهو غهزایه وه ریخوشکهری کرا
 بو فته تح کردنی ناوچه کانی ترو شوینه گه وره کان ، چونکه ناوخوی ولات بهرو
 ناراسته ی بهر ژه وهندی موسلمانان ده چوو.

^۱ / صحیح البخاری ۲ / ۵۹۲ .

^۲ / فتح الباری ۷ / ۴۲۸ .

^۳ / زاد المعاد ۲ / ۱۱۲ ، بو دریژي نهم غهزایه بېوانه (ابن هشام) ۲ / ۲۰۳ تا ۲۰۹ ، زاد المعاد ۲ / ۱۱۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲ ، فتح الباری ۷ / ۴۲۸ ، ۴۱۷ .

پاش گهپانهوه لهو غهزايه پيغه مبهري ﷺ بوماوهي مانگي (شهوال) ي سالي (۷) ي كوچي دانيشت ، لهو ماويه دا چهند سريه يكي به نه ملو نه ولادا نارد ، نه مهش دريژه يه تي:

۱. سريه ي (غالب) ي كوپي (عبدالله) ي (ليثي) بهرو (بنو ملوح) له (قديد) ، له مانگي (صفر) يان (رهبيعي يه كه م) ي سالي (۷) كوچي دا. (بنو ملوح) نهو خيله بوون كه. هاوه له كانى (بشير) ي كوپي (سويد) يان شهيد كرد بوو ، نه سريه يه ي نارد بو توله كردنه وه لييان ، به شهودا دايان به سيرياندا نه وه ي كوژا كوژاو مهرو مالاته كه يان دانه بهر ، سوپايه يكي گه وړه كه وتنه دواي موسلمانان نزيك بونه وه بارانيكي زورباري ، لافاويكي گه وړه ي هستاندو نه يه يلا بگه نه سهر موسلمانان كان ، موسلمانان كان به بيوه يي گه يشتنه وه جي.

۲. سريه ي (حسمي) له (جمادي دوهم) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، باسي له نامه ي پادشاكاندا هات.

۳. سريه ي (عمر) ي كوپي (خطاب) بو (تربه) له مانگي (شعبان) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، سي پياوي له گه لدا بوو ، به شهو دهر وشتن و به پوژ خويان هه شار دودا ، هه وال گه يشته (هوانن) هه لاتن ، (عمر) هاته سهر مال و حاله كانيان كه سي نه بيني و گه پرايه وه بو مه دينه.

۴. سريه ي (بشير) ي كوپي (سعد) ي (انصاري) بو (بنو مرة) له ناوچه ي (فدك) له (شعبان) ي سالي (۷) ي كوچي دا ، له گه ل سي پياودا ، بويان دهر چوو مهرو مالاته كه ي هيان ، شهو نهوان دايان به سيريانداو تير بارانيان كردن تا هيچ تيريان پي نه ما ، هه موويان كوژان جگه له (بشير) له لاي جوله كه يه كه خوي هه شاردا تا چاك بووه ، نه نجا گه پرايه وه بو مه دينه.

۵. سريه ي (غالب) ي كوپي (عبدالله) ي (ليثي) له (ره مهزان) ي سالي (۷) ي كوچي دا بو (بنو عوال) و (بنو عبد) ي كوپي (بنو كلبه) له (ميفعه) ، وتراويشه كه بو (حركات) بووه له ناوچه ي (جحيفه) له گه ل سه دو سي پياودا ، هيترش ده كه نه سيريان و ههرچي بهرنگار ده بيته وه ده يكوژن و مهرو مالاته كه يان دينن ، لهو سريه يه دا (اسامه ي كوپي زيد) (مرداس) ي كوپي (نهيك) ي كوشت پاش نه وه ش كه وتي (لا اله الا الله) ، پيغه مبهري خوا ﷺ سهر زهنشتي كردو پي فهرموو: نهري تو دلت له ت كردبوو تا بزاني راست دهكات يان درو؟

٦. سريه‌ی (عبدالله)ی کوپی (رواحه) به‌رهو (خیر) له مانگی (شه‌وال)ی سائی (٧)ی کوچی‌دا له‌گه‌ل (٣٠) ئه‌سپ سواردا ، له‌به‌رنه‌وه‌ی (اسیر) یان (بشیر)ی کوپی (زرام) خه‌ریکی کوکردنه‌وه‌ی خیلێ (غطفان) بوو بۆ هی‌رش کردنه‌ سهر موس‌لمانانه‌کان ، هه‌رچۆنیک بوو (اسیر)یان له‌ناو هاوه‌نه‌کانیدا له‌گه‌ل سی که‌سدا هینایه‌ ده‌ره‌وه‌و هانیاندا که‌نه‌گر بێت و موس‌لمان ببی‌ت پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ ده‌یکاته‌ سه‌رکاری خه‌یبه‌ر ، که‌ گه‌یشته (قرقره‌نیار) له‌نیوان هه‌ردوو لادا جیاوازی و دووبه‌ره‌کی و گومان خراپی دروست بوو ، بووه‌ هو‌ی هه‌لگیرسانی شه‌رو کوژرانی (اسیر) و هه‌موو هاو‌پێکانی.

٧. سريه‌ی (بشیر)ی کوپی (سعد)ی (انصاری) به‌رهو (یه‌مه‌ن) و (جبار) که‌ دوو ناوچه‌ی سه‌ر به (غطفان) یان (فزاره) و (عذرة) بوون، له‌ مانگی (شه‌وال)ی سائی (٧)ی کوچی‌دا، له‌گه‌ل سی سهد چه‌کداری موس‌لماندا ، بۆ پووبه‌پوو بونه‌وه‌ له‌گه‌ل کو‌مه‌لیک که‌ خه‌ریک بوون ده‌یاندا به‌سه‌ر شاری مه‌دینه‌دا ، شه‌و ده‌پوشتن و پوژیش خو‌یان هه‌شارده‌دا ، خیلێکه‌ هه‌والی هاتنی (بشیر)یان پی‌گه‌یشته‌ هه‌لاتن ، مه‌رو مالاتیکی زو‌ریان ئی به‌جیماو که‌وته‌ ده‌ست موس‌لمانانه‌کان ، دوو پیاویشیان ئی به‌دیل گیراو (بشیر) هه‌ردووکیانی هینا بۆ مه‌دینه‌و بردنیه‌ خزمه‌ت پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ ، له‌وی موس‌لمان بوون.

٨. سريه‌ی (ابی حدرد)ی (اسلمی) به‌رهو (غابه) ، (ابن قیم) له‌نیوه‌ندی سريه‌کانی سائی هه‌وتی پیش عومره‌ی قه‌زا کردنه‌وه‌دا باسی کردوه ، پوخته‌که‌ی ئه‌وه‌یه‌ که‌ پیاویکی خیلێ (جشم)ی کوپی (معاویه) به‌ژماره‌یه‌ک چه‌کداری زو‌ره‌وه‌ هاتبوه‌ (غابه) و ده‌یویست خیلێ (قیس) پازی بکات بۆ شه‌ری موس‌لمانانه‌کان . پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ (ابا حدرد)ی له‌گه‌ل دوو پیاوی تردا بۆ ناردن ، (ابو حدرد) نه‌خشه‌یه‌کی جه‌نگی زو‌ر مه‌حه‌که‌می دا‌رشت بۆ ئه‌وه‌شه‌ره‌ ، به‌شیوه‌یه‌کی خراپ دو‌ژمنی تی‌کشکاندو ژماره‌یه‌کی زو‌ری له‌ وش‌ترو مه‌رومالات پی‌ به‌جیه‌یشتن.

١ / زاد المعاد ٢ / ١٤٩ ، ١٥٠ بۆ درێژێ باسی ئه‌و سریانه‌ بڕوانه (رحمة للعالمین) ٢ / ٢٢٩ ، ٢٣٠ ، ٢٣١ ، (زاد المعاد) ٢ / ١٤٨ ، ١٤٩ ، ١٥٠ ، هه‌روه‌ها (فه‌وم اهل الائی) له‌گه‌ل په‌راوێزه‌کانی ل ٢١ ، (مختصر سیره‌ الرسول) نویسنی (شیخ عه‌بدوللای نه‌ج‌دی) ل ٢٢٢ ، ٢٢٣ ، ٢٢٤ .

عومره‌ی قه‌زا کردنه‌وه

حاکم ده‌لێت: هه‌واله‌کان ده‌ماو‌ده‌م ده‌لێن: له‌مانگی (ذو العدة)دا پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمانی‌دا به‌هاوه‌له‌کانی به‌رگی عومره بی‌وشن به‌مه‌به‌ستی قه‌زا کردنه‌وه‌ی عومره ، فه‌رمانیشی پێ‌دان ئه‌و که‌سه‌ی په‌یمانی حوده‌یبیه‌ی دیوه دوانه‌که‌وی‌ت ، جگه له شه‌هیده‌کان که‌س دوانه‌که‌وت ، چه‌ندین که‌سی تریش به‌نیازی عومره کردن له‌گه‌لیدا به‌رێ‌ که‌وتن ، ژماره‌یان جگه له ژن و منال دوو‌هه‌زار که‌س ده‌بوو.^١

(عویف‌ی (أبا رهم‌ی (غفاری) به‌سه‌ر مه‌دینه‌وه به‌جیه‌نشت ، شه‌ست و شتری‌شی دایه به‌رخۆی ، (ناجیه‌ی) کوپی (جندب‌ی) (اسلمی) کرده سه‌روکاریان ، هه‌ر له (ذی الحلیفه)وه ئیحرامی عومره‌یان کرد ، ده‌ستیان کرد به‌وتنی (لبیک اللهم لبیک) ، هه‌موو موس‌لمانان ده‌یانوته‌وه ، به‌ته‌واوی چه‌ك و تفاق‌ی شه‌ریان پێ‌بوو، نه‌بادا قو‌ره‌یش په‌یمان‌شکێ‌نیه‌کیان له‌گه‌لدا بکه‌ن ، که‌ گه‌یشته (یا‌جج) هه‌موو که‌ل و په‌لی جه‌نگی دانا له شیرو تیرو پ‌م و گورزو ، (اوس‌ی) کوپی (خول‌ی) (انصاری) له‌گه‌ل دووسه‌د سواردا به‌لایه‌وه به‌جیه‌نشت ئه‌نجا به‌شمشیرێ‌ ئه‌سپ سوارو له کێ‌لندا خۆی کرد به‌ناو شاری مه‌که‌که‌دا.^٢

پی‌غه‌مبه‌ری ﷺ به‌سواری و شتره‌که‌ی (قصواء)وه چووه مه‌که‌که ، موس‌لمانه‌کان ده‌وریانداو شمشیره‌کانیان هه‌لکێ‌شاو (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ) یان ده‌وت.

موشریکه‌کان چوونه ده‌ره‌وه بۆ شاخی (قعیق‌عان) - ئه‌و شاخه‌ی ده‌که‌وی‌ته باکووری کابه‌وه ، بۆ ئه‌وه‌ی موس‌لمانه‌کان ببینن ، له‌به‌ینی خۆیاندا ده‌یانوت: سه‌یرکه‌ن که‌ هاتن هه‌موویان قه‌یه‌غه‌ی شاری (یثرب) قه‌له‌وی کردون. پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ فه‌رمانی‌دا به‌هاوه‌له‌کانی هه‌رسی قو‌ناغه‌که‌ بپ‌ن و ئه‌مه‌سه‌رو ئه‌وسه‌ری (رکن) بکه‌ن ، بۆیه فه‌رمانی ب‌رینی هه‌موو قو‌ناغه‌کانی پێ‌نه‌دان له‌به‌رمانه‌وه ، بۆیه ئه‌مه‌ی کرد تا موشریکان هی‌زه‌که‌ی ببینن^٣ ، هه‌روه‌ها فه‌رمانی پێ‌دان شانی راستیان پ‌ووت بکه‌ن و به‌رگه‌که‌ بده‌ن به‌سه‌ر شانی چه‌پیاندا.

^١ / فتح الباری ٧ / ٧٠٠.

^٢ / هه‌مان سه‌رچاوه ، هه‌روه‌ها (زاد المعاد) ٢ / ١٥١.

^٣ / صحیح البخاری ١ / ٢١٨ ، ٢ / ٦١٠ ، ٦١١ ، صحیح المسلم ١ / ٤١٢.

پیغمبهری خوا ﷺ له (ثنية) چووه ناو مهککه که دهروانیّت بهسه
(حجون) دا ، موشریکان ریز بوو بوون سهیریان دهکرد ، بهردهوام بوو له (تلبیه) ،
تادهستی گرت به (رکن) وه له (محجّنة) دا ، پاشان تهوافی کرد ، موسلمانانیش
به‌دوایدا تهوافیان کرد ، (عبدالله) ی کوپی (رواحه) له‌بردهم پیغمبهری خوا ﷺ
ده‌پوشت و شمشیزه‌که‌ی هه‌لکشابوو ده‌یوت:

خلو بنی الکفار عن سبيله   خلوا فكل الخير في رسوله
قد انزل الرحمن في تنزيله   في صحف تتلى على رسوله
يارب اني مؤمن بقبيله   اني رأيت الحق في قبيله
بان خير القتل في سبيله   اليوم نضربكم على تنزيله
ضربا يزيل الهام عن مقيله   ويذهل الخليل عن خليله^۱

له فهرموده‌که‌ی (انس) دا ، (عمر) فهرمووی: ئه‌ری (ابن رواحه) تو شهرم
ناکه‌یت له‌بردهم پیغمبهری خواداو له‌ناو حهره‌می خوادا شیعر ده‌خوینیت‌وه؟
پیغمبهری خوا ﷺ فهرمووی: عومەر وازی ئی بهینه ، ئه‌و شیعره‌ی (عبدالله) له‌تیر
هاویشن خیراتره بو سهردل و ده‌روونیان.^۲

ئه‌نجا پیغمبهری خوا ﷺ و موسلمانه‌کان سی قوناغه‌کیان بری ، که
موشریکان به‌و گورج و گۆلیه‌ بینیان به‌یه‌کتریان وت: به‌ئه‌مانه‌تان ده‌وت
قه‌له‌بوون و هیچیان پی‌ناکریت ، وه‌للا هه‌ر ئه‌وانه له‌فلانه‌که‌س و فیساره‌که‌س
به‌هیزترن.^۳

که له‌تهواف کردن بو‌وه ، که‌وته پاکردنی نیوان (صفا) و (مروه) ، که
لیب‌وه له‌(مروه) دا (هدی) ه‌که‌ی وه‌ستان ، فهرمووی: (ئه‌مه قوربانیه‌که‌یه ، هه‌موو
شوینیکی تری ده‌ورو به‌ری مه‌ککه‌ش قوربانیه‌گه‌یه) ، له‌(مروه) دا قوربانیه‌که‌ی
سه‌ربرپی و سه‌ری چاک کرد ، موسلمانه‌کانیش به‌هه‌مان شیوه‌یان کرد ، پاشان
چه‌ند که‌سیکی نارد بو (یا‌جج) بو ئه‌وه‌ی به‌سه‌ر چه‌ک و تفاقه‌کانه‌وه بن و ئه‌وانی
تریش بین و دروشمی خو‌یان ئه‌نجام بدن ، ئه‌وانیش هاتن.

پیغمبهری خوا ﷺ سی پوژ له‌مه‌ککه‌دا مایه‌وه ، که پوژی چواره‌م هات ،
موشریکان هاتن بو لای (علی) وتیان: بلی به‌هاوه‌له‌که‌ت ، واده‌که‌ی ته‌واو بوو

^۱ / به‌یتی شیعره‌کان په‌رته‌وازه‌ن و له‌چه‌ند شویننیکا کۆمان کردنه‌وه.
^۲ / (ترمذی) روایه‌تی کردوه ، (باب الاستئذان) و (الادب) و (انشاء الشعر) ۱۰۷/۲.
^۳ / صحیح المسلم ۴۱۲/۱.

بابرواته دهرهوه ، پیغه مبهری خوا ﷺ چوو دهرهوه له مهككهوه له (سرف) دابهزی و لهویدا ماوهيك مایهوه.

كه پیغه مبهری خوا ﷺ له مهككه دهرچوو كچولهكهی (حمزه) (پ) به مامه مامه شوینیان كهوت ، (علی) هلیگرت ، لهویدا لهسهر نهو كچولهیه (علی) و (جعفر) و (زید) بوو بهقسو باسیان ، پیغه مبهری خوا ﷺ دای به (جعفر) ، چونكه پوری هاوسهری (جعفر) بوو.

لهپړنگی ئه م عومرهیه دا بوو ، پیغه مبهری ﷺ (میمونه) ی كچی (الحارث) ی (عامری) خوازیښی كرد ، پیغه مبهری ﷺ پښ چوونه ناو مهككه (جعفر) ی كوپری (أبی طالب) ی نارد بو خوازیښی ، (میمونه) كاری خو ی دایه دهست (عباس) چونكه (ام الفضل) ی خوشکی ، خیزانی (عباس) بوو ، نهویش رازی بوو ، كه له مهككه دهرچوو (أبا رافع) ی بهجی هیشت بو نهوه ی (میمونه) ی بو بگوازیتهوه كه دهروات ، له (سرف) پیغه مبهری خوا ﷺ (میمونه) ی گواستهوه.^۱

ئهم عومرهیه ناوړا عومره ی قهزا، لهبرنهوه ی لهجیاتی عومرهكه ی حوده بییه بوو، یان لهبرنهوه ی بهو پییه بوو قهزاگهړی یان ناشتبوونهوه ی لهسهرکرا له حوده بییه دا ، لیكولهران پای دوهم پهسند دهكن ،^۲ ئهم عومرهیه چوار ناوی هیه: (عومره ی قهزا ، عومره ی قهزیه ، عومره ی (قصاص) ، عومره ی سولج).^۳

دوا ی گه پانهوه له عومره ی قهزا چند سړیه یه کی به چوارده وړدا نارد ،
ئهمه ش پوخته یانه:

۱. سړیه ی (ابن أبی العوجاء) له مانگی (ذی الحجة) ی سالی (۷) ی كوچیدا ، له گهل (۵۰) پیاودا ، پیغه مبهری خوا ﷺ ناردنی بو خیل ی (بنی سلیم) ، بو نهوه ی بانگیان بكن بو ئیسلامه تی ، وتیان: پیویستمان نیه بهو بانگه وازه ی تو ، پاشان شهړی کی سهختیان كرد له گهل موسلمانانكا ، (أبو العوجاء) ی تیډا بریندار بوو ، دوو كهسیش له دوژمن به دیلی گیران.

۲. سړیه ی (غالب) ی كوپری (عبدالله) بو نهو شوینه ی هاوه له كانی (بشیر) یان تیډا شهید كرا له (فدك) ، له مانگی (صفر) ی سالی (۸) ی سالی كوچی دا له گهل دوو سهه پیاودا ، چند پیاوړی كیان ئی كوشتن و ژماره یك و شتریشیان دهسكهوت.

^۱ / زاد المعاد ۱۰۲/۲.

^۲ / بروان (زاد المعاد) ۱۷۲/۱ و فتح الباری ۵۰۰/۷.

^۳ / بروانه هه مان سهرچاوه.

۳. سريه‌ی (ذات اطلع) له مانگی (ره‌بیعی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچی دا ، خیلّی (بنو قضاة) کۆمه‌لیکی زۆریان کۆکردبوه‌و بۆ هه‌لکوتانه‌ سهر موسلمانه‌کان ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ (کعب) ی کۆپی (عمیر) ی (انصاری) له‌گه‌ل پانزه‌ پیاو‌دا بۆ ناردن ، به‌دوژمن گه‌یشتن ، بانگیان کردن بۆ ئیسلامه‌تی ، گوئیان پی‌ نه‌دابوون و تیر بارانیان کردبوون و جگه‌ له‌ پیاویک هه‌موویان شه‌هید کردبوون ، نه‌و که‌سه‌ش له‌ نیوان کۆژاوه‌کاندا خۆی کردبوو به‌ مردوو.

۴. سريه‌ی (ذات عرق) بۆ (بنی هوازن) له‌ مانگی (ره‌بیعی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچی دا ، خیلّی (هوازن) جاریکی تریش نیازی کۆکردنه‌وه‌ی دوژمنانیان هه‌بوو ، (شجاع) ی کۆپی (وهب) ی (اسد) ی بۆ ناردن له‌گه‌ل بیست و پینچ پیاو‌دا ، که‌مینیان نه‌دیوو ، به‌لام ژماره‌یه‌ک و شتریان ده‌ست که‌وتبوو.

جه‌نگی (مؤتة)

ئه‌م جه‌نگه‌ گه‌وره‌ترین پووبه‌پووبونه‌وه‌ی جه‌نگی‌یه ، گه‌وره‌ترین شه‌ری خویناویه‌ موسلمانه‌کان له‌ ژبانی پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ دا ئه‌نجامیان دا‌ییت ، ئه‌م جه‌نگه‌ بووه‌ پی‌شه‌کی و ده‌ستپیک‌یک بۆ فه‌تح کردنی ناوچه‌کانی نه‌سرانی نشین ، ئه‌م جه‌نگه‌ له‌ (جه‌مادی یه‌که‌م) ی سالی (۸) ی کۆچیدا پووی داوه ، به‌رامبه‌ر به‌مانگی (ئوگستۆس) یان (سیپتیمبه‌ر) ی سالی (۶۲۹) ی زایین.

(مؤتة) گوندیکه‌ ده‌که‌و‌یتته‌ خوارووی شامه‌وه ، نیوان (مؤتة) و (بیت

المقدس) دوو فهرسه‌خ پی‌یه.

هۆی جه‌نگه‌که‌

هۆی ئه‌م جه‌نگه‌ ئه‌وه‌یه ، پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ به‌ (حارث) ی کۆپی (عمیر) ی (ازدی) دا نامه‌یه‌کی نارد بۆ گه‌وره‌ی (بصری) ، له‌ریگه‌دا (شرح‌بیل) ی کۆپی (عمرو) ی (غسان) ی که‌ سه‌رکار بوو به‌سه‌ر خاکی (بلقاء) ی شامه‌وه‌ له‌لایه‌ن (قیصر) هوه‌ دانرابوو ، ئه‌م پیاوه‌ چووه‌ ریگه‌ی نی‌راوه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، گرتی و به‌ستیه‌وه‌ و کوشتی.

۱/ رحمة للعالمین ۲/ ۲۲۶.

۲/ هه‌مان سه‌رچاوه‌ له‌گه‌ل (تلفیح فہوم اہل الاثر) نویسنی (ابن الجوزی) ل ۲۲.

لهوكاته‌دا كوشتنى فروستاده‌و نى‌راو يه‌كيك بوو له‌تاوانه گه‌وره‌كان ، وه‌كو لى‌دانى شه‌پيورى شه‌ر وابوو ، پى‌غه‌مبه‌ر ﷺ ئه‌مه‌ى زو‌ر به‌لاوه سه‌خت و ناخو‌ش بوو ، بو‌يه كه هه‌واله‌كه‌ى پى‌گه‌يشت سوپايه‌كى سى‌ هزار كه‌سى بو سازدان ئه‌مه‌ش گه‌وره‌ترىن سوپاى ئىسلامى بوو جگه له‌جه‌نگى ئه‌حزاب پى‌شتر موسلمانان به‌و شى‌وه‌يه ژماره‌يان زو‌ر نه‌بوو.

مى‌ره‌كانى سوپاو راسپاردەى پى‌غه‌مبه‌ر ﷺ بۆيان

پى‌غه‌مبه‌ر ﷺ (زى‌د)ى كو‌پى (حارثه‌)ى كرد به‌سه‌ركرده‌ى سوپاو فره‌مووى: نه‌گه‌ر شه‌هيد بوو (جعفر) دابنىن ، نه‌گه‌ر ئه‌ويش كو‌ژرا (عبدالله)ى كو‌پى (رواحه‌) دابنىن^١ ، ئالايه‌كى سپى بو دانان و دايه ده‌ست (زى‌د)ى كو‌پى (حارثه‌)^٢.
راى سپاردن كه ب‌پ‌و‌نه سه‌رشو‌ينى شه‌هيد بوونى (حارث)ى كو‌پى (عمىر) ، ئه‌وانه‌ى له‌ويدان بانگيان بكه‌ن بو ئىسلام ، نه‌گه‌ر وه‌لاميان دايه‌وه‌و هاتن به‌ده‌متانه‌وه ئه‌وه باشه ، وه‌گه‌رنا پاش پشت به‌ستن به‌خودا لى‌يان بدن و شه‌ريان له‌گه‌لدا بكه‌ن و پى‌تى فره‌موون: (به ناوى خوداه‌و له پى‌ناوى خوادا غه‌زا بكه‌ن له‌گه‌ل ئه‌وانه‌دا بى باوه‌رن ، په‌يمان مه‌شكىنن و مه‌ده‌ن به‌سه‌رياندا ، منالى شى‌ره‌خو‌ره‌و ژن و پياوى به‌ته‌مه‌ن و بى‌چه‌ك و خواپه‌رستانى ناو كل‌يساكان مه‌كوژن ، دارخو‌رما و هىچ دارىكى تر مه‌برن ، هىچ بينايه‌ك مه‌پوخىنن)^٣.

مالئاوايى كردن له سوپاى ئىسلامى و گريانى (ابن رواحه‌)

كه سوپاى ئىسلامى خو‌ى ناماده‌كرد بو به‌رىكه‌وتن، خه‌لكى ناماده‌بوون و خوا حافىزيان كرد له مى‌ره‌كان ، پى‌غه‌مبه‌ر ﷺ و هاوه‌لان سلاويان لى‌كردن ، له‌ويدا يه‌كيك له سه‌ركرده‌كانى سوپا ده‌ستى كرد به‌گريان ، ئه‌ويش (عبدالله)ى كو‌پى (رواحه‌) بوو، پى‌يان وت: چى ده‌تگريه‌نىت؟ وتى: سو‌يندم به‌خوا مه‌سه‌له‌كه خو‌شه‌ويستى دنيا نيه‌و دو‌ركه‌وتنه‌وه‌ش نيه له‌ئىوه، به‌لكو هو‌كه‌ى ئه‌وه‌يه گو‌يم لى بوو جارى‌كيان پى‌غه‌مبه‌ر ﷺ نايه‌تىكى خو‌ينده‌وه باسى ئاگرى دو‌زه‌خى تى‌دا‌بوو: ﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ مريم ٧١ (واته: هىچ يه‌كيك نيه له

^١ / زاد المعاد ١٥٥/٢ ، فتح البارى ٥١١/٢.

^٢ / صحيح البخارى (باب غزوة مؤتة من أرض الشام).

^٣ / (مختصر سيرة الرسول) نوسيني شيخ عبدوللاى نه‌جدى.

^٤ : هه‌مان سه‌رجاره ، (رحمة للعالمين) ٢٧١/٢.

ئىيۇه بەدۈزەخدا گۈزەر نەكات، ئەمە بىر يارىكى يەكلايى خودايە) منىش بىر دەكەمەۋە پاش گۈزەركردن چۈن دەتوانم دەريازىم؟

موسلمانان وتيان: خوا بتانپاريزىت و لەشەر لاتان بدات و بەيئەيى و

سەلامەتى و دەسكەوتەۋە بتانگىرپتەۋە، (عبداللە)ى كوپى (رواحۋ) وتى:

لَكُنِّي أَسْأَلُ الرَّحْمَنَ مَغْفِرَةً وَضَرْبَةَ ذَاتِ قُرْعٍ تَقْذِفُ الرُّبْدَا

أَوْ طَعْنَةً بِيَدِي خِرَّانٍ مُجْهَرَةً بِحَرِيَّةٍ تَنْقُذُ الْأَحْشَاءَ وَالْكَبْدَا

حَتَّى يَقَالَ إِذَا مَرَّوَا عَلَى جَدَّتِي^۲ أَرْشَدَهُ اللَّهُ مِنْ غَايٍ ، وَقَدْ رَشَدَا

دوای ئەۋە سوپاکە کەوتەپرى، پىغەمبەرىش ﷺ لەگەلىان بەرىكەوت بۆ

خوا حافىزى ئى كردن ، تاگەيشته (ثنية الوداع) ئەنجا ۋەستاو ، خواحافىزى ئى كردن^۳.

بە جۆلەكەۋتنى سوپاي ئىسلامىي ،

لە پردا كەۋتن بەسەر بارىكى ترسناكدا

سوپاي ئىسلامىي جولا بەرەۋ باكور ھەتا گەيشته (معان) لەخاكي شامدا ،

كە پالى داۋە بە حىجازى باكورەۋە ، لەۋيدا ھەۋالىيان بۆ ھات كە (ھەرقل) بە سەد

ھەزار چەكدارى پۆمەۋە لە (ماب)ى خاكي (بلقاء) دابەزىۋە ، خىلەكانى (لخم) و

(جزام) و (بلقين) و (بھراء) و (بلىي) بە سەد ھەزارى ترەۋە پالىيان پىۋە داۋە.

ئە نچۈۋمەنى راۋىژكارى (معان)

موسلمانەكان ھىچ جۆرە ئەژمارىكيان بۆ سوپايەكى زەبەللاھى لەو جۆرە

نەكرد بوو ، كە لە زەۋىيەكى دورە ۋلاتدا لەپرىكدا لىيان پەيدا بىت ، ئايا دەكرىت

سوپايەكى بچوكى سى ھەزار كەسى ھىرش بكا تە سەر سوپايەكى بى شومارى

لەبن نەھاتوو كە دووسەد ھەزار كەس دەبىت؟ موسلمانەكان سەريان سوپما بوو ،

بۆيە دووشەۋ لە (معان)دا مانەۋە بۆ بىر كەندەۋە لە پەۋشەكەۋ راۋىژكردن بەيەكتر

لەبارەى بارودۇخەكەۋە ، وتيان با نامە بنووسىن بۆ پىغەمبەر ﷺ ئەۋىش يان

كەسى ترمان بۆ دەنيرىت يان فەرمانىكمان پىدەدات.

۱ / الفرغ: ناواخن . بۇشايبى.

۲ / الجذث : كۆز.

۳ / ابن هشام . ۲۷۴ / ۲۷۳ / ۲ . زاد المعاد ۱۶ / ۲ . مختصر سيرة الرسول ، نويسينى شيخ عبداللأى نەجدى . ۳۲۷ / ۲

بهلام (عبدالله)ی کوپی (رواحه) درئی ئەم بۆچوونه بوو ، هانی خەلکی دا بۆ شەپو پێی وێن: ئێو بۆ ئەو مەبەستە دەرچوون کە ئیستا لەسەر دلتان گرانە ، ئەویش شەهادەتە ، ئێمە بەژمارە شەڕناکەین لەگەڵ دوژمن ، بەم ئایینە شەڕیان لەگەڵدا دەکەین کە خوا بەهۆیەو پێزی ئی گرتووین ، بەڕێکەون ، یان سەرکەوتنە یان شەهید بوون . لەکوێتاییدا پرا هاتە سەر پرایەکی (عبدالله)ی کوپی (رواحه).

سوپای ئیسلام بەرمو لای دوژمن دەجولێت

پاش ئەوەی کە سوپای ئیسلام دووشەوی لە (معان)دا بەسەر برد ، بەرمو خاکی دوژمن کەوتنە جولە ، هەتا سوپاکە (هەرقل) یان لە گوندیکی (بلقاء)دا پێگەیشیت پێی دەلێن (مشارف) ، دوژمن نزیک بوو ، موسلمانەکان لایاندا بەلای (مۆتە)دا لەوێ سەربازگەیان دانان ، خۆیان سازکرد بۆ شەڕ ، لای راستەو (قطبە)ی کوپی (قتادە)ی (عززی) و لای چەپیشەو (عبادە)ی کوپی (مالک)ی (انصاری) یان دانا.

سەرەتای جەنگو بەدوای یەکداهاتنی سەرکردەکان

لە (مۆتە)دا هەردوولا پێکداهاتن ، شەڕیکی سەخت پووی دا ، (سێ هەزار) شەڕکەر دژ بە (دووسەد هەزار) چەکدار وەستان و تەو ، شەڕیکی سەرسوڕهینەرەو دوانیا بەسەر سامیەو چاوەڕوانی دەکات ، بەلام کە گەردەلولی باوەڕ هەلی کرد ئاکامی سەر سوڕهینەر دەهینێتە کایەو.

ئالاکە بە دەست (زید)ی کوپی (حارثە)ی پیاوێ خۆشەویستەکی پێغەمبەرەو ﷺ بوو ، بەسەختی شەڕی دەکرد ، شەڕێک کەم کەس لە سەربازانی تر دەتوانن ئەو جەنگە بکەن ، مەگەر سەربازانی ئیسلام ، بەردەوام شەڕی کرد تاکەوتە نیو پەرم تیری دوژمنانەو و شەهید کرا.

دوای ئەو (جعفر)ی کوپی (ابو طالب) ئالاکە (هەلگرت) ، شەڕیکی قارەمانانە (قارەمانانە)ی کرد ، تا شەڕ شەکەتی کرد لەسەر ئەسپەکی (شقراء) کەوتە خوارەو ، پاشان دەستی کردەو بە جەنگ تادەستی راستی قرتا ، ئەنجا ئالاکە بە دەستی چەپی هەلگرت ، دەستی چەپیشیان قرتاند ، ئەنجا خۆی دا بەسەر ئالاکەدا پرای گرت هەتا دوا هەناسەو شەهید کرا ، دەلێن: کابرایەکی پۆمی شیریکی لێداو لەتی کردووە ئەنجا مردووە ، خۆی مەزن لەجیاتنی هەردوو بالیدا دووبالایی پێ بەخشی لەبەهەشتدا پێی بفرێت بۆ هەر شوێنێک خۆی دەیهوێت ، لەبەرئەو ناونرا: (جعفر الطیار) جەعفەری بالدار ، جەعفەری دووبال.

(بخاری) دهگپرتتهوه له (نافع)هوه دهلئت: (ابن عمر) چوووه سههراشهكهی بینى

نزیكهی پههنا برینى پیوهیه به پرم و شیر ، هیچ کامیان له پشتهوه بهرى نهكهوتوه.

له پریوایه تیكى تریشدا هاتوه ، (ابن عمر) دهلئت: لهو شه په دا له گه لیاندا

بووم ، گه پراین بو (جعفر)ی کوپی (ابو طالب) له نیو کوژاوه كاندا دوزیمانه وه ،

شهست و نه وهنده برین و شوینی بهرکه و تنمان بینى به جهسته یه وه كه پرم و

شمشیر لییدا بو^۱ . له پریوایه تهكهی (العمری)شدا له (نافع)هوه ئهم به شهی

له سه ره: (هه موو ئه و برینانه بهر پی شه وهی جهسته ی كه وتبوو).

كه (جعفر)یش شه هید كرا ئیتر (عبدالله)ی کوپی (رواحه) به هه مان جوړی

قاره مانیتى خوى فپړدا یه وه ناو گهرمه ی شه په كه و ئالاكه ی برده پی شه وه ،

به سواری ئه سپه كه وه ده یو یست له ئه سپه كه ی دابه زیت ، هاواری ده كړدو ئهم

شیعره ی ده خوینده وه:

أَفْسَمْتُ يَا نَفْسُ لَتَنْزِلَنَّ كَارَهَةً أَوْ لُطْأَوْعَةً

إِنْ أَجْلَبَ النَّاسُ وَشَدُّوا الرُّهَةَ مَالِي أَرَأَيْكَ تَكْرَهِينَ الْجَنَّةَ؟^۲

پاشان له ئه سپه كه ی دابه زی ، ئاموژایه كى پارچه یه كه گوشتى بو هینا و

پینى وت: ئهمه بخو بابه رگه ی ئه و شه په بگريت ، نه وه چهند پوژه تو هیچت

نه خواردوه ، لیى وهرگرت یه كه پارچه ی لیكړده وه ، نه جا فپړی داو شمشیره كه ی

هه لگرت و چوووه و ناو شه په كه ، جهنگا هه تا شه هید كرا.

ئالاكه به ده ستى شمشیریكى خوداوه

له ییدا ئالاكه كه وته ده ست پیاویكى خیللى (بنی عجلان) ناوی (ثابت)ی

كوپی (ارقم) بوو ئالاكه ی بهر ز كړده وه و تى: موسلمانینه ، پیکون له سه ر پیاویك ئهم

ئالایه هه لگريت ، وتیان: تو هه لى بگړه ، وتى: من ناتوانم. موسلمانان بهر یاریاندا

له سه ر نه وه ی (خالد)ی کوپی (ولهید) هه لى بگريت ، بهرزی كړده وه و شه رى كى

ئازایانه ی كړد . (بخاری) له (خالد)ی کوپی (ولهید)هوه دهیگپرتتهوه ، وتویه تى: له

پوژى (مؤتة) دا نو شمشیر به ده ستمه وه شكاهه له كو تا ییدا شمشیریكى یه مانیم به

^۱ / صحيح البخاری (باب غزوة مؤتة من ارض الشام ۶۱۱/۲ .

^۲ / هه مان سه رچاوه ۶۱۱/۲ .

^۳ / بروانه (فتح الباری) ۵۲/۷ ، پواله تى فه رموده جیاوازی ته نه له ژماره كه دایه ، هه ردو پریوایه ته كه كراون به یه كه به پینى ژماره ی ئه و تیرانه ی بهرى كه وتون ، بروانه هه مان سه رچاوه .

دەستەمە مایەو^۱ . لەدەرپرینیکی تردا ھاتوو: لە پۆژی (مۆتە)دا نۆ شمشیر بە دەستەمە شەقی برد ، تەنھا شمشیریکی یەمانی بەرگە ی گرت بە دەستەمە^۲.

پیڤەمبەر ﷺ لە پۆژی (مۆتە)دا بە (وەحی) ھەوآلی شەھیدبوونی ھاوئەکانی پیڤەشیشت لەمەدینە، پیڤش ئەو ی خەڵک ھەوآلی شەپەکە بەینن ، فەرمووی: ئەو (زید) ئالاکە ی ھەلگرت و شەھید بوو ، پاشان (جعفر) ھەلی گرت و ئەویش شەھید بوو ، پاشان (عبدالله) ی کوپی (رواح) ھەلی گرت و ئەویش شەھید بوو - کە ئەمە ی دەوت چاوی پیروزی فرمیسکی دەباراند - تا شمشیریکی خودا ئالاکە ی ھەلگرت و پرگاریان بوو^۳.

کوژتایی جەنگە کە

لەگەل نواندنی ئەو ئازایەتیە کەم وینە یەدا زۆر سەیر بوو کە سوپایەکی وابچوک لەبەر دەم شالوی یەک لەدوای یەکی ئەو سوپا گەورە یەدا بوەستیت. بۆیە لەو ھەلۆیستەدا (خالد) ی کوپی (ولید) لیھاتوی خویی دەرخست لە پرگارکردنی موسلمانەکاندا لەو شەپە قورسە ی خویان تینالاندبوو.

ریوایەتەکان جیاوازن لەسەر چارەنووسی شەپەکە ، پاش تیپرامان لە سەرچەم ریواتەکان وادەردەکەویت ، کە (خالد) ی کوپی (ولید) بەدرژایی ئەو پۆژە توانیویەتی بەرەنگاری پۆمەکان بکات ، لە یەکەم پۆژی شەپەدا ھەستی کردوہ کە پیویستە فیلیکی جەنگی بەکار بەینیت دژ بە پۆمەکان و ترس بخاتە دلایەوہ ، تابتوانیت موسلمانەکان کەنار بدات بەبێ ئەو ی بوار ھەبیت پۆمەکان ھیرشی بەرامبەر و پاوہدونان بکەن ، چونکە زۆرباش دەیزانی قوتار بوون لەو سوپا زەبەلاحە ئەستەمە ئەگەر موسلمانەکان پاشە کشە بکەن ، بەدوایاندا پۆمەکان ھیرش دەھینن و تەفرۆ تونایان دەکەن.

شەپە ی پاشەکشە

کە پۆژی دووہم ھات ، باری سوپاکە گۆپا ، جاریکی تر سازی دانەوہ ، شوینی پاست و چەپ و ناوہراستی جی گۆپکی پی کرد ، کە پۆمەکان سەیریان کردن نەیانناسینەوہ وایانزانی یارمەتی و کۆمەکی نوێیان بۆ ھاتووہ ، ترسیان لی نیشیت ، ئەنجا (خالد) وریە وریە دەستی کرد بە پاشەکشە یەکی پیکوپیک و لەسەر خو ، لەگەل

^۱ / صحیح البخاری ، باب غزوۃ مؤتە من ارض الشام ۶۱۱/۲.

^۲ / ھەمان سەرچاوہ ۶۱۱/۲.

^۳ / ھەمان سەرچاوہ ۶۱۱/۲.

پاراستنی پړکی پریزهکاندا ، پښهکان شونډیان نهکوتن ، چونکه وایانزانی که نه مه فیلی موسلماننهکانه و بډ بوسه نانهویه تا بیانخه نه قولایی بیابان و تفروتونایان بکه نه .
 بهو شیوهیه سوپای دوزمن بهرو خاکی خوئی گهراپهوهو شونډی موسلماننهکان نهکوت ، موسلماننهکانیش توانیان بهسه لاهمه تی خوئیان که ناریده نه و بگه رینهوه بډ مه دینه .

کوژراوانی ههردوولا

لهو شهردا موسلماننهکان دوانزه کهسیان ئی شهید کرا ، پښهکانیش ژماره ی کوژراوهکانیان نازانریت ، بهلام باسی دریژهی شهردکه بهلگهیه لهسهر زوری کوژراوهکانیان.

کاریگه ریی جهنگه که

لهو شهردا ههرچنده موسلماننهکان نهیا نتوانی توله ی خوئیان بکه نهوه ، بهلام کاریگه ریه کی گهوه ری هه بوو بډ ناوبانگی موسلماننهکان ، هه موو عه ربی خسته حاله تی سهرسورمان نه بله ق بوونهوه ، چونکه لهو پوژگاردا پښهکان گه ورتیرین و تاکه دهسه لاتداری سهربازی دنیا بوون ، عه رب پییان وابو که جهنگ کردن لهگهل پښهکاندا مانای خو کوشتن و فموتانه ، بډیه جهنگکردنی نهو سوپا بچوکه لهگهل نهو سوپا زه به لاهه ی سهر زه ویدا ، که دووسه دهزارسوار ده بوون و پاشان گه رانهوه ش به بی زیانیکی نهوتو ، بوو بهیه کی که شته سهرسورپه نه رهکانی پوژگارو نهوه ی دهرده خست که سوپای موسلماننهکان تهرزکی نوییه له سوپاو لهو جوړه ئاساییه نیه ، که عه رب پیی راهاتووه ، بیگومان نهوانه خوا سهریان ده خات و سهرکرده کیان پیغه مبهری خواهیه ، بډیه ده بینین دوی نهو پروداوه نهو خیلله سهرسه ختانه ی که هه میشه و ههردهم هه لده گزان بهرووی موسلماننهکاندا ، موسلمان بوون ، نهوه بوو خیللی (بنو سلیم) و (اشجع) و (غطفان) و (ذبیان) و (فزاره) و چهن دینی تریش موسلمان بوون .
 نهو جهنگه سهره تای دهست پیکردنی شه ری خویناوی بوو لهگهل پښهکاندا ، ری خو شکردن و سهره تایه ک بوو بډ فته تح کردنی ولاتهکانی پښه و گرتنی زهویه دورهکان له لایه نه موسلماننهکانه وه .

^۱ پروانه (فتح الباری) ۵۱۳/۷ ، ۵۱۴ و (زاد المعاد) ۱۵۶/۲ و دریژهی شهردکه لهو دوو سهرچاوهیهوه وهرگیراوه لهگهل دوو سهرچاوه کی پیشتر.

سریه‌ی (ذات السلاسل)

که پیغمبر ﷺ هه‌لویستی ئه‌و خیلّه عمره‌بان‌ه‌ی بۆ دهرکه‌وت که له ده‌ورو به‌ری شامدان و هاوکاری و پشتیوانی پۆمه‌کان ده‌کەن دژ به‌موسڵمانه‌کان ، هه‌ستی کرد که پێویسته داناییه‌کی ته‌واو به‌کاربه‌یئیت بۆ تیکدانی نیوان ئه‌و گرو‌هانه‌و پۆمه‌کان و ببیته هۆی ئه‌وه‌ی تا ناچاربن یه‌کبگرن له‌گه‌ڵ موسڵمانه‌کاندا دژ به‌ پۆمه‌کان و جاریکی تر کۆمه‌لی له‌و شیوه‌یه‌ دژ به‌ موسڵمانه‌کان گرد نه‌که‌نه‌وه.

(عمرو)ی کوپری (عاصی)ی هه‌لبژارد بۆ جیبه‌جی کردنی ئه‌م نه‌خشه‌یه ، چونکه نه‌نکی (دایکی باوکی) سه‌ر به‌ خیلێ (بلی) بوو ، له مانگی (جه‌مادی دوو)ی سالی (٨)ی کۆچی دا ناردی بۆ ناویان له‌داوی جه‌نگی (مؤتة)وه بۆ ئه‌وه‌ی رایانکیشیئت ، له‌باره‌ی ئه‌م پۆشتنه‌ی (عمرو)وه ده‌لیت: پێده‌چیت که هه‌والگره‌کان هه‌والیان هینا بیئت گوایه کۆمه‌لیکی خیلێ (قضاة) کۆبونه‌ته‌وه تابده‌ن به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ (عمرو)ی ناردوه بۆیان ، له‌وانه‌شه هه‌ردوو هۆیه‌که پێکه‌وه بوو بیئت.

پیغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئالایه‌کی سپی دایه ده‌ست (عمرو)ی کوپری (عاص)و ، هاو‌پا ئالایه‌کی ره‌شیشی له‌گه‌ڵدا ناردو له‌گه‌ڵ سی‌سه‌د که‌سی کۆچکه‌رو ئه‌نساریدا به‌پێی کردن ، سی ئه‌سپ سواریان له‌گه‌ڵدابوو ، فه‌رمانی پێدا که یارمه‌تی وه‌ربگریت له‌ هه‌ر که‌سیکی خیلێ (بلی) و (عزرة) و (بلقین) که به‌لایدا بگوزهریئن ، شه‌و ده‌جولاو به‌ پۆژ خۆی که‌نار ده‌دا ، که له‌کۆمه‌له‌که نزیک بو‌وه هه‌والی بۆ هات که ژماره‌یان زۆر زۆره ، ئه‌نجا (رافع)ی کوپری (مکیث)ی (جه‌نی) نارد بۆ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر ﷺ و داوای کۆمه‌کی تری لی‌کرد ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ به‌سه‌رکردایه‌تی (ابو عبیده)ی کوپری (جراح) دووسه‌د سواری تری نارد له‌ کۆچکه‌ران و ئه‌نساره‌کان که (ابوبکر) و (عمر) یان تێدابوو ، ئالای دایه‌ده‌ستیان و فه‌رمانی پێدان کۆبن و پا جیاواز نه‌بن ، که (ابو عبیده) گه‌یشته (عمرو) ویستی ئیمامه‌ت بکا بۆ خه‌لک ، (عمرو) وتی: تۆ کۆمه‌کیت بۆ من هیناوه ، من میری سوپاکه‌م ، (ابو عبیده) ده‌ستبه‌جی به‌گوینی کردو، (عمرو) نویژی بۆ خه‌لکه‌که ده‌کرد.

پۇشتن ھەتا گەيشتنە ناوچەى (قضاة) ، چوہ ناوى و ئەوپەرى
شوينەكەى گرت ، لەكۇتاييدا كۆمەللىكى بينى ، ھىرشيان كرده سەريان ، ئەوانيش
پايانكردو شوينەكەيان بەجى ھىشت و بلاۋەيان ئى كرد.

ئەنجا (عەوف)ى كوپى (مالك)ى (اشجعى) وەك فروستادەيەك نارد بۆلای
پىغەمبەر ﷺ و ھەوالەكەى گەرانەوہ و سەلامەتى سوپاكەى پىراگەياندو ھەوالى
جەنگەكەى بۇ گىپرايەوہ.

(ذات السلاسل) شوينىكە كەوتۆتە پىشت (وادى القرى) لەو شوينەوہ بۇ
مەدينە (۱۰) پۇژ پيادەيە ، (ابن اسحاق) يش دەلئت: موسلمانەكان لەسەر ئاويك
لاياندا لە خاكى (جدام) دا ، پىي دەلئىن (السلسل) بەو بۆنەيەوہ ناونرا بە (ذات
السلاسل).^۱

سەريەى (أبى قتادة) (بۇ خضرە)

ئەم سەريەيە لەمانگى (شعبان)ى سالى ۸ى كۆچى دا بوو، چونكە
(بنى غطفان) لە ناوچەى (خضرە) دا خۆيان مۇلدا بوو (خضرە) زەوى (محارب)ە
لەناو نەجددا ، پىغەمبەرى خوا ﷺ (أبا قتادة)ى بۇناردن لەگەل (۱۵) پياودا ،
ئەوہبوو ھەنديكيان ئى كوشتن و چەند كەسيكىشيان ئى گرتن و مەپومالاتىكى
زۆريان گرت ، سەريەكە (۱۵) شەوى پىچوہ.^۲

^۱ / بېروانە (سيرة ابن هشام) ۶۲۳/۲ ، ۶۲۴ ، ۶۲۵ ، ۶۲۶ و (زاد المعاد) ۱۵۷/۲ .

^۲ / رحمة للعالمين ۲۲۳/۲ ، (تلقیح فہوم اہل الاثر) ل ۲۲ .

غەزای فەتەح کردنی مەككە

(ابن قیم) دەئیت: پزگارکردنی مەككە ئەر فەتەح گەورەییە بوو ، كە خودای مەزن بەھۆیەو ئایین و پیغەمبەرەکی و سەربازو کۆمەلەکی سەرخست و مائەكەیی خۆی پی پاککردەووە و کردیە سەكۆی ھیدایەتی ھەموو جیھانیان و پزگارکرد لە دەست موشریکان ، پزگارکردنی مەككە ئەر فەتەح بوو كە فریشتەکانی ئاسمان مژدەیان پێدەداو ورشەو جوانی بەئەستێرەکانی ئاسمانیش بەخشی و بەھۆیەو پۆل پۆل خەلکان ھاتنە سەر ئاینی پیروزی ئیسلام و زەوی پی پووناك بەووە.

ھۆی غەزاكە

پیشتر لە پووداوی (حذیبیە)دا وتمان كە یەكێك لە بەندەكان ئەوەبوو ھەر كەسێك ویستی ، بابرواتە ھاوپیەمانی موخەمەدوہ ﷺ ، ھەر كەسێكیش ویستی با برواتە ھاوپیەمانی قورەیشەوہ ، ھەر تیرەییەكیش دەرواتە ناو ھاوپیەمانی ھەر لایەنێك ئەو دەبیتنە بەشیك لەولایەنەو ھەردەست درێژتەك بۆ سەری دادەنریت بە دەستدریژی بۆ سەر لایەنی سەرەكیی ھاوپیەمانێك.

بەپێی ئەو بەندە خێلی (خزاعە) چوونە ناو ھاوپیەمانی پیغەمبەرەوہ ﷺ و (بنو بكر)یش چوونە ناو ھاوپیەمانی قورەیشەوہ ، ھەریەكێك لەو دوو تیرە چوونە پەنازی یەكێك لە دوولایەنەكە ، لەنیوان ئەو دوو تیرەییەشدا پیشتر دوزمناپەتی جاھیلیەت ھەبوو ، جاروبار دەیاندا بەسەر یەكتریەدا ، كە ئیسلام ھات و ئەم پەیماننامەیە نوسرا ، ھەر یەكێكیان بەئارامی دانیشت ، بەلام (بنو بكر) ئەم دەرڤەتەیان قۆستەوہ بۆ سەندنەوہی كۆنە تۆلەییەك ، (نوفل)ی كوبری (معاویە)ی (دیلی) لەگەڵ كۆمەلێك كەسی تیرە (بنو بكر)دا لە مانگی (شەعبان)ی سالی (٨)ی كۆچی دا بە شەو دایان بەسەر (خزاعە)دا كە لەكاتێكدا بۆ ھەوانەوہ لەسەر ئاویك لایان داووبو ناوی (وتیر) بوو ، چەند پیاویكیان ئی كوشتن و دەستیان لەیەكتر وەشاند ، قورەیش (بنو بكر)یان پەر چەك كردبوو ، ھەندێك چەكدارێ تری خێلی قورەیش تاریکی شەویان بە ھەل زانیبوو لەگەڵیاندا بەشداریان كردبوو ، تا ناچاریان كرد بوون بەرەو (حەرەم) ھەلبێن ، كە گەیشتبونە (حەرەم) ، خێلی (بنو بكر) ھاواریان كردە (نوفل) ، وتیان : (نوفل) نەكەیت ئەو گەیشتبونە (حەرەم) ، لە خوا بی ئاگا مەبە. (نوفل) قەسەییەکی زۆر خراپی لەدەم دەرچوو ، وتی: (بنو بكر) لەمەو

به دواوه ئیتر خوا نیه ، پرۆن تۆله ی کۆنه قینی خۆتان بکه نه وه ، سویند دهخۆم ئیوه له
 حهرمه دا دزیش دهکن ، چۆن ئیسته تۆله ی خۆتان ی تیدا ناکه نه وه؟
 که (خزاعه) گه یشتنه مهککه په نایان برد بۆ ماله که ی (بدیل) ی کوپی
 (ورقاء) ی (خزاعی) له گهل مالی دۆستیکیدا که ناوی (رافع) بوو.

(عمرو) ی کوپی (سالم) ی (خوزاعی) به په له خۆی گه یانده مه دینه و چوو
 خزمت پیغه مبهی ﷺ و له بهره میدا وهستا ، پیغه مبهی ﷺ له ناو مرگه وتدا دانیشتبوو
 کومه ئیک له موسلمانانی به ده وردا بوو ، (عمرو) دهستی کرد به گوتهار خویندنه وه:

یا ربّ اِنِّی ناصِدٌ مُحَمَّدًا	حَلَفْنَا وَحَلَفَ اَبِیْهِ الْاُتْلَدَا ^۱
قَدْ کَتَمْتُ وَلَدًا وَکَا وَالِدًا ^۲	ثَمَّةَ اَسْلَمْنَا وَلَمْ تُنْزِعْ یَدَا
فَانْصُرْ هَذَاکَ اللّٰهَ نَصْرًا اَبَدًا	وَادْعُ عِبَادَ اللّٰهِ یَا تَوَا مَدَدًا
فِیْهِمْ رَسُوْلُ اللّٰهِ قَدْ تَجَرَّدَا	اَبِیْضَ مِثْلَ الْبَدْرِ یَسْمُوَا صُعْدَا
اِنْ سِیْمٌ خَسَفًا وَجْهَةً تَرْتَدَا	فِی فَرِیقٍ کَالْبَحْرِ یَجْرِی مُزْبَدَا
اِنْ قَرِیْشًا اُخْلَفُوْکَ الْمَوْعِدَا	وَنَقَضُوْا مِثَاقَکَ الْمَوْکَدَا
وَجْعَلُوْا لِی فِی کِدَاءٍ رَّصَدَا	وَزَعَمُوْا اَنْ لِّسْتُ ادْعُوَا اَحَدَا
وَهُمْ اَذَلُّ ، وَاَقْلُّ عَدَدَا	هَمْ یَّتَوْنَا بِالْوَتْرِ هُجَدَا

وَقَتْلُوْنَا رُکْعًا وَسُجْدًا^۳

پیغه مبهی خوا ﷺ پیی فهرموو: خه مت نه بیّت پشتیوانیت ئی ده کریت.
 پاشان هوریک که وته پرۆی ئاسمان ، فهرمووی : ئهو هه ورهش سه ره تای
 سه رکه وتنی (بنی کعب) ه.

پاشان (بدیل) ی کوپی (ورقاء) ی (خزاعی) له گهل چه ندپیاویکی خیلئ (خزاعه)
 دا که وتنه ری به ره مه دینه ، نه وه ستان هه تا گه یشتنه خزمت پیغه مبهی ﷺ له مه دینه وه
 هه وائی پرودا وه که و کوژدا وه کانی خویاندا یه ، ئه وه شیان پی وت: که قوربه یش یارمه تی
 (بنی بکر) ی داوه له وه هی رشه دا، ئه نجا وه فده که ی گه رانه وه بۆ مهککه .

^۱ / اتلد: واته: کۆن ، ئاماژه دهکات بۆ ئوپه یمانه ی له کۆندا له نێوان (خزاعه) و (بنی هاشم) دا له سه ره ده می (عبد
 المطلب) دا پرۆی داوه .

^۲ / ئاماژه یه بۆ دایکی (عبد المناف) که ناوی (حبی) یه و هاوسه ری (قصی) یه ، له خیلئ خزاعه به .

^۳ / له به یته کی تر دا ده ئیّت : قتلنا و قد اسلمنا .

(أبو سفیان) دەچیت بۆ مەدینە

بۆ تازەکردنە وەى سولحەكە

گومانى تىدانيە ئەو تاوانەى قورەيش و ھاوپەيمانەكانى ئەنجامياندا ،
پەيمان شكىنيەكى تەواو پيشيلکردنى پەيماننامەكەى نيوانيان بوو ، بىئەوئەى
ھىچ بەھانەيەك ھەيئت ، لەبەرئەو ھەكە قوريش ھەستى بەو پەيمانشكىنيە كرد ، لە
چارەنوسى كارەكە و دەستبەجى ئەنجوومەنىكى راويژكاريان بەست و بريارياندا
كە (أبو سفیان)ى سەركرديان وەك نوێنەر بنيرن بۆ تازەکردنە وەى سولحەكە لەگەڵ
پيغەمبەردا ﷺ.

پيغەمبەرى خوا ﷺ ھەوالى دا بەھاوەلانى خۆى ، كە لەدواى ئەم
پەيمانشكىنيە قورەيش چى دەكات ، فەرمووى: دەبينن (أبو سفیان) خۆى
دەگەيەنيئە ئيرە بۆ توند كردنە وەى عەقدەكە و دريژكردنە وەى ماوئەى سولحەكە .
(أبو سفیان) بەو پيئەى قورەيش بريارى دا دەرچوو ، لە (غطفان) گەيشت
بە (بدیل)ى كوپى (ورقاء) لەو سەرەو بەرەو مەككە دەگەرايەو ،

پيى وت: (بدیل) لە كوێو دەيئت ؟

(أبو سفیان) دەيزانى كە چووئە لاى پيغەمبەر ﷺ.

(بدیل) وتى: لەناو ئەو شيوەدا بەرەو كەنارى دەريا سەردانى (خزاعە)م

كرد.

(أبو سفیان) وتى: سەردانى (محمد)ت كردو ؟

(بدیل) وتى: نەخیر.

كە لىك جيابونەو (بدیل) چوو بەرەو مەككە ، (أبو سفیان) لەدلى خویدا
وتى: ئەگەر (بدیل) گەيشتيئە مەدينە ئەوا لەئالفەكەيدا ناوكى تىدایە ، چوو
لەلایەكەرە پشقلی وشرەكەى (بدیل)ى پشكنى سەيرى كرد ناوكى تىدایە ،
وتى: سویند دەخۆم بەخوا چووئە لاى (محمد) و تىئى گەياندووە.

(أبو سفیان) گەيشتە مەدينە ، چووە مالى (ام حبيبە)ى كچى ، ويستی

لەسەر پاخرەكەى پيغەمبەر ﷺ دابنيشت ، لەژييدا دەرى كيشا ،

وتى: ئەرى كچى بۆ وادەكەيت ؟

وتی: ئەو ڕاخەری پێغەمبەری خواپە ﷺ تۆ پیاویکی موشریکی پیسی.

(ابو سفیان) وتی: وەللاهی دواى من ، توشى خراپە بوویت.

پاشان دەرچوو ، هەتا گەیشتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ قسەى لەگەڵدا کرد ،
وەلامى ئەدایەوه ، پاشان چوو قسەى کرد لەگەڵ (ابوبکر) دا ، بەلکو تەکا بکات لای
پێغەمبەر ﷺ قسەى لەگەڵدا بکات . وتی: من شتى واناكەم .

پاشان چوو لای (عمر)ى كۆپى (خطاب) قسەى لەگەڵدا کرد ، (عمر) پێى
وت: من تەكاتان بۆ بکەم لای پێغەمبەر ﷺ ؟ وەللاهی ئەگەر دەنکە زەرپراتیکیش
مابێت ، لەسەرى ، شەرتان لەگەڵدا دەکەم .

پاشان چوو لای (علی) كۆپى (ابى طالب) (فاطمە) لای دانیشتبوو ،
(حسن) یش منالێكى بچوك بوو گەمەو یاری دەکرد لەو ناوەدا ،

وتی: (علی) تۆ لەهەموویان زیاتر لە من نزیکتری ، بۆ کارێک هاتووم ،
نامەوێت بەنائومێدى بگەرێمەوه ، تەکام بۆ بکە لای موحەممەد با قسەم لەگەڵدا
بکات ،

(علی) پێى وت: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات (ابو سفیان) ، پێغەمبەر ﷺ
بپاری لەسەر شتیك داوه ، کەسمان ناتوانن قسەى تێدا بکەین ،

ئەنجا لای کردەوه بەلای (فاطمە) دا وتی: ئایا تۆ دەتوانیت کۆرەكەت والى
بکەیت پەناى خەلکی بدات و تا دواپۆزیش سەرکردەى هەموو عەرەب بێت؟

(فاطمە) وتی: وەللا کۆرەكەى من ناگاتە ئەوه کە بتوانیت پەناى خەلکی
بدات ، کەسیش ناتوانیت بى فەرمانى بەسەر پێغەمبەر ﷺ پەناى کەس بدات.

لەویدا هەموو دنیا لەبەرچاوى (ابو سفیان) تارىك بوو ، بە (علی) كۆپى
(ابو طالب)ى وت: بەترسو لەرزو بیتاقەتى و نائومیدیەكى زۆرەوه: (ابو الحسن)

وادهبینم سەرى دونیام ئى هاتۆتەوه يەك ، تەكایە نامۆزگاریم بکەو چى بکەم باشە؟
وتی: وەللاهی نازانم چیت پێبێم بەکەلکت بێت، بەلام تۆ گەرەى (بنی
کنانە) یت هەستە پڕۆ خۆت پەنا بە لەناوخەلکیداو خۆت بگەیهنەوه بە خاکو
ئاوى خۆت.

وتی: جائەوه هیچ سوودیكى هەیە؟

(علی) وتی: ئەوەللا باوەرپناکەم، بەلام جگە لەو قسەیه هیچى تر شک نایەم.

(ابو سفیان) هاتهوه بۆ مزگهوت ، وتی: خه لکینه ئهوا من خوّم په ناداوه
له ناو خه لکدا . پاشان سواری وشتره که ی بوو ، گه پرایه وه بۆ مه ککه .

که چووه ناو خیلێ قوپهیش ، وتیان: چیت کرد؟

وتی: چووم بۆ لای (محمد) و قسمه له گه لدا کرد ، وه لّلاهی وه لّامی نه دامه وه ،
چووم بۆ لای (ابن ابی قحافه) لای ئه ویش هیچم پی نه کرا ، پاشان چووم بۆ لای
(عمر)ی کوری (خطاب) بینیم له هه موویان توندتر بوو ، پاشان چومه لای (علی) له
هه موویان نه رم و نیاتر بوو ، شتیکی پی وتم به گویم کرد ، وه لّلاهی نازانم ئه وه دادم
ده دات یان نا؟

وتیان: ئه ی چی پی وتی؟

وتی: پیی وتم: که خوّم هه شار بدهم له ناو خه لکیدا ، منیش وام کرد .

وتیان: ئایا مو حومه د ریگه ی ئه وه ی پیدایت؟

وتی: نه خیر ،

وتیان: نه گبهت ، به خوا مو حومه د گالته ی به عه قلت هاتووه ،

وتی: نه وه لّلا ، جگه له وه هیچی ترم به ده سته وه نه بوو .

خۆ سازدان بۇ غەزاكە و

هەولئى ئاشكرا نە كردنى

لە پىروايە تەكەى (طبرانى) دا ھاتو ، كە پىغەمبەر ﷺ فەرمانى دا بە عائىشە ، سى پوژ پىش ھاتنى ھەوالئى پەيمان شكىنىيەكە ، فەرمانى پىدا كە كەلوپەلى بۇ بىيچىتەو ، كەس بەمەى نەدەزانى ، (ابوبكر) چوو لای (عائىشە) وتى: كچى ئەم خۇ پىچانەو ەيە چىيە؟

(عائشە) وتى: وەللأھى نازانم .

(ابوبكر) وتى: خۇ ئەمرو پوژى غەزای (بنو الاصفر) یش نىە .

ئەنجا وتى: پىغەمبەر ﷺ دەيەوئىت بۇ كوى تەشرىف ببات؟

وتى: وەللأھى ھىچ نازانم .

لە بەرەبەيانى پوژى سىيەمدا (عمرو) ى كوپى (سالم) ى (خزاعى) لەگەل چل ئەسپ سواردا گەيشتنە مەدينە ، ھەستاو شيعرەكەى خويندەو (يارب انى ناشد محمد...) ، ئىتر خەلكەكە بەپەيمان شكىنىيەكەيان زانى ، پاش (عمرو) یش ، كە (بديل) ھات و پاشان (ابو سفیان) یش گەيشتنە مەدينە ، ئىتر خەلكەكە بروای تەواوى سەبارەت بە پەيمان شكىنىيەكە بۇ دروست بوو ، پىغەمبەر ﷺ فەرمانى دا بەخەلكەكە خويان نامادە بكەن و پىيى راگەياندن كە بۇ مەككە دەپوات . دوعاى كردو فەرمووى: خوايە چاو و دلپان لە ئاستماندا كوئىر بكەيت تا دەدەين بەسەرياندا .

بۇ زياتر چەواشە كردن و شاردنەو ى حالەتەكە ، پىغەمبەر ﷺ سىرەيەكى ھەشت كەسى نارد بە سەرۇكايەتى (ابى قتادە) ى (ربعى) بۇ ناو (اضم) لەنپوان (ذى خشب) و (ذى مرو) دا كە سى قوناغ لە مەدينەو دوورە ، لەمانگى (رەمەزان) ى سالى (۸) ى كۇچى دا ، بۇ ئەو ى بۇچونىك لای خەلك دروست بكات كە بەرەو ئەو شويئە دەپوات ، ھەوالەكان بەو شىوازە بگاتەو بە مەككە ، سىرەكە كەوتەپرى ، تاگەيشتنە ئەو شويئەى فەرمانى پىندرابوو ، ئەنجا ھەوالئى پىگەيشتنە كە پىغەمبەر ﷺ بەرەو مەككە رۇشتو ، گەرەنەو ى خويان گەياندەو بەكاروانەكەى پىغەمبەر ﷺ .

۱ / ئەم سىرە دەگەن بە (عامر) ى كوپى (اضبط) ، بەسلاوى ئىسلامەتى سلاويان لى دەكات ، كەچى (معلم) ى كوپى (جثامە) لەبەرشتىكى نىوانيان لىنداو كوشتى ، وشرەكەى برد لەگەل خۇيدا ، خواى مەزن نايەتى ناردە خوارەو ۋ لا تقولوا لمن ألقى إليكم السلام لست مؤمناً ۋ نايەتەكە ، ئەمروبو (معلم) يان ھىنا تاپىغەمبەر ﷺ داواى لىخۇشپوونى بۇ بكات ، كە ھاتە بەرمەستى فەرمووى: خوايە لە (معلم) خۇش نەبىت ، ئەمەى سى جار و تەمە ، كە ھەستا پىدەچور بەچمكى كراسەكەى فرمىسەكانى بىسرىت ، (ابن اسحاق) دەلىت: كەسوكارەكەى دەلىن: داواى ئەمرو داواى لىخۇشپوونى بۇ كردو ، بروانە (زاد المعاد ۲/ ۱۵۰) ھەروھا ابن ھاشم ۲/ ۶۲۷ ، ۶۲۸ .

(حاطب)ی کوپی (ابی بلتعۃ)یش به نهیښی نامه یه کی بو قورەیش نووسی بو ، تیښگه یان دبوون که پیښه ممبر ﷺ به رهو مه کهه دیت ، نامه کی دا به ژنیک ناوی (ظعینه) بوو به لیښی به خشیشی کی پیدا بوو نه گهر بیگه یه نیته دهست قورەیش ، ژنه که نامه کی خسته ناو پرچی هه ، پاشان درچوو به وهی هه والدره به پیښه ممبر ﷺ که (حاطب) چی کردوه ، خیرا (علی) و (مقداد)ی نارد به شوین ژنه که داو پیی فهرموون: برؤن تا دهگه نه باخچی (خاخ) ، (ظعینه) له وییه نامه کی پییه بو قورەیشی ده بات ، به ئه سپ سواری دواي که وتن تا له شوینی دیاریکروا دا ژنه که یان بیښی ، پییان وت: نامه یه کت پییه؟

ژنه که وتی: نه خیر، هیچ نامه یه کم پی نیه. که لوپه له کی گهران هیچی تیدا نه بوو.

(علی) پیی وت: سویند دهخوم به خوا نه پیښه ممبر ﷺ درؤ دهکات و نه ئیمهش ، یان ئه وهیه ئیستا نامه که دردهمینیت و دهماندهیتی یان به زور لیتده سینین ، که ژنه که بیښی زور سوورن له سهر لیتسندن نامه که ،

پیی وتن: پوو وهرگیره.

(علی) پووی وهرگیرا ، گریی پرچه کی کردوهو نامه کی تیدا درهیناو دایه دهستیان ، ئهوانیش نامه که یان هیښایه وه بو پیښه ممبر ﷺ ، تیایدا نووسرا بوو: له (حاطب)ی کوپی (ابی بلتعۃ) وه بو قورەیش، له نامه که دا ههوالی پروگه کی کهوتنه ری پیښه ممبری ﷺ پی راگه یان دبوون ، پیښه ممبری خودا ﷺ (حاطب)ی بانگ کرد ، فهرمووی: ئه مه چییه (حاطب)؟

(حاطب) وتی: پیښه ممبری خوا ﷺ داوات لی ده کهم په له م لی مه که ، وه لاهی باوهرم به خواو پیښه ممبره کی هیه ، نه هه لگه راومه ته وه و نه دلم گوپاوه ، به لام من کابرایه کی بیگانه م له ناو قورەیشدا ، که سوکارو مناله کانم له ناویان دان ، که سینم نیه په نایان بدات و له دهست قورەیش بیانپاریزیت ، ئهوانی تر که له گه لندان هه موویان له مه که دا که سوکاریان هیه دهیانپاریزن ، پیم وابوو که ئه و پشت و په نایه م نه بیت ئه م کاره بکه م بو ئه وهی دهست نه بهن بو ژن و مناله کانم .

(عمر)ی کوپی (خطاب) وتی: پیښه ممبری خوا ﷺ ریگم بده با له ملی بدهم ، چونکه ئه وه خیانه تی کردوه له خواو پیښه ممبره کی ﷺ و هه لگه راوده وه.

پیغمبەر ﷺ فرمووی: وازیینه عومەر ئەمە یەکیکە لەوانە ی شەری بەدری دیو ، لەوانە یە خودا لوتفی زۆری لەگەڵ خەلکی بەدردا کردبێت و فرمووبی: چی دەکەن بیکەن ئەوا من لێتان خۆش بووم .

ئەنجا چاوانی (عمر) فرمیسکیان پێدا هاتە خوارەوه و فرمووی: خودا و پیغمبەرەکی ﷺ باشتر دەرزان.

بەو شیوەیە خۆی مەزن چاوانی دۆژمانی لەناستدا کوێر کرد ، هیچ هەوائیکی خۆسازدانی سوپای موسلمانان بو چوونە سەر مەککە و شەڕکردن نەگەیشته گۆی قورەیش.

سوپای ئیسلام بەرەو مەککە دەروات

دە پۆژ لە مانگی رەمەزان تیپەری بوو لە سالی (٨) ی کۆچی ، پیغمبەری خوا ﷺ مەدینە ی بەجیهیشت و بەرەو مەککە کەوتەری ، لەگەڵ دەهەزار هاوەلی خویدا ، بەسەر (مەدینە) شەو (ئەبۇ رەم) ی (غفاری) بەجیهیشت.

کە گەیشتنە (جحفە) یان سەرۆی (جحفە) ، (عباس) ی مامی پینگەیشتن بەخۆی و ژن و منالیەوه موسلمان بوو بوون و کۆچیان دەکرد ، کە گەیشتنە (ئەبواء) یش (ئەبۇ سفیان) ی کوپی (حارث) ی ئاموزای و (عبدالله) ی کوپی (ئەبى امیە) ی پورزای پینگەیشتن پشتی تیکردن ، بەهۆی ئەو هەموو جینیو سوکایەتی و قسە ناشیرینانەوه کە دەیانکرد دژ بە پیغمبەر ﷺ ، (ئەم سلمە) ی هاوسەری عەرزى کرد: باناموزاکەت و پورزاکەت لە خەلکی دڵرەقتەر نەبن لەگەڵتدا ، (علی) یش بە (ئەبۇ سفیان) ی کوپی (حارث) ی وت: لە پووهوه بچۆ بەرەو پووی پیغمبەر ﷺ و وەکو براکانی (یوسف) چیان وت بە (یوسف) تۆش عەرزى بکەو بلی: ﴿ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ آتٰكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخٰطِئِيْنَ ﴾ یوسف/٩١. کەسیش نیە لە دنیا و تار شیرین تر بێت لە پیغمبەر ﷺ . (ئەبۇ سفیان) چوو بەرەو پووی و بەگۆی (علی) کرد، پیغمبەر ﷺ فرمووی: ﴿ قَالَ لَا تَرِيبَ عَلَیْكُمْ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْنَ ﴾ یوسف/٩٢.

لەویدا (ئەبۇ سفیان) چەند بەیتیکی شیعری خویندەوه کە دەلیت:

لَعَمْرُكَ اِنِ حِيْنَ اَهِلْ رَايَةً	لَتَغْلِبَ خِيْلَ اللَّاتِ خِيْلَ مُحَمَّدٍ
لَكَ الْمُدْلَجُ الْحِرَانُ اَظْلَمَ لَيْلُهُ	فَهَذَا اَوَايِ حِيْنَ اُهْدَى فَاَهْتَدِيْ
هَدَايَ هَادٍ غَيْرِ نَفْسِيْ وَدَلْنِيْ	عَلَى اللّٰهِ مَنْ طَرَدْتُهُ كُلُّ مَطَرِدٍ

^١ / بېروانە (صحيح البخارى) ٤٢٢/١ ، ٦١٢.

لەم بەیتەى كۆتايىدا دەلىت: كەسك رېنومايى منى كردو رىنى نيشاندام
بۆلای خوا، كە پىشتەر من شاربەدەرم كرد، پىغەمبەرىش ﷺ دەستى خستە سەر
سنگى (ابو سفيان) و فەرمووى: ائت طردتني كل مطرد^١.

سوپاي نىسلام لە (مر الظهران) دادەبەزى

پىغەمبەرى خوا ﷺ بەرپىگە پۆشتنىشەو بە پۆژوو بوو، خەلكەكەش
بەرپۆژوو بوون، تاگەيشتنە ئاوى (كدید) ئاویكە لەنیوان (عسفان) و (قدید) دا
پۆژووەكەى شكاند خەلكیش پۆژوویان شكاند^٢، پاشان لە پۆشتن بەردەوام بوو
تاگەيشتنە (مر الظهران) شیوى (فاطمة) لەخەوتناندا گەيشتنە ئەوى، فەرمانى دا
بەسوپاكە، لە ھەموولایەكەو ناگر ھەلكەن، دەھەزار مەشخەلى ئاگر ھەلكرا،
ئەنجا پىغەمبەرى خوا ﷺ (عمرى كوپى) (خطابى) كردە سەركرەدى پاسەوانەكان.

(ابو سفيان) لەبەردەم پىغەمبەرى خوا ﷺ

(عباسى مامى پىغەمبەر ﷺ پاش دابەزىنى موسلمانان لە (مر الظهران)
سواری ھىستەرە سپیەكەى پىغەمبەر ﷺ بوو بوو، دەرچوو بوو دەرەو سەبەلكو
دارپرێك ببینیٹ یا كەسك بەدى بكات ھەوال بەدات بەقورەیش بۆئەوێ خەلك
بنیڤن و داواى پەنادان بكەن، پىش ئەوێ پىغەمبەر ﷺ برۆاتە ناو مەككەو.

خوای مەزن چاوى قورەیشى كوێركردو ھىچ ھەوالیكیان پى نەگەیشت،
لە حالەتى دلەپاوكى و چاوەپوانیدا بوون، (ابو سفيان) دەرچوو دەرەو ھەوالیك
ببیسیت، (حكیمى كوپى) (حزامى) لەگەلدا بوو، لەگەل (بدیل) كوپى (ورقاء) دا.

(عباس) دەلىت: بەسواری و شترەكەى پىغەمبەرەو بووم ﷺ گویم ئى بوو
(ابو سفيان) بە (بدیل) كوپى (ورقاء) و ت لەكاتى گەپانەویدا: لە تەمەندە چاوم
بەئەوێ نە ئاگر نەكەوتەو ئەوێ نە سەربازم نەدیو. دەلىت: (بدیل) وتى: وەللأھى
ئەو (خراە) یە شەر چووئە بنگلیشەیان. (ابو سفيان) یش وتى: خىلى خوزاعە
زۆر لەو بچوكترو كەمترن كە ئەو سەربازگەو ئاگرەیان ھەبیٹ.

^١ / ئەم (ابو سفيان) دواى ئەو موسلمانەتیەكى باشى دەكرد، دەلىن دواى موسلمانبوونی، لە شەرم و شكۆدا
، سەرى بەرز نەدەكرەو لە خزمەت پىغەمبەر ﷺ، پىغەمبەر ﷺ زۆرى خوشدەویست، شاھەتى بەھەشتى بۆداو
فەرمووى: لەخو داواكارم ببینیٹ میراتگرى ھەمزە، كەكاتى مردنى ھات، وتى: بە سەرمەو مەگرن وەللأھى
لەرەتەى موسلمان بووم وشەیکەى ھەلەم لەدەم دەرئەجو. (زاد المعاد ٢/ ١٦٢، ١٦٣).

^٢ / صحیح البخارى ٢/ ٦١٢.

(عباس) دهلیت: دهنگیم ناسی ، هاوارم لی کرد: (ابا حنظلة) ئهوه توئی؟
ئهویش دهنگی ناسیم ، وتی: ئهوه توئی (ابا الفضل)؟ وتم: بهئی. وتی: چیته؟
دایک و بابم بهقوربانت بن ، وتم: ئهوه پیغهمبهری خواجه لهناو خه لکیدا ، سبهینی
بهربه بیان لهناو قوریشدا پوژ دهکاتهوه.

(ابو سفیان) وتی: چاره چیه؟ دایک و بابم بهقوربانت بن. وتم: وهللاهی
ئهگهر زال ییت بهسهرتدا دها له ملت ، وهره له پشتمهوه سواری ئهم هیستره ببه ،
تا بتبهمه خزمهت پیغهمبهر ﷺ و داوای پهناوت بو بکهم . له دوامهوه سواریوو ، دوو
هاوه لهکەشی گهراوهوه بو مهککه.

(عباس) دهلیت: بردم لهگهڵ خوڤدا ، بهلای ههراگریکی موسلماناندا
تیدهپه پرین ، دهیانپرسی: ئهوه کییه؟ که منیان دهبینی بهسهر هیسترهکهی
پیغهمبهرهوه ﷺ دهیانوت: ئهوه مامی پیغهمبهره بهسهر هیسترهکهیهوه. تا بهلای
ناگرهکهی (عمر)ی کوپی (خطاب)دا تیپه پریم ، وتی: ئهوه کییه؟ ئهمهی وت و هات
بو لام ، که (ابو سفیان)ی بینی بهسهر پشتی هیسترهکهوه بوو ، وتی: ئهوه (ابو
سفیان) ه ههی دوژمنی خوا؟ سوپاس بو ئهوه خواجهی بهبی وادهو پهیمان توئی
هیئایه بهردهستمان . ئهجا بهراکردن چوو بهرهو بووی پیغهمبهر ﷺ ، هیسترهکهم
دایه غارو پیشکهوت ، لهسهری کهوتمه خوارهوه ، چوومه ژورهوه بو خزمهت
پیغهمبهر ﷺ و بهداوی منیشدا عومهر خوی کرد به ژوردا. وتی: پیغهمبهری خوا ،
ئهوه (ابو سفیان) ریگه بده با بدهم له ملی ، دهلیت: وتم: پیغهمبهری خوا ﷺ من
په نام داوه. پاشان لهخزمهتیدا دانیشتم و دهستم گرت بهسهری (ابو سفیان)هوهو
وتم: دهییت ئهمشهوه ئهم پیاوه پرگار بکهم. که (عمر) لهسهری پویشیت ، وتم: (عمر)
لهسهرخوت به ، وهللاهی ئهگهر ئهم پیاوه کهسیکی (بنی کعب) بوايه ئهم قسهیهت
نهدهکرد ، وتی: توش لهسهرخو به (عباس) ، وهللاهی موسلمانبوونی تۆم بهلاوه
خوشر بوو تا موسلمان بوونی (خطاب)ی باوکم ، ئهگهر موسلمان ببوايه ، ئهمهش
تهنها لهبهرنهوه بوو چونکه دهزانم که موسلمان بوونی تۆلای پیغهمبهر ﷺ خوشتره
له موسلمان بوونی (خطاب).

پیغهمبهری خوا ﷺ فهرمووی: (عباس) لهگهڵ خوڤدا بیبه بو ناو
خیوه تگه کهی خوت ، سبهینی بیهینه رهوه بو لام. دهلیت: پوشتم. که پوژ بووهوه بو

سبەینی بۆردمەوێ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، کە بینی فەرمووی: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات (ئەبو سەفیان) کاتی ئەو نەهاتووە ، کە بزانی هیچ خودایەک نیە جگە لە (الله) ؟ وتی: دایک و بابم بە قوربانت بن ، چەندە بەحەوسەلەو پرێزدارو خزم دۆستیت؟ پێم وایە ئەگەر جگە لە خودا خواوەکی تر هەبواوە دەستبەرداری من نەدەبوو.

فەرمووی: (ئەبا سەفیان) ئەو کاتی ئەو نەهاتووە کە بزانی من پێغەمبەری خودام؟ وتی: دایک و باوکم بە قوربانت بێت ، چەندە بەحەوسەلەو پرێزدارو خزم دۆستیت؟ سەبارەت بەمەیان هێشتا لە دڵدا شتێک ماوێ. (عباس) پێی وت: دایکت پۆلە پۆت بۆ بکات موسلمان بە ، شایەتومان بەینە ، پیش ئەوێ بدرێت لە گەردنە . لەویدا (ئەبو سەفیان) شایەتومانى هێنا.

(عباس) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ (ئەبو سەفیان) کابرایە کە حەزى لە ناوبانگە ، پشکێکی بەدەری. فەرمووی: بەلى باشە، هەرکەسێک بپرواوە مالى (ئەبو سەفیان) بپوێ دەبێت ، هەرکەسێک دەرگای مالهەکی لە سەر خۆی داخات بپوێ دەبێت ، هەرکەسێک بپرواوە (بیت الحرام) ئەویش بپوێ دەبێت.

سوپای ئیسلام (مر الظهران) بەجی دەهێلێت بەرەو مەككە

لەو بەیانیدا ، سەرلەبەیانى (پۆژى چوارشەمە (١٧)ى مانگی پرەمەزانی سالى هەشتەمی كۆچی) ، پێغەمبەر ﷺ (مر الظهران) بەجییهشت بەرەو مەككە ، فەرمووی بە (عباس)ى مامى کە (ئەبو سەفیان) بەئێتێووە لە تەنگەبەری شیووەکی نیو شاخەكەدا تا بەچاوی خۆی سەربازانی خودا ببینێت . (عباس) بەو شیووەیە کرد کە پێغەمبەر ﷺ فەرموو بووی ، خێل و تیرەکان هەریەکیان بەئالای خوێان تیپەپرین هەر لەگەڵ تیرەیک بەبەردەمیدا تیپەپرین (ئەبو سەفیان) دەپیرسی: ئەرێ (عباس) ئەمانە کی؟

ئەویش بۆ نمونە دەیوت ئەو: (سەلیم) ه .

(ئەبو سەفیان)یش دەیوت : ئاخر من چیم داوێ لە (سەلیم)؟

پاشان تیرەیکەکی تر تیپەپرێ ، دەیوت: (عباس) ئەو ئەوانە کی؟

(عباس) دەیوت : (مزینە)ن . ئەویش دەیوت: من چیم داوێ لە (مزینە)؟

تا هەموو تیرەکان تیپەپرین ، هیچ تیرەیک تیپەدەپرێ (ئەبو سەفیان)

پرسیاری لە (عباس) نەکات ئەوان کی؟

که هه والی ده دایه ، ده یوت : ئاخر من چیم داوه له فلانه و فیساره تیره ، من
چون دهره قهتی ئەم هه مووه دیم؟

تا پیغه مبهری خوا ﷺ به که تیبه سه وزه که ی خویه وه گوزهران ، کۆچه ران و
ئه نساریه کانی تیدابوو، له تاو زنجیره بندو شمشیری زور بریسک و ورشه به رچاوی
ده برد ، (ابو سفیان) وتی: (سبحان الله) ئه ری (عباس) ئه وانه کین؟
(عباس) وتی: ئه وه پیغه مبهری خودایه ﷺ له ناو کۆچه ران و ئه نساره کاند
(ابو سفیان) وتی: باوه پ ناکه م کهس به رگه ی ئه مانه بگریت .

پاشان وتی: (ابا الفضل) به راستی برازا که ت ئه مپۆ زۆرگه وه بووه .

(عباس) وتی: (ابا سفیان) ئه وه ناز و نیعمه تی پیغه مبه ریته .

(ابو سفیان) وتی: به راستی وایه .

ئالای ئه نسار به دهستی (سعد) ی کۆری (عباده) وه بوو ، که به لای (ابو
سفیان) دا تیپه پری ، (سعد) وتی به (ابو سفیان): ئه مپۆ بۆژی داستان و شه ره ،
ئه مپۆ موڵک و مالتان هه لال ده کهین ، ئه مپۆ خودا قۆره یشی زه لیل و داماو کرد .
که پیغه مبه ر ﷺ به لای (ابو سفیان) دا تیپه پری (ابو سفیان) وتی:
پیغه مبه ری خودا گویت ئی بوو که (سعد) چی وت ؟

فه رمووی: چی وت؟

وتی: ئه وه و ئه وه ی وت .

(عثمان) و (عبدالرحمن) ی کۆری (عوف) وتیان: پیغه مبه ری خوا ﷺ ،
پیده چی ت ئه م پیاوه شتی که بقه ومینیت له ناو قۆره یشدا .
پیغه مبه ر ﷺ فه رمووی: به لکو ئه مپۆ کابه ی پیروز گه وه ر پاده گریت ، له
ئه مپۆ دا خوای مه زن قۆره یشی سه ره ره ز کرد .

پاشان ناردی به شوین (سعد) داو ئالاکه ی لیسهنده وه دایه ده ست
(قیس) ی کۆری .

پیم وایه که ئالاکه له ده ست (سعد) دهر نه چووبیت ، و تراویشه: داویه تیه
ده ست (زبیر) وه .

قورەيش لەناكاودا بەهاتنى سوپاي ئىسلام دەزانىت

كە پىغەمبەر ﷺ بەلای (ابو سفيان) دا تىپەرى ، (عباس) وتى : (ابو سفيان) بېرۇ فرىاي خزمەكانت بکەوہ . (ابو سفيان) بەخىراي گەرايەوہ بۇ مەككە ، بەدەنگى بەرز ھاواری کرد : ئەى خىلى قورەيش ، ئەوہ موحمەمدە سوپايەكى بۇ ھىناون ئىوہ دەرەقەتى نايەن ، ھەرکەسىك بېرواتە مالى (ابو سفيان) بىوہى دەبىت . (ھندى) ھاوسەرى بۇ دەرچوہ دەرەوہ ، سميلى گرت و وتى : ئەم کابرا پووه ئەمئاروہ پىپەتە بکوژن ، خوا لەناوت بەرىت چ پياوئىكىت .

(ابو سفيان) وتى : دايك پۆلە پۇتان بۇ بکات ، لەخۇتان بايى مەبن ، سوپايەكى ھىناوہ ئىوہ چارى ناكەن بۆيە ھەرکەسىك بېرواتە مالى (ابو سفيان) بىوہى دەبىت . وتیان : خوا بتكوژىت ، مالهكەى تۆ ئەتوانىت كى پەنا بدات ؟ وتى : ھەرکەسىكىش دەرگای مالهكەى خۆى دابخات بىوہى دەبىت ، ھەرکەسىكىش بېرواتە مزگەوتى (حەرام) بىوہى دەبىت . خەلكى بلاوہيان ئى کرد بۇ مزگەوت و مالهكانى خویان . چەند گەنجىكى ھەرزەو بى عەقلىان ھىشتەوہو وتیان : ئەوانە دەنیرىنە پىشەوہ ئەگەر شتىكيان کرد بۇ قورەيش ئىمەش دەچىنە پاليان ، ئەگەر ھىچيان پىنەكراو گيران ، چيان ئى داوا بکرىت دەيدەين ، ئەنجا گیل و عەقل سووکهكانى قورەيش لە دەورى (عكرمه) كوپى (ابو جہل) و (صفوان) كوپى (امیہ) و (سہیل) كوپى (عمرو) لە (خندمە) دا كۆبونەوہ بۇ شەركردن لەگەل مۇسلمانەكاندا ، كابرايەكى خىلى (بنى بكير) يان لەناودا بوو ناوى (حماس) كوپى (قيس) بوو ، پىشتەر خەرىكى ئاسنگەرى بوو ، شمشىرى دروست دەکرد ، ژنەكەى كە يىنى خۆى ئامادە دەكات پى وت : ئەرى ئەوہ بۆچى خۆت ئامادە دەكەيت ؟ (حماس) وتى : بۇ شەركردن لەگەل موحمەمدو ھاوہلەكانى . ژنەكەى وتى : وەللأهى ئەمرو ھىچ ھىزىك نىە بتوانىت بەرگە بگرىت لەبەردەم سوپاكەى موحمەمدو ھاوہلەكانى . (حماس) وتى : وەللأهى ئاوات دەخوازم كە ھەندىكيان بکەمە خزمەتكارى تۆ . پاشان وتى :

إِنْ يَقْبَلُوا الْيَوْمَ فَمَا لِيْ عَلٰٓى هٰذَا سِلَاحٍ كَامِلٌ وَّآلَةٌ

وَذُوْ غَرَارِيْنَ سَرِيْعُ السَّلٰٓةِ^١

ئەم پياوہ يەكيك بوو لەو كەسانەى لە (خندمە) دا كۆبوو بووہ لەگەل

(عكرمه) و تاقمەكەيدا .

^١ / سرع السلة: بەخىراي لەكىلان دەرکیشان . ذو غرارين: دوو نوک .

سوڀاي نيسلام دهگاته (ذي طوى)

پيښه مېرې خوا ﷺ له پوښتن بېرته وروام بوو تا گه شته (ذي طوى) ، كه نازو پريزي سهر كه وتن و فته تې بېني سهرې دانه واند بو خوداي تاكو ته نها ، به شيويه كه خهريك بوو پريشي پيروزي بهر پشتي وشتره كه ي ده كهوت ، له ويدا سوپا كه ي دابه شكر د ، (خالد) ي كوپي (وليد) بو لاي راست ، كه خيله كاني (سليم) و (اسلم) و (غفار) و (مزينه) و (جهينه) و چهند تيره يه كي تري عه ره بي تيدا بوو ، فرماني پيدا كه له به شي خواره وي مه كه كه و برواته ناو مه كه كه و پي فرموو: نه گهر همره كه سيكي قور هيش هاته ريگه تان و شهرې له گهل كردن لييان دن و دروينه يان بكن ، تا له (صفا) پيم ده گنه وه.

(زير) ي كوپي (عوام) يش له لاي چه په وه بوو ، نالاكي پيښه مېرې خوي (پيښو) ، فرماني پيدا كه له به شي سهر وه برواته ناو مه كه كه وه ، له ريگه ي (كدا) وه ، نالاكي له (حجون) دا بچه قيني ت و نه جولي ت هه تا خوي پي ده گاته وه . (ابو عبده) ش دانرا بوو به سهر كرده ي پياده و بيچه كه كان ، فرماني پيدا كه به ناو دله كه دا بروات تا دېرواته ناو مه كه كه له وي ده گاته وه به پيښه مېرې خوا ﷺ.

سوڀاي نيسلام دېرواته ناو مه كه كه وه

هريه كي كه له كه تيبه سهر بزيه كان له شوي ني دياري كراوي خويانه وه چوونه ژوره وه ، خاليد يش همره كه سيك بهاتايه ته ريگه يان و بهر ننگاري بكر دنايه ده يان كوشت ، دوو كه سيش له هاوه له كاني (كرز) ي كوپي (جابر) ي (فهر) و (خنيس) ي كوپي (خالد) ي كوپي (ربيعه) به هو ي جيا بونه ويان له سوپا كه كوژان ، هه رزه و عه قل ساويل كه كاني قور هيش يش پرو به پرو ي (خالد) و هاوه له كاني بوونه وه و بوو به شهرې دوراودور ، دوانزه كه سيان له موشر يكان پيكاو له نه نجامدا موشر يكان پايان كړد و هه لاتن ، (حماس) ي كوپي (قيس) يش كه پيشتر چه كي دروست ده كړد بو شهر كړدن دژ به موسلمان ه كان ، هه لات و خوي كرد به ماله كه يدا ، وتي به ژنه كه ي: ده رگا كه دا بڅه. ژنه كه ي وتي: نه ي نه و. پوژ هت له چي كه شي عرت ده خو ينده وه و خوت با ده دا ؟ نه و يش وتي:

إذ فرّ صفوانٌ وفرَّ عكرمة
إنك لو شهدت يوم الخندمة
واستقبلتنا بالسيوف المسلمة
يقطعن كلّ ساعدٍ وجمجمة
ضرباً فلا يسمع إلا غمغمه
هم نهيت خلفنا وهمهمه^١

لم تنطق في اللوم أدنى كلمة

(خالد) بهناو مهككه دا گهرا تا له كۆتاييدا له سهر (صفا) گهيشتهوه به پيغه مبهري ﷺ .

(زبير) يش پيشبرهوى كرد ، تا له مزگهوتى (فتح) دا ئالاکهى له (حجون) دا چهقاند ، دواى ئهوه كرايه گومهز ، له شوينى خۆى نهجولا تا پيغه مبهري خوا ﷺ ته شريفى هيناو پيى گهيشتهوه.

پيغه مبهري ﷺ دهرواته مزگهوتى حهرام و له بت پاكى دهكاتهوه

ئهجا پيغه مبهري ﷺ ته شريفى ههستاو ؛ كۆچكهران و ئه نسا ره كانيش به ده وریدا خويان سازدا ، تا چووه ناو مزگهوته كه وه ، به رهو (حجر الاسود) چوو ، ده ستى پيوه گرت و ته وافى به يتى كرد ، كه وانى كى به ده سته وه بوو له ده ور به رو سه رو ناوه وى كابهى پيرزدا سى سه دو شه ست بتى تيدا بوو ، به كه وانه كهى پنييدا ده كيشان و ده يفه رموو : ﴿جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾ الإسراء/ ٨١. ههروه ها ده يفه رموو : ﴿قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ﴾ سبأ/ ٩٤. به ته كانيش يه كه به يه كه بهم لاودا و به رهو روو ده كه و تن.

به سهر وشتره كه يه وه ته وافى ده كرد ، هيشتا ئي حرامى نه كرد بوو ، ته نها ته وافى ده كرد ، كه ته واولى كرد (عثمان) ي كورى (طلحة) ي بانگ كردو كليلى كابهى ئى وه رگرت ، فه رمانى دا كرايه وه ، چووه ژووره وه ، چه ندين ويتهى تيدا بينى ، ويتهى (ابراهيم) و (اسماعيل) ي تيدا بينى خهريكى تير و پشك بوون ، فه رمووى : خوا ئه مانه بكوريت ، وه لا الهى مه رگيز نه وان ئه م تير و پشكه يان نه كرد وه ، هه رله ناو كابه دا كۆترى كى بينى له مۆم دروست كرابوو ، به ده ستى خۆى شكاندى ، فه رمانى دا ويته كانيشيان لا برد.

پيغه مبهري ﷺ له كابه دا نويز دهكات و

له به رده م قوره يشدا و تار ده خوينيته وه

پاشان ده رگا كهى به سه رخۆى و (اسامه) و (بلال) دا داخست ، ئه جا پووى كرده ئه و ديواره ي پووى له ده رگا كه يه و تائه وه نده ي سى بالى مابوو بو ده رگا كه وه ستا ، دوو ستونى ناو كابهى خسته لاي ده ستى چه پى و يه كي كيشى خسته لاي ده ستى راستى و سى شوينيشى خسته پشته وهى خۆى و له و پوژگا ره دا كابه

له سهر شهش ستون پاره ستابوون ، پاشان نوښتی کردو بدهوری (بیت) دا سوپایه وه ، له هه موو پوهه کانیډا (الله اکبر) ی کرد (لا اله الا الله) ی ده خوینده وه ، نهجا دهرگاکی کرده وه ، مزگهوت پرېوو له خهک پرېزوون و چاوه پوانیان ده کرد بزائن پیغه مېهر ﷺ چی دهکات ، همدوو لاشیپانی دهرگاکی گرت ، نهوانیش له خواره وه دابوون فرموی:

جگه له خوا هیچ په رستراوښکی تر نیه ، بی شه ریکه ، به لینی خوی برده سهر ، بدهکه ی خوی سهر خست ، هه موو گرووه کانی ژیر خست ، هه موو هه قو حسابیک له ژیر هم دوو پیپه ی مندایه ، جگه له زیوانی بهیت و ناودانی حاجیان ، کوژراوی هه له و نیمچه قهستی - قامچی و دار - خوینباییه کی قورسی له سهره ، که بریتیه له سهد و شتر به مهرجیک چل دانه یان دوو گیان بن .

نه ی خه لکی قورپه یش ، خوی گه وړه نه ریتی نه قامی و شانازی باوو بایرانی هه لپیچایه وه ، هه موو خهک نه وه ی ناده من ، ناده میس له گل دروست بووه ، پاشان هم نایه ته ی خوینده وه ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ المجرات ۱۳/ .

﴿لَا تُثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾

پاشان فرموی: خه لکی قورپه یش ، نیوه پیتان وایه من چیتان لی ده که م؟ وتیان: خیر و چاکه ، برایه کی به ریزو برازیه کی به ریزیت. فرموی: من نه وه تان پیده لیم که یوسف به براکانی خوی گوت: ﴿لَا تُثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾ پرؤن هه مووتان نازاد بن .

کلیلی بهیت دهریته وه به خه لکه که ی

پاشان پیغه مېهر ﷺ له مزگه و تدا دانیش ، (علی) چووه خزمه تی ، کلیله کی کابه ی بدهسته وه بوو ، وتی: پیغه مېهری خوا ﷺ دهرگاوانی و ناودانی حاجیانمان بده ری ، خوی مهن سه لا و ات لی بدات .

له ریوایه تیکی تریشدا هاتوه: نهو که سه ی نهو قسه یه ی وت (عباس) بوو . پیغه مېهری خوا ﷺ فرموی: (عثمان) ی کوپی (طلحه) له کوپیه؟ بانگ کړا ، پیی فرموو: کلیله کی دهستم بده ری (عثمان) ، نه مړو پوژی چاکه و وه فاداریه .

له ږیوایه ته که ی (ابن سعد) یښدا هاتووه له (الطبقات) دا ، ده لیت :
 له و کاته دا که کلیله که ی پیندا فهرمووی : وهری بگرن تا هه تاهه تایه ،
 مه گهر زالم وه گهرنا که س بو ی نیه لیټان بسیټیت ، ئی (عثمان) ، خوی مه زن
 نیوه ی کردوه به نه مینداری سر مال ه که ی خوی ، به چاکه و حال له و پشکه بخون
 که له ږیگه ی ئم (بیت) ه پیروژه وه پیتان ده گات.

(بیلال) له سهربانی کابه ی پیروژ بانگ ددهات

کاتی نویژ هات ، پیغه مبر ﷺ فرمانی دا به (بیلال) که بجیته سر کابه ی
 پیروژو بانگ بدات ، له و کاته دا (ابو سفیان) ی کوږی (حرب) و (عتاب) ی کوږی
 (اسید) و (حارث) ی کوږی (هشام) له دهره وه ی کابه دا دانیشتیبون
 (عتاب) وتی : خوا ږیزی له (اسید) ی باو کم گرت که زو و مردو گوئی له م
 قسه ناخوشانه نه بو ،

(حارث) یش وتی : وه لآهی نه گهر بمزانیایه نه وه هه قه شوینی ده که وتم.
 (ابو سفیان) یش وتی : وه لآهی من ورته م له دمه وه نایهت ، چونکه نه گهر
 قسه بکه م پیم وایه که نه و ده نکه زیخه بو ی ده گپړته وه.

پیغه مبر ﷺ چوو دهره وه بو لایان و پیی فهرموون : هه رچی هکتان گوت
 گویم ئی بوو. پاشان پیی وتن که چیان وتوه ،

(حارث) و (عتاب) وتیان : به راستی شایه تی ددهین تو پیغه مبر ی
 خودایت ، چونکه که س له ویدا نه بوو ئم هه والته بداتی ، جگه له خودای مه زن.

نویژ ی سهرکه وتن یان نویژ ی شوکرانه

نه و پوژه پیغه مبر ﷺ چوو مالی (ام هانی) کچی (ابو طالب) ، خوی شوږد ،
 هه شت ږکات نویژ ی له مالی (ام هانی) دا کرد ، چی شته نگاو بوو ، (ام هانی) وایزانی
 نویژ ی چی شته نگاوه به لام نویژ ی فته ت بوو ، (ام هانی) له مال ه کهیدا پهنای دوو
 هیوه ری خوی دابوو ، پیغه مبر ﷺ پیی فهرموو : (ام هانی) تو پهنای هه رکه سینک
 بدهیت ئیمه ش پهنای ددهین ، له کاتی کدا که (علی) کوږی (ابو طالب) ی برای
 ویستبووی هه ردوکیان بکوژیت ، (ام هانی) یش دهرگا که ی به سهردا داخستیبون ، نه و
 پرسپاری له پیغه مبر ﷺ کرد بوو ، پیغه مبر یش ﷺ نه و وه لامه ی دابوه وه.

حەلال کردنی خوینی چەند پیاویکی تاوانبار

پێغه‌مبەر ﷺ خوینی نۆکەسی گەورە تاوانباری حەلال کردبوو، فرمانی دا بە کوشتنیان ئەگەر خوشیان بە دیواری کابەدا هەلواسن، ئەوانەش بریتی بوون لە:

١. (عبد العزی) کوپی (خطل) و
٢. (عبدالله)ی کوپی (ابی سرح) و
٣. (عکرمە)ی کوپی (ابو جهل) و
٤. (حارث)ی کوپی (نفیل) و
٥. (مقیس)ی کوپی (صباہ) و
٦. (هبار)ی کوپی (أسود) و

٧ - ٨. دوو کەنیزەکی (ابن خطل)یش کە بە شیعری ناشیرین هەجوی پێغه‌مبەریان دەکرد ﷺ ،

٩. هەروەها (سارە)ی کەنیزەکی تیرەیک لە خێلی (عبد المطلب) کە نامەکی (حاطب)ی هەلگرتبوو.

سەبارەت بە (ابن ابی سرح) ، (عثمان) هینایە خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ و ، تکای بۆکرد ئەویش چاوپۆشی لێکردو خوینی نەپرشت و ئیسلامبۆنەکی ئی قەبول کرد ، پێشتر لێی وەرەدەگرت سا بە ئکو یەکیک لە هاوەلانی بیکوژن ، چونکە پێش ئەوەی موسڵمان بوو کوچی کرد ، پاشان هەلگەرایەو و گەرایەو بۆ مەککە.

(عکرمە)ی کوپی (ابو جهل)یش هەلات بەرەو یەمەن ، ژنەکی داوای پەنادانی بۆ کرد لە پێغه‌مبەر ﷺ ، پێغه‌مبەریش ﷺ پەناي داو دانیای کرد ، ئەنجا چوو بۆلای بۆ یەمەن موسڵمان بوو گەرایەو و موسڵمانیەتیەکی زۆر باش بوو . (ابن خطل)یش خۆی هەلواسی بوو بە دیواری کابەدا ، پیاویک هات هەوائی دا بە پێغه‌مبەر ﷺ فرمووی : بیکوژە ، چوو کوشتی .

(نمیلە)ی کوپی (عبدالله)ش (مقیس)ی کوپی (صباہ)ی کوشت ، (مقیس) پێشتر موسڵمان بوو بوو ، پاشان بەناھەق پیاویکی ئەنسانی کوشتبوو ، ئەنجا هەلگەرایەو و پەییوەندی کرد بە موشریکەکانەو .

(حارث)یش لە مەککەدا زۆر ئازاری پێغه‌مبەری دەدا ﷺ (علی) کوشتی .

(هبار) ی کورپی (اسود) نهو کسه بوو که له کاتی کوچکردنی (زینب) ی کچی پیغه مېردا ﷺ چوو بووه ریښه ی ، نهویش له دهستی پای کردبوو له سهر بهر دیک که وتبووه خواره وه و سکه که ی له بارچوو بوو ، له پوژي فتحی مه که ده (هبار) هه لآت ، پاشان موسلمان بوو موسلمانیکي باشی لی دهرچوو.

دوو که نیزه که کesh یه کیکیان کوژاو ، نهوی تریشیان په نادراو موسلمان بوو ، ههروه (ساره) ش په نادراو له دوایدا موسلمان بوو.

(ابن حجر) ده لیت: (ابو معشر) له ناو خوین حه لآکراوه کاند باسی (حارث) ی کورپی (طلطل) ی (خزاعی) یشی کردوه ، (علی) کوشتویه تی ، (حاکم) یش ده لیت: (کعب) ی کورپی (زهیر) یش یه کیک بووه له وانه ، به سهراته که شی به ناو بانگه ، دواي نه وه هات و موسلمان بوو ، (ارنب) ی که نیزه کی (ابن خطل) یش کوژا ، به پیی ریوایه ته که ی (ابن اسحاق) (ام سعد) یش کوژاوه ، ژماره که به ته وای هه شت پیاو و شهن ژنن ، پیده چیت (ارنب) و (ام سعد) دوو که نیزه که بن ، جوداوازی هیه له ناوه کانیاندا یان به پیی شوره ب و ناو بانگ ناو ترا بن.^۱

موسلمان بوونی (صفوان) ی کورپی (امیه) و (فضالة) ی کورپی (عمیر)

(صفوان) یه کیک نه بوو لهو که سانه ی خوینیان حه لآل کرابوو ، به لآم بهو سیفه ته ی که یه کیک بوو له سر کرده کانی قوره یش له خوی ترساو هه لآت ، (عمیر) ی کورپی (وهب) ی (جمعی) لای پیغه مېر ﷺ تکای بو کرد تکا که ی لی قبول کراو پیغه مېر ﷺ نهو میزه ری پی به خشی که له کاتی فتحی مه که ده به سهریه وه بوو. که پای کرد (عمیر) چوو به دوایدا ، دهویست سواری که شتی بیت له (جده) وه بهرو (یمن) پروات گیرایه وه ، که هاته وه عززی پیغه مېری کرد ﷺ که دوو مانگ مؤله تی بداتی ، فهرمووی: چوارمانگ مؤله تت دده می ، پاشان موسلمان بوو ، پیشتر ژنه که ی پیش خوی موسولمان بوو بوو ، نهجا له سهر نیکاحی یه که م دایم مزاندنوه.

(فضالة) ش پیاویکی به غیرت بوو ، له کاتی که پیغه مېر ﷺ ته وافی ده کرد ، هات بو کوشتنی ، پیغه مېریش ﷺ هه والی نیازه که ی دلای پی و ت ، کابرا ده ست به جی موسلمان بوو.

^۱ / فتح الباری ۸/۱۲۰۱.

وتاره كەي پيغەمبەر ﷺ لە پۇژى دووھى فە تەحدا

بۇ سبەينى پۇژى دووھى فە تەحى مەككە ، پيغەمبەر ﷺ وتارىدا ،
 وەسفو سوپاسى خوداى كرد بەو وەسفى شايستەى بىت ، فەرموى: خەلكىنە
 ، خوداى مەزن خاكى مەككەى حەرامكردە لەو پۇژوھ ئاسمانەكان و زەمىنى
 بەدپەنناو ، لەبەرئەو تاپۇژى قىامت بەحەرامى دەمىننەو ، بۇ ھىچ كەسكى
 ئيماندار نىە خوینى تىدا بېژىت ، يان درەختىكى تىدا بېژىت ، ئەگەر كەسكى
 ئەو كارەى كردو وتى پيغەمبەرىش لەناو مەككەدا كوشتارى كردە ، بلىن: خودا
 ئىزنى داو بە پيغەمبەر ﷺ و ئىزنى نەداو بەئىو . منىش كاتىكى پۇژم بۇ
 حەللەكرا ، دواى ئەو مەككە وەك جارار حەرام كرايەو ، با ئەو كەسەى ئامادەىە
 ئەم ھەوالە بگەيەننەت بەو كەسەى لىرە نىە .

لەريوايەت كىشدا ھاتوھ: نابىت دېركىكىشى تىدا دەربەنرەت و پاوى
 تىدا بىكرەت و ونبووى ھەلگىرەتەو مەگەر كەسكى بىناسىتەو و دارى سەوزى
 بېرەتەو . (عباس) وتى: پيغەمبەرى خودا جگە لەگىيەى (اخر) چونكە مال و حالىان
 بەو گىايە دادەپوژن . پيغەمبەرىش ﷺ فەرموى: كەواتە جگە لە (اخر) .

خىلى (خزاعە) پياوئىكى خىلى (بنى ليث) يان كوشتبوو لە بەرامبەر
 خوئىنىكى سەردەمى جاھىلىدا ، لەو بارەيەو پيغەمبەر ﷺ فەرموى: خىلى
 (خزاعە) ئىدى كەس مەكوژن پىشتەر خەلكى زۆر كوژراو ، يەككىكتان كوشتەو
 دەبىت ھەقى بەدەم ، لەدواى ئەم ساتە وەختەو ھەركەسكى كوژرا ، كەس و كارى
 دوو ماڤيان ھەيە ، يان بكوژەكەى دەكوژرەتەو يان خوئىنەكەى دەدرەت .

لەريوايەت كىشدا ھاتوھ ، كابرەيەكى يەمەنى ناوى (ابو شاع) بوو
 ، ھەستاو وتى: پيغەمبەرى خوا ﷺ ئەمەم بۇ بنووسە ، پيغەمبەر ﷺ فەرموى:
 بىنوسن بۇ (ابو شاع) .

خە مخواردنى ئەنسارەكان بۇ مانەوھى پيغەمبەر ﷺ لە مەككەدا

كە بەتەواوى مەككە پزگاركر ، كە خاك و ئاوو نىشتىمانى پيغەمبەر ﷺ ،
 ئەنسارەكان لەناو خوياندا بوو بەمقو مقويان وتيان: پىتان وايە دواى پزگاركردى
 مەككە ئىتر پيغەمبەر ﷺ لە شارەكەى خويدا بمىننەتەو؟

١ / بۇ راستى ئەم رىوايەتەنە بىوانە (صحیح البخاری) ۱/۲۰۲، ۲۲۹، ۲۳۸، ۲۴۷، ۲۲، ۲۱۶، ۶۱۷، ۶۱۵، صحیح
 مسلم ۴۳۹، ۴۳۸، ۴۳۷، (ابن هشام) ۲/۴۱۶، ۴۱۵، ھەروھما (ابو داود) ۱/۲۷۶ .

لهو کاته‌دا پیغه‌مبەر ﷺ به‌سەر کێوی (صفا) وه‌ بوو د‌و‌عای ده‌کرد ، که لی‌ب‌وه‌وه‌ پێی ف‌هرموون: ئه‌وه‌ چیتان ده‌وت؟ وتیان: هی‌چمان نه‌ده‌وت پیغه‌مب‌هری خوا. وازی ئی نه‌هینان تا پینان وت ، پیغه‌مب‌هری خوا ﷺ ف‌هرمووی: په‌نا به‌خوا ژیان ئه‌و ژیان‌ه‌یه‌ که له‌ناو ئی‌وه‌دا بی‌ت ، مردنیش ئه‌و مردنه‌یه‌ که له‌ناو ئی‌وه‌دا بی‌ت.

به‌ی‌عه‌ت وه‌رگرتن

که مه‌که‌که‌ فه‌ت‌ح ک‌را ، راستی ده‌رکه‌وت ب‌و‌ خه‌لکی مه‌که‌که‌و زانیان که سه‌رکه‌وتوو نابن ئه‌گ‌هر موس‌لمان نه‌بن ، ب‌و‌یه‌ ملیان ب‌و‌ که‌چ کردو ک‌و‌بو‌نه‌وه‌ ب‌و‌ به‌ی‌عه‌ت‌دان ، پیغه‌مب‌ەر ﷺ له‌سەر (صفا) دانیش‌ت ب‌و‌ وه‌رگرتنی به‌ی‌عه‌ت له‌خه‌لک ، (عمر)ی ک‌و‌پ‌ری (خطاب)یش له‌ خواریه‌وه‌ بوو ، خه‌لکه‌که‌ی پ‌ر‌ک ده‌کرد له‌سەر گو‌پ‌رایه‌لی‌و به‌گو‌ی‌کردن به‌گو‌ی‌ره‌ی توانا به‌ی‌عه‌تیاندا به‌ پیغه‌مب‌ەر ﷺ.

له‌ (الم‌دارک)یشدا هات‌وه‌^١: ده‌گ‌ی‌ر‌نه‌وه‌ که پیغه‌مب‌ەر ﷺ له‌ به‌ی‌عه‌تی پ‌یا‌وان بو‌وه‌ ده‌ستی کرد به‌ به‌ی‌عه‌ت وه‌رگرتن له‌ ژنان ، هی‌شتا ه‌هر له‌سەر (صفا) بوو (عمر)یش له‌ خواریه‌وه‌ بوو به‌ف‌هرمانی پیغه‌مب‌ەر ﷺ به‌ی‌عه‌تیاندا به‌ (عمر): ئه‌ویش له‌جیات‌ی پیغه‌مب‌ەر ﷺ له‌ف‌هرمانه‌کان ئاگاداری ده‌کردن ، (هند)ی ک‌چی (عت‌به‌) هاوسه‌ره‌که‌ی (ابو سفیان) که هات له‌ ترسی پیغه‌مب‌ه‌رو ﷺ ئه‌و کاره‌ی کردبووی به‌ (حم‌زه‌) ، سه‌ری خ‌و‌ی دا‌پ‌و‌شی بوو ب‌و‌ ئه‌وه‌ی نه‌ناس‌ر‌یت‌ه‌وه‌ ،

پیغه‌مب‌ەر ﷺ ف‌هرمووی: به‌ی‌عه‌ت‌تان له‌گ‌ه‌ل‌دا ده‌به‌ستم له‌سەر ئه‌وه‌ی هاو‌ه‌ل ب‌و‌ خودا په‌یدانه‌که‌ن. (عمر) به‌ی‌عه‌تی‌دا به‌ژنه‌کان که هاو‌ه‌ل ب‌و‌ خودا په‌یدا نه‌که‌ن، پیغه‌مب‌ەر ﷺ ف‌هرمووی: د‌زیش نه‌که‌ن.

(هند) وتی: (ابو سفیان) پ‌یا‌ویکی پ‌ژ‌ده‌، ئه‌گ‌هر که‌می‌ک له‌ماله‌که‌ی بب‌ه‌م

پ‌ه‌وایه‌ ؟

(ابو سفیان) وه‌ستا‌بوو ، وتی: ئه‌وه‌ش که برد‌وته ه‌هر حه‌ل‌اله‌ ،

پیغه‌مب‌ەر ﷺ ده‌ستی کرد به‌پ‌یکه‌نین و (هند)ی ناسیه‌وه‌ ،

ف‌هرمووی: ئه‌وه‌ ت‌و (هند)یت؟

^١ / ب‌روانه (مدارک التنزیل) نویسنی (التسفی) ته‌فسیری نایه‌تی به‌ی‌عه‌ت.

وتى: بەلى ، پىغەمبەرى خوا تىكتات ئى دەكەم لە كارەكانى پىشوم بىمبوره ، خوا لىت خوش بىت .

فەرموۋى: لەسەر ئەو ش نايىت زىنا بىكەن ،

(ھىند) وتى: بۇچى ژنى (حر) زىنا دەكات ؟

فەرموۋى: نايىت پۇلەكانيان لەناوبەرن ،

.(ھىند) وتى: بەمنالى پەرەردەمان كىردن ، كەچى بەگەرەيى ئىو

ھەمويان كوشىت ، ئىو ەوان باش دەزانن ، شايانى باسە كە (حنظلة)ى كوپى (ابو سفیان) لە جەنگى بەدردا كۆژا بو .

بەم قەسە (عمر) ئەوئەندە پىكەنى لەسەر گازى پشت كەوت ، پىغەمبەر ﷺ زەردەخەنەيەكى كرد .

فەرموۋى: نايىت بوختان دروست بىكەن ،

(ھىند) وتى: وەللاھى قەسە ھەلبەستىن بوختان كارى ناپەرەيە تۆتەنھا بە

كارى باش و پەروشتى بەرز فرمانمان پىدەدەيت .

فەرموۋى: نايىت لە فرمانى چاكي پىغەمبەر ﷺ سەرپىچى بىكەن .

(ھىند) وتى: وەللاھى كەھاتىن بۇ خىزمەت وانەھاتىن كە سەرپىچىت

بىكەين .

كە ھىند گەرەپەو ە مائەو بەدەستى خۇى بىكەى شكاندو وتى: بەھۇى

تۆو بوغرا بو بوين .

مانەوۋى لە مەككە و كار كىردنى تىيىدا

پىغەمبەر ﷺ ماوۋى نۆزدە پۇژ لە مەككەدا مايەو ە دروشمەكانى ئىسلامى

بۇ نوۋى دەكردنەو ە پىنومامى خەلكى دەكرد بۇ ھىدايەت و خواپەرستى ، لەو

ماوۋىدەدا فرمانىدا بە (ابا سەيدى) (خزاعى) كە پاىەكانى ھەرەم تازە بىكاتەو ە

سرىە بە ھەر چوارلادا بىئىرىت تاخەلكى بانگ بىكەن بۇ ئىسلامەتى و ھەموو

بىتەكانى دەوروبەرى مەككە بىشكىنىت ، ھەمويان شكىنران و بانگخاۋىك لەناو

مەككەدا بانگى كرد ، با ھەرچى بىتىكى ھەيە لە مائەكەيدا بىشكىنىت .

سریه و نیرواوهکان

۱. که پیغه مېهر ﷺ دواى فەتح دلنیا بوو (خالد) ی کوږی (ولید) ی نارد بۆ شکاندنی په یکه‌ری (عزی) ، (ئەو کاته مانگی په مەزان پینچ پوژي مابوو له سالی (۸) ی کوچیدا) بۆ ئەو ی بیشکیښت ، په یکه‌ری (عزی) له (نخله) بوو ، ئەم بته مولکی (قریش) و هه‌موو خیلێ (بنی کنانه) بوو ، گه‌وره‌ترینیان بوو ، خیلێ (بنو شیبان) زیوانی بوون ، (خالد) به‌سی ئەسپ سواره‌وه بۆی دەرچوو تاگه‌یشتە سه‌ری و شکاندی ، که گه‌رایه‌وه پیغه مېهر ﷺ پرسیا‌ری لێ کرد ئایا هیچت بی‌نی؟ وتی: نه‌خێر. فه‌رمووی: تۆ بته‌که‌ت به‌ته‌وا‌ری نه‌شکاندوه بگه‌رئوه جارێکی‌تر بیشکیښه ، ئەمجاره (خالد) به‌تو‌په‌یه‌وه شمشیر‌ه‌که‌ی هه‌لکی‌شاو گه‌رایه‌وه ، له‌وی ژنیکی ره‌ش پیستی پووتی سه‌ره‌تی ، هاته دهره‌وه ، (زیوانه‌که) هاواری لێ کرد ، (خالد) شمشیرێکی لێدا کردی به‌دوو که‌رت‌ه‌وه ، پاشان گه‌رایه‌وه بۆ لای پیغه مېهر ﷺ هه‌واله‌که‌ی پی‌دا. فه‌رمووی: به‌لێ ئەوه (عزی) بوو ، ئیتر نا‌ئومید بوو له‌وه‌ی له‌مه‌ودوا له‌ولاتی ئیوه‌دا به‌ره‌س‌تریت.

۲. پاشان (عمرو) ی کوږی (عاص) ی نارد بۆ پو‌خوا‌ندنی په‌یکه‌ری (سواع) یش ، (سواع) بتیکی (هزیل) بوو له (رهاط) ، سێ میل له‌مه‌که‌وه‌ دو‌وره ، که (عمرو) گه‌یشتە سه‌ر بته‌که ، زیوانه‌که پیی وت: چیت ده‌ویت؟ وتی: پیغه مېهر ﷺ فه‌رمانی پێداوم که بیشکینم. کابرا وتی: ناتوانیت شتی وابکه‌یت. (عمر) وتی: بۆچی؟ زیوانه‌که وتی: چونکه رێگه‌ت نادریت. (عمر) وتی: سه‌یره تۆ هیشتا له‌سه‌ر بت په‌رستیت؟ دایک پۆله‌پو‌ت بکات ، ئەم بته‌ ته‌وانیت ببینی‌ت و ببیستیت؟ پاشان لێی نزیک‌بوه‌وه تیکی شکاند، ئەنجا فه‌رمانی‌دا به‌ هاوه‌له‌کانی ژووری بته‌که‌ش به‌رو‌خین ، هه‌یچیان تێدا نه‌بینیه‌وه ، پاشان وتی به‌ زیوانه‌که: ئیستا رات چۆنه؟ زیوانه‌که وتی: ئەوا منیش مەم که‌چ کرد بۆ خودا.

۳. له‌هه‌مان مانگا (سعد) ی کوږی (زید) ی (اشه‌لی) له‌گه‌ل بیست ئەسپ سواردا نارد بۆ شکاندنی په‌یکه‌ری (منا) له (مشلل) سه‌ر به‌ناوچه‌ی (قدید) بوو ، بتی (اوس) و (خزرج) و (غسان) و چه‌ند خیلێکی‌تر بوو ، که (سعد) گه‌شتە لای بته‌که زیوانه‌کانی وتیان: چیت ده‌ویت؟ وتی: ده‌مه‌ویت په‌یکه‌ری (منا) به‌رو‌خینم ، وتیان: ئەوه تۆو ئەوه (منا) ، (سعد) چوو بۆ بته‌که ، ژنیکی پووتی ره‌ش پیستی قژگژو بژ به‌ناوی (ویل) هه‌وه ، له‌ژووره‌که هاته دهره‌وه‌و

سنگی دهکوتا، زیوانهکه پیی وت: خهمت نه بیئت (مناة) بۆ خۆی ته میی
یاخی بوانی دهکات . (سعد) لییداو کوشتی، نهجا بتهکهشی پوخاندو تیک
و پیکی شکاند ، له ژوردهکهیدا هیجیان نه بیینی.

٤. که (خالد)ی کوپی (ولید) له پروخاندنی په یکهری (عزی) هاتهوه ، پیغه مبهی ۴
له مانگی (شعبان)ی هه مان سالدا (٨ی کوچی) ناردی بۆ خێلی (بنی جذیمة)
بۆ نهوهی بانگیان بکات بۆ ئایینی ئیسلام نهک شهپر بکات ، لهگهڵ سی سهدو
په نجا پیایو کوچهرو نهفساری خێلی (بنی سلیم)دا نارد ، که گه یشتنه لایان ،
بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، بهلام نهوان نه یانزانن بهر یکوپیکی وهلامیان
بدنهوه له جیاتی نهوهی بلین (اسلمنا) واته: موسلمان بووین ، که چی وتیان:
(صبانا صباناً) واته: بوین به سابینه. (خالد) که له بارودوخه که حالی نه بوو
کهوته کوشت و کوشتاریان و هندیکیانی ئی به دیل گرتن. هر دیلیکی
دایه دهست پیایو و پوژیکیان فرمانی دا که هر که سهو دیله کهی خۆی
بکوژیت (ابن عمر) و هاوپیکانی زوریان پیناخوش بوو پینگه یان نه دا نهوکاره
بکریت هه تا هاتنهوه خزمهت پیغه مبهی ۴ و بۆیان باسکرد ، پیغه مبهی ۴
دهستی نرای بهرز کردهوه و فرمووی: خوایه من بیگوناهم لهوهی خالد
کردویهتی. دوچار نه نرایه ی و تهوه.

پیاههکانی خێلی (بنو سلیم) بوون که دیلهکانی خویان کوشت نهک
کوچهرو نهفسارهکان ، پیغه مبهی ۴ (علی) نارد قهره بووی هه موو زیانهکانی بۆ
کردنهوه و خوینی هه موو کوژراوهکانیشی دا ، لهکاتی خویدا له نیوان (خالد) و
(عبدالرحمن)ی کوپی (عوف)دا دمه ده می و دهنگ هه لپزین پووی دا له سهر نهوه ،
باسه که گه یشتهوه گوئی پیغه مبهی ۴ ، به (خالد)ی فرموو: خالد ، گوئی بگره ،
وازیهینه له هاوه له کانم و هه قته بیئت به سهریانهوه ، وه لاهی هه موو کئیوی ئوحد
نالتون بیئت و تو له پیناوی خوادا بیبه خشیت ، ناتوانی بگهیت به توژی پیی
هاتوچو یی کهک له هاوه له کانم.

١ / صحیح البخاری ١/ ٤٥٠ ، ٢/ ٦٢٢.

٢ / در نزهی باسی نعم غزیه مان وهگرتهوه له (ابن هشام) ٢/ ٢٨٩ تا ٤٢٧ و صحیح البخاری ١/ کتاب الجهاد و کتاب
المناکب ٢/ ٦١٢ تا ٦٢٢ و فتح الباری ٢/ ٢٨ تا ٣٧ و صحیح مسلم ١/ ٤٣٧ ، ٤٣٨ ، ٤٣٩ ، ١٠٢/٢ ، ١٠٣ ، ١٣٠ و زاد
المعاد ٢/ ١٦٠ تا ١٦٨ ، ههروهه (مختصر سیره الرسول ﷺ) نویسنی (عبدالله النجدی) ل ٢٢٢ تا ٢٥١.

ئۇرۇغ غەزاي فەتھى مەككە بوو ، ئۇمەش جەنگى يەكلاكرەورەو فەتھى
 ھەرگەرەورەي مۇسلمانان بوو بەسەر قەوارەي بىتپەرستىدا ، ھىچ بوارو بەھانەيەكى
 نەھىشت بۇ بىتپەرستى لەھەموو دورگەي عەرەبىدا ، بەگشتى خىلە عەرەبەكان
 چاۋەرۋانى ئۇجەنگە سەختەي نىۋان مۇسلمانان و بىتپەرستانىان دەرکردو
 دەيانزانى لە جەنگدا كەسىك لەسەر ھەق نەبىت ناتوانىت دەورانى شەرەكە بباتەو
 لەكۇتايىدا ، پىشتىرىش ئۇم بىروايە لەناخىاندا چەسپابو پىش نىو سەدەو ئۇو
 پۇزگەرەي خاۋەن فىلەكان ھاتن بۇ تىكدانى بەيت و ھەموويان وەكو كاي خوراو
 تەفروتونا بوون.

سولخى حودەيبىيە سەرەتاي ئۇو فەتھە گەرەيە بوو ، لەو قۇناغەدا خەلک
 بەئارامى و دۇنيایىيەو كەوتنە گەفتوگۇ لەگەل يەكتىدا ، ئىسلاميان بەيەكتى
 ناساند ، ئۇو ژىردەستانەي ناو مەككەش توانيان بىروباۋەرى خۇيان دەرېخەن و
 بانگەشەي بۇ بکەن ، بەو ھۇيەو زۇرىك لەخەلک ھاتنە ناو ئايىنى ئىسلامەو ، تا
 رادەيەك ئۇو سوپا ئىسلامىيەي لە غەزاو جەنگەكانى پىشودا ژمارەي نەدەگەيشتە
 سى ھەزار كەس لەم فەتھەدا بوو بە دە ھەزار چەكدار

ئۇم غەزا يەكلاكرەورەيە بوو چاۋى خەلكى كىردەو پەردەي سەرچاۋيانى
 لابرەد بۇ بىستنى ئىسلام و بەو ھەلۋىستە مۇسلمانەكان بەتەواۋى كۇنترولى
 ھەلۋىستە سىياسى و ئايىنەكەيان كىرد لەپانتايى دورگەي عەرەبىداو بوونە
 دەسەلاتدارى ئايىنى و دۇنيایى لە ناۋچەكەدا.

ئۇو پەوشەي كە لەدۋاي سولخى حودەيبىيەو دەستى پى كىرد تىرو تەواۋ
 بوو گەيشتە ئىنجام ، بەم فەتھە گەرەيە كامل بوو ، دۋاي ئۇو پەوشىكى كە
 دەستى پى كىرد كە بەتەواۋى لە بەرژەۋەندى مۇسلمانەكان بوو. بۇيە لەبەردەم خىل
 و تىرە عەرەبەكاندا ھىچ بواريك نەما ئۇو نەبىت پۇل پۇل بىنە خىزمەت پىغەمبەر
 ﷺ و مۇسلمان بىن و بانگەۋازەكەشى ھەلگىرن بۇ ھەموو جىھان ، ئۇمەش لە
 دۋوسالى داھاتودا ئامادەگى بۇ كرا.

قۇناغى سى ھەم

دوا قۇناغى ژيانى يىغەمبەرى مەزنە ﷺ

ئەم قۇناغە دوا قۇناغى ژيانى يىغەمبەرى مەزنە ﷺ ، كە برىتتە ئەو
ئە نجامانەى بانگەوازە نىسلاميەكە بەدەستى ھىنا پاش جىھادىكى دوورو درىژو دەردەسەرى
وزەجمەتكىشان و خەم و پەژارەو ئاشووب و چەندىن شەرى خونىاوى ، كە ئەمەوداى
بىست و ئەوۋەندە سالىدا تووشى بوو.

فەتەج كەردنى مەككە مەترسىدارتەرىن دەستكەوت بوو موسلمانەكان ئەو سالانەدا
بەدەستىان ھىنا ، بوو بەخالى وەرچەرخان ، كەش و ھەواى بارى ەھرەب گۇرا ، فەتەج
كەردنى مەككە خالى جىياكەرەھەى نىوان قۇناغى پىش خۇى و قۇناغى پاش خۇى بوو ،
قورەيش لەدەيدى ەھرەبدا پاسدارو پىشتىوانى ئايىن بوون و دەبوايە ھەموو ەھرەب شويىنى
قورەيش بکەوتايە ، بۇيە مەككەچكەردنى قورەيش دواھەناسەى ئايىنى بت پەرستى بوو ئە
دورگەى ەھرەبىدا .

دەكرىت ئەم دوو قۇناغە ، بکەين بە دوو پوۋەۋە :

❖ پوۋى كىپرەكى و شەرپەردن .

❖ پوۋى پىشپەركىنى ھاتنى گەل و تىرەكان بەرەو نىسلام .

ئەم دوو دىۋە دوو دىۋى پىكەۋە گریدراۋى ئەم قۇناغەن ، ھەرچارەى يەكىكىان
پىش ئەۋى تریان دەكەۋىت ، بەلام ئىمە رىزبەندى بابەتىمان ھەئىژاردو لەبەر ئەۋەش
بوو كە دىۋى شەرپە جەنگ كەردن نىزىكتەرە بەقۇناغەكانى پىشوو ، ھەرۋەھا گونجاوترە لەۋى
تر ، بۇيە ئە رىز بەندىكەدا پىشمان خست .

غەزای حونەین

فەتەح کردنی مەككە گورز وەشاندىك بوو عەرەبى پراچلەكان و تیرە
عەرەبەكانى خستە بەردەم واقیعی حالەو وەنەیانده توانى بیگۆڤن ، لەبەرئەو جگە
لە چەند تیرەیه کى ملهوپرى سەر سەخت هیچیان بۆ نەمایەو جگە لەخۆ
بەدەستەو وەدان لەسەر و هەموویانەو لقو پۆپەكانى (هوازن) و (ثقیف) ، ئەنجا
خیلەكانى (نصر) و (جشم) و (سعد)ى کوپى (بکر) و چەند خەلکیكى (بنى هلال)
کە هەموویان لە (قیس عیلان)ن ، ئەم لقو پۆپانە بە لووت بەرزى خۆیاندا دەنازى
و پێیان شوورەیی بوو ملکەچى بکەن ، بۆیە چوونە پال (مالک)ى کوپى (عوف)ى
(نصرى) و بېریاریاندا بڕۆن بۆ شەپرى موسلمانەکان.

کەوتنە رێى دوژمن و دابەزینیان لە (اوطاس)

کە فەرماندەى گشتى (مالک)ى کوپى (عوف) بېریارى دەرچوونى دا بۆ
جەنگى موسلمانەکان ، هەموو ژن و منال و سەرود و سامان و مەروماڵتى
دایەبەر لەگەڵ خۆیدا ، پوشت تاگەیشته (اوطاس) - اوطاس شوینیکە لە ناوچەى
(هوازن) و نزیكە لە (حنین) وە ، (حنین) یش شیونیکە بەتەنیشته (ذى مجاز) وە ،
لە پووى (عرفات) وە یانزە میل لە مەككە دوورە - .

شارەزایە کى جەنگ راي فەرماندەى گشتى پەسەند ناکات

کە (مالک) لە (اوطاس) دابەزى خەلکى بەدەوریدا کۆبونەو و (درید)ى
کوپى (صمه)شیان لەگەڵدا بوو ، ئەم کابرایە پیاویکى ئازاو شارەزا بوو ،
(درید) پرسى : ئەرى ئێرە کوئیه؟

وتیان : (اوطاس) .

وتى : بەراستى بوارىکى باشە بۆ پەمبازینى ئەسپ ، نە ئەو یە سەخت بێت
و نە ئەو شە چال و چۆل بێت ، ئەى ئەو چیه گویم لە پەمەى و شتر و سەرەى
گویدریژە و گریانى منال و بارەى مینگە لە؟

وتیان (مالک)ى کوپى (عوف) لەگەڵ ئەم خەلکەدا ژن و منال و مال و
سامانەکەشى هیناون ، (مالک)ى بانگکردو پرسى یارى لیکرد کە بۆچى ئەم بەزمەى
ناوەتەو ،

وتى: ويستم له پشت هموو پياويكهوه خاوو خيزانهكهى دابنيم ، بۇ
ئەوھى غىرەتى بىجوليت و شەپ بىكات.

وتى: وەللاھى تۇ بۇ شوانى باشيت ، ئەرى ھەرگىز بوو دۇراو ھىچى پى
بىكرىت ؟ ئەگەر ئەمرو سەركەويت تەنھا پياويك بەكەكت دىت شمشىرى
بەدەستەوھ بىت ، ئەگەر بشدۇرپىت ھەياو ئابرووت دەچىت . پاشان ھەوالى تىرو
سەركە خىلەكانى پرسى ،

ئەنجا وتى: (مالك) تۇ بەم كارەت ھىچت پى ناكىرت ، ئەمانە دور
بخەرەوھ بۇ شوئىنى دور لە قەلاى مەكەمدا دايانبنى ، منالەكانىش بخەرە
سەرىشتى ئەسپ و بياننیرەوھ ، ئەگەر سەركەوتىت ئەوانىش پىت دەگەنەوھ ، خو
ئەگەر ژىرىش كەوتىت ئەوا بەلايەنى كەمەوھ ژن و منالەكانت پارىزاو دەبن .
بەلام (مالك) كە سەركەردەى گشتى بوو ئەم داوايەى پەتكردەوھ وتى:
وەللاھى شتى واناكەم ، تۇ كابرايەكى پىرو خەلەفاوئىت ، وەللاھى يان ئەوھىە
ھەموو (ھوازن) لەگەلم دىن يان سنگ دەخەمە سەر نوكى ئەم شمشىرەو خو
دەدەم بەسەرىدا تا لە پىشتمەوھ دەردەچىت ، ئىتر ھەزى نەدەكرد باس و خواسى
(دريد) لە مەسەلەكەدا بمىنىت ، بۆيە خەلكەكە وتیان: ئىمە گوپرايەلى تۆين ،
(دريد) وتى: بەراستى ئەمە پۇزىكە من ئەمدىوھ لىشم دەرنەچىت .

ئەنجا وتى:

يَا أَيَّتُهَا جَدَّغْ   أَخْبُ فِيهَا وَأَضْعُ
أَقُوذُ وَطَفَاءَ الزَّمْعِ   كَأَنَّهَا شَاةٌ صَدْعُ

سىخوړەكانى دوژمن

سىخوړەكانى (مالك) ھەوالى موسلمانەكانيان بۇ ھىنا ، كە گەشىتنەوھ
قەلەمى ئەژنۆيان شىكاوو ، وتى: كوپرە ئەوھ چىتانە ، چىتان لى بەسەر ھاتووہ؟
وتیان: چەندىن پياوى سەرتاسپىمان بىنى بەسوارى ئەسپى پەنگ تىرەوھ
بوون ، كە ئەوھمان بىنى ھىزو تىنمان تىدا نەماو ئەوھ دەبىنى چىمان لى ھاتووہ.

چاودیرەكانى پىغەمبەر ﷺ

ھەوال ھات بۇ پىغەمبەر ﷺ لەبارەى جموجولى دوژمنەوھ ، (ابا ھدر
الاسلمى) نارد بۇ لايان و فەرمانى پىدا ، كە دزە بكاتە ناويان و لەناوياندا بمىنىتەوھ
تا ھەواليان دەزانىت و پاشان دەنگوباسيان بەنىتەوھ ، ئەویش وایكرد.

پېغه مېهر ﷺ مهككه به جی دهیلایت و

دهروات بو (حنین)

(پوژى شه مېمه شه شى مانگى شه وال سالى ۸۱ كۇچى) ، پېغه مېهر ﷺ مهككه به جی هیشت ئه وه نوزده هم پوژ بو كه ته شریفی هاتبووه ناو مهككه وه ، كه درچوو دوانزه هزار موسلمانى له گه لدا بوو ، ده هزاريان له وانه بوون كه له گه لى درچوون بو فته حى مهككه ، دوو هزاريشيان مهككه يى بوون ، كه زورينه يان نو موسلمان بوون پېغه مېهر ﷺ سه د قه لغانى به تاقمه كانيانه وه وهرگرت له (صفوان) و (عتاب)ى كوپى (اسيد) دانا به سهر مهككه وه .

كاتى خه ووتنان بوو ئه سپ سوارىك هات ، وتى : من سه يرى فلا نه شاخو فيساره دولم كردو بينيم خيلى (هوانن) هه ليان داوه به زن و منال و مال و سامانه وه له وى خيوه تيان هه لداوه دابه زيون . پېغه مېهر ﷺ فرمووى : خوا ياربىت سبه ينى ئه وه ده بىته ده سكه وتى موسلمانان . بو پاسه وانىتى ئه وه شه وش (انس)ى كوپى (ابى مرثد) ى (غنوي) خوى ئيشكگرىنى كرد .^۱

له ريگه دا كه به ره و (حنين) ده چوون دره ختيكى سه وزى گه وره يان بينى ، پيى ده و ترا (ذات انواط) واته نيشانه دار ، عه ره به ده شته كيه كان چهك و تفاقى خويان پيدا هه لده واسى و ناژه ليان له به رده مدا سه رده بى و له ژىر سي به ره كهيدا خوا په رستيان ده كرد ، هه نديك له موسلمانانى ناو سوپا كه وتيان : پېغه مېهرى خوا ﷺ توش دره ختيك بو ئيمه نيشانه بكه هه ره كو ئه وانه دره ختيكى نيشانه دارى خويان هه يه . فرمووى : (الله اكبر) ، سويندم به كه سه ي گيانى منى به ده سته ئيوه وش قسه كانى شوينكه وتوانى موسا ده لينه وه كه ده يانوت : توش له زه ويده خودايهك بو ئيمه دروست بكه ، هه ره كو ئه وان خودايان هه يه له زه ويده . ئه نجا فرمووى : ئيوه خه لكىكى نه زان ، ئه وه ي ئيوه ده يلين شوين پى هه لگرتنى خه لكانى تره ، وه لا لاهى واتان لى ديت شوين هه نگاوه كانى ميلله تانى پيش خوتان ده كه ون و گوئى ناده نى .^۲

هه نديكى تريان كه لايه كى كرده وه به لاي سوپا كه سه ريان سوپا له زورى ژماره ي سوپا كه و تيان : ئيتر له مه ودوا له به ركه مى ژماره شكست ناهينين ، كه پېغه مېهر ﷺ ئه مه ي به رگوئى كه وت ، زورى پى ناخوش بوو .

^۱ / بروه (ستن ابى داود).

^۲ / (ترمذى) ئه مه ي پدوايهت كرده .

تیرهاویرزان شالای ناکاو دهینن

ده شهو له مانگی (شوال) تیپه‌ری بوو سویای ئیسلام گه‌یشته حنین له شهوی سی‌شه‌مه‌دا ، به‌لام (مالک) ی کوپری (عوف) پیش ئه‌مان گه‌یشتبووه شوینه‌که‌و به‌شه‌ودا هه‌موو چه‌کداره‌کانی له‌و شیوه‌دا چه‌شار دابوو و که‌مین و مه‌فرمه‌کانی به‌و ده‌ورو به‌ردا بلاوه پی‌کردبوو ، فه‌رمانی پی‌دابوون له‌گه‌ل دهرکه‌وتنی موس‌لمانه‌کاندا تیر بارانیان بکه‌ن ، ئه‌نجا یه‌ک ده‌سته‌یی شالایکی خیرا بکه‌نه سه‌ریان.

له به‌ره‌به‌ی‌اندا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ سویاکه‌ی رێکخست ، ئالوو په‌رچه‌مه‌کانی دابه‌ش کرد به‌سه‌ر سوپادا ، له‌گه‌ل تاریک و پروندا موس‌لمانان چوونه ناو شیوی (حنین) وه‌و پی‌یدا شوێ بونه‌وه ، بی‌ئهو‌ی بزائن له‌ناو ته‌نگه‌به‌ری شیوه‌که‌دا که‌مین هه‌یه ، که به‌ره‌و خوار ده‌بونه‌وه له هه‌موولایه‌که‌وه تیرباران کران و که‌تیبه‌و پوله‌کانی دوژمن یه‌که‌ده‌سته‌یی دایان به‌سه‌ریاندا ، موس‌لمانه‌کان شپ‌رزه بوون و گه‌رانه‌وه دواوه که‌س ئاگای له که‌س نه‌بوو ، شپ‌رزه بوونکی سه‌خت بوو (ابو سفیان) ی کوپری (حرب) که هه‌یشتا نۆ موس‌لمان بوو و تبووی: وه‌للاهی وابروا له دهریاش ناگرسینه‌وه . مه‌به‌ستی ده‌ریای سوور بوو . ئه‌نجا (جبله) یان (کلده) ی کوپری (جنید) له‌ناو موشریکاندا هاواری ده‌کرد: ئه‌وه جادووه‌که به‌تال بوه‌وه.

پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ لای راستی گرت هاواری کرد: خه‌لکینه وهرن له ده‌ورم کوژینه‌وه ، من پی‌غه‌مبه‌ری خودام ، من (موحه‌مه‌د) ی کوپری (عه‌بدوللا)م. له‌وکاته‌دا جگه له‌چه‌ند که‌سیکی کوچکه‌زان و ئال و به‌یته‌که‌ی که‌سی به‌ده‌وردا نه‌مایه‌وه ، هه‌مووی پای کرد.

ئیتر له‌ویدا ئازایه‌تی بی‌وینه‌ی پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ دهرکه‌وت ، به‌سواری هی‌سته‌ره‌که‌یه‌وه به‌توندی به‌ره‌و کافران ده‌رۆیشت و ده‌یفه‌رموو:

أنا النبي لا كذب أنا ابن عبد المطلب

(ابو سفیان) ی کوپری (حارث) یش جل‌ه‌وی هی‌سته‌ره‌که‌ی گرتبوو ، (عباس) پشتی گرتبوو نه‌یانده‌هه‌یشت پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ بپرواته ناو جه‌نگه‌که‌و عه‌زریان کرد: پی‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ تکایه په‌له مه‌که ، ئه‌نجا پی‌غه‌مبه‌ر ﷺ له هی‌سته‌ره‌که‌ی دابه‌زی و پارایه‌وه فه‌رمووی: خوایه سه‌رخستنی خۆت بنه‌یره.

گهراڻه وهى موسلماننه کان و گهرم ٻوونه وهى شهر

پيغمبر ﷺ فرمانيءَ ۾ به (عباس) زور ڏيئي گهره ٻوڻ ، هاوڻه ڪاڻي
بانگ بڪاتوهه . (عباس) دهليٽ: بههه موڙي توانام هاوارم ڪرد: ئري ڪوان ڪوپري
(سمره)؟

دهليٽ: وهلاهي چوڻ ٿاڙهليڪ سؤزي بؤ بيچوهه ڪهي دهجوليٽ ، ڪه گويان
له دهنگم ٻوڙ وتيان: ئوهه هاتينهوه ، ئوهه هاتينهوه.

پياوي وايان تيڏا ٻوڙ دهيويسٽ سواڙي وشترهه ڪهي بيت و بگهريتهوه
نهيدهتواني ، خيرآ قهلقانهه ڪهي دهڪردهوه ملي و شيرهه ڪهي دهگرتوه بهدهستهوه و
وازي له وشترهه دههيناو بهههلاي دهڪردو بهرهو دهنگهه دههات ، تا سه
ڪهسيڪيان لي هاتهوه ئهجا دهستيان ڪردهوه به شهر.

ئيجا بانگهه ٻوڙي ڪرده ئهسار ، وتي: ئري خيئي ئهسار ، ئري
خيئي ئهسار ، ڪهوت بهانگڪردني (بني الحارثي) (خزرجي) ئير ڪهتيبهه
موسلماننه کان پؤل پؤل هاتنهوه و گهيشتنهوه ئهه شوياننهه بهجيان هيشتبو ،
ئيجا شهر دهستي پي ڪردهوه . پيغمبر ﷺ سهيري مهيداني جهنگهه ڪهي ڪرد
ڪهيني شهر ههگيساوه فرموي: (ئيسٽا شهر گهرم ٻوڻ). ئيجا مشتڪ خولي
ههگرت و بهرووي ڪافراندا فرميڏاوه فرموي: (خوايه چاوانيان ڪوير بيت). لهو
پؤڙهه ڇهڪداريان نهٻوڙي ٿوڙي ئهه مشتخولي بهچاوياندا نهچوويٽ ، بؤيه
شڪستيان هيٺاو بهرهوڏاوه ڪهوتنه ههلاتن.

شڪست هيٺان و ٻوڙخاني دوڙمن

هيٺهه ڏههبرد - دواي فريداني مشت خوليڪه - دوڙمن شڪستي هيٺا ،
شڪستيڪي خراپ ، خيئي (ثقيف) هفتايان لي ڪوڙڙا ، وهه موسلماننه کان دهسڪهوتيڪي
زوريان دهسڪهوت ، له مهرو مالٽ و چهڪ .

وه قورٿان ٿامارهي بؤ ئهه شهره ڪرد ، دهفرمويٽ : ﴿ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ
أَعْجَبَكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّذَبِّرِينَ
(۲۵) ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴾ (۲۶) التوبة .

که دوژمن شکستی هینا هندیکیان چونه (طائف) ، هندیکیشیان چونه (نخله) ، هندیکی تریشیان خویان گه یانده (اوطاس) ، پیغمبەر ﷺ چەند هاوہلیکی نارد بۆ راوہدونانی ئەوانەى (اوطاس) بەفرماندەى (ابو عامر) (الاشعری) ، هەردوولا بوو بە شەپیان ، جارێکی تر موشریکان پرایانکرد ، لەو بگرو بەردەیدەدا (ابو عامر)ی فرماندە شەهید کرا.

کۆمەلێکی تر کەوتنە راوہدونانی ئەو موشریکانەى هەلاتن بۆ (نخله) لەوێ (ربیعە)ی کوپی (رفیع) (درید)ی کوپی (صمە)ی کوشت. بەلام زۆرینەى سوپا تیکشکاوەکە پەنایان برد بۆ (طائف) ، پیغمبەر ﷺ پاش کۆکردنەوہى دەسکەوتەکان بە خودی خۆى چوو بەدوایاندا.

دەسکەوتەکان

دەسکەوتەکان بەم شیوەیە بوون : شەش هەزار دیل ، بیست و چوار هەزار سەر و شتر ، زیاتر لە چل هەزار سەر مەڕ ، چوار هەزار ھۆقە زیو. پیغمبەر ﷺ فرمانی دا بەکۆکردنەوہیان و لە (جعرانە) مەلۆی کردن و (مسعود)ی کوپی (عمر)ی (غفاری) کرد بەچاودیڕ بەسەریەوہ ، دابەشی نەکرد تا لە غەزای (طائف) گەراپەوہ.

لەناو ژنە دیلەکاندا (شیماء)ی کچی (حارث)ی (سعد)ی یان تیدا بوو کە خوشکی شیرى پیغمبەر ﷺ ، کە هینرایە بەردەم پیغمبەر ﷺ ، خۆى پیناساندو بەنیشانەیکدا ناسیەوہو پێزی لێ گرت و کراسەکەى خۆى بۆ راخست و دای نیشاندا لەسەرى ، پاشان ئازادى کردو گێراپەوہ بۆ لای کەسوکارى.

غەزای (طائف)

لەراستیدا ئەم غەزایە درێژکراوەى غەزای (حنین)ە ، چونکە زۆرینەى خێلى (هوازن) و (ثقیف) لەوانەى لەگەڵ (مالک)ی سەرکێردەیاندا بوون بەرەو (طائف) چوون و لەوێ خویان حەشاردا ، پیغمبەر ﷺ دواى دەست بەتال بوون لە شەپى (حنین) و کۆکردنەوہى غەنیمەتەکان لە (جعرانە)دا ، لە هەمان مانگی سالى (۸)ی کۆچیدا چوو بۆیان.

(خالد)ى بەھزار سوارەو ە خستە پىشى سۇپاكە ، پاشان بەرەو (طائف) كەوتە پى ، لەرېگەدا بەلای (النخلة اليمانية) تىپەپى و پاشان بۇ (قرن المنازل)و پاشان بۇ (لية)و لەویدا قەلایەكى (مالك)ى كۆپى (عوف)ى ئى بوو پىغەمبەر ﷺ فەرمانىدا پوخاندىان ، پاشان بەردەوام بوو لەسەر پۇشتىن تاگەيشتە (طائف)و لەنزىك قەلأكانىانەو ە ئۆردوى ەستاندو سەربازگەى داناو ئابلووقەى خەلكى ناو قەلأكەىدا.

گەمارۆكە ماوہىەكى درىژى خايەند، لە پىوايەتىكى (انس)دا ەاتو ە (مسلم) ە دەلىت : ماوہى گەمارۆكە چل پۆژ بوو ، لای (سیرەت)ناسەكانىش ماوہكە جىاوازى لەسەر ، وتراو : بىست پۆژ ، وتراو : چەند مانگىك ، وتراو : ەژدە پۆژ ، وتراو : پانزە پۆژ .^۱

لەو ماوہىەدا لەنىوان ەردوولادا شەپەتىرو پمبازى پىوىدا ، كە يەكەمجار مۇسلمانەكان گەمارۆياندان ، خەلكى ناو قەلأكە ەكو لىشاوى كوللە تىربارانىان كردن ، ەندىك لە مۇسلمانەكان بىرىندار بوون و دوانزە كەسىشىان ئى شەھىد بوو ، ناچارپوون كەمىك لە قەلأكان دور بكەوئەو تا ئەو شوپىنەى دەكەوئە نىزىكى (طائف)ى ئىستاو ەویدا سەربازگەيان ەلدا .

پىغەمبەر ﷺ ئاگرپژىنى دابەست بۇ خەلكى (طائف)و چەند دانەيەك ئاگر كۆيان تىگرتن ، ەتا درزى خستە نىو دىوارى قەلأكەو ، چەند مۇسلمانىك بەژىر دەبابەيەكى تەختەدا چوونە ژوورەو^۲ بۇ ئەوہى دىوارەكە بسوتىنن ، دوژمنىش چەندىن پارچە ئاسنى گەرمى سوتىنەريان بۇ ەلدان ، بەناچارى لە ژىر دەبابە تەختەكەدا ەاتنە دەرەو ەنجا تىر بارانىان كردن و چەند پىوايىكىان ئى شەھىد كردن .

پىغەمبەر ﷺ ەكو بەشىك لەسىاسەتى ناچاركردى دوژمن بۇ خۇ بەدەستەو دان ، فەرمانىدا بە بىرىن و سوتاندنى دارو پەزە مپوہكانىان ، مۇسلمانەكان بەشپوہىەكى سەخت زۆربەيان پى ، (ثقیف) تكاى خزمایەتى و لە خوا ترسانىان ئى كردن كە نەيانپىن ، پىغەمبەر ﷺ وازى لەو ەينا .

^۱ / فتح الباری ۴۵/۸ .

^۲ / ئەو دەبابەيەى باسى ەاتو ە لىژەدا ەك دەبابەكانى ئەمۆ ئەبو ، بەلكو لەدارو دروست كراو . خەلك دەچونە ناوہو پاشان پالايان پىوئەدا بۇ بنى قەلأكە تا بنگەنى بكەن ، يان لە رىگەى كوئەكانەرە پۆژنە ژوورەو .

ئەنجا يەككە لە بانگخوازانی هاواری کرد: ھەرکە سێك لەخەلکی ناو قەلەكە دابەزیت ئازادە ، بیست و سێ پیاویان^۱ ئی ھاتە دەرەو کە (أبو بكرة) یان تی دابوو ، ئەم پیاوێ خۆی دابوو بەسەر قەلەكە (طائف) دا ، بەخپۆکە یەکی بازنەیی خۆی شوپ کردبوو ھاوی دەھینا . بۆیە پیغەمبەر ﷺ ناوی (أبو بكرة) ی لینا ، ھەریەكێك لەو پیاوانەشی دا بە دەست موسلمانێك كە نان و ھاوی بداتی ، ئەمە بەلای خەلکی ناو قەلەكەو زۆر سەخت و ناخۆش بوو .

كە ئابلقەكە درێژە کیشاو قەلەكەش خۆی ئەدا بە دەستەو ، لەو ئاکامەدا موسلمانەکان بە ھاوی تیرباران و پمبازی و فڕاندانی پارچە ئاسنەو تووشی ئەو زیانانە ھاتن ، لە راستیدا خەلکی ناو قەلەكە بەشی بەرگەگرتنی یەك سالی گەمارۆدان ئازوقە یان لەلابوو ، پیغەمبەر ﷺ راویژی کرد بە (نوفل) ی کوپی (معاویە) ی (دیلی) ، (نوفل) وتی: ئەوانە وەك پێوی وەھان لەکونەکانیاندا ، ئەگەر درێژە بە گەمارۆکە بەدیت دەگیریت ، ئەگەر وازیان ئی بەینیت زیانیکی ئەو تۆت پیناگە یەنن، ئیدی پیغەمبەر ﷺ نیازی کرد کە وازیان ئی بەینیت و بروت، فەرمانیدایە (عمر) ی کوپی (خطاب) کە بلیت بەخەك: ئیمە سبەینی خوا یاریت دەگەرپینەو . ئەو بربارە لەسەر دلی موسلمانەکان زۆر قورس بوو ، وتیان : بگەرپینەو قەلەكە فەتح نەکەین؟ ئەنجا پیغەمبەر ﷺ فەرمووی : کەواتە سبەینی پەلاماریکی تر بدن . کە پەلاماریاندا برینداریکی زۆریان ھەبوو، ئەنجا کە پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: (انشاء الله) سبەینی دەگەرپینەو . پینان خۆش بوو ملیانداو گەرانەو ، پیغەمبەریش ﷺ پیدەکەنی .

کە بارو بارگەیان پینا یەو کەوتنە پی ، فەرمووی: بلین (آیبون تائبون عابدون ، لربنا حامدون) ، واتە (ئیمە سەر لە نوێ گەپاینەو تەوبەمان کردو خوا پەرستیمان کردو سوپاسی خوا دەکەین).

کۆمەلێك وتیان: پیغەمبەر ﷺ دۆعا بکە بە (ثقیف) . فەرمووی : خوا یە رینومایی (ثقیف) بکەیت و بیانھینیت بۆ لامان .

دابه شگردنی غه نیمه ت له (جعرانه)

پاش هه لگرتنی گه ماروکه ، پیغه مبهړ ﷺ گه رایه وه چه ند شه ویک له (جعرانه) مایه وه ، غه نیمه ته که ی دابه ش نه ده کرد دهستی دهستی پیده کرد ، سا به لکو وه فدی (هوازن) ته به بکه و بینه وه به دم مال و سامانه که یانه وه و هری بگر نه وه ، به لام که س نه هات ، نهجا دهستی کرد به دابه ش گردنی مال و سامانه که ، به مه بهستی بیده نگ گردنی سه روک خیل و گه وره کانی مه که که ، بویه دلّه راگیر کراوه کان پشکی هره گه وره یان بهر که وت لهو دهست که وته دا. (أبو سفیان) چل هوّقه و سه د و شتری پییدا .

وتی: ئە ی یه زیدی کوپم؟ ئە وه ندهشی دا به یه زیدی کوپی ،

وتی: ئە ی معاویه کوپم؟ ئە وه ندهشی دا به (معاویه) ،

سه د و شتریشی دا به (حکیم) ی کوپی (حزام) ، پاشان (حزام) داوای سه د و شتری تری لی کرد پییدا .

پاشان دو سه د و شتری دا به (صفوان) ی کوپی (أمیة) به م شیوه یه له کتیبی (الشفاء) دا هاتوه

سه د و شتریشی دا به (حارث) ی کوپی (کلدة) ،

به هه مان شیوه سه ر کرده کانی قورپیش و گه وره ی خیلّه کانی تریش هه ریه که و سه د و شتری پیدان ،

به خه لکانی تریش په نجاو چل چلی ده به خشی تا بلاو بووه وه له ناو خه لکیدا که موچه مبه د ﷺ ئە وه نده ده به خشی ت له هه ژاری ناترسی ت ، عه ربه ی ده شته کی به سه ریدا دابارین و داوای مولک و سامانیان ده کرد ، تا ناچار یان کرد بپرواته ژیر دره ختی که وه له ویشدا بورده که ی سه رشانی پیروزی که وته خواره وه ،

فه رمووی : خه لکینه بورده که م بده نه وه ، سویندم به و که سه ی گیانی منی به ده سه ته ، نه گهر به نه ندازه ی دارو دره ختی هه موو (تهامة) و شترم هه بی ت ، دابه شی ده که م به سه رتاندا ، پاشان ده شبینن که من نه چروکم و نه ترسنوک و نه دروژن .

پاشان چوو ه پال و شتره که ی چه ند تاله موویه کی له پشت ملی و شتره که ی کرده وه و خستی ه نیو په نجه کانی و به رزی کرده وه و فه رمووی : خه لکینه من چیمه به سه ر ده سته که وتی ئیوه و به سه ر ئەم تاله موانه وه جگه له پینجیه ک ، ئە وه پینجیه که که شم دایه وه به ئیوه .

^۱ (الشفاء تعریف حقوق المصطفی) نویسنی قازی (عیاض) ۸۶/۱ .

پاش پېندانى پىشكى دله راگيركراوه كان ، پيغهمبەر ﷺ فرمانى دا به
 (زېد) كوپرى (ثابت) كه دىسكه و ته كان و خەلك كۆيكاته وه ، ئەنجا دابەشى كردن
 بەسەر خەلكيدا ، پىشكه كانيان وابوو كه هەر پياويك چوار و شترو چل سەر مەپرى
 پى بېرېت ، ئەگەر ئەسپ سواريش بوو دوانزە و شترو سەد سەر مەپرى پى بېرېت .
 ئەم دابەشكردنە لەسەر سىياسەتكي ژيرانە داڤۆژا بوو ، چونكه لە
 دونيادا چەندىن كەس هەن بە ورگيان بەرەو راستى دەهيترين ، نەك بە عەقلىيان .
 هەروەكو چۆن ئاژەل چەپكەك سىپەرەپى بۆ دەگرى تا دەيكەيت بە تەويلەكەى
 خويدا ، بۆيه لەم جۆرە كەسانە پىويستيان بەجۆريك لە شىوازي چاچنوكى
 خستەبەرەيه ، تا هۆگرى ئيمان و يروباوەر بين و لە دەورى خەربىنەوه .

ئەنسارەكان دەرونا خزمەت پيغهمبەر ﷺ

ئەم سىياسەتە لە سەرەتادا لاى هەندىك كەس پوون نەبوو ، بۆيه لە زۆرلاوه
 گلهيى و قسەو باس دروست بوو ، ئەنسارەكان لەو كەسانە بوون كه ئەم حالەتە
 كارى تى كردبوون و بىتاقەت بوون ، چونكه هېچ كەسيان غەنيمەى (حنين)يان
 بەرنەكەوت ، هەر ئەمانيش بوون كه لە كاتى نارهەتتى و ليقهوماندا هاواريان ئى
 كراو هاتن بە دەم پيغهمبەر ﷺ وەو هاوكيشەى هەموو شەرەكەيان لە هەلاتنەوه
 گۆپى بۆ سەرەكەوتن ، ئەو ئىستا دەبينن مەشتى هەلاتوان پەرە ئەمانيش دەستيان
 بەتالەو هېچيان پى نەبراوه .^٢

(ابن اسحاق) لە (ابو سعید)ى (خدرى)یەو دەگيریتەوه ، دەليّت: كه
 پيغهمبەر ﷺ ئەو هەموو ديارى و بەخشيشەى دا بەقورەيش و خيلە عەرەبەكان و
 هېچ بەر ئەنصارەكان نەكەوت ، لەناو ئەنصارەكاندا مقومقوو دلگرانى دروست بوو
 تا ئاستى دەنگە دەنگيش بەرزبۆوه ، تا يەكيان وتى: وەللأهى ئەو تا پيغهمبەر
 ﷺ بە كەس و كارەكەى خوى گەيشتەو ئيترا بە لاى ئيمەدا ناكاتهو . (سعد)ى
 كوپرى (عبادە) چوو خزمەتى و عەرزى كرد: پيغهمبەرى خوا ئەنصارەكان
 لە بەردليان گرانه كەتۆ لەو دەستكەوتە تەنها بەشى خزماني خۆت داو
 بەخشيشيكى زۆريشتدا بەخيلە عەرەبەكان و لەو هېچ بەر ئەنصارەكان نەكەوت .

^١ ئەمە وتەيكى شىخ موحەممەدى غەزالىيە لە (فقه السيرة) دا هاتوو ل ٢٩٩/٢٩٨ .

^٢ وتەيكى (الغزالي)يە لە (فقه السيرة) دا هاتوو ل ٢٩٩/٢٩٨ .

فهرمووی : ئەي (سعد) ئۆھ تۆ قسەي وەھا دەكەيت؟

(سعد) وتی : پیغەمبەری خوا ﷺ منیش مرقوم و یەکیکم لەخیلەکم.

فهرمووی : ئادەي خزم و خیلەکەتم بۆ کۆبکەرەو لەشویئیکدا.

(سعد) چوو دەرهو هەموو ئەنسارەکانی لەو شوینەدا کۆکردەو ، چەند

پیایوکی کۆچەر هاتن رینگەیدان بینەناو ئەنصارەکانەو ، چەند کەسیکی دیکە

هاتن رینگەي نەدان ، کە کۆبونەو (سعد) هات بۆ خزمەتی و وتی : ئۆھ خەلکی

ئەنصارەکانت بۆ کۆبۆتەو ، بفهرموو.

پیغەمبەر ﷺ هاتەلایان ، سوپاسی خودای کردو وەسفو سەنای کرد ،

پاشان فهرمووی :

(ئەي کۆمەلی ئەنصار ، شتیکم لەبارەي ئۆهه پیگەیشتو ، کە ئۆه

بەرامبەر بە من شتیکتان لەدەدا بۆ دروست بوو ، وانیه؟

ئایا کە من هاتم ئۆه سەر ئی تیکچوو نەبوون و خوا هیدایەتیدان ؟

هەژار نەبوون و خوا دەولەمەندی کردن ؟

دوژمنی یەك نەبوون بەلام خوا هەمووتانی کردە براو دوستی یەکتر؟

وتیان : بەئێ ، خواو پیغەمبەرەکەي خاوەن فەزلی زیاترو چاکترن.

پاشان فهرمووی : ئەرێ خەلکی ئەنصار وەلام نەدەنەو؟

وتیان : بەچی وەلامت بدەینەو؟

وتمان : منەت و ریز بۆ خواو پیغەمبەرەکەيەتی.

فهرمووی : وەللامی ئەگەر بتانەوئیت دەلێن و پراستیش دەکەن ،

کە دەلێن : پیغەمبەر ﷺ تۆ کەهاتیت دوورخرابویتەو ئیمە متمانەمان

پیدايت و باوەرمان پیهینايت ، لاوازو زەبوون بویت ، ئیمە سەرمان خستیت ،

پەراگەندە بویت ئیمە جیمان کردیتەو ، هەژار بویت دلمان دایتەو .

ئەي خەلکی ئەنصار ئۆه لە دلتاندا خەفەت بۆ مالی دنیا دروست بوو ،

مالێك كە خەلك بەدوايدا پادەکەن ، تاموسلمان بن ئەي چۆنە ئۆه بدەمەو دەست

ئیسلامەکەتان ؟

ئەي خەلکی ئەنصار ئایا پارزی دەبن کە ئەوان بە وشترو مەرۆمالاتەو

بڕۆنەو بۆ مالهو ئۆهش بە پیغەمبەرەو بڕۆنەو بۆ مال و حالێ خوتان؟

سویندم بهو که سهی گیانی منی به دهسته ، نه گهر هیجرهت نه بویه حزم
 ده کرد یه کیك بم له نه نصاره کان نه گهر هه موو خه لك پروو له شوینیك بکه و
 نه نصاریش پروو له شوینیکی تر بکات ، سویند بیت که پښگه که ی نه نصارم
 هه لده بژارد ، خوا رحم بکهیت به نه نصاره کان ، به پښه کانیان ، به پښه
 پښه کانیان).

به بیستنی ئهم وته شیرینانه هه موویان دهستیان کرد به گریان تا فرمیسک
 ریشی شورده وه و تیان: ئیمه پشکی پیغه مبه رمان دهویت.
 پاشان پیغه مبه ری خودا ﷺ هه ستاو ئه وانیش بلاوه یان ئی کرد.

هاتنه وهی وه فدی (هوازن)

پاش دابه شکر دنی غه نیمه ته کان وه فدی (هوازن) به موسلمان ی هاتن ،
 دوانزه پیاو بوون ، (زه هدی کوپی (ابن صرد) سه روکیان بوو ، (ابو برقان) یش که
 مامی شیر ی پیغه مبه ر بوو ﷺ له گه لیاندا بوو. داوایان ئی کرد که ژن و منال و مال و
 سامانه که یان بداته وه ، هه ندیک قسه ی نه رم و دلته زینیان بو کرد ،
 فرموی: ئیوه ده زانن چی لای منه ، باشتین قسه لای من راسترینیان ،
 ئایا حهن ده که ن ژن و مناله کانتان وه ربگر نه وه یان مال و سامانه کانتان؟
 وتیان: لای ئیمه هیچ شتیك به نه ندازه ی ژن و منال خوشه ویست نیه.

فرموی: که نویژی نیوه پښ کرا هه ستن و بلین: خه لکینه ئیمه پیغه مبه ر
 ﷺ ده که یه تکاکاری لای ئیمانداران ، ئیماندارانیش ده که یه تکاکار لای پیغه مبه ر
 ﷺ که ژن و مناله کانمان بده نه وه ، که نویژی نیوه پښ کرا ، وه فده که قسه کان ی
 پیغه مبه ر یان ﷺ کرد ، پیغه مبه ریش ﷺ فرموی: نه وه ی پشکی من و (بنی
 عبدالمطلب) بو ئیوه ، بو خه لکیش من داوایان ئی ده که م ، کوچکه ران و
 نه نصاره کان وتیان: نه وه ش هی ئیمه یه بو پیغه مبه ری خوا ده بیت ﷺ ،

به لام (اقرع) ی کوپی (حابس) وتی: من و (بنو تمیم) نایده ی نه وه.
 (عیینه) ی کوپی (حصن) یش وتی: من و (بنو خزارة) ش نایده ی نه وه.
 (عباس) ی کوپی (مرداس) یش وتی: من و (بنو سلیم) یش نایده ی نه وه.

١/ ابن هاشم ٢/ ٤٤٩، ٥٠٠. (بخاری) یش له وشیه یه ی رپویه تی کردوه ٢/ ٦٢٠ و ٦٢١.

بەلām (بنو سلیم) وتیان: ئەوێ هی ئیمەیه دەیدەین بە پیغەمبەر ﷺ.

(عباسی کوپی (مرداس) پیی و تن: بەراستی پووی منتان زەرد کرد.

پیغەمبەر ﷺ فەرمووی: خەلکینە ئەمانە ی هاتوون بە موسلمان ی هاتوون ،

من له کاتی خۆیدا زۆر لەسەر ژن و مەناله‌کانیان وەستام و چاوەڕێم کردن ،

ئێختیارم دایە دەست خۆیان کە ئایا مایان دەوێت یان ژن و مەناله‌کانیان وتیان:

هیچ شتێک ناگۆڕینه‌وه بە ژن و مەناله‌کانمان ، هەرکەسێک لە ئێوه کەسیکی ئەمانی

لەلایە بەرپەرژامەندی دلی خۆی بیداته‌وه ، هەرکەسێکیش دەست دەگرێت بە مافی

خۆیه‌وه و نایداته‌وه ئەوا بە بیداته‌وه ، بۆ هەرکەسێکیان شەش پشک دادەنێم بۆ ئەو

کەسە ی دەیداته‌وه لەو مال و دەستکەوتە ی لەداها تودا دەستمان دەکەوێت ،

خەلک وتیان: بەراستی دلی پیغەمبەر ﷺ پازی دەکەین .

فەرمووی: من نازانم کێ لە ئێوه پازیه و کێ ناپازیه ، بگەرێنه‌وه تا میره‌کانتان

پاوبۆچونه‌کانی ئێوه مان بۆ دەهێنه‌وه ، هه‌موویان بپاریاندا ژن و مەناله‌کان بدەنه‌وه ،

جگه له (عیینه) ی کوپی (حصن) کە پیره‌ژنیکی لەلابوو نه‌یده‌دایه‌وه ، ئەویش

لەدواییدا دایه‌وه ، پیغەمبەریش ﷺ دەستیکی جلی کەتانی بۆ کرد و ناردیه‌وه.

عومره كردن و گه رانه وه بۆ مه دینه

كه پيغه مبه ر ﷺ له دابه شكر دني غه نيمه تي (جعرانة) بو وه خو ي سازدا بو عومره كردن ، عومره ي ئه بنجامدا ، دوا ي ئه وه ته شريف ي چوه وه بو مه دينه پاش ئه وه ي (عتاب ي كور ي (اسيد ي) دانا به سهر مه ككه وه ، كه گه رايه وه بو مه دينه مانگ ي (ذي القعدة) شه ش پوژ ي مابوو ، له سالي (٨) ي كوچيدا .

(محمد الغزالي) ده ليت :خوايه ، ماوه ي نيوان ئه و چهنده ساته چهنده زوره كه تيايدا خودا سهر كه وتني به خشي به موسلمان ه كان و تاج ي سهر كه وتني نايه سهر سهر ي پيروز ي ، له گه ل ئه و كاته دا كه پيش هه شت سال ته شريف ي برده ناو ئه و شار ه شكوداره وه ؟

به راست ي كه ته شريف ي برد بو مه دينه جي ي نه ده بو وه به دوا ي ئاراميدا ده گه را ، بي كه سو و قه له ندر به دوا ي مالي كي ئارام و هو گر يكي دلسوزدا ده گه را ، له و شوينه دا ريز له خو ي و كه سو كاري گيرا ، پشت يوانيان كرد ، شوين ئه و نووري هيدا يته ي ئه و كه وتن ، له و پينا وه دا دوژ منايه تي هه موو دونيايان به هيچ نه زاني ، ئه وه تا دوا ي هه شت سالي ره به ق له مه و بهر كه به ترسو له رزه وه خو ي كرد به و شار ه دا ئيستاكه پيشوازي ئي ده كهن ، سهر ي به رزه و شاري مه ككه ش نوچ ي داوه له به رده مي داو سهر يان له به رده م قاچه كانيدا شو پر كرد وه و جاهيليه تيان فريدا وه ، بو ئه وه ي به بانگه واز ي ئيسلامه تي به رزو بلند بيته وه ، له به رامبه ر ئه وه دا ئه و يش له سهره پوييه كانيان خوشبوو ﴿ إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴾ يوسف / ٩٠ .^١

^١ / فقه السيرة ل ٢٠٣ . بو دريژه ي نهم غه زا به (فه تي مه ككه و حنين و طائف) و هه رچيه ك پوي داوه تيايدا ، بپوانه : زاد المعاد ج ٢ ل ١٦٠ تا (٢٠) هه روه ها (ابن هشام) و او طاموس و الطائف و هيتريش ج ٢ ل ٦١٢ تا ٦٢٢ ، هه روه ها فتح الباري ج ٨ ل ٣ تا ٥٨ .

ناردنی سرپه گان دواي گهړانه ودي له غه زاي فه تحي مه ککه

پاش گهړانه وه لهو سفره دوورو دريژه سرکه وتوه ، پيغه مېر ښځه له مه دینه دا دانېشت ، پيشوازي له شانده گان ده کړدو سرکاره کاني خوې دنارد به چوارده وړداو بانگخوازي دنارد بو بلاو کړدنه ودي ئيسلامه تي و بيده نگ کړدني نهو که سانه ي که هيشتا سمرسه ختي و خو به زل زاني نه يده هيشت ملکه چي ديني خودا بن و ته سلیم بن بهو واقعي حاله ي عهره بي تيذا ده ژي ، نهو ش نمونه يه کي بچوکه :

برواداران

پيشتر وتمان که پيغه مېر ښځه له کوتاي پوژاني سالي هه شتمه مي کوچيدا گهړايه وه بو مه دینه ، له گهل ده ست پيکړدني مانگي (محرّم) ي سالي (۹) ي کوچي دا ، پيغه مېر ښځه بړواداراني نارد بو لاي خيل و تيره گان ، نه مېش ليستي ناوه کانيانه :

(عبيّنة) ي	کوړي	(حصن)	بو	(بني تميم)
(يزيد) ي	کوړي	(حصين)	بو	(اسلم) و (غفار)
(عباد) ي	کوړي	(بشير) ي (الاشهلي)	بو	(سليم) و (مزينة)
(رافع) ي	کوړي	(مکيث)	بو	(جهينة)
(عمرو) ي	کوړي	(عاص)	بو	(بني خزارة)
(ضحاك) ي	کوړي	(سفيان)	بو	(کلاب)
(بشير) ي	کوړي	(سفيان)	بو	(بهني کعب)
(ابن اللتيبة) ي		(ازدي)	بو	(بني ذبيان)
(مهاجر) ي	کوړي	(ابي امية)	بو	(صنعاء) له ويډا (اسود) ي (عنسي)
بو دهرچو که نه م له وي بوو				
(زياد) ي	کوړي	(لبيد)	بو	(حضر موت)
(عدي) ي	کوړي	(حاتم)	بو	(طيه) و (بني اسد)
(مالك) ي	کوړي	(نويرة)	بو	(بني حنظلة)
(زبرقان) ي	کوړي	(بدر)	بو	(بني سعد) بو هه نديکيان
(قيس) ي	کوړي	(عاصم)	بو	(بني سعد) بو هه نديکي تريان
(علاء) ي	کوړي	(حضرمي)	بو	(بحرين)
(علي)	کوړي	(ابي طالب)	بو	(نجران) (به مېه ستي کوکړدنه ودي
(صدقة) و (جزية)				

هه موو ئه و سهركارانه له مانگی (محرم) ی سالی (۹) ی كۆچیدا نه ئیروان ، به لكو هه ندیكیان كه وتونه ته دواى موسلمان بوونی ئه و خیلانه ، به لئى سهره تاي گهرماوگهرمی ناردنه كه له مانگی (محرم) ی سالی (۹) ی كۆچیدا بووه ئه مهش به لگه یه له سهر سهر كه وتنی بانگه وازی ئیسلامی له دواى سولحی حوده یییه وه ، به لام دواى فه تحی مه كه كه پۆل پۆل خه لکی ده هاتنه ناو ئایینی پیروزی ئیسلامه وه .

سریه کان

له گه ل ناردنی برواداراندا بۆ ئه و شوینانه ، زۆر پیویست بوو كه چه ند سریه کی ئیسلامی به مه به ستی به رقه رارکردنی هیمنی و ئاسایش له و شوینه دا بنیژیت ، ئه مهش لیستی ناردنی سریه کانه :

۱. سریه ی (عیینه) ی کوپی (حصن) ی (خزاری) له مانگی (موحه رهم) ی سالی (۹) ی كۆچیدا ، بۆ (بنی تمیم) له گه ل په نجا ئه سپ سواردا ، هیچ كه سیکی كوچه رو ئه نساریان له گه لدا نه بوو ، هویه كه شی ئه وه بوو (بنی تمیم) تیره و خیله عه ره به کانیان فریودا بوو كه (جزیه) نه دن .

(عیینه) كه ده رچو شه وه روی ده کردو به رۆژ خۆی هه شارده دا تا له سارادا دای به سه ریاندا ، هه موویان هه لاتن یانزه پیاوو بیست و یه ك ژن و سی منالیا ن ئی به جیما ، (عیینه) هه موویانی هیئا بۆ مه دینه ، له مالی (رملة) ی كچی (حارث) دایبه زاندن .

ده پیای سهرکرده یان هاتن بۆ مه دینه و چونه به رده رکى پیغه مبه ر ﷺ هاواریان کرد: ئه ی محممه د وه ره دهره وه بۆ لامان ، كه هاته دهره وه لیئ نه ده بونه وه ، قسه یان له گه لدا ده کرد ، له گه لیاندا وه ستا ، پاشان چوو مه تا نوژی نیوه رۆی کرد پاشان له ناو مزگه وتدا دانیشت ، ئه وان ئاماده یی خۆیان پیشاندا له خۆه لکیشان و شانازی کردن به خودا ، ئه نجا (عطارد) ی کوپی (حاصب) ی گوتارخوینی خۆیان خسته پیشه وه ده ستی کرد به قسه کردن ، پیغه مبه ر ﷺ فه رمانی دا به (قیس) ی کوپی (شماس) كه گوتار خوینی ئیسلام بوو . وه لامی دایه وه ، پاشان شاعیریکی تریان پیش خست كه ناوی (زبرقان) ی کوپی (بدر) بوو ده ستی کرد به خویندنه وه ی شیعری شانازی ، ئه نجا شاعیری ئیسلام (حسان) ی کوپی (ثابت) ده م و ده ست وه لامی دایه وه .

که هەردوو گوتارخوین و شاعیرەکه لیبونهوه (اقرع) ی کوپی (حابس) وتی: گوتارخوینەکهی ئەوان لە گوتار خوینەکهی ئیمە کارامەتر بوو ، شاعیرەکهشیان لە شاعیرەکهی ئیمە شاعیرتر بوو ، دەنگیشیان لەدەنگی ئیمە دلیرتر بوو ، وتەیان لە وتە ی ئیمە بەرزتره ، پاشان هەموویان موسلمان بوون پیغمبەر ﷺ خەلاتی بەنرخى پیدان و ژن و مائەکانیشی پیدانهوه.^۱

۲. سریه ی (قطبة) ی کوپی (عامر) بۆ تیرەیهکی (خثعم) لە ناوچه ی (تباله) لە نزیک (تربة)وه ، (لە مانگی (صفر) ی سالی (۹) ی کۆچی)دا. (قطبة) لەگەڵ بیست پیاو دا دەرچوون بە دە و شترهوه بە نۆزە سواریان دەبوون ، هێرشیان برده سەریان ، شەڕیکی سەختیان کرد لەگەڵیاندا تا لە هەردوولا کوژراو برینداریکى زۆر کهوتن ، (قطبة) خو ی یهکیک بوو لە کوژراوهکان ، موسلمانەکان و شترو مەرو مالا ته کهیان دایه بەرو هیئایانهوه بۆ مەدینه.

۳. سریه ی (ضحاک) ی کوپی (سفیان) بۆلای (بنی کلاب) لە مانگی (رهبیعی یهکه م) ی سالی (۹) ی کۆچی دا بۆ ئەوه ی ئەو خێلە بانگ بکه ن بۆ ئایینی ئیسلام ، ملیان نەداو شەڕ پوو ی دا ، موسلمانەکان راویان نان و پیاویکیان ئی کوشتن.

۴. سریه ی (علقمة) ی کوپی (مجزى) (مدلجی) بۆ که نارهکانی (جدة) لە مانگی (رهبیعی دووهم) ی سالی (۹) ی کۆچی دا بە سێ سەد سوارهوه ، پیغمبەر ﷺ نارەنی بۆسەر کۆمەلێک پیاوی حەبەشی که لە نزیک که نارهکانی (جدة) کۆ بوو بونەوه بۆ چەته گەری و رینگری دژ بەخەلکی مەککه ، (علقمه) بۆیان چوو ناوهوه ، تاگەیشته (جزیره) که ئە حباشەکان هەوالی هاتنی موسلمانەکانیان بیست ، خیرا رایان کرد بوو.^۲

۵. سریه ی (علی) کوپی (ابو طالب) بۆ شکاندنی پهیکەرێکی بتی خێلی (طیء) ، که ناوی (قلس) بوو ، لە مانگی (رهبیعی یهکه م) ی سالی (۹) ی کۆچی ، پیغمبەر ﷺ بە سەدو پەنجا که سهوه نار دی به سوار ی سەد و شترو

^۱ / بە شوێنیه (سیرەت) نووسەکان دەلێن: ئەو سەریه ی لە مانگی موحرەمی سالی (۹) ی کۆچیدا بوو ، ئەمەش بەرونی قسە ی لەسەر ، رەوتی پووداوه ئەوه دەچرپینێت بەگوندێ که (اقرع) ی کوپی (حابس) پیشنەوه لەنارادا نەبووه ، بەتایبەتی که باسی ئەو یان کردووه (اقرع) ی کوپی (حابس) ئەو که سه بوو لەکاتی پیدانهوه ی دیله ژنهکانی (هوازن) دا وتی: من و (بنوتیم) نایدەینەوه. ئەمەش ئەوه دەگەیه نیت که موسلمان بوونی (اقرع) لە پیش نارەنی ئەم سەریه دا بووه.

^۲ / فتح الباری ۵۹/۸.

په نجا نه سپهوه ، نالايه كي (سپي) و نالايه كي (پرش) ي پي بوو ، له گهل
 بهر به ياندا داي به سهر مال و حالي (حاته م) داو پووخانديان و مال و
 سامانيكي زوريان ده سكه وت ، له ناو ديله كاندا خوشكيكي (عدي) كوپي
 (حاته) يان تيدا بوو ، (عدي) يش بهر و شام رايكرد ، موسلماننه كان له
 خه زينه ي (قلس) دا سي هه زار شمشيرو سي هه زار قه لغانيان دو زيه وه ،
 له سهر ريگه غه نيمه ته كانيان دابه شكرد، پينچ يه كه كه ي پينغه مبهريان
 جيا كرده وه و به شه كه ي نال و به يتي حاته ميشيان دابه ش نه كرد.

كه هاتنه وه بو مه دينه خوشكه كه ي (عدي) كوپي (حاته) داواي كرد له
 پينغه مبهري ﷺ و وتي : پينغه مبهري خوا ﷺ كه سم ديارنيه هه واليك نازانم ، منيش
 پيره ژنيكي به ته مه نم ناتوانم خزمه تي كه س بكه م ، پزگارم بكه ، خواي گه وړه
 پزگارت بكات . پينغه مبهري ﷺ فرموي : كه سه كانت كيڼ؟
 وتي : (عدي) كوپي (حاته) ه .

فرموي : نو كه سه يه كه له خوداو پينغه مبهري كه ي هه لاتوه؟

پاشان پوشت ، بو سبه يني هاته وه هه مان شتي وته وه ، پينغه مبهري ﷺ
 هه مان وه لامی دايه وه ، بو پوژي سييم هاته وه هه مان شتي وته وه ، پينغه مبهري ﷺ
 نازادي كرد ، له ته نيشتيه وه پياويك وه ستابوو ، ژنه كه زاني كه (علي) يه ، (علي)
 پيي وت : دووباره داواي وشتره كه ي ئي بكه ، ژنه كه داواي كردو پينغه مبهري ﷺ
 فرماني دا پيي بده نه وه .

خوشكه كه ي (عدي) كوپي (حاته) گه پايه وه بولاي براكي له شام ، كه
 بهر و پيري چوو له باره ي پينغه مبهريه وه ﷺ پرسياي ليكرد، ژنه كه وتي : كاريكي
 له گه ندا كردوم باوكيشت بوايه شتي واي نه ده كرد به خوشي خوت بي يان ناحهزي
 دل برؤ بو خزمه تي . (عدي) يش به بي په ناو بي نوسراو چوو بو خزمه ت پينغه مبهري
 ﷺ .

هينايان بو ماله كه ي پينغه مبهري ﷺ كه له بهر ده ميده دانيشته ، پينغه مبهري ﷺ
 سوياس و وسف و سه ناي خواي كرد ، پاشان فرموي : چيه پالت پيوه ده نيته
 هه لبييت ؟

له وه هه لنييت كه بلبييت : لا اله الا الله ؟

ئایا تۆخوایهکی دیکه جگه لهخوا دهناسیت؟

وتی: نهخیر.

کهمیکی که قسهی کرد ، پاشان فهرمووی : لهوه رادهکهیت که دهوتریت

(الله اکبر) ؟

ئایا هیچ هیژیک هیه لهخوا گهورهتر بیت؟

وتی: نهخیر.

فهرمووی : جولهکه توپهیی خویان بهسهرهویه نهسرانیهکانیش گومپان

، وتی: من موسلمانیکى حنیفیم ، پرووی پیغهمبهـر ﷺ گهشایهوه فهرمانی دای

پیایوئیکی ئهـنساری دابهـزیت ، ئهـنجا پۆژانه بهیانی و ئیواره دههاته خزمهت پیغهـمبهـر ﷺ.

له ریوایهتهکهی (ابن اسحاق)یشدا له (عدی)وه هاتوه : پیغهـمبهـر ﷺ

کاتیـک لهـبردهـم خویدا داینا له مالهکهی خویدا پیی فهرموو: ئهی (عدی) کوپری

(حاتهم) ئایا تۆ رهکوسی نهبویت؟

عدی دهئیت : وتم بهری وهللأ ،

فهرمووی : ئایا تۆ چواریهکی غهـنیمهـت وهرنهـدهـگرت ؟

دهئیت : وتم : بهلی .

فهرمووی : لهکاتیـکدا که ئهـوه لهـئایینهـکهی تۆشدا حهـلأل نهـبوو .

دهئیت : وتم ئهـری وهللأ . ئهـنجا دهئیت : ئیتر زانیـم که ئهـمه پیغهـمبهـره

چونکه ههر چیهـک ئیمه نایزانیـن ئهـو دهـیزانی .^۲

له ریوایهتهکهی (احمد)یشدا هاتوه ، پیغهـمبهـر ﷺ فهرمووی : ئهی (عدی)

موسلمانبه سهلامهت دهـبیت ،

وتم : من شوینکهوتوی ئایینم ،

فهرمووی : من له تۆ باشتر له ئایینهکهت شارهزایم هیه ،

وتم: تۆ له من شارهزاتری له ئایینهکهمدا ؟

وتم : بهلی ،

^۱ / زاد المعاد ۲/ ۲۰۵.

^۲ / ابن هاشم ۲/ ۵۸۱.

فهرمووی: نه وه له نایینه که تدا حه لال نیه ، که نه مه ی وت چارم نه ما ملم
که چ کرد بو ی .^۱

(بخار) یش له (عدی) وه ده گه پیتته وه ده لیت : (عدی) وتی: له خزمهت
پیغه مبه ر ﷺ دا دانیشتبوم کابرایه ک هاته خزمه تی سکالای هه ژاری کرد ،
یه کیکی ترهات سکالای پیگرو چه ته ی کرد ،

فهرمووی : نه ی (عدی) ، نایا تو هه رگیز (حیره) ت دیوه؟

نه گه ر خوا ته مه نت دریز بکات ده یبینی سوار که له ویوه دیت ته وافی کابه
ده کات و جگه له خوا له هیچ شتیک ناترسیت ، خو نه گه ر ته مه نت دریز تربیت ،
ده بینیت که گه نجینه کانی کیسرا ده که یته وه ، نه گه ر ته مه نت دریز تربیت مرو ف ده کاته
ناستیک مشتی پر له نالتون یان زیوی خو ی ده کاته وه و داوا ده کات کی هه ژاره؟

که چی که سیک نیه ئی وهر بگریت ... له کو تایی فهرمووده که دا (عدی)
ده لیت : سوارم ده یبینی له حیره وه ده هات و ده چوو ته وافی کابه ی ده کرد جگه
له خوا له هیچ که سیک نه ده ترسا ، ههروه ها یه کیک بووم له و که سانه ی گه نجینه کانی
کیسرا مان کرده وه ، خو نه گه ر ته مه نتان دریز تربیت نه وه ش ده بینین که پیغه مبه ر ﷺ
(ابو القاسم) فهرمووی : پر به مشتی زیرو زیو هه لده گریت .^۲

^۱ مسند الامام احمد .

^۲ صحیح البخاری ، بروان (شکاه المصابیح) ۵۲۴/۲ .

لہ (رہجہ ب) ی سائی (۹) ی کوچی دا

غمزای پژگارکردنی مهککه بریتی بوو له غمزای یه کلاکه روه دی هق و ناهق:
نییدی دوی ئهوه هیچ بوارنکی گومانکردنی عه رب نه ما بۆ په یامه که ی موحه ممه د ﷺ
، له برئهوه په وتی پووداوه کان به ته واوی گوڤان و خهک پۆل پۆل دهاتن و موسلمان
دهبوون ، ههروهکو له باسی (شانه دهکان) دا ئه م راستیه درده که ویت . ههروهه لهو
ژماره یه شدا دیاره که بهو زۆریه له حه جی مال ئاوا ییدا ئامانه دهبن ، بۆیه دوی ئهوه
پووداوه موسلمانان پژگاریان بوو له دهست کیشه ناوهکیه کان و یه کلابونهوه بۆ
ناساندنی شه ریعه تی خودا به خهک و بلاو کردنه وه ی بانگهوازی ئیسلامی .

هۆی غەزاكە

بەلām هیزیک هەبوو بێ هیچ بەهانیەک شەری دەفروشت بە موسلمانەکان، ئەوەش هیزی پۆمەکان بوو، بریتی بوو لەگەورەترین هیزی ئەوکاتەى دونیا. پینشتیش زانیمان کە سەرەتای شەڕ فروشتنەکە لە کوشتنی فروستادەکەى پیڤەمبەرە ﷺ دەستی پیکرد، کە ناوی (حارثی کوپی (عمیر)ی (ازدی) بوو بەدەستی (شرحبیل)ی کوپی (عمرو)ی (غسانی)، لەو کاتەدا کە فروستادەکە نامەیهکی پیڤەمبەری پێ بوو ﷺ بۆ گەورەى (بصری) و بەدوای ئەو پووداوەدا پیڤەمبەر ﷺ سڕیهکەى (زید)ی کوپی (حارثە)ى ناردو پوو، پوو، بوونەو، یهکی خویناویان کرد لەگەڵ سوپای پۆمەکاندا لە (موتە) و نەیاننوانی ئەو تۆلەیه لەو زالمە مله‌ورانه بکەنەو. هەرچەندە گەورەترین کاریگەری بەجێهێشت لە دل و دەررونی عەرەدا لە دورو نزیکەو.

(قیصر)یش چاوپۆشی نەدەکرد لەو کاریگەریەى جەنگى (مۆتە) بەجیئى هیشت بۆ بەرژەودەندى مۆسڵمانەکان و ئەو خەون و ناوایەى خێلە عەرەبەکان هەیان بوو بۆ جیاپونەوه لەدەسەلاتى (قیصر) و پێکەوتن لەگەڵ مۆسڵمانەکاندا ، چونکە ئەو مەترسیە پۆژ لەدواى پۆژ لەسنوورەکانى نزیکدەبوەودو هەپەشەى دەکرد لەو سنوورانەى شام ، کەهاوسنورى عەرەب بوون، بۆیە (قیصر) پێئى وابوو دەبێ مۆسڵمانەکان سەرکوت بکړن پێش ئەودى گۆبەنگو ئاشوبێک دروست بکەن لە ناوچە عەرەبیە هاوسنورەکانى رۆمدا.

بهره‌چاوکردنی ئهو به‌رژهوهندیانه (قیصر) یه‌ك سالی پینه‌چوو ، دواى شه‌ری (مؤتة) ده‌ستی کرد به‌سبازدانی سوپای پوّم و عه‌ربه شوینک‌وتوه‌کانی له (آل غسان) و جه‌ندینی تریش و ، خوی ئاماده ده‌کرد بو شه‌ریکی خویناوی به‌كلاکه‌روه.

هه‌والی خو‌سازدانی رۆم و (غسان) یه‌کان

هه‌والی یه‌ک له‌دواى یه‌ک ده‌هات له‌بارهى خو‌ ئاماده‌کردنى پۆمه‌کانه‌وه‌ بۆ نه‌جامدانى شه‌رێكى یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ دژ به‌موسڵمانه‌کان. به‌شیوه‌یه‌ک دل‌ه‌راو‌کێشه‌کی هه‌میشه‌یی بۆ دروست کردبوون ، هه‌رده‌نگیكى ئاناساییان به‌رگوى ده‌که‌وت وایاندەزانی پۆمه‌کانه‌و دایان به‌سه‌ریاندا ، ئه‌و پووداوه‌ش به‌سه‌ر (عه‌مر)ی کو‌ری (خطاب) دا هات ، ئه‌م راستیه‌ نیشان ده‌دات. ئه‌وه‌بوو پیغه‌مه‌به‌ر ﷺ بۆماوه‌ی یه‌ک مانگ له‌ سالی (٩) ی کو‌چیدا جیگه‌ی جیاکرده‌وه‌ له‌خیزانه‌کانی و نان و ئاوی له‌گه‌ڵدا نه‌ ده‌خواردن ، هاوه‌ڵان وایاندەزانی که ژنه‌کانی ته‌لاقداوه‌و له‌راستی مه‌سه‌له‌که‌ حاڵی نه‌ده‌بون ، بۆیه‌ خه‌م و خه‌فت هه‌موویانی داگرتبوو. (عه‌مر)ی کو‌ری (خطاب) ئه‌م به‌سه‌رهاته‌مان بۆ ده‌گێڕێته‌وه‌و ده‌لیت: هاوه‌لیکی ئه‌نصاریم هه‌بوو ئه‌گه‌ر من دیار نه‌بوومايه‌ ئه‌و هه‌واله‌کانی ده‌هینا بۆ من ، ئه‌گه‌ر ئه‌و دیارنه‌بوايه‌ من هه‌وال و ده‌نگ و باسم بۆ ده‌برد - ئه‌م دووانه‌ ماله‌کانیان له‌به‌شی سه‌رووی مه‌دینه‌وه‌ بوو - به‌نۆبه‌ ده‌چوونه‌ خزمه‌ت پیغه‌مه‌به‌ر ﷺ. (عه‌مر) ده‌لیت: باسی مه‌لیکیکی غه‌سانیمان بۆ ده‌کرا که ده‌یه‌ویته‌ له‌ناکاودا هێرش به‌یئێته‌ سه‌ر شاری مه‌دینه ، به‌ته‌واوی رقمان لیی هه‌ستابوو لیی پر بووبووین ، جاریکیان له‌پڕێکدا هاو‌پڕی ئه‌نصاریه‌که‌م دای له‌ ده‌رگا ، وتی: بیکه‌ره‌وه‌، وتم ئه‌وه‌چیه‌ مه‌لیکی غه‌سانیه‌کان هاته‌ سه‌رمان؟ وتی: کو‌ره‌ خراپتر له‌وه‌ پووی داوه‌ ، پیغه‌مه‌به‌ر ﷺ وازی هیناوه‌ له‌ ژنه‌کانی. (فه‌رمووده‌که‌) ١.

له‌ده‌ربڕینیکی تردا هاتووه‌ ، فه‌رموویه‌تی: جاریکیان باسی (آل غسان)مان ده‌کردو ده‌مانوت ئه‌م مه‌لیکه‌ هه‌رچی پیپه‌تی هیه‌ ده‌یه‌یئێته‌ سه‌رمان، شه‌وی سه‌ره‌ی هاو‌پڕیکه‌م بوو بیته‌ به‌لام ئه‌و شه‌وه‌ له‌پڕێکدا زۆر به‌توندی دای له‌ ده‌رگا و وتی: (عه‌مر) نوستوه‌؟ زهنده‌قم چوو، خێرا چوومه‌ ده‌ره‌وه‌ به‌ده‌میه‌وه‌ وتی: شتیکی زۆر خراپ پووی داوه‌ ، وتم: چی پووی داوه‌؟ غه‌سانیه‌کان هاتوون؟ وتی: نه‌خێر. شتیکی له‌وه‌ گه‌وره‌ترو خراپتر پووی داوه‌، پیغه‌مه‌به‌ر ﷺ وازی له‌هاوسه‌ره‌کانی هیناوه‌ (فه‌رمووده‌که‌) ٢.

١ صحیح البخاری ٢ / ٧٢٠.

٢ / هه‌مان سه‌رچاوه‌ ١ / ٣٣٤.

ئەم گىرۋانەۋىيە بەلگەيە لەسەر ترسناكىتى ئەو قۇناغەي مۇسلمانەكانى پيدا تىدەپەرىن ، سەبارەت بە پۇمەكان ، ئەۋەي زىياتر ئەم حالەتەي قورستر دەکرد ھەۋالى خۇنامادە كردنى پۇمەكان بوو بۇ ھەلگوتانە سەر مەدىنە كە لەلايەن دوپروەكانەۋە بلاۋ دەكرایەۋە . لەگەل ئەو سەرکەوتنەۋەدا كە پىغەمبەر ﷺ لە ھەموو بوارەكاندا بە دەستى ھىنا بوو ، بېرواشيان بەۋەي كە دەسلەتەك نىيە لە دونيا دەرەقەتى بىت بەلكو ھەموو شتەك لەبەردەمىدا دەتویتەۋە ھەرەس دەھىنىت ، لەگەل ئەۋانەشدا دوپروان ئومىدىيان وابوو كە ئەۋەي لە دلە نەخۇشەكانىاندایە دیتەدى و نیازە شەرەنگىزىيەكان جىبەجى دەبىت دژ بە ئىسلام و مۇسلمانان ، لەبەرئەۋەي بەلىكدانەۋەي خۇيان ھاتنەدى ئەو خەۋنە نرىك بۆتەۋە تۇرپكى نەخشە و پىلان و سىخوپران دروست كرد بوو لە شىۋەي مزگەوتىكدە ئەۋىش مزگەۋتى (ضرار) بوو، بۇ ئەۋە بىنايتيان نابوو كە جوداۋازى و رقبەرىتى بخەنە نىو پىزى مۇسلمانەكانەۋە پىگەيەك بى بۇ دۆرمانى خدا و پىغەمبەر ﷺ .

داۋايان كرد لە پىغەمبەر ﷺ كە نوپۇزى تىدا بكات ، مەبەستيان چەۋاشە كردنى مۇسلمانان بوو كە ھەست نەكەن بەو پىلان و دەسىسە خراپانەي لەو مزگەۋتەدا دژيان دەكىشرىت و ئاگايان نەبىت كەچى لەو مزگەۋتەدا دەكرىت و بىتتە پەپكەي كۆبۇنەۋەي دوپروەكان لە ھەموو شىۋىنىكەۋە ، بەلام پىغەمبەر ﷺ نوپۇزكردنى لەو مزگەۋتەدا دواخست بۇ دۋاي گەپانەۋەي لەم شەرە لەبەر سەرقالى بەخۇنامادە كىرنەۋە بۇيە دوپروان لەم پىلانە شىكستيان ھىنا و ئابرويان چوو ، تائەۋە بوو دۋاي گەپانەۋەشى لەجىياتى ئەۋەي نوپۇزى تىدا بكات پروخاندى .

ھەۋالە تاييەتتەكان

لەبارەي خۇنامادەكردنى پۇم و غەسانىيەكانەۋە

ھەۋالەكان بەو شىۋەيە دەگەيشتنە مۇسلمانەكان ، لەو كەسانەشەۋە كە زەيتيان دەھىنا لەشامەۋە بۇ مەدىنە ھەۋالىيان پىگەيشت كە (ھەرقل) سوپايەكى گەۋرەي نامادە كردوۋە چل ھەزار كەس دەبن و سەركردايەتى داۋەتە دەست گەۋرەيەكى پۇمى ، لەگەل خۇشىدا خىلەكانى (لخم) و (جزام) ئەو تىرەو خىلانەي ھىناۋە كە بوون بە نەصرانى لەگەلىدا ، سەرەتاي سوپاكە گەيشتۇتە (بلقاء) بەم شىۋەيە قەۋارەي تەۋاۋى مەترسىيەكە لەبەرچاۋى مۇسلمانەكاندا بەرجەستە بوو .

زیاتربوونی مهترسی هه ئۆیسته که

ئەوێ که بارودۆخەکە ی مهترسیدارتر کردبوو هاتنی وەرزی گهرما بوو ، خه‌ک له‌حاله‌تیکی وشکه سالی بی‌ناویدا بوون ، میوه‌و به‌روبومی باغو بیستان تازه پیده‌گه‌یششت . خه‌کی هه‌زی له‌ژێر سیبهری دره‌خت و باخه به‌رداره‌کانی ده‌کرد ، پییان ناخۆش بوو بینه‌ ده‌ره‌وه ، له‌گه‌ل ئەوه‌شدا ماوه‌که زۆر دوور بوو ، ریگاکه‌ش سه‌خت و پڕ له‌ کۆسپ بوو .

په‌غه‌مبه‌ر ﷺ بریاریکی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ ده‌دات

به‌لام په‌غه‌مبه‌ر ﷺ وردتر سه‌یری بارودۆخ و گۆزانکاریه‌کانی ناوچه‌که‌ی ده‌کرد ، پینی وابوو که ئەگه‌ر بی‌ت له‌م قوناغه‌دا سستی بکات له‌ غه‌زاکردنی پۆمه‌کان ، وازیان ئی به‌ینی‌ت پۆمه‌کان به‌ئاره‌زووی خۆیان بین و بچن له‌و ناوچه‌انه‌دا ، که له‌ژێر سایه‌ی هه‌ژموونی ئیسلامی‌دا بوون ، ئەوا هه‌لده‌کشین به‌ره‌و مه‌دینه‌و ئەوجا خراپترین کاریگه‌ری ده‌بی‌ت له‌سه‌ر بانگه‌وازی ئیسلامی و ناوبانگی سه‌ربازی موس‌لمانانی پی‌ بچوک ده‌بی‌ته‌وه . له‌وانه‌شه‌ جاهیلیه‌ت ، که له‌غه‌زای (حنین)‌دا دواه‌ناسه‌ی‌دا جاریکی‌تر ناھی بی‌ته‌وه‌ به‌به‌رداو له‌م لاشه‌وه‌ دووبه‌ره‌کان ئاوات ده‌خوازن به‌لیدانی موس‌لمانه‌کان و له‌ریگه‌ی (ابو عامری فاسق)‌ه‌وه‌ په‌یوه‌ندی ده‌که‌ن به‌ پۆمه‌کانه‌وه ، له‌وانه‌یه‌ له‌ پشته‌وه‌ خه‌نجهری ژاراوی بدن له‌ پشتی موس‌لمانه‌کان ، له‌و کاته‌دا که پۆمه‌کان له‌ پی‌شه‌وه‌ هه‌رشه‌ گه‌وره‌که‌ی خۆیان ده‌هینن ، به‌و شیوه‌یه‌ هه‌رچی هه‌ول و کۆششی خۆی و هاوه‌له‌کانی هه‌یه‌ شکست ده‌هینی‌ت که له‌بلاو‌کردنه‌وه‌ی بانگه‌وازی ئیسلامدا به‌کاریان هه‌یناوه‌و هه‌موو ئەو ده‌سکه‌وتانه‌شیان له‌کیس ده‌چیت که له‌چه‌ندین شه‌پی خویناوی هه‌لۆیستی سه‌ربازی و به‌دواداچونی سهریه‌کان و سه‌ربازه‌کاندا به‌ده‌ستیان هه‌یناوه‌و هه‌مووی ده‌بی‌ت به‌ پڕزۆل .

په‌غه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئەوێ زۆرچاک ده‌زانی ، له‌به‌ره‌ئه‌وه‌ له‌گه‌ل ئەو هه‌موو زه‌حمه‌ت و نا‌هه‌حتیه‌ی تییدا ده‌ژیا ، بریاریدا هه‌ستیت به‌غه‌زایه‌کی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ که موس‌لمانه‌کان له‌سه‌ر سنووری پۆمه‌کان نه‌نجامی بدن و بواریان نه‌ده‌نی ئەوان هه‌لکشین به‌ره‌و مال و حالی موس‌لمانه‌کان .

راگه ياندى خۇسازدان

بۇ شەرى پۇم

كە پىغەمبەرى خوا ﷺ بېرىرىدا لەسەر غەزاكە لەناو ھاوولاندا پای گەياند كە خۇيان ئامادە بكن بۇ شەرى ، ناردى بەشۇن خىلە غەرەبەكان و خەلكى مەككەدا ، بۇ ھەر شەرىك بچوايە كەمجار ھەوالى پىشتىرى دەدا كە بۇ كوى دەچىت ، بەلام ئەمجارە لەبەر ترسانكىتى بارودۇخەكەو سەختى ھەلومەرچەكە ، پای گەياند كە دەيەوئ بېوا بۇ شەرى پۇمەكان و بەروونى خەلكى تىگەياند ، بۇ ئەوئى بەتەواری خۇيان ئامادەبكن ھانى دان بۇ جىھاد كردن ، بەشكىكىش لە سورەتى (براءة) دابەزى بۇ ھاندانىان و خۇپاگرتن لە جەنگدا. پىغەمبەرى خوا ﷺ ھانىدان كە خىرو سەدەقە بكن و باشتىن مال و سامان خەرج بكن بۇ ئامادە كردنى سوپاكە.

موسلمانان پىشېركى دەكەن لە خۇئامادەكردندا

ھەركە موسلمانەكان گوئيان ئى بوو پىغەمبەرى خوا ﷺ بانگى جىھادى لىدا ، دەستبەجى چوونە خزمەتى بۇ جىبەجى كردنى فەرمانەكانى ، بەخىرايىەكى سەير دەستيان كرد بەخۇ ئامادەكردن بۇ شەرى ، لە ھەموولايەكەو خىل و تىرەكان دادەبارىن بەسەر مەدىنەدا ، ھىچ موسلمانىك پارزى نەبوو لەم شەرى دوابكەوئ جگە لە دل نەخۇشەكان و سى ھاوول، تارادەيەك ھەزارەكان دەھاتنە خزمەت پىغەمبەرى خوا ﷺ و داوايان ئىدەكرد لەسەر ولاخىك ھەلىان بگرت بۇ شەرى پۇمەكان ، ئەوئىش دەيفەرموو ﴿ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴾ التوبة/۹۲. واتە: پىغەمبەرى خوا ﷺ دەيفەرموو: ھىچ نىيە ئىوئى پى بگوازەوئە بۇ ئەو شەرى ، ئەوانىش بەچاوى فرمىسكاويەوئە دەگەرەنەوئە لە خەفەتدا ، چونكە ھىچيان نەبوو لە پىناوى خوادا بىبەخشن.

ھەروەھا لەبوارى خەرجكردن و سەدەقەو خىرىشدا ، موسلمانەكان پىشېركىيان دەكرد ، (عثمانى كوپى (عفان) كاروانىكى لە شامەوئە گەرەبەوئە برىتى بوو لە دوو سەد وشتىر بەھەموو بارەكانيانەوئەو دووسەد ئوقىيە ، ھەمووى كرد بەخىرو ئەنجا وشتىرى بەبارو بارگەيانەوئە كرد بەخىر ، پاشان ھەزاردىنارى ھىنا خستىيە كۆشى پىغەمبەرى خوا ﷺ. پىغەمبەرى خوا ﷺ ھەلى دەدايەوئە

دەیفەرموو: (عثمان) لەمەودوا هەرچیەک بکات زیانی پێ ناگات^١ پاشان سەدەقە و خێری تری کردو بەردەوام بوو تانەندازەى سەدەقەکەى گەیشته نوێسەد و شترو سەد ئەسپ ، جگە لە پارە . (عبد الرحمن) ی کورپی (عوف)یش دووسەد ئوقیە زیوی هینا ، (ابوبکر)یش هەموو مال و سامانەکەى هینا و جگە لە مافی خودا و پیغەمبەرى خوا ﷺ هیچى نەهێشتەووە بۆ مالى خوێ. سامانەکەى چوارەزار درهەم بوو. (ابوبکر) یەکەم کەس بوو کە سەدەقەکەى خوێ هینا ، (عمر)یش نیوەى مالهەکەى خوێ هینا ، (عباس)یش مال و سامانیکی زۆری هینا ، (طلحە) و (سعد)ی کورپی (عبادە) و (محمد)ی کورپی (مسلمة) ، هەموویان مال و سامانیان هینا ، (عاصم)ی کورپی (عمر)یش نەو دەسەق خورمای هینا ، خەلک کەوتنە بەخشین و خێرکردن لەزۆر زۆرو لەکەمیش کەم ، کەسى واهەبوو جگە لە مشتێک یان دوومشت گەنم ، هیچى نەبوو ، ئەوەى دەبەخشى ، ژنانیش هەرچیەکیان هەبوو لە باز و ملوانکە و گوارە و خرخال و پارچەى ئالتون و زیو بەپێى توانا بەخشیان .

کەس دەستى نەگرتەو ، جگە لە دووپوان کەس لەو پۆژەدا چروک نەبوو: ﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ﴾ التوبة/٧٩. واتە: ئەو دووپوانە لاقرتێ دەکەن بەئیمانداران ، لەو سەدەقە و خێرانەدا کە دەبەخشن و گالتە دەکەن بەوانەى ، کە جگە لەتوانای خوێان چیدیان نیه بێبەخشن لە پێناوی خودا.

سوپای ئیسلام بەردو تەبوك دەروات

بەو شیوەیە سوپاکە ئامادە سازکرا، پیغەمبەرى خوا ﷺ (محمد)ی کورپی (مسلمە)ی بەسەر مەدینەو بەجێهێشت ، دەلێن (سباع)ی کورپی (عرفطە) بوو ، (علی)یشى بەلای مال و مالهەکەى خوێەو بەجێهێشت و فرمانی پێدا لەناویاندا بێت ، دووپوان کردیانە قسەو یاس ، بۆیە (علی) کەوتەپێ ، تابگاتەو بەپیغەمبەر ﷺ ئەویش گیرایەووە بۆ مەدینە و پێى فرموو: ئەى (علی) ، ئایا تۆ رازی نابیت بەوەى لە پلەى (هارون)دا بى بۆ (موسى)؟ بەلام بزانه کە دواى من پیغەمبەرى تر نابیت.

^١ / جامع الترمذی ، مکاتب عثمان بن عفان ٢٧١/٢.

پاشان پیغمبر ﷺ بهر و باکووری تبوک کموته پئی ، سوپاکه زور گهوره بوو سی هزار شهرکمر ، هرگیز پیشتتر موسلمانان به ژماردی ودها نهچوونهته دهرمه ، لهگهل شو هموو سهدهقه و بهخشینهشدا نهیانتوانی به تیرو تهواری سوپاکه ساز بکن ، لهناو سوپاکهدا کیشهی کمی لهتویش و نازوقه و نهسپ و ولاخ سواریدا ههبوو ، همرته کهس بهنوره سواری یهک و شتر دهبون ، لهپریگه گهلای دارودرهختیان دهخواردو لیوهکانیان وشک ههلاتبوو ، ناچاربوون بکونه سهربرینی وشترهکانیان لهگهل کهمییاندا بو شهوی ناوی ناو سکیان بخونهوه ، لهبهرئمه شو سوپایه ناونا به سوپای تمنگانه (جیش العسرة).

سوپای ئیسلام له پریگهده بهلای ئاسهواری (حجر)دا گوزهران ، که شوینهواری کهلاوهی خه لکی (شود) ﴿الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾ واته (وادی القری) ، خه لکی له بیره کهی ناویان هه لگوزی ، که پوشتن پیغمبر ﷺ فرمووی: لهو ناوه مهخونهوه دهست نویشی ئی هه لمهگرن ، شهوشی تیکه لاوی هه ویرتان کردوه بیدهن بهوشتره کانتان و هیچی ئی مهخون ، بویه فرمانی پیدان لهو بیره بخونهوه ، که وشتره کهی (صالح) لئی دهخواردوه.

له (صحیحین)یشدا هاتوه ، له (ابن عمر)هوه فرموویهتی: که پیغمبر ﷺ بهلای (حجر)دا تینه پری ، فرمووی: هرگیز مهچنه ناو مال و حالی کهسانیک زولمیان لهخویان کردوه ، نهبادا تووشی سزای ئهوان بن ، مهگمر بهگریانهوه برون ، پاشان سهری خوی داپوشی و بهپهله پوئی تا له شیوهکه دهریاز بوون.

له پریگادا تینویتی زوری بو خه لکهکه هیئا ، سکا لایان برده لای پیغمبر ﷺ شهوش دهستی کرد بهپارانهوه ، پاش کهمیک خوای مهزن هه وریکی نارد ، باران باری و خه لکهکه فینک بونهوه و تیرو بوون و هه موو شته کانیان پرکرد له ناو.

که له تبوک نزیکبوهوه ، فرمووی: خوا یاریبت سبهینی دهچینه سه سر ناوی تبوک ، ئیوه ناچنه سهری تا چشته نگاو دهیبت و هه رکهسیک گهیشته سهری بادهست نهخاته ناوی تاخوم دیم.

(معاد) ده لیت : کهچووین پینش ئیمه دووپیاو چوونه سه سر ناوه که ریچکهیه کی زور بچوک ناوی ئی دههات . پیغمبر ﷺ پرسیری ئی کردن ئایا دهستان داوه لهو ناوه ؟ وتیان : به لئی .

^۱ صحیح البخاری . باب نزول النبی (ﷺ) بالحجر ۶۲۷/۲ .

پیغمبر ﷺ ئەوەندەى خواویستی سەرمەشتى کردن ، پاشان مەشت بە مەشت ئاوەکەى کۆکردەووە تاگۆماویکی بچوکی لەبەردەم کانیاووەکەدا دروست کرد ، ئەنجا دەم و چاو و دەستی شت ، پاشان ئاوەکەى گیرایەووە کانیەکە لەپریکدا تەقى و ناویکی زۆرى ئى ھا تە دەروە خەلکی ئاویان دەرھینا ،

پاشان پیغمبر ﷺ فرموی بە (معان) ، ئەگەر تەمەنت درێژیی خەریکە بلیم دەبینیت باخ و بیستانیکى زۆر لێردا سەوز دەیت و ئەم ناوہ پر دەیت لە سەوزایی .
لەرێگەدا یان کە گەیشتە (تبوك) - بەپێى جیاوازی ڕیوايەتەکان - پیغمبر ﷺ فرموی : ئەمشەو ڕەشەبایەکی سەخت ھەلەدەکات ، با کەس لەئێوہ ھەلنەستیت ، ھەرکەسیکتان و شتری پییە بەتوندی بیبەستیتەوہ . ھەروا بوو شەو ڕەشەبایەکی زۆر توند ھەلێ کرد پیاویک ھەستایەووە ڕەشەباکە بردی و لە شاخی (طیء) دا فریى داو .
نەریتی پیغمبر ﷺ لەم سەفەرەدا وابوو کە نوێژی نیوەڕۆ و عەسر پیکەوہ ، ھەروەھا نوێژی مەغریب و عیشای پیکەوہ کورت و کۆدەکردەوہ ، بەپیش و پاش خستن دەیکردن .

سوپای ئیسلام لەناو تەبوکدا

سوپای ئیسلام لە تەبوک دابەزی ، لەویدا سەربازگەى دامەزراند و خۆى ئامادە کرد بۆ ڕووبەر و بوونەوہى دوژمن ، پیغمبر ﷺ و تاریکی کاریگەرى بۆ خویندەنەوہ ، کورت و کرمانج بوو ، ھانیدان بۆ خێرو بیری دنیاو قیامەت ، مژدەو ئاگاداری پێدان ، ڕەى بەرز کردنەوہ ، ھەرچى کەلین و کەم و کووپیان ھەبوو ، پری کردەوہ لە ڕووی ئازووقەو تویشووەوہ . لەولاشەوہ کە پۆمەکان ھەوالی ھا تەنى سوپاکەى پیغمبەریان بیستن ﷺ زەندەقیان چوو زاتیان نەکرد بێنە پیشەوہ بۆ شەپ کشانەوہ دواوہ بەناوچەکانى سنوورى خۆیاندا بلاوہیان ئى کرد ، ئەمەش بۆ بەرز کردنەوہى ناوبانگى سەربازى مۆسڵمانەکان لەناو دورگەى عەرەب و دەورو بەریدا پۆلى گەورەى ھەبوو ، بەو شیوہى مۆسڵمانان چەندین دەسکەوتى سیاسى گەورەیان دەستکەوت ، کە ئەگەر شەپ ببوایە لەوانە بوو دەستیان نەکەوتایە .

^۱ مسلم / ڕیوايەتى کردوہ لە (معان) کۆپى (جبل) ھوہ ۲/ ۲۴۶ .

^۲ ھەرھەمان سەرچاوہ .

(یحنة) ى كورى (روية) هاوهلى (ايلة) هاته خزمهت پيغه مبهري سولحي له گه لدا كردو جزيه ى دا به پيغه مبهري سولحي ، دواى نهو خه لكى (جرباء) و (ازرح) يش هاتنو جزيه يان دا . پيغه مبهري سولحي نووسراويكى پيدان لايان مايه وه ، ههروه ها نووسراويكى نووسى بو هاوه له كه ى (ايلة) ده ليت:

﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾

ئمه نامه ى دنيا كه رهويه له خودا ى مهن و محه ممدى پيغه مبهريه وه بو (يحنة) ى كورى (روية) و كهس و كارى (ايلة) ، كاروان و هاتوچوو كه شتبه كانيان له وشكاني و ناودا له ژير پاراستنى خودا و پيغه مبهريه كه يدايه ، ئهم پاراستنه هه موو نهو كه سانه ى شام و كه نارى ده ريش ده گريته وه كه له گه ليدان ، ههركه سيكيان لابدهن نهو ماله كه ى فرياي ناكه ويئ ، ماله كه يان حه لال ده بيت بو خه لك ، ههروه ها نابيت ريگه يان ئى بگريئ نه گهر بيانده ويئ بچنه سه ره رئاويك يان هيچ ريگه يه كيان ئى نا گريئ بيانباته سه ره وشكاييه ك يان ده ريايه ك.

پيغه مبهري سولحي (خالد) ى كورى (وليد) ى له گه ل چوارسه دو بيست كه سدا نارد بو لاي (اكيدر) له (دومة الجندل) و پيئ فهرموو: له كاتيكد ا پيئ ده گه يت ، كاكيوى راو ده كات . (خالد) چوه لاي كه به دورى ديتنى چاو له قه لآكه نزى كه بو وه ، مانگايه ك هاته دهروه ، به شاخه كانى قوچى ده دا له ده رگاي قه لآكه ، (اكيد) بو ى هاته دهروه بو راو كردنى - شه ويكى مانگه شهو بوو - له په نايه كدا (خالد) گرتى ، هينايه خزمهت پيغه مبهري سولحي له گه لدا كرد له سه ره دووه زار وشتر وهشت سه ره سه ره مهرو چوارسه ده قه لغان و چوارسه ده رم ، دانيشى نا به پيدانى (جزيه) ، سه بارهت به كي شه ى (دوحة) و (تبوك) و (ايلة) و (يماء) يش له گه ل (يحنة) سولحي پيكردن.

ئيتر خيل و تيره كان به ته واوى دنيا بوون ، كه پشت به ستن به ده سه لاته كو نه كان كاتى به سه ره چوو باوى نه ما ، بو ىه بايان دايه وه به لاي موسلمان ه كاندا ، بهو شيوه يه سنوره كانى ده وله تى ئيسلامى زياديان كردو پالياندا به سنوره كانى بو مه كانه وه تا راده يه كى زور كوتاي هات به چالاكى سيخوره كانى بووم.

گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه

سوپای ئیسلام به‌سه‌ری به‌رزو بڵنده‌وه گه‌رپایه‌وه بۆ مه‌دینه ، بئێه‌وه‌ی تووشی شه‌ر بیئت ، له‌ پێگه‌ی گه‌رانه‌وه‌دا له‌ ناوچه‌ی (عقبه) دوانزه‌ که‌سی دووپوو ویستیان زه‌فه‌رێک به‌پێغه‌مبه‌ر ﷺ ببه‌ن ، ئه‌مه‌ش له‌کاتی‌کدا بوو که‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ به‌سواری وشته‌که‌یه‌وه‌ بوو (عمار) جله‌وی وشته‌که‌ی بۆ گرتبوو ، (حذیفه‌)ی کوپری (یمان)یش دابویه‌ به‌رخوی ، گه‌یشتنه‌ (عقبه) خه‌لکه‌که‌ش گه‌یشتنه‌ ناو شیوه‌که‌ ، دووپوان ئه‌مه‌یان به‌هه‌لزانی ، له‌کاتی‌کدا که‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ و دوو هاوه‌له‌که‌ی به‌پێگه‌دا ده‌رۆیشتن گوئیان له‌ده‌نگه‌ ده‌نگی خه‌لک بوو له‌ پشتیان‌ه‌وه‌ ده‌هاتن و دهم و چاویان هه‌لبه‌ستبوو ، (حذیفه‌) به‌گوچانه‌که‌ی ده‌ستی کێشای به‌ دهم و چاوی و لا‌خه‌کانیدا و ترساندن و به‌ره‌ولای خه‌لکه‌که‌ راوی نان وه‌گه‌رنا پێغه‌مبه‌ریان ﷺ ده‌شێلا ، پێغه‌مبه‌ر ﷺ ناوی هه‌ردوانزه‌ که‌سه‌که‌ی‌دا به‌ (حذیفه‌) و ئاگاداریشی کرد که‌ نیازیان چی بووه‌ ، بۆیه‌ به‌ (حذیفه‌) ده‌وترا نه‌ینی پازگری نه‌ینی‌ه‌کانی پێغه‌مبه‌ر ﷺ. له‌و باره‌یه‌وه‌ خ‌وای مه‌زن فه‌رمووی ﴿وَهُمَّا بِمَا لَمْ يَأْلُوا﴾ واته‌: دووپوان به‌نیازی کارێک بوون بۆیان نه‌چووه‌ سه‌ر.

که‌ له‌دوره‌وه‌ سیمای شاری مه‌دینه له‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌رکه‌وت فه‌رمووی: ئای ئه‌وه‌ (طابه‌)یه‌و ئه‌وه‌ش ئوحوده‌ ، ئه‌و شاخیه‌ که‌ ئیمه‌ی خو‌ش ده‌وێت و ئیمه‌ش ئه‌ومان خو‌ش ده‌وێت. که‌خه‌لک بیستیان پێغه‌مبه‌ر ﷺ گه‌رپایه‌وه‌ ژن و منالو کوپوکال له‌شار هاته‌نه‌ ده‌ره‌وه‌ به‌جاریک پێشوازیان ده‌کردو شیعریان ده‌خوینده‌وه‌ ده‌یانوت:

طلع البدر علينا من ثبات الوداع

وجب الشکر علينا مدعی الله داع

پێغه‌مبه‌ر ﷺ له‌ مانگی په‌جبه‌دا ده‌رچو بۆ ته‌بوک و له‌مانگی په‌مه‌زанда گه‌رپایه‌وه‌. ئه‌م غه‌زایه‌ په‌نجا پۆژی پێچوو بیست پۆژیان له‌ ته‌بوک مایه‌وه‌ ، باقی پۆژه‌کانیش له‌ پۆشتن و هاته‌نه‌وه‌دا به‌سه‌ری برد ، ئه‌م غه‌زایه‌ دوا‌یین غه‌زای پێغه‌مبه‌ر بوو ﷺ.

١ / ئه‌مه‌ پای (ابن قیم)ه‌و پێشتریش باسمان لێوه‌ کرد.

دواکه وتوهکان

ئەم غەزايە بەهۆی هەلومەرجی تايبەتی خۆیەوه تاقی کردنەوهیەکی سەخت بوو بۆ موسلمانان ، ئیماندارانی لە بى باوەران جیا دەکردهوه ، هەروەکو خوای مەزن هەمیشە مروّقی واراھیناوه ، ئەوەتا دەفەرمویت: ﴿ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ ﴾ آل عمران / ۱۷۹. واتە: هەرگیز نەبوو و ناشیبت ، خودا وازتان ئی بهینیت بى جیاکردنەوهی خراپ لە باش. ئەوهی بۆ ئەم شەپە دەرچوو تەنها ئیماندارە راستگۆکان بوون ، تارادەیهک دەرئەچوون بوو بەنیشانەى دووپووی ، هەرکەسیک لە دواکه وتوهکان بوایە باسیان دەکرد بۆ پیغەمبەر ﷺ لە سەفەرەکه‌دا ئەویش دەیفەرموو: وازی ئی بهینن ئەگەر خیری تیدا بێت خوا پێیانی دەگەیه‌نیت ، ئەگەر بى خیریش بێت ئەوه خوا پزگاری کردون لە دەستی. جگە لەبەهانه بە دەسته‌کان کەس دوانەکه‌وت یان ئەوانەى دووپوو بوون ، ئەوانە بە درۆوه داوای مۆلەتیان کرد کە دەرڤەتیان بداتى دانیشن و نەپۆن ، هەندیکیشیان باکیان نەبوو ، مۆلەتیشیان وەرئەگرت و دانیشن لە مەدینه و نەچوون بۆ ئەو غەزايە ، سى‌کەسى ئیمانداریش کە مروّقی راستگۆبوون ، بەشداریان نەکردو بى هیچ هۆیه‌ک دواکه‌وتن ، ئەم سیانەش ئەو کەسانە بوون کە خودا تاقی کردنەوه و پاشان تەوبەى ئی وەرگرتن و لییان خوڤ بوو.

کە پیغەمبەر ﷺ گەیشته مەدینه تەشریفی برده مزگەوت ، دوو رکات نوێژى کرد ، ئەنجا دانیشن و خەلک دەوریان دا ، دووپوه‌کان کە ژمارەیان هەشتاو ئەوەندە کەس بوو^۱ هاتن و بەچەندین جوړ بەهانه‌یان دەهیناوه‌وه سویندی درۆیان دەخواردو پاکانه‌یان دەکرد بۆ پیغەمبەر ﷺ ، ئەویش بەپرو قسەکانی ئی وەرئەگرتن و بەیعه‌تی دەدانی و داوای ئی بوردنی بۆ دەکردن و نهینى دلەکانیشی دەدايه دەست خودا.

بەلام لە سى‌کەسه ئیماندارە راستگۆکە کە بریتی بوون لە (کعب‌ى کوپى (مالک) و (مراره‌ى کوپى (ربیع) و (هلال‌ى کوپى (امیه) پریاریاندا راستگۆین و

^۱ (واقدی) دەلیت: ئەوانە کۆمەلێک دووپووی ئەنساری بوون ، بەهانه بە دەسته‌کانی ئەعرابی خێلى (بنی غفار) و ئەوانی تریش ژمارەیان (۸۲) کەس بوو، (عبدالله‌ى کوپى (ابى) و شوینکە وتوه‌کانی لەوانەدا نین ، کە لیژە دا باسیان دەکړت (پروانه فتح الباری) ۱۱۹/۸.

هیچ به هانه یه کی درو هه لئه به ستن ، پیغه مبه ر ۛ فرمانیدایه یارانی که س قسه یان له گه لدا نه کات ، قسه دابری نیکی زور توندیان له گه لدا کراو خه لکی مامه له یان نه ده کرد له گه لیاندا . بهرچاویان ته سک بوبوه وه و له زه ویدا جیگه یان به خو یان نه ده گرت و به ته واوی هه ناسه یان سوار بوو بوو ، بی تاقه تیه که یان زیاتری کرد کاتیک که چل پوژ به سهر قسه دابری نه که دا تیپه ری فرمانیان پی درا که له گه ل ژنه کانیا ندا جیگه جیابکه نه وه ، تا دابرا نه که په نجا پوژی ته واوی خایاند پاشان خودای مه زن لییان خوش بوو به نایه تی ﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِقُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ التوبة/۱۱۸. واته: خودا لهو سی که سه ش خوش بوو که دواکه وتن تاوایان لی هات زهویان له بهرچاودا بهر ته سک بوبوه وه ته واو ته نگه نه فهس بوون ، زانیان که هیچ په نایه ک نیه جگه له په نای خوا ، پاشان خودا ته و به ی لی وهرگرتن ، به راستی خودا ته و به له بهنده کانی وهرده گریت و به به زه بیه .

موسلمانان دلیان خوشبوو به و لی خوشبونه ، سیانه که ش نه وه نده دلخوش بوون ، پییان نه ده که وته زهوی ، مژده یان دواو پوویان خوشی لی دهباری و دهستیان کرد به خیرکردن و دیاری به خشینه وه ، نه پوژه خوشترین پوژی ژیانیان بوو .

ئه وانه ش که له بهر به هانه یه ک نه هات بوون خوا ی مه زن له باره یانه وه فرموی ﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ هه ردو و نایه تی سوره تی التوبة/۹۱ ، ۹۲. واته: لاوازه کان و نه خوشه کان و ئه وانه ی هیچیان نی به له پیناوی خوا دا خه رجی بکه ن گونا هیان له سه رنیه ، به مه رجیک نه گهر له بهر خودا و پیغه مبه ره که ی ناموژگار بن. که پیغه مبه ر ۛ له مه دینه نزیک بوه وه له باره یانه وه فرموی: له ناو شاری مه دینه دا کو مه لیک پیاو هه ن چهنده نگاو پوشتبن ، چهنده شیوو دوتان کرد بیت به دل له گه لتان بوون ، به لام ئه وان به هانه یان هه بوو نه یان توانی بین . وتیان : ئه وان له مه دینه شدان؟ فرموی: به لی له و کاته دا که له مه دینه بوون .

دهبات و پړزو قه دری موجهیدان و دلسوزان باس دهکات و تیشک دهخاته سهر
وهرگرتنی تهوبه له نیماندازه راستگوکان ، نهوانهش که دهرچون و نهوانهش که
دواکهوتن ، لهگه‌ل چهنډین باسی تر.

هه نډی له رووداوه گرنګه کانی نه و ساله

لهو ساله دا چهنډین رووداوی میژویی پرویاند ا که گرنګی خویان ههیه:

۱. پاش هاتنه وهی پیغه مېهر ﷺ له تېوک (لعان) له نیوان (عویمړی) (عجلانی) و
ژنه کیدا پرویدا.

۲. ژنه غامدیه که رجم کرا پاش نه وهی هات ودانی نا بهزیناکه کیدا ، کاتیګ رجم
کرا که کوږه کهی له شیر پری بووه.

۳. (اصحمه) ی (نجاشی) مهلیکی حبه شه وهفاتی کرد ، پیغه مېهر ﷺ نویژی
غائبی له سهر کرد.

۴. (ام کلثوم) ی کچی پیغه مېهر ﷺ وهفاتی کرد ، زور خه فته پی خواردو
فرمووی به (عثمان): نه گهر سی کچیشم هه بویه به دواوی یه کدا مارهم
ده کردن لیت.

۵. سهرؤکی دوپروان (عبدالله) ی کوری (ابی) کوری (سلول) دوا به دواوی
هاتنه وهی پیغه مېهر ﷺ له تېوک مرد ، پیغه مېهر ﷺ داواوی لی خوشبونی بو
کردو نویژی له سهر کرد پاش نه وهی که (عمر) زور هه ولیدا که نویژی له سهر
نهکات ، دوایش قورنان هاته خواره وه پشتیوانی رایه کهی (عمر) ی کرد.

حه ج کردنی نه بویه گر (رهزای خوای لی بیت)

له مانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة) ی هه مان سالی (۹) ی کوچیدا ،
پیغه مېهری خوا ﷺ (نه بویه کری صدیق) ی نارد ﷺ وهک میریک بو حه ج . بو نه وهی
(مناسک) بو موسولمانان دابنیت .

پاشان سهره تاکانی سوره تی (براءة) دابهزی بو هه لوه شاننده وهی
په یمان نامه کان ، پیغه مېهر ﷺ (علی) کوری (ابو طالب) ی نارد نه وهی بو بکات ،
نه مهش بو هاوړایی کردن بوو له گه‌ل نه ریتیکی کوئی عه رهدا سهاره ت به مال و
خوین رژان ، (علی) له (عرج) یان (جینان) گه یشت به (نه بویه کر).

(ئەبۇبەكر) وتى: يان مېر بە يان گوڭپرايەل ،

على وتى: نەخىر مەن گوڭپرايەل دەبىم پاشان دەرچوون .

(ئەبۇبەكر) ھەجى كەرد بۇ موسولمانان ، تا پۇژى قوربانى ھات ، ئەنجا

(على) كوپى (ابوطالب) لە (حجرە) ۋەستا ، بانگى كەرد لەناو خەلكىدا بەۋەى

پېغەمبەر ﷺ ھەرمانى پىداۋو ، ۋادەو پەيمانى پەيمان دەرانى دايەۋە ، ماۋەى

چوارمانگ مۇلەتى پىدان ، چوار مانگىش مۇلەتىدا بەۋانەى بەلئىن و پەيمانىان

لەگەردندا نەبوو ، مۇلەتى ئەۋانەش كە ھىچ زىيانىكىان لە موسولمانەكان نەدا بوو

كەسىشىان ھان نەداۋو دژ بە موسولمانەكان ، ۋەكو خۇيان ھىشتەۋە.

(ئەبۇبەكر) ىش ﷺ چەند پىاۋىكى نارد بەناو خەلكىدا جار بەدن: كە ئىتر

لە سالى داھاتوۋدا ھىچ موشرىك و كەسىك بەروۋتى تەۋاف ناكەن بەدەۋرى

كابدەدا.

ئەم بانگەۋازە كۇتايى و مەرگى بىتەرستى بوو لەناو دورگەى عەرەبىداۋ ،

نابىت ئىدى لەسالى داھاتوۋە بوونىان ھەبىت ^۱.

^۱ / (صحيح البخارى) ۱/ ۲۲۰، ۴۵۱، ۶۲۶/۲، ۶۷۱، (زاد المعاد) ۲/ ۲۵، ۲۶، (ابن هشام) ۲/ ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵.

سەربوردىك بەسەر غەزاكاندا

كاتىك سەيرىكى غەزاو نارەكانى پىغەمبەر ﷺ دىكەين ، نە ئىمەو نە ھىچ كەسىكى دىكە كە سەيرى بارودۇخى شەپو ئاسەوارەكانى دىكات ناتوانىت نەلىت: كە پىغەمبەر ﷺ مەزنتىن سەركردە سەربازى بوە ، لە ھەمويان ژىر ترو قولترو وورىاتر بوە ، بەراستى پىغەمبەر ﷺ لەم پوۋە بلىمەتتىكى جەنگ بوە ، ھەرەكو لە نبوت و پەيامدارىدا سەركردە پىغەمبەرەنە (عليهم السلام). ھەمىشە لەو جىگەيەو جەنگى كردوۋە كە عەقلىت و لىكدانەوۋە بەرنامە سەربازى مەككەم بىخوازىت ، لەبەرئەو لە ھىچ جەنگىدا بەھۇى نەخشەى مەيدانى جەنگەو نەيدۇراندوۋە ، يان بەھۇى نەخشەيەكى ستراتىژىيەو شىكستى نەھىناو ، بەلكو لەھەمو ئەوانەدا جورىكى تر لە سەركردەي پىشانى دۇنيادا ، كە نەدۇنياو نەسەركردە سەربازىەكان نەياندىيىت . ئەو ش كە لە (حنىن)دا پوۋىدا لاوازى ھەندىك كەس بو ، ئەوۋى (احد)ىش بەھۇى شكاندى فەرمانەكانىەو بو ، كە تىرئەندازەكان شوۋنى خۇيان بەجى ھىشت و لە پوۋى سەربازىەو كەلىنىان كەدە سوپاكەو.

لەھەردوۋ جەنگەكەشدا (احد) و (حنىن) ، لەكاتى شىكستەكەدا بلىمەتى پىغەمبەر ﷺ دەرەكەوت ، پوۋى لە دوژمن وەرەنگىرا ، بەھىكەمت و دانايى خۇى توانى بىئومىدىان بىكات و پەوتى شەپكە بگۇرپىت بۇ سەركەوتن ، ھەرەكو لە (حنىن)دا پوۋىدا ، سەربازى ئەو شىكستەى كە لەسەرەتادا ھات بەسەرىندا ، كە مەھالە ھىچ سەركردەيەكى سەربازى لەبەردەم شىكستى وەھادا نەپروختىت و ھەنەيەت.

ئەمە پىغەمبەرە ﷺ لە پوۋى سەربازىەو لە پوۋەكانى تىرىشەو پىغەمبەر ﷺ بەو غەزايانە ھىمنى و ئاشتى چەسپاند لەناوچەكەداو ، ئاگرى ئاشوۋى كوزاندەو ، لوۋتى دوژمنانى شكاند ، ناچارى سولخى كردن و پىگەى خوشكرد بۇ بلاوكردنەوۋى بانگەوازى ئىسلامى ، ھەرەھا توانى ھاوئە دلسوزو بە وەفاكانى خۇى بناسىت و جىايان بىكاتەو لەوانەى بەروو موسولمانن و بەدلىش دوۋوۋ بىوۋەفان و ھەرخەرىكى پەيمانىشكىنىي و خىانەتكارىن.

لەدواى خۇيشى كۆمەلىك سەركردە چاك و شارەزاي پىگەياند كە لە دوايىدا لەناوچەى عىراق و فارس رۇمەكانيان لەو خاك و ئاۋە دەرپەراندو بە نەخشەو پىلانى سەربازى پتەو ھەلىانكەندن.

ههروهه پێغه مبه‌ر ﷺ به‌هۆی ئهم غه‌زایانه‌وه توانی شوێن و جیگه‌و زه‌وی و کاروپیشه‌و بۆ موسوڵمانه‌کان بدۆزێته‌وه ، تا پرگاریان بێت له‌گیروگرفتییکی زۆر که‌ مال و حال و شوێنیان نه‌بوو بۆ نیشتنه‌جێ بوون ، چه‌ك و جبه‌خانه‌و تفاقییکی زۆری بۆ دا‌بین کردن ، ئه‌مانه‌ی هه‌موو ده‌ستكه‌وت بێ‌ئه‌وه‌ی به‌ئهن‌دازه‌ی تو‌زێك زو‌لم و سته‌م بكات له‌ به‌نده‌كانی خوا.

به‌راستی پێغه‌مبه‌ر ﷺ ئامانجی له‌ هه‌موو شه‌ره‌كاندا گو‌پۆی ، جه‌نگ له‌ جاهیلیه‌تدا بریتی بوو له‌ تالانی و كوشت و بڕو هه‌لكوتانه‌ سه‌ر زو‌لم و ده‌ستدریژی و سته‌مكردن و تو‌له‌سه‌ندنه‌وه‌و خو‌سه‌پاندن و تاساندنی لاوازو مال و یران کردن و بینا پ‌رووخاندن و حورمه‌ت شكینی و وێرانکردنی كێلگه‌و مه‌ززاو چه‌وساندنه‌وه‌ی ژنو منال و په‌كه‌مه‌وته‌كان ، له‌ ئیسلامدا ئه‌و جه‌نگانه‌ بوونه‌ جیهاد کردن له‌ پێناو چه‌ندین ئامانجی شكو‌دارو ، مه‌به‌ستی به‌رزو پر‌زداری وه‌ه‌ادا كه‌ مرو‌فایه‌تی له‌ هه‌موو كات و شوێنێكدا شانازی پێوه‌ بكات. جه‌نگ بوو به‌و جیهاده‌ی كه‌ مه‌به‌ستی ر‌زگارکردنی مرو‌ف بوو له‌ سته‌م و ده‌ستدریژی، بۆ سیستمی دادپه‌روه‌ری و وێژدان ، له‌ سیستمی‌كه‌وه‌ كه‌ به‌هێزیت هێزی ژێرپێ ده‌خست بۆ سیستمی‌ك كه‌ به‌هێز تیا‌یدا لاوازیبوو تا مافی و مرده‌گیریت ، بوو به‌جیهادیك له‌ پێناو ر‌زگارکردنی پیاوان و ژنان و منالانی ژێرده‌ست ئه‌وانه‌ی ده‌لێن: خ‌وای ئی‌مه‌ له‌م شاره‌ پ‌ر له‌جه‌ورو سته‌مه‌ ده‌رمان به‌ینه‌و فریاد په‌سی‌كمان بۆ بنی‌ره‌و ، پشتیوانمان بۆ په‌یدا‌كه‌. ئه‌و جه‌نگانه‌ بوون به‌جیهادیك بۆ پا‌ك‌كردنه‌وه‌ی زه‌وی له‌ په‌یمان شكینی و خیانه‌ت‌كاریی و گونا‌هو ده‌ستدریژی ، بۆ به‌رقه‌رار کردنی ئاسایش و ئاشتی و به‌زه‌یی و په‌چاو کردنی ماف و پیاوه‌تی.

هه‌روه‌ها چه‌ندین بنه‌مای شكو‌داری دانا بۆ شه‌هر ، كه‌ ده‌بی‌ت سه‌ركرده‌و سه‌رباز پا‌به‌ندی بین و لی‌ی ده‌رنه‌چن . (سلیمان)ی كو‌پۆی (بریده) له‌ باوكیه‌وه‌ ده‌گیرێته‌وه‌ ، ده‌لێت: هه‌ركه‌سی‌نکی بكردایه‌ به‌میری هه‌ر سو‌پایه‌ك یا سه‌ریه‌یه‌ك به‌ تاییه‌تی ئامو‌زگاری ده‌كرد كه‌ له‌ خوا بترسی‌ت ، خاتری موسوڵمانه‌كانی ب‌رای بگ‌ریت و پاشان ده‌یفه‌رمو‌و: به‌ناوی خواوه‌ غه‌زا بكه‌ن ، له‌ پێناوی خوا‌دا ، شه‌هر له‌گه‌ڵ ئه‌و كه‌سانه‌دا بكه‌ن كه‌ باوه‌ری به‌خودا نی‌یه‌ ، غه‌زا بكه‌ن ، زیاده‌په‌وه‌ی مه‌كه‌ن ، په‌یمان‌شكینی مه‌كه‌ن ، مردو و مه‌شیوێن ، منال مه‌كوژن ، ... (فه‌رمووده‌كه‌).

ئەنجا فەرمانى دەدا بە ئاسانكارىي و دەيفەر موو: ئاسانكار بن قورسكار مەبن ،
 ھىۈركەرەو ەبن ، پەتتەنەر مەبن^۱. كە شەو بچوايەتە سەر ھەرخىللىك دەوہستا تا پوژ
 دەبوہوہ ئەنجا ھىرشى بۆ دەبردن ، بەتوندى نەھى دەکرد لە (سوتاندن و ، كوشتنى
 بىچەك و كوشتنى ژنان و لىدانىيان و تالان كردن) ، تا فەر مووى: (مالى تالانى ھەلەل
 تر نىيە لە گوشتى مردوو) ، ھەروہا نەھى دەکرد لە ويران كردنى مەزراو كىلگەو
 پەزو پرىنى درەخت ، مەگەر لە زۆر پىۋىستىدا كە ھىچ پىگەيەكى تر نەبىت. ھەروہا
 لە پوژى فەتھى مەككەدا فەر مووى: مەدەن بەسەر برىندارەكانىاندا ، كەسنىك پايكرد
 شوينى مەكەون ، ھىچ دىللىك مەكوژن ، سوننەتى وادەھىنا كە نابىت فروستادەو
 نىرراوہكان بكوژىن .. نەھى كرد لەكوشتنى ھاوپەيمانىكان و فەر مووى: ھەركەسىك
 ھاوپەيمانىك بكوژىت ھەرگىز بۆنى بەھەشت ناكات ، لەكاتىكدا كە بۆنى بەھەشت تا
 چل سال پى دەپوات.

ئەمانەو چەندىن بنەماي گەورەي تر ، كەنىۋەندى شەپەرەكانى لە ئاسەوارە
 جاھىلىيەكان پاك كەردەوہو كردى بە جىھادىكى پىروژ!

^۱ / پەروانە بۆ درىژى ئەم باسە (زاد المعاد) ۲/ ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸ ، ھەروہا (الجهاد في الإسلام) نورسینى (أبو الأعلى المودودي) ۲۱۶ ل تا ۲۶۲.

خەلك بە كۆمەل دىنە ناو ئاينى خوداۋە

ھەرۋەكى وىمان غەزاي فەتھى مەككە شەرى يەكلاكمەرۋە بوو ، بەتەۋاۋى بت پەرسىتى لەناۋبەرد ، بەھۇى ئەۋ فەتھۋە ئىتر ەمرەب ەققى لە ناحەق جىيا كىردەۋە ، گومان و دلەۋاۋكىى ئەما ، بەخىرايى ھاتنە ناۋائىنى پىرۋى ئىسلامەۋە . (ەمرۋى) كۈپى (سەلمە) دەلىت: لەسەر ناۋىك بوۋىن شوۋىنى ھاتۋچۇۋى خەلك بوو ، ئەسپ سۋارەكان بەلاماندا تىدەپەرىن و پىرسىارمان لىدەكردن: ئەۋە خەلكى چىانە؟ ئەۋ پىياۋە كىيە؟ - واتە پىغەمبەر ﷺ - ئەۋانىش دەيانوت: كابرايەكە دەلىت من خودا ناردۋومى و ەھى بۇ ھىناۋم. خودا ئەۋى ناردۋوۋە ، ئەم قەسەيەم لە زەينى خۇمدا لەبەردەكرد ، ھەرۋەكى لەسەر سىنگم بخۋىنرىتەۋە ، ەمرەب بە فەتھ موسولمان بوون ، دەيانوت: ۋازى لىبھىنن بزانن خۇى و گەلەكەى چىدەكەن، ئەگەر سەرەكەۋت بە سەرياندا ئەۋە پىغەمبەرىكى راستگۋىيە ، كە فەتھى مەككە كرا ھەموۋىان ھاتن و موسولمان بوون ، باۋكم پىش خزمەكانم موسولمان بوو ، كە لەۋى ھاتەۋە ۋتى: ۋەللأھى بەراستى لای پىغەمبەر بووم ﷺ ، فەرمۋى: نوۋزەكانتەن لەۋ كاتەۋ ئەۋكاتەدا بكن ، نوۋزى فلان لەكاتى فلاندا ، كە كاتى نوۋز ھات با يەكىكتان بانگ بدات ، ئەۋەتان كە زۆرتىن قورئانى لەبەرە پىش بكمۋىت. - فەرمۋودەكە -^۱

ئەم فەرمۋودەيە بەلگەيە لەسەر ئەۋەى فەتھى مەككە چەندە كارىگەرىي ھەبۋە لەسەر پىشخستنى بارودۇخەكە لە بەرژەۋەندى موسولمانان و بەھىزكردنى ئىسلام و بۋاردان بە ەمرەب بۇ ديارىكردنى ھەلۋىستى خۇيان و ملكەچ كرېنيان بۇ ئىسلام ، لەدۋاى جەنگى (تەبوك)ىش ئەم خالە جەختى زياترى لەسەر كرايەۋە. بۋىيە دەبىنن لەۋ دوو ساللەدا ۋەفدەكان بەكۆمەل پرويان دەكرە مەدىنەۋ خەلك بەكۆمەل كۆمەل موسولمان دەبوون ، تارائەيەك سوپاى ئىسلامىي لە غەزاي فەتھدا (۱۰) ھەزار كەس بوو ، لە غەزاي تەبوكدا گەيشتە (۳۰) ھەزار كەس ، پىش ئەۋەى سالىك بگوزەرىت بەسەر ئەۋ فەتھدا ، پاشان دەبىنن لە ھەجى مائناۋايدا يەك ەشاماتى گەۋرەى بەئەندازەى دەريايەك خەلك كە دەگەنە (۱۰۰) ھەزار يان (۱۴۰) ھەزار موسولمان لە دەۋرى كۆدەبىنەرۋە لەخزمەتيدا دەۋەستن و تەلبيەۋ تەكبىرو تەسبيحات و ھەمدى خوا دەكەن و ھەموو دونيا بەجۈلەيان شەپۇل دەدات و ، دەنگ و سەدايان دەگاتە ئاسۋوگەكان .

^۱ / صحیح البخاری ۲/ ۶۱۵، ۶۱۶.

وہفدہگان

ژمارہی ئەو شاندا ئەی (سیرت) ناسان باسی دەکەن لە حەفتا وەفد تێ دەپەن ، ئیمەش ناتوانین بەدرێژی باسیان لێوە بکەین ، درێژەپێدانیشی سوودیکی ئەوتۆی نییە ، بەلام بەسەرچەمی ئەوەی پێویستە و گرنگیەکی میژوویی ھەیە باسی دەکەین ، بۆ ئەوەی لە زەینی خوێنەراند ئەو راستیە تۆمار بکەین ، دەبێت بڵێن کە بەشی زۆری وەفدەگان لە دواي فەتھدا ھاتوونەتە مەدینە ، بەلام چەندین تیرە تیریش ھەیە پێش فەتھ ھاتوون لەوانە:

۱. وەفدی (عبدالقیس) - ئەم تیرە ھە دوو وەفدی ھەبوو: یەکەیان سالی پێنجەمی کۆچی یان پێشتر ، پیاویکیان تێدابوو ناوی (منقذی) کوپی (حیان) بوو ، بۆ بازگانی دەھاتە مەدینە ، دواي گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ مەدینە، ئیسلامی ناسی و موسولمان بوو، نووسراویکی پێغەمبەری برد بۆ خزم و خێڵەکی ئەوانیش موسولمان بوون ، لە مانگی حەرامدا بەسیانزە یان چوارە پیاوھە ھاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، لەو سەرداندا پرسیاریان لەبارەي ئیمان و خواردنەوکانەو کرد ، گەرەکیان (اشجعی عصری) بوو کە پێغەمبەر ﷺ لە بارەيەو فەرمووی: (ئەي) (اشجع) بەراستی تۆ دوو خەسلەتی جانت تێدایە بەئارام لەسەرخۆیت). شاندی دووھیشیان لەسالی وەفدەکاندا بوو، ژمارەیان لەو کاتەدا چل پیاو بوو، (جارود) ی کوپی (علاء) ی (عبیدی) یان تێدابوو ، پیاویکی نەسرانی بوو موسولمان بوو موسولمانیکی باشی لێدەرچوو.

۲. وەفدی (دوس) - ھاتنی ئەم وەفدە لە سەرەتای سالی حەوتەمی کۆچیدا بوو ، ئەو کاتە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر بوو ، پێشتریش باسی موسولمان بوونی (طفیل) ی کوپی (عمرو) ی (دوسی) مان کرد کە ھیشتا پێغەمبەر ﷺ لە مەککەدا بوو ئەم پیاوھە چوو خزمەتی و موسولمان بوو، پاشان گەرايەوھ بۆ ناو کەسو کاری و بانگی دەکردن بۆ موسولمان بوون ئەوانیش دەستی دەستیان پێدەکردن ، تا لییان ناوئێد بوو ، گەرايەوھ بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و داواي لێکرد نزا بکات لە (دوسی) یەکان ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: (خوايە ھیدایەتی دوسیەکان بەدەیت) ، پاشان ئەوانە ھەموویان موسولمان بوون ، ئەنجا (طفیل) لە گەل ھەشتا کەسی بنەمالەي خێڵەکەیدا ، لە سەرەتای سالی حەوتەمی کۆچیدا ھاتنە مەدینەو چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر.

۱/ شرح صحیح مسلم . نویسنی النوی ۲۲/۱ ، فتح الباری ۸/ ۸۵ ، ۸۶ .

۳. فروستاده‌ی (فروه‌ی) کوری (عمرو‌ی) (جزامی) ، ئەم پیاوه سەرکرده‌یه‌کی عەرەبی سەر بە رۆمه‌کان بوو ، سەرکاری ئەوان بوو بەسەر هەندیک خێلی عەرەبەوه ، مەنزڵگای له (معان) و ناوچه‌کانی دەورووبەری بوو له‌خاکی شامدا ، پاش ئەوه‌ی ئازایه‌تی و نه‌بەردیی و راستگویی موسولمانه‌کانی بینی له‌ جهنگی (مؤتة) دا ، سالی (۸)ی کۆچی موسولمان بوو ، که موسولمانیش بوو نێراویکی خۆی ناردە خزمەت پیڤه‌مبەر ﷺ بۆ هه‌وائی موسولمانبونه‌که‌ی و له‌گه‌ڵیدا به‌ دیاری هیستریکی سپی بۆ نارد ، که رۆمه‌کان زانیان موسولمان بووه‌ گرتیان و به‌ندیان کرد ، پاشان بریاری هه‌لگه‌رانه‌وه‌ یان مردنیان دایه‌ ده‌ستی ، بریاری دا بمریت و په‌شیمان نه‌بیته‌وه ، بۆیه‌ له‌ (فلسطین) دا له‌سەر ئاوێک پینی ده‌لێن (عقراء) له‌ خاچیانداو سەریان په‌راند.^۱

۴. وه‌فدی (صداء) = ئەم وه‌فده‌ دوای گه‌رانه‌وه‌ی پیڤه‌مبەر ﷺ له‌ (جعفرانة) هاتنه‌ خزمه‌تی له‌سالی (۸)ی کۆچیدا ، ئەمه‌ش به‌هۆی ئەوه‌وه‌ بوو که پیڤه‌مبەری خوا ﷺ سهریه‌کی چوار سه‌د که‌سی بۆ ناردن و ، فه‌رمانی پێدان بچنه‌ شوێنیکه‌وه‌ له‌ (یه‌مه‌ن) ناوی (صداء) ، له‌کاتی‌کدا که ئەو سهریه‌ ئۆردوی دامه‌زاند بوو له‌ سه‌رده‌می (قناة) دا ، (زیادی) کوری (حارث)ی (صدائی) خیرا خۆی گه‌یاندە لای پیڤه‌مبەر ﷺ و عەرزى کرد: من نوێنه‌ری هه‌موو خێله‌که‌مم ، ئەو سوپایه‌ بگێڕه‌وه‌ من خێله‌که‌م ده‌هینمه‌وه‌ خزمه‌ت. پیڤه‌مبەرش ﷺ سوپا‌که‌ی له‌ (قناة) گێڕایه‌وه‌. کابرای (صدائی)یش چوو هانی خێله‌که‌یدا که بچنه‌ خزمەت پیڤه‌مبەر ﷺ ، پانزه‌ پیاویان چوونه‌ خزمه‌تی و به‌یعه‌تی ئیسلامه‌تیان پێدا ، پاشان گه‌رانه‌وه‌ بۆناو خێله‌که‌یان و بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلام و ئیسلامه‌تیان تێدا بلأوبه‌وه‌. له‌ حه‌جی مالئاواییشدا سه‌د پیاویان هاتنه‌ خزمه‌ت پیڤه‌مبەر ﷺ.

۵. هاتنه‌وه‌ی (کعب)ی کوری (زهیر)ی کوری (أبی سلمی) = که یه‌کیک بوو له‌ بنه‌ماله‌ی شاعیران و هۆنهرترین که‌سی عەرەب بوو ، هه‌جوی پیڤه‌مبەری ده‌کرد ﷺ ، که پیڤه‌مبەر ﷺ له‌ غه‌زای (طائف) گه‌رایه‌وه‌ سالی (۸)ی کۆچیدا ، (بجیری) برای نامه‌یه‌کی نووسی بۆ (کعب) و تیایدا وتبوی: پیڤه‌مبەر ﷺ هەندیک پیاوی کوشتوه‌ له‌و که‌سانه‌ی هه‌جریان کردووه‌ و ئازاریانداوه‌ ، ئەو شاعیرانه‌ی تریش

^۱ زاد المعاد ۴/۳ ، تفهيم القرآن ۱۶۹/۲.

که ماون به چوارلادا رایانکردوه ، ئەگەر لە دلتدا شتیەک هەیە بگەرێزوه بۆ خزمەت پیڤەمبەر ﷺ ، چونکە هەر کەسێک بە پەشیمانی بگەرێتەوه پیڤەمبەر ﷺ نایکوژێت ، وەگەرنا برۆ سەری خۆت هەلبگرە . دواى ئەوەش چەندین جار نامەیان بۆ یەکتەری نوسی تاواى لیهاى (کعب) دونیای لەبەر چاودا تەنگ بووه ، بەزەیی بەخۆیدا هاتەوه ، گەراییەوه بۆ مەدینە ، لای کابرایەکی خەلکی (جەننە) دابەزی ، نوێژی بەیانی کرد لەگەڵ پیڤەمبەر ﷺ ، کە نوێژ تەواو بوو ، کابرای (جەننە) ئیشارەتی دایەو وتی: هەستە برۆ بۆ خزمەتی ، (کعب) هەستاو لەبەردەمی پیڤەمبەردا ﷺ دانیش ، دەستی خستە ناو دەستی پیڤەمبەری خوا ﷺ نەیدەناسی ، وتی: پیڤەمبەری خوا ﷺ (کعب) ی کوپی (زەهیر) هاتۆتە خزمەت تا بە پەشیمانی و موسوڵمانەتی پەنای بدەیت ، ئەگەر بێتە خزمەت ئەو پەشیمانییە ئی قبول ئەکەیت ؟ فەرمووی: بەئێ. وتی: من (کعب) ی کوپی (زەهیر) م. کابرایەکی ئەنساری ئامبازی بوو تا مۆلەت لە پیڤەمبەر ﷺ وەرگیرێت و بیکوژێت ، فەرمووی: وازی لێبەیت ، ئەو بە پەشیمانی هاتەو وازی لە هەموو ئەو قسانە ی پیشوو هێناوه .

ئیتەر لەویدا (کعب) هۆنراوه بەناوایانگەکی خۆیندەوه کە سەرەتاکی دەلیت:

بَاثْتُ سَعَادُ لِقَلْبِي الْيَوْمَ مَبْتُولٌ مُتِّمٌ لِّثَرَّهَا ، لَمْ يُفَدَّ ، مَكْبُولٌ

لەهۆنراوەکەیدا پۆزش و عۆزخواهی دەهێنێتەوه بۆ پیڤەمبەر ﷺ و

مەدحی دەکات و دەلیت:

وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولٌ	بُئْتُ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي
قُرْآنَ فِيهَا مَوَاعِظُ وَتَفْصِيلُ	مَهْلًا هَذَا الَّذِي أَغْطَاكَ نَافِلَةَ الْ-
أُذْنِبُ ، وَلَوْ كَثُرَتْ فِي الْأَقَاوِيلُ	لَا تَأْخُذَنَّ بِأَقْوَالِ الْوُشَاةِ وَلَمْ
أَرَى وَأَسْمَعُ مَا لَوْ يَسْمَعُ الْفِيلُ	لَقَدْ أَقْسَمُ مَقَامًا لَوْ يَقُومُ بِهِ
مَنْ الرِّسُولِ بِإِذْنِ اللَّهِ تَوِيلُ	لِظَلِّ يُرْعَدُ ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ لَهُ
فِي كَفِّ ذِي نَقَمَاتٍ قِيلُهُ الْقِيلُ	حَتَّى وَضَعْتُ يَمِينِي مَا أَنْزَعَهُ
وَقِيلَ: إِنَّكَ مَنْسُوبٌ وَ مَسْئُولُ	فَلَهُوَ أَخَوْفُ عِنْدِي إِذْ أَكَلَمَهُ
فِي بَطْنِ عَثْرٍ غِيلٌ دُونَهُ غِيلُ	مَنْ ضَيِّقُمْ بِضَرَاءِ الْأَرْضِ مَخْدَرُهُ
مَهْنَدٌ مِنْ سَيْوفِ اللَّهِ مَسْلُوكُ	إِنَّ الرِّسُولَ لَنُورٍ يُسْتَضَاءُ بِهِ

پاشان كهوته پياهاه‌لدانى كۆچهرانى قوردهيش ، چونكه له‌كاتى هاتنيدا نه‌مان
 هيچيان نه‌وت بهرامبهرى ، له‌ميانه‌ى پياهاه‌لدانى كۆچهره‌كانيشدا ئاماژه ده‌كات بۆ
 نه‌نساربه‌كان وه‌لوئىستى نه‌وه‌يان كه‌داواى مؤلته‌تى كرد بۆ كوشتنى و ، وتى:
 يَمْسُونَ مَشْيَ الْجَمَالِ الزَّهْرَ يَعْمَهُمْ ضَرْبٌ إِذَا عَرَدَ السَّوْدُ التَّنَابُلُ
 كه موسلمان بوو موسولمانىكى باشى ئى دەرچوو له‌قه‌سیده‌یه‌كى خۆیدا
 هه‌لیدا به‌نه‌نساره‌كانداو، دهركى به‌و كه‌م لوتفیه‌ى خۆى كردبوو ، كه له‌باره‌يانه‌وه
 لىئى دەرچوو بوو ، له‌قه‌سیده‌كه‌دا ده‌لئیت:

مَنْ سَرَّهُ كَرْمُ الْحَيَاةِ فَلَا يَزَلْ فِي مَقْبِ مِنْ صَالِحِي الْأَنْصَارِ
 وَرَثُوا الْمَكَارِمَ كَابِرًا عَنْ كَابِرٍ إِنَّ الْخِيَارَ هُمْ بَنُو الْأَخْيَارِ

٦. وه‌فدی (غدره) - له‌مانگی (صفه‌ى سالى (٩)ى كۆچیدا هاتن ، دوانزه پیاو
 بوون (حمزه‌ى كوپی (نعمان) يشيان تیدا بوو ، كاتیك كه پرسىاریان لیكرا
 ئیوه‌ كین ، قسه‌كه‌ره‌كه‌یان وتی: ئیمه‌ خیلئى (بنو غدره‌ین ، برأى (قصی) ین
 له‌سه‌رى داىكیه‌وه ، ئیمه‌ نه‌و كه‌سانه‌ین كه‌پشتى (قصی)مان گرتو له‌ناو
 مه‌كه‌كه‌دا (خزاعه‌)و (بنی بكر)مان دهرکرد ، خزمایه‌تیمان هه‌یه. پیغه‌مبهرى خوا
 ﷺ پیشوازی لیكردن و مژده‌ى پزگارکردنى شامى پیدان و، نه‌هى لیكردن داواى
 كه‌هانته‌ بكه‌ن و نه‌و قوربانیانه‌ بكه‌نه‌وه كه له‌سه‌رده‌مى جاهیلیدا ده‌یانكرد.
 هه‌موویان موسولمان بوون و ماوه‌يك مانه‌وه پاشان گه‌رانه‌وه.

٧. وه‌فدی (بلى) - له‌مانگی ره‌بیعی یه‌كه‌مى سالى (٩) كۆچیدا بوو ، هاتنه‌ مه‌دینه‌و
 موسولمان بوون و سئ رۆژ مانه‌وه ، (ابو الضبیب)ى سه‌ركرده‌یان پرسىارى
 كرد ، ئایا میواندارى كردن پاداشتى تیدایه؟ پیغه‌مبهرى خوا ﷺ فه‌رمووی:
 به‌ئى ، هه‌روه‌ها چاكه‌یه‌ك بكه‌یت له‌گه‌ل هه‌ژاریك یان ده‌وله‌مه‌ندك سده‌قه‌یه.
 له‌باره‌ى كاتى میوانداریشه‌وه پرسىارى كرد ، فه‌رمووی: میواندارى سئ پۆژه.
 پرسىارى له‌باره‌ى مه‌رومالاتى ویله‌وه‌ كرد. فه‌رمووی: یان بۆ تۆیه‌ یان بۆ
 براكه‌ت یان بۆ گورگ. له‌باره‌ى وشترى ویلیشه‌وه پرسىارى كرد. فه‌رمووی
 چیته‌ به‌سه‌ر وشتره‌وه؟ وازی لیبه‌ینه‌ تا خاوه‌نه‌كه‌ى ده‌یدۆزیته‌وه.

٨. وه‌فدی (ثقیف) - هاتنیان له‌مانگی ره‌مه‌زانى سالى (٩)ى كۆچیدا بوو، پاش
 گه‌رانه‌وه‌ى پیغه‌مبهر بوو ﷺ له‌جىنگى (تبوك) . به‌سه‌رهاتى موسولمان

بوونكه شيان بهم شيوهيه بووه: (عروە)ى كوپى (مسعود)ى (ثقفى) سەرۇكيان پاش گهراڤموى پيڭمبەر ﷺ له غمزاي (طائف) له مانگى (ذي القعدة)ى سالى (۸)ى كۆچيدا هاته خزمەتى پيش ئموى بگاته مەدينه ، (عروە) موسولمان بوو ، گهرايموه بۇلاى كه سوكارى ، بانگى كردن بۇ ئىسلامەتى ، وايدەزاني گونپايلهلى دەبن ، چونكه پياوماقولىكى قسه بيسراوبوو لەناوياندا ، له پۇلەكانيان خوشەويستەر بوو لەدلياندا ، كه چى كه بانگى كردن بۇ ئىسلام، له هەموولايەكهوه تيربارانيان كرد تا شەميدبوو، پاش كوشتنى بهمانگيك مانموه ، دوايى كۆبونمويهكيان كرد لەناو خوياندا ، بينيان كه تواناو وزەى ئمويان نيه شەر بكن لهگەل هەموو عەرەدا - بەتايەتى ئەوانەى كه بهيعەتيان داوهو موسولمان بوون - بربارياندا پياويك بنيرن بۇ لاي پيڭمبەر ﷺ ، بۇ ئم مەبەسته قسهيان كرد لهگەل (عبد ياليل)ى كوپى (عمرو)دا ، پييان وت كه ئم بچيت ، وتى: من ناچم. چونكه دەرسا ئەگەر گهرايموه چيان كرد به (عروە) بهميشى بكن ، وتى: شتى واناكەم تاجەند پياويكەم لهگەلدا نەنيرن ، دوو پياويان له (أحلاف)و سيانيش له (بنى مالك) لهگەلدا نارد ، بوون به شەش كەسو (عثمان)ى كوپى (ابى العاص)ى (ثقفى)يان لهگەلدا بوو ، له هەموويان گەنجتر بوو.

كه گەشتنه خزمەت پيڭمبەر ﷺ كه پرىكى بۇ دروست كردن له لايەكى مرگەوتەكهوه تا كەميك گوپيان له قورئان خویندن بيت و چاويان له خەلكى بيت كه نويز دەكن ، مانموهو گفتوگوپيان بوو لهگەل پيڭمبەرى خوادا ﷺ ، جياوازيان بوو لهگەلدا ئمويش بانگى دەرکردن بۇ ئىسلام ، تا سەرۇكهكيان داواى كرد له پيڭمبەر ﷺ كه نوسراويكيان بۇ بنوسيت بۇ سولحى نيوان خوى و (ثقيف). لەسەرئموى مۆلەتيان بداتى زينا بكن و مەى بخۆنموهو ريبا بخۆن و پەيكەرەكى (لات)يان بۇ بهيلىتەوهو نەيشكىنييت ، نويزيان لەسەر لابات ، بەدەستى خويان بتهكانيان نەشكىنن. پيڭمبەرى خوا ﷺ هيچ يەكك لەو داوايانەى قەبول نەكرد. چوونموه كهوتنموه راويژكردن بهيەكتر ، جگه له ملكەچ بوون بۇ پيڭمبەرى خوا ﷺ چارهيهكى تريان نەبوو ، مليانداو موسولمان بوون ، مەرجيان دانا كه پيڭمبەر ﷺ بۇ خوى پەيكەرى (لات) بشكىنييت و (ثقيف) خويان ئەوكاره نەكن. پيڭمبەر ﷺ ئموى ئى وەرگرتن ، نووسراويكى بۇ نووسين ، (عثمان)ى كوپى (ابى العاص)ى (ثقفى) كرد بەسەرۇكيان ، چونكه له هەموويان زياتر

هەولێ فێربوون لە ئیسلام و ئایینداریی و قورئانی دەداو، هەموو جارێک وەفدەکە ، کە بەیانیان دەهاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ (عثمان)یان لەلای کەلوپەل و کاروانەکە بەجێ دەهێشت ، کە دەگەڕانەوە لە نیومڕۆدا (عثمان)ی کوپی (ابی العاص) دەچوووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، فێری قورئان دەبوو، پرسیاری لەسەر ئایین ئی دەکرد ، ئەگەر بیزانیایە پێغەمبەر ﷺ تەشریفی نووستووە ، دەچوووە خزمەت (ابوبکر) بۆ هەمان مەبەست . (ئەم پیاووە (عثمان)ی کوپی (ابی العاص) لە پۆژگارەکانی هەلگەڕانەوەی عەرەبە دەشتەکیەکاندا زۆر بەبەرەکەت بوو ، کە خێلێ (ثقیف) ویستی هەلگەڕێنەرە لە ئیسلام پیی و تن: ئەو خێلێ (ثقیف) ئێوە دواوە کەس بوون کە موسوڵمان بوون ، تەکاتان لێدەکەم یەکەم کەس مەبن بۆ هەلگەڕانەوە لە ئایین ، ئەم قسانە کاری تێکردن و هەلنەگەڕانەرە ، لەسەر ئیسلامەتی خوێان مانەرە).

وەفدەکە گەڕایەرە بۆلای خێلەکیەکان و راستی مەسەلەکیەکان پانەگیاندا ، بە شەپری هات و نەهات زەندەقیان بردن ، خەم و پەژارەیان نیشاندا ، وتیان پێغەمبەر ﷺ داوای ئی کردوین واز لە زیناوە مەوێ خوارنەرەو رێباو چەندین شتی تر بەینین وەگەرنا شەریان لەگەڵدا دەکات ، غەرەتی جاھیلیان تێدا زیندوو بوووە ، چەند پۆژێک مانەرە بە تەمای شەپ بوون ، پاشان ترس کەوتە دلێانەرە ، وتیان بە وەفدەکە: بڕۆنەرە بۆلای موحەممەد چی دەوێت بۆی بکەن ، ئیدی وەفدەکە راستی مەسەلەکیەکان تێگەیاندن و پێیان وتن ، کە لەسەرچی رێکەوتوون لەگەڵداو خێلێ (ثقیف)یش موسوڵمان بوو.

پێغەمبەریش ﷺ چەند پیاویکی نارد بۆ شکاندنی پەیکەری (لات) و (خالد)ی کرد بە فرماندەیان ، (مغیرە)ی کوپی (شعبە) تەورێکی گرت بەدەستیەرەو وتی: بە هاوڵەکانی: وەللاھی ئەمڕۆ دەتانخەمە پێکەنین بەدەست (ثقیف) وە ، بە تەورەکە دای لە پەیکەرەکە ، ئەنجا خۆی خستە خوارەرەو وەک شینت پای کرد - گواوە بێکە دەستی لێوەشانەرە - هەموو خەلکی (طائف) و رۆژان و وتیان: خوا (مغیرە) بکۆژیت ، ئەرێ وەللا دەستی لێوەشانەرە کوشتی . ئەنجا (مغیرە) بازیکێ داو قنچ هەستایەرەو کەوتە لاقرتی پێکردنیان و وتی: خوا لەناوتان بەریت ، ئەمە جگە لە قوڕو بەرد هیچی تر نیە ، ئەنجا دای لەدەرگای ژووری پەیکەرەکەو شکاندی ، چوووە سەر دیوارەکە ، پیاوکانی تریش لەگەڵیدا سەرکەوتن و پەیکەرەکەو دارو دیواری بێخانەکیان لەگەڵ زەویەکەدا تەخت کرد ، بەردی بناغەکیەکان لەبێ لەرھیناوە هەرچی خەشڵ و زێڕو زیوو کالایە هەیه هینایانە

دەروە ، (ثقیف) یەکان ئەبەلق بوو بوون . (خالەد) و مەفرەزەکە ی گەڕانەوە بۆ خزمەت
 پیغەمبەر ﷺ بە خەشڵ و زێڕو زیوی بێخانەکەو ، هەر ئەر پۆژە دابەشی کرد ، سوپاسی
 خۆی کرد لە سەر خستنی پیغەمبەرەکی و سەر خستنی ئایینەکە ی .^۱

۹ . نامەکانی پادشاگان ی یەمەن - پاش گەڕانەوە ی پیغەمبەر ﷺ لە تەبوک نامە
 هەلگری پادشاگان ی (حمیر) گەیشتن ، بریتی بوون لە (حارث) ی کوپری (هلال) و
 (نعیم) ی کوپری (عبد الکلال) و (نعمان) ی کوپری (ذی رعین) و (همدان) و
 (معافر) و فروستادەکە ی ئەوان بۆ لای پیغەمبەر ﷺ کە بریتی بوو لە (مالک) ی
 کوپری (مرە) ی (رهاوی) ، بە موسولمانی و وازەینان لە کوفەرەو ناردبوونیان ،
 پیغەمبەریش ﷺ نامە یەکی بۆ نووسین تیایدا ماف و ئەرکی ئیماندارانی پوون
 کردبوو ، بە ئێنی پاراستنی دابوو بە هاو پەیمانان ئەگەر جزیە بدەن ، چەند
 پیاویکی هاوئەلی خۆشی بۆ ناردن کە (معاذ) ی کوپری (جبل) میریان بوو .

۱۰ . وەفدی (همدان) - سالی (۹) ی کۆچی هاتن پاشگەڕانەوە ﷺ لە تەبوک ،
 نامە یەکی بۆ نووسین بە پوونی ماف و ئەرکەکانی بۆ پوون کردنەو ، (مالک) ی
 کوپری (نمط) ی کردە سەرۆکیان و کردی بە سەرۆکاری هەموو ئەوانە ی
 موسولمان بوون ، بۆ ئەوانی تریش (خالەد) ی کوپری (ولید) ی نارد تابانگیان
 بکات بۆ ئایینی ئیسلام ، شەش مانگ لە ناویاندا مایەو و بانگی کردن وەلامیان
 نەدایەو ، پاشان (علی) کوپری (أبو طالب) ی نارد ، فەرمانی پێدا کە (خالەد) ی
 بۆ بنیڕیتەو ، (علی) چوو بۆ لای (همدان) ، نووسراویکی پیغەمبەری خوا ﷺ
 ی بۆ خویندەو ، بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام هەموویان موسولمان بوون ،
 (علی) نامە یەکی مژدە ئامیزی نووسی لەبارە ی موسولمان بوونی (همدان) وەو
 بۆ پیغەمبەر ﷺ ، کە خویندەو سوجدە ی برد بۆ خوداو فەرمووی: سلاو لە
 (همدان) ، سلاو لە (همدان) .

۱۱ . وەفدی (بنی فزارە) - ئەم وەفدە دوا ی سالی (۹) ی کۆچی و پاشگەڕانەوە ی
 پیغەمبەر بوو ﷺ لە تەبوک ، چەند کەسیک بوون هاتن شایەتومانیان هیئو
 موسولمان بوون ، سکالای و شکیی و بی ئاوی و لاتەکیان کرد ، پیغەمبەری
 خوا ﷺ چوو سەر مینبەر ، هەردوو دەستی بەرز کردەو دوعای باران بارینی

^۱ زاد المعاد ۲/ ۲۶ ، ۲۷ ، ۲۸ . ابن هشام ۳/ ۵۳۷ تا ۵۴۲ .

خویندو فەرمووی: خۆیە ولات و خاکی خۆت ئاوبە ، رەحمەتی خۆت ببارێنە ، خاکی مردوووە بپۆژێنەرەو ، خۆیە گیان بەباران فریامانکەو ، پزگارکەر بیّت ، حەوینەر بیّت ، سەوزایی بەینیت ، دەم دەمی بیّت ، بەر فراوان بیّت ، بەپەلە بیّت ، دوانەکەوێت ، سووربەخش بیّت و زیان نەدات ، خۆیە داوای ئاوی رەحمەتت ئی دەکەین ، نەک ئاوی سزاو و یران کردن و نغزو کردن و لەناو بردن ، خۆیە بارانمان دەوێت ، سەرمان بخەیت بەسەر دوژمناندا.^۱

۱۲. وەفدی (نجران) - نەجران ناوچەیەکی بەرفراوانەو بەلای راستدا حەوت قوناغ لەمەککەو دەوورە ، حەفتاوسێ گوندی تێدا یە ، بۆ ئەسپ سواریکی خێرا ماوەکە یەک پۆژە پێیە.^۲ سەدەهزار چەکداری هەبوو لەسەر ئایینی گاور بوون.

هاتنی وەفدی (نجران) لەسالی (۹)ی کۆچیدا بوو ، وەفدەکە لە شەست پیاو پێکھاتبوو ، بیست و چواریان پیاو ماقول بوون ، سیانیان سەرکردایەتی خەلکی نەجرانیان لەئەستۆدا بوو ، یەکیکیان (عاقب) بوو ، میرنشینیایەتی و حکومەتداری بەدەستەو بوو ئاوی (عبد المسیح) بوو ، دوو میان (سید) بوو ، مەسەلە فەرھەنگی و سیاسەتەکانی لەئەستۆدا بوو ئاوی (ایهم) یان (شرحبیل) بوو ، سییە میان (اسقف) بوو سەرۆکیایەتی کاروباری ئایینی و رۆحانی بە دەستەو بوو ، ئاوی (ابو حارثە)ی کۆری (علقمە) بوو.

کە وەفدەکە لە مەدینە دابەزین ، گەیشت بە پیغەمبەر ﷺ ، پرسیری ئی کرد ، پیغەمبەریش ﷺ پرسیری لەوان کرد ، پاشان بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، قورئانی بەسەردا خویندەنەو ملیان نەدا ، پرسیریان ئی کرد کە لەبارە ی (عیسی) وە چی دەلیت؟ ئەو پۆژە پیغەمبەر ﷺ وەلامی نەدانەو تا ئایەت ھاتە خوارەو ﴿إِنْ مَثَلُ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ ، الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ، فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ تَبَيَّلْنَا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿ آل عمران ۵۹ .

کە پۆژ بوووە پیغەمبەر ﷺ باسی عیسی بۆ کردن لە ژێر رۆشنایی ئەم ئایەتە پیرۆزانەداو ، ئەو پۆژە وازی ئی ھێنان بۆ ئەو ی بیر لە مەسەلەکە بکەنەو ، دانیان نەنا بەویدا کە لەبارە ی عیساو فەرمووی. بۆ سبەینی کە پۆژ بوووە پاش ئەو ی ئەو

^۱ / زاد المعاد ۴/ ۴۸ .

^۲ / فتح الباری ۸/ ۹۴ .

قسانه‌یان له‌باره‌ی عیساوه ره‌تکرده‌وه ، باوه‌ریان نه‌هینا به‌ئایینی ئیسلامیش ، نه‌نجا پیغه‌مبەر ﷺ بانگی کردن بۆ (مباهلة) و (حسن) و (حسین)ی خسته ئامیزی خویی و (فاطمة)ش له‌پشتیه‌وه بوو ، که بینیان پیغه‌مبەر ﷺ مه‌سه‌له‌که‌ی به‌هه‌ند وهرگرتوه ، بۆ خویان پیکه‌وه کۆبوونه‌وه و راویژیان کرد ، (عاقب) و (سید) که به‌یه‌کتریان وت: شتی وانه‌که‌ن سویند بیّت ئه‌گهر پیغه‌مبەر بیّت و نه‌فره‌تکاری بکه‌ین سه‌رناکه‌وین و تاروژی دوایی ئه‌و نه‌فره‌ته به‌ر نه‌وه‌کانیشمان ده‌که‌ویت ، پاشان رایان هاته سه‌ر ناویرثوانی کردنی پیغه‌مبەر ﷺ له‌کاره‌که‌یاند ، هاتنه‌وه و تیان: ئیمه ئه‌وه‌ت ده‌ده‌ینن که داوات کردوه ، پیغه‌مبەر ﷺ جزیه‌ی ئی قبول کردن ، سولحی له‌گه‌لدا کردن له‌سه‌ر دوو هزار پارچه چه‌ک ، هزاریان له‌ره‌جه‌بدا ، هزاریشیان له‌(صف)دا ، له‌گه‌ل ههر پارچه چه‌کیندا یه‌ک هۆقه‌و ، له‌سه‌ر ئه‌وانه ئه‌ستوباری خوداو پیغه‌مبهره‌که‌ی پیدان و ، به‌ته‌واوی و ئازادانه له‌سه‌ر ئایینه‌که‌ی خویان ئازادی کردن ، له‌وباره‌یه‌شه‌وه نامه‌یه‌کی بۆ نووسین ، داویان ئی کردن پیاویکی ده‌ستپاکیان له‌گه‌لدا بنی‌رت ، ئه‌ویش نه‌مینداری ئوممه‌تی له‌گه‌لدا ناردن که (ابو عبیده)ی کوپی (جراح)ه ، بۆ وهرگرتنی پاره‌ی سولحه‌که‌.

پاشان ورده ورده ئیسلامه‌تیان تیدا بلأوبوه‌وه ، ده‌لین: که (سید) و (عاقب) پاش ئه‌وه‌ی گه‌راونه‌ته‌وه بۆ (نجران) موسولمان بوون ، پیغه‌مبهریش ﷺ (علی) بۆ ناردن ، بۆ ئه‌وه‌ی سه‌ده‌قه‌و خیره‌کانیان به‌ینیت ، دیاریشه که سه‌ده‌قه‌و خیره‌ته‌نها له موسولمانان وهره‌گیریت.^۱

۱۳. ولفدی (بنی حنیفه) - له‌سالی (۹)ی کۆچیدا ، چه‌قده که‌س بوون (مسيلمه)ی درۆزنیشیان له‌گه‌لدا بوو - (مسيلمه)^۲ ناوی (مسيلمه)ی کوپی (ثمame)ی کوپی (کبیر)ی کوپی (حبش)ی کوپی (حارثی) کوپی (بنی حنیفه)یه - ، ئه‌م وه‌فده له مالئیکی ئه‌نساری دابه‌زین ، پاشان هاتنه خزمه‌ت پیغه‌مبەر ﷺ و موسولمان بوون ، ريوایه‌ته‌کان له‌باره‌ی (مسيلمه)ی درۆزنه‌وه جیاوازن. پاش تی‌رامان له هه‌موویان ، واده‌رده‌که‌ویت که (مسيلمه) ئه‌و مله‌وپی و گوئی پینه‌دانه‌ی لیی دهرکه‌وتوه هۆیه‌که‌ی کورسی و ده‌سه‌لات بوو، له‌گه‌ل وه‌فده‌کانی تر دا نه‌هاتوه بۆلای پیغه‌مبەر ﷺ ، پیغه‌مبهریش ﷺ هه‌ولئ داوه له‌سه‌ره‌تاوه به

^۱ / فتح الباری ۸ / ۹۵ ، زاد المعاد ۲ / ۲۸ ، ۳۹ ، ۴۰ ، ۴۱ ، ريوایه‌ته‌کانیش له‌باره‌ی وه‌فدی نه‌جرا نه‌هه‌یه‌که‌دا چون ، تا ئه‌وه‌ی هه‌ندئ لیکۆله‌ر پێیان وایه هاتنی وه‌فدی نه‌جران دووجار بووه ئیمه‌ش چیمان به‌یه‌سه‌ند زانیوه ئه‌و رایه‌مان داناهه .
^۲ / فتح الباری ۸ / ۸۷ .

نەرم و نیانی و بەگوفتارو کردار پرایکیشتی که زانی هیچ سوودیکی نیەو بن
خێرهو چاوه‌پروانی کرد گو به‌نیکی ئی بکه‌ویته‌وه.

پیشتریش پیغه‌مبەر ﷺ له‌خه‌ودا نیشانی درابوو، که خه‌زینه‌کانی دنیای
دراوه‌تی، دووبازنه‌ی ئالتونی ده‌که‌ویته‌ به‌رده‌ست، به‌ده‌ستی گه‌وره‌بوون، نیگای
بۆهات قوویان پێدا بکات، قووی پێداکردن، نه‌مان، والیککی دایه‌وه که دوو که‌سی
درۆزن له‌دوای خۆی ده‌رده‌که‌ون، که‌ئهو هه‌لۆسته‌ ناشیرینه له (مسيلمه) ده‌رکه‌وت،
ده‌یوت: ئه‌گەر موحه‌ممەد ده‌سه‌لات و پایه‌ی خۆی بدا به‌من دوای خۆی شوینی
ده‌که‌وم. پیغه‌مبەر ﷺ پارچه‌ پیسته‌یه‌کی گرت به‌ده‌ستیه‌وه و رۆشت بۆلای (مسيلمه)
له‌گه‌ل و تار بیژه‌که‌یدا که ناوی (ثابت)ی کوپی (قیس)ی (شماس) بوو، رۆشت تا
بینی له‌ناو هاره‌له‌کانیدا به‌سه‌ر سه‌ریه‌وه و ده‌ستاو قسه‌ی له‌گه‌لدا کرد. (مسيلمه)
وتی: ئه‌گەر بته‌ویت ئیغه‌ ریگرت ناکه‌ین، به‌مه‌رجیک ئه‌م کاره‌ دوای خۆت به‌ده‌یت
ده‌ستی ئیغه‌. فه‌رمووی: ئه‌گەر داوای ئه‌م پارچه‌ پیسته‌یه‌شم لی بکه‌یت ناتده‌می،
هه‌رگیز فه‌رمانی خوداش نادریته‌ ده‌ست تو، ئه‌گەر پشت هه‌ل بکه‌یت خوا له‌ناوت
ده‌بات، وه‌للاهی له‌به‌رچاوی من تو هه‌ره‌وه‌یت که بینویمیت، ئه‌مه‌ش (ثابت)ه
له‌جیاتی من وه‌لامت ده‌داته‌وه، پاشان ته‌شریفی رۆشت.^۱

له‌دواییشدا ئه‌وه‌ی پیغه‌مبەر ﷺ پیشینی کردبوو هاته‌ دی، که (مسيلمه)
گه‌رايه‌وه بۆ یه‌مامه‌ ییری له‌خۆی ده‌کرده‌وه، پڕوپاگه‌نده‌یه‌کی بڵاوکرده‌وه، گوايه
هاوبه‌شی پیغه‌مبهره ﷺ له‌ پیغه‌مبهرایه‌تیدا، بۆیه بانگه‌شه‌ی پیغه‌مبهریتی کرد،
ده‌ستی کرد به‌هۆنی نه‌وه‌ی قسه‌ی سه‌روادار، مه‌ی خواردنه‌وه‌و زینای هه‌ل کرد،
له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا شایه‌تی ده‌دا که موحه‌ممەد ﷺ پیغه‌مبهره‌. خه‌لکانی که‌سوکاری
که‌وته‌ ژێر کاریگه‌ری قسه‌کانی و شوینی که‌وتن، تا مه‌سه‌له‌که‌ گه‌وره‌ بوو، وای ئی
هات پێیان ده‌وت (ره‌حمانی یه‌مامه) له‌به‌ر گه‌وره‌یی ده‌سه‌لاتی له‌ناویاندا. نامه‌یه‌کی
نووسی بۆ پیغه‌مبەر ﷺ و تێیدا وتبووی: من کراوم به‌هاوبه‌شی تو، نیوه‌ی کاری
پیغه‌مبهریتی بۆ منه، قوریشیش نیوه‌ی ده‌بات. پیغه‌مبهریش ﷺ به‌نامه‌یه‌ک وه‌لامی
دایه‌وه‌و فه‌رمووی: ﴿إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾^۲ واته‌:
زه‌مین مو‌لکی خودایه‌ به‌خواستی خۆی ده‌یدا به‌و به‌نده‌یه‌ی خۆی ده‌یه‌ویت،
سه‌رکه‌وتنی دواوژیش بۆ له‌خوا ترسه‌کانه‌.

^۱ بروه‌نه (صحيح البخاري): (وولد بني حنيفة)، باب (قصة الأسود الفسي) ۶۲۷/۲، ۶۲۸ و فتح الباري ۸/۸ تا ۹۲.
^۲ زاد المعاد ۳/۲۱، ۳۲.

له (ابن مسعود) هوه ، دهلیت: (ابن نواحة) و (ابن اثال) هەردوو پەيامنیری (مسيلمه) هاتن بۆ خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ ، پێی فرمەوون: ئایا ئیوه شایه‌تی دێدەن که من پێغه‌مبەری خودام؟ وتیان: شایه‌تی دێدەین که (مسيلمه) پێغه‌مبەری خوايه. پێغه‌مبەر ﷺ فرموی: باوەرم هینا بەخوداو پێغه‌مبەرکه‌ی ، ئەگەر پەيامنیرم بکوشتا یه ئیستا هەردووکتانم دێکوشت.^۱

له‌سالی (۱۰) ی کۆچیدا بوو (مسيلمه) ، داوای پێغه‌مبەریتی دێکرد ، له‌ جهنگی یه‌مامه‌دا له‌سەر دهستی (ابوبکر الصديق) دا کۆژا ، له‌مانگی ره‌بیعی یه‌که‌می سالی دوانزه‌ی کۆچی ، وه‌حشی بکۆژی (حمزة) کوشتی. پێغه‌مبەر درۆزنه‌که‌ی دووهم بریتی بوو له‌ (الأسود العنسی) ، که له‌ یه‌مه‌ن دێرکه‌وت ، (فیروز) کوشتی ، سه‌ری له‌لاشه‌ی کرده‌وه‌و پێش وه‌فاتی پێغه‌مبەر ﷺ به‌ شه‌وو پۆژێک ، وه‌حی بۆ هات و هه‌واله‌که‌ی دا به‌ هاوه‌لان ، پاشان هه‌واله‌که‌ هات بۆ (ابوبکر) له‌ یه‌مه‌نه‌وه.^۲

۴. ۱. وفدی (عامر ی کوری (صعصعه) = دوزمنی خوا (عامر ی کوری (طفیل) یان تیدا بوو له‌گه‌ڵ (اربید) ی کوری (قیس) - که‌ برای (لید) له‌ دایک‌یه‌وه - هه‌روه‌ها (خالد) ی کوری (جعفر) و (جبار) ی کوری (مسلم) ، ئەمانه‌ ژیرمه‌ندو فیلبازی خێله‌که‌یان بوون ، (عامر) ئەو که‌سه‌ بوو په‌یمان‌شکێنی کرد له‌گه‌ڵ هاوه‌لانی بیرى (معوته) دا ، که‌ ئەو وه‌فده‌ و یستیان بینه‌ خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ ، (عامر) و (اربید) رێکه‌وتن له‌سەر شه‌هید کردنی پێغه‌مبەر ﷺ ، که‌ هاتن (عامر) قسه‌ی کرد له‌گه‌ڵ پێغه‌مبەر دا ﷺ. (اربید) یش له‌پشتیه‌وه‌ بوو، هه‌نده‌ی بستی‌ک شمشیره‌که‌ی دێرکیشا ، وه‌ستاو نه‌هاته‌ دهره‌وه‌ هه‌رچه‌یه‌کی کرد شمشیره‌که‌ی بۆ دهرنه‌کیشرا ، خوا پێغه‌مبەرکه‌ی پاراست ﷺ ، پێغه‌مبەری خوا ﷺ نزای شه‌ری لیکردن ، که‌ گه‌رانه‌وه‌ به‌سواری و شتره‌که‌یه‌وه‌ هه‌وره‌ بروسکه‌یه‌ک لێیداو سوتاندی ، (عامر) یش بۆ داوین پیسی لای ژنیکی (سلولي) لای دا ، تووشی غووده‌ بوو مرد ، له‌ سه‌ره‌مه‌رگدا هاواری دێکردو ده‌یوت: ئەى هاوار ، من چۆن ده‌ییت تووشی غووده‌ی و شتر بێم له‌ مالى ژنه‌ سه‌لولیه‌کیشدا بمرم.

له‌ (صحیح) ی بوخاریشدا هاتوه‌ ده‌لیت: (عامر) هاته‌ خزمەت پێغه‌مبەر ﷺ وتی به‌ پێغه‌مبەر: سه‌ریشکت ده‌که‌م له‌م سن شته‌دا یه‌کیکیان هه‌لبژیره‌ ، یان

^۱ / نیمامی ئەحمەد رێوایه‌تی کرده‌وه‌، مشکاة المصابیح ۲/ ۳۲۷.

^۲ / فتح الباری ۸/ ۹۳.

ئەو دەيە ناوچەي (سەھل) بۇ تۆۋ ناوچەي (مەدر) بۇ مەن ، يان بېمە جېنشېنى تۆ ، يان ئەو دەيە بە (غەفان) دەيە سەرت بە دوو ھەزار و شتر سوار دەو . پاشان دەرچو لەمالى ژنىكىدا درايە بەر خەنجەر ، وتى : ئەي ھاوار دەبىت مەن توشى غودەي و شتر بېم و لەمالى ژنىكى خىلى فلاندا بېم ، ئادەي و لاخەكەم بۇ بھېن ، سوار بو ، بەسەر ئەسەكە دەو مەد .

۱۵. وهفدی (تعجیب) - ئەم وهفده بهسه دهقەى خێلە که یانهوه هاتبوون ، ئەو بهشەى که له پیشکی ههژارانیشت زیاتربوو، وهفده که سیانزه پیاو بوون ، پرسىاری قورئان و سوونه تهکانیان دهکردو داویان دهکرد فیر بکړن. چهند شتیکی تریان داواکرد له پیغه مبهه ۴۴ ، ئەویش یۆى نووسین ، زۆر نه مانهوه ، پیغه مبهه ۴۴ مۆله تیدان بگهړینهوه ، غولامیکیان لای کاروانه که بوو نارديانە خزمتی و وتی: وهلاهی من هیچ نازانم ئەوهنده نه بیته داوات ئی دهکم که نزام لای خوا بو بکهیت تا لیم خوش بیته و بهزه یی بیته وه پیمداو دلم دهوله مهند بکات ، پیغه مبهه ۴۴ دوعای خیری بو کرد ، به قهناعهترین مروقی ئی دهچوو ، له کاتی ههنگه پرانهوه که شدا دامه زراو بوو ، هانی که سوو کاره کهشی دها که باوه پر دامه زراو بنو هه لئه گه پینهوه ، خه لکی ئەم وهفده له سالی (۱۰) ی کوچیدا ، جارێکی تر گه یشتنه وه به خزمت پیغه مبهه ۴۴ له حه جی مالئوا واییدا .

۱۶. وهفدی (طیاء) - که ئەم وهفده هات (زید الخیل) یان لهگه‌ڵدا بوو ، که قسه‌یان کرد لهگه‌ڵ پیغه‌مبه‌ردا ﷺ باسی ئیسلامی بو کردن موسولمان بوون و موسولمانیه‌تیه‌که‌شیان باش ده‌رچوو ، پیغه‌مبه‌ر ﷺ له باره‌ی (زید) وه فهرمووی: باسی چاکه‌ی هیچ پیاویکی عه‌ره‌به‌م له‌لادا نه‌کراوه ئیلا که بینومه هه‌ستم کردوه که‌متره له‌وه‌ی بیستومه ، جگه له (زید) که هه‌رچی له‌باره‌وه وتراوه که‌متر بووه له (زید) ، بۆیه ناوی نا (زید الخیر) ، زه‌یدی خێرو به‌ره‌که‌ت. ۱۷. به‌و شیویه به‌به‌رده‌وامی وه‌فده‌کان له‌سالی (۹) و (۱۰)ی کۆچیدا ده‌هاته‌نه مه‌دینه ، (غزّا) نووسان و (سیره‌ت) ناسان له‌و وه‌فدانه‌دا باسی وه‌فدی (یمن) یشیان کردوه له‌گه‌ڵ (ازد) و (بنی سعد ه‌ذیم)ی سه‌ر به (قضاة) و (بنی عامر)ی کوپی (قیس) و (بنی أسد) و (به‌راء) و (خولان) و (محارب) و (بنی حارث)ی کوپی (کعب) و (غامد) و (بنی المنتفق) و (سلامان) و (بنی عبس) و (مزینه) و (مراد) و (زبید) و (کنده) و (ذی مره) و (غسان) و (بنی عیش) و

(نخ) که دوايه مین وهفد بوون ، له ناوه پراستی مانگی موچه پره می سالی (۱۱) ی
 کۆچیدا به دووسه د پیاوه وه هاتن - هاتنی زۆربه ی ئه وهفدانه له سالی (۹) و
 (۱۰) ی کۆچیدا بوو ، هه ندیکێ تریشیان تاسالی (۱۱) ی کۆچیی دواکه وتن.

هاتنی هه موو ئه وهفدانه به لگه یه له سه ر قه بول کردنی بانگه وازی
 ئیسلامیی به شیوه یه کی ته و او ، بالاده ست بوون به سه ر هه موو دورگه ی عه ره بی و
 ده ور به ریدا ، عه رب له هه موو لایه که وه به چاوی ریزه وه سه یری مه دینه یان ده کرد
 . به شیوه یه ک ناچار ده بوو ملی بۆ بدات و شوینی بکه ویت ، مه دینه بوو به پایته ختی
 دورگه ی عه رب و نه ده کرا پشتگویی بخزیت ، به لام نا کریت بلین که نایینداری
 به ته وای له ده روونی هه موو نه وانه دا چه سپاو بوو، چونکه چه ندین عه ره بی
 ده شته کی دلره ق و عه قل ته سکیان تیدا بوو ، که به هو ی گه وره کانیانه وه موسولمان
 بوو بوون ، دلایان به ته وای دانه مه زرابوو هیشتا نه فس و چه زه کانیان به لای
 هه لکوتانه سه رو تالانیدا ده رویشته و فه رمایشته مه زنه کانی ئیسلامیش هیشتا له
 دله کانیان ته واو سه قامگیر نه بوو بوو. قورئانی پیرۆزیش باسی هه ندیکیان ده کات
 له سو ره تی ته و به داو ده فه رمویت: ﴿الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ
 مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۹۷) وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ
 بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ النوبة / ۹۷، ۹۸. باسی هه ندیکیشیان
 به چاکه ده کات و ده فه رمویت: ﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ
 قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ
 رَحِيمٌ﴾ النوبة / ۹۹.

به لام شارنشینه کان له خه لکی مه که وه مه دینه و ثقیف و به شیکی زۆری
 یه مه ن و به حه ره ی ، ئیسلامه تی له ناویاندا زۆر به هیز بوو ، گه وره هاوه لان و پیاو
 ماقولانی موسولمانان له وانه هه لکه وتن^۱.

^۱ / وته یه کی (خضری بگ) و له (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامية) دا هاتوه: ۱/ ۱۴۴.
 بۆ درێژهی باسی ئه وهفدانه، بپوانه (صحیح البخاری ۱/ ۲۱، ۲/ ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰) هه مرها (ابن
 هشام ۲/ ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۶۰
 تا ۵۶۱)، (زاد المعاد ۳/ ۲۶ تا ۶۰)، (فتح الباری ۸/ ۸۳ تا ۱۰۳)، (رحمة للعالمین ۱/ ۱۸۴ تا ۲۱۷).

سەرکەوتن و کاریگەریتی بانگه‌وازی ئیسلامیی

پیش ئه‌وهی باسی دواڕۆژه‌کانی ژيانی پیغه‌مبهری مه‌زن ﷺ بکه‌ین ، پیوسته سهرلمهر ، سه‌یرکی ئه‌وکاره گه‌وره‌یه‌ی بکه‌ین که کرۆکی ژيانی پیکه‌ینا بوو ، جیای ده‌کردوه له پیغه‌مبهرانی تر (علیه‌السلام) ، تا خودای گه‌وره سه‌ری به‌رزو بلند کرد به تاجی سه‌ره‌هریتی سه‌ره‌تا و کۆتایی مرقایه‌تی.

پیغه‌مبهر ﷺ له‌لایه‌ن په‌روه‌ردگاره‌وه فه‌رمانی پێدرا: ﴿يَا أَيُّهَا الْمَرْمَلُ ، قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ هه‌روه‌ها پێی و ترا که ﴿يَا أَيُّهَا الْمَذْثَرُ ، قُمْ فَأَنْذِرْ﴾ هه‌ستا ، به‌لام هه‌ستانی‌ک تا بیست سالی ره‌به‌ق نه‌حه‌سایه‌وه ، باری گرانی ئه‌م په‌یامه گه‌وره‌یه‌ی هه‌لگرت ، خه‌می رێنۆینی مرقایه‌تی و چه‌سپاندنی بیروباوه‌ڕو ئایینی پیرۆزی ئیسلام له‌ دلی پیرۆزیدا بوو.

پزگارکردنی مرقایه‌تی نه‌غۆکراوی نیو جاهیلیه‌تی له‌ئه‌ستۆدا بوو ، ئه‌و جاهیلیه‌ته‌ی ده‌ست و قاچی ئه‌لقه به‌ند کردبوون ، پیغه‌مبهر ﷺ ناخی پاککردنه‌وه له‌و جاهیلیه‌ته ، ئه‌نجا ده‌ستی‌دایه شه‌ری به‌ره‌ی شیرک ، ئه‌وان ده‌یانویست ئه‌و بانگه‌وازه سه‌رکوت بکه‌ن ، پیش ئه‌وه‌ی ره‌گ دابکوتیت و لق و پۆیه‌کانی بالā بکه‌ن ، هێشتا له شه‌ری ناودورگه‌ی عه‌ره‌بی نه‌بوو بوونه‌وه له‌باکوړه‌وه هه‌ره‌شه‌یه‌کی گه‌وره‌تر په‌یدا بوو.

له‌ملاشه‌وه هێشتا شه‌ری نیو ده‌روونه‌کان هێشتا ته‌واو نه‌بوو بوو ، ئه‌و شه‌ره‌ی تا پوژی دوا‌ی شه‌یتان درێژ‌ی پێده‌دا ، سه‌رمه‌شقه‌ی خوداناسی و ده‌روون پاکیی موحه‌ممه‌دی پیغه‌مبهر ﷺ ، سه‌روکایه‌تی به‌ره‌ی جه‌نگ له‌گه‌ڵ شه‌یتان و به‌ره‌ی باکوړو به‌ره‌ی ده‌روندا ده‌کات ، به‌نامۆزگاریه جوانه‌کانی دل‌یان ئیمان پرژین ده‌کات ، به‌هیزیان ده‌کات ، رایان ده‌گریت .

له‌نیوه‌ندی نیوه شه‌ودا هه‌لده‌ستا ، خواپه‌رستی بۆ خ‌وای خ‌وی ده‌کرد ، قورئانه‌که‌ی ده‌خویند ، له‌گه‌ڵیدا ده‌شنایه‌وه هه‌روه‌کو په‌روه‌ردگاره مه‌زنه‌که‌ی فه‌رمانی پێدا بوو.^۱

به‌و شیوه‌یه پیغه‌مبهری مه‌زن ﷺ بۆماوه‌ی بیست ساڵ له‌جه‌نگی‌کی به‌رده‌وامی سه‌ختدا ، بێ ئه‌وه‌ی هه‌چ شتی‌ک له‌و ماوه‌یه‌دا به‌توانیت چاوی پێ‌که‌لا بخات له‌کاره‌که‌ی ، تا ئه‌وه‌بوو بانگه‌وازی ئیسلامیی سەرکه‌وتنی‌کی وه‌های به ده‌ست هه‌نا عه‌ق‌لی مرقه‌کانی سه‌رسام کرد ، هه‌موو دورگه‌ی عه‌ره‌ب سه‌ریان بۆ نه‌وی کرد ، ته‌پوتۆزی جاهیلیه‌تی به‌سه‌ره‌وه نه‌ما ، عه‌قله نه‌خۆشه‌کان چاک

^۱ / فی ظلال القرآن ۲۹/۱۶۸، ۱۶۹

بوونەو وە وازيان لە بت پەرستى هينا ، وايليهات دەنگى يەكخواپەرستى لە هەموولايەكدا دەنگى دەدايەو ، بانگى يەكتاپەرستى و نوێژ خوێنى بەناو پانتايى بەرفراوانى بياياندا پەخش بوو و ئەم باوەرە نوێيە سەرلەنوێ زیندووی کردووە ، قورئان خوێنان بڵاویان کرد بە سەر و خواردو قورئانیان دەخویندو خەلکیان فیری ئەحکامەکانی ئایینی ئیسلام دەکرد.

خێل و تیرە جیاکان جاریکی تر یەکیان گرتەو ، مڕۆق لەجیاتى بت دەستى کرد بەخواپەرستى ، ئیدی بەهیزو بئەهیز نەما ، ئاغاو کۆیلە نەما ، سەردەستى حاکم و ژێر دەستى مەحکوم نەما ، ستەمکارو ستەمليکراو نەما ، خەلکی هەموویان بوونە بەندەى خوداوەند ، بوونە براى خوشەوێستى یەکتى و گوێزپارەى ئەحکامەکانى ئایینی خوا . خواى مەزن لەکەو خراپەى لە کۆل کردنەو و فەخرو شانازی نەهێشت ، کەس شکۆيەتیی نەما بەسەر کەسێکی ترەو ، هیچ عەرەبیکی ریزی نیە بەسەر عەجەمیکداو هیچ عەجەمیک ریزی نیە بەسەر عەرەبیکیدا ، سوور پیست ریزی نیە بەسەر رەش پیستدا مەگەر بە لەخواترسان ، خەلک هەموویان پۆلەى ئادەم ، ئادەمیش خۆی لەگەڵ دروست بوو.

بەو شیوەیە بەهۆی ئەم بانگەوازەو یەکیتى عەرەبى و مڕۆقايەتى و دادپەرەرى کۆمەلایەتى دروست بوو ، ئاسوودەى مڕۆقايەتى لە کاروبارى دنیاو ئاخیرەتدا هاتە کایەو ، چەرخى پۆژگار گۆرا ، چەرخانى زەویش گۆرا ، ئاراستەى میژوو راست بوو ، عەقلىەتى مڕۆقەکان گۆرانى بەسەردا هات.

پیش بانگەواز گيانى نەفامى و وێژدانى بۆگەن دەسلەتیاپاوان کردبوو ، دل و دەرەوون ژەنگاویى بوو بوو ، هەموو بەهاکان پێوەرەکانیان تێک چوو بوو ، زۆلم و بێدادى بەر والا بوو ، شەپۆلیکی دنیاپەرستى و رابوردن لەسەر مافى خەلک دنیاى داگیر کردبوو ، تاریکستانى کوفرو بیاوەرپى بالى بەسەر هەموو جێیەکدا کیشابوو ، لەگەڵ بوونی ئایینە ئاسمانیەکانى تریشدا کە تووشى دەستکاری و دەست تێوەردان بوو بوون ، شکستى و لاوازی سەرى تێ کردبوون و توانای ئاراستەکردنى مڕۆقەکانیان نەماوو ، بووبوونە کۆمەلێک سەرتى و شکی بێگيان و جۆلە.

کە ئەم بانگەوازە مەزنە هاتە کایەو و بەرپۆلى خۆى هەستا لەژیانى مڕۆقايەتیدا ، گيانى مڕۆقايەتى لە وەهەم و ئەفسانەو کۆیلایەتى و فەسادو لادان و

پېيسى و بهد ره و شتى رزگار كرد ، كومه لگای مړوقايه تيشی له سته م و ده ست دريژی و ليكه له لوه شان و هره س و چينا يه تي و تاكړه وي و فرمانږه واو ملكه چي بۇ كاهينه كان رزگار كرد ، هه ستا به بنيا تئانه وهی دنيا له سهر كومه ليك بڼه ماي پاك و بيگه ردو به سوودو ئازادی و نوی بوونه وه و مه عريفه و باوږو متمانو و ئيمان و دادپه روهری و ريزو كاری به رده و ام و داږشتنه وه بۇ گه شه پيدان و پيشخستنی ژيان و پيدانی ماف به هه موو كه سيكي خاوه ن ماف .^۱

به هوی ئه و گوږانكار يانه وه ، دوورگه ی عهره بی راچه نينيكی پيرۆزی وای به خووه بينی ، كه له سهره تاي دروست بوونيه وه شتی وای به خووه نه بيني بوو ، هه رگيز ئه و بلند بوونه وه و سهر كه و تنه ميژووييه ی له ته مه نی خویدا تومار نه كړد بوو .

^۱ / و ته يه کی (سيد قطب) له پيشه کی کتیبی (ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمين) دا هاتووه ، لاپهړه / ۱۴ .

جه جي مائتاوايي

هه موو کاره کاني بانگه وازو گهيان دني پهيامي خودايي و بنياتناني
کوڙه لگاي نوئي له سهر چه سپاندني يه کخوایه تي خواو نه في بت په رستي و
په يامداري محمد ﷺ تيرو ته واو بوو ، هه روکو دهنکي نهيني بيته سهر دلي
پيغه مبهه ﷺ و تپي بگهي نه نيټ که ئير کاري له م دونيا يه دا ته واو بووه ، تا راده يه ک
که (معان) ي نارد بو يه مهن له سالي (۱۰) ي کوچيدا ، پتي فهرموو: (نه ي معان ،
له وانه يه تو سالي کي تر من نه بيني ته وه ، له وانه يه که هاتي ته وه بيته وه ناو نه م
مرگه و ته ي من و به لاي گوږه که مدا پاگو زهر بکهي ت). که (معان) گوئي له م و ته يه
بوو، دهستي کرد به گريان.

خواي مه زن ويستي وابوو که پيغه مبهه رکه ي ﷺ به رهمي بانگه وازه که ي
بينيت ، نه و بانگه وازه ي له پيناويدا بو ماوه ي بيست سال زحمت و دهرده سهر ي
بيني ، ئيستا له چواره وري مه که دا مه جليسي گرتووه و چاوي به وه فدي خيل و
تيره عه ره به کان ده که ویت ، تا نه حکامي حال و حرامه کاني ثابيني ئي وهر بگرن و
شايه تي نه وديان ئي وهر بگري ت که به راستي سپارده که ي گهيان دو ، په يامه که ي
راگهيان دو ، ناموژگاري نوممه تي کرد.

پيغه مبهه ﷺ مه بهستي هه بوو ، که را يگهيان د ده يه ویت نه و چه جه گه وره يه
بکات ، خه لکي کي زور پويان کرده مه دينه ، هه موويان خوا خويان بوو بگن به
پيغه مبهه ﷺ و به داويدا برون^۱ پوژي شه ممه مانگي (ذی العقدة) هيشتا چوار
پوژي مابوو پيغه مبهه ﷺ خوي ناماده کرد بو سه فهر^۲ ، قزي پيروزي شانه کردو
چه وري دا له سهر ي و کراس و شهروالي له بهر کردو و شته رکه ي ناماده کرد بو
قورباني ، پاش نيوه پوژ دهرچوو. پيش نه ودي نويزي عه سر بکات گه يشته (ذا
الحليفة) ، له ويدا به دوو رکاتي کور تکراره نويزي عه سري کرد ، مايه وه تا به ياني ،
بو سبه يني که روژ بووه فهرموي به هاوه له کاني: نه مشه و يه کيک لاي
په روه ردا گارمه وه ته شريف ي هيناو فهرموي: له م شيوه پيروزه دا نويز بکهو بلئ:
نه مه عومره يه له چه جدا.^۳

^۱ / (مسلم) نه ودي له (جابر) وه گيژا وه ته وه. باب حجة النبي ۳۹۴/۱.

^۲ / (ابن حجر) به شيوه يه کي چاک ليکولينه نه ودي له ودا کردووه، له گدل راست کردنه ودي نه ودي که هاتووه گوايه
مانگي (ذی العقدة) هيشتا پنج روژي مابوو پيغه مبهه ﷺ، بپروانه (فتح الباري) ۱۰۴/۸.

^۳ / (بخاري) ريوايه تي کردووه له (عمر) وه ۲۰۷/۱.

پیش ئەوەی نوێژی نیوەپۆ بکات ، خۆی شۆرد بۆ ئیحرام بەستن ، پاشان عانیشه (رەزای خۆای لی بیئت) بە دەستی خۆی بۆنی خوشی کرد بە جەلەکانیداو بە بۆنی میسک پربۆنی کرد ، بە پادەیهک پریشکی بۆنەکه بە دەم و چاوو ریشی پیروزیهوه دیاربوو ، هەر پتووی بوو نەیشۆرد ، پاشان کراس و بوردهکە لە بەر کردو دوو پکات نوێژی نیوەپۆی کرد ، ئەنجا لە نوێژەگەکی خۆیدا ئیهلالی عومرەو حەجی هاوجوتی کردو چوو دەروە ، سواری (قصواء) بوو، جاریکی تر ئیهلالی کرد . دەنگی بەرز کردەوه . که لە (بیداء)یش سەقامگیر بوو جاریکی تر ئیهلالی کرد.

پاشان لە پوشتن بەردەوام بوو تاگەیشته نزیکى مەککە. لە (ذی طوی) مایهوه ، پاشان چوو ناو مەککەوه ، دواى ئەوەی که نوێژی بەیانی کردو بۆ پۆژی یەك شەممە خۆی شۆرد ، چوار شەو لە (ذی الحجة) ی سالی (١٠) ی کۆچی تێپەری بوو. لە ڕێگە هەشت شەوی پێ چوو ، ئەمەش ماوه بڕینیکی مامناوەندیە ، که چوو ناو مزگەوتی حەرامەوه تەوافی کرد بە دەوری (بیئت) داو سەفاو مەرۆهی کردو ئیحرامی نەکردەوه چونکه هەردووکیانی پێکەوه گرێدا بوو ، (هدی) یەکانیشی لەگەڵ خۆیدا هینابوو ، لە بەشی هەر سەرەوهی مەککە لە (حجون) دابەزی ، لەوێ نیشتهجێ بوو، جگە لە تەوافی حەج هیچ تەوافیکی تری نەکرد.

فەرمانی دا بەوانەى که (هدی)یان پێ نی یە ئیحرامەکیان بکەن بە عومرە. تەوافی بەیت بکەن و سەفاو مەرۆه تەواو بکەن و، پاشان بەتەواوی ئیحرام بشکێنن ، دوو دل بوون ، فەرمووی: ئەگەر بمزانیا یە ئەم مەسەلەیه دەبیئت (هدی) م نەدەکرد ، ئەگەر (هدی)یشم پێ نەبوا یە ئیحرام دەشکاند. ئەنجا ئەوانەى (هدی)یان پێ نەبوو ئیحرامیان شکاندو ، گوێرایەتیان کرد.

لە پۆژی هەشتی مانگی (ذی الحجة) دا . که پۆژی تەرویەیه . پووی کردە (منى) لەوێ نوێژی نیوەپۆو عەسرو مەغریب و عیشاو بەیانیشی کرد . پینج نوێژەکه . پاشان کەمیک مایهوه تا خۆرەلھات. مۆلەتی دا هەتا چوونە عەرەفه ، بینى گومەزیهکەى لە (نمره) بۆ دانراوه ، لەوێ دابەزی ، که لەنیوەراستی ئاسمان لاچوو فەرمانی دا (قصواء) ی بۆ ریکخرا ، هاتە ناو شیوهکەوه ، سەدو بیست و چوار هەزار یان سەدو چل و چوار هەزار کەسى بەدەوردا خپ بووهوه ، گوتاریکی بۆدان ، ئەم وتە بەنرخەى بۆ خویندەوه:

(خەلکینە ، بە گویم بکەن ، چونکە نازانم لەوانەییە سالیکی تر لەم شۆینە
پەرۆزەدا هەرگیز نەتانیینمەوه)^۱

(خوێن و مال و سامانتان لە یەکتەری جەرامە وەکو جەرامی ئەم پەرۆزەتان ، لەم
مانگەتانداو لەم شۆینەتاندا ، هەموو کاریکی جاهیلیەت دەخەمە ژێر پینمەوه ، خوێنە
پرژاوەکانی سەردەمی جاهیلیەت مافی داواکردنیان نییە ، یەكەم خوێنێك كە ئەو مافەى ئی
دەسە نەمەوه ، خوێنی (ابن ربیعە) ی كۆری (حارث) - كە شیرەخۆری (بنی سعد) بوو (هذیل)
كۆشتی ، سووی جاهیلیەت ناهەقە ، یەكەم سوویەكیش كە بەناھەقی دادەنیم سووی
(عباس) ی كۆری (عبد المطلب) ، ئەمانە هەمووی ناهەقن) .

(ناگاتان لە ژنان بیت و لە خوا بترسن ، ئێوە بە پەنادانی خودایی ئەوانتان
کردووه بە حەلالی خۆتان ، بە وتەیهکی خوایی داوینیانتان پەوا کردووه ، مافی ئێوەیە
بەسەریانەوه كەسێك نەهیننە سەرجیگەیان ، ئێوە پیتان ناخۆش بیت ، نەگەر وایانکرد
بەلێدانێك برینداری نەكات لێیان بدم ، مافی ئەوانە بەسەر ئێمەوه كە رۆزی و كالایان بۆ
دابین بکەن) .

(شتیكم لەناوتاندا بەجیهیشتوووه نەگەر دەستی پێوه بگرن سەرتان ئی ناشیوویت
، ئەویش پەراوی خواجه) .^۲

(خەلکینە ، دواى من پینەمبەری تر نایەت ، دواى ئێوەش نۆمەتیکی تر نییە ،
پەرۆمردگاری خۆتان پەڕستن ، پینج نوێژەكەتان بکەن ، پۆژووی مانگی پەمەزان بگرن ،
زەكاتی مال و سامان بدم ، بەخۆپایی خۆتان و جەزی دلتان بیدم ، جەجی مائی خوا
بکەن ، بەگوێی فەرمان پەرواكانتان بکەن ، ئەوسا دەپۆنە بەهەشتی پەرۆمردگارتانەوه) .^۳
(ئێوەش لەبارەى منەوه پرسیارتان ئی دەكریت ، چى دەلێن ؟)

وتیان : دەلێن شایەتی دەدەین كە تۆ پەيامت گەياندو بەنەرکی خۆت هەستاویت
و نامۆزگاریت کردین) .

ئە نجا پەنجەى شایەتومانى بەرز کردموه بۆ ئاسمان و نزمی کردموه بۆ زموى و
فەرمووی : خواجه شایەتی بفەرموو . ئەمەى سێ جار وتەوه .^۴

^۱ / ابن هشام ۶۰۳/۲ .

^۲ / صحيح مسلم، باب حجة النبي ﷺ، ۳۹۷/۱ .

^۳ / معدن الاعمال، (ابن ماجه) و (ابن عساکر) ريوایه تیان کردروه، (رحمة للعالمين) ۲۶۲/۱ .

^۴ / مسلم ۳۹۷/۱ .

ئەو كەسەى لە عەرەفەدا بەدەنگى وتەكانى پىغەمبەرى ﷺ ، بۇ خەلكەكە
 دەوتەو ، (ربيعہ) كۆرى (امیہ) كۆرى (خلف) بوو.^۱

پاش ئەوئ پىغەمبەر ﷺ لە خوتبەكەى بوو ، ئایەت ھاتە خوارەو ﴿
 الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا ﴾ المائدة/۳ . كە
 عومەر (رەزای خواى لیبیت) گوئى لەخویندەوئ ئەم ئایەتە بوو ، دەستى كرد بە
 گریان ، پىيان وت بۇ دەگريت؟

وتى: دواى تىرو تەواو بوون ئىتر ناتەواوى دیت.^۲

دواى خوتبەكە بىلال بانگىداو قامەتى كرد ، پىغەمبەر ﷺ نوێژى
 نىوہرۆى بۇ خەلكەكە كرد ، پاشان قامەتى كردو نوێژى عەسرىشى بۇ كردن ، لەو
 نىوہندەدا ھىچ نوێژىكى نەكرد ، پاشان سواری وشترەكەى بوو تاچووہ (موقف) ،
 سكى وشترەكەى لە پووى بەردەلانەكەوہ بوو ، شاخى (مشاة) یش لەبەردەمىوہو
 خویشى پووى كردە قىبلە ، بەو شیوہىوہ وەستا ھەتا خوړناوا بوو ، مىلى خوړ
 نەماو زەردەپەرىش تارىك بوو ، (اسامة) ى خستە دواى خوہىوہ ، رویشت
 تاگەیشتە (مزدلفة) ، بەيەك بانگو دوو قامەت نوێژى مەغرىبو عىشای بەكورتى
 كرد ، لە نىوانیاندا تەسىحاتى نەكرد ، پاشان پالکەوت ھەتا بەرەبەیان ،
 بەرەبەیان نوێژى كرد تا بەبانگو قامەتەكەدا نوێژى بەیانیش كاتى ھات ، پاشان
 سواری (قصواء) بوو ، ھەتا گەیشتە (المشعر الحرام) ، پووى كردە قىبلە ،
 پارايەوہو تەكبرى كردو (لا إله إلا الله) ى كرد ، ھەروا مايەوہ تا بەتەواوى ماندو
 شەكەت بوو.

لە (مزدلفة)وہ ھات بۇ (منى) پىش ئەوئ خوړەلېت ، ئەنجا (فضل) ى
 كۆرى (عباس) ى خستە پشتمەوئ خوئ تا گەیشتە ناو (محسر) ، كەمىك جولاً ،
 پاشان ئەو رىگە ناوہراستەى گرت كە دەچىتەوہ سەر (الجمرة الكبرى) ، تا ھاتە
 ئەو (جمرة)یەى لای درەختەكەدايە . كە بریتىیە لەخودى (الجمرة الكبرى) ،
 لەوكاتەدا درەختىكى لەپالدا بوو ، ناویشى (جمرة العقية) و (الجمرة الأولى) یە .
 بەھەوت زىخە بەرد رەجمى كرد ، لەگەل ھەلدانى ھەرىك لە دەنكە زىخەكە (الله
 اكبر) ى دەكرد ، لەناو شیوہكەوہ رەجمى كرد ، پاشان چوو بۇ قوربانىگەكە ،

^۱ / ابن هشام ۶۰۵/۲ .

^۲ / بوخارى روایەتى كردوہ لە (ابن عمر)وہ ، بروانە (رحمة للعالمين) ۳۶۵/۱ .

به‌دهستی خۆی (٦٢) وشتی کرد به‌قوربانی ، پاشان نه‌وی تری دایه ده‌ست (علی) که (٢٧) وشت بوو، سه‌د دانه‌ی ته‌واو‌کردو له (هدی) یه‌که‌شدا کردیه هاوبه‌ش، پاشان فه‌رمانی‌دا که له هر وشتی‌ک پارچه‌یه‌کی ئی بکریته‌وه له مه‌نجه‌لدا بکولینریت ، هه‌ردووکیان لییان خواردو له شله‌که‌شیان خوارد‌وه.

پاشان پیغه‌مبه‌ر ﷺ سواری‌بوو ته‌وافی (افاضه)ی کرد ، له مه‌که‌که نویژی نیومه‌روی کرد ، چوه لای (بنی عبدالمطلب) له‌سه‌ر ئاوی زه‌مه‌زم ئاویان هه‌لده‌گۆزی ، فه‌رمووی: بنو (عبد المطلب) ده‌ربه‌ینن ، منیش نه‌گه‌ر خه‌می ئه‌وه‌م نه‌بوایه که زیوانیه‌که‌تان له ده‌ست بچیت ئه‌وا له‌گه‌ل ئیوه‌دا ده‌رده‌چووم . شه‌ربه‌یه‌ک ئاویان بو گرت و لیی خوارد‌وه.^١

له‌روژی قوربانیشدا پیغه‌مبه‌ر ﷺ روژی (١٠)ی ذی الحجة . که چیشته‌نگاو به‌رز بووه‌وه گوتاری‌دا، له‌سه‌ر هیستریکی سپی‌بوو (علی)یش ده‌یوته‌وه ، خه‌نکه‌که‌ش هه‌ندیکیان به‌پیوه‌ راوه‌ستابوون و هه‌ندیکیشیان دانیشتبوون ، له‌و گوتاره‌یدا هه‌ندی‌ک شتی گوتاره‌که‌ی دوینیی دووباره‌ کرده‌وه ، هه‌ردوو شیخه‌که له (ابی بکره)‌وه ده‌گیرنه‌وه فه‌رموویه‌تی: پیغه‌مبه‌ر ﷺ پوژی نه‌حر گوتاری بو داین ، فه‌رمووی: پوژگار وه‌رچه‌رخاوه‌ته‌وه وه‌کو ئه‌و پوژه‌ی خودای مه‌زن ئاسمان و زه‌مینی به‌دی هیئا ، ساڵ دوا‌نزه مانگه‌ چواریان حه‌رامن ، سیان له‌و چواره به‌دوای یه‌کدا دین (ذو القعدة) و (ذو الحجة) و (محرم) ، (رجب)یش که ده‌که‌ویته‌ نیوان (جمادی دووه‌م) و (شعبان)‌وه.

ئه‌نجا فه‌رمووی: ئه‌مه‌ چ مانگی‌که‌؟

وتمان: خودا و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ده‌زانن .

بی‌ده‌نگ بوو تا وامانزانی ناویکی تری لی‌ده‌نییت ، فه‌رمووی: ئه‌مه‌ مانگی (ذی الحجة) نی‌یه‌؟

وتمان: به‌لێ .

فه‌رمووی: ئه‌ی ئه‌م شوینه‌ کوینی‌ه‌؟

وتمان: خودا و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ده‌زانن. بی‌ده‌نگ بوو، وامانزانی ناویکی تری لی‌ده‌نییت.

فه‌رمووی : ئه‌مه‌ (بلد الحرام) نی‌یه‌؟

^١ (مسلم) روایه‌تی کرد‌وه له (جابر)‌وه، باب حجة‌ النبي (ﷺ) ١/ ٢٩٧، ٢٩٨، ٢٩٩، ٤٠٠.

وتمان: بەلئى.

فەرمووى: ئەمە چ پۆژىكە؟

وتمان: خواو پىغەمبەرەكەى باشتەر دەزانن. بىدەنگ بوو تا وامانزانى ناوەكەى دەگۆرپىت.

فەرمووى: ئەمە پۆژى قوربانى نىيە؟

وتمان: بەلئى.

فەرمووى: ئىوھ خوین و مال و سامان و شەرەف و ناموستان لەسەر يەكترى حەرامە وەكو حەرامى ئەو پۆژەتان ، لەم بەلەدەتان و لەم مانگە حەرامەتاندا).

(پۆژىك دەگەنەوھ بە پەروردگارى خۆتان ، لەبارەى كردهوھكانتەنەوھ پرسیارتان ئى دەكات ، نەكەن لە دواى من گومرا ببنەوھو بدەن لە ملئى يەكتەر).^۱
ئەرى بانگەوازم گەياند؟

وتیان: بەلئى.

فەرمووى: خوايە خۆت شاھىد بە . خەلکىنە بائەو كەسەى ئامادەيە بىگەيەنى بەو كەسەى لىرە نىيە ، لەوانەيە پىپراگەيەنراوئىك ھۆشيارتر بىت لە گويگريك.^۲

لەگىرپانەوھەيەكدا ھاتووە پىغەمبەر ﷺ لەو وتارەدا فەرموويەتى: (ھەر تاوانبارئىك ئەگەر تاوانى كرد با دەرھەقى خۆى بىكات ، با كەس گوناھ دەرھەقى پۆلەكەى نەكات ، پۆلەيەكەيش بەرامبەر باوكى نەيكات ، بزائن كە شەيتان ناوئىد بووھ لەوھى ئەم بئانە لە ولاتى ئىوھدا بپەرسترتن ، بەلام دەشيت كە ئىوھ لە ھەندىك كاردا كە بەكەمى دەزانن بەگوئى ئەو بكەن ، ئەويش پىئى پازى دەبىت).^۳

پۆژانى (تەشرىق)يش لە (مينا) مايەوھ بۆ ئەنجامدانى مەناسىكەكان و فىركردنى شەرىعەت و يادخستەنەوھ بە ترسى خوايى ، سوننەتەكانى (ھدى) مىللەتى ئىبراھىمى بەرقەرار دەكرد ، ئاسەوارو دروشمەكانى بتيەرستى دەسپريەوھ ، لەچەند پۆژىكى (تەشرىق)يشدا وتارى خویندەوھ، (ابو داود) بەئىسنادىكى باش

^۱ / (ابو داود) ئەوھى رىوايەت كردوھ، باب (اي وقت يخطب يوم النحر) ۲۷۰/۱.

^۲ / صحيح البخارى، باب الخطبة (ايام منى ۲۳۴/۱).

^۳ / ترمذى رىوايەتى كردوھ ۲۸/۲، ۱۲۵، (ابن ماجه) لە (الحج)دا، (مشكاة المصابيح) ۲۳۴/۱.

دهگیریتته وه له (اسراء) ی کچی (نبهان) وه ده لئیت: له پوژی قوربانیه که دا پیغه مبه‌ر
 ﷺ گوتاریکی بو داین، فهرمووی: ئەمه ناوه‌پراستی پوژانی (ته‌شریق) نی‌یه؟^۱
 گوتاره‌که‌شی له و پوژده‌دا له گوتاری پوژی (نحر) ده‌چوو، ئەو گوتاره‌که‌وته دوا‌ی
 دابه‌زینی سو‌رده‌تی (النصر).

له رۆژی (نحر) ی دووه‌دا . سیانزه‌ی مانگی (ذی الحجة) . پیغه‌مبه‌ر ﷺ
 مینای به‌جیه‌یشت، له (خیف) ی (بنی کنانه) ی (أبطح) دابه‌زی، پوژده‌کی له‌وی
 به‌سه‌ر بر‌دو شه‌وه‌که‌ش مایه‌وه، هه‌رله‌وی نو‌یژی نیوه‌پو‌و عه‌سرو مه‌غریب و
 عیشای کرد، پاشان راکشا، ئەنجا سو‌اربوو به‌ره‌و (بیت) هاته‌وه، ته‌وافی خوا
 حافی‌زی کرد.

که له مه‌ناسیکه‌کانی بو‌ه‌وه، دا‌وای له‌خه‌لکی کرد که بارگه‌ بی‌یچنه‌وه
 به‌ره‌و مه‌دینه‌ی منه‌وه‌ره، نه‌ک بو‌ئه‌وه‌ی که‌می‌ک به‌ه‌ویته‌وه، به‌لکو بو‌ئه‌وه‌ی سه‌ر
 له‌نو‌ی خه‌بات و زه‌حمه‌ت‌کی‌شان ده‌ست پی‌بکاته‌وه له‌پینا‌وی خوا‌دا.^۲

^۱ / ابو داود، (باب اي يوم يخطب بمنى) ۲۶۹/۱.

^۲ / به‌روانه بو‌ درۆی جه‌ج کردنی پیغه‌مبه‌ر ﷺ (صحیح البخاری) (کتاب المناسک) ج ۱/۲/۶۲. هه‌روه‌ها (صحیح
 مسلم) باب حجه‌ النبى ﷺ وفتح الباری ج ۲ له‌ شه‌رحی (کتاب المناسک) ج ۸/۱۰۲ تا ۱۱۰ و، (ابن هشام) ۲/۶۰۱
 تا ۶۰۵ و، (زاد المعاد) ۱/۱۹۶ تا ۲۴۰.

دوايين نيرراو

ئەو ملهوپرېه ي دهوله تي پۆم هه يبوو ماكي مانه وه ي له ژياندا پي نه مابوو ،
هەر شوي نكه وتوويه كي باوه پري به ينيان به ئيسلام به رده وامي ژيان ي بۆ نه دنوسراو
ده يانكوش ت ، هه روه كو (فرو) ي كوپي (عمرو) ي (جذامي) يان شه هيد كرد كه والي
رۆمه كان بوو به سهر (معان) هوه .

به هۆي ئەو زات كردن و ملهوپرېه وه پيغه مبهري خوا ﷺ سوپايه كي گه روه ي
ري كخست له مانگي (صفر) ي سالي ١١ ي كۆچيدا) و (اسامه) ي كوپي (زيد) ي كرده
سهر كرده ي سوپا كه ، فهرمان ي پيدان كه سم ي لاخه كانيان بگه يه ننه سنوره كان ي
(بلقاء) و (داروم) له فله ستين ، به مه به ستي گي پرا نه وه ي متمانه بۆ دلي ئەو
عه ربه بانه ي سهر سنووري رۆم كه باوه پريان هينا بوو به نايني ئيسلام ، تا كه س
وانه زانيت تۆقاندن و ئەشكه نجه داني كلنسا هيج لي پرسی نه وه يه كي نيه ، واتينه گهن
كه هه ركه سيك باوه پري به ئيسلام هينا چاره نووسي له ناوچونه .

خه لك ي بوو به مقومقويان له مه سه له ي كه م ته مه ني (اسامه) دا بۆ
سهر كرده يه تي سوپا كه و ده ستي ده ستيان كرد له نارنيدا ، پيغه مبهري ﷺ فهرمو ي:
ئه گه ر تانه ده دن له ميرا يه تي ئەو ، پيشتريش تانه تان ده دا له ميرا يه تي باوك ي ،
سويندم به خوداي مه زن ئەو پياوه شا يسته بوو بۆ ميرا يه تي ئيوه ، خوشه وي سترين
كه سيش بوو له دلي مندا ، ئەم كوپه ش له دواي باوك ي له هه مو كه س خوشه وي ستره
له لام.^١

ئهنجا خه لك له ده وري (اسامه) كۆبو نه وه ، له ريزي سوپا كهيدا خويان
ري كخست ، تاده رچوون و گه يشتنه ناوچه ي (جرف) كه فرسه خي له مه دينه وه
دوره ، به لام هه والي نه خوش كه وتني پيغه مبهري ﷺ ناچار ي كردن چاوه پوان بن
تابزانن خواي مه زن چي ده كات ، وي ستي خوا وه نديش وه هابوو كه ئەم سوپايه
يه كه م نيرراوي سهر ده مي جي نشينا يه تي (ابوبكر) ي (صديق) بيت.^٢

^١ / صحيح البخاري، باب بعث النبي (ﷺ) (اسامه، ٦١٢/٢).

^٢ / هه مان سهرچاوه ي پيشوو، (ابن هشام)، ٦٠٦/٢، ٦٥٠.

گه رانه وه به رهو لای خوداوه ند

پیشها ته کانی مائناوایی

که بانگهواز تیروته و او بوو ، ئیسلام به ته وای بالادهست بوو ، ورده ورده پیشها ته کانی مائناوایی کردن له زیان و مروّ له هست و نهستی پیروزی دا دهر ده کهوت ﷺ ، له وشه و گوشتاره کانیدا رهنگی دهادیه وه.

له مانگی (ره مه زان) ی سالی (۱۰) ی کوچیدا بۆ ماوه ی بیست پوژ ئیعتیکافی کرد ، له کاتی کدا پیشتر ته نها ده پوژ ئیعتیکافی ده کرد ، جبریل علیه السلام دوو جار قورنانی له گه ل ده خوینده وه ،

له حه جی مائناواییشدا فرمووی : له وانه یه سالیکی تر من له م شوینه دا نه تانبینه وه ،

له کاتی (جمرة العقبة) شدا فرمووی : مه ناسیکی حه جی خو تان له منه وه وه ریگرن ، چونکه له وانه یه سالیکی تر من هه ج نه که م.

له پوژ ده کانی ته شریقا بوو که سورده تی (نصر) ی بۆ ها ته خواره وه ، ئیتر زانرا که نه وه مائناواییه وه وائی خواحافیزی پیدراوه .

له سه ره تای مانگی (صفر) ی سالی ۱۱ ی کوچیدا پیغه مبه ر ﷺ ته شریفی چوو ده ره وه بۆ کیوی ئو حود ، نویژی له سه ر شه مه ده کان کرد وه کو خواحافیزی زیندوان بۆ مردوان ، پاشان چوو سه ر مینه ره وه فرمووی :

خه لکینه ، من پیشره فتی ئیوه م ، شایه تیتان بۆ ده دم ، سویند ده خوم به خوای گه وه ئیستا (حوض) ده بینم ، من کلیلی خه زینه کانی زه ویم پیدراوه ، یان فرمووی کلیلی زه ویم پیدراوه ، وه لّاه ی من له وه ناترسم که دوا ی من ها وه ل بۆ خوا پهیدا بکه ن ، به لّام له وه ده ترسم کیپرکی بکه ن له گه ل یه کتریدا.^۱

له نیوه شه ویکیشدا ته شریفی چوو ده ره وه بۆ لای گوپستانی (بقیع) ، پیی فرموون : سلواتان ئی بیّت نه ی خه لکی گوپستان ، نه وه ی ئیوه ی تیدان گه ل خوشتره له وه ی خه لکی تیدایه ، نه وا ئاشوب پووی کردو ته دونیا وه کو تارمایی شه وی ده یجور ، به دوا ی یه کدا دین ، ئاشووی دوا یین له یه که مین خراپتره . نه نجا مرّده ی پیدان و فرمووی : ئیمه ش به دوا ی ئیوه دا دین .

^۱ / متفق علیه ، صحیح البخاری ، ۵۸۵/۲ .

سەرەتای نە خوشکەوتن

لە رۆژی بیست و نۆی مانگی (صفری سالی ۱۱ کۆچیدا - رۆژی دوو شەممە بوو - پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ جەنازەى مردوو یەکدا لەگۆرستانی (بقیع) بوو، کە گەڕایەو - لە ڕینگەدا - تووشی سەر ئیشە بوو، تايەکی قورس گرتی ، بە شیوەیەك تەپایی جواناوی نیوچەوانی بەسەر پەرۆکەى سەریشیوە دیار بوو.

پێغەمبەر ﷺ بەنەخۆشیەکەى (۱۱) پۆژ نوێژى کرد بۆ موسولمانان ، لەکاتیئەدا کە هەموو پۆژەکانى نەخۆشیەکەى (۱۲) یان (۱۴) پۆژ بوو.

دوا ھەفتە

نەخۆشى زۆرى بۆ پێغەمبەر ﷺ ھینا ، وای ئى ھات دەپیرسى لە ژنەکانى: ئەرئى من سبەینئى لەکوئى دەبم؟ من سبەینئى لەکوئى دەبم؟ ژنەکان لەقسەکانى تینگەیشتن ، مۆلەتیاں دایە کوئى پێخۆشە لەوئى بیئ ، چووہ مالى (عائیشە) ، (فضل)ى کوپى (عباس) و (على) کوپى (ابو طالب) چوونە ژێربالى ، سەرى بەستبوو قاچەکانى بەحال دەجولآ تاگەیشتنە مالى (عائیشە) ، دوايين ھەفتەى ژيانى لە مالەکەى عائیشەدا بەسەر برد.

عائیشە ئەو دوعاو ویردانەى دەخویند کە کاتى خۆى لە پێغەمبەرەوہ ﷺ فێرى بوو بوو لەبەرى کردبوو ، فووى دەکرد بەخویداو ، بەمەبەستى بەرەگەت دەستیشى دەھینا بەسەر پێغەمبەر ﷺ.

پینچ رۆژ پيش وەفات کردنى پيغەمبەر ﷺ

پۆژى چوارشەممە پینچ رۆژ پيش وەفاتکردنى پيغەمبەر ﷺ ، تاکەى پيغەمبەر ﷺ زیادى کردو ئازارەکەى زۆربوو لەھۆش خۆى چوو ، فەرمووى: ھەوت شەربە ئاو بەسەردا بکەن لەچەند بیرىکى جیاواى بن ، تا بپۆمە دەرەوہ لەگەڵیاندا دانیشم. لەسەر شۆرگەکە دایان نیشاندا ، ئاوہەکیان کرد بەجەستەیدا ، تا فەرموى: بەسە ، بەسە.

لەویدا ھەستى کرد بەچاک بوون ، تەشرىفى چووہ مزگەوت - سەرى بەستبوو - تا لەسەر مینبەر دانیشتن ، گوتارى خویندەوہ - خەلک لە خزمەتیدا دانیشتبوون - فەرمووى: (نەفرەتى خوا لەجولەکەو نەسرانى، چونکە گوپى

پيغەمبەرەكانيان كرده مزگەوت) ، لەريوايەتيكىشدا ھاتووہ (خو جولىكەو
نەسرانى بكوژيت چونكە گوڤرى پيغەمبەرەكانيان كرده مزگەوت)^۱، ھەرۈھە
فەرمووى: (گوڤرەكەي منيش مەكەنە بتيك بو پەرستەن)^۲.

ئەنجا نامادەيى خو نيشاندا بو ھەر مافىكى تۆلەسەندنەو ئەگەر ھەبىت
و فەرمووى: (ھەرکەسيك دارم داييت لە پشتى ، فەرموو ئەوہ پشتى منە با تۆلەي
خو بکاتەوہ).

پاشان دابەزى و نوڤژى نيوہرۆي كرد ، ئەنجا گەرايەوہو لەسەر مينبەر
دانىشت و گەرايەوہ سەر ئەو وتارەي كە لەبارەي دووبەرکيەوہ فەرموو بووى ،
کابرايەك وتى: من سى درھەم لەلای تۆيە. فەرمووى: ئادەي (فضل) بیدەرەوہ.
پاشان وەسييتى كرد بەچاك مامەلەكردن لەگەل ئەنسارداو فەرمووى:

(وەسييتان بو دەكەم چاك بن لەگەل ئەنسار ، چونكە ئەوہ پشت و پەناي
من ، ئەوہي لەسەريان بوو كریان ، ماوہتەوہ ئەوہي كە پيويستە پتيان بدريت ،
چاكەي چاكەكاريان قەبول بکەن ، چاوپۆشى بکەن لەخراپەي خراپەكاريان) ، لە
ريوايەتيكى تريشدا ھاتووہ ، كە فەرموويەتي (خەلك زور دەبن ، ئەنسارەكان كەم
دەبنەوہ ، تاوہكو خوئي چيشتيان ئى ديت ، ھەرکەسيك لەئيوہ كاريكى كەوتە
دەست زيانى تيدا بيت بو كەسيك يان قازانجىكى پيڭگەيەنييت ئەوا لە
چاكەكارەكەيان قەبول بکات و چاوپۆشى لە خراپەكارەكانيان بکات)^۳.

پاشان فەرمووى: (بەندەيەك ، خوى گەرە پاي داوہتە دەست خو
لەوہدا كە گوليكي مالى دونيا بەخواستى خو ھەلگريت ، لەگەل ئەو نازو
نيعمەتەدا كەلای خو ھەيە ، بيگومان ئەوہيانى ھەلبژاردووہ كەلای خوايە).

(ابو سعيدى (خدرى) دەلييت: (ابوبكر) گريا ، وتى: باوك و دايكمان
دەكەينە قوربانى تو ، ئيمە سەرمان سوڤماوہ لەوہ ، خەلك وتيان ، سەيرى ئەو
ريش سپيە بکەن. پيغەمبەر ﷺ ھەوالى بەندەيەك دەدا كە خوا پاي داوہتە دەستى
لەوہدا كە گوليكي دونياى پيداوہو ، لەنيوان ئەوہدا كەلای خوايە ! ئەوہ دەلييت:

^۱ / صحيح البخاري ۶۲/۱ ، موطا الإمام مالك ص ۳۶۰.

^۲ / موطا الإمام مالك ص ۶۵.

^۳ / صحيح البخاري ، ۵۳۶/۱.

باوک و دایکمان به قوربانت بیت له پراستیدا پیغه مبهری خوا ﷺ ئهو کسه بوو که
 پراکه ی درابووه دهست و ئاماره بوو بۇ کوچی دوا یی پیغه مبهر ﷺ . ئه بو به کر
 هه والی پیداین.^۱

پاشان فهرمووی: متمانه پیکراوترین که سیك لای من له هاوه لیتی و مال و
 ساماندا (ابوبکر) ، خو ئه گهر من جگه له خوا خوشه ویستیکی ترم هه لپزار دایه
 (ابوبکر) م هه لده بژارد ، به لام ئه مه تهنه برایه تی و خوشه ویستی ئیسلامه ، هه موو
 ئهو دهرگایانه ش دینه سهر مزگه وت دایخن ، جگه له دهرگای (ابوبکر).^۲

پیش چوار روژ

پوژی پینج شه ممه چوار پوژ پیش وه فاتی فهرمووی - له و کاته دا نازار
 زوری بۇ هینا بوو - وهرن با نوسراویکتان بۇ بنوسم که له دوا ی ئه وه تووشی
 سه رلیشیواوی نه بن - له ناو ماله که دا (عمر) و چه ند پیاویکی تر دانیشتبوون - عمر
 وتی: به خوا نازاره که زوری بۇ هینا وه ، ئیوه قورئانتان له لایه ، په راوی خوا به سه .
 ئال و به یت جیاوازیان بۇ دروست بوو ، بوو به قسه و باسیان ، هه ندیکیان وتیان:
 نزیک ببنه وه با پیغه مبهر ﷺ بۇتان بنوسیّت . هه ندیکیشیان ئه وه ی (عمر) یان
 دهوته وه . که بوو به دهنگه دهنگیان ، فهرمووی: هه ستن برۆنه دهره وه.^۳

له و پوژده دا وه سیه تی به سئ شت کرد: وه سیه تی کرد جوله که و نه سرائی و
 موشریکان له دورگه ی عهره بدا بکرینه دهره وه ، وه سیه تیشی کرد به مؤله تدا نی
 سه ردانی وه فده کان هه روه کو خوی مؤله تی دابوو، بۇ وه سیتی سییه میش راوی
 فهرمووده که له بیر ی چوو ، له وانه یه وه سیه ت بیت دهست گرتن به قورئان و
 سوننه ته وه ، یان به ریکردنی سوپاکه ی ئوسامه ، یان وتی نوژیرو پاراستنی مافی
 مولکی یه مین.

پیغه مبهر ﷺ له گه ل ئهو نازاره زۆرده دا که هه ببو هه موو نویره کانی ده کرد
 بۇ خه لک تا ئهو پوژده - واته پوژی پینج شه ممه پیش چوار پوژ پیش وه فاتی - ئهو
 پوژ نوژی مه غریبی بۇ کردن و ، سوره تی (المرسلات) ی تییدا خویند.^۴

^۱ / متفق علیه ، مشکاة المصابیح ۵۴۶/۲ .

^۲ / متفق علیه ، مشکاة المصابیح ۵۴۸/۲ ، صحیح البخاری ۲۲/۱ ، ۴۲۹ ، ۴۴۹ ، ۶۳۸/۲ .

^۳ / بوخاری روایه تی کردوه له (ام فضل) وه ، باب مرض النبی (ﷺ) ۶۳۷/۲ .

^۴ / متفق علیه ، مشکاة المصابیح ۱۰۲/۱ .

له عيشادا سهختى نه خوشيه كهى زياترى كرد ، به شيويه كه نه يتوانى له مزگهوت بروتاه دهره وه ، عائيشه ده لئيت: پيغه مبهري ﷺ فرمووى: ئه وه خه لك نويزيان كرد؟

وتمان: نه خير پيغه مبهري خوا ، ئه وان چاوه پروانى تو ده كه ن.

فرمووى: ئاوم له سهر شو رگه كه بۇ دابنين ، ئاومان بۇ دانا ، خوى شور دو ، نه نجا گوڤى دايه خوى هه ستيت وه كه وت و له هوش خوى چوو ، پاشان هوشى هاته وه ، فرمووى: خه لك نويزيان كرد؟

ئه نجا بۇ جارى دوهم و سينيهم وه كو جارى يه كه م كه وته وه ، هه ر كه ده ويست گوڤ بدا به خوى و هه ستيت له هوش خوى ده چوو ناردى به شوين (ابوبكر) دا كه نويز بۇ خه لكى بكات ، (ابوبكر) نويزى هه موو ئه و پوزانهى كرد بۇ خه لك^١ ، هه قده نويزى له زيانى پيغه مبهري ﷺ بۇ موسولمانان كرد.

عائيشه سىيان چوار جار چوو وه خزمهت پيغه مبهري ﷺ ، بۇ ئه وهى (ابوبكر) پيش نويزى بۇ خه لكه كه نه كات ، تا خه لك به و هويه وه ره شين نه بن ، پازى نه بوو ، فرمووى: ئيوهش دهسته خوشكى ژنه كانى سه رده مى (يوسف) ن ؟ بلي ن با (ابوبكر) پيش نويزى بۇ خه لك بكات.

پيش رۇژيك يان دوو رۇژ

رۇژى شه مبه بوو يان يه كه شه مبه پيغه مبهري ﷺ هه ستى به بارسووكى كرد ، دوو پياو چوونه ژير بالى و چوو بۇ نويزى نيوه رۇ ، (ابوبكر) پيش نويزى ده كرد بۇ خه لك ، كه پيغه مبهري ﷺ ي بينى ويستى بكشيت ده واوه ، پيغه مبهري ﷺ ئامارهى بۇ كرد كه به رده وام ييت . فرمووى: له پال (ابوبكر) دا دامنيشيين ، لاي ده ستى چه پى (ابوبكر) وه دايانيشاند ، (ابوبكر) وه كو پيغه مبهري ﷺ نويزى بۇ كردن ، خه لكى گوڤيان له ته كبره كانى بوو.^٢

پيش رۇژيك

رۇژيك پيش وه فاتى پيغه مبهري ﷺ - رۇژى يه كه شه مبه - غولامه كانى نازاد كرد ، كه وت دينارى هه بوو هه مووى كرد به خير ، چه كه كانيشى كرد به سه ده قه بۇ موسولمانان ، له شه وه كهيدا (عائيشه) زهيتى له دراوسيكهى خواست بۇ چرا هه لكردن ، قه لغانه كه شى بارمهت بوو لاي جوله كه يه كه به سى مشت جو.

^١ / صحيح البخارى ٥٦/١ .
^٢ / صحيح البخارى ٩٨/١ ، ٩٩ .

دوا رۆژەکانی تەمەنی پیغەمبەر ﷺ

(انس) له (مالك) هوه دهگيرێتهوه:

پۆژی دووشەممە لەكاتێكدا كه موسولمانان له نوێژی بهیانیدا بوون - (ابوبكر) پێش نوێژی بۆ دهكردن - لهپێكدا پیغەمبەر ﷺ پەردەى ژوورەكەى (عائیشە)ى لادا كه دەپروانیه ناو حەرەمى مزگەوت سەیرىكى كردن ، لەكاتێكدا ئەوان نوێژیان دەكرد ، پاشان زەرەخەنەیهكى جوانى بۆ كردن ، ئەبوبەكر هەنگاوى نا بیته دواوه بۆ ناو ریزی نوێژكەرەكان ، وایزانی پیغەمبەر ﷺ دەیهوێت بێت بۆ نوێژ .

(انس) دەلیت: خەریكبوو موسولمانان نوێژەكەیان بپرن لەخۆشى هاتنى پیغەمبەر ﷺ ، بەدەستى پیرۆزى ئیشارەتى كرد كه نوێژەكەتان تەواو بكەن ، ئەنجا پەردەكەى دادایەوهو چوووه ژوورەوه^۱. دواى ئەوه ئیتر پیغەمبەر ﷺ ئامادەى نوێژی تر نەبوو.

كه خۆرى چیشتهنگاو بەرزبوهوه ، پیغەمبەرى خوا ﷺ (فاطمە)ى بانگ كردو شتیكى چپاند بەگویندا ، دەستى كرد بەگریان . پاشان بانگی كردەوهو شتیكى تری چپاندەوه بەگویندا ، دەستى كرد بەپێكەنین ، عائیشە دەلیت: پرسىارمان كرد لەوه - واتە لەدوايیدا - (فاطمە) وتی: پیغەمبەر ﷺ چپاندی بە گوێمداو فەرمووی ، كه لەم نەخۆشیەدا دەمرم ، منیش بەوه گریام ، پاشان چپاندی بەگوێمداو فەرمووی: كه من دواى خۆى یەكەم كەس دەبم پێى دەگەم ، بەم هەوالەش دلخۆش بووم.^۲

هەروەها پیغەمبەر ﷺ مژدەى دا بە (فاطمە) كه خانمى هەموو ژنانى دونیایە^۳. كاتێك كه (فاطمە) ئەو نارهەتەى و ئیش و ئازارەى بە پیغەمبەرى خواوه بینی ﷺ وتی: ئەى هاوار بۆ باوكم ، پێى فەرموو: فاطمە ، كچم ئیتر لەمەودوا باوكت ئیش و ئازارى نامیێت.^۴

^۱ / هەمان سەرچاوه، باب مرض النبي ﷺ ۶۴۰/۲.

^۲ / صحيح البخاری ۶۲۸/۲.

^۳ / هەندێ لە رىوایەتەكان دەلێن : ئەو گەلێگۆز مژدەدانە لە دوا رۆژەکانى ژيانیدا نەبووه ، بەلكو لە دوا هەفتەدا بووه ،

پروانه (رحمة للعالمين) ۲۸۲/۱.

^۴ / صحيح البخاری ۶۴۱/۲.

ئەنجا (حسن) و (حسین)ی بانگ کردو ماچی کردن ، وەسیەتی فەرموو ،
 کە باش بن لەگەڵیاندا ، پاشان هاوسەرەکانی بانگ کردو یادی خودای وەبیر
 هێنانەو و ئامۆژگاری کردن.

بەلام ئیش و ئازار توندبوو زیاتری کرد تاناسەواری ئەو ژەرەرە دەرکەوت ،
 کە لە (خەبەر)دا دەرخواردی دراو بوو ، دەیفەرموو: عائیشە" هەتا ئیستا هەست بە
 تالۆی ئەو ژەرەرە دەکەم کە لە پۆژی خەیبەردا خواردم ، ئیستا دەبینم هەناومی گۆر
 تیبەرداوە.^۱

ئەنجا ئامۆژگاری کرد بۆ خەلک و فەرمووی: ئاگاتان لە نوێژەکانتان بێت ،
 بەزەبیتان بێتەو بە کەنیزەکاندا ، ئەمە ی چەند جارێک وتەو.^۲

گیانە ئالای سەرەمەرگ

ئیتەر گیانە ئالای سەرەمەرگ دەستی پێکرد سەری لەسەر پانی عائیشە بوو
 ، (عائیشە) دەیوت: یەکیک لە نازو نیعمەتەکانی خوا ئەو بوو کە پیغمبەر ﷺ
 لە مالهەکی من و لە ژووری خۆمدا لە کۆشی خۆمدا وەفاتی کرد ، خوای گەورە
 هەناسە ی ئەوی تیکە لاو بەهەناسەم کرد لە کاتی وەفاتیدا.

(عبدالرحمن) ی کوپی (ابوبکر) هاتە ژوورەو سەیر کرد سەیر کرد سەیر کرد ،
 من پشتی پیغمبەر گرتبوو ﷺ ، بینیم سەیری دەکات ، زانیم کە حەزی لە سیواک
 کردنە ، و تەم: بۆت وەر بگرم؟

بەئیشارەتی سەری فەرمووی: بەئێ.

سیواک بۆ کرد ، کەمێک زێر بوو و تەم: بۆت نەرم بکەمەو؟

بەسەر ئیشارەتی کردو فەرمووی: بەئێ.

بۆم نەرم کردەو. - لە رێوایەتیکیشدا هاتوو کە بەجوانترین شیۆ
 سیواکی کرد - ، لەبەردەستیدا کوندەیهکی ئاو دانرابوو، دەستی تێدەخست و
 دەموچاوی پێرۆزی پێ تەپدەکردو ، دەیفەرموو: (لا إله إلا الله) ئای خوایه کە
 مردن ساتەوساتی سەختی هەیه - فەرموودەکە -^۳

کە لە سیواک کردنەکە ی بوو دەستی یان پەنجە ی بەرز کردەو ، چاری
 روانیە بنمیچی مالهە کە ، لێوکانی دەجولا ، (عائیشە) گۆیی بۆ هەلخست گۆیی ئی

^۱ / هەمان سەرچاوە ۶۳۷/۲.

^۲ / هەمان سەرچاوە ۶۳۷/۲.

^۳ / صحيح البخاری. باب مرض النبي ﷺ ۶۴۰/۲.

بوو دهيفرموو: (مع الذين أنعمت عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين ، اللهم اغفر لي ، وارحمني ، والحقني بالرفيق الأعلى)^١.

واته : خوايه بمخهيته پريزي نه وانه ي نازو نيعمه تت به سهردا پرشتن له پيغه مبه ران و شه هيدان و سالتان ، خوايه ليم بيوره و پرهم پي بکه ، خوايه به پره فيقي نه علا ، خوايه ، پره فيقي نه علا.

نهم وته يه ي دوايي سي جار وته وه ، دهستي شل بوو گياني پاک و پيرؤزي سپاردو گه يشت به پره فيقي نه علا (إنا لله وإنا إليه راجعون).

نهم پروداوه دلته زينه له کاتيکدا پروي دا که چيشته نگاويکي گهرم بوو ، له پورؤزي دووشه ممه ١٢ ي ره بيغي يه که مي سالي ١١ ي کوچي ، ته مه ني پيرؤزي (٦٣) سال و چوار پورؤ بوو.

داباري ني خه مه کان به سهر هاوه لانيدا

مه والي کوچي پيغه مبه ر ﷺ خيرا بلاوبوه وه ، دونيا له پيش چاو تاريک بوو ، (انس) ده ليت: هه رگيز پورؤنک نه ديوه پوناکترو جواتر له و پورؤي پيغه مبه ر ﷺ ي تيډا مرد.^٢

که وه فاتي کرد (فاطمة) وتي: بابه گيان ، وه لامي پهروه رديگارت دايه وه که بانگي کردی ، بابه گيان ، جه ننه تي فيرده وس جيگاته ، بابه گيان ، پرسه و سه ره خوشي بو لاي جبريل ده به ين.^٣

هه لوئستي عمر

که عمر هه والي وه فاتي پيغه مبه ري بيست ﷺ سه رگه ردان بوو هو شي لاي خو ي نه ما ، هاواري ده کرد: دوپرووه کان ده لين پيغه مبه ري خوا مردوه ، پيغه مبه ري خوا ﷺ نه مردوه به لکو چووه بو لاي پهروه رديگاري خو ي ، هه روه کو (موساي کوپي) عمران) روست و بو ماوه ي چل شه و نه گه رايه وه ، تا پاش نه وه ي وتيان مرد نه نجا گه رايه وه. وه لامي پيغه مبه ريش ده گه ريت ه وه ، نه و جا ده ست و قاچي نه وانه ده برت که وتويانه مردوه.

^١ / مه مان سه رچاره و (باب). دوا گوته ي پيغه مبه ر ﷺ ، ٦٣٨/٢ ، ٦٣٢ ، ٦٤٠ ، ٦٤١.

^٢ / (دارمي) روياهه تي کردوه ، (مشكاة المصابيح) ٥٤٧/٢.

^٣ / صحيح البخاري ، باب مرض النبي (ﷺ) ، ٦٤١/٢.

هه ئۆيىستى ابوبكر

ابوبكر بەسوارى ئەسپەكەى خىرا ھات و دابەزى چوۋە ناو مزگەوت قسەى لەگەل كەسدا نەكرد ، تا چوۋە ژوورەكەى (عائىشە) و پووى كرده تەرمەكەى پىغەمبەر ﷺ كە بەبوردەيەك داپۆشرا بوو ، پەردەى لەسەرى پىرۆزى ھەلدايەو ، خۆيدا بەسەرىداو ، ماچى كردو دەستى كرد بەگريان ،

پاشان فەرمووى: دايك و بابم بەقوربان ت بن ، ھەرگىز نابىت تۆ دووجار بمرىت ، تەنھا جارنكەو ئەوا نۆشيت.

پاشان (ابوبكر) چوۋە دەرەو ، ھىشتا (عمر) قسەى دەكرد بۆ خەلك ، پووى تى كردو وتى: عمر دانىشە .

(عمر) دانەنىشت ، ئىتر خەلك ھاتن بەرەو لاي (ابوبكر) و (عمر)يان بەجىنھىشت ، ئەنجا (ابوبكر) فەرمووى: (أما بعد) ھەركەسىك لە ئىو ھەممەدى دەپەرست ﷺ ئەو ھەممەد ﷺ وەفاتى كرد ، ھەركەسىكىش لە ئىو ھەممەدى پەرستوۋ ، ئەوا خوا زىندوو ھەرگىز نامرىت ، خواى مەزن فەرموويەتى: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبِهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴾ آل عمران/۱۴۴.

واتە: (ھەممەد شتىكى تر نىە جگە لە پىغەمبەرىك و پىش ئەمىش چەندىن پىغەمبەرى تر ھەبوون ، ئايا دەكرىت كە مرد يان كوژا ئىو ھەش بە بوودا ھەلگەرىنەو؟ ھەركەسىكىش ھەلگەرىتەو ھەلگەرىتەو لايدات ھىچ زىانىك بەخوا ناگەيەنىت ، خوداى مەزنىش پاداشتى سوپاسگوزاران دەداتەو). (ابن عباس) وتى: وەللاھى وادەھاتە بەرگووى خەلك كە ئەم ئايەتە ھىشتا نەھاتۆتە خوارەو ، تا (ابوبكر) خويندىەو. ئەنجا خەلكى لىيان ھەرگرت ، ھەرچىەكم گووى ئى دەبوو ئەم ئايەتەى دەوتەو.

(ابن المسيب) دەلىت: عمر فەرمووى: وەللاھى ھەر ئەو ھەندە گويم لەم ئايەتە بوو كە (ابوبكر) خويندىەو ، ئىتر قەلەمى ئەرنۆم شكاو كەوتە سەر زەوى ، ئىدى زانىم كە پىغەمبەر ﷺ وەفاتى كردوۋ.

شۆردن و کفن کردن و

مائىئاوايى له جهستهى پيرۆزى بهرهو خاک

دواى وهفاتی پیغه مبهەر ﷺ پیش ئهوهى کفن و دفنى بکهن له مهسهلهى جینشینیدا جیاوازی دروست بوو ، له (سقیفة)ى (بنى ساعدة) دا چه ندىن گفتوگۆو قسهو باس بهرپابوو له نیوان کۆچکه ران و ئه نسا ردا . له کۆتاییدا ریکه وتن له سهر جینشینایه تى (ابوبکر) ، ئه مه تاکۆتایى پۆژى دوو شه مه بهردهوام بوو تا شه و داها ت و ئاگایان له ئه سپه رده کردنى تهر مى پیغه مبهەر ﷺ نه ما ، تاکۆتایى شه وى سى شه مه له گه ل سپی ده دا ، جهستهى پيرۆزى له سهر جیگه کهى خۆى بوو ، بورده کهى به سهر وه بوو ، ده رگای له سهر داخرابوو .

پۆژى سى شه مه پیغه مبهریان شۆرد ﷺ بى ئه وهى جلهکانى له بهر داکه ن ، (عباس) و (على) ده یان شۆرد له گه ل (فضل) و (قتم) ههردوو کورده کهى (عباس) و (شقران) ی غولامه کهى پیغه مبهەر ﷺ ، ههروهما (اسامه) ی کورپى (زید) و (اوس) ی کورپى (خولى) . (عباس) و (فضل) و (قتم) ئه م دیوو و ئه و دیویان پى ده کرد . (اسامه) و (شقران) یش ئاویان پى دا ده کرد ، (على) یش ده یشۆرى ، (اوس) یش له نامیزى گرتبوو .

پاشان کفن پۆشیان کرد له سى بهرگى سپى خامدا ، نه کراس و نه میزه رى تى دا نه بوو^۱ . یه که به دواى یه ک ئالاند بوویان له جهستهى پيرۆزى .

سه باره ت به شوینى ئه سپه رده کردنه که شى جیاوازی دروست بوو ، (ابوبکر) وتى : گویم ئى بوو پیغه مبهەر ﷺ فه رموو یه تى : هه رپیغه مبه رى که له کویدا وهفاتی کرد بى ت له ویدا نیژ راوه ، ئه نجا (ابو طلحه) جیگه کهى پیغه مبه رى ﷺ بهرز کرده و ، له شوینه کهیدا گۆریان بۆ هه لکه ندو ، کردیانه گۆرپچه .

خه لکى ده که س ده که س ده ها تنه ژووره وه نوێژیان له سهرى ده کرد ﷺ بى ئه وهى که س پیش نوێژیان بۆ بکات ، سه ره تا که سوکارى نوێژیان کرد له سهرى ، پاشان کۆچکه ران ، پاشان ئه نسا ره کان ، ژنانیش دواى پیاوان نوێژیان کرد له سهرى ، پاشان میرد منالان نوێژیان کرد له سهرى .

^۱ / متفق عليه . صحيح البخاري ۱/ ۱۶۹ ، صحيح مسلم ۱/ ۳۰۶ .

ئەو كارە ھەموو پۇژى سى شەممەى خايدان ، تا شەوى چوارشەممە ھات ،
 (عائيشە) وتى: بە ئەسپەردەكردنى پىڭەمبەرمان نەزانى ﷺ تا لە نىوہى شەودا
 گويمان لە دەنگى گۆر ھەلکەنەكان بوو.^۱

مالى پىڭەمبەر ﷺ

۱. مالى پىڭەمبەر ﷺ لە مەككەدا پيش كۆچكردن بۆ مەدينە پىڭكەتابو لەخوى و
 (خديجة)ى ھاوسەرى ، لە تەمەنى بىست و پىنج سالىدا مارهى كرد ،
 (خديجة) لە تەمەنى چل سالىدا بوو ، ئەم ئافرەتە يەكەم ژنى پىڭەمبەر بوو ﷺ
 ، ژنى بەسەردا نەھينا ، چەند كوپو كچىكى لى بوو ، كوپەكان ھىچيان نەمان ،
 كچەكانىش برىتى بوون لە:

(زينب) و (رقية) و (ام كلثوم) و (فاطمة) ، سەبارەت بە (زينب) لە پيش
 كۆچدا كوپى پورەكەى خوى (ابو العاص)ى كوپى (ربيع) مارهى كرد. (رقية) و (ام
 كلثوم)يش بەدواى يەكدا ھاوسەرى (عثمان)ى كوپى (عقاف) بوون. (فاطمة)ش
 (على) كوپى (ابو طالب) لە نىوان شەرى (بەدر) و (ئوھود)دا مارهى كرد . (حسن) و
 (حسين) و (زينب) و (ام كلثوم) لە (فاطمة)ن.

ديارە كە بۆ پىڭەمبەر ﷺ پەوا بوو زياتر لە چوار ژن بەيئيت بۆ چەندىن
 مەبەستى گرنگ. ئەو ژنانەى عەقدى ھاوسەرىتى لەگەلدا بەستوون سىانزە ژن
 بوون ، نۆيان كە پىڭەمبەر ﷺ وەفاتى كرد مابوون . دووانىشيان لە ژيانى خويىدا
 وەفاتيان كردوو ، يەككىيان (خديجة)يەو ئەويتريشيان داىكى ھەژاران (زينب)ى
 كچى (خزيمە)يە ، دووانىشيانى نەگواستووتەو ، ئەمەش ناوى ھەمويانە:

۲. (سودة)ى كچى (زمنة) ، پىڭەمبەرى خوا ﷺ لە (مانگى) (شەوال)ى سالى ۱۰ى
 پىڭەمبەرايەتىدا مارهى كرد ، پاش وەفاتى خەديجە بەچەند پۇژىك ،
 (سودة) پيش ئەوہى ببیتە ھاوسەرى پىڭەمبەر ﷺ خىزانى ئامۇزايەكى خوى
 بوو بەناوى (سكران)ى كوپى (عمرو). وەفاتى كرد.

^۱ / (مختصر سيرة الرسول) نويسينى (شيخ عبدوللّٰى نەجدى ل ٤٧١)، بۇ درىژەى باسى گەيشتنى پىڭەمبەر ﷺ بەرەلىقى
 ئەعلا، بىروانە: (صحيح البخارى) ، باب مرض النبي ﷺ و چەند (باب)ىكى ترى دراىى، لەگەل (فتح البارى) و (صحيح مسلم)
 و (مشكاة المصابيح)ى باب (وفاة النبي ﷺ)، (ابن هشام) ٦٤٩/٢ تا ٦٦٥، ھەروەما (تلقيح لھوم اھل الاثر) ل ٢٨ و ٢٩..
 ھەروەما (رحمة للعالمين) ٢٧٧/١ تا ٢٨٦ و ديارى كردنى سەرچەم كاتەكان لەسەرچاوەى دراين.

۹. (ام حبیبه) (رمله) ی کچی (ابو سفیان) ژنی (عبیدالله) ی کوپی (جحش) بوو ، له گه ئیدا کوچی کرد بۆ حه به شه له وئ (عبیدالله) له ئاینی ئیسلام هه لگه پرایه وه و بوو به گاوو هه ر له وئش مرد ، به لام (ام حبیبه) له سه ر ئاینی خو ی به دامه زوای مایه وه . که پیغه مبه ر ﷺ (عمرو) ی کوپی (امیه) ی (ضمری) نارد به نامه کهیدا بۆ نه جاشی ، له مانگی (موحه رهم) ی سالی (۷) ی کوچیدا ، داوای (ام حبیبه) ی کرد بۆ پیغه مبه ر ﷺ و نه جاشی له گه ل (شرحبیل) ی کوپی (حسنه) دا ناردیه وه .

۱۰. (صفیه) ی کچی (حیی) کوپی (اخطب) له (بنو اسرائیل) ، یه کیك بوو له دیله ژنه کانی خه یبه رو پیغه مبه ر ﷺ هه ئیبه ژارد ، نازادی کردو ماره ی کرد ، له دوای فته ی خه یبه ره وه له (سالی ۷ ی کوچی) دا .

۱۱. (میمونه) ی کچی (حارث) خوشکی (ام الفضل) (لبابه) ی کچی (حارث) ، له مانگی (ذی القعدة) ی سالی ۷ ی کوچی) دا له کاتی عومره ی قه زادا خواستی ، پاش نه وه ی له ئیحرام بوه وه .

ئه وانه (۱۱) ژن بوون ، پیغه مبه ر ﷺ خواستبووی و هاوسه ری بوون و گواستویه ته وه ، دووانیان له ژیان خویدا وه فاتیان کردووه (خدیجه) و (زینب) ی دایکی هه ژاران ، له ژیان نۆ ژنه که ی تریدا خو ی وه فاتی کردووه . ئه و دووانه ش که نه یگواستوونه ته وه ، یه کیکیان له (بنی کلاب) بوو ، نه وێ تریشیان له (کنده) ئه مه یان ناسراوه به (جونیه) ، ئه م مه سه له یه راجیاوازی له سه ره پیویست به باسکردن ناکات .

که نه یه که کانیشی که بۆ نیترابوون دووان بوون ، یه کیکیان (ماریه) ی (قبطیه) بوو که (مقوقس) بۆ نارد ، له (ماریه) (ابراهیم) ی بوو ، که له منا ئیدا له شاری مه دینه له ژیان خویدا ﷺ وه فاتی کرد . له به روازی (۲۸ یان ۲۹ ی مانگی شه والی سالی ۱۰ کوچی) - به رامبه ر به (۲۷) ی یه نایه ری سالی ۶۳۲ ی زاینی) .

که نه یه که ی دووه میش (ره یحانه) ی کچی (زهید) ی (نضریه) یان (قرظیه) بوو ، یه کیك بوو له که نه یه که کانی (بنو قریظه) هه ئیبه ژارد ، رایه کیش ده لئیت : یه کیك بووه له و ژنانه ی که نازادی کردووه و ماره ی کرد . (ابن قیم) گوته ی یه که می په سه ند کردووه ، (ابو عبید) دووانی تریشی بۆ زیاد کردووه یه که م (جمیله) دووه میشیان که نه یه که ی بووه (زهینه ب) پیی به خشیوه .^۱

^۱ / به وانه (زاد المعاد) ۲۹/۱ .

ئەمۇ كەسەي سەمىرى ژىيانى پېغەمبەر ﷺ ئەكەت ، دەزانىت كە مەرەكەردى ئەمۇ ژمارە ژنە لەكۇتايى تەمەنىداو پاش ئەمۇدى كە سى سالى تەمەنى گەنجى خۇي لەگەل ژىنىكدا بەسەر بردوۋە كە نىمچە پېربوۋە - (خىدىجە) پاشان (سودە) - باش دەزانىت كە ئەمۇ جۆرە ژنەينانە لەبەر ئارەزوۋى سىكس و شەھەت دامرگاندەنەمە نەبوۋە ، بەلكو كۆمەلىك ھۇي گەورەترو مەزىتر لەئارادا ھەبوون ، كە ئامانجى سەرەكى ئەمۇ ژنەينانە بوون.

خواستنى كىچى (ابوبىكر) و (عمر) ، ھەروھە مەرەكەردى (فاطمة)ى كىچى خۇي لە (على) و مەرەكەردى (رقىيە) و پاشان (ام كلثوم)ىش لە (عثمان)ى كۆپى (عفان) ئامازىيەكى تىدایە بۇ پتەمۇكەردى پەيوەندى بەمۇ چوار كەسەمە كە گىيانفیدایى و لىپرانىان بۇ ئىسلام لەكاتى ئارەھەتتەكاندا ماۋە.

نەرتى ەمرەب وابوۋ زۆر پىزىيان لە ژنو ژنخوۋى و خزمایەتى دەگرت ، خزمایەتى پىنگەيەكى گىرنگ بوۋ بۇ نىزىكبوۋنەمە لە تىرەو خىلە جىاۋازەكان ، ەمرەب دژىيەتى كەردى خرمى بە لەكەيەكى گەورە دەزانى، پېغەمبەر ﷺ بە مەرەكەردى ژمارەيەك لە ژنانى (دايىكى ئىمانداران) وىستى دوزمنايەتى خىلەكان بۇ ئىسلام كزى بكات و ئاگرى پىق و كىنەيان بىكوزىنىتەمە ، (ام سلمە) لە خىلى (بنى مخزوم) بوۋ ، كە تىرەكەي (ابو جەل) و (خالد) ، كە پېغەمبەر ﷺ خواستى ئىتر (خالد) ئەمۇ ھەلۋىستە توندوتىژەي پۇژى (أحدى) نەما ، ئەمەبو بەخواست و ەزى خۇي ھات و موسولمان بوۋ، ھەروھە (ابو سفیان) پاش شوۋكەردى كچەكەي بە پېغەمبەر ﷺ ئەمۇ توندوتىژەي نەما. ھەروھە دەبىنن (بنى المصطلق) و (بنى النضير) شەپ فروشتن و دوزمنايەتتەن نەما كە پېغەمبەر ﷺ (جویریة) و (صفیة)ى مەرەكەرد. بگرە (جویریة) گەورەترىن بەرەكەت و خىرى ھەبوۋ بۇرۇلەكانى خىلەكەي و خرمى و خۇيشانى ، چۈنكە لەگەل مەرەكەردىدا لەلایەن پېغەمبەرۋە ﷺ ھاۋەلانىش سەد بىنەمالەي خرمى كەسوكارى (جویریة)یان ئازاد كەرد . وتیان چۈن دەبىت خزمانى پېغەمبەر ﷺ كۆیلە بن ، روونىشە ئەمۇ ئازاد كەردنە لەسەر ناخ و دل و دەروون چ كارىگرەيەكى ھەيە.

لەمانەش ھەمۇ زىاتر پېغەمبەر ﷺ فەرمانى پىدراۋو كە دەبىت خەلكانىك پاك بكاتەمەو ھۇشيارو بەئاگا بەيىنىتەمە لەبارەي فەرھەنگ و ژىارو شارستانى ھىچيان نەدەزانى و ھىچ بەشدارىەكیان نەبوۋ لە بىياتتازان پىشتىۋانى كەردى كۆمەلگادا.

يەككە لەو بنەما سەرەکیانەى بوونە بەردى بناغەى بنیاتنانى کۆمەلگای ئىسلامىي ئەو بوو ، رینگەى ئەداوہ بە پیاوان تیکەلاو بن لەگەل ژناندا ، نەدەکرا بەشیوہیەکی راستەوخو ھۆشیار بکریئەو ، رەچاوی ئەو بنەمایانەش بکریئ . لەگەل ئەو ھەشدا کە ئاگا کردنەوہى ئەوان بەئەندازەى پیاوان پیویست بوو ، بگرە زیاتریش بوو .

بۆ ئەو مەبەستە دەبوايە پیغەمبەر ﷺ لە تەمەنى جیا جیا ژن ھەلبژێرت بۆ ئەنجامدانى ئەو مەبەستەو پەرورەدیەکی پتەوى چاکیان بکات و فیرى ئەحکامەکانى شەریعەتیان بکات ، بە پۆشنیریى ئىسلامیى جۆشیان بدات تا بتوانن ببنە مامۇستا فیركارى ژنە دەشتەکی و شارنشینەکان و پیرەژنان و کچانى گەنج ، بەم پییە لەجیاتى پیاوان ئەم ژنانە بەو کارە ھەستن .

دایکانى ئیمانداران پۆلى گەرەیان ھەبوو لەگواستنەوہى بارو پەرۆشتى پیغەمبەر ﷺ بۆ خەلک بەتایبەتى ئەوانەیان کە تەمەنیکى درێژتریان بۆ نوسرا ، وەکو (عائیشە) ، (عائیشە) ژمارەیکى زۆر لەفەرموودە گوڤقاریى و رەفتاریەکانى پیغەمبەرى باسکردوو ، یەككە لەو حالەتى ژنەیانەى پیغەمبەر ﷺ پەيوەستە بەنەرتیکى جاھیلی رەگ و ریشەداروہ ، ئەویش مەسەلەى (تبنى) بە کوپ کردنە ، لەناو عەرەبدا ئەو کەسەى منالیکى بکردایە بەپۆلەى خوێ ئەوا ئەو کوپە ھەموو کەسە حەرامکراوہکانى وەکو کوپیکى راستەقینە لێى حەرام دەکرا . ئەم ریسایە لەناو کۆمەلگاو ناخى تاکەکانى عەرەبدا چەسپاو بوو ، بەشیوہیک لە رەگ دەرھێنانى مەحال بوو ، بەلام لەھەمان کاتیشدا ئەم ریسایە جاھیلیە دژەوانە بوو لەگەل ئەو بنەپەرت و پرنسیپانەدا کە ئىسلام دانى پێدا نابوو لە مەسەلەى ھاوسەریتى و تەلاق و میرات و مامەلەکانى تریدا ، سەربارى ئەو ئەم ریسایە چەندین ئاسەوارى خراپ و بەدەرۆشتى لێدەکەوێتەوہ ، لەوانەى کە ئىسلام ھاتبوو بۆ سەپینەوہیان .

بۆ تیکشکاندنى ئەم ریسایە خواى مەزن فرمانىدا بەپیغەمبەرەکەى ﷺ کە داخوازی (زینب)ى کچی (جەش)ى پورزای بکات ، ئەو کاتە خیزانى (زید) بوو ناکۆکى ھەبوو لەنیوانیاندا ، تاگەیشتە ئەوہى زەید ویستى تەلاقى بدات لەوکاتەدا کە ئەحزاب ھاتبوونە سەر مەدینەو موسولمانان . پیغەمبەریش ﷺ لەپەرپاگەندەى دوو پووان و موشریکان و جولەکە دەترساو سلى دەکردوہ لەو دلەپراوکی و گومان و

شته پرپوچانه‌ی بلاویان دهرده‌وه دژ به پیغه‌مبه‌ر ﷺ ، ده‌شی زانی نه‌مه چنده کاریگری هه‌یه له‌سه‌ر دهره‌وونی موسولمانه لاوازه‌کان ، بویه‌ه‌زی ده‌کرد (زید) (زینب) ته‌لاق نه‌دات ، تا نه‌که‌وئیه به‌رده‌م نه‌و تاقیکردنه‌وه گه‌وره‌یه .

گومانیشی تیدا نی‌یه نه‌و دل‌ه‌راوکی و دوو دل‌یه له‌گه‌ل نه‌و نامانجه سه‌ره‌کیه‌دا ریک نه‌ده‌که‌وت که پیغه‌مبه‌ری بو نی‌راوه ﷺ ، بویه‌ه‌وای مه‌زن په‌خنه‌ی لیگرت و فه‌رمووی: ﴿وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ﴾ الأحزاب/۳۷ . واته: (تو ده‌توت به (زید) ژنه‌که‌ت راگه‌رو له‌خوا بترسه ، له‌ناختدا نه‌وه‌شت هه‌شار دابوو که خودا ده‌ری ده‌خات ، تو له‌قسه‌ی خه‌لک ده‌ترسیت ، له‌کاتی‌کدا که پی‌ویسته له‌خودا بترسیت).

له‌کو‌تاییدا (زید) ته‌لاقی‌دا ، پیغه‌مبه‌ریش ﷺ له‌پوژانی سه‌پاندنی ئابلقه‌ی سه‌ر (بنی قریظه)‌دا ماره‌ی کرد پاش نه‌وه‌ی عیدده‌ی به‌سه‌ر چوو . خوای مه‌زن نه‌و زه‌واجه‌ی به‌سه‌ردا سه‌پاندو ، هیچ بواریکی بو نه‌هه‌یشته‌وه که رایه‌کی تر په‌سه‌ند بکات ، تا نه‌وه‌بوو خودای مه‌زن خو‌ی نه‌وه‌ی ئاشکرا کرد ، ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا﴾ الأحزاب/۳۷ . واته: (که زه‌ید ده‌ستی له‌زه‌ینه‌بی ژنی بو‌وه‌وه ته‌لاقی‌دا ئیمه - خاوه‌ند - له‌تومان ماره‌کرد تائیماندارانیش تووشی ته‌نگه‌تاوی و بیتاقه‌تی نه‌بن سه‌باره‌ت به‌هاوسه‌ری به‌کو‌پکراوه‌کانیان نه‌گه‌ر هاتوو ویستیان ماره‌یان بکه‌ن). بو نه‌وه‌ی ریسای (تبنی) به‌کرداری بپوختنیت هه‌روه‌کو به‌گوفتار پیشتیش روخاندبووی ﴿ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ الأحزاب/۵ . واته: به‌ناوی باوکیانه‌وه (به‌کو‌پکراوه‌کانتان) بانگ بکه‌ن ، چونکه نه‌وه دادپه‌روه‌رانه تره له‌لای خوا. ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾ واته: (به‌راستی موحه‌مه‌د ﷺ باوکی هیچ یه‌کی‌ک له‌ئیه‌وه نه‌بووه ، به‌لام پیغه‌مبه‌ری خواو دوا‌یی‌نی پیغه‌مبه‌رانه).

چه‌نده‌ها نه‌ریت و خوی په‌گو پیشه داکوتاو هه‌ن که هه‌رگیز به‌و شه ناسپه‌ته‌وه ، به‌لکو پی‌ویستی به‌کرداری خاوه‌نی بانگه‌وازه‌که هه‌یه ، نه‌مه‌ش له‌وه هه‌لو‌یسته‌دا دهرده‌که‌وئیه که موسولمانان پیشانیاندا له‌سول‌حی حوده‌ییبه‌دا (عروه‌ی کو‌ری (مسعودی (ثقفی) هه‌ندی‌ک له‌و موسولمانانه‌ی بی‌نی که تفی ده‌می

پیغهمبهران دهگرتهمو ، شهریان دهکرد لهسهر ئاوی دهست نویژی. بهلن ، نهوانه
 نهو کهسانه بوون که پیشبرکینی چوون بهرهو مهرگیان کرد لهژیر درهختهکهدا.
 نهوانه که هاوچهشنی (ابوبکر) و (عمر)یان تییدا بوو که نهوهدش ههلویستیان بوو ،
 کهچی دواي تهواو بوونی سولخی حودهیبیه کاتیک پیغهمبهر ﷺ فرمانی دا بهو
 هاوهله گیانبازانه ههریهکهو قوریانی خوی سهربریت کهچی یهک کهسیان ههلنهستا
 لهشوینی خویدا. تا پیغهمبهر شیرزه بوو توشی دلراوکی هات ، تا (ام سلمه)ی
 خیزانی عهرزی کرد تو بوخوت قوریانیهکهت سهر بره بی نهوهی قسه لهگهل کهسدا
 بکهیت ، وای کرد ، نهجا هاوهلان بهگوئیان کردو خیرا دهست و بردیان کردو
 قوریانیهکانیان سهربری. بهم روداوهدا جیوازی کاریگهریتی قسهو کردار
 دهردهکهویت له پووخاندنی بیروپروا چهسپاوهکاندا.

دووپروان خوت خوتهی زوریان وروژاند ، چهندین جوری پروپاگهندهو
 درویان تهنیهوه بو ئهم نیکاحه ، ههنديک لهو پروپاگهندهان کاریگهریان ههبوو
 لهسهر دلی باوهو لاوازهکان ، بهتایبهتی که (زینب) پینجهم ژنی پیغهمبهر بوو ﷺ ،
 موسولمانهکانیش نهیاندهرانی که پیغهمبهر ﷺ بوی ههیه زیاتر له چوار ژن بهینیت
 و، زیدیشیان به کوپی پیغهمبهر ﷺ دهزانی و مارهکردنی ژنی بهکوپکراویش
 گهورهترین فاحیشه بووه لهکاتی خویدا ، خوی گهوره له سورهتی (الاحزاب) دا بو
 ئارامیی ئاوی دل ئایهتی نارد خوارهوه. نهجا هاوهلان زانیان که سیستمی
 تهبهنی هیچ بایهخیکی نیه له ئیسلامدا ، خوی گهوره دهرهتی زیاتری داوه به
 پیغهمبهر ﷺ که لهو ژمارهیه زیاتر ژن بهینیت لهپیناو بهدی هینانی ئامانجه بهرزو
 رهواکاندا.

پیغهمبهر ﷺ مامهلهی لهگهل هاوسهرهکانیدا لهبهرزترین پلهی ریزو
 شکواریو چاکیدا بوو، ههرهکو ژنهکانیشی له بهرزترین پلهی ریزو حورمهت و
 قهناعت و ئارامیی و بیفیزی و خزمتگوزرایدا بوون ، لهههستانیاندا بهئهرکی
 هاوسهریتی پیغهمبهر ﷺ. لهکاتیکدا که بهکوله مهرگیهکی وهها دهژیان بهکهس
 تاقت نهدهبرا. (انس) دهلیت: ههرگیز نهمدیوه پیغهمبهر ﷺ نایکی نهرمو ناسک
 بخوا تا گهیشهوه بهخوی خوی ، وه ههرگیز تامی گوشتیکی مهری قهلهوو
 بهپیزی نهکردوو^۱. عایشه دهلیت: ئیمه له مالی پیغهمبهردا ﷺ لهماوهی دوو

^۱ / صحیح البخاری ۹۵۶/۲.

مانگدا سنجار مانگمان به شیوهی دهمه داس دهبینی هیشتا له ماله کانی پیغه مبهردا ناگر نه کرابوه. نهجا (عروة) پرسپاری کرد له (عائیشه): باشه نه گهر مالتان بهو شیوهیه بوو ئه ی به چی ده ژیان؟

عائیشه دهیوت: به دوو شته ره شه که ده ژیاين " (ناوو خورما).^۱

له گهل ئه و ژیاينی کوله مهرگی و تهنگه تاویه دا جگه له یه ک جار هیج کاتی که ژنه کان بیتاقه تیان دهر نه بریوه - نه و ههش وهکو ههستیکی مروقیی حاله تیکی ئاسایی بوو - بو ئه و ههش بیهته هویه که بو دانانی ئه حکامی نوێ. خوای مه زن ئایه تی را هه لبریزی به دوایدا نارده خواره وه: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ إِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّجْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ، وَإِن كُنْتُمْ تُرِيدُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالذَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ الأحزاب/ ۲۸، ۲۹. واته: (ئه ی پیغه مبهه ﷺ بلێ به هاوسه رانت ئه گهر زینه ته و جوانی مالی دونیا تان دهوێت وهرن با بتانده می و به جوانی نازادتان بکه م ، خو ئه گهر خواو پیغه مبهه که ی و مالی ناخیره تیشتان دهوێت ئه و خوای گه وه پادا شتی زور گه وه ی ناماده کردوه بو چاکه کارانتان). له بهردهم ئه م دوو هه لوێسته دا دایکانی ئیمانداران له بهر زور ریزی و حورمه تدار ی خو یان ، خواو پیغه مبهه ریان هه لبرژارد ، هیج کامیان مه یلیان به لای مالی دونیا دا نه بوو.

ههروه ها له گهل ئه و ههش که هه یینی یه کتر بوون چه ند حاله تیکی که م نه بیته وهکو پێویستی مروقیی شتیکی وه ها نه چوو به به ییناندا ، بو ئه و شته بجوکه ش خوای مه زن سه رزه نشتی کردن و ئیتر نه گه رانه وه سه ر ئه و حاله ته ئه مه ش ئه و حاله ته بوو که خوای مه زن له سوهر ته ی (تحریم) دا باسی کرد ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ﴾ تا کو تایی ئایه تی پینجه م.

له کو تاییدا به پێویستی نازانم که قسه و باس له مه سه له ی چه ند ژنه بکه م ، هه رکه سی که سه یری ژیا نی دانیش توانی ئه وروپا بکات ، ئه وانه ی دژی ئه م مه سه له یه ده و ههستن و سه یری ئه و حاله ته پر له نه ها مه تیه ی ئه وان ده کات و ئه و هه موو ئا بروو چوون و کاره ساتانه ده بینیت و ئه و به لاو دله راوکی و لادانه یان ده بینیت پێویستی به گه ران و به لگه سازی زور نا بیته ، چونکه ژیا نیان راستگوترین شایه ته له سه ر راستی و نا راستی بو چوونه کانیان.

^۱ / هه مان سه رچا وه لا په ره.

شیوازو رەشتی پیڤەمبەر ﷺ

پیڤەمبەر ﷺ لەگەڵ جوانی رەشتیدا ، خۆی گەرە جوانی شیوازە پەیکەریشی پێبەخشیبوو ، بەشیوەیەکە زمان کۆلە لە دەسکردنیدا ، بەبێنی دڵ پێ دەبوو لە قوڵی هەنسک. پیاوان خۆیان دەکردە قوربانی ، بەشیوەیەکە هیچ پیاویکی دنیا شتی وای بەخۆوە نەبێنیوە ، ئەوانە لەگەڵیدا بوون تاناستی بۆ توانەوێ خۆشیان ویستوو ، باکیان نەبوو لە تیاچوون ، بەمەرجێک نینۆکیکی ئەو ئازاری پێ نەگات. ئەو خۆشەویستەش بەرەنجامی سەوداسەری ئەو عیشقە پێرۆزە بوو کە لەحالتی ئاساییدا هیچ مەوۆقێک نایگاتی. لەم چەند باسەشدا ئاماژە بۆ ئەو رێوایەتە دەکەین کە دەسفی جوانی و تێرو تەواوی پیڤەمبەر ﷺ دەکەن .

جوانیی پەیکەر و شیواز

(أم معبدی) (خزاعیه) لەبارەی پیڤەمبەرەو دەلێت - لەکاتی کە دەسفی دەکات بۆ میڤەمبەکی لەوکاتەدا کە بەلای خێوەتەکیدە گۆزەراوە: (دەم و چاویکی گەش و کراوە ، بە پەروشت ، کەلەگەت ، سەرنکی بچوک ، جوانخاس ، چاوەش ، مووی برۆکانی درێژ بوون، دەنگی گەری هەبوو ، گەردنی بەرز بوو، سپینە چاوی زۆر بوو ، برژانگی چاوەکانی درێژ بوون ، برۆکانی باریک و درێژبوون و بەیەک گەیشتبوون ، مووەکانی قژی سەری زۆر پەش بوون ، کە بێدەنگ دەبوو سام و هەبەتی هەبوو ، کە قەسە دەکرد گەورەیی و مەزنیی تێدا بەدی دەکرا، کە لە دوورەو دەهات جوانترین و بەرەونەقترین بەژن و بالای هەبوو ، کە نزیک دەکەوتەو زۆر جوان خاس و پەفتارشیرین بوو، گۆتە ی جوان بوو ، ریزدار بوو ، میانەپەرە بوو ، و تە شیرینەکانی وەک دانە تەزیج دەهۆنیوەو ریکی دەخستن ، بالای مامناوەندی بوو ، لەبەرچاوی ئەوەندە کورتە بالا نەبوو بچوک دەریکەوێت ئەوەندەش بەرزە بالا نەبوو درێژ دەریکەوێت ، لەنێوان دوو لقێ درەختیکدا ناوەنجیەکیان بوو ، لە هەر سێ لقهکە قەشەنگ تر بوو ، لە هەموویان شکۆدارتر بوو ، چەند کەسیکی هاوێلی دڵسۆزی لەگەڵدا بوو چوار دەوریان داو ، کە قەسە دەکرد هاوێلەکانی بەوریاییوە گۆنیان لێدەگرت ، کە فەرمانی دەدا خێرا جێبەجێیان دەکرد ، لەلایەن هاوێلانیوە گەرە بەگۆیکراو دەور قەرەباڵغ بوو ، گەرۆ مۆن نەبوو ، بەرامبەرەکی نەدەشکاندو تەریقی نەدەکردەو^١.

(علی) کوپی (ابو طالب) یش وەسفی پیغەمبەر دەکات ﷺ و دەلیت:
 (دریژیکی ناقولاً نەبوو، کورتە بالایەکی گرگن نەبوو، ناوەندی ناو ھاوڕێکانی بوو
 ، قژی لول و ئالۆسکاو نەبوو، ھەرودھا خاویش نەبوو، دەم و چاوی ناوساوو، پیر
 دیار نەبوو، ڕەقەلەو و شکیش نەبوو، دەم و چاوی خەر ھەلکە و تێبوو، سپیکەلەو
 چاوەرش بوو، بڕژانگی پیلۆی چاوەکانی درێژ بوون، پارچە ئیسقانەکانی لەشی
 وەکو پارچەی جومگەو شان و ئەژنۆ دەرچوو بوو، مووی سەرسنگی وورد بوو،
 توکن نەبوو، پەنجەکانی دەست و قاچی قەلەو و خڕین بوون، کە دەرۆشت
 واتدەزانی ئاوی ناو ڕێژگەییەکی لیژە، کەلای دەرکردەو ھەموو جەستەیی پیرۆزی
 وەردەگیرا، لەناو شانیدا مۆرکی نبوت ھەلکەنرا بوو، خاوەنی بەخشندەترین
 دەست بوو، خاوەنی ئازاترین دل بوو، خاوەنی راستگۆترین گەشت بوو، لە ھەموو
 کەس زیاتر بەوفا بوو بۆ وادەو پەیمان، لە ھەموو کەس نەرم و نیاوتر بوو، لە
 ھەموو کەس خوشخووتر بوو، کەسێک یەکەم جار بینیبایە سامی ئی دەنیشت، کە
 مامەلەشی لەگەڵدا دەرکرد خێرا خوشی دەویست). (علی) دەلیت: (ھەرگیز لەپیش
 و لەپاش ئەو، کەسم وەک گەورەیی ئەو مەروڤە مەزنە نەدیوە ﷺ).^۱

لەریواتیکی تری (علی) دا ھاوو دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ سەری گەورە بوو،
 ناوشانی قایم بوو، مووی سەرسنگی تا سەر ناوکی بەخەتێک درێژ بوون، کە
 دەرۆشت وەکو ئاوی سەر ڕێژگەییەکی لیژ دەرویشت).^۲

(جابر)ی کوپی (سەرە) دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ دەمی گەورە بوو، چاوی
 درێژکۆلە بوو، کەم گوشت بوو).^۳

(ابو طفیل) یش دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ پیاویکی سپیکەلەیی گەشی
 مامناوەندی بوو لە ھەموو ڕوویەکەو).^۴

(انس)ی کوپی (مالک) دەلیت: (پیغەمبەر ﷺ لەپی دەستی گەورە بوو،
 پیستی دەم و چاوی سوورو سپی بوو، سپیکەکی تەواوو ئەسمەری تەواویش نەبوو
 بەمانا گەنم ڕەنگ بوو، کە وەفاتی کرد ھیشتا مووی سەر و ریشی پیرۆزی بیست
 تالە مووی سپی تێنەکە و تێبوو).^۵

^۱ / ابن هشام ۴۰۶/۱، ۴۰۲.

^۲ / ھەمان سەرچاوەی کۆتایی ۴۰۶/۱، ۴۰۲.

^۳ / صحیح مسلم ۲/۲۵۸.

^۴ / ھەمان سەرچاوە.

^۵ / صحیح البخاری ۵۰۲/۱.

هروه‌ها ده‌لَيت: (چند تاله‌موويه‌کی سپی له‌ريشی پيرۆزیدا ده‌رکه‌وتبوو) له‌ ريوايه‌تيکی ترشدا هاتوو که له‌سهری پيرۆزیدا چند تاله‌ موويه‌کی سپی هه‌بوو.^١

(ابو جحيفة)ش ده‌لَيت: (له‌ ژيڕ ليويداو به‌شی سه‌ره‌وه‌ی چه‌ناگه‌ی پيرۆزی پيغه‌مبه‌ر ﷺ چند تاله‌ موويه‌کی سپيم بينی).^٢
(عبدالله‌ی کوپی (بس) ده‌لَيت: (له‌ سه‌رو چه‌ناگه‌ی پيغه‌مبه‌ره‌وه‌ ﷺ چند تاله‌ موويه‌کی سپی تیدا بوو).^٣

(براء)يش ده‌لَيت: (نيو شانه‌کانی به‌رفراوان بوو ، قژي سه‌ری ده‌گه‌يشته سه‌ر نه‌رمه‌ی گوچکه‌ی ، له‌ناو بورده‌يه‌کی دريژ دامانه‌ی سورا بينيم هه‌رگيز هيچ که‌سينم نه‌ديوه له‌و جوانخاس تريّت).^٤
له‌ سه‌ره‌تادا بو‌ هاوپايی کردنی ئه‌هلی کيتاب قژي به‌رده‌دايه‌وه ، پاشان پرچی گرته‌وه‌.^٥

(براء) ده‌لَيت: (پيغه‌مبه‌ر ﷺ جوانترين پوو ، به‌رزترين په‌وشتی هه‌بوو).^٦
هروه‌ها پرسياړی ئی کرا ئايا پاسته‌ پووی گه‌شی پيغه‌مبه‌ر ﷺ وه‌ك شمشيڕ بريسه‌کی ده‌هات؟ وتی: نه‌خير ، به‌لكو وه‌كو مانگ وه‌ها بوو. له‌ ريوايه‌تيکی تردا هاتوو: ده‌مو چاوی پيغه‌مبه‌ر ﷺ خر هه‌لکه‌وتبوو.^٧
(ربيع‌ی كچی (معوذ) ده‌لَيت: که ده‌تبینی ده‌توت ئه‌مه‌ خوړه‌و هه‌له‌هاتوو).^٨
(جابر‌ی کوپی (سمره) ده‌لَيت: له‌ شه‌ويکی مانگه‌ شه‌ودا سه‌يری په‌نگو پووی پيغه‌مبه‌رم ده‌کرد ﷺ له‌گه‌ل پووی مانگدا ، - له‌و کاته‌دا بورده‌يه‌کی سوری به‌سه‌ر شانه‌وه‌ بوو - به‌لامه‌وه له‌ مانگ جوانتر بوو).^٩

(ابو هريرة)يش ده‌لَيت: هيچ که‌سينم نه‌ديتوه له‌ پيغه‌مبه‌ر ﷺ جوانتر بيّت ، ده‌توت پوژ له‌ ده‌مو چاويدا دره‌وشاوه‌ته‌وه ، که‌سيشم نه‌ديوه له‌ پوشتندا له‌و

^١ / هه‌مان سه‌رچاوه ، (صحيح مسلم) ٢٥٩/٢.

^٢ / صحيح البخاري ٥٠١/١ ، ٥٠٢.

^٣ / هه‌مان سه‌رچاوه ، ٥٠٢/١.

^٤ / هه‌مان سه‌رچاوه.

^٥ / (صحيح البخاري) ٥٠٢/١.

^٦ / هه‌مان سه‌رچاوه ٥٠٢/١ ، صحيح مسلم ٢٥٨/٢.

^٧ / صحيح البخاري ٥٠٢/١ ، صحيح مسلم ٢٥٩/٢.

^٨ / (دارمي) ريوايه‌تي کردروه ، مشكاة المصابيح ٥١٧/٢.

^٩ / (ترمذي له‌ (شمائل)دا ريوايه‌تي کردروه ٢، هروه‌ها (دارمي). مشكاة المصابيح ٥١٨/٢.

خیراتر بروت ، واتدهزانی زهوی له ژئیر پییدا لول دهخوات ، ئیمه زۆرمان لهخۆمان دهکرد ، بهلام نهو باکی نهبوو.^۱

(کعب)ی کوپی (مالک)یش دهلیت: که دلی خوشبویاوه دهمو چاوی دادهگیرسا ، وهکو پارچهیهکی مانگی تابانی لیدههات.^۲

جاریکیان لای (عائیشه) بوو جواناوی دهرکرد ، ئارهقهی نیوچهوانی دهمو چاوی دهبریسکاندهوه ، منیش (کعب) شیعرئکی (ابی کبیر)ی (الهندلی)م بیرکوتهوه که دهلیت:

وإذا نظرت إلى أسرة وجهه برقت كبرق العارض المتهلل.^۳

که (ابوبکر)یش دهیبینی ئهم شیعرهی دهخویندهوه:

أمین مصطفی بالخیر يدعو كضوء البدر زایلہ الظلام^۴

(عمر)یش ئهم شیعرهی دهخویندهوه که (زهیر) له بارهی (هرم)ی کوپی (سنان)هوه وتبوی:

لو كنت من شيء سوى البشر كنت المضيء ليلة البدر

پاشان دهیوت: پیغهمبهریش ﷺ ئاوابوو.^۵

که پیغهمبهر ﷺ توپه دهبوو دهموچاوی سوور دهبووه ، وهکو دهنکی ههناز لهسه رپومهتی دهرچوویت.^۶

(جابر)ی کوپی (سمره) دهلیت: قاچهکانی پیغهمبهر ﷺ گونجاو بوو لهگهڵ جهستهیدا ، تنها بهزهردهخه نه پیدهکهنی ، که سهیرت دهکرد ، دهتوت ئهمه کلی لهچاو کردووه کلیشی لهچاودا نهبوو.^۷

(ابن عباس) دهلیت: دانهکانی پیشهوهی بهینیان ههبوو ، که دهکهوته قسهکردن دهتوت نوور له نیو ددانهکانیهوه دیته دهرهوه.^۸

گهرنیشی وهک بلوری زیو وها بوو ، برژانگ لرژژ ، ریش چروپەر ، نیوچهوان پان و بروکانی بهیهک گهیشتبوون بن تیکهلاو بوون ، ئیتسکی سهر لوتی بهرز بوو ،

^۱ / (جامع الترمذي) لهگهڵ شرحی (تحفة الأحوزي) ۳۰۶/۴ ، مشکاة المصابيح ۵۱۸/۲ .

^۲ / صحيح البخاري ۵۰۲/۸ .

^۳ / رحمة للعالمين ۱۷۲/۲ .

^۴ / خلاصة السير ل ۲۰ .

^۵ / خلاصة السير ل ۲۰ .

^۶ / مشکاة المصابيح ۲۲/۱ ، ههروهه (مشكاة المصابيح) له (ابواب القدر): (باب ما جاء في التشديد في الخوض في القدر) ۵۳/۲ .

^۷ / (جامع الترمذي) لهگهڵ شرحی (تحفة الأحوزي) ۳۰۶/۴ .

^۸ / (دارمي) ريوایهتی کردووه ، مشکاة المصابيح ۵۱۸/۲ .

پرومەت سفت و جوان بو ، لەسەر سنگی پیۆزیهوه تالە مووی وردو باریک بهیهک خەمت درێژ بوو بۆمۆه تاسەر ناوکی ، جگە لەوه مووی تر بهسنگ و سکیهوه نەبوو ، شان و دەستی تووکاوای بوو، جگە له سنگ و سکی ، سنگی فراوان بوو ، ئیسی سەر سنگی درێژ بوو ، قاچەکانی رێک و بێ گری بوون ، بۆشایی ژێر قاچی زۆر بەرزبوو، کە هەڵدەستا گوپی دەدایه خۆی ، هەنگاوی لەسەر خۆی داناو له پۆشتندا هیمن بوو.^۱

(انس) دەلیت: دەستم نەداوه له هیچ کوتالێکی ئاوریشم ناسکترو نەرمتا بێت لەناو لەپی پیغەمبەر ﷺ ، بۆنی هیچ بۆنیکی خۆشم نەکردوه (لەریوایه تیکی تردا) بۆنی هیچ عەنبەر و مسکێکم نەکردوه له بۆنی پیغەمبەر ﷺ خۆشتر بێت.^۲
(ابو جحیفه) دەلیت: دەستی پیغەمبەر گرت ﷺ ، خستمه سەر نیوچه وانم ، له بهفر ساردتر بوو ، له بۆنی میسک خۆشتر بوو.^۳

(جابر)ی کوپی (سمره) - ئەوکاتە منال بوو - دەلیت: دەستی خستە سەر پرومەت هەستم کرد به ساردی و بۆنی خوشی دەستی وەك ئەوهی تازه له جەوهەنە عەتر فروشیکهوه دەری هینابیت.^۴

(انس) وتی: جواناوی پیغەمبەر ﷺ وەك مرواری وەها بوو. (ام سلمه) دەلیت: له هەموو بۆنیک ، بۆنی خۆشتر بوو.^۵

(جابر) دەلیت: پیغەمبەر ﷺ به هەر رێگهیه کدا برۆشتایه و له دوااییدا کەسیکی دیکه بهویدا بگوزهرایه بهبۆنه خوشه کیدا دهیزانی پیغەمبەر ﷺ بهویدا تیپه پیره.^۶

لەناو دەفەئێ شانیدا مۆرکی نبوت به ئەندازەئێ هیلکەئێ کۆترێک به دەستی پەرەردگار هەلکە نرابوو ، له رەنگی جەستەئێ بوو ، لەسەر شانێ چەپیەوه بوو به خانی ورد ورد دیاری کرابوو.^۷

^۱ / خلاصة السير ل ۲۰، ۱۹.

^۲ / صحيح البخاري ۵۰۲/۱ ، صحيح مسلم ۲/۲۵۷.

^۳ / صحيح البخاري ۵۰۲/۱.

^۴ / صحيح مسلم ۲/۲۵۶.

^۵ / هه مان سه رچاوه.

^۶ / (دارمی) ريوایه ئێ کردوه .. مشكاة المصابيح ۲/۵۱۷.

^۷ / صحيح مسلم ۲/۲۵۹، ۲۶۰.

ته‌واویی دل و دموون و به‌ها ره‌وشتی‌ه‌کانی

پیغه‌مبهری خوا ﷺ زمان پاراوو ره‌وانبیز بوو ، له شوینی خویدا چاک بیژو سروشت ئاسان و قسه پۆشن و کورت و کرمانج و نه‌سته‌ق بوو ، بی‌خو سه‌غله‌تکردن ، له‌قسه‌دا کورت‌پرو مانابه‌خشو په‌ندنامیزو زانای فۆنه‌تیکه‌کانی عه‌رب بوو ، هه‌رخیلێکی به‌شیوه‌ ناخاوتنی خوێ بانگ ده‌کردو به‌ له‌هجه‌ی خوێ گفتوگۆی له‌گه‌لدا ده‌کردن ، بیر تیزری و سه‌لیقه‌ی بیابانی تیدا بوو ، وشه‌و پرسته جوان و به‌ره‌ونه‌قه‌کانی پشتیوانێکی چاک بوون بو‌ئو نیگایه‌ی بۆی ده‌هات.

ئارامیی و دان به‌خوداگرتن و لی‌بوردن له‌کاتی ده‌سه‌لاتداو دان به‌خوداگرتن له‌کاتی ناخوشیدا ئه‌و ئه‌ده‌به‌ بوو ، که‌خوای مه‌زن فی‌ری کردبوو ، هه‌موو ژیرمه‌ندو ئارامییکی دنیا هه‌له‌یه‌کی بووه ، یان که‌وتنیکی بووه ، به‌لام پیغه‌مبهر ﷺ له‌گه‌ل زۆری ئازاره‌کانیشیدا ئارام بوو، سه‌رباری هه‌موو ئه‌و جه‌هاله‌ت و نه‌قامیه‌ هه‌ردانی به‌خودا گرتبوو.

(عائیشه) ده‌لیت: هه‌رگیز پیغه‌مبهر ﷺ دوو هه‌لوێستی نه‌خراوته به‌رده‌مو ئاسانه‌که‌ی هه‌لنه‌بژاردییت به‌مه‌رحیک گونا هه‌بوویت ، ئه‌گه‌ر گونا به‌وايه له‌هه‌موو که‌س زیاتر دوور ده‌بوو لی ، هه‌رگیز بو‌ نه‌فسی خوێ تووڤه نه‌بووه مه‌گه‌ر له‌به‌ر شکاندنی سنووریکی خوايی تووڤه به‌وايه و تۆله‌ی به‌سه‌ندایه ،^۱ له هه‌موو که‌س خوش مه‌ش‌ره‌ب ترو له هه‌موو که‌سیک دره‌نگتر تووڤه ده‌بوو.

ئهمه‌نده ده‌ست به‌خه‌ش‌نده‌و خاوه‌ن که‌رم بوو ، که‌سی پینه‌ده‌گه‌یشته ، به‌خه‌ش‌شێکی وه‌های ده‌دا که هه‌رگیز ترسی هه‌ژار که‌وتنی نه‌بی‌ت ، (ابن عباس) ده‌لیت: به‌خه‌ش‌نده‌ترین که‌س بوو، له‌مانگی ره‌مه‌زاند به‌خه‌ش‌نده‌یه‌تیه‌که‌ی ده‌گه‌یشته چله‌پۆیه ئه‌وکاته‌ی (جبریل) ده‌هاته‌لای ، (جبریل) هه‌موو شه‌ویکی ره‌مه‌زان ده‌هات بۆلای ، قورئانی پینه‌وته‌وه ، پیغه‌مبهری خوا ﷺ له‌وه‌شا له‌ په‌شه‌بای خیرا ، ده‌ستی خه‌یراتر بوو بو‌ فی‌رکردن^۲ ، (جابر) ده‌لیت: داوای هه‌یج شتیکی لی نه‌کراوه‌و بلی: نا.^۳

ئهمه‌نده ئازاو نه‌به‌ردو قاره‌مان بوو باس نا‌کری‌ت ، له هه‌موو که‌س به‌غیره‌تر بوو ، ئاماده‌ی هه‌لوێسته‌ قورسه‌کان بوو ، زیاتر له‌ جاریک له‌کاتی شه‌پدا ته‌نها خوێ

^۱ / صحیح البخاری ۵۰۳/۱

^۲ / هه‌مان سه‌رچاوه ۵۰۳/۱

^۳ / هه‌مان سه‌رچاوه ۵۰۳/۱

ماودتەمەو پالەوانان دەوریان چۆل کردووە ، هیچ ئازایەك نییە لە دنیادا راكردنێكى
 نەبێت ، تەنھا ئەم نەبێت خوا پاراستویەتى . (على) دەلیت: كە زۆرمان بۆ دەهات و
 دەكەوتینە لەرزەو پەنامان دەبرد بۆلای پیغەمبەر ﷺ ، كەس نەبوو بەئەندازەى ئەو لە
 دۆژمنەو نزیك بێت^۱ ، (انس) دەلیت: شەویکیان لە پڕێكدا خەلكى مەدینە بەدەنگێك
 راچلەكین ، خەلك چوون بەرەو پووی دەنگەكە ، كە چوون پیغەمبەر ﷺ لەو سەرەو
 دەگەرايەو ، پێش ئەمان چوو بوو شوینى دەنگەكە ، بەسەر ئەسپە پشت پووتەكەى
 (ابو طلحة)ووە بوو ، شمشیزەكەى كردبوووە گەردنى و دەیفەرموو: هیچ نەبوو... هیچ
 نەبوو.^۲

لە هەمووكەس زیاتر بەشەرم و حەیا بوو ، (ابو سعید)ى (خدری) دەلیت: لە
 كچێكى سەرو عوزرشۆرى ناوكەژاو بە شەرمتر بوو، هەرشتیكى پێناخۆش بوايە بە
 دەم وچاویدا دەردەكەوت^۳ . چاوى نەدەبەرە چاوى كەس ، چاوى دانەخست زۆریەى
 كات سەیرى زەوى دەكرد تا ئاسمان ، زۆریەى سەیركردنى تێپارمان بوو ، هیچ كەسیك
 ساتە وەختێكى وەهای ئى نەدەبینى دلى ئازار بدات ، باسى خراپەى هەركەسیكى بۆ
 بەهاتایە ناوى نەدەبرد ، بەلكو دەیفەرموو: ئەرى ئەو چىیە هەندێك كەس ئاواو ئاوا
 دەكەن ، باشترین كەس بوو ئەم شیعەرەى (فرزدق) بیگرتەو:

یغضى حياء و یغضى من مهابة فلا یكلم الا حین یتسم

گورچ و گۆلتیرین كەسو پاكترین كەسو راستگۆترین كەسو سپاردە
 ناستیرین كەس بوو، ركا بەرو ئەو كەسانەى گفتوگۆیان لەگەڵدا دەكرد دانیان ناو
 بەو راستیەدا ، پێش بە پیغەمبەر بوونی ، پێیان دەوت (موحەممەدى دەست پاك) ،
 لە سەردەمى جاھیلیەتیشدا ناو بژیوانى پێدەكرا . (ترمذی) دەگێریتەو لە (على)
 یەو كە (ابو جەل) جارێكیان وتویەتى بە پیغەمبەر ﷺ: ئیمە ئالین تۆ درۆزیت ،
 بەلكو دەلیین ئەوێ هیناوتە درۆیە و راست نییە. خواى مەزنیش ئایەتى ناردە
 خوارەووە فەرمووی: ﴿لَا يَكْذِبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾^۴
 الانعام/۳۳. واتە: (ئەوانە تۆ بەدرۆ ناخەنەو بەلكو زالمەن بەئایاتى خوا نكولى
 دەكەن).

^۱ / بروانه (الشفاء)ى (قاضي عياض) ۸۹/۱ ، بەهەمان شیوە (اصحاب السنن)و (صحيح) گێراویانەتەو.

^۲ / صحيح مسلم ۲۵۲/۲ ، صحيح البخارى ۴۰۷/۱ .

^۳ / صحيح البخارى ۵۰۴/۱ .

^۴ / مشکاة المصابيح ۵۲۱/۲ .

هەروەها (هەرقل) پرسیاری کرد لە (ابو سفیان) و وتی: ئایا تۆمەتی درۆتان دەخستە شوینی پێش ئەوەی ئەم بانگەشەیه بکات ؟
وتی: نەخێر.

پێغەمبەر ﷺ لەهەموو کەسیک زیاتر بێ فیزیوو ، لەخۆ بەزلزانیهوه زۆر بەدوور بوو ، حەزی نەدەکرد وەکو پادشاهان خەلک لەبەری هەستیت ، سەردانی هەژارانی دەکرد ، لەگەڵ هەژاران دادەنێشت ، بەدەم بانگەێشتی کۆیلهکانهوه نەچوو ، لەناو هاوڵەکانیدا وەکو یەکیک لەمان دادەنێشت.

(عائیشە) دەلیت: پێغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی نەعلەکانی پاکدەکردەوه جلەکانی خۆی دەدوریهوه ، بەدەستی خۆی لە مالهکەدا کارەکانی دەکرد ، وەکو هەرکەسیکی ئاسایی جلەکانی خۆی چاک دەکردو شیری دەدۆشی و خۆی خزمەتی خۆی دەکرد.^۱

لە هەموو کەس زیاتر بەوفا بوو لەگەڵ پەیمانەکانیدا ، زیاتر بوو لە سیلەیی رەحمدا ، گەورەتر بوو لە بەزەیی هاتنەوهدا بەخەلکی دا ، لە هەموو کەس زیاتر خوشخوان بوو ، لە هەموو کەس زیاتر دورو بوو لە بەدخوییەوه ، دەم پێس و هەرزە گۆو نەفرەتکەر نەبوو ، لە بازاردا دەنگی بەرز نەدەکردەوه ، لە پاداشتی خراپەدا چاکەیی دەکرد ، لێبوردەو چاپۆشیکەر بوو ، ڕینگەیی نەدەدا کەس لە دوایهوه بپوات ، لەکاتی خواردن و دانشتندا فیزی نەدەکرد بەسەر خزمەتگوزارو غولامەکانیدا ، هەرکەسیک خزمەتی بکردایه زۆر خزمەتی دەکرد ، هەرگیز بە خزمەتگوزارەکەیی نەوتووو ئۆف لە دەستت ، هەرگیز سەرزەنشتی خزمەتگوزارەکەیی نەکردووو لەسەر کردن یان نەکردنی کاریک ، حەزی بەدانیشتن بوو لەگەڵ هەژاراندا ، شوین تەرمەکانیان دەکەوت ، بەچاوی کەمەوه سەیری هیچ نەدارینکی نەدەکرد لەبەر هەژاریی.

لە یەکیک لە سەفەرەکانیدا فەرمانی دا بە سەربڕینی مەڕیک ، پیاویک وتی:
من سەری دەبڕم. یەکیکی تروتی: من کەولی دەکەم. یەکیکی تریش وتی: من لێی دەنێم.

ئەویش فەرمووی: منیش چیلکەو دارتان بۆ کۆدەکەمەوه. وتیان: نەخێر
پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە کارەکەیی تۆ دەکەین. فەرمووی: دەزانم کە ئێوه کاری من

^۱ / هەمان سەرچاوه ۵۲۰/۲.

دەكەن ، بەلام پېم ناخۆشە خۆم لە ئىوہ جيا بکەمەوہ ، خواى مەزن پېنى ناخۆشە
يەكک لەبەندەکانى خۆى لەھاوہلەکانى جيا بکاتەوہ . بۆيە ھەستا و دارو چيلکەى
کۆکردەوہ.^۱

با بزائين (ھندى کچى (ابى ھالە) چۆن وەسفى پيغەمبەرمان بۆ دەکات ﷺ
(ھند) دەليّت: پيغەمبەر ﷺ ھەميشە لە حالەتى خەمىكى قولدا بوو ، بيرکردنەوہى
بەردەوامى ھەبوو ، ھەوانەوہى نەبوو ، بەپيى پيويست قسەى دەکرد ، بى دەنگى
زۆر بوو ، بە گەرووى کۆتايى بەرستە دەھيئا ، نەك بەئەملاولای دەمى ، كورت و
كرمانچ قسەى دەکرد ، رستە رستە قسەى دەدوا بىكەم و كورتى و زيادەپرەوى ،
پرەوشت بەرز بوو ، نە رەق و نە شل پرەبوو ، بەھەموو نيعمەتيكى دەزانى ،
باكەميش بوایە ، باسى ھيچى بە خراپە نەدەکرد ، بەخراب باسى ھيچ خواردنيكى
بەچاك و خراب نەدەکرد ، لەتوورپەيىدا نەدەمرکايەوہ تامافى ئەوشتەى وەرنەگرتايە
كە بۆى توورپە بووہ . ھەرگيز بۆ نەفسى خۆى تورە نەدەبوو ، كە ئاماژەى دەکرد
بەھەموو دەستى ئىشارەتى دەدا ، ئەگەر سەرى سوورپمايە لە شتيك ، دەستى ئەم
ديوو ئەو ديوو دەکرد ، ئەگەر بيزار بوایە پشتى ھەلدەکرد ، ئەگەر دلى خۆشبوايە
پرەوى دەكرايەوہ ، زۆرتريىن حالەتى پيکەنينى زەردەخەنە بوو.

زمانى دەگرت مەگەر لەشتيک خۆى مەبەستى بوایە ، ھۆگرى ھاوہلانى بوو
(لييان جيانەدەبووہ ، ريزى لەگەوہى ھەموو خيلىك دەگرت و دەيکردەوہ بە
سەرۆكى خيلىكەى خۆى ، پيش ئەوہى پرەوبەپرەوى ھەركەسيك بيتەوہ ئاگادارى
دەکردەوہ.

ھەوالى ھاوہلانى دەپرسى ، ھەوالى كەسانىكى لە كەسانى تر دەپرسى ،
ئافەرينى چاكەى دەکرد ، سەرزەنشتى خراپەشى دەکرد ، ميانجيگەر بوو ،
پاجياواز نەبوو ، ئەوہندە گووى نەدەخەواند بيزارىى و بيتاقەتى دروست كات ،
ئامادەگى بۆ ھەموو حالەتيك ھەبوو ، لە ھەقدا كەم و كوپ نەبوو ، لەوہ تينەدەپەرى
(ئەوانەى ليىوہ نزىك بوون باشتريىن كەسى ناو خەلك بوون ، باشترييان لای ئەو
ئەوانە بوون كە زۆرتەر ئامۆزگارى دەکرد ، گەورەتريىن كەسيان بەلایەوہ ئەوہيان
بوو كە بەباشتريىن شيوہ بەدەمەوہ چوون و پشتيوانى خەلكيان دەکرد.

ههستان و دانیشتنی بهیادی خواوه بوو ، شوینی تایبه تی نه بوو بۆ دانیشتن ، بۆ ههه مه جلیسینک بچوایه گه یشته کوئی له ویدا داده نیشت ، هه ره به وهش فهرمانی ده دا ، مافی به هاو نشینانی خۆی ده دا ، تاهیچ یه کیکیان هه ست به وه نه کات که ریزی یه کیکیان ده دا به سه ره یه کیکی تردا ، هه رکه سینک بۆ پیویستییه که بهاتایه خزمه تی ، له گه لیدا ده چوو هه تا ئه و بیتاقت ده بوو ده رۆیشت. هه ره که سینکیش داوای شتیکی ئی بکردایه به وته یه کی جوان یان کارناسانیه که وه لامی ده دایه وه ، ره وشت به رزی و ره و خوشیه که ئی به شی هه موو که سینکی ده کرد ، بوو بوو به باوکی خه لک ، له خزمه تیدا ئه وانیش بوو بوونه دۆست و نزیک ، به ته قواو بوون و ریزی قه دریان هه بوو ، مه جلیسی پیغه مه بهر ﷺ هه مووی ئارامیی و شه رم و دان به خۆداگرتن و سپارده ناسی بوو ، ده نگی تیدا به رز نه ده کرایه وه ، زیاده ره وی تیدا نه ده کرا ، سۆزدارییان له گه ل یه کتردا به له خواترسان ده کرد ، پرزیان له گه وه ده گرت ، به رزییان به بچوکدا ده ها ته وه و ، پینداویستی خه لکیان دا بین ده کردو هۆگری خه لکی غه ربه یان ده کرد.

هه میشه پیغه مه بهر ﷺ ره و خوش ، ناسانگیر ، دلنه رم بوو ، توندو ره ق و ده نگه ده نگه ره هه رزه گۆو ره خنه گرو بۆله بۆلکه ره نه بوو ، شایه ره پیا هه لده ره نه بوو ، هه رشتیکی به دل نه بوایه پشتگوئی ده خست و لینی نا ئومید نه ده بوو ، وازی له سئ شت هیئا بوو: ریا بازی ، زۆر وتن ، خۆخستنه ناو باسی خه لک. سئ شتی خه لکیشی وازی هیئا بوو: باس نه کردنی خراپه ی خه لک ، عه یبه نه وتنی خه لک. به داوی عه یبه گه رانیاندا ، له شتی کدا قسه ی ده کرد که ئومیدی پاداشتی پیی هه بوایه. که قسه ی ده کرد هاوخوانانی بیده نگ ده بوون و گوئیان ده گرت ، که بیده نگ ده بوو ئه نجا قسه یان ده کرد ، له حزوریدا شه ره قسه یان نه ده کرد ، له خزمه تیدا هه رکه سینک قسه ی بکردایه بیده نگ ده بوون تا ئی ده بوه وه ، قسه یان قسه ی یه که میانه ، به شتی ک پیده که ئی که ئه وانیش پیی پی بکه ئن ، به شتی ک سه ری سو رده ما که ئه وانیش وابو نایه ، که سی غه ربه که ده ها ت و قسه ی ره قی ده کرد ، ئارامی له سه ره ده گرت و ئازاری نه ده داو ده یفرموو: ئه گه ره که سینکتان دی پیویستی پیتان هه بوو بۆی جیبه جی بکه ن. سو پاسی ئه و که سه ی ده کرد چا که یه کی له گه لدا بکردایه.^۱

^۱ / بېروانه (شفاء) نووسینی (القاضي عياض) ۱/ ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶. هه ره ها بېروانه (شمائل الترمذي).

(خارجہ) ی کوپی (زید) دہلئت: پیغمبرؐ خوا ﷺ له مه جلیسدا به ریزترین کهس بوو، زورکه م قسه ی ده کرد ، پیویست نه بویه قسه ی نه ده کرد ، هرکه سیك به ناشیرینی قسه ی له گه لدا بکردایه تنها پشتی تیده کرد ، پیکه نینی تنها زرده خنه بوو ، قسه کانی رسته رسته و به پیز بوو ، زیاده روی و کهم و کورتی تیدا نه بوو ، هاوه لانیشی له خزمه تیدا تنها به زرده خنه پیده کهن ، وه کو ریزدانان و قهر زانینیك بو پیغمبر ﷺ^۱.

پیغمبر ﷺ سهرجم سیفاتی مروقی تیروته وای تیدا بوو، خودا په روه رده ی کردبوو، باش په روه رده ی کردبوو، تاوه کو وه سف و سهنایه ک بانگی ده کات و ده فره مویت: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ القلم/۴. نه م سیفته جوانانه بوو خه لکی ناشوفته ی نه و زاته پیروزه کردبوو ، له دلاندا شیرینی کردبوو ، کردبوویه سهرکرده یه دلانی بولای خو ی که مهند کیش ده کرد ، مله وپی خیله که ی نهرم کردو وای ئی کردن پول پول بیننه ناو ثایینی پیروزی ئیسلامه وه.

نه و سیفته تانه ش که باسما ن کرد چهند باسیکی کهم بوون له دیمه نه کامل و تیرو ته و اووه کانی پیغمبر ﷺ ، به لام زاتی نه و حه قیقه ته نه وه شتیکه به هیچ ده رک ناکریت ، کئ ده توانیت له ناخی که سیك تیبگات که له ته و اویدا گه یشتبیته چله پویه ، به نووری په روه رده گاری پوشن بووبیته وه ، وای ئی هاتیت ره وشتی ببیته یه ک پارچه قورئان ؟

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.
اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

کۆچی ۱۳۹۶/۱۱/۱۲

زایینی ۱۹۷۶/۱۱/۶

صَيِّدُ الرَّحْمَنِ الْمُبَارَكُورِي

زانکوی سه نه فی (بنارس) / هیندستان

^۱ / هه مان سه رچاوه ۱۰۷/۱.

سہرچاوه کان

گرنکرتین مہرجہ عہ کان:

- (۱) (اخبار الکرام باخبار المسجد الحرام، شہاب الدین احمد بن محمد الاسدي المکی، (۱۰۶۶) ى کؤچی، چاپی سہلہ فی، بنارس/ ہیندستان، ۱۲۹۶/ ۱۹۷۶ز.
- (۲) (الادب المفرد، محمد بن اسماعیل البخاری (۲۵۶ک)، چاپی نہستہ نیول، ۱۲۰۴ک.
- (۳) (الإعلام، خیر الدین الزرکلی، چاپی دوہم. قاہرہ، ۱۹۵۴ز.
- (۴) (البدایہ والنہایہ، اسماعیل بن کثیر الدمشقی، چاپخانہ ی (السعاده)، میسر، ۱۹۳۲ز.
- (۵) (بلوغ المرام من أدلة الأحكام، احمد بن حجر العسقلانی، (۷۷۲ - ۷۸۴ک)، چاپخانہ ی (القیومی)، کانپور/ ہیندستان، ۱۲۲۲ک.
- (۶) (تاریخ أرض القرآن، السید سلیمان الندوی، ۱۲۷۲ک، معارف، بریس اعظم کدہ/ ہیندستان، ۱۹۵۵ز، چاپی چوارہم.
- (۷) (تاریخ الإسلام، شاہ نکبہر خان نہجیب ٹابادی، کتیبخانہ ی رحمت دیوبند یو یی/ ہیندستان.
- (۸) (تاریخ الأمم والملوک.
- (۹) (تاریخ عمر بن الخطاب، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي.
- (۱۰) (تحفة الأحوذی، أبو العلی عبدالرحمن المبارکفوری (۱۲۵۳ ک - ۱۹۳۵ز)، (جید برقی برسی)، دہلی/ ہیندستان، ۱۲۴۶ - ۱۳۵۳ک.
- (۱۱) (تفسیر ابن کثیر، اسماعیل بن کثیر الدمشقی.
- (۱۲) (تفہم القرآن، پروفیسور (أبو الأعلى المودودي)، مرکزی مکتبہ جماعت اسلامی/ ہیندستان.
- (۱۳) (تلقیح مفہوم اہل الأثر، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي، (۵۹۷ک)، (جید برقی برسی)، دہلی/ ہیندستان.
- (۱۴) (جامع الترمذی، أبو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ الترمذی، (۲۰۹ک - ۲۷۹ک)، کتیبخانہ ی ریشیدیہ لہ دہلی/ ہیندستان.
- (۱۵) (الجهاد فی الإسلام، (أوردو)، پروفیسور (أبو الأعلى المودودي)، اسلامک بلیکشنز لمید لاہور (پاکستان)، چاپی چوارہم، ۱۹۶۷ز.
- (۱۶) (خلاصة السير، رجب الدین أبو جعفر احمد بن عبد اللہ الطبري ۶۷۴ک، (دلی برنٹیک برسی دہلی)، ہیندستان، ۱۳۴۳ک.
- (۱۷) (رحمة للعالمین، محمد سلیمان سلمان المنصورفوری، (۱۹۳۰ز)، حنیف/ بکدیودی.
- (۱۸) (رسول اکرم کی سیاسی زندگی، دکتور حمید اللہ، باریس (سالم کمیونی) دیندیوبی/ ہیندستان/ ۱۹۶۳ک.
- (۱۹) (الروض الأنف، أبو القاسم عبدالرحمن بن عبد اللہ الہیلی (۵۰۸ - ۵۸۱ک)، چاپخانہ ی جمالی، میسر، ۱۳۳۲ک، ۱۹۱۴ز.
- (۲۰) (زاد المعاد، شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن بکر بن ایوب المعروف بابن القيم، (۶۹۱ - ۷۵۱ک).
- (۲۱) (سفر التکوین.

- (۲۲) سنن ابن ماجه، ابو عبدالله محمد بن يزيد ابن ماجة القزوينى (۲۰۹ - ۲۷۳ك).
- (۲۳) سنن ابى داود، ابو داود سليمان بن الأشعث السجستانى (۲۰۲ - ۲۷۵ك)، ج ۱، چاپخانهى مهجيدى، كانفور/ هيندستان، ۱۳۷۵ك، كتيبخانهى رهمى (ديوبنديوبى)/ هيندستان.
- (۲۴) سنن النسائى، ابو عبدالرحمن احمد بن شعيب النسائى (۲۱۵ - ۳۰۳ك)، كتيبخانهى سهله فى، لاهور/ پاكستان.
- (۲۵) السيرة الحلبية، ابن برهان الدين.
- (۲۶) السيرة النبوية، ابو محمد عبدالملك بن هشام بن ايوب الحميرى (۲۱۳ يان ۲۱۸ك)، ۱۹۵۵ز.
- (۲۷) شرح شذور الذهب، ابو محمد عبدالله جمال الدين بن يوسف المعروف بابن هشام الانصارى (۷۶۱-۷۰۸).
- (۲۸) شرح صحيح مسلم، ابو زكريا محى الدين بن شرف النووي (۶۷۶ك)، كتيبخانهى رهشيدى، دهلى/ هيندستان، ۱۳۷۶ك.
- (۲۹) شرح المواهب الدنية، الزرقانى، نوسخه كى كونه، سه رها تاكاني داخوره.
- (۳۰) الشفا بتعريف حقوق المصطفى، القاضي عياض، چاپخانهى عوسمانى، نهسته مبول، ۱۳۱۲ك.
- (۳۱) صحيح البخارى، محمد بن اسماعيل البخارى (۲۵۶ك)، كتيبخانهى رهمى، ديوبند/ الهند، ۱۳۸۴ - ۱۳۸۷ك.
- (۳۲) صحيح مسلم، مسلم بن الحجاج القشيري، كتيبخانهى رهشيدى، دهلى/ هيندستان، ۱۳۷۶ك.
- (۳۳) صحيفة حقيق.
- (۳۴) صلح الحديبية، محمد بن احمد باشميل، چاپى دووهم/ دار الفكر، ۱۳۹۱ك - ۱۹۷۱ز.
- (۳۵) الطبقات الكبرى، محمد بن سعيد، چاپخانهى بريل/ ليدن، ۱۴۲۲ز.
- (۳۶) عون المعبود شرح ابى داود، ابو الطيب شمس الحق العظيم آبادى، چاپى يه كه، هيندستان.
- (۳۷) غزوة احد، محمد احمد باشميل، چاپى دووهم.
- (۳۸) غزوة بدر الكبرى، محمد احمد باشميل، چاپى سنيهم، ۱۳۷۶ك - ۱۹۷۶ز.
- (۳۹) غزوة خيبر، محمد احمد باشميل، چاپى دووهم، دار الفكر، ۱۳۹۱ك - ۱۹۷۱ز.
- (۴۰) غزوة بني قريظة، محمد احمد باشميل، چاپى يه كه، ۱۳۷۶ك - ۱۹۶۶ز.
- (۴۱) فتح الباري، احمد بن على بن حجر العسقلانى (۷۷۳ - ۸۵۲ك).
- (۴۲) فقه السيرة، محمد الغزالي، دار الكتاب العربى، ميسر، چاپى دووهم، ۱۳۷۵ك - ۱۹۵۵ز.
- (۴۳) في ظلال القرآن، سيد قطب.
- (۴۴) القرآن الكريم.
- (۴۵) قلب جزيرة العرب، فؤاد حمزة.
- (۴۶) ماذا خسر العالم باخطا المسلمين، سهيد نه بولحه سنى نه دهوى، قاهره، ۱۳۸۱ك - ۱۹۶۱ز.
- (۴۷) محاضرات تاريخ الامم الإسلامية، شيخ موحه ممد خضرى بهگ، ۱۳۸۲ك.
- (۴۸) مختصر سيرة الرسول، شيخ الإسلام محمد بن عبدالوهاب التميمى النجدى، (م/ ۱۲۰۶).

- (٤٩) مختصر سيرة الرسول، الشيخ عبدالله بن محمد النجدي آل الشيخ، (م/ ميس)، ١٢٤٢ك.
- (٥٠) مدارك التنزيل، تفسير النسفي، النسفي.
- (٥١) مرقاة المصابيح، ج ٢، الشيخ ابو الحسن عبيدالله الرحمانى المباركفوري ، نامى بريس لکنؤ/
هيندستان ، ١٢٧٨ك - ١٩٥٨ز.
- (٥٢) مروج الذهب ، ابو الحسن علي المسعودي، چاپخانهى (الشرق الإسلاميه)، قاهره.
- (٥٣) المستدرک، ابو عبدالله محمدالحاکم النيسابورى، (دائرة المعارف العثمانية)، حيدر آباد/ هيندستان.
- (٥٤) مسند احمد، الإمام أحمد بن حنبل الشيباني، ٢٦٤ك.
- (٥٥) مسند الدارمي، ابو محمد عبدالله بن عبدالرحمن الدارمي، ١٨١ - ٢٥٥ك.
- (٥٦) مشكاة المصابيح، ولي الدين محمد بن عبيدالله التبريزي، كتيبخانهى رحيميه، ديوبنديوبى/
هيندستان.
- (٥٧) معجم البلدان، ياقوت الحموي.
- (٥٨) المواهب الدينية، قسطلاني.
- (٥٩) موطأ الإمام مالك، الإمام مالك بن انس الأصبحي (م ١٦٩ك)، كتيبخانهى رحيميه،
ديوبنديوبى/ هيندستان.
- (٦٠) وفاء الوفاء، على بن أحمد السمهودى .

فهرهه نگوکی کتیه که

بابه ت

لا پهره

- ۳.....وتهی بهرینز شیخ موحه ممد علی حره مگان
۷.....وتهی نووسهر

جیکه وتهی عهره ب و تیره گانی

- ۹.....شونینی عهره ب
۱۰.....تیره گانی عهره ب
۱۷.....حوکم داری و میر نشینایه تی له ناو عهره بدا
۱۸.....مه لیکی یه مهن
۲۱.....مه لیکی حیره
۲۳.....مه لیکی شام
۲۴.....میر نشینی له حیجازدا
۳۱.....فهرمانر هوایی له ناوچه گانی تری عهره ب نشیندا
۳۳.....بارود وخی سیاسی
۳۳.....نایینه گانی عهره ب
۴۲.....بارود وخی نایینی

چه ند دیمه نیک له کومه لگای عهره بی

- ۴۳.....سهرده می نه نامیی
۴۳.....بارود وخی کومه لایه تی
۴۶.....بارود وخی نابووری
۴۷.....ده وشت

ره چه له کی پیغه مبه ر و بنه ماله که ی

- ۵۰.....ره چه له کی پیغه مبه ر
۵۱.....بنه ماله ی پیغه مبه ریتی
۵۸.....له دایک بوون و چل سال پش پیغه مبه ریتی
۵۸.....له دایک بوون
۵۹.....له ناو (بنی سعد دا)
۶۲.....بهرمو دایکه به سوزده که ی
۶۲.....بهرمو لای یا پیره سوزده که ی
۶۳.....بو نامیزی مامه به به زه ییه که ی
۶۳.....داوای باران بارینی پی دمکن
۶۴.....بوچه یرانی راهیب
۶۴.....جهنگی فوججار (الفجار)
۶۵.....به یمانی (فضول)
۶۶.....ژیانی کویرموری

٦٦	خوایزینی خەدیجە (پەزای خوای ئی بیت)
٦٨	بنیاتنانی کابە و کێشە ئاویزیوانیەکە
٧٠	ژیننامەیەکی خێرای پێش بوون بە پێغەمبەر ﷺ
٧٢	ئەشکەوتی (حەراو) و سێبەری پێغەمبەریتی و پەیمانی ئاسمان
٧٣	جبریل ﷺ بە نیاگاو دادەبەزیت
٧٧	پێچرانی وەحی
٧٧	جبریل جاریکی تر وەحی دەهینیتە خوارمۆ
٧٨	چەندێک باسێک لە ڕوونکردنەوەی بەشەکانی وەحیدا
٨٠	فەرمانی بانگەوازکردن بۆلای خواوەند ، باسەکانی
٨٣	ڕۆل و قوناغەکانی بانگەواز

قوناغی یەكەم:

جیهادی بانگەواز

سێ ساڵ بەسەر بانگەوازی نەینیدا

٨٥	نەوی یەكەم
٨٧	نۆیژ
٨٨	هەوانەكە بە سەرچەمیی دەگاتە قورەیش

قوناغی دووم:

بانگەواز بە ئاشکرا

یەكەم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگەواز

٩٠	بانگەواز لە نیو خزماندا
٩٢	ئەسەر کێوی سەفا
٩٣	بەدەنگی بەرز گوتنی حەق و دژەکاری موشریکان
٩٤	شانیدی قورەیش بۆ لای نەبو تالیب
٩٤	ئەنجوومەتی ڕاوێژکاریی ڕێگە گرتن لە حاجیان بۆ گۆی نەگرتن لە بانگەواز
٩٧	چەند شیوازیکی بۆ ڕوویە ڕوویونەوی بانگەواز
١٠٠	ئەشکە تەجەدان
١٠٨	مانەکی نەرقەم
١٠٩	کۆچی یەكەم بەرمو حەبەشە
١١٣	داویکی قورەیش بۆ کۆچکەرانی حەبەشە
١١٥	قورەیش هەربەشە لە (ابوطالب) دەگات
١١٦	جاریکی تر قورەیش لە بەردەم (ابوطالب) ١
١١٦	بیروکە ستمکاران بۆ ئەناوێردنی پێغەمبەر ﷺ
١١٩	موسولمان یوونی (حەمزە) ﷺ
١٣٠	موسولمان یوونی (عوەمر ای کۆری) (خەطاب) ﷺ
١٣٥	نۆینەری قورەیش لە بەردەم پێغەمبەری خوادا ﷺ

۱۲۷	(نه‌بو طالب) (به‌نی هاشم) و (به‌نی عبدالطلب) کۆدمکاتهوه
۱۲۸	په‌یوه‌ندی دابرینی گشتی
۱۲۸	په‌یماننامه‌ی ستم و ده‌ست درزی
۱۲۹	سن سال نه‌شیوی (ابو طالب) دا
۱۳۰	هه‌لوه‌شاندنه‌وی په‌ره‌ی په‌یمان‌ه‌که
۱۳۲	دواین شاندی قوره‌یش بۆ لای (ابو طالب)

سالی ماته‌مینی

۱۳۴	کۆچی دوابی نه‌بو طالب
۱۳۵	دوا مائناوایی (خدیجه)
۱۳۶	دابارینی خه‌مه‌کان
۱۳۷	خوارینی (سووه‌ی کچی) (زمعه)
۱۳۷	هویه‌کانی دان به‌خۆدا گرتن و دل قایم بوون

قوناخی سییه‌م :

بانگه‌وازی نیسلام له‌ دهره‌وی مه‌که‌که

۱۴۷	په‌مه‌به‌ر ﷺ له‌ (طائف)
۱۵۲	بانگ کردنی خیل و تاکه‌کان بۆ نیسلام
۱۵۲	نه‌و خیلانه‌ی باسی نیسلامی بۆ کردن
۱۵۳	نیماندارانی خه‌لکی مه‌که‌که
۱۵۸	شه‌ش شه‌بای هینک له‌ خاکی (په‌پریب) وه
۱۶۰	خواستنی (عایشه) له‌ لایه‌ن په‌مه‌به‌ره‌وه ﷺ
۱۶۰	شه‌وره‌وی و بلند بوونه‌وه
۱۶۷	به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی یه‌که‌م
۱۶۸	نوینه‌ری نیسلام له‌ مه‌دینه‌دا
۱۶۸	سه‌رکه‌وتنیکی که‌م وینه
۱۷۱	به‌یعه‌تی عه‌قه‌به‌ی دووم
۱۷۲	{ سه‌ره‌تای گه‌توگۆو نیکدانه‌وی (العباس) بۆ مه‌ترسی به‌رپرسیاریتی‌ه‌که }
۱۷۳	به‌نده‌کانی به‌یعه‌ته‌که
۱۷۴	جه‌خت کرده‌وه له‌ سه‌ر مه‌ترسیداریتی به‌یعه‌ته‌که
۱۷۵	به‌ستنی به‌یعه‌ته‌که
۱۷۵	دوانزه نه‌قیبه‌که
۱۷۵	نه‌قیبه‌کانی خه‌زه‌ج
۱۷۶	نه‌قیبه‌کانی نه‌وس
۱۷۶	فیلبازیک په‌یمان‌ه‌که ناشکرا ده‌کات
۱۷۷	نامادگی نه‌نسه‌رمه‌کان بۆ لیدانی قوره‌یش
۱۷۷	قوره‌یش ناره‌زایی دهره‌به‌ریت بۆ سه‌ره‌که‌کانی (یثرب)

۱۷۸	.....	دنیا بوونی هواله که لای قوریش و راودونانی به یعدتدمران
۱۷۹	.....	سهره تاکانی کۆچ
۱۸۲	.....	له (دار الندوه) (پهلهمانی قوریش)
۱۸۴	.....	قسه و یاسی پهلهمانی و یه که دهنگی له سهر بریارکی زالمانه بۆ شه هیدکردنی ییغه مبهیر
۱۸۵	.....	کۆچکردنی ییغه مبهیر
۱۸۶	.....	گه مارؤدانی ماله که ی ییغه مبهیر
۱۸۷	.....	ییغه مبهیر ماله که ی به جی ده ییلت
۱۸۸	.....	له ماله که وه بۆ نه شکوت
۱۸۸	.....	له ناو نه شکوتدا
۱۹۰	.....	که وتنه پئی بهرمو مه دینه
۱۹۶	.....	دابه زین له (قباء)
۱۹۸	.....	چوونه ناو مه دینه

ژیان له ناو مه دینه دا

قوناغی به که م :

۲۰۱	.....	بارودوخى نهو کاته ی مه دینه له کاتى کۆچکردنه که دا
۲۰۹	.....	بنیاتنانى کۆمه لگایه کی نوئ
۲۱۰	.....	بنیاتنانى مرگه وتى ییغه مبهیر
۲۱۱	.....	به برا کردنی موسولمانانه کان
۲۱۲	.....	به لگه نامه ی هاو په یمانیتى نیسلامی
۲۱۵	.....	کاریگه ری هۆ د مرو نیه کان له کۆمه لگادا
۲۱۸	.....	په یماننامه یه که نه گه ن جوله که دا
۲۱۹	.....	به نه ده کانی په یماننامه که
		خه باتى خویناوی شهر فرۆشتنى قوریش به موسولمانه کان له دواى کۆچومو
۲۲۰	.....	په یوه ندی کردنیان به (عبدالله ی کورې) (ابی) یه وه
۲۲۱	.....	پاگه یاندى رینگه گرتن له زیاره تی کابه
۲۲۱	.....	قوریش هه رشه له کۆچکه ران ده کات
۲۲۲	.....	مۆله تدا به شه پرکردن
۲۲۴	.....	غه زاو سربه کانی پیش به در

غه زای گه وره ی به در

(به که م جهنگی به کلاکه رموه ی نیسلام)

۲۲۲	.....	هۆیه کانی غه زا که
۲۲۲	.....	هیزی سوپای سوپای نیسلام و دابه شکردنی سهر کردایه تیه کان
۲۲۳	.....	سوپای نیسلام بهرمو به در ده جونت
۲۲۴	.....	جارده ریک له مه که که دا
۲۳۴	.....	خه لکی مه که که خویمان ساز ده که ن بۆ شهر
۲۳۴	.....	ژماره ی سوپای مه که که

۲۳۵	گىرۇگرفتى ھۈزەكانى (بنى بكر)
۲۳۵	سوپاي مەككە دەگەۋىتتە جوۋلە
۲۳۵	كاروانەكە دىرباز دەبىت
۲۳۶	بىرىزدانى سوپاي مەككە بەگەرەنەۋى دىرۋىت بوۋى دىۋىرەكى تىيىدا
۲۳۶	تەنگاۋى ھەئىۋىستى سوپاي ئىسلامى
۲۳۷	نەنجۈمەنى ۋاۋىزگارى
۲۳۸	سوپاي ئىسلام دىۋىزە بەرۋىستى دەمات
۲۳۹	پىغەمبەر ﷺ ھەلەستىت بەرۋىستىكى دىدەۋانى
۲۴۰	بەدەستىستى گىرگىزىن زانىيازى لەبارەى سوپاكەى مەككەۋە
۲۴۱	باران بارىن
۲۴۱	سوپاي ئىسلامى پىشۋى دەمات بۇگىرگىزىن خانە سەربازىيەكان
۲۴۱	بىنكەى سەركىرەدەپەتى
۲۴۲	سازدانى سوپاكەۋە سەركىرەدەپەتى شو
۲۴۳	سوپاي مەككە لە مەيدانى شەرداۋ كەۋىتەۋى دىۋىرەكى لەناۋىيەدا
۲۴۵	ھەردوۋ سوپاكە لە يەكتر دىرەكەۋىتن
۲۴۶	كاتى سىۋى يەكەمىن سوۋىتەۋەنى جەنگ
۲۴۶	شەپەشمىز
۲۴۷	شالۋى گىشتى
۲۴۸	پىغەمبەر ﷺ لە خوا دەپارەتەۋە
۲۴۸	دەبەزىنى فرىشتەكان
۲۴۹	ھىرشى دىۋەنە
۲۵۰	ئىبلىس لە گۈرەپانى جەنگ پاشەكشە دەمات
۲۵۱	شەكسى كەمەرشكىن
۲۵۱	مانەۋى (ابو جەل)
۲۵۱	كوژدانى (ابو جەل)
۲۵۲	چەند دىمەنىكى ئىمانىنى لەو جەنگەدا
۲۵۷	تەرمەكانى ھەردوۋلا
۲۵۸	مەككە ھەۋالى زىركەۋىتنەكى پىن دەمات
۲۶۰	مەدىنە ھەۋالى سەركەۋىتنى پىندەمات
۲۶۱	سوپاكەى پىغەمبەر ﷺ بەرمە مەدىنە بەرۋى دەگەۋىت
۲۶۲	شانەمەكانى پىرۋىيى
۲۶۳	مەسەلەى دىلەكان
۲۶۵	قورقان لەبارەى شەركەۋە دەۋىت
۲۶۷	چالاكى سەربازى لەنىۋان بەدرو نوحوددا
۲۶۸	غەزەى (بنى سليم) لە (كەلە)
۲۶۹	پىلاننىك بۇ تىۋىر كەردى پىغەمبەر ﷺ
۲۷۱	غەزەى (بنو قىنقاع)

۲۷۱	نمونونه يک له فرتوښلی جولمکه
۲۷۲	بنی قینقاع) په یمان دمشکینن
۲۷۵	نابلوقه دان و خوږه دمهسته ودان و دمرکردن
۲۷۶	غه زای قنوت (سویق)
۲۷۷	غه زای (ذی امر)
۲۷۷	کوشتنی (کعب ای کورې (أشرف)
۲۸۲	غه زای (بهران)
۲۸۲	سریه ی (زید ای کورې (حارثه)
۲۸۴	(غه زای نوحود) و خو ناماده کردنی قوریش بوشهری توله سین
۲۸۵	ژمارو سرگردایه تی سوپای قوریش
۲۸۵	سوپای مهککه دمکه ویتنه جولنه
۲۸۶	هه والگریه کانی پیغه مېهر ❦
۲۸۶	خوناماده کردنی موسونمانان بوشهالتی ناکاو
۲۸۶	سوپای مهککه بهرمو قه لاکانی مه دینه دمکه ویتنه ری
۲۸۷	نه نجومه منی راوړنکاری پیکیات بوشهالتی نه خشی بهرگریی کردن
۲۸۸	بهش بهشکردنی سوپای نیسلام و دهرچوونی بوشهالتی جهنگ
۲۸۹	نمایش کردنی سوپاکه
۲۹۰	مانه وه له نیوان نوحود مه دینه دا
۲۹۰	یاخی بوونی (عبدالله ای کورې (ابی) و هاوریکانی
۲۹۲	پاشماوی سوپای نیسلام بهرمو نوحود
۲۹۲	نه خشی بهرگری
۲۹۴	پیغه مېهر ❦ گیانی نازایه تی دهکا به بهری سوپاکه یدا
۲۹۴	ریکخستنی سوپاکه ی مهککه
۲۹۵	مانوړنکی سیاهیه له لایهن قوریشیه وه
۲۹۶	هه وله کانی ژنانی قوریش له دل گهرم کردندا
۲۹۶	یه که م سووته منی جهنگه
۲۹۷	گهرم بوونی جهنگ له دهوری نالا هه لگرمکه و له ناویردنی
۲۹۸	شهر له شوننه کانی تردا
۲۹۹	کوژرانی شیری خوا (حمزه ای کورې (عبدالمطلب)
۳۰۰	بالادست بوون به سر پموشه که دا
۳۰۰	له نامیزی ژنه وه بوشهالتی بریسکه ی شمیریو پم
۳۰۱	پشکی تیرهاوړنه کان له شهرمکه دا
۳۰۱	شکست خواردنی سوپای موشریکان
۳۰۲	هه له گهرمکه ی تیرهاوړن
۳۰۳	(خالد ای کورې (ولید) هه لدهستی به نابلوقه دانی سوپای نیسلامی
۳۰۳	هه لویستی نه بهردانه ی پیغه مېهر ❦ له بهر دم نابلوقه که دا
۳۰۴	پهرته وازه بوونی موسونمانه کان له مه دانی شهردا

۳۰۶	گهرم بیوونی شهر به دهوری پیغه مبهردا
۳۰۷	ناخوشتین کات له ژبانی پیغه مبهردا
۳۱۰	سهره تاي کز بوونه ووی هاوه لان به دهوری پیغه مبهردا
۳۱۱	زیاد بیوونی فشاری موشریکان
۳۱۳	قاره مانیتی کهم وینه
۳۱۴	بلاویوونه ووی هواوانی شهید بیوونی پیغه مبهردا و کاریگری له سر جهنگه که
۳۱۴	پیغه مبهردا به رد مواه له جهنگ و هه لوئسته که ی و مرگرتوه
۳۱۵	کوژزانی (ابی) کوپی (خلف)
۳۱۶	(طلحة) پیغه مبهردا هه لده ستینیتوه
۳۱۶	دوا هیرشی موشریکان
۳۱۷	شیناندنی جهسته ی شهید مکان
۳۱۷	رادی ناماده یی پانه وانه موسلمانان بو شهرکردن تا کوتایی جهنگه که
۳۱۸	پاش گیشتنی پیغه مبهردا به لا پالی شاخه که
۳۱۹	خوشا بیوونی (ابو سفیان) دوا ی جهنگه که و قسه کردنی له گه ل عومهردا
۳۲۰	به ئینی به یه گه یشتنه وه له بهردا
۳۲۰	دنیا بیوون له هه لوئستی موشریکان
۳۲۱	گه بان به دوا ی شهید و بریندار مکاندا
۳۲۲	کوژکردنه ووی شهیده کان و نه سپه رده کردنیان
۳۲۴	پیغه مبهردا و مسف و سه نای خوا دهکات و ده پاریتوه
۳۲۴	گه رانه وه بو مه دینه و هه لوئستی پر له خوشه ویستی و بو خوا بیوون
۳۲۶	پیغه مبهردا دهکاتوه مه دینه
۳۲۶	ژماره ی کوژزوانی هه ردوولا
۳۲۶	حاله تی نااسایی له ناو مه دینه دا
۳۲۷	غه زای (حمراء الاسد)
۳۲۳	هورنان له باره ی جهنگه که وه ددوی
۳۲۳	حیکمه ت و وانه کانی جهنگی نو خود
۳۲۴	سریه و نیرا و مکان نیوان (نوحود) و (نه حزاب)
۳۲۵	سریه ی (ابو سلمه)
۳۲۵	ناردنی (عبدالله ی کوپی) (انیس)
۳۲۶	شانده مکانی (ره جیع)
۳۲۸	کاره ساتی بیری (مونه)
۳۴۰	غه زای (بنو النضیر)
۳۴۴	غه زای نه جد
۳۴۶	غه زای به دری دووم
۳۴۷	غه زای دومه الجندل
۳۴۸	غه زای نه حزاب
۳۶۲	غه زای (بنو هریظه)

چالاکى سەربازى دواى ئەو جەنگە

- كوزرانى (سلام) كورى (ابى الحقيق) ۳۶۹
 سريدى (محمد) كورى (مسلمه) ۳۷۱
 غەزاي (بنو لحيان) ۳۷۲
 بە بەردەموامى ئاردنى مەفرەزمو سريەكان ۳۷۳
 غەزاي (بنو المصطلق) يان (مريسيه) ۳۷۶
 بۆلى دووربوان پېش غەزاي (بنو المصطلق) ۳۷۸
 ۱- گوتەي دووربوان : ﴿لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْرُ مِنْهَا الْأَذَلَّ﴾ ۳۸۳
 ۲- بووداوى ھەلبەستەنكە (حادثة الافك) ۳۸۴
 ئاردنى مەفرەزمو (سريه) دواى غەزاي (المريسيه) ۳۸۷

رووداوى خودەيىيە

- ھۆى ەمەرە كردنى خودەيىيە ۳۹۰
 خۇكۇردنەھوى موسولمانان ۳۹۰
 موسولمانان بەرمو مەككە دەجولن ۳۹۰
 ھەولدىنى قورەيش بۇ رېگەگرتىن لە موسولمان ۳۹۱
 رېگە گۈرپىن ھەولى خۇلادان لە شەرى خوينىاوى ۳۹۱
 (بدىل) دىكەويتە نيوان پېغەمبەر ﷺ و قورەيشەو ۳۹۲
 شاندىكانى قورەيش ۳۹۳
 ﴿هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ﴾ ۳۹۴
 شاندى (عثمان) كورى (عفان) بۇلای قورەيش ۳۹۵
 ھەولانى شەھىد كردنى (عثمان) و بەيەتتى رضوان ۳۹۵
 بەستنى پەيمانى ئاشتىبونەھو بەندىكانى ۳۹۶
 گىرپانەھوى (ابى جندل) ۳۹۸
 قورىانى كردن و سەرتاشىن و بۇ خۇكۇردنەھو لە ەومرە ۳۹۸
 نەگىرپانەھوى ژنانى كۇچكەر ۳۹۹
 چى لە بەندىكانى پەيماننامەكە ھاتە كايەو ۴۰۰
 خەمدىگرتنى موسولمانەكان و گىفتوگۆى (عمر) لەگەل پېغەمبەردا ﷺ ۴۰۲
 چارسەر بوونى قەيرانى ژىر دەستەكان ۴۰۳
 موسولمان بوونى پالەوانانى قورەيش ۴۰۴

قۇناغى دووم:

- ھەنگاويكى نۆى ۴۰۵
 نامە نووسىن بۇ پادشا و مېرەكان ۴۰۷
 ۱- نامە بۇ (نەجاشى) پادشاى (جەبەشە) ۴۰۷
 ۲- نامە بۇ (موقەس) پادشاى (مصر) ۴۱۰
 ۳- نامە بۇ (كيسرا) پادشاى (فارسەكان) ۴۱۲
 ۴- نامە بۇ (قەيسەر) پادشاى (رۇمەكان) ۴۱۳

- ۵- نامه بؤ (منذر)ی کوری (ساوی) ۴۱۷
 ۶- نامه بؤ (هوژ)ی کوری (علی) (سه روکی) (یه مامه) ۴۱۸
 ۷- نامه بؤ (حارث) کوری (ابی شمر)ی (غسانی) (گه وره) (دیمه شق) ۴۱۹
 ۸- نامه بؤ پادشای (عومان) ۴۱۹

چالاکي سه ریازی پاش په یمانی حوده یییه

- ۴۲۳ غه زای (غابه) (یان غه زای (ذی القرد) .....
 ۴۲۵ غه زای (خه ییهر) و (وادی القری) .....
 ۴۲۵ هوئی غه زاکه .....
 ۴۲۶ دهرچوون بهرمو خه ییهر .....
 ۴۲۶ ژماره ی سویای نیسلا میی .....
 ۴۲۷ په یوه نندی کردنی دوو پرووان به جوله گه وه .....
 ۴۲۷ ریگه ی چوون بهرمو خه ییهر .....
 ۴۲۸ چهند پروودا ویک له ریگه دا .....
 ۴۲۹ سویای نیسلا میی بهرمو شورا کانی خه ییهر .....
 ۴۳۰ خو سازدان بؤ شهرو قه لا کانی خه ییهر .....
 ۴۳۱ دمست پیگردنی شهرو بزگار کرتنی قه لای (ناعم) .....
 ۴۳۲ بزگار کردنی قه لای (صعب)ی کوری (معاذ) .....
 ۴۳۳ قه تچ کردنی قه لای (زبیر) .....
 ۴۳۴ قه تچ کردنی (ابی) .....
 ۴۳۴ قه تچ کردنی (نزار) .....
 ۴۳۵ قه تچ کردنی بهشی دوومی قه لا کانی خه ییهر .....
 ۴۳۵ دانوستان .....
 ۴۳۶ کوشتنی (ابن ابی الحقیق) له سهر په یمانشکینی .....
 ۴۳۷ دابه شکردنی دمستکه و ته کانی شهر .....
 ۴۳۸ گه پانه وهی (جعفر)ی (کوری) (ابی طالب) و نه شعریه کان .....
 ۴۳۹ ماره کردنی (صفیه) .....
 ۴۳۹ باسی مه ره ژمهراویه که .....
 ۴۴۰ کوژراوانی هه ردوولا له شهره کانی خه ییهر دا .....
 ۴۴۰ قه دمک .....
 ۴۴۱ (وادی القری) .....
 ۴۴۲ ته یماء .....
 ۴۴۲ گه پانه وه بؤ مه دینه .....
 ۴۴۳ سریه ی (ابان)ی کوری (سعید) .....

پاشماوه ی سریه و غه زاکانی سائی حه و ته م

- ۴۴۴ غه زای (ذات الرقاق) .....
 ۴۴۹ عومره ی قه زا کردنه وه .....

۴۵۲	جہنگی (موتہ) .....
۴۵۲	هؤی جہنگهه .....
۴۵۳	میرمکانی سوپاو راسپاردهی پیغه مبهەر ﷺ بۆیان .....
۴۵۳	مانناوایی کردن له سوپای نیسلامیی و گریانئ (ابن رواحه) .....
۴۵۴	به جوئه کهوتنی سوپای نیسلامیی و له پرده کهوتن به سهر بارکی ترسناکدا .....
۴۵۴	نه نجومه ئی راویژکاری (معان) .....
۴۵۵	سوپای نیسلام بهر مه لای دوزمن ده جوئیت .....
۴۵۵	سهره تایی جهنگ و کوژانی به دواي یه کدا هاتنی سهر کردکان .....
۴۵۶	نالاکه به دهمستی شمشیریکی خوداوه .....
۴۵۷	کوژتایی جهنگهه .....
۴۵۷	شهری پاشه کشه .....
۴۵۸	کوژراوانی ههردوولا .....
۴۵۸	کاریگهری جهنگهه .....
۴۵۹	سریه ی (ذات السلاسل) .....
۴۶۰	سریه ی (ابی قتاده) بۆ (خضرة) .....
۴۶۱	غهزای هه تخی مهککه .....
۴۶۱	هؤی غهزاکه .....
۴۶۳	(ابو سفیان) ده چن بۆ مدینه بۆ تازه کردنهوی سونجههه .....
۴۶۶	خۆ سازدان بۆ غهزاکه و ههولی ناشکرانه کردنی .....
۴۶۸	سوپای نیسلامیی بهر مه مهککه دهرواته .....
۴۶۹	سوپای نیسلامیی له (مرالظهران) داده بهرئ .....
۴۶۹	(ابو سفیان) له بهردهم پیغه مبهری خودا ﷺ .....
۴۷۱	سوپای نیسلامیی (مرالظهران) به جینه مهیلئت بهر مه مهککه .....
۴۷۳	ههرویش له ناکاودا به ههاتنی سوپای نیسلام دمزانئت .....
۴۷۴	سوپای نیسلام دهگاته (ذی طوی) .....
۴۷۴	سوپای نیسلام دهرواته ناو مهککهوه .....
۴۷۵	پیغه مبهەر ﷺ دهرواته مزگهوتی حهرام و له بت پاکي دهکاتهوه .....
۴۷۵	پیغه مبهەر ﷺ له کابهدا نوێژ دهکات و له بهردهم ههرویشدا وتار ده خوینیتهوه .....
۴۷۶	﴿لَا تُرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾ .....
۴۷۶	کلیلی بهیت دمدریتهوه به خهنگههکی .....
۴۷۷	(بیلال) له سهریانی کابهدی پیروژ بانگ دمدات .....
۴۷۷	نوێژی سهرکهوتن یان نوێژی شوکرانه .....
۴۷۸	حه لآن کردنی خوینی چهند پیاوکی تاوانبار .....
۴۷۹	موسولمان بوونی (صفوان) کورئ (امیه) و (فضالة) کورئ (عمیر) .....
۴۸۰	وتارمهکی پیغه مبهەر ﷺ له پوژی دوومی هه تحدا .....
۴۸۰	خه مغواردنی له نسا بهکان بۆ مانهوی پیغه مبهەر ﷺ له مهککهدا .....
۴۸۱	به یهت وهرگرتن .....

۴۸۲	مانده‌وی له مه‌ککه‌داو کارکردنی تییدا
۴۸۳	سریه و نیراومکان
	قوناغی سییه‌م
۴۸۷	غەزای حونه‌یین
۴۸۷	که‌وتنه‌ پینی دوژمن و دابه‌زینیان له (اوطاس)
۴۸۷	شارم‌زایه‌کی جه‌نگ رای فەرمانده‌ی گشتی په‌سه‌ند ناکات
۴۸۸	سیخو‌رمکانی دوژمن
۴۸۸	چاو‌دیرمکانی پیغه‌مبه‌ر
۴۸۹	پیغه‌مبه‌ر مه‌ککه به‌جی دمه‌یللیت و دم‌روات بۆ (حنین)
۴۹۰	تیرهاو‌یژان شالای ناکاو دمه‌یین
۴۹۱	گه‌رانه‌وی موسو‌لمان‌ه‌کان و گهرم بوونه‌وی شهر
۴۹۱	شکسته‌نیان و بووخانی دوژمن
۴۹۲	ده‌ستکه‌وته‌کان
۴۹۲	غەزای (طائف)
۴۹۵	دابه‌شکردنی غه‌نیمه‌ت له (جهرانه)
۴۹۶	نه‌نسارمکان دم‌روژه خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ر
۴۹۸	هاتنه‌وی ومفدی (هوازن)
۵۰۰	عومره‌ کردن و گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه
۵۰۱	ناردنی سریه‌کان دوا‌ی گه‌رانه‌وه له‌غەزای فه‌ت‌حی مه‌ککه
۵۰۱	بر‌وادان
۵۰۲	سریه‌کان
۵۰۲	غەزای (ته‌بوك) له‌ ره‌جه‌بی سائی (۹)ی کوجیدا
۵۰۲	هوی غەزاکه
۵۰۸	هه‌وائی خو‌سازدانی رۆم و (غسان)یه‌کان
۵۰۹	هه‌واله‌ تاییه‌ته‌کان له‌باری خو‌سازدانی رۆم‌ه‌کان و غه‌سانه‌وه
۵۱۰	زیاتر بوونی مه‌ترسی و هه‌لو‌سته‌که
۵۱۰	پیغه‌مبه‌ر بر‌یاریکی یه‌کلایی دم‌دات
۵۱۱	راگه‌یاندنی خو‌سازدان بۆ شهری رۆم
۵۱۱	موسو‌لمان‌ه‌کان پیش‌برکی ده‌که‌ن له‌ خو‌نامه‌ه‌ کردندا
۵۱۲	سو‌پای نی‌سلام به‌رمو ته‌بوك دم‌روات
۵۱۴	سو‌پای نی‌سلام له‌ناو ته‌بوكدا
۵۱۶	گه‌رانه‌وه بۆ مه‌دینه
۵۱۷	دواکه‌وتوومکان
۵۱۹	ناسه‌واری غەزاکه
۵۱۹	دابه‌زینی قور‌نان له‌باری ناوم‌رۆکی جه‌نگه‌که‌وه
۵۲۰	هه‌ندئ له‌ بو‌وداوه گرتکه‌کانی نه‌و سانه